GERARDI IOANNIS VOSSII

DE THEOLOGIA GENTILI, ET PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,

TOMVS II.

Comprehendens Librum quartum; & quinque posteriores qui ex Auctoris Autographo nunc primùm prodeunt.

Cum Privilegio S. C. Maj. & Electoris Saxoniæ ad Libros quinque posteriores.

AMSTERDAMI,
Apud IOANNEM BLAEV.
M. DC. LXVIII.
Cum Privilegio Ordd. Hollandiæ Westfrisiæque.

Summa Privilegii CÆSAREI.

SAcra Cæsarea Majestas diplomate suo sanxit, Ne quis præter Joannem Blaeu Amstelodamensem, annis sex abhinc proximè se secuturis Gerardi Joannis Vossii Libros quinque posteriores de Idololatria Gentili & Physiologia Christiana, seu de Origine & Progressu Idololatriæ, &c. nunc primùm juxta quatuor priores ejusdem argumenti libros in lucem prodeuntes, intra Sacri Imperii Romani, Regnorumque ac Ditionum S. Cæs. M^tis. hæreditariarum fines in toto vel parte excudat, distrahat, aut alibi recusos inferat, venalesve exponat, sub confiscatione omnium exemplarium, & mulcta insuper quinque Marcarum auri puri, prout latiùs in authentico continetur manu sigilloque S. Cæs. M^tis. roborato Neostadii 27 Augusti, A. 1668.

LEOPOLDUS.

v^t. W. BARO à WALDENDORF.

Ad mandatum S. Cæs. M^tis proprium

CHRISTOPH. BENER.

Summa Privilegii ELECTORIS SAXONIÆ.

SErenissimus Elector manu sigilloque cavit, Ne quis præter Joannem Blaeu Amstelodamensem, annis dehinc decem proximis Gerardi Joannis Vossii Libros quinque posteriores de Idololatria Gentili & Physiologia Christiana, seu de Origine & Progressu Idololatriæ, &c. nunc primùm suis sumptibus unà cum quatuor prioribus, ejusdem materiæ ac auctoris libris in lucem editos, intra Electoratus, & Ducatuum Saxoniæ, hisque annexarum terrarum, ac Episcopatuum terminos, conjunctim aut divisim recudat recudive curet, distrahat, aut alibi impressos inferat, venumve exponat, sub amissione omnium exemplarium & mulcta pariter quingentorum aureorum Rhenanorum, ut latiùs hæc in authenticis datis Dresdæ 18 Ianuarii, A. 1669.

JOANNES GEORGIVS ELECTOR.

CAROLVS à FRIESEN.

JOANNES CHRISTIANVS WILHELMI S.

Summa Privilegii Ordinum Hollandiæ Westfrisiæque.

ORdinum Hollandiæ Westfrisiæque singulari Privilegio cautum est, Ne quis præter Joannem Blaeu, proximè se subsequentibus duodecim annis quovis modo vel integrum vel per partes imprimat imprimive curet, vel distrahat aut venale exponat, in Hollandia Westfrisiaque, Opus Gerardi Joannis Vossii de Theologia Gentili, & Physiologia Christiana, sive de Origine & progressu Idololatriæ, &c. Sub confiscatione exemplarium & mille florenorum mulcta, ut latiùs omnia in diplomate sigillo majori Ordd. munito, Hagæ 27 Iulii, anno 1668.

Signato

J. DE WITT v^t.

Ad mandatum Ordd. subscripsit

HERB. DE BEAVMONT.

GERARDI IOANNIS VOSSII

DE

THEOLOGIA GENTILI,

ET

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,

LIBRI QVINQVE POSTERIORES

qui ex Auctoris Autographo nunc primùm prodeunt.

Cum Privilegio S. C. Maj. & Electoris Saxoniæ, tum Ordd. Hollandiæ Westfrisiæque.

Summa Privilegii CÆSAREI.

SAcra Cæſarea Majeſtas diplomate ſuo ſanxit, Ne quis præter Joannem Blaeu Amſtelodamenſem, annis ſex abhinc proximè ſe ſecuturis Gerardi Joannis Voſſii Libros quinque poſteriores de Idololatria Gentili & Phyſiologia Chriſtiana, ſeu de Origine & Progreſſu Idololatriæ, &c. nunc primùm juxta quatuor priores ejusdem argumenti libros in lucem prodeuntes, intra Sacri Imperii Romani, Regnorumque ac Ditionum S. Cæſ. M^tis. hæreditariarum fines in toto vel parte excudat, diſtrahat, aut alibi recuſos inferat, venaleſve exponat, ſub confiſcatione omnium exemplarium, & mulcta inſuper quinque Marcarum auri puri, prout latiùs in authentico continetur manu ſigilloque S. Cæſ. M^tis. roborato Neoſtadii 27 Auguſti, A. 1668.

LEOPOLDUS.

V^t. W. BARO à WALDENDORF.

Ad mandatum S. Cæſ. M^tis proprium

CHRISTOPH. BENER.

Summa Privilegii ELECTORIS SAXONIÆ.

SEreniſſimus Elector manu ſigilloque cavit, Ne quis præter Joannem Blaeu Amſtelodamenſem, annis dehinc decem proximis Gerardi Joannis Voſſii Libros quinque poſteriores de Idololatria Gentili & Phyſiologia Chriſtiana, ſeu de Origine & Progreſſu Idololatriæ, &c. nunc primùm ſuis ſumptibus unà cum quatuor prioribus, ejuſdem materiæ ac auctoris libris in lucem editos, intra Electoratus, & Ducatuum Saxoniæ, hiſque annexarum terrarum, ac Epiſcopatuum terminos, conjunctim aut diviſim recudat recudive curet, diſtrahat, aut alibi impreſſos inferat, venumve exponat, ſub amiſſione omnium exemplarium & mulcta pariter quingentorum aureorum Rhenanorum, ut latiùs hæc in authenticis datis Dreſdæ 18 Ianuarii, A. 1669.

JOANNES GEORGIVS ELECTOR.

CAROLVS à FRIESEN.

JOANNES CHRISTIANVS WILHELMI S.

Summa Privilegii Ordinum Hollandiæ Weſtfriſiæque.

ORdinum Hollandiæ Weſtfriſiæque ſingulari Privilegio cautum eſt, Ne quis præter Joannem Blaeu, proximè ſe ſubſequentibus duodecim annis quovis modo vel integrum vel per partes imprimat imprimive curet, vel diſtrahat aut venale exponat, in Hollandia Weſtfriſiaque, Opus Gerardi Joannis Voſſii de Theologia Gentili, & Phyſiologia Chriſtiana, ſive de Origine & progreſſu Idololatriæ, &c. Sub confiſcatione exemplarium & mille florenorum mulcta, ut latiùs omnia in diplomate ſigillo majori Ordd. munito, Hagæ 27 Iulii, anno 1668.

Signato

J. DE WITT V^t.

Ad mandatum Ordd. ſubſcripſit

HERB. DE BEAVMONT.

GERARDI IOANNIS VOSSII DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSV, ET EX NATVRÆ MIRANDIS ADSCENSV HOMINIS AD DEVM, LIBER QVARTVS;

Qui est de reliquorum animalium, natura, ac cultu.

CAPVT I.

Ab avibus accessum ad pisces. Quare hos Deus priùs fecerit, quàm aves. Scripturam ipsam nos hortari ad considerandum multitudinem ac varietatem piscium. Quot piscium species ex Plinii sententia sint. Qui piscium vivum pariant animal. Qui pariant ovum perfectum, nec maris operâ indigum ad genituram. Qui ovum pariant imperfectum, ac sterile futurum, nisi mas semen suum superfundat. Quàm citò ova, post hanc seminis adspersionem, excrescant, & vivum animal producant. Glanii, & cyprini cura in custodiendis femellarum ovis. Vtrùm mugiles ex limo progeniti, ac illi, qui è coitu gignuntur, ejusdem sint speciei, secundùm Aristotelem. Fortasse autem eos, & piscium alios, qui quandoque tantummodo ex semine, aliàs autem aliunde nasci existimantur, semper ex semine provenire; ac modus, quo id fieri possit, ostensus. Apuarum genus nunquam non proveniens citra coitum; idque ex spuma maris; à quo etiam nomen apuarum *acceperint. Interim & alia esse apuarum genera; quæ gobiis, mænadibus, vel mugilibus, debeant originem sui. Vnde sit generatio illis, quæ vocantur* ὀστρακόδερμα, *& quæ ratio sit hujus nominis.* Λιμνόστρεα *aliquando in navibus è limo nasci, & spumâ putrescente. Variare eorum species pro luti natura, unde gignuntur. De anguillarum generatione à Plinio discessum.*

PErsolvi, quæ de avibus promiseram. Consequi videtur, ut similiter Dei sapientiam, potentiam, & bonitatem, in piscibus persequamur. Quippe ut quadrupedibus aves, sic avibus proximè pisces succedunt. Priùs quidem avibus pisces Deus creavit. Sed & aves ante quadrupedes fecit, & quadrupedes ante hominem. Cujus ratio est quòd in creando ab imperfectioribus procedere voluerit ad perfectiora. At pisces nec ita visu, vel auditu, valent, ac aves; nec illâ sagacitate, aut memoriâ. Imò nec ea membrorum est distinctio in piscibus; quod Aristoteles quoque ait lib. IV de partibus anim. cap. XIII. Interim & magna se ostendit piscium, atque avium cognatio: imò recepta est opinio, Deum tam aves, quàm pisces, ex aquis creâsse. Sed de utroque istorum nihil attinet repetere, quæ dicebamus lib. III, cap. LXXVIII. Nunc initium nobis fiat à maxima piscium varietate, ac multitudine: ad cujus rei considerationem nos accendit divinus psaltes *, cùm ait: *Hoc mare magnum, & latum locis: ibi reptilia* (sive natantia) *quorum non est numerus, bestiæ pusillæ cum magnis.* Etiam inde nos in admirationem rapit Iesus Sirachides cap. XLIII, 26, 27: *Navigantes mare narrant ejus pericula; quæ nos nostris audita auribus miramur. At incredibilia sunt ibi, & admiranda opera, omnigena varietas animantium, & natura cetorum.* Hanc, ut Sirachides vocat, ποικιλίαν παντὸς ζώου † explicat Plinius lib. IX, cap. XIV: *Piscium species sunt septuaginta quatuor; præter crustis intecta, quæ sunt triginta.* Sed locus hic sine dubio est corruptus. Nam eo deinceps libro à Plinio memorantur species octogintaquatuor. Nec dubium, quin complura præterierit. Quare locus is corrigendus ex illis, quæ legere est lib. XXXII, cap. ult. *Peractâ aquatilium dote, non alienum videtur indicare, per tot maria, tam vasta, & tot millibus passuum terræ infusa, extraque circumdatâ mensurâ penè ipsius mundi, quæ intelligantur animalia, centum septuaginta sex omnino generum esse, eaque nominatim complecti.* Neque ignoro, à Plinio quandoque piscem eundem, ob nomina diversis vel locis, vel scriptoribus, variantia, pro diversis haberi. Sed idem quoque præteriit Septentrionis non paucos; alios item longè dissitis Oceani partibus degentes; ut illos ante Indiam Orientalem detectam, ac Americam præcipuè, necdum cognitos.

* *psal. 103. sive, secundum Heb. 104. vers. 25.*

† *omnigenam animantium varietatem.*

In tanta specierum multitudine primùm varietatem eam considerabimus, quæ petitur à generatione atque ortu. Deque hac priùs universè agemus, deinde particulatim. Ad generalem doctrinam pertinet, quòd alii ex coitu generentur, alii αὐτομάτως *. Hoc est, alii generatione nascuntur univocâ, nempe ex piscibus sui generis: alii æquivocâ, sive ex non pisce, sed limo putrescente, vel re simili. Quæ propriâ generantur stirpe, vel jam viva sunt animalia, cùm ea mater parit; vel postea id fiunt. Illa prioris generis, vel ἀμέσως, seu proximè è semine gignuntur; vel ex ovo, unde intus vivus piscis est

* *sponte.*

est exclusus. Vivum è semine animal producunt, è pilo carentibus delphini; quos animal parere, contentus est dicere Plinius lib. LX, cap. XIV: at è pilo vestitis, pristis, balæna, vitulus: de quibus idem retulerat cap. præcedenti. Ælianus lib. XI de Animal. cap. XXXVII, solùm ait, delphinum, ac balænam ζωοτοκεῖν *. Quasi non idem, præter memorata, agant balænæ, phocænæ, orcæ, physeteres, homines marini, & quæcunque lacte nutriunt fœtus. Graviorque fuerit error, si vivo de quovis fœtu intellexit. Nam & acanthia centrina, galeus lævis, lamia squatina, vulpecula, & cartilagineorum alia non pauca, vivum pariunt animal: sed ex ovo prope septum transversum concepto, atque ibidem excluso.

* *vivum animal parere.*

Piscium verò, quæ non animal pariunt vivum, sed ovum duntaxat, duo item genera sunt. Est cùm ova sunt magna, perfectaque; quibus ruptis, prodeat piscis. Hoc contingit in ovis rajarum, ranarum, canicularum item, quas νεβρίας nuncupant: uti Aristoteles est testis Historiæ Animalium lib. VI, cap. X †. Est item cùm ova sunt imperfecta: parva puta, molliáque; qualia diutiùs utero nequeunt continere; tum quia is angustior sit, quàm ut sufficere his possit indies incrementum capientibus: tum etiam quia frigidius est piscium temperamentum, quàm ut exteriorem tot ovorum partem reddere valeat solidam, duramque. Istiusmodi ovis θορὸν, ut vocat Aristoteles † (*vitale virus* nuncupat Plinius *) superfundit mas. Quod in glaniis declarat idem philosophus †. Mas & femina τοὺς πόρους, sive meatus genitales, quos aliqui ὀμφαλοὺς, sive umbilicos vocant, conjungunt. Eo attritu excitatur utrimque libido. Femella igitur parit ova: mas ejaculatur semen supra ova. Tantum enim ei seminis est, ut non solùm sufficiat ad coitum, & primam constitutionem; sed etiam, ut jam ova in lucem edita faciat genitalia. Quæcunque enim ova genitura fuerint adspersa, ea fiunt utilia ad generationem; cætera sterilescunt, ac supervacua sunt. Vnde Plinius *: *Nec satis est generationi per se coitus, nisi, editis ovis, inter se versando mares, & feminæ, vitale adsperserint virus. Non omnibus id contingit ovis in tanta multitudine: alioqui replerentur maria, & stagna; cùm singuli uteri innumerabilia concipiant.* Quibus semen est superfusum, adspersione eâ fiunt candida, ac viscida: unde adhærent radicibus, locisve aliis, ubi edita sunt. Tantum verò incrementi subitò capiunt, ut primum intra diem, vel proximum saltem, jam animadvertere id liceat; in glanio ad magnitudinem ervi; in cyprino autem milii. Mox se oculi ostendunt. Auctis jam piscibus, excutitur membrana quædam ovum cum pisciculo continens: hinc & ovo rupto pisciculus prodit. Ea tardiùs fiunt in cyprino; magis etiam in glanio: in minimis verò, vel tertio die pisciculos conspicias. Cæterùm quia tardissimum est glanio ex ovis augmentum, & femella ova, quæ peperit, negligit: eò mas vel XL, aut L diebus, assidere iis, ac observare solet, ne fœtus à piscibus occurrentibus devoretur. Ac sic quoque multa pereunt ex ovis, quæ fluctu auferuntur. Cyprino etiam mos ova custodire: sed nonnisi suis in unum compositis intervenerit. Quod cùm forte fortuna fit, amat & ipse ea servare.

† *sive ex Cæsaris Scaligeri distinct. cap. 8, sect. 102.*
‡ *lib. 3 Hist. Anim. cap. 20.*
* *lib. 9, cap. 50.*
† *lib 6 Hist. Anim. cap. 14, sive dist. Cæs. Scal. cap. 13, sect. 156.*
* *lib. 9, cap. 50.*

Venio ad generationem æquivocam, sive eorum, quæ sine ovo, sine semine producuntur. Hos è duplici Aristoteles † materie ait provenire, ἐκ τῆς ἰλύος, καὶ ἐκ τῆς ἄμμου· *ex limo, & arena.* Duo item piscium genera facit; quia nonnulli nunquam fiunt è coitu; quidam plurimùm, non semper. Posterioris generis statuit mugilum genus: ut cujus materies interdum sit limus ex aqua pluvia. Vnde liquet, Aristoteli animalia, quæ univocâ, quæque æquivocâ generatione fiunt, ejusdem esse generis. Hoc qui negant, objectant, specie differre, quæ principiis differunt. Verum non principia discrepant, quoad οὐσίαν *, sed duntaxat accidenti; quod substantiam non mutat. Imò non absurda eorum est opinio, qui arbitrantur, æquivocâ generatione nascentes ex semine piscium sui generis provenire. Satis enim constat, anates, fulicas, ardeolas, aliasque ejus generis, vorare piscium ova. At nihil absurdi sit, si dicamus, ova hujusmodi, dum stomacho concoquuntur, fieri solutiora, atque ex iis unà cum excremento egestis, pisces variè enasci, pro naturâ seminis adsumti, & sic concocti. Falli verò, qui omne mugilum genus sponte nasci putant, arguit, quòd feminas † invenire sit ova gestantes; mares verò cum semine genitali. Idem dixero de erythinis, & chanis. Nam, ut Plinius * ait, *ovis gravidæ capiuntur.*

† *lib 6 Hist. anim. cap. 15, sive Cæs. Scal. cap. 14, sect. 167.*
* *substantiam.*
† *Aristotel. loco memorato.*
* *lib. 9, cap. 16.*

At apuarum est genus, cujus generatio semper fit æquivoca. Nec enim prolem procreat, nec grandescit, nec diu vivit: sed solum ab Arcturo auctumnali ad ver usque. Nempe hæc fiunt ob principiorum infirmitatem. Gignuntur locis fetidis, & largos post imbres calescente sæpius spumâ: unde & pisciculi sic geniti, ἀφροὶ dicuntur Aristoteli; Athenæo ἀφρίτιδες. At apua illa, quæ κωβῖτις vocatur, quasi *gobialem* dicas, semper fit è piscibus. Nam procreant eam κωβιοὶ † μικροὶ, καὶ φαῦλοι, *gobii minuti, & ignobiles*, sive degeneres. Quemadmodum & alia est apua, γένος * μαινίδων, καὶ κεστρέων· *fœtura mænadum, & mugilum.*

† *Arist. lib. 6 Hist. An. cap. 15.*
* *Idem ibid.*

Ex limo, vel putrescente materia, generatio † est illis, quæ dicuntur ὀστρακόδερμα, hoc est, σκληρόστρακα, ob duram, ac siliceam testam, quâ operiuntur. Plinius lib. IX, cap. LI: *Quæ verò siliceo tegmine operiuntur; ut ostrea,* (proveniunt) *putrescente limo, aut spumâ circa navigia diutius stante, defixosque palos, & lignum maximè.* Æliano † sunt conchæ, murices, buccinæ, turbines, echini, locustæ. Porrò etsi Plinius, post verba proximè adlata, subjungat; *Nuper compertum in ostreariis, humorem iis fœtificum lactis modo effluere*: non tamen hinc colligi possit, ostrea coitu generari. In talibus enim ob testas affrictus, vel conta-

† *Idem lib. 5 Hist. An. cap. 15.*
† *lib. 11 Hist. Anim. cap. 37.*

contactus, esse nequit. Aristoteles quoque lib. III de Generat. Animal. cap. ult. idem eo evincit, quòd in navibus etiam ex limo, & spumâ putrescente, proveniant, quæ λιμνόστρεα vocantur, quasi dicas, *ostrea in paludibus progenita*: nempe quia hìc plurimùm nascantur. Item eo, quod cùm ad Rhodum appulisset classis, fictilibus in mare projectis, temporis progressu, è cœno iis agglutinato ostrea in illis nata sunt. Præterea quòd Chii nonnulli, cùm è Pyrrha Lesbi insulæ vivas portassent ostreas, inque loca ἀργωπώδη * (perperam Gaza ἰυεριπώδη † legit) demisissent; post aliquod temporis spacium majores quidem, at non plures, repererunt. In hisce limnostreis pro natura luti variat species. Locis arenosis conchæ nascuntur, cœnosis ostrea: holoturia autem, & balani, originem capiunt in cavernis petrarum: lepades, ac neritæ, summis adhærent petris.

* putrida. † reciprocos maris æstus habentia.

Anguillæ * etiam reponendæ in iis, quæ sine coitu nascuntur. In his dissectis neutrum sexum; nec vel ova, vel semen, deprehendas. Proveniunt non temporibus siccis, sed post imbres; idque ex iis, quæ vocantur γῆς ἔντερα, *terræ intestina*: quæ fiunt in cœno, & putredine; maritimis quidem locis, quæ algam producunt; in stagnis verò, & fluviis, prope ripas, quia tepor, sive calor istic putredinem gignit. Veriora ista sunt illis, quæ prodit Plinius lib. IX, cap. LI: *Anguillæ atterunt se scopulis: ea strigmenta vivescunt: nec alia est earum procreatio.*

* Arist. lib. 6 Hist. An. cap. 16.

CAPUT II.

Ut generatio piscium intelligatur, primùm de coitu agitur. Quid pisces habeant loco testium. Interim & testes esse nonnullis: ut delphino, balænæ, & phocæ. In piscibus etiam situ differre maris, & feminæ testes. Cur ii piscium nullis propendeant foras. Miranda penis magnitudo in balænis; & cur minor obtigerit delphino. Quare testes, & penem habentibus dati quoque sint pulmones. Ex numero piscium, qui attritu ventrium coeunt, excipi cartilagineos minoris caudæ; quales marem tergo non admittunt. De coitu testudinis, anguillæ, vituli marini, cancri, sepiæ, lolliginis. Cur in piscium multis obscurus sit coitûs modus, contrà quam sit in balænis. Pisces verno imprimis tempore in Venerem ruere: quosdam interea alio anni tempore congredi. Ad coitum pisces latebras sectari. A coitu ad gestationem fœtus transimus: ubi attenditur, tum dispar spatium, tum diversus uteri situs. Χελὼν, *&* μύξων, *unde nomen acceperint. Denique ad partum devenimus: qui nunc vivi est animantis; nunc, uti dictum antea, ovi perfecti, vel imperfecti. De diverso ovorum colore, & quamobrem cum dolore etiam à piscibus edantur. Ovorum copiam esse imprimis mugili, harengo nostro, & mænidi. Harengus veteribus ignotus fuit; ut nec halex, nec mænis, vel leucomænis, vel gerris, debeat putari. Piscium quorundam ova monilis instar cohærescere. Quibus locis parere gaudeant pisces. Quot fœtus pariant pisces vivipari; & cur non plures duobus. Cur ovipara tot ponant ova. Quoties pariant lupus, trichias, mulli, cyprini, scorpiones, sargi, squatina, salpæ, squali, sepiæ: & de plerisque eorum, quando pariant. Cyprinorum fœcunditas miranda: atque obiter additum de fœcunditate plantarum.*

HÆc universè dicta sint de generatione. Nunc particulatim loquar de tribus hisce; coitu, gestatione fœtus, & partu.

In coitu spectantur ejus instrumenta, modus, tempus, locus. Instrumenta sunt, quæ *genitalia* vocamus; ut in utroque sexu testes, in virili penis, in femineo vulva.

Si Aristoteli fides in IV de Partibus Animal. cap. XIII, & Hist. Anim. lib III, cap. I; piscibus nulli intus, vel foris, sunt testes; uti nec serpentibus: sed bini illis meatus sunt à septo transverso, pendentes ex utraque spinæ parte, qui coitus tempore semine repleantur. Idem tamen initio lib. III Hist. Anim. delphinum habere testes agnoscit. Præterea verò balænæ, ac vitulo marino, testes sunt; etiam feminis; sed ad uteri cornua, non in imo ventre prope vesicam, uti maribus. Porrò in hoc etiam divina se exserit providentia, quòd piscium hi foris sint nulli. In natando quippe impedirent, & aquis nimis redderentur frigidi. Qui respirant, & testes habent, etiam penem acceperunt, eumque parem longitudini vulvæ. In balænis is est quatuordecim cubitorum. Ac Rondeletius * ait, se vidisse, qui, à procero homine humeris deportatus, terram contingeret: unde non difficilis est conjectura, quantus is sit libidine concitis. Delphinis sapienter minor est tributus, quia vulva non est in alto sita, facileque copulantur. Quibuscunque verò provida natura testes, & penem dedit, hi sanguinis sunt calidioris; eoque, ad refrigerandum eum, pulmones quoque acceperunt. Squamosi verò, molles, & alii magno numero, hisce partibus carent. In orpho etiam non reperiri meatus seminis, ab Athenæo proditum est. Hæc de organis.

* lib. 3, cap. 23.

Modum etiam coitus scire juvat naturæ mystas. Nihil quippe est in operibus divinis, quod non considerationem mereatur. Modum eum Aristoteles exponit lib. V Hist. Anim. cap. V: item Plinius lib. IX, cap. L, & LI. Ajunt verò, coitum fieri ventrium attritu. Excipit interim Aristoteles cartilagineos, non omnes quidem, sed quibus minor est cauda: ut rajam, pastinacam, similiáque; quæ præterea à tergo marem recipiunt. Id non possunt cartilagineorum isti, quibus cauda est lata. Hæc quippe impedit, quò minùs mas à dorso admittatur. Quædam etiam cartilaginea adversa inter se, sive caudis inversis, instar canum terrestrium, cohærent. Recepta est opinio, maribus cartilagineis duas circa anum esse appendices, quibus coeant. *At*, inquit Rondeletius †, *ego illas sæpe multumque contemplatus, non video, quo pacto his coire illi possint: potiùs igitur ad retinendas feminas factas esse arbitror.*

† lib. 4 de pisc. mar. cap. 5.

Testudines tam marinæ, quàm palustres, ter-

gum feminæ adſcendunt. Anguillæ, murænæ, congri, aliique piſces longi, ventribus admotis congrediuntur. De quo Rondeletius *: *Vidi equidem ſæpe anguillas hoc modo copulatas in Lado capi.* Vituli marini, & μαλακόςρακα †, ut cancri, locuſtæ, ſquillæ, & ſimilia, ob caudam aliter nequeunt coire *, quam πυγηδὸν †, more quadrupedum eorum, quæ ὀπισθουρητικὰ * dicuntur. Sepiæ, & loligines, in coitu os ori, nares naribus, brachia brachiis jungunt: ut ait Ariſtoteles lib. v Hiſt. Anim. cap. vi †. Atque ibidem refert, & ſemen recipere, & ova parere, per φυσητῆρος, ſive fiſtulam. At cap. vii narrat, ut cancri coeant. Nempe minor, qui mas eſt, tergum inſcendit: tum major, ſive femina, invertit ſe in latus: atque ita κατὰ τὰ πρόσθια, ſive partibus anterioribus, ſociantur, operculis mutuò applicitis.

** lib. 4 de piſc. mar. cap. 5. † cruſta contecta. * Ariſt. lib. 5 Hiſt. Anim. cap. 7, ſect. 51, & alibi ante. † in averſum. * retro lotium reddentia. † ſect. 146, diſt. Cæſ. Scal.*

Sed omnino difficile eſt adferre omnem coitus rationem; quia alii quidem è piſcibus ad coitum latibula quærunt; alii verò, mox ubi congreſſi, digrediuntur; ut tam breviculo ſpatio difficilis ſit obſervatio. Res tamen ſatis aperta eſt in balænis, aliiſque, quæ vivum pariunt fœtum. Hæc enim diutius in coitu occupantur: ut de iis traditum Ariſtoteli lib. iv Animal. Hiſt. cap. v. Quem in locum * ſic Cæſar Scaliger annotavit: *Cantabri, cùm hæc ſcribebamus, narrarunt nobis, balænam (earum enim apud eos menſe Majo magna captura) à ſe viſam ſæpe inverſam ſupinam marem excipere, & hominum more coire.* De modo ſatis.

** ſect. 36.*

Tempus coeundi mirè variat. Thynnus, pelamys, & ejus generis alia, ſemel quotannis congrediuntur. Lupus, trichias, & cuncti ſaxatiles, bis annis coeunt ſingulis. Similiter ſcorpiones, vere, & auctumno. Mulli ter. Omni verò anni tempore, more humano, conſueſcunt cyprini, murænæ, ſepiæ, vituli marini. Hoc inde cognoſcitur, quia quavis anni parte pariunt. Præcipuè autem, ut quadrupedes, & aves, ſic piſces etiam, verno tempore incaleſcunt: quod Ariſtoteli quoque proditum lib. v Hiſtor. Animal. cap. viii †.

† ſive ex Cæſaris Scalig. diſtinct. cap. 9, ſect. 55.

Quod ad locum (id poſtremum erat è quatuor iſtis, quæ in coitu conſideranda propoſueram) piſces, aliorum inſtar animalium, fere ad congreſſum, uti & fœtus educationem, latebras quærunt. Atque hoc in cauſſa eſſe diximus, cur pauca adeò de modo coitus ſciantur. Interea hac parte etiam plura ſi nôſſe voles, deſiderium fortaſſe explebit Rondeletius lib. iv de Piſcibus marinis, cap. vi.

A coitûs conſideratione accedo ad geſtationem fœtus. De hac eſt cognoſcere exinde, quòd intra annum omnes párere, pronunciatum ſit Ariſtotelis lib. vi Hiſt. Animal. cap. xiv *. Sed ut magis particulatim dicam, novem ea, decemve menſium eſt in balænis, delphinis †, & cæteris è ſemine vivum parientibus fœtum. Diuturna quoque illis, qui ex ovo animal pariant vivum: ut vulpes, acanthiæ, galeæ leves. At breve ejus tempus imperfecta edentibus ova, ut ſquamoſis. Quod inde cognoſcitur, quia tam crebrò pariant intra annum. Diebus ſolùm xxx gravidus eſt ſargus; ut Ariſtoteles ait lib. vi Hiſt. de Anim. cap. xvii. Niſi cum Rondeletio hîc pro σάργος legendum σαργῖνος: qui piſcis eſt à ſargo diverſus; ut ex Athenæo * cognoſcitur. Idem Ariſtoteles inibi tradit de labeone in mugilum genere: qui Græcis χελὼν à labiis. Cæſar Scaliger cenſet, eundem eſſe, quem Ovidius † vocat *labrum*, Plinius *myxonem*, ſive μύξωνα, q. d. *muconem*, à μύξα, id eſt, *mucus*, *pituita*.

** ſive ſecundum Cæſaris Scaligeri diſt. cap. 13, ſect. 150. † Plinius lib. 9, cap. 8, Solinus cap. 22. * lib. 7. † in Halieuticis.*

Vterùs, quo geſtatio fit, quibuſdam eſt ad ſeptum tranſverſum; quales intus concipiunt, vivumque pariunt ex ovo: aliis loco inferiori; ut in ſquamoſis.

Supereſt partus; in quo primò attenditur, quid pariant. De iſto jam diximus, quoſdam vivum párere piſcem ex ſemine, quadrupedum more: quoſdam ex ovo intus excluſo, ad modum viperæ: quoſdam non vivum parere animal, ſed ova; eaque vel perfecta, ut fit in rajis; vel imperfecta, quæ foris ſemine maris ſuperfuſa excreſcunt.

Ova ſquamoſis fere omnibus ſunt alba; hippocampi rubent; hirundinis ova colorem referunt corallii; uti & illa cancrorum, aliorumque, quæ conteguntur cruſtâ.

Licet verò ova piſcium ſint minuta; non tamen ea magnum citra dolorem ponunt; idque ob ingentem illorum copiam: imprimis mugil, ut Ariſtoteles * teſtatur. Atque idem per eſt veriſimile de harengo noſtro, piſce veteribus, ut videtur, ignoto: ut quibus exigua maris Septentrionalis fuerit notitia. Hic quandoque tantum continet ovorum, ut pondus æquet piſcem ipſum. Itaque nihil mirandum, ſi ob ſummam ejus fœcunditatem tantum harengorum ſalitorum in exteras mittatur terras. Vulgo *halecem* nuncupant. Sed alius is piſcis. Vti & μαινὶς, quæ Perſio *mena* †, uti & Plinio. *Halecem* quidem, & *halecu1am*, exponit Gaza; inque veteri onomaſtico eſt, *Halec*, μαινίς. Et harengum eſſe, eo ſuſpicari poſſis, quòd Ariſtoteles * ait, mænide nihil eſſe fœcundius: nec harengo ſit fœcundius quicquam. Sed hanc ſententiam Rondeletius † refellit: ac nihilo magis (quò Maſſarius inclinabat) leucomænides, ſive σμαρίδες, vel Plinii *gerres*, exiſtimari debent, cùm hæ è genere ſint thriſſarum.

** lib. 6 Hiſt. anim. cap. † ſat. 3. * lib. 6 Hiſt. Anim. cap. 16. † lib. 5 de Piſcib. marinis, cap. 13.*

Quidam verò piſces ova ſua fundunt in modum monilium, ſic ut, arundine admotâ, attractoque ovorum uno, ſeriem quoque reliquam agglomeres. Hoc videre eſt in glaniis, & percis; uti & ranis. Teſtis Ariſtoteles lib. vi Hiſt. Anim. cap. xiv *. Sed pro glaniis, qui & γλανεῖς, & hic, & alibi ſemper, perperam apud Gazam eſt *ſilurus*; cùm eos diſtinxerit Athenæus; ac Ælianus quoque ſimiles, non eundem dicat piſcem. Sed de ſiluro pluribus inferiùs agemus.

** ſive ex diſt. Cæſ. Scal. cap. 13, ſect. 154.*

Præterea videndum, ubi, & quoties, & quando pariant. Sed de loco in multis minùs liquet.

quet. Nam, ut fœtui consulant, delitescere amant. Λάροι, sive gaviæ, pariunt in cautibus maritimis: glanii, qui & γλανεῖς, in aquis profundis; majores etiam, ubi sex pedum altitudo; minores ad radices salicis, vel alterius arboris, vel arundines, vel muscum: ut est apud Arist. lib. VI Histor. Anim. cap. XIV *. Atque ibidem † legas, cyprinum, & fere lacustrium, ac fluviatilium alios, ut pariant, appellere se πρὸς τὰ βραχέα, *ad vada*. Vt hac parte multùm differant à glaniis majoribus, de quibus dixi.

* *secundum dist. Cas. Scal cap. 13, sect. 155.*
† *sect. 162.*

Deinceps de numero fœtus distinctè agam; priùs de viviparis, hinc de oviparis. Balænæ, & quæcunque vivum pariunt fœtum, ut Aristoteles ait *, unicum parere sunt contenti, summùm geminos. Delphini † item, & phocænæ, rarò binos edunt, unum sæpius. Vituli marini pariunt binos. Nempe quia duo duntaxat utero sint sinus, eo numerus in piscium memoratis non exceditur, nisi fiat superfœtatio.

* *lib. 6 Histor. Anim. cap. 12.*
† *Plinius lib. 9. c. 8.*

At creberrimus illis partus, qui ova pariunt imperfecta, eáque innumera, & parva. Nam quia plurima eorum pereunt, eò Deus sapientissimus, ne interiret genus, defectum hunc copiâ compensavit.

Ad ovipara quod attinet, geminum in iis se offert discrimen. Prius istud, quòd postquam ova pepererint; in his citiùs, in illis tardiùs, vivus inde prodeat fœtus. In iis, quæ θορῷ * superfundi opus, exigitur triduum duntaxat: in siluro, mureque marino, etiam diebus opus L, aut XXX. De quo sic Plinius lib. IX, cap. LI: *Silurus mas solus omnium edita custodit ova, sæpe & quinquagenis diebus, ne absumantur ab aliis. Cæteræ feminæ in triduo excludunt, si mas attigit.* Et mox: *Mus marinus in terra, scrobe effosso, parit ova, & obruit terrâ. Rursus tricesimo die refossa aperit, fœtumque in aquam ducit.*

* *semine.*

Alterum discrimen attinet ad anni tempus, & numerum fœtus. Τῶν γαλεῶν, sive mustelorum, is qui ἀστερίας dicitur (*stellarem* vertit Gaza) bis de mense parit, teste Arist. † Cæteri musteli bis quotannis, caniculâ exceptâ; quæ semel in anno parit *. Vt liqueat, caniculam esse parum fœcundam; asteriam, fœcundissimum. Mænides pariunt brumâ; pelagici majorem partem æstate; unde tum neutiquam capiuntur. Tum item parit anthias, & mox aurata, lupus, mormyrus, & quos Aristoteles vocat δρομάδας, Gaza reddit *cursiones* †. Coracinus parit περὶ τὸν πυραμητόν, *circa tempus mensis triticeæ*: ut est apud Aristotelem *. Sed longum fuerit de singulis dicere. Contentus ero uno Plinii loco; qui est lib. IX, cap. LI: *Piscium lupus, & trichias, bis anno parit, & saxatiles omnes. Mulli ter, ut chalcis.* Sanè is Græcis inde τρίγλη, quasi τρίγνη, hoc est, τρίγονος: ut apud Eustathium legas in Odyss. X †. Imò hunc partus numerum docuerunt antea Aristoteles, & Athenæus: ut ostendi lib. II, cap. XXIX; ubi & Oppiani de eo locum adduxi. Subdit deinde Plinius: *Cyprinus sexies parit.* Pro eo, πεντάκις, ἢ ἑξάκις *, apud Aristotelem legas in Hist. Anim. † Hinc sequitur: *Scorpiones bis, ac sargi, vere, & auctumno. Ex planis squatina bis, auctumno, & Virgiliarum occasu.* Ac similiter Aristoteles *. Inde legas: *Plurimi piscium tribus mensibus, Aprili, Majo, Iunio. Salpæ auctumno: sargi, torpedo, squali, circa æquinoctium: moles, vere: sepia, omnibus mensibus. Polypi hieme coëunt, pariunt vere.* Post aliquammulta subjungit: *Torpedo octogenos fœtus habens invenitur: eaque intra se parit ova præmollia, in alium locum uteri transferens, atque ibi excludens. Simili modo omnia, quæ cartilaginea appellavimus.* Et hæc de piscium fœcunditate. In quibus illa cyprini est ex primis. Nam sexies illum quotannis parere, dicebamus. Itaque qui numerorum doctrinam tradunt, ostendunt, cyprinorum propagatione annis XII continuatâ, tantam fore multitudinem, ut, modò cuique eorum spatium detur sex pedum, ne universum quidem mare iis possit sufficere. Nec istis abludunt, quæ de mira ovium, & avium fœcunditate superiùs afferebamus. Similiter quoque se res habet in plantis. Quippe si unicum pisum annuatim proferat XXX, tantum inde pisorum intra annos fuerit XII, ut emi nequeat aureis 106088200000: imò universam terram circumtegere valeat ad altitudinem non exiguam. Hujusmodi ut mirandam naturæ fœcunditatem, ita summas bonitatis divinæ erga hominem divitias ostendunt.

† *lib. 6 Histor. An cap. 11, sive dist. Scal. cap. 9, sect. 110.*
* *sect. 111.*
† *cursores mallet Scaliger ad lib. 6. sect. 189.*
* *lib 6 Histor. anim. cap. 16, Scal. sect. 205.*
† *pag. 1934, edit. Rom.*
* *quinquies, vel sexies.*
† *lib. 6, cap. 14.*
* *lib. 6 Hist. An. cap. 11, sive dist. Cas. Scal. cap. 9. sect. 112.*

CAPVT III.

Ab origine vitæ piscium ad durationem ejus transitur. Callionymus, sive uranoscopus, movet se penitùs exenteratus. Cor salmoni exemtum vivit diem integrum. Quamdiu purpuræ, & buccinæ, suppetat vita; & quo pacto ætas earum cognoscatur. Quàm longa delphinis ætas, & unde id deprehensum. Thunnorum ætas, item anguillarum; deque ea Platinæ lapsus. De ætate polypi, sepiæ, cancri, ranæ. Temporibus Senecæ in piscinis Cæsareis fuisse pisces sexaginta annis majores. De lucio pisce post CCLXVII annos capto, quàm impositus esset stagno ab ipso imperatore.

HÆc de origine vitæ. Nec ejus ortu solùm differunt pisces; sed etiam duratione. Alii enim aliis magis sunt vivaces. Callionymo quidem, (ut Aristoteles, Dioscorides, & Ælianus, vocant, qui Plinio, Galeno, & Athenæo quoque, *uranoscopus* dicitur) piscis est usque adeò vivax, ut cunctis etiam visceribus exemtis, moveatur nihilominus: quemadmodum Bellonius † de eo testatur. Salmonem etiam esse vivacem, exinde colligas, quòd cor illius extractum diutius vivat, quàm alterius cujusquam animalis: ut memoriæ prodidit Albertus M. Atque addit, fraudulentos piscatores, ut pisces magis sint vendibiles, cor ejus mortuis, ac morientibus aliis, supponere, quò superiores illi vivere adhuc existimentur. De vivacitate eâ cordis, testis quoque Robertus Constantinus in Supplemento L. L. * *Cor exenterati* (salmonis) *adspersum aquosa sanie salmonis elati, ultra diem vivere conspeximus Basileæ.*

† *lib. 1 de Aquatilibus, cap. de callionymo.*
* *voce Salmo.*

Sed ex istiusmodi, de longâ quidem piscium ætate capere est conjecturam: non tamen de annorum numero præfinire liceat quicquam. Quare de certo in iis vitæ spatio deinceps videamus.

* sect. 149, ex distinct. Cas. Scal. Aristoteles lib. v Hist. Animal. cap. xiv *, πορφύραν καὶ κήρυκα, *purpuram, & buccinam*, ait vivere ad annum usque sextum: ac manifestum quotannis incrementum deprehendi τοῖς διαστήμασι τοῖς ἐν τῷ ὀστράκῳ τῆς ἕλικος· *ex tortuosis testæ intervallis*. Non multum abit Plinius, † lib. 9, cap. 36. cujus verba sunt †: *Purpuræ vivunt annis plurimum septenis.*

Delphini etiam vivunt ad annum xxv, vel xxx: quod eo deprehensum à piscatoribus, quia, quos in experimentum præcisâ caudâ reddidissent mari, iterum tanto pòst cepissent: ut est apud Aristotelem lib. vi Histor. Anim. cap. xii *, & Plin. lib. ix, cap. viii.

* dist. Cas. Scal. 10. sect. 125. † lib. 9, cap. 15. Thunnis, ut Plinius † ait, *vita longissima biennio.* Anguillæ septem octove vivunt annis, secundùm Aristotelem: posteriorem numerum secutus Plinius *. At Platina †, credo, vitiosis admodum codicibus deceptus, pro *octonis* annis scripsit *octoginta*. Polypis, vel sepiis, ut idem Plinius * refert, *non bimatu longior vita.* Cancris ait † vitam longam: sed annos, non definit. Eodem auctore *, *ranæ semestri vitâ resolvuntur in limum nullo cernente, & rursus vernis aquis renascuntur, quæ fuere natæ, perinde occultâ ratione, cùm omnibus annis id eveniat.* Nullum autem longioris vitæ exemplum ab eodem † relatum, quàm quod nunc subjungam: *Ævi piscium memorandum nuper exemplum accepimus. Pausilypum villa est Campaniæ, haut procul Neapoli: in ea in Cæsaris piscinis à Pollione Vedio conjectum piscem, sexagesimum post annum exspiràsse, scribit Annæus Seneca, duobus aliis æqualibus ejus ex eodem genere etiam tum viventibus.* Quem locum frustra quæras in iis Senecæ libris, qui hodie supersunt.

* lib. 9, cap. 21. † lib. 10 rei culinariæ cap. de anguillis. * lib. 9, cap. 30. † lib. 9, cap. 31. * lib. 9, cap. 51. † lib. 9, cap. 53.

Nihil verò æquè mirandum, quàm quod de lucio pisce retulit Conradus Celtes, primus Germaniæ poëta laureatus, qui temporibus claruit Cæsaris Maximiliani primi: quodque ex Conrado eo Conradus Gesnerus * perscripsit ad Imperatorem Ferdinandum I; cujusmodi heroi nemo bonus illudere mendacio velit. Is narrat Cæsari, ut anno partæ per Christum libertatis cIↄ cccc xcvii, in stagno circa Hailprun, imperialem Sueviæ urbem, captus fuerit lucius piscis cum annulo ex ære Cyprio in branchiis sub cute, parte sui splendens. Ei annulo inscriptum erat: Εἰμὶ ἐκεῖνος ἰχθὺς ταύτῃ λίμνῃ πάντων πρῶτος, ἐπιτεθεὶς διὰ τοῦ κοσμικοῦ Φεδερίκου β' ταῖς χεῖρεσι, ἐν τῇ Ε ἡμέρᾳ τοῦ Ὀκτωβρίου α σ' λ'. *Sum piscis ille primus omnium huic stagno impositus manibus imperatoris Frederici* II, *die* v *Octobris*, cIↄ cc xxx. Quare, cùm caperetur piscis ille, annorum jam fuerit cclxvii; ut non accenseas spatium, quo vixerat, priusquam stagno eum imponeret Cæsar Fredericus.

* præfat. operis de piscibus.

CAPVT IV.

Dividuntur pisces in marinos, fluviatiles, & lacustres, vel palustres. Marini item vel pelagii sunt sive profundi maris, vel saxatiles, vel litorales. Marinorum item aliqui etiam ingrediuntur stagna, qui λιμνοθαλάττιοι vocantur: aliqui subeunt fluvios; idque vel casu, vel consilio; item vel animo redeundi suo tempore, vel ut omnem illic vitam exigant. Præterea esse pisces amphibios, nunc in aquis, nunc in terra degentes: ut sunt phocæ, testudines, polypi, mures marini, murænæ, exocœti. Vnde nomen exocœto, *& ut alter dicatur* Adonis; *item ut in terram exiens sibi caveat ab aviculis. Pisces in Gallia Narbonensi e terra erui, pro mendacio habitum Pomponio Melæ: sed pro vero agnitum Aristoteli, Theophrasto, Polybio, Straboni, Athenæo: & quam ejus rei caussam esse Aristoteles putârit. Plinii loca varia de id genus piscibus ex Theophrasto hausta. Exemplum ejusdem rei ex historia Romana, & alia nostrorum temporum. An pisces fossiles sub terris sine aqua possint vivere. Cur piscium illi, qui in terram cibi, vel somni caussâ, egrediuntur, alii aliis diutius hic degere sustineant, duplex caussa adfertur: quarum prior habet locum in iis, quibus sunt pulmones; altera in istis, qui branchiis respirant.*

DE vitæ in piscibus origine, & duratione egimus: nunc considerabimus, quomodo differant ratione eorum, quæ vitæ genus tangunt.

Piscium alii sunt θαλάττιοι, sive marini; alii ποτάμιοι, sive fluviatiles; alii λιμναῖοι, sive lacustres: sub quibus τελματιαίους, sive palustres, comprehendimus.

Marinorum item alii πελάγιοι, qui in imo sive profundo maris degunt: alii αἰγιαλώδεις, sive, ut Hippocrates * vocat, ἀκταῖοι, quia litora, sive terris proxima eligunt loca: alii πετραῖοι, qui loca tenent prope saxa. Primi generis sunt thynni, pastinacæ, aselli, & similes. Alterius sunt, mullli, gobii, mugiles, & alii. Tertii, inter cæteros, sunt scari, merulæ, percæ. Hippocrates in secundo de victus ratione τοῖς πετραίοις, sive saxatilibus, opponit τοὺς πλανήτας, sive errones: quales imprimis sunt, qui πελάγιοι vocantur. Hi enim pabuli ergo huc illuc vagantur. Quare subinde & prope saxa, & litora etiam, inveniuntur.

* lib. de Affectionibus.

Nec marini solùm loca mutant in mari: sed quidam etiam è mari exundante, vel ventis agitato, in stagna se recipiunt, vel quoque per alveos effossos eò derivantur. Hoc sæpe usu venit in rhombis, soleis, passeribus, lupis, gobionibus, cancris, atque aliis. Hujuscemodi pisces non simpliciter λιμναῖοι, sive lacustres, sed λιμνοθαλάττιοι vocantur, quasi partim marini, partim lacustres. At verè proprieque lacustres sunt, quando aquæ è montibus ruentes stagna faciunt. Hoc pacto inter cæteros lucii, percæ, cyprini, lacustres nominantur.

Quemadmodum verò marinorum nonnulli in

in stagna deferuntur: ita alii quidam in fluvios se recipiunt. Vtrumque non casu modò fit, sed etiam consilio. Plin. lib. x, cap. xix: *In stagna, & amnes transeundi plerisque evidens ratio est, ut tutò fœtus edant: quia non sint ibi, quæ devorent partus; fluctusque minùs sæviant.* Sunt hi duûm generum. Aliqui, in mari producti, subeunt fluvios, & hic dulcedine aquæ capti reliquam degunt ætatem. Nonnulli item, licet & ipsi fluvios ingrediantur, non penitùs tamen obliviscuntur natalis loci: sed ut veniendi, ita & regrediendi tempus sciunt. Tales sunt salmones, alosæ, lampetræ, sturiones. Ab utroque hoc genere diversi sunt, qui ut in flumine nascuntur, ita semper se in eo continent. Hi propriè *fluviatilium* nomen possident.

Sunt & pisces amphibii, sive ancipites: qui è mari, aut fluvio, se in terras receptant, atque ibi pascuntur. Plinius lib. ix, cap. iii, cum de Gedrosiis esset locutus: *Exeunt & pecori similes belluæ ibi in terram, pastæque radices fruticum remeant: & quædam equorum, asinorum, taurorum capitibus; quæ depascuntur sata.* Idem ejusce libri cap. vii: *Vituli marini, quos vocant phocas, spirant ac dormiunt in terra: item testudines.* Et lib. ix, cap. xxix: *Soli mollium polypi in siccum exeunt.* Et ejusce libri cap. xix: *Exeunt in terram & qui marini mures vocantur, & polypi, & murenæ. Quin & Indiæ fluminibus certum genus piscium, ac deinde resilit.* Ac paullo antè idem dixerat: *Miratur & Arcadia suum exocœtum, appellatum ab eo, quòd in siccum somni caussâ exeat.* Nam ἐξώκοιτος dictus, quia illi ἔξω τοῦ ὕδατος κοίτη ἢ ἀνάπαυσις, *extra aquas cubile, & quies.* Hausit verò ista Plinius ex Theophrasto: apud quem hodiéque ea leguntur in fragmento De piscibus in sicco degentibus. Exocœtus verò, de quo postremò dicebam, alterum etiam nomen habet. Nam *Adonis* quoque dicitur, ut Clearchus Peripateticus prodidit libro de Aquatilibus, & ex eo Athenæus in viii: ubi ex eodem quoque piscem hunc describit, ac memorat, ut sibi caveat ab aviculis, quæ placido mari pascuntur circa litus, ut ceryli, sive alcyones mares: item trochili, ac præterea elorius: his enim conspectis territum profugere, ac mari se abdere.

Pisces etiam quibusdam locis è terra erui, Theophrastus prodidit; ut tradit Seneca lib. iii Nat. Quæst. xvi. Proximo tamen capite, subdit: *Sunt qui fabulas putent, piscem vivere posse sub terra, & effodi.* Puto, ab Hispano Seneca signari Hispanum Melam: cujus hæc verba lib. ii, cap. v, ubi Galliam Narbonensem describit *Juxtà campus minutâ arundine, gracilique perviridis; cæterùm stagno subeunte suspensus. Id manifestat media pars ejus, quæ abscissa proximis, velut insula natat, pellique se, atque attrahi patitur: quin & ex iis, quæ ad imum perfossa sunt, suffusum mare ostenditur. Vnde Grajis, nostrisque etiam auctoribus, veritatis ignorantiâ, an prudentibus etiam mendacii libidine, visum est tradere posteris; in ea regione piscem è terra penitùs erui; qui ubi ex alto huc usque penetravit, per ea foramina ictu captantium interfectus extrahitur.* Ex Grajis, quos dicit, scriptoribus, fuere Strabo, Polybius, Theophrastus, Aristoteles, si is mirandarum Auditionum sit scriptor. Sanè Athenæus in viii narrat ex xxxiv Polybii Historiarum, juxta Pyrenæos montes Narbonam usque campos esse, per quos Illiberis, & Ruscino, juxta civitates ejusdem decurrant nominis: porro in ipsis campis, multo gramine herbosis, si ad duos tresve cubitos foderis, pisces reperiri subterraneos. Idem memorat Strabo lib. iv; aitque, pisces eos limo ali, sicut anguillas: capi verò τριόδουσι *, quibus majores capere pisces solent piscatores. Aristoteles de Mirandis Audit. ejus rei caussam esse hanc ait, quòd lucus ingens prope Massiliam exundans in terras magnâ eas piscium copiâ repleat: postea, Etesiis flantibus, hos terrâ obrui, ac solidâ superficie redditâ, τριόδουσι magno numero extrahi. Alia etiam de piscibus fossilibus adducit Theophrastus, fragmento antè memorato Περὶ τῶν ἰχθύων ἐν τῷ ξηρῷ διαμονῆς †. Fusiùs ea refert, quàm ut adscribi commodum sit. Sed pleraque ex eo narrat Plinius: cujus iccirco verba apponam. Locus est lib. ix, cap. lvii: *Piscium genera etiamnum a Theophrasto mira produntur: circa Babylonis rigua, decedentibus fluviis, in cavernis aquas habentibus, remanere quosdam: inde exire ad pabula pinnulis gradientes, crebrò caudæ motu, contraque venantes refugere in suas cavernas.* Quæ & apud Aristotelem legas de mirandis auditionibus. Subdit deinde Plinius: *Circa Heracleam *, & Cromnam, & Lycum, & multifariam in Ponto, unum genus esse, quod extremas fluminum aquas sectetur, cavernásque sibi faciat in terra, atque in his vivat, etiam reciprocis amnibus siccato litore: effodi ergo: motu demum corporum vivere eos approbant.* Atque his gemina apud Aristotelem legas opere memorato. Hinc sequitur apud Plinium, quæ & ipsa ibidem ab Aristotele, vel alio, prodita sunt. *Circa Heracleam eadem, eodemque Lyco amne decedente, ovis relictis in limo generari pisces, qui ad pabula petenda palpitent exiguis branchiis, quod fieri non indigis humoris: propter quod & anguillas diutiùs vivere exemtas aquis: ova autem in sicco maturari, ut testudinum.* Ac paullo pòst: *Idem tradit, in Paphlagonia effodi pisces, gratissimos cibis, terrenos, altis scrobibus, in his locis, ubi nullæ restagnent aquæ: miraturque & ipse, gigni sine coitu.* Habemus & exemplum in Historia Romana. Anno enim ab Vrbe condita IↃLXXXI, Posthumio Albino, & M. Popillio Lenate coss. (ut initio libri xlii tradit Livius) *in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersére.* Sed hoc inter prodigiosa habitum Vnde mox Livius subdit: *Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, edictumque ab decemviris est, & quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur.* Sed Philosophis id non tam prodigiosum, quàm naturale, videatur. Liquet hoc ex eo, quòd Aristoteles ejus rei etiam caussam adducat; ut vidimus antea ex Auditionibus Mirandis. Vel si is liber alterius est; saltem genuinus est ille de Respiratione; ubi sic scribit cap.

* tridentibus.

† de piscibus in sicco degentibus.

* Al. Circa Heracleam ad Lycum amnem, Tion, & Cromnam.

IX: Ἐπεὶ καὶ τῶν ἰχθύων οἱ πολλοὶ ζῶσιν ἐν τῇ γῇ, ἀκινητίζοντες μέντοι, καὶ εὑρίσκονται ὀρυττόμενοι· *Quandoquidem & piscium multi in terra, sed immobiles,* vivunt, & defossi inveniuntur.* Imò & hodie id pluribus fit locis. Vt ad Albim in Germania: in Galliis prope Salsas, arcem regiam, ultra Narbonam: & prope Mompessulum in pago dicto *Baillargues*, ad ripam amnis Liriæ, vulgo *le Lez* dicto. Testis Dalecampius ad Plinii locum antea adlatum. Rondeletius etiam de piscibus marinis lib. I, cap. X, ait: *In terra anguillas, ranas, aliosque pisciculos, ibidem etiam generatos sæpenumero vidimus: & è terra defossas anguillas aliquoties spectavimus in villa Ioannis Scironii, viri doctissimi, Monspeliensisque Scholæ principis.* Hæc ostendunt miram Dei providentiam in terris ipsis pisces nutrientis.

Nec propterea existimandum, pisces ejusmodi ætatem omnem sine aquis posse vivere. Nam tales vel locis vivunt limosis, vel solo ejusmodi, quod aquâ per venulas suas irrigetur. Imò pisces isti, vel iis locis, quibus capiuntur, geniti sunt, ut anguillæ, & ranæ: vel eò depulsi undis reciprocis, posteaque humo obtecti. Et hæc de fossilibus.

Quod verò ad piscium illos, qui sponte in terras exeunt, hi universi necesse habent ad aquas reverti. Ac plerique pauxillo solùm tempore extra eas sustinent. Quidam verò diutius: quales antea dixi esse vitulum marinum, exocœtum, utramque testudinem, & alios quosdam: item ranam ex amphibiis; quibus etiam accensendus est crocodilus. Caussa verò hujus facultatis non eadem est in omnibus. In iis quidem, quos proximè recensui, ratio peti debet à pulmonibus, quibus aëra recipiunt, ac diutiùs retinent: ut aër his calorem refrigeret vicem aquæ. At ratio est dispar in longis piscibus; ut anguillis, murænis, & serpentibus marinis. Hos eo diutius extra aquas vivere existimat Rondeletius, quia branchias habeant minùs diductas, & patentes; eoque nec copiâ tantâ subire aër queat, ut debilem opprimat calorem; nec subitò adeò exire, ut non morâ aliquâ calorem priùs refocillârit. Sed an branchiarum is sit finis, quem Rondeletius existimabat, commodiùs exponam, cùm ad spirationem piscium devenero.

CAPVT V.

Piscium appellationes à figura, quam referunt, & unde tanta sit diversitas formarum, & quo fine sic Deus jusserit. Vt præterea differant colore. Vnde carocino *nomen, &* glauco, *ac* mullo. *Romani, more à regibus Albanis accepto, mulleis usi calceis, idque in triumphis, & sollemnibus pompis. Aliàs quoque in usu fuere curulem gerentibus magistratum, hinc senatoribus cunctis, inde patriciis omnibus, tandem & militibus. Eos coloris fuisse puncei. Vtrùm* mulleis *à* mullis *nomen; an* mullis *à* mulleis, *his à* mullando. *Vocabulum utrumque potiùs videri inditum à figura recurva, quia* μυλλὸς, curvus. *Mulleos calceos à Marone intelligi per vincula Tyrrhena. Qui piscium pro anni tempore varient colorem. Polypum adsumere colorem rei proximæ, duplex inde ad eum commodum redundare, unde hæc sit coloris immutatio, ac cum squatina hoc ei esse commune.*

AC hujusmodi quidem est discrimen piscium, quod à loco petitur, ubi degunt. Præterea verò differunt variâ partium figurâ, coloréque, ac corporis magnitudine. Discrimen à figurâ etiam appellationes testantur in multis. Interdum enim nomen sortiuntur rei cælestis; ut stellæ, lunæ. Interdum quadrupedis; ut arietis, asini, bovis, canis, capri, elephanti, erinacei, felis, hiænæ, hinnuli, hirci, lacerti, leonis, leporis, lupi, orygis, ovis, muris, mustelæ, pantheræ, porci, simiæ, vituli, vulpis, ursi. Interdum avis; ut accipitris, aquilæ, attagenis, coliæ, corvi, cuculi, galli, gracculi, gruis, hirundinis, merulæ, milui, noctuæ, pari, passeris, pavonis, phœnicis, psittaci, sturni, turdi, turturis. Interdum piscis notioris, ut rhombi, soleæ. Interdum insectorum; ut aselli, cicadæ, culicis, grylli, locustæ, muscæ, pediculi, scarabæi. Interdum partis corporis; ut auris, digiti, orchios, pulmonis. Interdum plantæ; ut uvæ, cucumeris. Interdum rei inanimæ; ut acus, lyræ, patellæ, pectinis, item rotæ Oceani Gaditani, *sic* (ut Plinius * ait) *appellatæ à similitudine, quaternis distinctæ radiis, modiolos earum oculis duobus utrinque claudentibus.* Item serræ, sphenis, σφυραίνης, à figura veru; xiphiæ, sive gladii, ζυγαίνης, sive libellæ, à jugi figura.

* lib. 9. cap. 4.

In tam multis formis præterii humanam. Sed de ea quoque Plinius testis lib. eodem cap. V: *Auctores habeo in equestri ordine splendentes, visum ab his in Gaditano Oceano marinum hominem, toto corpore absolutâ similitudine: adscendere eum navigia nocturnis temporibus, statimque degravari, quas insederit, partes: &, si diutius permaneat, etiam mergi.* Huc pertinent quoque Tritones, & Nereides: quos qui vidisse se dicerent, memorat idem inibi. Ac Iuvenalis, ut vetus ejus interpres ait, eosdem intellexit sat. XIV:

Grande operæpretium est, ut tenso folle reverti
Inde domum possis, tumidâque superbus alutâ
Oceani monstra, & juvenes vidisse marinos.

Tritonis quæ figura sit, dicet Pausanias in Bœoticis. Vt arbitror Triton balæna, aut aliud monstrum marinum: cum navigantes primùm conspexissent, ut novis omnibus fit, territi, vel Deum, vel divinum aliquid crediderunt. Mox etiam honore coluerunt divino. Poëtæ autem, fabulosa natio, planè monstrosam ei formam tribuerunt, plura inferiùs.

Cur verò tam variæ sint piscium formæ, ac quandoque etiam se offerant monstrosæ; Plinius aperit lib. IX, cap. II: ubi à duobus hoc ait proficisci; ab humoris luxurie, & caussis genitalibus è sublimi. Quibus sic expositis, subjungit: *Semper pariente naturâ, pleraque etiam monstrifica*

ſtrifica reperiuntur, perplexis, & in ſemet aliter, atque aliter, nunc flatu, nunc fluctu, convolutis ſeminibus, atque principiis. Itaque, ut ibidem legas, *vera fit vulgi opinio, quicquid naſcatur in parte naturæ ulla, & in mari eſſe: præterque multa, quæ nuſquam alibi.* Sed rationes, quas Plinius adduxit, ad cauſſam pertinent efficientem, & materialem: nobis altiùs adſcendendum, quo fine piſces Deus tantopere diſcriminârit. Ac primùm is tantâ varietate nobis ob oculos poſuit mirandam ſuam ſapientiam: quippe hinc elucet, mille, atque adeò innumeris modis, res potuiſſe variare. Præterea hinc quoque ſe exerit cura atque amor humani generis. Nam abſque tam vario foret diſcrimine, ſæpe (ut imperiti in plantis ſolent) venenum pro medicina, vel alimento, ſumeremus.

Nec figurâ modò piſces differunt; ſed etiam colore: ubi idem Deo propoſitum fuit. Molles fere omnes ſunt albi. Niger eſt coracinis, ut appellatio indicat; etſi apud Athenæum lib. VII legas, ſic vocari ὅτι διηνεκῶς τὰς κόρας κινεῖν, *quia aſſiduè moveat pupillas.* Rubri pagrus, ſynagris, cataphractus, & qui inde dictus erythinus: item cancri, & cruſtâ contecti. Ἀλφησταὶ, ſive cinædi, cerei; niſi quòd quibuſdam partibus purpuraſcant, teſtibus Plinio †, & Athenæo *. Gobii, & turdi, virides. Galeus eſt cœruleus, ſive, ut Ælianus ait, glaucus. Sed, quæ diximus, non de toto ſemper corpore capienda; verùm parte ejus majore. Quomodo glaucus (piſcis eſt umbræ quidem, ac chromi ſimilis, diverſus tamen) nomen hoc accepit, non quia toto corpore ſit glaucus, ſive cœruleus; ſed quia tergum ejus ſit coloris. Sic mullus albo eſt ventre; aureas etiam lineas habet; ſed dorſo, & capite rubet: quæ res & nomen illi dedit. Nam, ut Plinius ait lib. IX, cap. XVII, *nomen his Feneſtella a colore mulleorum calciamentorum datum putat.* Tam de mulleis, quàm mullo, paullo pleniùs tam commodâ occaſione exponam. Nec enim veteres ipſi fuere hac parte perſpicaces ſatis. Mulleis calciamentis uſi ante Romanos reges Albani; ut ait Feſtus. Hinc &, qui Romæ cepiſſent magiſtratum curulem: de quibus idem auctor ex M. Catonis Originum lib. VII. Præcipuè uſi in triumphis, & ſolemnibus pompis: unde in Epigrammatis antiquæ Vrbis Romanæ, & exinde apud Carolum Sigonium Commentario in Faſtos & triumphos, epigramma in C. Marium legas, quod ſic finiat: DE MANVBIIS CIMBRICIS, ET TEVTONICIS, ÆDEM HONORI, ET VIRTVTI, VICTOR VESTE TRIVMPHALI, ET CALCEIS PVNICEIS. Vbi *calcei punicei* ſunt iidem, ac *mullei.* Poſtea & uſi ſint Senatores, ac patricii: ut idem indicat Feſtus. Quod verò dicebam, calceos illos fuiſſe puniceos, id cognoſcere etiam eſt ex Dionis lib. XLIII; ubi, de mollitie Iulii Cæſaris in veſtitu agens, ait & uſum τῇ * ὑποδέσει ἐρυθροχρόῳ κατὰ τοὺς βασιλέας τοὺς ἐν τῇ Ἄλβῃ ποτὲ γενομένους· *calceamentis rubris, more eorum, qui Albæ quondam regnaſſent.* Diciturque id Cæſar feciſſe, ὡς καὶ προσηκων σφίσι διὰ τὸν Ιυλον· *tanquam eos genere attingens, propter Iulum.* Nam προσήκων, non προσήκειν; Ιυλον, non Ιύλιον, legi oportere, & res clamat, & monitum jamdiu Caſaubono ad Tranquillum lib. I, cap. XLV. Nempe regibus Albanis fuit πέδιλον ἐρυθρὸν, ſive φοινικοβαφὲς: uti poſtea Imperatoribus Conſtantinopolitanis fuiſſe, Zonaras, Nicetas, & alii, referunt. Ejus verò coloris etiam mullum piſcem eſſe, indicat Ovidius in Halieutico:

— *Tenui ſuffuſus ſanguine mullus.*

Et Oppianus lib. I Ἁλιευτ.

— Τρίγλης δὲ ῥοδόχροα φῦλα νέμονται †.

Iſidorus de colore conſentit. Sed contrà calceos à piſce dictos putat. Sic enim ille lib. XIX, cap. XXXIV: *Mullei dicti ſunt a colore rubro, qualis eſt mulli piſcis.* Eique ſubſcribere maluit Turnebus lib. XIX Adverſ. cap. XXIV. Feſto horum placuit nihil. Vult enim dici à *mullando*, hoc eſt, *ſuendo.* Ipſum *mullare* ſit à μύλλειν, quod eſt *ſubigere.* Id verbum ſutoribus convenit; uti & Venerem exercentibus, quomodo uſus Theocritus Id. IV. Hinc Heſychius: Μύλλει, πλησιάζει. Sed cauſſa erat nulla, cur particulatim inde nomen daretur mulleis, cùm in omni calciamento ſubigat ſubula. Nec propterea de *mulli*, vel *mulleorum* etymo, vel Feneſtellæ adſenſero, vel Iſidoro. Longè enim veriſimilius eſt, quod ad Tertullianum de Pallio Salmaſius annotavit, & *mullum*, & *mulleum* dici à μύλλος: quod, teſte Heſychio, notat καμπύλον, σκολιὸν, κυλλὸν, στρεβλὸν ‡. Nam & piſci hæc convenit appellatio: ut docet illud Epicharmi in Hebes Nuptiis *:

— Ἄγε δὴ
Τρίγλας τε κυφὰς, καὶ χαρίεσσας βαίονας.

— *Agedum,*
Mulloſque gibbos, ingratoſque bæonas.

Ac calceis quoque mulleis id nomen aptum, quia eſſent repandi. Quod cognoſcere eſt ex calceis Tyrrhenis, quales regum quoque Albanorum. Nam mullei erant ſenatorum, & patriciorum; ut ex Feſto diximus. At hi dicti *calcei Tyrrheni:* de quibus Maro VIII Æn.

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.

Vbi ſic Servius: *Tyrrhena vincula. Tuſca calciamenta, & dicit crepidas, quas primo habuere ſenatores, poſt equites Romani, nunc milites.* Idem Salmaſio † oſtenſum ex eo, quòd τὸ μάσθλητα (id ὑπόδημα φοινικοῦν * interpretatur Heſychius) Λύδιον ἔργον † vocet Sappho apud Pollucem ‡; à Lydis verò Tyrrhenos eſſe conſtet *. Tyrrhenos autem calceos fuiſſe acuminatos, & repandos, colligit Salmaſius ‡ ex eo, quòd tales fuerint militum Romanorum; ut ex Leonis, & Conſtantini Tacticis obſervat. Nam Tuſca calciamenta ad milites tandem Romanos tranſiiſſe, ex Servio jam vidimus. Quamobrem etſi & mulli, & mullei, coloris eſſent rubri: non à colore tamen, ſed figurâ, id nomen accepiſſe, veriſimilius eſt.

Quidam

† lib. 32, cap. 11.
* lib. 7.
* pag. 266, edit. H. Steph.
† Mullorum rubrum paſcitur genus.
‡ incurvus, gibbus, repandus.
* apud Athenæum lib. 7.
† notis in Vopiſcum.
* puniceum calciamentum.
† Lydorum opus.
‡ lib. 7, cap. 22.
* Dionyſ. lib. 1. Strabo lib. 5. Valer Max. lib. 2, cap. 4. Vell. lib. 1. Plin. lib. 3, cap. 5. Tacitus 4 Ann. Plutarch. Rom. &c.
‡ ad Tertullianum de Pallio.

Quidam verò piſcium colorem etiam mutant pro anni tempore. Phycis candida eſt, præterquam vere; quo variat colorem. Mænæ, & ſmarides, hiberno tempore candidæ ſunt; nigricant æſtate, longis interim depictæ lineis cæruleis, ac purpureis: de quo Rondeletius lib. XI de Piſc. mar. cap. XIII. Sed hæc coloris immutatio paullatim fit. Nihil vero æquè mirandum, quàm quòd polypus, dum vivit, breviſſimo temporis ſpatio ſic variet colores. Nam, ſimulac ſaxis ſe applicuerit, colore iis ſimilis fit: atque hoc pacto, tum majorum piſcium vim effugit, quia ſaxum putant: tum minores piſces capit, quia ſecurè ad eum, ſaxum credentes, adnatant; quos ille mox pedibus comprehendit; ut etiam eſt apud Ovidium in Halieuticis, & Ælianum lib. I Variæ Hiſtor. cap. I. Ac Pindari quoque, & Theognidis de hac re verſus adduxit Plutarchus in Comparatione aquatilium & terreſtrium: ut Plinium, & alios, mittam, quos magnus adducit Deſiderius, proverbio, *Polypi*; & altero, *Polypi mentem obtine*. Cæterùm apud Plutarchum libro memorato legas: in hoc chamæleontem, & polypum, differre, quod ille timore colorem mutet: hic de induſtria. Illum enim eſſe natura meticuloſum; eoque, cum totum ejus corpus pulmone impleatur, quod arguit plenum eſſe ſpiritus, ſimulac timere cœperit, immutari. Hunc autem ſtudio colorem mentiri, vel ut capiat, vel ne capiatur. Sed ſanè non ea vis ulli animantium, ut, ſimulac volet, colorem variet. Imo nec verè vel chamæleon, vel polypus, mutant colorem. Solùm ſic videtur, quia corpus iis eſt læve ac glabrum, ſic ut ſaxi vel alterius corporis vicini color in eo, velut in ſpeculo, reluceat; quemadmodum dictum nobis lib. III, cap. LV. Sunt qui ſepiam dicant ſimiliter colorem variare; ſed falſo. Nam è piſcibus cum ſola ſquatina id polypo eſt commune: ut Ariſtoteles tradit lib. IX Hiſt. Animal. cap. XXXVII *. Eſt vero ſquatina pelle admodum craſſa, ac minimè perlucente: atque eo minùs veriſimile eſt, colorem immutare, ſuccum ſubducendo: quamquam id de polypo cenſeat Cæſar Scaliger †. Tanto veriſimilius eſt, hic quoque locum habere cauſſam illam, quam de chamæleonte, & polypo, paullo antè adduximus.

* *ſive ex Cæſaris Scalig. diſtinct. cap. 59. ſect. 280.*

† *notis ad dictum Ariſtotelis locum.*

CAPVT VI.

Piſces diſtinguuntur ratione nutrimenti ſui. An alantur aquâ. Piſcis ab Rondeletii conjuge triennio ſolis aquis in vitro non altus modò, ſed ad majorem etiam magnitudinem perductus. Rejicitur commentum Cæſaris Vanini, exiſtimantis in iſto, & ſimilibus exemplis, piſces non aquis paſtos, ſed anhelitu hominum poſt ſumtum cibum vitreamen circumſtantium. Iis occurſum, qui ſolùm negant, aquas marinas eſſe alere idoneas: interim in dubio relictum, utrùm ex nutriant ſolùm dulcibus partibus ſui; an ſalſis etiam, ſed facultate piſcium internâ dulcibus redditis. Qui piſcium magis refrigerentur aquâ, quàm alantur. Cur piſces quidam cibos non manducent, ſed deglutiant.

POſtquam piſces vitæ origine, & locis, pro quibus variat vita, figurâ etiam, & colore, unde dignoſcuntur, diſtinximus: de facultatibus, quibus præditi ſunt, agemus. Facultatum earum prior cum plantis eſt communis, quæ *vegetativa* nominatur: altera autem, quæ laxè dicitur *ſenſiva*, animalium propria eſt. Vegetativa, quam Medici *naturalem* vocant, continet nutritivam, & generativam. Sed de generativa abunde ex iis cognoſcere fuit, quæ de origine piſcium diximus. In nutritiva (ad quam & altricem refero) duo conſiderabimus; tum cujuſmodi ſit, quo aluntur piſces; tum quæ corporis partes inſerviant nutritioni.

Id, quo piſces nutriuntur, pro natura eorum variat. Sunt piſces, qui aquâ alantur, inde dicti ψυχότροφοι: ut mugiles, lepades, ſardinæ, holothuria, aphyæ, oſtrea. Alii verò muco: ut anguillæ, & tincæ fluviatiles, ac paluſtres. Alii luto, cœnóque: unde *lutarium mullum*, & *cœnoſam ſalpam*, legimus apud Plinium. Pelamydes etiam dictæ ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ πηλῷ μύειν, *quia in cœno ſe occultent*. Alii arenâ, ſabuloque: ut ille, qui Germanis *grundel*, q. d. *fundulum*. Tales, quia ψάμμος eſt *arena*, *pſammitas* vocat Rondeletius. Stercus, inter cætera, comedunt mulli, lupi, cancri. Ad animata ut veniam, herbis & radicibus vivunt omnes ſaxatiles. Algâ coracinus, & gobius, non ſolùm vivunt, ſed etiam inde nidum ſtruunt. Lupi quoque, & mulli, vermibus paſcuntur, quippe παμφάγοι *. Carne piſcium veſcuntur polypus, loligo, ſepia: item cartilaginei omnes, & cetacei. Mullis lepus marinus, etſi venenatus, citra noxam edi creditur, idque ſolus; niſi quòd ſcaro idem tribuat Athenæus lib. VIII: ſed perperam, ut inferiùs exponam.

* *omnivori.*

Quod verò dicebamus, piſces etiam aquâ paſci, id à quibuſdam in dubium vocatur. Nam, inquiunt, Galeno teſte, ſimplex nullum nutrit. Qui parùm cogitant, eum de nutrimento hominum loqui, non piſcium in aquis naſcentium. Præterea nec aqua, qua paſcuntur piſces, ſimplex eſt elementum. Aer enim penetrans ad fœcunditatem aquis ſe maritat. Nec parum terreni iiſdem admiſcetur ab alveis, quibus fluunt. Caloris etiam expertes non ſunt, præſertim cùm ventus agitat fluctus; quo tempore aquam, calore concepto, tepidiorem reddi, ſatis conſtat experientiâ. Et profectò piſces multos ſolâ vivere aquâ, liquet ex piſcinis; item naviculis perforatis, quibus includuntur, atque aſſervantur diu. Scitè etiam Rondeletius lib. I de piſcibus marinis, cap. XII: *In Gallia Narbonenſi curioſi quidam in vaſis vitreis aquâ plenis diu nutriunt: certumque eſt, quo purior fuerit aqua, eò diutiùs vitam producere: celeriter autem interire, ſiquid aliud, præter aquam, ut panem, aut aliud quippiam ſolidioris alimenti, in vas conjecerint. Hoc modo ſuaviſſima conjux mea tres annos piſcem* domi

domi aluit: sicque educatus in eam corporis molem accrevit, ut tandem nec vas eum capere, nec, quâ ingressus fuerat, eâdem exire potuerit. Alia deinde subjungit de holothuriis, & lepadibus: item mugilibus, sardinis, aphyis; unde piscium multos solâ liqueat aquâ nutriri. Intellige autem aquam, qualem dixi, sive, ut in scholis loquuntur, elementatam. Porrò in piscibus illis, qui vitreis in vasis aquâ solâ ali dicuntur, Cæsar Vaninus arbitratur accedere etiam vapores pingues; sive è terra prodeuntes, sive ex accedentium hominum, cibum, post sumtum, anhelitu. Audiamus ipsum *: *An dicemus vitreum vas esse porosum: eoque miseros illos captivos attrahere potuisse pingue terræ humidum circumstans? Profecto ostreæ ipsæ saxis hærentes, ubi maritimus humor, quo illæ alebantur, abierit, vesci creditæ sunt pingui aëre ambiente, quem captant hiantes. An (quod verisimilius est) complures pransi, & cœnati, ad eos invisendos accedebant? ut horum anhelitûs, per vasis poros ad pisces transmissi, alimenti materiam subministrarint: quemadmodum & circumstantium eduliorum odores idem efficere potuerunt. Democritus quidem solius panis recentis odore per tres dies vixisse fertur.* Quàm verò in hoc sibi responso placuerit Vaninus, non obscurè colligas ex eo, quòd illum, quicum eo disserit dialogo, sic seriò loquentem inducat: *Quæ subtilior, quæ doctior excogitari responsio poterat! Profectò si Athenienses disserentem te semel audivissent, à suis Dictatoribus in te illam transtulissent gloriam.* Mihi interea, qui stupor meus, docta hæc subtilitas nondum satisfacit. Video, quomodo Democritus vapores calidi panis naribus proximè admoti, ubi nihil obstaret, attrahere valuerit. At non item per exiguos vitreaminis poros attrahi à piscibus potuit vapor, qui circum vitreamen non moratur, sed ob levitatem confestim adscendit. Accedit, quòd ne Democritus quidem nutritus fuit vaporibus panis: sed tantùm odore ejus imbecilles cerebri spiritus ad breve tempus refocillavit: quemadmodum diximus libri hujus cap. xxx. Quamobrem in ea perstamus sententiâ, piscium quosdam alimentum suum aquis debere.

* *de Admirandis Naturæ, dialogo 34.*

Aliqui fluviali pisces aquâ pasci concedunt ob dulcedinem: nempe quia pisces sunt dulces, eò simili, dulcibus nempe aquis, nutriri, minimè putant absurdum. Sed marinos pisces aquâ vesci solâ, non sit iis verisimile. Nam, inquiunt, marinæ aquæ sunt salsæ, & amaræ. At, secundùm Hippocratem, salsa parùm sunt idonea ad alendum, quia sal humorem absumit. His illud responsum velim, marinæ etiam aquæ permisceri partes dulces: ut inde colligitur, quòd puteis in litore effossis aqua dulcis hauriatur. Hoc unde fieri credamus, nisi quia dum aqua marina percolatur, relictis partibus crassis, & amaris, solæ transeant tenuiores, & dulciores? Simile igitur in piscibus præstat natura: non quasi pisces vel ore, vel branchiis, separent has partes: sed quoniàm id præstet vis nutritiva. Solùm enim è chylo attrahit, & reservat partes corpus nutrire idoneas; salsas verò, vel amaras, tanquam inutiles excernit per vim expultricem.

Accedit quòd salsa, & amara, quorundam conveniant naturæ. Veratro enim coturnices gaudent, ac pinguescunt; ut iis dulce videatur; vel saltem intus adsumtum exuit naturam priorem. Sanè in aquis sulphureis, ubi nulla est dulcedo, ut prope Budam, Pannoniæ urbem; item in aquis aluminosis, ut prope Forum Iulium in Carnis; pisces reperiri, auctor est Cardanus in decimo de Subtilitate *. Etiam Cæsar Vaninus de Naturæ Admirandis dial. xxxIII †, sic scribit: *Capitones, labeones, & mugiles, aluntur limo: è quo in stagnis marinis, atque in æstuariis, paulùlum aliquando cùm ego curiosius gustassem; adeò salsum comperi, ut mihi fauces uri viderentur.* Censet ‡ iccirco cum Cardano, *salis pinguedinem non parùm ad nutritionem conferre.* Quocirca non tam est dubium, num salsæ quoque aquæ nutriant; quàm utrùm id solùm faciant dulcibus sui partibus, an salsis etiam, sed à natura piscium immutatis, & ut voce utar Cn. Matii *, mimjamborum scriptoris, edulcatis.

* *pag. 418. edit. Lugd. a. 1570.*
† *p. 218.*
‡ *p. 219.*
* *apud A. Gellium lib. 15, cap. 25.*

Extra controversiam igitur esto, aquas piscibus inservire, tum ad refrigerandum; tum etiam ad alendum. Nempe qui carne, herbis, & aliis solidioribus vescuntur, refrigerantur magis aquâ, quàm nutriuntur. Ac propterea quam branchiis aquam hauriunt, citò exit, ne copiosè nimis recepta sic ventriculum repleat, ut cibus excludatur, vel in eà innatet. Atque eàdem de caussa à sapientissimo opifice pluribus id datum piscibus, ut deglutiant, non manducent cibum. Nam in manducando morà esset majori opus; eóque aquæ nimium ingrederetur ventriculum. Scarus tamen, pagrus, aurata, sargus, laxiores habent maxillas, ac cibum etiam mandunt, & ruminant. Sed his non tam aqua ad hoc inservit, ut nutriat; quàm ut refrigeret, cibumque faciliùs ad stomachum deducat.

CAPUT VII.

De partibus corporis destinatis nutritioni: ac primùm de ore, & ejus situ diverso, & cur quibusdam illud datum sit in parte inferiori, sic ut cibum capere nequeant, nisi se converterint. Pisces ore resecisso, vel in angustum contracto; minuto item, vel magno. Quam vasto oris hiatu sit lamia: ac fortasse eam esse, in cujus ventre conservatus prophetes Ionas. Piscium quibus, & quo fine, datum, ut os queant extendere, & adducere. Labra quibus carnosa, ac mobilia. De labro Ovidii, tam Plinii, quam ejus librariorum, defensio. Qui pisces careant dentibus. Falsò scriptum Athenæo, mugili ab Aristotele dentes attribui serratos. De etymo χελῶνος. De maxillarum usu. Quo fine piscium aliis dati sint dentes, aliis negati. Dentices *sunt iidem, ac* synodontes: *sed* synagrides *aliud videri piscium genus. Plinii lapsus, existimantis, scaro soli datos esse dentes non serratos: & quis ejusmodi dentium sit usus. Quotuplex dentium sit ordo. Cur piscibus,*

qui

qui lactent, non tribuerit Deus dentes. Piscium quosdam cibum mittere in gulam, quosdam in ventriculum: & cur longi pisces acceperint gulam. Solum ruminare scarum. Μήρυξ *unde dicatur. Vnde fit, quod, qui veteribus erat* scarus, *is Isidoro Hispalensi vocetur* escarus, *eoque ab* esca *dici putârit.*

EXposui de alimento. Videamus porrò (quod alterum erat caput) de partibus corporis, quæ inserviunt nutritioni. Earum quædam præparant ad concoctionem; aliæ eandem perficiunt. Prioris generis sunt os, maxillæ, dentes, gula; de quibus ordine dicemus.

Ore nulli piscium carent. Verùm aliis se confestim prodit; ut lupis, sparis, mugilibus, mullis, delphinis, aliisque multis: aliis autem est in parte inferiori *; ut rajis, galeis, sturioni, pastinacis, torpedini: quales non capiunt cibum, nisi conversi: quod duabus de caussis à sapientissimo Numine factum fuit. Prior est, ut piscium aliorum saluti sic meliùs consuleretur: quia dum hi in eo sunt, ut sese vertant, sæpius piscium illis, quibus insidiantur, tempus datur fugæ. Carnibus enim vescuntur universi. Altera est caussa, ne cibo se expleant nimis, atque inde arcessant sibi mortem. Quippe nunc, nisi planè urgeantur fame, convertere se cessant, quia aliquid ea res molestiæ adferret. Vtramque rationem placuisse etiam videas Rondeletio lib. III de piscibus marinis, cap. IV.

* *Aristoteli id est, ἐν τῷ ὑπτίῳ, quod Gaza vertit,* in parte supina: *ac similiter loquuntur Rondeletius, Gesnerus, alii: sed non ex more Romano.* Inferiorem *dicere debuerant. Vide quæ Cæsar Scaliger eruditè annotavit in Arist. Hist. An. lib. I, cap. 2, sect. 9.*

Item quibusdam os est ἀνεῤῥωγὸς, sive *apertum*, vel *rescissum*; scissura ventrem versus tendit: aliis verò est μύχερον, vel μείχερον, *compressum*, sive *contractum*, inque arctum se colligens. Sarcophagi omnes, & quidem soli, priori modo os habent; ac præterea, unum si lycostomum exceperis, dentes serratos; de quibus postea.

Os item aliis minutum; ut iis, qui aquâ aluntur: aliis majus; ut sarcophagis. Imprimis ore vasto terribilis est λάμνης, quæ *lamia* Latinis †. De hoc Oppianus lib. I de Piscat. ‡

— Ἀτεμτηρής τε δυσαντέα χάσματι λάμνης.

— *Crudelis lamiæque infaustus hiatus.*

† *Plin lib. 9, cap. 24.*
‡ *vers. 370.*

Tanto enim est oris rictu, ut totum deglutiat hominem, Sanè Nicæenses testati sunt Petro Gillio, se lamnam seu lamiam cepisse ad quatuor librarum millia accedentem, inque ejus ventre reperisse hominem solidum. Item Massilienses ei retulerunt, invenisse se in ea hominem loricatum. Vt lamia possit videri id ceti genus, in cujus ventre divinitus conservatus Ionas propheta fuit.

Illud quoque ex animantibus proprium est piscibus nonnullis, ut, quemadmodum homo labia sua, & extendit, & reducit: ita illi os, & protrudant, & attrahant. Quod iis datum divinitus, ut faciliùs caperent piscium alios. Faber longissimè profert os: minùs id possunt lupi, mulli, & saxatiles. At planè id nequeunt, quorum maxillæ exeunt in mucronem: ut xiphiæ, acus, sphyrænæ, sturiones.

Labra, eaque carnosa, ac mobilia, pisces habent saxatiles. His, uti boves, & oves, attrahunt cibum. A labiis ejusmodi mugil creditur χελλὼν dici. Nam χείλη, *labia*, *labra*. Gaza, superiùs etymon secutus, *labeonem* vertit. Apud Plinium inter pisces Ovidio relatos *labrus* refertur: quem iccirco *labeonem* Gazæ putabat Scaliger: ut cap. II dicebamus. Rondeletius itidem *labrum* Ovidii, Pliniique, è mugilum genere esse arbitratur. Plinii quidem verba sunt lib. XXXII, cap. II: *His adjiciemus apud Ovidium posita nomina, quæ apud neminem alium reperiuntur: sed fortassis in Ponto nascuntur, ubi id volumen supremis suis temporibus inchoavit.* Et mox: *Præterea placentem caudâ labrum.* Hodie de labro, & cauda ejus, nihil apud Ovidium: sed legas *;

* *in Halieut.*

Quin laude insignis caudæ melanurus, & auri
Chrysophrys imitata decus.

Ac Gesnerus †, quia hîc melanurus laudatur à cauda, eò Plinium putat perperam pro *melanuro* posuisse *labrum*. Atqui *labrum* eo loco apud Ovidium legisse nequit, quia versus allatus claudicaret. Et quantum profectò hæc duo distant vocabula! Propiùs ad *labrum* abiret *labracem*; quomodo Dalecampius conjicit apud Plinium esse legendum. Sed Plinius ait, se memorare pisces ignotos: qualis nec mugil, nec λάβραξ, sive lupus. Objectat Gesnerus, quòd de labro nihil legere sit in Halieutico: imò nec apud alios scriptores. Sanè majoris hæc ponderis forent, nisi pars Halieutici, vetustate in eo fuisset codice absumta, unde nobis Aldus expressit, quæ hodie habemus. Et si piscis esset ignotus Romanis, ac Grajis, potuit Ovidius labioso pisci nomen Romanum finxisse à labris. Quare nec Plinii, nec librarii errorem hîc ullum video. Illud potiùs ambiguum, an Ovidii, Pliniique *labrus*, sit χελλὼν Græcorum. Nam (ut mittam, dicere Plinium, ignotos se pisces referre, qualis χελλὼν non est) quod eundem faciant χελλῶνα, ac labrum, id solo nixum est etymo χείλους, eoque incerto. Siquidem non χελλὼν modò, sed etiam χελλὼν, & χαλλὼν legas: quæ longiùs abeunt à χείλος: unde etiam χείλων ἀναλογώτερον, quàm Χελλὼν, diceretur.

† *de quadrupedibus, in Melanuro.*

Cùm autem ore nulli careant pisces: maxillis tamen destituuntur illi, quibus pro ore est foramen, ac fistula: item quæ durâ teguntur testâ, holoturia, vermes, ac marinæ hirudines: atque idem de insectis crustâ, & stellarum genere, verisimile esse, Rondeletius * censet. Paucis verò piscium datæ sunt maxillæ ad manducandum. Tales sunt, scarus, aurata, & squamosorum quidam, amplis præditi maxillis, & osseis tuberculis, quibus minuti pectines, iique comminuti, sunt pro cibo. Aliis piscium alio fine dantur maxillæ: ut inferiùs † dicetur.

* *lib. 3 de pisc. mar. cap. 6.*
† *cap. de robore piscium.*

Dentibus multi piscium carent: ut balæna. Sturio etiam, & attilus, à siluro secernuntur eo, quòd hic dentatus sit, ille non item. Præterea iis destituuntur crustâ contecti: item

cypri-

cyprini,& quoddam echinorum genus;nec non loligines,polypi,ſepiæ,teſtudines. Vtrùm mugili ſint dentes, video in dubium vocari. Sed carere iis planè, extra controverſiam ponet, qui viderit. Et cui bono illi dentes, cùm non ſit è carnivoris? Acutis tamen dentibus eſſe, refert Eraſmus, proverbio, *Ceſtreus jejunat*. Nempe quia apud Athenæum in ſeptimo dicatur Ariſtoteli ὁ κεστρὺς καρχαρόδους *. Sed audiamus de iſto Cæſarem Scaligerum in Ariſtotelis de Animal. Hiſt. lib. II †: *Mentitur* (Athenæus) *egregiè, cum mugilem ex Ariſtotelis ſententia καρχαρόδοντα * ſcripſit.* Modeſtiùs dixiſſet,vel memoriam fefelliſſe,vel vitioſis Ariſtotelis codd.uſum eſſe. Alterutrum agnoſcimus. Fatendum enim nihil tale in Animalium Hiſtoria nunc legi.

* *ceſtreus ſerratis dentibus.*
† *cap. 17, ſect. 118, p. 119.*
* *ſerratis dentibus præditum.*

Piſcium tamen aliis dentes ſunt: imò ab iis nomen accepere συνόδοντες,quia dentes habeant in ſuperiori, & inferiori maxilla, ac quatuor cæteris eminentiores. Eâdem de cauſſa *dentices* vocat Columella lib. VIII, cap.XVI: *At arenoſi gurgites planos quidem non peſſimè, ſed pelagios melius paſcunt; ut auratas,ac dentices.* Sed in eo deceptus Columella,quòd & auratas, & dentices,*pelagios* dicat; qui Ariſtoteli, & Oppiano ἀκταῖοι †, idque piſcantium uſu comprobante; ut Salviano monitum. Si Gazam audimus, idem fuerit συνόδους, ac συναγρίς. Vtrumque enim *dentex* vertit. Sed diſtinxit Epicharmus apud Athenæum in ſeptimo:

† *littorales.*

— Συναγρίδας
Μαζούς τε, συνόδοντάς τε ἐρυθροποικίλους.

Quaſi dixeris:

— *Synagrides*
*Grandeſque *, ſynodonteſque variantes rubro.*

Ariſtoteles etiam, qui non ſolet confundere vocabula, diſtinctè utrumque piſcem nominat. At Plinius, in piſcium hiſtoria, neutrius meminit: idque,ſi cum Cæſare Scaligero † loqui voles, *pudendâ vel oblivione, vel negligentiâ*. Sanè aſperè hæc ſatis de eo, qui niſi extitaret, multa adeò neſciremus, quæ alibi invenias nuſpiam. Quo fine piſcibus dati ſint dentes, indicat Plinius lib.XI, cap.XXXVII: *Dentes habent in os vergentes, ne excidant cibi, nullum habentibus retinendi adminiculum.* Dixeris, ad piſces morſicatim manducandos eſſe attributos. Sed obſtat,quòd carnivori integros devorent piſces; ut, diſſectis iis,ex ſtomacho cognoſcitur. Vera igitùr ratio eſt, quòd dentati his cibum meliùs recipiant. Hoc ſapiens Numen aliter compenſavit in cancris; quibus datæ ſunt chelæ; & ſepiâ, polypo, loligine; quibus ab eo tributa acetabula. Nam cùm hi totos nequeant piſces deglutire, ſed morſibus vorent: eo pacto velut brachiis detineri prædam, atque ad os deferri; opus fuit. Ii verò, qui aquâ vivunt, & luto, dentibus carent; quia his nihil ad manducandos, vel retinendos cibos, indigebant. Dentes fere piſces habent recurvos, inque os vergentes; ut ex Plinio antè vidimus. Non omnes tamen, cùm delphino hi ſint recti. Ferè item habent ſerratos, pauci exertos; in quibus hippopotamus. Si Plinium audimus,ſoli ſcaro dentes non ſunt ſerrati. Sed aliter Rondeletius lib. III de piſc. mar. cap. VII: *Auratam*, inquit, *ſparum, orbem, capriſcum, latos habere, nec multum à ſcari dentibus diſſidentes,experientia comprobat; quicquid dicat Plinius.* De quo pluribus poſtea. Vſus verò ſerratorum dentium is eſt, ſicut rectè Plinius * docet, *ut turbâ vulnerum molliant, quæ attritu ſubigere non queunt.*

* Mammaſque reddendum,ſi lectio placet vulgata. Nam μαζὸς, μαστὸς & μαζὸς, mamilla. *Hoc ſi rectum, fuerit genus piſcis. Sed nullum ejus generis hactenus occurrit.* Itaque, grandeſque reddidi, *ſecutus emendationem Geſneri, legentis* μάζες *vel hoc eſt,* majores. *Nam* μάζες *eſt ex* μείζονες, *pro* μείζονες.
† *In Ariſt. Hiſt. Anim. lib. 2, cap. 16, ſect. III.*

* *lib. 11, cap. 37.*

Ordo dentium piſcibus nunc ſimplex eſt, ut ſcaro, & auratæ; nunc duplex, ut pleriſque galeis; nunc triplex, ut malthæ; nunc quadruplex, ut ſquatinæ; cui & quintuplex interdum; nunc ſextuplex, ut lamiæ.

Cùm verò piſcium quibuſdam, ſimulac naſcuntur, dentes ſint: aliter eſt in lactentibus; ut lamiis, delphinis, vitulis marinis. Nempe ſic divinitus proviſum, ne in ſugendo iis læderent mammas.

A capite nunc venio ad illa, quæ ei ſubdidit Natura.

Ab ore cibus demittitur,aliis quidem in ventriculum, quem ori habent continuum: ab aliis autem in gulam,quem Græci οἰσοφάγον,ac communi etiam nomine στόμαχον appellant. Gulam habent, qui pulmonibus reſpirant: ut balænæ, delphini, alii. Item quibus corpus eſt tenue,& oblongum: ut lucii, congri,acus,anguillæ,alii: quibus ſi ventriculus foret ori continuus, ob corporis tenuitatem non poſſent cibum retinere. Adhæc cruſtâ contecti; quod experientia docet, & ab Ariſtotele proditum eſt lib. IV Hiſt. Anim. cap. III.

Solus piſcium ruminare ſcarus putatur: ut Ariſtoteles ait lib. II Hiſt. Animal. cap. ult. † Quem & vide lib. III de Part. Anim. cap. penult. Ovidii quoque eſt in Halieut.

Vt ſcarus, egeſtas ſolus qui ruminat herbas.

Similiter Plinius lib. IX, cap. XVII, Athenæus lib.VII, Oppianus in I Halieut. Macrobius lib. III Saturn. cap.XVI. E noſtris etiam ſic Baſilius M. homil. VII: quique eum ſequi ſolet Ambroſius V Hexaem. cap. V. Vt mittam Grammaticos, Iſidorum, & Suidam: de quorum priori mox dicam. Sed quod Ariſtoteles ait, ſolum ruminare ſcarum, id refelli videtur eo, quòd ipſe lib. IX Hiſtor. de Anim. cap. ult. * memorat ἀπὸ τοῦ ἔργου μήρυκα καλούμενον· hoc eſt, *meryca, quaſi ruminalem vocatum ex eo, quia μηρυκάζειν ſit ruminare.* Omnino igitur aut μήρυξ ſit idem, ac *ſcarus*: vel verum non erit, ſolum ruminare ſcarum. Latini aliter vocant *eſcarum*; ſi Iſidoro † credimus, qui *eſcarum* ait dici, eò quòd *ſolus eſcam ruminare perhibetur.* Iacobus Breulius, qui notis Iſidorum illuſtrávit, pro *eſcarus* eſſe *ſcarus* legendum arbitratur. Sed conſtanter in noſtris, & aliorum MSSis, *eſcarus* eſt exaratum. Et quod ab *eſca* derivat, quomodo ſcripſerit, oſtendit. Nimirum, ut puto, jam ætate Iſidori, hominis Hiſpani, qui circa annum vixit IↃCXXX, Hiſpanis in more fuit, ante SC præmittere E: quomodo & nunc (nec omnes tamen) pro *ſcorpio* dicunt *eſcor-*

† *ſive ex diſt. Caſ. Scal. cap. 21, ſect. 160.*
* *ſecundum diſt. Caſ. Scal. ſect. 646.*
† *lib. 12 Orig. cap. 6.*

escorpion : pro *scopæ*, *escoba* : pro *scarabæus*, *escaravaio* : pro *scala*, *escala* : pro *scabellum*, *escabel* : pro *scaber*, *escabroso* : pro *scriptor*, *escritor* : & sunt huic genti alia id genus non pauca.

CAPVT VIII.

De partibus corporis concoctioni inservientibus. Quàm fervidus sit stomachus stellæ. Cur lucius usque adeò sit gulosus. Diversus in piscibus podicis situs. Cancello eam partem non deesse. Varius jecoris color in piscibus. Splenis in usdem color, & situs. Diversus fellis situs. Encrasicholi unde dicantur, & cur non nisi capite saliantur præciso. De magnitudine fellis, & colore. Delphini felle carent: nec soli tamen, quod Gaza putavit. Qui piscium destituantur renibus, & vesicâ: & cur eas partes habeant delphini.

HÆc de præparatione ad concoctionem: sequitur ipsa concoctio; quæ est duplex. Prior fit ventriculo, altera jecore. Ventriculus itaque, non, ut gula, solùm factus ad deferendum; sed etiam ad retinendum; quia nisi diutiùs retineatur cibus, concoctio fieri nequit. Est piscibus quoque ventriculus amplus, & membranosus. Aliqui itaque integros deglutiunt pisces, non morsicatim devorant. Quid mirum? quando lamiæ etiam deglutiant hominem loricatum, uti dixi *? At viventibus aquâ, & muco, ventriculus est minutus, ac carnosus. Item pulmones habentibus, quasi meditullium corporis obtinens, pari intervallo ab ore distat, ac valle posticâ, quâ ciborum egeruntur retrimenta.

* cap. sup.

Quàm fervidus sit stellæ ventriculus, Aristoteles indicat lib. v Histor. Anim. cap. xv; ubi omnia ait, quæ ceperit, confestim concoquere. Et Plinius lib. ix, cap. lx: *Huic*, inquit, *tam igneum fervorem esse tradunt, ut omnia in mari contacta adurat, omnem cibum statim peragat.* Imò Rondeletii sunt ista libro iv de pisc. mar. cap. 11: *Libet hîc referre, quod unà cum multis, qui mecum erant, vidi. Stellam vix pedem unum longam, non procul à Magalona, dissecui; in cujus ventre cochleas tres integras; duas alias emollitas, & semicoctas, inveni.*

Ventriculus concoctione primâ perfunctus, ut in animantium aliis, ita in piscibus quoque, transmittit chylum ad intestina: atque hic fit discretio partium nobiliorum, quæ in hepar deferuntur, & feculentarum ac supervacuarum, quæ porrò per intestina delatæ per anum egeruntur.

Intestina quibusdam piscium recta petunt anum: quod fit in galeis, aliisque longis. Lucio intestinum longum recurrit sursum; inde autem remeat ad anum: quæ ratio est, cur sit usque adeò gulosus.

Pars, qua cibus exit (Latinis *podex*, vel à rotunditate, *anus*, quod *circum* notat, unde *annulus*; Græcis πρωκτὸς, item ἀρχὸς, etiam Aristoteli †, exquo κατὰ συγκοπὴν Germanicum *ars* contractum videtur) ea, inquam, pars, locustis, astacis, squillis, & omnibus crustâ obtectis, in ipsa est cauda: anguillis, murænis, congris, aliisque tenuibus, & longis, prope caudam: auratis, lupis, merulis, percis, scaris, turdis, paullo longius à cauda: in buglossis, quasi in medio ventre: in iis, quibus figura est rotunda, vel rhomboides, propiùs ori, quàm caudæ: in holoturiâ, purpurâ, cochleâ, rotundisque aliis, eàdem propemodum parte, quâ est os; si exceperis echinos, quibus ὁ πρωκτὸς * ori est adversus. In hoc quoque (rideant Numinis contemtores, quantum lubet,) providentiam Dei videmus, quòd eò in cunctis podex ore sit minor; quia, quæ egeruntur, liquida sint, vel saltem divisa, comminutáque. Est verò in quibusdam ita exiguus, ut non appareat, nisi ventrem presseris. In saxatilibus tamen usque adeò patet, ut quandoque prolabatur intestinum: quod in cinædis, merulis, turdis, crebrò se observâsse, ait Rondeletius, curiosissimus naturæ piscium indagator, ac cui hoc nomine plurimùm debeat philosophia naturalis. Cancello, qui in purpurarum, & cericum testis, reperitur, podicem non apparêre, Aristoteles putavit lib. iv Hist. Animal. cap. iv †. Sed falsum id esse, ut ait Rondeletius *, experientia evincit. Interea ob parvitatem vix conspicitur.

† lib. 2 Hist. anim. cap. ult. sed Cas. Scal cap. 19, sect. 143.

* podex.

† ex dist. Cas. Scal. sect. 173.

* lib. 2 de Piscib. marinis, cap. 10.

Vidimus de instrumentis primæ concoctionis. Venio ad alteram, in qua summo loco consideratur jecur, venarum origo. Color ejus varius est. Respirantibus, ut balænæ, delphino, phocæ, sanguineus est. Squamosis, minùs ruber. At albus mustelæ fluviatili, & marinæ, lotæ, anthiæ, & prope cunctis cute albicantibus. Galeis id coloris cinerei; scaro, nigricantis; pastinacæ, crocei, & cuidam generi rajarum; cærulei, lampetris.

Ab hepate splen recipit atram bilem; vesicula hepati adnexa, flavam; renes, & inde vesica, humorem tenuem, qui parte sui abit in potus excrementa.

Splen ingens, ac longus, est cetaceis; scaro minutus, & niger. Quibus hepar album, iis splen ruber. In nonnullis situs est sub ventriculo; mullis, prope hepar; lucio, in ventriculi fundo.

Fellis vesicula, ut Aristoteles * optimè distinxit, his quidem πρὸς τῷ ἥπατι, *ad jecur*; quomodo id habent mustelorum genera, glanis, squatina, lævis raja, torpedo; & ex longis anguilla, acus, zygæna: aliis verò ἐπὶ τῷ ἥπατι, *in hepate*, ut callyonymo, sive uranoscopo. Cæteri piscium habent fel πρὸς τοῖς ἐντέροις, *ad intestina extentum.* Quandoque verò in eodem genere reperias inconstantiam. Congrorum enim, ut idem Aristoteles * ait, aliis quidem jecori fel hæret; aliis verò inferiùs est appensum. Aphyis fel est in capite: quibus proprerea nomen ἐγκεφαλόχολοι. Hinc rationem videmus, cur, cum saliuntur, caput iis præcidatur. Alioqui enim fel garum corrumperet.

* lib. 2 animal. Hist. cap. 15, sive dist. Cas. Scal. cap. 18, sect. 134.

* ibidem.

Nec situ solùm fel variat, sed etiam magnitudine, & colore. Maximum est callionymo † κατὰ μέγεθος ‡. Quodque ad colorem, plurimis id

† Arist. ibid.

‡ pro proportione.

id flavum. Scaro nigrum, ut ex Aristotele tradit Athenæus. Hirundini, & galeorum multis, colorem habet porraceum. Illud uranoscopi refert oleum.

Nec piscibus cunctis fel est. Nam ex pulmone præditis delphinus caret felle: ut Aristoteles * docet. Verba ejus sunt, Δελφὶς οὐκ ἔχει χολήν. Gaza vertit, *Delphin unus felle privatus*. Perperam addit *unus*, cum id Aristoteles non dicat: nec in solo habeat delphino locum: sed etiam vitulo marino.

* iisdem.

Pisces, ut in eo cum avibus conveniunt, quòd ovum pariant: sic & in isto, quòd renibus careant, & vesica: ut idem Aristoteles † tradit. Sed excipit testudinem marinam: licet quadrupes sit oviparum. Hæc enim renes habet, qui renes referant bubulos. Omnes verò pisces squamosi, læves, cartilaginei, carent & renibus, & vesicâ. Delphini eas partes habent,& quotquot pulmonibus respirant. Nempe quia sanguis iis est copiosus: eoque serosus humor abundaret: cujus excrementum nec ob cutis duritiem posset expurgari: nec in squamas,vel simile quid,absumi. Atque ut propterea excrementum illud à renibus attrahi, & vesicâ, opus fuit: ita quoque delphino, & aliis quibusdam, iccirco non bini renes, sed utroque ex latere innumeri prope racemi conglobantur: nempe ut tenuis ille, & excrementicius humor uberiùs, ac faciliùs, iis exciperetur.

† lib. 2 Histor. An. cap.16. Sed ex dist. Cas. Scal.cap.18. sect. 136.

CAPUT IX.

De piscium augmento,& quid eo nomine propriè significetur. Cur auctrix facultas piscibus fuerit necessaria. De cetaceorum magnitudine: item thynni, siluri, esocis, attili, vermis Indici,cujus & vires indicatæ: adhæc mulli, polypi, sepiæ, & loliginis. Eundem piscem primò dici αὐξίδα, hinc pelamydem,tum thynnum, postea orcynum,tandem cetum: ac unde ei sit pelamidis, vel pelamydis, appellatio. Materialem incrementi caussam esse humoris luxuriem. Cur pisces in Ponto celeriùs adolescant, quàm alibi. Primariam incrementi omnis caussam efficientem esse animam: instrumentalem autem,spiritum,sive calorem ejus nativum. Atque inde rationem quoque petendam, cur sic excrescant pisces: imprimis balænæ: quarum non tanta modò magnitudo,sed ea quoque ossium est duricies: etsi non carnibus, sed aquis, pascantur. Quousque ætatis crescant delphini. Congros quandoque nec utrâque aliquis manu possit amplecti.

NUnc de accretione aliquid dicendum. Ea sine nutritione non fit: imò planè iis assentio, qui arbitrantur, facultatem altricem,& auctricem, κατ' οὐσίαν * non differre: inque auctrice contineri,tùm alimenti conversionem in corporis animati substantiam, tum partium singularum ex nova accessione extensionem. Quippe nutritio est materiei assimilatio: per quam etiam fit incrementum: hoc est,motus quantitatis secundùm omnes particulas: ut diximus lib. III, cap. XXI. Nec enim hîc se res habet, ut cum aqua fervescens augescit. Tale siquidem augmentum fit per rarefactionem ex intensione qualitatis: puta caloris. At, de quo nunc agimus, fit per extensionem in omnes dimensiones ex assimilatione materiæ. Est quidem & ejus assimilatio,cum piscis, vel aliud animal,pinguescit. Verùm non in omnes dimensiones,nec secundùm omnes particulas.

* quod ad essentiam.

Quàm autem facultas auctrix necessaria fuerit in piscibus, ac cæteris etiam animantibus: satis parebit cogitanti,non posse à matre gestari fœtum,qui ipsam magnitudine adæquet. Quare necesse fuit, ut vivens initio foret exiguum; paullatim verò facultatis auctricis beneficio ad convenientem perveniret magnitudinem.

Cuique vero piscium præscripsit Deus suam magnitudinem, optimus geometra, sive malis thalassometra: nec limites magnitudinis à Deo præfinitos piscium ullus excedit.

De magnitudine cetaceorum sic Plinius lib. IX, cap. III: *Plurima,& maxima, in Indico mari animalia; è quibus balænæ quaternûm jugerum, pristes ducenûm cubitorum: quippe ubi locustæ quaterna cubita impleant: anguillæ quoque in Gange amne tricenos pedes.* Et cap. seq. *Maximum animal in Indico mari pristis,& balæna est: in Gallico Oceano physeter, ingentis columnæ modo se attollens, altiorque navium velis diluviem quandam eructans.* De eorundem magnitudine ita B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. XI: *Quàm ingentia* (in mari Atlantico)*& infinitæ magnitudinis cete! Quæ siquando supernatant fluctibus, adnare insulas putes, montes altissimos summis ad cælum verticibus eminere.* Sed hoc oratoriâ ὑπερβολῇ dictum putemus: ut Maro * de classe Ægyptia:

* Æn. 8.

—*Credas innare revulsas*
Cycladas. —

Quemadmodum & Ambrosii magis temporibus,quàm nostris, habuit locum,quod subjungit de istiusmodi belluis: *Non in actu, nec in litoribus; sed in Atlantici maris profundo, feruntur videri:ut eorum conspectu nautæ a navigandi in illis locis præsumtione revocentur: nec secreta elementorum adire, supremæ terrore mortis usurpent.*

De aliorum piscium magnitudine sic Plinius lib. IX, cap. XV: *Præcipuâ magnitudine thynnum invenimus talenta quindecim pependisse. Ejusdem caudæ latitudinem duo cubita, & palmum.* Nec marina modò sic excrescunt, sed & fluviatilia: unde idem continuò subjungit: *Sunt & in quibusdam amnibus haut minores,silurus in Nilo,esox in Rheno,attilus in Pado, inertiâ pinguescens,ad Mliquando libras catenato captus hamo,nec nisi boum jugis extractus.* Severus Sulpitius dialogo 3 de vita S. Martini: *Ad primum jactum,reti permodico,immanem esocem diaconus extraxit.* Putatur verò *esox* factum ex Belgico *snoeck*, lucius. De vermibus in Gange Indiæ Plin. locq proximè citatô: *Statius Sebosus haut modico miraculô adfert esse vermes branchiis † binis, LX cubitorum,cæruleos,qui nomen à facie traxerunt. His tantas esse vires,ut elephantos,ad potum venientes,mordicus comprehensa manu eorũ abstrahant.*

† Pro branchiis apud auctorem anonymum de natura rerum brachiis legas; sed perperam.

trahant. Adhæc lib. IX, cap. XVIII: *Mullum LXXX librarum in mari rubro captum Licinius Mucianus prodidit*. De polypi mirâ magnitudine idem narrat lib. IX, cap. XXX. Verba ejus inferiùs apponam. Ibidem de pari magnitudine sepiarum, & loliginum, ex Trebio Nigro subjungit. Atque addit: *In nostro mari loligines quinûm cubitorum capiuntur; sepiæ, binûm*.

Quandoque autem in piscibus variant nomina pro ætatis incremento. Sic fœtus thynni dicitur σκορδύλη: ac fit ex ovo, quod thynnus pepererit in Ponto. Byzantii vocant αὐξίδα, q. d. *auxumam*, quia citò augetur. At postea *pelamyda*, cujus vocabuli originem cap. VI adduximus. Per υ verò hanc vocem scribi, docet Hesychius. Alii tamen malunt πηλαμὶς, per I; nec compositum ajunt, sed derivatum à πηλὸς, *lutum*, *limus*. Vnde *limosum* vocat Plinius lib. IX, cap. XV. Meminit quoque Iuvenalis lib. III *:

—siccus petasunculus, & vas
Pelamydum.

Vbi vetus interpres: *Vocabulum est piscium salsorum*. Cùm verò annum obtinuerint *pelamidum* nomen, vocantur *thynni*. Testis istius Aristoteles lib. VI Histor. Anim. cap. XVI †: & ex eo Plinius lib. IX, cap. XV, his verbis: *Cordyla appellatur partus, qui fœtas redeuntes in mare autumno comitatur. Limosæ verò à luto pelamides incipiunt vocari, & cùm annuum excessere tempus, thunni*. Lucilius *:

Thunnos captato: cordylum exclude. —

Imò ad superiorem Aristotelis locum annotat Cæsar Scaliger, si thunnorum moles majus sit nacta incrementum, vocari *orcynos*: sin supra modum creverint, *cete* nuncupari. Sanè orcynum esse ex genere pelamidum, etiam à Plinio proditum est lib. XXXII, cap. XI. Imò & tritonem esse ex genere pelamidum, ab eodem † docemur. Quare nihil mirum, si veteres sæpe promiscuè utantur vocabulis cordylæ, pelamidis, thunnidis, thunni, orcyni. Nam ætate solùm discrepant.

Proximum est, ut videamus de caussa incrementi piscium. Ea hîc duplex attenditur; materies, quæ augescit, & efficiens, à quo augescit. Materies est id alimentum, quod accedit ad partes nutriendas, augendasque. Hoc enim poris receptum, eos non solùm opplet, sed etiam extendit: nec permanet humor, sed in solidam convertitur substantiam. Hæc omnium sunt animantium communia. Sed quod majus sit incrementum piscium, id est ab copia & luxurie humoris. Hinc Plinius *: *Sunt complura* (in mari) *majora etiam terrestribus. Caussa evidens, humoris luxuria, tam latè supino mollique, ac fertili incremento accipiente caussas genitales è sublimi*. Vbi & efficientem tangit; sed generalem, quæ ab æthere est,

Pro alimento autem, quod pro locorum, pisciumque indole mirè variare, inferiùs ostendam, dispar quoque est augmentum. Exemplo fuerit, quòd celerrimè pisces adolescunt in Ponto; ut Aristoteles ait lib. VI Hist. Animal. cap. VI. Hic ad eum annotat Cæsar Scaliger, id inde esse, quia istic rarissima sit amaritudo: pisces autem imbribus, & aquis dulcibus, largius proveniant. Imò jam olim dixerat Plinius lib. IX, cap. XV: *Piscium genus omne præcipuâ celeritate adolescit, maxime in Ponto. Caussa, multitudo amnium dulces inferentium aquas*. Exempli loco adducit Aristoteles amias; quarum magna ibi multitudo. Hæ, ut ait, ἐπιδήλως αὔξονται, *manifeste crescunt*. Item brevi spacio clarè videas grandescere murænas, & hippuros. Quod itidem fit ob alimenti bonitatem. Hæc de materie.

Efficiens caussa vel generalis est, quam sidera esse ex Plinio vidimus: vel particularis, quæ est anima; idque per instrumentum spiritus, sive caloris nativi, qui per omnes funditur corporis particulas. Nimirum par ratio hîc, ac in animantium cæteris. Quale quid etiam videas in farina: quam siquis aquâ subigat, partes aridæ humescant, humefactæ à calore dilatante in majorem se materiem extendant: quemadmodum est apud Aristot. lib. III de Generatione Animalium. Hæc locum clarè habent, ut in piscium memoratis, sic etiam in sturione, & mugili: qui tantopere excrescunt, cum tamen aqua, & mucus, sint pro alimento. Maximè autem id in balænis mirandum; quæ similiter aluntur, & in tantam tamen magnitudinem, ac antea diximus, excrescunt. Id planè acceptum ferre oportet insigni calori nativo, qui aquam, spumamque, concoquendo facit spissiorem, & ex condensatâ tandem tam grandes, solidasque corporis partes, tam dura etiam ossa generat.

Ex iis, quæ de humore, & calore, diximus, puto, non esse obscurum, cur *piscium feminæ majores sint, quàm mares*; ut Plinius ait lib. IX, cap. XV. Nimirum omnino ad tantam fœcunditatem, quanta piscium est, eâ in sequiori sexu luxurie humoris fuit opus.

Superest de spatio temporis, quousque corpora piscium excrescunt: item de periodi ejus caussâ. Siquidem, ut philosophus ait lib. I de Generat. & Corrupt. * tamdiu nutrimur, quamdiu vivimus: sed non semper crescimus. Nempe in piscibus etiam definitum est temporis spatium, extra quod facultas auctrix & materialem, & efficientem caussam destituit. Exemplo sint delphinorum catuli: qui anno decimo justam absolvunt magnitudinem: ut est apud Aristotelem †, Pliniumque ‡.

Periodus ea in piscibus nunc major est, nunc minor; prout tardiùs, vel citiùs, ossa, vel spinæ induratæ fuerint calore naturali. Nam hoc ubi est, obesiores fortasse fiunt pisces; majores non item. Egregiè obesus fuerit congrus ille, quem se vidisse ait Cæsar Scaliger tam crassum, ut utrâque manu nequiret amplecti. Vide eum comment. in Arist. hist. an. lib. II, cap. XVI, sect. CVIII. Quamquam ille fortassis etiam pro crassitudine fuerit longus. Sed de isto, eo tacente, qui narrat, quid certi spondeam?

* sat. 2.
† sect. 223, ex dist. Cæs. Scal.
* apud Varr. lib. 6.
† ibid.
* lib. 9, cap. 2.
* text. 41.
† lib. 6 Hist. An. cap. 12. sive dist. Cæs. Scal. cap. 10, sect. 120.
‡ lib. 9, cap. 8.

deam? Sufficit, quòd & magnitudinis, & obesitatis, in vulgaribus etiam piscibus, quotidie nobis suppetant exempla.

CAPUT X.

De vi, ac robore, quo pisces armavit natura. Quomodo cornibus duobus valeat locusta. Quantum crangones, & squillæ gibbæ, possint cornu suo. Xiphiæ, & sturionis vis in rostro; xiphiæ quidem prælongo; utrique autem acuto, duroque. Iterum de usu maxillarum, & dentium: sed quatenus conferunt ad robur. Plinius durius, Aristoteles mollius à Cæsare Scaligero reprehensus. Cæsaris Tiberii crudelitas, jubentis piscatorios lacerari duro & aculeato locustæ tergo. Qua parte aculeos habeant pisces varii, indicatum. λεπιδωτὸ *nomen unde: & in eo Vallæ lapsus. Cur serpenti potiùs* φολιδωτὸ *nomen attributum. De variis piscium integumentis. Polypo vis in cirris. Quam noxium id animal. Piscium aliis carnem fulciri spinis, aliis cartilagine, aliis ossibus.*

PORrò cùm ætate non solùm accrescit moles, sed etiam robur: quod ipsum quoque facultatis est vegetativæ beneficium. Quare deinceps considerabimus, ut providentia divina piscibus etiam vires, & arma, tribuerit ad tutelam sui. Ab armis capitis initium esto.

Locustis, quæ Græcis κάραβοι, quandoque etiam ἄσακοι dicuntur, in cornibus vis est: quibus eos dimicare Plinius narrat lib. IX, cap. XXX. Sunt hæc bina, in ortu crassa, hinc magis magisque gracilia, donec in tenuem desinant cirrum. Ea in quamvis flectunt partem; extra metum porrigunt ad latera; in pavore autem erigunt. Sub hisce cornibus duo habent alia; sed minuta, tenuiaque: quibus eos pisciculos allicere, ac venari, Rondeletii * opinio est.

Crangonibus, & squillis gibbis, cornu datum, (quo squillarum carent aliæ) è medio prominens capite, acutum, & serratum; quo devoratæ interimunt lupos, & alios pisces: unde scitè Oppianus †:

Ὀλλύμβραι δ᾽ ὀλέκουσι, καὶ ὃς πέφνουσι φονῆας.

Dum pereunt, perdunt hostem, occiduntque necantem.

Nonnullis quoque piscibus est rostrum porrectum; quandoque etiam ad duos tresve cubitos; ut in xiphia apparet. Item acutum; ut in eodem xiphia, nec non sturione; unde hujusmodi dicuntur ὀξύρυγχοι *. Adhæc interdum ex osse durissimo: ut eisdem, xiphiæ dico, & sturioni; qui iccirco naves etiam, ac saxa, rostro perforant.

Adhæc eodem pertinent maxillæ: ut quæ piscibus datæ sint, non ad manducandum; si exceperis paucos, de quibus antè dictum; sed ad comprehendendum, suique tutelam.

Item dentes; de quibus quædam jam vidimus cap. VII. His carent, qui luto, & algâ, vescuntur: at non carnivori; quibus defensione sui, & propulsatione injuriæ illatæ, opus fuit. Præcipuè tamen dentes dati sunt piscibus, ut ea, quæ comprehendissent, firmiùs retinerent. Excipi interim videntur lampetræ; quæ minutos habent dentes, toto dispersos ore, usui prope nullo. Bos quoque dentes habet: sed ut minutos, sic invalidos: qua de re Oppianus in secundo Ἀλιευτ. At multum dentibus valet, tum συναγρὶς, quem Gaza *denticem* vertit, sed perperam; ut dictum *: tum συνόδων, qui verè *dentex*, ac hodie quoque Venetis, & Istris, *dentalis* appellatur. In piscium historia Plinius nec synagrin, nec denticem, nominat: quam *pudendam vel oblivionem, vel negligentiam*, Cæsar Scaliger † vocare non dubitat. Idem Plinius in eo reprehensus nobis superiùs *, quòd soli scaro dixerit dentes non serratos. In quo tamen ei præivit Aristoteles †. Hoc itaque Cæsar Scaliger * *errorem divini præceptoris* nuncupat. Nam, inquit †, *dentices ego comedi: quorum dentes æquales omnes erant, ac teretes, nec absimiles à paxillis citharæ.*

Hæc de capitis armis. Nunc videamus de iis, quæ reliquo habent corpore. Nonnullis ad sui defensionem dati sunt aculei, ut fronte, sic corpore universo: sicut cancris marinis, item locustis: unde hæ Tiberio Capreis agenti inservière ad crudelitatem. Tranquillus *: *Gratulanti* (piscatori) *inter pœnam, quòd non & locustam, quam prægrandem ceperat, obtulisset, locustâ quoque lacerari os imperavit.* Non satis locustæ naturam intellexit Torrentius, cùm hunc ad locum annotaret, eam ad lædendum fuisse idoneam, quia esset è crustatorum genere. Nec enim tam eo læsit, quia intecta esset crustâ; quàm quoniam aspera, & aculeata.

Nonnullis verò aculei sunt in cervice; ut araneo, uranoscopo, cyaneo, qui vulgo derbius: vel à cervice ad caudam; ut auratæ, percæ, sargo, thynno: vel thorace, & branchiis; ut uranoscopo: vel pinnis; ut sargo, canthàro, sparo, corvo, melanuro: vel caudâ solùm, cujus aculeo propriè *radii* † nomen; ut pastinacæ: vel caudâ, & corpore reliquo; ut rajis nonnullis: quemadmodum optimè Rondeletio expositum lib. XI de pisc. mar. cap. VIII. Qui & cap. IX docet, quomodo aculei, qui in dorso eriguntur, in quibusdam bini sint: ut acanthiæ, & centrinæ: nonnullis tres; ut pisci araneo, & uranoscopo: plures aliis; velut auratæ, cantharo, mugili, pastinacæ, percæ, sargo, scaro. Pastinacæ, quam dixi, nunc unus in cauda radius est: nunc geminus: nunc etiam triplex. Galeorum alii aculeos habent, alii iis carent.

Præterea ad robur conferunt squamæ. Imò cuidam pisci proprium inde nomen factum λεπιδωτὸ: quem Ægyptii coluere, ut inferiùs dicetur. Valla apud Herodotum *squamatum* vertit. Parum commodè: quando istic non generalis est appellatio, sed nomen particulatim impositum.

Sunt verò squamæ piscibus propriæ. Scio, etiam serpentibus tribui squamas; sed valde impropriè: cùm potiùs sint tenuis cortex. Is Græcis φολὶς, atque inde serpentes φολιδωτὰ dicuntur. Estque is squamarum usus piscibus qui avibus plu-

* lib. 18 de pisc. mar. cap. 2.
† lib. 2 de Piscat. vers. 133.
* quasi dicas, acutirostri; quomodo de piscibus repandirostrum pecus, ait Pacuvius apud Varronem lib. 4 de L. L. & Quinctilianum lib. 1, cap. 5.
* cap. 7.
† in lib. 2 Hist. Anim. sect. III.
* cap. 7.
† 2 Hist. Anim. cap. III.
* Ibid.
† Ibid.
* in Tiberio cap. 60.
† Plin. lib. 9 cap. 30.

plumarum. Hieme enim arcent frigus: æstate inumbrant adversus calorem. Cæterum non de alarum pennis, qui ad volatum inserviunt: sed de minoribus plumis, corpus integentibus, nunc sermo est nobis.

Non omnes tamen pisces habent squamas. Nam læves, & squamarum expertes, sunt ii, qui cartilaginei dicuntur: item anguillæ, murænæ, (quas malè cartilagineis accenset Suidas *) lacerti magni, parvique. De piscium aliis sic Plinius lib. IX, cap. XII: *Aquatilium tegumenta plura sunt. Alia corio, & pilo integuntur; ut vituli, & hippopotami. Alia corio tantùm, ut delphini: cortice, ut testudines: silicum duritiâ, ut ostreæ, & conchæ: crustis, ut locustæ: crustis, & spinis, ut echini: squamis, ut pisces* † *: asperâ cute, ut squatina, qua lignum & ebora poliuntur: molli, ut murænæ: alia nullâ, ut polypi.* Sed ut polypis cutis sit nulla, quod hic Plinium dicere videmus, non tamen iis non prospexit natura. Nam cirri illis dati; quibus quantum valeant, Plinius docet; qui ex Trebio Nigro refert lib. IX, cap. XXX, *nullum esse atrocius animal ad conficiendum hominem in aqua: luctari enim complexu, & sorbere acetabulis, ac numeroso suctu detrahere, cum in naufragos urinantesque impetum cepit.* Idem, si aquila eum in altum sustulerit, sic vicissim suis implicat cirris, ut decidat, & undis mergatur. Testis Ælianus lib. VIII de Animal. cap. XI. Vtile sanè exemplum iis reddendis cautioribus, qui expetunt sibi noxia.

* *in Σελάχιοι.*

† *Aliqui scribunt:* ut alii fere pisces: *sed puto, Plinium voce* piscium *strictius usum: quod & Aristoteles interdum facit.*

Ex his dilucet, quàm variè Deus exteriùs prospexerit piscibus ad defensionem sui. Nunc aliquid dicendum de iis, quæ interiùs conferunt robur. Hoc præstant spinæ, quia carnem fulciunt, ut ossibus respondeant. Imprimis his abundant, qui in dulcibus degunt aquis: ut alosæ, & similes. Sunt verò sic spinæ piscium propriæ, ut solis conveniant, non omnibus tamen; cum pro spinis etiam sint cartilagines & ossa. Quæ cartilagines habent, inde Plinio *cartilaginea* vocantur. Aristoteli sunt τὰ σελάχη, qui primus id nomen imposuisse dicitur *: nempe à nitore, qui Græcis σέλας. Cartilagine duriora sunt ossa: quæ pro spinis, vel cartilagine data belluæ marinæ, & habentibus pulmones: unde illorum præcipuum robur.

* *Plin. quem refellit cap. 37.*

CAPVT XI.

Vnde piscis torpedo *Latinis, Græcis* νάρκη, *vel* νάρκα, *dicatur. Vim habere stupefaciendi: & cui bono hanc facultatem acceperit. Diphilus eam vim ei in lumbis inesse voluit, quam alii totius esse corporis ajunt. Stuporem eum, quem inducit, oriri ab spiritu, & humore frigido, quem effundit. Vnde piscis alius* ἰσχενηΐς *dicatur, &* ναυκράτης. *Cardano* echeneida, *&* echinum, *male confundi.* Remeligines *eædem, ac* remoræ, *& unde utrumque nomen. Non videri unicum piscem, cui hoc nomen conveniat; sed varios; in his lampetram. Caussam tantæ facultatis, quæ multis, etiam Suarezio, occulta planè existimatur, Fracastorio putari vim saxorum magneticam, supra quæ natant echeneides. Sed Rondeletium verisimiliùs statuere, retineri navem à remora clavum regente, à quo motus navis dependeat. De pisce navem diebus* XIV *retrorsùm tergo gestante.*

QVæ hactenus diximus, caussam habent apertam, atque ad certam etiam corporis partem pertinent. Sunt præterea quæ occultæ totius corporis virtuti tribuantur. Vt vis motus depravandi in torpedine, tollendi autem in echeneide.

Horum torpedo sic dicitur à vi, ut Varro ait IV de L. L. nempe quia inducit torpedinem. *Torpedo* enim idem ac *torpor*. Sic usus Sallustius. Græcis eàdem de caussa νάρκη nominatur: vel Menandro * etiam, paucisque aliis, νάρκα per α: nempe quia νάρκωσιν † producat. A tremore, quem adfert contrectantibus, Burdegalensibus dicitur *tremble*, Liguribus *tremoriza*, q. d. *tremulam*. Bellunensi, Avicennæ interpreti, vocatur *alharade*, ex *al*, Arabico articulo, & verbo חרד harad, seu charad, hoc est, *stupuit, horruit*. Nimirum omnium est gentium consensus, eam inducere corpori tremorem, torporemque: quod non solum facit contrectanti; sed etiam hamo piscanti. Vim enim illam per hamum, setam, & arundinem, in piscantis manum traducit. Testes Plato in Menone, Aristoteles. lib. IX Hist. Anim. cap. XXXVII, Theophrastus apud Athenæum in VII, Plinius lib. XXXII, cap. I, Ælianus lib. IX de Anim. cap. XIV, Galenus lib. VI de locis affectis, Alexander Aphrod. procemio lib. I problematum, Oppianus lib. III Halieut. * Claudianus poematio, quod Torpedo inscribitur, Isidorus Hispal. lib. XII Orig. cap. VI, Theophylactus Simocatus problematum natural. quæst. IV; ut Albertum, & juniorum tot alios, mittam. Rondeletius quoque lib. II de Pisc. Mar. cap. ult. experientiâ hoc ait à se comprobatum. Hæc vis ei attributa est à Deo ad capiendos piscium alios. Per se enim imbecillis est: sed hac vi stupefacit pisciculos accedentes, ac sic capit: ut dicemus, cum ad piscium sagacitatem erit deventum. Itaque Oppianus lib. II de piscatione hanc vim ei tributam ait pro robore. Modum etiam, quo vim exerit, exponit his verbis †:

* *apud Athenæum.* † *obstupefactionem.*

* *vers. 149. & seqq.*

† *vers. 62. & deinceps.*

Ἀλλά οἱ ἐν λαγόνεσσιν ἀναλκείης δόλος ἀλκή,
Κερκίδες ἐμπεφύασι παρὰ πλευρὴν ἑκάτερθεν
Ἀμφίδυμοι, τῶν εἴ τις ἐπιψαύσειε πελάσσας.
Αὐτίκα οἱ μελέων σθένος ἔσβεσεν· ἐν δέ οἱ αἷμα
Πήγνυται, οὐδ' ἔτι γυῖα φέρειν δύνατ', ἀλλά οἱ ἀλκή
Ἦκα μαραινομένοιο παρίεται ἄφρονι νάρκη.
Verùm ipsi in lumbis imbecillitatis dolus est subsidium,
Radii sunt innati juxta latus utrimque
Gemini: quos siquis attingat accedens,
Statim ipsi membrorum robur exstinguit, sanguisque ipsi
Congelascit, neque amplius membra ferre potest, sed ipsi robur
Paullatim tabescente remittitur stolidæ torpedini.

Quibus

Quibus ex versibus duo videmus. Primùm de parte corporis, cui vis inest; deinde de qualitate ea, qua id facit. Nam in lumbis hanc ei vim insitam ait. Et favet Diphilus Laodiceus † libro in Nicandri Theriaca. Quippe cùm vulgatior sit opinio, toto ei corpore hanc inesse vim, contrà hic ait, parte duntaxat corporis istum stuporem inducere; idque longo sibi usu esse compertum. Quod ad qualitatem attinet, hanc frigus ait: in quo abit à Galeno lib. I de caussis symptomat. ac lib. de usu respirationis, ubi obscuræ occultæque qualitati id tribuit. Sententia hæc est nostra, torpedinem spiritus, & humores diffundere, qui refrigerent, &, ut Oppianus ait, quasi congelent, non pisces modò, sed piscatores etiam; quorum nervi, ac digiti, vi per hamum ac lineam transeunte, prorsum ratione facultatis motricis debiles fiant, ac infirmi: unde tremor ille, de quo superiùs dicebamus. Porrò versus Oppiani apposuimus, prout leguntur vulgo, & ut eos interpretatus est Rittershusius: qui versu ult. in genitivo μαραινομένοιο intelligi putat αἱμαλέος, h. e. *tabescente sanguine*. Sed eo quid durius? Idem ἀφρονι νάρκη de pisce interpretatur. Quod sequentia refellunt. Vide, an non potiùs versu penultimo pro νάρκη legendum sit νάρκης: quomodo exponi debeat:

——*Sed ipsi* (torpedini) *robore*
Mox tabescente (sanguis) *remittitur stolido torpore.*

Hinc transeo ad remoram: quæ Græcis ἐχενηΐς, ἀπὸ τοῦ ἔχειν τὰς ναῦς, *à navibus sistendis, sive retinendis*. Item ναυκράτης, ἀπὸ τοῦ κρατεῖν τὴν ναῦν, *quia detineat navem*. Prior appellatio est pervulgata: etiam Latinis; ut Ovidio in Halieut. & Lucano lib. VI. Sed aliud *echinus*, ac *echeneis*; cùm *echinus* sit *erinaceus*; ut perperam hæc vocabula confuderit Cardanus lib. X de Subtilitate. Alterum ναυκράτης nomen habes apud Suidam*, & Eustathium †. Philes quoque in Iambis ait:

Καὶ πήγνυται ναῦς ἐντυχοῦσα ναυκράτει.

Vertere possis:

Navisque sistit incidens remeligini.

Latinis enim non *remora* modò à remorandis navibus vocatur: sed etiam *remeligo*, teste Festo. Qui κατὰ μεταφορὰν hac voce usum docet Afranium, & Plautum Patinâ trochaico isto:

Nam quid illæ tam diu intus remorantur remeligines.

Lambinus pro *Patinâ* apud Festum *Casinâ* scribendum conjectat; ac sic, ut Festus retulit, legendum act. IV, sc. III, vers. VII: nisi quòd pro *remeligines* malit *remoragines*. Sed nihil impedit, quò minùs *remeligo* rectum credamus. Nempe ut sit ἀπὸ τοῦ μέλλειν, quod *cunctari* significat. Favent Isidori glossæ, in quibus legas: *Remilicines, remoratrices*. Vim autem naves sistendi, præter eos, quos diximus, echeneidi tribuit Aristoteles lib. II Hist. Anim. cap. XIV. Deque eadem ita Plinius lib. IX, cap. XXV: *Est parvus admodum piscis, adsuetus petris, echenëis appellatus: hoc carinis adhærente, naves tardiùs ire creduntur*. Idem subjungit, ut stiterit navem Periandri. Ac lib. XXXII, cap. I, simile ait usu venisse Antonio triumviro; adhæc Cajo principi.

Quis verò is sit pisciculus, mirè variant scriptores. Nam, ut ibidem refert Plinius, limaci eam similem fuisse ajebant, quæ quinqueremem Caji stiterat. At priori loco libri IX, Mucianus ait, esse latiorem purpurâ: Trebius Niger, esse pedalem, & crassitudine quinque digitorum. Ælianus autem, lib. XII de Anim. cap. XLV, æquat mediocri anguillæ. Ut omnino videantur pluria esse piscium genera, quæ vim habeant navem sistendi, ac propterea communi *echeneidos*, vel *remoræ* nomine, appellentur. Quid mirum? quando & quasi adjectivè eâ voce utitur Æschylus Persis. Illa verò Æliani videtur esse lampetra nostra: quam & Oppianus intellexit lib. I Ἁλιευτ. Sanè lampetra (quæ ita à lambendis petris * dicta) naves sectatur, præsertim recens pice illitas, idque ut picem exsugat: quod si clavo se applicuerit, etiam moratur navem. Id experientiâ comprobari, ait Rondeletius *. Nam cum Romam triremi proficisceretur unà cum Cardinale Turnonio, cursum fuisse inhibitum magnâ cum admiratione vectorum: atque his in caussam inquirentibus, deprehensam esse lampetram ore adfixam clavo: eam captam coctamque pœnas moræ dedisse injectæ: atque hujusce rei testes se habere ait locupletes, viros nobiles, & graves, qui unà vehebantur. In multos tamen incidi, homines doctos, quibus hoc omnem excedere fidem videretur. Quid, inquiebant, incredibilius Plinianis † istis? *Ruant venti licet, & sæviant procellæ, imperat furori, viresque tantas compescit, & cogit stare navigia: quod non vincula ulla, non anchoræ pondere irrevocabili jactæ: infrenat impetus, & domat mundi rabiem nullo suo labore, non retinendo, aut alio modo, quàm adhærendo. Hæc tantilla est satis contra tot impetus, ut vetet ire navigia.* Omnis verò admiratio est à caussæ ignorantia. Suarezius decimâ octavâ disputationum Metaphysicarum, sectione octavâ, ubi agit de propinquitate necessariâ inter agens, & patiens *, scribit de ea hunc in modum: *Ego censeo, rem esse occultissimam; quæ necessariò reducenda est in aliquam virtutem superioris rationis; quæ vim habeat talem ac tantam ad resistendum illi impulsui navis, ut ab eo debilitari non possit. An verò id fiat ab hoc animali, imprimendo aliquam qualitatem navi, debilitantem vim illius impetus: vel solùm adhærendo per vim sibi innatam, sicut homo detinet lapidem proportionatum, ne cadat: vel denique, an hic piscis vim talem habeat sistendi se ipsum, & quasi adhærendi loco suo, ut etiam ab impellente navim rapi, aut dimoveri non possit; mihi incertum est. Quocunque tamen horum modo eveniat; non dubium est, quin ex virtute mirabili & occultâ proveniat, adjuvante fortassis speciali aliquâ & connaturali influentiâ cælesti.* Et sententiæ huic favet Basilius Hexaëmeron homil. VII: & eum, ut solet, secutus Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. X; ubi ait, *creatoris munere tantum suppetere virtutis*. Hieronymus Fracastorius Veronensis libro

† apud Athenæum.

* in ναυκράτης.
† in Odyss. 8. pag. 1490, edit. Rom.

* Dissentit tamen Cæsar Scaliger in Aristot. hist. anim. lib. 2, sect. 108: idque quia capiatur fluminibus sabulosis: parvula autem sub cœno.
* lib. 14 de pisc. mar. cap. 4.

† lib. 32, cap. I.

* pag. 457, edit. Moguntina an. 1600.

libro de Sympathia, & Antipathia, cap. VIII, ait, hanc rem esse non ab echeneide; sed à saxis vim habentibus magneticam ad navem retinendam. *Nihil*, inquit, *prohibet saxa, & scopulos, ubi echeneides degunt, consimilem speciem usque ad navigia mittere, qualem & montes magnetis ad ferrum in navigiis fixum. Sicut igitur, si ferrum fortiter, & tenacissimè navigio infixum esset, ita ut nec extrahi posset; non attraheretur quidem navigium ad montes illos, sed firmaretur tamen: ita & circa scopulos echeneidum accidit transmissâ ad naves specie, quæ vel ad clavos earum, vel ad aliud analoga sit, retineri ipsas. Quare inventus illic pisciculus signum dat subesse scopulos eos, qui firmare navigium possint.* Plura ibidem de hac re disserit. Sed Cæsar Scaliger ea ridet ad Cardanum Exercitat. CCXVIII. Censet ipse, ut magneti vis inest movendi, sic echeneidi vim esse motu privandi. Non insistam huic refellendæ opinioni: quod à Conimbricensibus factum. Contentus ero dicere, quid in hoc dissensu videatur. Nempe acutiùs veriusque de tota hac re judicasse puto Rondeletium in opere de piscibus marinis: quod Scaliger non vidit, nisi suis jam quasi ad finem perductis. Hujus operis lib. xv, cap. XVIII, quia echeneis non habeat eam vim, nisi clavo adhæreat, optimè, ut arbitror, colligit, non esse hunc effectum ab occultâ quapiam proprietate echeneidos, sed à natura gubernaculi; quod se habet instar vectis, ut, exiguum licet, magna moveat pondera. Nempe centrum motus ejus est in cardine gubernaculi: unde navis impellitur obliquè; dextrorsum, si clavus moveatur sinistrorsum; contrà sinistrorsum, si clavus dextrorsum impellatur. Si igitur echeneis clavo, vel puppi, se applicet, & nunc dextrorsum, nunc sinistrorsum se moveat: propter ambiguum hunc ejus motum, etiam ambiguus redditur motus navis: proque exiguo motu unius extremi, alterum etiam extremum, atque adeò tota moles, nutat, nec progredi idonea est, vel saltem it tardiùs. Multum hæc lucis accipient ex iis, quæ Aristoteles habet in Mechanicis *; ubi disserit, cur gubernaculum, cùm res sit minuta, unius hominis operâ, prope ludentis, movere possit navem ingentem. Quam rem & Vitruvius explicat lib. x rei Architectonicæ, cap. VIII. Ostendit verò, gubernaculum esse instar vectis; de cujus maxima vi res est nota è Mechanicis: mare autem se habere instar oneris; cardines, in quibus clavus vertit, esse vicem hypomochlii; gubernatorem verò esse motorem, quò & echeneis referenda. Vana tamen hæc fuerit caussa, si verè Oppianus, etiam sub carina vim eandem habere; si item hoc paullo antiquior Plutarchus Symposiacôn lib. II, probl. VII, rectè ait id præstare lateri adhærentem. Mihi magis placet, non habere hanc vim, nisi vel gubernaculo adhæreat, quod Rondeletius statuit; vel saltem ei proxima sit; quod placuit Keckermanno in problematis nauticis †: ubi existimat, *remoram piscem effundere è corpore suo humorem quendam viscosissimum, & frigidissimum; qui eam aquam, quæ est circa gubernaculum navis, quasi congelat, ut ad motum reddatur inhabilis.* Interea incertum hujus rei docet, quàm mirandus sit Deus etiam in piscium natura. Quò etiam referendum, quod Io. Hugo Linschotanus in Navigationum Indicarum Historia * narrat. Ait is, navem Lusitanicam Mosambiqua ad Indos navigantem, ac secundo utentem vento, nihilominus per dies XIV retro delatam: idque animadversum ab iis, qui altitudinem Solis quotidie observarent. Hæc res, inquit, & gubernatorem, & cæteros, qui navi eâ veherentur, mirè habuit sollicitos: nec aliud in animum inducere poterant, quàm Magorum illud maleficio fieri. Tandem, ut refert, conspectus piscis navi circumplicitus. Omnium igitur opera in eo desudabat, ut is conto, & instrumentis aliis, depelleretur. Nec tamen, nisi caudâ priùs præcisâ, navim reliquit: quæ exinde feliciter reliquum confecit cursum. Colligere igitur, navim tergo esse piscis gestatam, eoque in adversum natante, hebdomadis duabus actam retro. Hanc rem Indiæ prorex in palatio suo, æternæ memoriæ ergô, depingi jussit; adscripto, & gubernatoris nomine, cui id contigit, & anno etiam, ac mense, quo id evenisset. Non dubium autem, quin & clavi regimen ab hoc pisce inutile redditum sit. Nam, ut ait Linschotanus, sub carina quidem corpus piscis erat; caput autem sub clavo.

* quæst. 6.

† problem. 10.

* Tom. 1. cap. 48, Belgicæ editionis pag 71.

CAPVT XII.

Ad sensus externos, primòque ad visum acceditur. Aquatilia initio carere visu; utcunque primò de formandis oculis sollicita sit Natura. Cur primi in piscibus moribundis deficiant oculi. Quamobrem piscibus dati sint oculi duri: cur palpebræ iis negatæ, quorum usus tamen sit maximus: & quo pacto defectus earum compensetur. De oculorum situ diverso, & ejus caussa. Cur oculorum gratiâ caput esse factum, Galenus putârit. An cancri capite careant, quod eidem placitum. De capite planorum piscium. Cur piscium quidam obtorto natent capite. Quare piscium illi pejus cernant, quibus oculi prominent. Cur melanuri malè videant. Ophthalmias *Plauti idemne sit, ac* melanurus, *vel* oculata. *Vnde nomen* oculatæ. *Opinio eorum, qui melanurum censent esse torpedinis genus, &* oculatæ *nomen sortitum à quinis corporis maculis. Duriores oculis minùs esse perspicaces. Quare mugiles bieme parùm videant. Vnde colligatur, thynnos dextro minùs oculo cernere. Vulgaris refellitur opinio de septenis lampetræ oculis. Noctu piscium quorundam oculos lumen de se fundere. Aquatilium quædam visu carere: ac particulatim, cur testâ conclusis visus non sit concessus. Itidem visu defici pisces quosdam molles, stellas, echinos, urticas, lepores, & aquatilium alia. Cur cochleis cornua sint addita. Hinc itur ad auditum: primòque exponitur, qui piscium hoc excellant, & cui bono sensus is piscibus sit attributus. Vt pisces adnatent ad cibum, seu nomine sibi impositio,*

impoſito ſive etiam plauſu, cui adſueverint, audito. Perperam Ariſtoteli, ac Plinio, negatum, auditus ergo meatum piſcibus ad cerebrum perforari. Cur piſcibus datus ſit auditus vel obtuſus, vel nullus.

SAtis diximus de facultate eâ, quæ animali communis eſt cum omnibus ſtirpium vitâ præditis; ac in animali jecur pro fonte habet; unde venas, ut canales quoſdam, per univerſum corpus diffundit. Nunc venio ad δύναμιν * alteram, ſolis inditam animalibus; quæ in corde ſedem habet, atque inde arterias, velut canales, per corpus ſpargit. A poſteriori iſta ſunt hæc tria; ſenſus, appetitus, motus. Senſus vel eſt inſtrumentalis, vel princeps. Inſtrumentales ſunt viſus, & cæteri, qui vulgo ſenſus dicuntur externi.

* facultatem.

Aquatilium omnium fœtus, ut Plinius * ait, *inter initia viſu caret*. Quanti tamen in piſcibus viſum fecerit Natura, arguit, quòd primi gignantur oculi; utcunque initio non habeant videndi facultatem. Itaque in aphyis, & ſepiis, adhuc naſcentibus, & imperfectis, oculos tamen diſcernere eſt. Similiter & primi in iis moribundis deficiunt. Fit hoc ob paucitatem ſpiritus; quo ad videndum opus eſt. Etiam hoc Naturæ, ſeu divinæ potiùs Providentiæ, curam indicat, quòd piſcibus oculos dederit duros, ne lædantur ab aquis, præſertim ſalſedine.

* lib. 9, cap. 52.

At palpebræ piſcibus ſunt negatæ, & univerſis quidem. Videlicet, ut faciliùs nictare ſub aquis valeant. Magnus quidem palpebrarum uſus aliis eſt animantibus: ut oſtenſum nobis lib. III, cap. XXIII. Sed defectum iſtum magnam partem in piſcibus corneæ membranæ durities compenſat.

Quia verò admodum variat piſcium natura, figuráque; eò nec uno in loco cunctis oculi collocantur. Quibuſdam ſunt poſiti intra pedes, & ventrem; ut polypo, loligini, ſepiæ: de quibus teſtis eſt Plinius lib. IX, cap. XXVIII. Ac proinde ibidem iis caput eſt, cùm oculi à cerebro per nervos accipiant ſpiritum viſivum. Imò caput oculorum cauſsâ eſſe factum, putabat Galenus †. Nempe quia αἰσθητήρια ‡, præter oculos, cancris, & ſimilibus, in pectore ſint. His tamen non ſatis conſentaneum eſt, quòd ſcribit *, cancros capite deſtitui. Nam iis oculos eſſe, quibus videant, ipſe agnoſcit. Sed hoc Galenum fefellit, quòd chelas pro branchiis habeant, quà parte animantium aliis eſt pectus. Callionymo oculi in ſummo capite dati, cælum verſus: unde & οὐρανοσκόπος * nominatus. De hoc dictum cap. XLI. Planis piſcibus oculi non æquè diſtant ab utroque latere: ſed unus prope in dorſo; alter ori propior, devexiorque: ut ad Ariſtotelem Cæſar Scaliger † obſervat. Quamquam verò ſupra caput oculos habent, magis tamen è lateribus vident: quod liquet in rhombo, paſſere, bugloſſo, rajâ. Fabro interea, & tæniæ longæ, oculi utrimque à lateribus magis ſunt. Sunt & à lateribus araneo, ac thynno; ſed ſupra os. Porrò ii quibus

† lib. 8 de uſu partium.
‡ ſenſus inſtrumenta.
* ibidem.
* q. d. cælispex.
† in Hiſt. Anim. lib. 2, ſect. 108, p. 219.

oculus uterque eâdem eſt parte, natant capite obtorto; prout in terris ambulant homines μονοφθαλμοι *. Atque hæc ad diverſum oculorum ſitum pertinent.

* monoculi.

Cur piſces oculos habeant hebetes, diximus lib. III, cap. XXIII. Nec leve interim eſt in his diſcrimen. Acutiùs è piſcibus cernunt illi, quibus pupillæ ſunt exiguæ, nec oculi præ aliis prominent. At obtuſiùs vident, qui eos habent magnos, & prominentiores. Itaque torpedo dicitur ὀξυδερκής *. Nam, pro mole corporis, oculi ei ſunt minuti. Magnis verò oculis eſt βόωψ, unde & nomen. Præterea μελάνουρος: cui itidem, pro corpore, ingentes ſunt oculi, eique ex cæruleo nigreſcentes. Atque hinc, ut multorum fert opinio, idem dicitur ὀφθαλμίας. Meminit *ophthalmiæ* Plautus Captivis *. Sed utrùm piſcis, an ſinciput †, carove ‡ circa oculos, intelligatur, parùm convenit. *Oculatam* eſſe è piſcibus, ſatis oſtendit Celſus lib. II, cap. XVIII, & Plinius in piſcium catalogo *. Verùm hic, quod Gazæ adverſatur, *melanurum*, & *oculatam*, pro diverſis recenſet. Sic enim ſcribit: *Mugil, melanurus, mæna, meryx, muræna, mys, mitulus, myſcus, murex, oculata, ophidion, oſtrea*, &c. Quare aliis placet, oculatam non *melanurum* eſſe; ſed torpedinis genus; quod hodie Romani *occhiatella* nuncupant vulgo. Nempe ut hoc nomen acceperit à quinis maculis cæruleis, oculi referentibus figuram. Niger eas ambit circulus: exterius ſpatium crebris, iiſque rotundis diſtinctum punctis. Si prius magis arridet; fatendum ſit, uno ex piſce Plinium, propter appellationes binas, binos cudiſſe piſces, ſeu oblivione, ſeu ignorantiâ. Nec ſanè poſſumus ſemper Plinium ab hoc crimine abſolvere. Interim extra controverſiam eſt, ſi *melanurus* ſit idem, ac *oculata*: hoc eum nomen accepiſſe, non ab acumine viſus, ſed oculorum magnitudine: quæ potiùs ἀμβλυωπίας * cauſſa eſſe ſolet.

* perſpicax.
* act 4. ſc. 2, verſ. 73.
† Dalecamp. ad Plin. lib. 11. cap. 37.
‡ Turneb. lib. 4 Adverſ. cap. 19.
* lib. 32. cap. 11.
* obtuſi viſus.

Præterea pejùs vident, quibus oculi duriores: acutiùs, quibus humidi; ut rajis, paſtinacis, & cunctis, qui ex inſidiis alios piſcium venantur. Mugili hieme viſus obtuſior, ſive ob frigus, ſive quia oculi muco, vel cartilagine, obducantur. Thunnis quoque hebes viſus: interim dextro oculo clariùs vident; minùs ſiniſtro. Hoc inde colligunt, quia dextrâ ripâ ſubeant Pontum, exeant ſiniſtrâ: ut Ariſtoteles narrat in VIII de Animal. cap. XIII, & Plin. lib. IX, cap. XV. Addit hic, ut in anguſtiis Thracii Boſpori ſaxum ſit magno ſuo candore à vado uſque ad ſumma perlucens. Eo conſpecto, thynnos ait percelli: magnoque agmine petere adverſum Byzantii promuntorium, quod inde *Auricornu* nominatur.

Lampetra, quam Auſonii eſſe muſtelam negat Scaliger † pater; ait verò filius *, ſeptenos utrimque oculos habere vulgaris eſt opinio. Sed quos oculos vocant, branchiarum ſunt foramina, per quæ reſpirat: unde, his apertis, bullæ undique excitantur; earumque indicio capitur.

† in Ariſt. Hiſt. Animal. lib. 2, ſect. 108. p. 217, 218.
* Auſonianarum lect. lib. 2, cap. 1.

capitur. Atque hoc attendit Ausonius in Mosella:

Spumarum indiciis caperis mustela natantum.

Quin verò alia sit mustela marina ab illa Araris, minimè dubitandum. Nec enim, quæ de mustela scribit Ausonius, conveniunt illi, sed lampetræ.

Piscium multis oculi noctu refulgent, instar oculorum felis, item putrium lignorum, aliorumque: de cujus caussa dixi cap. XXVI.

Interea nec oculi piscibus dati universis. Nam, ut ait Plinius lib. IX, cap. XXX: *Carent conchæ visu, omnique sensu alio, quàm cibi, & periculi.* Itidem carent visu ostrea, & alia testis hærentia. Cui enim bono iis darentur, qui, testâ conclusi, in tenebris semper delitescunt? Sed & mollibus quibusdam visus negatus; ut pulmonibus. Caput enim non habent; eoque nec oculos. Itidem visus, oculorumque, expertes sunt stellæ, & echini. Vtcunque enim loco moveantur cibi quærendi ergò; hoc tamen faciunt cæcorum instar, arripientes temere quidvis, sed gustu discernentes. Nec enim habere oculos, ἀναλομὴ † ostendit. Quemadmodum & iis carent urticæ, lepores, soles, priapi marini, & insecta. Cochleæ, cum visus deficeret, cornua acceperunt, quibus prætentarent viam, ut oculorum iis implerent munus; teste Plinio lib. IX, cap. XXXII.

† *sectio corporis.*

Accedo ad auditum: quo excellunt mugil, salpa, chromis, lupus. Imò piscium nonnulli, non audiunt solùm, sed etiam harmoniâ capiuntur. Plinius lib. IX, cap. VIII: *Delphinus, non homini tantùm amicum animal, verùm & musicæ arti, mulcetur symphoniæ cantu, & præcipuè hydraulî sono.* Attributus verò piscibus audiendi sensus, non sermonis, & disciplinæ gratiâ, uti hominibus; sed ad corporis sui defensionem. Nam simulac sonum audierint, territi recedunt. Hinc opus silentio in piscibus capiendis. In cicuribus tamen etiam auditus ad alimoniam confert. Nam qui in mari, vel aquis dulcibus, aluntur, accedunt, si vocaris: ut se in delphinis, luciis, atque aliis, crebrò observâsse, Rondeletius testatur lib. II de pisc. marinis, cap. III. Atque idem lib. IV ejusce operis, cap. X, inquit: *Non procul ab Ambiano, in villa quadam divi Antonii, tructa nutritur; quæ vocata ad cibum properat, & de manu capit. Glani, & cyprini, in vivario ædium nobilissimi viri à Iarnaco, pulsato pariete ad cibum properant; id quod ipse sum expertus. Audio, in quibusdam vivariis Germaniæ inferioris, tintinnabuli sonitu pisces ad cibum vocari.* Et sanè antiquis etiam consuetudo fuit, plausu eos in vivariis congregandi, vel suis eos vocandi nominibus, quibus auditis ad manum accederent. Atque eâ de re ex Cicerone, Plinio, Luciano, diximus cap. XXVII libri superioris.

Quâ parte audiant; in balænis, delphinis, vitulis marinis, qui pulmone respirant, manifestius est. Licet enim meatus exterior, quo sonus recipitur adeò sit minutus, ut invenire eum vix possis: interiùs tamen admiranda ejus structura satis conspicua est. Atque hîc & se offert meatus ad cerebrum: quem perforari negabat Aristoteles lib. I de hist. anim. cap. XI. Sed isto nomine reprehendi meruit ab Rondeletio lib. III de pisc. mar. cap. III: ubi repertum sibi in delphino meatum ἀκουστικὸν * ait, etsi aures habere neget Philosophus. Atque addit, quos in vitulo meatus esse manifestos ait, diu quærenti non repertos, nisi pilis abrasis; fuisseque tam exiles, ut vix acus penetraret. In his verò Aristotelem errantem Plinius etiam secutus fuit lib. XI, cap. XXVI.

* *auditorium.*

In piscium aliis haut facilè dictu, quo audiant. Offerunt quidem se ante oculos foramina: sed de quibus non possis dicere, utrùm auditui inserviant, an odoratui. Illud constat, eos, qui audiunt, obtusiùs percipere, partim quia per aquas audiunt, non aëra; partim quia carent auriculis; quæ quantum conferant ad auditum, exposui cap. XXVII: ubi & dixi, surdastros propterea manum concavam ad aurem admovere. Nec sanè opus erat, ut pisces acutè audirent, cum ad disciplinam idonei non sint; quod de quadrupedibus, & avibus, dici nequit. Itaque multis etiam auditus non obtigit. Quod satis est manifestum in mytulis, ostreis, & omnibus durâ testâ obtectis. Movent quidem se, si capiendis iis opera detur: sed non soni monitu, verùm aquæ agitatione. Adhæc pulmones auditu carent, & urticæ, & alia è mollibus istorum, quæ visu esse prædita, antea negavimus.

CAPVT XIII.

Pisces esse gustu præditos. Non eum linguæ modò usum esse, ut hac vox formetur: deque istoc culpatus ab Scaligero Erasmus, sed ut solet, acerbius, quàm par erat. Idem tamen præclaro carmine ab eodem laudatus. Damnatum perpetuum illud maledicendi studium, quo laborant viri quidam cætera magni, & admirandi. Quibus piscium negata sit lingua. Cyprinis pro lingua datum esse palatum carnosum; etiam Aristotele judice: atque hinc liquere, cyprinum esse eundem ac carpionem. Error viri docti, Orpheum περὶ λίθων vocantis vatum antiquissimum. Pisces odoratum habere: sed de organo quo odorentur, non satis esse perspicuum. Cujusmodi odore pisces quidam gaudeant. Tactus nullum piscem esse expertem. Vrticæ ἔτυμον, ac *natura. An spongia quoque sit in zoophytis. Occurritur argumentis, quibus id assertum eunt.*

GVstus quoque piscibus datus est. Quod eo probat Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. VIII *, quia ἰδίοις πολλὰ χαίρει χυμοῖς. *multi peculiaribus saporibus oblectantur.* Hi enim illo, alii alio cibo gaudent: quod de amiis ibidem comprobat: & de aliis liquet ex illis, quæ superiùs dicebamus de piscium alimentis. Alii etiam aliis plus gustu valent: minor iis delectus, qui solâ vivunt aquâ: major his, qui vivunt, vel herbis. Itaque & gustus gratiâ piscibus tributa est lingua.

* *secundum dist. Cas. Scal. sect. 248.*

Erasmus

Eraſmus tamen libro de Lingua (ut quidem ſcribit Cæſar Scaliger) piſcibus eò negat conceſſam linguam, quia non ſint vocales. Id apud Eraſmum non lego, ſed verba iſta † : *Quin & ipſa linguæ forma facit ad vocem promendam. Vnde piſces, quoniam linguam habent a terreſtribus animantibus differentem, omnino muti ſunt.* Quod longè aliud eſt, quàm eum ſenſiſſe ait Scaliger. Nec video, quid in his magnopere poſſit culpari. At aliud eſt dicere, eo piſcibus linguam negatam, quia non ſint vocales. Quaſi is ſolùm linguæ ſit uſus, ut vocem formet; ac non etiam, ut guſtet, & cibum dirigat. Piſcibus lingua eſt conceſſa, non ut vocales ſint; ſed neque ut cibos vertant; & congerant : verùm ut diſcernant, cujuſmodi alimentum ſuæ magis conveniat naturæ. Hæc optimè quidem perſpexit is, quem dixi, Cæſar Scaliger, vir in rerum natura ſubactiſſimus. Attamen quis ferat, quòd Eraſmum ſeu jure, ſeu injuriâ, reprehendere non contentus, mox ſubdat * : *Sed ille facilius potuit ſpernere, quam neſciebat, philoſophiam, quam imitari, quos formidabat.* Nempe non potuit ſummus vir ab animo ſuo impetrare, ut occaſionem ullam negligeret maledicendi Eraſmo, viro tam præclarè merito de orbe literato. Atqui non ſpretam eſſe ab Eraſmo philoſophiam naturalem, vel Colloquiorum arguat liber : in his dialogus, qui Puerpera inſcribitur, ubi multa de animæ facultatibus : item ille, cui titulus Problema, ubi de levium ac gravium motu. Et quid omnia congeram? Nec ſatis erat, ſi in philoſophiæ ſtudio ſic traduceret. Quid penè ei laudis reliquit? Satis res aperta ex oratione adverſus Ciceronianum Eraſmi. Quid eâ virulentius? Sed contineamus nos in illis, quæ poſtea exaravit. Operis de re Poëtica libro IV, qui Paraſceue inſcribitur, cap. I, cum Petrum Aponenſem culpâſſet, quòd orationi Latinæ miſceret particulas Græcas, ἔτι, πάλιν †; ſubjicit deinde : *Contextus, cujuſmodi videas quotidie prodire ex clauſtris monachorum : neque ex his ſolùm, ſed illis quoque, penes quos ſumma rei literariæ diu ſtetit judicio imperitorum pædagogorum : inter quos Eraſmus; cujus mirificam animadvertas Latinitatem, vel cum dicit, ſe calculum ſuum recantare.* Non vacat cætera id genus adſcribere : nec opus, quando ipſum, credo, Scaligerum ſubiit tandem hujus maledicentiæ pœnitudo. Hoc enim colligi videtur ex Carmine iſto, libro, quem *Heroes* inſcripſit :

Tune etiam moreris? ah quid me linquis, Eraſme,
Antè, meus quàm ſit conciliatus amor?
Tune etiam? cui tam parvus fuit orbis, ut altæ
Expleres mentis fulmina torva tuæ.
Ergo ſidereis poſtquam eſt ſubvecta quadrigis,
Atque Dei læto lingua recepta ſinu :
Ille ego, qui inſanæ ridebam vulnera mortis,
Conditaque Æthneâ tela triſulca manu,
Ad quodvis ſtupeo momentum, ac territus adſto,
Maxima cùm videam numina poſſe mori.

Quid dicere potuit magnificentius? Inde igitur potiùs æſtimemus magnitudinem Eraſmi, quàm aliis ejuſdem à nigræ ſucco loliginis derivatis. Nec ſane Eraſmus Scaligero, viro licet in non una ſtudiorum parte incomparabili, minùs de orbe ac ſtudiis, meritus eſſe cenſendus; modò totum cogitemus Eraſmum. Quod nemo negaverit, niſi qui operam ejus Sacris literis, & tot Græcis Latiniſque Patribus impenſam, ſuo neſciat pretio æſtimare. Vtinam verò tandem illud rodendi alios ſtudium ab eorum ſaltem animis, ac linguis, longiſſimè exularet, qui præclari ingenii, doctrinæque monumentis conſecuti illud ſunt, ut omnium in ſe oculos converterint. Meliùs multò ſic conſuleretur moribus, præcipuè lubricæ juventutis, tanto propenſioris ad viris detrahendum præclaris, quanto majoribus ſe tueri poſſit exemplis. Sed ad piſces redeamus : quibus linguas quidem datas eſſe agnoſcimus; nec omnibus tamen, cum ea deſit teſtâ ſimplici, nec turbinatâ, & duplici contectis, quibus magno saporum diſcrimine non fuit opus. Nec ea exigebatur aquâ lutoque veſcentibus : ut cyprinis, bramis, tineis † : qui ſaporem diſcernunt palato carnoſo, ac molli; non cartilagineo, ac duro; quale illis, qui integros vorant piſces, ſæpe etiam aculeis horridos. Eſt vero piſcibus cunctis palatum album, hirundine exceptâ; cui id rubrum De cyprino, quod dixi, firmat Ariſtoteles lib. IV Hiſt. Animal. cap. VIII * : Ἐν δὲ τοῖς ἐνύδροις, καλουμένοις δὲ ἰχθύσι, τὸ μὲν τῶν χυμῶν αἰσθητήριον, τὴν γλῶτταν ἔχουσι μὲν, ἔχουσι δ' ἀμυδρῶς. ὀστώδη τε γὰρ, καὶ οὐκ ἀπολελυμένην· ἀλλ' ἐνίοις τῶν ἰχθύων ὁ οὐρανός ἐστι σαρκώδης, οἷον τῶν ποταμίων ἐν τοῖς κυπρίνοις· ὥστε τοῖς μὴ σκοπουμένοις ἀκριβῶς, δοκεῖν ταύτην εἶναι γλῶτταν· *At inter aquatilia, qui piſces appellantur, ad guſtus officium, linguam quidem habent; ſed obſcurè, confuſeque : quippe oſſeam, nec mobilem, & ſolutam. Quin quibuſdam eorum palatum eſt carnoſum : cujuſmodi in fluviatilibus ſunt cyprini; ſic ut, qui non exactè intuentur, id linguam eſſe putent.* Ita locus is excuſus in optimis editionibus, etiam Sylburgianâ. Sed Cæſar Scaliger pro μὴ σκοπουμένοις †, quomodo etiam Gaza legit, mavult, μὲν σκοπουμένοις * : ut contrarium de cyprino dicat Ariſtoteles : nempe eum linguam habere, etſi palatum eſſe videatur. De hoc cur aliter nobis videatur, liquet ex illis, quæ paullò antè diximus. Porrò vel ex eo ipſo, quod de carnoſo cyprini palato refert hoc loco Ariſtoteles, videmus eſſe eum, quem Caſſiodorus * *carpam* nominat, ac vulgo etiam *carpionem* appellamus. Λεπιδωτὸν aliter vocari, auctor eſt Dorion apud Athenæum. In Deos relatum ab Ægyptiis, Herodotus narrat. Sed de iſto inferiùs agetur. Ab Orpheo etiam laudatur hoc nomine libro περὶ λιθῶν. At quod Orpheum hunc vatum antiquiſſimum appellat Ludovicus Nonius lib. III rei cibariæ, cap. XXXIV; valde eum ratio fugit. Similiſque eſt error Cæſaris Scaligeri, Muſæum *, ſcriptorem poëmatii de Herûs, & Leandri amoribus, exiſtimantis eſſe vetuſtiſſimum illum Muſæum à Marone memoratum in VI

magni

† Tom. 4, pag. 506, edit. Froben. an. 1540.

* notis ad memoratum Ariſtotelis locum.

† adhuc, iterum.

† Rondeletius lib. 3 de piſc. mar. cap. 9.

* ſecundum diſt. Cæſ. Scaliger. fol. 247.

† qui non exactè ſpeculantur.

* exactè ſpeculantibus.

* lib. 12 Var. epiſt. 4.

* lib. 5 Poet. cap. 2.

magni operis. Omnino enim tam Orpheus, quàm Musæus ille, demum scripsere sub Cæsaribus Romanis: qua de re alibi * dicetur.

** lib. de re Poetica.*

Venio ad olfactum. Hoc existimet aliquis pisces carere, quia urinatores negent, se posse sub aquis olfacere. Sed dispar horum ratio est, quia respirant; pisces non item: nec hi patulum habent odoratus instrumentum, quale animantes aliæ; sed reconditum quoddam; ut diximus libri superioris cap. XXX. Sanè non satis est apertum, num olfaciant foraminibus certis: uti illis, quæ in piscibus squamosis ante oculos conspicere est. Scio, id pluribus esse persuasum. Verùm in delphinis, (qui teste Aristotele †, odoratu mirè valent) foramen, vel meatum, minimè invenias. Interea ut de odoratus organo obscurius sit: odorari tamen & Aristoteles * clarè ait, & experientiâ comprobatur. Nam, ut Rondeletius † monet, piscatores propterea solent ad excitandos è latibulis pisces, cetaceis odoribus illinere specûs fauces: deustas etiam sepiarum caruncular appendunt hamis, ut nidore capti accedant promtiùs. Adhæc salpæ capiuntur magis odore stercoris, & porri; scarus adnatat ad limozostim; polypus ad oleam advolat. Iis tamen, qui stabili hærent sede, neutiquam videtur odor esse; quia cùm aqua semper suppetat, nullo illis opus sit cibi delectu.

† lib. 4 Hist. Anim. cap. 8.

** idem.*

† lib. 4 de pisc. mar. cap. 10.

Superest tactus: quem omnes habent pisces, quia alioqui non sint animalia. Et si gustum habent, possident etiam tactum; quia, uti Aristoteles ait, gustus est quidam tactus. Itaque qui piscium carent visu, auditu, odoratu; tactu tamen præditi sunt: nempe non carent sensibus, qui ad vitam simpliciter sunt necessarii; sed iis solùm, qui eò attributi sunt, ut melius vitæ esset. Hoc liquet ex genere ἀκαλήφης, sive *urticæ:* cui sensum inesse, ex eo colligitur, quia, si tangas, contrahat se, manumque teneat sic, ut intumescat, sive ob suctum, ut in polypo fit; quod Aristoteles * videtur sensisse: sive, (quòd non displicuit Cæs. Scaligero †) ob pruritum, quem facit, instar plantæ ejus, quæ propterea, ab urendo *urtica* nominatur. Ibidem * verò memorat Aristoteles, in medio sui os habere: eò si pisciculus, vel esculenti aliud quid, adlabatur, id comprehendere, & devorare: quamquam verò os obtineat, non tamen excrementum habere †, quo convenit cum plantis. Plinius hæc, & etiam alia quædam, aliter expressit lib. IX, cap. XLV. Primùm ait: *Equidem & his inesse sensum arbitror, quæ nec animalium, nec fruticum, sed tertiam ex utroque naturam habent; urticis dico, & spongiis.* Hinc loquitur de genere urticæ, quod solutum, & noctu vagatur. Post paucula subdit: *Vis pruritu mordax, eademque quæ terrestris urticæ. Contrahit ergo se quàm maximè rigens, ac prænatante pisciculo frondem suam spargit, complectensque devorat.* Ac deinde: *Dum admoveri sibi manus sentit, colorem mutat, & contrahitur.* Ac postea: *Ora ei in radice esse traduntur: excrementa per summa tenui fistulâ reddi.*

** lib. 4 Hist. Anim. cap. 6: sive ex Cæs. Scal. dist. cap. 5. sect. 204.*

† Comm. ad eum adlatum.

** sect. 205.*

† sect. 208.

De spongia major est dissertatio. Nec enim id Aristoteles asserit, nisi ex vulgari opinione. Audiamus ipsum lib. I Hist. Animal. cap. I *: Δοκεῖ δὲ καὶ ὁ σπόγγος ἔχειν τινὰ αἴσθησιν. σημεῖον δὲ, ὅτι χαλεπώτερον ἀποσπᾶται, ἂν μὴ γένηται λαθραίως ἡ κίνησις, ὥς φασι. *Videtur quoque spongia quodam esse sensu prædita. Argumentum ejus rei est, quòd difficilius abstrahatur, nisi sensim circa eam motus fiat, ut ajunt.* Sed quod ambiguè Aristoteles refert, id apertè prædicat Plinius lib. IX, cap. XLV; ubi sic de iis loquitur: *Nascuntur omnes in petris: aluntur conchis, pisce, limo. Intellectum inesse his apparet, quia ubi avulsorem sensere, contractæ multò difficilius abstrahuntur. Hoc idem fluctu pulsante faciunt. Vivere escâ, manifestò conchæ minutæ in his repertæ ostendunt. Circa Toronem vesci illis avulsas etiam ajunt, & ex relictis radicibus crescere. In petris cruoris quoque inhæret color; Africis præcipuè, quæ generantur in Syrtibus.* Sed hæc Plinii verba ipsum refellunt auctorem. Si enim spongiæ ex relictâ radice renascuntur; plantarum habent naturam; ut vitis, oleæ, ac similium; non item animantis, cùm nunquam ex parte animalis animal nascatur. Neque quod ait, minutas in iis conchas inveniri, arguit his eas vesci: sed solùm conchas in illis vivere, quas foraminibus admiserint; quomodo & alia iis, itidem animata, excipiunt. At non vesci illis, arguit, quòd non sit iis os, gula, stomachus, viscera, & similia nutritionis instrumenta; sed solùm, qualia sunt in plantis. Neque cruor, de quo Plinius, verus est cruor, cùm sanguine careant: sed succus duntaxat, quo vivunt. Nec palmarium illud argumentum, quòd si avellere quis volet, motum in iis persentiat, adeò est solidum, quàm arbitrantur. Motus enim iste non à spongia est; sed animalculis, quæ spongiam opplent; seque, si eam avellere quis volet, metu contrahunt. Atque hisce de caussis etiam Rondeletius spongiis sensum inesse negat lib. IV de pisc. mar. cap. X. Et sanè Aristoteles, licet aliquando ex aliena opinione sensum his tribuere videatur: libro tamen VIII Hist. Anim. cap. I, ubi de iis disserit, quæ dubites, utrùm animalia sint, an plantæ, hunc in modum loquitur: Ἡ δὲ τοῦ σώματος ἐνίων σαρκώδης ἐστὶ φύσις· οἷον τά τε καλούμενα τήθυα, καὶ τὸ τῶν ἀκαλήφων γένος· ὁ δὲ σπόγγος παντελῶς ἔοικε τοῖς φυτοῖς. *Quibusdam est carnea corporis natura: ut iis, quæ tethya, sive papillæ, vocantur, & certo urticarum generi. At spongia omnino est plantarum similis.* Cæsar tamen Scaliger ad hunc locum sic commentatur: Παντελῶς *† dixit, quoniam nullum sensum habet præter tactum: neque os, neque oras excrementorum: ut quidem possis negare, spongiam esse animal.* Mihi verò, cùm παντελῶς ait, etiam sensum tactûs excludere videtur. Atque hoc etiam arguit ἀντίθεσις † illa inter urticarum genus, & spongiam. Credo, aliter ut sentiret Scaliger, fecit, quòd metueret, ne alioqui ab iis abiret philosophus, quæ ipse dixerat initio Historiæ suæ. Verùm nulla est in his pugna: quia, ut paullo antè vidimus, non ex sua istic sententia loquebatur, sed alienâ: ut qui dicat, ὥς φασι· *ut ajunt.*

** sive ex dist. Scal. cap. 2. sect. 9.*

† omnino; sive penitus.

† oppositio.

Vtrùm

Vtrùm ostreis sit sensus, quæri possit ob ista Plinii lib. IX, cap. XLVII: *Siliceâ testâ inclusis fatendum est nullum esse sensum, ut ostreis. Multis eadem natura, quæ frutici; ut holothuriis, pulmonibus, stellis.* Sed alibi excipit gustum, tactumque. Sic enim lib. IX, cap. XXXI: *Carent conchæ visu; omnique sensu alio, quàm cibi, & periculi.* Quem locum & superiori cap. adduximus.

Atque ex his cognoscere est, quæ verè, quæ falsò, credantur (ut cum Aristotele dicam) ἐπαμφοτερίζειν φυτῷ καὶ ζώῳ, sive, ut Plinium * paullo antè loquentem audivimus, *nec animalium, nec fruticum, sed tertiam ex utroque habere naturam.* Vnde & unâ voce ζωόφυτα vocantur: quod possis cum Budæo reddere *plantanimantes*, vel *plantanimalia*.

* *lib. 9. cap. 45.*

CAPVT XIV.

Transitur ab sensibus exterioribus ad interiores: ubi de sagacitate & sollertia piscium tractatur. Naturâ, ut animantium cæteris, ita piscibus, esse insitam notitiam tuendi sui. De astu delphinorum, bovis piscis, melanuri, torpedinis, ranæ marinæ, squatinæ, rhombi, rajæ, pastinacæ, scolopendræ, vulpis marinæ, glanidis, mugilis, caniculæ marinæ, cyprini, cancri, pinnotheris, polypi, musculi marini, & aliquot aliorum ex Ovidio, verbaque ejus cum Plinianis collata: ac scriptor uterque emendatus. De stupore mugilis. An polypus comedat cirros suos.

POst expositos sensus instrumentales veniendum ad principes: ubi considerandum, quantopere, tum ingenio ac sagacitate, tum memoriâ etiam, pisces valeant. Sanè & istorum in iis illustria se offerunt documenta. Quod Plutarchum impulit, ut dissertationem scriberet duorum; quorum unus terrestria, alter aquatilia, sollertioris esse ingenii statueret: arbitri verò eorum rem in medio relinquerent, ac eos hortarentur solùm, ut, omissâ hac disceptatione, animis jungerentur, & iis opponerent se potiùs, qui muta omnia animantia esse rationis expertia contendunt.

Videamus primò de illo, quod universos tangit: ut quòd omnibus naturâ est tributa vis, non sui duntaxat tuendi, de qua satis antea diximus; sed etiam cognitio ejus. Vnde in Halieuticis Naso:

Omnibus ignotæ mortis timor: omnibus hostem
Præsidiumque datum sentire, & noscere teli
Vimque, modumque sui.

Et ex eo Plin. lib. VIII, cap. XXV: *Callent in hoc cuncta animalia, sciuntque non sua modò commoda, verùm & hostium adversa: norunt sua tela, norunt occasiones, partesque diffidentium imbelles.* Vt ad particularia accedam, de astu delphinorum ibidem legas: *In crocodilo major erat pestis, quàm ut uno esset ejus hoste Natura contenta. Itaque & delphini immeantes Nilo, (quorum dorso, tanquam ad hunc usum, cultellata inest pinna) abigentes eos prædâ, ac velut in suo tantùm amne regnantes, alioquin impares viribus ipsi, astu interimunt.* De eadem re ita Solinus cap. XXXIV: *Delphinum genus est in Nilo: quorum dorsa serratas habent crustas* *. *Hi delphines crocodilos studio eliciunt ad natandum, demersique astu fraudulento tenera ventrium subternatantes secant, & interimunt.* Sed quod delphinum genus vocat Solinus, id piscem delphino similem nuncupat Ammianus Marcellinus lib. XXII: *Præter eos* (crocodilos) *qui fortuitâ pereunt morte, alii disrumpuntur, suffossis alvi* † *mollibus certis ferarum dorsualibus crustis, quas delphinis similes nutrit fluvius* (Nili) *antedictus.* Alia etiam, unde sagacitas delphinorum appareat, Ælianus adfert lib. XI de Anim. cap. XII.

* *Crustas pro cristis velle corrigunt ex Ammiano; cujus verba subjecimus.*

† *Rectè sic emendant, pro alvis. Vt Solinus, tenera ventrium; sic Ammianus mollia alvi.*

De bove pisce hæc narrat Oppianus in secundo de Piscatione ‡: Piscem esse in luto degentem, sæpe latum undecim, vel duodecim cubitos, inertem, imbellem, interea callidè in limo insidiantem urinantibus: nullo enim sic epulo delectari, ac carnis humanæ: itaque simul ac nautam, vel piscatorem, aliumve, conspexerit sub aquis, attolli cum supra caput, & pondere suo sic hominem aggravare, ut emergere non possit: ita occupatum, devorare. Similia Philes in Iambis.

‡ *vers. 141, & deinceps.*

Melanurus piscis est imbecillus, timidus; cautus tamen, ac providus. Ac timor quidem inde, quia sibi conscius sit infirmitatis suæ. Itaque cavet sibi ab ciborum deliciis: unde retibus, vel nassis, raro implicatur. Nec tranquillo mari se confidit: quasi gnarus, tum piscari homines. In arenis igitur se continet quietum. Sed si tempestate concitetur mare; adnatat ad petras, ac litus, quasi nihil sibi metuens a piscatoribus, qui tum cessent, & præterea sic maris agitati spumâ contectus, ut conspici non possit. Vide quæ hac de re scripsit Ælianus lib. I de Anim. cap. XLI, Oppianus Halieut. lib. III *, & Philes in Iambis. Apud doctissimum Gesnerum † legas, Ælianum sua transscripsisse ex Oppiano. Id contrà est, cùm Ælianus temporibus Adriani Cæsaris vixerit, cui & Tactica sua dicavit: Oppianus autem claruerit sub Antonino Caracalla; annis post Ælianum circiter LXX. Atque in isto alibi etiam decipitur, & cum eo, qui exscribere illum solent.

* *vers. 443, & seqq.*

† *lib. 4 de aquatil. in Melanuro pag. 639.*

Torpedinis sollertiam arguit, quòd quia stupefaciendi vim sibi inesse novit, resupinet se in arena, immotaque jaceat mortuæ instar. Pisces igitur securè accedunt, stuporeque correptæ nequeunt recedere. Hæc illi piscandi ratio: qua, licet ipsa tardissima, mugiles etiam quamvis piscium velocissimos, capit: unde & eos in torpedinis ventriculo inveniri, auctor est Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XXXVII. Deque eadem sagacitate testis Plutarchus Comparatione aquatilium & terrestrium, ac plures alii: sed contentus ero adducere Plinii verba: quibus ex Aristotele non torpedinis modò, sed & ranæ marinæ, squatinæ, rhombi, rajæ, & pastinacæ sollertiam, luculentè enarrat. Locus est lib. IX, cap. XLII: *Novit torpedo vim suam, ipsa non torpens: mersaque in limo se occultat, piscium, qui securi supernatantes obtorpuere,* corri-

corripiens. Nec minor sollertia ranæ, quæ in mari piscatrix vocatur. Eminentia sub oculis cornicula turbato limo exerit, assultantes pisciculos attrahens, donec tam prope accedant, ut adsiliat. Simili modo squatina, & rhombus, abditi pinnas exertas movent, specie vermiculorum: itemque, quæ vocatur raja. Nam pastinaca latrocinatur ex occulto, transeuntes radio (quod telum est ei) figens. Argumenta sollertiæ hujus, quòd tardissimi piscium hi mugilem, velocissimum omnium, habentes in ventre reperiuntur. Hinc continuò cap prox. subdit, ut scolopendra, & vulpes marina, hamos devoratos egerant. Et sanè Aristoteles quoque ait, scolopendram marinam, ubi hamum devoravit, mirâ & versutia, & facultate, inversis extra os intestinis, hamum ejicere. Vide eum lib. IX Histor. Anim. cap. XXXVII *. *Centipedam* & hic, & alibi, vertit Gaza; idque Plinio præeunte. Nomen ei à scolopendra terrestri: cui specie est similis; sed ut corpore minor, ita veneno nocentior.

* Cas. Scal. cap. 51, sect. 259.

Quod autem ad vulpem marinam; is piscis est cartilagineus, sed pedum expers; verùm vel à caudæ longitudine id nomen indeptus, ut Rondeletius putavit; vel à viroso terrenæ vulpis odore; vel, quod Ælianus judicat, ab astutia. Hanc, ubi sentit se hamum devorâsse, ad lineam procurrere, eamque abrodere, scripsit quoque Aristoteles lib. IX Histor. Anim. cap. XXXVII †. Vide & Plutarchum in Comparatione Aquat. & Terrestr. Ælianum lib. I Var. Hist. v, & Oppianum in III Ἀλιευτ.

† ex dist. Cas. Scal. cap. 52, sect. 262.

Etiam glanidem ἀγκιστροφάγον * facit Aristoteles. At Plinius aliter lib. IX, cap. XLII: ubi dicitur, *aversos mordere hamos, nec devorare, sed escâ spoliare*: quod de mugile prodit Plutarchus Comparatione aquatilium, & terrestrium. Sed alium esse mugili morem, inferiùs ostendam.

* hamivorum.

Apud eundem Plinium libri IX, cap. XLVI legas aliqua de sollertia caniculæ marinæ. Inter alia ait: *Monstro sollertia est navigium subeundi, atque ita è tuto præliandi.*

Miro etiam astu utitur cyprinus, ut captus evadat, nunc foramen quærendo, nunc transilire conando, nunc fodiendo in fundo, nunc herbam prehendendo, ne unà cum reti attrahatur. Narrat rem Albertus M.

Cancris etiam, ut Oppianus canit lib. II de Piscat. †

† vers. 169.

— Ἐπιφροσύνην πόρε δαίμων
Ὄστρεα φέρβεσθαι.
— *Versutiam tribuit Deus,*
Vt ostreis pascantur.

Nempe, ut ibidem tradit, hiantibus conchis injiciunt lapillum è litore: illis nequeuntibus testam claudere, depascunt carnes securè. Idem Plinius, & Plutarchus, tradunt; & è nostris Ambrosius lib. V Hexaem. cap. VIII, nec non Isidorus lib. XII Orig. cap. VI.

Sagax est & pinnotheres, è cancrorum genere. De quo ita Plinius lib. IX, cap. XXXI, *Pinnotheres vocatur minimus ex omni* (cancrorum) *genere, ideo opportunus injuriæ. Huic solertia est inanium ostrearum testis se condere: & cùm accreverit, migrare in capaciores.*

Quod de cancris diximus, id in polypo etiam usu venit. De cujus sollertia sic Plinius lib. IX, cap. XXX: *Insidiantur polypi conchis apertis; imposito lapillo extra corpus, ne palpitatu ejiciatur. Ita securi grassantur, extrahuntque carnes: illæ se contrahunt, sed frustra, discuneatæ. Tanta sollertia animalium hebetissimis quoque.* Hebetissimum cur vocet, liquet ex cap. præcedenti: *Polypus*, inquit, *brutum habetur animal: ut quod ad manum hominis adnatet.* Tamen, ut idem subdit, *in re quodammodo familiari callet. Omnia in domum comportat: dein putamina, erosâ carne, egerit; adnatantesque pisciculos ad ea venatur.* Sed imprimis mirandum, quod de polypo, ex Trebio Nigro, L. Luculli proconsulis comite, narrat * his verbis: *Carteiæ in cetariis assuetus exire e mari in lacus eorum apertos, atque ibi salsamenta populari, convertit in se custodum indignationem, assiduitate furti immodici. Sepes erant objectæ: sed has transcendebat per arborem: nec deprehendi potuit, nisi canum sagacitate. Hi redeuntem circumvasere noctu, concitique custodes expavere novitatem. Primùm omnium magnitudo inaudita erat, deinde color muriâ obliti, odore diri. Quis ibi polypum exspectasset, aut ita cognosceret? cum monstro dimicare sibi videbantur. Namque & afflatu terribili canes agebat, nunc extremis crinibus flagellatos, nunc robustioribus brachiis clavarum modo incussos: ægreque multis tridentibus confici potuit. Ostendere Lucullo caput ejus dolii magnitudine, amphorarum quindecim capax, atque (ut ipsius Trebii verbis utar) barbas, quas vix utroque brachio complecti esset, clavarum modo torosas; longas pedum XXX, acetabulis sive caliculis urnalibus pelvium modo; dentes magnitudini respondentes. Reliquiæ asservato miraculo pependere pondo DCC.*

* lib. 9, cap. 30.

Nec levis ingenii videtur minutus ille pisciculus, qui balænæ, tam vastæ belluæ, est itineris dux. Eum pisciculum esse mustelam, tradit Græcus Halieuticôn Oppiani paraphrastes. Musculum vocat Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Musculus marinus, qui balænam antecedit, dentes nullos habet; sed, pro iis, setis intus os hirtum.* Videtur esse Græcorum μυστικῆτος: de quo sic Aristoteles lib. III Hist. Animal. cap. XII: Ἐπεὶ δὲ καὶ μυστικῆτος ὀδόντας ἐν τῷ στόματι οὐκ ἔχει· τρίχας δὲ ὁμοίας ὑείαις. *Præterea nec mysticetus in ore dentes habet; sed* (eorum loco) *pilos similes suillis.* Mirum verò, cùm minutus sit pisciculus, inter belluas marinas referri à Plinio lib. XXXII, cap. XI. Sed conciliare hæc liceat, si *musculi* ambiguam esse significationem dixeris.

Longum esset omnium piscium sagacitatem exponere. Quare desinam, ubi illustrem Ovidii locum cum iis contulero, quæ inde Plinius exscripsit lib. XXXII, cap. II. Verba Plinii sunt: *Mihi videntur mira & quæ Ovidius prodidit piscium ingenia, in eo volumine, quod Halieuticon inscribitur.* Tum subjicit de scaro. De eo nunc in Ovidio solùm hæc supersunt:

— *Sic*

— Sic & scarus arte sub undis,
*Sin * * * **
Decidit, assumtamque dolo tandem pavet escam:
Non audet radiis obnixâ occurrere fronte,
Aversus crebro veniens sub verbere caudæ
Laxans subsequitur, tutumque evadit in æquor.
Quin etiam si fortè aliquis damptus nataret
Mitis luctantem scarus hunc in vimine vidit,
*Aversi caussam morsu tenet, atque **
*Vber rer * nato, quem texitque resultet **

Versu secundo hîc hiatum sic posse expleri Gesnerus putabat:

Contextam si forte levi de vimine nassam
Incidit.

Sed propiùs accesserit ad MSi fidem, *In textam s. f. l. d. v. n. Decidit.* Versu tertio doctissimus Swartius * malebat: *Decipit, absumtamque dolo jam depavet escam.* Malim ego, *Decidit: absumtâque dolo tandem pavet escâ.* Vt sensus sit, tandem, ubi escam adsumsit, pavet dolo, quo capta.

* Analectorum lib. 1, cap. 5.

Mox, ubi est *sub verbere caudæ*, cum Achille Statio lego: *sed verbere caudæ.* Quod Plinius, ut mox liquebit, confirmat. Adrianus tamen Behotius in Apophoretis suis † emendat:

† lib. 1, cap. 3.

Adversus crebro vimen sub verbere caudæ
Laxans subsequitur, tutumque evadit in æquor.

Versu sequenti, *pro aliquis damptus nataret*, Octavius Pantagathus, ut refert Hercules Ciofanus, legit, *— aliquis dum ponè nataret.* Atque idem Behotius sequitur. Extremam lacunam sic suppleri posse credebat Gesnerus:

— atque trahendo
Captivum texto socium de carcere solvit.

Quomodo sine dubio non scripserit Ovidius. Sententiam tamen poetæ expressit: ut ostendunt Plinii ista, eum exscribentis, sed verbis paullum immutatis: *Scarum inclusum nassis, non fronte erumpere, nec infestis viminibus caput inserere; sed aversum caudæ ictibus crebris laxare fores, atque ita retrorsum erumpere: quem luctatum ejus si forte alius scarus extrinsecus videat, apprehensâ mordicus caudâ adjuvare nixus erumpentis.* Sequitur hinc apud Ovidium:

Sepia tarda fugæ, tenui cùm forte sub unda
Deprensa est, jam jamque manus timet illa rapaceis;
Inficiens æquor nigrum vomit illa cruorem,
Avertitque vices, oculos frustrata sequentes.

Versu tertio Achilles Statius, & Hercules Ciofanus, malint, *— vomit ore cruorem.*

Nimirum quia, ut otiosa, sic odiosa sit repetitio provocabuli ILLA; quod proximè antecessit. Non multum dissentio. Interea ILLE sæpius παρέλκει, ut ostensum nobis in arte Grammatica, libri de Structura cap. LIX.

Vocabulum *vices* versu postremo locum non habere, credo Petro Ciaccono, Antonio Mureto, & Herculi Ciofano.

Quod ad Plinium, is licet alioquin Ovidiano insistat ordini, hîc tamen de sepiis tacet: nempe quia, de earum, tum maris, tum feminæ, astu egisset lib. IX, cap. XXIX: *Ambo*, inquit, *ubi sensere se apprehendi, effusso atramento, quod pro sanguine his est, infuscatâ aquâ absconduntur.* Similiter verò Aristoteles lib. IX de Animal. cap. XXXVII, & lib. IV de Part. animal. cap. IV, Nicander in Alexipharmacis, Cicero lib. II de Nat. Deorum, Plutarchus in Compar. terrestrium, & aquatilium, Ælianus lib. I de Anim. cap. XXXIV, Athenæus lib. VII, Oppianus lib. III Ἁλιευτ. * Orus lib. II Hieroglyph. cap. CXIV. Et è nostris, præter alios, Nazianzenus orat. ad centum & quinquaginta episcopos, item carm. I †: &, qui Ælianum sequi solet, Philes in Iambis.

* vers. 156.
† vers. 500.

Exinde sic de lupo Ovidius, prout ab Aldo editum ex MSo, quem ab Actio Syncero Sannazario acceperat:

Clausus rete lupus, quamvis immanis, & acer,
Dimotis caudâ submissus sedet armis in Austri
Emicat, atque dolos saltu deludit inultus.

Versu secundo maluit Gesnerus:

Dimotis caudâ latitat submissus arenis.

Sed placet emendatio Octavii Pantagathi, legentis:

Dimotis caudâ submissus sidit arenis.

Postea autem deesse versus quosdam arbitratur. Atque hæc de lupo sic Plinius ex Ovidio expressit: *Lupum reti circumdatum arenas arare caudâ, atque ita conditum transire rete.*

Hinc de muræna Ovidius istum in modum:

Et muræna ferox teretis sibi conscia tergi,
Ad laxata magis conversa foramina retis,
Tandem per multos evadit lubrica flexus,
Exemploque nocet; cunctis intervenit una.

Vbi Gesnerus malebat: *cunctis quod prævenit una.* Propiùs à scriptura veteri abit Behotii * correctio: *— cunctis iter invenit una.* Quod nec displicuit Bersmanno. Plinius hæc sic descripsit: *Murænam maculas appetere ipsas, consciam teretis ac lubrici tergi: tum multiplici flexu laxare, donec evadat.* Sententia est, ad laxas fugere maculas, ut faciliùs penetret: &, quia nec illæ satis laxæ, crebris corporis flexibus reddere laxiores, donec erumpat. Quo de astu etiam Philes in Iambis sect. LXXXII. In plerisque Plinii codd. est, *cum multiplici flexu.* Sed sententia *tum* exigit: & sic in MSSis legas, & antiquâ editione Parmensi †.

* lib. 1 Apophoret. cap. 3.
† anno 1476.

Postilla agit Ovidius de polypo; de quo paullò antè quædam attulimus. Narrat verò, ut colorem mutet ad loci similitudinem: de cujus rei caussa, & usu, vidimus cap. V. De isto tacet hîc Plinius: sed dixerat lib. IX, cap. XXIX. Hinc refert vates Sulmonensis:

— Hic quoque fallit
Elato calamo cùm demum emersus in auras,
Brachia dissolvit, populatumque exspuit hamum.

Quæ sic extulit Plinius: *Polypum hamos appetere, brachiisque complecti, non morsu: nec priùs dimittere, quàm escam circumroserit, aut arundine levato extra aquam.*

Sequitur apud Ovidium:

At mugil caudâ pendentem everberat escam,
Excussamque legit.

Quæ sic Plinius: *Scit & mugil esse in esca hamum, insidiasque non ignorat: aviditas tamen tanta est, ut caudâ verberando excutiat cibos.*

Post mugilem iterum de lupo Ovidius agit, his verbis:

— Lupus acri concitus irâ
Discursu fertur vario, fluctusque ferentes
Prosequitur, quassatque caput, dum vulnere sævus
Laxato cadat hamus, & ora patientia linquat.

Quæ Plinius hoc pacto: *Minus in providendo lupus sollertiæ habet; sed magnum robur in pœnitendo. Nam ut hæsit in hamo, tumultuoso discursu laxat vulnera, donec excidant insidiæ.* Sic etiam MSSi, & vetus editio Parmensis.

Postquam de lupo esset locutus, ad murænam redit Ovidius:

Nec proprias vires nescit muræna nocendi,
Auxilioque sibi, morsu: nec eo minùs acri
Deficit, aut animos ponit captiva minaces.

Sic Aldina. Aliqui pro *minùs*, *nimis*. Editio Pithœana meliùs:

Auxilioque sui, morsu nec comminus acri.

Plinius sic expressit: *Murænæ ampliùs devorant, quàm hamum, admoventque dentibus lineas, atque ita erodunt.*

Post illa subjicit Naso:

Anthias his, tergo quæ non videt, utitur armis,
Vim spinæ novitque suæ, versoque supinus
Corpore lina secat, fixumque intercipit hamum.

Operæ est videre, ut pro istis apud Plinium legatur: *Pytheas id tradit: idem infixam hamo invertere se, quoniam sit dorso cultellato, spinâque lineam præsecare.* Quorsum hic mentio Pytheæ? Scio ex Strabone †, & Gemino *, scripsisse illum de Thule insula, & Oceano. Sed enim Plinius vestigiis insistit Ovidii: ubi non de historico Pythea, sed de pisce antheâ, est sermo; ut vidimus. Quare vera est filii mei Isaaci, non uno hoc filii nomine mihi carissimi, conjectura; qui locum Plinii eo pacto corrigebat: *Antheam tradit idem, infixam hamo, invertere se.* Sanè in MSo etiam lemma est, *De pythias.* Vt liqueat, jam olim creditum de pisce hic agi. Præterea Plinius ipse in nono Historiæ cap. LIX ait: *Iidem anthiæ, cùm unum hamo teneri viderint, spinis, quas in dorso serratas habent, lineam secare traduntur; eo, qui tenetur, extendente, ut præcidi possit.*

† lib. 1.
* Isagoge in φαινόμενα.

Quæ hactenus diximus, pertinent ad notitiam piscibus innatam. Est altera, quàm usu acquirunt, hominum instar. Nam dociles esse, arguit, quòd sua addiscant nomina: qua de re diximus antea *. Idem videmus ex Plinii lib. X, cap. XLV: ubi hirundinibus, ac muribus, quæ nihil addiscunt, opponit animantium alia: è quibus, inquit, *elephanti jussa faciunt, leones jugum subeunt; in mari vituli, totque piscium genera, mitescunt.*

* lib. 3, cap. 27.

Atque ista quidem pisces esse sollertes, ac dociles, ostendunt. Interim est, ubi stultitiam prodant. Vt mugiles; de quibus sic Plinius lib. IX, cap. XVII: *Mugilum natura ridetur, in metu capite abscondito, totos se occultare credentium.* Idem tradiderat Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. IV †. Scitè verò Rondeletius * observat, id propriè cephalo, sive capitoni (è mugilum is genere est) convenire: & inde hoc esse, quòd temperie sit valde humidâ, & admodum calidâ, capite autem magno: cujusmodi animalia cæteris sunt stupidiora.

† secundum dist. Cas. Scal. cap. 5, sect. 38.
* lib. 9 de piscibus mar. cap. 2.

Polypum quoque brutum ac hebes esse animal, jam vidimus antè ex Plin. lib. IX, cap. XXIX, & XXX. Vtrùm verò etiam proprios comedat cirros, sive acetabula, non convenit inter antiquos. A multis quidem veterum id proditum est †: in his à Pherecrate Comico, fabulâ, cui nomen Agrestis, & Diphilo in Mercatore: quorum verba adducit Athenæus in septimo. Sed subdit: Τοῦτο δ' ἐστὶ ψεῦδος. Τὰ γὰρ τῶν γόγγρων διωκόμενος τοὺς πόδας ἀδικεῖται. *Hoc autem falsum est. Nam à congris persequentibus hoc ei damni infertur.* Similiter Plinius lib. IX, cap. XXIX: imò Aristoteles ipse lib. VIII Hist. Anim. cap. II *. Proclus in Hesiodum ab Aristotele ait proditum, id contingere polypo à paguris. Sed memoriâ falsum, liquet ex iis, quæ diximus. Atque ut polypus comederet cirros, (quomodo caudam sibi prærodere cercopithecos constat, carnis desiderio,) non hoc idoneum satis stultitiæ fuerit argumentum; quia ipsi quoque, qui id prodiderunt, eum non agere id fatentur, nisi stimulatum fame, telo durissimo.

† Complures hic non memoratos adducimus lib. 2 Orat. Instit. cap. 12, sect. 1.
* sive ex dist. Cas. Scal. cap. 4, sect. 26.

CAPVT XV.

Argumenta adducuntur varia, ex quibus Aristoteles collegit, pisces dormire. Pediculorum marinorum origo; & ut somnum impediant piscibus, quibuscum etiam magno sæpe numero capiuntur. Pisces in somno placide movere caudam: excitatos magno cum impetu exsilire: dum dormiunt, oculis esse nec plane apertis, nec prorsus obtectis: aliorum instar animalium, præcipuè dormire de nocte. Planos pisces faciliùs in somno capi fuscinâ. Cur balænæ, & delphini in summa dormiant aqua. De ronchis eorundem obiter. De scaris refellitur opinio, & eorum, qui arbitrantur solos dormire, & qui putant solos non dormire. Ἡμερόνοιτος, *sive* νυκτερὶς, *unde dicatur. Vitulo marino gravior est somnus, quàm piscium aliis; & quæ caussa sit ejus rei.*

QVæ diximus de sagacitate, vel stupore piscium, ea ad sensus pertinent interiores, seu principes. Nunc, quia somnus sensuum est ligatio, ac quies; de eo quoque pauca exponam. Nec enim somno minùs indigent pisces, quàm animalium cætera: ut diximus jam antè lib. III, cap. XXXIV. De hoc verba ipsa Aristotelis ponam è quarto Hist. Anim. cap. X *: Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἔνυδρα (καθεύδουσι·) οἷον οἵ τε ἰχθύες, καὶ τὰ μαλάκια, καὶ τὰ μαλακόστρακα, κάραβοί τε, καὶ τὰ τοιαῦτα. Βραχύϋπνα μὲν οὖν ἐστιν ἅπαντα τὰ τοιαῦτα, φαίνεται δὲ καθεύδοντα. *Itidem & dormiunt aquatilia, pisces* (sic presse dicti,) *mollusca, crustâ incta,*

* sect. 296, ex dist. Cas. Scal.

insecta, locustæque, & istiusmodi. Omnia quidem hæc sunt brevis somni; attamen manifesti. Objici poterat, dixisse antea eum, quæ palpebras habent, connivere cum dormiunt: conniventiam igitur signum esse somni: sed in piscibus hoc non habere locum, quia careant palpebris. Propterea philosophus subjungit argumenta, è quibus dormire eos certò colligatur. Ac primùm quidem ex ἀτρεμίᾳ, sive *quiete intrepidâ*; quæ tanta est, ut nisi infestentur pediculis, ac, ut vocant, pulicibus (quæ animalcula somnum impediunt profundiorem) facilè manu ipsa capiantur; quam alioqui tantopere exhorrescant. Et sanè morsus ipse pediculorum indicium somni præbet. Nam hi non infestant pisces, nisi soporatos. Nempe è profundo maris, unde originem ducunt, magno ad eos agmine natant, hinc occupant, & sic mordent, ut expergefiant. Interdum verò & circumglobati unà cum pisce captivo extrahuntur. Præterea inde eos somnum capere concludit, quòd videas, non pinnulas, vel aliud, sed caudam solùm, quod à fluvii esse motu videtur, placidè commovere; piscatoris verò superventum non sentire, sic ut manu prehendant, vel etiam baculo, aliove, feriant. Adhæc idem consequi ait, ex φορᾷ ac impetu illo, quo excitati è somno, quasi mente exsternati, se corripiunt: ut canes solent ad focum dormientes, si forte ligna, vel apud Batavos tessellæ ustiles ruant, quos vulgo *cespites* vocant. Item quòd in cavernas petrarum se recipiant, tutum ita somno locum captantes. Insuper quia semiconniveant, sic ut albugo oculorum ex parte solùm videatur. Vtcunque enim careant palpebris; oculis tamen sunt minùs parentibus, cùm dormiunt. Tempore denique idem argui ait, quoniam potissimùm de nocte capiant quietem. Ac aliquos quidem, ut ibidem traditur, in arena complectitur somnus, ut pisces latos; quorum etiam vestigia in arenis comparent: hos dormientes facilè fuscinâ capi tradit ob latitudinem; sed capi eâdem quoque lupum, auratam, mugilem, similes; quod, nisi dormirent, fieri minimè posset. Alii verò super saxo sopiuntur, ut polypi: vel saxo hærent, ut patellæ. Anguillæ, & tineæ, limum subeunt. Delphini, balænæ, & quæcunque fistulam habent; in summo dormiunt æquore: imò rostrum exserunt extra aquas, quò respirent. Hoc de delphino alibi quoque apud philosophum * legas. Eundem, ut loco antè memorato dicitur, stertentem multi audiere. Ronchorum caussam attuli libri superioris cap. XXXIV. Addam nunc, apud Plutarchum in Comparatione animalium esse perscriptum; delphinos, ubi in somnum inciderint, paullatim pondere suo pessum ire: ubi alliserint fundo, evigilare, ronchoque edito iterum petere æquorum summa.

* lib. 8 Hist. An. cap. 2.

Quæ hactenus de piscium somno diximus; comprobantur etiam à Plinio. Verba ejus, licet alibi quoque relata † nobis, quia tamen mirè præsens negotium illustrant, reponere hoc loco non erit molestum: *Aquatilia quoque exiguum quidem, etiam qui de cæteris dubitant, dormire tamen existimant: non oculorum argumento, quia non habent genas: verùm ipsâ quiete cernuntur placida, ceu soporata, neque aliud, quam caudas, moventia. De thynnis confidentius affirmatur. Iuxta ripas enim, aut petras, dormiunt. Plani autem piscium in vado, ut manu sæpe tollantur. Nam delphini, balænæque, stertentes etiam audiuntur.*

† lib. 3. cap. 34.

Seleucus tamen Tarsensis in Halieutico, teste Athenæo †, prodidit, solùm ex piscibus scarum non dormire, eumque propterea non capi de nocte, ac fortasse præ metu hoc ei contingere. Sed veriùs de isto Oppianus in secundo de Piscatione *, eò noctu non capi, quia præ metu se abdat in scopulorum recessus, ut tuto hoc loco petat somnum. Eò sine dubio respexit Conradus Rittershusius, cùm ad Oppiani primum de Piscat. † annotavit: *De scaris hoc quoque singulare est, quòd infrà extremo libro dicitur, eos solos ex omnibus piscibus somnum capere.* Id verò Oppianus nusquam dicit. Credo, memoriâ lapsus, Oppiano suo tribuit, quod de Seleuco Tarsensi in vulgatis Athenæi codd. invenerat. Verùm non dubium, quin (uti jamdiu Casaubono * monitum) particulâ οὐ insertâ, apud eum legi debeat, μόνον τῶν ἰχθύων τὸν σκάρον οὐ καθεύδειν· *solum piscium scarum non dormire*: ut argumenta firmant, quæ Seleucus addebat, & nos antea adduximus.

† lib. 7.
* vers. 661. & duobus seqq.
† vers. 134.
* in lib. 7 Athen. cap. 20.

Interea falsa est utraque opinio, tam eorum, qui solum ajunt scarum dormire; quàm qui tradunt, solum non dormire. Priùs abunde diluunt, quæ ex Aristotele, & Plinio, diximus. Imò hoc, vel nomine suo, refellit ἡμερόκοιτος, ut Suidæ dicitur: vel si solùm homini, prout Hesiodus usus, convenire putes ἡμερόκοιτος, sicut Oppiano vocatur in secundo de Piscat. † q. d. *diedormius*, vel *diecubus* potiùs. Nempe vocabulum ex eo, quia de die cubet, noctu venetur: quo tempore sic cibis se explet, ut nec eos queat retinere, sed hi redundent ore. Ita saburratus se in fundum demittit, ac aliorum fit piscium præda. Eàdem de caussa & νυκτερὶς vocatur, quasi *noctuam* voces aut *vespertilionem*. Nec alius ab eo videtur callionymus, sive uranoscopus.

† vers. 199.

Ad alterum venio, ecqui, præter scarum, non dormiant. De hoc sit primò statuendum, ipsos etiam scaros somni otia accipere. Quippe Oppianus * clarè ait, solum scarum noctu non capi, quia soleat

* lib. 2 ibidem vers. 662.

— πῇ ὕπνον
Ἐννύχιον κοίλῃσιν ὑπαὶ χευθμῶσιν ἰαύειν.
— *Alicubi somnum*
Nocturnum cavis sub latebris capere.

Perperam igitur inde, quòd solus noctu non caperetur, collegere, solum noctu non dormire. Præterea, ut somno se non daret scarus, non solus tamen somni foret expers: quando & alii piscium non dormire dicuntur. Nam paullo ante ibidem dixerat Oppianus †:

† vers. 657.

— ὅσσοι τ' ἐπὶ ψάμμῳ ὑπαὶ τίκτουσι

Ἔλλοπας· ἀλλ' ἄρα τοῖσι ϗ ὄμματα, ϗ νόος αἰεὶ
Ἐγρήσσει πανάϋπνος· ἐπεὶ τρομέουσι μὲν αἰεὶ
Φέρτερον ἀντιόωντα, χερειοτέρους δ' ἐλόωσι.

— Nunquam conspexeris dormientes
Pisces : sed iis & oculi, & animus semper
Excubat pervigil : quoniam horrent semper
Validiorem occurrentem, infirmiorem autem propellunt.

Verùm hæc, quæ simpliciter sic proferuntur, restringenda sunt ex Aristotele; qui, ut vidimus, pisces ait esse brevis somni, manifesti tamen: item ex Plinio, qui fatetur exiguum dormire. Eò autem brevis, & exigui sunt somni, quia potentiorem formident. Nempe comparatum est cum piscibus, uti cum lepore; quem & ipsum, præ timore, somni esse expertem, ait
* lib. 3 de Venat. vers. 514, & seqq. Oppianus *. At dormit ille, sed non securè: quippe animal timidissimum; unde & ad levem strepitum mox evigilat. Nec tamen tota pi-
† lib. 5, vers. 862. scium gens est (ut Lucretius † loquitur) *levisomna*. Quo major enim formido, hoc gravior piscibus est somnus. Nullus autem eorum, imò animalium, graviore premitur somno, quàm phoca, seu vitulus marinus; ut auctor est Plinius lib. IX, cap. XIII. Vnde Iuvenalis sat. III:

Eripient somnum Druso, vitulisque marinis.

In somno, ut ex Aristotele ibidem Plinius ait, iis est mugitus: & inde *vituli* nomen. Est is sonus ab humore pituitoso arteriam asperam obsidente, & agitato à spiritu reciprocante. In terra etiam dormire, præter Plinium, auctor
* vers. 406. est Oppianus lib. I de Piscat. *

CAPVT* XVI.

De appetitu concupiscendi in piscibus. Temperantia mugilis in cibis; contrà lupi in iis intemperantia, item rhombi: at mugilis in Venere. Pietas delphini, alentis parentes in senectute: impietas hippopotami, patrem devorantis. Amor delphinorum erga conjuges; unde mas femellaque juncti semper evagantur. Castitas piscium non coeuntium cum ullis alieni generis. Quod objici possit de murænæ congressu cum vipera, id falsò esse traditum ab antiquis. Delphinis eum esse amorem erga fœtus, ut eos etiam gestent in infantia: falli interea, qui arbitrantur, in os fœtum recipere. Quàm balænæ abundent lacte. Cur careant papillis. Qua parte iis sitæ sint mamillæ. Quod perperam delphinis tributum, id locum habere in glauco, squatina, torpedine, fœtum, cui metuant, ore recipientibus: imò repertam torpedinem, quæ octoginta fœtus contineret. Cur pastinaca, raja, rana, nequeant intra se fœtum recipere. Qanto tempore glanis fœtum custodiat: sed Plinium id perperam tribuisse siluro: uti & in eo deceptus, quòd siluri id proprium crediderit. Thunni φιλοστοργία. Scari amor, ac fides, in liberando socio captivo. Amicitia balænæ cum musculo, quæ iter ei monstrat; item pinnæ cum cancello, & squilla. Vnde fit, quòd apertus lucii venter sanetur, si is tincis affricetur. Inimicitia balænæ cum orca, attili cum clupea. Attilum *ab sturione esse diversum. Quæ clupea sit. Quam asilus sit infestus erga thunnum, & gladium. Inimicitia mugilis, & lupi; congri, & murænæ; polypi, & locustæ; item, & congri; inque amphibiis, ichneumonis, ac crocodili. De amore delphini erga homines, & animo ejus grato.*

QVæ hactenus diximus, ea sunt διανοίας, ut Aristotelem loqui antea vidimus: hoc est, phantasiæ, sive cogitativæ. Nunc venio ad facultatem appetitivam, atque affectus. Vbi itidem ex ingenti copia racemabimur pauca, sed maximè idonea. Nec de affectibus solùm dicam; sed etiam virtutibus, quæ affectus moderantur. In quadrupedibus, & avibus, distinctè de his duobus egimus. Sed nihil necesse eâdem nos chorda oberrare: præsertim cùm in mutis animantibus non veræ sint virtutes, aut vitia; sed horum duntaxat simulachra.

Piscibus inesse appetitum, amoremque cibi, potus, Veneris; satis est apertum. Itaque & in iis observamus imaginem quandam temperantiæ, & intemperantiæ: temperantiæ quidem in mugile, intemperantiæ autem in lupo. Qua de re non gravabor ponere verba Rondeletii lib. I de pisc. mar. cap. XI: *Vt vivendi genere, ita moribus, differre lupum à mugile, oris gulæque figura & conformatio docet. Mugili non carnium voraci, sed continentissimo, & piscium justissimo, natura os parvum sine dentibus tribuit: lupo verò hians vastumque; quòd gulæ ventrique deditus carnibus vescatur, & rapto vivat. Ille parvum habet, & gallinarum modo densum, carnosumque ventriculum, quòd muco, vel aquâ solùm vescatur: hic amplum, & capacem, quique etiam integros pisces voratos capere possit.*

Itidem vorax, & gulosus est rhombus, imprimis aculeatus ille. Atque ad implendam gulam multum juvat sollertia superiori capite exposita nobis ex Plinio; qui hac parte, ut aliis multis, Aristotelem exscripsit, de universis id ψήτλαις, seu planis scribentem †. Quod verò † lib. 9, cap. 37, sive ex dist.
sic gulæ sit mancipatus, in caussa etiam est, cur Cas. Scal.
facilè adeò capiatur hamo.

Sed non ut in alimonia sibi temperat mugil, cap. 49, sect. 256.
ita quoque in Venere. De isto sic Plinius lib. IX, cap. XVII: *Mugilum tanta salacitas, ut in Phœnice, & Narbonensi provincia, coitus tempore, è vivariis marem lineâ longinquâ, per os ad brachias religatâ, emissum in mare, eademque lineâ retractum, feminæ sequantur ad litus; rursusque feminam mares partus tempore.*

Hæc de amore alimenti, & propagationis. Nunc videamus de amore erga pisces, vel aliud animal. Prior ille cernitur erga parentes, conjugem, fœtus, alios sui, vel alterius generis, pisces.

Delphini parentes senio confectos alunt, & difficilem eorum natationem nisu corporis promovent: ut de iis refert Io. Tzetzes. Credo, major parentium amor illis, quæ lacte nutriuntur: ut in delphinis fit. Atque hoc firmat quoque Rondeletius *; qui mul- * lib. 3 de piscibus marinis, cap. 8.
tos à se delphinos ait conspectos. Hinc

etiam

etiam fuerit, quòd tam diu suos sectentur parentes, & ægrè adeò ab iis divellantur. Quamquam & ab alia caussa id esse possit, quando item faciunt thunni, licet non nutriantur lacte.

Pietati delphinorum maximè adversa est impietas hippopotami, sive equi fluviatilis: ut qui ipsum devoret patrem suum; quemadmodum alibi * diximus ex Æliani lib. VII de An. cap. XIX: ac similiter Plutarchus in Comparat. anim. terr. & aquat. & Horapollo lib. I, cap. LVI.

Amor delphinorum erga conjuges colligi videtur ex illis Aristotelis lib. IX Hist. Anim. cap. XLVIII †: Διατελοῦσι δὲ μετ' ἀλλήλων κατὰ συζυγίας οἱ ἄῤῥενες ταῖς θηλείαις. Quæ Theodorus vertit: *Degunt conjugatim mares cum feminis.* Ac Cæsar Scaliger: *Degunt inter se conjugia mares simul & feminæ.* Plinius sic extulit lib. IX, cap. VIII: *Agunt verè conjugia.* Ita reperio in MSo, & veteri editione Parmensi ‡. Vulgo pro *verè* editum *fere.* Et fatendum, in antiquioribus MSSis inveniri, *aguntur ferè conjugia.* Itaque clarissimus Salmasius legit, *vagantur fere conjugi.* Quomodo nempe alibi * idem de serpentibus ait, *Conjugæ ferme vagantur, nec nisi cum pari vita est.* Ac favet Solinus cap. XVIII †, ubi de iisdem delphinis: *Quoquò eant, conjuges evagantur.* Sic quoque conjugalis sit amoris indicium, quòd non sejugi, sed conjugi, sive conjuges vagantur. Nec aliud voluit Aristoteles verbis antea adlatis.

Castitatem piscium in connubiis mirè celebrat B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. III: *Tum deinde, quàm pura, & inviolata successio! Nullus alteri, sed generi suo miscetur; thymallus, thymallo ‡, lupus, lupo. Scorpæna quoque castitatem immaculati connubii generi suo servat.* Et mox: *Nesciunt igitur alienigenarum genera piscium adulterina contagia: sicut sunt ea, quæ coeunt asinorum equarumque inter se genera quæ magnâ curâ hominum perpetrantur: vel rursus cum equus asinæ miscetur: quæ sunt vera adulteria naturæ.* Vulgaris tamen opinio est, murænam cum serpente, vel vipera coire. Quod legas apud Nicandrum in Theriacis *, Plinium lib. IX, cap. XXIII, & lib. XXXII, cap. II, Ælianum lib. I de Anim. cap. L, & lib. IX, cap. LXVI, Athenæum in VII ex Sostrato de animal. Oppianum lib. I de Venat. † fusiusque hoc diducentem lib. I de Piscat. ‡ Orum Apoll. lib. II, cap. CXI: & ex nostris Basilium M. orat. VII Hexaëm. Ambrosium lib. V Hex. cap. VII, Isidorum lib. XII Orig. cap. VI, Philen in Iambis, Cyrum vel potiùs κῦρον, hoc est, κύριον, sive *dominum* Prodromum in Amicitia exulante. Sed ex his nonnulli, ut Plinius, & Ælianus, sic ajunt vulgus putare: ac Nicander quoque addit, Εἰ δ' ἔτυμον· *si vera est fama.* Mihi placet Andreæ sententia lib. περὶ τῶν ψευδῶς πεπιστευμένων, *de falso creditis.* Ubi (ut Athenæus tradit in septimo) ψευδός φησιν εἶναι, τὸ μύραιναν ἔχει μίγνυσθαι, προσερχομένην ἐπὶ τὸ πηλῶδες· οὐδὲ γὰρ ἐπὶ πηλῶδες ἔχειν νέμεσθαι, φιλοθίνους. *Falsum esse ait, murænam in lutulentam maris oram progredientem misceri cum vipera, quæ in cænosis* *non versatur, sed nemorum amat secreta.* Argumento huic Andreæ accidit, quod nullus hodie piscator, nauta, vel accola litorum, ubi frequentes sunt murænæ, & vicino solo agunt viperæ, observare potuerit viperæ cum muræna congressum.

lib. 3, cap. 62, ubi de eo inter quadrupedia alitum, uti hic inter aquatilia: quia est animal amphibium quadrupes.
† *sive secundum dist. Cæs. Scalig. cap. 74, sect. 502.*
‡ *an. 1476.*
* *lib. 8, cap. 23.*
† *Ex dist. MSSorum, cap. 12.*
‡ *Sic scribendum ex Æliani lib. 14 de Anim. cap. 22. ubi θύμαλλος vocatur, & id nomen dicitur habere, quod thymum redoleat. Et favet Isidorus lib. 12 Orig. cap. 6. Sed perperam apud eum Timallus editum est.*
* *vers. 823. Ubi scholiastes idem proditum ait ab Archelao. Et sanè Hierax quoque apud Stobæum, serm. de Injustitia, cum Nicandro Archelaum physicum jungit. Nicandri versus etiam adducit Athenæus in septimo: eosque emendat Casaubonus Animadv. l. 7, cap. 18.*
† *vers. 380.*
‡ *vers. 555. & seqq.*

Amore erga fœtus nulli piscium cedit delphinus. Aristot. lib. VI Hist. Anim. cap. XII *: Καὶ ἔστι τὸ ζῶον φιλότεκνον †. Atque hanc ait caussam, cur catulos suos diu comitetur. Sanè nusquam eos deserere, ait Oppianus lib. I Ἁλιευτ. ‡ Eosdem etiam gestant in infantia, prout quidem Aristotelem * Plinius † cepit. Sed quod Oppianus ‡ ait, intra os recipere prolem, id aliter est. Nam hoc, ut rectè Rondeletius * inquit, *fieri non posse, perspicuè ostendit oris compositio catulorum ipsorum magnitudo.* In quibus id veriùs habeat locum, mox dicetur. Oppianus verò in hanc sententiam impulsus est verbis istis Aristotelis lib. VI Hist. Anim. cap. XII: Εἰσδέχονται τὰ τέκνα μικρὰ ὄντα. Quæ cum Plinio, quem sequi solet, etiam Gaza cepit de gestatione in infantia; ut antè dictum. Sed video, ut Oppianus, sic Cæsarem etiam Scaligerum † verba Aristotelis capere: cui prorsus assentio.

Cæterùm non delphini modò suos amant: sed piscium etiam alii. Quales, ut in cetaceis persistam, balænæ, vituli marini, phocænæ. Hi, ut vivos pariunt fœtus, (sicut Aristoteles, cùm alibi testatur, tum lib. III Histor. anim. cap. XX, & lib. VI, cap. XI) ita quoque eos educant lacte suo. Quo quàm abundent, arguit, quòd Rondeletius narrat ‡, se vidisse in litore Aquitanico ex balænis colligi duos lactis cados. Papillis interea carent, ne impediant natationem. Cùm verò mulieri mamillæ sint in pectore; elephanti in alis; cani, & sui, toto ventre: piscibus istis sunt prope genitalia, ac partem eam, qua excernunt ciborum retrimenta.

Glaucus, si timere suboles cœperit, à matre ore hianti excipitur; cessante metu, iterum evomitur: ut Ælianus refert lib. I Hist. Anim. cap. XVI. Atque hoc de glaniis (è quo genere est glaucus) proditum Aristoteli ipsi lib. VI de Anim. cap. X †. Verba ejus sunt: Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι γαλεοὶ, καὶ ἐξαφιᾶσι, καὶ δέχονται εἰς ἑαυτοὺς τοὺς νεοττούς. *Cæteri verò musteli & emittunt, & admittunt intra se catulos.* Ac similiter, inquit, agunt αἱ ῥῖναι, καὶ αἱ νάρκαι· *squatinæ, & torpedines.* Tum subjungit de ingenti torpedine, quam deprehensum, magno sanè affectus indicio, recepisse intra se tenellos fœtus octoginta. Id, ob spinæ asperitatem, ait facere non posse spinum; etsi & ipse è mustelis sit. E latioribus vero facere negat vel pastinacam, vel rajam; idque διὰ τὴν τραχύτητα τῆς κέρκου· *ob caudæ asperitatem.* Ranam idem negat posse, tum ob capitis magnitudinem, tum ob spinas. At delphinos id posse, Aristoteles tradere videtur; imò & phocænas. Sed de isto paullo antè diximus.

Glanis mas etiam magno amore prolem prosequitur. Nam, quo loco plurimus est fœtus, vel ad quadragesimum, aut quinquagesimum

* *Cæs. Scal. cap. 10, sect. 124.*
† *Valde animal hoc fœtus amat.*
‡ *vers. 665. & seqq.*
* *lib. 6 Hist. An. cap. 12, sect. 119.*
† *l. 9. cap. 8.*
‡ *l. 1 Ἁλιευτ. vers. 656. 657.*
* *lib. 16 de pisc. mar. cap. 8.*
† *Comm. in Arist. locum allatum: nempe ex dist. Cæs. Scal. c. 10, sect. 119.*
‡ *lib. 3 de pisc. mar. cap. 23.*
† *ex dist. Cæs. Scal. cap. 8, sect. 126.*

diem custodit eum, donec satis auctus à cæteris se piscibus tueri valeat. Testis Aristoteles lib. VI Hist. Anim. cap. XIV. Propterea Æliano quoque γλάνις (sic enim, non λάγνις, legendum) dicitur φιλοτεκνότατος ἰχθύων· *ex piscibus suorum piscium amantissimus.* Ut ibidem est, σιλούρῳ τὸ εἶδος ὅμοιός ἐστι· *formâ similis est siluro.* Ea res imposuit Plinio, ut quod de glanide scripserat Aristoteles, ipse tribueret siluro. Sic enim ille lib. IX, cap. XXXIII: *Silurus mas solus omnium edita custodit ova, sæpe & quinquagenis diebus, ne absumantur ab aliis: cæteræ feminæ in triduo excludunt, si mas attigit.* Ubi & in altero falsus, cùm ait, à solo hoc custodiri ova, cùm idem faciat cyprinus. *Fœtus*, igitur, non *ova*, dicere oportuerat. Plinius verò in errorem etiam impulit Theodorum Gazam: ut qui propterea apud Aristotelem γλάνιδα semper verterit *silurum.* Imò in Glossis etiam Græcolatinis ab H. Stephano editis, & Leidæ cum castigationibus B. Vulcanii recusis, legas cap. de Piscibus *: *Silurus*, γλάνιος. Unde eadem videmus, pro γλάνις etiam γλάνιος dici. Quin & apud Hermolaum Byzantium, in epitome Stephani Ethnicorum †, legas: Γλάνις ὁ χαλκόμυθος γλάνιος. Et Raphaëlem Volaterranum si audimus in quincto & vigesimo Philologiæ, Plinius etiam *glanium* dixit. Sed apud eum lib. XXXII, cap. X, lego *glani jecur*, non *glanii.* Objectant locum alium è lib. IX, cap. XLIII: *Glanius, qui & glanis vocatur.* Verùm sic veteres libri: *Cautus, qui glanis vocatur.* Iulius tamen Scaliger, ubi Aristoteles habet γλάνις, *glanius* vertit, lib. VI Hist. Animal. cap. XIV, sive ex ejus distinctione, sectione CLIV, & sequenti. Inque commentario ibidem sic scribit: *Glanis, sive glanius.* Eumque præcipuè secuti *glanium* vocamus cap. I: ubi & retuli, quæ de amore glanidis erga fœtum, imo & cyprini, proximè dicebam. Interea tutiùs *glanis*, quàm *glanius*, vocetur. Multum enim metuo, ne γλάνιος sit vocabulum mixobarbarum. Aliquid interim est, quod & Plinius *glanus* videatur dixisse, quod proximè abit.

* col. 250, utriusque edit.

† in Γλάνις.

Hunc variorum morem piscium erga subolem sic expressit B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. III: *Alii* (pisces) *vivos fœtus edunt de suo corpore; ut mustelæ, & caniculæ, & cete ingentia; delphines, & phocæ, aliaque cætera hujusmodi. Quæ cùm ediderint partus; siquid fortè insidiarum, terrorisque, præsenserint circa catulos suos quemquam moliri; quò tueantur eos, vel teneræ ætatis pavorem materno affectu comprimant; aperire ora, & innoxios partus suos dente suspendere, interno quoque recipere corpore, & genitali feruntur alvo abscondere. Qui humanus affectus hanc piscium pietatem possit imitari?* Pluráque in hanc mentem facundè ibidem disserit sanctissimus antistes.

Nec tamen hæc στοργὴ * perpetua est. Nam quid ἄστοργον † magis thunnis? ut qui devorent ova propria, simulac ea pepererunt: quemadmodum Oppianus ait lib. I de Piscat. ‡

* naturalis erga prolem affectio.

† expers naturalis amoris.

‡ vers. 756, & seqq.

Iam videamus, ubi etiam non est arctum adeò naturæ vinculum, quantus nihilominus sit consensus. Ac primùm in piscibus ejusdem generis. Ubi exemplo fuerit scarus: qui quàm non modo amicus ac fidelis, sed etiam prudens erga socios sit; ex Ovidio, & Plinio, vidimus cap. superiori. Atque idem refert Plutarchus in Comparatione terrestrium, & aquatilium. Sed eleganter imprimis Oppianus in quarto de Piscatione. Uterque verò & alterum præmittit, ut sagacitatis, sic amoris & fidei exemplum; quod, si scarus quispiam deglutierit hamum, cæteri, qui adsunt, appropperent, & abrodendo funiculum liberent socium.

De amore erga alterius generis pisces, & cum iis concordia, sic Plinius *: *Amicitiæ exempla sunt balæna, & musculus: quando prægravi supercitiorum pondere obrutis ejus oculis, infestantia magnitudinem vada prænatans demonstrat, oculorumque vice fungitur.* Similiter Ælianus †. Sed ambigit Cæsar Scaliger ‡.

* lib. 9, cap. ult.

† lib. 2 de anim. c. 13: uti & Oppian. 5 ἁλιευτ. vers. 99, & seqq.

‡ Comment. in Arist. lib. 2 Hist. An. cap. 16, sect. 118; ubi id Cantabris ait incompertum.

Pinnæ, quæ & Græcis πίνναι dicuntur, socios habent cancellum, & squillam, πιννοφύλακας, *custodes sui*: quibus amissis, perire celeriùs Aristoteles ait in V Hist. Animal. cap. XIV. Nempe pinna, quando esurit, hiat. Tum pisciculi minuti ejus subeunt alveum. Hoc ea non sentit. Sed monetur à cancello, vel squilla. Ab his vellicata, fores claudit; cumque cancello, vel squilla, prædam partitur. Cicero lib. II de Nat. Deor. *Pinna* (*sic enim Græcè dicitur*) *duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi. Itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum, admonita ab squilla, pinna morsu comprimit conchas.* Ubi per duas conchas intellige testas: à quibus Aristoteli talia dicuntur δίθυρα: Gaza vertit *bivalvia*; ut μονόθυρον eidem *univalve.* Aliis *bifores*, & *unifores* conchæ.

Lucii, & tincæ, amicitiam inde comprobant, quòd cùm carnivorus sit lucius, tincæ tamen parcat: tum etiam, quod si ventrem lucii ad duos, & amplius, digitos rescindas, & vulnus postea consuas, hinc vivario reddas, in quo tincæ fuerint, sanetur, postquam tincis ventrem affricuerit. Sed amicos quidem hos pisces esse agnoscimus: attamen, quod sanetur lucius, ab duabus potiùs esse caussis videtur. Prior est à lucii vivacitate; de qua dictum cap. III. Altera est à tincarum natura. Sunt enim glutinosæ; ut, non oblæsis lucii visceribus, facilè vulnus ventris coalescat. Est autem tinca, quam Belgæ *zeelt* vocant; vel etiam *schoenmaker*, hoc est, *sutorem*: nempe quia cute corium referat, unde suuntur calcei.

Nec tamen amoris solùm, & consensus exempla, in piscibus habemus: sed odii etiam, & dissensus. Ita inimicitiæ sunt balænæ cum orcâ, *infestâ* (ut Plinius * ait) *his belluâ, & cujus imago nullâ repræsentatione exprimi possit aliâ, quàm carnis immensæ, dentibus truculentæ.* Subjungit deinde de pugna orcæ cum balænis. Tandem ita claudit: *Spectantur ea prælia, ceu mari ipso*

* lib. 9, cap. 6.

ipso sibi irato, nullis in sinu ventis: fluctibus verò ad anhelitus fluctusque, quantos nulli turbines volvunt. Hunc affectum malignum inter balænam, & orcam, agnoscit etiam Olaus Magnus *; qui & pugnæ inter eas qualemcumque exhibuit picturam.

* lib. 21, cap. 9.

Inimicitia item est inter attilum, & clupeam. Plinius lib. IX, cap XV: *Haut minor thunno attilus in Pado, inertiâ pinguescens, ad mille aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus. atque hunc minimus piscis, appellatus clupea, venam quandam ejus in faucibus mirâ cupidine appetens, morsu exanimat.* Porrò attilus non sturio est, quod Franciscus Philelphus putabat: sed qui Padi accolis dicitur *adena*, *adeno*, vel *adano*: ut Cælius Calcagninus solidè eo comprobat, quòd magnitudo sit eadem, nec alibi is piscis inveniatur. Ipsum vide Cœlium lib. V epistolarum, eâ quæ est ad Iacobum Ziglerum. Clupea autem, quæ & Ennio memorata, eadem videtur ac Græcorum θρίσσα: quæ opinio eo firmatur, quòd Italorum *chiepa*, quæ θρίσσα est, ex *clupea* corruptum videtur. Præterea ut thrissæ, sic clypeæ, tribuitur à veteribus spinarum multitudo. Κλυπαῖα dicitur quoque Callisthini Sybaritæ apud Stobæum: qui &, aucto spinarum numero, ab iis ait interimi. Idem Plinius aliquanto pòst: *Animal est parvum scorpionis effigie, aranei magnitudine. Hoc se, & thunno, & ei, qui gladius vocatur, crebrò delphini magnitudinem excedenti, sub pinna affigit aculeo; tantoque infestat dolore, ut in naves sæpenumero exsiliant. Quod & alias faciunt aliorum vim timentes, mugiles maximè, tum præcipuæ velocitatis, ut transversa navigia interim superjactent.* Animalculum hoc οἶστρος, sive *asilus* dicitur Aristoteli lib. VI Hist. Animal. cap. XXXI. Ac apud Athenæum quoque legas, difficulter capi thunnum, dum parvulos habet fœtus: sed, ubi is grandior, capi ob asilum. Figuram ejus Rondeletius, & ex eo Gesnerus, expressit.

† sive ex dist. Cas. Scal. cap. 3, sect. 65. Etiam, ut Aristoteles ait lib. IX, cap. II †, λάβραξ, καὶ κεστρεὺς, πολεμιώτατοι, *inter lupum, & mugilem, inimicitiæ sunt capitales.* Et paullo

* sect. 66. pòst *: Ἀπεσθίεται δ᾽ ὁ μὲν κεστρεὺς ὑπὸ λάβρακος, ὁ δὲ γόγγρος ὑπὸ μυραίνης. *Devoratur mugil à lupo, conger autem à muræna.* Porro alii aliis caudam prærodunt: sine qua etiam vivunt, dummodo non in tantum morsus excesserit; ut excrementa nequeant continere. Unde Aristo-

† sect. 66. teles ibidem †: Ζῶσι δὲ πολλάκις ἀφῃρημένοι οἱ κεστρεῖς τὸ κέρκον, καὶ οἱ γόγγροι, μέχρι τῆς ἐξόδου τῆς περιττώματος· *Vivunt sæpe mugiles, & congri, adesâ caudâ ab ea usque parte, qua cibi egeruntur.* De his ita Plinius lib, IX, cap. ult. *Sunt & inimicitiæ miracula. Mugil, & lupus, mutuo odio flagrant; conger, & muræna, caudas inter se prærodentes. Polypum in tantum locusta pavet, ut si juxta viderit, omnino moriatur. Locustam conger; rursus polypum congri lacerant. Nigidius auctor est, prærodere caudam mugili lupum, eosdemque statis mensibus concordes esse. Omnes autem vivere, quibus caudæ sic amputentur.*

Ranas absumit is piscis, qui quasi civis esset Romanus Lucii sibi nomen vindicavit. Unde Ausonius Mosellâ:

Hic etiam Latio risus prænomine, cultor
Stagnorum, querulis vis infestissima ranis
Lucius, obscuras ulva cænoque lacunas
Obsidet.

Similes inimicitiæ in amphibiis Nili quadrupedibus se exerunt. Ichneumon enim, quem vulgo *murem Pharaonis* dicimus, crocodili, imò & aspidis, ova indagat: unde illis *ichneumonis* nomen, quasi dicas *indagatorem*. Reperta utriusque ova conterit: ut est apud Oppianum in tertio de Venatione. Nicander tamen ait eum aspidis ova humi mandare. Porrò ex his etiam divina elucet sapientia. Sic enim utriusque animalis, usque adeò noxii, fœcunditas impeditur.

Atque ista ad amorem, & odium, pertinent, quo pisces inter se mutuo flagrant. Præterea amore aliqui hominem prosequuntur. De delphinis id tradit Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XLVIII *. Notissimum est exemplum de * secundum dist. Cas. Scal.
Arione Methymnæo, citharœdo, Tarento proficiscente Corinthum, & postquam carmen cecinisset ὄρθιον (quale χαλεπὸν ᾄδειν †, ut Aristoteles ‡ ait) in altum desiliente; sed excepto ab delphino, & ab eo Tænarum in Laconicam devecto. Primus id narravit Herodotus lib. I: ex eo alii, in his Ovidius II Fast. Agellius lib. XVI, cap. ult. Oppianus lib. V ἁλιευτ. * Pro fabula habent multi: sed Philippo in Ανθολ. †

cap. 74, sect. 498.
† difficulter cani.
‡ in problem. sect. 19, quæst. 37.
* vers. 448.
† lib. I, cap. 50, quod est in lxxiiii.

— οὐ ψεύστης μῦθος Ἀρείονιος.
— *Non falsa est fabula Arionia.*

Apio etiam Plistonices, sive Polyistor, in quincto Ægyptiacorum tradidit de puero apud Puteolos adamato à delphino: atque id se vidisse ipse narrat. Verba ejus adducit Agellius lib. VII, cap. VIII. Sed quod Apio aculeos in tergo tribuit delphino, id aliter est: ut, si delphinum ipse viderit, quemadmodum ait; parum ejus attenderit figuram: prout Rondeletius, qui plurimos conspexit, rectè monet in opere de piscibus marinis *. Fortasse ob istud, & alia multa, in illo etiam, quod de delphino diximus, auctoritas ejus levior videatur. Sed idem, etsi non eodem planè modo, retulere etiam Mæcenas, Flavianus, & Flavius Alfius, atque alii: ut Plinius testis est lib. IX, cap. VIII. Ac ibidem simile addit exemplum de delphino in litore Africo Hipponis Diarrhyti: & aliud de eo, qui adamâsset puerum Iassensem: quem, postquam delphinus exspirâsset, Alexander M. Neptuni sacerdotio præfecit. Atque idem memorant Plutarchus in Comparat. animalium, Ælianus lib. VI, cap. XV, Athenæus in VII, Tzetzes Chil. III, cap. CXVII. Sic tamen memorant, ut discrepent in nonnullis. Vide & de hujusmodi amore, ac mansuetudine, præter memoratos, Plinium lib. IX, epist. XXXIII, quæ ad Caninium, Pausaniam Laconicis, & Solinum cap. XVIII. Ac plura nobis

* lib. 16, cap. 8.

nobis Gesnerus congessit *. Sed pleraque Cæsari Scaligero † suspecta.

* De aquatilibus, cap. de delphino pag. 395, & seqq.
† in Arist. lib. 2 Hist. Animal. cap. 16, fol. 118.

Amor istiusmodi naturâ delphino insitus videtur. Intenditur autem, siquis benefecerit. Est enim is piscis gratissimus: qualem se erga Cœranum Parium præbuit ille, de quo Plutarchus in Comparatione Terrestrium, & Aquatilium, Ælianus lib. VIII de Animal. cap. III, & Athenæus lib. III: qui Philarchum ejus rei laudat auctorem. Sed Cæsar Scaliger ‡ pro spisso habet mendacio. Alterum quoque ἀχαρισίας * in delphino exemplum commemorat idem Ælianus lib. II de Anim. cap. VI.

‡ Ad memoratum Aristotelis locum.
* animi grati.

CAPVT XVII.

De appetitu irascendi in piscibus. Callionymum felle abundare. Pugna cancrorum inter se arietantium: adhæc amiarum, sive troctarum (eædem enim) cum delphino; carabi item cum muræna; caniculæ marinæ cum urinantibus. Origo fabulæ de Scylla in scopulum conversâ, & pube tenus cinctâ canibus marinis. Terrestria animalia ab aquatilibus ejusdem nominis & robore vinci, & magnitudine. Quòd in sepiarum genere, non uti mares feminis, ita feminæ maribus succurrant; videri non minorem testari amorem, sed majorem metum. Quantopere piscium alii delphinum timeant. Meticulosi thynni, mugiles, melanuri, locustæ, cancri. Quantus sarachi metus, & cui bono hunc Deus timorem illi indiderit. Silurum Ausonii alium esse ab siluro Plinii: illum esse mitem, & innoxium; hunc grassari in pisces cæteros: illum in pretio fuisse; hunc non item, præterquam Rhodiis. De inertia rhombi, & attili.

POstquam vidimus de concupiscendi appetitu, & virtutibus ac vitiis circa eum versantibus, considerabimus quoque irascendi appetitum, & illius tum moderationem, tum excessum. Agendum igitur nunc partim de ira & iracundia, atque audacia; partim de metu, timiditate, atque aliis, quæ fortitudini repugnant.

Callionymum esse iracundum, ex eo colligas, quòd ut Plinius refert lib. XXXII, cap. VII, *Nulli piscium fel copiosius*. Atque addit, idem Menandro traditum. Ex cujus Messenia Ælianus lib. XIII, cap. IV adducit isthoc:

Τίθημ' ἔχειν χολὴν σε καλλιωνύμου
Πλείω.
Habere callionymo te censeo
Plus fellis.

Item illud Anaxippi in Epidicazomeno:

Ἐὰν μὲ κινῇς, καὶ ποιήσεις τὴν χολὴν
Ἅπασαν, ὥσπερ καλλιωνύμου, ζέσαι·
Si moveris me, feceris mox ferveat
Vt bilis omnis, more callionymi.

De felle ejus agit & Dioscorides lib. II, cap. XCVI.

Irarum etiam testes sunt pugnæ, tum in eodem genere, tum in diverso. In eodem, ut in cancris; qui, Plinio † teste, *dimicant inter se, ut arietes, adversis cornibus incursantes.* In diverso, sicut amiæ cum delphino: quorum pugnam graphicè describit Oppianus in secundo de Piscatione *. Conspectâ belluâ se amiæ convertunt, maximæ circumnatant, & cæteras defendunt. Ac cum alias belluas, tum lamias, ab iis vulnera accepisse, quandoque conspectum: ut est apud Arist. lib. IX Hist. Animal. cap. XXXVII †.

† lib. 9, cap. 31.
* vers. 562.
† Cæs. Scal. fol. 263.

Prœlium troctarum cum delphino referunt Ælianus lib. I de Anim. cap. V, & Philes in jambis, cap. de Troctis. Ut diversum piscium genus memorat vir eruditus in suis ad memoratum Oppiani locum notis. Sed enim planè eædem amiæ, & troctæ: ut docet Rondeletius lib. VIII de pisc. mar. cap. IX. Nomen τρώκτης *comestorem*, vel *voratorem* sonat, ἀπὸ τοῦ τρώγειν, quòd est *edere*. Atque ad hanc voracitatem conferunt dentes crebri, continui, & acuti.

Carabus quanto animo adversus murænam decertet, Oppianus scitè depinxit lib. II Ἁλιευτ. ‡

‡ vers. 321, & seqq.

Caniculæ marinæ strenuè adversus urinantes dimicant: de quo Plinius lib. IX, cap. XLVI. Easdem signat Theophrastus lib. IV Hist. Plant. cap. VIII, cùm de mari rubro ait: Ἡ δὲ θάλαττα θηριώδης. πλείους δὲ ἔχει τοὺς καρχαρίας, ὥστε μὴ εἶναι κολυμβῆσαι· *Mare hoc plenum est belluis, plurimosque habet carcharias, in tantum, ut non sit tutum natare.* Ubi Theodorus Gaza καρχαρίας reddidit *caniculas*. Solinus, & Ammianus, *canes* nominant *marinos*. Etiam κύνας θαλαττίους * (ut cæteros mittam) Athenæus vocat in quarto: ubi Archestrati versibus docet, esse ἀνθρωποφάγους †: ut mirum non sit, si humanæ avidi carnis cum hominibus decertent. Poëtæ fabulantur, Scyllam, (non illam Nisi filiam, quæ, abscisso patris capillo, commutata dicitur in cirim; sed filiam Phorci, quæ postquam concubuisset cum Glauco, in mare se præcipitavit, & conversa creditur in scopulum marinum prope Rhegium Italiæ) pube tenus cinctam fuisse his piscibus marinis, qui & classem Ulyssis infestarint. Vnde Maro in Sileno:

* canem marinum.
† hominum comestorem.

Quid loquar aut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates, & gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis?

Fabulæ origo partim est ex eo, quòd σκύλαξ *canem* signet, ut est apud Hesychium: (nempe ejusdem hoc originis est, ac σκύλαξ, *catulus*) partim etiam, quia scopulus ille supernâ parte mulierem referret, inque infernis partibus concavis delitescere crederentur canes marini; undæ etiam, in eas partes illisæ, imitarentur sonum horribilis multorum canum latratus. Quæ firmant Strabo in primo, Agatharchides apud Apollonii interpretem, & Isacius Tzetzes.

Par ratio in aliis piscium plurimis. Nam ut vires majores, sic major etiam ferocitas esse aquatilium, quàm terrestrium, videtur. Oppianus lib. V Ἁλιευτ. ‡

‡ vers. 23.

Καὶ

— *Καὶ ἀλκῇ,*
Καὶ μεγέθει, προβέβηκεν ἀναλδέα δείματα πόντου.

— *Et robore,*
Et magnitudine, antecedunt immania monstra ponti.

Confert deinde testudines, canes, pantheras, hiænas, ariëtes marinos, cum ejusdem nominis aquatilibus: ac vincere hæc contendit.

Non desunt tamen etiam metûs argumenta. Ac interdum id fit in eodem genere, in quo fortitudo se exerit. Constantia enim in maribus sæpiis relucet, feminis non item. Plinius lib. IX, cap. XXIX: *Sepiarum generis mares varii, & nigriores, constantiæque majoris. Percussæ tridente feminæ auxiliantur: at femina icto mare fugit.* Credo, non amoris, sed animi minùs, feminis.

At timoris in universo genere est, quòd, adventante delphino, fugam capessunt piscium alii. Unde Papinius in nono Thebaidos:

Qualis cæruleis tumido sub gurgite terror
Piscibus, arcani quoties devexa profundi
Scrutantem delphina vident: fugit omnis in imos
Turba lacus, viridesque metu stipantur in algas:
*Nec prius emersi *, quàm summa per æquora flexus*
Emicet, & visis malit certare carinis.

* Al. emergunt.

Ovidii est de thynnis †:

† in Halieutico.

Et pavidi magno fugientes agmine thynni.

Timidi item mugiles; ut ait Ælianus lib. VII de Anim. cap. XIX.

Melanuros etiam esse meticulosos, dictum cap. præcedenti.

De locustis ita Plinius lib. IX, cap. XXX: *Reptantium modo fluitant: si nullus ingruat metus, recto meatu cornibus, quæ sunt propriâ rotunditate præpilata, ad latera porrectis; iisdem erectis pavere, oblique in latera procedunt.* Ejusdem verba sunt †: *Cancri in pavore etiam retrorsum pari velocitate redeunt.*

† lib. 9, cap. 31.

Timidus quoque sarachus, usque adeò, ut ad tremulum umbræ motum territus se recipiat quàm longissimè. Nec est temere, quòd sapiens Numen ei tantum indidit pavorem. Nam hinc est, quòd insequente lucio, cyprino, truttâve, gregatim magno agmine fugiat in retia, summâ cum piscantium voluptate, ac commodo; ut qui non modò sic sarachos, sed etiam pisces captent insequentes. Est autem hæc sarachi appellatio ab Epirotis, seu Albanensibus. Insubribus est *acone*, & *aquone*: quorum exemplo dicitur *aquo* à Paullo Iovio, & Salviano; *aco* à Fracastorio, & Benedicto Iovio; *agonus* à Bellonio.

De polypo mitto, quem Plinius * ait, *colorem mutare ad similitudinem loci, & maximè in metu.* Nec enim à metu est coloris ea mutatio; imò nec verè mutat, nisi apparentem; ut cap. V, & alibi, ostendimus.

* lib. 9, cap. 29.

Silurus est mitis, & innoxius; ut Ausonius illum in Mosella describit. Satis verò apertum est, signare eum, quem nunc *sturionem* dicimus. Nec obstat, quòd secundùm Plinium, *silurus grassatur, ubicunque est, omne animal appetens; equos natantes sæpe demergens, præcipuè in Mœno Germaniæ amne.* Nam, ut alia est echineis Oppiani, quàm Aristotelis: ita alius quoque silurus est Ausonii, quàm Plinii; ut primus Iosephus Scaliger * observavit. Ut alia mittam, silurus magnum addit honorem amni; sicut de eo Ausonius ait. At silurus veterum vilis erat piscis: quod non modò ex Iuvenale †, & veteri ejus interprete *, constat: sed etiam Antiphane, & Diodoro Sinopensi, apud Athenæum in VI. Rhodiis quidem in deliciis fuisse, colligi videtur ex Diphilo in VII Athenæi. Sed aliud judicium, cùm aliis Græcorum, tum etiam Romanis fuisse, jam vidimus. Denique non veterum silurum, sed sturionem nostrum, silurum etiam vocari videas ab Venantio Fortunato, Pictaviensi episcopo: qui duobus post Ausonium seculis vixit. Nam, quod eidem Scaligero monitum, silurum veterum non invenias in Garumna: at capere eum est etiam ultra confluentes Ægircii amnis: de quo sic Poëta memoratus lib. I poëmatum, carm. XXI †.

* In Lectionibus Ausonianis lib. 2, cap. 1.
† sat. 4, & 14.
* ad sat. 4.

Obtinet expulsus stabulum campestre silurus:
Plus capitur terris, quàm modò piscis aquis.

† In bibliotheca SS. Patrum edit. 2, Tom. 8, col. 838.

Ad metum etiam pertinet inertia: quippe laboris metus; quo nihil æquè fortitudini adversum. Hanc cernere est in rhombis illis,

Quos operit glacies Mæotica, ruptaque tandem
Solibus effundit torpentis ad ostia Ponti,
Desidiâ tardos, & longo frigore pingues:

ut Juvenalis ait sat. IV. Item in attilo; de quo Plinius lib. IX, cap. XV: *Attilus in Pado inertiâ pinguescens ad mille aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus.*

CAPUT XVIII.

De facultate locomotiva, tum eâ quæ est partis solùm, tum quæ totius est corporis. Varia eorum genera recensentur, quæ cum stabilem habeant sedem, nonnisi partem moveant corporis. Alia nunc partem, nunc corpus integrum moventia. Totius corporis motus, vel natatus est, vel gressus, vel volatus. Cur nec cete, sepiæ, aut plani pisces; nec quæ obducuntur crusta; vel incedere, vel volare possint. Alio loco marinis, alio autem fluviatilibus, pinnas esse datas. De earundem numero. Perperam Plinium branchias adimere murænæ: ac quanto rectiùs de eo scripserit Aristoteles. Cur tam Aristoteles, quàm Plinius, eidem negent esse pinnas; recentiores autem eas agnoscant. Usus caudæ in natando. Quo piscium cauda differat ab illis quadrupedum. Qua mente ἄγχιστος dicatur Aristoteli. Cur transversa lataque sit balænis, ac delphinis. Quare Deus caudam negarit cancris, non item locustis. Aristoteles, & Rondeletius, conciliantur: quorum ille caudam adimit cancris, hic tribuit. Quid Lunæ pisci pro caudâ sit datum. Fistulæ usus polypo ad natandum. De longorum piscium natatu, qui variis fit corporis flexibus.

HAbemus de iis, quæ ad sensum, appetitum, ac mores, pertinent. Nunc considera-

rationes intendemus in motum: qui duplex se offert in piscibus. Vel enim pars solum corporis dilatando, aut contrahendo, movetur, reliquo corpore immoto: vel movetur corpus universum: quod partim in iis fit, quæ habent pinnas, vel pedes; partim istis, quæ ob sui longitudinem variis flexibus corpus promovent. Quæ prioris sunt generis, uno semper loco stabilem habent sedem: unde Aristoteli * dicuntur *μόνιμα*, quasi dicas, *stationaria*. Ac alia quidem loco suo lanâ tenui alligantur; ut mytili, & pinnæ, quibus datum quidem, ut se membranis suis pandant, & contrahant; at non item, ut partem aliquam sui emittant foras. Alia verò adhærent saxis; ut urticæ, neritæ, lepades: ex quibus urticæ sic quandoque contrahunt frondem, ut eam conspicere non possis. Alia alii adhærent rei, velut ostreis holothuria. Sunt & vermes rubri saxis, vel ostreorum testis hærentes, partem sui anteriorem nunc proferentes è fistula, nunc adducentes. Alia defixa sunt in terra; ut tum pinnæ, & pernæ; quæ sic se movent, ut nullam sui partem emittant foras: tum ungues, qui apertâ testâ caput exserunt. Alia jacent super terram, ob gravitatem testæ; sicut ostrea magna; quæ nullam sui partem exserunt extra testam. Alia jacent super arenam; ut channæ, pectines, spondyli, tellinæ; quæ & ipsa nullam sui partem foras mittunt; uti neque alia binis testis conclusa. Pectines tamen volitare supra aquas, proditum est à Plinio; ut postea referetur. Balani in rimis saxorum se habent, ut vermes rubri hærentes saxis, vel ostreis; de quorum utrisque dictum. Purpuræ, buccinæ, cochleæ, mutant locum. Sed cancellus, qui, crustulâ & ipse contectus, inest conchis eorum, quæ proximè nominavimus, duriorem quidem sui partem exerit conchâ; sed eâ retinet molliorem; planéque cochleæ instar vivit. Ipsæ verò buccinæ, cochleæ, purpuræ, mutant sedes. Hæc de piscibus, qui unâ semper in sede degentes partem duntaxat corporis cient. Aristoteles † etiam vocat *ἀκίνητα*, quasi dicas, *immobilia*. Sed parum commodè; quia, ut ostendimus, & ipse agnoscit, partem corporis movent: ut magis idonea sit appellatio illa *μονίμων*, de qua diximus.

* lib. 1 Hist. Anim. cap. 1, sive Cæs. Scal. cap. 2, sect. 9.

† lib. 1. cap. 1, sive Cæs. Scal. cap. 2, sect. 9.

Reliquum est, videamus de illis, quibus totum movetur corpus: sic tamen, ut & partem aliquam motitent seorsum. Ita, ut Plinius † ait, *sepiæ, & loligini, pedes duo longissimi, & asperi; quibus ad ora admovent cibos, & in fluctibus se, velut anchoris, stabiliunt: cæteri cirri, quibus venantur.* Cancris quoque & astacis, *χηλαὶ* manibus nostris respondent. Quippe inserviunt cibo ori ingerendo: unde & prope os eas Deus fecit. Imò & his se tuentur, aliosque impugnant. At squillæ chelis carent. In sepia, cancro, & similibus, facile est distinguere utrumque motum. Deinceps verò solùm loquemur de motu illo totius corporis. Qui est triplex; natatus, gressus, & volatus.

† lib. 9, cap. 28.

Quibusdam verò est simplex motus, quibusdam geminus. Simplex vel solùm est natatus, vel gressus solùm. Natatu duntaxat valent belluæ marinæ; item sepiæ è mollibus: adhæc plani, ut rajæ; quippe organis alios ad motus carent: item quæ crustâ obducuntur; ut astaci, cancri mææ, *ἱππεῖς*, sive equites, ac squillæ. Nam longiores iis pedes, quàm ut ingredi valeant: sed natatui sunt idonei, quia pro remis inserviunt. At qui simpliciter cancri vocantur, solùm gradiuntur, non natant; cujus caussam inferiùs exponam.

Præcipuum verò natatûs instrumentum sunt pinnæ: quibus iccirco natura, sive Deus potiùs, ad latus locum dedit: in marinis quidem ita, ut ad superiorem magis partem vergant; in fluviatilibus magis sub ventre.

De numero earum sic Aristoteles lib. II Hist. Anim. cap. XIII *: Τὰ πτερύγια, οἱ μὲν πλεῖστοι, τέτταρα· οἱ δὲ προμήκεις, οἷον ἔγχελυς, δύο, ὄντα πρὸς τὰ βράγχια. ὁμοίως δὲ κεστρεῖς, οἷον ἐν Σιφαῖς οἱ ἐν τῇ λίμνῃ, δύο· καὶ ἡ καλουμένη ταινία ὡσαύτως. ἔνια δὲ τῶν προμήκων, οὐδὲ πτερύγια, οἷον σμύραινα· οὐδὲ τὰ βράγχια διηρθρωμένα ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἰχθύσιν. *Pinnas ut plurimùm quaternas habent. Attamen longis, ut anguillæ, binæ juxta branchias hærent. Mugilibus etiam illis, qui in Sipharum stagno, binæ; atque etiam ei, quam vittam appellant. Nonnullis è longis nullæ omnino sunt pinnæ, ut murænæ: quæ nec branchias sic habent explicatas, ut pisces alii.* De eodem ita Plinius †: *Pinnarum quoque sunt discrimina, quæ pedum vice datæ sunt piscibus; nullis supra quaternas; quibusdam binæ, quibusdam trinæ, aliis nullæ. In Fucino tantum lacu piscis est, qui octonis pinnis natat. Binæ omnino longis, & lubricis; ut anguillis, & congris. Nullæ, ut murænis; quibus nec branchiæ. Hæc omnia flexuoso corporum impulsu ita mari utuntur, ut serpentes terrâ. In sicco quoque repunt. Ideo etiam vivaciora talia. Et è planis aliqua non habent pinnas: ut pastinacæ: ipsa enim latitudine natant. Et quæ mollia appellantur, ut polypi; quoniam pedes illis pinnarum vicem præstant.* Verùm hos non pedibus modò, sed etiam pinnis natare, Aristoteles ait. Mirum verò, Plinium murænæ, ut pinnas, sic etiam branchias adimere; cùm eas habeat quaternas; sed, ut Athenæus * vocat, parvas; utpote ex quaternis minutis osculis, sive foraminibus, paullum modò se exserentes. Sanè Aristoteles, ut ex verbis proximè adlatis vidimus, non simpliciter ei adimit branchias; verùm solùm ait, eas habere, non *διηρθρωμένας*, hoc est, explicitas, expressasque; sed potiùs confusas, præter aliorum piscium morem. Imò ne illud quidem simpliciter capiendum, quod tam Aristoteles, quàm Plinius dicit, non habere pinnas. Nam has quoque obtinet: sed non ad latus sitas, neque tales, ut natare iis possit. Et hæc fuit caussa, cur eas pinnarum nomine Aristoteles non dignaretur.

* Cæs. Scal. cap. 16, sect. 103.

† lib. 9, cap. 20.

* lib. 7, id-que ex quando Theophrasti de piscibus in sicco perdurantibus.

Utcunque verò pinnas habentia iis potissimùm natent: tamen & caudâ, ut gubernaculo, in natando se regunt. Hæc, ut Aristoteles † ait, est piscibus *συνεχὴς*, sive corpori continua,

† lib. 2 Hist. an. cap. 13, sed Cæs. Scal. c. 16, sect. 105.

tinua, & uno protenta tractu; cùm aliis animantibus quasi appendatur: quod in lacertis etiam locum habet, si sustuleris humo. Extimâ sui parte est σχιστή, sive fissa, hoc est, pinnulis, vel crenis divisa. Ἄσχιστον * tamen vocat Aristoteles, quod *non fissilem* signat. Sed (ut Cæsar Scaliger † annotavit) solùm dicere voluit, non, ut aliis animantibus, eam esse quasi abscissam à corpore. In mugile, lupo, & aliis magno numero, pro spinæ longitudine se habet ad aquas findendas. Atque ut tanto id meliùs possit, transversa est lataque in delphinis, ac balænis. Cancros caudâ carere, Aristoteles ait lib. IV Histor. Anim. cap. II *. At, ut idem docet †, habent locustæ. In quo discrimine itidem divina se exserit sapientia. Nam locustis cauda utilis fuit in natando, cùm quinis ejus palmulis innitantur. Cancris autem cauda foret inutilis, quòd vitam agant terrenam. Rondeletius tamen & his caudam esse tradit lib. II de piscibus marinis, cap. X. Verùm hæc conciliare non est operosum. Nec enim ἁπλῶς * iis caudam negat Aristoteles; sed solùm si conferas cum locusta, cui protenditur cauda. Id fieri non potuit in cancro. Quippe, ut verbis utar Aristotelis †, τὸ σῶμα τὸ μὲν καράβων καὶ καρίδων πρόμηκες· τὸ δὲ τῶν καρκίνων, στρογγύλον· *locustarum, squillarumque corpus oblongum est; cancrorum, rotundum.* Vbi non loquitur de rotunditate absolutâ, sed comparatâ: ac similiter caudam adimere putandum. Iustiùs tamen Lunæ pisci caudam esse neges, ob figuram magis orbicularem. Interim cum duas habeat pinnas, inferior earum caudæ usum præbet: ut idem Rondeletius * monuit.

* individuam.
† ibid.
* Cæs. Scal. cap. 3. sect. 80.
† ibid.
* simpliciter.
† loco paullo ante dicto.
* ibid.

Etiam fistula natatui inservit. Plin. lib. IX, cap. XXIX: *Est polypis fistula in dorso, qua transmittunt in mare: eaque modò in dextram partem, modò in sinistram transfertur.*

Est & natatûs genus, quod non pinnis fit; verùm variis corporis flexibus. Sic natant non solùm murænæ, & lampetræ, quæ pinnis carent lateralibus; sed etiam anguillæ, congri, & alii piscium nonnulli, qui à lateribus præditi sunt pinnis.

CAPVT XIX.

Cur aquatilium adeò pauca acceperint pedes: unde νήποδες *vocantur. Quâ mente Homerus phocas appellet* νήποδας, *cùm pedes habeant. Vnde fit, quòd cancri sciant progredi, natare non item. Crocodilo, & progrediendi, & natandi est facultas. Phocam ab Aristotele vocari* quadrupes mutilum, *quia pedes ejus posteriores sint caudæ similiores, sive formam, sive etiam in natando usum consideremus. Polypum & brachiis natare, & flexibus variis corpus promovere. Cur ad gressum inutiles sint pedes, tum cetaceis, tum locustis. Pisces volucres, ut loligo, ac præcipuè hirundo: & quæ utriusque nominis ratio sit. De saltu exocœti, salmonis, pectinis. An volet milvus, sive accipiter. De celeritate delphini. Providentia divina in eo relucens, quòd os delphino datum sit in partibus inferius; modò Aristoteles, & Plinius audiendi sint: sed ἀντιλογία eorum sententiam refelli. Mira delphini velocitas: tanta etiam vis, ut malos navium, vel saltem vela, transvolare, aut transilire credatur: & à qua caussa hoc fit. An rectè delphinus in antiquis monumentis dorso fingatur recurvo. Quid signetur delphino anchoræ circumvoluto. Quandoque suam delphino noxiam esse velocitatem. Mugilum celeritas, & in his cephali: cujus ἔτυμον exponitur, & vis transiliendi naviculam piscatoriam. Thunni celeritas, à qua & nomen invenit. Carabi veloces; in his hippœ, vel potiùs hippeis: & quæ origo ejus nominis. Qui piscium tardiores sint, & unde id proveniat.*

PErgo nunc ad gressum: qui pedibus fit. Horum alii digitati, ut crocodilo, & vitulo marino; alii bisulci, ut hippopotamo. Item piscium quidam bipedes, ut tritones; quidam quadrupedes, ut hippopotami; quidam multipedes, ut scolopendræ. Sed longè maxima vis piscium pedibus caret, quia nulli forent usui in aquis. Nempe multò aliter cum iis est comparatum, quàm cum avibus: quia in sicco his, ac in terra, est vita. Sic sapienter Deus cuncta dispertitur. Pisces, quia pedibus fere careant, νήποδες vocantur: nempe ex νη privativo, & πούς, *pes*; ut rectè est apud Suidam. Altera tamen opinio ibidem subjungitur, ut dicantur νήποδες, à νέω, *nô*, sive *nato*; quasi νηξίποδες, *natantes pedibus*. Et hoc etymon ibi præfertur, quia ἔχουσι πόδας αἱ φῶκαι, *pedes habent vituli marini*: quibus nihilominus νηπόδων nomen convenit. Nam Homeri est Odyss. Δ *: * vers. 404.

Ἀμφὶ δέ μιν φῶκαι νέποδες. —

Hoc interpretes transtulere:

Circa ipsum verò phocæ carentes pedibus.

Sed vel νέποδες aliter exponendum, vel erraverit Homerus. Nam phocis pedes esse, satis constat. Quare potiùs dixero, Homerum νέποδας posuisse non ἐπιθετικῶς †, pro *pedum expertibus*, sed ὑπαρκτικῶς ‡ pro *piscibus*: quibus data hæc νεπόδων appellatio, non quia nullis piscium sint pedes; sed quia paucis, imò vulgarium nullis. Est verò eorum, qui pedes habent, hujusmodi discrimen; quòd alii solùm gradiantur, alii etiam natent. Cancri sic ἁπλῶς * dicti (nam cancros mæas superiùs excepimus) non natant, sed solùm gradiuntur. Progredi sciunt, & celeriter quidem, ob multitudinem pedum, & crurum brevitatem. Nesciunt autem natare, tum ob defectum pinnarum; tum vitio caudæ sic corpori applicitæ, ut nequeat extendi.

† velut appositum.
‡ ut subjectum, sive substantiam significans.
* simpliciter.

At natatu, & gressu, pollet crocodilus. Imò, pro corporis mole, gressus ejus satis est velox. Vituli item marini, de quibus paullo antè diximus, utroque valent. Pedes anteriores ingressui, sive reptationi, serviunt. Ad natandum parum sunt idonei, quia ungues quidem exstant; at digiti nonnisi in extremo quatuor lineis discernuntur. Posterioribus natant quoniam caudæ potiùs naturam referant, quàm pedum. Aristoteles de iis sic scribit lib. II

† Ex dist. Cas. Scal. cap. 4, sect. 14.

Histor. Anim. cap. I †: Ἡ δὲ φώκη, ὥσπερ πεπηρωμένον τετράπουν ἐστίν. εὐθὺς γὰρ ἔχει μετὰ τὴν ὠμοπλάτην τοὺς πόδας ὁμοίους χερσὶν, ὥσπερ καὶ οἱ τῆς ἄρκτου. πενταδάκτυλοι γάρ εἰσι, καὶ ἕκαστος τῶν δακτύλων καμπὰς ἔχει τρεῖς, καὶ ὄνυχα μέγαν· οἱ δὲ ὀπίσθιοι πόδες, πενταδάκτυλοι μέν εἰσι, καὶ τὰς καμπὰς καὶ τοὺς ὄνυχας ὁμοίους ἔχουσι τοῖς προσθίοις· τῷ δὲ σχήματι, παραπλήσιαι ταῖς τῶν ἰχθύων οὐραῖς εἰσιν. Pro ὄνυχα οὐ μέγαν, ut eſt in editione Sylburgianâ, repoſui ὄνυχα μέγαν: partim quia id verius eſt, partim quoniam video, ſic eſſe etiam excuſum Aldinâ anni cIↃ CCCC XCVII: imò ſimiliter & Florentina Leonici, & Baſileenſis Iſengrinii. Sylburgiana conſentit tralationi Gazæ; qui vertit, *unguibus muniantur non magnis*. Sed cum Aldina, qua utebatur Cæſar Scaliger, convenit tralatio ejuſdem. Sic enim totum locum reddidit: *Marinus autem vitulus tanquam mutilus quadrupes eſt. Etenim ſub armis ſtatim pedes habet manibus ſimiles, velut urſinos. Nempe quinis diſcreti ſunt digitis. Quorum ſinguli ternas habent flexiones, atque unguem grandem unum. Poſteriores quoque pedes, numero quidem & curvaturâ digitorum, item ipſis unguibus, ſimiles habent prioribus. Ceterùm figurâ ad piſcium caudas propiùs accedunt.* Eo lubentiùs locum hunc adſcripſi; quia abunde eo refellitur pictura phocæ, quam Bellonius repræſentat ‡. Nam poſteriores etiam pedes cum quinis expreſſit digitis. Atqui αὐτοψία *, ad quam meritò etiam provocat Rondeletius †, clarè evincit, vituli pedes poſteriores non eſſe, ut in caſtore, diviſos, ac membranis intertextos. Alioqui Ariſtoteles non hunc vitulum vocaret quadrupes mutilum. Quomodo loquitur, quia poſteriores pedes, uti (quod Ariſtoteles ait) caudæ ſunt ſimiliores; ita ejuſdem potiùs munere funguntur. Nam non greſſui inſerviunt, ſed natationi; ad quam magnum quoque caudæ uſum eſſe, ſuperiùs diximus.

‡ lib. I de Aquatilibus, cap. 4.
* conſpectus ipſe.
† lib. 16 de piſc. mar. cap. 6.

Præterea & natant, & gradiuntur, ſcolopendra minor, teſtudo marina, ac lutaria: polypus item utrumque præſtat brachiis; quæ & pedes dici poſſe, ipſum *polypi* nomen indicat. Præterea verò ſe promovet corporis flexibus. Quod & faciunt hirundines marinæ, ac paluſtres.

Miretur aliquis, cetacea à me præteriri, cùm pedes habeant. Sed his non ambulant; quia pedes ob molem corporis non ſuſtinent tantum pondus.

At locuſtæ aliâ de cauſſâ non gradiuntur: nempe quia pedes habent in obliquum converſos; eoque natatui, quàm greſſui aptiores.

Sunt præterea è piſcibus, qui non tantùm natent, ſed etiam volent; ut ἡ τευθὶς, ſive loligo, quæ commutatâ principe literâ ſic dicitur, quaſi *voligo*; ut Varro cenſet lib. IV de L. L. De eâdem, & pectunculis, ſic Plinius lib. IX, cap. XXIX: *Loligo etiam volitat extra aquam ſe efferens: quod & pectunculi faciunt, ſagittæ modo.* De pectunculis poſtea dicam. Loligo autem non tam volat, quàm exilire extra aquas eſt contenta: qui & delphinis mos. Veriùs volat χελιδὼν, ſive hirundo: quæ hunc in uſum accepit pinnas latas longaſque, ac, ut in veſpertilione videmus, certis cartilaginum intervallis conſertas: ſicut de eo Cæſar Scaliger * ſcribit. Ac ſic vocatur, quia in volando referre hirundinem videtur. Vnde idem Plin. lib. IX, cap. XXVI dixerat: *Volat hirundo ſanè perquam ſimilis volucri hirundini: item milvus.* Ac Rondeletius lib. IV de piſc. mar. cap. VIII: *Vidi equidem hirundines marinas ad lapidis jactum extra aquam in aëre volitâſſe, & milvos, & mugilum genus alatum. Hujuſce rei locupletes ſunt teſtes, qui ad Herculis columnas navigant; quo in loco hirundines multæ volare videntur. Sed piſcium alii aliis longiùs, celeriùs, & frequentiùs, volant. Quibus enim priores pinnæ ſunt longiores, latioreſque, & valentiore membranâ contextæ, ii meliùs volare poſſunt, longiùs etiam volant.* Ac plura ibidem, etiam de exocœto; ſed ſaltante veriùs, quàm volante: adhæc ſalmone, aquarum fontes petente: pectunculo item, de quo ex Plinio jam diximus. Eſtque & alter de hoc apud eundem locus lib. IX, cap. XXXIII: *Saliunt pectines, & extra volitant, ſeque ipſi carinant.* Volitant autem pinnis, ut iis tum ſint pro pennis: præcipuéque in volando hoc agunt, ut effugiant hoſtem. Trebius Niger etiam ex volatu eorum imminentem colligebat tempeſtatem; de quo poſtea.

* In Ariſt. Hiſt. Anim. lib. 2. cap. 18, ſect. 135.

Eſt & in piſcibus ἱέραξ, ſive ἴρηξ; ut Oppianus ‡ vocat. Latinis ſit *accipiter*. Sed Plinius *milvum* nominat, verbis antea adductis. Hic vix volat; imò ambigere poſſis, utrùm extra aquas prorſus feratur; an in ſummo fluitet æquore.

‡ Halieut. lib. I, verſ. 428.

Adhæc inter volatiles piſces à Plinio refertur lucerna. Sed Rondeletius eundem ac hirundinem, Salvianus autem eundem ac milvum, cenſet. Cur *lucerna* dictus ſit, inferiùs exponam, cum agetur de piſcium, extra alimoniam, & medicinam, uſibus variis.

Nec ſolùm hiſce differentiis diſtinguuntur piſces, qui totum movent corpus; ſed eo quoque, quòd hi celeriùs, illi tardiùs, moveantur. Sic canis cetaceus celerior eſt balænâ. Quis verò omnium maximè ſit expeditus, docet his verbis Plinius lib. IX, cap. VIII: *Velociſſimum omnium animalium, non ſolùm marinorum, eſt delphinus, ocior volucre, ocior telo: ac niſi multùm infra roſtrum os illi foret, medio pene in ventre, nullus piſcium celeritatem ejus evaderet. Sed adfert moram providentia Naturæ, quia niſi reſupini, atque converſi, non corripiunt.* Videmus, ut homo gentilis in compage ac ſtructura delphini agnoſcat providentiam Naturæ. Quàm turpe igitur, ſi quibus major multò lux affulſit, non à mirandis naturæ ad providentiam conditoris adſcendant! Interea, quod dici ſolet, bene quidem dicit, ſed malè probat. Nam quod ait, os habere in parte inferiori, id falſum putamus. Idem tamem Ariſtoteli traditum lib. IV de Partib. Animal. cap. XIII: Ἔχει δὲ καὶ περὶ τὸ στόμα διαφοράς. τὰ μὲν γὰρ κατ' ἀντικρὺ ἔχει τὸ στόμα, καὶ εἰς τὸ πρόσθεν· τὰ δ', ἐν τοῖς ὑπτίοις, οἷον δελφῖνες, καὶ τὰ σελαχώδη. *Sunt & oris diſcrimina. Aliis enim ex adverſo, parteque anteriori os eſt: aliis verò in parte inferiori; ut delphinis, ac cartilagineis.* Vt

bac

hac parte à summo magistro recedam, facit, quòd, quæcunque juniores de delphinis scripsere, figuræque ab iis expressæ, longè aliud ostendant. Quare vel Aristoteles, & Plinius, errarint; vel delphinus noster sit alius ab illo veterum. Sed ad Plinium redeamus: qui, post verba superiùs allata, continuò subjungit: *Quæ caussa præcipuè velocitatem eorum ostendit. Nam cùm fame conciti, fugientem in vada ima persecuti piscem, diutiùs spiritum continuere; ut arcu emissi, ad respirandum emicant; tantâque vi exiliunt, ut plerumque vela navium transvolent.* Vbi videmus, delphino etiam volatum tribui. Similiter Solinus cap. XXII: *Ante omnia nihil velocius habent maria: ut plerumque salientes transvolent vela navium.* Apud Aristotelem in IX Histor. anim. pro eo est: Καὶ ὑπερβάλλουσι τοὺς ἱστοὺς, hoc est, *Et transvolant malos.* Nam ἱστὸς, *malus*; ἱστίον, *velum.* Quæ confudisse Plinius videtur. Cæterùm etsi invitus ab Aristotele recedere solet Cæsar Scaliger; hac parte tamen deserere videtur. Sic enim scribit *: *Cùm Aristoteles ait, malos navium transmittere, puto ludebat.* Sed ut de tanto seu saltu, seu volatu, tueri philosophum vix ausim: constat tamen eo mirandum in modum valere. Tantæ velocitatis, & agilitatis (quam Oppianus etiam celebrat, de Iberorum equorum celeritate agens) caussa non in pinnis est, quæ pro corpore exiguæ obtigere: sed partim in robore, quo valet; partim ab agilitate, quæ à nervis, ac tendinibus dependet; partim ab arte, quia, ut urinatores animam continent; sic ille primò comprimit spiritum, ac deinde corpus, velut sagittam nervo expulsam, jaculatur. Nam spiritus ita compressus ab urinatore, ac delphino, propellit utrumque: ut præter Plinium (cujus verba adduximus) etiam Aristoteles tradidit, & ex eo Ælianus lib. XII de Anim. cap. XII.

* in Arist. lib. 2 Hist. Anim. cap. 16. sect. 18.

Porrò delphini etsi non sint tergo naturâ repando: eo tamen tunc sunt incurvo, cùm se ad prosiliendum vibrant, vel etiam lusitantes, ac navigia consequentes, caput undis exserunt. Eáque ratio est, cur Oppianus † κυβιστῆρι, hoc est, *urinatori*, comparet: ac Ovidius etiam in XI Metam. dicat ‡:

† lib. 2 Κυνηγ. vers. 586.

—Nec se super æquora curvi
Tollere consuetas audent delphines in auras.

Et Metam. III, de Medonte Tyrrheno in delphinum converso:

*Corporeque *, & presso spinæ curvamine flecti*
Incipit.—

* Al. Corpore, sed presso.

Talis etiam exprimitur in vett. marmoribus; uti & numismatis; quemadmodum illo, cujus ab uno latere est; *Imp. Titus Cæs. Vespasian. Aug. P. M.* Ab altero autem delphinus cum dorso repando circumvolutus anchoræ, ac circum eum: *Tr. P. IX Imp. XV. Cos. VIII. P. P.* Figurâ anchoræ, ac delphini, significatur, inter tarditatem anchoræ, ac celeritatem delphini mediam esse insistendam viam; secundùm proverbium, Augusto Cæsari ‡ usque adeò placitum, Σπεῦδε βραδέως, *Festina lente.* Symbolum verò id Aldo etiam Manutio placuisse, nemo paullò humanior ignorat. Adderem & achatem annuli, cui ille repando cum tergo insculptus in dactyliotheca Gorlæi †, si satis esse vetustum constaret. Oporinus quoque, minimè illaudatus typographus, cum Arione sic eum editionum suarum symbolo expressit.

‡ Sueton. in Aug. cap. 25.

† num. 53.

Etsi autem delphino velocitas sua plurimùm ad pisces capiendos prosit: interdum tamen hæc illi exitio est: ut, quoties celeriores insequens pisces, dum impetum nequit sistere, in litus se ejaculatur; ubi eum cum aquis vita destituit die tertio, vel præterpropter. In piscibus, quorum ergò tanto fertur impetu, mugiles sunt: quos omnium velocissimos Plinius inquit lib. IX, cap. XLII. Sunt in horum genere κέφαλοι: qui magnitudine capitis cæteros superant mugiles. Vnde & nomen; nempe ut Euthydemus Atheniensis ait *, διὰ τὸ βαρυτέραν τὴν κεφαλὴν ἔχειν, *ob gravius illorum caput.* Celeritatem eorum indicat, quod scribit Cæsar Scaliger comm. in Histor. Aristot. de Anim. ‡ *Minimam piscatoriam, in qua essemus nos, cephalus transiliit.*

* lib. de Salsamentis apud Athenæum lib. 7.

‡ lib. 2. cap. 16. sect. 118. pag. 234.

Magna etiam celeritas thunni: cui & ab impetu nomen. Nam θύνειν valet ὁρμᾶν †. Item omnium ὀξυρύγχων *.

† cum impetu ferri.

* quibus rostrum est acutum.

Quin & carabi, cancrorum genus, ut Plinius † ait, *in Phœnice tantæ sunt velocitatis, ut consequi non sit.* Atque, ut idem ait, *hippæ* nominantur. Nempe, ut Terentii *Adelphæ*, ἀδελφοί: sic *hippæ* fuerit ἵπποι. Sed rectè emendant *hippeis*, ἱππεῖς, hoc est, *equites*: ut est apud Aristotelem lib. IV Histor. Anim. cap. II *: ubi addit, sic vocari, διὰ τὸ οὕτως ταχέως θεῖν, ὥς τε μὴ ῥᾴδιον εἶναι ταχέως καταλαβεῖν· *quia velociter adeò ferantur, ut captatores vix consequi possint.* Cæsar Scaliger ‡ ad hanc celeritatem conferre etiam arbitratur ventrem cibi vacuum ob pabuli penuriam.

† lib. 9. cap. 31.

* ex dist. Cæs. Scal. cap. 3, sect. 65.

‡ ad locum Aristotelis proximè allatum.

At tardissimè è piscibus moventur balænæ, aliæque belluæ marinæ; idque præ corporis mole. Tardus etiam motus eorum, quibus caput grande; ut orchios, ranæ piscatricis, uranoscopi. Adhæc planorum; ut passeris, rhombi. Item iis, qui pedibus natant; ut polypi, sepiæ, squillæ. Præterea quibus caput depressum, caudâ sursùm elatâ, quomodo inhibetur natatio; ut uranoscopo, & memoratæ antea ranæ piscatrici: vel quibus caput elatum; ut hippocampo.

CAPVT XX.

Ad locomotivam refertur spiratio; quæ triplex: præcipua verò earum respiratio perfecta; quæ aëris est pulmonibus attracti, & remissi. Cur pisces minores diutiùs se contineant sub aquis; majores autem, qui pulmones accepere, suffocentur. Laryngos, & asperæ arteriæ, utilitas. Cui bono sit cohibitio respirationis. Cur alius sit cordis situs iis, qui pulmonibus, quàm qui branchiis, respirant. De asperæ arteriæ usu ad cor refrigerandum; item fistulæ, quæ

quæ in respirando tantam etiam vim aquarum efflat in naves, ut periculum sit, ne mergantur: adhæc præcordiorum, ad quorum motum moventur pulmones. Imperfecta respiratio refrigerat cor aquâ branchiis admissâ. Quare branchiis locus sit attributus circa cor. Cur, quæ his respirant, non moveant imas ventris partes. Nova Rondeletii de branchiarum usu opinio. Duplex adducitur ratio, cur in summo mari natent murænæ; una quidem pinguedo; altera autem siccitas ex Solis torrentis ardore. Πλῶτῃ, *seu flutæ, unde nominentur.* Exormistos *Cassiodori est naturæ similis, ac murænæ. De branchiarum numero. De transpiratione, quam Cardanus vocat* spirationem occultam: *ac perperam hoc nomine à Cæsare Scaligero culpari. Nec ab eodem Scaligero solidè adstrui,* ὀστρακόδερμα *non perspirare.*

VIdimus de triplici piscium motu; natatu, gressu, volatu. Verùm & spiratio est motus quidam. Hæc quomodo tum ad vegetativam, tum ad sensivam referatur facultatem, dictum nobis lib. superioris cap. XXXVIII. Est hæc spiratio triplex: una est respiratio; altera quasi respiratio; tertia autem perspiratio.

Respiratio sic propriè dicta est aëris frigidi, qui circumfunditur, attractio, & ejusdem expulsio. Hæc à sapientissimo numine iis est attributa, quibus sanguis esset calidior, atque is copiosus. Hoc imprimis videmus in piscibus majoribus. Minores enim diu se continent sub aquis; quia sanguis iis frigidior, & is paucus; ut non magnopere egeant frigoris. At eo pisces indigent majores ob majorem calorem: unde & pulmones iis dati: nempe, ut alibi * dictum, ad aëra captandum, quo refrigerentur. Sanè tales propterea summis in aquis fluitant, ac capite etiam erecto capiunt somnum, ut aëra sic hauriant. Quod si diutiùs sub aquis detineantur, ut si retibus impliciti emergere nequeant, intereant suffocati.

* lib. 3. cap. 38.

Nec tantùm pulmones inserviunt respirationi: sed etiam aspera arteria, fistula, & præcordia. Quam dixi arteriam, cujus caput λάρυγξ vocatur, soli illam habent pulmonibus præditi. Vsus ejus est, ut spiritus hac attrahatur, & emittatur: quandoque etiam, ut retineatur. Nam interdum piscibus conducit cohiberi spiritum, quò faciliùs attollantur. Siquidem retentione spiritûs fit, ut aër eos quasi suspendat in aquis.

Vt verò in iis, qui pulmonibus respirant, asperæ daretur arteriæ locus: eò cordis situs obtigit paullò inferiùs, quàm branchias habentibus. His enim id collocatum, ubi branchiæ coeunt dextræ, & sinistræ. Ac tales extra aquas celeriùs aliis exstinguuntur; quia spiritus habent animales magis aqueos; ut absque iis nequeat refrigerari cordis fervor. Sed illis, qui præditi sunt pulmonibus, spiritus sunt magis aërei: unde refrigerando eorum spiritui non aqua solùm, sed aër etiam, convenit. Hoc liquet ex vitulis marinis spirantibus, & dormientibus in terra.

Quomodo autem aspera arteria in pulmones disseminetur; primus exposuit Rondeletius, dignissimus planè, quem super isto adeas lib. III de Piscibus marinis, cap. XI.

Fistula quoque nonnullis in fronte, vel tergo, obtigit; ut eâ respirent, & aquam ore receptam rejiciant. Plinius lib. IX, cap. VI, vocat *ora*. Sic enim scribit: *Ora balænæ habent in frontibus; ideoque, summa aqua innatantes, in sublime nimbos efflant.* Vbi *ora* Plinius vocat, quæ Aristoteli sunt φυσητῆρες. Ac Plinio, Solino, aliis, inde balænarum genus nomen *physeterum* accepit. Hermolaus vertit *flatores*. Aristoteli is piscis videtur esse πρῆστις: quod similis originis. Nam πρῆστις à πρήθω, ut φυσητὴρ à φυσάω. At idem πρήθω, ac φυσάω †. Vt Il. α: † flo.

Εν δ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον. —

Vbi Eustathius ‡ πρῆσεν, sive ἐνέπρησεν (est enim tmesis) ἐφύσησε exponit: quod est *inflavit*. Vt sententia sit, Ventus medium velum flatu implevit. Quantos physeter fistulâ suâ nimbos efflet, indicat Strabo in XV; ubi ait, Nearcho navigante in sinu Persico, tantam eructâsse diluviem, ut præ caligine nec ea possent conspici, quæ forent proxima. Etiam Guilielmus Turnerus Anglus, in epistola ad Conradum Gesnerum, refert, genti suæ vocari *worpoul*; magnitudinis esse portentosæ; minoris tamen, quàm balænas; aquæ tantum fistulâ efflare, ut singuli uno rictu replere, ac mergere, navim valeant. Hujus verò rei se testem ait oculatum.

‡ pag. 139. edit. Rom.

apud Gesn. de aquatilibus, pag. 853.

Etiam ad respirationem conferunt præcordia, sive διάφραγμα. Ad hujus enim motum moventur pulmones. Atque, eodem inflammato, respiratio vel aufertur, vel læditur: eoque cor nequit refrigerari. Ac talis est respiratio, quæ dicitur perfecta.

Imperfecta autem, quam *quasi respirationem* vocamus, non aëre per pulmones attracto refrigerat cor, ut in respiratione propriè dictâ; sed aquâ per branchias attractâ fervorem cordis temperat. Est igitur hic quiddam tum aëri, tum pulmonibus ἀνάλογον †; ac aqua quidem aëri, pulmonibus verò branchiæ respondent. De hoc branchiarum usu ita B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. IV: ubi comparationem inter homines, & pisces, instituit: *Sicut nobis spiritus, ita illis aqua vivendi ministrat substantiam. Nos, intercluso commeatu spiritus vitalis, statim exstinguimur. Pisces quoque sublati de aqua, sine substantiâ sui, vivi esse non possunt. Et caussa manifesta est, quoniam nobis pulmo, per thoracis laxiora penetralia, recipit spiritum. Pisces verò branchias habent; quas nunc plicant, & colligunt; nunc explicant, atque aperiunt. In hanc ergo collectionem, & apertionem, dum suscipitur aqua, & transmittitur ac penetrat, respirationis munus videtur implere.*

† simile, ac proportione respondens.

Atque ex his etiam liquet, cur Deus branchiis locum dederit circa cor. Hoc enim est, cui opus refrigeratione. Cæterum qui branchiis respirant, non movent imas ventris partes, quia

quia musculi epigastrii non pertingant ad eas usque partes, quibus fit illa quasi respiratio.

Verùm quod branchias ad refrigerandum à divina attributas providentia diximus; id ex veterum opinione, ac recepta penè apud omnes, dictum nobis fuit. Alioquin scrupulum non levem injicit doctissimus Rondeletius lib. III de piscibus marinis, cap. XII. Ipsum audiamus: *In branchiis animadverti, illis fere immotis, opercula ossea imposita dilatari, & comprimi: deinde in branchiis foramina nulla esse, aut cavitates per se attrahendo aëri vel aquæ, aut istis attractis, ad cor transmittendis accommodatas: quæ faciunt, ut dubitem, num hiatus illius operculi ossei dilatione aperti, & ejusdem compressione occlusi, potiùs quàm branchiarum beneficio, fiat respiratio* †. *Quis igitur branchiarum usus in piscibus? nempe ut cibus per hiatum illum ad respirationem à naturâ comparatum non efflueret; sed branchiis veluti claustris contineretur, & rectâ ad ventriculum delaberetur, & aqua simul cum cibo hausta rejiceretur.* Hæc Rondeletii sententia si placet; quæ ab Aristotele tribuuntur branchiis, rectiùs capiantur de osseis operculis, quæ branchiis superposita sunt. Sed dum super hoc disputant eruditi, veterum nos de branchiis opinionem, tanquam receptam penè apud omnes, & fortasse etiam veriorem, bonâ cum dissentientium veniâ, sequemur.

† *Laxè* respirationem *dixit, quam nos* quasi respirationem *vocabamus, sive* respirationem imperfectam.

De murænarum branchiis cur Aristoteli potiùs, quàm Plinio, accedamus, diximus capite superiori. Vt verò branchiis tam exiguis respirare nihilominus valeant, in summis natant aquis. Atque hoc tanto magis possunt, quanto sunt pinguiores. Hinc Varro libro eo, qui inscribebatur Gallus, de admirandis *: *In Sicilia quoque Papirius* † *manu capi murænas flutas, quòd hæ in summa aqua præ pinguedine flutentur.* Vbi *flutent* malim, quod valet, *flutent*. Vnde *flutæ*, ut Macrobius hic vocat, dictæ sunt: nempe ad exemplum Græcorum, quibus similiter πλωτοὶ vocantur. Sed quod Varro ait, pinguedinem esse in caussa, cur sic fluitent; id hactenus amplector, ut præterea in considerationem veniat siccitas, quam in fluitando contrahunt Solis ardore: qui sic eos torret, ut se nequeant curvare, ac propterea, ut Varronem dicere vidimus, manu facilè capiantur. Hinc Martialis in Xeniis *:

* *apud Macrobium lib. 2 Saturn. cap. 11.*

† *Puto antecesseras* ait, *vel* refert. *Intelligo autem Papirium Fabianum*, naturæ rerum peritissimum; *ut Plinio vocatur lib. 36, cap. 5. Vt nihil caussæ sit, cur cum viro docto* Papirii *nomen deleamus.*

* *epig. 80.*

Quæ natat in Siculo grandis muræna profundo,
Non valet exustam mergere Sole cutem.

Et icciro, ut dixi, *flutæ* nominatæ; quia Sole torrefactæ, velut exanimes fluant. Idem de exormisto narrat Cassiodorus lib. XII Variarum, epist. XIV ad Anastasium cancellarium: *Exormiston*, inquit, *inter pisces regium genus, compar murænis corpore, vel* (malim *sed*) *colore distans, naribus setosis, colostreâ delicatâ teneritudine præditum, oleoso ac suavi liquore coagulatum: appetibilis grataque pinguedo: cum spumis fluctuantibus inter aëris confinia cœperit enatare, nescit ad cubilia redire: quæ deserit credo, aut immemor reversionis, aut teneritudine summâ mollitus: nequit undis elevantibus contrariâ obluctatione demergere: fertur velut corpus exanime, nullis nisibus periculum, nullâ arte devitans: & hinc viribus destitutus redire non creditur, quia nec fugere posse sentitur.* Quid mirum autem, si id commune habeat cum muræna: quando, ut Cassiodorum audivimus loquentem, corpore sit murænis compar? Imò ut de muræna Sicula loquitur Martialis; ita & de pisce Siculo sermo est Cassiodoro. Nam capi ait in Brutiorum litore Rhegino. Ac ejusdem libri epist. IV, ubi mensæ regalis delicias enarrat, post Danubii carpam, & Rheni ancoraginem, exormiston Siciliæ subjungit. In utroque MSo nostro est, *Exormis torficula quibuslibet laboribus afferatur.* Sed princeps syllaba in *torsicula*, citra dubium præcedentem ad vocem pertinet.

De numero branchiarum ita Plinius *: *Piscium alii branchias multiplices habent, alii simplices, alii duplices.* Quod ad multiplices, sunt eæ quibusdam quaternæ, aliis quoque octonæ: proque branchiarum numero etiam foraminum numerus variat. Quippe lampetris ea sunt septena, quina galeis prope omnibus, unicum utrimque murænis ac congris. Est verò hoc, ut branchias habeant, piscium proprium. Vnum exceperis crocodilum. Sed neque ille, cùm ἀμφίβιος † sit, terrestrium numero planè est eximendus.

* *lib. 9, cap. 18.*

† *quasi anceps, in utraque, &* terra, & *aqua sede vivens.*

Superest διάπνοια, sive *perspiratio*, quam vulgo *transpirationem* nuncupant. Fit ea per exiguos, ac sensum fugientes totius corporis meatus. Vnde *occultam spirationem* vocat Cardanus *. Sic enim scribit: *Spirant animalia omnia manifestè, vel occultè.* Sed hoc quoque Scaliger culpat Exercit. CCLXXIII: *Verba*, inquit, *tua te produnt: qui dicas, manifestè, aut occultè: quæram, qui scias: Si occulta vidisti, non occulta sunt.* Atque hoc à se acutè dictum adnotavit. Sed enim quid apertius, quàm Cardano *occultam* dici *spirationem*, quæ aliis *insensilis* vocatur? Sic hystericæ vivunt perspiratione: cujusmodi spiratio nisi lateret domesticos ipsos; non aliquæ, licet vivæ, pro mortuis habitæ, eoque terræ essent mandatæ. Hujusmodi spiratione, visui non manifestâ, sed occultâ, vivunt insecta; eâque vel tenui, ut muscæ; vel crassiore, ut lumbrici. Sed quæritur, utrùm id quoque habeat locum in aquatilibus. Censent plurimi. Nam ὀστρακόδερμα † ajunt perspirare. Sed enim vide quid contrà obtendat Cæsar Scaliger Exercitat. CCLXXIII, sect. I: *Ostreas, alterâ ablatâ testâ, ne conclusæ fallant oculos, in aquæ plenam pelvim mitte: videbis aquam neque moveri motu ullo, neque ampullari. Et egent illâ tum anhelatione, cùm nixibus irritis requirunt testam.* Verùm pro receptiori sententia dixerit aliquis, usque adeò minutum, & tam invalidum esse id, quod perspiratur, ut nullus aquæ motus, nullæ in eo bullæ compareant. Interea fatendum, nec sic solidè aquatilium perspirationem evinci. Nam si ipsi agnoscant, tam frigidi temperamenti aquatilia esse nonnulla, ut nec respiratione per pulmones; nec quasi respiratione per branchias,

* *lib. 12 de Subtilitate pag. 466, edit. Lugd. an. 1580.*

† *testis conclusa duris.*

 chias,

chias, indigeant; sed ad refrigerationem iis sufficiat perspiratio: quid si nos dicamus, tam debilem esse calorem nonnullis, ut iis nec perspiratione sit opus? Scio, id Galeno adversari, qui negat, vel animal esse posse, nisi spiret; vel spirare, nisi animal sit. Sed enim nunc solùm quæritur, ecquo sententia hæc nitatur, præterquam autoritate dicentis. Nec enim video, quomodo seu hanc, seu alteram tueri opinionem visum fuerit, sat validis ea possit argumentis vel adstrui, vel destrui.

CAPVT XXI.

Rondeletii de eo sententia, cur diutius extra aquas vivant exocœtus, anguillæ, murænæ: channæ contrà citò extra eas moriantur, & unde channis *nomen. Quibus argumentis hanc Rondeletii opinionem Cæsar Scaliger impugnet. Dissensus eorundem de isto, utrùm sub aquis pisces spirent aëra: & quâ occasione Scaliger aggressus sit oppugnare de isto Rondeletium, sed modestè, nec sine ejus viri laudatione. Multorum piscium sonum vocem dici non posse. B. Ambrosii judicio, non eò contemtiores, sed laudatiores esse pisces, quòd vocis sint expertes. Qui piscium sint vocales. Vituli marini mugitus.* Bocæ *unde nomen. Gemitus delphini. Qua mente Aristoteles neget, delphino esse linguam solutam. Refellitur Græculorum opinio de delphinis* simonis *nomine gaudentibus: & quomodo eam tueri conetur Cardanus, sed Scaligero meritò adversante.*

DE triplici piscium spiratione dixi. Nunc disquiramus, cur alii aliis diutiùs extra aquas vivant. Primùm videamus de iis, quæ exeunt in terras pabuli, vel somni caussâ; ut exocœtus. Rondeletius * hoc in eo fieri ait, quia frigidus aër nequit per branchias confertim irruere ad cor; sive quia careat branchiis, ut Plinius † censet; sive quia angusta admodum sit branchiarum rima, eoque haut nimius ei sit aëris appulsus. Anguillæ, ut Plinius * ait, *durant sine aqua senis diebus, aquilone spirante, austro paucioribus.* Has, uti & murænas, idem Rondeletius † ait diutiùs sine aqua vivere, quia ob rimæ parvitatem nonnisi parum aëris trahant, sic ut lædi cor nequeat refrigeratione. At contrà channas putat citò interire in terra, quia multum attrahant aëris ob hiatum perpetuum; unde & iis nomen esse datum ait Eustathius *. Nempe ἀπὸ τοῦ χανεῖν, quod est *hiare.* A quo & χάνος, pro *ore*, apud Comicos; teste Polluce †. Sed rectè ea Cæsar Scaliger refellit. Nec enim nimis refrigerando lædit aër adsuetos vivere in aqua; quod elementum aëre est frigidius. Et, quemadmodum ex Plinio dicebamus, non tam diu extra aquas vivunt flante noto, quàm aquilone; qui frigidior est altero. Diutius etiam pisces extra aquas verno vivunt tempore, quàm æstivo. Præterea ab aëre branchiis recepto malè ratio arcessitur, si aër attrahatur ore, branchiis emittatur: quomodo earum angustia potiùs caussa sit futura, cur aër ore receptus exire branchiis non possit, eóque retentus diutius, cor magis refrigeret. Tantóque magis in murænis hoc fieret; quòd ore sint patulo, & hiante admodum. Eo plus recipiat aëris: & quia unicum duntaxat branchiis utrimque est foramen, eo difficiliùs exibit aër, ac cor lædet vehementius. Cui adversatur, quòd diu in terris vivere fatentur. His satis refellitur, quòd Rondeletius contendit, eo diutiùs pisces eos vivere in terra, quia ob rimam branchiarum angustam non plus aëris assumant, quàm sufficiat cordis refrigerationi. Quemadmodum inde etiam diluitur, quòd channas ait citò interire, quia copiosiùs attraxerint frigidum aëra, quàm cor ferat.

Itidem in Rondeletio improbat Scaliger, quòd operosè adeò contra Aristotelem contenderit, pisces aërem sub aqua spirare. Nempe eò Rondeletius attendit, quòd aqua non sit pura, sed aëri permista. Censet propterea, pulmonibus, & branchiis, sub aquis etiam adduci aëra. At Scaliger ait, sic aquam & aëra, imò & ignem, terramque, misceri, ut ex iis unum quid fiat: nec piscibus eam esse vim, ut faucibus valeant aëra ab aquis separare. Statuit igitur ipse, cùm unumquodque animal eo nutriatur, quod convenit naturæ: omnino, quibus aëreus est spiritus, ut homini, aëre eum reparari; aquâ autem, quibus spiritus est aqueus, ut pisci. Nec inficiatur, branchiatis etiam piscibus refrigeratione esse opus: sed negat, inde consequi, respirationis esse indigos: quia refrigeratio non aëre solùm, sed aquâ etiam, fiat: à qua sit aquei spiritûs in piscibus pabulum. Plura si de istis voles, ipsum adi Scaligerum; qui accurate hanc quæstionem pertractavit, idque occasione hujusmodi. Iam ad finem perduxerat suas ad Cardanum Exercitationes, cùm incidit in Rondeletii libros de piscibus marinis. Legit inter cætera libri IV caput IX. Videt Aristoteleæ, suæque sententiæ pugnantissima. Non continuit igitur se, quin, Exercitatione CCLXXIII, sectioni priori alteram adjiceret, qua Rondeletii hanc opinionem refelleret, singulis etiam ejus occurreret argumentis. Nomini interim parcit: imò nunc *optimum philosophum, & amicum* hominem appellat: nunc *virum tum optimum, tum lenissimi ingenii, atque animi maximè temperati.* Quanto honestius hic, quàm Rondeletium nominatim excepit Cardanus †! Iulii Cæsaris Scaligeri vestigiis insistit, imò prope eum exscribit, Iulius Cæsar Vaninus de Admirandis Naturæ Arcanis dialogo XXXII.

His pauca de piscium voce adtexam, quia à spiratione est, quòd sint vocales. Sed est hoc in paucis. Nam longè maximam partem muti sunt; quemque sonum edunt, is à branchiis est, ut vox nequeat dici. Vidimus de istis obiter, cùm de hominum sono, & voce, ageremus *. Nec eo contemtior piscis, quia mutus: sed eo honoratior, quòd non verbis, sed factis, exse-

* *lib. 4 de pisc. mar. cap. 9.*
† *lib. 9, cap. 19.*
* *lib. 9, cap. 21.*
† *loco paullo ante memorato.*
* *in Odyss. o, pag. 1778, edit. Rom.*
† *lib. 2, cap. 4, sect. 22.*
† *lib. 7 de rerum Varietate, cap. 37:* ubi Rondeletium ait, *opere de piscibus* famam potiùs quærere, quàm veritatem, nullum habere pro se argumentum, nisi in quo apertè mentitur, veniâ dignum non esse, maxima tractare oscitanter, cum velit videri diligentissimus, *&c.*
* *lib. 3, cap. 27.*

exsequitur mandata, quæ Deus illi inscripsit. Itaque Ambrosius lib. v Hexaëm. cap. x, cùm narrâsset, ut pisces loca, temporáque observent, haut secus ac propositâ tesserâ, subjungit continuò: *Divinæ legi piscis obsequitur, & homines contradicunt. Piscis solenniter obaudit mandata cœlestia, & homines irrita faciunt Dei præcepta. An contemtibilis tibi videtur, quia mutus est, rationisque expers? Sed vide, ne tu tibi magis incipias esse contemtui, si irrationabilior deprehendaris. Quid autem rationabilius hoc piscium transitu, cujus rationem quidem verbis non explicant, sed factis loquuntur?*

Solùm verò vocales sunt, qui respirant, eoque pulmones & asperam habent arteriam: ut phocæ, quos *vitulos marinos* Plinius, *boves marinos* Servius interpretatur. Mugire constat; unde & nomen iis impositum esse, antea diximus. Quemadmodum & inde *bocas* vocarunt *à boando*, id est, *vocem emittendo*; ut quidem legere est apud Festum. Sed potiùs *boca* est ex φῶκα, φ in B transeunte; ut *balæna* ex φάλαινα, *umbilicus* ex ὀμφαλικὸς, *ambo* ex ἀμφὼ, *orbus* ex ὀρφὸς, *albus* ab ἀλφὸς, & similibus trecentis.

Eandem ob caussam etiam vocales sunt delphini. Plinius lib. ix, cap. viii: *Lingua est his contra naturam aquatilium mobilis, brevis, atque lata, haut differens suillæ. Pro voce gemitus humano similis.* Nec obstat Aristoteles lib. xvi Hist. Anim. cap. ii; ubi linguam iis tribuit οὐκ ἀπολελυμένην, *non solutam*: unde & negat, vocem proferre posse articulatam. Nam sententia est, linguâ quidem sonum promere; sed vocem eam non esse articulatam; idque iccirco, quia lingua non sit libera, ac soluta; quomodo fere in infantibus etiam se res habet.

Quibusdam verò persuasum est, delphinos non modò vocem edere: sed etiam sermonem intelligere humanum. Unde idem Plinius eo-
* lib. 9, cap. 8. dem in loco *: *Dorsum iis repandum, rostrum simum. Qua de caussa nomen simonis omnes miro modo agnoscunt, malúntque ita appellari.* Iure profectò mirus vocatur modus, modò verus. Sed quis credat, pisces naturâ Græcè intelligere, vel Latinè? Est enim *simonis* nomen iis impositum à simis naribus: qua de re dixi jam olim in
† lib. 4, cap. 13, sect. 10. Oratoriis institutionibus †, & notis in fragmenta veterum Tragicorum ‡. Fidem tamen
‡ ad Livii Andronici Ægisthum. habuit Cardanus lib. vii de Rerum Varietate,
* pag. 291, edit. Lugd. an. 1508. cap. xxxvii *. Rationem etiam adducit istiusmodi: *Delphines*, inquit, *Simonis quodam consueto nomine gaudent: quoniam vestigia consuetudinis, velut in cera formæ, inhærent in animalibus. Unde columbæ, in quibusdam insulis novi orbis, manibus capiebantur, nunc non: didicerunt enim longâ serie, fugere homines. Et catula mea, patre & matre genita adsuetis ferre, lapides & ferrum in octo diebus ferre didicit: mira res, cùm alium canem vix bimestri spatio, & magno cum labore, edoceas: imò prorsus non edocta, sponte ferebat, sed non afferebat. Itaque delphines priores, hoc nomine vocari adsueti, vestigium in pronepotibus reliquerunt, ut etiam nunc hoc nomine gaudeant.* Verùm multò aliter, ac veriùs sanè, de isto Cæsar Scaliger, Comment. in Aristotelis Hist. Anim. * *Multa* (de delphinis) *recensentur, quæ nostram superent fidem: ut & ridiculum illud ducamus, Simonis eis nomen gratum esse, quoniam simi sint; ut ne hic quoque Græcia careat mendacio.* * lib. 2, cap. 16, sect. 118.

CAPUT XXII.

Cur, ex sententia Plutarchi, justitiæ minùs adversetur esus piscium, quàm quadrupedum, vel avium. Cur pisces lacustres, vel degentes fluminibus cœnosis, pingues quidem sint, sed insalubres. Ut utrosque bonitate vincunt illi, qui degunt fluviis puris; ita vinci à marinis: & quæ sit caussa istius. Quare pisces ponti Euxini bonitate cedant piscibus alius maris. Ab eâdem caussa esse, quòd pisces è mari subeuntes flumen mediæ sint naturæ inter eos, qui semper in mari, quique in flumine semper agunt. Unde Xenocrates, qui Galeno antiquior, noverit percam Rhenensem. Quare pelagii pisces difficiles quidem sint concoctu, at bene nutriant. Saxatiles cur aliis præstent. Interim & horum alios magis accedere ad pelagios, alios ad litorales. Quâ de caussa meliores sint pisces, si mari tempestuoso capiantur: eoque laudentur, qui locis agunt ventosis, præsertim boreæ expositis. Tyrrheni maris pisces suaviores sunt, quàm Adriatici. Lupus in Tiberi duos inter pontes captus cæteris longè commendatior: ac caussam ejus esse non solum à fluminis natura, sed etiam agitatione & exercitio piscis. In piscibus commendatur media ætas, quæ nondum ad summam pertigit magnitudinem: & cur nec minuti, nec vetuli, probentur. Εὐφθαρτοι *pisces dicuntur etiam Græcis, qui facile concoquuntur. Solum è piscibus barbum ætate non reddi deteriorem. Piscium quosdam vere, alios æstate, vel hieme, præstabiliores esse. Etiam partium alias aliis esse meliores: & cur partes caudæ propiores præcipuè commendentur; in mugile maximè, non item in mullo. Aliarum quoque partium aliæ aliis sunt laudatiores.* Melandrya *quid. Discrimen etiam esse pro sexu. Nec leve esse hoc pro apparandi ratione: in qua distinguuntur frixi, assi, elixi, patinarii, sive jurulenti, qui &* jusculenti.

Tempus nunc est, ut consideremus immensam Dei bonitatem erga nos: quia non contentus pro cibo dedisse plantas, quadrupedes, aves: etiam, piscibus suppeditandis, inservire nobis jussit flumina, stagna, maria. Imò Lamprias apud Plutarchum † ait, δικαιότατον ὄψον εἶναι τὸ ἐκ θαλάττης, *justissimum esse obsonium, quod è mari petitur.* Rationem adfert hujuscemodi, quòd major nobis necessitudo sit cum terrestribus; quia in terra nobiscum vivant: eodem fruantur aëre, iisdem plantis nobiscum vescantur, pleraque eodem tecto nobiscum degant; ut canes, feles, subinde & equi: nobis etiam inserviant; quod si jugulemus ea, vocem edant, quâ ciere possint misericordiam sui. At piscibus nihil esse horum; cùm in alio vivant elemento, imò quasi in mundo alio: præterea † lib. 4 Sympos. problem. 4.

terea nec ministrent nobis, nec edant vocem: ut non sit caussa, cur sic amemus, ut ab necandis ac comedendis illis abstineamus.

Sed ut terrestrium, ita in aquatilium etiam alimonia, non leve est discrimen, deque eo agit Galenus lib. III de Facultat. alimentorum, cap. XXV. Petit autem discrimen, partim ex loco, ubi degunt; partim iis, quibus aluntur. Nos fusiùs paullò ex veterum aliis rem diducemus. Ac primùm οἱ λιμναῖοι ἰχθύες, πίονες· *lacustres pisces sunt pingues:* ut Hippocrates ait libro de Affectionibus. Sunt interea insalubres, quia cœnoso ac turbido vivant alimento. Par ratio piscium, qui in rivis degunt limosis, ac cloacas urbis excipientibus. Habent enim carnem mucosam, & excrementitiam. Deque hujusmodi fluviatilibus intelligi debet Xenocrates, quando eos cum lacustribus conjungit. Sic enim scribit: Ποτάμιοι δὲ, καὶ λιμναῖοι, κακοστόμαχοι, παχυμερῦς ὕλης δεκτικοὶ, δυσδιάχωροι· *Fluviatiles verò, & qui in stagnis degunt, stomacho nocent, succos gignunt crassos, difficulter excernuntur.* At fluviatilium aliorum ratio est dispar. Unde Simeon Sethi: Οἱ ἐν ποταμοῖς καθαροῖς τρεφόμενοι ἰχθύες, εὔχυμοι· ὥσπερ οἱ ἐν θολεροῖς, καὶ ἐν οἷς εἰσβάλλουσιν ὑπόνομοι καὶ ἄχρηστοι ὗλαι, κακόχυμοι, καὶ γαστρὸς βλαπτικοί· *Pisces, qui in fluviis puris & limpidis pascuntur, succi sunt boni: sicut qui in locis turbidis, & in quæ se ingerunt cloacæ, ac res quævis sordidæ, atque immundæ, mali sunt succi, & ventriculo noxii.*

Interea fluviatiles plurimùm cedunt marinis. Unde Hippocrates libro de Affectionibus: Οἱ ποτάμιοι βαρύτεροι· οἱ δὲ ἀκταῖοι, θαλάσσιοι, κουφότεροι· *Fluviatiles sunt graviores: leviores verò litorales, ac marini.* Nempe mare salsedine suâ, quia salis natura est calida, tum frigus temperat; tum humorem nimium absumit: quod in fluminibus non habet locum; utpote dulcibus, non salsis. Itaque & marium est discrimen pro fluminum ratione, quæ hæc ingrediantur. Ponti enim Euxini pisces non sunt ejus bonitatis, ac aliorum: nempe quia multos, & magnos excipit fluvios; ut est apud Galenum lib. III de facult. aliment. cap. XXIV *. Subdit verò: Οἱ μὲν ἐν τῇ τοιαύτῃ (θαλάττῃ,) καθ' ὅσον πλεονεκτοῦσι τῶν λιμναίων, κατὰ τοσοῦτον ἀπολείπονται τῶν ἐν καθαρᾷ θαλάττῃ διαιτωμένων· *Nam qui piscium in mari ejusmodi degunt, quanto præstant illis, qui in stagnis aluntur; tanto superantur ab iis, qui in puro mari agunt.*

* Tom. 4, edit. Ald. fol. 179, b.

Quod verò ad pisces, qui, mari relicto, flumina subeunt (ἀναδρόμους appellant Græci) quales amia, & mugilis, ab Aristotele dicuntur: hi, ut Athenæus † ait, εἰσὶν ὑγρότεροι, καὶ μᾶλλον πίονες ὑπάρχουσι· καὶ ἐσθίεσθαι μέν εἰσιν ἡδίους· πρὸς δὲ τὴν πέψιν, καὶ τροφὴν γίνονται χείρους· *humidiores sunt, ac pinguiores; in cibo quidem delicatiores; sed difficiliores concoctu, ac deterioris alimenti.* Ac idem traditum Mnesitheo Atheniensi ἐν τῷ περὶ ἐδεστῶν *: unde se ista, atque alia, hausisse, ipse agnoscit Athenæus. Nempe ut iis, qui in mari semper degunt, sunt deteriores: sic in fluvio semper agentibus præstant: quia, ut Xenocrates ait, οὐκ ἀπολείπονται τῆς θαλαττίας ὕλης· *non carent prorsus materie marinâ.* Iccirco & Alexander Trallianus lib. I, cap. de Epilepsia, sic morbo hoc laborantibus præcipit: τῶν δὲ ποταμίων λαμβανέτωσαν μάλιστα τοὺς καλουμένους ἀναδρόμους· *ex fluviatilibus præcipuè assumant in cibum eos, qui anadromi vocantur.* Imò, si Xenocratem audimus, quidam fluviatiles marinis non cedunt. De sapore non contendero: sed an par salubritas, meritò in dubium vocetur. Tales ait coracinum Nili, lupum Tyberis, percam Rheni: de qua hodiéque proverbium apud Germanos, & Belgas, præsertim Rheni accolas: *gesonder als een baers.* Non injuriâ verò miratur Gesnerus, unde Rhenanæ percæ fama provenerit ad hominem Græcum. Equidem colligo inde, non multò antiquiorem esse Galeno, à quo sæpius citatur. Is verò vixit temporibus Cæsaris Antonini philosophi, & filii ejus Commodi. Saltem non Iulio Cæsare modò recentior fuerit Xenocrates; sed etiam Druso, quem varia Rheno castella imposuisse constat. Satis enim verisimile est, etiam Græcos aliquos Drusi secutos esse castra: uti & aliorum, qui postea in Germaniam missi fuere cum exercitu. Potuit etiam in ipsa hoc Græcia hausisse ex homine Romano; qui id vel scripserit, vel dixerit. Interea, quod de perca retuli Rhenana, fugisse videtur C. Plinium: qui tamen res Germaniæ minimè ignoravit. Siquidem bella cum Germanis gesta XX libris est persecutus. Meminit eorum Plinius, sororis filius, lib. V, ep. VIII, Tacitus in primo Annalium, & Suetonius, sive alius, in Plinii vita. Et tamen in Historia Plinii naturali de hoc tacetur; etiam ubi sermo de piscibus pro loco variantibus bonitate: ut lib. IX, cap. XVIII, ubi sic scribit: *Est & hæc natura, ut alii alibi pisces principatum obtineant: coracinus in Ægypto; zeus, idem faber appellatus, Gadibus; circa Ebusum, salpa, obscenus alibi, & qui nusquam percoqui possit, nisi ferulâ verberatus: in Aquitania salmo fluviatilis marinis omnibus præfertur.*

† lib. 8.

* libro de eduliis.

Cæterùm in marinis ipsis discrimen est non exiguum. Pelagii quales sint, apud Athenæum in octavo docet Diphilus Siphnius: Οἱ δὲ πελάγιοι δυσεφθαρτότεροι, πολύτροφοι, δυσοικονόμητοι. *Pelagii haut facilè concoquuntur, multùm alunt, tardè digeruntur.* A duritie carnis est, quòd difficulter concoquantur, imò & digerantur. Nam fere qualis concoctio, talis & distributio. Interim agnoscit, valde illos nutrire: quod bonitatem arguit succi.

Maximè salubres sunt saxatiles: ut Galenus docet lib. III de aliment. facult. cap. XXVII, & XXX. Nempe mediocriter sanguinem generant: nec bonitatem suam exuunt, quia non mutant vel alimentum, vel locum, nec aquis utantur dulcibus. Similiter Simeon Sethi voce Ἰχθύες *: item Diphilus Siphnius †; qui cùm eos dicit εὐφθάρτους, intellige εὐπέπτους, *concoctu faciles:* de quo mox pluribus loquar.

* Pisces. † apud Athenæum lib. 8.

Est

Eſt præterea diſcrimen inter ſaxatiles ipſos: quia aliquando ſaxa litori ſunt propiora, aliquando remotiora. Illi magis accedunt ad piſces πελαγίυς, eoque carnis ſunt durioris, & ſiccioris. Hi ſimiliores litoralibus, ac propterea carnem habent molliorem, & humidiorem; ut apud Athenæum quoque legas. Græci iccirco μαλακοσάρκυς * nuncupant.

* q. d. molli ac tenera carne præditos.

Confert etiam ad bonitatem piſcium, ſi capiantur mari tempeſtatibus agitato. Cujus rei hanc Galenus † adducit rationem, quòd ſic magis exerceantur: ut omnino eò piſces ſint deteriores, quo diutiùs mare quieverit: eò meliores, quo fluctibus magis fuerit agitatum. Eadem eſt mens Hippocratis in ſecundo de victus ratione, ubi agit de piſcibus τοῖς πλανήταις, hoc eſt, πελαγίοις, (πετραίοις enim opponit) eoſque illo commendat nomine, quòd κυματόπληγες * τεθρυμμένοι τῷ πόνῳ στερεωτέρην τὴν σάρκα ἔχουσι· *undis pulſati, quia laboribus exerciti, ſolidiorem habent carnem.* Ut ſanè liqueat, quantum, etiam Coi illius ſenis judicio, in piſcibus ipſis valeat exercitatio. Atque ut ille præivit Galenò: ita ſecutus utrumque Simeon Sethi: Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ἀνηνέμοις τόποις διατριβόμενοι ἰχθύες, χείρους, ὁ οἱ μὲν θαλάττιοι, τούτων πλεῖον. *At qui piſces degunt in locis non ventoſis, boni non ſunt: ac his magis, ſi fuerint marini.* Addit Galenus, poſt ea, quæ antè ab fonte illo promebamus, nec parum referre ait, ſi loca ſint boreæ expoſita. Verba ejus ſunt: Εἰ † δὲ καὶ πρὸς τὰ βόρρεια τῶν πνευμάτων ἐστραμμένοι, πολὺ βελτίους. οὐ σμικρὸν γὰρ εἰς εὐχυμίαν συντελούντων ἁπάντι ζώῳ τῶν οἰκείων γυμνασίων, ἔτι καὶ τὸ καθαρὸν τοῦ καταμιγνυμένου τῷ ὕδατι πνεύματος, αὐξάνει τὴν ἀρετὴν τῆς οὐσίας αὐτῶν. *Si præterea ſpectent boream, multò erunt meliores. Nam cùm exercitationes propriæ non parum ad ſucci bonitatem omni conferant animanti: præterea puritas ejus venti, qui aquæ miſcetur, bonitatem ſubſtantiæ eorum auget.* Marium etiam diſcrimen agnoſcit Xenocrates: Καὶ τὰ πελάγη δὲ διαφέρει· μέτριοι μὲν γὰρ οἱ κατὰ τὸν Ἀδρίαν. οἱ δὲ κατὰ τὸ Τυῤῥηνικὸν, ἡδύτατοι· *Iam maria quoque inter ſe diſcrepant. Namque mediocres ſunt Adriatici maris piſces: ſed qui in Tyrrheno degunt, ſuaviſſimi.*

† lib. 3 de facult. alim. cap. 25.

* In editione Wecheliana Foeſii ſect. 4 pag. 25.

† edit. Ald. parte 4, fol. 179, b.

Atque hæc abunde oſtendunt, piſces pro locis, & alimentis, non ſalubriores modò eſſe; ſed palato etiam gratiores. Itaque homines delicati olim primo etiam guſtu diſcernebant, quo loco foret piſcis captus. Ut an cepiſſent eum piſcatores in Tiberi, & quidem poſtquam agitatus eſſet inter pontes duos. Hujuſmodi enim commendari imprimis ſolere, cognoſcere eſt ex verbis C. Titii, & poëtæ Lucilii, adductis à Macrobio lib. III Saturn. cap. XVI. Tam docto verò palato fuiſſe, ut continuò iſtoc dignoſcerent; indicat Horatii illud lib. II, ſat. II:

Vnde datum ſentis, lupus hic Tiberinus, an alto
Captus hiet, ponteſne inter jactatus, an amnis
Oſtia ſub Tuſci?

Ubi non de nihilo eſt, quòd *jactatus* dicat. Nam illa lupi duos inter pontes agitatio ſine dubio ſaporem ejus reddidit meliorem: ut ex iis cognoſcere licet, quibus piſcem tempeſtatibus captum præſtitiſſe veterum judicio oſtendimus. Hujuſcemodi piſcem ſibi appoſitum eſſe credebat Philippus ille, quem unà cum Hortenſio, & Lucullo, piſcinarios inter reponit Plinius lib. IX, cap. LIV. Sed ſimulac guſtavit, ſe deceptum ſenſit: quemque guſtârat, ne piſcis quidem nomine dignabatur. Hac de re Varronis ipſius verba ſunt lib. III de R R. cap. III: *Philippus, cùm ad Immidium hoſpitem Caſini devertiſſet, & ei e flumine tuo* (Varronis, qui ſub Caſino villam habuit) *lupum piſcem formoſum appoſuiſſet, atque ille guſtaſſet, & exſpuiſſet, dixit: Peream, niſi piſcem putavi eſſe.* Atque idem memorat Columella lib. VIII, cap. XVI. De hoc diſcrimine ſic quoque Plinius lib. IX, cap. LIV ait: *Sergius Orata primus optimum ſaporem oſtreis Lucrinis adjudicavit: quando eadem aquatilium genera alibi, atque alibi meliora: ſicut lupi piſces in Tiberi amne inter duos pontes, rhombus Ravennæ, murænæ in Sicilia, elops Rhodi, & alia genera ſimiliter, ne culinarum cenſura peragatur.* Hoc ſaporis pro locis, & alimentis, diſcrimen compulit illum ὀψοδαίδαλον * Archeſtratum, ut tantum locorum peragraret, quo de ſapore judicaret exactiùs. Hinc quoque eſt, quod διαφορικῶς † legimus anguillas Bœotias, carabos Scirios, mænides Cariſtias, murem Ponticum, pagros Eretricos, thynnos Megarenſes, atque ita in aliis quibuſdam. Nec hodie minùs homines elegantiores cunctis penè in nationibus cognomentis à patrio ſolo diſtinguere ſolent piſcium, uti & eſculentorum aliorum, bonitatem.

* bellum apparandi obſonii artificem.

† diſcriminis cauſſa.

Alia item variant ſaporem, naturamque piſcium: unde Cornelius Celſus lib. II, cap. XVIII, cùm pro locis eos diſtinxiſſet, ſubjungit: *Neque verò in generibus rerum tantummodo diſcrimen eſt; ſed etiam in ipſis: quod & ætate fit, & membro, & ſolo, & cælo, & habitu.* Quod ad ætatem, ſenectuti inibi ab eo præfertur *in piſcibus media ætas, quæ nondum ſummam magnitudinem implevit.* Rationem adducit Ariſtoteles lib VIII Hiſt. Animal. cap. ultimo: Φαῦλοι οἱ γέροντες τῶν ἰχθύων· πολὺ γὰρ συνίζηται τῆς σαρκός. *Deteriores ſunt piſces vetuli: multum enim carnis abſumitur.* Eſt & Xenocratis *, medici antiqui, & Galeno ſæpius † memorati: Παρὰ δὲ ἡλικίας, οἱ μὲν βραχεῖς, καὶ νέοι, εὔφθαρτοι. *Quodque ad ætatem, minuti, & juvenculi piſces facilè corrumpuntur.* Nempe ob carnem fluidam. Quod contrà fit in adultioribus, quia caro iis firmatior. Liquet igitur, quod ex Celſo dicebamus, optimos eſſe piſces nec admodum juvenculos, nec vetulos; ſed paullum infra mediam ætatem conſtitutos. Poſſis tamen & Xenocratis locum aliter cum Geſnero † interpretari; ut εὔφθαρτοι ſit idem, ac εὔπεπτοι, *concoctu faciles*: nempe ex Empedoclis opinione, qui concoctionem putabat fieri corruptione. Ac quamquam opinionem eam damnet Galenus: (uti & illam Eraſiſtrati, concoctionem fieri exiſtimantis attritione & lævigatione,

* In Collectaneis Oribaſii ad Iulianum l. 2, cap. 58. Seorſum vero Græcè ed. dit id fragmentum Conradus Geſnerus cum ſcholiis ſuis.

† lib. 10 de facult. ſimplic. medic. & lib. 5 de compoſit. ſec. gen. & alibi.

† ſcholiis in Xenocratem.

gatione, nec non complexu ventriculi, & adscititii spiritus proprietate) nihilominus tamen facilè conciliatur cum sententia Galeni. Nam statuit Galenus, fieri τὴν πέψιν* ventriculo cibum reddente similem animali; hoc est, qualitatis, quæ nutrienti inest, commutatione in qualitatem, quæ est nutriti. Nam etiam hoc cum fit, est φθορὰ, sive *corruptio*: quia cibus, quando in chylum convertitur, desinit esse, quod erat, & fit, quod non erat. Cæterùm, quod dicitur ab Aristotele, & aliis, pisces vetulos difficulter concoqui, succique esse deterioris, & nutrire minus; id in uno barbo non habet locum; ut ostendunt Ausonii illa in Mosella†:

* concoctionem.

† Idyl. 3.

Liberior laxos exerces, barbe, meatus.
Tu melior pejore ævo: tibi contigit uni
Spirantum ex numero non illaudata senectus.

Est verò is piscis, quem *barbeel*, & *barm* dicimus; Galli *barbeau* nuncupant; vocabulis è *barbo* deflexis.

Nec discrimen modò ætatis attendere convenit; sed etiam anni tempus, quo capiuntur. Hinc Xenocrates: Καὶ ἔαρος μὲν οἱ πλεῖστοι διὰ τὸ ὠοτοκεῖν, ἀμείνους, ὡς τρίγλαι· θέρους δὲ, φάγροι τε, καὶ σινόδοντες‡· φθινοπώρου δὲ ἥπατι οἱ πλεῖστοι, κακόχυμοι ὄντες· κεστρεῖς*, καὶ λάβρακες, τρυφερώτεροι. *Verno etiam tempore quàm plurimi, quòd ova pariant, sunt præstantiores; ut mulli: æstate verò phagri, & sinodontes: auctumno autem hepati improbantur, quia tum sunt mali succi: mugiles, & lupi, tum magis sunt teneri, ac molles.* Vernâ itidem tempestate optimus est chromius; anthias autem, sive callichthys, hybernâ: ut prodidit Ananius (qui Aristophanis scholiastæ Ananias) poëta jambicus†; & ex eo Epicharmus Siculus‡; ex utroque autem Athenæus in septimo.

‡ vel, συνόδοντες. Utroque enim modo vox ea scribitur.

* Wottonus, Gesnerus, & Ludovicus Nonius, κεστρεῖς legunt: quod placet. Nam κεστρεὺς, mugil.

† teste Athenæus lib. 3.

‡ In Nuptiis Hebes.

Nec in eodem pisce par est partium bonitas; sed hac parte etiam non leviter differunt. Ipse de hoc sententiam suam dicat Hippocrates lib. II de Diæta*: Τῶν δὲ ἰχθύων ξηρότατα ἐστὶ τὰ ἄνω· κουφότατα δὲ τὰ ὑπογάστρια, καὶ κεφαλαὶ ὑγρότεραι διὰ τὴν πιμελὴν, καὶ τὸν ἐγκέφαλον. *Piscium siccissimæ sunt partes superiores; levissimæ ventris inferioris, & capita humidiora propter pinguedinem, & cerebrum.* Imprimis verò partes caudæ propiores commendari solent, quia magis exercentur. Xenocrates: Παρὰ δὲ τὰ μέρη διαλλάττουσιν. Επεὶ τοῖς οὐραίοις κινοῦνται γεγυμνασμένοι, εὔτροφοι, τρυφεροί. κατὰ δὲ τὴν νηδὺν, ἅτε λιπώδεις, ἐπιπλασινοί, καὶ πρὸς ἐκκρίσεις εὔθετοι. κατὰ δὲ τὰ νῶτα σκληρόσαρκοι. κεφαλαὶ δὲ πάντως, διὰ τὸ ἁλμυρὸν, καὶ λιπῶδες, ἄτροφοι, καὶ δυσδιοίκητοι. *Etiam, quod ad partes, differunt. Quippe iis, quæ ad caudam sunt, cùm has movendo se exerceant, boni sunt alimenti: teneri item sunt ac molles. In iis verò partibus, quæ ad ventrem sunt, quia pingues, fluitant, & ad excretiones rectè sunt affecti. At in tergo sunt carnis duræ. Capita autem omnino propter salsum humorem, & pinguedinem, non nutriunt, ac difficulter digeruntur.* Ubi quod caput improbat ob pinguedinem, id in salmone tanto est evidentius, quanto id pinguius. Sapor quidem ejus delicatus: sed de quo largiùs si comedas, febrim subinde conciliet. Quod ad partes caudæ vicinas, Xenocrati, præter Galenum, & alios, consentit etiam Plinius lib. IX, cap. XV, ubi de thynnis agit: *Vilissima ex his, quæ caudæ proxima, quia pingui carent; probatissima, quæ faucibus: at in alio pisce circa caudam exercitissima.* Sive, ut in aliis libris, *exercitatissima*. Franciscus Malarius* mavult *probatissima*. Sed longè nimis abit à MSSis. Rectiùs Ludovicus Nonius†, particulam inserciendo, legit, *ut exercitissima*. Sententia est, in thunno non probari partes caudæ propinquas, contrà quàm in aliis fit piscibus, ubi eæ judicantur maximè salubres, & delicatæ, quia iis se pisces præcipuè exercent. Particulatim verò cauda mugilis solet laudari: uti & caput ac hepar mulli, deorsum congri, scari viscera, thunnorum κλεῖδες, sive clidia, quæ salita dicuntur μελάνδρυα, vel *melandrya*: nempe ex eo, quia referunt μέλαν δρυὸς, sive intimam quercus partem. Unde Plinius lib. IX, cap. XV: *Melandrya vocantur cæsis quernis assulis simillima.* Plura ibidem de his vide, & apud Athenæum lib. VI.

* notis in nonum Plinii, ad hunc locum.

† de re cibaria lib. 3, cap. 14.

* extremo pag. 25. edit. Wechel. an. 1595.

Quid quod pro sexu etiam sapor est diversus? Quomodo feminæ maribus præferuntur in anguillis, cancris, locustis.

Magnopere etiam variant pisces pro ratione præparandi. Nam ut Cornelius Celsus ait lib. II, cap. XVIII, *Res eadem magis alit jurulenta, quàm assa: magis assa, quàm frixa.* Quod pleniùs explicandum. Pisces sartagine frixi, ut ab his initium sumam, magis conducunt illis, qui corpore sunt valido, firmâque valetudine. Assi quoque in sanis non improbantur. Elixi convenientiores sunt febricitantibus. Nam sic præparati facilioris sunt concoctionis: cujus habenda est ratio in laborantibus febri; quia vis concoctrix in iis nunquam sit illæsa. Sed præterea est quartum præparandi genus; verum, quia cruditatem afferat, illaudatum Galeno. Hoc piscium est, ut idem nuncupat, τῶν ἐν λοπάσι σκευαζομένων, *in patinis paratorum*. Quos *patinarios* etiam Plautus appellat Asinar. act. I, sc. III:

Quasi piscis, itidem est amator lenæ: nequam est, nisi recens.
Is habet succum, is suavitatem, eum quovis pacto condias,
Vel patinarium, vel assum: verses quo pacto lubet.

Qui verò hic *patinarius*, is aliter *jurulentus*, vel *jusculentus*, quia cum suo apponitur jure. Nec enim in aqua elixatur; sed in proprio jure coquitur, & apponitur: attamen ut arbitror, pauxillo vini, ne aduratur, in patinam priùs adfuso, sicut hodie fit. Sic vocat Appulejus in Apologia: *Q. Ennius pisces alios multis versibus decoravit, & ubi gentium quisque eorum inveniatur, qualiter assus, aut jusculentus optimè sapiat.* Quia verò à *jus* fit *jusculum*, inde *juscellum*; ut à *cista*, *cistula*, *cistella*; eò à *jusculum* quidem *jusculentus*, (idque κατὰ συγκοπὴν pro *jusculolen-*

lolentus *) ait à *juscellum juscellatus* etiam dixere. Sanè Plinius (non Secundus ille, sive Veronensis, sed Valerianus, Gallus) lib. v de Re medica cap. xxiv dixit, *pisces juscellatos*: vulgò licet *viscellatos* edatur: ut & capite sequenti legere est, *lactucas in viscello coctas*, pro *juscello*. Quod verò Plautus ait de versandis piscibus, ut assis, ita patinariis, sive jusculentis: hoc inde est, quia sicut pisces vertimus, qui assantur in craticula ferrea: sic & eos, qui coquuntur in patina, cui ignis suppositus, alterâ fere patinâ superimpositâ, simulac unum latus coctum est, verti sit opus, quò & alterum ab igni coquatur supposito.

* Ut lapicida, pro lapidicida. *Nisi magis placet* jussulentus: *ut vulgo legitur apud Appulejum. Hoc si malis, videri possint veteres pro* jus *dixisse* jussum; *ut* vasum *pro* vas, ossum *pro* os: *de quibus in arte Grammatica abunde egimus. A* jussum *autem sit* jussulentus, *ut à* somno, somnolentus; *a* vinum, vinolentus.

CAPUT XXIII.

Οψον, & ὀψώνιον, propriè quidem accipi pro quolibet, quod cum pane comeditur: sed peculiariter etiam pro piscibus. Sic quoque loqui Evangelistas: Nepotem item, & Terentium ipsum, idque Comicorum Græcorum exemplo. Fieri hoc per ἀντονομασίαν, Plutarchi & aliorum veterum judicio. Homerum non apponere heroibus suis pisces; nec eos piscantes inducere, nisi fame urgente. Priscos etiam Romanos piscibus abstinuisse. Quomodo ab Romanis Carna dea soleat placari. Quantopere postea Romanis pisces in deliciis fuerint. Piscinæ illaudatæ, nisi quæ marinos haberent pisces.* Oratæ, & Murænæ, *vocabula à piscibus imposita familiis Romanis. Quando, & à quibus, inventa sint vivaria oratarum, murænarum, cochlearum. Carius piscem venisse, quàm bovem. Apicii inventum, nullum necare iis garo sociorum, & ex ejus jecore facere halecem. Mullus à quo sit emtus octo millibus nummûm. Coci ingentibus triumphorum pretiis parati. Hortensii fletus ob murænæ obitum. Inaures additæ murænæ ab Antonia Drusa.*

HÆc ostendunt, non alimoniæ solum caussâ pisces esse hominibus concessos divinitus; sed etiam ad deliciarum non inelegantium, luxu tamen carentium, voluptatem. Quippe quibus recte utentes, citra mollitiem affici; abutentes autem molliter infici, ac solvi animo soleant. Et sanè, cum ὄψον, sive ὀψώνιον, generatim significet προσφάγιον †, ut Hesychius exponit: fere tamen usurpari solet pro *pisce*. Imò sic utuntur Scripturæ: ut B. Ioannes cap. vi, 9; ubi δύο ὀψάρια legas; pro quo δύο ἰχθύας est apud Matthæum cap. xiv, 17, Marcum cap. vi, 38, Luc. cap. ix, 13. Etiam apud Cornelium Nepotem, quem perperam vulgo Æmilium Probum nuncupant, legas, Themistoclem ex Myunte habuisse obsonium: pro quo apud Diodorum est, præbuisse Themistocli Μυοῦντα εἰς ὄψον, ἔχουσαν θάλατταν εὔιχθυν· *Miuntem in obsonium, quæ mare haberet piscosum.* Trecenti possint similes adduci scriptores: sed continebo me intra Comicos Latinos, Græcosque. Terentio enim in And. act. ii, sc. ii, sic dictum, *Paullum obsonii*. Nam postea subjicitur, *Pisciculos minutos ferre obolo in cœnam seni.* Nec aliter act. ii, sc. vi, & Adelph. Act. v, sc. ix. Non dubium, quin in hoc secutus sit Menandrum, & Diphilum, Comicos Græcos: ex illo enim Andriam, ex hoc Adelphos, se transtulisse, ipse fatetur Terentius. Solere verò sic Comicos loqui, etiam indicat Alexis in Tarentinis *:

† omne id, quod cum pane comedimus.

> Οἱ Πυθαγορίζοντες γὰρ ὡς ἀκούομεν
> Οὐδ᾽ ὄψον ἐσθίουσιν, οὔτ᾽ ἄλλ᾽ οὐδὲ ἓν
> Ἔμψυχον· οἶνον τ᾽ οὐχὶ πίνουσιν μόνοι
> *Qui Pythagorissant, non solent, ut dicitur,*
> *Obsonium, vel aliud edere quippiam*
> *Animatum: iidem bibere vinum nesciunt.*

* apud Athenæum lib. 4.

Ubi ὄψον clarè in animatis reponitur; nempe quia, ut dixi, ὄψον † idem ac ἰχθὺς ‡: ut ὀψοφάγοι, φιλίχθυες *. Caussam hujusmodi sermonis aperit Plutarchus lib. iv Symposiacôn, probl. iv: Ὡς πολλῶν ὄντων ποιητῶν ἕνα τὸν κράτιστον ἐξαιρέτως ποιητὴν καλοῦμεν· οὕτως πολλῶν ὄντων ὄψων ἐκνενίκηκεν ὁ ἰχθὺς μόνον ἢ μάλιστά γε ὄψον καλεῖσθαι, διὰ τὸ πολὺ πάντων ἀρετῇ κρατεῖν. *Sicut è multis poëtis unum reliquis præstantiorem eximio poëtæ nomine afficimus: similiter, cùm multa sint obsonia, solus tamen piscis hanc palmam adeptus, ut præcipuè vocaretur obsonium, quia virtute longè cæteris antistat.* Pluráque inibi in hanc mentem; ac Athenæus quoque lib. vii; & particulatim de Rhodiis Ælianus lib. i Var. Hist. cap. xxviii; adhæc Eustathius in Iliad. Λ †. Quia verò præcipuæ essent piscium deliciæ, & frangi animus deliciis solet: eò, ut Platoni observatum, Homerus de iis agens, qui temporibus vixissent Trojanis, licet Ilium foret prope Hellespontum, ubi nobilis piscatio, nullos tamen inducit piscibus vescentes, ne homines quidem insulares; uti Ithacenses; imò ne molles quidem Phæaces illos. Narrat quidem Odyss. M. socios Menelai se dedisse piscationi circa Pharon insulam, diei itinere, ut ait, ab Ægypto distantem: sed id factum dicit urgente cibi inopiâ. Ac par eorum ratio est, quæ de Ulyssis sociis refert Odyss. M. ubi itidem caussam rejicit in famem. Itaque & Eubulus Comicus rogat:

† obsonium. ‡ pisces. * obsonatores, piscium amantes.

† pag. 867, & seq. edit. Rom.

> Ἰχθῦν δ᾽ Ὅμηρος ἐσθίοντ᾽ εἴρηκε που
> Τινὰ τῶν Ἀχαιῶν;
> *Homerus ubinam quemquam Achivorum refert*
> *Edisse pisces?*

Veteres etiam Romani, quos cascos dicebat Ennius ‡, piscibus abstinebant. Atque inde est, quòd Deam Carnam, canis ac vitalium præsidem *, non piscibus, sed, fabaceâ pulte, ac larido, placabant. Ovidius vi Fastorum:

‡ teste Varrone lib. 6 de L. L. Cicer. lib. i Tusc. Qu. & Hieronymo ad Nicæam. * Macrobius.

> *Prisca Dea est, aliturque cibis, quibus ante solebat:*
> *Nec petit adscitas luxuriosa dapes.*
> *Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat:*
> *Ostreáque in conchis tuta fuere suis.*

Ubi videmus, negare eum, pisces à Romanis comestos. Sed ista quidem ad tempora pertinent vetusta. Postea enim hi imprimis in deliciis fuere: unde eos porro ac cepis, vili & ple-

& plebejo cibo, opposuit Horatius lib. I, epist. XII ad Iccium: *Verùm seu pisces, seu porrum, & cepe, trucidas.*

Imò magnum quoque deliciarum in illis erat discrimen. Tandem enim sordere etiam mugiles, & lupi, ac vix piscinæ laudabantur, nisi quæ pisces haberent marinos. Varronis sunt ista lib. III de R. R. cap. III: *Quis* (majorum nostrorum) *habebat piscinam, nisi dulcem, & in ea duntaxat squalos, ac mugiles pisces? Quis contrà nunc Rhinton non dicit, suâ nihil interesse, utrùm iis piscibus stagnum habeat plenum, an ranis?* Tum subdit illud superiori etiam capite memoratum: *Non Philippus, cùm ad Immidium hospitem Casini divertisset, & ei è suo flumine lupum piscem formosum apposuisset, atque ille gustâsset, & expuisset, dixit: Peream, ni piscem putavi esse?* Hinc subjungit: *Sic nostra ætas, inquam, luxuriâ piscinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piscium revocavit. Non propter hos appellati Sergius Orata, & L. Muræna? Quis enim propter nobilitatem ignorat piscinas Philippi, Hortensii, Luculli?* De cognomentis à piscibus quod ait, etiam apud Columellam legas lib. VIII, cap XVI, his verbis: *Iam enim celebres erant deliciæ popinales, cùm ab mari deferrentur vivaria; quorum studiosissimi, velut antè devictarum gentium, Numantinus, & Isauricus, ita Sergius Orata, & Licinius Muræna, captorum piscium lætabantur vocabulis.* Vide præterea, si voles, fusiùs ista enarrantes, Valerium Max. lib. IX, cap. I, & Macrobium lib. III Saturn. cap. XV. Quanti etiam est luxus argumentum, quòd multi tantas sibi opes pararint è vivariis! Qui verò hac parte, & quando, præiverint cæteris, Plinius docet lib. IX, cap. LIV. De ostreis tribuit hoc inventum Cn. Sergio Oratæ: de quo antè dictum. Nunc verba modò Plinii afferam: *Ostrearum*, inquit, *vivaria primus omnium Sergius Orata invenit in Bajano, ætate L. Crassi Oratoris, ante Marsicum bellum**: *nec gulæ caussâ, sed avaritiæ, magna vectigalia tali ex ingenio suo percipiens: ut qui primus pensiles invenit balineas, ita mangonizatas villas subinde vendendo.* Postea † subdit: *Murænarum vivarium privatim excogitavit C. Hirius* ‡ *ante alios; qui cœnis triumphalibus Cæsaris Dictatoris sex millia numero murænarum mutuo appendit. Nam permutare quidem pretio noluit, aliâve merce.* Hinc subjungit *: *Cochlearum vivaria instituit Fulvius Hirpinus in Tarquiniensi, paullo ante civile bellum, quod cum Pompejo Magno gestum est, distinctis quidem generibus earum.* Deque isto discrimine postea exponit.

* circa ann. Vrbis I)CLXVI.

† cap. seq.

‡ al. Hirtius.

* cap. 56.

Ad eundem Romanorum luxum pertinebat Catonis querimonia apud Plutarchum †, *Pluris venire piscem, quàm bovem.* Et Juvenalis hoc sat. V:

† lib. 4 Sympos. probl. 4.

Atque ita defecit nostrum mare, dum gula sævit
Retibus assiduis, penitùs scrutante macello
Proxima, nec patimur Tyrrhenum crescere piscem.

Conqueritur etiam de hoc luxu Plinius lib. IX, cap. XVII: *M. Apicius ad omne luxus ingenium mirus, in sociorum garo (nam ea quoque res cognomen invenit) necari eos* (mullos) *præcellens putavit, atque è jecore eorum alecem excogitare provocavit.* Ac mox: *Asinius Celer è Consularibus, hoc pisce prodigus, Cajo principe unum mercatus octo millibus nummûm: quæ reputatio aufert transversum animum ad contemplationem eorum, qui in conquestione luxus coquos emi singulos pluris, quàm equos, quiritabant. At nunc coci triumphorum preciis parantur, & coquorum pisces.* Et quantum deliciarum amorem indicant illa ejusdem libri cap. LV! *Apud Baulos in parte Bajanâ piscinam habuit Hortensius orator, in qua murænam adeò dilexit, ut exanimatam flêsse credatur. In eadem villa, Antonia Drusi, murænæ, quàm diligebat, inaures addidit: cujus propter famam nonnulli Baulos videre concupiverunt.* Neque natura, vel Deus est culpandus, quòd produxerit luxuriæ instrumenta. B. Ambrosium de hoc audiamus lib. V Hexaëmeron, cap. I: *Væ mihi; ante hominem cœpit illecebra, abundantia copiarum, nostræ mater luxuriæ. Ante hominem deliciæ. Prior ergo hominum tentatio, quàm natura. Sed nihil creatura deliquit: alimenta dedit, non vitia præscripsit.* Imò, quanto plus deliciarum fuit; tanto pejor erat primi hominis transgressio. Unde Ambrosius subjungit: *Tibi suos fructus terra producit: tibi scaros, & acipenseres, & omnes fœtus suos generant aquæ: & his non contentus, interdicta tibi alimenta gustasti. Ad invidiam tuam omnia congeruntur, ut prævaricatio tuæ aviditatis oneretur.*

CAPVT XXIV.

Scaro primæ dantur pisces inter saxatiles, imò in piscibus universis. Sed seriùs honorem hunc adeptum, qui primitus penes acipenserem fuit: nempe ignoto adhuc Romanis scaro, qui è Siculo, vel Carpathio mari advehebatur; quandoque etiam tempestatibus in mare pellebatur Tyrrhenum: in quo & satus fuit à Tiberii Cæsaris liberto: deque hujus mortalis nomine quæsitum. Expositum quoque, unde esse videatur, quòd postea scarus in hoc mari desierit. Eum jam tempore belli Punici secundi notum fuisse Romanis: dictum Ennio cerebrum Iovis: *assatum maximo fuisse in pretio: præcipuè commendatum jecur, ac viscera: deque his Epicharmi locus aliter, ac à Casaubono, expositus. Discessum à Scaligero, existimante fuisse à Numa interdictum, nequis scarum, licet squamosum, pollu ceret. Turdi laus, qui dictus* ptisana marina: *item merulæ, phycidis, & julidis. Glossæ vett. correctæ. Cur Pythagoras interdixerit esum τ̃ μελανέρων. Melanurus commendatus, sed infra sargum. De gobio. In Hippocrate, & Hesychio, conjectura. De cinædo, sude, acu, fabro, umbra.*

HActenus generatim solùm monstravimus, pisces nobis à Deo esse datos, partim cibi caussâ, partim etiam ad honestam voluptatem. Quæ longè fient manifestiora, si particulatim

tim animum diffundamus per præcipua piſcium genera. Ac quia marinorum, & in his ſaxatilium, præcipua eſſe commendatio ſolet, ab iis initium capiemus.

Scarus principem inter hos tenet locum, judice Galeno: qui Philotimum reprehendit, quòd durioris eſſe carnis dixiſſet. Pro Galeno eſt Diphilus apud Athenæum in VIII: Σκάρος ἁπαλόσαρκος, ψαθυρὸς, γλυκὺς, κῦφος, εὔπεπτος, εὐανάδοτος, εὐκοίλιος· *ſcarus tenerâ eſt carne, friatilis, dulcis, levis, conco..is facilis, faci'e redditur, ventrem mollit.* Romani verò non inter ſaxatiles modò; ſed piſces univerſos, primum ei locum tribuerunt. Unde Plinius lib. IX, cap. XVII: *Nunc ſcaro datur principatus: qui ſolus piſcium dicitur ruminare, herbiſque veſci, non aliis piſcibus.* Et lib. XXXII, cap. XVII: *Scarus principalis hodie.* Cautè priori loco *nunc*, altero *hodie* adjunxit. Primitus enim penes acipenſerem is honos erat: credo, cùm parum cognitus eſſet ſcarus. Eſt enim Romanis ſcarus peregrinus. *Mari* ille *Carpathio maxime frequens*; ut Plinius * refert. De eodem ſic Columella lib. VIII, cap. XVI: *Scarus* (perperam, etiam in editione Rob. Stephani, *ſcaurus* legitur) *Aſiæ, Græciæque littoribus, Siciliâ tenus, frequentiſſimus exit; nunquam in Liguſticum.* Hinc liquet, cur æqualis ejus Petronius ſic ſcripſerit:

* lib. 9, c. 17.

— Siculo ſcarus æquore merſus
Ad menſam vivus perducitur.

Et alibi: *— Vltimis ab oris*
Attractus ſcarus eſt.

Quandoque tamen tempeſtate aliquâ fiebat, ut ſcari ab Carpathio, ac Siculo mari, in mare compellerentur Tyrrhenum. Hinc Horat. Epod. od. II:

Non me Lucrina juverint conchylia,
Magiſve rhombus, aut ſcari,
Siquos Eois intonata fluctibus
Hiems ad hoc vertat mare.

Sed ſponte nunquam ultra mare Siculum prodibant. Vnde Fabius Quinctilianus, homo quidem Hiſpanus, ſed Romæ agens, ſic ſcribit lib. V: *Non elopem noſtro mari, nec ſcarum ducas.* Vbi *noſtro mari* eſt *Tyrrheno.* Itaque, jam imperante Tiberio, ratio eſt inita eum hîc ſeminandi. Qua de re ſic Plinius lib. IX, cap. XVII: *Scarus promuntorium Troadis Lecton ſponte nunquam tranſit. Inde advectos, Tiberio Claudio principe, Optatus, è libertis ejus præfectus claſſis, inter Oſtienſem, & Campaniæ oram, ſparſos diſſeminavit. Quinquennio fere cura eſt adhibita, ut capti redderentur mari. Poſtea frequentes inveniuntur Italiæ in litore, non antè ibi capti. Admovitque ſibi gula ſapores piſcibus ſatis, & novum incolam mari dedit, nequis peregrinas aves Romæ parere miretur.* Idem refert Macrobius lib. III Saturnal. cap. XII. Sed qui Plinio *Optatus* dicitur, is *Octavius* eſt Macrobio. Video, à quibuſdam (in his Domitio Calderino, ſuis ad Martialem † notis) *Eliptium*, nominari. Quod è corrupta Plinii lectione provênit. In nonnullis enim codd. fuit *Optatus Eliptius*, pro *Optatus è libertis.* Cæterùm opera illa, ſeu Optati, ſeu Octavii, non diu videtur fuiſſe utilis. Nam & poſtea rarus is piſcis, ut antè: credo, ſcarorum genere, quod ſatum erat in mari Tyrrheno, partim intereunte paullatim; partim ad mare Siculum, ac Carpathium, unde venerat, iterum remeante. Cæterùm jam ante bellum Perſicum Romanis ſcarum fuiſſe cognitum, indicat Ennius; qui temporibus Hannibalicis, ac deinceps, claruit. Is in Phageſiorum fragmento, quod apud Appulejum * legere eſt, ſcarum vocat cerebrum Iovis:

† lib. 13, ep. 84.

* Apol. 1.

Scarum præterii, cerebrum Iovis penè ſupremi.
Hectoris ad patriam hic capitur magnuſque, bonuſque.

Nempe locutus more Græcorum; quibus, quicquid eſt delicatum, Διὸς ἐγκέφαλος † nominatur.

† Iovis cerebrum.

Præcipuè verò commendabatur aſſatus. Vnde Archeſtratus apud Athenæum in ſeptimo:

Καὶ σκάρον ἐν παράλῳ Καρχηδόνι τὸν μέγαν ὄπτα
Πλύνας.
Scarum aſſa lotum magnâ Carthaginis urbe,
Quæ vicina mari.

Cùm autem ſcarorum caro tantopere laudaretur; longè tamen præferebantur viſcera. Vnde in Vitellii patina, apud Tranquillum * legimus, fuiſſe *ſcarorum jecinora.* Imò Martialis †, viſceribus ſolùm reſervatis, carnem coquo reddi jubet. At immenſi res elogii eſt, quòd Epicharmus in Hebes nuptiis *, de ſparo, & ſcaro, inquit:

* in Vitell.

† lib. 13, epig. 88.

* apud Athenæum lib. 7. gemino in loco, primo ubi de ſcaro, mox de ſparo.

Τῶν οὐδὲ τὸ σκῶρ θεμιτὸν ἐκβαλεῖν θεοῖς.
Abjicere quorum ſtercus haut fas eſt Diis.

Vt non jecur modò, ſed etiam inteſtina, videantur in ſummo fuiſſe honore. Sententia enim eſt, non hominibus ſolùm, ſed ipſis etiam Diis, in deliciis eſſe inteſtina ſcari: nec ipſis in cælis fas eſſe ea abjicere, nedum nos homulli tale facinus auſimus. Scio, maximum Caſaubonum †, malle pro θεοῖς, θεοὶ, ut ſit θαυμαστικὸν: quomodo, ὦ Ζεῦ, dixere * Eubulus, & Philemo Comici: Catullus † item,

† Animadv. in Athen. lib. 7, c. 20.

* apud Athen.

† epigr. 1.

Doctis, Iupiter, & laborioſis.

Sed enim exclamatio minùs convenit in hoc Epicharmi loco: &, ut vidimus, nihil quoque ſi mutes, commodus eſt ſenſus.

Summa autem hujus piſcis raritas fecit, ut quia in ſacris parſimonia obſervabatur, ex ſquamoſis ſolùm pollucere ſcarum non liceret. Feſtus Pompejus *: *Pollucere merces † ..... liceat, ſunt far, polenta, vinum, panis fermentatus, ficus, paſſa, ſuilla, bubula, agnina, caſei, ovilla, alica, ſeſama, & oleum, piſces, quibus eſt ſquama, præter ſquarum. Herculi omnia eſculenta poculenta.* Vbi à variis jam monitum, pro *ſquarum, ſcarum* legi oportere. Itaque Ioſephus Scaliger * legem hanc à Numa Pompilio latam putat: PISCES, QVEI SQVAMOSI NON SVNT, NEI POLLVCETO. SQVAMOSOS OMNEIS, PRÆTER SCARVM, POLLVCETO. Verùm non poſſum in animum inducere,

* In Pollucere.

† Supplent hoc pacto, Pollucere Mercurio quæ liceat.

* in Feſtum ad vocem Pollucere.

inducere, ut credam, jam Numæ temporibus scarum fuisse notum Romanis. Planè enim obstant, quæ ex Plinio diximus. Adhæc Macrobii * verba sunt: *Scarum adeò Italicis litoribus ignotum, ut nec nomen Latinum ejus piscis habeamus.* Quare potiùs censeo, à Numa, vel alio, antiquis fuisse temporibus sancitum, non alios esse pisces pollucendos, quàm squamosos. Postea quam verò innotuit scarus, qui ob raritatem magno venibat, lege eum, parsimoniæ caussâ, fuisse exceptum, ne epulæ ad pulvinaria magno nimis constarent. Sanè de scaro nihil fuisse in lege Numæ, ostendunt verba illa Cassii Heminæ apud Plinium lib. XXXII, cap. II: *Numa constituit, ut pisces qui squamosi non essent, ni † pollucerent, patrimonia* (legendum, *parsimoniâ* *) *commentus, ut convivia publica & privata, cœnæque † ad pulvinaria facilius compararentur: ni, qui ad polluctum emerent, pretio minus parcerent, eaque* (al. *eosque*) *præmercarentur.*

** lib. 3 Saturn. cap. 12.*

† pro nei, sive ne.

** sic Jos. Scaliger ad Festum in* Pollucere. *Id malim quam, ut alii,* pollucerentur sacris ceremoniis.

† Parmensis vetus habet. ad conventus, & convivia publica & privata, cœnasque.

Post scarum inter saxatiles laudatissimi sunt turdus, & merula: quos à mollitie carnis etiam Diocles, & Diphilus *, laudarunt: uti & Xenocrates; cujus mox verba apponam. Imò turdum Trallianus videtur scaro præferre. Sic enim ille lib. VI, cap. de Pleuritide: Ἔστι δὲ κίχλης ὁ ἰχθὺς ἢ ἁπαλὸς, καὶ ὑγρὸς, καὶ εὔπεπτος· καὶ ἴσως πταίσειεν αὐτὴν ὀνομάζων θαλασσίαν, οὐκ ἂν ἁμάρτοις· οὕτως ἐστὶν ἀπέριττος ἡ ἐξ αὐτῆς τροφή. *Est verò turdus piscis & mollis, & humidus, & concoctu facilis: & si fortè ipsum* MARINAM PTISANAM *nomines, non aberres. Adeò alimentum hoc est excrementi expers.* Similiter Plinius Valerianus lib. V: *Sed & pisces offeres maximè* κίχλας †. *Est enim molli carne, & naturâ humidus, & digestibilis: quem & Marinam Ptisanam vocant.* Merulam laudat Plinius Secundus lib. XXXI, cap. XI.

** Apud Athenæum lib. 7. in piscibus a K incipientibus.*

† turdos.

Vtrumque hunc piscem, ac præterea phycidem, extollit Xenocrates, his verbis: Κίχλαι, κόττυφοι, φυκίδες, ἁπαλόσαρκοι, εὔχυλοι, εὐδιαφορώτατοι, ἄτροφοι, πρὸς διαχώρησιν ἐπιτήδειοι. *Turdi, merulæ, phycides, teneræ sunt carnis, boni succi, digestu faciles, non nutriunt, ad alvi dejectionem commodi.* Diphilo etiam, inter saxatiles, phycides dicuntur ἁπαλώτατα ἰχθύδια, καὶ εὔφθαρτα· *teneræ carnis pisciculi, ac faciles concoctu.* Iulidem quoque teneram habere carnem, facilè concoqui, & planè salubrem esse, Galeni * judicium est. *Phycidas*, & *julidas* junxit quoque Columella lib. VIII, cap. XVI. Sed perperam vulgò pro eo legitur, *Punicasque*, & *Indigenas*. Observatum hoc Ludovico Nonio lib. III de re cibaria, cap. XXIII. Qui & monet, apud Oribasium lib. IV Synopseos † legi debere: *Ex piscibus saxatilibus vesci poterimus julide, phycide, merulâ, turdo, scaro.* Vulgo pro *phycide* legitur *phœnicide*. Ac similiter, ut Gesnero * monitum, apud Dioscoridem lib. II pro φωκίων scribendum φυκίδων: uti & in glossis veteribus pro φέκις, φυκίς. In glossis etiam, quæ Cyrilli nomen præferunt, legas: φυκὶς, ἰχθὺς, *Saxtila.* Ubi puto *saxatilis piscis*, vel simpliciter

** lib. 3 de alim. facult. cap. 28.*

† cap. 1.

** lib. de aquatilibus p. 847, edit. an. 1558.*

saxatilis legendum. Siquidem in Philoxeni glossis clarè est: *Saxatilis*, φῦκος, εἶδος ἰχθύος, πετραῖος. *Saxatiles*, πετραῖοι, φυκίδες.

Percæ etiam marinæ (de fluvialibus ante † locuti sumus) commendantur à Galeno: qui lib. III de Alim. Facult. cùm primùm in marinis tribuisset locum scaro, alterum merulæ, & turdo; tertium assignat julidi, phycidi, & percæ. Hinc proverbium vetus *, Ἀντὶ πέρκης σκορπίον †: cùm optima posthabentur. Jus percæ describit Apicius lib. X, cap. I.

† cap. 22.

** apud Zenobium, Diogenianum, & Suidam.*

† Pro perca scorpium.

Melanurum aliquis noxium putare possit propter Pythagoræum illud, Μὴ γεύεσθαι τῶν μελανούρων *. Sed hic vetatur, ut Plutarchus † docet, συνδιατρίβειν μέλασιν ἀνθρώποις διὰ κακοήθειαν· *versari cum hominibus, qui nigri sint morum malitiâ.* Quales etiam nigros vocant Catullus *, & Horatius †. Nomen verò pisci à nigris caudæ maculis: ut qui sit ὀρροπυγόστικτος *, unde & Ovidio in Halieut. *laude caudæ insignis* vocatur. Non esse, cur eo abstineatur, indicat Xenocrates, his verbis: Εὐστόμαχοι δὲ σαργοὶ, μελάνουροι, κάνθαροι, εὐστόμαχοι, εὔχυλοι εὐδιοίκητοι· τροφώδεις δὲ, καὶ πρὸς τὰς ἐκκρίσεις εὖ ἔχουσι· *Apti mensæ sunt sargi, melanuri, canthari: suntque stomacho idonei, boni succi, ac facilis digestionis; præterea multùm nutriunt, & facilè excernuntur.* Hicesius tamen apud Athenæum in VII ait, non adeò nutrire ac sargum; nec eâ esse succi bonitate, nec sapore tam grato. Sané & Xenocrates, ut vidimus, sargum præmittit melanuro. Et ut nonnullis vincatur à sargo; eo tamen superat, quòd minùs adstringat. Deterior ille mugil, qui cœno vescitur: melior, qui pisciculis. Nam hic sæpius in ventriculo invenitur. Item cui alga sit cibus: de quo testis Aristoteles lib. VIII Hist. Anim. cap. II.

** Abstine iis, quibus nigra est cauda.*

† lib. περὶ παίδων ἀγωγῆς.

** epigr. 94.*

† lib. 1. sat. 4.

** in orrhopygio punctis notatus.*

Gobius saxatilis, uti & qui in arenosis vivit litoribus, Galeno commendatur lib. II de Aliment. ubi & de gobiorum aliis judicium promit. Apud Athenæum tamen Hicesius refert, multum succi gignere, at non boni: sed neque multùm nutrire. Interea agnoscit, sapore esse gratos, facilèque excerni. Dioclis etiam, & Mnesithei, judicium memorat. Honore non eo fuisse, quo mullos, & alios pretii ingentis, indicat hoc Iuvenalis sat. XI:

Nec mullum cupias, cùm sit tibi gobio tantùm
In loculis.

Et Martialis in Xeniis:

In Veneris sint lauta licet convivia terris.
Principium cœnæ gobius esse solet.

Góbioni elephitis ab Hippocrate sociatur lib. II de victus ratione †: Κοῦφοι δὲ οἱ πετραῖοι σχεδόν τι πάντες, οἷον κίχλη, φυκὶς, ἐλεφιτὶς, κωβιός. οἱ πλωτοὶ δὲ κουφότεροι τῶν πλανήτων. ἄτε γὰρ ἀτρεμίζοντες οὗτοι ἀραιὴν τὴν σάρκα καὶ κούφην ἔχουσιν. οἱ δὲ πλανῆται, καὶ κυματόπληγες, τετρυμμένοι τῷ πόνῳ, στερεωτέρην τὴν σάρκα ἔχουσιν. *Leves verò saxatiles fere omnes: velut turdus, phycis, elephitis, gobius. Hi omnes erronibus sunt leviores. Cùm enim quiescant, raram & levem carnem habent. Errones autem, quique undas verberant, laboribus attriti,*

† sect. 4, fol. 25, edit. Lovs. sive Wechel. an. 1595.

attriti, *solidiorem obtinent carnem*. Quem locum eo lubentiùs adſcripſi, quia cauſſam hinc diſcimus, cur non modò elephitis; ſed & gobius, & phycis, & turdus, & ſaxatiles alii, carnem habeant leviorem, ac tenuiorem, quàm quos errones vocant. Verùm quis Hippocrati ſit piſcis ἐλεφιτὶς (quomodo & in Aldina * reperio) haut facilè dixerim. Nec enim me alibi id nomen legere commemini. Quid ſi igitur pro ἐλεφιτὶς, legamus ἐλεπωκὶς, vel ἐλεπωκεύς? Heſychius: Ἐλέπωκες, ἰχθὺς, ὅμοιος φυκίδι. Ac ſimiliter Varinus: niſi quod apud eum ſit ἐλεπωκεύς. Sanè cùm Heſychius dicat, eſſe phycidi ſimilem, & Hippocrates, ut vidimus, phycidi ſubjungat: veriſimile eſt, vel Hippocratem ex Heſychio, vel hunc ex illo, eſſe emendandum. Alioqui nec ita multùm ab ἐλεφιτὶς abit ἀλφηςὴς: & poſſint Iones, quorum dialecto ſcripſit Hippocrates, ita vocaſſe hunc piſcem. Saxatilibus enim apud Athenæum † à Diocle * accenſetur ἀλφηςικὸς, qui Numenio ἀλφηςὴς, q. d. *inventorem*; nempe quia alter alterum ſequatur, quaſi quærens, & inveniens. Plinio lib. XXXII, cap. XI vocatur non κύναιδος quidem, ut multi ſcribunt, atque in his Rondeletius †: ſed κίναιδος, quia alter alteri ad caudam ſive nates comes eſſe ſoleat; indeque præpoſteræ Veneris argumentum collegerint. Cæterorum ſaxatilium inſtar, carne eſt tenerâ, molli, & friabili, ac neutiquam glutinoſâ: ut eſt apud Rondeletium lib. VI de piſc. mar. cap. IV. Addit, jus ejus ventrem lenire: in ſartagine coctum eſſe meliorem aſſo, vel elixo: modum etiam præparandi apud eundem invenies: faciléque ait concoqui, & ſanguinem gignere temperatum.

* fol. 40. b.
† lib. 7.
* in primo ὑγιειν.
† lib. 6 de piſc. mar. c. 4.

Σφύραινα quoque, ſive *ſudis* *, ab Oppiano † refertur inter ſaxatiles: Attici κέςραν, hoc eſt, *ſtimulum*, nominant, teſte Athenæo lib. VII. Apud quem legas, guſtu eſſe ingratum, at ſucci bonitate non aſpernandum. Sed plus alimenti præſtare, quàm congros, planè falſum eſt: ſive is Heceſii apud Athenæum eſt error, ſive Athenæi ipſius, ſive librariorum: qua de re vide Caſaubonum.

* Varro, Plinius, gloſſæ vett. in quibus legas: ſudis, σφύραινα, ἰχθὺς θαλάττιος.
† lib. 1 Άλιευτ. verſ. 172.

Βελόνη, ſive ῥαφὶς, ſeu acus carnis eſt duræ, ac ſiccæ, eoque difficulter concoquitur. Diphilus apud Athenæum ait εὔχυλον *, Hiceſius κακόχυλον †. Sed potior Hiceſii ſententia eſt. Et fortaſſe ἄχυλος in Diphili verbis legendum.

* boni ſucci.
† mali ſucci.

Ζεὺς, qui & faber, carne minus durâ eſt, quàm rhombus; ut tradit Rondeletius *. Salvianus ſalubrem ait, ac ſuavem. Præcipuè olim commendatus eſt Gadibus: ut Columella refert lib. VIII, cap. XVI: *Atlantico paſcitur faber: qui & in noſtro Gadium municipio generoſiſſimis piſcibus adnumeratur, eumque priſca conſuetudine zeum appellamus*. Similiter Plinius lib. IX, cap. XVIII.

* lib. 11 de piſc. mar. cap. 9.

Σκίαινα, quod nomen & retinet Plinius †, (*umbram marinam* Ennius in Phageſiis * appellat) boni eſt ſucci, facilis digeſtionis, ſaporis grati, nutrimenti non admodum copioſi: ut eſt apud Xenocratem. Capite imprimis commendatur: cui comprobando lepidam narrat hiſtoriolam Paullus Iovius libri de piſcibus Romanis cap. V.

† lib. 32. cap. 11.
* apud Apul. in Apol.

CAPUT XXV.

Ex litoralibus primo agitur loco de mullo; qui & inter pelagios referri poſſit. Meliorem eſſe pelagium litorali, & in litoralibus deteriorem eſſe lutarium. Pro locis etiam eſſe diſcrimen. Quàm immane olim fuerit mullorum pretium; idque imprimis ob jecur, & caput; cujus barbæ magno habitæ loco. Iuvenalis locus enarratus. Ratio apparandi jecur. In ſociorum garo necari, vaſi etiam vitreo includi, ac ſic morientis colorem ſpectari ſolere. Eundem chryſendetis menſæ illatum. De ſargo, mullum comitante, ut excitatum, ſed relictum ab eo, pabulum comedat. Quantopere olim ſparus fuerit in deliciis, & quod juniorum de eo judicium. Mormyro unde nomen: deque ejus carne diſſenſus juniorum ab antiquis. Aurata qualis: item ſalpa, chalcis, mæna; deque hac Martialis, & Ciceronis loci aliter, ac ab aliis, expoſiti. De ſcorpii piſcis, & ſcorpænæ, item apuarum carne: adhæc orphi, ſynodontis, erythrini, milvi ſive lyræ, phagri, & ἐγκρασιχόλων.

A ſaxatilibus provehor ad litorales. Ac primùm de erectis, ſive ſpiſſis, & corpulentis, dicendum.

Mullus, ut Galenus lib. III de alimentorum facult. † ait, carnem habet duram admodum, & valde friabilem: eoque nihil habet lentoris, & uberiùs piſcibus aliis nutrit: quam rem pluribus ibidem exponit. Xenocrates quoque, in luculento illo apud Oribaſium fragmento, ait obſoniorum eſſe præſtantiſſimum, ſtomachoque aptum, boni ſucci, ſapore gratum, concoctu haut facilem; ſed qui non difficulter admodum excernatur. Vterque verò, & Galenus, inquam, & Xenocrates, adhæc Plinius * quoque, diſcrimen faciunt in mullis: præcipuè verò commendant, qui altum, purumque mare incolit, & bonis veſcitur alimentis: non item litoralem, nedum lutarium, hoc eſt, in luto degentem, qui cancellos vorat. Archeſtatus † commendabat, ut delicatiores mullos ad Tichiunta, urbem agri Mileſii: Cratinus *, ac Nauſicrates †, comici, quos Æxonis dediſſet, pagus Atticus. Iuvenalis ſat. V indicat, Romanis fuiſſe in pretio, quos miſiſſet Corſica, vel Taurominitana Siciliæ rupes. Sed nihil æquè arguit, quanti fieret, quàm pretium: quod immane temporibus Tiberii Cæſaris erat; ut indicant illa Senecæ epiſt. XLV: *Mullum ingentis formæ (quare autem non & pondus adjicio, & aliorum gulam irrito? quatuor, & ad ſelibram, fuiſſe ajebant) Tiberius Cæſar, miſſum ſibi, cum in macellum deferri, & venire juſſiſſet: Amici, inquit, omnia me fallunt, niſi iſtum mullum, aut Apicius emerit, aut P. Octavius. Vltra illi ſpem conjectura proceſſit: licitati ſunt: vicit Octavius, & ingentem conſecutus eſt inter ſuos gloriam; cùm quinque millibus HS emiſſet piſcem, quem Cæſar vendiderat; ne Apicius quidem emerat.* Id pretium, ſi, ut cenſeo, denarius valeat ſex ſtuferis, fuerit florenorum

† cap. 27.
* lib. 9. c. 17.
† apud Athenæum lib. 7.
* in Trophoniο.
† in Naviculatoribus.

Belgicorum CL. Apud Juvenalem sat. IV de Crispino legas:

— Mullum sex millibus emit
Æquantem sanè paribus sestertia libris.

Mullus ille igitur sex librarum emptus sit florenis CLXXX. Apud Plinium * celebratur, *Asinius Celere sub Cajo Cæsare octo millibus nummum unum mullum mercatus*. Quod fuerit florenorum CCXL. Hoc velut extremam prodigalitatem memorat. Majus tamen est, quod Tranquillus refert de Tiberio †: *Corinthiorum vasorum pretia immensum exarsisse, tresque mullos* XXX *millibus venisse, graviter conquestus est*. Sic quisque mullus steterit denis millibus: hoc est, florenis CCC. Scribit Galenus lib. III de Aliment. Facult. * aliquando se rogâsse quendam, qui grandi pretio ingentes esset mullos mercatus; cur eos pisces tantopere expeteret: illum respondisse, duo esse in caussa, hepar, & caput. Ac apud Aëtium quoque legas lib. II, cap. LXXIX: Θαυμάζουσι δέ τινες τὸ ἧπαρ αὐτῆς, καὶ τὸ ἐγκέφαλον, ἡδονῆς ἕνεκεν· *Admirantur quidem ipsius jecur, & cerebrum, voluptatis caussâ*. Celebratur in capite etiam (ut Plinii * verbis utar) *gemina mullorum barba, qua insigniuntur inferiori labro*. Barbas vocat, ut γένειον Sophron apud Athenæum in VII. Quanti illas Heliogabalus fecerit, Lampridius dicet in ejus vita. Imò, jam Domitiani ævo, magno esse loco habitas, indicat illud Iuvenalis sat. VI:

— Carius turture magno,
Mullorumque jubis.

Ubi vetus interpres *jubas* interpretatur *cristas*: malè profectò. Planè enim, abusione duriori, sed poëtæ concessâ, *jubas* pro *barbis* dixit. Hepar verò non solùm per se edi solet: sed etiam imponebatur oleo, & garo, cum vini pauxillo: inque his eò usque comminuebatur, donec ex iis, quæ dixi, succus fieret unicus, in quo mulli carnes, quas ederent, tingebant. Auctor ejus Galenus, loco antè memorato. Succum istum *halecem* dixere; ut indicat Plinius: qui auctor etiam est, ut in sociorum garo mullum necarint. Sic enim ille lib. IX, cap. XVII: *M. Apicius, ad omne luxus ingenium mirus, in sociorum garo (nam ea quoque res cognomen invenit) necare eos præcellens putavit, atque ex jecore eorum excogitare provocavit halecem*. Seneca similiter lib. III Nat. quæst. cap. XVII: *Alios necant in garo, & condiunt vivos*. Vt rectè in Hippolyto Salviano culpet Ludovicus Nonius †, quòd in Plinio * pro *necare* legere mallet *siccare*. Inventi ejus siqua est gloria; ea non penes Apicium, sed Græcos fuit. Est enim Platonis Comici †: Ἐν σαπρῷ γάρῳ βάπτοντες ἀποπνίξουσι με. *In putrido garo submergentes suffocabunt me*. Nec satis erat sic necare, nisi vitreamini inclusus moriens spectaretur: unde Seneca loco antè memorato: *In cubili natant pisces, & sub ipsa mensa capitur, qui statim transferatur in mensam. Parum videtur recens mullus, nisi qui in convivæ manu moritur. Vitreis ollis inclusi offeruntur, & observatur morientium color, quem in multas mutationes mors luctante spiritu vertit*. Pluriaque inibi, quibus hunc morem eleganter describit, & exagitat. Illud etiam ad luxum pertinebat, quòd tanti pretii piscem in mensam vasis deferrent aureis, quibus illigarentur gemmæ: unde & vasa ejusmodi à gemmis auro insertis χρυσένδετα vocabantur. Martialis lib. II, epigr. XLIII:

Immodicis tibi flava tegunt chrysendeta mulli.

Diutiùs institimus mullo, quia, ut scarus in saxatilibus, ita hic inter litorales, tenet primas. In cæteris erimus breviores.

Mullum excipiat sargus, quia mullum semper comitatur, ac ubi is lutum fodit, eo abeunte reliquias excitati vorat pabuli: ut ab Aristotele *, & Plinio, proditum est. Eum inter delicatos reposuit Epicharmus Hebes nuptiis. Abunde nutrire, magis etiam melanuro, tradidit Hicesius. Sed difficulter concoqui, retulit Archestratus. Plenius de istis Athenæus †.

Sargum sequatur sparus, quando eos conjunxit Epicharmus Hebes nuptiis: ubi eos tam delicatos dixit, ut neque stercus illorum abjicere fas sit Diis *. Eosdem etiam sociavit Matron parodus. Verba habes apud Athenæum †. Qui & Hicesii, ac Diphili judicium adducit. Hicesii quidem tale: εὐχυλότερον εἶναι μαινίδος, καὶ ἄλλων τῶν πλειόνων τροφιμώτερον. *melioris succi esse, quàm mænidem, & magis nutrire aliis multis*. Salvianus mediæ ait naturæ inter molles durosque, inque salubribus potiùs, quàm saluberrimis, reponi oportere.

Matron * sparo spargoque jungit mormyrum: ut Plinius etiam vocat, qui Oppiano † μορμύλος, &, Eustathio * judice, nomen hoc est sortitus ἀπὸ τοῦ μορμύρειν, hoc est, *murmure*, quod undæ, dum rapidè per eas fertur, edere videntur. Τροφιμώτατον † esse, ait Hicesius apud Athenæum lib. VII. Sed improbant Salvianus, ac Rondeletius: quia carne sit molli, & insipidâ, lutumque redolente. Archestrati quoque est apud Athenæum *:

Μορμύλος αἰγιαλεὺς κακὸς ἰχθὺς, οὐδέποτ' ἐσθλός.

Litoreus malus est, bonus haut est marmylus unquam.

Aurata sive orata, quæ Græcis χρύσοφρυς, Athenæo lib. VII etiam Ἰωνίσκος, mirè celebratur ibidem ab Hicesio, & Matrone parodo. Ephesiam oratam commendat apud eundem Archestratus: illam Lucrini lacus Martialis lib. XIII, epigr. XC:

Non omnis laudem, pretiumque, aurata meretur:
Sed cui solus erit concha Lucrina cibus.

Est orata carnis candidæ, solidæ, densæ, succi boni, digestu facilis, bene nutriens, nec excretu difficilis; ut est apud Xenocratem.

Σάλπαι †, quæ & βόες *, ut ait Pancrates

* lib. 9. c. 17.
† lib. 3, c. 34.
* cap. 27.
* lib. 9, c. 17.
† lib. 3 de re cibaria, c. 27.
* loco proximè allato.
† apud Athenæum lib. 2: ubi de garo.
* lib. 8 Hist. An. cap. 2.
† lib. 7.
* Epicharmi verba adducimus cap. 34.
† lib. 7.
* Athenæo lib. 7.
† lib. 1 Alieut. v. 100. & alibi.
* in Iliad. Σ. pag. 1151, edit. Rom.
† valde nutrientem.
* lib. 7.
† salpæ.
* boves.

* in operibus marinis. † lib. 7. tes * apud Athenæum †, elegantiorum mensis damnatæ: unde Ovidius in Halieut.

— meritò vilissima salpa.

* lib. 9, c. 18. Plinio * item *obscœna* dicitur: qui & negat percoqui posse, nisi ferulà percussam. Improbant similiter apud Athenæum Archestratus, Diphilus, & ante hos Epicharmus, qui in nuptiis Hebes σκαλοφάγον, *merdivoram* dixit, ac βδελυρὰν, *fœtidam*.

Chalcides non pelagus modò, & petras, sed † lib. 1 Αλιευτ. vers. 47. litora etiam petere, traditum Oppiano †. Parùm nutrire, Hicesius docet apud Athenæum *: * lib. 7: ubi de chalcide. quippe ἀχυρώδεις, καὶ ἀλιπεῖς, & ἀχύλεις· *squalidos, ac parum pingues, & exigui succi.*

Mænæ etiam viles. Unde Martialis lib. XII, epigr. XXXII:

Fuisse gerres, aut inutiles mænas,
Odor impudicus urcei fatebatur.

Et Cicero lib. de fin. bon. & mal. *Qui enim voluptates ipsas contemnunt, eis licet dicere, se acipenserem mænæ non anteponere.* Mirum autem, † de pisc. lib. 2, p. 225. ex hoc loco colligere Vlyssem Aldrovandum †, fuisse commendatas in cibo, cùm contrarium significet Tullius. In adlato etiam Martialis loco miror, putâsse Rondeletium * pro *urcei* legendum esse *hirci*, ob hircorum fætorem; unde τραγίζειν Aristoteli, ut Latinis *hirquitallire* * lib. 5 de pisc. marin. cap. 13. † cap. 14. dicuntur, qui hircum olent; teste Censorino †. Huic enim sententiæ planè reclamat lex pedaria: cujus non satis gnarus fuisse doctissimus Rondeletius videtur. Nec mænæ, salpæ, mormyli, & similium vilitas derogat providentiæ divinæ: quin eam potius adstruit: quia paupertinæ etiam sortis hominibus consulendum fuit.

Scorpius item marinus ex Hicesii sententia, ut in pelagiis est, de quibus postea agemus; ita in cœnosis etiam litoribus vivit. Atque inter litorales quoque recenset Salvianus, & cum eo Aldrovandus. Cœnoso loco, ut nigrior, sic pejor est; eodem teste Hicesio: qui scorpænam ab eo tradit superari suavitate carnis, ac bonitate nutrimenti. Scorpænam autem saporis non ingrati esse, Xenocrates tradidit. Quod de ea capiendum, quæ in puriori vivit aqua; cùm alioqui piscis sit insuavis, ac vilis. Ius scorpii quale fuerit, Apicius tradit lib. x, cap. XIII.

Apuæ sunt humidæ, & flatulentæ: ut ex * lib. 8, edit. Lugd. ann. 1612, p. 357. Mnesitheo apud Athenæum * videmus. Ventremque idem solvere ait. Sed difficulter concoqui, Diphilus tradit apud eundem †. † paullo ante, p. 356.

Orphus duræ est carnis, concoctu difficilis, succi crassi, salsique: ut Philotimus ait apud Galenum lib. III de Alim. cap. xxx. Cui Galenus in isto refragatur, quòd attinet salsedinem. Nempe quia, si salsa diutiùs coquantur, jus quidem sive liquor capiat salsuginis incre- * lib. 7. ubi de Orpho. mentum; ipsa verò fiant dulciora. Quanto † lib. 8. c. 16. autem in pretio fuerit olim, arguit, quòd Ar- * lib. 10. c. 4. chippo apud Athenæum * dicatur ἱερεὺς θεῷ, *Dei sacerdos*.

† Arist. Hist. An. lib. 2. c. 13. & 15; ub. 8. cap. 2, & 13; lib. 9, c. 2. Συνόδων, sive *synodus*, qui *dentex* Columellæ †, & Apicio *, & secuto hos Gazæ † vocatur, inter lautitias ab Antiphane *, & Hicesio † refertur apud Athenæum. Alvum ciere, Xenocrates ait: sed adstringere censuit Hicesius *. * lib. 7. ubi de synodonte. † eodem lib. ubi de phagro. * ibid.

Erythrinus, sive erythinus (utraque enim scribendi ratio in vett. invenitur codd.) Plinio est *rubellio*; sicuti & Apicio lib. x, cap. VII, ubi apparandi ejus rationem docet. Saporis est grati, & uberis alimenti; teste Xenocrate. Quod verò ad Pythagoræ illud, Μὴ ἐρυθῖνον ἐσθίειν; is, quia piscis ille coloris sit rubri, ac sanguinei, unde & nomen sortitus fuit; eò innuit, cavendum esse ab sanguinis effusione: ac fortasse etiam interdixit, ne sanguine vescerentur; uti eo, ac suffocatis, abstinuere Hebræi.

Litorales etiam, ac squamosi, sunt cuculi; quos duræ esse carnis, Philotimus apud Galenum † est auctor. Milvus verò, qui & ipse est † lib. 3 de Alim. fac. c. 31. inter litorales squamosos, eo est durior: ut Diphilus ait apud Athenæum. Propterea elixus præstat assato. Lyra, quam Rondeletius * ait * lib. 10 de piscibus marinis, cap. 10. Belgis dici *Lechan* (*zeehaen* dicere voluit, q.d. *gallum marinum*) eidem carnis est duræ, & siccæ; at suavis interim. *Lyra* autem dictus, vel quia rostri cornua referant figuram veteris lyræ; vel quòd grunnitum edat, qui agrestibus auribus aliquomodo lyræ sonum referre videatur.

Φάγρος, sive pagrus, sat nutrit: de quo Hicesius apud Athenæum †. Addit quoque, esse † lib. 7. dulcem, & adstringentem. Sed contrà est, quia alvum ciet. Diphilus apud eundem fluviatili præfert marinum, de quo nunc loquimur. Concoctu esse difficilem, tradit Simeon Sethi: ut quidem est in tralatione Gyraldi; illâ etiam, quam Dominicus Monthesaurus Veronensis emendavit.

Εγκρασίχολοι, si sale condiantur, & exponantur Soli, donec caro fuerit dissoluta, vim accipiunt excitandi appetitum dejectum: uti & crassam attenuandi pituitam, item ciendi alvum. Quale sit piscis genus, haut facilè scias ex Aristotele. Nam sola ex apua, quæ in Atheniensi est portu, nasci ait lib. VI Hist. Anim. cap. XV *. Sed Græcis non satis notæ erant maris partes, quæ spectant Occidentem. Nam * Secundum dist. Cas. Scal. c. 14, sect. 175. è Liguria, Gallia Narbonensi, atque aliis locis, muriâ salitos, in varias deportabant terras. Et Athenæus, rerum talium curiosissimus, nasci ait ex apua cobite. De etymo vocabuli dictum cap. IX. Aliter vocantur ἐγγραύλεις. Unde *encraulos* (*engraules* scribere oportuit) Gaza transtulit apud Aristotelem loco memorato. Ab magno oris rictu Æliano, & aliis, λυκόστομοι vocantur. Hodie appellantur *anchoies*. Eosdem signat Plinius, cùm lib. XXXI, cap. VIII garum fieri ait ex pisce mutilato, hoc est, cui caput sit truncatum, visceraque omnia exemta.

CAPUT XXVI.

De litoralibus erectis, sed non squamosis. De scombri carne, & garo ex ejus intestinis eliquato. Hoc garum sociorum dici solere; deque eo rejecta opinio

opinio illorum, qui associorum, asotorum, *vel* Sosiorum *legunt. De carne trachuri, coliæ, sive lacerti, corvi, uranoscopi, sauri. De piscibus planis, sive jacentibus; passere, solea, rhombo.*

QVos memoravimus, litorales sunt pisces, non spinosi; atque hi erecti, non plani; squamosi interim: præter quos alii sunt, litorales, erecti & ipsi, non tamen squamosi, sed lævi cute prædIti. Eorum celeberrimus scomber, Gallis, uti & Angelis, ac Belgis, *maquerellus* vocatus. Hic, etsi de eo benignè satis judicent apud Athenæum Diphilus, & Hicesius, omnino tamen succi est crassi ac viscosi, & difficilis concoctionis: ac propterea, quò pinguedo ejus liquescat, saliri solet. Ex sanie verò putrescentium eliquabant garum laudatissimum: de quo Plinius lib. XXXI, cap. VII. Hinc Martialis in Xeniis *:

Exspirantis adhuc scombri de sanguine primo
Accipe fastosum munera cara garum.

* epig. 101, al. 99.

Sociorum garum dixere, quia à sociis populi Romani apportaretur: quales Hispani; unde idem Martialis in iisdem †:

Hesperius scombri temperet ova liquor.

† ep. 40.

Nimirum Carthagine Novâ seu Spartariâ fiebat: atque id tanti precii, ut nullus, præter unguenta, liquor cariùs divenderetur; teste Plinio *. Odoris tamen fuisse ingrati, indicat hoc poëtæ † antè memorati:

Vnguentum fuerat, quod onyx modò parva gerebat.
Olfecit postquam Papilus, ecce, garum est.

* lib. 31, c. 7.
† lib. 7, ep. 93, sive al. 94.

Vsum ejus hodieque esse Constantinopoli, traditum est Bellonio. Quod verò Joannes Langius in epist. Med. * putat, Plinium † vocasse garum *associorum*, atque hoc valere *asotorum*: id tam docto viro planè indignum. Sanè *sociorum* etiam appellavit Seneca epist. XCV *: *Quid illud sociorum garum, pretiosam malorum piscium saniem, non credis urere salsâ tabe præcordia?* Habes & apud Martialem in Xeniis lemmate epigr. XCIX; ubi veram lectionem retinuit Aldina †. Item Ausonium epist. XXI ad Paullinum. Imò apud Galenum lib. III de Compositione Medic. sec. loc. leges, Γάρυ μέλανος, Ῥωμαϊστὶ λεγομένυ Σοκιώρυμ. *Gari nigri, quod Romanis Sociorum dicitur.* Sic enim rescribendum: ubi perperam in Aldina *, ὀκιτόρυ; in Basileensi, ὀκιπόρυ. Atque hac multiplici lautoritate etiam eos est refellere, qui *Sosiorum* rescribunt: quasi id nomen impositum sit à Sosiorum apud Romanos familia, memoratâ Tullio non semel *, & Horatio in Arte, atque alibi. Sed ut non dubitandum, quin recta sit *sociorum* appellatio: ita haut æquè apertum, an non veriùs *sociorum* dicatur, quasi sodalium, sive cœtûs socialis, qui gulæ caussa convenisset. Sed magis placet, quod priori loco dicebamus. Variam garorum confectionem docent Geoponica Constantino tributa lib. XX, cap. ult. Legas istic, garum αἱμάτιον † cæteris esse præstantius. Videtur idem esse, ac illud sociorum: quod Galeno in verbis adlatis μέλαν *: quomodo & Aëtius vocat lib. III, cap. LXXXII. Πρωϊλεῖον † nominat Paullus Ægineta. Eo autem *nigrum*, & *sanguineum* dicebatur, quoniam conficeret ex piscium cruore; qui nigroris istius erat caussa.

* lib. 1, epist. 59.
† lib. 9, c. 17. & l. 32. c. 7.
* sive lib. 15. ep. 1.
† Aliqui libb. perperam. garum scombrorum, pro sociorum.
* Tom. 2, fol. 111, b.
* lib. 8 ad Att. ep. 6, & lib. 3 de Nat. Deor.
† sanguineum.
* nigrum.
† primarium.

Scombro subdam τράχουρον, quando & is litoralis est, & ob oris similitudinem Gallis dicitur *maquereau bastard*: q. d. *scombrum nothum*. Aridum vocat Diphilus apud Athen. Duræ esse carnis, eoque difficulter concoqui, & succos gignere crassos, judicium erat Philotimi, cui assentit Galenus *.

* lib. 3 de al. facult. c. 31.

Magna etiam cum scombro affinitas est pisci, qui Aristoteli † κολίας, alicubi etiam Plinio *: lacertus autem dicitur Columellæ †, Cornelio Celso *, Martiali †. Xenocrates tradit stomacho esse ingratum, aridum, malique succi, nec facile excerni: ubertim interea nutrire. Rationem apparandi apud Apicium habes lib. IV, cap. II, & lib. X, cap. IX.

† lib. 9 Hist. An. cap. 2.
* lib. 32, c. 11.
† lib. 8, c. 17.
* lib. 2, c. 17.
† lib. 7, ep. 77.

Corvus, qui Athenæo * κορακῖνος, difficulter concoquitur: interim grati est saporis: ut ostendunt illa Cornelii Celsi lib. II, cap. XVII: *Piscium eorum, qui ex media* (bene maléque nutrientium) *materia sunt, quibus maximè utimur, tamen gravissimi sunt; ex quibus salsamenta quoque fieri possunt: qualis lacertus est: deinde qui, quamvis teneriores sint, tamen duri sunt: ut aurata, corvus, scarus, oculata.*

* lib. 7. Idem Hesychio aliqu.

Vranoscopus etiam, sive callionymus, inter litorales est Aristoteli lib. VIII Hist. Anim. cap. XIII. Is comeditur quidem, secundùm quosdam; ut Ælianus tradit lib. XI Hist. Anim. cap. XXXIV: sed nonnisi à plebejis; idque quia, ut virosi est odoris, unde βαρὺς † Diphilo vocatur apud Athenæum; ita & saporis sit ingrati. Id verò Rondeletius * inde esse censet, quia cœnosis vescatur aquis.

† gravis.
* lib. 10 de pisc. marinis, cap. 13.

Est & hujus loci σαῦρος, quem Æliani † interpres Gillius *lacertum* vertit, cùm is potiùs κολίας videatur; ut pallò antè diximus. Corpore est oblongo, ac rotundo: unde Speusippus in secundo similium * sphyrænam, acum, & saurum, conjunxit. Molli esse carne, ait Philotimus apud Galenum lib. III de Aliment. Ipsi tamen Galeno † mediæ est naturæ inter illos carnis mollis, duræque: uti & saporis est, nec insipidi, nec admodum delicati. Rationem apparatus Alexis apud Athenæum docet.

† lib. 1, c. 49.
* apud Athenæum lib. 7.
† cap. 30.

Atque hi litoralium piscium sunt longi, & corpulenti: quales Columella *erectos* vocat. His opponuntur illi, quorum latera in tenuitatem degenerant. Græci nominant πλατεῖς, hoc est, *latos*. Columella appellat *prostratos*. Sic enim ille lib. VIII, cap. XVII: *Eadem præbentur cibaria & prostratis piscibus, & erectis.* Nec tamen nunc cunctis de prostratis dicemus; sed duntaxat spinas habentibus. Nam de cartilagineis seorsùm agemus. Hujus igitur loci sunt passer, solea, rhombus: quos iccirco junxit quoque Plinius lib. IX, cap. XX, & eo prior

prior Columella lib. VIII, cap. XVI, & ante utrumque Ovidius: cujus illa in Halieutico:

Fulgentes soleæ candore, & concolor illis
Passer, & Adriaco mirandus litore rhombus.

Priusquam exponam discrimen horum in cibis, de proprietate vocabulorum pauca dicam. Nec enim, non intellectis vocabulis, res possunt intelligi. Passer Græcis ψῆττα. Subinde tamen vox Græca, imò & Latina, laxè accipitur, sic ut comprehendat pisces ψηττώδεις, sive passerinos, hoc est, planos omnes, qui præditi sint spinis. Sic usus Athenæus, cùm in VII ait, ψῆτταν à Romanis vocari *rhombum*. Imò Aristoles etiam, qui nusquam nominat rhombum; sed pro eo dicit ψῆτταν. Ut omnino rectè scripserit Iovius *, ψῆτταν genus esse passeris, soleæ, & rhombi.

* lib. de piscibus Romanis cap. 25.

Sed propriè passer, qui vulgo Belgis *scholle*, vel etiam *plaiyse*: nempe à *platessa*, quomodo Ausonio vocatur in Mosella. *Platessa* autem, quia piscis πλατύς †. Videtur interim eo nomine, præter memoratum piscem, etiam contineri, qui nobis *eelbot* nominatur. *Passeris* nomen, ut vulgaris est opinio, sic vocatur, quia instar avis passeris parte supinâ candidus sit, pronâ autem terrei coloris. Sed Cæsari Scaligero assentio: qui comment. in Arist. Hist. Anim. † sic appellari ait, quia se pandat: nempe quâ significatione dicimus *passis velis*, vel *capillis*. *Soleæ* vocabulum est à similitudine plantæ humanæ. Eadem & Græcis βούγλωσσος, & βούγλωσσα, & βούγλωσσον. Hesychius quidem σανδάλιον, & ψῆτταν, exponit. Nomen inde, quia referat linguam bubulam: nisi, ut puto, βοῦ hic sit ἐπιτατικόν *. Latinis *lingulaca* dicitur: vel potiùs piscis est haut absimilis. Nam distinguit Plautus Casinâ †: ubi Olympio in forum mittitur piscarium, ut emat soleas, & lingulacas. Belgis quoque *tonge* nominatur. Rhombus iisdem *tarbot*, vel *terbot*. Hic eo differt à passere, quòd, rhombo resupinato, dexter passeri situs appareat lævus: ut Plinius ait lib. IX, cap. XX. Satis de vocibus.

† latus.
† lib. 2, cap. 16, fol. 109.
* significationem intendens.
† act. 2, sc. 8.

Quod rem cibariam attinet, passerem Romanis in pretio fuisse, indicat Horatius lib. II, sat. VIII. Solea interim, ut carne est mollior, ita saporis etiam gratioris. Itaque Henricus III, Galliarum Rex, Quadragesimæ tempore ob bonitatem saporis, & facilem concoctionem, ejus esu imprimis capiebatur: ut in Diætetico suo Polyhistorico tradit Ios. Quercetanus cap. VII. Imò & Galenus lib. VIII Methodi Medendi post asellos, ac saxatiles, proximam solearum laudem facit. De attenuanti etiam victus ratione cap. VI, buglossos præcipit, si saxatiles nequeant haberi. Eos esse lingulacas, vel similis figuræ, ac indolis, antea nobis dictum fuit. Buglossam, imò omnem ψῆτταν, hoc est, & passerem, & soleam, & rhombum, bene nutrire, Diphili est judicium apud Athenæum. De rhombo tamen paullo aliter Xenocrates in memorato sæpius fragmento apud Oribasium. Nam concoctu ait difficilem: atque auctor est, ut antequam coquatur, unum adservetur diem. Et favet illi Philotimus, cùm enumerans pisces carnis mollis, in iis citharos, qui fortasse sunt rhombi læves; non item rhombos, nempe aculeatos illos, reponit. Sic facilè eum vindicaris à reprehensione Galeni in III de Facult. Aliment. vel potiùs Philotimum cum Galeno conciliaveris. Aliter etiam concilies, quia grandioribus rhombis non eadem est salubritas, non sapor idem, ac junioribus. Ac de junioribus præcipuè capiendum, quod in proverbium abiit, Nihil ad rhombum.

CAPUT XXVII.

De piscium pelagiorum nutrimento. Ac primùm de squamatis: ut de asello tam callaria, quàm baccho: & unde prioris Gallicum, ac Belgicum nomen. De tinca, & harengo: item hippuro, & channo: quorum & etymon adfertur. Unde fit, quòd piscium nonnullis ventriculus procidat in os. De pelagiis non squamatis: ut congro. Quid sit exdorsuare, & exossare. *De murænis, & amiis, & unde amiis sit nomen. De xiphia.*

Sequuntur ex habentibus spinas (nam de cartilagineis seorsum videbimus) marinorum illi, qui eo quod in penitiori degant mari, pelagii vocantur. Hi à substantia cutis dividuntur in squamatos, ac læves.

Squamas habet asellus, qui bonitate carnis cum saxatilibus contendit: ut est apud Galenum *. Diphilus quoque boni esse succi agnoscit: sed negat faciles esse concoctu: imò putat, aliquid habere virosi: quod postremum de iis capere oportet, qui alimento utuntur malo; eoque lentorem contrahunt, & alimentum efficiunt excrementitium. Iecore & delicato, & magno, facilè pisces exsuperat cæteros. *Asellorum* autem nomine complector, & minorem callariam †, & majorem bacchum: de quibus sic Plin. lib. IX, cap. VII: *Callariæ minores, & bacchi, qui non nisi in alto capiuntur, ideoque prælati minoribus.* Est verò callarias, qui Dorioni apud Athenæum * ὀνίσκος, à quo tamen Oppianus † distinguit. Tria quippe ei asellorum sunt genera, ὄνος, ὀνίσκος, & κλαρίας: quæ vox contrahitur ex καλλαρίας. Gallis vocatur *merlucius*, quasi *maris lucius*: Belgis *schelvisch*; quod nomen non à Scaldi fluvio imponitur (est enim piscis marinus) sed contrahitur ex *asellus-piscis*: ut ex *balæna-piscis* fecere *walvisch*. Verùm in priori κατ' ἀφαίρεσιν præcisum est A; ut ex ἄρυρα, *rura*, ex ἀμέλγω, *mulgeo*. Bacchus est is, qui, dum junior, Hollandis vocatur *bolck*; adultior verò, *cabeljau*. Qua mente asellus in ventriculo cor habere ab Aristotele * dictus sit: Hieronymus Mercurialis dicet Variarum Lect. lib. IV, cap. XVI.

* lib. 3 de Alim. Fac. cap. 30.
† sive yalgendam, ut scribitur apud Athenæum lib. 7, ubi de murana.
* lib 7, ubi de murana.
† lib. 1 Halieut.
* apud Athenæum lib. 7, & Clementem Alex. Pædag. lib 1. Ac similiter Athenæus lib. 7, ubi de λειοβάτω sive laevo.

Tinca bonitate carnis cedit callariæ; nec figura est dissimilis: sic ut eâ deceptus Salvianus eundem putarit piscem. Omnino autem fluviatilis est: de quo iccirco inferiùs dicemus.

Harengi nostri tot bona quis satis prædicet? Vox ipsa est nova; sed fortasse ex Græco τάριχος, quia sale conditur; unde & *pekelharing* vocatur quasi *muriaticum harengum* dixeris. Solùm injicit scrupulum, quòd piscis iste, nec recens, nec salitus, Romanis, aut Græcis, fuisse cognitus videatur: ut diximus cap. secundo.

Quanto glaucus fuerit in honore, ex Epicharmo, Eubulo, Anaxandride, & aliis, Athenæus † docet. Interea quantum superat sparum, tantum vincitur à lupo: ut est apud Xenocratem. Tralliano etiam inter durioris carnis pisces recensetur. Contra morem squamosorum non minùs est bonus, quando est gravidus, quàm cùm non gravidus; teste Aristotele *. Quos Romani maximè æstimarint, docet hoc Ennii in Phageticis †:

† lib. 7. in Δειπνοσοφ.

* lib. 8. Hist. An. cap. ult.

† apud Apul. Apol. I.

Surrenti fac emas glaucum, & Cumas apud. —

Vbi legere malim:

*Surrenti channas *, glaucum & Cumas apud.* ---

* de quibus mox dicetur. Scaliger lopadas. Sed ad veterem, puto, lectionem propius accessimus.

Ab Ovidio, & Oppiano, inter pelagios etiam refertur hippurus, sic dictus, quia pinnarum longitudine caudam referat equinam; vel potiùs, quia instar equi ὁρμᾷ, hoc est, *ruit*, sive concito fertur gradu. Carystium imprimis laudabat Archestratus †: quod eo mirandum magis, quia istius loci pisces soleant esse viliores. Vt suavem, commendabat Epicharmus in Hebes nuptiis, & Matron parodus: uterque apud Athenæum. Rondeletio videtur esse Hispanorum *lampugo*: qui carne est pingui, ac suavi, sed duriori; ut glauci, thunnique. Aliis tamen *lampugo* potiùs *amia* videtur. Sed hos ubertim refellit Rondeletius *.

† apud Athenaum lib. 7. in piscibus ab I incipientibus.

* lib. 9 de pisc marin. cap. 19.

Pelagiis quoque in piscibus Aristoteles lib. VIII Hist. Anim. cap. XIII, ac similiter Ovidius in Halieuticis, recensent χάννον, sive χάννην, piscem mandibulis ita affectum, ut hiare semper videatur; unde & χάννης nomen, teste Eustathio †: ac Gaza propterea *hiatulam* vertit. Est ex piscium illis, quibus, ut & synodonti, dum minores insectantur pisces, gula procidat in os, nimiam ob ingluviem. Gulâ enim, ut piscium pars maxima, destituitur: eoque ventriculus ori propinquus, imò rectis ei fibris annexus, facilè, dum aliquid deglutiendum, in magno cibi appetitu, sursum procurrit: ut Aristoteles tradit lib. II Hist. Anim. cap. XVII, & ex eo Galenus lib. III de facult. natural. Diphilus apud Athenæum in VIII tradit, carne esse tenerâ; sed duriori tamen, quàm percæ. Xenocrates monet, si channus sartagine coquatur, ori esse gratum, sed stomacho nocere. Pro insipido ac vili, habet Salvianus. Atque hæc de pelagiis squamatis sufficere arbitror.

† locum editionis Rom. annotavimus ad oram cap. 21.

Venio ad pelagios squamis carentes. Talis est conger: qui quanto olim in pretio fuerit, ex Philemone Comico in Milite, Archestrato item in Gastronomia, & aliis liquet scriptoribus ab Athenæo adductis lib. VII. Etiam rationem eum coquendi idem Athenæus docet lib. XIV. Plauti quoque est Aulularià act. II, sc. IX:

Dromo, desquama pisces: tu Machærio,
Congrum, murænam exdorsua, quantum potes.
Atque omnia, dum absum hinc, exossata fac
fient.

Sed postremus versus, ut in Camerarianâ, & Duziacâ editione exstat; ita à vett. libris abest; etiam edit. Venetâ, quæ cum Saraceni, Petri Vallæ, Pyladæ, & aliorum notis prodiit *. Nec dubitandum, quin spurius sit. Sed Terentii est Adelph. act. III, sc. III:

* an. 1518.

— Pisces cæteros purga, Dromo:
Congrum istum maximum in aqua sinito ludere
Tantisper: ubi ego rediero, exossabitur.

Plauto *exdorsuare* esse *dorsum confringere*, facilè credo Festo. Sed *exossare* quid sit, non æquè est apertum. Nam cùm non alius sit piscis exos, quàm qui ossibus, ac spinis caret, aliud erit *exossare*, quàm *exenterare*. Quare *exossare* potiùs sit frangere os sive spinam; simili locutione ac dicimus *exdorsuare*. Verè autem piscis exossatur artificio quodam eximendi spinas majores per os, minoribus relictis, sed concisis: pisce interim, cum mensæ imponitur, nullo id indicio restante. Quod artificium apud elegantiores Belgas, sed ab extraneis, puto, edoctos, à paucis demum annis obtinere cœpit.

Nec squamas, sed levem habet cutem muræna. Quæ in magno honore, Sicula imprimis, apud Romanos fuit: sicut argumento erit, quòd hinc cognomentum fuerit Murænæ: item Tullii illud lib. VII, epist. XXVI, quæ ad Gallum: *Qui me ostreis, & murænis, facilè abstinebam.* Quæque de C. Hirrii murænis, & villa ejus, legere est apud Varronem, Columellam, Macrobium. Quomodo apparetur, ex Apicio videre est lib. X, cap. II.

Parte circa branchias exceptâ, lævis etiam cutis sunt amiæ. Hæ, Hicesii apud Athenæum judicio, carnis sunt teneræ, succi boni, parcè interim nutriunt; ad excernendum mediæ sunt naturæ. Ut pingues, nec non suaves & delicatos, apud eundem laudarunt Archippus, & Epicharmus. Nec obstat, quòd Philotimus apud Galenum in III de Alim. facult. amias inter pisces duræ carnis recensere videatur. Nam jamdiu Rondeletius, ac Salvianus, viderunt pro ἀμίαι istic legendum esse χαμίαι; qui piscis est duræ carnis, quippe cartilagineus. Nomen huic pisci ex eo est, quia non solitarius, sed gregatim natet: sive sit ex α στερητικῷ †, & μία, *una*: sive ἀπὸ τὸ ἅμα ἰέναι, *quia simul eant.* Æliano dicitur πελώκης, ἀπὸ τῦ πελάγους *. Eaque deceptus similitudine nominis cumtrutta, fluviali pisce, ambos confudit Paullus Iovius †: eique hac in re præivit Raphael Volaterranus *.

† privativo.

* à vorando.

† de piscibus Romanis c. 35.

* Philologiae lib. 25, cap. de piscibus.

Cutis etiam levis est pisci, qui *gladius* à figura dicitur Plinio, & Græcis similiter ξιφίας: uti & Ovidio, cujus est in Halieut.

Ac durus xiphias ictu non mitior ensis.

Mnesitheus † difficulter ait concoqui: sed concoctum bene nutrire Simeon Sethi tradit, non modò difficilis esse concoctionis: verùm

† apud Athen.

mali

mali etiam ſucci: eoque abſtinendum eo eſſe, niſi acriori corrigatur condimento, ac ſuperbibatur vinum annoſum, & tenue.

CAPVT XXVIII.

De marinis cartilagineis. Vnde ea dicantur σελάχη, & an primus ſic vocârit Ariſtoteles. Cur cartilaginea cuncta ſquamis careant. Non omnia eſſe cutis aſperæ; licet hoc Ariſtoteli ſcriptum. Eſſe difficilis concoctionis, & ſucci flatulenti: ac cauſſam ejus eſſe, quòd piſces hujuſcemodi ſint ſegnes, non celeres. Galeis, cani, aſteriæ, *unde nomen. Cujuſmodi hi piſces habeant carnem; uti & vulpecula, acanthias, centrina, zygæna.* Τρυγὼν *piſcis B. Ambroſio dictus* turtur: *ſed præter veterum morem, qui* paſtinacam *vocant: & quæ ejus, & aliorum quorundam nominum, origo. Vtcunque radium habeat venenatum; tamen in cibis eſſe, & unde id ſit. Eidem Ambroſio* βάτον *minùs commodè* rubum *dici, cùm ſatius fuerit noto veterum vocabulo* rajam *nuncupare.* Λειόβατος, & βάτος ἀστερίας. *Deque rajarum carne quid ſentiendum.*

ATque hi piſces marini ſpinas habent. Sunt alii præterea, quibus pro ſpina eſt cartilago; quæ propiùs ad naturam oſſis accedit; & hoc commune cum eo habet, quòd non creſcat, ſi abſciderit; ut Ariſtoteles refert in tertio Hiſtoriæ Animalium *. Cartilagineos hoſce Græci vocant σελάχη: nempe παρὰ τὸ σέλας ἔχειν †, ut eſt apud Galenum lib. III de aliment. facult. cap. XXXVI. Primus ſic vocavit Ariſtoteles, ut antea diximus; idque præeunte Plinio lib. IX, cap. XXIV. Sed diſſentit Iul. Scaliger adverſus Cardanum Exercitat. CCXVIII, ſect. I, ubi inquit: *Σελάχια vocem ab Ariſtotele primùm fictam, ſcribunt recentiores in ſuis rhapſodiis; quoſdam veteres paucæ lectionis ſecuti viros.* Vbi nihil opus erat obtrectari Plinio; quando is nihil minùs fuit, quàm vir paucæ lectionis. Subdit hinc Scaliger: *Ante eum (Ariſtotelem puta) Hippocrates in ſecundo De ratione victus poſuit.* Sanè hac voce uſum eſſe, certiſſimum eſt. Inter alia loca etiam lib. II περὶ νούσων, ubi apertè loquitur de ἰχθύσι σελάχεσι. Sed Galenus in lexico Hippocratico ſic ait vocari ab eo, ὅσα ἰχθύων λεπίδας οὐκ ἔχει καὶ ζωοτοκεῖ· *piſcium eos, qui ſquamas non habent, & animal pariunt.* Vt videatur Ariſtoteles vocem hanc, laxiùs antè acceptam, ad ſignificationem reſtrinxiſſe anguſtiorem. Rectè interea ait, cartilaginea omnia ſquamis carere: cujus rationem hanc adfert Ariſtoteles lib. IV de partibus animalium, cap. XIII: Τὰ δὲ σελάχη, ἀλεπίδωτα μὲν, τραχέα δ' ἐστὶ, διὰ τὸ χονδράκανθα εἶναι. τὸ γὰρ γεῶδες ἐκεῖθεν ἡ φύσις εἰς τὸ δέρμα κατηνάλωκεν. *Cartilaginea ſquamis carent; ſed aſperâ cute muniuntur, quoniam ſpina cartilaginea conſtant. Nam, quod terrenum habent, inde tranſtulit natura, inque cutis aſperitatem conſumſit.* Verùm quod Ariſtoteles ait, omnia illa cute eſſe aſperâ, id non habet locum in λειοβάτῳ; de quo poſtea dicam: uti nec in torpedine, paſtinaca, vel aquila.

* *ſecundùm diſtinct. Scal. cap. 8, ſect. 1.*
† *à ſplendore, quem obtinent.*

Quod ad victus rationem, cartilaginea carnem habent concoctu difficilem, ſuccum gignunt flatulentum: ut de eo taceam, quòd viſum reddant hebetiorem. Auctor iſtorum Diphilus apud Athenæum *. Vt ſucci ſint pejoris, facit etiam minùs vehemens exercitatio. Ariſtotelis enim eſt, paullo ante verba proximè adlata: Τὰ δὲ σελάχη πάντα, χονδράκανθα. ἔτι δ' αἱ κινήσεις τῶν μὲν νωθραὶ, διὰ τὸ μὴ ἀκανθώδη εἶναι, μηδὲ νευρώδη· τῶν δὲ ἀκανθωδῶν ταχεῖαι. *Cartilaginea omnia ſpinam habent cartilagineam. Motus eorum eſt lentus, ac piger, quia non firmentur ſpinis, vel nervis. At quæ ſpinas habent, celeria ſunt.*

* *lib. 8, pag. 356. edit. Lugd. an. 1612.*

Interim nec in cartilagineis, quod ad alimoniam, ſimiliter ſe ſemper ratio habet. Quippe alia eſt erectorum ratio, alia ſubſtratorum, ſive planorum. In prioribus, quæ longa & rotunda, partim ſunt γαλεοὶ, quos Theodorus *muſtelos* reddit, (nomen ex eo, quia γαλῆς, ſive muſtelæ, terreſtris ſimiles ſint) partim γαλεώδη, ſive γαλεοειδῆς, q. d. *generis muſtelini.* In galeis eſt canis, ſive canicula, Varrone teſte, dicta *à vi quadam*: nempe quia inſtar canis terreſtris mordeat dentibus. *Canem* vocant Ariſtoteles, & Oppianus. Plinio eſt *canicula.* Theophraſto καρχαρίας. Sed diſtinguendus hic ab carcharia illo, qui aliter lamia. Nam is in cetaceo eſt genere. Canem vocat Homerus, cum junxit †,

> Δελφῖνάς τε κύνας τε. —
> *Delphinaſque, caneſque.* —

† *Odyſſ. μ. verſ. 96.*

Galeum, de quo nunc ſermo, eſſe durâ carne, ac mali ſucci, etiam proditum Galeno *. Sed excipit galaxiam. Apud Athenæum † quoque legas, aſteriam, cæteris eſſe teneriorem, melioremque; addo etiam ſuaviorem. Eſt verò ἀστερίας galeus, ſive muſtelus, in tergo habens maculas figuram referentes ſtellarum: unde nomen ἀστερία, ſive *galei ſtellaris.*

* *lib. 3 de alim. facult. cap. 31.*
† *lib. 7. ex Hiceſio, ubi de κυνὶ, & lib. 8. in longo Diphili loco.*

Eſt & in galeis vulpecula marina, quæ Bellonio * *ſimia marina.* Hæc ſuccum habet excrementitium, & ſaporem viroſum.

Galeus acanthias, quaſi *ſpinacem* † dicas, eſt inſipidus, ſed minùs viroſus.

* *lib. 1 de Aquatilibus, cap. 7.*
† *cum Gaza Ariſt. Hiſt. Anim. lib. 6. cap 9. & lib. 9. cap. 37.*

Centrina, ab aculeis ſic dicta, carnis eſt duriſſimæ, nerveæ potiùs, quàm carneæ. Quod & judicium eſt de mola Salviani, ſive orthragoriſco Rondeletii.

Zygæna item, ſive libella, ex cetaceorum potiùs genere eſt. Carne eſt durâ, minimè ſuavi, præterea excrementitia, ac ſucci mali de quo in cetaceis cap. XXXII, Galenum, & Paulum, teſtes advocabimus.

Hactenus de cartilagineis longis, & rotundis: ſequitur de planis. In his ſunt torpedo, & paſtinaca.

Torpedo carne eſt admodum lentâ, & concoctu difficili, nec grati ſaporis, niſi frigatur. Eæ tamen partes, quæ circa caput, teneræ ſunt, ac faciles concoctu: parvæ item torpedines ſunt

ſunt meliores magnis. Sic ex Diphilo, & Hiceſio, Athenæus lib. VIII. Sed Plato apud Athenæum lib. IV, gratum eſſe torpedini ſaporem ait. Imò Galenus quoque in III de alim. facult. † refert, torpedinem, ut & paſtinacam, carnem habere mollem, ſapore gratam, concoctu haut difficilem, mediocriter nutrientem, quæque alvum non male ſubducat. Idem lib. de Attenuante victu * præcipit, ſi piſces defuerint ſaxatiles, torpedo ut aſſumatur cum beta, tritâ nempe; item cum porro, quod uberiùs adhibetur, cumque minuto piperis. Adhæc lib. VIII Medendi docet, poſt aſellos proximum obtinere locum ſoleas, & torpedinem. Imò Italiæ in deliciis eſt; ut ait Albertus lib. XXIV, cap. I. Nempe evaneſcente vi frigidi veneni, quod inerat vivæ. Iecori torpedinis, ut Plinius † inquit, *teneritas nulla præfertur*. Sic enim, non *tenacitas* *, legendum.

† cap 36. quod de Cartilagineis.
* cap. 8.
† lib. 9. cap. 42.
* Sane teneritas etiam reperio in MSo, & veteri Parmensi anni 1476.

Paſtinaca eſt, quæ Græcis τρυγὼν: unde B. Ambroſius lib. V Hexaem. cap. X *turturem* nuncupat. Propriè τρυγὼν eſt avis *turtur*; quem piſcis hic alis refert expanſis. Sed piſcem hunc priorum, vel æqualium nemo, quod ſciam, *turturem* dixit. Auſonius † Græcum retinuit, —— *Letaliſque trygon.* * —— Celſo †, ut & Plinio *, *paſtinaca* dicitur à paſtino, *ferramento bifurco, quo ſemina panguntur: unde & repaſtinatæ dictæ fuere vineæ veteres, quæ refodiebantur*: veluti Columella deſcribit lib. III, cap. XVIII. Nempe ut, à *loro*, *lorica*; à *lecto*, *lectica*; à *verbena*, *verbenaca*: ſic à *paſtino*, *paſtinaca*: quia radius ejus paſtinum referat: uti & *paſtinaca* herba, quia radix ejus paſtino ſimilis ſit. Etſi verò paſtinacæ radius ſit venenatus, de quo poſtea dicetur: Galenus tamen de victu attenuante cap. VIII ſic laudat, ut in ſaxatilium penuria eo nos in cibis uti poſſe dicat. Videtur interim eſſe humoris glutinoſi, ac craſſi: unde Galenus ipſe ad eum attenuandum præſtare ait, ut apparetur albo jure, & porrum copioſiùs miſceatur cum aliquanto piperis. Nec metuendum, ne ſic eſus ejus noceat, eò quòd radius illius ſit venenatus. Nam, caudâ præciſâ, cætera veneni ſunt expertia. Ut ſimiliter ſit comparatum ac cum araneo, ſive dracone marino: qui ſolùm habet venenum in aculeis ad branchias, dorſique initium. Et ſanè ſcorpio etiam terreſtri veſcimur, licet ictus ejus ſit venenatus: ut Dioſcoridi †, & aliis, traditum.

† epiſt. 5, ad Theonem
* Niſi malis cum Vineto, Letalis trygon. Nam Nicander, & Oppianus, priorem in τρυγὼν producunt.
† lib. 6, cap. 9, quod eſt de dentium dolore.
* lib 9, c. 48.
† lib. 2, cap. 13.

Etiam in cartilagineis planis eſt raja: Græci, pro ſexu diverſo, βάτιν, vel βατίδα vocant: nempe quia ad modum βάτου, ſive fruticis rubi, horreat aculeis. Plinius lib. XXXII, cap. XI Græcum *batis* retinuit. Contrà B. Ambroſius, ut monitum jam Conr. Geſnero, *rubum* reddidit: fortaſſe quia vocabulum *rajæ* non occurreret, aut non ſatis ſciret, piſcem eſſe eundem. Eſt & rajæ genus, quod ob cutis lævitatem λειόβατος vocatur, q. d. *lævirajam*. Nam cauda quidem aculeos habet: ſed dorſum ei læve. Meminere Ariſtoteles, & Galenus. Apud Athenæum autem eſt & tertium genus, βάτις ἀστερίας, *raja ſtellaris*: cui ex eo nomen, quia notis quibuſdam tergum habeat depictum. Rajas, & lævirajas, eſſe duræ carnis, ac concoctu difficiles, à Galeno * etiam proditum eſt: interim, ut idem docet, magis nutriunt, quàm torpedo, vel paſtinaca. Hiberno tempore comedi, juſſit Archeſtratus: ut eſt apud Athenæum. Modum etiam apparandi docet. Aſſatis nulla eſt gratia: ſed ſapor bonus elixatis affuſo butyro, & aceto, cum ſinapi: ut apud Batavos noſtros comedi ſolent. Sic uſu comperimus, longiori vecturâ, & diutius adſervando, carnem earum reddi magis teneram. Iecur multis in deliciis eſt: ac video etiam à Rondeletio † id commendari.

* lib. 3 de Aliment. facult. cap. 36.
† lib. 12 de piſc. mar. cap. 5.

Ejuſdem generis eſt ῥίνη: quod vocabulum *limam* ſonat. Sed Latini *ſquatum*, & *ſquatinam*, dicere maluerunt. Plin. lib. XXXII, cap. XI: *Rhina, quem ſquatum vocamus*. Gloſſ. Cyr. *Squatus*, εἶδος ἰχθύος. Nomen ῥίνης eſt à ſcabritie cutis limam referente. *Squati*, item *ſquatinæ*, ab eâdem origine, à qua *ſcaber*. Oppianus * in cartilagineis longis reponit; nos planis, Ariſtotelem ſecuti lib. V Hiſt. Anim. cap. V, & Plin. lib. XXIII, cap. XI. Carnis eſt duræ, & concoctu difficilis; magis interea nutrit, quàm paſtinaca, & torpedo: ut Galenus docet lib. III de alim. Apud Athenæum tamen in ſeptimo Dorion ſquatinas Smyrnæ commendat: uti & Archeſtratus Mileſias.

* lib. I Αλιευτ. verſ. 381.

Extremum in cartilagineis locum dabimus ranæ marinæ: quia eſt, ubi à cæteris ejus generis abeat. Sola enim è cartilagineis non ovum, ſed vivum parit animal: ut eſt apud Ariſtotelem lib. II Hiſt. Anim. cap. XIII, & Plin. lib. IX, cap. XXIV. Etſi verò Ariſtoteli fere ἁπλῶς dicatur βάτραχος *; tamen, ut diſtinguatur à rana paluſtri ac terreſtri, Theophraſto quidem βάτραχος θαλάττιος, ut Ciceroni † *rana marina*: Plutarcho autem, & Æliano, βάτραχος ἁλιεύς, *rana piſcatrix*, nominatur. *Ranæ* nomen eſt ex eo, quia refert gyrinos, ſive ranulas recens editas, & imperfectas, oculis quidem, & caudâ notabiles, ſed quibus poſtea demum acceſſuri ſint pedes, & caudæ fiſſura. Multa de hac memorant ſcriptores: ſed ſubinde ex locis veterum corruptis, dum βάτος, & βάτραχος, item *raja*, & *rana*, à librariis confunduntur. De victus ratione, cujus conſideratio hujus loci propria eſt, ſic res habet. Antiphanes in Cyclope, & Archeſtratus in Sententiis ſuis, lautos inter cibos habuere; ut ex Athenæi ſeptimo videmus. At Martialis lib. X, epigr. XXXVII in cibis reponit vilibus, his verbis:

* rana.
† lib. 2 de Nat. Deor.

An Laurentino turpes in litore ranas,
Et ſatius tenues ducere credis acos:
Ad ſua captivum quàm ſaxa remittere mullum,
Viſus erit libris qui minor eſſe tribus?

Sententia eſt, An exiſtimas meliùs captari ranas marinas, vel acos, quàm trilibres mullos?

CAPUT

CAPVT XXIX.

De piscibus ἀναδρόμοις, & καταδρόμοις. De salmone, salare, farione, anchoragine. Item lampetra, exormisto, galaxia. De vario λευκίσκων, seu mugilum genere, & qui eorum salubriores. De carne alosæ; nec non lupi. De tripatino, ex Fenestella. De sturione, erythrino, ὕκκῃ, suillo, siluro, acipensere, elope. Pomponius emendatus. De anguilla, mensarum Helenâ, præsertim Copaïde, & cur betâ condiretur.

HActenus actum de piscibus, qui solùm mare incolunt. Deinceps videbimus de illis, qui vel relicto mari petunt flumina, & ἀνάδρομοι vocantur: vel relicto flumine descendunt ad mare, & καταδρομοι nuncupantur.

Salmo magis fluviatilis est, quàm marinus. Cùm minimæ est ætatis *salar*; cùm adultæ, *fario* * vocatur: ut his verbis ostendit Ausonius in Mosella:

* al. fario.

Teque inter geminas species neutrumque, & utrumque,
Qui necdum salmo, nec jam salar, ambiguusque
Amborum medio fario intercepte sub ævo.

De salare placet. Sed fario videtur specie differre. Salmone nihil se delicatius comedere, ait Massarius. Sanè grati est saporis, seu elixes, seu asses, seu fumo indures. Præcipuè Rhenanus commendatur ab Alberto M. Interim salmo omnis concoctu est difficilis: succum etiam gignit crassum, & viscidum: eoque ægris non conducit. Memoratur Plinio lib. IX, cap. XVIII: & pulchré ab Ausonio describitur in Mosella. Crediturque is esse, qui *Anchorago* est Cassiodoro lib. IV, epist. IV, *In principali convivio hoc profectò decet exquiri, quod visum debeat admirari. Destinet carpam Danubius, à Rheno veniat anchorago.* Videtur autem ea vox esse conflata ex *anchora*, & *ore*: quia os anchoræ instar sit recurvum, vel potius simplex sit ab *anchora* derivatum, ob caussam, quam dixi.

Lampetræ nomen ignotum est veteribus Latinis: eoque nonnullis non à lambendis petris factum putatur †, sed ex *lanc-prik*: q. d. *longa pricca*. Nam *pricca* est lampetra nostra. Hic *piscis* item saporis est optimi; sed carnis lentæ, & viscosæ, eoque succi illaudati. Ut vitium istoc corrigatur; sicut olim garo enecabant pisces, ita nunc lampetram Cretico, vel alii immergunt vino: branchiarum item foramina, quæ vulgus oculos nuncupat, replent caryophyllis. Facilè autem assentio Ludovico Nonio *, multis comprobanti, lampetram Cassiodoro vocari *exormiston*; quem is piscem à freto Siculo maximis laboribus apportari, lib. XII, ep. IV indicat, ac pleniùs epist. XIV ejusce libri. Utrobique & de sapore pronunciat. Nam priori loco ait, regali dignum mensâ: altero autem; *Hic planè tantæ dulcedinis esse dignoscitur, ut ei nemo piscium comparetur.* Creditur quoque lampetra is piscis esse, quem Galenus lib. III de Aliment. facult. † genus esse ait τῶν γαλεῶν, *mustelorum*, ac Romanis summo esse in pretio, vocari autem γαλαξίαν: nec reperiri in mari Græco, ac propterea non memoratum Philotimo: in istoc autem differre à reliquo mustelorum genere, quòd cùm isti sint σκληρόσαρκοι *, hic sit ἁπαλόσαρκος. Non dubium verò, quin à lacteo sapore γαλαξίας sit vocatus. Sed meritò miratur Lud. Nonius, nuspiam à Latinis sic dici: verùm generali solùm mustelarum nomine indicari.

† quod rejectum quoque Cæsari Scaligero. volunt dictum ad eram capitis undecimi hujus libri.

* lib. 3 de re cibaria. c. 32.

† cap. 31.

* dura carnis.

Λευκίσκος quoque, sive mugil, qui à candore † nomen sortitus est Græcis, è mari flumina ac lacus subit: ut Mnesitheo † traditum. Hicesio in libro περὶ ὕλης, sive de alimentorum materia *, comprehendit varia mugilum genera. Atque ex iis ait κεφαλοὺς, sive *capitones*, esse suavissimos, & optimi succi: proximos ab iis esse τοὺς κεστρεῖς, quos perperam juniorum aliqui confundunt cum κέστραις, hoc est, σφυραίναις, sive *sudibus*: tertium locum dat μυξίνοις, quasi *mucosos* dicas: ultimum ei obtinent χελῶνες, sive *labeones*: quos etiam vocari ait βάκχους. Alii tria potiùs genera faciunt, ac eosdem putant χελῶνας, & μυξίνους, ob Aristotelis auctoritatem lib. VI Hist. Anim. cap. XVII. Interim omnes leucisci ab Hicesio statuuntur εὔχυλοι σφόδρα, ἔτι δὲ πολύτροφοι, καὶ εὐέκκριτοι· *boni succi, pauci nutrimenti, & excretu faciles.* Si nativam vocabuli vim attendas, propriè mugiles sint, qui Græcis μύξινοι. Nam *mugiles* non dicuntur quasi *multum agiles*, ut nugatur Isidorus †: sed à *muco*, ut μύξινος à μύξα, quod & ipsum significat *mucum*: ac ejusdem est originis, ac μυκτὴρ *, unde *mucus*. Ratio hujus etymi est, quòd mugil nutriatur † τῇ ἀπ' αὐτοῦ φερομένῃ μύξᾳ· *muco, quo oblinitur*; cùm contrà χελὼν pascatur ἄμμῳ, ἢ ἰλύι· *arenâ, & limo.* Quod verò Hicesius leuciscos omnes à succi bonitate commendat: id de iis capiendum, qui puro mari capiuntur: uti & de iis loquitur Galenus, quando, ut post asellos soleam, & torpedinem, laudat; ac post hos lupum, & mullum: ita proximum post iis locum præbet mugili è pelago. Mugil is, qui limo pascitur, satur propterea malè olet: eoque jejunus optimus est, & suavissimus. Hinc apud Athenæum †, cùm rogatum esset, cur κεστρεὺς dicatur νῆστις, hoc est, *jejunus*: respondetur, Aristotelem dicere, ὅτι μὴ νῆστις ὤν, φαῦλός ἐστιν, *nisi jejunus sit, vilem esse in cibo.* Quod vellem Cæsar Scaliger * attendisset, cùm Athenæum reprehendit, quasi dixerit, jejunum esse deteriorem. Mugilem, cùm uterum fert, illaudatiorem esse, traditum Aristoteli lib. VIII Hist. Animal. cap. ultimo. Hieme igitur, quippe post partum, fuerint meliores. Qui in lacubus capiuntur, pinguiores sunt ob cœnum; eoque palato, & linguæ, gratiores: interea minùs sunt salubres: imò iis, qui stomacho minùs valent, capitis dolorem conciliant: uti traditum Paullo Iovio †. Recentes præferendi aliis, quia facilè corrumpuntur. Iccirco sale condiri solent, ut sic diutius

† Galenus lib. 3 de Alim. Fac. cap. 25.
† Athenæi lib. 8 in longo Mnesithei loco.
* apud Athenæum lib. 7, in piscibus a κ incipientibus.

† lib. 12 Orig. cap. 6.

* naris, nasus.
† Athen. lib. 7, ubi de leuciscis.

† lib. 7, in piscibus a ν inchoantibus.

* Comment. in Arist. lib. 8 Hist. An. sect. 108. sive pag. 219.

† de piscibus Romanis cap. 10.

tius adſerventur. Stagnalis præcipuè ſic corrigitur. Quicquid enim mucoſi, vel viroſi habet, deponit. Imò & recens ſalitus præſtat diu ſalito. Auctor iſtorum Galenus lib. III de Alim. facult. cap. XXV.

Aloſa etiam ſponte fluvios ſubit. Belgis *elſt* nominatur. Pleriſque creditur eſſe Græcorum θρίσσα, vel Latinorum *clupea*, Italorum *chiepa*; quod vocabulum ex *clupea* eſſe corruptum, Franc. Maſſarius * arbitratur. Non videntur in pretio fuiſſe apud antiquos. Nam Auſonii eſt in Moſella, qui ſolus ejus meminit:

* *in nonum Plinii.*

Stridenteſque focis, obſonia plebis, aloſas.

Pinguiores tamen ſunt delicati ſaporis; præſertim ex aceto comeſti. Saltem comperio tales, qui prope Dordrechtum in Rheni, Moſæ, Mervæ, & Vahalis confluente capiuntur. Sed ſpinularum frequentia in edendo aliquid moleſtiæ adferre ſolet.

Lupus Latinis alius eſt ac Græcorum λύκος. Num λύκος Latio eſt *blennus*, vel *anthia*. At qui nobis *lupus* dicitur à voracitate, is Græcis λάβραξ. Λάβρακα ſive lupum non in aquis dulcibus naſci, ſed è mari in fluminum oſtia adſcendere, vel in ſtagna ſalſa, quæ Græci λιμνοθαλάσσας dicunt; Galenus tradit lib. III de Alim. Facult. cap. XXVI. Alimentum ejus, ut ibidem legas, (atque addit, in aliis idem piſcibus habere locum) ſanguinem gignit tenuiorem, quàm animalium eſt terreſtrium. Atqui, ut ibidem docetur, ſanguis ille optimus eſt, qui neque craſſus eſt, inſtar liquidæ picis; neque ſeroſus ac tenuis, inſtar aquæ; ſed exactè medius: qualis gignitur ex pane probè præparato; item perdicibus, & id genus volucribus: quibus proximos eſſe piſces pelagios, pronunciat. Proinde tenuior ille ſuccus, quem lupi, & piſces alii, gignunt, non admodum nutrit, & facilè diſſipatur. Sed hæc quidem locum habent, ſi cum terreſtrium ſucco conferas lupinum. Sin piſcium duntaxat fiat comparatio; apud Cornelium Celſum † legas, ut mullos, ſic lupos, mediæ eſſe materiæ inter piſces duræ, & teneræ carnis. At inter hos piſces illud diſcriminis eſt, quòd mullus, quò major, eò delicatior ſoleat haberi: lupus contrà minor, vel mediocris, præferatur. Hanc opinionem verbis iſtis caſtigat Horatius lib. II, ſat. II:

† *lib. 2, c. 18.*

— *Laudas, inſane, trilibrem*
Mullum; in ſingula quem minuas pulmenta neceſſe eſt.
Ducit te ſpecies video. Quò pertinet ergo
Proceros odiſſe lupos? Quia ſcilicet illis
Majorem natura modum dedit, his breve pondus.
Jejunus rarò ſtomachus vulgaria temnit.

Sed pro obſonatoribus iſtis cauſſam adverſus Horatium dicet vetus ſcriptor Xenocrates: cujus hæc verba *: Λάβραξ ἐξαλλάσσεται, ὅσον αὔξεται σκληρότερος γινόμενος. ἄριστος ὁ μείων δυεῖν, εὐστόμαχος, εὔχυλος, τρυφερός. Ubi Io. Baptiſta Raſarius pro μείων legit μηνῶν: quomodo ſententia ſit: *Lupus autem variatur: quantoque ſit major, tanto ſit durior. Optimus eſt bimeſtris* †, *ſtomacho bonus, boni ſucci, tener.* Nec dubito, quin ita ſit legendum.

* *apud Oribaſium lib. 2 Collectaneorum. cap. 58.*

† *In Wottoni tralatione,* Qui magnitudine mediocri eſt. *Nempe veram lectionem non vidit.*

Etiam honos ejus cognoſcitur ex eo, quod in tripatino, à tribus patinis ſic dicto, is pars fuerit non infima. Plinius lib. XXXV, cap. XII: *Ut luxu quoque aliqua contingat auctoritas figlinis, tripatinum, inquit Feneſtella, appellabatur ſumma cœnarum lautitia. Una erat murænarum, altera luporum, tertia myxonis piſcis.*

Cur lupus, in Tiberi duos inter pontes jactatus, præferri meruerit, ignorare ſe fatetur Macrobius *. Nos à jactationis exercitio cauſſam arceſſebamus cap. XXII. Illud verò lupis omnibus eſt commune, quòd meliores fiant ſalſæ ac dulcis aquæ miſturâ. Unde & commendabantur illi, qui in lacu Veneto caperentur. Martialis lib. XIII, epigr. LXXXIX:

* *lib. 3 Sat. cap 6, ex edit. H. St. ac priorum: ſed lib. 2, cap. 12, ex edit. optima amici noſtri Iſa. Pontani.*

Laneus Euganei lupus excipit ora Timavi
Æquoreo dulces cum ſale paſtus aquas.

Græcis præcipuè laudatus λάβραξ ὁ Μιλήσιος: ut proverbio conſtat, & illis Archeſtrati apud Athenæum in VII:

Λάμβανε δ' ἐκ Γαίσωνος, ὅταν Μίλητον ἵκηαι,
Κεστρέα τὸν κέφαλον, καὶ τὸν θεόπαιδα λάβρακα,
Εἰσὶ γὰρ ἐνθάδ' ἄριστοι. ὁ γὰρ τόπος ἐστὶ τοιοῦτος.

Accipe ex Gæſone, cum Miletum veneris,
Ceſtreum cephalum (mugilis genus) *& prolem deorum lupum,*
Illic enim optimi ſunt. Talis eſt natura loci.

Verſiculis ſi malis, en quales quales:

Gæſone capias cum Miletum veneris.
Ceſtrea capitonem prole cum Deum lupo.
Hic optimi ſunt. Illa natura eſt loci.

Ubi eâdem videmus, ut ille obſonatorum ſive Homerus, ſive Ariſtoteles, lupum vocet θεόπαιδα, *prolem Deorum.*

Sturio noſter grati eſt ſaporis, ſed carnis duræ, pinguis, ac viſcoſæ: eoque difficulter concoquitur, ac ſuccum generat craſſum. Propterea non conducit aliis, quàm ſanis: & his quoque condiendus aromatibus: vinum deinde ſuperbibendum: ut judicat Simeon Sethi, voce ὕκη, ut vulgo apud eum ſcribitur pro ὕκκα. Hycca enim ſive ὕκκης eſt, qui nobis *ſturio*: ut jam olim Hermolao Barbaro, poſteaque Ioanni Manardo †, monitum, ac Ludovico etiam Nonio * oſtenſum. Cyrenæis idem vocabatur ἐρυθῖνος, ut ex Zenodoto refert Athenæus †. Ὕκκης verò, hoc eſt, χοῖρος *, dicebatur, quia, ut idem Simeon Sethi tradidit, nutrimentum adferat, quod proportione quadam carni reſpondeat porcinæ. Niſi magis placeat ratio Iſidori Hiſpalenſis, ſic ſcribentis lib. XII Orig. *Porci marini, qui vulgo vocantur Suilli: qui, dum eſcam quærunt, more ſuis, terram ſub aquis fodiunt. Circa guttur enim habent oris officium: & niſi roſtrum arenis immergant, paſtum non colligunt.* Quæ optimè conveniunt ſturioni. Cùm verò Iſidorus, homo Hiſpanus, dicat, ſuo tempore (vixit is ante annos mille) vulgo *ſuillos* nominari: minimè dubitandum, quin inde ſit

† *libro 9. epiſt. 3. quæ ad Hieronymum Carezanum.*
* *lib. 3 de re cibaria, cap. 33.*
† *lib. 7, in piſcibus, quorum nomina incipiunt ab Y.*
* *porcus.*

sit *sollus*; quod nunc obtinet apud Hispanos. Et sanè, ut his *sollo* vocitatur ex *suillo*: sic Italis ex *porcello*, *porcelletto* nominatur. Quæ & ipsa confirmant, porcum marinum, suillum, hyccam, ac sturionem, eundem esse piscem. Imò & *silurum* dici Ausonio, monebamus *, cùm de piscium moribus ageretur. At planè ratio fugit Guil. Rondeletium, & Hadr. Iunium *, qui sturionem credunt esse acipenserem veterum. Nam obstat Plinius lib. IX, cap. XVII, cui in Italia dicitur *rarus inventu*: &, *unus omnium squamis ad os versis contra aquam nando meare*. Præsertim quando, *quod ait Plinius de acipenseris squamis, id verum esse* (verba Sammonici Sereni apud Macrobium sunt lib. II Saturn. cap. XII) *maximus rerum naturalium indagator Nigidius Figulus ostendit; in cujus libro de Animalibus quarto ita positum est: Cur alii pisces squamâ secundâ, acipenser adversâ sit.* Hoc in sturione nostro non habere locum, extra controversiam est. Argumento isti sic occurrunt, perperam id de acipensere existimatum ab iis, qui eum cum elope confunderent. Interque istos fuit polyistor ille Apion Grammaticus, qui libro de Apicii deliciis, piscem qui elops vocatur, acipenserem esse scripsit: ut est apud Athenæum in septimo *. Sed obstat, quòd, ut Ovidius in Halieuticis, sic Plinius eos in Naturali historia distinguat. Præterea parum verisimile est, nec Nigidium, nec Plinium, nec Sammonicum, nec Macrobium, acipenserem novisse: qui tantopere apud Romanos in honore erat, ut (si idem sit acipenser, ac γαλεὸς ῥόδιος *, sicut Archestratus putabat, ille rei culinariæ doctor) cum tibiis & coronis ad cœnas cum pompa soleat circumferri, iis etiam, qui sic ferrent, coronatis. Testis Athenæus lib. VIII. Propterea homines frugi sic convitiis proscindebant Gallonium, præconem Romanum, Ciceroni etiam pro Quinctio memoratum, altissimum gurgitem; qui acipensere mensas instruere gaudebat. Habes de eo Lucilii versus apud Ciceronem lib. II de Finibus. Luciliumque secutus Horatius lib. II, sat. II:

--- *Haut ita pridem*
Galloni præconis erat acipensere mensa
Infamis.

Etiam quantopere celebratus fuerit Romanis, ex Plauto liquet Baccharidâ, & Cicerone dialogo de Fato. Verba eorum citat Macrobius lib. II Saturnal. cap. XII *. Et idem verba indicant Ciceronis in II de Finibus, adducta nobis cap. XXVI: ex quibus liquebit, mænam fuisse piscem vilem: unde & in Majali L. Pomponius †, Atellanarum poëta, ut dicitur Agellio:

--- *Cœnam quæritat. Si nemo eum*
Vocat, revortit mœstus ad mænam miser.

Ita, ut trimetri sint senarii, locus is restitui apud Nonium debet. Contrà, ut Plinius ‡ inquit, *apud antiquos piscium nobilissimus habitus acipenser.*

Ex piscibus καταδρόμοις, hoc est, qui in mare è fluviis descendunt, anguilla est, quæ Anaxandridæ in Civitatibus dicta τῶν ὄψων μέγιστον, *obsoniorum præcipuum*: ac Erasistrati etiam judicio *,

--- βασιλεύς
Πάντων τῶν περὶ δαῖτα, καὶ ἡδονῆς ἡγεμονεύς.
--- *Regnat*
Hæc epulis cunctis, estque ejus prima voluptas.

Et Epicureo cuidam Εἰκαδιστῇ * vocatur † τῶν δείπνων Ἑλένη, *cœnarum Helena*. Nec Archestratus apud eum dubitat Messanensium prædicare felicitatem ob anguillarum frequentiam. Copaidas celebrat Aristophanes Acharnensibus ‡:

Πρέσβειρα πεντήκοντα Κωπαΐδων κορᾶν,
Ἔκβαθι, τῷ δὲ κήπιχαρίτται τῷ ξένῳ.

Possis ita reddere:

Egredere, natu magna quinquies decem
Copaidum, huic & grata facias hospiti.

Priorem versum lepidâ παρῳδίᾳ effinxit poëta ex illo Æschyli in Armorum judicio:

Δέσποινα πεντήκοντα Νηρεΐδων χορῶ.
O domina decies quinque Nereidum chori.

Anguillæ Bœotiæ meminit & Antiphanes in Philothebæo *, & Eubulus in Ione †. Copiades autem dictæ ab lacu & flumine Bœotiæ prope oppidum Κώπαι. Eas apud Athenæum ‡ etiam celebrant Dorion, Agatharchides, Eubulus: qui & docet, anguillas betis involutas comedi solere. Atque inde Aristophani in Acharnensibus * dicitur ἐντετευτλανωμένη, hoc est, ut scholiastes Græcus exponit, μετὰ τεύτλων ἑψηθεῖσα, *cum betis cocta*. Nempe quia beta vi suâ nitrosâ, (quam Dioscorides † quoque ei tribuit) humorem excrementitium detergeat. Vnde & sale conditur. Quem morem esse antiquum, ex Hicesio constat inter salsamenta referente ‡ anguillas Macedonicas. Atque hinc ἐγχέλεια, τὰ τῶν ἐγχελέων τεμάχη *, ut Eustathius exponit in Iliad. Φ †. Sed salitæ minùs sunt suaves. Ex recentibus tostæ præstant elixis; quia lentus ac viscosus humor ab igni corrigitur. Vtile etiam inter edendum pitissare vinum generosum. Quod si elixam malis, necanda in vino bono; coquenda item in vino aquâ permixto, cum aromatis. Sed varios apparandi modos ex Apicio, vel Platina, peti malim. Illud solùm referam, hîc à Barth. Platina, cùm retulisset apparandi modum, subjungi † ista: *Coctam demum hostibus appones. Nihil enim boni in se habet.* Et sanè improbant eam Hippocrates lib. II de diæta: item libro de internis affectionibus: & Galenus lib. III de alim. facult. nec non de victu attenuante *. Præsertim verò illis ab anguilla abstinendum, qui facilè obstructionibus laborant: item nephriticis, quia lentore suo conglutinat materiem, unde calculi generantur.

CAPVT XXX.

Transitur ad fluviatiles: ubi primùm de thymallo, magnopere prædicato à B. Ambrosio. Proverbium ex eo, Aut piscem olet, aut florem.

Margin notes (left column): * cap. 17. — * in Nomenclatore. — * cap. 12. quod de galeo. — * galeus Rhodius. — * In editione V.Cl. Isaaci Pontani. At in illa H. Stephani adi lib. 3, cap. 15. † apud Nonium in Revortit. — ‡ lib. 9, cap. 17.

Margin notes (right column): * apud Athenæum lib. 7. — * εἰκάς, sive vigesimam quemque mensis diem colentem, quo natus Epicurus. † Apud Athen. eodem lib. septimo. ‡ Froben. edit. pag. 296: sive act. 4. sc. 1, quæ incipit, ἰὼ Ἡρακλῆς. — * apud Athenæum lib. 14. † apud eundem lib. 7. ‡ ibid. — * loco paullo ante memorato. — † lib. 2, cap. 149, sive alias cap. 116. — ‡ apud Athen. lib. 7, ubi de anguilla. * salsamenta ex anguilla. † pag. 1231, edit. Rom. — † lib. 8 rei culinariæ, cap. de torta ex anguilla. Vide & cap. de anguilla in torta. * cap. 6.

Percæ salubritas. Lucius illaudatior Italis, quàm Belgis; & quæ sit caussa istius discriminis. Nec minus cyprinorum alios ab aliis differre. Caviarium Iudæorum à vulgari diversum. De mustela, & pagro. Trutarum indoles, ferri adversus fluminis impetum. Glanii deliciæ. De barbo, tinca, capitone fluviatili.

NVnc venio ad pisces, qui non in mari degunt, sed amni. Qualis est coracinus Niloticus; qui melior est marino, ut elixus asso. Nec movet, quòd de priori contrarium videatur Diphilus tradere apud Athenæum. Nam hac parte à vulgatis codd. meritò recedunt Rondeletius, ac Gesnerus.

Sed Niloticos, & similes tam dissitorum locorum pisces, de quibus Athenæus non uno loco, missos faciam; deque Europæis solùm loquar. Ordiar ab thymallo; de quo aliquid etiam diximus cap. XVI. Hic boni adeò est odoris, ut thymum videaris olfacere: nec aliunde nomen sortitur: ut omnino perperam apud Isidorum * *timallus* scribatur, etiam in MSis nostris. Hunc piscem sic laudat B. Ambrosius libro V Hexaëmeron, cap. II: *Neque te inhonoratum nostrâ prosecutione thymalle dimittam, cui à flore nomen inolevit: seu Ticini te unda fluminis, seu amœni Athesis unda nutrierit, flos es. Denique sermo testatior, quòd de eo, qui gratam redolet suavitatem, dictum facetè sit, Aut piscem olet, aut florem: ita idem pronunciatus est piscis odor esse, qui floris. Quid specie tuâ gratius? Quid suavitate jucundius? Quid odore fragrantius? Quod mella fragrant, hoc tu corpore tuo spiras.* Nec odore modò, vel specie, placet; sed etiam sapore, Salviano in opere de piscibus teste; qui & majores præfert elixos, ac butyro conditos; minores autem assos. Idem, sed adversante Gesnero, negat opus esse, ut eximantur intestina, quia felle careant.

* lib. 12 Orig. cap. 6.

Valde etiam prædicatur perca fluviatilis: quod ex Xenocrate apud Oribasium constat: uti & illo Ausonii in Mosella:

Nec te delicias mensarum perca silebo,
Amnigenos inter pisces dignande, marinis
Solus puniceis facilis contendere mullis.
Nam neque gustus iners, solidoque in corpore partes
Segmentis coëunt, sed dissociantur aristis.

Verùm laudatur quidem perca; sed infra marinam: ut errent, qui fluviatili tribuunt, quæcunque ad marinæ laudem attulit cum Philotimo Galenus lib. III de Alim. Facult. cap. XXXI. Percâ tamen Rhenanâ nihil salubrius; de qua diximus antea *.

* cap. 22 hujus libri.

Lucius abunde quidem nutrit: sed difficilius concoquitur, quia carne non sit tenerâ, ac friabili. Multis etiam locis non durus modò est, sed etiam insipidus; eóque nullâ in dignatione. Vnde Ausonius in Mosella:

Lucius obscuras algâ cœnoque lacunas
Obsidet. Hic nullos mensarum lectus in usus
Fervet fumosis olido nidore popinis.

Hodiéque nullo esse Italis loco, à Paullo Iovio * refertur. Belgæ tamen in pretio habent, non quasi minùs sapores dignoscant: sed quia apud eos verè melioris sit saporis. Quid mirum? quando certum est, piscium plurimos variare pro locis. Neque id modò in fluviatilibus usu venit; qualis ille, de quo nunc sermo; sed ipsis etiam marinis. Vnde Varro in III de R. R. cap. VI: *Non enim si murænæ optimæ flutæ sunt in Sicilia, & elops ad Rhodon: continuò hi pisces in omni mari similes nascuntur.*

* lib. de Pisc. Rom. cap. 37.

Qui κυπρῖνοι Oppiano lib. I Ἁλιευτ. * hi Athenæo lib. VII vocantur κυπρειανοὶ: nisi, ut puto, κυπρῖνοι legendum. Ætoli hodieque veteri nomine *cyprinum* dicunt. *Carpam* Cassiodoro vocari, & à *carpione* differre (de quo postea agetur) antea diximus. Carne sunt molli, humidâque, &c, nisi aromatibus condias, insipidâ; imò insalubri etiam prope urbes magnas, quia sordibus earum pinguescunt, unde mali redduntur succi. Aliàs, ut inter salubres non sint, ita tamen innoxii fuerint. In caussâ est, *quòd non tenaci, sed aqueo potiùs humore abundent*: ut tradit Paullus Iovius libro de Pisc. Rom. cap. XXXVIII. Vbi & linguam earum à sapore ait commendari. Sed quod linguam vocat, potiùs palatum esse carnosum, diximus cap. XIII. Ex ovis ejus fit *caviarium* rubrum, quod vocitant, *Iudæorum*. Nam nigro illo ex ovis sturionum vesci iis religio est, quia piscis ille sit lævi cute: qualium esu Mosaica lex interdicit. Rubrum hoc longe lateque distrahitur ab urbe Capha, ad Tanain sita *.

* vers. 101.

* Bellonius lib. 1 de Aquatil. cap. 17.

Mustela fluviatilis, quæ Sabaudis *moustelle*; Belgis autem, quia partim anguillam, partim ranam referat, *aelpuyt* nominatur, piscis planè est diversus à veterum mustela, sive lampetra: de qua inter pisces ἀναδρόμους † diximus ‡. Germani hunc piscem elixant in aqua non admodum salita, pauxillo aceti, vel potiùs vini, affuso. Iecur ejus multis est in deliciis: usque adeò, ut apud Thuringos Comitis Bichlingici conjux dicatur in hoc principatus sui reditus profudisse.

† pisces à mari in flumen commeantes.
‡ cap. 29.

Pagri sunt & fluviatiles; marini tamen salubriores; ut ait Diphilus Siphnius apud Athenæum in VIII *.

* pag. 355. edit. Lugd. an. 1612.

Trutæ nusquam memorantur veteribus Latinis. Sed meminit B. Ambrosius lib. V Hexaëmeron, cap. III: nisi quod ibi *tructas* perscriptum. Item Plinius Valerianus, is cujus sepulchrum Comi conspicitur, lib. V de Remediis, cap. XLIII. Et Isidorus Hispalensis lib. XII Orig. cap. VI. Hujus verba sunt: *Varii à coloris varietate, quos vulgus truttas vocat.* Ita quoque exaratum in uno è MSis nostris. In altero est *tructas*. Nempe hæc scriptura ex eo est, quia confuderint vulgò cum trocta: qua de re etiam dictum antea extremo capite XXVII. Truta verò Germanicæ est originis: etsi derivent ex eo, quia se trudant in flumen adversum. Verè interea dicunt, ferri, quà maximus, ac rapidissimus est aquæ impetus. Itaque præceptor olim meus, philosophiæ apud Batavos Professor, Antonius Trutius, cui à truta id nomen erat,

erat, picturâ ejus piscis utebatur pro symbolo; cui adscriptum:

— *Ne contra fluminis ictum.*

Nempe exemplo Vibii Crispi:

— qui nunquam direxit brachia contra Torrentem: ut de eo Iuvenalis * refert.

* sat. 4. vers. 89.

Porrò quia natatione hujusmodi, eâque veloci, fatigant, atque exercent corpus, eo & grati sunt saporis, ac salubris. Rationem coquendi Paullus Iovius docebit lib. de Piscibus Rom. cap. XXXV.

Glanis quoque, sive glanius, inter fluviatiles est, licet maris peculiarem Plinius putârit lib. XXXVII, cap. XI. Sanè hac parte aliter Aristoteles, Ælianus, Pausanias, veteres omnes: imò & Plinius ipse alibi inter fluviatiles reponit: ut qui in Rheno, sive, ut in aliis est libris, Mæno, grassari dicat silurum: quem eundem glanio putavit; uti & eum secutus Theodorus Gaza, & Pausaniæ interpres *. In deliciis fuisse, ostendit Matron parodus; qui eum in Attica sua cœna recenset apud Athenæum libro quarto. Ac apud eundem in septimo Archippus fabulâ, quam Pisces inscripserat, inquit, Τοὺς μαιώτας, καὶ σαπέρδας, καὶ γλανίδας †. Apud eundem Ephippus, & Mnesimachus, celebrant τεμάχη γλανίδος, *glanii tomacula, sive segmenta.*

* Romulus Amasæus tralat. lib. 4 Paus.

† Maotas, saperdas. & glanidas.

Barbus nulli est memoratus ante Ausonium ‡, quod constet. Grandiores natu præstare, indicant ejusdem Ausonii versus, quos adduximus cap. XXII.

‡ in Mosella.

Eidem Ausonio in Mosella refertur tinca: quod nomen nec antiquis fuisse ignotum, ex eo colligas, quòd Cicero libro de claris Oratoribus meminerit oratoris Placentini, laudati ab ingenio faceto, qui Tincæ cognomen sit sortitus. Nec mirum, si Plinius, & alii reticeant, cum inter pisces ignobiles (qualium plurimos nec mentione dignantur,) ab Ausonio * etiam referatur: ut qui *vulgi solatia* appellet. Nimirum quia stomachum gravat, tardè digeritur, pravique est succi; præsertim à Majo usque ad Novembrem. Solis igitur convenit juvenibus, biliosis, & corpus multùm exercentibus. Cæsar Scaliger * censet esse eandem, ac merulam fluviatilem. Vt Belgis vocetur diximus cap. XVI. Paullus Iovius lib. de piscibus Romanis cap. XXXVI, præstare ait illas in Fucino lacu, item lacu parvo apud sylvam Baccanam, Antonino etiam memoratam in Itinerario. Balthasar Pisanellus, medicus Bononiensis *, jubet edere cum allio, herbisque fragrantibus, ac aromatis: vel coqui cum oleo, cæpis, uva passa, mentha, allio, apio, & aceto.

* in Mosella.

* ad Cardanum Exerc. 201.

* libro de esculentorum & potulentorum facultatibus: quem ex Italico Latinum fecit Arnoldus Freitagius.

Sunt & capitones quidam tantùm fluviatiles, qui citò putrescunt, ac fœtent; ut nonnisi recentes esse grati possint. Hinc Ausonius sæpius jam memorato poëmatio: *

Nec duraturus post bina trihoria mensis.

Sed qui pisces vix alios, quàm pauperes (& his consulere Natura voluit) juvant in cibo: hi piscium aliis in cibo sunt, quibus majori voluptate, & commodo, utimur. Præterea varios habent usus in medicina: de quibus postea agetur.

Sed longum sit de omnibus fluviatilibus dicere. Quot enim pisces habent flumina Hollandiæ nostræ! Sin extera malumus, quot Sequana Galliæ! Quos Bellonius * his nominibus recenset, *vandoises, esperlans, barbeaux, carpes, govions, bremmes, gardons, baseaux, brochets, escrevisses, anguilles, chenesnes ou chemineaux, mulets, tanches, aloses, truites, saulmons, beccars, pucelles, loches, ables, rosses, lamproyes, perches, mossniers ou chabots, barbottes ou marmottes, grenouilles, & tortues.* Quis inde etiam non æstimet immensam erga nos Dei bonitatem?

* lib. 1 de aquatilibus, cap. 17.

Nec difficile sit, similiter nobiliorum aliis in terris piscium nomina referre. Sed contentus ero unâ Britanniâ; cujus Regi augusto æternum debebo. In hac Tamesis, & flumina alia, hos pisces habent; ut literarum ordine dicam *: *barbel* [1], *basse* [2], *bleie* [3], *bremme* [4], *carpe* [5], *crevis* [6], *daces* [7], *eils* [8], *godgion* [9], *griggs* [10], *lamprey* [11], *lochys* [12], *menoys* [13], *mullet* [14], *perch* [15], *picrel* [16], *pollards* [17], *prans* [18], *roches* [19], *ruff* [20], *schafolings* [21], *schmels* [22], *schriemp* [23], *tenche* [24], *troutte* [25], *umbers* [26]: de quorum plerisque promerem hoc loco, quæ in Britannia ipsa, Londini, Cantabrigiæ, Oxonii, Cantuariæ, & aliis accepi locis, nisi eruditissimi nobilissimæ gentis viri ea jamdiu longè meliùs, quàm dicere possim, scriptis consignassent.

* 1. mullus barbatus. 2. lupus. 3. alburnus. 4. abramis. 5. carpa. 6. cancer. 7. leucisçus forte. 8. anguillæ genus. 9. gobius. 10. genus anguillæ. 11. lampetra. 12. cobitis: sed aliis gobius. 13. phoxini genus. 14. mugil. 15. perca. 16. lucius minor. 17. cephalus, sive capito. 18. minus squillæ genus. 19. erythrinus, sive rutilus. 20. porculus, χοῖρος. 21. sive scharpling, aculeatus major. 22. vulgo eperlanus. 23. majus squillæ genus. 24. tinca. 25. trutta. 26. umbra.

CAPVT XXXI.

De piscium lacustribus, & palustribus. Vt sunt liparis, anguillæ quædam, picus, sive cyprinus clavatus, aquo, sive agonus, salmo, carpio Benaci, quo capiendo etiam gaudebat Imp. Fredericius III, deque ejusdem etymo. Adhæc de umbla, & lavareto.

DEinceps, ut magis magisque Dei erga nos amor ac bonitas, etiam in re cibaria, eluceat, pauca de lacustribus piscium dicam: sed sic, ut palustres etiam misceam: etsi non ignorem τοὺς πλημαλαίους, sive *palustres*, bonitate cedere τοῖς λιμναίοις, sive *lacustribus*. Paludum enim aquæ, propterea quòd cœnosæ, improbantur; iisque degentes deteriori utuntur nutrimento. Eos nihilominus sociabo; eo lubentiùs, quia par fere natura sit amborum. Quid mirum? cùm ex lacubus sæpius paludes fiant. Vt illa, quæ Pellam, regiam Macedoniæ urbem, cingebat. Sic enim de hac Livius extremâ parte eorum, quæ ex libro quarto & quadragesimo supersunt: *Cingunt* (Pellam) *paludes inexsuperabilis altitudinis, æstate, & hieme: quas restagnantes faciunt lacus.*

Quia verò nunc de Macedonia nobis sermo; liparis primum teneat locum. Hic enim pisciculus, ut Bellonius * ait, capitur in Macedoniæ lacu, qui vulgo *Conius*, vel *Limnus Pischiac* vocatur. Est sardinæ similis, ac, si paullum ignis apposueris, in pinguedinem resolvitur: unde & nomen; puta à λιπαρὸς, *pinguis*. Ob hanc pingue-

* lib. 1 de Aquatil. cap. 17.

guedinem stomacho incommodat, & alvum ciet. Sed sale conditur, ut superfluus sic humor consumatur. E Conio pago mittitur Thessalonicam, ac harengi nostri est similis; estque grati saporis.

Anguilla palustris minùs est lauta, quàm marina; sed nutrit magis: ut ait Diphilus apud Athenæum in VIII.

Lucius, & tinca, in lacubus etiam, ac stagnis, sunt frequentes. Sed de his antea dictum: pluraque si voles, Paullum Iovium * adi.

Atque idem Iovius † ait, singulos Italiæ lacus alere pisces suos. Hoc ipsum de lacubus Galliæ dixeris. Paucis ero exemplis contentus.

Iovii * verba sunt: *Larius lacus, ob longitudinem à Virgilio maximus nuncupatus, pisces longè omnium maximos gignit. Troctas centum aliquando librarum pondere, & burbaros ducentarum.* Et paullo pòst: *Sunt & in Mantuano lacu; qui, restagnante Mincio, latè diffunditur.* Hinc subjicit, quod hujus proprium est loci: *Burbari pisces sapore longè optimi.* Ac post aliqua: *Eos Veneti raynas, ipsi verò Ticinenses, Placentinique, & cæteri Padi accolæ, Carpenas appellant. Humidiores carnes, sed tamen innoxias, habent; quod non tenaci, sed aqueo potiùs humore abundent.* Postremò addit, ut linguæ earum præstent sapore.

* lib. de pisc. Rom. cap. 37.
† cap. 38.
* cap. 38 memorati operis.

Circa Verbanum, Lariumque lacum, est piscis delicatus, dictus *pic*, vel *pico*: videlicet à *picken*, quod est *pungere*, *cædere*. Nam è medio squamarum eminentes habet clavos: unde Rondeletius vocat *cyprinum clavatum*. E cyprinorum esse genere, idem arbitratur: etiam sapore iis similem esse ait; sed meliorem: solisque clavis à cyprinorum aliis differre. Nomen præteriit Plinius; qui sic de eo scribit lib. IX, cap. XVIII: *Duo lacus Italiæ, in radicibus Alpium, Larius, & Verbanus, appellantur: in quibus pisces omnibus annis, Vergiliarum ortu, existunt squamis conspicui crebris, atque præacutis, clavorum caligarium effigie; nec amplius, quàm circa eum mensem, visuntur.*

Verbanus quoque lacus, ac Larius, sive Comensis, profert aquones sive agonos; de qua appellatione aliquid diximus cap. XVII. Piscis est lacciis, sive alosis, figurà ac sapore similis, sed magnitudinis minoris: quippe pedem non excedens; ut Paullus Iovius refert lib. de piscibus Rom. cap. XVII. Atque idem addit, verno quidem tempore gracilem esse, sed auctumno optimum. Fusiusque de hoc Salvianus; qui pinguiorem ait, eoque delicatiorem esse Iulio, & mensibus tribus sequentibus: mediocriter nutrire, attamen succi esse crassioris. Rondeletius putat, esse chalcidem; quem Aristoteles inter lacustres refert. Theodorus * reddidit *æricam*.

* tralatione Arist. Hist. Anim. lib. 6. cap. 14, item lib. 9. cap. 37.

Hæc de lacubus Italiæ: videamus de Gallicis. Salmones lacustres, ut Rondeletius nuncupat, quos alii truttas lacustres vocant, non tantùm in lacu inveniuntur Lario; sed etiam Lemano, Tigurino, Acronio. Sapidiores sunt mense Februario, ac tribus proximis. In Acronio lacu meliores sunt captæ parte ejus inferà, quàm superà. Caro solida est: sapor quoque egregius, nisi fastidium nimia adferat pinguedo: quæ in caussa est, cur paucis ab morte horis putrescere incipiat, omnemque saporis gratiam deperdat.

Huic salmoni, sive truttæ lacustri, haut absimilis est carpio lacûs Benaci: qui olim non videtur in magno fuisse pretio. Siquidem apud veteres de eo silentium est: quod Marius Grapaldus, libro I de partibus ædium cap. ult. non aliunde factum putat, quàm quia antiqui, vilibus posthabitis, solùm nobiliores soleant pisces referre. Hodie tamen (fortasse quia apparatus ejus nunc melior sit) primæ habetur notæ. Capturâque ejus etiam gaudebat Imperator Fredericus III, parens Imp. Maximiliani I. Adscribam de hoc verba Petri Bembi ex lib. I Historiæ Venetæ: *Fredericus Benacum primum invisens, omniáque litora biremi circumvectus, ejus præsertim oræ, quæ ad meridiem vergit, adspectu atque fragrantià, quòd est pomi Medici plena, mirificè exhilaratus, tum aquæ perlucidissimæ amœnitate oblectatus, piscationibusque delectatus est. Capitur eo in lacu prope medio, quaque altissima est aqua, piscis clarus, carpio ab incolis dictus, pedis plerumque longitudine: qui omnino piscis alibi non capitur: eum piscem capere, atque cognoscere Frederico voluptati fuit.* Sed de eo, quod ait, non alibi reperiri, planè decipitur. Omnino enim, etsi minor (quippe unius libræ), nascitur in lacu Pestano: unde cautiùs de hoc in Italia sua Leander * sic scribit: *Benacus copià piscium optimorum abundat: imprimis trutarum, itemque carpionum: qui, uti ferunt, auro vescuntur: nec alibi piscis hujus speciem inveniri creditur, præterquam in Pestano lacu, prope Soram Apruții, magnitudine tamen huic inferiorem.* Vbi à Leandro etiam tangi videmus illam vulgi fabulam, carpionem Benaci lacus auro vesci. Quæ inde promanavit, quia in intestinis excrementa ejus sabulum referant aurei coloris. Ac faciliùs id persuasum, quia in fundo semper degat. Itaque & ab auro carpendo *carpionis* nomen esse dictitant: eámque etiam opinionem sequitur Ioannes Pierius Valerianus: ut qui suam Carpionis fabulam his clauserit versiculis:

* In Italia sua, parte sextadecima, quæ est de Lombardia transpadana, Colon. edit. p. 619.

Nam quia quod carpis, nihil est pretiosius auro;
Elogium fiet nominis inde tui.
Carpio nomen erit; quod nulla obliteret ætas.
Vive, vale; ac aurum, Carpio, carpe tuum.

Sed origo vocabuli non est è Latio arcessenda; cui is piscis fuit ignotus. Præterea stultum est putare, carpionem auro vesci: quasi Benacus etiam aurifer sit, vel metallum ulli animanti sit pro cibo. Si nomen id à carpendo auro esse, placet: illis potiùs subscripseris, qui sic ajunt vocari, quia carè venit; eoque aurum decerpit emtoris; imò insanientes in hoc pisce, auro & fortunis evertit. Quomodo quidam iccirco, ut apud Bellonium * est, *carpionem* priùs dictum putabat *pionem*: inde à caritate pretii nomen indeptum *carpionis*.

* lib. I de Aquatil. cap. 17.

Lemani,

Lemani, sive Lucernensis lacûs piscis est,qui vulgò *umbla*, corruptè, ut videtur, ex *umbra*; non quasi *umbra* Lemani sit eadem, ac *umbra* veterum; sed quia fluviatilis, marinaque veterum umbra, similis sit lacustri illi, quæ Lemani accolis *umble* dicitur; ut Sabaudis *Routte*. Piscis est carnis suavis, & siccæ, & quam multi nec asellis, atque adeò ne saxatilibus quidem,cedere existiment. Præcipuè commendatur mense Novembri, ac Decembri.

Burgetii, & Æquebeletii * lacus apud Allobroges proprius est *laver*; qui vulgò *lavaretus*, sic à *lavando* dictus, ob munditiem, quia nunquam sordeat,sed similis sit pisci recens abluto. E salmonum genere esse, ait Rondeletius: è truttarum,putabat Bellonius *. Boni est succi, nec malè nutrit. Vt carpionem Itali,sic laverem Allobroges, cæteris præferunt piscibus. Non multum ab eo abit bezola lacus Lemani, figurâ similis harengo. Est & ejusce lacus proprius, qui *farra*, vel *pala*, nominatur. Carne is candidâ, & suavi; nec bonitate lavare, vel truttâ, inferior.

* vulgo d'Aiguebelene.

* lib. 1 de Aquatil. cap. 17.

CAPVT XXXII.

Acceditur ad cetaceos, quibus pro spinis,vel cartilagine, sunt ossa: & quomodo hi præterea differant à piscium aliis. Quid occasionem præbuerit quæstioni, an cetaceis Quadragesimæ tempore vesci liceat. Vnde sint, Hebræum leviathan, *Græcum* φάλαινα, *Latinum* balæna. *Qualis saporis ejus sit caro. Quomodo delphinorum caro præparanda. Græcos penè universos ejus esum refugisse. Imò,Oppiani judicio, non capi, vel edi, sine maximo scelere. Phocis unde nomen, & ut aliis vocentur gentibus. Quali sint carne, & ut etiam B. Hieronymus dicat, delphini,& phocæ carne abstineri. De phocæna, & manate. Cetaceos Galeno impropriè vocari pisces quoslibet prægrandes: sicuti zygænam,& caro ejus qualis: item thynnum, deque eo Lucilii, & Ennii versus partim illustrati,partim correcti. Vnde* thunnis *nomen. De antacei carne, & unde vocabuli origo. Item de attilo.*

HÆc de piscium sanguineorum illis,qui vel spinas,vel pro spinis habent cartilaginem: eorumque tam de squamosis, quàm lævibus, actum nobis. Nunc pergam ad cetaceos sic propriè dictos: quibus pro spinis, vel cartilagine, sunt ossa. Qualia & pariunt animal; non ovum, aut vermem. Adhæc mammas habent, quibus nutriunt fœtus. Auctor de istis Aristoteles lib. I Hist. An. cap. V, & lib. III, cap. XX. Præterea pro branchiis arteriam,& pulmones, obtinent ad respirandum. Atque hi magnitudine pisces alios excedunt: unde & Festo *, & in glossis nostris MSSis †, dicuntur *belluæ marinæ*. Sic sanè Horatius ‡ *belluas ponti* appellat, & Plinius * *belluam* pro *ceto* dixit. Ob magnam eorum cum terrestribus convenientiam, quandoque piscibus opponuntur. Atque hoc, ut Rondeletio † etiam monitum,occasionem præbuit nonnullis, quærendi, utrum Quadragesimæ tempore in piscibus, quorum esus obtinet loco carnis, etiam cetacea comprehendantur. Hoc sanè in manate habeat locum: de quo inferiùs agemus.

* in balæna.
† ubi scriptum. catus, bilua marina. Sed legendum, cetus, bellua marina.
‡ lib. 3 Carm. od. 27.
* lib. 9, c. 2.
† lib. 16 de pisc. mar. cap. 1.

A magnitudine videtur esse Hebræum לויתן * leviathan: nempe ab לוה, lavah, quod est, *cumulatus,additus fuit*. Græcum φάλαινα est ab Chaldaico בלע balah, hoc est, *deglutivit, devoravit*. Nam totum etiam absorbet hominem. Hoc lucem capit ex iis, quæ de lamia, ceti impropriè ita dicti genere,attulimus cap. VII. A φάλαινα autem est Latinorum *balæna*, adspiratâ in mediam conversâ; ut ab ἀλφὸς, *albus*; à τράφηξ, *trabes*; Macedonibus ex Φερονίκη, Βερονίκη, ut & Latinis *Beronice*. Sed hæc de voce. Rem videamus, eamque cibariam.

* Psal. 104.

Galeno judice lib. III de Alim. Facult. sapor balænis, est ingratus,ac mucosus. Idem in III de Loc. Aff. salsas earum carnes humorem ait melancholicum producere. Cardanus tamen viscera illarum ait ob pinguedinem grata esse; nec sapore solùm, sed odore etiam, quo violam referant, commendari.

Ex cetaceis etiam est delphinus, quem mensis expeti, præsertim incrustatum, atque aromatis conditum; Scaligero scriptum in Aristot. lib. II Hist. Anim. cap. XVI *, sect. XVIII. Nempe adeò pinguescit,ut partim inde,partim à capitis similitudine, vocarint *marsvin*, sive *meerschwein*, hoc est, marinum suem. Sed hæc pinguedo, ut jam dictum, aromatis corrigitur. Saltem efficit, ut pinguedo ea palato non sit ingrata. Vt verò valetudini noceat minùs, assare præstat, seu in veru, seu craticulâ: vel priusquam elixetur, salienda, ut sic crassus humor absumatur: cocta autem edenda cum apio, anetho, cepa, & similibus: quemadmodum Rondeletius docet lib. XVI de Piscibus marinis, cap. VIII: *Experientiâ*, inquit, *ipse didici, delphini carnem præterquam quòd dura sit, & difficilis concoctu, etiam pinguem esse: quo fit, ut ventriculum relaxet, & nauseam moveat.* Hinc vitium isthoc sic corrigi, prout jam diximus, subjungit. Item ut ex partibus delphini præcipuè commendentur hepar, & lingua.

* puta à Jos. Scal.

Orientalibus verò edere delphinos, religio erat. Abstinuere etiam Græci prope omnes. Vnde apud Athenæum * Pancrates Arcas †,ait, cum is piscis capitur, & editur,ut à cetariis sit; ἀσεβουμένας,hoc est,violari eum,quia id sit contra legem,vel consuetudinem. Apud eundem ‡ narrat Phylarchus, ut Cœranus Milesius, cùm videret in verriculo piscatorum delphinum, quem à prisco ritu degenerantes parati essent in frusta concidere, eum ære suo redemerit, ac vivum reddiderit mari. Pro quo quis bonos ei à delphino præstitus dicatur, illic legi malo. Oppianus quoque in V Ἀλιευτ. * eorum capturam vocat ὑπέροπλον, *abominandam*: nec enim fædum minùs esse delphinum necare, quàm hominem: nec hoc qui scelus commiserit,solùm esse tanti facinoris reum; sed domesticos polluere universos; ut nemo cum tali

* lib. 7, ubi de pompilo, & delphino.
† libro de marinis.
‡ lib. 13, cap. 8.

* vers. 416, & seqq.

debeat eidem se tecto, vel navi, committere. Etiam B. Hieronymi tempore abstineri solitum ab ejus esu, liquebit ex verbis, quæ mox adducam.

Ex cetaceis etiam sunt φῶκαι, sive vituli marini. Sanè vivos pariunt fœtus, ut Oppianus ait: &, Plinio teste, eos nutriunt mammis. Ossa quoque habent; molliora tamen, & ad cartilaginem propiùs accedentia, quàm balænarum, ac delphinorum; ut *ossa cartilaginea* cum Aristotele possis dicere. Φῶκαι autem quasi βῶκαι vocantur, à mugitu, quo bovem referunt. Festus: *Bocas genus piscis à boando, id est, vocem emittendo.* Adspirata abiit in mediam: quomodo ex φάλαινα est *balæna*; sicut diximus. Massilienses similiter vocant *bovem marinum*. Sed Germani *meerhund*, Belgæ *zeehond*, q. d. canem marinum. Omnino tamen vitulo similior est, auribus exceptis: ut mittam, quòd velut vitulus boet. Quare omnino rectiùs *meerkalb*, & *zeekalf* vocetur. Caro phocis est mollis, & spongiosa; præque pinguedine facilè liquatur, & nauseam creat. Mali etiam & succi est, & odoris. Eo minùs mirandum, si etiam B. Hieronymi ætate ab illo abstinuerint. Sic enim scribit lib. II adversus Iovinianum: *Si omne, quod movetur, & vivit, ad vescendum factum est, & præparatum gulæ: respondeant mihi, cur elephanti, leones, ursi; cur viperæ, scorpii, cimices, culices, pulicesque; cur vultur, aquila, corvus, accipiter; cur ceti, delphines, phocæ, minutæque cochleæ sint?*

Post phocas aliquid etiam de phocænis dicamus: cùm vocabulorum unum ex altero sit deflexum. Nempe quia phocis similes sint: præter quas referunt delphinos; ut scripsit Aristoteles lib. VI Hist. Animal. cap. XII. Plinius lib. IX, cap. IX, ait, tursiones habere delphinorum similitudinem. Ita ut Aristotelis φώκαινα videatur esse Plinii *tursio*. Theodorus quidem sic reddidit in Aristotele. Inter alia verò etiam ossibus, ac cartilaginibus, conveniunt. In Ponto nasci, ab Aristotele ibidem proditum est. Lutetiam in forum deferri piscarium, à Bellonio traditur Gallici de Piscibus operis lib. II, cap. XI. Cæterùm cùm pinguior sit delphino, eo quoque difficiliùs concoquitur.

Manates, sive manatus, piscis est Indiæ Occidentalis, ac fortasse is, qui Aristoteli *bos* nuncupatur. Cardanus de eo sic scribit lib. X de Subtilitate *: *Optimus est piscis manatus, & qui plaustro vix à duobus junctis bobus vehatur. Hujus caro adeò vituli carnem imitatur, ut si piscem quis non te doceat esse, carnem juraveris.* Vbi & addit, mammas habere, iisque alere vitulos suos; ut inde liqueat, ex propriè dictis cetaceis esse. Cardano hac parte assentit Cæsar Scaliger Exercit. CCXXII, & quædam addit ei intacta. Sed intra rem nunc cibariam consistamus. Carnem habet bubulæ simillimam, & quæ si concidatur, sicceturque, longissimo tempore servetur incorrupta: sapor verò is, qui thunno, vel melior potiùs. Cauda, si coquatur, tota abit in pinguedinem, idoneam ovis in sartagine frigendis. Ejus bonitatem arguit, quòd vetustate non fiat rancida, vel mali saporis. Testis istorum Ferdinandus Oviedus. Eum piscem Lugduni Batavorum sæpius vidimus in porticu horti Academici suspensum. *Vaccam marinam* vocitabant Batavi, qui ex India eum Occidentali advexerant anno CIƆ IƆ C: quo publicè in Academia illa Aristotelis de Natura libros enarrabam. Eodem tempore non dubitandum ejus Academiæ ornamentum erat Carolus Clusius: quem de pisce hoc vide Exoticorum lib. VI, cap. XVIII.

* pag. 424, edit. Lugd. an. 1580.

Atque hactenus de cetaceis diximus, prout hoc vocabulum usurpare Aristoteles solet. Sed Galeno in III de Alim. facult. cap. XXI, laxiùs ea vox sumitur pro quibusvis vastæ molis piscibus. Itaque non modò phocas, balænas, delphinos, in cetaceis numerat: sed etiam canes marinos. Hos verò ait esse carnis duræ, & excrementitiæ; saporis etiam ingrati, ac mucosi: ac propterea non comedi, nisi à vulgo; idque cùm sinapi, & oxelæo, & id genus acribus condimentis.

Eidem postea cap. XXXVII, præter canes memoratos, in cetaceis sunt zygænæ, sive libellæ, ac grandiores thunni. Atque his etiam ait carnem esse excrementitiam, & pravi succi; eoque eam jubet sale condiri, ut sic attenuetur, ac coctioni & gignendo sanguini bono aptior reddatur. De libella idem traditum Æginetæ lib. I, cap. XCIV. Sed juniorum thunnorum caro non æquè fuit improbata. Itaque non ignobilis erat piscatio thunnaria: cujus mentio fit lib. VIII Digest. Tit. IV, qui est Comm. præd. Horum abdomina commendabant; ut apud Athenæum in septimo docebunt Eubulus, Aristophanes, Strattis, Eriphus. Idem indicat Lucilius, è cujus primo satyrarum adducitur ab Agellio *, Nonioque †:

Ad cœnam adducam ‡, & primum his abdomina thynni
Advenientibu' priva dabo, cephalæaque atarne.

* lib. 10. cap. 20.
† in Priva.
‡ al. abducam.

Vbi in vulgatis, *cephaleamque carnem*. Vnde Turnebus *, *carnem & cephalæam*. Sed malim cum aliis *Atarne* †, ab Mysiæ oppido è regione Lesbi. Similiter apud Appulejum ‡ ex Ennii Phagesiis:

Polypu' Corcyræ, calvaria pinguia Atarnæ.

Hæc generatim de thunnis: quos, ubi magni evaserint, in cetaceis numerari, liquet etiam ex iis, quæ diximus cap. IX. Et favet quoque vocabuli origo. Planè enim verisimile est, *thunni* utcunque à θύνειν non ineptè deducas, ut vidimus cap. XIX: veriùs tamen esse ex תנים tannim: quomodo Hebræis dicuntur balænæ, aliique pisces vastæ magnitudinis: ut Genes. I, 21. Vbi Deus creasse dicitur התנים hattinim: quod LXX τὰ κήτη reddiderunt.

* Avers. lib. 14. c. 18.
† Nisi cum Salmasio statuendum, atarne, vel acarne (nam C, & T, sæpe confunduntur) hic poni pro piscis vocabulo. Glossa: Atarna, εἶδος ἰχθύος. Est & Hesychii: Ἀκάρνας, λάβραξ.
‡ in apolog.

In thunnis verò etiam is piscis est, qui Callimacho * ab aureis superciliis χρύσοφρυς dictus; aliis verò πόμπιλος, ἀπὸ τῆς πομπῆς, quia, ut ait Oppianus, navigantes ex alto mari in continentem

* apud Athenæum.

tem usque soleat comitari: ob quam benevolentiam etiam ἱερὸς ἰχθὺς, *sacer piscis*, est nuncupatus. Sed de hoc inferiùs dicemus pluribus.

Inter cetaceos adhæc Plinio ob magnitudinem refertur ἀντακεὺς, sive ἀντακαῖος; cui nomen hoc dedere Antaces, populus circa Mæotin, Colchis vicinus: secundùm Plin. lib. VI, cap. VII. De antaceo autem locus est lib. IX, cap. XV: etsi ibi nomen id non exprimatur: uti neque apud Pomponium Melam, vel Solinum. Sed ἀντακαῖος Herodoto *, & aliis, vocatur. Verè autem cetaceum non esse, arguit, quòd, ut spinis, sic ossibus careat: quippe qui cartilagineus sit. Carne est prædulci, & viscidâ: eoque idoneâ salituræ. Itaque à Tanais, ac Ponti accolis, Romam, & Venetias, mitti, inque foro venire piscario solet.

* *lib. 4, cap. 53.*

Ob solam quoque magnitudinem cetaceus censetur attilus; etsi in Pado flumine nascatur, & nutriatur *. Is quoque cartilagineus est, ac sturioni usque adeò similis, ut pro eo subinde vendatur. Sed fraudem detegit sapor, qui parum est gratus. Carne interim est molli.

* *Plinius lib. 9, cap. 15.*

CAPVT XXXIII.

Qui piscium ἄναιμοι nominentur, & quot eorum genera statuantur à philosopho. Quæ sint μαλάκια, vel μαλακόδερμα: nec pisces ejusmodi dici molles *ratione carnis, cum hæc dura sit; sed propter cutem, quæ lævis est, hoc est, sine squamis, testâque. Qualis sit caro sepiæ. Qui* loliginis indigere *dicti sint Atheniensibus. Philoxeni mors ex avidè nimis comesto polypo: Diogenis item ex esu polypi crudi: de quo tamen aliter alii. Vt figurâ inter se differant cancri, squillæ, locustæ, astaci. Qualis crustatorum omnium caro. Callimedonti oratori unde* Locustæ *cognomen. Tria bona esùs locustarum, secundùm Dorionem. Cancri, mææ, & paguri. Astaci caro. Elephanti, & leones marini, astacorum genus, vel iis similes. Squillas minores murænis addi; majores cum asparagis coqui solere. Squillarum magnitudo. Quantopere squillis delectatus sit Apicius. Cammari, squillæ genus.*

DE piscibus sanguine præditis, qui ἔναιμοι Græcis appellentur, quoniam pro instituto nostro satis diximus: deinceps expediam de iis, qui Græcis ἄναιμοι, nobis *exsangues* vocantur; quia non habent sanguinem propriè dictum, ut animantium calidiora; sed humorem alium, qui sanguini proportione respondeat. Horum tria ponuntur genera ab Aristotele †, Plinioque *. Alia enim mollem habent cutem; alia tenui obducuntur crustâ; alia testâ concluduntur durâ. Illa primi generis à Græcis vocantur μαλάκια †, vel μαλακόδερμα ‡: quia cutem habent, qualis homini; non squamas, nedum crustam, vel testam. Talia sunt sepiæ, loligines, polypi, osmylæ, eledonæ *.

† *lib. 4 Histor. Anim. cap. 1.*
* *lib. 9, cap. 28.*
† *mollia.*
‡ *molli cute contecta, q. d. mollicoria.*
* *Aristoteles, & ex eo Athenæus lib. 7, ubi de polypo.*

Sepiæ, omniumque mollium, ut Plinius vocat, hoc est, lævium cunctorum, caro dura est, & concoctu difficilis, si parum habeat salsi: quod si concoquatur, multum nutrit: crudum interea succum gignit. Ita Galenus, & Aëtius. Vnde Simeon Sethi acrioribus condiri aromatis jubet, & iis comestis vinum bibi. Diphilus tamen apud Athenæum in VIII scribit, carnis esse teneræ, & excretu facilis. Quomodo sepiæ apparentur, & ex iis isicia fiant, apud Apicium legere est lib. II, cap. I, & lib. IX, cap. IV.

Loligines Athenis usque adeò viles erant, ut quem pauperrimum significare vellent, eum dicerent τευθίδος δεῖσθαι *, *loliginis parvæ indigere*. Nam τευθίδες, *minutæ loligines* sunt: τεῦθοι autem *majores* vocantur; ut est apud Aristotelem lib. IV Histor. Animal. cap. I. Sed hodie etiam divitibus sunt in deliciis. Modum eas cum atramento suo coquendi Rondeletius docebit lib. XVII de Pisc. Mar. cap. V.

* *Aristoph. Acharn.*

Polypum difficulter concoqui, majoremque majoris esse alimenti, Diphilus tradit apud Athenæum †. Elixi præstant. Nam, cùm duræ sint carnis, duriores assatione redduntur. In Thaso, & Caria, optimi habebantur, judice Archestrato ‡. Corcyra etiam multos, & magnos, alebat. Testis Athenæus. Qui & narrat, ut ex hoc pisce immodicè commeso in morbum inciderit ὀψοφάγος * ille Philoxenus: cumque letalem esse morbum, ex medico audiret, dixerit, ut quidem Machon Sicyonius Comicus inquit †:

† *lib. 7, ubi de polypode.*
‡ *ibidem.*
* *piscium helluo.*
† *apud Athenæum lib. 8, cap. 5, sive pag. 341.*

Ἵν' ἔχων ἀποτρέχω πάντα τὰ ἐμαυτοῦ κάτω,
Τοῦ πολύποδός μοι τὸ καλάλοιπον ἀπόδοτε.
Vt hinc recedens auferam mea omnia,
Quicquid relictum est polypi, mihi date.

Diogenes quoque obiit πολύποδα φαγὼν ‡, sed ὠμὸν *: ut idem Athenæus † ait, ac Laërtius in ejus vita: sed apud hunc, ut dixi libri superioris cap. XX, corruptè legitur βοὸς πόδα; unde non modò Ambrosius, & qui eum recensuit, Brognolus, sed doctissimus etiam Leopardus, qui Aristippi, & Diogenis, vitam ex Laërtio edidit Latinè, reddidit ‡ hoc pacto: *crudo bovis pede devorato*. Sed πολύποδα etiam est apud Lucianum, qui addit, ἢ σηπίαν *. Verisimilius interea est, retentione spiritus discessisse; ut necessarios illius rem eam narrâsse, tradidit Antisthenes in Successionibus apud Laërtium lib. VI. Vitæ, puto, tæduit, postquam *cruditate in choleram solutus*; ut ait Censorinus †.

‡ *polypode comesto.*
* *crudo.*
† *lib. 8.*
‡ *Excudit Antverpiæ Bellerus an. 1556.*
* *aut sepiâ.*
† *cap. 15.*

Alterum ἀναίμων ‡ genus dixere μαλακόστρακα, quasi dixeris, testâ quidem, sed molli, contecta. Plinius vocat *crustata*, vel *crustis contecta*. Horum quatuor esse genera, refert Aristoteles *; locustas, astacos, squillas, & cancros. Quæ ipsa etiam conjungit Athenæus lib. III; ubi ex Diocle Carystio legas: Καρίδες, καρκῖνοι, κάραβοι, ἀστακοὶ, εὔστομα καὶ διουρητικά: *squillæ, cancri, locustæ, & astaci, grati sunt saporis, & urinam cient.* Sed Plinius laxiùs cancrorum vocabulo utitur. Nam lib. IX, cap. XXXI ait: *Cancrorum genera, carabi, astaci, mææ, paguri, Heracleotici, leones. Carabi caudâ à cæteris distant.* Vbi mirum, dicere de carabis, caudâ differre, quasi non & astaci,

‡ *sanguinis expertium.*
* *lib. 4 Hist. Anim. cap. 2.*

aſtaci, ac ſquillæ, habeant caudam. Rectiùs autem quatuor genera ab Ariſtotele, ac Diocle, memorata diſtinxeris in hunc modum: quòd cancri ſint corpore rotundo, cætera oblongo, ex his ſquillæ careant forcipibus denticulatis, pedeſque habeant plures locuſtis, & aſtacis: locuſtæ verò anteriori corporis parte rigeant, ac binis prælientur cornibus, & utrimque præditi ſint pedibus quinis: aſtaci autem polleant chelis, ſive brachiis forcipatis; cornua verò habeant minora.

De ſapore cruſtatorum jam aliquid ex Diocle vidimus. Sed pleniùs res explicanda. Omnia cruſtata ſalſum habent humorem, duræque ſunt carnis, ac propterea concoctu difficilia: ſed ſi dulci aquâ coquantur, atque ita exuerint ſalſedinem, bene nutriunt. Teſtis Galenus lib. III de Alim. Facult. cap. XXXIV.

Quod universè dictum de cruſtatis, id de locuſtis particulatim ait Simeon Sethi *. Nam difficulter concoqui docet, ſed valde nutrire. Non vitiari in ſtomacho, ait Cornelius Celſus †. Atque idem traditum Galeno lib. VIII de Compoſit. medicamentorum κατὰ τόπους. Gravidas præſtare, Ariſtoteles ‡ narrat. Plinii * de ea eſt: *Vnum hoc animalium, niſi vivum ferventi aquâ incoquatur, fluidâ carne non habet callum.*

* voce Carabi.
† lib. 2, cap. 28.
‡ lib. 8 Hiſt. An. cap. ult.
* lib. 9. cap. 30.

Καράβοις, ſive locuſtis, uſque adeò capiebatur Callimedon † Orator, ut exinde *Carabi* nomen acceperit: ſicut Alexidis, & Timoclis, locis oſtenſum Athenæo ‡. Lepidè verò Dorion, eodem teſte *, dicebat, locuſtam tria in ſe habere, διατριβὴν, ἢ εὐωχίαν, καὶ θεωρίαν· *exercitationem, delicias, & contemplationem.* Nam in eo diſcerpendo manus, oculoſque, exercemus: præterea grati eſt ſaporis: adhæc, elegantem ejus fabricam ſpeculando, ſuaviter animum paſcimus.

† Plutarcho etiam memoratus in vita Demoſthenis.
‡ lib. 3, 6, & 8.
* lib. 8.

E cancris maximæ ſunt majæ; minores iis paguri, quique Ariſtoteli † Heracleotici dicuntur. Παγούρια eos appellat Simeon Sethi. Succus iis minùs eſt ſalſus. Fluviatiles, vel ſaltem dulci aquâ capti, præſtant marinis. Etiam temporis eſt diſcrimen, quia maximè laudantur vere, & auctumno, idque plenilunii tempore. Interim difficiliùs concoquuntur, & humores gignunt craſſos, ac biliosos. Eoque edendi cum aceto, & pipere. Eâdem de cauſsâ juvenibus utiliores ſunt, & valenti ſtomacho præditis.

Ἀστακοὶ, Mneſithei ‡ judicio, meliores ſunt aſſi, quàm elixi. Vnde in clibano coqui jubet. Humidi ſunt, & frigidi: interea multùm nutriunt, ſecundùm Simeonem Sethi. Majores aſtaci, ſi Bellonio * fides, *leones* Æliano † dicuntur. Mihi placet, valde quidem ſimiles eſſe; attamen differre ſpecie. Sanè Athenæus ‡ diſtinguere videtur, cùm leonem aſtaco majorem ait. Diſtinguit & Plinius *.

Squillas cum foliis coctas ficulnis optimum eſſe obſonium, Ananius poëta ait apud Athenæum. Lucillii jam ævo eas in pretio fuiſſe, indicat hoc illius de Gallonio lurcone:

† lib. 4 Hiſt. An. cap. 2, ſive Caſ. Scal. cap. 3.
‡ apud Athenæum lib. 3, cap. 23, ſive pag. 106.
* lib. 2 de Aquatilibus, cap. 3: ubi peſſime confundit cum elephanto, bellua marina: ut liquet ex Plinio lib. 32, cap. 11.
† lib. 14 de An. cap. 9.
‡ ex Diphilo, lib. 3, cap. 23, ſive Commel. & Lugdun. edit. pag. 106.
* lib. 9, cap. 31. & lib. 32, cap. 1.

Cœnaſti in vita nunquam bene, cùm omnia in illa
Conſumis ſquillâ.

Erat interea non leve ſquillarum diſcrimen. Minores erant acceſſio murænarum. Vnde Horat. lib. II, ſat. ult.

Adfertur ſquillas inter muræna natantes
In patinâ porrecta.

Majores verò, velut caput cœnæ, cum aſparagis inferebantur. Hinc Iuvenalis ſat. V:

Adſpice quàm longo diſtinguet pectore lancem,
Quæ fertur domino ſquilla, & quibus undique ſepta
Aſparagis.

Magnitudinem ſatis priori verſu expreſſit. Sed ea non tam τῇ καρίδι convenit, quàm aſtaco. Nam καρίδες etiam magnæ ſpithamam non ſolent excedere: quod ex Simeone Sethi conſtat. Quamobrem ita cenſeo, Iuvenali, & Romanorum aliis, laxiùs *ſquillæ* vocabulum eſſe acceptum, ut non modò καρίδα, ſed etiam ἀστακὸν, comprehendat.

Quantopere Apicium, trium Apiciorum medium, (quippe Tiberio Cæſari æqualem, ac memoratum etiam Senecæ *, Plinio †, & Dioni; à quo item *placentis Apicianis* ‡ nomen) delectarint ſquillæ; argumento illud erit, quòd referam ex primo Athenæi. Degebat Apicius non Κιντύροις Γαλατίας *, ut perperam eſt apud Suidam †; ſed Μιντούρναις τῆς Καμπανίας ‡; idque captus ſquillis ejus loci, quæ non Smyrnæas modò ſquillas, ſed Alexandrinos etiam aſtacos, magnitudine exſuperabant. Hîc fando fortè accipit, in Africa eſſe ſquillas multò grandiores. Itaque nec unam ſibi diem differendam putavit, quo minùs navem conſcenderet, rectâque in Africam navigaret. Varia perpeſſus navigationis incommoda jam prope ad litus pervenerat, cùm piſcatores obviam veniunt; qui jam conſilii ejus facti erant certiores. Ex his igitur, cùm ſquillas ſuas oſtendiſſent, exquirit, num majores iis haberent, quas adveherent. Illis negantibus, non tanti duxit, ut in Africam inferret pedem; ſed, Minturnenſium ſquillarum memor, gubernatorem vela flectere retro, ac continuò repetere Italiam juſſit.

* Conſolatione ad Albinum, & aliis in locis.
† lib. 19. cap. 8.
‡ lib. 57.
* Cinturis Galatiæ.
† in [illegible], & [illegible].
‡ Minturnis, Campaniæ oppido.

Cammari vel genus erant ſquillæ minoris; ut Athenæus, eumque ſecutus Euſtathius putavit: vel potius fuere perſimiles; ut maluit Plinius lib. XXXII, cap. XXII. Vile fuiſſe obſonium, indicat Martialis lib. II, ep. XLIII:

Immodici tibi flava tegunt chryſendeta mulli.
Concolor in noſtrâ, cammare, lance rubes.

Item Iuvenalis ſat. V:

Sed tibi dimidio conſtrictus cammarus ovo
Ponitur, exiguâ feralis cœna patellâ.

CAPVT XXXIV.

Tranſitur ad ὀστρακόδερμα, ſive teſtacea. Quam latè pateat conchæ *vocabulum. Quæ ex limnoſtreis præferantur. Cur pelagia minoris ſint bonitatis. Commendatiora naſci iis in locis, ubi ſalſugo temperatur aquâ dulci. Hujuſmodi habita fuiſſe cùm alibi, tum Abydi, Æni, & Rutupiis*

apud

apud Britannos. Interea omne hoc genus in deliciis magis censeri, quàm cibis talibus, unde multum, beneque nutriamur.

VEnio ad ὀστρακόδερμα, hoc est, ea quæ ὀστράκῳ, sive siliceâ testâ conteguntur. Hæc Ludovicus Nonnius * perperam eadem facit ac μαλακόστρακα, cùm hæc molli, sive fragili contegantur crustâ: illa autem durâ, ac collisili: ut ea Aristoteles † distinguit. Quemadmodum autem à veteribus omne genus crustatum interdum *cancrorum* genere censetur: ita ab iisdem totum genus testaceum subinde *concharum* nomine intelligitur. *Concharum* igitur vocabulo continentur κοχλίαι, & στρόμβοι: ex quibus concha potiùs est testâ semper rotundâ: strombus verò eâdem est in longum turbinatâ. Præcipuè autem eas concharum nomine dignantur, quæ duabus constant testis: unde Aristoteli vocantur δίθυραι: possis reddere *bifores*. Ostreæ igitur concharum nomine continentur. Nec rarò tamen conchæ, & ostreæ, memorantur, ut species ἀντιδιῃρημέναι *. Ac tum *conchæ* dicuntur, quibus testa est lævis, & polita, vel saltem simili ratione rugas habens, ac dentes: *ostreis* verò ea exteriùs scabra est, & aspera.

* lib. 3 de re cibaria, cap. 35.
† lib. 9, cap. 30.
* opposita.

In hoc tam vario testaceorum genere principatus est ostreorum: quorum tanta erat cura veteribus Romanis, ut eorum gratiâ etiam vivaria exstruerent: quod quis primus fecerit, diximus cap. XXIII. Nec tamen par omnium est bonitas. Nam cùm alia gignantur in mari, alia in fluviis, alia in stagnis; unde λιμνόστρεα * vocantur: præstantissima sunt marina illa, ubi ut Athenæus ait, lacus, vel fluvius, adjacet mari. Vnde Ausonius epist. ad Theonem:

* stagni ostrea.

Ostrea Bajanis certantia, quæ Medulorum
Dulcibus in stagnis reflui maris æstus opimat.

In mari interiori, ubi *pelagia* dicuntur, minùs sunt salubria. De quo sic Xenocrates apud Oribasium in ea parte, quæ Græcè desiderabatur in codice Gesneri; eoque Latinè solùm prodiit ex tralatione Ioannis Baptistæ Rasarii: *Ostrea verò pelagia, rara & inutilia sunt, quòd ea Sol non adspicit, & exiguæ magnitudinis fiunt, amaráque sunt, nec esculenta, quia ventrem mordicant.* Continuò, quæ præstent, subjungit his verbis: *Gaudent dulci temperamento immixta, quod carnes dulces auget. Iccirco ad Nili ostia præcipuè in Ægypto, & in Epheso ad Caystri ingressum inclusa, ut semina ponunt, & ita crescunt. Vere itaque crassescunt, expleta albo humore, & lacteo. Præterea Brundusii, Tarracone, Narbone, Dicæarchiæ in Lucrino lacu: Chelidoniæ, Leucade, Actio, & Libyco sinu, idem fit.* Laudabantur & Abydena: ut indicat Clemens Alexand. lib. II Pædag. Sanè & Maro primo Georg. Abydum vocat ostriferum. Et Ennii est in Phageticis, sive Hedyphageticis * potiùs,

Mures sunt Æni, ast aspra ostrea plurima Abydi.

Quod pari verborum numero expressum ex illo Archestrati apud Athenæum lib. III †:

Τοὺς μῦς Αἶνος ἔχει μεγάλους, ὄστρεα δ' Ἄβυδος.

In magna etiam dignatione erant Cyzicena:

* Sic Salmasius legendum conjicit. In Romana Appuleji editione est, edes phagitica. Vnde Casaubonus faciebat, edestis. aut phagis. Græc. ἐδεστὰ, à φαγεῖν.
† cap. 13.

de quibus, & aliis, mox illustrem apponam Plinii locum. Hodie apud Belgas maximus est honos Britannicis: sed remotiores paullo Belgarum habere ea recentia non semper possint: possunt Britanni: ubi quantum præstent, cognovi, cùm in eam ante decennium essem profectus, recens mihi, indigno licet, oblato Canonicatu Cantuariensi ab Serenissimo & Augustissimo rege Karolo, cui immensùm semper debitura sunt studia nostra. Nec hodie, vel heri, honos is ostreis esse Britannicis cœpit. Quippe jam olim de eo aliud Plinius * ostendit; dum Cyzicena ostrea cum cæteris confert: idque Mutiani ter consulis verbis: *Cyzicena* (ostrea) *majora Lucrinis, dulciora Britannicis, suaviora Getulicis* *, *acriora Lepticis, pleniora Lucensibus, ficciora Coryphantenis, teneriora Istricis, candidiora Circeiensibus.* Ejusdem est lib. IX, cap. LIV: *Nondum Britannica serviebant litora* (unde nempe præstantissima ostrea) *cum Orata* (de quo dictum antea †) *Lucrina* (ostrea) *nobilitabat.* Advehebantur autem Rutupiis, Cantiorum urbe: unde Iuvenalis sat. IV de Montano helluone ait:

* lib. 32, cap. 6.
* Sic Masfarius legit. Al. Adulitis. In vulgatis est edulis: unde legendum censeo, Medulis. Meduo enim ostrea inclaruere: ut indicat Ausonius ad Theonem locus, quem hoc ipso capite adduximus.
† cap. 23.

— Circeis nata forent, an
Lucrinum ad saxum, Rutupinove edita fundo,
Ostrea callebat primo deprendere morsu.

Veteres non minùs, ac hodie fit, ostrea, in antecœnio imprimis, edisse cruda, constat ex Macrobio lib. III Sat. cap. IX: ubi ex quarto indice Metelli Pont. Max. hæc adducit: *Ante cœnam echinos, ostreas crudas, quantum vellent.* Etiam crudorum meminit Galenus lib. III de Aliment. facult. cap. XXXIII: ubi ait, etsi alvum subducant, corpus tamen imbecillius nutrire. Item Athenæus *, qui ex Mnesithei Atheniensis de eduliis libro refert, ostreorum, concharum, mytilorum, & id genus aliorum carnem ægrè concoqui ob succum salsum, quo cruda alvum subducant: sed si elixentur, cum salsugine exuere hanc vim: assa autem, modò commodè torreantur, minime esse noxia; quippe humore illo jam domito per ignem. Interim in deliciis magis fuisse, quàm cibis, docent hæc Senecæ epist. CVIII: *Inde ostreis, boletisque, in omnem vitam renunciatum est. Hæc enim non cibi, sed oblectamenta sunt, ad edendum saturos cogentia: quod gratissimum est edacibus, & se ultrà, quàm capiunt, farcientibus, facilè descensura, facilè reditura.* Ac comprobant hanc sententiam illa Marci Ciceronis lib. VII, epist. XXVI: *Ita ego, qui me ostreis, & murænis, facilè abstinebam, à beta etiam, & malva, deceptus sum.*

* lib. 2, cap. 13, sive fol. 92.

CAPUT XXXV.

Echini marini utrùm testacei, an crustati sint generis, inter Aristotelem, & Plinium, non convenit. Eum ab echino terrestri hoc nomen accepisse. Laconis dictum, devorantis echinum unà cum aculeis suis. Echinometra. Cur echini ad Toronem, & Misenum, sint cæteris salubriores. Vnde echini bonitas dignoscatur, & in quo ea consistat. Pelorides unde appel-

appellatio. Laudatam, quæ caperetur ad Messanen, & in lacu Lucrino. De peloride judicium cùm Martialis, tum Diphili, & Xenocratis. De spondylis, balanis, glycymeride, murice, seu concha Venerea, & unde ei nunc porcellanæ nomen. Etiam purpuræ caro in cibis. De trachalis.

CVm ostreis, de quibus dictum, passim * videas conjungi echinos. Sed utrùm testacei, an crustati sint generis, non satis convenit. Aristoteles reponit inter ea, quæ testâ conteguntur: Plinius inter crustata. Atque hunc sequi maluit Rondeletius †, quia testam habeant fragilem, ut crustæ magis nomen mereatur. Sed enim id argumentum non satis validum videtur; quia & quædam, ob tenuitatem, fragilia sunt; etsi siliceæ sint naturæ.

** Plauto Rudent. act. 2. sc. 1. Lucilio apud Agellium lib. 20, cap. 8. Horat. lib. 2, sat. 4.*
† de pisc. mar. lib. 18. cap. 29.

Echinus, teste Isidoro ‡, dicitur à similitudine echini terrestris, qui aliter *erinaceus* vocatur. Quippe, ejus instar, armatur spinis, sive aculeis. Vnde Martialis lib. XIII, epigr. LXXXVI:

Iste licet digitos testudine pungat acutâ,
Cortice deposito mollis echinus erit.

‡ lib. 12 Orig. cap. 8.

Et apud Athenæum in tertio * legas de Lacone quodam, ut cum ille modum echino vescendi nesciret, eoque ori ingereret unà cùm aculeis, quos auferre oportuerat; offensus quidem fuerit, ubi sic se aculeis pungi persensit: cæterùm, quia indignum Spartanâ putaret patientiâ, ab echino, eoque cocto, se vinci; deglutierit quales erant, sed in verba hæc erumpens: Ὦ φάγημα μιαρὸν, ὅτε μὴ νῦν σε ἀφέω μαλακισθεὶς *, οὐθ' αὖθις ἔτι λάβοιμι. *O scelestum edulium, neque ego nunc te præ animi mollitie dimittam: nec posthac iterum sumam.* Sunt verò Aristoteli ‡ duo echinorum genera, τὸ τῶν Σπατάγγων, καὶ τὸ τῶν καλουμένων Βρύττων *. Omnium autem maximas ait † ἐχινομήτρας ‡, sic ex eo vocatas; uti in coturnicibus *ortygometram* dicimus. Legas ibidem *, echinis omnibus esse ova: ac generi cuidam grandia, & esculenta. Maximè laudat † echinos ad Toronem, Macedoniæ urbem, unde sinui Toronaico nomen. Caussa est, quòd, ut ait, hic motu sint agili, & plus spatii conficiant, semperque aliquid algæ, aut aliud, secum deferant in spinis. Nimirum ut ignavia carnem facit insipidam: ita motus frequens conciliat saporem. Credo, & hæc ratio est, cur Romanis præcipuè commendarentur illi circa Misenum, Bajarum portum. Horat. lib. II, sat. IV:

Ostrea Circeis, Miseno oriuntur echini.

** cap. 13. ex Demetrio Scepsio.*
** Ita legendum cum Casaubono; non μαλακισθὶν, quod Dalecampius putabat.*
‡ lib. 4 Histor. Animal. cap. 5. ex dist. Cæs. Scal. cap. 5. sect. 176.
** illud spatangorum, alterum brystorum.*
† ibid.
‡ q.d. matricem echinorum.
** sect. 185.*
† sect. 188.

Illos, qui rubri aut melini sunt coloris, & lacteum, quando raduntur, succum emittunt, esse palato gratiores, Diphili apud Athenæum * judicium est. Parum nutrire, mediæque esse naturæ inter illa, quæ sanguinem crassum, quæque tenuem reddunt; apud Galenum legas lib. III de Aliment. Facult. cap. XXXVIII.

** lib. 3, cap. 12, sive pag. 91, edit. Commel. & Lugdun.*

Ab echinis, quos aliqui in crustâ obtectis reponunt, uti diximus, ad ea redeamus, quæ in testatis esse convenit. Ac primò consideremus cætera quoque à Metello memorata in indice cœnæ Pontificalis. Verba ejus apud Macrobium * sunt ista: *Ante cœnam echinos, ostreas crudas quantum vellent, peloridas, spondylos.* Et mox: *Patinam ostrearum, peloridum, balanos nigros, balanos albos: iterum spondylos, glycomaridas.* Post aliqua subdit, *murices, purpuras.*

** lib. 2 Saturn. cap. 9, ex edit. Isaaci Pontani: sed secundum edit. H. Stephani, & aliam, cap. 12.*

Peloridum Græca est appellatio; ut ait Varro lib. IV de L. L. Sic dictæ à Peloro, Siciliæ promuntorio: quamquam non ignorem, aliter de eo sensisse Athenæum *, & Eustathium ‡: ut qui πελωρίδας dici velint quasi πελωρίας, hoc est, *ingentes*; quia chamis sint majores. Sed pro priori opinione est Archestratus in γαστρονομίᾳ *, ubi referens, quibus locis quidque excellat, ait inter alia †:

Μεσσήνη δὲ πελωριάδας στενοπορθμίδι κόγχας·
Ad Messanen, angusto freto propinquam, conchas
Peloridas.

** lib. 3, cap. 13.*
‡ in περιήγησιν Dionysii.
** legibus de ventre alendo.*
† apud Athenæum lib. 3, cap. 13.

Præter Messanenses etiam illæ Lucrini lacus ad Bajas commendabantur. Horatius lib. II, sat. IV:

Murice Bajano melior Lucrina peloris.

Quamquam verò Martialis pelorida non magni facere videatur; ut quam nunc *aquosam* ‡, nunc etiam *fatuam* * appellet: (planè enim ratio fugit Calderinum, ac Raderum, quando ex eo commendari existimant, quòd *aquosa* dicatur, cùm poëta clarè ostreis opponat Lucrinis) præclarum tamen de ea Diphili judicium fuit: ut qui & *regias* vocet, ac sic de iis scribat *: Αἱ δὲ παχεῖαι χῆμαι, βασιλικαὶ δὲ πρός τινων καλούμεναι, Πελώριαι τε λεγόμεναι, τρόφιμοι, δυσέκκριτοι, εὔχυλοι, εὐστόμαχοι, καὶ μάλιστα αἱ μείζους. *At ex chamis crassæ, quas regias quidam vocant, alii pelorias, multum alunt, egeruntur difficulter, boni sunt succi, stomachum juvant, præcipue majores.* Xenocratis de iis judicium tale est in fragmento apud Oribasium, ex tralatione Baptistæ Rasarii (nam in Græcâ Gesneri editione hæc desiderantur) *Ex genere peloridum sunt biatulæ. Diversæ autem sunt, atque variæ, & longæ; ut Dicæarchiæ in Lucrino lacu, & Alexandriæ in portu. Sunt enim dulces, & boni succi. Quæ verò sub Pharo, & Diolco, & Ponto, & insula, oblongæ sunt, & asperæ, glandibus quercinis similes, & æquè, ac phagi, echinum producentes. Albæ autem sunt duræ, atque acres.*

‡ lib. 6, epigr. 11.
** lib. 10, epigr. 37.*
** apud Athenæum lib. 3, cap. 12, sive pag. 90, edit. Commel. & Lugdun.*

Hinc in Metelli indice sequuntur spondyli: qui Græcis similiter σφόνδυλοι, quasi *vertebras* dicas. Seneca etiam epist. XCV, post sociorum garum refert *Venereas, spondylos, & ostrea.* Memorat & Martialis lib. VII, epigr. XVII. Duræ tamen carnis esse, & virus olere, eoque gustui esse ingratos, Galenus tradit lib. III de Alim. Facult. cap. XXXI.

Postea subdit Metellus de balanis tum albis, tum nigris. Nomen ex similitudine βαλάνου, sive glandis quernæ. Iccirco & nonnulli juniorum *glandes* vertunt. Sed Græcum *balani* vocabulum retinuere Plautus *, Columella †, Plinius ‡. De his ita Athenæus lib. III: Αἱ βάλανοι δ' οἱ μείζονες, εὐέκκριτοι, καὶ εὔστομοι. *E balanis majores facile excernuntur, & grati sunt ori.* Ac Xenocrates, ex Rasarii interpretatione: *Glandes*

** Rudente act. 2. sc. 1.*
† lib. 8, cap. 16, quod de piscinis & piscibus inscribitur.
‡ lib. 32, cap. 11.

des (*balani* meliùs dixiſſet cum antiquis) *optimæ ſunt, quæ æſtate capiuntur, aptæ, eis ut veſcamur; quæ quidem exoriuntur, ubi aqua dulcis mari admiſcetur. nam & alunt, & dulces ſunt: plerumque autem in petris educantur. Suaviſſimæ enim, quæ alunt, & dulces ſunt, friabileſque, multumque ſucci faciunt, & ori ſunt gratæ.* Pluráque inibi: ſed magis ad medelam, quàm nutritionem, pertinentia. Quare inferiùs iis fuerit locus.

Poſtea ſubjungit Metellus glycymeridas; de quibus ſic idem Xenocrates: *Glycymerides præſtantiores ſunt trachibus* (ſine dubio *trachelis* legendum, de quibus mox dicam) *inferiores autem peloridibus: hæ namque ſtomachum diſgregant. Earum* (glycymeridum) *caro dura eſt illa quidem, ſed non expers alimenti. Aſſatæ, meâ quidem ſententiâ, indureſcunt: elixatæ verò, & conditæ, ori ſunt gratæ.*

Exinde Metellus loquitur de muricibus, & purpuris. Vnde liquet, ea differre. Quod & Plinius docet lib. IX, cap. XXV, his verbis: *Mutianus muricem eſſe latiorem purpurâ, neque aſpero, neque rotundo ore, neque in angulos prodeunte roſtro; ſed ſimplice conchâ utroque latere ſeſe colligente.* Vbi deſcribitur concha Venerea, ut ſequentia magis aperiunt. Hæc enim continuò Plinius ſubjungit: *quibus inhærentibus, plenam ventis ſtetiſſe navem portantem nuntios* * *à Periandro, ut caſtrarentur nobiles pueri; conchaſque, quæ id præſtiterint, apud Gnidiorum Venerem coli.* De Venereâ hac concha Rondeletium adi lib. XIII, cap. XII. *Veneream* vocat idem Plinius lib. IX, cap. XXXIII: *Navigant Venereæ* †, *præbenteſque concavam ſibi partem, & alteram* ‡ *auræ opponentes, per ſumma æquorum veliſicant.* At Venereas haſce conchas intelligit Martialis lib. II, cap. XLVII:

* vox nuntios a MSSo, quo uſi ſumus, abeſt.

† Quidam tamen libri veritæ.

‡ Ita libri meliores.

Lævior & conchis Galle Cytheriacis.

Sunt eædem ac illæ, quas nunc dicimus *porcellanas*, à porcello; ut Græci etiam eas vocant χοιρίνας, quia χοῖρ☉ *, & χοιρίον †, id in muliere ſit, quo mulier eſt. Cauſſa vocabuli, quia partem illam referant. Χοιρὶς nomine ſic uſus Ariſtophanes ‡: *porcæ* Cato; cujus eſt, ſi ſtandum emendationi Popmæ: *Depetigini porcæ braſſicam opponito.* Locus is Catonis eſt extremo cap. CLVII. Vbi libri plerique, *Deinde petigini*: alii, *Dein impetigini*. Sed vox prior furcillanda. Dubitabat librarius, utrùm *depetigini* eſſet ſcribendum, an *impetigini*. Itaque ſupra *de*, ſcripſit *in*. Hinc irrepſit particula *dein*: ſententiâ licet adverſante. Videtur autem pro *porcæ*, *parcè*, ut etiam Rob. Stephanus edidit, rectiùs retineri. Nam niſi parcè adhibeas braſſicam, ulcus faciet; quo ſequentia pertinent. Nec ſi de *porcæ* vocabulo Catonis deſtituat autoritas, eo Latini non ſic utebantur. Aliud nos docet Varro lib. II de R. R. cap. IV: *Nuptiarum initio antiqui reges, ac ſublimes viri in Hetruria, in conjunctione nuptiali, nova nupta, & novus maritus, primùm porcam immolant. Priſci quoque Latini, & etiam Græci in Italia, idem factitaſſe videntur. Nam & noſtræ mulieres, maximè nutrices, naturam, quâ feminæ ſunt, in virginibus appellant porcam, & Græcè χοῖρον, ſignificantes eſſe dignum inſigni nuptiarum.*

* porcus.
† porcellus.

‡ Veſpis, ſcena, quæ incipit, Ἀυτω, νύφοχι.

Vti verò allatus Metelli locus docet, murices etiam in cibo fuiſſe: ita, quod de purpura idem ait, firmatur illo Lucillii *, ſignificantis abfuiſſe à convivio delicias omnes:

* lib. 3 Sat. apud Non. in Oſtrea.

Oſtrea nulla fuit, non purpura, nulla peloris.

Purpuras haſce aliqui, τραχήλους, ſive *trachalos*, ἀπὸ τῆς τραχύτητ☉, hoc eſt, *aſperitate*, vocant: quâ de re ſic Heſychius: Τραχήλους, τὰς πορφύρας· ἔνιοι τοὺς σπονδύλους τῶν κογχυλίων· *trachalos aliqui vocant purpuras: alii verò conchyliorum vertibula, ſic nuncupant.* Propriè tamen non tam purpuræ ſic dicuntur, quàm purpurarum, imò etiam muricum, cervices. De quibus ſic Petronius: *Mox cibis validioribus paſtus, id eſt, bulbis, cochlearumque ſine jure cervicibus, hauſi parciùs merum.* Et convenit Feſtus Pompejus: *Trachali appellantur muricum ac purpuræ ſuperiores partes: unde Ariminenſes, maritimi homines, cognomen traxerunt trachali.* Porrò quid de eſu trachali ſit judicandum, indicant illa Athenæi lib. III *: Εὔφθαρτοι δὲ τὸ καθ' ἑαυτοὺς, καὶ οἱ τράχηλοι τῶν πορφυρῶν, εὐθετοῦσι πρὸς τὰς τῶν στομάχων διαθέσεις. *Per ſe igitur elixæ purpurarum conducunt cervices ſtomacho infirmo, & languenti.* Sed hoc etiam pertinet ad medicinam: de quâ inferiùs.

* cap. 10, ſive pag. 187.

CAPVT XXXVI.

Chamarum ἔτυμον. *Earum diviſio, & facultas: atque ubi laudatiores. Lepas unicam habet teſtam, quia alterum latus à ſaxo clauditur. Videri Latinis* lopadem *dictam. Eundem eſſe piſcem,* σωλῆνα, αὐλὸν, δόνακα, ὄνυχα, δάκτυλον. *Solen, viduarum deliciæ. Qui in cibo melior. Philoxenus Soleniſta. Vt differant* μύες, μύακες, *&* μυΐσκοι: *& unde hæc vocabula originem traxerint; item* μύτιλ☉, *ex quo mytlus; & ut aliter* tellina *nominetur. Vtrum hæc* σκιλλώδης, *an* σκυλώδης, *dicta ſit. Collatio lepadis, oſtreæ, pectinis, myis, & buccinæ. Pinna edulis. Qui pectinum optimi. Diviſio eorum, quæ* στρομβώδη *vocantur. Facultas cochleæ marinæ, nerites, umbilici marini. Quibus propriè magis vocabulum* στρομβῶδες *competat. Buccina Tritonis. Facultas ſtrabeli.*

EXpoſuimus de teſtaceis illis, quæ Metellus Indice ſuo complectebatur. Præter quæ alia ejus generis memorantur non pauca: ſed pleraque vel referre ad ſuperiora poſſis, vel minoris fuere dignationis apud Romanos. Talia ſunt, quæ apud Athenæum * conjunxit Philyllius, ſive alius in opere de illuſtribus oppidis, his verbis: Χήμας, λεπάδας, σωλῆνας, μῦς, πίννας, κτένας, ἐκ Μηθύμνης· *Chamas, lepadas, ſolenas, myas, pinnas, pectines, ex Methymna.* De his eodem ordine ſimiliter dicemus.

* lib. 3. pag. 86, edit. Commel.

Chamæ, oſtrei genus, Suida teſte. Nomen videtur à χάω, unde χαίνω †. Quippe ſunt ‡ μεγαλοχάσμονες *. De his ſic Athenæus in tertio †: Ἱκέσι☉ ὁ Ἐρασιστράτει☉ τῶν χημῶν φησι, τὰς μὲν τραχείας λέγεσθαι, τὰς δὲ βασιλικάς· καὶ τὰς μὲν τραχείας καὶ κακοχύλους εἶναι, ὀλιγοτρόφους, καὶ εὐεκκρίτους·

† hio.
‡ Athen. lib. 3. cap. 13.
* multum hiantes.
† cap. 10. ſive pag. 87.

τυς· τ̃ δ̀ λείων κ̀ τὰ μεγέθη, ϗ τὰς διαφορὰς, εἶναι χερσίτας· *Chamarum quasdam vocari asperas, quasdam regias: & asperas quidem esse pravi succi, & parum nutrire, & facile excerni: leves autem, ut quæque major est, ita distare, & aliis præstare.* Methymnæas chamas laudasse Phylyllium, (sive is Phrynichus, vel Aristophanes *) antea vidimus. Ephesias commendabat Archestratus †.

[* Athenæus lib. 3, cap. 9, sive pag. 86. † Apud Athen. lib. 3, cap. 13, sive pag. 92, edit. Comm. & Lugd.]

Lepas μονόθυρ☉ est, quam *univalvem*, vel melius *uniforem* dixeris. Ea supernè quidem tegitur testâ; infernè autem saxo adhærescit, quod ei loco est testæ: sic ut, quo separes, opus sit ferrum inter eam, & saxum immitti. Hinc Athenæus in tertio de anarite, sive anarta, προσίχεσθ τ̃ πέτραις, ὥσπερ αἱ λεπάδες· *adhærescere saxis, more lepadum.* Et Aristophanes * de anu, quæ à juvene non posset avelli:

Ὥσπερ λεπὰς τῷ μειρακίῳ προσίχετ☉.
Adhæret adolescentulo, velut lepas,

Vbi veterem vide interpretem.

[* Pluto act. 4, sc. 5. quæ incipit, Ἀλαζὼν.]

Has etiam Hippocrates, ac Aristoteles, λεπάδας vocant; uti & Diphilus apud Athenæum. Gaza Latinè reddidit *patellas*. Sanè λεπάδων nomen est à vasis istius escarii similitudine. Sed Latini Græcum nomen retinuerunt. Vt Plautus Casinâ *:

Emito sepiolas, lepadas, lolliguinculas.

Et Rudente *:

Echinos, lepadas, ostreas, balanos captamus, conchas,
Marinam urticam, musculos, plagusias, striatas.

[* act. 2, sc. 8. * act. 2, sc. 1.]

Videntur & *lopades* dixisse. Nam Nonius *lopades* interpretatur genus conchæ: & Plauti hoc adducit ex Parasito medico: *Addite lopades, echinos, ostreas.* Nempe ut pro *benus* dixere *bonus*; pro *exterris, extorris*; pro *pellio, pollio*; pro *pigneris, pignoris*, ac similia. Rondeletius refert, crudas etiam lepades comedi ab Aquitanici, & Britannici litoris, item Massiliensis, & Agathensis accolis; sed coctas faciliùs stomacho concoqui; modò coctura non sit nimia, quæ omnia testacea durioris facit concoctionis.

Ex concharum item genere sunt solenes; quos cum conchis, sic propriè dictis, junxit ideo Araros in Compylione *:

Κόγχαι τε, ϗ σωλῆνες, αἵ τε καμπύλαι
Καρίδες.
Conchæque, solenesque, gibbo & præditæ
Carides.

[* apud Athen. lib. 3, pag. 86 edit. Commel. sive edit. Lugd. cap. 9.]

Ac Speusippus quoque *, in secundo Similium libro, ἰδίᾳ καταριθμεῖται κόγχας, κτένας, μῦς, πίννας, σωλῆνας· *particulatim recenset conchas, pectines, myas, pinnas, solenes.* Varia autem sunt solenis nomina. Nam uti σωλὴν dicitur à figura canalis sive tubi; ita & αὐλὸς vocatur, quia excavatus sit instar tibiæ; & δόναξ à similitudine crassioris arundinis, præsertim Cypriæ; & ὄνυξ, propterea quòd testa ejus unguem referat humanum. Athenæus lib. III *: Οἱ δ̀ σωλῆνες μὲν πρός τινων καλοῦνται, πρός τινων δ̀ αὐλοὶ, ϗ δόνακες, κ̀ ὄνυχες, πολύχυλοι, ϗ κακόχυλοι, κολλώδεις· *Solenes à quibusdam vocati, à nonnullis donaces, & onyches, multum succi suppeditant; sed mali, & glutinosi.* Nec dubitandum, quin apud Plinium lib. XXII, cap. IX, de solenibus aliquid præcesserit, etsi nunc desideretur, quando sic scribit: *Ex his mares alii donacas, alii aulos vocant; feminas onychas.* Etsi autem Græcas appellationes prætulit Plinius; Varro * tamen maluit Latinam; ut qui *pectunculos*, & *ungues*, jungat. A similitudine etiam digitorum δάκτυλοι, sive *digiti*, vocantur. Et hîc etiam Græcam appellationem Plinius * retinuit. Vngues duræ esse carnis, eoque difficulter concoqui, Galenus ait lib. III de Alim. Facult. cap. XXXIII. Vt verisimile sit, pauperiorum fuisse delicias. Sophron quidem Comicus †, sed vocabuli ludens ambiguitate, ut Paullus Leopardus in Emendationum docuit libris ‡, vocat χηρᾶν γυναικῶν λίχνευμα, *viduarum cupedias.* Icesius apud Athenæum lib. III * ait, hoc purpuris, & solenibus, esse proprium, quòd jusculum, in quo coquantur, spissescat. Eodem libro † legas, solenas feminas esse dulciores: item solenas omnes edi elixos, ac frixos; verùm meliores esse in prunis tostos, usque dum hient: item ex Phania Eresio * memorat, ab hoc pisce Philoxenum tyrannum esse dictum σωληνιςὴν, quia primitus vitam sustentâsset solenum capturâ, eâque grandes sibi opes parâsset.

[* pag. 90, edit. Comm. & Lugd. * lib. 4 de L. L. * lib. 10, cap 61. & lib. 32, c. ult. † apud Athenæum lib. 3, cap. 9, sive pag. 86. edit. Commel. ‡ lib. 10, cap. 22. * pag. 87, edit. Commel. † pag. 90, ejusdem edit. * libro de tyrannis, de quibus pœna est sumta.]

In pretio etiam erant μύες ut Aristoteles vocat: majores ex his μύακες, nominantur Dioscoridi lib. II, cap. VII: minores μυίσκοι, vel μυίσκαι: atque hi sunt, qui *mytili*, vel *myttili*, dicuntur Plinio, qui & Myas vocat. Vide eum lib. XXXII, cap. IX. *Musculos* vocat Plautus Rudente, uti & Cornelius Celsus lib. II. Imò μύας etiam Ennius *mures* reddidit: ut liquet ex versu ejus superiùs memorato, quo Archestratum expressit. Sed rectiùs vocantur *myes*, vel *myaces*, vel *mytili*. Neque enim μύες dicti à similitudine muris terrestris; quod si foret, rectè etiam *mures* verteremus: sed ἀπὸ τ̃ μύειν *, quod testarum unam, ut conchæ omnes δίθυραι *, aperiant, ac claudant, quando lubet. Ejusdemque originis sunt μύαξ, & Siculum μύτιλ☉, pro μύσιλ☉. Nempe à μυσὸς, *clusilis*. Quæ pluribus firmat maximus Salmasius in Plinianis exercitationibus *. Atque ibidem docet ut μύτλ☉ contractum sit ex *mytilus*: qui aliter *tellina*, secundùm Athenæum. Sic enim scribit: Τὴν τελλίνην λεγομένην, ἣν Ῥωμαῖοι μύτλον ὀνομάζουσι· *Tellina quæ dicitur, à Romanis vocatur mytlus.* Sed in hoc Athenæum decipi existimat doctissimus Ianus Antonius Saracenus: cujus notas adi in secundi Dioscoridis cap. VIII *. Ait Plinius † mytilos, sive tellinas, scillam resipere. Nempe legerat, esse σκιλλώδεις ‡. Sed Salmasius * putat, veram fuisse lectionem, σκυλώδεις, q. d. *coriaceos*: quomodo in Athenæi etiam epitome σκυλώδη vocantur, quæ difficulter manduntur, eoque trahuntur inter dentes. Sanè ejusmodi est σκῦλον, hoc est, *corium*: à quo & σκυλοδέψης, *coriarius*. Vel, ut idem conjectat, σκυλώδη dicuntur ab odore tetrico, qualis corii: unde idem summus vir apud Petronium legit: *Qui inter hæc nutriuntur, non magis sapere possunt, quam*

[* à claudendo. * bivalves sive potius bifores. * pag. 1129. * pag. 27. † lib. 32, cap. 9. ‡ scillam resipientes. * Plin. in Sol. Exercit. pag. 1127.]

bene

bene olere, qui in coriaria habitant, h. e. ἐν τῷ βυρσοδεψείῳ. Id quidem proximè accedit ad *coria*, & *curia*; ut in veteri MSo reperit Petrus Daniel Aurelius. Imò in omnibus vett. libris ita legi, eidem monitum Salmasio: quem præterea vide libris de usuris *, deque modo usurarum †. Icesius Erasistratius apud Athenæum libro tertio ‡ confert inter se lepadas, ostrea, pectines, & myas: ac quidem lepadas ait faciliùs excerni conchis asperis, quas Macedones κωρύκας nominant, Athenienses κρείας: ostrea autem minùs nutrire, magis satiare, & illis faciliùs egeri: κτένας, sive *pectines*, plus nutrire; sed succi esse deterioris, & tardiùs excerni: μύας Ephesios esse his similes bonitate succi, pectinibus meliores, chamis deteriores; at quosdam ingrati, ac mordacis saporis, vitiosum succum gignere; minores interim, & foris hirtos, succi esse melioris, quàm scillam, attamen minùs alere. Subjungit deinde, τῶν κηρύκων, sive buccinorum cervices, stomacho prodesse; sed minùs alere, quàm μύας, chamas, pectines. Verùm de pectine mox pluribus: quemadmodum in hoc desiit Philyllius. Reperiuntur μύακες, sive mytili plurimùm in dulci aqua stagnante. Caro iis dura, difficilis concoctu, & pravi succi.

* pag. 527. † præfat. operis. ‡ pag. 87. edit. Commel.

Pinna, quæ & Græcis πίννη, *duabus grandibus patula conchis*, ut de ea scribit Tullius *, ipsa etiam, quemadmodum Diphilus ait apud Athenæum †, est τρόφιμος, δύσπεπτος, δυσανάδοτος· *bene nutriens, sed concoctu, ac digestu difficilis.*

* lib. 2 de Nat. Deor. † lib. 3, pag. 91. edit. Commel.

Supersunt κτένες, sive pectines: de quibus jam dictum ex Icesio. Sed distinctiùs eorum nos indolem docet Athenæus in III ‡: Τῶν κτενῶν ἁπαλώτεροι μέν εἰσιν οἱ λευκοί. ἄβρωμοι δὲ, καὶ εὐκοίλιοι· τῶν δὲ μελάνων, καὶ πυρρῶν οἱ μείζονες εὔσαρκοι. κοινῶς δὲ πάντες εὐστόμαχοι, καὶ εὔπεπτοι. *pectinum illi magis sunt teneri, qui albi sunt: at è nigris, & rufis, majores sunt ori gratiores. Vt plurimùm verò stomacho prosunt, & concoctu sunt faciles.* Nec tamen par ratio semper est vel temporis, vel loci. De tempore ita Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. ult. * Τὰ ὀστρακόδερμα, οἷον κτένες, καὶ ἅπαντα τὰ ὀστρεώδη, καὶ μαλακόστρακα, ἄριστά ἐστιν ὅταν κύῃ, οἷον τὰ καραβώδη. *Testacea, ut pectines, & omnia ostreacea, & crustâ intecta, præstantissima sunt gravida; sicut omnia locustacea.* Quod ad loca, iis Mitylenen, & Ambraciam, abundare, ait Archestratus in Gastronomia †; & ex ea Ennius. Sed corruptè vulgo eorum versus leguntur: quos in Solinianis Exercitationibus ‡ restituit maximus Salmasius. Apud Romanos præcipuæ dignationis erant Tarentini. Horatius lib. II, sat. IV:

‡ cap. 12, sive pag. 92. * ex dist. Scal. fol. 324. † apud Athenæum lib. 3, pag. 92, edit. Commel. ‡ pag. 1128.

Pectinibus patulis jactat se molle Tarentum.

Atque hæc de testaceorum illis, quæ Metellus, & Philyllius, locis antea memoratis complectebantur.

Aliquid nunc addamus de iis, quæ dicuntur στρομβώδη, sive *turbinata*. Ea sic dividit Aristoteles lib. IV de part. an. cap. VII: Τὰ δὲ στρομβώδη, καθάπερ εἴρηται πρότερον· καὶ τούτων τὰ μὲν ἕλικα ἔχοντα, οἷον κήρυκες· τὰ δὲ σφαιροειδῆ μόνον, καθάπερ τὸ τῶν ἐχίνων γένος. *Turbinati generis sunt ista, ut dictum. Quorum alia in anfractum intorta, ut buccina: alia in globum circumacta, ut echinorum genera.* Vbi laxè usurpat τῶν στρομβωδῶν vocabulum. Nam videmus hîc eo nomine complecti, tum illa, quæ in globum intorquentur; tum conglobata quidem, sed non in gyrum conclusa, verùm claviculatim insurgentia in mucronem longum. Prioris generis sunt cochleæ. De cochlea marina sic Dioscorides lib. IV, cap. XI: Καὶ ὁ θαλάσσιος (κοχλίας) εὐστόμαχος, καὶ εὐέκκριτος· ὁ δὲ ποτάμιος, βρωμώδης. *Cochlea marina stomacho est idonea, & facile excernitur: fluviatilis autem virus resipit.* Etiam Cornelius Celsus * boni esse succi tradit. Interim, cùm sint lentæ, ac viscosæ, difficulter concoquuntur: quod & Psello traditum: concoctæ autem bene nutriunt. Præparandi rationem tradit Apicius lib. IX.

* lib. 2, cap. 22.

Nerite cochlea buccini est similis. Magna earum copia est apud Aremoricos. Itaque, ubi æstus recessit, legere eas in litore solent, & ne testæ in transportando sint oneri, carnes priùs inde eximunt, & divendunt iis, qui propiùs loca accolunt mediterranea. Et his sensum inesse, arguit, quòd fugiant, nisi sensim, ac cum silentio, accesseris: ut monitum jam olim Aristoteli lib. IV Hist. Anim. cap. VIII. *

* in fine cap.

Vmbilicus marinus longè major est neritâ: nec tamen ad majorem pertingit magnitudinem, quàm vulgare buccinum. Est & hic in esculentis, ac divenditur instar neritæ, buccinæ, purpuræ.

Sunt & alia cochlearum genera: quæ longum fuerit persequi. Nusquam enim magis luxuriavit * Natura, quàm in genere concharum, cochlearum, turbinum: unde tantum videas studium in plerisque hominum elegantiorum nulli parcentium operæ, in iis conquirendis.

* Plin. lib. 9, cap. 33.

A cochleis venio ad alterum τῶν στρομβωδῶν * genus: quod propriè magis id nomen possidet. Nam στρόμβος idem ac στρόβιλος, vel κῶνος: unde Nicander στρόμβον vocat, ut Scholiastes exponit, τὸν κωνοειδῆ καρπὸν τῆς πεύκης *. Et βέμβιξ, sive turbo, vel turben puerilis, etiam στρόμβος, aut κώνης dicitur, mixobarbaris στοῦμβα; ut ex Pindari † scholiaste constat; item Laccapeno in schedis Grammaticis. Στρομβώδεις igitur vocantur piscium illi, qui Latinis *turbinati*: hoc est, qui in longum porriguntur, & ex forma ampla, latáque, exeunt in mucronem; qualis buccina Tritonis: unde eam sic describit Ovidius I Met. *

* turbinatorum. * pinus fructum conica figura. † in Olympion. od. 13. * fab. 7.

—— Cava buccina sumitur illi
Tortilis in latum, quæ turbine crescit ab imo.

In turbinatis sunt tum κήρυκες, sive murices; tum etiam purpuræ; de quibus dictum, cùm paullo antè Metello memoratis lucem affunderemus. Adhæc στρόμβηλοι, qui prioribus similes. Sanè Speusippus in secundo Similium libro * ait, παραπλήσια εἶναι κήρυκας, πορφύρας, στρομβήλους, κόγχους· *similitudinem esse inter se buccinis,*

* apud Athenæum lib. 3. pag. 86, edit. Commel.

nis, purpuris, strabelis, conchis. Facultas strabeli ex eo satis pâret, quòd Oribasius scribit, turbines omnes esse duræ carnis, & difficulter concoqui; eoque edi cum sinapi, & aceto.

CAPVT XXXVII.

Hinc consideratur bonitas divina in eo, quòd è piscibus concesserit nobis tot remedia febrium, ac venenorum. Ac febrium quidem, ut jecur delphini, spondylum, cochleas, alia. Venenorum autem, ut mullum, hippopotami testes, ranas, omotarichum, auratam, pluraque; præcipuè cochleas fluviatiles, quarum maximus est usus in morsis à cane rabioso, sed ante ὑδροφοβίαν: caussaque allata, cur præsentius sit venenum canis rabiosi, quam furiosi hominis, quem canis momorderit.

ABunde mihi videor egisse de iis, quæ ad alimoniam, vel etiam delicias, pertinent. Ista sanos etiam tangunt. Nunc videamus de ægris. Ac primùm his etiam pisces præscribit Hippocrates; cùm alibi, ut mox dicam; tum libro de Affectionibus, quando ait *: Ἰχθύες κοῦφον ἔδεσμα, καὶ ἑφθοὶ, καὶ ὀπτοὶ, καὶ αὐτοὶ ἐφ᾽ ἑωυτῶν, καὶ μεθ᾽ ἑτέρων σιτίων. *Pisces leve alimentum sunt, tum cocti, tum assati; & ipsi per se, & cum aliis cibis.* Eum sequitur Plutarchus in IV Sympos. quæst. IV: Καὶ μὴν τάγε ἄλλα θαλάττης ὄψα, πρὸς τῷ ἥδιστα καὶ τὸ ἀβλαβέστατον ἔχει· κρεώδη μὲν γάρ ἐστιν, οὐ βαρύνει δ᾽ ὁμοίως ἀλλὰ καταπέττεται, καὶ διαφορεῖται ῥᾳδίως· *Cæterùm alia maris obsonia, præterquam quòd suavissima sint, maximè etiam sunt innoxia. Nam & carnosa sunt, nec æquè gravant, faciléque & concoquuntur, & digeruntur.* Hinc subjicit, ut ægrotantibus, præ ciborum aliis, Zeno, & Crato, pisces præscripserint, velut leviorem succi melioris, & magis elaborati. Et quid multis opus? quando medici constanter ægris præcipere pisces solent. Hoc facit Hippocrates libro etiam de Internis Affectionibus, & de morbis mulierum. Hoc Galenus lib. VIII Medendi, cap. II; & lib. IX ejusdem operis, cap. VI. Hoc Alexander Trallianus *, & veterum quis non? Quod liquidius erit, si particulatim agamus de morborum præcipuis. In his primùm dicam, quæ corpori medeantur toti; deinde, quæ corporis instrumentis. Prioris sunt generis, tum febres; tum morbi à veneno provenientes.

* *sect. 5. pag. 89. edit. Wechel.*

* *lib. 1, cap. 14, & lib. 7. cap. 2, & alibi.*

Febri è piscibus medicinam petit Plinius lib. XXXII, cap. X: *Febrium circuitus tollit jecur delphini gustatum ante accessiones: & ipsi alligantur ægris.* Hinc remedium sequitur ex pisce asello, ranis, & cancris fluviatilibus. Post aliqua subdit: *Tertianis mederi dicitur & spondylus per se adalligatus; quartanis cochleæ fluviatiles in cibo recentes. Quidam ob id asservant sale, ut dent tritas in potu.* Galenus item lib. I ad Glauconem, cùm dixisset, exquisitam tertianam ex flava bile motâ invalescere; contraria autem contrariorum esse remedia; ac propterea in eo morbo esse opus refrigerantibus, & humectantibus: in ejusmodi remediis ex piscibus saxatiles reponit. Eodem libro tradit, in quartanâ utendum piscibus mollis carnis, & concoctu facilibus, nihilque habentibus viscosi: salsamenta etiam commendat cum sinapi. Similia de utroque morbo legas apud Oribasium, Aëtium, & Æginetam.

Quartanæ etiam medetur lateri corporis sinistro alligatus lapis, grano salis similis, ex piscis κλυπαίας, sive *clupeæ* capite eductus: quemadmodum prodidit Callisthenes Sybarita, & ex eo Stobæus.

A febrium remediis venio ad illa venenorum. Marini draconis, ac scorpionis, item aranei ictibus conducit mullus, si crudus insectusque imponatur. Ita Dioscorides lib. II, cap. XXIV. Capite etiam proximo refert, hippopotami testiculos exsiccatos, & ad lævorem usque contritos, mederi serpentium morsibus, si ex vino bibantur. Ac cap. XXVI ait, testes fibri, amphibii animalis (ut & hîc aliquem habeat locum) prodesse contra serpentium venena, si *ex vino* bibantur: pro quo *ex aqua* dicit Plinius lib. XXVIII, cap. VIII. Sed nullius misturæ meminit Ægineta. Hinc Dioscorides lib. II, cap. XXVIII docet, ranas pro antidoto esse contra omnia serpentium venena; si cum sale, & oleo, è jure decoquantur, ac jus earum sorbeatur. Cap. XXX legas, ut smaridis caput, & omne salsamentum, prosit à scorpione ictis, & à cane demorsis. Cap. XXXII gobio vim tribuit auxiliandi demorsis à cane, vel serpente. Cap. XXXIII auctor est, carnem omotarichi, qui conditanei est thunni genus, opitulari demorsis à vipera, cui nomen *presteris.* Sed addit, multum subinde vini assumendum, ut vomitum reddatur. Eamne vim habeat, vide sis in illis, quæ doctissimus Saracenus ibi annotavit. Hinc subdit Dioscorides, omotarichi carnem canum morsibus utiliter imponi. Et cap. XXXIV ait, garum à cane morsis mederi. Atque hoc de canibus mox pleniùs explicabimus.

Post Dioscoridem nunc Plinium audiamus. Is lib. XXXII, cap. V ait: *Venenatum mel diximus ubi nasceretur. Auxilio est piscis aurata in cibo.* Et mox: *Contra menstrua mulierum auxiliatur mullus. Item contra pastinacam, & scorpiones terrestres, marinosque, & dracones, & phalangia illitus, sumtusve in cibo. Ejusdem recentis è capite cinis contra omnia venena, privatim contra fungos.* Ibidem legere est, quantum adversus venena prosint stellæ marinæ, salsamenta, sarda, draco marinus, rana marina, & fluviatilis, cancri fluviatiles, coracinus Nilo peculiaris, vitulus marinus, murænæ, pastinacæ, hippocampi. De cancris, ac præcipuè fluviatilibus, idem lib. IX, cap. XXXI dixerat, *eos contra serpentium ictus mederi.* Morsis verò à cane rabido, item phanlangio, scorpio, aliisque venenatis, prodesse etiam apud Aristotelem legas lib. IX Hist. Anim. cap. V, Dioscoridem lib. II, cap. XII, & Galenum lib. XI de simpl. medic. facult. Aëtium lib. VI, cap. XXIV, & Paullum Æginetam lib. V, cap. III. Modus præcipuus, quò in morsis à cane rabido utendum, ejusmodi est. Cancri fluviatiles caudâ carentes, qui *molucci* vocantur, uruntur,

tur, donec in cinerem redigantur. Ejus cineris primis diebus exhibetur, quantum capit cochlear magnum. Sin jam aliquot effluxerint dies, præbenda duo cochlearia. Hoc remedio ita calor, & spiritus, firmantur, ut venenum facilè expellatur. Sed quod superiùs * dicebamus de alitibus, idem hîc locum habet, hæc solùm prodesse ante ὑδροφοβίαν : † postea malum esse immedicabile. Nec obstat de duobus illis, qui sanitati post ὑδροφοβίαν restituti esse dicuntur. Nam loquimur de morsis à cane : duos illos ait Aëtius fuisse morsos ab homine, quales quandoque sanantur, quia venenum id minùs sit efficax. Nam virus paullum remittit, ubi à cane propagatum est in hominem. Canis quippe temperamento est calido, & sicco. Quæ qualitates, ubi incrementum ceperint, (quod fit ab æstu aëris, vel comestâ carne putrida, vel putrido sanguine hausto) atra bilis gliscit, sanguis putrescit, rabies canem occupat. Quem verò momorderit, inficitur quidem; at non pariter semper, præsertim si non sit homo biliosus. Sed nec canes semper sunt æquè rabidi, vel eodem mordent furore. Vt nihil sit mirandum, si quandoque, rarissimè licet, ubi jam venenum tantopere cepisset incrementum, ut aquas formidarent, (cujus de caussâ alibi vidimus *) nihilominus à peritissimo medico, divino beneficio sanitati redderentur.

* lib. 3, cap. 96.
† aquarum formidinem.
* lib. 3 hujus operis, cap. 72.

CAPVT XXXVIII.

E piscibus remedia ulceribus capitis, morbo comitiali, veterno, capitis dolori, tremori, & convulsioni membrorum.

HActenus dictum de corporis totius morbis : nunc de illis agendum certarum corporis partium, quæ ejusdem sunt instrumenta. Horum alia pertinent ad corporis ventres; alia ad artus. Ventres, sic laxè nuncupati, tres numerantur. Primus est capitis.

Hujus morbi vel communes sunt, vel proprii. Communes sunt tumores, vulnera, luxationes, fracturæ. De ulceribus ita scribit Plinius lib. XXXII, cap. VII : *Capitis ulceribus muricum, vel purpurarum testæ cinis, cum melle utiliter illinitur.* Sed de communibus pleniùs infrà dicetur.

Proprii capitis morbi, vel ab intemperie sunt cerebri; vel ab incommodatione partis alterius. Priores vel ad facultatem pertinent cognoscentem, vel ad moventem.

Ad cognoscentem, hoc est, sensum, referuntur duplices; quidam principales, quidam secundarii. Principales voco, quibus læditur facultas imaginativa, ratiocinatrix, vel memorativa. Vniversæ hæ functiones tolluntur in comitiali morbo. Eo laborantibus vituli prosunt marini. Theophrastus in fragmento de animalibus, quæ dicuntur invidere : Καὶ ἡ φώκη, ὅταν μέλλῃ ἁλίσκεσθαι, ἐξεμεῖ τὴν πυτίαν, χρησιμεύουσαν καὶ ταύτην τοῖς ἐπιλήπτοις. *Vitulus marinus, cùm captum se videt, coagulum evomit, quod epileptices auxiliatur.* Quod ipsum verbis prope iisdem tradidit Aristoteles, vel alius, in Auditionibus Admirandis *. Similiter Plinius lib. VIII, cap. XXXI : *Evomit* (vitulus marinus) *fel suum, ad multa medicamenta utile. Item coagulum ad comitiales morbos; ob ea se peti prudens.* Idem alibi †, *Comitiales sanant panacis Heracleæ radices potæ cum coagulo vituli marini; ita ut sint panacis tres partes.* Item ‡ : *Ad comitiales coagulum vituli marini bibunt, cum lacte equino, asininove, aut cum punici succo; aut ex aceto mulso; nec non aliqui per se pilulas devorant.* Similiter Pierius Valerianus Hieroglyph. lib. II, cap. LVIII. Item his verbis Cælius Aurelianus lib. I Tardarum Passionum, cap. IV *, quod est de Epilepsia : *Dant etiam bibendum sanguinem testudinis marinæ, vel humanum, aut vituli marini : & non solum sanguinem, verùm etiam coagula, quæ lacti miscentur.*

* pag. 99, edit. Sylburgiana.
† lib. 26, cap. 11. & Dioscorides, sive alius Parabilium lib. 1, cap. 14.
‡ Plin. lib. 32, cap. 9.
* pag. 286, edit. Rovill. an. 1567.

Suffitus quoque ὄνυχος * excitat laborantes morbo comitiali : ut est apud Dioscor. lib. II, cap. X. Prosunt quoque phoca †, & testudo marina ‡.

* Unguis marinus.
† Dioscorides lib. 1 Parabilium cap. 18.
‡ Idem lib. 2 Mat. Med. cap. de Sanguinibus, & lib. 1 Parabilium, cap. 18.

Ex cartilagineis torpedo sola conveniens est epileptico cibus : ut Galenus ait in consilio pro epilepticis.

Est & in principalibus cerebri functionibus memorativa : quam aufert lethargus, sive veternus. Eo correptos fibri testes (amphibii animalis, & eo hic etiam locum habentis) excitant cum aceto, & rosaceo, irrigati : ut Dioscoridi traditum lib. II, cap. XXVI.

De eodem morbo ita Plinius lib. XXXI, cap. X: *Strombi in aceto putrefacti lethargicos excitant odore.* Idem lib. XXXII, cap. X : *In lethargum vergentibus coagulo balenæ, aut vituli marini, ad olfactum utuntur. Aliqui sanguinem testudinum lethargicis illinunt.* Et mox : *Strombi in aceto putrefacti lethargicos excitant odore.* Ac deinde : *Lethargicos coagulum vituli adjuvat in vino potum oboli pondere, item ichthyocolla.*

Hæc de morbis facultatis cognoscentis principalis. In secundariis, uti læsione facultatis tactricis, est dolor capitis. Huic medetur, si fronti ex aceto illinatur cinis pellium muræparum : ut est apud Marcellum Empiricum cap. I *. Eodem auctore ibidem †, dolorem capitis, licet inveteratum, continuò tollit, & ne recurrat, facit torpedo nigra, si viva imponatur parti dolenti : quod minimè mirandum. Nam torpedinis vis est torporem inducere. Sed ne pars priùs dolens, tandem ablato sensu, torpeat æternùm; eò, simulac dolere desierit, auferenda est torpedo. Atque hoc remedium dolori capitis traditum quoque est Dioscoridi lib. II, cap. XVII. Sed tacet, opus esse vivam adhiberi; quod sine dubio necesse est; & requiritur etiam ab Ægineta, Aëtio, & Avicenna. Expedit verò, quia non eadem vis est cuivis torpedini, duas, tres comparare : quo in singulis remedium tentetur; ut monitum Marcello Empirico *.

* pag. 36, edit. Frobeniana.
† pag. 31.
* Operis de medicamentis, cap. 1.

Præterea palustris testudinis sanguis, (ut Galeni verbis utar) ἅπασαν ὀνίνησι κεφαλαλγίαν

κτ̃ πάντα καιρὸν· *nullo non tempore prodest capitis dolori.* Quod ex Archigene se hausisse, agnoscit lib. II de compositione κτ̃ τόπους cap. II. Quod si in quovis dolore capitis, quovis tempore, id præstat: non jam notâ temperamenti qualitate id fiat; sed per ἀντιπάθειαν, sive occultam vim, & proprietatem. Quæ etiam opinio est Thomæ Erasti * libro de occultis Medicamentorum proprietatibus, ad necessarium ac propinquum meum H. Smetium cap. XXIX. Iuvat quoque si cochleis illinas frontem †.

* lib. 2. Miscellaneorum Henrici Smetii.

† Serenus Sammonicus cap. 1.

A facultatis cognoscentis morbis nunc venio ad morbos moventis. Tremori, convulsioni, & omnibus nervorum vitiis, medentur testes fibri, (qui & hic quodammodo locum habet) si vel bibantur, vel illinantur: atque hoc est ob vim θερμαντικὴν *. Sic Dioscorides lib. II, cap. XXVI.

* calefaciendi.

Lepidotum, qui idem ac cyprinus, sic, ut videtur, à Cypro insula, vel Cypriâ Venere, appellatus, nervorum affectionibus medetur: ut refert Orpheus περὶ λίθων, ubi de opalii gemma loquitur.

De centrina pisce ita scribit Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Inveteratam nervorum contractionem, & remediis maximè rebellem, hepatis centrinæ oleo, non sine magna admiratione, planè sanavimus.*

CAPVT XXXIX.

Ex aquatilibus remedia adferuntur capitis morbis: alopeciæ, ex hippocampo, lepore marino cum urtica marina, ex rana, sanguisuga, purpura oculorum, adipe fluviatilium, felle callionymi, scari, testudinis marinæ; viderique fel illud, quo Tobiæ oculi persanati, callyonymi, sive uranoscopi, fuisse. Alia oculorum remedia ex felle scorpii marini, sepiæ cortice, cinere myacum, & cochlearum. Palpebrarum medicina ex lepore marino, pectunculo, ranis, tellinis: at callo palpebrarum, & ὑπωπίοις, è sepia. Auditus gravis remedia ex garo sociorum, testudine marina, callionymo, anguillâ, thymallo, tincâ. Adversus parotidas ex sepia, & muricibus. Sanguini naribus effluenti remedium è cochlea; putrilagini oris, è garo mænarum. Dentium dolori medicina ex purpura, buccino, ungue, pastinacâ marinâ, ranâ, dracone marino, myacibus, sepiâ. Varia dentifricia ex aquatilibus.

POstquam vidimus de morbis capitis, qui universè sensum, vel motum, attingunt: dicam nunc de illis, qui particulatim sunt capillorum, oculorum, aurium, dentium.

Ordior ab capillis ob humoris malignitatem defluentibus: quod vitium Græci vocant ἀλωπεκίαν. Caussam alibi adduximus. Celsus *aream* nominat lib. VI, cap. IV. Remedium ex aquatilibus ejusmodi est. Hippocampus, minutum animalculum marinum, cremetur, inque cinerem redigatur. Is cinis excipiatur pice liquidâ, vel axungiâ, aut unguento amaracino. Alopeciam corriget; ut Dioscorides ait lib. II, cap. III. Idem legas Dioscoridis Parabilium lib. I, cap. XCVI. Plinii quoque est lib. XXXII, cap. VII: *Alopecias replet hippocampinus cinis cum nitro, & adipe suillo, mistus, aut sincerus ex aceto.*

Aliud remedium Dioscorides suggerit Parabilium lib. I, cap. CIV: ubi hanc vim lepori marino tribuit trito, atque imposito. At materiæ medicæ lib. II, cap. XX, ait, habere eum vim deglabrandi, si adhibeatur ἀκαλήφη, sive *urtica*; nempe marina. Hoc enim Oribasius addidit. Ac favet Plinius; qui lib. XXXII, cap. II, inter ψίλωθρα * reponit urticam marinam, tritam, & ex aceto scillite adsumtam.

* medicamenta depilatoria.

Adhæc ranæ ustæ cinis, si inspergatur, eidem morbo medetur: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XXVIII, & Parabilium lib. I, cap. XXCVI: item Galenum libro primo τ̃ κτ̃ τόπους.

Capillorum etiam defluvio medentur purpurarum opercula in oleo cocta: ut est apud Dioscoridem Parabil. lib. I, cap. XCVII: item Æginetam lib. VI, & VII.

A capillis, quibus nihil levius, viliusque, conferam me ad oculos: quibus nihil habemus carius; sicut alibi * dictum. De horum remedio ita Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Omnium piscium fluviatilium, marinorumque, adeps liquefactus, oleo admisto melle, oculorum claritati plurimum confert.* Quod de marinis etiam dicit, ad fluviatiles restringit Dioscorides Parabil. lib. I, cap. XLI: ubi adipem eorum liquari jubet in Sole, ac tum misceri melli. Subjungit deinde Plinius: *Callionymi fel cicatrices sanat, & carnes oculorum supervacuas consumit.* Apud Dioscoridem quoque loco Parabil. proximè dicto, item Galenum lib. IV de compositione medicamentorum secundùm locos, legere est, fel callionymi, uti & scorpii, ac testudinis marinæ, mederi oculorum suffusioni. Etiam lib. X ejusdem Galenici operis cap. XV, callionymi piscis fel laudatur ad acuendum visum, & initia suffusionum discutienda. Itaque & aliquorum * non absurda est opinio, fel illud piscis, quo redditus est visus Tobiæ †, fuisse callyonymi, sive uranoscopi. Sanè legas quoque apud Rondeletium lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Quot oculorum suffusiones, ac cicatrices, uranoscopi, ac ranæ piscatricis felle, curaverim, nihil attinet hic recensere.* Est verò hæc opinio de Tobia eò verisimilior, quòd callionymus fere circa litora versetur, in arena etiam de die dormiat: unde ἡμεροκοίτης dictus Oppiano *, ut superiùs † dictum. Eo faciliùs capi sit quitus à juniore Tobia. Post verba proximè allata subdit Plinius: *Coracini fel excitat visum.* Deinde scribit: *Fel marini scorpionis rufi cum oleo vetere, aut melle Attico, incipientes suffusiones discutit. Inungi ter oportet intermissis diebus. Eadem ratio albugines oculorum tollit.* Sed quod Plinius de scorpione rufo, id simpliciter de scorpio dictum Galeno lib. X de composit. medicament. cap. XV: item Dioscoridi Parabilium lib. I, cap. XLI. Imò & genuinus Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XIV ait: Τῦ θαλασσίυ σκορπίυ ἡ

* lib. 2, cap. 23.

* Franc. Vallesi. de sacra philosoph. cap. 42.

† Tob. cap. 11. vers. 15.

* lib. 2 Αλιευτ. vers. 203.

† cap. 15.

χολὴ

χολὴ ἁρμόζει πρὸς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς ὑποχύσεις, ϗ λευκώματα, ϗ ἀμβλυωπίας· *Marini scorpionis fel convenit ad oculorum suffusiones, albugines, & hebetudines.* Simpliciter etiam inquit Marcellus Empiricus de Medicamentis cap. VI * : *Piscis marini felle, qui scorpios dicitur, oculi inuncti caligine atque albugine, quamvis crassâ, citò liberabuntur.* Ad Plinium redeo, qui post aliqua hæc subdit: *Oculorum tumorem, ruboremque, sepiæ cortex cum lacte mulieris illitus sedat. Eâdem cortice & nyctalopes curantur in farinam tritâ, & ex aceto illitâ. Extrahit & squamas* (oculorum) *ejus cinis. Cicatrices oculorum cum melle sanat; pterygia cum sale, & cadmia, singulis drachmis. Emendat & albugines oculorum jumentorum.* Aliáque dein oculorum remedia suggerit ex echino, ad visus claritatem; è rana, contra lippitudinem, ac albuginem; uti & è cancris, aliaque ex aliis. De sepia legas & apud Galenum in undecimo Simplicium, quomodo medeatur asperitati oculorum, quam Græci σύκωσιν vocant. At de pterygiis quod Plinius ait, quoque est apud Dioscoridem lib. I Parabil. cap. XLV : imò & Mat. Med. lib. II, cap. XXIII. Vbi addit, jumentis itidem albuginem oculorum auferre, si insuffletur, ac pterygia eorum absumere, si tritam cum sale adhibeas. Galenus lib. XI de med. facult. fossilem salem exigit. Sed Plinius quoque, ut proximè vidimus, simpliciter *sale* inquit: interea addit, *& cadmiâ, singulis drachmis.* Idem Plin. lib. XXXII, cap. VIII ait: *Myacum cinis potus emendat caligines.* Et cap. IX: *Mytuli lavantur plumbi modo ad genarum crassitudines, & oculorum albugines, caliginesque, atque in aliis partibus sordida hulcera, capitisque pustulas.* Similiter docuerat Dioscorides lib. II, cap. VII, μύακας, sive mytilos, mederi oculorum albugini, ac cæteris, quæ pupillæ caliginem affundunt. Idem Dioscorides libri ejusce cap. XI hanc ipsam vim tradit inesse cochleis crematis.

Ab oculis accedo ad palpebras: varia quibus remedia præscribit Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Lepus marinus ipse quidem venenatus est: sed cinis ejus in palpebris pilos inutiles, evulsos cohibet. Et ad hunc usum utilissimi minimi: item pectunculi salsi triti cum cedria: & ranæ, quas diopetes, & calamitas vocant; sanguis earum cum lachryma vitis si, evulso pilo, palpebris illinatur.* Ac postea: *Ranas quindecim conjectas in fictili novo juncis configunt quidam: succum earum, qui ita effluxerit, admiscent lachrymæ, quæ ex alba vite emanat, atque ita palpebras emendant inutilibus pilis exemtis, acu instillantes hunc succum in vestigia evulsorum. Meges psilothrum palpebrarum faciebat in aceto enecans putrescentes: & hoc utebatur multis variisque per aquationes auctumni nascentibus.* Subjungit postea & aliud remedium, his verbis: *Idem præstare sanguisugarum cinis ex aceto illitus putatur. Comburi eas oportet in novo vase.* Itidem ex rana, & sanguisuga, remedium petit Serenus Sammonicus cap. XXXV:

Præterea quascumque voles avertere setas,
Atque in perpetuum redivivâ occludere telâ,
Corporibus vulsis saniem perducito ranæ;
Sed quæ parva situ est, & rauco garrula questu.
Nec non & stagnis cessantibus exul hirudo
Sumitur, & vivens Samiâ torretur in aulâ.

Ranarum eam vim firmat Dioscorides lib. II, cap. XXVIII: ubi ait, evulsos palpebris pilos non renasci, si viridium ranarum sanguinem instilles. Idem legas Parabilium cap. LII. Verùm Galenus lib. XIX de Med. facult. narrat, se id falsum comperisse. Invenias tamen & apud Aëtium, ac Paulum.

Idem præstant tellinæ salsæ, & crematæ, inque pulverem contritæ, cum cedrino liquore instillatæ. Dioscor. Parabil. lib. I, cap. LII. Item Paulus Ægin. lib. III, cap. XXII. Itidem pilis palpebrarum refractis, & transverso natis tramite, prodest glutinositas cochleæ acu excepta: ut est apud Dioscoridem Parabil. cap. LIII: item Aëtium, & Paulum. Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XI. tradit idem de cochlea terrestri. Nempe utriusque vis eadem videtur.

Si duri fuerint calli in palpebrarum loco, locus is pumice, aut sepiæ testâ radendus: ut ait Dioscorides Parabil. lib. I, cap. XLVII, ac similiter Paulus Ægineta ibidem.

Ὑπώπια quoque, sive sub oculis livores, sanat sepiæ testæ ramentum cum aceto illitum; ut ait Dioscorides Parabilium lib. I, cap. LVII, & Aëtius cap. II, Serm. IV, Tetrab. II.

Nunc de auditus organo dicamus. Fel anguillæ, thymalli item, & tincæ, cum felle porcelli lactentis permistum, inter aurium remedia est: ut ex MSo quodam Germanico prodidit Gesnerus *. Quippe quo infuso, pelliculæ rumpantur, fluxus sistatur, vermes necentur. A Gillio etiam, & post eum à Bellonio †, traditum est, piscatores Ticini accolas thymalli adipem in remedium aurium servare. Salvianus quoque ait, si adeps ejus, mense Majo, vitreamini inclusus Soli exponatur, & id, quod ex eo destillat, auribus instilletur; discuti vitium malè audientis. Imò & de sanguine ejus Gesnerus similia narrat se audiisse ex piscatoribus ad lacum Lemanum ætate provectis. Sed arbitratur, errore provenisse, ut pro *adipe, sanguinem* dicerent.

Adversus παρωτίδας, hoc est, ut Theodorus Priscianus in φαινομένοις ἐμπορίσοις * interpretatur, *tumores repentinos sub auribus innatos*, Plinius lib. XXXII, cap. VIII ait, *mirificè prodesse sepiæ ossa cum axungia vetere contusa, & illita.* Addit deinde: *Quin & testis cadi salsamentarii tusis cum axungia vetere, muricumque cinere, ex oleo ad parotidas utuntur.* Capite etiam sexto dixerat, prodesse huic morbo testæ ostreorum cinerem.

Sanguinis è naribus profluvium reprimit cochlearum caro in aceto, vel integris etiam cum testa contusis, ac more cataplasmatis fronti, vel naribus, impositis. Sic Dioscorides lib. II de Mat. Med. & Parabilium, cap. CCXI. Item Aëtius in IV Tetrab. Serm. II, cap. LI.

* pag. 67. edit. Bas.

* in piscium historia, ubi de thymallo.
† lib. I de aquatilibus, cap. 17.

* lib. I, cap. 9.

Oris putridis prodest ulceribus, si colluas os garo mænarum : ut est apud Dioscoridem in II Med. Mat. cap. XXXI. Item juvat cinis mænarum combustarum cum aloë : ut est lib. I Parabil. cap. LXXXIII.

Superest de dentibus agamus. Purpuræ, & κήρυκος, sive buccini cinis vim habent eos expurgandi : ut tradit Dioscorides lib. II, cap. IV, & V. Idem cap. X ait, ὄνυχα, sive unguem, eadem posse ac purpuram, & buccinum. Ac conchas crematas eandem vim habere, legas cap. XI. Idem cap. XXII refert, pastinacæ marinæ radium, qui ex reflexis ejus caudæ squamis oritur, dolorem dentium mitigare, atq; id comminuendo dentem, ac dein expellendo. Quem ad locum operæ est adire Antonium Saracenum in Notis. Plinii de eâdem mox locum indicabo. Cap. XXVIII docet Dioscorides, ut si ranæ in aqua, & aceto, decoquantur, os eo liquore colluendo dentium discutias dolorem. Vide & Dioscoridem Parabil. lib. I, cap. LXXI; ubi jecur ranæ prodesse ait dolori dentium. Et cap. LXXI; ubi ranas virides conferre docet dentibus vacillantibus. Varia etiam dolori remedia suggerit Plinius lib. XXXII, cap. VII : *Dentium*, inquit, *dolores sedantur ossibus draconis marini scarificatis gingivis; cerebro caniculæ in oleo decocto, adservatoque, ut ex eo dentes semel anno colluantur. Pastinacæ quoque radio scarificare gingivas est in dolore utilissimum. Conteritur is, & cum ellebora albo illitus, dentes sine vexatione extrahit.* Pluraque ex aquatilibus remedia subdit : quæ inde peti malo, ne longiores simus. Idem cap. IX ejusdem libri : *Myacum cinis potus emendat gingivarum, & dentium vitia.* Quod & Dioscoridi traditum Parabilium lib. I, cap. LXXVI. Vbi etiam legas, idem præstare testam sepiæ combustam. Galenus quoque Euporistôn lib. III, cap. CLXXXVI tradit, dentibus candorem reddi, si ovorum putamina, sepia, & oleum, misceantur, & coquantur, usque dum supersit pars tertia, atque hoc tepidum contineatur ore. Accedit Plinius Valerianus lib. I Εὐπορίστων, cap. XL : *Conchylii marini testam sale plenam combures, dentesque inde fricabis. Sepiæ item testam tusam cribrabis, & candidi erunt, & cum vino candido piperato dentes lavabis.* Similiter Capivaccius lib. I Med. Pract. cap. LII : sed cum pulvere ossium sepiæ jungit cornus cervini & aristolochiæ pulverem : tum jubet dentes limâ abradi, & ablui vino odorato. Muricum cinerem etiam in dentifricio esse, ait Plinius Secundus in Historia Naturali cap. VII libri antè dicti.

CAPVT XL.

Ex aquatilibus remedia colli, & thoracis morbis : ac primùm anginæ ex vitulo marino, mænâ, cancro : uvis (quo vocabulo valde impropriè pro columella *usus est Plinius) ex garo, ostrearum testis, ac cochleis : χοιράδι, sive strumæ, ex lepore marino, ostreis, muraenis. purpuris marinis : rigori tum cervicis è pediculis marinis; tum spinæ dorsi, è ranis : raucedini, è congro, & siluro : sputo sanguinis, è testaceis : tussi morbosæ (cujus caussa allata) è cancris, & ranis : phthisicis, & cachecticis, è cancris, tethyis, ranis, torpedine, squatina, raja, galeo, cochlea : pleuritidi è pisce turdo. Remedium augendi feminis lac esu glauci piscis.*

A Capite venio ad eam in homine regionem, quæ superiori parte jugulum, inferiori septum habet transversum : à parte verò posticâ spinam dorsi, ab anticâ, os pectoris; à lateribus, costas membranâ succinctas, & musculos costis additos. Omne hoc *thoracem* vocant : alii in collum, & thoracem, sic propriè dictum, distinguunt.

A collo initium esto; ubi præ aliis se offert anginæ morbus; qui Græcis συνάγχη, atque, corrupto inde vocabulo, non modò Italis, Gallis, Hispanis; sed Anglis etiam, ac Belgis, *squinancia* nuncupatur. Est verò musculorum gutturi, & gulæ ministrantium inflammatio, respirandi, ac deglutiendi afferens difficultatem. Atque ex eo, quia laquei instar strangulet, *synanches* nomen accepit. Nam ἄγχω, *strangulo*. Huic remedium ex aquatilibus Plinius dabit lib. XXVI, cap. IV : *Anginæ medetur peucedanum cum coagulo vituli marini æquis partibus.* Item lib. XXXII, cap. VIII : *Anginas mænarum salsarum ex capitibus cinis ex melle illitus abolet; ranarum decoctarum ex aceto succus.* Postea subdit, hoc etiam *contra tonsillas prodesse*. Tum continuò subjungit : *Cancri fluviatiles triti singuli in heminam aquæ, anginis medentur, gargarizati, aut è vino, aut calidâ aquâ poti.*

Alius est faucium morbus, qui σταφυλή, sive *uva*, nuncupatur : nempe quando, ut Aristoteles ait lib. I Histor. Anim. cap. XI *, pars ea, quam γαργαρεῶνα, sive *columellam* dicimus, humorem è capite destillantem præter naturam concipit, atque inde inflammatur. Vocatur autem *uva*, quia cùm naturâ sit latior superâ parte, inferâ angustior; contrà tamen, ubi, ut Aristoteles loquitur, ἐξυγρανθῇ, hoc est, *humorem ita imbiberit, ut intumescat*; parte superâ sit tenuis ac gracilis magis *, quàm inferâ, ad modum uvæ pendulæ : unde & Cajus Plinius de eâ lib. XI, cap. XXXVII : *Inter tonsillas, uvæ nomine, ultimo dependet palato.* Vbi tamen pro *uva* rectiùs dixisset *gurgulionem* : cùm aliud sit membrum; aliud ejus incrementum, & inflammatio. Verùm nec Græci, nec Latini, hoc discrimen semper observant : ut de Græcis quidem liquet ex iis, quæ contra Archigenem, & alios, differit Galenus lib. VI τῶν κατὰ τόπους * cap. III. De Latinis docet Celsus, qui libro VI, cap. XIV, & lib. VII, cap. XII, non morbum, sed partem morbo affectam, vocat *uvam*. Nec tamen hæc satis excusant Plinium : qui loquitur de membro eo, uti naturâ est; non quale est in morbo; quomodo σταφυλὴν vocari etiam Aristoteli vidimus. Nec aliter capiendus Celsus. Atque hæc, ut puto, si attendisset Galenus, non proprietatem vocis sic ursisset adversus Archige-

* secundum dist. Cas. Scal. cap. 9. fol. 136.

* Hippocrates 3 Prognost. cap. 21.

* de compositione medica secundum locos.

chigenem. Sed de isto satis. Nunc ostendendum, ex aquatilibus etiam remedia huic morbo esse à Deo nobis concessa. Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Uvæ medetur garum cochlearibus subditum.* Et ejusdem libri cap. VI dixerat: *Testæ ostreorum cinis uvam sedat, & tonsillas admisto melle.* Itidem adversus uvam ex cochleæ cinere remedium petere jubet Serenus Sammonicus cap. XV. Atque etiam Nicolaus Myrepsus tonsillis inflammatis, exteriùs jubet admovere cochleas crudas ex aqua pluvia calida. Vulgo quidem ibi scribitur κηκλίοις. Sed enim κοχλίας legi oportere, rectè vidit vir de re medicâ præclarè meritus, Leonartus Fuschius.

Strumas dicimus tumorem glandularum in cervice: qui, quia in gutture porcorum est creber, eo creditur esse χοιράς Græcorum. Quorum exemplo *charades* etiam vocat Theodorus Priscianus in φαινομένοις εὐπορίστοις lib. I, cap. XI. Huic morbo medentur lepores marini. Scribonius Largus, qui sub Claudio Cæsare vixit *, cap. LXXX: *Ad strumas meliùs marini lepores oleo vetere necati faciunt, in plumbea pyxide clusi; quam diebus quadraginta diligenter alligatam oportet habere. Postea ex ea, pinnâ oblinendæ sunt strumæ, superque eas pellis lanata non nimium tonsa, tegendi gratiâ, imponenda est.* Ac plura ibidem. *Præterea ostreæ crudæ, si tunduntur, strumas sanant*; ut ait Plinius lib. XXXII, cap. VI. Idem ejusdem libri cap. VIII: *Murænarum muria, & capitum cinis, cum melle sanat strumas.* Aliud etiam remedium ex cancrorum, ac muricum testis, mox subjungit. Et probat Dioscorides Parabil. lib. I, cap. CLV: item Marcellus cap. XV *: ubi & aliud ex lupo marino. Adhæc strumas, uti & ἀντιάδας †, sic dictas, ut Paulus ‡ ait, quia sibi invicem oppositæ, quæ & aliter παρίσθμια, (vulgo *amygdalarum inflammationem* vocitant) omnia denique mala, quæ in collo expullulant, mirificè sanat purpuræ marinæ κροκὶς * collo viperæ injecta, ac deinde collo hominis, morbo affecti, appensa: ut est apud Galenum lib. VI de simpl. medic. facult. cap. de Pæonia. Verbáque etiam Galeni adducit Paulus Ægin. lib. III, cap. XXVI. Probat & Oribasius in IV ad Eunap. cap. de angina, & Avicennas lib. II Canonis Tract. II, cap. CXVI, & in III Can. Fen. IX, cap. X. Arabicè est *Alargivan*: quod interpres reddidit *purpuram marinam*, & *muricem marinum*. Tangit idem remedium Dioscorides Parabilium lib. I, cap. CLV: ubi sis ejus interpretes Moibanum, & Gesnerum, vide.

* Scribon. cap. 60, & 120.

* pag. 109. edit. Froben.

† tonsillas.

‡ lib. 6, cap. 30.

* stupa, sive flocculo, quibus alligatur: nisi potius ea voce, ut Rondeletio non injuriâ visum, significetur lana purpurâ tinctæ pars crassior, & minus curata.

Est & remedium colli è pediculo marino, qui Græcis φθεὶρ θαλάττιος *, Germanis similiter *wasserlusz*, vel *meerlusz*. Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Rigor cervicis mollitur cum marinis, qui pediculi vocantur, drachmâ potâ.*

* Aristot. lib. 5 Hist. Anim. cap. 31.

Τέτανος, qui *rigor* vocatur Cornelio Celso lib. II, cap. I, non solùm est convulsio, ac distentio musculorum cervicis; sed totius corporis, præcipuéque eorum, qui movent spinam dorsi. Sic convulsis, ac rigentibus, prodest jusculum ranarum cum sale, oleóque, conditum, ac comestum: conducunt & ranæ ipsæ. Ita Dioscorides Parabilium lib. I, cap. CCXXXII.

Raucitas, quæ est τῆς φωνῆς τραχύτης *, gutturis affectio est, orta è catarrhi in fauces defluxu. Gloss. Philoxeni: *Ravis*, κόρυζα. Itaque prosunt ei, quibus thorax, & aspera arteria expurgantur: ut sunt remedia inde dicta πλάσματα. Persius sat. I:

* vocis asperitas.

— Liquido cùm plasmate guttur
Mobile collueris.

Hanc vim abstergendi guttur tribuêre etiam congro, uti & viscidorum piscium aliis. Quod adstruendum nobis auctoritate Clearchi Comici in Citharœdo. Sic enim ille apud Athenæum in XIV:

Γόγγρον τε λευκὸν πᾶσι τοῖς κολλώδεσι
Βρόχθιζε. τούτοις γὰρ τρέφεται τὸ πνεῦμα, καὶ
Τὸ φωνάσκειον ἡμῶν εὔαυγον γίνεται.

Reddere sic possis:

Candente congro, viscidis & piscibus
Vescare cunctis. Aliter illis spiritus,
Ac fit celerior vox, & expeditior.

Sed de isto quidem fides esto penes auctores. Res apertior de siluro sale condito. Hunc enim voci adferre claritatem, legas quoque apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XXIX, & Parabilium lib. I, cap. CXIV; item Paullum lib. VII *: *Silurus*, inquit, *sale conditus si edatur, arteriam humentem expurgat.* Videri id possit esse, non à natura siluri, sed salis solius, cui vis inest abstergendi. Sed adversatur Plinius; qui & recenti hanc vim tribuit. Sic enim scribit lib. XXXII, cap. VIII: *Vocem siluri recentes, salsive, in cibo sumti adjuvant.*

* in iis, quæ à B incipiunt.

Iis, qui ob ulcus in thorace pus exspuunt, si salsus sit humor, & biliosus, non alienum est dare pectines, buccina, astacos, ac καραβίδας, sive locustas: ut est apud Alexandrum Trallianum lib. VII, cap. II, quod est de purulentis. Atque ibidem erinaceum præscribit, si ulcus fuerit sordidum, & paullatim pus effluat, non autem perfecta sit circumfusi humoris eruptio. In omni quoque sanguinis sputo piscem saxatilem commendat ex jure, anetho tamen assumto.

Tussis morbosa est quidem à pulmonis vi expultrice; sed irritatâ à materia pituitosa, vel aliâ, viam respirationis, ac vocis, obstruente. Hæc igitur pulmonis facultas in eo est, ut id, quod molestum est, per asperam pellat arteriam, idque musculorum beneficio; quibus opus, quia arteria illa, cùm sit cartilaginea, per se expellere non possit. Aëre autem è pulmonibus impacto in laryngem fit sonus ille, quem formaliter, ut in scholis loquimur, *tussim* nominamus.

In vehemente tussi adhibenda aqua bordei cum cancris: ut ait Avicennas III lib. Canonis, Fen. X, Tract. III, cap. III. Ac similiter cancros in vino maceratos, ac deinde tostos, superinsperso pipere, tussientibus præscribit Dioscorides lib. II Parabil. cap. XXXII, si vera est emendatio Io. Moibani, pro κυεμωνὶ, vel

vel καρυωτοὶ, reponentis καρκῖνοι. Aliud remedium tradit Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Tussim sanare dicuntur piscium modo è jure decoctæ in patinis ranæ.* Et cap. IX ait, *myaces prodesse pituitæ pulmonis.*

Φθίσις, sive tabes, propriè est exulceratio pulmonum cum lenta febre, extenuationem totius corporis inducens. Remedium illi tale, dummodo non sit perfecta, docet nos Dioscorides lib. II, cap. XI: Καρκῖνοι ποτάμιοι, ἑφθοὶ, σὺν ζωμῷ ἐσθιόμενοι, φθισικοὺς ὠφελοῦσι. *Cancri fluviatiles cocti, & ex jure suo comesti, phthisicis prosunt.* Idem legas Parabilium lib. II, cap. XXXIX. Ac apud Aëtium II Tetrab. lib. IV, cap. LXVII. Est & Plinii lib. XXXII, cap. II: *Cancri fluviatiles ex jure sumti & phthisicis prodesse dicuntur.* De eodem sic Marcellus Empiricus operis de Medicamentis cap. XVI *: *Cancros marinos impari numero exustos, vel aridos tritos, & baccas laureas impari numero tritas, adjecto melle, atque adipe anserinâ remissâ, æquis ponderibus, universa permixta unum corpus facies, atque æqualiter in duodecim partes divides, & in cibo, aut in potione, laboranti phthisico dabis: mirè proderit.* De numero impari quod ait, sine dubio superstitiosum est. At cancrorum eam esse vim, hodiéque docet experientia. Quâ de re sic Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Quot emaciatos, & penè marcore confectos, squillarum, vel cancrorum usu, pristinæ sanitati restituerim, nihil attinet hic recensere.* Etiam cancros combustos commendat Capivaccius *.

* pag. 119, edit. Bas.

* lib. 2 Practica Medicinæ, cap. 7.

Nec cancri solùm prosunt: sed alia quoque aquatilium. Plinius lib. XXXII, cap. II: *Cachecticis, quorum corpus macie conficitur, tethya utilia sunt cum ruta, aut melle.* Subjungit hinc adversus febres remedia ex strombo.

Adhæc ranarum marinarum & palustrium coxæ, verno tempore in recenti frixæ butyro, cumque paullo origani, ac menthæ, apposito, non modò sunt delicatæ: sed etiam asthmaticis, ac tabidis, & inveteratâ tussi laborantibus, prosunt. Nimirum partibus arefactis humore suo humorem instaurant primigenium: præsertim elixatæ cum caponis jusculo, quod somnum conciliat suavem, ut sic partes arefactæ meliùs irrigentur.

Itidem tabe laborantibus conducit esus torpedinis, squatinæ, rajæ, galei; ut est apud Hippocratem libro de internis affect. Nempe hæc concoctu quidem difficilia sunt: si tamen illæ fuerint stomacho vires, ut concoquere valeat; multum solidi præstant nutrimenti.

Idem de cochleis dixero: quarum esum phthisicis commendat Serenus Sammonicus, cap. XIX:

Si verò phthisis annoso sedet improba morbo,
Intritas vino cochleas hausisse juvabit.

Iisdem, sed ex aqua clara, dulci, & fluida admodum, utiles ait Constantinus Afer lib. V, cap. XXV.

Sanè quanta sit vis nutriendi in hoc genere, ex eo colligere licet, quòd limaces cochleis inclusæ totâ hieme propriâ alantur substantiâ. De quo & Quercetanus diætetici sui polyhistorici cap. VII, quod est de piscibus.

Ad thoracem etiam, nempe ad nervosas ejus partes, membranas, ac musculos, pertinet πλευρῖτις, quæ Lucillio, & aliis, *lateralis dolor.* Est verò pleuritis, cùm inflammatur ὁ ὑπεζωκὼς τὰς πλευρὰς ὑμὴν, *membrana interior costas succingens.* Nascitur ex sanguinis tenuis, & biliosi, affluxu. Dolor tantus est ex solutione continui ob humorem mordentem, vel tendentem. In hoc morbo, ut ait Alexander Trallianus lib. VI, cap. I, assumitur pisciculus, præcipuè turdus, quia sit piscis tener, & humidus, & concoctu facilis, ac præterea alimentum gignens excrementi expers: unde & ait, *maris ptisanam* dici posse. Sed idem vitare jubet pectines, omniáque testacea: quippe quæ succi sint mali, ac ejectionem sputi vehementer impediant. De quo tamen aliter Plinius lib. XXXII, cap. IX: *Lateris dolores leniunt hippocampi tosti sumti, tethyáque similis ostreo in cibo sumta.* Quippe & tethya est testacea: ut præter Plinium Aristoteles, Athenæus, atque alii, docent.

Priusquam à thorace, & eo contentis, abeam, unum hoc addam, quod particulatim feminas tangit. Glaucum ait Plinius *, sive, ut in aliis libris est, glauciscum, mulieribus facere copiam lactis. Ac similiter Arabs scriptor, Kiranides, opere de viribus lapidum, stirpium, animalium, quod Latinobarbarè vertit Gerardus Cremonensis. Est verò γλαῦκος piscis pelagius †, magnus ‡, quandoque tricubitalis *, carnivorus, cui & mugil fit in cibo †: estque is nomen hoc ex colore sortitus; qui γλαυκὸς, sive ὑπόλευκος, nempe ex albo cæruleus. Memoratur & Ennio ex Archestrato ‡. Quàm multis Græcorum laudetur, dicet Athenæus in VII *. Creditur is esse, qui Romanis *lechia* vocatur: sed alii repugnant. De virtute illâ glauci, quam dixi, ambigat aliquis; quia piscibus non ea videatur data vis nutriendi, sine qua esse copia lactis non possit. Sed nihil certius, quàm multis piscium inesse vim alendi commodam: de quo mox pluribus dicendum. Smarides etiam lacti facere ubertatem, si cum ptisana sumantur, vel decoquantur cum fœniculo, ab eodem Plinio † traditum est. Atque addit: *Cancri fluviatiles illiti, vel marini, pilos in mamma, vel muricum carnes appositæ tollunt. Squatinæ illitæ crescere mammas non patiuntur,*

* lib. 32, cap. 10, sive edit. Parm. cap. 6.

† Aristot. ‡ Athen. * Rondelet. † Oppia. 3 Ἁλιευτ. vers. 193. ‡ Apud Appuleium in Apolog. * cap. 12, sive pag. 295.

† lib. 32, cap. 10.

CAPVT XLI.

Hinc item ad ventris remedia ex aquatilibus. Quàm variè ventris *vox sumatur. Cur veteres pro ventriculi ore dixerint* καρδίαν: *unde* καρδιακῶν, *&* καρδιαλγίας *appellatio. Remedium huic ex cochlea, imprimis Africana; item strombo, buccino, cancro. Quadruplex ventriculi functio.* Ὄρεξιν *cieri à squillis assatis; item ostreis. Vt tædium vini creetur è piscibus certis.* Βραδυπεψίας *remedia ex locusta, polypo, loligine: item cochleâ, conchis, cancris:*

cancris: & quæ ejus sit rei caussa. Retentioni ciborum conferre cochleas; vomitui, mullos. Iliaci, & colici morbi, discrimen. Colici remedium è cochleâ Libycâ, anguillâ, umbrâ. Dysenteriæ mederi silurum, scorpænam, astacum: deque his Plinius Valerianus correctus. Triplex intestini functio, & usus. Quod discrimen sit inter lientericos, & cœliacos. Erythinum, cancros fluviatiles, & alia quædam, alvum sistere. Contrà eam cieri conchis, & cochleis: item cybiis, siluro, jure piscium recentium, gobio, liparide, balano. Ani remedia è torpedine, cancro, mugile, mullove. Hæmorrhoidibus utilem esse sepiæ succum.

SEquitur γαστὴρ, sive venter, sic propriè dictus. Nam etsi & γαστὴρ ipsi Hippocrati sit thorax: imò aliis caput sit venter summus; ut thorax, medius; is, de quo nunc sermo erit, distinctè vocetur venter imus: proprie tamen venter solùm est regio ea, quæ circumscribitur septo transverso, hyponchondriis, & pube. Vt hic ordine sit agendum, primò de ventriculo, intestinis, ano: tum de jecore, liene, renibus, uretere, vesica: ac denique de membrorum illis, quæ generationi inserviunt.

Ventriculus œsophago junctus à dextro latere jecur, à sinistro habet lienem. Os ventriculi à veteribus, ob mutuum ejus cum corde consensum, nominabatur etiam καρδία, teste Galeno *. Atque hinc καρδιακοὶ dicuntur; quales sæpe animo deficiunt, extremis partibus frigentibus, sudore in vultu, & pectore, diffluente, pulsu denso, sed obscuro, circa cor tamen vehementi. Nempe in hoc affectu morbus quidem primariò est ab ore ventriculi: sed cor, & caput, συμπάσχουσι *. In remedio est, si viva comedatur cochlea, præcipuè Africana: quemadmodum est apud Dioscoridem Mat. Med. lib. II, cap. XI, & Parabilium lib. II, cap. IX. Favet quoque Marcellus, his verbis: *Cochleas, sed veras Africanas, conditas ex sale, & paullo olei coctas, sed non purgatas, qui jejunus ternas, aut quinas quotidie, & frequenter sumserit, rarissimo stomachi dolore vexabitur.* De strombis similiter Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Strombi in aceto putrefacti prosunt cardiacis.* Etiam Alexander Trallianus lib. VII, cap. X præcipit esum buccini, cochlearum, cancrorum; idque quia resistant acrimoniæ humoris os ventriculi rodentis. Audiamus & Plinium Valerianum de re medica, sive, ut non incommodè dixeris, εὐπορίστων * lib. II, cap. XV: *His quos linquit animus, aut mens, & alienantur, quibusque vertigines fiunt, cochleas singulas cum sua testa tritas ex passi cyathis tribus, calefactâ potione, per dies novem dabis.* Pluraque inibi, ac inter alia hæc: *Cochleæ Africanæ in cibo sumtæ stomachi dolori medentur.*

* lib. 2 de Placitis Hippocratis, & Platonis.

* simul patiuntur.

* Parabilium.

Functio stomachi quadruplex est; attractio, concoctio, retentio, & expulsio. Ad attractionem pertinet naturalis appetentia: quâ diminutâ oritur fastidium ciborum. Huic remedio sunt squillæ. Quippe nauseantem recreant stomachum, & ὄρεξιν * gignunt. Vnde Horatius lib. II, sat. IV:

Tostis marcentem squillis recreabis, & Afrâ
Potorem cochleâ.

Vbi non de nihilo est, quòd poëta tostas dicat squillas. Nam olim eas assari solere, arguit hoc Anaxandridæ Comici in Cercio fabulâ *:

Ἐρυθρότερον καρίδος ὀπτῆς σ' ἀποφανῶ.
Præstabo ut assâ sis magis squillâ ruber.

Conducunt & ostreæ. Plinius lib. XXXII, cap. VI: *Ostrea stomachum unicè reficiunt: fastidiis medentur. Addiditque luxuria frigus obrutis nive, summa montium, & maris ima, miscens.* Ælianus lib. XIV de Anim. cap. IV ait, echinos prodesse stomachis ciborum fastidio laborantibus. Quod & Dioscoridi traditum, & Alexandro lib. I, cap. XV, quod est de epilepsia. Est verò cùm & appetentia est nimia, seu cibi, ut in βουλιμίᾳ *; seu vini, qualis vel naturâ, vel consuetudine, est in ebriosis. Et hac parte natura homini consuluit. Plinius lib. XXXII, cap. X: *Mullus in vino necatus, vel piscis rubellio, vel anguillæ duæ, item uva marina in vino putrefacta, iis, qui inde biberint, tædium vini adfert.* Similiter è junioribus Capivaccius Med. Pract. lib. III, cap. VIII, quod est de siti morbosa: *Si immodicum sit desiderium vini, ut patiens ab hoc appetitu vindicetur, probatur vinum detentum in vase, in quo, patiente inscio, immissa sit, vel anguilla, vel lacerta viva, vel testudo lacustris, vel semina cautium.*

Altera stomachi functio est, quæ Græcis ἀλλοίωσις, barbaris nostris *alteratio* vocatur: concoctio nempe, sive cibi in chylum conversio. Cui adversantur ἀπεψία, sive cruditas, quando concoctio est nulla, & βραδυπεψία, ut Galenus * vocat, hoc est, concoctio tarda. Prior desinit in ἀτροφίαν, tabis speciem, in qua corpus non alitur: posterior terminatur in gracilitatem, ac maciem; quando quædam cibi partes convenienter immutantur, aliæ non item. His qui tardè concoquunt, conducunt locustæ, polypi, loligines. Hæc enim minimè vitiantur in stomacho; ut ait Cornelius Celsus lib. II, cap. XXVIII. Ac de locustis idem est apud Galenum lib. VIII Medicamentorum κατὰ τόπους *. Tale etiam remedium est apud Serenum Sammonicum cap. XIX:

Et potu, & fotu, stomacho conducit acetum.
Seu cochleas undis calefactas, ac prope victas,
Suppositis torre prunis; vinoque, garoque,
Perfusas cape: sed prodest magis esse marinas.

Par ratio concharum, & cancrorum fluviatilium. Nempe quæ talia sunt, non omnibus quidem, sed illis tamen commodum præstant nutrimentum, quibus tardiùs concoquuntur cibi, eoque non corrumpuntur longiori morâ: cujusmodi in aliis etiam animantibus sunt capita, cerebella, testiculi, glandulæ, ventriculi, summi pedes.

Tertia functio est retentio, tamdiu durans, donec concoctio sit perfecta. Hæc læditur, dum chylus non satis diu retinetur. Vt in lienteria, qua cibi stomacho egrediuntur non immutati.

* appetitum.

* apud Athenæum lib. 3. cap. 23. sive pag. 106.

* fame canina.

* lib. de diff. sym. cap. 4. & de symm. caus. lib. 3. cap. 1.

* secundum loca.

tati. Item in cœliaca passione, quando nihil est in intestinis, quod impediat, quo minus cibi alvo egerantur semicocti. Sed de lienteria, & cœliaca passione, potiùs dicam in consideratione intestinorum, ubi de alvi fluxu. Hoc loco illud suffecerit, siquis stomacho sit tam infirmo, ut cibum nequeat retinere, à Sereno Sammonico * præscribi, ut cochlearum cinis è vino bibatur.

* cap. 21.

Quarta postremáque stomachi functio est expulsio, quæ naturæ limitem egreditur: ut in singultu, ac vomitu. In singultu patitur stomachus à materia impacta: in vomitu, à materia stomacho recepta. In hoc manifesta est evacuatio: in singultu non item. Estque vomitui vicina nausea. Hac expellere stomachus conatur: vomitu autem id fit. Quod si vomitu cibum expellere, quam retinere, satius sit: ecce remedium à Plinio lib. XXXII, cap. VIII: *Vomitiones mulli inveterati, tritique, in potione concitant.*

A ventriculo venio ad intestinum: quod bifariam attenditur, quatenus dolori est obnoxium, ob nervos à cerebri sexto pari receptos: & quatenus organum est concoctioni, digestioni, & expulsioni destinatum. Dolor est nunc à vermibus, nunc à morbo iliaco, colico, vel dysenterico. Vermes gignuntur, putrescente alimenti materiâ, quia nec perficiatur, nec excernatur. Iliacus morbus propriè est ex obstructione intestini tenuis, quod Græcè εἰλεὸν; unde morbus ipse εἰλεός. Tanta verò obstructio est, ut nihil queat descendere, nisi fortè paucula liquida; eoque stercus sæpe naturæ violentiâ sursum concitetur, perque os egeratur: quod letale esse indicium solet. Colicus propriè morbus est, cùm à frigido crassoque humore, aut spiritu flatuoso, κῶλον, sive intestinum crassum, sic obstruitur, ut nec flatum possis emittere. Dysenteria est excretio cruenta ab exulceratione intestinorum propter mordacitatem bilis flavæ, vel atræ. Contentus ero pauca ex aquatilibus remedia colico adscribere dolori, & dysenteriæ.

Colico dolori medetur cochlea Libyca una cum testa sua contrita & è vino pota, cum exigua portione myrrhæ, & piperis: ut est in Dioscoridis Materiæ Medicæ lib. II, cap. XI, & Parabilium lib. II, cap. XLVI. Etiam Marcellus cap. XXIX * cochleam ex Africa delatam commendat: sed imprimis ex iis quàm maculosissimam.

* pag. 204. edit. Froben.

Præterea dolore colico laboranti jubet idem Marcellus sanguinem anguillæ ex aqua tepida cum vino rubello duplici mensurâ dari, dum æger est jejunus, & sub dolorem. Promittit verò, non in præsentia modò opitulari: sed efficere, nequis in posterum hoc morbo laboret. Vide eum cap. XXIX *. Alexander Trallianus lib. X in dolore colico ex humoribus frigidis contracto commendat pisces saxatiles addito semine flatibus digerendis idoneo: vel etiam cum allio, si eo gaudeant ægri. Sin affectus colicus natus sit ex calidis & biliosis humoribus; jubet ex piscibus eos adsumere, qui duriori carne sunt præditi: cujusmodi ab eo statuuntur ceris, orphus, glaucus, scorpius, caris, coxyx, sepia, & lolligo. Ex testaceis verò laudat pectines, ostrea, cochleas marinas, item erinaceum: qui, præterquam quòd refrigeret, ac temperet, sapori etiam gratus est, alvumque & urinam ciet; ut ibidem traditur.

* pag. 208. edit. Basil.

Σκίαινα, quod nomen retinet Plinius *, (*umbram* vocant Varro †, Ovidiusque ‡) in capite calculos gestat majusculos, qui colicum abigere dolorem creduntur; imò itidem præstare, ne redeat. Aurifices ideo in Galliis eos argento includunt, ac vocant, *pierre de colique*. Auctor Bellonius lib. I de Aquatil. cap. X.

* lib. 32, cap. 9. † in 4 de L.L. ‡ in Halieutico.

Dysenteriâ vexatis, dum morbus is incipit, utilis est muria siluri; quia fluxûs ad summa cutis prolicit; ut apud Dioscoridem est lib. II Mat. Med. cap. XXIX. Atque, ut idem ait cap. XXXIV, garum dysentericis intestinorum ulcera cohibet, ac coërcet. Quod pleniùs exponunt Galenus lib. XI de simpl. med. facult. cap. ult. & Aëtius Tetrabiblo I, lib. II, cap. CLI. Vide & Dioscoridem Parabilium lib. II, cap. LVII.

Insuper laborantibus dysenteriâ scorpænam, astacum, & ostreæ testam præscribit Plinius Valerianus lib. V, cap. XXVII: *De maritimis*, inquit, *piscibus non multi sunt, qui expedari possint; sed scorpinam accipiat conditam aceto, & cymino. Sic etiam astaco datur, ostreæque assata testa juvat.* Vbi pro *scorpina* legendum *scorpæna:* pro *astaco* autem *astacus:* quomodo Græcis dicuntur σκόρπαινα, & ἄστακος. De *astaco* error est ex scripturæ compendio tali, *astacus*.

Præterea, ut diximus, consideratur intestinum pro triplici functione: non quadruplici, ut de stomacho dicebamus. Nec enim intestinum attrahit cibum è ventriculo; sed ventriculus suâ vi transmittit in intestinum; unde trahit hepar. Prima igitur hic functio est concoctio: quam præstat, dum à pyloro alimentum devehit ad venas mesaraicas. Nam in ventriculo quidem concoqui cibum, sed in intestino perfici, rectè traditum est Galeno lib. IV de Vsu Partium, cap. XVII. Altera est digestio, sive distributio. Nam & confert ad secretionem, quæ venis fit mesaraicis utilem sugentibus succum: ut ait idem lib. VI de Loc. Aff. cap. III. Tertia est fecum, postquam, quod utile erat, attraxerunt venæ hepatis, expulsio per partem, ut Lucillius * vocat, posticam. Quod apertius est, quàm ut adstruendo illi cujusquam sit auctoritate opus. Sed subinde læditur facultas retentrix: ut in κοιλιακοῖς, & λειεντερικοῖς. Vtrisque continuò fluit alvus: sed in λειεντερίᾳ, (quæ sic dicitur, quia sit λειότης τῶν ἐντέρων †) retentio est nulla, cùm ad eam opus sit siccitate, & asperitate quadam partium continentium. Hinc citò admodum cibi prodeunt, eoque prorsus crudi: sic ut cognoscere sit, quis cibus sit assumtus. At in κοιλιακοῖς, quia cibi diutius

* Apud Nonium in Postica.

† intestinorum lævitas, sive æquabilis superficies.

diutius in ventriculo, ac ſtomacho morantur, eo non quidem cocti, ſed nec crudi exeunt, verùm ſemicocti, & jam fœtentes. Vt dyſentericis, ſic cœliacis, ſiluri conducunt: ſicut Dioſcorides docet locis antè memoratis. Huc etiam pertinet uſus eorum, quæ comeſta alvum ſiſtunt: ut de erythino, ſive erythrino, prodidit Xenocrates *. Item caro cruſtâ intectorum, quando in aquis dulcibus elixa ſalſuginem poſuerint. Hoc de aſtacis, paguris, cancris, locuſtis, caridibus, gammaris, ac ſimilibus, prodidit Galenus lib. III de aliment. facult. cap. XXXIV. Eſt & Plinii Valeriani lib. II Rei Med. cap. XXVII: *Ad ventrem ſiſtendum cancri fluviatiles triti ex aqua bibuntur.*

* de aquatilibus fragmento apud Oribaſium.

Nec ſolùm peccatur alvo nimiùm liquidâ; ſed etiam durâ nimis. Atque hac parte etiam ex aquatilibus nobis conſuluit bonitas divina. Præcipuaque hic laus concharum, cochlearumque. Chamas, quidem & alias conchulas, in paullo aquæ coctas, & cum vino adſumtas, alvum ciere, Dioſcorides tradit lib. II Mat. Med. cap. IX. Similiter Galenus lib. III de Aliment. Facult. cap. XXXIII: ubi ait, alvum valde ſubduci ab urtica cum conchulis coctâ. Ac in III de Simplic. tradit, conchularum, & oſtreorum, ſucco ſalſo ventrem ſolvi: ſed addit, carnis eſu alvum ſiſti. Idem ex antiquioribus Athenæus docet lib. III *: ubi ex Dioclis Caryſtii libro de tuenda valetudine, ait, κράτιστα εἶναι τῶν κογχυλίων πρὸς διαχώρησιν, καὶ οὔρησιν, μύας, ὄστρεα, κτένας, χήμας· *eſſe potiſſima ex conchyliis ad alvum movendam, ciendumque lotium, myes, oſtrea, pectines, chemas.* Atque idem de chamis prodidit Iceſius Eraſiſtratius; ut poſtea narrat *. Audiamus & Latinos. Nam Cornelii Celſi eſt lib. II, cap. XXIX: *At alvum movent cochleæ, garum, ſalſamenta, oſtrea, pelorides, echini, muſculi, & omnes fere conchulæ.* Plinius quoque lib. XXXII, cap. VI, refert, talia *mollire alvum leniter.* Et cap. IV ait: *Purgant & myaces.* Quorum naturam pleniùs poſtea explicat. *Horum*, inquit, *jus traditur alvum, & veſicas, exinanire.* Neque hæc neſcivit Horatius lib. II, ſat. IV:

* pag. 86, edit. Commel.

* pag. 87.

— Si dura morabitur alvus,
Mytilus, & viles pellent obſtantia conchæ.

Vnde Serenus Sammonicus cap. XXVIII *:

* al. 29.

Quodque ſatis, meliùs verbis dicemus Horati:
Mytilus, & viles pellent obſtantia conchæ.

Sic legendum: ubi *mugilis*, pro *mytilus*, eſt in editione non eâ modò, quam Ioa. Cæſarius recenſuit; ſed illa etiam, quam exhibuit Pithœus in Epigrammatis, & Poëmatiis veteribus. Subjungit deinde Sammonicus:

Sed cochleas prius eſt urticâ, aut furfure, paſci;
Purior hinc guſtus noxâ ſine moverit alvum.

Præter conchas, cochleas, & ſimilia, vim alia habent alvum ciendi. Plinius lib. XXXII, cap. IX: *Purgant & cybia vetera; privatimque cruditates, pituitas, bilemque, trahunt.* Cybium autem eſt pelamys conciſa: pelamys eſt thunnus, antequam anniculus ſit. De quo ſuperiùs monitum.

Antea verò ibidem dixerat Plinius: *Alvum emollit ſilurus è jure, & torpedo in cibo. Et olus marinum ſimile ſativo, ſtomacho inimicum, alvum facillimè purgat: ſed propter acrimoniam cum pingui carne coquitur. Et omnium piſcium jus.* Illud de ſiluro etiam firmatur ex Aëtio: ut qui tetr. I, ſect. III, cap. CLIX dicat, garum acrimoniâ ſuâ (ut quod vim habeat calidam, ac ſiccam) ſolvere alvum, ſi ei immittatur. Loqui autem ſe ait de garo ex ſiluro. Et ſanè ex hoc etiam piſce feciſſe garum, indicat Cælius Aurelianus lib. II Tardarum paſſionum, cap. I: ubi *garum* ait eſſe *liquamen ex piſce ſiluro confectum.* Nempe variis è piſcibus garum fiebat; ut antè diximus.

Quod verò de jure piſcium Plinius verbis ait adlatis, id firmare eſt ex Dioſcoride lib. II Mat. Med. cap. XXXV: ubi refert, jus piſcium recentium, per ſe ſumtum, vel ex vino potum, ſubducere alvum. Ac, quomodo præparari debeat, ſubjungit. Ejuſdem libri cap. XXXII docuerat idem Dioſcorides, quo pacto ſit gobio utendum, ut alvum ſubducat ἀταράχως *. Etiam cap. XXIII dixerat, alvum molliri ſepiæ coctæ atramento. Sunt & iſta Plinii, loco antè indicato: *Solvunt & alvum ſepiæ. In cibum dantur cum oleo, & ſale, & farina decoctæ. Menæ ſalſæ cum felle taurino illitæ umbilico alvum ſolvunt.*

* citra perturbationem.

Liparis item, Plinio † memorata, alvum ciet pinguedine ſuâ; quæ non modò inteſtinis ineſt, ſed etiam ſub cute; ſic ut caro tota nihil niſi pinguedo eſſe videatur. Et ideo liparis dicitur, quia λιπαρός, hoc eſt, pinguis. Rondeletium ſis adi lib. IX de Piſcibus marinis, cap. VIII; & quæ cap. XXXI dicebamus.

† lib. 32, cap. 11.

Balani adhæc, ut ait Xenocrates ‡ (cujus interpres Rhaſarius, præter morem veterum, pro eo *glandes* dixit) *ſunt ad alvum molliendam accommodati. Succus eorum ſimplex confici non poteſt. At jus decoctorum ad excretionem valet. Qui verò in petris vitam non degunt, acres ſunt, & medicamenti facultatem præ ſe ferunt, & plus ventrem citant, quàm urinas moveant.* Quæ Latinè adduximus, quia Græcè nondum prodierunt.

‡ fragmento de aquatilibus apud Oribaſium.

Inteſtinis nunc ſubdam, quæ ad podicem pertinent. Nam & hic primæ concoctioni inſervit. Vt Dioſcorides ait lib. II, cap. XVII: ἕδραν ἐκτετραμμένην, ἢ προπίπτουσαν (νάρκη θαλασσία) στέλλει προστεθεῖσα· *Torpedo marina ſedem everſam, vel prociduam, coërcet.*

Calloſas etiam ſedis rimas (Græci ῥαγάδας vocant) ſanat cancrorum fluviatilium uſtorum cinis, cum cerato roſaceo impoſitus: ut apud Dioſcoridem eſt Parabilium lib. I, cap. CCXXI. Medetur & caput mænidum, ac ſmaridum: ut traditum Galeno lib. XI Simpl. Aliud quoque remedium dabit Marcellus cap. XXXI *: *Carnes ex capitibus mugilum, ſive mullorum, decoctæ, & cum melle ſubactæ, atque impoſitæ, vitiis ani plurimum proſunt.*

* pag. 221. edit. Froben.

Sanguinis per ani venas effluvium αἱμοῤῥοΐς dicitur. Hac ſi opus, conducet ſepiæ elixæ ſuccus. Nam & ſanguinem gignit tenuiorem, & per hæmorrhoides excretionem facit.

CAPVT XLII.

De vitiis jecoris, ut aquâ intercute: cui medentur cochleæ, cancri, adeps delphini. Ejusdem doloribus remedium ex scorpio marino, & conchis. Item adversus illius duritiem, è centrina. Splenis remedia ex aquatilium variis. Renum medicina ex myacibus; ac vesicæ calculo, ex scorpio marino, & lucii maxillis. Eidem etiam mederi calculos, qui reperiuntur in baccho, scorpio marino, coracino, astaco. Stranguriæ occurri scorpione marino, ac cochleis ustis; uti & stillicidiis, aco. Οὐρητικὰ esse myas, ostrea, pectines, chamas, echinum marinum, peloridès, glycymeridas, atque adeò jus omnium piscium.

HInc incipiam agere de alterius concoctionis, digestionis, & excretionis instrumentis. Vbi primò de hepate videndum, sanguinis, & venarum principio: mox de vesicula fellis, liene, renibus, uretere utroque, vesicâ; quemadmodum superiùs recepimus.

Hepatis vitia sunt quævis intemperies, tumores, obstructiones. Ab intemperie frigidâ sunt nutritionis imminutio, quam ἀτροφίαν dicimus: cruenta excretio, quam morbum hepaticum, vel dysenteriam hepaticam, vocamus: chyli non in sanguinem, sed humorem aquosum, & pituitosum, conversio, quam appellamus hydropem. His quoque remedia ex aquatilibus data esse, ostendam.

Si metus sit à pituita crassa, ne transitus in aquam fiat intercutem; modò curabilis sit morbus, ex piscibus prosit edere gobium, callionymum, cuculum, scorpium, & similes pisces siccos. De quo Hippocratem vide lib. de Affectibus intern.* Idem postea † hepatico in morbo uti jubet γαλαίῳ, νάρκῃ, τρυγόνι, καὶ βατίσι τῇσι μικρῇσι, πᾶσι ἑφθοῖσι· *galeo, torpedine, pastinacâ, & batidibus parvulis, omnibus coctis.* Est autem βατὶς raja femina; ut mas, βάτος: sicuti etiam existimat Rondeletius lib. XII de pisc. mar. cap. III.

* Sect. 5. pag. 104. edit. Wechel. an. 1595. † pag. 109. ejusdem edit.

Cochleæ crudæ, si cum calicibus suis imponantur, hydropicorum tumores discutiunt: non priùs tamen amovendæ, quam omnem exhauserint humorem. Ita Dioscorides lib. II Materiæ Med. cap. XI. Ac Parabilium quoque, quæ Dioscoridis nomen præferunt, libro primo cap. LXIX; nec non apud Aëtium *, adversus hydropem præscribuntur cochleæ denæ, carnibus pariter, ac testis, contritæ, & impositæ, donec, humore siccato, quæ antea adglutinatæ erant, decidant. Ad hydropem quoque, præcipuè asciten, prodest, si cancri fluviatiles siccentur & conterantur, sine forcipibus, sive acetabulis, ac cum pauxillo opii, & aquæ, bibantur: ut est Dioscoridis Parabil. lib. II, cap. LXVII. Eosdem aquæ fluminis, unde educti, misceri, ac sic bibi, jubet Aëtius lib. X, cap. XXVI.

* lib. 10, cap. 29.

Aliud etiam remedium suggerit Plinius lib. XXXII, cap. X: *Hydropicis medetur adeps delphini liquatus, & cum vino potus.* Idem firmat, quæ priores de scorpio, & conchis, adversus hepatis dolores scripsere. Sic enim ille lib. XXXII, cap. IX: *Iecinoris doloribus scorpio marinus in vino necatur, ut inde bibatur. Conchæ longæ carnes ex mulso potæ cum aquæ pari modo, aut, si febres sint, ex aqua mulsa.* Illa verò de cochleis antea nobis memorata comprobat Plinius Valerianus lib. II rei medicæ, cap. XV: *Iecinori prodest, si cochleæ Africanæ coquuntur intactæ ex aqua, deinde in prunis torrentur, tunc ex vino, & garo, eduntur impari numero. Prosunt item vivæ cochleæ ex aceto devoratæ.* Sed, de impari numero, quod addit, sine dubio à superstitione est.

Præterea illitum centrinæ oleum emollit duritiem hepatis, atque etiam corroborat; præcipuè si admisceantur adstringentia; ut sunt cyperus, spica nardi, absinthium, ladanum, styrax: sed tum emollit minùs. Atque hæc se expertum ait Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Iuvenem*, inquit, *quendam olim, cum, scirro hepatis penè confirmato, jam jam in hydropem, omnium judicio, prolapsurus videretur; nos, præter omnium opinionem, medicamento ex oleo hepatis centrinæ, mastiche, spicâ Celticâ, ac modico styrace confecto, curavimus.*

Partim ad jecur, partim ad κύστιν χοληδόχον, hoc est, folliculum, fel ex jecore attrahentem, pertinet ἴκτερος, qui Latinis *morbus arquatus*, vel *regius*, vel etiam *aurigo*: quando nempe vel ex intemperie hepatis calidâ & siccâ, vel obstructione folliculi memorati, bilis multa sanguini miscetur, & ad cutem propellitur; unde illi color χλωρὸς *, sive luteus. In hoc morbo conducunt, quæ vomitum, & alvum cient: quod qui piscium præstent, jam antea diximus.

* Hippocrates lib. 2 de morbis, sect. 5, pag. 31, edit. Wechel.

In splenis morbo scorpium, draconem, gobium, cuculum, callionymum, coctos, & frigidos, commendat Hippocr. lib. de affect. intern. Adhæc lieni rhombus conducit impositus vivus: ut ait Plinius †. Sed quod ait, opus esse postea in mare remitti, id sine dubio vanum est.

Eidem medetur imposita torpedo: ut est apud Marcellum Empiricum ‡.

† lib. 32, cap. 9. Ac similiter Marcellus Empiricus cap. 23, sive pag. 165, edit. Froben. ‡ cap. 23.

Myaces purgant renes; ut ait Plinius lib. XXXII, cap. IX.

In renum, & vesicæ affectionibus, præcipuè considerantur ulcera, calculus, & urinæ incontinentia, vel suppressio. De primo sic Plinius Naturalis Historiæ lib. XXXII, cap. VI: *Ostrea vesicarum ulcera repurgant.* De altero ita Plinius Valerianus lib. II Rei Med. cap. XXXIX: *Scorpio marinus, in vino necatus, vesicæ vitia sanat, & calculos pellit: ipse autem editur, & vinum bibitur.*

Præterea in luciis ossa maxillarum, in cinerem, aut pulverem redacta, si drachmæ pondus assumatur, prosunt calculo in urinæ meatibus; sive id absumendo pituitam, quæ calculum detinet; sive hunc deorsum pellendo, fiat. Addunt & cineri isti pulverem è dentibus apri, & stercore murium: atque hæc pro re habent arcanâ; ut ait Capivaccius lib. III Medicinæ Practicæ, cap. XXVIII.

Imprimis verò adversus calculum prodesse dicuntur calculi varii, qui in piscibus reperiuntur.

tur. Plinius Valerianus de re Medica lib. II, cap. XXXIX: *Inveniuntur etiam in bacchi piscis capite ceu lapilli. Hi poti ex aqua calculosis præclarè medentur.* Vbi dubium, an bacchos intellexerit ex genere asellorum; de quibus dictum antea: an ex genere mugilum; de quo sic Marcellus Empiricus cap. XXVI*: *In capitibus piscium, id est, mugilum, aut mullorum, spina invenitur cani similis: hæc renibus apposita, vel alligata, miro remedio est.* Itidem in scorpione marino se res habet. Plinius quoque Valerianus loco ait memorato, de calculo agens: *Lapillus, qui invenitur in scorpionis marini cauda, utiliter potatur.* Ac ibidem: *Inveniuntur in brancis capitis piscis quasi lapilli, qui poti ex aqua calculosis præclarè medentur.* Vbi pro *brancis* emendo *bacchi*, præeunte Plinio Secundo lib. XXXII, cap. IX†. Lumbis, & renibus sanandis tale est remedium apud Sammonicum cap. XXV:

Aut tres ex vino cochleas fervescere coges,
Cumque suis domibus franges, piperis quoque grana,
Ter quinque adjicias, potuque juvaberis illo.

Adhæc in capite coracini lapis reperitur utilis nephriticis: quod & Rondeletius* se ait expertum. Est autem is piscis saxatilis, sic dictus, vel quia colorem habeat τοῦ κόρακος†, ut Oppianus* putat: vel quia assiduè τὰς κόρας κινεῖ†, ut est apud Athenæum lib. VII*. Nec, si Dorioni fides, alius est ac σαπέρδης, piscis Ponticus; unde Persius sat. V:

Et quid agam? rogitas? saperdas advehe Ponto.

Amni tamen, ac mari, esse communem, ait Plinius lib. XXXII, cap. XI.

Adhæc in astacorum capitibus lapilli sunt rotundi, quos vulgus *cancrorum oculos* vocat. Hi, si in pulverem triti cum albo bibantur vino, plurimùm conferunt laborantibus calculo: ut Quercetano etiam visum diætetici sui polyhistorici cap. VII, quod est de Piscibus. Atque idem addit, limacum testas, (quæ terrestres quidem sunt cochleæ, sed marinis naturâ similes) si in aceto dissolvantur, non minorem habere vim expellendi calculum, quàm remedium ex corticibus ovorum, vel lapide Iudaico apparatum: quæ tantopere prædicantur.

Nunc venio ad vitia urinæ reddendæ. Vbi peccatur non uno modo; quia plura sunt, quibus sit opus ad hanc functionem. Quippe primùm à renibus humor ille corporis saccatus, ut vocat Lucretius†, à vesica rectis attrahitur fibris: inde ab ea aliquamdiu detinetur fibris obliquis, ne continuò mejere cogamur: denique idem ab expultrice vi vesicæ foras per fibras compellitur transversas. Peccatur verò imprimis, vel incontinentiâ urinæ, vel suppressione. Incontinentiâ, ut in στραγγουρίᾳ, sive stillicidio. Hoc vitium emendat scorpius marinus cùm lilii radice: ut est apud Plinium lib. XXXII, cap. II. Præterea adversus urinæ incontinentiam prosunt usta omnia, quia vim habent siccandi. Hujusmodi sunt cochleæ caro, testáque cremata, trita, inque potu data. Ad hæc ῥαφίδα, sive acum combusseris, & cinerem in potu dederis, me-

* sive edit. Froben. cap. 179.
† Vbi tamen vulgo banchi. Sed bacchi est in MSSis. Is piscis est ex asellorum genere; ut antea dictum.
* lib. 5 de pisc. marinis, cap. 8.
† corvi.
* lib. 1 Αλιευτ. vers. 133.
† pupillas movet.
* cap. 17, sive pag. 309.
† lib. 4, vers. 1122.

debitur stillicidio urinæ; ut est apud Galenum lib. III Εὐπορίστων.

Vrinam contrà movent μύες, ὄστρεα, κτένες, χῆμαι: *myes, ostrea, pectines, chamæ*: ut ait Diocles Carystius* apud Athenæum lib. III† quod & superiùs diximus, cùm de ἀναίμων* usu in re cibaria ageremus.

Echinus item marinus, ut stomacho utilis est, & bonam facit alvum, sic urinam etiam ciet: quemadmodum Dioscorides docet lib. II Med. Mat. cap. I. Idem tradit Ælianus lib. XIV de An. cap. IV: ac Trallianus cap. de epilepsia. Iubet autem sumere ex calido aliquo, sive absinthite, sive condito.

Eandem vim habent pelorides. Interea glycymeridas urinam magis, quàm pelorides, ciere, apud Xenocratem legas in eâ fragmenti apud Oribasium parte, quæ Latinè duntaxat prodit.

Sed quid multis opus? quando, ut ait Plinius lib. XXXII, cap. IX, *Omnium piscium jus urinas ciet, è vino maximè.* Ac postea quoque, cùm varia enumerasset, quæ alvum purgent, ait iisdem vim esse exinaniendi vesicas, renesque purgandi.

* libro de tuenda valetudine.
† cap. 9, sive pag. 86.
* sanguinis expertium.

CAPUT XLIII.

De partium, quæ generationi inserviunt, morbis, ac remediis: ac duplici istorum consideratione. Vnde sit suffocatio uteri, eique medicina è phoca, unque marino, delphino. Carcinomatis vulvæ remedium è cancro fluviatili. Vteri, quatenus generationi dicatus est, triplex consideratio. Menses cieri polypodiis, sepiolis, felle scorpii marini, cinere marini pulmonis, echinis tusis, cancris coctis cum lapatho, apio, vel hyssopo. Eosdem contrà sisti echeneide, & cancris ex aqua potis. Partum educi ope siluri, cancri, torpedinis; & quo pacto hæc auxilietur: juvare etiam cochleas, si suffumiges oculis piscis saliti. Suffitus è polypo, locusta, perca, mæna, post partum conducibiles. Verendis virilibus remedia ex salsamentis, & cochleis. Venerem cieri cochleis, erythinis, jecore ranæ, dente crocodili, hippocampo, nervo rubetæ, polypo, burbaro. Impediri eandem tum felle torpedinis, cujus ratio allata; tum echeneide, & hippopotami pelle.

MEmbra ventris, de quorum morbis diximus, faciunt ad conservationem individui: sequuntur illa, per quæ species perennat. Vt in muliere est uterus; in viro testes, ac veretrum. Propterea, quæ hujusmodi sunt, bifariam consideramus, ut partes viventes, & ut determinatas ad speciei continuationem. Priori modo affectus uteri est strangulatio, proveniens ex obstructione vasorum semen, vel menstruum sanguinem, deferentium: unde provenit refrigeratio uteri, ac ejus convulsio, & tandem animi deliquium.

Suffocationi matricis medetur caro vituli marini, juxta Avicennam. Imò Hippocrates ipse, libro de natura muliebri†, cùm graveolentium suffitum præscribit, iniis etiam phocas recenset. Eâdem de caussâ hystericis prosunt

† sect. 5, pag. 139, edit. Wechelianæ.

suffitus unguis marini : ut docet Dioscorides lib. II, cap. X. Vngues vocat *εὐώδεις*, quod non interpretandum *bene olentes*; sed gravis, ac vehementis odoris : ut bene ad eum Dioscoridis locum annotavit Ianus Antonius Saracenus. Nec enim bonis odoribus ea vis : & constat, unguem marinum quodammodo castoreum redolere. Addam & remedium è Plinii lib. XXXII, cap. X : *Delphini adipe linimenta accensa excitant vulvæ strangulatu oppressas. Item scombri in aceto putrefacti.*

Vlcera etiam vulvæ, & quæ hujus generis, pertinent ad communes affectus. Remedium ibidem Plinius tale adducit : *Carbunculos, & carcinomata in mulierum parte, præsentissimo remedio sanari tradunt cancro feminâ, cum salis flore contuso post plenam lunam, & ex aqua illuto.* Sed de ulceribus universè inferiùs dicetur.

Quatenus autem uterus ad continuationem speciei determinatur, triplicem habet facultatem; unam purgationis menstruæ, alteram conceptionis, tertiam partus. Purgatio nunc cienda, nunc sistenda. Ad menses ciendos conducunt bolbidia, sive polypodia; item si sepiolæ in vino, & oleo coctæ, edantur; ut Hippocrates tradit in secundo de morbis muliebribus. Idem eo opere, & lib. de natura mulierum, commendat fel scorpii marini lanâ exceptum, & in umbra siccatum. Plinii quoque est lib. XXXII, cap. X : *Pulmonis marini cinis adalligatus egregie profluvia purgat. Echini viventes tusi vino dulci poti.* Et post aliqua : *Cancri in jure cocti cum lapatho, & apio, menstruas purgationes expediunt.*

Echeneis contrà, sive remora, quæ naves sistit, eamque, Plinio * teste *ob caussam amatoriis quoque veneficiis infamis est, & judiciorum ac litium morâ; hæc crimina unâ laude pensat, fluxus gravidarum utero sistens, partusque continens ad puerperium.* Idem lib. XXXII, cap. X : *Cancri ex aqua poti* (dicuntur) *profluvia sistere : ex hyssopo, purgare.* Quare, quòd superiùs, ut vidimus, ciere menses ait, id non à natura cancri fuerit; sed eo præparandi modo, quem antè diximus. Atque hoc firmat, quòd Plinius in verbis proximè allatis ait, ex aqua menses sistere, ex hyssopo purgare.

* *lib. 9, cap. 25.*

Sunt & remedia ad partus continendos. Plin. lib. XXXII, cap. X : *Cancros ex aqua recentes, vel aridos, bibunt ad partus continendos.*

Partum quæ juvent, mortuumve educant, tradit Plinius ibidem : *Siluri*, inquit, *suffitu, præcipuè Africi, faciliores partus fieri dicuntur.* Ac post aliqua : *Cancri ex aqua poti, si partus stranguletur, auxiliantur.* Et mox : *Hippocrates ad purgationes, mortuosque partus, utitur illis cum quinis lapathi radicibus, cum ruta, & fuligine tritis, & in mulso datis potui.* Ac postea : *Mirum quod de torpedine invenio : si capiatur, cùm Luna in Libra fuerit, triduoque asservetur sub dio, faciles partus facere postea, quoties inferatur.* Sine dubio est id, ut multa in eo alia, superstitiosum. Quod si admota torpedo partum juvet; fuerit ex eo, quòd, naturâ à torpedine stupefactâ, dolor non sentiatur; & hoc pacto, quasi induciis quibusdam, firmetur natura.

Illi verò, quod de cancris dictum, simile hoc de cochleis apud Serenum Sammonicum cap. XXXIII :

Atque ubi jam certum spondet prægnatio fœtum :
Vt facilis vigeat servata puerpera partu,
Dictamnum bibitur, cochleæ manduntur edules.

Partum quoque accelerat, si suffumiges oculis piscis saliti: ut Capivaccius tradit lib. IV Medicinæ practicæ, cap. IX.

Varia etiam conducunt à partu. Ipse enim Cous senex lib. I *γυναικείων* *, ut λόχια † meliùs fluant, polypis, ac locustis, vesci jubet. Est & Plinii lib. XXXII, cap. X : *Percarum, vel mænarum capitis cinis admisto sale, & cunilâ, oleoque, vulvæ medetur : suffitione quoque secundas extrahit.*

* *de morbis muliebribus.* † *purgamenta post partum.*

Quemadmodum vero de genitali mulierum parte dicebamus : ita de virili etiam statuendum; eam attendi bifariam, ratione affectûs communis, & particularis. Ad communem pertinet illud Plinii libri XXXII, cap. IX : *Carbunculos verendorum privatim salsamenta cocta cum melle restinguunt. At testem si descenderit, cochlearum spumâ illitum volunt.* Et hoc Sereni Sammonici cap. XXXVI :

Sin autem existit durum tibi glandibus inguen,
Proderit induci cochleas cum melle minutas.

At particularis affectus sunt, quæ ad partem hanc pertinent, non quatenus est pars vivens, sed quatenus Veneri destinatur. Huic quoque rei prospexit Deus aquatilia condendo. Nam alia sunt idonea Veneri ciendæ, alia exstinguendæ. De prioribus sic Plinius lib. XXXII, cap. II : *Concitant cochlearum fluviatilium carnes sale adservatæ, & in potu ex vino datæ : erythini in cibo sumti : jecur ranæ diopetis, vel calamitæ, in pellicula gruis alligatum : vel dens crocodili maxillaris annexus brachio, vel hippocampus : vel nervi rubetæ dextro lacerto adalligati.* De erythino, sive erythrino, favet Xenocrates : qui in fragmento de aquatilibus ait, Venerem ciere, si bibatur vinum, in quo erythinus fuerit suffocatus.

Polypi quoque esum ad Venerem conferre, Diocles tradidit libro primo Salubrium, & inde Athenæus lib. VII *. Similiter Paulus Ægineta lib. I, cap. XXXV; quod est de Venere. In caussa est, quòd piscis hic multum nutriat, & sit flatuosus, & salsugine suâ cieat pruritum. Nec solùm ea est polypodis vis; sed omnium piscium mollium; ut Athenæus lib. VII ex Diocle ait, & ex Rufo Aëtius lib. III, cap. VIII. Dioclis verba sunt ista † : Τὰ δὲ μαλάκια πρὸς ἡδονὴν, καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια· μάλιστα δὲ οἱ πολύποδες· *Mollis cute pisces, & sapore valent, & Venerem juvant : præcipue polypodes.* Itidem, ut Paullus Iovius lib. de Pisc. Rom. cap. XXXVIII ait, burbarus & sapore præstat, & Venerem auget. Est verò is Larii ac Mantuani lacus piscis, Venetis *raynas* dictus, *carpena* Ticinensibus, Placentinis, atque aliis Padi accolis.

* *in piscibus à π incipientibus.*

† *loco ante memorato : puta Athenæi lib. 7, cap. 19.*

Quia verò non omnibus, nec semper, conducit Venus : eò & data homini remedia, quæ illam impediant. Sic penis arrectionem prohibet fel torpedinis, si bibatur : ut est apud Galenum

num lib. II Euporiſtôn, cap. LXXV. Apud Plinium quoque eſt lib. XXXII, cap. II: *Venerem inhibet echeneis, & hippopotami frontis è ſiniſtra parte pellis in linteolo adalligata, felve torpedinis vivæ genitalibus illitum.* Vbi per *vivæ fel*, recens exemtum intelligi, ſatis apertum arbitror. Quid mirum autem, cùm torpedo (ut Turpilius in Heterâ * loquitur) torporandi habeat vim, hoc eſt, torporis inducendi? Etiam homo ſi biberit vinum, in quo ſuffocatus eſt mullus, ad Venerem fit impotens: ut ex Athenæo dicebamus lib. II, cap. XXIX.

** apud Nonium Marcellum in Torporavit.*

CAPVT XLIV.

Ad brachia, femora, pedes, acceditur. Vſus unguium, ac remedium ſcabritiei unguis ex alece. Medicina pernioni, & digitorum fiſſuris, ex cancris. Alia item pernioni medicina ex pulmone marino, & oſtreis. Morbi articularis cauſſa gemina: ac ejuſdem remedia ex torpedine, quæ poſterioribus Græcis τούρπαινα, *& quæ cauſſa tantæ facultatis. Obiter de vi ſimili narciſſi, & vocis ejus etymo. Præterea arthritidi prodeſſe cochleas, hirudines, ranas, rubetas, leporem marinum, fibrum, vitulum marinum, centrinam; cujus & etymum memoratum. Iſchiadico morbo remedium ex ſiluri muria, item cochleis è vino.*

NVnc ordo exigere videtur, ut à ventris morbis, ac remediis, gradum capeſſam ad conſiderationem eorum, quæ Græci nuncupant κῶλα: ut ſunt rami è vivo corporis trunco exſtantes. Hujuſmodi ſunt brachia è thorace dependentia. Sed præcipuè id nomen, ut Pollux * indicat, merentur femora, & pedes. In hiſce nihil, ſi pilos exceperis, abjectius videtur unguibus. Vt quos Natura, ſi Ariſtotelem * audimus, non excogitarit πρὸς χρῆσιν †, ſicut in animantium aliis; ſed ut eſſent σκέπασμα τῶν ἀκρωτηρίων *. Verùm haut dubium, quin ungues non modò ornent, ſed digitos etiam muniant: quod Ariſtoteles ipſe tradidit in primo de Vſu Partium. Scabritiei illorum mederi docet Plinius lib. XXXII, cap. X: *Alex deferveſacta unguium ſcabritiem, cinisque è capite mænarum, extenuat.*

† lib. 2, cap. 4, ſect. 40.
** lib. 4 de Partibus Animal. cap. 10.*
† ad uſum aliquem.
** integumentum extremorum digitorum.*

Gravius eſt malum, quod Græcis χίμετλον, quaſi χείμετλον, ἀπὸ τοῦ χειμῶνος † vocatur. Latinis eſt *pernio*, quaſi *pternio*, à πτέρνη, *calx*: unde Onomaſticon: *Pernio*, πτερνίον. Exulceratis jam pernionibus, ac rimis pedum, proſunt cancri fluviatiles uſti, melle, aut cerato excepti. Ita Dioſcorides lib. II Mater. Med. cap. XII, & Parabil. cap. CLXXXII, item Aëtius lib. II, cap. CLXXIV. Vbi addit, etiam ſanare digitorum fiſſa, quæ Græcis ῥαγάδες, & ῥῆξεις. Præterea memorato Parabilium loco legas, conducere pernionibus pulmonem marinum tritum, ac pro cataplaſmate impoſitum. Adhæc oſtreorum teſtas, admiſto melle, perniones ſanare, eſt apud Plinium Secundum lib. XXXVI, cap. II.

† ab hieme.

At longè graviſſimum eſt malum podagræ, gonagræ, chiragræ. Sed hæc continentur generali nomine ἀρθριτικῶν *: quod & ἰσχιάδα † comprehendit. Itaque deinceps veniam ad artus, ſive, ut Græci voant, ἄρθρα: unde & morbus ἀρθρῖτις, quemadmodum Latinis *morbus articularis*, nominatur.

** articularis morbi.*
† arthritidem coxendicis.

Morbi hujus cauſſa eſt gemina: una eſt articuli imbecillitas. Articuli autem nomine intelligo non modò oſſis caput, & κοτύλην, ſive γλήνην, hoc eſt, oſſis cavitatem, quod caput, ſive proceſſum alterius oſſis recipit; ſed etiam membranas, ligamenta, tendines; & quicquid natura articulorum gratiâ fabricavit. Altera cauſſa eſt humor ſuperfluus, qui in articulum receptus vel tenſione, vel calore eo, qui fit præter naturam, parit dolorem. Noxius ille humor, ſi pedes infeſtet, ποδάγρα vocatur; ſi manus, χειράγρα; ſi genu, γονάγρα; ſi coxas, ἰσχιάς: ſin varios occupet articulos, generali nomine ἀρθρῖτις dicitur: ut docet Galenus in III Aphor. comment. XVI, & Aëtius lib. XII, cap. VI.

Podagræ, & omni morbo articulari, prodeſt, ſi torpedo nigra parti dolenti viva imponatur: quomodo Anteros, Cæſaris libertus, curavit hunc morbum: ut eſt apud Scribonium Largum cap. CLXII, & Marcellum cap. XXXVI *. Apud Æginetam quoque lib. XVII, cap. XVII, legas, podagram mirum in modum leniri, ſi appoſueris, quo loco dolet, libram remedii diaturpænes: ubi remedium idem intelligitur. Nam Græcè eſt, διὰ τουρπαίνης. Quippe τούρπαινα eſt eadem, ac *torpedo*: imò inde novella Græciæ vox originem traxit. Neque remedium hoc in minuto duntaxat dolore locum habet; ſed etiam in inflammatione. Nimirum ea eſt piſcis illius natura, ut obſtupefaciat, & hoc pacto auferat dolorem: ſicut diximus, cùm de ſedando capitis dolore ageremus. Interea & cocta idem præſtat: ut Trallianus ait lib. XI. Iubet verò cum ea coquere narciſſum: nempe quia βαρύοδμον ἄνθος ναρκᾶν ἐμποιεῖ τοῖς νεύροις. *gravis odoris flos torporem inducit nervis*: ut ait Clemens Alexandr. lib. II Pædag. Quomodo & Plinius ait lib. XXI, cap. XIX, *nervis inimicum, caput gravantem, & à νάρκῃ narciſſum dictum, non à fabuloſo puero.* Vt in eo conveniant torpedo, & narciſſus, quòd νάρκην, hoc eſt, torporem, ſtuporemque, inducant nervis, ſic ut ſenſus, & motus, iis auferatur.

** pag. 247, edit. Rivin.*

Cochleæ quoque, ſi crudæ imponantur, podagricas inflammationes leniunt: ut Dioſcoridi obſervatum lib. II, cap. XI. Ac cap. XXXIX tradit, pulmonem marinum, ſi fuerit recens tritus, auxiliari podagricis. Alia quoque remedia ſuggerit Plinius. Vt lib. XXXII, cap. X: *Hirudines, quas ſanguiſugas vocant, multi podagris quoque admittendas cenſuere. Decidunt capite, & pondere ipſo ſanguinis detractæ, aut ſale adſperſæ. Aliquando tamen adfixa relinquunt capita: quæ cauſſa vulnera inſanabilia facit, & multos interemit: ſicut Meſſallinum è Conſularibus patricus, cùm ad genua admiſiſſet. Invehunt varius remedio verſo: maximeque rufæ ita formidantur. Ergo ſugentia ora forficibus præcidunt: ac veluti ſiphonibus defluit ſanguis: paulla-*

tim morientium capita se contrahunt, nec relinquuntur. Idem cap. præcedenti remedium præscribit è ranis: *In articulis morborum impetus sedant ranæ subinde recentes impositæ, quas quidam dissectas jubent imponi.* De iisdem, & aliis, hæc antea * dixerat: *Podagris, articularibusque morbis, utile est oleum, in quo decocta est rana, & ipsius intestina, & rubetæ cinis cum adipe vetere. Quidam & hordei cinerem adjiciunt, trium generum æquo pondere.. Iubent & lepore marino recenti podagram fricari: fibrinis quoque pellibus calceari, maximè Pontici fibri: item vituli marini, cujus & adeps prodest.* Sanè & Galenus in secundo Euporistôn narrat, si calcei gestentur è corio phocæ (ut & leonis, lupi, vulpis) fore, ut pedes non doleant. Ac similiter Marcellus, ut vocant, Empiricus capite sexto & trigesimo †: *Vituli marini, aut, quod melius est, hyænæ pelle facta calciamenta* (sic rectè Cornarius, non *medicamenta*, expressit) *siquis in cotidiano usu habuerit, efficaciter podagræ morbo carebit.*

* eodem cap.

† pag. 246, edit. Froben.

Κεντρίνη piscis est à κέντροις, sive aculeis, sic dictus. Meminere Athenæus *, & Oppianus †. Oleum ejus illitum medetur morbo articulari: quod experientiâ sibi compertum tradit Rondeletius lib. XII de Piscibus Marinis, cap. IX.

* lib. 3.
† lib. 7 Ἁλιευτ.

Extremo loco aliquid de morbo addam ischiadico; qui corruptè vulgo *sciatica* nuncupatur. Nam & is morbus est articularis; quia à podagra, & aliis, non aliter differt, quàm quòd (ut Paulus Ægineta ‡ ait) humor hîc consistat in compage, & articulo τοῦ ἰσχίου, sive coxæ; unde & nomen. Ischiadicis muria siluri infusa medetur; ut Dioscorides ait lib. II, cap. XXIX. Similiter Plinius lib. XXXII, cap. IX ait, *ischiadicorum doloribus dari muriam siluri clystere infusam.* Ac favet Galenus lib. XI Meth. ubi refert, muriam salsorum piscium acrimoniâ suâ humores coxendici infestos attrahere, eosque evacuare. Serenus quoque Sammonicus cap. XXXVII, quando

‡ lib. 3, cap. 73.

— occultus victâ coxendice morbus
Perfurit, & gressus diro languore moratur,

jubet, *— in Aminæo cochleas haurire Lyæo.*

Quo ex loco colligo, *Aminææ* etiam scripsisse Maronem in II Georg. non *Tamniæ*: quod est apud Verrium, sive Festum. Sanè pro priori etiam lectione sunt Servius, Philargyrus, Hesychius in Ἀμιναῖον, &, quod habemus glossarium Græcum MSum hactenus ineditum.

CAPVT XLV.

De morbis corporis externis; ut vulneribus; eorumque sordibus extergendis remedium è cinere echini marini. Spiculis è corpore extrahendis remedia è siluris, & sepiis. Pro cælo, soloque, vulnera faciliùs, vel difficiliùs, sanari. Adustis medicina è cancris, & buccinis. Vlceribus, & carni excrescenti, prodesse echinos marinos eorumque testas; item purpuras, buccina, aliaque testacea, garum siluri, vela lterius piscis, ipsum etiam silurum, caput mænæ, cinerem sepiæ. Adhæc carcinomatis conducere cancros, uti & gangrænæ. Itidem carcinomata sanari salsis percarum capitibus: ulcera purgari salpe. Carbunculis remedium è coracino, & mullo: tumori è murice, & scorpione marino: adversus epinyctidas medicina ex ichthyocolla. Quomodo differant impetigo, scabies, lepra, elephas. Remedium his è cochleis, vitulis marinis, muræna, pastinaca, hippocampo, delphino. Adversus cutis maculas, & rugas, remedia è murice, conchyli, ichthyocollâ. Adversus verrucas, è conchyliis. Pilos attenuari sepiæ testâ. Ψίλωθρα è lepore marino, thunno, ranis, testudine, scolopendrâ, urticâ marinâ, & stellis marinis.

POstquam nobis de internis actum corporis morbis, nunc series exigit; ut de externis loquamur. Sed horum aliqui sunt certæ corporis partis; ut capitis alopecia, colli struma, pedum pernio, manuum pedumque scabrities; de quibus diximus. Deinceps videamus de externorum iis, qui vel totius sint corporis, vel plurium ejus partium. Atque hi vel à caussa sunt internâ, vel externâ. Externa sunt vel à caussa inanimâ, vel animatâ. Inanimâ; ut gladio, sclopeto, lapide, igni. Hujus igitur loci sunt vulnera, & exustiones.

Cinis echini marini, cum testis cremati, exterget vulnerum sordes: ut ait Ælianus lib. XIV de Animal. cap. IV.

Cochleæ crudæ, testis impositæ, spicula, & aculeos eximunt: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XI, & Parabil. libro I, cap. CLVIII. Vbi & legas, ad hoc prodesse siluri saliti carnes. Plinii est de hac ipsa aquatilium facultate lib. XXXII, cap. X: *Extrahunt tela corpori inhærentia sepiarum testæ ex aqua, salsamentorum carnes, cancri fluviatiles triti, siluri fluviatilis (qui & alibi, quàm in Nilo, nascitur) carnes impositæ recentes, sive salsæ. Ejusdem cinis extrahit, & adeps.*

Alia etiam vulnerum remedia legas apud veteres, & juniores. Cujusmodi sine dubio sunt capienda de iis, quæ medicabilia sunt. Nec enim omne vulnus medicinam recipit: imò aliquod uno est loco medicabile, altero non item. Sic dicitur *, vulnus omne Florentiæ acceptum in capite esse letale; Ferrariæ autem esse immedicabile, si tibiæ sit inflictum. Cujus rei rationem arcessam à diverso urbis situ: quia prout venti calorem, ac frigus; siccitatem, vel humorem, adferunt: ita variant corpora, & ejus partes, atque affectus. Hæc de vulneribus.

* Iosephus Quercetanus in Sclopetario cap. 3, pag. 42, editionis Lipsiensis an. 1614.

De adustis ita Plin. lib. XXXII, cap. X: *Adusta sanantur cancri marini, vel fluviatilis, cinere; & ea, quæ ferventi aquâ combusta sunt.* Similiter juvat buccina sale expleta, ustaque in crudo fictili, & ambustis, cataplasmatis more, imposita, donec in crustam induretur, & suâ sponte decidat ambustis. Vide Dioscoridem lib. II de Mat. Med. cap. V, & Parabil. I, cap. CLXXIX.

Hæc de morbis externis à caussa externa. Sunt alii ab interna. Nam si natura nequeat excernere superflua per meatus destinatos: hoc agit, ut regurgitent, vel in glandulas, quæ facilè † defluxus

† Hippocrates lib. de glandulis.

defluxus recipiunt: (atque huc etiam pertinent χοιράδες, five ftrumæ; de quibus vidimus) vel in articulos, ut in arthritide; de qua item dictum: vel in cutim, ut in ulceribus, tumore, fcabie, clavo, verrucâ, ac fimilibus.

Conbuta echini marini tefta carnes ulcerum excrefcentium compefcit: ut eft apud Diofcoridem lib. II Mat. Med. cap. I, & Plinium lib. XXXII, cap. I. Integrum verò echinum uri, jubet Galenus in XI Simplic. Ac fimiliter Oribafius, Paulus, Aëtius. In Parabilibus Diofcoridi tributis videas, magnam in talibus vim tribui, nunc echini cineri; ut lib. I, cap. CXX: nunc teftæ ejus crematæ; quâ ulcera expurgari legas libri ejufdem cap. CLXXXVII. Idem cap. CIX vim iftam carnes excrefcentes reprimendi tribuit buccinæ crematæ. Similiter lib. II Mat. Med. cap. IV, & V, affignat eam vim tum purpuris, tum buccinis. Deque buccinis idem legas Parabil. lib. I, cap. CCI. Nempe omnibus teftaceis, fi urantur, ea eft facultas: ut ex Paulo, Oribafio, Actuario, & Aëtio videre eft. Idem præftat garum filurorum, vel aliorum pifcium: ut legas apud eundem lib. II Mat. Med. cap. XXXIV, ac præcipuè Parabilium lib. I, cap. CCI. Plinii etiam eft lib. XXXII, cap. X: *Vlcera, quæ ferpunt, & ex iis excrefcunt, ex capite mænarum cinis, vel filuri, coercet.* Ibidem habes: *Sepiarum cinis carnes excrefcentes tollit, & humida ulcera.* Eodem capite ait: *Cancri marini cinis ufti carcinomata compefcit. Ad hoc & fluviatilis fufficit cum melle, lineâque lanugine. Aliqui malunt alumen melque mifcere cineri.* Paulus itidem lib. IV, cap. XXVI traditum ait Archigeni, cancrofis, ac malignis ulceribus prodeffe cancros fluviatiles cum cadmia, utriufque partibus æqualibus tritis, & infperfis: item cinere cancrorum impofito unà cum cerato. Vti & eorundem cinerem cum melle gangrænis mederi, legere eft in Diofcoridis Parab. lib. II, cap. CCIV. Alia etiam ulcerum tumorumque remedia fuggerit Plinius †, loco jam femel iterumque memorato. Verba ponam: *Carcinomata percarum capita falfarum efficaciùs coercent, fi cineri earum mifceatur fal, & cunila capitata, oleoque fubigantur.* De cancris, quæ fubdit, jam vidimus. Paullo pòft ait: *Salpe expurgat ulcera in linteolis concerptis.* De echino quod fequitur, antea dictum. Hinc fubjungit: *Carbunculos coracinorum falfamenta illita difcutiunt. Item mullorum falfamenti cinis. Quidam capite tantùm utuntur cum melle, vel coracinorum carne. Muricum cinis cum oleo tumorem tollit: cicatrices, fel fcorpionis marini.*

† lib. 32, cap. 10.

Adverfus ἐπινυκτίδας, (puftulas, five ulcufcula fubrubra, mucofam faniem continentia, fic dicta, quia imprimis de nocte hominem excrucient) remedium eft ichthyocolla, pifcis fic vocatus à corio, vel ventre, glutinofo. Ita Plinius lib. XXXII, cap. VII. De multiplici ejus ufu inferiùs agemus.

Varia etiam aquatilia medentur cutis afperitati, ac prurigini. Sed ut morbus is, fic remedia variant. De morbo priùs loquar. Si lenior fit, pruritus vocatur λειχὴν, five *impetigo.* Quod malum adeò mite, ut fanare poffis, fi quotidie defrices falivâ jejunâ. Sin malum fic glifcat, ut cutis in furfures refolvatur, nominatur propriè ψώρα, five *fcabies.* Quod fi afperitas non modò fummam cutim vitiet; fed altiùs defcendat in carnem fubjectam; nec furfures, fed fquamæ, ex cute oboriantur: ab hifce fquamis, quas Græci λεπίδας nuncupant, appellatur λέπρα, quafi λεπηρά. Arnobius lib. I *vitiliginem* pro eo dixit. Eft verò tantus in hac pruritus, ut nec fcabendo juvetur; fed eo fæpe ulcera, & inflammationes, proveniant. Si denique in lepra humor magis uratur, & malignior fiat, ἐλέφας, vel ἐλεφαντίασις, dici folet: partim quia homo intumefcit, ut quodammodò craffitiem elephantinam referat; fed præcipuè, quod corium colore, & afperitate, ob profundas fiffuras, elephantino fiat corio fimile. Nunc varia iftis remedia adferamus.

Omnium cochlearum, tum marinarum, tum terreftrium, teftæ crematæ lepras, & vitiligines, extergent: ut legere eft apud Diofcoridem lib. II Mat. Med. cap. XI. De folis tamen terreftribus id prædicat Aëtius cap. CXXXII, lib. I, Tetr. IV. Ac fimiliter Diofcorides, five alius, Parabil. lib. I, cap. CXX, & CXXIX. Sed marinas etiam, imò præcipuè, intellexiffe videtur Serenus Sammonicus cap. VI:

> *Pruritus autem falfos levat humor aceti,*
> *Sive maris rabidi fudor, cochleæque minutæ,*
> *Quarum contactu perimetur acerba libido.*

Et fanè teftæ earum, in quibus & umbilici marini, & neritæ, vim habere expurgandi, arguit excalfaciendi, urendique facultas: ut ex quarum teftis fiat calx. Vnde & cicatrices oculorum corrigunt; ut auctor eft Bellonius lib. II de Aquatil. cap. X.

A cochleis ad alia venio remedia. Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Lichenas, & lepras, tollit adeps vituli marini; murænarum cinis cum mellis obolis ternis; jecur paftinacæ in oleo decoctum; hippocampi, & delphini, cinis ex aqua illitus.* Ibidem legas: *Pruritum, fcabiemque, non hominum modò, fed & quadrupedum, efficaciffimè fedat jecur paftinacæ decoctum in oleo.* Plinio, Naturalis Hiftoriæ fcriptori, fubdam Plinium Valerianum: cujus hæc lib. II rei Medicæ, cap. LVI: *Græco nomine lichenes appellatur, quod vulgo mentagram appellant: & eft vitium, quod per totam faciem folet ferpere, oculis tantum immunibus: defcendit verò in collum, & pectus, ac manus: fœdat cutem; eofque, qui fic vexantur, ofculari non convenit; quoniam contactus eorum perniciofius fore perhibetur. Manlius Cornutus Prætor, provinciæ Aquitaniæ legatus, ducentis in hoc morbo locavit fe curandum.* Pro quo Plinius Secundus lib. XXXVI, cap. I: *Manilius Cornutus ex Prætoriis.* Varia exinde remedia Valerianus fubdit: inter alia autem, *delphini jecinoris cinerem ex aqua.* Quod remedium etiam apud antiquiorem Plinium eft; ut ex verbis allatis antè vidimus.

Hinc fubjiciam remedia adverfus cutis maculas, & rugas. Plinii eft loco Hiftoriæ Natu-

ralis proximè memorato: *Muricum, vel conchyliorum testæ cinis, maculas in facie mulierum purgat cum melle illitus, cutemque erugat, extenditque septenis diebus illitus, ita ut octavo candido ovorum foveantur.* Et postea: *Ichthyocolla erugat cutem, extenditque in aqua decocta horis quatuor, dein contusa, colluta, & subacta ad liquorem usque mellis. Ita præparata in vase novo conditur, & in usu quatuor drachmis ejus binæ sulfuris, & anchusæ totidem, octo spumæ argenteæ adduntur, adspersâque aquâ teruntur unà. Sic illita facies post quatuor horas abluitur. Medetur & lentigini, cæterisque vitiis, ex ossibus sepiarum cinis.* De sepiæ facultate ista similiter Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XXIII.

Sunt & cutis vitia verrucæ, clavi, similiaque: quibus inter alia conchylibus mederi docet Serenus Sammonicus:

Si rupta immensos fundit verruca cruores,
Purpureo triti cineres de vellere prosunt,
Quod fuerit vero conchyli sanguine tinctum.

Quod si tanti videtur, ut hic quoque, non dico de capillis, de quibus antea diximus; sed de reliqui corporis pilis agamus; etiam ex aquatilibus remedia sunt hos attenuandi, & extergendi. Vim illam habet sepiæ testa: ut est apud Dioscoridem lib. I Parabilium, cap. CIII. Sed hic simpliciter dicitur σηπίας ὄςρακον*: apud Aëtium verò lib. VI, cap. LXV † legas pro eo: τὸ τῆς σηπίας (ὄςρακον) κεκαυμένον, καὶ ἄκαυςον*. Sepia testa exusta aufert varos (ἴονθυς.) Dioscorides cap. CXXIII, & Aëtius cap. XIII Serm. IV Tetrabib. II. Pilis verò denudant pharmaca ex lepore marino, hepate thunni putrefacto, ranarum in viridibus arundinetis agentium ichore, marinæ testudinis sanguine: adhæc oleo ex marinis scolopendris, urticâ marinâ, & stellis marinis: qua de re Galenus in primo de Composit. Medic. sec. loc. cap. IV, & ex Galeno Actuarius in VI Meth. Aëtius lib. VI, cap. LXIII, Oribasius lib. IV ad Eunap. cap. VII. Quodque de scolopendris dixi marinis, apud Dioscoridem quoque legas Parabilium lib. I, cap. CIV. Sed hic simpliciter dicitur σηπίας ὄςρακον †: pro quo apud Aëtium * lib. VI, cap. LXV legas, σηπίας ὄςρεακα κεκαυμένα †.

* *sepia testa.* † *sive pag. 116, edit. Aldina.* * *sepia testa & usta, & non usta.*

† *sepia testa.* * *edit. Ald. pag. 116. a.* † *cremata sepia testa.*

CAPVT XLVI.

Alius modus, quo pisces, & alimoniæ prosunt non comesti, & medicinæ non applicitis foris]: nempe quatenus pisces piscium illicio captamus. In hoc inservire homini delphinos, polypos, sepias. Nec pisces modò piscibus capi, sed etiam quadrupedes. Hanc utilitatem præstare blennum, qui perperam aliquibus blemmus *vocatur. Quæstio, an pellis phocarum tutos præstet à fulmine, tangitur solum; quia superius de ea actum.*

Vidimus, quantum ex piscibus emolumentum capiamus, tum cibi caussâ, in valetudine secundâ; tum medicinæ gratiâ, in eâdem adversâ. Atque hæc princeps eorum utilitas est: præter quam altera est priori subserviens, tum in mensis, tum in medicamentis. Est ea, quòd piscibus alios piscium utrumque in usum venamur. Hoc ex delphinis cognoscimus, cum homine societatem ineuntibus piscationis: quam rem scitè exponit Plinius lib. IX, cap. VIII. Æliani quoque est lib. II de Anim. cap. VIII: Λόγοι φασὶν Εὐβοέων, τὺς ἁλιέας τὺς ἐκεῖσε τοῖς δελφῖσι τοῖς ἐκεῖθι ἰσομοιρίαν τῆς θήρας ἀπονέμειν· *Sermo hic apud Eubœos percrebuit, piscatores indigenas cum delphinis partiri piscium capturam.* Præterea odor piscium ad alios capiendos confert. Plinius lib. IX, cap. XXX: *Mirè omnes marini (pisces) expetunt odorem polyporum: qua de caussa & nassis illinuntur.* Hoc haustum ex Aristotelis lib. IV Hist. Animal. cap. VIII. Vbi & sepias, & polypos, ait piscationi esse utiles, quia pisces eorum odore allecti faciliùs capiantur: unde colligit, pisces odorandi habere facultatem. Diximus aliquid de argumento illo libri hujus cap. XIII: nunc ipsum audiamus philosophum libri IV Histor. Animal. cap. VIII *: Καὶ ὅλως δὲ πρὸς τὰ κνισσώδη πάντες φέρονται μᾶλλον. καὶ τῶν σηπιῶν δὲ τὰ σαρκία σαθεύσαντες ἕνεκα τῆς ὀσμῆς, δελεάζουσι τούτοις. προσίσχονται γὰρ μᾶλλον. τοὺς δὲ πολύπους φασὶν ὀπτήσαντας, εἰς τοὺς κύρτους ἐντιθέναι, οὐδενὸς ἄλλου χάριν, ἢ τῆς κνίσσης. *Ac omnino omnes ad nidores potiùs feruntur. Vnde etiam frustula carnis sepiarum densta, odoris gratiâ, objectantes iis, pisces inescant. Sic enim faciliùs accedunt. Polypos etiam ajunt assatos, nonnisi nidoris gratiâ, retibus indi.*

Prosunt quoque venatoribus. Siquidem terrestres lupi, qui, ut diximus libro III †, multimodis in medicina prosunt, capiuntur pisce blenno. Modum ostendit Diophanes apud Cassium Dionysium: ut retuli cap. LXXIII. Vbi & monui *, perperam apud eum βλέμμον scribi, quamquam & *blemmum* reddidit Cornarius. Omnino enim βλέννος dicendum: ut est apud Oppianum in I Ἁλιευτ. Estque id nomen contractum ex βλέννιος: proùt vocatur Athenæo in VII.

Ad medicinam quoque προφυλακτικὴν †, partem τῆς ὑγιεινῆς *, pertinet, quòd corium marini induentes vituli reddamur tuti ab ictu fulminis; imò &, si currus, quo vehimur, corio istiusmodi fuerit obtectus. Sic quidem Augusto, & Severo, persuasum fuit. Sed quàm infirmo hoc tibicine nitatur, diximus jam lib. tertio cap. VII.

* *secundum dist. Cas. Scal. sect. 252.* † *cap. 73.* * *ad oram.* † *præservantem, sive quæ præsentem conservat sanitatem.* * *quæ tuetur sanitatem.*

CAPVT XLVII.

Ex piscibus usus, & sæpius luxus, in vestibus purpureo tingendis colore; item in margaritis. De margaritis priùs dictum: ubi expositum unionis, *&* margaritæ *ἔτυμον: & cur etiam χάλαζα vocetur.* Concham, *&* margaritam, *differre. Conchæ Tertulliano* maris poma: *margaritæ autem potiùs conchæ vitium, quàm decus. Quæ conchæ sint margaritiferæ. Ex veterum opinione margaritas nasci ex rore: sed sententia hæc refellitur. Conchæ aliæ ἐμβύθιοι, aliæ ἀναφερεῖς. Vt, judicio veterum, margaritæ gliscant tonitru,*

fulgetro decrescant. Ostrea dicta Nereidos tubera. *Hinc itum ad tincturam. Conchylii vox* πολύσημος. *Conchyliatæ, & purpureæ vestis discrimen. Hodie purpureum colorem esse ab herbis: sed fuisse olim ab aquatilibus, quæ eum in mediis haberent faucibus.* Trachalus *quid, &* μήκων. *Fullonis, & tinceæ commoda in eluendis vestium maculis: conchæ porcellanæ usus in poliendis linteis; uti & chartis.*

DEinceps aperiam, quantum utilitatis adferant pisces extra ea, quæ ad alimoniam, ac medicinam, pertinent. Ac primùm quis crederet, eos etiam prodesse ad rem vestiariam? Variè tamen juvant; vituli marini corium est vestium materies: de quo Rondeletius: præcipuè verò tincturâ vestium, & margaritis. Vtrumque complexus est Plinius lib. IX, cap. XXXV: *Sed quota hæc portio est reputantibus purpuras, conchylia, margaritas!* Vbi duo priora ad tincturam referri, satis est apertum. Subjungit deinde, quæ ostendant, (ut omnium, quorum est usus, etiam est abusus) non solùm valere ad usum, sed etiam ad luxum: *Parum scilicet fuerat, in gulas condi maria; nisi manibus, auribus, capite, totoque corpore, à feminis juxta virisque, gestarentur. Quid mari cum vestibus? Quid undis, fluctibusque, cum vellere? Non rectè recipit hæc nos rerum natura, nisi nudos. Esto, sit tanta ventri cum eo societas; quid tergori? Parum est, nisi qui vescimur periculis, etiam vestiamur. Adeò, per totum corpus, animâ hominis quæsita maximè placent.* Ac post aliquammulta: *Quin & pedibus, nec crepidarum tantùm obstragulis, sed totis socculis* (margaritas) *addunt. Neque enim gestare jam margaritas, nisi calcent, ac per uniones etiam ambulent, satis est.* Hæc tum de margaritis, tùm purpureâ ac conchyliatâ veste, aliquanto pluribus explicabimus. Dicam priùs de margaritis, ut Tertullianus * ait, *vel ipso nomine pretiosis.* Latini *uniones* vocant, non quia nunquam duo simul reperiantur; ut Solino † proditum, & Isidoro ‡: verùm, quia, ut meliùs ait Plinius *, *nulli duo reperiantur indiscreti.* Margaritæ verò vocabulum, si Eustathium † audimus, fuerit à μαίρειν, unde μαρμαίρειν ‡. Sed credibilius est, unde res ipsa, (à barbaris puta) inde etiam vocabulum esse acceptum. Nempe à Persis, vel Indis: etsi hi conchas, in quibus margarita foret, βέρβερι vocarint; ut Androsthenes * tradit apud Athenæum †. Existimet aliquis, hæc eo quoque firmari, quòd Thargum Hierosolymitanum habeat מרגלי Exodi XXVIII. Sed fortasse vox ea Magistris illis, ut aliæ innumeræ, à Græcis fuit. His dicitur, tum μαργαρίτης, quia intelligitur ὁ λίθος, tum μαργαρῖτις, quia intelligitur ἡ λίθος. Dicitur & ἡ μάργαρις, & τὸ μάργαρον: junioribus etiam χάλαζα, quia referat grandinem porcinam *, h.e. alba suillæ carnis grana. A conchis, in quibus nascitur, clarè etiam distinxit Tertullianus libro de Habitu muliebri cap. VI: *Siquid de mari Britannico, aut Indico, ambitio piscatur; conchæ genus est, non dicam conchylio, aut ostreo; sed nec pelorïde gratius de sapore. Ad hoc enim conchas noverim maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus pustulat; vitium ejus magis debet esse, quàm gloria. Et licèt margaritum vocetur; non aliud tamen intelligendum, quam conchæ illius aliqua dura & rotunda verruca.* Ferunt autem margaritum pinnæ, pectines, myaces: item μαργαρόμητρα, sive, ut vocant, perularum mater: quæ pectinem magis refert, quàm pinna, ac facie exteriori scabritiem habet, & rugas.

* lib. de Pallio cap. 5.
† cap. 20.
‡ lib. 16 Orig. cap. 10.
* lib. 9, cap. 35.
† In Il. α, pag. 80. edit. Rom. & alibi.
‡ splendere.
* in navigatione Indiæ.
† lib. 3. cap. 13, sive pag. 93. edit. Commel.
* Athen. lib. 3. cap. 13, sive pag. 93.

Conchas se aperire, ac claudere, satis constat: unde & μύες ἀπὸ τοῦ μύειν * vocatæ. Ajunt verò, noctu pandi, ut ex Lunari adspergine, hoc est, rore, concipiant, atque puro illo, & pellucido humore indurescente, párere candidum illum lapillum, quem *margaritam* dicimus. Hæc sententia Plinii est, & exinde Solini, atque ex eo Ammiani Marcellini. Sed ut illud de terrestribus conchis verum sit (de his id Symmacho proditum) falsum tamen fuerit de marinis: ut vel illud argumento est, quòd cùm, teste Isidoro Chraraceno †, concharum aliæ sint ἐμβύθιοι, *quæ in fundo degunt*; aliæ ἐπιπολάζουσι καὶ ἀναφωρεῖς, *quæ in summo mari deferuntur, ac natant*: minores sint, quæ fluitant in maris superficie. Scio, quid respondeant, tantum conchis esse prudentiæ, ut fundum petant, simulac conceperint. Sed obstat, quòd conchæ maximas habentes margaritas creentur in profundo: talesque non vagentur, sed adhærescant fundo: ita ut sæpe opus sit urinatores mergi ad XX orgyarum altitudinem: sicut idem ait Isidorus. Quare multò est credibilius, ex eâdem materie & animal gigni, & lapillum: sed hunc creari ex humore puriori, ac magis perspicuo. Crescente animali, crescit quoque lapillus, sive os malis. Nam utroque modo veteres loquuntur. Si fulguret, fieri minores, traditum est Plinio lib. IX, cap. XXXV: ut alibi quoque diximus. Id fieri ait pro jejunii modo. Sed tonitrû majores potiùs reddi, censet idem: uti & Characenus Isidorus *. Nempe imbris beneficio tonitru consequentis: propter quam caussam tubera quoque tum fiunt † grandiora; ut exposuimus libri III, cap. VII. Possis iccirco eleganter vocare *maris tubera*; ut Matron parodus * ostrea nuncupat. Ejus enim versus ille apud Athenæum †:

Ὄστρεα τ' ἤνεγκε Θέτιδος Νηρηΐδος ὕδνα ‡.

* ab occludendo.
† In descriptione Parthiæ, apud Athenæum lib. 3. cap. 14, sive pag. 94. edit. Commel. & Lugdun.
* Eodem Athenæi libro pag. 93.
† Plutarch. lib. 4 Sympos.
* in Cœna.
† lib. 2. cap. 21, sive pag. 62, edit. Commel.
‡ Ostrea tulit, Thetidos Nereidos tubera.

Ac non dissimili tralatione *maris poma* appellavit Tertullianus, lib. de habitu muliebri cap. VI. Verba ipsa superiùs adduximus.

A margaritis venio ad tincturam. Plinio lib. IX, cap. XXXVI duo sunt genera turbinatorum, florem illum continentium tantopere tingendis vestibus expetitum: uni nomen *purpuræ*; alteri *buccino*. Ambo laxè accepto *conchyliorum* nomine continentur: sed quandoque vocabulum *conchylii* sumitur strictiùs: ut cùm Dioscorides jungit τὸ κογχύλιον, τὴν πορφύραν, καὶ τὸν κήρυκα· *conchylium, purpuram, buccinum.* Interdum & buccinum solum *conchylii* nomine intelligitur: quomodo eædem sint *vestes con-*

chyliatæ, & quas Maro * appellat *Tyrio murice infectas*. Hoc pacto opponi solent vestis *conchyliata*, & *purpurea*. Nempe apud Romanos sic usus erat, ut conchyliatus color esset dilutior, ac pallidior: purpureus vegetior, florentiorque. Qualis Tyrius, (ut idem Plinius ait) *concreti sanguinis nigricans adspectu, idemque suspectu refulgens.* Hoc colore quia bis vestis tingeretur, *Tyriam dibapham* dixere. Hodie tam purpureus, quàm conchyliatus color, non est à liquore purpuræ, sed ab herbis: de quo suo videbimus loco. Olim verò iste honos erat aquarum, & piscium: unde B. Ambrosius Hexaem. lib. v, cap. 11: *Quid etiam purpuras memorem, quæ ornant regum convivia, amictus imbuunt? Aquarum est igitur, quod in regibus adoratur.* Vbi aquarum appellat honorem, quia & purpura, & buccinum, sint aquatilia. Locum, quo liquorem illum contineant, indicat Aristoteles † his verbis: Τὸ δ' ἄνθος ἔχουσιν ἀνὰ μέσον τοῦ μήκωνος, καὶ τοῦ τραχήλου. Pro eo sic Plinius lib. ix, cap. xxxvi: *Purpuræ florem illum tingendis expetitum vestibus in mediis habent faucibus.* Nimirum fauces inter eas sunt partes, quas Aristoteles τραχήλου vocat, & μήκωνα. Priori vocabulo significatur cervix, sive partes superiores; quas Latini etiam *trachalos*, Festo teste, dixerunt. Posteriori signantur partes inferiores, ac fibratæ, tenui quadam lanositate vestitæ. Mox de loco eodem subdit Plinius: *Liquoris hic minimi est in candida vena: unde pretiosus ille bibitur, nigrantis rosæ colore sublucens.* Plura inibi; inter alia de purpureæ vestis usu; ut in consulari dignitate, in ætate prætextata, in senatoria dignitate, cujus togæ latus intexebatur clavus purpureus; quo pacto ab equitibus distinguebantur: item quòd purpurati sacrificarent; & in triumphantium veste aurum misceretur: quod vel ex Æmilii Paulli apud Livium * triumpho dilucet. Postea de conchyliorum tinctura addit: *Sed unde conchyliis pretium? quis virus grave in fuco, color austerus in glauco, & irascenti similis mari?* Paullo pòst de buccinis subdit; ex quibus ipsis etiam liquor colligitur utilis tingentium officinis: quod abunde ex superioribus intelligere fuit. Plura item de his tribus refert cap. proximo, nec non tribus seqq.

* 4 Æn.

† lib. 5 Hist. Animal. cap. 15.

* lib. 45.

Ad hunc margaritarum, & purpuræ usum tertius accedat: quòd decocto fullonis, qui Græcis similiter γναφεὺς, maculæ vestium eluuntur; ut Dorion tradit apud Athenæum †. Ψύλωνα vocari ajunt ab Aristotele *. Eandem vim habet tinca. Quo uno, ut videtur, impulsus Bellonius †, tincam Ausonii *, quæ Italis hodiéque *tenca*, ψύλωνα, sive γναφία, esse existimavit. Sed ficulnum verè est hoc argumentum. Quippe eadem vis est aliis non paucis: ut ichthyocollæ, & id genus piscibus glutinosis. De tinca quod dixi, firmat Cardanus lib. vii de Rerum Varietate, cap. xxxvii: *Tincarum decocto maculas omnes tolli existimant; quoniam lentum sit, ac viscidum; unde materiam maculæ ad se trahat.* Est & quarta in re vestiaria utilitas. Nam conchis, ut vocant, porcellanis utuntur vulgo ad polienda lintea, quia nihil in iis asperum: unde & usus eorum in chartæ politura. Videntur esse conchæ, quas veteres dixere *Venereas*. De his jam ante egimus. Adi & Bellonium lib. ii de Aquatilibus, cap. x.

† lib. 7, cap. 12, sive Commel. edit. p. 297.

* lib. 6 Hist. Anim. cap. 14. Sed H. Stephanus in Thesauro putat Th. Gazam ibi ψύλωνα legisse, quia fullonem vertat. Ac Cæsar Scaliger Comme. in Aristotelis locum indicatum (est is sect. 161) negat se scire, quis piscis sit, quippe nec Plinio, nec Athenæo, nec alii memoratus.

† lib. 1 de Aquatil. cap. 17.

* in Mosella.

CAPVT XLVIII.

Vsus piscium in ædium structura, ac re fabrili. Gedrosis ædium postes sunt ex maxillis cetaceis. Quis Romanorum primus testudinis testâ vestierit lectos, & repositoria. Conchylium usus ad cochlearia. Glutinum ex ichthyocollæ, tum ventre, tum pelle: ac super priori lectio Dioscoridis defensa. De variis ejus appellationibus apud Germanos. Squatinæ utilitas ad polituram. Quousque pompilus naves adsectetur: & ut nautæ ex hoc pisce colligant, se litori appropinquare. Eosdem præsagire tempestatem ex echinometra, ac delphino: & ratio ejus rei allata. Piscem nomine lucernam *noctu lucem de se jaculari, multorumque id piscium oculos facere. Prælucere etiam baculum, cui marinum affricueris pulmonem.*

AB re vestiaria venio ad ædificia, eorumque partes, & instrumenta domestica. His aquatilia trifariam inserviunt. Partim enim materiam exhibent, partim eam jungunt, partim poliunt. Primi generis est cetaceorum usus in exstruendis ædificiis apud ichthyophagos, inter Carmanos, & Oritas, sitos: de quibus id narrat Strabo in xv. De Arbiis refert Plinius libro ix, cap. iii: *Gedrosos, qui Arbin amnem accolunt, Alexandri M. classium præfecti prodidere, in domibus fores maxillis belluarum facere, ossibus tecta contignare: ex quibus multa quadrigenûm cubitorum longitudinis reperta.* Nec barbaris solùm materiem præstant: sed Romanis etiam, ac Græcis, præcipuè ad lectos, repositoria, & similia. Plinius lib. ix, cap. xi: *Testudinum putamina secare in laminas, lectosque, & repositoria his vestire, Carbilius Pollio instituit, prodigi & sagacis ad luxuriæ instrumenta ingenii.* Vide eundem lib. xvi, cap. xliii. Hinc Iuvenalis sat. xi:

Qualis in Oceani fluctu testudo nataret,
Clarum Trojugenis factura ac nobile lucrum.

Et Martialis lib. xii, epigr. liv:

Gemmantes primâ fulgent testudine lecti.

Ac similiter Lucianus, & qui eum expressit, Appulejus; uterque de asini metamorphosi: illius est; Κλίνη δὲ μεγάλη ἀπὸ χελώνης Ινδικῆς. Hujus autem; *Lectus Indicâ testudine pellucidus.* Ex quibus Iustus Lipsius lucem fœnerabat istis Senecæ verbis lib. vii de Beneficiis, cap. ix: *Video elaboratam scrupulosâ distinctione, & fœdissimorum pigerrimorumque animalium testas, ingentibus pretiis emtas: in quibus ipsa illa, quæ placet, varietas subditis medicamentis in similitudinem veri coloratur.*

Hodie quoque ex conchis margaritiferis cochlearia faciunt, & pocula.

Alterum statuebamus usum in jungendis instrumentis domesticis. Hinc Aristoteles lib. iii Hist. Animal. cap. xi *, cùm dixisset

* Sed eu dist. Cæs. Scal. cap. 10, sect. 128.

presso,

preſſo, & macerato tergo bubulo, gluten elici; addit, hoc alicubi etiam fieri è piſcibus. Non nominat piſcem: ſed hoc facit Dioſcorides: qui tamen non de cute id ſcribit, ſed ventre. Verba ejus ſunt lib. III, cap. CII: Ἡ δ᾽ ἰχθυόκολλα λεγομένη κοιλία ἐστὶν ἰχθύος κητώδους. *Ichthyocolla quæ dicitur, venter eſt piſcis cetacei.* Scio, Marcellum Virgilium in antiquo codice pro κοιλία reperiſſe κόλλα*: quomodo & legendum ſuſpicatur Rondeletius lib. IX de piſcibus marinis, cap. XIV, quod eſt de molva. Sed enim placet vulgata lectio, propter auctoritatem Plinii lib. XXXII, cap. VII ſic ſcribentis: *Ichthyocolla appellatur piſcis, cui glutinoſum eſt corium: idemque nomen glutino ejus. Quidam ex ventre, non è corio, fieri dicunt ichthyocollam, ut glutinum taurinum.* Nimirum nihil prohibet, quo minùs & ex corio, & è ventre, glutinum pararint. Ponticam ichthyocollam præcipuè commendant Dioſcorides lib. III, cap. CII, & Plinius lib. XXXII, cap. VII. Germanis, ad quos è Danubio etiam ſexcentarum advehitur librarum, dixere *hauſſen*, quia magnitudine domum exiguam refert. Indéque glutinum ejus vocatur *hauſzleim*, id eſt, huſonis glutinum; ac generali vocabulo *fiſchleim*, hoc eſt, piſcinum glutinum; item *mundtleim*, hoc eſt, orale glutinum: quia ore madefit, ut faciliùs conglutinet. Cæterùm non hanc utilitatem fabris modò præſtat lignariis; ſed etiam artificum aliis: ut in emplaſtris, inſtrumentis muſicis, chartis.

* gluten.

Tertium ſtatuebamus uſum in domeſticorum inſtrumentorum politurâ. Huc facit ſquatina: de qua ſic Bellonius lib. I de Aquatilibus, cap. VIII: *Hujus pellem piſcatores Itali priùs glubunt, quàm foro exponant. Ea enim aſſulis diſtenta, & exſiccata, fabris lignariis ad opera perpolienda, ut & canicularum apud nos pellis, utilis eſt.* Sed veteres potiùs audiamus. Plinus lib. IX, cap. XII: *Aquatilium tegumenta plura ſunt: ſquamis, ut piſces; aſperâ cute, ut ſquatina; quâ lignum, & ebora, poliuntur.* Atque ad hunc locum attendens lib. XXXII, cap. IX: *Prodeſt per ſe ſquatinæ piſcis cutis combuſta. Hæc eſt, quâ diximus lignum poliri: quia & è mari fabriles uſus exeunt.* Et hæc de uſibus, ut Plinius hîc vocat, fabrilibus; ac propriè in ædificiis.

Poſt eos videndum, ut uſui ſint nautis. Nam & ναυπηγικὴ eſt inter artes fabriles, ac navis eſt æquoreum domicilium. Et quomodo non in aquatilibus vel maximè rationem habeamus nautarum, qui in aquis degunt; à quibus etiam, ut & piſcatoribus, aquatilium naturam, ac commoda, præcipuè accepimus?

Pompili magno uſui ſunt nautis, quia, quaſi navium cuſtodes, & ſervatores, eas comitantur, non quidem in portum uſque, quod Nicolaus Leonicenus † refert; ſed donec terram è longinquo præſentiant. Itaque quo propiùs ad litus acceditur, eò ſegniùs comitantur. Vide Ovidium in Halieuticis, Plinium lib. XXXII, cap. ult. Ælianum lib. II de Anim. cap. XV: &, qui multa adeò ex Æliano carmine reddidit, Oppianum, lib. IV de Piſcatione *: etſi de hoc ipſo agens Geſnerus dicat, Ælianum ſua ex Oppiano exſcripſiſſe. Sed eum, ut alibi oſtendi, ætas amborum ſatis refellit. Nec tanti erat id repetere hoc loco; niſi plerique, hoc argumentum poſt Geſnerum tractantes, alienum errorem facerent ſuum. Porrò iſta pompili erga navigantes affectio occaſionem præbuit fabulæ de Pompilo nautâ, vel piſcatore Icario, in piſcem ſui nominis converſo; ut retulit ex Apollonio Athenæus †. Sed & Ælianum * vide ſis, & Euſtathium in Homerum †.

† Variarum lib. 3, cap. 9.

* vers. 188, & seqq.

† lib. 7, cap. 7, ſive pag. 283.

* de animalibus lib. 15, cap. 23.

† in Odyſſ. N, pag. 1737 edit. Rom.

Alium quoque nautis, & piſcatoribus, uſum piſces præbent: ut qui imminentem ex iis colligant tempeſtatem. Plinius lib. IX, cap. XXXI: *Tradunt ſævitiam maris præſagire* (echinometras) *correptiſque opperiri * lapillis, mobilitatem pondere ſtabilientes. Nolunt volutatione ſpinas atterere: quod ubi videre nautici, ſtatim pluribus anchoris navigia infrenant.* Ejuſdem ſunt iſta lib. XVIII, cap. XXXV: *Delphini, tranquillo mari laſcivientes, flatus, ex qua veniunt parte, præſagiunt: item, ſpargentes aquam turbato, tranquillitatem.* Cauſſa horum videtur, quòd piſces in aquis etiam immutationem aëris perſentiant: hinc ſe agitent, & ſæpius oſtendant. Quid mirum? quando ſimilia in hominibus videmus præſagia. Sic cum laterum, vel thoracis dolore conflictantes, ex hoc colligunt ventos inſtare ſeptentrionales. Et arthritici, vel morbo afflicti Neapolitano, ſeu Gallicum vocare malis, ex capitis, vel articulorum dolore, colligunt flatum imminere auſtrinum.

* ſic reſcribo ex MSo, & veteri edit. Parmenſi. Opperiri nempe valet exſpectare. In aliis eſt operari: quod probare non poſſum.

Nautis inſuper aëra illuminat piſcis ex eo dictus *lucerna*. Plinius lib. IX, cap. XXVII: *Subit in ſumma maria piſcis ex argumento appellatus lucerna, linguâque igneâ per os exertâ tranquillis noctibus relucet.* Sed de linguâ parum eſt credibile, quando ea piſcibus explanata eſt; ut docet Ariſtoteles in ſecundo de Partibus Animal. Eoque argumento Plinium etiam Gillius impugnat. Rondeletius † cenſet, piſcem eſſe eundem, ac Plinii milvum. Oculos is habet rubeſcentes; linguam item, palatum, aliaque interioris oris rubra; imò ſandaracham, vel cinnabarim, vincentia: quibus ſic partibus lucet, quaſi ore teneat carbones. Sed & oculi eò conferunt, quos habet rubeſcentes. Quoſdam ſanè piſces oculis noctu lucem jaculari, teſtis Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Quin & in tenebris multorum piſcium* (oculi) *refulgent, aridi ſicut robuſti caudices, vetuſtate putres.* Sic locus iſte eſt diſtinguendus.

† lib. 10 de piſc. mar. cap. 8.

Aliter etiam conducunt piſces aëri navigantibus illuminando. Idem Plinius lib. XXXII, cap. X: *Pulmone marino ſi confricetur lignum, ardere videtur; adeò ut baculum ita præluceat.*

CAPUT

CAPVT XLIX.

Afros è θολῷ ſepiæ; ſed Romanos, & Græcos, è fuligine fornacium, & balnearum, atramentum feciſſe, quo ſcriberent. Cochlearum uſus in oleo decapulando, ac hauriendo. Oleum ex hepate factum cartilagineorum piſcium, vel adipe balænæ. Sepiæ atramento lucernis indito, adſtantes videri Æthiopes. Conchæ pictoribus hodieque pro vaſculis pigmentariis. Pro tuba priſcis temporibus conchæ uſus erat. De oleo vermis Indici, quod exſtingui nequeat, & propterea a regibus Perſarum uſurpetur in urbibus expugnandis; ſi Cteſiæ fides. Vſus aquatilium in ſuffragiis, menſuris, flagellandis pueris, plectendis adulteris. Abuſus eorundem ad equorum venditionem fraudulentam; item philtra, & magicas præſtigias.

VEnio ad commoda illa, quæ omnes prope homines tangunt; ſed præcipuè deditos literarum ſtudiis. His maximus eſt chartarum uſus, & atramenti, & olei, dum nocturnis eos impalleſcere chartis juvat. Sed de charta, ut ea & ichthyocollâ conglutinetur, & concha poliatur, aliâ paullo antè occaſione dicebamus. Alterum præſtat ſepia excremento ſuo, quod Græci μέλαν, Latini *atramentum* vocant. Nam licet Romani, & Græci, ex fornacium, balinearumque fuligine, atramentum facerent; ut cognoſcere eſt ex Plinio lib. XXXV, cap. V, & Dioſcoride lib. V, cap. ult. Afri tamen ex excremento, ſive nigro, & glutinoſo humore in veſica, ſive membrana ſepiæ latente (Græci humorem eum θολὸν nuncupant ἀπὸ τοῦ θολοῦσθαι*) atramentum ſcriptorium conficiebant: quemadmodum vetus annotavit interpres ad illud Perſii ſat. III:

* *turbidum eſſe.*

Nigra quòd infuſâ vaneſcat ſepia lymphâ.

Vbi poëta iccirco *ſepiam μελανοῦμικῶς* pro quovis poſuit atramento. Puto, & ideo in veteri epigrammate, (quod inter alia in veteribus nobiliſſimi Salmaſii membranis comparet) geminum illi uſum tribui: unum in cibis, alterum ſcriptionis. Epigramma id hujuſmodi eſt:

Femineo geminum deſignat nomine ſexum,
Et candens piceum ſepia claudit onus.
Vtilior nullus piſcis per cœrula oberrat,
Cui pretium capto debuit eſſe duplum.
Præſtat carne cibos; apicum dat felle figuras;
Atque brevis ſpecie. † uſum ad utrumque facit.
Hanc potiùs doctis apponere convenit eſcam,
*Quæ ſapit in morſu *, & probat articulos.*

De ſepiæ ſucco vide Salmaſium epiſt. II de Cruce ad Bartholinum pag. 483, & 484.

Porrò non ſolùm ſepiæ ineſt atramentum (ſic etiam Cicero eum vocat humorem in II de Nat. Deorum) ſed mollibus cunctis; ut Ariſtoteles ait †: qui & ipſe θολὸν nominat, & ab iis in metu ait effundi, ut infuſcatâ aquâ occultentur. De loligine quidem id manifeſtum: unde ejus ſuccum pro animi livore, ut *æruginem* pro *veneno*, dixit Horatius ‡: quemadmodum Porphyrio interpretatur hunc locum:

— Hic nigræ ſuccus loliginis, hæc eſt
Ærugo mera. —

† *Nulla hic eſt eliſio; cujus rei multa ſunt exempla ſimilia in veteribus epigrammatis a Pithæo congeſtis, & editis.*
* *Nec hic viſum elidere. Aliòqui ſcripſeris, & quæ.*
† *lib. 4 Hiſt. Anim. cap. 1.*
‡ *lib. 1, ſat. 4.*

Sed utrùm, ut ſepiæ, ſic etiam loliginis ſucco, in ſcribendo uſi ſint Afri, vel populorum alii, non facilè dixero.

Ad oleum variè aquatilia proſunt. Primùm in conficiendo illo ex olivis, vel ſeminibus cannabis, lini, raporum, vel etiam è nucleis. Cochleæ enim, & myacum teſtæ, uſui ſunt ad decapulandum oleum, vel hoc illis hauriendum: ut eſt apud Dioſcoridem lib. I Med. Mat. cap. XXXVIII, & Plinium lib. XXXII, cap. XI.

Præterea ex aquatilibus etiam oleum fit: ut ex hepate cartilagineorum. Eo quippe non ſolùm inunguntur ægri: ſed uſus etiam eſt in lucernis. Rondeletius lib. III de Piſc. mar. cap. XIX: *Cartilagineorum hepar pingue eſt, ut liqueſieri poſſit, & in oleum reſolvi, quo in multis affectibus frequenter uſi ſumus: eſt ad lucernas utile.* Adhæc balænæ adeps pro oleo eſt; eò quòd non concreſcat. Propterea Itali vocant *capidolium*; ut Bellonius tradit lib. I de aquatil. cap. III. Eſt de hoc belluæ marinæ uſu inſignis locus in vita S. Philiberti abbatis, à monacho Gemmeticenſis cœnobii ad abbatem Coſchinum, ac fratres ſcripta *: *Habent illic & ſuum è marinis belluis ſolatium, vel compendium: quod mirum ſanè eſt, & à ſeculo inauditum. Vncis enim, retibusque, & ratibus capiunt piſces maris, longos pedes quinquaginta: ex quibus non ſolùm eſcas ſibi parant Fratres: ſed etiam pinguedine illorum fovent lucernas. Faciunt hoc merita Sancti Philiberti, & multorum aliorum illic quieſcentium ſanctorum Fratrum, qui fideliter Domino ſervierunt, & tempore pacis cum Chriſto Cruci affixi, ſuâ voluntate martyrium obiere.* Et multò pòſt: *Alio quoque tempore, cùm ejuſmodi liquore lucernæ Fratrum indigerent; Beato viro Dominum inſtanter rogante, ut ipſius munere Fratrum inopia ſuppleretur: manè annunciavit ei Monachus, mare grandem piſcem mortuum ejeciſſe in litus. Ex illo piſce Fratres triginta modios pinguedinis ad lucernas fovendas extraxere.* Sepiæ etiam atramentum in lucernis uſui eſt: ſed eo addito, qui adſunt, æthiopes videntur; ut ab Anaxilao eſt traditum, & exinde refert Plinius lib. XXXII, cap. X.

* *apud Surium in vitis Sanctorum ad 20. Auguſti.*

Eſt & in liberalibus artibus pictura. Cui itidem commodant aquatilia. Nam colores ſuis infundunt pictores conchis; ut chamarum, & mytilorum teſtis: idque partim, quia colores iis non immutentur, partim quia teſtæ nulli ſint oneri, dum manu ſuſtinentur.

Sua etiam commoda ex aquatilibus percepit ſcientia militaris. Antiquis enim pro tuba fuit concha turbinata, dicta ςράβηλος, quaſi ςρόβιλος. Heſychius, & Varinus: Στραβήλῳ, τῷ κόγχῳ, ᾧ ἐσάλπιζον. *Strabelo, concha, quâ buccinæ inſtar, canebant.* Idem Heſychius: Κόχλοις (ſic legendum) τοῖς θαλαττίοις, ἐχρῶντο περὶ τὰς τῶν σαλπίγγων εὑρέσεις· *Conchis marinis utebantur*

tur ante inventas tubas. Theocritus Διοσκύροις:

Ἦρ' Ἄμυκος, ἢ κόχλον ἑλὼν μυκάσατο κόχλον.
Οἱ δ' ὦκα συνάγερθεν ὑπὸ σκιερὰς πλατανίστους,
Κόχλῳ φυσηθέντος ἀεὶ Βέβρυκες κομόωντες.

Dixit sanè Amycus, & cavâ acceptâ conchâ insonuit.
Celeriter autem convenerunt sub umbrosam platanum,
Conchâ inflatâ, Bebryces semper comam alentes.

Est & Lycophronis in Cassandra:

Καὶ δὴ κατάιθει γαῖαν ὀρχηστὴς Ἄρης,
Στρόμβῳ τ' αἱματηρὸν ἐξάρχων νόμον.

Quod Scaliger reddidit:

Iam culta vastat arva Mars Salisubsulus,
Reciproco cruenta signa murice
Edens.

Quod Lycophron appellat στρόμβον (concham ait Tzetzes) id Scaliger *muricem reciprocum* dixit. Hinc & Tritones in antiquis videas marmoribus cum conchis oblongis, ore rotundo, amploque; sed paullatim amittentibus magnitudinem, donec per sinuositatem devexam desinant inferiùs in mucronem. *Turbinem* vocant Latini: ut *turbinata* Gaza dixit, quæ Aristoteles στρομβώδη *. Hujusmodi Tritonis concham scitè descripsit Ovidius primo Metam. fab. VII; ut cap. XXXVI ostensum.

* lib. 4 Histor. anim. cap. 4.

De dicto concharum in bellis usu vidimus quoque in Oratoriis Institut. lib. V, cap. XI, sect. VII.

Alium præterea usum dabo, fide scriptoris antiqui, sed Græculi. Vermis est fluvii Indi, septem longus cubita, pauxillo minoris crassitiei, quàm est hominis amplexus. Fusè eum ex Ctesia Cnidio describit Ælianus lib. XI de Anim. cap. III. Inter alia mirandum, quod ait, eum XXX diebus pendulum in fictilia stillare oleum crassum: ligna hoc oleo illita confestim comburi: nec ullâ flammam ratione posse restingui: atque ita urbes expugnari à regibus Persicis: unde nec catapultis, ballistis, & similibus, eis sit opus. A Ctesia verò non magis fidem exigere oportet, quàm poëtis.

Sed longum esset singulas ire per vitas. De cæteris igitur suffecerit pauca addere quasi per satyram. Vt quòd concharum etiam minutarum pro calculis usus antiquitus in suffragiis erat ferendis. Eas χοιρίνας vocarunt; ut est apud Iulium Pollucem †, & scholiasten Aristophanis ‡.

† lib. 8, cap. 5.
‡ in Equites sc. Cujus initium, Ἰαταταιὰξ, & alibi eadem comœdiâ.

In mensuris etiam conchis usi. Vnde obtinuit; ut concham dicerent pro tribus cochlearibus. Nempe sextarius valuit conchas triginta duas; quod sit nonaginta sex cochlearia.

Etiam usus aquatilium fuit in rebus tristibus: pœnis dico, tum privatis, tum publicis. Privatis, ut quòd patribus familias, & pædagogis, lori in flagellando vicem præstabant tergora anguillæ. Plinius libro IX, cap. XXIII: *Tenuissimum his* (murænis) *tergus: contrà anguillis crassius, eoque verberari solitos tradit Verrius prætextatos: & ob id mulctam his dicit non institutam.* Sententia Verrii, qui præceptor fuit nepotum Augusti, hæc fuit: prætextatos non puniri mulctâ aliquâ pecuniariâ, quam aspernentur, quia non ipsi, sed parentes sic luant pœnas: verùm flagris, quas sentiant, & huic rei inserviisse terga anguillarum. Similiter Isidorus in Glossis: *Anguilla est, qua coërcentur in scholis pueri, quæ vulgo scutica dicitur.*

At pœnæ publicæ exemplum esto, quòd adulteri Athenis pœnas luebant mugile in anum immisso. Iuvenalis sat. X:

—— Necat hic ferro, secat ille cruentis
Verberibus, quosdam mœchos & mugilis intrat.

De cujusmodi supplicio est & illud Catulli ad Aurelium:

Ah tum te miserum, malique fati;
Quem attractis pedibus, patente portâ,
Percurrent raphanique, mugilesque.

Sunt & usus improbi, seu abusus potiùs: qualis ille (ut simili ex re exemplum petam) quòd Cingari nequissimi equis, ut carius vendant, in anum inserunt anguillam. Sic enim fit, ut intumescente corpore, videantur pinguiores, & dum ob molestiam ex anguilla crebrò subsultant, etiam credantur agiliores.

Nefarius quoque usus ille in philtris, & rebus magicis. Pompilus quidem ad philtra utilis habitus; dictusque ἱερὸς ἰχθὺς, *sacer piscis*: quo de Athenæus lib. VII, & ex eo Nicolaus Leonicenus Variorum lib. III, cap. IX; etsi non Athenæum, sed Pausaniam, seu memoriæ, seu calami lapsu, profiteatur auctorem.

Phocas ad magicas præstigias esse utiles, eoque eas circum Protea fingi, quasi iis gaudentem, apud Eustathium * legere est, & scholiastarum alios.

* in Odyss. Δ. pag. 1502, edit. Rom.

CAPVT L.

De aquatilibus noxiis. De navigantium periculo à loligine. Oculis obesse mullos, & omnes pisces cartilagineos. Hippocampos, ut ajunt, gignere hydrophobiam. Turbida produci somnia capite polypi comesto. De veneno scorpii marini, sepiæ, centrinæ, vivæ Gallicanæ, & leporis marini; quo periit Titus Imperator. Diphili apud Athenæum μνημονικὸν ἁμάρτημα. Hostes marini leporis cancer marinus, ac mullus; cui propterea honos exhibitus in Eleusiniis. B. Ambrosii locus non inelegans de lepore marino. Abortum ab eo & fieri, & impediri. Vt pastinacæ veneno perierit Vlysses. Quando vixisse videatur non respuendus belli Trojani scriptor, qui sub nomine Dictyos Cretensis extat Latinè. Araneum, & draconem marinum, perperam à Plinio pro diversis haberi. Eundem & venenum esse, & antidotum. Ac similem esse rationem porci marini.

CVm tot tantáque sint piscium bona, in cibis, in medicina, in omni vita: non injuriâ aliquis miretur, abhorruisse ab eorum esu, tum Syros, tum etiam Pythagoricos. Sed à Syris hoc datum honori Dercetûs, in piscem conversæ: qua de re satis dictum nobis lib. I, cap. XXIII. Pythagorici verò cur abstinuerint, expo-

exposui lib. III, cap. XXVII. Sed, quantacunque sit piscium utilitas, non diffitendum tamen, gravia etiam damna iis imputari. Vt quòd loligines magno numero sese complexæ, natant: ac similiter multæ nexæ extra aquas volitant: unde periculum ab iis, ne mergant navigia: sicut quidem ex Trebio Nigro tradidit Plinius lib. XXXII, cap. II. Quàm illud etiam navigantibus noxium, si verè de remora ajunt, remorari (unde & nomen) navem velis, remisque, quasi provolantem? Sed quid de isto censendum sit, antea *, cùm de vi piscium dicerem, exposui.

* cap. II.

Nunc ergo videamus de morbis, quos afferunt vel parti certæ, vel corpori universo. Prioris generis exemplum habemus in mullis, qui lædere oculos dicuntur. Dioscorides lib. II, cap. XXIV: Τρίγλα συνεχῶς ἐσθιομένη ἀμβλυωπίας δοκεῖ κατασκευαστικὴ ὑπάρχειν· *Mullus continuò comestus creditur caliginem oculis offundere.* Idem apud Aëtium legas. Imò cartilaginea omnia, si diu multumque utaris, visum reddunt hebetiorem; ut apud Athenæum ait Diphilus.

Hippocampi adferunt hydrophobiam; si hac parte, quod non puto, credendum Æliano lib. XIV de Animal. cap. XX.

Polypi caput comestum turbulentos reddit spiritus, somniáque hinc molesta: ut auctor in Sympoſiacis Plutarchus. Verba ejus adducebamus lib. III, cap. XXXV.

Vniverso autem corpori nocent, qui veneno inficiunt. Nam, utcunque ad commendationem aquarum B. Ambrosius † dicat, *ipsos ungues venenosos esse in terris, sine veneno in aquis*: sunt tamen & pisces venenati. Qualis scorpius marinus: ut tradunt Dioscorides lib. VI, cap. LXI, Plinius lib. XXXII, cap. V, Avicennas lib. IV, Fen. VI, tract. V, cap. XXIII. Imò Ovidius quoque in Halieutico:

† lib. 5 Hexaëm. cap. 2.

Et capitis duro nociturus scorpius ictu.

Sive potiùs, *Et captus d. n. s. i.* Prout Petrus Ciacconus legit, probante etiam Hercule Ciofano.

Sepiæ quoque, ut Ælianus *, Oppianus †, & Philes ‡, tradunt, morsu nocent. Inest enim illis aliquid venenati, sive id à dentibus sit, sive à sanie effluenti è corpore.

* lib. 5 de An. cap. 44.
† lib. 2 Αλιευτ. vers. 454. & duobus seqq.
‡ cap. περὶ σηπίας.

Κεντρίνη item, quæ in cartilagineis est, nempe ex galeorum genere, duos habet aculeos; unum in cauda, alterum in vertice capitis; ut Ælianus * ait; sive potiùs in cervice, secundùm Athenæum †. Hisce aculeis, à quibus & κεντρίνης nomen accepit, venenati quid esse, ab eodem Æliano proditum est lib. I Hist. Anim. cap. LV.

* lib. 1 de An. cap. 55.
† lib. 7 in γαλεός, sive cap. 12.

Adhæc Gallis piscis est minutus, dictus *viva*, (*la vive*,) salubris ille quidem, sed dorsi medullam obtinens adeò venenosam, ut si quis ab ea fuerit læsus, pars affecta continuò intumescat, & inflammetur: homo maximos patiatur dolores, & varia symptomata: nec rarò eidem mortem afferat: ut Quercetanus narrat in diætetico suo polyhistorico, cap. VII.

Etiam, Æliano teste lib. II Hist. Anim. cap. XLV, in venenatis est lepus marinus; qui Græcis similiter λαγωὸς θαλάσσιος *, piscis ex mollibus, & ἀναίμοις †, nomen leporis ex eo sortitus, quòd colore referat leporem terrestrem. Caro ejus similis est loligini parvæ: cui iccirco comparat Dioscorides lib. II, cap. XX. Sed figuram si attendas, potiùs refert offam informem; ut ait Plinius lib. IX, cap. XLVIII: vel etiam, præcipuè posteriori corporis parte, cochleam testâ exemtam; ut Ælianus ait loco antea indicato. Sanè nec oculos, nec pinnas, habet: nec aliâ corporis membra distinguuntur. Piscis hic pulmones exulcerat; ut est apud Galenum lib. de Theriaca ad Pisonem; item lib. I de medicamentorum compositione κατὰ γένη, & lib. IV de simpl. fac. cap. XIX. Vtrùm ex nota qualitate, an occulta, differit Thomas Erastus * lib. de occultis Medicament. propriet. cap. XXXVII. De eodem ita Plinius lib. IX, cap. XLVIII: *Nec venena cessant dira, ut in lepore: qui, in Indico mari etiam tactu pestilens, vomitum dissolutionemque stomachi protinus creat.* Item lib. XXXII, cap. I: *Non sunt minùs mira, quæ de lepore marino traduntur: venenum est aliis in potu, aut in cibo datus, aliis etiam visus. Siquidem gravidæ si omnino adspexerint feminam ex eo genere duntaxat, statim nauseâ, & redundatione stomachi, vitium fatentur, ac deinde abortum faciunt.* Quam rem experientiâ firmat Rondeletius †. Etiam in venenatis referunt Nicander *, Dioscorides †, Ægineta ‡, Aëtius *. Imprimis autem pestiferam ejus vim indicat, quòd veneno illius Domitianus sustulerit Titum fratrem: Tzetzes: Τίτος θνήσκει βεβρωκὼς λαγωὸν τὸν θαλάσσιον· *Titus moritur, comesto lepore marino.* Quod ipsum legere est apud Glycam, & multo antiquiorem Philostratum lib. VI de vita Apollonii, cap. XIV. Vt nihil sit, cùr Iosephus Scaliger in Animadversionibus Eusebianis miretur unde id hauserit Græculus ille Tzetzes. Imò præsentis adeò veneni putatur, ut & recens scarus sit suspectus, quia lepores venatur marinos, iisque pascitur. Sic quidem Diphilus apud Athenæum lib. VII. Potiùs tamen adsentior viris doctissimis, qui arbitrantur, Diphilum, memoriâ lapsum, id tribuisse scaro, quod, priores secutus, de mullo narrat Plinius lib. XXXIII, cap. I. Scarus enim herbis pascitur, ac piscis est laudatissimus; imò inter eos obtinet principatum; ut antea vidimus. Neque hîc numen permisit; ut nulla suæ bonitatis vestigia haberemus. Nam persequitur eum cancer marinus: item mullus; ob quod beneficium honos huic in sacris habitus Eleusiniis: ut est apud Ælianum lib. XII de Animal. cap. XXI, & Athenæum lib. VII †. Apponi etiam merentur, quæ dicit Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. X: *Lepusculus, timidum animal in terris, in mari formidabile, citam, & quæ non facilè possit auferri, corruptelam invehit. Voluit enim te creator nec in mari satis ab insidiantibus esse securum, ut propter pauca, quæ noceant, quasi in excubiis positus*

* lepus marinus.
† sanguinis expertibus.

* In Miscellaneis Medicis H. Smetii.

† lib. 17 de Pisc. Mar. cap. 11.
* in Alexipharmacis.
† lib. 6, cap. 30.
‡ lib. 13.
* lib. 13.

† cap. 21; sive pag. 325 edit. Commel.

positus arma fidei semper, & scutum devotionis accinctus, à Domino tuo debeas salutis sperare præsidium. Quid quòd & lepus iste morbo medetur, quem facit? Nam adversus illud, quod abortus esse caussam dicebamus (Plinii verba sunt lib. XXXI, cap. I) *remedio est mas, ob id induratus sale, ut in brachialibus habeant.*

Sunt & alii pisces, veneni nomine exosi; qui interim, ut Pelias hasta, medicina sunt malo, quod dederunt. Sic pastinacæ ictum esse letalem, cognoscimus exemplo Vlyssis: quem filius Telegonus incautus interemit hastâ suâ pro aculeo habente radium pastinacæ. Rem narrant Oppianus in I Ἁλιευτ. Eustathius in Odyss. Λ *, & Dictys †, sive interpres, qui ut Græci τρυγόνα, sic ipse vocat *turturem marinum*: quod & facit B. Ambrosius. Nempe pares vel suppares fuere: etsi non paullo antiquiorem aliqui * putârint. De hujus veneno sic Plinius lib. II, cap. XXXVI: *Nullum* (in animalibus venenatis) *usquam execrabilius, quàm radius super caudam eminens pastinacæ, quincunciali magnitudine. Arbores infixus radici necat: arma, ut telum, perforat vi ferri, & veneni malo.* Vide & de eodem Dioscoridem in VII †, & alios. Sed magna est bonitas Dei, qui ex hoc ipso pisce remedium nobis dedit. Nam is dissectus, & vulneri impositus, medetur; ut Dioscorides tradit in VIII *. Cinerem quoque ejus ex aceto illitum prodesse, relatum Plinio lib. XXXII, cap. II. Radii ejus cinere, vulneri admoto cum aceto, se curâsse rusticum à pastinaca ictum, tradit Rondeletius.

* vers. 134.
† pene extremo lib. 6 de bello Trojano.
* etiam Gaspar Scoppius.
† cap. 8. Sive ex aliorum insertione, & distinctione, Theriacorum cap. 7.
* cap. 61, sive Theriacorum cap. 24. & 25: ubi vide, quæ Ianus Antonius Saracenus annotavit.

De araneo, qui Belgis *pieterman*, sic Plinius lib. IX, cap. XLVIII: *Æquè pestiferum malum araneus, spinæ in dorso aculeo noxius.* Est verò idem ac *draco marinus*: etsi Plinius † distinguat: quod inde est, quia diversos exscribat diversis eundem piscem vocabulis vocantes. Vide autem hic etiam Dei bonitatem. Plinii ipsius est lib. XXXII, cap. V: *Draco quidem marinus ad spinæ suæ, qua ferit, venenum ipse impositus, vel cerebro toto * prodest.* Idem traditum Dioscoridi lib. II Medicæ Mat. cap. XV.

† lib. 32. cap. 5.
* Ita & vetus editio Parmensis. Sed in aliis codd. pro toto est tantum.

Similiter à porco marino, & venenum, & remedium est. Plinius lib. XXXII, cap. V: *Inter venena sunt piscium porci marini spinæ in dorso, cruciatu magno læsorum: remedium est limus ex reliquo piscium eorum corpore.* Qui locus adversari videtur existimantibus, porcum marinum esse, quem Hollandi *post* vocant, vocabulo, ut ajunt, ex *porcus* corrupto. Nec enim hujus ictum putem venenosum: neque obsidetur limo, unde peti debeat veneni medicina.

Atque hæc dicta sunto de piscium aliquot noxiis: & relucente in his etiam bonitate, ac providentiâ divina.

CAPVT LI.

De piscibus à gente Syra habitis pro Diis: item ab Ægyptiis, è quibus oxyrinchum coluere Oxyrinchitæ, latum Latopolitani, nonnulli lepidotum, Syenitæ phagrum: Elephantinæ incolæ, Mæoten: alii anguillam, qui cultus ab Antiphane, & Anaxandrida Comicis facetè risus. De sacris Lydiæ piscibus. Syrorum sapientiores piscibus, uti & columbis abstinuisse, non tanquam Diis, sed uti rebus, quæ Diis essent sacratæ. Nihilo magis ex eo, quòd Ægyptii his non vescerentur, consequi, eos habitos esse pro Diis: etsi de rudi vulgo id nolimus diffiteri. Testudines marinæ à Troglodytis adoratæ, sive ut Dii, sive potiùs ut symbola. Sidera piscium nomen sortita. De Nereidibus, & Tritonibus, ad varios remissum. Quas LXX interpretes apud Iesaiam, & Iobum, σειρῆνας reddiderunt, dracones, non aves, vel pisces, intelligi convenire.

Tam miranda piscium natura, tam multiplex usus, nec latuit nationes. Sed cum hinc rapi eas oporteret in admirationem conditoris; creaturæ sunt facti cultores: quod multi è SSis patribus iis objectant. Imò hoc ipsorum gentilium de gentilibus judicium est: ac præcipuè de Syris, & Ægyptiis. De Syris (ut dictum lib. I, cap. XXIII) testis est Xenophon lib. I de expeditione Cyri: ubi ait, Chalum amnem fuisse plenum piscium magnorum, & mansuetorum, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον· *quos Syri pro Diis habebant.* Atque addit, propterea non perpessos, ut læderentur. Hygeni item est fabulâ CXCVI, quæ de Venere: *Ob id Syri pisces, & columbas, ex Deorum numero habent.*

De Ægyptiis verò Strabo in XVII sic ait: Ἐν δὲ τῇ περαίᾳ Ὀξύρυγχος πόλις, καὶ νόμος ὁμώνυμος. Τιμῶσι δὲ τὸν ὀξύρυγχον. καὶ ἔστιν αὐτοῖς ἱερὸν ὀξυρύγχου. *In ulteriore* (Ægypti) *regione est Oxyrynchus civitas, & præfectura cognominis. Hic oxyrynchus colitur, & oxyrynchi templum est.* Postea subjungit, non ab Oxyrynchitis modò coli, sed ab universis Ægyptiis: quædam enim animalia ab universa coli Ægypto, ac hujusmodi esse τῶν ἐνύδρων δύο, λεπιδωτὸν ἰχθὺν, καὶ ὀξύρυγχον, *ex aquatilibus duo, lepidotum, & oxyrynchum*: quædam verò esse, ἃ τιμῶσι καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι, καθάπερ λάτον τὸν ἐν τῷ Νείλῳ τινὰ ἰχθὺν, Λατοπολῖται· *quæ seorsum colant; ut latum, piscem quendam in Nilo, Latopolitani.* De veneratione lepidoti favet Herodotus in Euterpe: de eodem, & oxyryncho, Clemens Alex. Admonitione ad gentes. Est autem lepidotus, qui aliter *cyprinus*, Cassiodoro *carpa*, nominatur: quâ de re diximus, cùm de piscium gustu ageremus *. Oxyrynchum esse lucium, ex eo colligebat Petrus Bellonius †, quòd is frequens admodum sit in Nilo. Hadriano Iunio * est rajarum genus, quod βάτος ὀξύρυγχος vocetur. Loco dicto addit Clemens, ab Euenitis φάγρον cultum: & ab Elephantinæ incolis piscem Μαιώτην. Atque idem legas apud Ælianum lib. X de Anim. cap. XIX. Sed pro *Euenitis* meliùs apud Clementem scribas *Syenitas*. Caussam cultus addit Ælianus, quia prævertant Nilum, atque ita Ægyptios animi pendentes, recreent. Sed & alteram esse rationem, quia abstineant à piscium aliis. De cultu crocodili (qui, cùm animal sit amphibium, ut inter terrestria, sic aquatilia etiam, locum obtinet) abunde

* cap. 13.
† lib. 2 Observationum, cap. 32.
* in Nomenclatore cap. de Piscibus.

abunde ex Strabone, & aliis, dictum lib. III, cap. LXXIV.

De anguillæ veneratione testis Herodotus loco antè memorato. Ob huncce cultum lepidè in Lycone comœdia Ægyptios risit Antiphanes *:

* *apud Athenæum in septimo.*

Καὶ τ' ἄλλα δεινοὺς φασὶ τοὺς Αἰγυπτίους
Εἶναι, τὸ νομίσαι τ' ἰσόθεον τὴν ἔγχελυν.
Πολὺ τῶν θεῶν γάρ ἐστι τιμιωτέρα.
Τῶν μὲν γὰρ εὐξαμένοισιν ἔσθ' ἡμῖν τυχεῖν.
Ταύτης δὲ δραχμὰς τοὐλάχιστον δώδεκα,
Η πλέον, ἀναλώσασιν ὀσφρέσθαι μόνον.
Οὕτως ἔσθ' ἅγιον παντελῶς τὸ θηρίον.

Ea sic versibus expressit perillustris vir, Hugo Grotius †:

† *In excerptis Tragicis ac Comicis.*

Tum rebus aliis ajunt esse Ægyptios
Sollertes, tum quod anguillam æquiparant Deis.
Quin verò longe est illa Dîs pretiosior.
Nam solis precibus nobis se indulgent Dei;
At illam, drachmas solidas cùm dederis decem,
Aut plus aliquanto, olfacere vix tandem licet.
Tantam habet in se animal illud sanctimoniam.

Eundem morem taxat alius Comicus Anaxandrides in Civitatibus *: ubi & varia Ægyptiis objectat quadrupedia, quæ coluerunt. Quia nunc sic occasio tulit, locum integrum apponemus:

* *Apud Athen. ibid.*

Οὐκ ἂν δυναίμην συμμαχεῖν ὑμῖν ἐγὼ,
Οὔθ' οἱ τρόποι γὰρ ὁμονοοῦσ', οὔθ' οἱ νόμοι
Ημῶν, ἀπ' ἀλλήλων δὲ διέχουσιν πολύ.
Βοῦν προσκυνεῖς. ἐγὼ δὲ θύω τοῖς θεοῖς.
Τὴν ἔγχελυν μέγιστον ἡγῇ δαίμονα·
Ημεῖς δὲ τῶν ὄψων μέγιστον παραπολύ.
Οὐκ ἐσθίεις ὕει· ἐγὼ δέ γ' ἥδομαι
Μάλιστα τούτοις. κύνα σέβεις· τύπτω δ' ἐγὼ,
Τοὔψον κατεσθίουσαν ἡνίκ' ἂν λάβω.
Τοὺς ἱερέας ἐνθάδε μὲν ὁλοκλήρους νόμος
Εἶναι· παρ' ὑμῖν δ', ὡς ἔοικεν, ἀπηργμένους.
Σὺ μὲν τὸν αἴλουρον κακὸν ἔχοντ' ἂν ἴδῃς,
Κλάεις· ἐγὼ δ' ἥδιστ' ἀποκτείνας δέρω.
Δύναται παρ' ὑμῖν μυγαλῆ, παρ' ἐμοὶ δέ γ' οὔ.

Quæ sic idem ille, summus undique vir, expressit:

Ego esse vester non queam commilito,
Quando nec leges, nec mores consentiunt,
Sed multis inter se intervallis dissident.
Bovem tu adoras, ego quem sacrifico Diis.
Anguillam numen esse reris optimum,
Quæ mihi putatur optimum esse obsonium.
Non vesceris suillâ: mihi nulla est caro,
Quæ sapiat meliùs. tum tu veneraris canem:
Ego eundem, si epulas prægustavit, verbero.
Lex nostra solos, qui integro sunt corpore;
At vestra mutilos lex sacerdotes probat.
Tum siquod felem attigerit infortunium,
Ploras: ego illam occido, & excorio libens.
Magnum quid apud vos, mihi nil mus araneus.

Syrorum, & Ægyptiorum exemplum secuti dicuntur Lydi. Quò referunt illud Varronis lib. III de Re Rust. cap. ult. *Sic hi loculatas habent piscinas, ubi dispares disclusos habeant pisces, quos, proinde ut sacri sint, ac sanctiores, quàm illi in Lydia, quos sacrificanti tibi Varro ad tibicinem Græcum gregatim venisse dicebas ad extremum litus, atque aram, quod eos capere auderet nemo.* Sed non si sancti crederentur, eò habebantur pro Diis. Quare consistemus intra Syros, & Ægyptios. Ac Syris pisces cultos pro Diis, colligunt eo, quòd Atergatis, sive Derceto, in piscem; filia ejus Semiramis, in columbam, conversæ dicantur: ut vidimus lib. I, cap. XXIII. Si igitur Atergatis, & Semiramis, à morte sunt mutatæ in piscem, & columbam, inque Deos relatæ: piscis, & columba, Deæ videantur, non Dearum symbola duntaxat. Sed enim hoc argumentum foret validius, si idem numero piscis, eademque numero columba, in quos mater filiaque conversæ credebantur, culti fuissent à Syris. Nunc quanto aliter sit, liquet ex iis, quæ libro primo * dicebamus. Nihil interea hoc impedit, quo minùs, licet aliter saperent elegantiores; ex crasso tamen vulgo plurimi piscem sacrum, sacramque columbam, non pro symbolis, sed Deabus, haberent.

* *cap. 23.*

Nec de Ægyptiis aliter censeo. Plutarchus quidem lib. VIII Symposiacôn, quæst. VIII, non hoc dicit, Syros, & Ægyptios, pro Diis habuisse pisces; verùm religione quadam eorum abstinuisse esu. Sed suâ eum linguâ loquentem audiamus: Οθεν οὐ παρ' Αἰγυπτίοις μόνον, οὐδὲ Σύροις, ἀλλὰ καὶ παρ' Ελλησι, γέγονεν ἁγνείας μέρος ἀποχὴ ἰχθύων. *Itaque apud Ægyptios non solùm, neque Syros: sed etiam apud Græcos sanctimoniæ pars erat, piscibus abstinere.* Et profectò quid infirmius argumento illo, Syros, & Ægyptios, quia piscibus non vescerentur, eo habuisse illos pro Diis? Si enim hoc fuerit validum, rectè iidem gentiles concludebant, Iudæos, ut Petronius de iis scribit, porcinum numen adorare: nempe quia suillâ abstinerent. Nec Pythagoræ pisces erant Dii: utcunque in ejus symbolis foret, Ιχθύων μὴ γεύεσθαι· *pisces ne gustato.* Quamobrem de piscium apud Syros, & Ægyptios cultu, idem sentiendum, ac de quadrupedum, & avium veneratione, superiori libro † dicebamus.

† *cap. 74. & 100.*

Ac fortasse nec aliter de Troglodytis putandum. Apud Plinium tamen legas lib. IX, cap. X: *Troglodytæ cornigeras habent* (testudines,) *ut in lyra, annexis cornibus latis, sed mobilibus: quorum, in natando, remigio se adjuvant. Celtium genus id vocatur eximiæ testudinis, sed raræ. Namque scopuli præacuti Chelonophagos terrent. Troglodytæ autem, ad quos adnatant, ut sacras adorant.*

Nec propterea existimandum, nullum piscibus habitum esse honorem divinum. Nam in sideribus sunt delphinus, & pisces duo; qui in XII signis ex adverso caudis utrimque positi, fulvoque vinculo colligati: item piscis magnus, cujus illi in Zodiaco nepotes dicuntur. Adhæc cetus, qui Germanico *bellua Ponti*: & hydra, cujus caudæ corvus insidet. Hæc, ut siderum alia, in Deorum numero fuisse, abunde ostendimus lib. II hujus operis, cap. XXXVI. Sed ista non vocantur pisces, nisi ὁμωνύμως *. At συνωνύμως, καὶ κυρίως †, pisces sunt Nereides, ac Trito-

* *æquivocè.* † *univocè, propriéque.*

Tritones. Aliquid de his diximus lib. IV, cap. V. Fusiusque Plinius lib. IX, cap. IV, & V, item lib. XXXIV, cap. XI, Ælianus lib. XIII Hist. Anim. cap. XXI, Pausanias in Bœoticis. E junioribus Alexander Neapolitanus Genialium Dierum lib. III, cap. VIII, Vincentius Chartarius Regiensis de Deorum imaginibus, quem Latinè reddidit Ant. Verderius, Rondeletius lib. XVI de pisc. mar. cap. XX, & duobus sequentibus, Gesnerus in Aquatilium Historiâ, cap. de Hominibus marinis, & altero de Nereidibus, alioque de Tritonibus.

Existimet aliquis, etiam Sirenes huc referri oportere. Præsertim, quando in piscibus etiam Nævius reposuit; si rectè Scaliger, Conjectaneis in Varronem, ista, ut Nævii, adducit:

—Tum autem lascivum Nerei simum pecus
Ludens ad cantum classium lustratur: sirenes citis
Delphino junctis vehiculis, hippocampisque asperis.

Sed omnino illa quidem Livii Andronici sunt:

Tum autem lascivum Nerei simum pecus
Ludens ad cantum classium lustratur. —

Livio enim tribuit etiam Nonius Marcellus in *Pecus*. Posteriora verò sunt ex Nævii Sirene, ac Nonio citantur in *Hippocampi*. Sic autem ut puto, legi debent:

— Ociter
Delphino vinctis vehiculis, hippocampisque asperis.

Quemadmodum ostendimus notis in fragmenta veterum Tragicorum, ante annos editis viginti circiter.

Quid verò de Sirenibus censendum sit, diximus lib. III, cap. XCIX. Sunt tamen, qui verè piscem, sive semipiscem, ac semimulierem, aut planè mulierem, sed mutam, ac penè brutam censeant: atque hæc firmatum eunt muliere illâ anno CIƆ CCCC III in Frisia captâ, & Edamensi oppido Harlemum delatâ: ubi nere didicit, ac annos vixit complures, & postmodo in cœmeterio sepeliri meruit, eò quòd, ut ajunt, sacro Crucis signo honorem exhibuisset. Qua de re ex Belgarum annalibus, chronicis, geographis, vide sis Ioannem à Leidis, Reinerum Snoium, Ioannem Reigesbergium, Iacobum Meierum, Hadrianum Iunium, & alios complures: ut aliarum gentium scriptores prætеream.

Quas verò Iesaiæ cap. XIII, vers. ult. LXX interpretes, etiam in edit. Romana, vocant σειρῆνας, uti & *Sirenes* reddit B. Hieronymus, sive vulgatus interpres (Hebraicè est תנים *tanim*, qui desertam inculturi Babylonem dicuntur) non monstra marina intelligi debent; ut cepisse videtur Hector Pintus Lusitanus, Conimbricensis Theologiæ professor *: sed dracones, atque adeò omne serpentum genus: quomodo reddidit Chaldæus interpres, ac præter alios Leo Iudas, & socer meus Fr. Iunius. Etiam Iobi cap. XXX, 29, ubi eadem vox Hebræa, interpretes Græci habent: Ἀδελφὸς γέγονα σειρήνων· *frater factus sum sirenum.* Vbi B. Chrysostomus intelligit ᾠδικάς τινας ὄρνιθας †. Sed

* *comment. ad eum locum.*

† *aves quasdam canoras.*

& hic vetus vulgatus, & juniorum alii, *dracones* reddiderunt.

CAPVT LII.

A piscibus transitur ad serpentes. Quomodo vocabula anguis, & serpentis, *differant, & unde deriventur: item ὄφεως etymon, & unde sit Ægyptium ὑβαῖος pro basilisco. Eorum conciliantur sententiæ, qui ἔχιν referunt inter ὄφεις, & qui in iis esse negant. Qualis serpentium coitus. Falsum de origine eorum ex avium sanguine; incertum de ortu ex medulla hominis; prodigiosum de natis ex muliere. Refellitur vulgaris opinio de basilisci ortu ex ovo galli septennis, novennis, summum annorum* XIV. *Herodoti sententia de viperarum coitu, ac partu; eamque ab Ægyptiis haustam videri. Etiam SSos Patres quandoque in hoc sequi Ægyptios, & in eo excusati. Quippe opinionem illam falsam esse argumentis comprobatur ex rei ipsius natura petitis. Excusati etiam Romani, quòd, de partu viperæ opinione falsi, propterea in parricidæ culeo etiam viperam insuerint.* Viperæ, & ἔχεως *etymon. Similiter decipi, qui tradunt, viperam coire cum muræna marina. Vtrùm cerastæ ova pariant, an vivos fœtus. Cerastas quidem esse viperæ similes; trifariam interea differre: nec obstare hoc, quò minus & illi vivos pariant fœtus.*

TAndem ad indagandam piscium naturam, quantum quidem pro operis hujus instituto sufficere videretur, emensi sumus flumina, stagna, lacus, maria, Oceanum ipsum. Diutius aberratum, quàm cùm aquas hasce ingrederemur, fore putabamus. Sed nihil ista ad Vlysseos decennii errores intra solum mare Mediterraneum. Quippe admodum falluntur, qui eum fretum putant egressum esse Gaditanum. Planè enim contrarium ostendunt, quæ cecinit Homerus. Eo faciliùs delati in terris agnoscemur à nostris, quàm Vlysses olim à suis. Reduces igitur post quadrupedes, aves, pisces, considerabimus quartum animantium genus: puta serpentes. Qua in voce *anguium* vocabulum intelligitur: vel, quando muliebri genere caperetur, *bestia*; quod Plautus addit in Asinaria *: ac simili ellipsi *bestia* desideratur in *animans*, *quadrupes*, *fera*; *volucris*, in *avis*; *canis*, in *Molossus*; *ovis*, in *bidens*: multaque id genus alia adduximus in libris de Arte Grammatica †. Διακρίσεως ‡ autem terrestres angues dicuntur *serpentes*, quia & angues sunt aquatici; quales nant, non serpunt. *Anguis* igitur est nomen magis generale: ac proinde uti *serpens* à *serpo*, hoc ab ἕρπω, spiritu, ut sæpe, in S abeunte: ita *anguis* nomen habet non ab angulis quidem, ut ajunt, quia delitescat in cavernis; sed ab ἄγχω, *ango*, *stringo*, *premo*; quoniam corpore sit stricto presseque, sive angusto: uti & ab eâdem origine est *angustus*: item *angulus*, & *angina*. Vel fuerit *anguis* ab ἔχις, *mas vipera*, inserto N *; ut à δασὺς, *densus*; à βυθὸς *fundus*; à ῥυκάνη, *runcina*. Græcè *anguis*, ὄφις; sive ab חוה, quod genus serpentis: sive, ut alibi dictum, ab Hebræo און,

* *act. 3. sc. 3. vers. 105.*

† *lib. 6, cap. 6.*

‡ *discriminis caussa.*

* *uti & dictum lib. 1, cap. 40.*

ob, sive *oph*: unde & οὐβαῖος, h. e. *βασιλίσκος*, ut interpretatur Orus *. Interdum verò hoc vocabulum laxè capitur, ut etiam complectatur ἔχιν, sive viperam: interdum *αὐληδιηρημένως* †, ut serpentes cunctas comprehendat, præter viperas. Priori modo usus Aristoteles in quincto de Generatione Animalium: ubi & clarè ἔχιν, seu *viperam*, inter ὄφεις, sive *serpentes*, refert. Vt valde ratio fugerit Augustinum Sinuessanum, cùm in primum de Generat. anim. cap. x annotaret, viperas non esse ὄφεις, quia aliud sit ὄφις, aliud ἔχις. Quippe differunt solùm, ut genus, & species.

Hieroglyphicôn lib. 1. cap. 1. Vbi tamen vulgo Οὐραῖος: sed in MS^o esse Οὐβαῖος, jam alii monuerunt. Quæ, quin vera sit lectio, non est dubitandum.
† oppositè.

Hæc de vocabulo. Ad rem ipsam accedamus. Vbi primùm de ortu serpentium agemus: idque tum generaliùs de serpentibus, tum particulatim de vipera, ceraste, basilisco. Vtrobique spectabimus tum coitum, tum partum. De coitu serpentium sic Plinius lib. x, cap. LXII: *Coeunt complexu, adeò circumvolutæ sibi ipsæ, ut una existimari biceps possit.* Serpentes igitur ex serpentibus generantur: ac fabulosum est, quod Democritus ajebat, produci eos ex sanguine avium. Nec multò est verisimilius, quod Plinio traditum libri ejusdem cap. LXVI, & Plutarcho in vita Cleomenis, serpentem enasci è medulla hominis. Quod si verum foret, argumentum præberet, sive iræ divinæ, sive irreconciliabilis serpentini odii, erga humanum genus jàm ab eo tempore, quo diabolus hoc instrumento humanum decepit genus. Sed meritò id in dubium vocat Ælianus lib. I de Anim. cap. LI. Nec sanè experientia ultrà evincit, quàm in sepulcris etiam nasci serpentes: uti in mausoleo quoque Caroli Martelli contigisse, à Roberto Gaguino, & Paullo Æmilio, proditum est.

Prodigiosum autem, quod ait Plinius lib. VII, cap. III: *Serpentem peperit inter initia Marsici belli ancilla.* Et Iulius Obsequens de Syllanis scribit temporibus *: *In Hetruria Clusii materfamiliæ vivum serpentem peperit, qui jussu aruspicum in profluentem dejectus aversâ aquâ natavit.* Narrat idem Appianus Alexandrinus lib. I de bello civili †. Fuerit id L. Cornelio Scipione Asiatico, & C. Iunio Norbano coss. an Vrb. Cond. IↃ CLXXI. Et fidem ei conciliare videntur, quæ de anguilla in puella Lovaniensi enata, vivaque excreta anno CIↃ IↃ LXXI, ubertim narrat & explicat Cornelius Gemma, ante annos LXX Regius Medicinæ professor in Academia Lovaniensi, in appendice Cosmocritices, sive operis de divinis Naturæ characterismis †.

** cap. 118, in Lycosthenis editione interpolata, suppletaque.*
† pag. 400. edit. H. Steph.
† pag. 201, edit. Plantin.

Hinc particulatim dicere aggredior de ortu certi generis serpentium. Vulgò in Belgica, & aliis quibusdam Europæ terris, fertur, gallum gallinaceum intra annum septimum, & quartumdecimum, edere ovum: hoc si foveatur à bufone, enasci inde basiliscum. Neque negandum, ex galli veteri semine, postquam coëundi desiit consuetudo, coagulari globosum quid, idque ovi instar excerni. Sed non eò vera etiam, quæ de ovo hoc attexunt. Nam primùm obstat, quòd gallus ipse hoc fovere solet. Præterea credibile est, inde potiùs enasci vermem venenatum, vel aliud virulentum: quomodo & ex homine vermes; ex fimo bubulo, muscæ; ex asini merda, scarabæi; & aliunde alia enascuntur animantia. De basilisco autem incredibile est. Verùm quia basiliscus his terris de nomine solùm notus esset: eò animal illud è gallinaceo natum, quale quale fuerit, conspicientibus hominibus meticulosis, horrendo basilisci nomine appellare visum fuit. Vide sis Lævinum Lemnium de Occultis Naturæ miraculis cap. XII.

Ac de basilisco quidem juniorum est error: at vetus ille de coitu pariter, ac partu viperæ. Antiquissimus, qui de eo egerit, Herodotus est in Thalia. Narrat ille, viperam marem in coitu caput inserere ori conjugis, inque illud exspuere semen: illam rabidâ libidinis voluptate caput maris præcidere. Sed catulos vicissim, partus moram pertæsos, lateribus matris perfossis vi erumpere. Ita perire parentem utrumque. Atque hoc à Deo, & naturâ, statutum ait, ne in immensum excrescat numerus viperarum. Hæc quin ab Ægyptiis, qui sapientiæ parentes habiti sunt, hauserit Herodotus, nullus dubito. Siquidem Ægyptii, ut est apud Horapollinem in Hieroglyphicis cap. LIX, mulierem vitæ viri insidiantem, soloque in coitu blandientem, designabant viperâ, quæ ὅταν συγγίνηται τῷ ἄρρενι, στόμα στόματι ἐμβάλλει, καὶ μετὰ τὸ ἀποζευχθῆναι, ἀποδακοῦσα τὴν κεφαλὴν τοῦ ἄρρενος ἀναιρεῖ. *cum mare congrediens os ori inserit, & à coitu discedens marem morso capite interimit.* Nec facilè dixerim, quàm multi post Herodotum hanc Ægyptiorum fabellam fuerint secuti, tam illam de feminæ impietate in maritum, quàm prolis in matrem. In his Plinius lib. x, cap. LXII, & Ælianus lib. I de Animalibus, cap. XXIV. E nostris item Prudentius in Hamartigenia. Solam sobolis impietatem adduxit Appulejus in Apologia: *Vipera, ut audio, exeso matris utero in lucem proserpit: atque ita parricidio gignitur.* Vbi cautè ait, *ut audio.* Similiter B. Basilius, rem eandem narrans Hexaem. Homil. xx *, ait, ὥς φασι †. Et, quem dixi, Prudentius:

** pag. 118, edit. Graecolat. Paris. an. 1618.*
† ut ajunt.

— Sic vipera, ut ajunt,
Dentibus emoritur fusæ per viscera prolis.

Imò ante tres illos Plutarchus de Garrulitate: Τὰς μὲν γὰρ βελόνας φασὶ ῥήγνυσθαι τικτούσας, καὶ τὰς ἐχίδνας· *Acus enim ajunt parientes disrumpi, & viperas.* Veterum & opinionem, & dubitationem vidimus. Plerique tamen, etiam ex doctoribus Christianis ἀβασανίστως * id videntur arripuisse. In quibus est B. Chrysostomus in Matth. cap. XVII, homil. LVIII †: ubi, ait, τοὺς τόκους κεφάλαιον ποιεῖν, καὶ βιάζεσθαι τὰ ἄωρα, καὶ ἀμβλωθρίδια προσενεγκεῖν γεννήματα ἐχιδνῶν· *fœnora in sortem redire coguntur, & immaturum, ac abortivum partum parere viperarum.* Hinc subjungit: Τοιοῦτον γὰρ οἱ τόκοι τῶν θηρίων ἐκείνων μᾶλλον κατεσθίουσι, καὶ σπαράττουσι τὰς τῶν ἀθλίων ψυχάς· *Hunc enim in modum fœnora illa magis,* quàm

** citra probationem ad Lydium lapidem.*
† pag. 508, edit. Commeliana.

quàm viperæ alvos parentum, vorant ac lacerant animas miserorum. Sed enim, quando oratores Christiani rhetorissant, interque alia, ex scientia naturali illustrare ea volunt, quæ ad pietatem, ac mores pertinent; non tam spectari oportet, quicum aliquid confertur, quàm quod confertur; hoc est, cujus gratiâ comparatio instituitur. In illis enim, quæ extrinsecus advocantur, multo justiùs Theologis ignoscendum, quàm poëtis: in quibus Aristoteles, & ejus paraphrastes Aben-roes, distinguere jubent inter errores καθ' αὑτὴν ποιητικὴν, ἢ κατὰ συμβεβηκός· *secundùm artem poeticam, & ex accidenti*: ut fusiùs explicamus, & multis ostendimus poëtarum exemplis, in primo de arte Poëtica. Falsum verò esse tam de viperæ coitu, quàm partu, solidè comprobatur. Ac de coitu quidem eo abunde refellitur, quod ex sectione cunctorum animantium appàret, non esse ab ore aditum semini ad vulvam; sed cibo & potui ad stomachum, & intestina. Atque isto etiam vulgarem de mustelæ partu opinionem refutavimus lib. III, cap. LIV. Dixeris, ut hac parte falsi sint, de altero tamen vel eo comprobari, quòd Romani quoque, hac opinione imbuti, propterea, ut gallum, canem, simiam, ita & viperam, culeo insuerint cum paricida. Nam cur id fecerint, nisi quia similiter viperæ catuli interimunt parentem suam? Speciosa quidem oratio. Sed veteres Romani magis intelligentes erant rei familiaris, & militaris, quàm naturalis scientiæ; vel etiam facundiæ, & aliarum Græciæ scientiarum, atque artium. Vt Ovidius * ait,

* lib. 3 Fast.

Qui bene pugnabat, Romanam noverat artem:
Mittere qui poterat pila, disertus erat.

Sanè de catulis viperinis, latus matris effodientibus, abunde refellitur ab Apollonio apud Philostratum lib. II, cap. VII; ubi conspectam sibi ait viperam catulos lambentem. Ac pluribus de eo tractat. cap. prox. Ex eo quoque Photius idem memorat in bibliotheca sua cod. CCXLI. Alii insuper complures sibi visos ajunt, parente salvâ: in his Cæsar Scaliger Exercitat. CII: *Vidimus*, inquit, *in Vincentii Camerilli circulatoris ligneâ thecâ enatas viperillas parente salvâ.* Nempe viperæ & ipsæ quidem intus habent ovum: sed intus etiam fovent, & excludunt: quod iis videtur proprium esse ex serpentibus; unde & *viperæ* quasi *viviparæ* dicuntur: non quia *vi pariant*; quod Isidorus † putabat. Sed hunc Servius * decepit; uti illum Plinius; eum cùm alii, & fortasse Aristoteles ipse malè intellectus; tum etiam Herodotus, de quo diximus. Præterea eo faciliùs ignoscendum Grammaticis, quia & Græcis plerisque ἔχις sic dici videatur, quia ἔχει, hoc est, contineat fœtum, usque ad mortem. Sed verisimiliùs dixissent, quia contineat, usque dum vivum pariat fœtum: quod est in Etymologico magno.

† lib. 11 Orig. cap. 4.
* in illud 3 Georg. Vipera delituit.

Ne id quidem verè proditum à veteribus fuit, viperam desiderare coitum murænæ marinæ; eoque ad litus ire, sibilo murænam evocare, priùs tamen venenum deponere, quàm coeat cum muræna. S. Basilius * ait, esse hoc adulterium naturæ, adulterosque meritò viperis conferri. Addit idem, si vipera ante nuptias suas venenum ponat, multò magis homines cum junguntur matrimonio, asperos & implacidos mores, ac quæcunque conjugium redderent infelicius, relinquere oportere. Quæ bellè quidem à sancto viro dicuntur: sed cessat similitudo, si viperæ non coeunt nisi cum viperis, venenatum animal cum simili sui.

* Hexaem. homil. 7.

De cerastis verò non satis dicere possim, num vivos pariant fœtus, an ova. Prius negant veteres, qui solius hoc viperæ proprium putarunt: ut ex iis liquet, quæ antea adduximus. Sed enim doctissimus Brodæus Miscellaneorum lib. III, cap. XI, longè aliter: *Viperam*, inquit, *à cæteris serpentibus distinguere solent, quòd animal pariat. Id verò cerastæ quoque usuvenire certum est. Nam qui bestiam hanc, discendi studio, in Ægypto, & Africâ, dissecuerunt, catulis gravidam multoties offenderunt.* Interim Brodæo in eo de cerastis haut facilè se assensurum ait Dalecampius ad Plinii lib. X, cap. LXII. Mihi satis verisimilis videtur Brodæi opinio. Siquidem si viperæ vivos pariant fœtus, quid mirum de cerastis? quando formâ referunt viperas; imò viperæ credi possent, nisi triplex obstaret discrimen. Primùm enim, ut Nicander in Theriacis docet, cornua, sive quiddam corniculis simile habent. Præterea non, ut viperæ, rectâ serpunt, corpore neutrum in latus fluctuante; sed, more claudicantium, nunc in dextrum, nunc in sinistrum latus inclinant. Adhæc præsentius est venenum viperæ, quam cerastæ: ut à quo morsus non ad tertium modò diem, quod in morsu fit viperino; sed ad nonum etiam diem supervivat, idque citra dolorem vehementem. Verùm ista ostendunt, non per omnia viperæ, & cerastæ, convenire. Attamen non evincunt in tanta similitudine formæ etiam eo esse dissimiles, quòd viperæ pariant animal vivum, cerastæ non item. Nam ejus generis discrimina etiam in eadem specie reperias: quanto igitur magis in vicina, & si non eâdem, saltem cognatâ, & quasi consanguineâ.

Scorpiones sæpè ad undecim generare, Aristoteli proditum est lib. V Histor. Animal. cap. XVI, sive ex Cæsaris Scaligeri distinctione cap. XXI, sect. CCLXVI.

CAPVT LIII.

Hinc actum de anguium magnitudine. Quantus fuerit serpens, quicum ad Bagradam pugnarunt Romani. Cur in Asia majores sint serpentes, quàm in Europa: inque septentrionalibus plagis grandiores homines, quam Australibus locis. Quæ magnitudo serpentum in India. De serpentibus, qui solidos pueros, ac capras deglutierint. Quæ mensura illorum in America. Accessum deinde ad anguium temperamentum. Vnde hæmorrho, *&* dipsadi *nomen, & Hebræo* tsimmaon. *Serpentium fel calidum esse, à quo venenum: corpus autem frigidum*

gidam potiùs videri: variisque id argumentis comprobatum. Cur angues pilis careant, vino gaudeant, hieme sub terris delitescant, æstate etiam diutissimè citra cibum adserventur. Atque idem firmatum serpentibus Mexicanis. Cur item serpentes hieme non exserant venenum. Quamobrem amphisbæna ante serpentium alios hibernas deserat latebras. Quas exuvias, *vel* senectam *anguis dicimus, non esse nativam ejus pellem. Origo proverbii,* inanior leberide. *Vt fœniculi, vel marathri usu visum recuperet serpens, & cur se juniperi spinis scabat. Vnde* scytales, & cœculæ *appellationes. Quare maximè infesta sint itinera à serpentibus circa meridiem.*

IAm videamus, quantam in magnitudinem excrescant serpentes. Notissimum est, ut serpens ille, quicum ab Romano exercitu, duce Attilio Regulo, ad Bagradam flumen pugnatum fuit; pedum fuerit centum & viginti: cujus & pellis ad bellum usque Numantinum duravit. Testis Livius, ut ex epitomes libro constat XVIII: item Valerius Max. lib. I, cap. ult. Plinius lib. VIII, cap. XIV, Agellius lib. VI, cap. III, Orosius lib. IV, cap. VIII.

Magnos & Asia, & Africa, serpentes habet: sed longè minores in Europa. Caussa ejus discriminis est ab majori eorum locorum calore, qui nativum in frigido hoc animante intendit. Contrà igitur hîc usu venit, quàm in hominibus: qui in Septentrione, locisque frigidis, majores fiunt, frigore, quod ambit, poros constringente, ne calor evaporet; caloréque ita conservato, plus exigente alimoniæ, unde iis incrementum. Aristobulus tradidit, visam sibi in India viperam novem cubitorum, & dodrantis. Testis Strabo in XV. Atque addit, sibi quoque in Ægypto conspectam viperam, inde allatam, paris fere magnitudinis: imò Nearchum prodere, esse & in India viperas feminas cubitorum sexdecim. Plinius lib. VIII, cap. XIV narrat ex Megasthene, in India solidos etiam cervos, taurosque, hauriri à serpentibus: ac Romæ in Vaticano, temporibus Claudii imperatoris, in corpore boæ (serpentis ita dicti, quia suctu bubuli lactis * alatur) integrum esse puerum repertum. Ibidem legas: *Metrodorus scribit, circa Rhyndacum amnem in Ponto ut supervolantes, quamvis altè perniciterque, alites haustu raptas absorbeant.*

* *Plin. ibid.*

Ælianus quoque aliqua habet de magnitudine. Nam aspides etiam ad longitudinem quinque cubitorum accedere, dicit lib. VI de animal. cap. XXXVIII. Apud Scyritas, gentem Indiæ, vel ultra Indiam, maximos esse serpentes ait; quorum aliqui greges pecorum rapiant, & vorent. Vide eum lib. XVI, cap. XXII. Idem lib. XVII, cap II narrat, circa Indiam gigni serpentes XVI cubitorum: & ejusce rei auctorem laudat Clitarchum. Ac, ut idem refert lib. XVIII, cap. III, Nymphis lib. IX de Ptolomæis tradidit, in Troglodytica regione excrescere usque ad XV cubita.

Etiam Aloysius Cadamustus, Navigationis suæ cap. XXVIII (ubi loquitur de Senega, Africæ regione ex iis, quæ sunt Nigritarum) *Ibi*, inquit, *inveniuntur serpentes tantæ vastitatis, ut integras capras hauriant, nec lancinent: solide devorantur.* Quod ipsum, sed dissimulato, unde hauserat, auctore, Cæsar Scaliger prodidit adversus Cardanum Exercit. CLXXXIII, sect. VI: atque iterum Comment. in Aristotelis Historiæ Animal. lib. II, cap. XVIII, sect. CXXIII. Vbi & ista legas: XV *esse cubitorum in India; ad mare Rubrum,* XL; *in Æthiopia, passuum* XXX; *eosque elephantorum interfectores patriâ voce vocari; in Phrygia, pedum* XL. Hinc memorat, sed fusiùs, quod ex Metrodoro, Plinioque, antea adferebamus. Atque addit, quod de Senega retulimus. Post pauca subjungit: *In Macra serpens spectaculo fuit mortua ingenti longitudine: tam crassa, ut utrimque sedentes in equis contueri inter se nequirent: hiatu tam vasto, ut equiti aditus esse posset squamæ * clypeorum orbibus pares. Ad Cathaium, quæ pars ultima Scythiæ est, quinquagenûm pedum serpentes esse, denos pedes implere crassitudine, ungues leoninos habere sine pedibus, proditum est: oculorum orbes pedum ternûm, tam grandi hiatu, ut hominem integrum excipere valeant: formidini esse cæteris omnibus animantibus, etiam ursis & leonibus, quos noctu invadant, & conficiant: interdiu latere: ingredientibus terra, quæ tota constat sabulonibus, subsidit tanto sulco, ut dolium ea parte tractum putes. In eo sulco latentes hamos ferreos præacutos figunt venatores, quibus illa transfixa aut perit, aut inutilis fit ad subsistendum.*

* *Sic rescripsi pro* squamas. *Nisi Scaliger scribere voluit:* Squamas habuit, *vel simile quid aliud.*

Aliqua etiam ex juniorum aliis addemus. Vasta quoque magnitudo est Americano serpenti dicto *canauhcoatl* †. Crassitudo illi hominis: sed duplo superat longitudine. Contigit, ut insederint illi Indi, pro trabe habentes, donec, illo devehente, insessores id animadverterent, & territi consurgerent. Aliquando autem & duodeviginti militibus sedes fuit.

† *Io. Euseb. Nier. lib. 12 Hist. Nat. cap. 17.*

Bambæ serpentes superant longitudine palmos viginti quinque, ac quinque latitudine: ut ex oculatis testibus relatum Petro Iarrico; ex hoc, Eusebio Nierenbergio †.

† *lib. 12 Histor. Nat. cap. 39.*

Qua verò de caussa in tantam magnitudinem plerique excrescant serpentes, disserit adversus Cardanum Scaliger Exercitat. CLXXXIV, sect. I.

A magnitudine ad temperamentum transeamus. Serpentibus omnibus temperiem esse frigidam, communis est opinio: cui tamen jam olim adversatus est Avicennas in VI quarti tractatus cap. XXI, & in II de Medicament. cap. de serpentibus: quibus locis contendit, calidos esse, quia sanguinem accendunt. Sanè si vipera corpus hominis vulnerarit, sic vesicis intumescit, quasi ambustum foret. Hæmorrhoi venenum ita exsiccat cutim, ut ea rumpatur, & cruorem stillet undique: unde & serpenti hoc nomen. Διψάδες eorum, quos læserint, sanguinem ita exsiccant, ut morsi perpetuò sitiant: unde & sic vocantur, quia διψᾶν est *sitire*: ac Hebræis, ut Deuter, VIII, 15, צמאון tsimmaon

maon dicuntur à צמא tsama, *sitire*. Sed vim ista deperdunt, si dicamus, sermonem nobis esse de corpore serpentino, non felle duntaxat; quod calidum esse, non inficiamur. At verè venenum serpentis est in felle; ut ait Plinius lib. XI, cap. XXXVII. Atque hoc felleum virus (sive sit à cavernulis sub dentibus, sive à vena sub lingua) serpens iratus in eum effundit, quem momorderit. At corpus ipsum esse frigidum, non à Galeno solùm asseritur, de Ther. ad Pisonem cap. VIII, & lib. II de temper. cap. VI: sed contactus ipse frigidus vel mediâ arguit æstate: ac multæ idem rationes evincunt. Talis est, quòd paucum habeant sanguinem, in quo animalium calor consistit. Item quòd pilis careant, cùm calidi esse pilosi soleant, ac hirsuti. Præterea quòd vino gaudeant ad calorem suscitandum. Vnde &, ubi se vino inebriarint, faciliùs capiuntur *. Item quòd tempore hiberno quatuor mensibus † lateant sub terris: quò se abdunt, ne ab frigore externo prorsus exstinguatur calor nativus. Itaque interim ob caloris hujus imbecillitatem jacent sopiti, & quasi immobiles: unde & tum capias facillimè. Idem eo arguitur, quòd mensibus hisce hibernis sint cibi expertes *. Imò & æstate à pharmacopœis † ad menses complures in pyxidibus adservantur absque cibo. Et ne solos pharmacopœos dicam, magnum audiamus Scaligerum Comment. in Histor. Anim. lib. II ‡: *Nos inclusum ligneâ caveâ anguem mediâ æstate duos menses vivum habuimus nullo fotum alimento.* Idem confirmatur serpentibus Novi Orbis. Nam serpens, qui Mexicanis *aquaquetzpallin*, Haitinis *iguana* dicitur, si vel decem, aut viginti dies alligâris alicui rei, citra sonum, vel noxam ullam, citra etiam cibum, vel potum durabit: si tamen herbam, vel aliud præbueris, comedet illud: ut est apud Oviedum, & Eusebium Nirenbergium lib. XII Histor. cap. I. Idem ex Hispanorum commentariis tradit ejusdem libri cap. I, in regione Mexicana serpentem esse nomine *teuthlacocauhqui*, quasi dicas dominam serpentum: hunc etiam annum integrum durare sine cibo potuque, iis testibus, qui domi eum alere solent. Atqui, secundùm Hippocratem, animantium illa multo etiam indigent alimento, quibus multum est caloris. Eamque longioris inediæ in variis animantibus caussam etiam adducit Albertus M. lib. VII de Animalibus, cap. IV. Præterea huc pertinet, quòd serpentes hieme, utcunque habeant venenum, non tamen id exserant: nempe quia, ut dixi, frigore torpeant toti. Vnde etiam est, quòd vere novo prorepant è latibulis caloris desiderio: nisi quòd paullo ante ver, nempe cùm cicadæ incipiunt canere, prodeat amphisbæna: unde colligas, calidioris esse temperamenti, quàm serpentium cæteros.

* *Aristoteles Hist. An. lib. 8, cap. 4, & Plin. lib. 10, cap. 72.*
† *Aristoteles lib. 8 Hist. An. cap. 15.*
* *Aristot. lib. 8 Hist. An. cap. 4.*
† *Arist. ibid.*
‡ *cap. 18, sect. 123.*

Non prætereunda verò hic mira Dei providentia in serpentibus, cùm primum è latebris exeunt. Nam dum diu adeò torpent in cavernis, situ mucoque obducuntur; qui concrescit, condensaturque circa corpus universum, ac cutis speciem habet; etsi nihil sit nisi sordes induratæ ad figuram corporis serpentini. Sic affecta serpens locum quærit angustum, eumque penetrando distringit hanc quasi pellem: quæ & vulgo vera ac antiqua pellis putatur. *Exuvias* dicunt, quia exuantur: uti &, quia sic serpens quasi rejuvenescit, Latinis *senecta*, Græcis γῆρας vocatur. Ad utrumque hoc attendit Tibullus lib. I, eleg. IV:

— Serpens novus exuit annos.

Et Maronis est III Georg.

Cùm positis novus exuviis, nitidusque juventâ
Volvitur.

Gloss. Cyrilli: Γῆρας ὄφεως, *superficies*: adde, *serpentis*. Ac quoniam superficies ea exuitur vere; eò & dicta *vernatio*. Onomasticum vetus: *Vernatio*, λεβηρίς. Quia autem pellis istæc exuta planè est exsucca, & inanis; aspera etiam ob siccitatem; nec oculos, sed vestigia solùm oculorum habet: hinc proverbia illa, γυμνότερος λεβηρίδος, *nudior leberide*, sive *exuviis*: κενώτερος λεβηρίδος, *inanior leberide*: κεντρότερος λεβηρίδος, *asperior leberide*: τυφλότερος λεβηρίδος, *leberide cæcior*. Prætereo, quòd ex diuturna sub terris vita sit offusa oculis caligo, & eo fœniculum quærit, quo eos purget, & abstergeat: ut est apud Ælianum lib. IX Histor. cap. XVI. Atque ante eum (non post eum, quod doctissimus Grevinus * scripsit) idem traditum Plinio lib. VIII, cap. XXVII: qui tamen pro *fœniculo*, *marathrum* nominat: vernationem autem fœniculo fieri ait: *Anguis*, inquit, *hiberno situ membranâ corpori obductâ, fœniculi succo impedimentum illud exuit, nitidusque vernat. Exuit autem à capite primùm; nec celeriùs, quàm uno die ac nocte replicans, ut extra fiat, membranæ quod fuerat intus. Idem, hibernâ latebrâ visu obscurato, marathro herbæ sese affricans, oculos inungit ac refovet: si verò squamæ obtorpuere, spinis juniperi se scabit.* Sola verò scytale (sic dicta à figura; quia similis sit baculo, cui inseritur ligo) non comedit fœniculum, ut recuperet visum: unde & eadem putatur, ac Latinorum *cæcula*; cui à cæcitate id nominis datum.

* *lib. 3 de venenis, cap. 3.*

Memoravimus, quomodo se habeant serpentes tum hieme, tum quando, Sole Arietem ingrediente, prodeunt è latebris. Quanto autem magis calor anni procedit, tanto magis vires recipiunt, & nocentiores fiunt, præcipuè æstate, idque tempore meridiano: ut non paullo tutiùs sit per loca serpentibus infesta iter facere, postquam solis calor jam remiserit.

CAPVT LIV.

Quòd serpentes gustus sensu multùm valeant, id ex eo esse, quia linguam habeant bisulcam. Vtrùm, ex Aristotelis opinione, primore in lingua, an propiùs radicem, sit gustus. Nullos esse serpentes bilingues, etsi eos sic vocârit Plautus. Καταγλώττισμα descriptum eidem Comico. Vnde error profluxerit de serpente bilingui, gemina conjectura. Cur dracones thesau-

thesaurorum statuantur custodes ; quare sacri Æsculapio; cur signum Romanarum fuerint cohortium; cur item Assyriarum. Vnde Hispanicum altiero. Draconarii *qui dicti. Visu etiam pollere serpentem pariam, sive parium, & unde hoc nomen acceperit. Quare aspidi, & amphisbænæ, visus sit obtusus.* Ελοπες *lusci,* τυφλῖνοι *cæci. Serpentes vernationis tempore male videre, & huic vitio consulere marathro. An propriè, & historicè, capi debeat, quod David ait, aspides obturare aures, ne audiant verba incantantis.* Κωφίαν, *&* τυφλίαν, *diversos videri; etsi aliter scriptum Hesychio.* Κεράσται *unde dicti : an vera habeant cornua : & quo dolo capiant aves, hominesque etiam adoriantur. Quomodo ranis insidientur hydri. Eosdem dici chersydros ; etsi aliqui specie differre docuerint. Vt* δρυΐνη *nomen acceperit ex eo, quòd, persequente asilo, sive tabano, recipiat se in cava quercus. Calliditas, ac vis serpentis canauhcoal, dum cervis insidiatur, & vi anhelitus attractus sanguinem exsugit. Serpentium concordia inter se. Pugna draconis cum elephanto. Aspidis amor erga conjugem. Cur reges Ægyptii pictam aspidem in corona gestarint. Viperinæ iræ indicia. Tangitur solum, quam basiliscum metuant serpentes cæteri.*

ATque hæc de generatione, magnitudine, temperie serpentium ad facultatem pertinent vegetativam. Proximum est, ut de sensiva disseramus. Sed non est, quòd insistamus tactui, cùm sine eo animal esse non possit. De gustu item liquet. Imò eo pollent serpentes præ animantium plurimis. Cujus ratio est, quòd linguam habeant (ut Aristoteles * ait) δικρόαν, καὶ τὸ ἄκρον λεπτὸν καὶ τριχῶδες, διὰ τὸ λίχνον τῆς φύσεως. διπλῆν γὰρ τὴν ἡδονὴν κτῶνται τῶν χυμῶν, ὥσπερ διπλῆν ἔχοντα τὴν τῆς γεύσεως αἴσθησιν. *bifidam, & parte extremâ capillamenti tenuem, propter suæ naturæ cupediam. Duplex enim voluptas iis capitur, quasi duplicem sensum gustandi habeant.* Quæri solet, vigeatne gustus in priori, an posteriori linguæ parte. Ex allatis verbis colligas, in priorem sententiam proniorem fuisse philosophum. Porrò quidam bilingues etiam ajunt esse serpentes. Vnde Persa II, IV:

> *Tanquam proserpens bestia, est bilinguis, & scelestus.*

Et Pœnulo V, II:

> *Bisulcilingua, quasi proserpens bestia.*

Et Asinar. III, III: ubi de osculo, quod καταγλώττισμα dixere, sermo est:

> *Fac proserpentem bestiam me, duplicem ut habeam linguam.*

Sed angui nulli bina est lingua, verùm unica; quæ tamen bifida videatur, quia dum protenditur longissimè, quibusdam quasi capillamentis discernitur; ut paullo antè diximus. Nisi potiùs ex eo profluxit error, quòd serpentes in coitu mutuis ita implicentur nexibus, ut qui sic eas ex longinquo, vel propiùs etiam, sed terrore mentem externante, conspexerint, videantur sibi unicum videre serpentem, crassi admodum corporis, sed capitibus hinc inde discretis. Hæc de gustu, & ejus instrumento.

* lib. 2 de Part. Anim. cap. 17.

De odoratu etiam, qui gustui prævius, res liquet. Interim non capiuntur odore, quatenus sunt res odoratæ : sed quoniam conducunt ad explorandum alimentum ; ut vidimus lib. III, cap. XXX.

Hæc igitur, quia vel aperta sunt, vel jam dicta ; solùm superest, ut de visu, & auditu, quædam afferamus.

Dracones visu valere, alibi retulimus : & inferiùs etiam aliquid de eo dicendum erit. Ideo fingebantur thesaurorum custodes ; ubi vigilantiâ opus. Æsculapio etiam sacri, quia medicum circumspectum esse oportet. Eadem virtus in militia requiritur : ad quod significandum, posterioribus Romani imperii temporibus draco singularum erat cohortium signum : ac ut qui aquilam ferret, ex eo dictus *aquilifer*, (unde Hispanicum *alfiero*) ita qui gestarent dracones, *draconarii* vocabantur : sicut est apud Modestum de vocabulis rei Militaris. Græcis similiter dicti tum δρακονάριοι, ut liquet ex Leonis Constitut. III : tum δρακοντειοφόροι, quod est in Glossis Græcolatinis. Constantinopolitanos verò imperatores hunc morem accepisse ab Assyriis, tradit Codinus *. Sed hos arbitror aliò spectâsse. Nam draco illis vel numen Bel, vel numinis erat symbolum. Nota res vel ex illo, quem Daniel, sive prophetes, sive junior ex tribu Levi †, interemisse legitur. Quare potiùs his symbolum fuerit numinis, quod pro exercitu vigilaret.

Ab acerrimo visu etiam commendatur παρείας, sive παρειαὶς, Aristophani memoratus in Pluto, ac, ut ejus ait interpres, hoc nomen inde adeptus, quòd habeat tumidas & inflatas maxillas, quæ Græcis παρειαί. Addit, etiam meminisse ejus Demosthenem, & Lycurgum in illa adversus Demadem : conspici Alexandriæ, ac in templis τοῦ Διονύσου *. Esse verò, ut dixi, ὀξυωπὸν τὸ ὄμμα †, apud Ælianum legas Histor. Anim. lib. VIII, cap. XII.

* lib. de Officiis Constantinopolitanis. pag. 108. edit. Commelianæ. a primo editore Franc. Iunio. socero meo, præclarata cum tralatione ejus scriptoris. & in eum notis.
† B. Hieronymus præfat. in Dan.
* Liberi ; sive Bacchi.
† acri oculorum visu.

Aspidi tamen visus est hebes, ac oculos dicitur non in fronte, sed temporibus *, eosque sanguineos, habere.

* Cas. Sect. in Arist. Hist. An. lib. 2, cap. 18. sect. 123.

Amphisbænæ alia de caussa, nempe ob genas prælongas, quæ obducuntur oculis, visu sunt obtuso ac imbecilli.

Ελοπες Nicandro in Theriacis memorati (ubi tamen aliqui ἔλαπες malunt) μονόφθαλμοι, sive lusci esse dicuntur, & inde hoc nomen sortiti, ἀπὸ τοῦ ἐλλείπειν τὴν ὄπα, hoc est, ὄψιν †: aliter nempe, quàm pisces, dicuntur ἔλλοπες, quasi ἐλλείποντες τῆς ὀπὸς, hoc est, φωνῆς ‡, ut idem sit ac ἄφωνοι *. Similiter ex re dicuntur τυφλῖνοι, qui Nicandro † τυφλῶπες, quasi τυφλοὶ τοὺς ὦπας ‡. Τυφλίας pro eodem legas apud Hesychium in Κωφίας. Sed τυφλῖνος retinet in litera τ. Femina dicitur τύφλαινα. Non incommode *cæciliam* reddebat Gaza.

† à visu deficiente.
‡ ob defectum vocis.
* muti.
† in Theriacis.
‡ oculis capti.

Imò nec serpentium alii æquè semper cernunt. Hebet visus, cum exuunt senectam; quam, ut retuli *, *vernationem* dicimus. Huic quomodo tum

* cap. superiori.

tum consulant, docet Plinius lib. VIII, cap. XXVII, verbis hisce etiam superiùs adductis: *Anguis hybernâ latebrâ visu obscurato, marathro herbæ sese affricans, oculos inungit ac refovet: si verò squamæ obtorpuere, spinis juniperi se scabit.* Hæc de visu.

Audire etiam serpentes, arguit, quòd David psal. LVIII * dicat, aspides caudâ obturare aures suas, ne verba audiant incantantis. Id ni faciant, carmina vim habere existimantur. Sanè Cæsar Scaliger Comment. in lib. II Hist. Anim. † ait: *Nos aliquando vidimus, cantationibus è cavernis exciri serpentes.* Non tamen, propriè loquendo, aures habent: unde ab Italorum vulgo, serpens is vocatur *surdus*. Et operæ est audire, quæ de isto Scaliger post verba adlata continuò subjungat: *Aspidem aiunt, verborum vim ubi senserint, promovere ad evocatorem. Inde alteram aurem terræ affigere, alterum caudâ indutâ obstruere; ita consopiri non posse: magnis mendaciis: neque enim aures habent.* Dixeris: quomodo igitur divinus psaltes ait, aspides aures obturare? Nempe hæc à poeta divino elocutione poeticâ efferuntur: quod pluribus exponerem, nisi alibi fecissem. Sufficit huic loco, quòd audiat: ut vel inde cognoscitur, quòd, licet progrediatur motu haut vegeto, oculis conniventibus, quasi dormitaret; hanc tamen ignaviam, ut ibidem Scaliger subdit, *accepto sonitu, aut viso aliquo, illico excutit, atque caput tollit.* Imò fertur, ut ibidem addit, *auditu promtiore esse, visu hebetiore.*

* al. 57, vers. 5.

† cap. 18, fol. 123.

Sunt interea & serpentes vocati κωφίαι, hoc est, *surdi*, vel *surdastri*. Mirum verò, quod ait Hesychius: Κωφίας, ὄφεως εἶδος, ὁ καὶ τυφλίας. *Cophias, serpentis genus, qui & typhlias.* Κωφίας enim *surda*, vel *surdastra*; τυφλίας, *cæca*, vel *cæcilia*. Vt non dubium videatur, quin ut visus, & auditus, specie differunt; ita & hi serpentes sint specie diversi. Memorari etiam illud meretur, quod Cæsar Scaliger monet commentario in Aristotelis Histor. Anim. * *Sunt & surdi, unde etiam κωφίαι dicti. Quamquam in vetustissimo codice, qui inter paucos nobilissimæ Canis, principis Scaligeri, bibliothecæ nobis superstes est, ῥοφίαι scriptum est, à voracitate scilicet.* Sanè ῥοφεῖν, *sorbere.*

* lib. 2, cap. 18, fol. 123.

Ab his ad ea accedam, quæ animi sagacitatem, & affectus, ac mores testentur. De vafritie testis Moses Genes. III, 1; ubi serpens vocatur φρονιμώτατος †, ut habent LXX; sive πανοῦργος, ut vertit Aquila: quod Hieronymus transtulit *versipellis*. Notum etiam illud Christi apud Matthæum X, 16: *Estote prudentes, sicut serpentes.* Calliditatis serpentinæ varia memorantur indicia: inter alia de cerastis, viperarum genere, sic nuncupato, quia in fronte binæ, ac interdum, ut Plinius, Solinus, & Arabes, docent, quaternæ etiam sint eminentiæ, quas vulgo vocant *cornua*. Solent hi sese occultare in sabulo, solis exertis corniculis. Quibus aviculæ conspectis, (sunt enim granis frumenti similia) quasi ad escam advolant: atque ita miserè pereunt. Iidem sæpe latitant in orbita, vel arena concolori: unde in feras, ipsósque homines, sed à latere, impetum facere solent.

† prudentissimus.

Quâ solertiâ se sustentet hydrus, sive natrix; sic Cæsar Scaliger αὐτόπτης * enarrat †: *Quamdiu suppetit aqua stagnis, ranis vesci vidimus nos: coaxantes enim in aprico ex insidiis obliquus invadit. Illa, morsu correpta, clamorem tollit, atque in aquam trahit: hic lubricus subsistere non valet. Tum major est rana, quàm ut primo captu devorari possit. Quare dum morsum repetere vult, quo ulteriùs occupatam deglutiat, faciliùs illam abire vidimus; hunc ad aliam prædam conversum esse.* Idem, postquam Caniculæ æstu palus propè exaruit, sic ut ranæ istic vix suppetant, in terras abit, atque ex eo *chersydros* vocatur. Dum hîc ranas persequitur, alium invenit stagni incolam, planéque inimicum; insectum nempe, quod Græcis μύωψ: Latinè *asilum* Gaza, *tabanum* reddebat Cæsar Scaliger *. Hoc invadente, recipit se fugâ in cavernam quercus, vel fagi. Atque hinc nomen ei δρυΐνη, quasi cum Scaligero † *quercuam* dixeris. Sed eidem tamen in isto Nicander adversatur, quod *hydrum*, & *dryinam*, eundem putet. Hic enim similes ait, sed diversos. Verùm pro se adfert Scaliger, quòd Nicander ipse scripserit, dryinam, palude relictâ, & ulvâ, ranunculos persequi in terris: quem sanè hydri esse morem, satis convenit.

* oculatus testis.
† Comment. in lib. II Arist. Hist. An. cap. 18, fol. 123.

* Comm. in lib. 2 Hist. An. cap. 18, fol. 123.
† ibid.

Quantæ etiam est calliditatis, quòd serpens Indicus canauhcoal (Hispani vocant *culebras bobas*) non quidem vi animal adoriatur; ut qui morsu se innoxium sciat: sed sub foliis se occultet, ne conspiciatur à cervis, qui præterire parant! Vti & quanta vis, quod trasseuntem eum attrahat in latibulum suum, idque vi anhelitus! Hîc verò arctè adeò cervum complectitur, ut eum exstinguat. Incredibile id videretur, nisi longitudine hominem excederet duplo; crassitie verò æquaret; ut superiùs * etiam diximus. Sed quo pacto cervum voret, pilis usque adeò horridis obsitum? Hîc quoque prudentia ejus se ostendit. Nam quia cervus sic idoneus non sit esui; eò priùs lambit, salivâque ita præparat, ut commodè satis sanguinem, & quicquid nutriendo idoneum est, exsugat. Video hunc sepentem vocari *anguem stupidum*; etiam à Ioanne Eusebio Nirenbergio in Naturæ historia †. Sanè corporis stupor videtur, quòd sic jacere soleat immotus. Sed stupor ingenii facilè refellitur iis, quæ diximus. Cæterùm hic, tam inimicus cervis, à formicis necatur, patulum ejus os ingressis. Nimirum nihil tam potens est in rerum natura, quin everti possit à multò minori. Quod in rebus humanis etiam locum habet. Hoc multi, dulci fortunâ ebrii, non cogitant. Sapientes contrà in animo semper habent illud vetus *, Ἔνεστι κἀν μύρμηκι χολή †.

* cap. 53.

† lib. 12, cap. 17.

* In proverbiis Diogeniani centuria 4. prov. 48.
† Formicæ sua etiam bilis inest.

Hæc sollertiam testantur. Nunc videamus de affectibus, ac moribus. Serpentum inter se concordia est. Nam, ut Plinius † inquit, *serpentum morsus non petit serpentes.* Muribus verò terras purgant serpentes, inde vocati myothecæ sive ut Nicander nuncupat, myagri,

† proœmio lib. 7.

qui

qui & coronatos appellat, à lineis pictis.

Dracones perpetuâ cum elephantis discordiâ bellantur: ut idem ait lib. VIII, cap. XI. Inque nummis Iulii Cæsaris videas unum, in quo pugna elephanti, & draconis: alterum, in quo draco obtritus ab elephanto.

Etiam ab serpentibus homines amari, inferiùs ostendam.

Aspidis ira inde elucet, quòd initura pugnam dat sibilo signum. Et ira, & pariter amor, ex eo, quòd semper cum conjuge vagatur, &, alterutrâ interfectâ, superstes notat percussorem; in eum, illæsis cæteris, impetum facit; nec persequi cessat, nisi obstet turba multorum, quorum interventu, attingere non possit. Hujusmodi & populi esse amorem convenit erga regem suum: quòd ut reges indicarent Ægyptii; coronis suis pictæ symbolum aspidis gestabant. Nisi altera magis ratio placet, quòd ea significentur vires regni invictæ; quomodo venenum etiam aspidis ἀνίκητον †. Hanc caussam adducit Ælianus lib. VI de Anim. cap. XXXVIII. Magnum etiam & iræ, & amoris est argumentum, quod nec catulis parcit malè de hospite meritis. Plinium ‡ audi: *De aspide miraculum Philarcho reddatur. Is enim auctor est, cùm ad mensam cujusdam, veniens in Ægypto aleretur assidue, enixam catulos, quorum ab uno filium hospitis interemtum: illam reversam ad consuetudinem cibi, intellexisse culpam, & necem intulisse catulo, nec postea in tectum id reversam.*

† invictum.

‡ lib. 10, cap. 74.

Viperæ iram cognoscas ex oculis, quæ irascentibus inflammantur: etiam bisulcam vibrat linguam, ac caudam sinuat extimam.

Et quam serpentium alii formidant basiliscum! Audito ejus sibilo cadaver relinquunt, properè se subducentes fugâ. Sed de eo infrà pluribus.

CAPVT LV.

Serpentes omnes pedibus carere: progredi autem eo modo, quo natant anguillæ, nempe corporis flexu: cui in minoribus serpentibus spinæ; in majoribus, ossa inserviunt. Costarum, & squamarum, in iisdem utilitas. Cur attributa facultas caput in sublime efferendi: item convertendi illud, reliquo corpore quiescente. Particulatim de progressu aspidis, viperæ, cerastæ, hæmorrhoi, sepedonis, cenchrenes, acontiæ, amphisbænæ. Serpentes respirant. Quorsum lingua sit iis data. Prodigiosus serpentis latratus.

A sensu, & affectu, nunc conferam me ad facultatem locomotivam. Serpentes non gradiuntur, cùm pedibus careant: nisi verùm est, quod Plinio * traditum, visas esse serpentes pedibus anserinis. Objiciat quoque aliquis dracones, quos effingunt quadrupedes. Basiliscus item dicitur habere formam gallinaceo similem, ac pedes binos. Sed sunt hæc nugatoria. Quia verò serpentibus gressus est negatus, eo datus iis corporis flexus, ad modum quo lampetræ natant; item anguillæ, cui & duæ pinnæ adduntur. Nempe sicuti pisces, qui serpentium habent figuram, pinnis fere carent, quia sufficeret illis corporis flexus: ita & pedes Deus serpentibus negavit, quoniam nulli forent usui: ut scitè Aristoteles ostendit lib. de incessu Animal. cap. VIII. Ad flexum verò istum serpentibus minoribus datæ sunt spinæ; majoribus ossa, uti costæ XXX; quibus progredientes innituntur, seque promovent; ut pedum sint ac crurum loco, sicut squamæ obeunt vicem unguium. Quomodo autem moventur in terra, ita & natant in aquis: ut Aristoteles observat lib. de incessu animalium cap. VII.

* lib. 11, cap 47.

At quòd eodem permanentes loco ab imo ventre, cui innixæ; attollant caput; id fit, ut faciliùs descendat cibus: quem alioqui difficillimè deglutiunt.

Quia verò pedibus carent, eò inepti sunt ad sese convertendum. Quæras, quomodo igitur se defensitare possint adversus pericula, quæ à tergo imminent. Huic incommodo Deus eo prospexit, quòd, ut Aristoteles ait lib. IV de Part. Anim. cap. XI, ἴδιον πρὸς τὰ συγγενῆ τῶν ζώων ὑπάρχει τοῖς ὄφεσι, τὸ στρέφειν τὴν κεφαλὴν εἰς τὰ ὄπισθεν, ἠρεμοῦντος τοῦ λοιποῦ σώματος. τούτου δ' αἴτιον, ὅτι καθάπερ τὰ ἔντομα ἑλικτόν ἐστιν. ὥστε εὐκαμπεῖς καὶ χονδρώδεις τοὺς σπονδύλους ἔχειν. *Proprium serpentibus præ cæteris ejusdem generis animalibus est, ut caput vertere in aversum, reliquo quiescente corpore, valeant. Cujus rei caussa est, quod, modo insectorum, structurâ volubili constant, ut vertebras cartilaginosas, & flexibiles habeant.*

Sic in tanta animantium varietate ubique Dei providentia elucet. Vide sis quoque Aristotelis librum de incessu animalium, & quæ ad eum, ante seculum, Nicolaus Leonicus Thomæus commentabatur.

Magis etiam se divina patefaciet sapientia, si, non contenti hac generali doctrinâ, particulatim consideremus præcipua serpentium genera.

Ex iis aspis recta progreditur, sed haut vegeto motu; conniventibus item oculis, non absimilis dormitanti. Ex viperis mas acriùs fertur, femella temperatiùs. Cerastes motu fertur obliquo cum magno squamarum strepitu. Hæmorrhous itidem movetur obliquus, quasi fluctuans, tergoque fracto, magno cum strepitu stringens ventre terram. Similis hæmorrhoo σηπεδών, sed motus hujus celerior. Caudam trahit, quam sinuat in obliquum.

Cenchris, sive cenchrene *, tantæ est velocitatis, ut è grege haut facilè quis evadat, nisi obliqua fuerit fuga. Nam rectis utitur flexibus, quia vertebrarum ei difficilis conversio: unde Lucanus lib. IX:

* Κεγχρίνη. De appellatione hac dicam cap. seq.

Et semper recto lapsurus limite cenchris.

Acontiæ, sive jaculi, insidiantur viatori, vel animanti muto, inque spiram se colligentes caput occulunt: hinc in eum, quem petunt, tanto impetu exiliunt, ut illi adhæreant, idque vel XX cubitis dissito.

Amphis-

Amphisbæna & prorſum, & retrorſum graditur citra converſionem : unde & nomen accepit. Imò quia nunc in partem anticam progreditur, nunc in poſticam regreditur, cauda etiam pro capite habita eſt. Sanè & Nicandro ἀμφικάρηνος * vocatur, & Æliano δικέφαλος †. Lucani quoque eſt in IX:

** utrinque caput habens.*
† biceps.

Et gravis in geminum ſurgens caput amphisbæna.

Imo errorem hunc ſequitur quoque Galenus libro de Ther. ad Piſ.

Ad motum ſuperiùs etiam non ſemel reſpirationem retulimus. Hanc quoque ſerpentes obtinuerunt : quin eo fine accepere pulmones, & arteriam ; ut cognoſcere eſt ex Ariſtotele lib. IV de Partibus Anim. cap. I. Nec ſine reſpiratione eſt vox, cujus organum lingua ; ut & guſtûs. Linguam verò etiam habent ſerpentes, & bifidam : ſed utilem quidem ad guſtum, verùm ἄχρηστον πρὸς τὴν τῆς φωνῆς ἐργασίαν, *inutilem ad vocis officium* : ut Philoſophus ait operis ejuſdem lib. II, cap. XVII. Pro voce autem promunt ſibilum : unde Σίγμα, literam θηριώδη, hoc eſt, viperinam, dixit Halicarnaſſenſis. Quòd, Tarquinio rege ejecto, ſerpentes latrâſſe dicuntur *: id, ſi fabuloſum non eſt, inter prodigioſa referri debet. Nempe malus ſpiritus efformavit hunc ſonum in gutture & ore ſerpentis : quo inſtrumento jam à mundi gaviſus eſt incunabulis.

** Plin. lib. 8. cap. 41.*

CAPUT LVI.

Quàm ſerpentes homini noceant. Ac primùm baſiliſcus: deque ejus etymo, magnitudine, colore, veneno. An viſu interimat. Vt, quod attigerit, illud hominem hoc attingentem necet : & quæ cauſſa ſit iſtius. Aſpides, non caudâ, ut ajunt, venenum infundere, ſed dentibus. Aſpides πτυάδες, χελιδόνιαι, χερσαῖαι, & unde hæc nomina acceperint. Quare Cleopatra ex variis mortibus eam elegerit, quæ ſit aſpidis morſu. Cur feminæ aſpidis præſentius ſit venenum. Cujus coloris ſanguis effluat morſis ab aſpide. Quam citò ictis obeant. Hypnalen non videri diſtinctum ſerpentem, ſed aſpidis genus : & ex quo ei nomen. Vnde dignoſci poſſit, ecquis à vipera mare, an feminâ, ſit læſus, & utrius ictus ſit periculoſior, & quando utraque maximè cavenda. Ceraſtæ *unde vocabulum, & quid in ſerpentibus* cornua, *vel* coronas *nominarint. Symptomata eorum, qui morſi ſunt à ceraſte. Quibus locis gaudeant dipſades ; geminum ab iis periculum ; & quinque alia earum appellationes, & ſingularum cauſſæ. Preſterum quam horrenda ſymptomata : nec alios videri ſerpentes ignitos, Iſraëlitis divinitus immiſſos in deſerto : & de eo, unde fuerint producti, duplex opinio.*

DEinceps videamus de damnis maximis, quæ ſerpentes generi dant humano. Poſtea dicemus de remediis, quæ divina bonitas ſuggeſſit.

Baſiliſcus in Cyrenaica imprimis provincia gignitur. Eo à ſerpentium aliis diſtat, quòd in vertice maculam habeat albam, velut diadema ; quod regium eſt inſigne; unde & Græcum βασιλίσκος, ac Latinum *reguli* vocabulum venit. Non duodenis eſt digitis longior. Caput ei eſt acutum : corporis color aurum imitatur. Quod & Lucanus indicat. Verſum inferiùs adſcribam. Quare, cùm Nicander *. χλοάοντα vocat, quod χλωρὸν exponunt; non tam *viridem* (quo colore dracones non ſunt) quàm *pallidum*, ac *flaveſcentem*, interpretandum. Quàm ſit venenatus, Aëtius oſtendit : qui ab eo morſis ait ex veneni ardore, & corporis putredine, decidere capillos ; carnes etiam lividas membratim defluere. Vulnus, quod facit, ſufflavum eſt, & quaſi aurei coloris; ut traditum Eraſiſtrato : quem de venenis ſcripſiſſe, Dioſcorides † auctor eſt. Hoc quoque virus arguit, quod, ut ſuperiùs dixi, ſerpentes cæteros ſolo terreat ſibilo. Vnde Lucanus lib. IX:

** Ther. verſ. 438.*
† In Theriacis, ſive Materia Medic. lib. 7. cap. de baſiliſco.

Sibilàque effundens cunctas terrentia peſtes,
Ante venena nocens, latè ſibi ſubmovet omne
Vulgus, & in vacua regnat baſiliſcus arena.

Ne quidem de cadavere ejus, quem interemit, ulla avis guſtaverit. Virus adeò noxium exhalat. Hoc è longinquo etiam aves olfaciunt. Propinquum verò eaſdem necat. Creditur vulgò ipſo interficere adſpectu. Quod ſi eſt, eum viderit nemo. Quomodo igitur deſcribi potuit ? Vulgarem tamen opinionem ſecutus, ſecutiſque aliis ad eam prævivit, Plinius lib. VIII, cap. XXI. Sed Galenus lib. X Simpl. pro fabula videtur habuiſſe. Et ſanè longè veriſimilius eſt, è longinquo conſpici : ſed propinquos, non viſu, verùm halitu ſuo interimere, vel ſi viſu ipſo id fiat, fuerit à ſpiritu venenoſo ex oculis prodeunte : quomodo nocent oculi mulieris menſtruis laborantis, ſaltim ſanguine menſtruo corrupto. Vtrumque ſanè in baſiliſco grande ſit virulentiæ argumentum. Vti & illud, quòd ſi baculum momorderit, quem manu aliquis teneat, hunc ipſum interimat, veneno per baculum corpus ſubeunte humanum. Geminum illud Plinii, loco antè memorato : *Creditum quondam, ex equo occiſo haſtâ, & per eam ſubeunte vi, non equitem modò, ſed equum quoque abſumtum.* Videtur in dubium revocare, quia *creditum quondam* dicat. Verùm quo faciliùs prioribus credamus, Cæſar Scaliger facit, Commentariis ſuis in Ariſtotelem * : *In Circumpadanis*, inquit, *ex vepretis exiliens ſerpens craſſus, & informis, non ſolum interficientem ſe interfecit veneno per haſtam penetrante : ſed etiam equi aurem tranſiliendo cùm attigiſſet ; & equus, & eques, obiere meâ tempeſtate.* Nempe ut à torpedine per lineam, vel tridentem piſcatoris, quædam aura tranſit in manum piſcatoris, unde torpeſcat : ita & è ſerpente memorato ſpirituoſa quædam ſubſtantia per haſtam tranſibat in equitem. Citò quidem ſpiritus evaneſcit ; ſed citò etiam penetrat, & alienum ſpiritum inficit veneno: quippe particeps qualitatis, quæ eſt in venenato corpore, unde emanat.

** Hiſt. de Animal. lib. 2, cap. 18, ſect. 123.*

Aſpides non, ut ajunt, caudâ venenum infundunt : ſed, aliorum more ſerpentium, vulneri ſerratis à ſe dentibus facto inſpirant illud

illud è minutis cavernulis ſub dentibus; ubi in pellicula venenum eos in uſus reſervant. Vnde de calumniatoribus Pſalm. CXL † : *Venenum aſpidum ſub labiis eorum.* Non uno tamen modo, nec æque omnes nocent. Nam aſpis Lybica vel ſolâ adſpiratione excæcare hominem fertur: ut ait Ælianus lib. VI de Animal. cap. XXXVIII. Nec ſolùm locis diſtant; ſed etiam genere. Vnde XVI aſpidum genera referunt Ægyptii: ut idem docet lib. X, cap. XXX. Sed nos ſumma ſolùm genera conſiderabimus. Galeno teſte, lib. de Theriaca ad Piſon. cap. VIII, (quem Paulus, & Aëtius, ſecuti) aliæ quidem ſolo lædunt morſu, aliæ autem ſpuendo: & exinde πτυάδες dicuntur, quaſi dicas *ſputatrices*; quomodo *ſputatorem* dixit Plautus. Priores eidem Galeno ſunt vel χελιδόνιαι, ſive *hirundinariæ*: vel χερσαῖαι, ſive *terreſtres*. Minimæ omnium ſunt χελιδόνιαι, ſic dictæ, quia tergi nigritie, ventris albore, referant hirundines, quas Græci χελιδόνας † vocant. Hæ veneni ſunt præſentioris. Majores hiſce αἱ χερσάδες, ſive *terreſtres*: quæ, Nicandro * teſte, ſæpe ad quinque cubitorum, & ulnæ magnitudinem, pertingunt. Maximæ αἱ πτυάδες, ſive *ſputatrices*: quæ non, ut priores, morſu ſolùm nocent, ſed, ut dixi, etiam ſputo: quod cum ejectare volunt, collum extendunt, ad expendendum, quouſque ſpuendum ſit, ut attingant. Aſpidis morſum elegit Cleopatra, ut mitius mortis genus, quàm ſi vel biberet venenum, vel in gladium incumberet. Nam adeò minutum eſt, quod aſpis pungit, ut ſenſu minimè percipiatur, vel quid acu punctum videatur. Quod dolorem minuit: quando majorum vulnerum major eſſe dolor ſolet. Minùs etiam diuturnus eſt ille aſpidis: quia veneni, ut ait Lucanus lib. IX *, — *in nullo plus eſt ſerpente coactum*: eoque illius, ut Ælianus † inquit, φάρμακον ὀξύταλόν ἐστι, καὶ διαδραμεῖν ὤκιστον. *venenum peracutum, & celerrimè penetrans.* Et hæc eſt cauſſa, cur, cùm citò adeò cor petat, etiam mortem acceleret. Magiſque id præſtant femellæ: quia maribus, Aëtio teſte, bini tantummodo dentes ſunt; femellis, quatuor; ſub quibus eas in cavernulis, ut dixi, occultare venenum, Nicandri quoque judicium eſt. Etſi verò minutum adeò ſit vulnus, quod aſpis facit: paullum tamen ſanguinis effluit, ejuſque nigricantis; ſive, ut Dioſcorides ‡ inquit, αἰτροπὶυ, & χλοανθὺς, quod Ruellius reddidit: *virentis, & diſcoloris.* Sed Io. Ant. Saracenus: *coloris minimè conſtantis, at malignè vireſcentis.* Fortaſſe autem Dioſcorides non ἀτρόπιον ſcripſit; ſed αἰρόπινον, quod Heſychius, & Suidas, exponunt σκοτεινὸν, hoc eſt, *obſcurum*, ſive *nigrum*. Conſequitur ictum * exigua cordis palpitatio, frontis convulſio, genarum motus, qualis dormitantium. Ab ea ictos non ultra horas quatuor vivere, ait Ælianus †. Etiam Dioſcorides ‡ ait: Τούτους θάνατος συναίρει μὴ δὲ τρίτον ἡμέρας διαλιπών. *Eos mors tollit, nec tertiâ diei parte relictâ.* Non percepere mentem Dioſcoridis, qui velle ajunt, ſummùm die obire tertio.

† ſive ſecundum Latinos Pſ. 139.

† hirundines.

* in Theriacis.

* verſ. 723.

† lib. 9. cap. 61.

‡ lib. 7 Mat. Med. cap. 18, ſive Theriac. cap. 17.

* Ælianus lib. 6 de Animal. cap. 38. & Cæſar Scaliger lib. 2 de Hiſt. An. cap. 18, ſect. 123.

† loco proximè expreſſo.

‡ lib. 7 Mat. Med. cap. 18, ſive Theriacorum. cap. 17.

Hypnale quoque eſt ſerpentis genus Solino. Verba ejus inferiùs adducam. Græcè ὑπναλῆ ex ὑπναλέη, niſi ὑπναλὴ malis, quia apud Suidam ſit ὑπνηλὸς, ῥάθυμος, hoc eſt, *deſidioſus, tardus.* Omnino autem videtur aſpidis genus. Rationem nominis indicat Nicander in Theriacis:

— Ὑπναλέοις δὲ
Αἰὲν ἐπιλλίζουσα φαείνεται ἐνδοκὶς ὄσσοις.

Quod Gorræus reddidit:

— *Semperque putatur*
Nictans clauſa gravi concedere lumina ſomno.

Eſt & Lucani in IX:

Aſpida ſomniferam tumidâ cervice levavit.

Vipera Græcis κατ' ἐξοχὴν * θὴρ, vel θηρίον, dicitur. Mars Græcis ἔχις, femina ἔχιδνα vocatur. Maris morſus cognoſcitur ex gemino ictu; feminæ ex pluribus: illius etiam dentes ſunt acutiores; hujus latiores. Magis periculoſos eſſe ictus feminæ, docent Nicander, & Paulus: ut Avicennas contrarium perperam tradidiſſe videatur. Quanta veneni ejus vis ſit, & quæ ſigna, inter alios Cæſar Scaliger ad lib. Ariſtotelis ſecundum Hiſtor. Anim. * annotavit. Nocentiores ſunt viperæ comeſto ſcorpio, vel radice venenatâ: à coitu etiam ſunt infeſtiores, vel ubi cervum evaſerint, & cum exuunt ſenectam; quod tempore fit auctumnali, ac præcipuè verno; unde & *vernatio*, ut dictum, nuncupatur.

Ceraſtis appellatio eſt ἀπὸ τῶν κεράτων †: non quaſi cornua ulli ſint ſerpenti; ſed, ut vidimus, cùm de ſagacitate ſerpentium ageremus, ſic vocarunt caruncula in capite protuberantes. Quomodo nec ulli ſerpenti ſunt coronæ. Sed eo modo nominarunt quiddam carneum eminens in capite, & exuberans. Ceraſtis venenum eſt, inefficacius, quàm viperæ. Nam à vipera morſus triduum duntaxat; à ceraſte, etiam novem dies ſupervivit; teſte Nicandro. Percuſſis interiùs convulſiones ſunt, inguen diſtenditur, mens ſtupet, caligant oculi, poplites dolent, liveſcit corpus: pars etiam affecta in ambitu intumeſcit livido colore, ac ſanies prodiens vel nigra eſt, vel ſublivida. De quibus Nicander, Dioſcorides, Aëtius, Paulus, Actuarius, alii.

Dipſas, ſecundùm Galenum, & Aëtium, viperæ eſt ſpecies: aſpidis autem, ſecundùm Solinum, & Iſidorum. Degit locis maritimis, vel ſaltem ſalſuginoſis: ac licet viperâ ſit minor, celeriùs tamen necat: ut Ælianus tradit lib. VI de Animal. cap. LI. Nempe, ut Aëtius inquit, geminum ſe offert malum: ſi non bibas, exureris: ſin explere ſitim velis, rumpêris. Atque ab hac ſiti διψάδος eſſe nomen, antea diximus: quaſi Latinè *ſitientem* vel *ſitibundam* appelles. Sed & aliis vocatur nominibus; qualia quinque loco memorato adfert Ælianus; πρηστῆρα, καύσωνα, μελάνουρον, ἀμμοβάτην, κεντρίδα. Ac μελάνουρος quidem dicitur, quia cùm ſit coloris albi, in cauda tamen duas habet lineas nigras:

* excellentiæ cauſſâ.

* cap. 18. ſect. 123.

† à cornibus.

nigras: ut ibidem ex Sostrato legas. Ἀμμοβάτης, quia per arenas vadat. Κεντρὶς, sive, ut apud Nicandri scholiasten est, κεντρίνη, quia cùm collo sit lato, sed caudâ gracili, κέντρον, hoc est, *stimulum* referat. Πρηστὴρ autem à πρήθειν †, & καύσων à καίειν *, quia ardorem corpori inducit, & enormem totius corporis distentionem, ad aquæ modum in cacabo ferventis. Aliqui tamen distinguunt: ut Solinus cap. XL, ubi & alia tria affert serpentum genera; hypnalen, hæmorrhoum, & sepem. Sic enim scribit cap. XL: *Dipsas siti interficit. Hypnale somno necat. Hæmorrhous morsu sanguinem elicit, & dissolutis venarum commerciis, quicquid animæ est, evocat per cruorem. Prester quem percusserit, distenditur, enormique corpulentiâ necatur extuberatus. Ictus sepium putredo sequitur.* Quàm horrendus sit exitus ictorum à prestere, narrat Ælianus lib. XVII de natura Animal. cap. IV. Atque idem ostendit Lucanus lib. IX:

† accendere.
* urere.

Nasidium Marsi cultorem torridus agri
Percussit prester: illi rubor igneus ora
Succendit: tenditque cutem, pereunte figurâ,
Miscens cuncta tumor toto jam corpore major:
Humanumque egressa modum super omnia membra
Efflatur sanies, latè tollente veneno.
Ipse latet penitus congesto corpore morsus †:
Nec lorica tenet distenti corporis auctum.
Spumeus accensis non sic exundat aëno
Vndarum cumulus: nec tanto carbasa coro
Curvavere sinus: tumidos jam non capit artus
Informis globus, & confuso pondere truncus.
Intactum volucrum rostris, epulasque daturum
Haut impune feris, non ausi tradere busto,
Nondum stante modo, crescens fugere cadaver.

† al. morsus.

Locum integrum apposui, ut eo magis liqueret, quàm gravis illa fuerit plaga, divinitus immissa Israëlitis: quemadmodum legere est apud Mosen Numer. cap. XXI, 6: ubi Hebraicè est הנחשים השרפים hanchasim ha seraphim: quod LXX verterunt, τοὺς ὄφεις τοὺς θανατοῦντας, hoc est, *serpentes mortiferos.* Sed vulgatus interpres vocem posteriorem vertit *ignitos*, uti Vatablus *urentes*; quia est à שרף saraph, *ussit, incendit.* Sic Deuter. VIII, 15, dicitur נחש שרף nachas saraph, *serpens adurens.* Vt planè sit verisimile intelligi eum, qui Græcis Latinisque similiter ab urendo *prester*, & *causon*, nominatur. Videtur autem Deus presteres illos, sive causonas, in Arabiæ desertis Angelorum ministerio suscitâsse. Fortunius tamen Licetus credebat, non aliunde immissos; sed, Dei judicio, in vivorum corporibus enatos. Sanè plurimis in locis, in his Æthiopiâ, Ægypto, Indiâ, dracunculi gignuntur ex partibus hominum viventium musculosis: velut brachio, femore, tibiâ: ut ex Galeno, Ægineta, & aliis constat: ac in vermium historia inferiùs exponam.

CAPVT LVII.

Amphisbænæ symptomata, & scytales, & unde huic nomen. Cur hæmorrhus Nicandro Θώνιος vocetur. Quàm dirum hoc malum. Vnde cenchri, sive cenchridis appellatio. Aliter λέοντος nominari. Quæ effugiendi ejus ratio sit. Serpentis hujus symptomata. Etymon ac natura ἀκοντίου, sive jaculi; sepis, sive chalcidis; item sepedonis, qui fortasse idem ac seps; præterea natricis sive hydri, qui & chersydros vocatur; & quanta hujus virulentia; atque id etiam ostensum inde, quòd hydræ sanguis non mortem modò attulerit Nesso Centauro; sed caussa etiam mortis fuerit Herculi, qui ipse hydram interemerat. Nam à chersydro sit diversus chelydrus, vel dryinas, & quam grave ejus virus. De variis Indiarum serpentibus.

DE amphisbænæ vocabulo superiùs * diximus. Ab hac morsis oritur membrorum convulsio, & oculorum caligo: hinc mors consequitur horrendâ. Par ratio scytales, sic dictæ, quia similis sit σκυτάλης, hoc est, *scuticæ*, vel *baculi.* Vtrumque enim Græcâ voce signari, ex Suida constat. Fortasse & eadem hæc ac amphisbæna. Apud Dioscoridem quidem lib. VII, cap. XI † legas σκυτάλης, ἢ ἀμφισβαίνης ‡. Sed distinguunt tum Lucanus *, & Solinus, tum Paulus, & Aëtius: qui hoc adducit discrimen, quòd amphisbæna utrimque serpat. De gemino istoc motu itidem vidimus ‡.

* cap. 55.
† sive Alexipharmacorum cap. 10.
‡ scytales sive amphisbænæ.
* lib. 9. vers. 717. & 719.
‡ cap. 55.

Αἱμόῤῥυς, & αἱμοῤῥοὶς (illo mas, hoc femina signatur) non excedit pedem humanum, ac quia Ægypto est frequens, Θώνιος Nicandro † dicitur, ab rege Ægyptio, cui nomen Θῶνος, ut ejus scholiastes indicat. Memoratur is rex Homero Odyss. Δ *, atque inde etiam Luciano in Pseudomante, & Æliano lib. IX de Animalibus, cap. XXI. Nullam tamen mentionem hujus regis invenio in dynastiis Ægyptiis, quas ex tomis Manethonis Sebennitæ, Heliopolitani Flaminis sacrorum, exscripserat Iulius Africanus in πεντοβίβλῳ χρονολογικῇ. Serpens is *sanguinem elicit, dissolutis venarum commerciis*; ut ait Solinus †. Atque inde etiam αἱμόῤῥυ nomen. Nimirum non sanguis modò exsudat poris: sed etiam effluit naribus, oculorum angulis, gingivis, unguium radicibus: adhæc pulmonibus, stomacho, alvo, sanguinis fit rejectio: etiam ὠτειλαὶ, ut est apud Nicandrum ‡, sive οὐλαὶ, ut Dioscorides, & Aëtius, vocant, hoc est, vulnerum cicatrices, rumpuntur; unde item iis sanguis promanat. Rumpuntur verò non tam, ut ajunt, doloris vehementia; quàm caussâ doloris: puta fervore & acrimoniâ veneni virulentæ bili permisti: quomodo æstu Solari terram findi videmus. De istis vide sis Nicandrum in Theriacis, Dioscoridem Theriacorum cap. XII, sive, ut distinguere priùs solent, lib. VII Medicæ materiæ cap. II, Ælianum lib. XIV de Anim. cap. XIII. Meminit quoque Lucanus lib. IX:

† Theriac. vers. 313.
* vers. 228.
† cap. 30. in Salmasiana editione 27.
‡ Ther. vers. 304.

At non stare suum miseris passura cruorem
Squamiferos ingens hæmorrhois explicat orbes.

Qui Latinis *cenchris*, in his Lucano, Plinioque; is Nicandro, & Paulo, κεγχρίνης; Dioscordi * κέγχρος, & κεγχρίδιον; Actuario etiam κέγχρος, Aetio κεγχρίας, & κεγχρίτης. Nempe origo ex eo, quòd κέγχρος sit, ut Hesychius interpretatur, σπερμάτιον μηλίνῃ ἐμφερὲς, *semen panico simile*. Latinis *milium* vocatur. Ratio nominis est, quòd, florente milio, fiat ferocior: vel potiùs, quia alvus variis distinguatur notis milio similibus. Vtrumque Aëtius memorat. Sed alii tradunt, non alvo duntaxat, verùm corpore universo, semen milii referre. Eo verisimilius fuerit posterius etymon. Nicander † ait, ob sævitiam etiam λέοντα ‡ vocari. Pecori insidiatur, ac, quem potest, circumplicitus exsugit. Similiter homini facit. Sed, ut evites, non rectâ fugiendum viâ (nam viginti etiam cubitos uno exsuperare saltu dicitur) sed per vepres & senticeta, quibus offensus cursum sistit. Ei, quem læserit, caput aggravat, oblivionem etiam gignit, ventrem inflat aquâ intercute, simile ex eo ulcus ac à viperis inflicto, caroque circumstans tumescit, & tandem concidit. Præcipuè autem jecur, vesicam, & colum infestat: ut Erasistratus tradidit, teste Dioscoride. Nam planè assentio Iano Antonio Saraceno, qui apud eum pro νῆστιν * legit κύστιν †.

* lib. 7 rei medica, cap. 16, sive Theriacorum c. 17.
† Theriac. vers. 463.
‡ leonem.
* intestino jejuno.
† vesicam.

Qui ἀκοντίας Græcis, is *jaculus* Latinis: ut Lucano lib. IX, Plinioque lib. VIII, cap. XXIII. Glossæ Cyrillo attributæ: Ἀκοντίας, ὁ ὄφις. *Iaculis*. Vbi *jaculus* rescribendum. Ratio nominis est ex eo, quòd se, ut Plinius loco indicato ait, *ex arborum ramis vibret, & missili volet tormento*. Isidori etiam sunt ista lib. XII, cap. IV: *Iaculus serpens volans: de quo Lucanus, — Iaculique volucres. Exiliunt enim in arboribus, & dum aliquod animal obviam fuerit, jactant se super illud, & perimunt; unde & jaculi dicti sunt.* Videtur eadem veneni ratio, ac cenchri. Imò eundem esse serpentem, tradit Aëtius. Sed cum Nicandro diversos putamus. Nempe ex arboribus se vibrat acontias, ut vidimus: in plana via est sua vis cenchro; ut effugere eum possis, si viâ obliquâ fugam capessas per spinas & sentes; ut item dictum.

Σήψ vocabulum est ambiguum. Nam & ita vocatur lacerta, quadrupedis genus, quod crura habet utrimque à latere addita. Id à virgulis ærei coloris, quas gestat in dorso, aliter χαλκὶς, vel σαῦρα χαλκιδικὴ nuncupatur. Nunc verò sermo est nobis de angue, eoque pedum experte, ita dicto ἀπὸ τοῦ σήπειν, quod est *putrescere*: unde *putriam* ausus est reddere Cæsar Scaliger. Ratio illa est nominis, quòd corpus continuò putrefaciat, sic ut & palpebræ ac capilli excidant, membraque prorsus diffluant ac dilabantur. Hinc Lucanus in IX:

Ossaque dissolvens cum corpore tabificus seps.

Iubet verò Nicander * imprimis loca cavere, quibus

— διψάδα ἐμβαίνει σήψ·
— *sitibundus progreditur seps.*

* in Theriacis vers. 147, & seqq.

Rationem subjungit,

Χροιὴν δ᾽ ἀλλοφαλόν τε, καὶ οὐ μίαν οἰαδὸν ἴσχει,
Αἰεὶ ἐειδόμενος χώρῳ ἵνα χηραμὰ πήξῃ.

Reddere possis:

Est alius color, atque alius, non unus, & idem:
Semper & assimilis loco, ubi spelæa tenebit.

Iis quoque, quos læserit σηπεδὼν (quomodo rectiùs, quàm σηπηδὼν, scribi puto) palpebræ, & supercilia decidunt; summoque cùm dolore conflictantur: oculi item caligant, ac marcescunt, corpus totum vitiligine obsitum tabescit; ex quo & nomen accepit: nempe, ut Nicandri scholiastes ait, ὅτι σήπει τὰ δακέντων τὰ σώματα· *quia putredinem ac tabem afferat corporibus eorum, quos momorderit.* Hunc aliqui †, ob simile etymon, cum sepe confundunt. Nec tamen cum iis, qui sic sentiunt, magnopere serram reciprocârim: quia Nicander, & Plinius, de sepedone solùm loquuntur, non sepe; Aëtius de sepe, non sepedone; qui & eadem sepis, ac alii sepedonis, memorat symptomata.

† Gesner.

Natrix dicitur Latinis, qui Græcis ὕδρος: quod nomen ἀπὸ τοῦ ὕδατος ‡: unde *aquex* novè redditur Cæsari Scaligero *. Idem est, ac *chersydrus*. Nam, ut dixi †, non aliter hæc differunt, quàm quòd in aquis vocetur *natrix*, vel *hydrus*: in terris verò *chersydros*. Animal quippe amphibium est; ut docent Nicander in Theriacis, & Maro III Geórg. Hieme, ac vere, colit aquas. Vbi inarescunt paludes, in terram prosilit. Vt omnino errârit Lucanus lib. IX; qui, quasi forent diversi, primò ait:

‡ ab aqua.
* Comment. in lib. 2 Arist. Hist. Anim. cap. 18, fol. 123.
† cap. 54.

Natus & ambiguæ coleret qui Syrtidos arva
Chersydros.

Postea verò subdit:

Et natrix violator aquæ.

Lucano tamen patrocinatur H. Stephanus in Thesauro Ling. Gr. ‡ De virulentia ejus ita Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Hoc genus anguium pulcherrimum nullis serpentium inferius esse veneno.* Deque isto inde colligas, quòd, si ori ejus admoveris virgam, in ea excitentur vesicæ, sive fellei coloris pustulæ: sin gladium admôris, is quoque à mucrone usque ad capulum tetro ac cæruleo tingatur colore. Imò &, si chersydrum, sive natricem terrestrem calcâris; eo solo interimit: quemadmodum ex Apollodori Theriacis tradit Ælianus lib. VIII de Animal. cap. VII. Hominibus ab eo ictis oritur caligo oculorum, vertigo cerebri, somnus multus, animi mœror, stuporque: etiam sitis magna, membrorum tremor, bilis, & sanguinis vomitus, obstructio urinæ: quidam etiam mugientes suffocantur. Hinc poëtis fiducia scribendi, periisse Herculem veste tinctâ sanguine hydræ Lernææ, quam marito suo cum Iole ab Oechalia reduci, ne pellicis magis, quàm conjugis, amore caperetur, miserat Deianira, stultè credula Nesso, qui moribundus hoc optimum fore φίλτρον * dixerat. Longa vero est catena de hoc veneno. Origo petenda ab hydra Lernæa; de cujus veneno jam dictum. Ejus interfectæ

‡ voce Ὕδρος.
* amatorium.

terfectæ sanguine tinxit Hercules sagittas suas, quò vulnera, quæ inferrent, forent letalia. Sagittis istis vulneratus fuit Nessus Centaurus: eoque & sanguis è vulnere ejus defluens factus venenatus. Hoc sanguine Nessi tinxit Deianira vestem, quam misit Herculi: unde & ea venenum imbibit. Veste hac virulentâ indutus Hercules in summos incidit cruciatus, & furorem simul: quibus percitus se in pyram conjecit Oetæam. Non hæc absurdè dicuntur; quia, ut puto, constat, venena etiam in corpus penetrare illita chirothecis, ephippiis, atque, ut jam ab aliquot vocarunt seculis †, stapiis etiam, & aliis id genus.

† Hieronymus Magius Miscellaneorum l. 2, cap. 14.

Ab chersydro diversus Nicandro est *chelydrus*. Nam priùs de chersydro agit: hinc ordine de amphisbæna, scytale, basilisco: tum demum de chelydro. Et sanè distinxit etiam Lucanus in IX:

Chersydros, tractique viâ fumante chelydri.

Culpari propterea solet; sed, ut vidimus, tueri se potest auctoritate Nicandri. Porrò veterum aliquibus non *chelydrus* modò, sed & *hydrus* idem fuit. Nam Nicandri est:

Ὕδρον μὲν καλέουσι. μελεξέτεροι δὲ χέλυδρον.

Hunc hydrum multi vocitant, aliique chelydrum.

Verùm sententia istorum displicuit Nicandro. Mox enim de chelydro subjungit,

Ὕδρῳ εἰσκόμενον. —

Hydro similem. —

Interim illos, à quibus Nicander recessit, sequi maluit Cæsar Scaliger. Quid eum moverit, attulimus cap. LIV. Scaligero † igitur idem sunt *hydrus, chersydrus, chelydrus, dryinas*. Hoc si est, *chelydros* ex *chersydros* sit effictum, ut molliùs sonaret vocabulum. Sed qui diversos malunt, dixerint, χέλυδρον vocari quasi *testudinem aquaticam*; ut quæ sit τραχύδερμος, *cute asperâ*. Quod nec Scaliger negat. Cur δρυίνας, ut est apud Nicandrum, sive δρυῖνος, ut appellat Ælianus, nuncupetur, superiùs † item vidimus. Vbi & dicebamus, Cæs. Scaligero a. v. dici *quercuam*. Sic enim est Commentariis in Histor. Anim. Sed *querculis* nomen facit Exercit. ad Cardanum †. Chelydro, sive dryinæ, Nicander fædum tribuit odorem, qualis est λαθάργυ. Hoc scholiastes ejus exponit, τὰ ξύσματα τῶν δερμάτων· *præsegmina, quæ scalpro ex putribus raduntur pellibus*. Hinc & Maro III Georg.

† Comm. in Arist. Anim. lib. 2, sect. 121, & Exercit. ad Card. 189, sect. 4.

† cap. 54.

† Exercit. 189, sect. 4.

— *Graves nidore chelydros.*

Ab dryina, sive chelydro ictis magni oriuntur dolores: item in parte affectâ pustulæ, è quibus profluit sanies aquosa; adhæc stomachi rosiones, & tormina; ut est apud Dioscoridem lib. VII, cap. XII *. Pluribusque de eo Galenus lib. de Ther. ad Pisonem, & ex eo, ipsis Galeni verbis, Paulus. Vide &, quem dixi, Aëtium lib. I Tetrab. IV, cap. XXIX.

* sive Theriacorum cap. 11.

Aliqua etiam de Orientali, & Occidentali India addamus. In Malabarum terris est Cocini regio. In ea *halitus serpentium adeò est teter ac noxius, ut afflatu ipso necare perhibeantur*: ut est apud Io. Pe. Maffeium Historiarum Indic. lib. II †.

† pag. 81, edit. Lon. an. 1590.

Porphyrûs est Indiæ serpens, capite quidem candido, sed corpore purpureo; unde & nomen. Hic non morsu nocet, cùm dentibus careat: sed vomitu, quo quod adspersum contabescit. Iccirco, qui cepere, suspendere de cauda solent †, gemino vase supposito; uno, in quod gulæ sanies evomatur colore electrino; altero, in quod sanies corporis tabescentis colore atro destillet. Prius venenum quamprimum tollit hominem cum convulsione corporis, conturbatione oculorum, & destillatione cerebri per nares. Itaque sic necari beneficii instar habetur. Sed altera sanies tabem adfert, anno integro, imò & biennio, durantem.

† Cæs. Scal. comment. in Arist. lib. 2 Hist. An. cap. 18, sect. 123.

Antonius de Herrera, Hispaniarum regis cosmographus, & ex eo Ioannes Nierenbergius *, refert, in Chiapa, Novæ Hispaniæ provincia, reperiri serpentes bicipites duorum dodrantium figuram habentes literæ Tau: eos esse usque adeò venenatos, ut non morsus solùm interimat, sed etiam siquis calcârit solum, per quod repserint. Quod autem bicipites dicit, idem error videtur, ac de amphisbænis ab Aristotele refutatus lib. de Generatione Animalium: ut superiùs monebamus.

* lib. 12 Hist. Nat. cap. 10.

Iacutana olim novæ Hispaniæ contermina, nunc verò etiam pars censetur. In hac est serpens ex eo dictus *polpoch*, quod sibilus ejus hunc referre sonum videatur. Hic & ore mordet, & caudâ pungit. Arbores scandit; seque, capite caudam complexus, in viatores sæpe, ut de acontia superiùs † diximus, ejaculatur. Ictis ab eo intra triduum caro putrescit, atque excidit: nec homo sic magno perit dolore, sed torpidus totus, ac velut temulentus obit; ut indigenæ testantur ‡.

† cap. antecedenti.

‡ Vide Io. Euseb. Nierenbergii Histor. Natural. lib. 12, cap. 48.

Etiam apud Quanahuacenses * est serpens virulentus, quem vocant *texminani*, nostri *oculipetam*: quia de arbore se jaculi instar in oculos demittit; in hoc simulachrum præbens Amoris, qui ex conspectu nascitur: unde illud ἐκ τοῦ ὁρᾷν τὸ ἐρᾷν ‡: & poëtæ † hoc,

* Idem Eus. lib. 12, cap. 30.

‡ ex visu est quod amet.

† Propert. lib. 2, eleg. 15.

— *Oculi sunt in amore duces.*

Serpens otus in insula Cuba, qui quatuor longus est spithamas, pollicem crassus, adeò noxius est, ut siquem momorderit, intereat intra horas quinas, vel senas *.

* Io. Eusebius Nierenberg. lib. 12 Histor. Nat. cap. 12.

Nec serpentes Indici veneno duntaxat, sed aliter etiam nocent. Vt in novo orbe attilagatus, anguis exiguus, non longior, vel crassior, pennâ anserinâ. Centenos, vel plures numero junctos est invenire. Hi si fortè dormientem sint aggressi, nullo eos artificio avellas. Quippe adhærent, & assiduis hominem ictibus pungunt, pungentesque vorant, donec absumserint. Sic quoque, ut priores mittam, Io. Eusebius Nierenb. lib. XII Hist. Nat. cap. XIV.

Venenatus item jaracucu, decem longus palmos, dentibus tremendus, quibus virus crocei coloris infundit, usque adeo noxium, ut intra diei spacium pereant, quos momordit.

Et, quod malum auget, fœcundus admodum eſt; ut in cujus ventre etiam reperti ſint tredecim fœtus. Venenati quoque jaracoaypitiuga, jaracaepeba, & quæ ſimpliciter jaraca vocatur. Quid dicam de boycupecanga, ibiboboca, ibiracua, curucucu, & tot aliis ſerpentibus? de quibus legere eſt apud Franciſcum Lopes de Gomara, Ioannem Lerium, Andream Thevetum, atque alios magno numero.

CAPVT LVIII.

Nec univerſos tamen ſerpentes eſſe venenatos. Excipi enim dracones, qui ne morſu quidem venenum infundant, uti nec dolorem eo magnum gignunt: & quæ ſit hujus rei cauſſa. Interim venenatos eſſe dracones Africæ, & quæ iſtius quoque diſcriminis ratio ſit. Quomodo ſerpentes, preſſius hac voce acceptâ, differant à draconibus. Triplex draconis etymon, & cur dicatus Æſculapio, deque filia hujus Panacea. Non dracones ſolùm eſſe innoxios: ſed quoſdam etiam alios ſerpentes: ut illos in Bigerrionibus, Mauris, Nigritis, Ægyptiis; ubi parias propterea Æſculapio ſacer: item in Hiſpaniola, & aliis Occidentalis Indiæ locis.

QVamquam verò tam multa, tam infeſta nobis ſerpentium venena manifeſto ſunt indicio numinis propter hominis peccatum iraſcentis: non tamen divina ſivit bonitas, nos hac etiam parte ſuæ erga nos curæ, & ſollicitudinis, eſſe expertes. Ac primùm quidem eo, quòd & ſerpentes quoſdam eſſe innoxios juſſit. Hoc de draconibus tradit Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Draco*, inquit, *non habet venena.* At dixerit aliquis, varia Plinium præſcribere remedia adverſus draconum morſus. Quaſi non aliud ſit morſus, aliud morſus venenatus. Ille veri draconis, ut vel irâ valde ſit accenſus, talis tamen eſt, qualis muris, qui venenatus non eſt. Imò nec magnum ciet dolorem, quia animal id ore ſit parvo, nec multùm dehiſcenti. Nempe non morſu, quàm verbere caudæ, nocet. Quibuſdam tamen locis, ut Indiâ, Libyâ, imò & Phrygiâ, etiam patulo oris rictu ſæviunt, ac inſtar ſuis ſylveſtris, oſſa ipſa comminuunt, & confringunt. At objeceris, etiam de venenis draconum legi: ut veteres mittamus, Scaligeri eſſe Exercitatione CLXXXIII, ſect. IX, *ſolo contactu dracones Atlantis montis interficere.* Et ſanè quod Satanas Apocalypſeos XII, 3, & alibi, vocatur *draco* non inde modò eſt, quòd figurâ ſerpentis primis illuſerit parentibus: ſed etiam quòd, ut veneno corpus draco, ſic ſatanas animam occidat. Facilè iſtis occurritur. Nam bifariam draco attenditur; qualis ſit naturâ, & qualis fiat. Naturâ eſt veneni expers: uti & Satanas conditus eſt bonus. At per menſem Lunâ inſtigante, ac præcipuè fervore loci, draco fit virulentus: uti ſatanas bono ex angelo, ſuperbiâ æſtuante, factus eſt malus. De dracone utrumque vidit Lucanus in IX; quando ait, eos aliis quidem terris innoxios eſſe, utpote veneni expertes, ac ſic ut ſymbola numinum coli: at apud ſitientes Afros ex plagæ natura, fieri virulentos. Hæc verborum eſt iſtorum mens:

Vos quoque, qui cunctis innoxia numina terris
Serpitis, aurato nitidi fulgore dracones,
Peſtiferos ardens facit Africa.

Etſi verò, ſi laxè utaris voce *ſerpentis*, in his etiam ſunt *dracones*: ſæpe tamen diſtinguuntur. Siquidem dracones, præterquam quòd non omnes quidem, ſed ſoli tamen alas habent; differunt etiam, quòd draconibus omnibus bina de mento pendeant palearia: quòd item ore ſint exiguo, ſed intus ab utraque maxilla triplicem habent ordinem dentium: quòd denique oculis ſunt magnis, ſed acutè tuentibus: unde & Grammatici, in his Feſtus, δράκοντας κατὰ μετάθεσιν ajunt ſic vocari pro δάρκοντας, ex δέρκειν, ſive ἔδρακον, hoc eſt, *videre.* Etymon interea hoc ſatis eſt incertum. Et Cæſar Scaliger * maluit eſſe à δρᾶν ἄχος ‡. Auſim ego non minori jure deducere ἀπὸ τοῦ δρᾶν ἄκος †: nempe quia innoxii ſint, &, ut Feſtus etiam ait, ſacri Æſculapio; cujus filia *Panacea* ſit dicta ex πᾶν *, & ἄκος †, ut ipſo nomine omnium morborum remedia promittat, Plinio teſte lib. XXIV, cap. IV.

[* *Exercit.* 183, *ſect.* 12. ‡ *facere dolorem.* † *facere medicinam.* * *omne.* † *remedium.*]

Nec dracones ſoli naturâ ſunt innoxii: ſed alii etiam ſerpentium nonnulli. Hoc in Europa cernere eſt, cùm alibi, tum prope Pyrenæos montes in Bigerrionibus: ut illum Galliæ Aquitanicæ populum Iulius Cæſar ‡ appellat; quem veterum alii *Bigerros*, vel *Bigeritanos*, vulgò & *Bigorros* vocant. De his ſic Cæſar Scaliger Exercitat. CLXXXIII, ſect. III: *Ad Pyrenæos Bigerones innoxii ſunt angues incolis permiſti; quibuſcum eodem lecto, ac pene eâdem utuntur menſâ. Cibum enim familiariter capiunt ex iis, quæ pro analectis cecidere. Longitudo quaternûm pedum. Humani brachii craſſitudo. Noctu diverſantur in ædibus cum ſibilis; etiam interdiu.*

[‡ *lib.* 3 *de bello Gallico.*]

De Africa hinc ſubjungit: *Ziz montes in Mauritania, & edunt, & alunt ſerpentes incolis familiares. Ii, agreſtium caſas ingreſſi, micas ſub menſis, catellorum more liguriunt.* Aloyſius quoque Cadamuſtus, Navigationis ſuæ cap. duodevigeſimo, narrat, in Nigritarum ſolo ut noxios, ita & innoxios eſſe ſerpentes.

Etiam παρείας, ſive παρώας ſerpens, quem Alexandriæ conſpici diximus, eo quòd innoxius, ac planè mitis ſit, Æſculapio θεῶν φιλανθρωποτάτῳ * ſacer fuit, ac ejus miniſteriò dicatus: quemadmodum Ælianus narrat lib. VIII Hiſt. Anim. cap. XIII.

[* *ex Diis maximè hominum amanti.*]

De Aſia idem conſtat: præſertim Syriâ, & Arabiâ, terris balſamum ferentibus: quod præſtat cibi, ut ſic dixerim divinitas.

Denique de America idem ſtatuendum. De Hiſpaniola quidem, & Ioanna Inſulis, ſcribit Petrus Martyr Mediolanenſis Oceanicarum rerum lib. I †: *Serpentes inſulæ nutriunt, ſed minimè noxios.* Etiam innoxius eſt Americanus ſerpens, nomine *bom*, à ſono, quem edit, ſic nuncu-

[† *pag.* 8, *edit. Colon. an.* 1574.]

nuncupatus. Item aquaticus ille, qui Americanis *acoatl*, vel *miacoatl*. Longus eſt quinque dodrantes, craſſus verò pollicem, tæniis nigris ac cyaneis diſtinctus: ut præter alios eſt apud Io. Euſebium Nierenbergium lib. XII Hiſtor. Natur. cap. VII. Idem ſequenti cap. narrat, ut innoxia quoque ſit tzicatlina, q. d. formicarum ſerpens. Sic ſerpens is dicitur, quia non vivit niſi cum formicis, & iis exeuntibus è cavernis unà etiam prodire ſolet. Omnium dicitur ſerpentium formoſiſſimus, duos longus dodrantes, craſſitie digiti minimi, transverſis faſciis candidis, ac rubris, alternatim diſtinctus.

Nec modo ſerpentes nonnulli ſunt innoxii: ſed etiam quædam ineſt iis φιλανθρωπία *: potiſſimùm verò erga infirmos; velut mulieres, & pueros. De mulierum amore illuſtre habemus exemplum in dracone eximiæ magnitudinis; qui in Iudæa, vel, quod veriſimilius, Idumæa, ad puellam, amatoris inſtar, blandè accedere, ac propter eam dormire ſolitus eſt. Hoc quia non citra metum puellæ fieret, illa ſeſe ad menſem ſubduxit, ut amatorem interea amaſiæ caperet oblivio. Ille nihilominus non diſſimulare ardorem, ac quotidie cum dolore accedere eò, ubi cubare cum puella ſolebat. Rediit hæc poſtea; quam ut conſpexit, confeſtim ſe circumplicans corpori illius, crura parcè ac molliter cauda ſua percuſſit; quaſi dicere vellet, puellam graviora eſſe commeritam, quæ ſic ludificâſſet amatorem; ſed ſeſe, amatorum more, levicula hac caſtigatione eſſe contentum. Refert eam rem Ælianus lib. VI de Animalibus, cap. XVII. Nec multùm abſimile eſt exemplum, quod de amore draconis Ætolam erga feminam memorat Plutarchus libro de ſollertia animalium. Aliáque id genus apud alios invenias: ut minùs mirandum ſit, potuiſſe tam multis perſuaderi, Alexandrum, Scipionem, Auguſtum, natos eſſe ex draconis cum horum matribus concubitu: cujus rei varios laudamus auctores lib. I Orat. Inſtit. cap. V, ſect. XIV. Nunc apponam inſignem Luciani locum in Alexandro ſive Pſeudomante; ubi de Pella Macedoniæ oppido agens, ait: Ἐνταῦθα ἰδόντες δράκοντας παμμεγέθεις, ἡμέρους πάνυ, καὶ τιθασοὺς, ὡς καὶ ὑπὸ γυναικῶν τρέφεσθαι, καὶ παιδίοις συγκαθεύδειν, καὶ πατουμένους ἀνέχεσθαι, καὶ θλιβομένους μὴ ἀγανακτεῖν, καὶ γάλα πίνειν ἀπὸ θηλῆς κατὰ ταὐτὰ τοῖς βρέφεσι. πολλοὶ δὲ γίνονται τοιοῦτοι παρ' αὐτοῖς, ὅθεν καὶ τὸν περὶ τῆς Ὀλυμπιάδος μῦθον διαφοιτῆσαι πάλαι εἰκὸς, ὁπότε ἐκύει τὸν Ἀλέξανδρον, δράκοντός τινος οἶμαι τοιούτου συγκαθεύδοντος αὐτῇ. *Ibi conſpexere ſerpentes longè maximos cicures planè ac manſuetos, adeò ut à mulieribus nutrirentur, & cum pueris dormirent, & ſe conculcari ſinerent, neque preſſi indignè ferrent, lac etiam more infantium ſugerent è papilla. Sunt verò tales apud eos permulti: ut veriſimile ſit, inde proveniſſe fabulam, Olympiadem olim ex concubitu cum ejuſmodi dracone Alexandrum concepiſſe.* Hæc tum de mulierum, tum puerorum amore confirmat Cæſar Scaliger. De illo mulierum loquitur Comment. in Ariſt. Hiſt. Anim. lib. II, ſect. CXXIII. Vbi fabuloſos illos Olympiadis, & aliarum congreſſus originem trahere ait ex eo, quod in hominum etiam lectos ſe recipiant innoxii. *Sic*, inquit, *ad Blaſimontem in prætura Vaſatenſi ſecundùm fluvium Dordonam, in lectis tam frequentes eſſe, tamque longinquâ conſuetudine, ut advenis tantùm metum faciant, nulli noceant.*

* erga humanum amor.

De puerorum amore, ſic idem Scaliger Exercit. CLXXXIII, ſect. IV: *Serpentes ſunt in Malabar, adſpectu horribiles: innoxii tamen, niſi irritentur. ii puerorum amore capiuntur. Quocirca Pæderotas eos libuit appellare. Pueros enim diuturno, contentoque adſpectu, ſine maleficio continentur.* Pluraque de iiſdem continuò ſubjungit. Longum ſit omnia omnium exſcribere velle. Pro iis igitur reponam potiùs veterum aliquem. Is eſto Plinius lib. VIII, cap. XVII: *Democritus Thoantem in Arcadia ſervatum à dracone narrat. Nutrierat eum puer dilectum admodum: pavenſque ſerpentis naturam, & magnitudinem metuens, in ſolitudines tulerat: in quibus circumvento latronum inſidiis, agnitoque voce, ſubvenit.* Vbi & grati animi exemplum videmus.

Neque mirandum, ſi ſerpentis etiam naturâ noxii (propterea enim metuebatur) educatio fuerit innoxia. Sunt enim ſerpentes, qui naturâ ſint infeſti: ſed ſic ab homine, alii tamen magis aliis, cicurentur, nocere ut nolint, cum poſſint. Docuit id Phylarchus in XII, & ex eo Ælianus in XVII de Animal. cap. V. Qui tradidere, aſpidas apud Ægyptios cibo, à colentibus ſibi præbito, (hîc nullus præſtat farinâ vino ac melle ſoporatâ) ita manſueſcere, ut ſimul cum iis vivant pueruli; etiam crepitu digiti è cavernis evocari; menſæ, cum cibus ſumitur, circumſiſtere tanquam invitatas; reliquo corpore humi relicto, caput ſolum allevare, ſenſim cibo expleri: ſi noctu ſit lecto ſurgendum, digitis priùs ſignum dari, ne in eas incurratur: illas enim, audito ſigno, confeſtim de via decedere, inque ſua ſe latibula recipere.

Exemplum etiam adducam ex recentiori hiſtoria. Franciſcus Hernandus narrat, vidiſſe ſe in India, qui colubros virides éducent: pro lectulo iis dari ſtramentum in dolio: hinc non exire, niſi cibi gratiâ, ac tum heri ſui humeros adſcendere amicè, à quo cibum accipiant: inde in dolium redire. Addit quoque, cùm primitus tantùm pollicis magnitudinem habent, excreſcere in craſſitiem femoris. Memorat & Io. Euſebius Nierenbergius, in Hiſtor. Natur. *

* lib. 12, cap. 40.

CAPVT LIX.

De animantibus divinitus productis ad impugnandos ſerpentes, magno cæleſtis erga hominem bonitatis argumento. Hujuſmodi eſſe è quadrupedibus cervum, pantheram, muſtelam, ſuem, vulpem, ichneumonem, lacertum: ex avibus, ciconiam, & ibidem: ex aquatilibus, cancrum: ex inſectis, locuſtam, & araneum. De eo, cur Deus non attri-

buerit serpentibus alas, vel pedes, defensus adversus Scaligerum Cardanus. De sonitu, quem ingressu edit serpens Bambæ. De serpente Indico, compressu arboris se intermente. Per loca serpentibus infesta periculosius iter fieri à jejunis, item serpentibus nondum pastis. Viperas in eo quoque à serpentibus differre, quòd humi deliteant sub saxis.

SEd cùm tanta superſit copia ſerpentium inimiciter adeò adverſantium nobis: parum illud videri poſſit, quòd reperiantur aliqui, qui vel naturâ ſint innoxii, hominem etiam ament: vel eò curâ perducantur humanâ, ut lædere cùm poſſint, nolint. Deinceps igitur oſtendam, ne in cæteris quidem, adeò infeſtis, defeciſſe bonitatem Numinis erga nos. Ac primò eam non obſcurè comprobavit, creando tot genera animantium, quæ pro homine militent adverſus ſerpentes. Initium à quadrupedibus fiat. Plinii eſt lib. VIII, cap. XXXII: *Eſt cervis cum ſerpente pugna. Veſtigant cavernas, nariumque ſpiritu extrahunt renitentes.* Vtrùm verò cervus ſerpentes extrahat odore cornûs, an anhelitus vi, excuſſimus libri III, cap. LXXII. Vbi etiam dictum nobis, pantheras opitulari contra ſerpentes. Item capitales eſſe inimicitias inter baſiliſcum, & muſtelam; imò hunc ab ea necari; ſi Plinio † credimus. *Huic monſtro,* inquit, *muſtelarum virus exitio eſt: adeò naturæ nihil placuit eſſe ſine pari.* Pulcra eſt oratio; præſertim ſi pro *natura* dixeris *naturæ auctorem.* Quamquam ſic quoque ſit, quod in adlato requiram exemplo. Nam unde didicere homines, muſtelæ inimicitias eſſe cum baſiliſco, qui rarus adeò ſit conſpectu, nec niſi in deſerto? Verius, vel ſaltem veriſimilius eſt de inimicitiis muſtelæ, & ſuis, cum ſerpente: quas tradit Ariſtoteles lib. IX Hiſtor. Anim. cap. I; ubi & legas, ſerpentem ab ſue devorari: muſtelæ autem, & ſerpentis odium eſſe ἀπὸ τῶν αὐτῶν ζῶσιν*, *quia iiſdem vivunt.* Quomodo & poſtea ait, † eſſe inimicitias inter ſerpentem, & vulpem, ob certamen de loco. Ἀμφω γὰρ τρωγλοδυτεῖ· *ambæ enim in cava habitant terra.* Etiam ambæ ovis, & aviculis, veſcuntur. Quod verò dicebatur, muſtelam perſequi ſerpentem, id apud Plinium quoque invenias lib. XXIX, cap. IV: idemque obiter tradit lib. XXXII, extremo cap. II. Pugnaturæ autem cum ſerpentibus priùs ſe rutâ muniunt: quâ de re dictum lib. III, cap. LXVII.

† lib 8, cap. 21.

* sect. 38.

† sect. 51.

Ichneumon quoque, quem vulgo *murem Indicum*, vel *Pharaonis* vocitant, non modò aſpidis ova indagat (unde nomen, nempe ἀπὸ τοῦ ἰχνεύειν ‡, accepit) ſed eâdem quoque conterit. Abſque eo foret, brevi ab tam fœcundo animali repleretur orbis: ut Ælianus narrat lib. VI de Anim. cap. XXVIII. Præterea contra eundem decertat. Sed priuſquam hoc ineat certamen; ſæpius ſe mergit luto; hinc Soli ſe exponit, lutoque indurato illud pro lorica habet; tum adverſus aſpidem progreditur; caudâ, quam attollit, ictus ejus excipit averſus, donec commodam nactus occaſionem in fauces irruat. De iſta aſpidis, & ichneumonis pugna, legere eſt apud Nicandrum, Strabonem, Plinium, Oppianum.

‡ ab indagando.

Adhæc lacerti, qui & ipſi inter quadrupedes referendi, decertant cum ſerpente: teſtudines item, quæ ante prœlium deguſtant cunilam bubulam.

Etiam aves contra eos militant: præcipuè ciconia, & ibis: ut oſtenſum nobis lib. III, cap. XCVI.

Ex aquatilibus quoque idem faciunt cancri. Duratque hoc diſſidium à morte: de quo inferiùs agetur.

Verùm ecce inſecta etiam ſunt, quæ adverſus ſerpentes conjurent: ut locuſtæ. Narrat enim Simon Majolus, epiſcopus Vulturiacenſis *, olitori ſuo ex agro venienti conſpectum, ut locuſta ſerpentem gutture apprehenderit, atque ita citra pugnam interemerit. In quo, ut olitori, & Majolo, faciliùs habeamus fidem, Plinius facit lib. XI, cap. XXIX, his verbis: *Serpentem* (locuſtæ) *cum libuit, necant ſingulæ, faucibus ejus apprehenſis mordicus.* Talia cùm apud Plinium multi legunt, fidem derogant; quia non credunt, niſi quæ vident. Sed quod non videre hi, cernunt ſubinde vulgares animæ; quibuſcum ſi ſermonem ſerere non gravaremur, plura ſciremus naturæ arcana. Nunc alii rebus publicis, aut forenſibus, alii umbraticis ſtudiis occupati, multa non conſpicimus, quæ illi, quos contemnere ſolemus, vident, & obſervant.

* initio Colloquii 10.

Itidem araneus ſerpentibus eſt infeſtus. Plinius lib. X, cap. LXXIV: *Librat araneus ſe filo in caput ſerpentis porrectæ ſub umbra arboris ſuæ: tantâque vi morſu cerebrum apprehendit, ut ſtridens ſubinde, ac vertigine rotata, ne filum quidem deſuper pendentis rumpere, adeò non fugere queat: nec finis ante mortem eſt.* Quibus fidem facit, quod de ſimili facto aranei erga bufonem narrat Eraſmus pererudito de Amicitia dialogo: qui, inter alia tot, vel ſolus oſtendat, nimium ambitioni ſuæ induliſſe magnum extra controverſiam virum Cæſarem Scaligerum; cùm non minorem ſe, ſed aliis laudibus, Batavum noſtrum traducit, quaſi totius Naturæ imperitum. Sed de iſto jam ſuperiùs ſum conqueſtus.

Araneos devorant ſtelliones; ut Ariſtoteles ait lib. IX Hiſtor. Anim. cap. I, & Plinius lib. XI, cap. XXVI. Abrumpam verò de animantibus, quæ quaſi pro homine hoſtilitatem adverſus ſerpentes exercent.

Aliter etiam divina elucet providentia. Nam ne tam facilè noceant ſerpentes, negatæ iis alæ, ac pedes: quod rectè obſervatum à Cardano: malè verò improbatum à Cæſare Scaligero Exercitat. CLXXXVI, & CLXXXIX, ſect. V. Non diffiteor, quod objectat Scaliger, multa eſſe noxia animantia alis, vel pedibus prædita. Sed noluit Deus, nimium eſſe talium numerum. Ac juſto, ſed miſericordi etiam Deo hac parte ſat gravis viſa eſt peccati pœna, ſi noxium eſſet ſerpentium virus; licet non tribueret

ret iis, ad faciliùs ac certiùs nocendum nobis; pedum alarumque velocitatem. Quin potiùs voluit in nonnullis quippiam indere, unde moneretur homo, ut tempori sibi consuleret. Exemplo sit, quod Philippus Bigafeta in descriptione Congi, & inde alii *, narrant. Est in solo Congi serpens mirè virulentus: sed tanto cum strepitu procedit; ut continuò audiatur; eoque nullo quis negotio periculum evitet, imò venenatissimum interimat serpentem. Strepitus verò ille incessus, ut Petro Iarrico traditum, de serpentibus Bambæ agenti, provenit ex concussione lagenulæ, quam in cauda accepit: eaque lagenula, sicut etiam caput serpentis, cardiacis & febricitantibus prodesse dicitur: ut ab tam virulento animali etiam medicamentum morbis habeamus.

* Io. Euseb. Nierenberg. lib. 12 Hist. Nat. cap. 39.

Aliorum item vim aliter vel eludimus, vel elidimus. Utriusque dabo exemplum. Ingentis est roboris serpens Indicus nomine *acuilcahuilia*, hoc est, cum quinque pugnans. Hic in obvios impetum faciens eos sic constringit, ut opprimat, vel si collo se circumplicuerit, strangulet. Sed & hîc Deus remedium homini dedit. Nam & quandoque serpens suo ipse rumpitur obnixu. Et qui naturam serpentis ejus novere, arborem, vel aliud, objiciunt; quod dum ille, hominem credens, comprimit, nimiâ ipse interit pressura †.

† Io. Euf. Nier. Hist. Natural. lib. 12, cap. 41.

Sed hæc Indias magis tangunt. Est verò & Europæis nobis ratio non una cavendi à serpentibus. Superiùs diximus, quo diei calor magis intendit, eo præsentius & efficacius esse serpentium venenum: tantoque tutiùs hominem iter capessere, postquam æstus diei fit imminutus. Sed & alia peregrinantes attendere oportet. Ut ne jejuni se dent in viam, quia vacuis venis faciliùs hauritur venenum, & in principes mittitur partes; vires etiam corporis minùs tum polleant veneno vel consumendo, vel expellendo. Præterea non ingrediundum iter serpentibus necdum pastis. Iejunæ enim sunt sæviores. Sed maximum est periculum, cum pullos nutriunt. Adhæc non procedendum per muscum, & herbarum alias, sub quibus sese soleant occultare: neque facilè lapides movendi, quandò & sub illis sæpius sese abdunt. Nec enim in eo solùm viperæ à serpentum aliis distant, quòd solæ vivos pariant fœtus, ut superiùs diximus: sed in illo etiam, quòd, contrà quàm Plinius † refert, vipera hieme lateat sub saxis, cùm cæteri in cavernis delitescant. Posterius discrimen adducit Aristoteles in VIII Historiæ Animalium, cap. XV.

† lib. 8, cap. 39.

CAPUT LX.

Adversus serpentes remedia è fossilibus: ut sale, nitro, ophite, gagate, bitumine, sulfure. E plantis, ut succo papaveris, (ubi de inscriptione ultimorum trium librorum Dioscoridis) item porro, cepis, allio, aniso, rutâ, lupinis, aliis. Quanta sit ἀντιπάθεια inter serpentem, & fraxinum. Loca serpentibus scatentia etiam plantas pro remedio producere: idque in utraque etiam India observatum. Cujusmodi casu compertum sit, acetum conducere adversus ictus aspidis.

NOndum omnia, quibus Deus nobis contra serpentes consuluit, diximus. Referebamus antea, varia esse animalia, quæ pro homine adversus serpentes decertent. Nunc monstrabo, ex mortuis animantibus, adeoque naturâ etiam sensus expertibus, ut plantis, & fossilibus, remedia nobis contra serpentium venena divinitus esse concessa. Ordiar à fossilibus.

Salem, & nitrum, commendat Dioscorides lib. VIII, cap. I. Item apud eum Εὐπορίστων lib. II, cap. CXLI legas: Θηρία διώκει λίθος ὀφίτης περιαπτόμενος. *Ophites lapis appensus serpentes fugat.* Nec serpentes sustinent odorem gagatis incensi: quia nempe, Oribasio * teste, bituminosus est, ac sulfureus. Nam & bitumen, & sulfur, si accenderis, idem efficiunt. Eâdem de caussa hoc ipsum præstat lapis Thracius. Nam & ille est bituminosus.

* lib. 2 Synopseos, cap. 56.

Jam de plantis loquar. A basilisco vulnerati nequeunt sanari, secundùm Ælianum, Aëtium, Actuarium. Sanè nec Nicander remedium docuit. Erasistratus tamen prodidit τῷ μήκωνος ὀπῷ, *papaveris succo*, fieri medicinam: ut est apud Dioscoridem lib. VIII materiæ Medicæ; cap. ult. sive Theriacorum cap. XXXV. Porrò ne diversa adeò citandi ratio offendat quemquam, ita habendum est, cùm tres posteriores adduco Dioscoridis de medica materia libros, eos signari, qui in codd. aliis *Alexipharmaca*, & *Theriaca* vocantur. Nam Alexipharmaca sextum constituunt: Theriaca septimum usque ad caput XIX †, quod est de basilisco: exinde octavum. Sed si accuratiùs rem consideremus: tantùm abest, ut sint pars librorum, quos de medica materia scripsit Dioscorides ille Anazarbensis, qui sub Cleopatra & Antonio in Ægypto vixit, & à lentiginosa facie, Suida teste, Φακᾶς dictus: ut fortasse ne quidem sint hujus Dioscoridis, sed junioris, Galeno interim memorati in glossis Hippocratis. Hæc sanè Cornarii, & aliorum quorundam opinio est. Deque eo pleniùs dicemus in Insectis. Nunc redeo ad remedia è plantis: quale, ut dixi, papaveris succus. Pro *succo* apud Avicennam est *semen*: sed, ut puto, perperam.

† al. 18.

Præterea in omnibus serpentium ictibus; ut aspidis, cerastæ, & similium; nunc cinis sarmentitius, vel ficulnus, cum lixivio stillatitio, garo, & acri salsamento, subactus; nunc porrum, cepa, & allium, quàm minutissimè contrita, illinuntur; vel cremata injiciuntur vulneribus: ut Dioscorides ait lib. VIII, cap. I. Plutarque subdit postea de picis, cepæ, alliique remedio, quod apud Ægyptios spicilegii tempore obtinet. Idem lib. VIII, cap. VIII, hoc est, Theriacorum cap. XXVII, in Εὐπορίστοις cap. CXXVII, adhæc Aëtius ex Archigene, allium & vinum

vinum commendant. Itidem Paulus duo ista, σκοροδοφαγίαν, καὶ ἀκρατοποσίαν *, remedium vocat ἀνυσικώτατον †. Plinius quoque, etsi alicubi neget, ab aspidibus ictos posse sanari; & ipse tamen remedia suggerit. Ut lib. xx, cap. XVII: *Sunt qui & aspidum venenis adversari naturam anisi putent.* Et lib. XXI, cap. XX: *Polium cum ruta sylvestri, si teratur ex aqua cœlesti, aspidas mitigare dicitur.* Idem lib. XXII, cap. XXV, vim eam amaris tribuit lupinis. Ut clinopodio lib. XXIV, cap. XV. Adversus serpentum etiam alios passim apud eum remedia legas. Ut lib. XXI, cap. XX: *Polium contra serpentes substernitur, vel potatur.* Et initio cap. seq. *Trifolium scio credi prævalere contra serpentium ictus, & scorpionum, ex vino, aut posca, seminis granis viginti potis: vel foliis, & totâ herbâ decoctâ: serpentesque nunquam in trifolio conspici. Præterea celebratis auctoribus, contra omnia venena, pro antidoto sufficere* XXV *grana ejus.* Plura ibidem vide. Longior enim fuero, si verba semper appendam scriptorum. Contentus ideo ero plantas quasdam alias, quasi per satiram, numerare. In iis magnum nomen est fraxini: ut testis est idem lib. XVI, cap. XIII: ubi ait, succum ejus adversus ictus serpentum prodesse, & si expressus sit ad potum, & si imponatur ulceribus. Mira verò est ἀντιπάθεια † inter arborem hanc, & serpentem: quam se verissimam experientiâ ipsâ comperisse, ibidem refert. Si ignem struas ab eo loco, ubi umbra incipit arboris, usque eò ubi definit, potiùs per ignem sit perrupturus, quàm eâ parte, ubi est umbra fraxini. Ut fraxinus esse possit imago, & symbolum boni principis, non sinentis improbos requiescere sub umbra sua.

* *esum allii, & potum vini meri.*
† *efficacissimum.*
† *naturæ pugna.*

Arceantur præterea serpentes suffitu filicis, rosmarini, nasturtii, peucedani, sive pinastelli. Item substratis passim fasciculis è calamintha humida, vitice, buglosso sylvestri; cujus semini eò Deus videtur formam dedisse capitis viperini, ut inde ejus adversus serpentes vim homines cognoscerent. Item ex origano, & ramis mali Punicæ. Prodest etiam & suffitu, & substratu, conyza, sive pulicaria. Item potu utile erythrodanum, seu rubia tinctorum. Etiam substratu, potuque, asphodelus. Illitu juvat resina cedri, oleum ex peucedano, & conyza, admixtâ salviâ, & laseris radice, item erucæ immistæ oleo. Vide de istis Nicandrum in Alexipharmacis, Dioscoridem cùm aliis in locis, tum imprimis lib. VIII, cap. I, Plinium variis locis, præter eos, quos memoravimus: è junioribus, eruditum Nicandri interpretem, Grevinum; ut Mercurialem, & tot alios prætercam; qui vel seorsum, vel in suis artis Medicæ libris, de venenorum remediis egerunt.

Magnum verò est divinæ bonitatis argumentum, quòd, quibus locis serpentes maximè abundant; iis quoque præcipuè plantas prodire jussit, quæ venenis adversarentur. Hoc liquet ex aromatiferis plerisque Asiæ locis. In India quidem, ait Aristobulus, visas sibi viperas novem cubitorum & dodrantis. At item addidit (ut est apud Strabonem in XV) τὴν βοήθειαν ῥᾳδίαν εἶναι, διὰ τὴν ἀρετὴν τῶν Ινδικῶν ῥιζῶν καὶ φαρμάκων· *remedium esse facile propter vim herbarum Indicarum, & medicamentorum.*

Multa talia de America legas in Hispanorum commentariis. Jucatanensis agri serpens est nomine *kokeb*, quatuor dodrantes longus, coloris fusci; sed distincti maculis cyaneis, ac rubris. Est ex hæmorrhoorum genere. Nam ab eo ictus intra horæ unius spatium toto ex corpore sanguinem rejectat; unumque intra diem sic homo exstinguitur; nisi tempori remedio utaris divinitus concesso. Est hoc ejusmodi: siliquastri succus miscetur tobaco confuso resolutoque, atque ita bibitur. Refert Io. Eusebius Nierenbergius in Histor. Nat. lib. XII, cap. ult.

Priusquam à plantis abeo, aliquid dicam de aceto. Siquidem vitium fructus est vinum, è quo acetum; ac id quandoque vino ipso carius; unde Martialis lib. XIII, epig. CXXII, de amphora Niliaci aceti:

Esset cùm vinum, vilior illa fuit.

Quamquam verò aspidis venenum ab Ægyptiis haberetur invictum; ut ex Æliano dicebamus cap. LIV: magna tamen vis aceti perhibetur: quod quomodo sit deprehensum, docet Plinius lib. XXIII, cap. I: *Nuper ab aspide calcatâ percussus utrem aceti ferens, quoties deposuisset, sentiebat ictum, alias illæso similis. Intellectum ibi remedium est, potuque succursum.* Paulloque eo antiquior Cornelius Celsus fusiùs idem exposuit, qui & in caussam inquirit. Locus est lib. V, cap. XXVI: *Usus docuit, eum, quem aspis percussit, acetum bibere debere. Quod demonstrasse dicitur casus cujusdam pueri; qui cum ab hac ictus esset, & partim ob ipsum vulnus, partim ob immodicos æstus, siti premeretur, ac locis siccis alium humorem non reperiret: acetum, quod fortè secum habebat, ebibit, & liberatus est. Credo, quoniam id, quamvis refrigerandi vim habet, tamen habet etiam dissipandi. Quo fit, ut terra respersa eo spumet. Eâdem ergo vi verisimile est, spissescentem quoque intus humorem hominis ab eo discuti, & sic dari sanitatem.*

CAPUT LXI.

De usu insectorum contra serpentes; uti cimicum, & muscarum. Adversus morsus venenatos remedium omnium præstantissimum. Ex piscibus mederi, cùm salsamenta, in his omotarichum; tum gobios, & præcipuè cancros fluviatiles. Ex avibus idem præstare, cùm anseres, tum gallinas, & quæ rei istius sit caussa: adhæc anates Ponticas, & hirundines. Ex quadrupedibus prodesse adipem elephanti, sanguinem crocodili, & similia, vix parabilia: parabilium verò, leporis coagulum, castorem, mustelam, vaccam, cervum, hædum, agnum, murem, oves, capras. Hominis etiam urinam juvare, & imprimis salivam, atque ut remedio isto uti soleant Ophiogenes: ac verisimile idem esse de Psyllis, & Marsis. Disquisitum interim, an non hoc, quòd Psyllis haud noceant serpentes, sit à pro-

à propriâ hominis in Africa temperie, vel peculiaribus terræ ejus herbis; vel fiducia, sive audacia tractandi serpentes: maximéque esse credibile, provenire id ex eo quòd, qui à pueris degunt inter hæc serpentium genera, à prima etiam ætate remedia discant adversus venena. Magno divinæ providentiæ argumento fieri, ut terra serpentem homicidam non recipiat; sed ille diu noctuque vagus fiat; si veteribus fides.

NUnc paucis dicam de remediis ex animalibus: ac ab insectis quidem, imperfectissimo animantium genere, quasi per gradus quosdam, ad hominem ipsum ascendam.

Maximum insectorum usum in hac parte Plinius ostendit lib. XXIX, cap. IV: *Quædam pudenda dictu tantâ auctorum asseveratione commendantur, ut præterire fas non sit. Siquidem illa concordia rerum, aut repugnantia, medicinæ gignuntur: veluti cimicum, animalis fœdissimi, & dictu quoque fastidiendi natura contra serpentium morsus, & præcipuè aspidum, valere dicitur: item contra venena omnia: argumento, quòd dicunt, gallinas, quo die id ederint, non interfici ab aspide: carnes quoque earum percussis plurimùm prodesse.*

Est & sua laus muscis inter remedia adversus morsus venenatos: imò ex tam variis remediis præcipuè Cæsar Scaliger * commendat: *Aristolochiæ rotundæ, Mithridatii, singulorum uncias duas: terræ sigillatæ unciæ semissem: muscas, quæ de napelli frondibus victum capiunt, duodeviginti: succi citri, quantum satis.*

* adversus Cardan. Exercitat. 185, sect. 1.

Ex ipsis etiam serpentibus remedium adversus eos peti, cap. prox. monstrabitur, cùm de amoletis dicetur.

Præsidio etiam sunt aquatilia. Sic Dioscorides lib. VIII, cap. XI, ob acrimoniam salsamenta commendat ictis ab hæmorrhoo, vel dipsade. Etiam libri hujus cap. XXXVII dicebamus ex eodem Dioscoride, contra serpentes mederi hippopotami testiculos exsiccatos, testes fibri, ranas, &c, ne amphibiis insistamus, etiam gobios, è salsamentis omotarichum. Ibidem quoque de cancris fluviatilibus remedium petebamus è Plinii lib. IX, cap. XXXI. Ac convenit hoc lib. XXXII, cap. V: *Cancri fluviatiles triti potique ex aqua recentes, seu cinere adversato, contra venena omnia prosunt, privatim contra scorpionum ictus.* Pluraque in hanc mentem. Inter cætera: *Magi dicunt, nihil æquè adversari serpentibus, quàm cancros: suesque percussas hoc pabulo sibi mederi.*

De avibus hæc verba sunt Cornelii Celsi lib. V, cap. XXVI: *Si neque, qui exsugat* (ex vulnere venenum) *neque cucurbitula est,* (quæ venenum extrahat) *sorbere oportet jus anserinum, vel ovillum, vel vitulinum, & vomere. Vivum autem gallinaceum pullum per medium dividere, & protinus calidum super vulnus imponere, sic ut pars interior corpori jungatur.* Idem tradit Dioscorides lib. VIII Mater. Medic. cap. I: ubi & caussam remedii hanc addit, quòd gallinæ naturæ sint admodum calidæ, (ut argumento est, quòd etiam arenas, & calculos comestos, stomacho suo consumant) eoque spiritus inde adjutus venenum vel extinguat, vel expellat. Ac de isto etiam egimus lib. III, cap. XCVI. Ubi & dictum de usu anatis Ponticæ adversus venena. Addit Fernelius quoque de corde palpitantis hirundinis: item corde turturis, & corvi: de quibus Erasti judicium ibidem adduximus.

Venio ad quadrupedes. Unguentum ex adipe elephanti contra serpentes prodesse, dixi lib. III, cap. L. Interim Erasistratus in libro, quem de venenis, & remediis fecit †, non injuriâ eos incessit ‡, qui præscribunt remedia, si vera, saltem ejusmodi, ut non possint, nisi regum ope, conquiri, & explorari. Talia esse ait fel elephanti, sanguinem crocodili, ova testudinis, & similia. Subdit igitur ipse magis parabilia, & certa: ut leporis πυτίαν, sive coagulum cum vino, ac castorii sextantem, item mustelam exenteratam, & sale diuturno exsiccatam, ex qua binas bibisse drachmas suffecerit. De leporino coagulo adversus viperas habes & cap. VIII. Idem dixerat lib. II, cap. LXXXV. Ac ejusdem libri cap. LXXXI docuerat, etiam ab aspide morsis prodesse, si illinas butyrum. Lib. II, cap. LXIII, legas de odore cornuûs cervini. Quod & Plinio traditum lib. VIII, cap. XXXII: *Singulare*, inquit, *est abigendis serpentibus odor adusto cervino cornu.* Sed cornu etiam uti possumus vivo cervo. In remediis, quæ petuntur è mortuis, consistamus. Quale est, quod lib. III, cap. LXVIII, ex eodem Dioscoride † retuli, ut genitale cervinum medeatur morsis à vipera. Quod legas etiam apud Simeonem Sethi. Ubi & de sanguine cervi idem narrat. Sammonicus quoque auctor est, nec periculum esse ab iis, si dormiamus in pelle cervinâ, aut si cervi dentem gestemus. Quæ ostendunt, ut cervinum odorem non ferant. Vicina sunt remedia ex pullis cervinis, quos *hinnulos*, & *hinnuleos* dicunt. De his ita Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Contra morsus* (serpentium) *præcipuum remedium ex coagulo hinnuli in matris utero occisi.*

† Dioscorides lib. 7. cap. ult.
‡ Dioscorides lib. 8. cap. 1.
† lib. 2. cap. 32.

De cervis satis. Nunc quædam de aliis addam. Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVI præcipit, ut *hedus, agnusve, discindatur, & calida ejus caro statim super vulnus imprimatur.* Plinius similiter lib. XXIX, cap. IV: *Adversus serpentium ictus efficaces habentur mures dissecti, & impositi; quorum natura non est spernenda; præcipuè in adscensu siderum, cum lumine Lunæ fibrarum numero crescente, ac decrescente.* Idem inibi commendat *fimum pecudis recens in vino decoctum, illitumque.* At Celsus, loco memorato, adversus chersydri & cerastis ictum laudat *stercus caprinum ex aceto coctum.* Prosunt quoque testiculi fibrini: de quibus ita Plinius lib. XXXII, cap. III: *Bibuntur adversus cerasten, & presteras, cum panace, aut ruta, ex vino: adversus cæteras serpentes cum vino. Dari binas drachmas satis est: eorum, quæ adjiciantur, singulas.* Dioscorides lib. VIII, cap. VII docet, adversus basiliscum, aspidem, & cera-

cerasten conducere sanguinem taurinum, si bibatur. Et rationem hanc adducit: Βοὸς αἷμα ὀξύτατα πήγνυσι τὸ ἐν ἀρτηρίαις αἷμα, καὶ πήγνυται πρὸς τούτων ὁ ἰός. *Taurinus sanguis acerrimè conglutinat sanguinem in arteriis, & per hoc coagulatur venenum.*

Sed nihil æquè ostendit, quàm curæ fuerimus Deo, quàm quòd hominibus venenum insit contra serpentium venena. Sanè urina ictorum ab aspide remedio est ictis ab ea. Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Cunctarer in proferendo ex his remedio, nisi M. Varronem scirem* LXXXVIII *vitæ anno prodidisse, aspidum ictus efficacissimè curari, haustâ à percussis ipsorum urinâ.* Neque solùm contra aspides præsidium habemus jam morsi; sed etiam priùs: nec modò adversus aspides; sed alios etiam serpentes. Hoc Aristoteli traditum lib. VIII Hist. Animal. cap. XXIX *: Ἔστι δὲ τοῖς πλείστοις αὐτῶν πολέμιον τὸ τοῦ ἀνθρώπου πτύελον. *Adversatur & plurimis eorum hominis saliva.* *Plurimis* ait, non quia non verum sit in cunctis; sed quia nondum de omnibus constaret. Utcunque hoc est, saltem omnibus id præsidii datum. Plinius lib. VII, cap. II. *Et tamen* OMNIBUS *contra serpentes inest venenum: feruntque ictu salivæ, ut ferventis aquæ contactu, fugere.* Hanc salivæ vim agnoscit quoque Galenus lib. X Simplicium, & Scaliger in Arist. Hist. Anim. lib. II, cap. XVIII, sect. CXXIII. Sed imprimis intelligenda illa hominis jejuni: quæ si in serpentem ceciderit, fugere jam dixi, velut ad contactum aquæ ferventis. Quod si in rictum ejus incidat, etiam mori, ab Ophilio traditum est, indeque Plinio lib. XXVIII, cap. IV. Ac similiter Lucretius in IV †:

* *sive ex distinctione Cas. Scal. cap. 33. fol. 320.*

† *vers. 639.*

Est utique ut serpens, hominis quæ tacta salivis
Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.

Etiam, morsus à serpente, si confestim salivam illeveris vulneri, cohibebis venenum, nec ultrà se diffundet. Hinc Lucanus in IX:

Nam primùm tactâ designat membra salivâ,
Quæ cohibet virus, retinetque in vulnere pestem.

Hoc remedio uti etiam solent Ophiogenes in Hellesponto circa Parium: de quibus Varro, Plinio * teste, scripsit, suo etiam tempore fuisse istic paucos eorum, *quorum salivæ contra ictus serpentium medeantur.* Ac colligo inde, salivâ priùs imbuere manûs solere; quandò, ut ibidem ex Cratete Pergameno refertur, *serpentum ictus contactu levare solent, & manu impositâ venena extrahere corpori.* Facilè etiam mihi persuadeo, hoc remedio usos esse Psyllos, & Marsos: de quibus sic Plinius loco antè memorato: *Similis & in Africa gens Psyllorum fuit, ut Agatharchides scribit, à Psyllo rege dicta, cujus sepulchrum in parte Syrtium majorum est. Horum corpori ingenitum fuit virus exitiale serpentibus, ut cujus odore sopirent eas.* Id ingenitum virus salivam fuisse, censeo. Sed odorem, de quo loquitur Plinius, puto fuisse à rebus odoratis, quas circumgestarent secum. Multorum enim odore fugantur serpentes: ut antè vidimus, & pleniùs

* *lib. 7, c. 2.*

in plantis, & fossilibus, dicetur. Subjungit deinde: *Hæc gens ipsa quidem prope internecione sublata est à Nasamonibus; qui nunc eas tenent sedes: genus tamen hominum ex his, qui profugerant, aut cùm pugnatum est, abfuerant, hodieque remanent in paucis. Simile & in Italia Marsorum genus durat: quos à Circes filio ortos servant* (f. ferunt) *& ideo inesse iis vim naturalem eam.* Idem de Psyllis, Marsisque, tangit lib. XXI, cap. XIII. De prioribus quoque sic Lucanus:

— Gens unica terras
Incolit à sævo serpentum innoxia morsu
Marmaridæ Psylli: par lingua potentibus herbis.
Ipse cruor tutus: nullumque admittere virus,
Vel cantu cessante, potest. natura locorum
Jussit, ut immunes misti serpentibus essent.

Ubi quod à natura loci esse ait, non omnino aspernandum. Nam & hoc bonitatem Dei arguat, quod ubi serpentes plurimi, ac maximè virulenti, illic etiam cœli solique beneficio magis veneno resistant corpora humana. Videtur idem voluisse Hieronymus Fracastorius Veronensis libri de sympathia & antipathia cap. XIX, ubi sic scribit: *Cum Psyllis, & Marsis, non ea serpentum inimicitia est, quæ cum reliquo genere, sive sit mistio iis non omnino contraria, sive odor, sive aliud, per quod species minùs ingrata accidat.* Interea non arbitror, in hoc solo consisti oportere. Nam aliud præterea in caussa esse, ex eo colligo, quòd Nasamones, cùm, Psyllis fugatis, eorum sedes occuparunt, non tamen idem potuerunt: ut ex Plinio paullo antè cognoscere fuit. Quare censeo, Psyllos præcipuè eo se tutos præstitisse, quòd non è temperamento solo, sed ex vestibus quoque, vel aliter, odorem spirarent serpentibus inimicum: cumque ictus venenatos exsugerent, remedium fuisse à saliva: nec solâ tamen: credibile enim est priùs se herbis in Africa familiaribus muniisse. Etiam cum solâ manu impositâ extraherent venenum: priùs digitos salivâ, ac liquore aliquo ex herbis adversùs venena idoneis tinxisse, planè credibile est. Valde hæc firmat Cornelius Celsus; qui & ipse negat, à temperie Psyllorum caussam peti debere: imò eo usque provehitur, ut putet, quòd innoxii tractent serpentes, potiùs esse fiduciam usu longo firmatam. Locus est lib. V, cap. XXVI: ubi adversùs serpentium morsus præscribit, ut cucurbitulis venenum educamus: prius verò, scalpello incidamus circa vulnus, quo plus vitiati sanguinis extrahatur. Si cucurbitula non sit, adhibere jubet vas quodlibet, quod usum similem præstet. Hinc ista subjungit: *Si id ne quidem est, homo adhibendus est, qui vulnus exsugat. Neque Hercules scientiam præcipuam habent hi, qui Psylli nominantur; sed audaciam usu ipso confirmatam. Nam venenum serpentis, ut quædam etiam venatoria venena, quibus Galli præcipue utuntur, non gustu, sed in vulnere nocet. Ideo colubra ipsa tutò estur, ictus ejus occidit: & si stupente eâ (quod per quædam medicamenta circulatores faciunt) in os digitum quis indidit, neque percussus est; nulla in*

eâ

eâ salivâ noxa est. Ergo quisquis exemplum Psylli secutus id vulnus exsuxerit, & ipse tutus erit, & tutum hominem præstabit.

Mihi interim in variis hisce sententiis, nihil æquè verisimile est, ac illud Psyllos, quoniam inter serpentes degerent à primis incunabulis, quasi cum lacte à matribus, quò tutiores essent, remedia quædam non adeò vulgaria esse edoctos: neque ista alienigenis aperuisse, partim ne minùs iis essent admirationi, partim etiam ne minùs ex illis caperent lucri. Ac credibile est, nec alibi remedia fuisse tam præsentia: quia ubi locorum abundarent serpentes, iisdem præcipuè remedia venenis Deus produxit: ut dictum cap. præcedenti, & inferiùs in venenatorum insectorum remediis iterum erit dicendi locus.

Atque ex his satis evincitur, remedia nos adversus serpentium venena habere in fossilibus, plantis, insectis, aquatilibus, avibus, quadrupedibus, ac homine ipso: sic ut tota rerum natura videatur eâ parte pro homine conspirâsse.

Imò ipsa etiam terra sit ultrix hominis à serpente percussi: si verè Plinius lib. II, c. LXIII: *Illa* (de terra loquebatur) *serpentem homine percusso non amplius recipit, pœnasque etiam inertium nomine exigit.* Sed hoc Cæsari Scaligero * parum fit verisimile. *Quare*, inquit, *terra eam fovet, quam sciat esse percussuram?* Plinio tamen subscribit Ælianus lib. XII de Animal. cap. XXXII. Atque addit, non solùm Indos hoc dicere; sed testes etiam advocare Libyas, & Thebaidos incolas. Hos uno ore dicere, non posse serpentem, interemto homine, subire veterem cavernam; sed, quia respuat eum tellus; diu noctuque, æstate & hieme, vagari sine consortio conjugis, sine prolis adspectu. Atque ait, hoc fieri προνοίᾳ τοῦ θεοῦ, *providentiâ divinâ.* Quæ si pœnas ab mutis exigat animantibus, multò magis hominem cavere sibi ab homicidio oportere. Quod si humano efferetur sanguine, nec naturalis deficit ratio.

* comment. in Arist. lib. 2 Hist. Animal. cap. 18, sect. 123.

CAPUT LXII.

De triplici utilitate, quæ ex serpentibus in hominem redundat; ratione alimenti, medicamenti, & amoleti; ac quomodo hæc tria inter se differant. Ac primò de serpentibus esculentis; unde nomen ophiophagis. *Eos regalem esse in Cuba cibum. De igoana, & temblacocaubqui. Serpentes, qui medeantur sterilitati mulierum, oculorum caligini, singultui, capitis vel lumborum dolori, item tumoribus, aliisque,* Amoleti, & theriacæ, *etyma. Quàm sedulò cavendum, ne pro viperæ carne accipias cerastæ. De adipe draconis. Serpentes, qui vulnus fecerint, eidem impositos mederi.*

PRæter tot modos, quibus adversus serpentium venena nobis Deus prospexit; quàm manifestum est divinæ clementiæ indicium, quòd ex illis ipsis animantibus, quibus propter hominis peccatum virus atrum additum est, vel saltem, dominio homini cætera in animantia non exiguâ parte erepto, noxium esse eidem hoc virus cœpit; tam multa tamen emolumenta capere ex serpentibus, post etiam inductum in orbem peccatum, licet. Utilitas ea in tribus potissimùm consistit; cùm & in cibum adsumantur, & medicinam adferant morbis, & adversus venena prosint. Quæ tria multum differunt à vi venenosa. Nam ut *alimentum* est, quod à natura animantis immutatur, & bono ejus vincitur; *medicamentum* verò, quod immutatur, & ejus bono vincit naturam: sic *venenum* est, quod naturam ita immutat, ac vincit, ut perimat; *amoletum* autem quod naturam defendit ac venenum vincit. Ostendam igitur, utcunque serpentes noceant veneno; prodesse tamen eosdem & alimento, & medicamento, & amoleto. Quomodo pro uno malo tria reponimus bona.

De alimento primùm loquar. In Africa quidem, *quos ophiophagos vocant, serpentibus vesci adsueti*; ut Plinius ait lib. VI, cap. XXIX. Idem lib. XXIX, cap. XXVI refert, tutò comedi viperas, exemtis intestinis, & utrimque mensurâ quatuor digitorum recisâ, cumque sale discoctâ. Etiam *colubra tutò estur*: ut ait Celsus lib. V, cap. XXXVI, Cæsaris Scaligeri verba sunt Exercitat. CLXXXIX, sect. IV: *In India, atque Æthiopia, non solum innoxii serpentes multi, sed etiam esculenti.* Imò in insula Cuba usque adeò delicati saporis serpentes sunt, ut solis apponantur regibus: sicut ait idem Scaliger in Arist. lib. II Histor. Anim. * Hausit verò hoc ex Petri Martyris Mediolanensis de Oceani & novi Orbis rebus lib. III †. Ubi narrat, ut cùm Hispani in quandam ejus insulæ partem venissent, neminem quidem repererint, quia incolæ præ metu in montana se recepissent: sed, casas piscatorum intrantes duas, in his viderint *verubus ligneis appositas ignibus piscium libras circiter centum, duosque octipedales serpentes.* Hinc narrat, ut pisces comederint; sed serpentibus abstinuerint, quia cibum hunc reformidarent. Ex interprete autem postea didicisse, piscatores eos & pisces, & serpentes illos, apparâsse ex regis sui mandato, qui regem alterum convivio excipere statuisset: lætatos verò, quòd solos absumsissent pisces, quales facilè proximâ nocte capere possent; reliquissent verò serpentes, captu difficiles, nec vulgarium animarum cibum; non magis puta, quàm terris nostris phasiani, aut pavones. Gemina his idem Martyr scribit de Oceani, & novi orbis rebus lib. V ‡: *De serpentibus*, inquit, *quos inter edulia principatum obtinere, crocodilisque simillimos esse, supra descripsimus; juvanas serpentes vocant. Hos in insula nasci, serò didicerunt: neque ex eis nostri, ob fœditatem, quæ horrorem, non modò nauseam, inducere videbatur, gustare hactenus ausi fuerant. Præmordere paullatim Adelantatus juannam, regis sororis pellectus facetiis, statuit. Sed ubi demulcere carnium earum sapor palatum, & guttur, cœpit: plenis deinde*

* cap. 18, sect. 123.
† pag. 36, & 37, edit. Colon. an. 1574.
‡ pag. 63, edit. Colon.

deinde faucibus eas expetere videbatur. Non mordicus deinde, neque vix uncto labello, illas delibabant: sed helluones omnes effecti, de re nulla jam, præterquam de serpentium suavitate, sermocinabantur; lautioresque esse dapes illarum, quàm aut pavonis, aut phasiani, vel perdicis apud nos. Plusculis postea nos edocet de modo eas apparandi: quæ ex fonte peti malo. Sed quos Scaliger in commentariis ad Aristotelem, & alii, *serpentes* vocant, non videntur propriè id nomen obtinere: quandoquidem videmus hîc dici crocodilis similes, & *iguanas* vocari. At verò, *igiana*, non nisi laxè *serpens* dicitur, cùm inter quadrupedes locum habeat. Mexicani vocant *aquaquetzpallin*, Haitini *igoanas*, & alii *iuanas*, coloti non multum absimiles. Adspectu sunt horrendi, pedibus referunt lacertum, uti & capite. Corpus est longum binos palmos, & semissem; palmum, vel ampliùs, crassum. Cauda verò etiam quatuor, aut quinque palmos, longa est. Hi, si capias, dentibus quidem renident, nec tamen lædunt: uti nec si decem, aut viginti dies, palo alligâris; neque cibum præbeas. Vide de iis Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercit. CLXXXIII, sect. VIII. Ubi de eo inter cætera, *Is pro delicatissimo cibo venalis est in mercatoribus.* Adi & Gonsalum Fernandum Oviedum, & quæ ex eo refert Io. Eusebius Nierenbergius lib. XII Histor. Nat. cap. VI. Sed hic contentus est dicere, esse pro cibo non contemnendo. Idem Eusebius ejusdem lib. I, cap. I narrat, Indis Occidentalibus in cibo, atque adeò deliciis, haberi serpentem, nomine *teuthlacocauhqui*: de quo mox pluribus. Et cap. XXXIX refert, serpentes Bambæ, etsi valde virulentos, sic tamen præparari ab incolis, ut non minùs iis sapiant, quàm nobis gallinæ: atque hoc se habere è commentariis Petri Iarrici profitetur. De alimento satis.

Præterea serpentes medicamento esse narrabamus. Ita Dioscorides lib. II, cap. XVIII jubet, ad oculorum claritatem vesci coctâ viperæ carne: sed cute, capite, caudâque, ablatis, quia carne vacant. Strumis laborantes viperarum esu multum juvantur: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. & Parabil. cap. CLV. Similiter Aetius lib. XV. Paullus laudat cinerem serpentis in olla usti mixtum fœnograeco & melli: item medicamentum ex aspidibus. Est & Marcelli Empirici cap. XVII: *Ad singultus cohibendos serpentis senecta, id est, exuviæ licio alligatæ, & vulsô circumdatæ, mirè prosunt.* Longum esset omnia exscribere. Solùm dicam, hoc etiam locum habere in America: ubi serpens est boytiopua, quod interpretantur *anguem longi rostri.* De illo ita persuasum est Indis istis, feminas reddi fertiles, si lumbis earum affricetur. Etiam illic serpens est jam memoratus *teuhtlacocauhqui*, sive *domina serpentum.* Quatuor est pedes longus, vel amplius. Hic caninorum dicitur dentium tubulis (sunt enim cavi) venenum jaculari. Cæterùm Mexicani medici caninis istis pungunt collum, ac cervicem eorum, qui gravi capitis dolore laborant: etiam dolorem lumborum, ac partium aliarum, tumores item, illitâ ejusdem serpentis pinguedine, discutiunt. Præterea ajunt caput hujus mederi morbis gutturis, atque adeò febribus. Vide Io. Eusebium Nierebergium, Physiologiæ in Madritensi Academia professorem, lib. XII. Histor. Natur. cap. I. Etiam lacertæ caput tritum, & impositum tollit verrucas, clavos, similiaque, ut Dioscorides ait lib. II Mater. Med. & Parabil. cap. CLXXVI, Galenus lib. XI Simplic. Paulus Æg. lib. VII, ut de Latinis, Plinio, ac Sereno Sammonico, taceam.

Denique ipsi serpentes ἀλεξητήριοι sunt, sive, ut ab *amoliendo* Latini dixere, amoletum, vel ut vulgo scribunt, amuletum. Non opus est, ut longè petantur exempla. Nibil notius est, quàm ex viperæ carne fieri theriacam, sic dictam, ex eo, quòd vipera κατ' ἐξοχὴν dicatur θηρίον *: unde cùm Dionysius Halicarnassensis † literam Σ vocat θηριώδη, ut cap. dixi LV, non *ferinam* ‡ cum interprete vertere convenit; sed *viperinam*, hoc est, cujus sonus sibilum referat serpentinum. Porrò videndum, ne pro viperæ carne adhibeatur cerastæ. Est enim cerastes viperæ admodum similis formâ: sed effectu planè dispar. Cur verò non caro cerastæ, aspidis, aliusve serpentis antidotum hanc ingrediatur, Galenus disquirit: quem, si voles, vide lib. de Theriaca cap. VIII.

* *etiam Act. Apostol. cap. 28. vers. 4: eoque θηρίον eo in loco interpretatur Procopius inc. 1 Genes.*
† *lib. de Collocat. verborum, pag. 13, edit. Wechel.*
‡ *Simon Bircovius, superius interpres.* agrestium belluarum, *sed nihilo melius, vertit.*

Adversus atrox aspidis venenum juvat, si deglutias cimices in cubiculo enatos, numero septenos; modò Dioscoridi habeamus fidem lib. II, cap. XXXVI.

A vipera morsis scorpius creditur convenire: ut est apud Galenum lib. XI de Simplicibus.

Etiam *draconum adipem venenata fugiunt*: ut ait Plinius lib. XXIX, cap. IV.

Et quanti illud putandum, quòd ut Pelias hasta, secundùm poëtas, & vulnus facit, & eidem medetur: sic etiam animalia venenosa, quæ vulnus inflixere, trita, & vulneribus applicita, affrictaque, iisdem salutarem afferant medicinam? ut Galeno proditum lib. XI de Simplicibus, cap. de dracone marino, & lib. de Theriaca cap. XI.

CAPVT LXIII.

De serpente in Diis culto ab Ægyptiis, jam antiquis seculis: & recentioribus, a Borussis, Samogitis; ut & Calecutensibus.

HÆc tam miranda de serpentibus cùm animos attollere nostros ad Deum conditorem, & ejus amorem, ac cultum deberent: contrà tamen, quemadmodum in quadrupedibus, avibus, piscibus; de quibus dictum: ita hic quoque evênit, ut serpens etiam, imò præ animantium cæteris, ad divini ipse honoris

ris fastigium pertingeret. Ita aspides ab Ægyptiis τιμᾶσθαι ἰσχυρῶς, *vehementer coli*, tradidit Phylarchus Hist. lib. XII, & ex eo Ælianus lib. XVII de An. cap. V. Ac primùm quidem serpens commendabatur gentibus, ut numinis symbolum: & sic Indis cultum fuisse, tradit Maximus Tyrius Dissertatione XXXVIII. Pluráque de hoc dicemus in Theologia gentium Symbolica. Sed, ut sæpius dictum, qui cultus prudentioribus erat symbolicus, is simplicibus ac rudibus proprius erat: quo nihil diabolo gratius, & acceptius fuit; propterea quòd hoc instrumento fœdè adeò primis illusisset parentibus. Multa de eo, & antea adduximus, & postea dicentur. Quàm pertinax verò is cultus fuerit: arguit illud, quòd de Borussis sic scribat Erasmus Stella, penè initio libri primi de Antiquitatibus Borussiæ: *Nulla eis sacra aliquamdiu fuere: tandem in eam deducti insaniam, ut serpentes, ferasque, & arbores, religiosè colerent.* De Samogithis similiter Sigismundus L. Baro in Herbenstein, commentariis rerum Moscoviticarum: ubi tradit, *Samogitiæ incolis serpentem esse pro Deo. Siquid adversi*, ait, *illis accideret, serpentem, Deum domesticum, malè acceptum, & saturatum esse, credunt.* Subjicit denique quiddam, quod in Lithuania contigerit. *Cum*, inquit, *priori ex Moscovia itinere rediens, in Troki venissem; referebat hospes meus, ad quem fortè diverteram, se eodem, quo ibi eram, anno, ab ejusmodi quodam serpentis cultore aliquot alvearia apum emisse: quem cùm oratione suâ ad verum Christi cultum adduxisset; utque serpentem, quem colebat, occideret, persuasisset; aliquanto pòst, cùm ad visendas apes suas eò reversus fuisset, hominem facie deformatum, ore aurium tenus miserabilem in modum diducto offendit. Tanti mali caussam interrogatus, respondit, se, quòd serpenti, Deo suo, manus nefarias injecisset, ad piaculum expiandum luendámque pœnam, hac calamitate puniri: multáque graviora, si ad priores ritus suos non rediret, se pati oportere.* Alexander quoque Guaginus in Sarmatia sua Europæa de Lituanis hæc scribit: *Viperas atque serpentes Deos esse credebant, eisque cultum præcipuum exhibebant, & singuli patresfamilias, cives, coloni, & nobiles, singulos serpentes domi adservare solebant; quos pro Penatibus, & Laribus familiaribus, adorabant; lacque, & gallos gallinaceos, eis immolabant: eratque inauspicatum, & exitiabile toti familiæ, quempiam ex eis violâsse, dehonorasseve, aut domi non fovisse. Tales enim, vel omnibus bonis privabantur, vel crudeliter lacerati interibant.* Etiam de Samogithis idem refert. Locum apponerem, nisi, præterito Sigismundi nomine, ea ad verbum ex illo exscripsisset, quæ antea adduximus. Potior igitur nobis esto auctoritas Cæsaris Scaligeri adversus Cardanum Exercitat. CLXXXIII *: *In Sarmatia*, inquit, *regio aut Rutenorum, aut Rutenis proxima est, Samogithia. In ea lacerti sesquipede majores, crassi, nigri: quos incolæ pro Laribus colunt, familiaribus. Siquid accidit sinistri; minus rite cultum numen arbitrantur, aut deterioribus, parcioribusque acceptum epulis. Itaque curant eum operâ attentiore: quâ sese ad res secundiores existimant exoraturos.* Idem Scaliger comment. in lib. II Arist. Histor. Anim. † refert, *in provincia Calecuto serpentes vastissimo esse capite, porci maximi magnitudine: pro numine ab rege coli: itaque earum maximam vim esse.*

* sect. 2.

† cap. 18, sect. 123.

CAPUT LXIV.

Accessum ad insecta, quæ postremum inter animantia locum obtinent: latiusque patere exsanguium *vocabulum, quàm* insectorum. *Quales sint insectorum, unde iis nomen, incisuræ: & cur Magnus Albertus pro iis dixerit* annulata. *Variis occurritur argumentis, ex quibus colligi videatur, parvi faciendam esse insectorum considerationem. Nec tamen audiendum in eo B. Augustinum, quòd muscam præferret Soli. Subtilius esse Dei artificium in minutis animalculis, quam in animalibus etiam vastæ molis.*

SVpersunt ex tot animantium generibus, quæ Aristoteli ἔντομα, Plinio, & Latinorum aliis, *insecta* dicuntur. Ea perperam aliqui cum *exsanguibus* confundunt, cùm vocabulum hoc latiùs multò pateat. Siquidem Aristoteles lib. I de Generat. Animal. cap. XIV facit τῶν ἀναίμων γένη τέτταρα· ἓν μὲν, τὸ τῶν μαλακοστράκων· δεύτερον δὲ, τὸ τῶν μαλακίων· τρίτον δὲ, τὸ τῶν ἐντόμων. καὶ τέταρτον, τὸ τῶν ὀστρακοδέρμων· *Quatuor genera exsanguium: primum genus est, crustatum; alterum, molle; tertium, insectum; quartum, testatum.* Sive primum *crusteum*, vel *crustâ intectum*: alterum *molluscum*: tertium *incisum*: quartum *testaceum*. Sola nempe exsanguium illa dicuntur *insecta*, quibus incisuræ, (ut ea Plinius † describit) *nunc cervicum loco, nunc pectorum, atque alvi præcincta, separant membra, tenui modò fistulâ cohærentia.* In vulgatis codd. est *alvi præcincta*: ac similiter in MSo reperio, & veteri editione Parmensi. Sed rectum est, quod Hadrianus Iunius * in MSo alio, eoque vetustissimo, reperit, *præcinctu*: quod Græcè sit διαζώματι, vel ὑποζώματι. Nomen insectis datum ab hisce incisuris; quas habent, quasi annulos: unde non insubidè, vel ineptè, ea Albertus M. *annulata* nuncupabat.

† lib. 11, cap. 1.

* Vide eum in Nomenclatore cap. de Insectis.

Hoc genus animalculorum consideratione indignum censent animæ vulgares. Nimirum æstimant talia magnitudine. Præterea imperfectionis arguunt: quia vivant quidem, sed sine corde: moveantur, sed sine nervis. Objiciunt etiam minorem partium distinctionem: tum autem vilitatem cimicum, pedum, pulicum: ex quibus colligunt, solùm esse curiositatis in talium naturam inquirere. Sed enim non est curiositatis ea indagare, quæ ad nos pertinent: nec vile censendum, quod divinum sit opus: nec imperfecta sunt, in quibus nihil desideratur ad naturæ suæ perfectionem: quomodo homo perfectus est, licet non habeat alas. Nec censeri debent magnitudine molis, sed virtutis: cùm Deus sæpe in minimis maxima collocârit miracula: unde gemmam præferimus saxo. Sic plura miramur in ape, quàm

bove: plura etiam in formica, quàm asino. Quid quod Hipponensis ille antistes lib. I de duabus animis cap. IV, non dubitat muscam eo solo, quòd vitales actus exerceat, Soli præferre? Sed de isto aliter censeo: quia quædam non debent formâ æstimari, verùm fine: qui nimium quantum excellentior in Sole, quàm, non dico, insecto ullo; sed etiam, si hominem exceperis, perfecto quovis animali. Subsistamus igitur in mutis animantibus; ubi insecta facilè apud sapientes suum tuentur locum. Rectè Ambrosius lib. I Hexaëm. cap. II: *Non laborat in maximis Deus, non fastidit in minimis.* Plinius quoque lib. XI, cap. I, insecta vocat *immensæ subtilitatis animalia*: ac mox subdit: *nusquam alibi spectatius esse naturæ rerum artificium.* Rationem continuo subdit *: *In magnis siquidem corporibus, aut certè majoribus, facilis officina sequaci materiâ fuit. In his tam parvis, atque tam nullis, quæ ratio, quanta vis, quàm inextricabilis perfectio? ubi tot sensus collocavit in culice? ubi visum in eo prætendit? ubi gustatum applicavit? ubi odoratum inseruit? ubi truculentam illam, & portione maximam vocem ingeneravit? qua subtilitate pennas annexuit? prælongavit pedum crura?* Pluráque deinde in hanc mentem: quæ claudit illis verbis: *Turrigeros elephantorum miramur humeros, taurorumque colla, & truces in sublime jactus, tigrium rapinas, leonum jubas; cùm rerum natura nusquam magis, quàm in minimis, tota sit.* Nempe hîc comparatum est, uti cum Myrmecidis quadriga ex ebore, quam cum agitatore suo musca alis tegeret; & nave, quam apicula pinnis absconderet: ut idem Plinius refert lib. VII, cap. XXI, & lib. XXXVI, cap. V. In qualibus non dubium est, quin subtilius ac majus sit artificium; cùm quo minus est materiæ, hoc minùs sit sequax ac tractabilis ad variarum adeo partium figurationem.

* cap. 2.

CAPVT LXV.

Insectorum alia gaudent volare per aëra: alia solùm ambulant in terris, vel plantis, casis, alisve terrarum solo innixis: alia sunt aquatica. Quam variis in locis, ac rebus, nascantur insecta. Galbarum unde dicta familia. Nec solùm species inter se differre; sed etiam, quæ ejusdem sunt speciei. Locustæ Indiæ trium pedum. Incredibilis penè ratione accidentium varietas in vespis, locustis, muscis, papilionibus, atque aliis.

HÆc qui nobiscum cogitârit, neutiquam mirabitur, si curâ haut minori dicere paremus de insectis, quàm fecimus in animantium cæteris. Interim terret difficultas in tam subtili, ut dictum, argumento, ac præterea tam vario: quod liquebit summa eorum genera consideranti. Quædam enim aëria sunt, ac volantia: in quibus api est principatus. Suntque ejusdem generis asili, sive œstri, seu tabani: nam pro iisdem habet Isidorus †, imo & Plinius *. Item cantharides, cicadæ, cicindelæ, crabrones, culices, lampyrides, locustæ, muscæ, papiliones, pyraustæ, scarabæi, vespæ. Quædam sunt terrestria, ac gradientia, vel reptantia: ut acari, araneæ, blattæ, bombyces, cimices, cleri, (qui Plinio * teste, in favis apum nascuntur) χερίμβοι, quos Theophrastus † ait generari in uvis: circuliones, formicæ, grylli, midæ, millepedæ, pediculi, pulices, ricini (sic κρότωνας vocat Plinius; nemo fortasse *redivios*, præter Gazam) scorpii, tineæ, teredines, Græcis τερηδόνες, καὶ σκώληκες: quorum genus cossi. Quædam sunt aquatica: ut erucæ marinæ, hippocampus, hirudo, pediculi piscium, scolopendra marina, tipullæ.

† lib. 12 Orig. cap. ult.
* lib. 11, cap. 8.
* lib. 11, cap. 16.
† lib. 5 de caussis plantarum. cap. 13.

Pluria etiam genera fuerint, si à locis, ubi gignuntur, distinxeris hoc pacto. Quædam nasci dicuntur in igne; ut pyraustæ. Quædam in nive; ut vermes hirti & rubidi; sicut Aristoteles * ait. Quædam in aquis: atque id vel mari, ut microcorinchoteros, & macrorinchoteros, scolopendra marina, marinus pulex, atque alia: vel in stagnis, aut lacubus; fontibus, aut amnibus; puteis, aut cisternis: ut hirudines, chœrades, pluriaque id genus. Quædam in plantis; ut in esculis galbæ, unde Galbarum familia nomen accepit: maximè enim hoc verisimile; quod ex quatuor opinionibus postremo recenset loco Tranquillus †: in tritico autem curculiones: in ligno teredines: mida in faba. Quædam in animalibus; ut pediculi, pulices, ascarides. Quædam ex artificialibus; ut è vestibus, & chartis, tineæ, ac blattæ.

* lib. 5 Hist. Anim. cap. 19: sive ex dist. Cæs. Scal. cap 8, sect. 229.
† lib. 7, cap. 2.

Iam quàm illustris distributio est, quæ à partibus petitur: præsertim alis, & pedibus. Sed quia illis loco se movent, eò quantopere his varient, potiùs dicemus, ubi deventum erit ad facultatem locomotivam.

Nec species modò distinguuntur; sed etiam, quæ unius sunt naturæ. Locustæ enim fere differunt pro terris diversis; neque id solùm ratione volatus, & saltus, quod ad locomotivam pertinet; sed formâ etiam corporis, & colore. Canunt aliquæ, quædam item mutæ. Aliquæ homini noxiæ, aliæ autem in cibum cedunt. Præterea quædam minutæ, aliæ mediocres: in India verò etiam sunt magnitudine tripedali: alibi etiam grandes adeò, ut in volando aves videantur, Solemque obscurent: ut est apud Plinium lib. XI, cap. XXIX. Papilionum quidam cum proboscide sunt; quidam sine ea: aliqui unius, alii duorum, alii & plurium colorum: sunt qui roseas habeant lineas, sunt qui nullas. Erucarum tot videntur genera, quot plantarum: quædam virides, aliæ nigræ, aut luteæ, aut variæ: quædam glabræ, aliæ hirsutæ, quales magis noxiæ: quædam quatuordecim pedum, quædam plurium: quædam anteriori parte, quædam posteriori plures habent pedes: quædam cum cauda, aliæ ejus expertes. Iam tot prope pediculorum genera, quot animantium: ex quibus solus iis asinus creditur carere: in Æthiopia etiam alati dicuntur. Sed longum esset omnia discrimina memorare: ut vel argumento fuerit, quòd vespa-

rum

rum referuntur genera duodecim: cimicum traduntur viginti: aranearum quinque & viginti: locustarum quasi triginta: cantharidum xxxv: scarabæorum xl: erucarum fere xl: muscarum circiter lxx: papilionum plus minus centum.

Hæc in diversis naturis similitudo, ac in natura eâdem dissimilitudo, proclivem reddit errorem oculis, & mentibus humanis; præsertim in tanta corpusculorum exilitate. Sed in nostro stupore magis sapientia elucet divina: quæ non ita rerum occuluit naturas, ut non multa detegat indagantibus. Quare difficultas ista non deterrere animos debet generosos; sed accendere potius ad hoc viæ, quod de animalibus reliquum est, capessendum. Hac mente igitur insectorum historiam, quantum ad necessitatem rei, vel instituti potiùs nostri, satis videbitur, exponam: eamque auspicabor, quod dicitur, ab ovo; eo justiùs, quia & ab ovo plurimis est origo; ut paullò pòst videbimus.

CAPVT LXVI.

Vtrùm Deus creârit insecta, an ex creatis sponte sint producta. Ex quo natura rerum est constituta, alia coitu nasci, alia sponte. Tardè ea à coitu absistere: & quæ rei istius ratio sit. In coëuntibus feminam esse majorem mare, & ejus quoque caussa adlata. Non mares feminæ, sed feminas mari, ingerere aliquod membrum: aliter interim esse in cicadis. Quæ ova pariant, & cujusmodi ea sint. Vt ex ovo fit vermiculus, hinc fiat eruca, postea chrysallis, inde papilio. Quàm pulcrè, & piè, feminas sericum gestantes monuerit B. Basilius, ut vestem suam intuentes cogitent de potentia divina, & resurrectionis mysterio; quia qui ex bombyce sericum nente papilionem fecit, idem ex corporibus nostris, cùm resurgent, corpora faciet spiritualia. Vt insecta eodem à coitu die, vel saltem postridie, pariant. Vt ex pityocampâ unâ uno tempore plures millenis prodeant fœtus. An apes Veneri indulgeant. Num apes universæ, an Rex solus, semen genitale fundat. Quo pacto, & quo ordine, ex semine illo apis gignatur. De apis *etymo.*

ORtus insectorum bifariam attenditur; ratione creationis, & generationis. De priori quæstio est; utrùm & insecta à Deo sint creata. De hoc ita statuo, illa à Deo actu esse creata, quæ coitu nascuntur: potentiâ solum, quæ ex corruptione ac putredine animantium, herbarum, lignorum, & similium, ut fimo, generantur. Ac eodem modo Lugdunensis Eucherius lib. i in Genesin: vel alius potiùs seculo minimùm recentior.

De posteriori hæc & veterum sententia est, & nostra: insectorum aliqua quidem fieri ex animali *, alia verò aliunde. Ex animali procreantur bifariam; vel coitu, vel absque eo. Priori modo nascuntur phalangia, araneoli, ἀττέλαβοι, sive bruci; item locustæ, cicadæ, vespæ, & alia multa. In coitu mas adscendit feminam. Vnde Plinius lib. xi, cap. xxix: *Coitus locustarum, qui & insectorum omnium, quæ coeunt, marem portante feminâ.* Tardè verò à coitu absistunt: ut Aristoteles ait lib. i de Generat. Anim. cap. ult. Atque idem legas cùm alibi, tum lib. v Hist. Anim. cap. xix †. Deque eodem sic Cæsar Scaliger in Theophrasti lib. iv de caussis Plantarum, cap. i ‡: *Insecta diutissimè in coitu immorantur, ut pulex, cicindela: quamquam muscæ celeriùs expediuntur.* Idem adversus Cardanum Exercitat. cxci, sect. ii: *Duo tibi etiam Sapientibus ignota declarabo. Primùm scito, cicindelam à me cum suo mare deprehensum in coitu. Mas ne contactus quidem abstitit. In pertusâ pyxide conditi fuere totam noctem. Postridie adhuc hærebat mas. In meridie solutus obiit.* Sed, ut magis pareat Dei sapientia, rationem quoque diuturnioris còitus addamus. Ea est, quòd insecta fere sint admodum sicca: eoque, quod emittunt in coitu, vapor veriùs videatur. Facilè igitur exhalaret, nisi mas, ubi adscendit, diutiùs cohæreret.

* Ne illud quidem, quod itidem ab Aristotele * accepimus, memoratu videtur indignum; in iis insectorum, quæ coëunt, feminas maximam partem esse majores masculis: uti & in piscibus fit. Nempe sic Deus jussit, non tantùm, ut in coitu feminæ faciliùs portarent marem: sed etiam, quò uterus major ovorum copiâ magis extumescat. Sed imprimis mirandum, quod ait †, non, uti in animantium aliis, mas partem habet eminentiorem, quam inserat feminæ, ita fieri in coitu insectorum: sed contrà feminæ genitale esse oblongum, quod immittat in marem, ut excipiat inde semen. Id in muscis, scarabæis, & plerisque aliis, est manifestum. Hoc in illis ad faciliorem facere conceptum, minimè dubitandum. Sed, ubi aliter foret, aliud etiam voluit Deus. Itaque cicadæ femellæ est, ut Aristoteles † tradit, αἰδοῖον ἐσχισμένον *, in quod mas suum immittat. De rebus ad coitum insectorum pertinentibus hæc, & similia, legere est lib. i de Gen. Anim. cap. xviii, & lib. v Hist. Anim. cap. viii; item Galenum de Semine cap. iii.

Ex semine vel vermes proveniunt, vel ova, aut quiddam ovo simile. Vermiculos edunt prope omnia: etiam apes, crabrones, vespæ. Sed apes videntur nescire Venerem: de quibus iccirco seorsum inferiùs dicam. Crabronum, vesparumque coitus sæpius conspicitur. Cæterùm vermiculi isti, quos dixi, mox in aliam transeunt figuram: ac tum *nymphæ* vocantur; de quò postea agemus.

Ova pariunt formicæ, papiliones, & erucæ quædam. Nam perperam de solis id papilionibus dixerat Aristoteles †. Est verò id ovum quod pariunt, cartami semini simile, ac intus habet ἔγχυμα, ut Aristoteles ‡ vocat; quod Gaza *fluidum* reddit, *medullam* Cæsar Scaliger.

* Ex hoc ovo, sive semine, enascitur vermiculus: inde fit διηρθρωμένον ζῶον *, *dearticulatum animal.* Nempe priùs rudis erat figura, confusis

* Arist. lib. 5 Hist. An. cap. 1.

† Cæs. Scal. cap. 18, sect. 202.

‡ pag. 220, edit. Crispin.

* lib. 1 de Generat. Anim. cap. 16: ad quem locum idem in paraphrasi tradit Averroes.

† ibid.

† lib. 5 Hist. An. cap. 30, sive ex Cæs. Scal. dist. sect. 275.

* genitale scissum.

† lib. 5 Hist. An. cap. 19, sive Cæs. Scal. cap. 18, sect. 204.

‡ ibid.

* Aristot. ibid. sect. 205.

fuſis articulis, qui poſtea diſcernuntur. Ita igitur ex vermiculo minuta fit eruca. Quæ paullatim grandeſcit. Exinde, ut eidem traditum magiſtro †, eruca fit immobilis. Tum χρυσαλλὶς, ſeſe ad contactum movens. *Aureliam* vocat Gaza. Ex hac fit papilio. Atque iſta etiam in bombycibus locum habent: unde B. Baſilius jubet, mulieres, quando ſericum geſtant, hoc intueri, & reſurrectionis futuræ inde capere argumentum. Nam quâ potentiâ Deus ex erucis papiliones facit; eâdem & corpora noſtra immutabit in ſpiritualia. Sed verba S. Patris adſcribi merentur ex Hexaëm. VIII ‡: Τί φατε οἱ ἀπιστοῦντες τῷ Παύλῳ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἀλλοιώσεως, ὁρῶντες πολλὰ τῶν ἀερίων τὰς μορφὰς μεταβάλλοντα; ὁποῖα καὶ περὶ τοῦ Ἰνδοῦ σκώληκος ἱστορεῖται τοῦ κερασφόρου· ὃς εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλὼν, εἶτα προϊὼν βομβυλιὸς γίνεται, καὶ οὐδὲ ἐπὶ ταύτης ἵσταται τῆς μορφῆς, ἀλλὰ χαύνοις καὶ πλατέσι πετάλοις ὑποπτεροῦται. ὅταν οὖν καθέζησθε τὴν τούτων ἐργασίαν ἀναπηνιζόμεναι αἱ γυναῖκες, τὰ νήματα, ἃ πέμπουσιν ὑμῖν οἱ Σῆρες πρὸς τὴν τῶν μαλακῶν ἐνδυμάτων κατασκευὴν, μεμνημέναι, τῆς κατὰ τὸ ζῶον τοῦτο μεταβολῆς, ἐναργῆ λαμβάνετε τῆς ἀναστάσεως ἔννοιαν, καὶ μὴ ἀπιστεῖτε τῇ ἀλλαγῇ, ἣν Παῦλος ἅπασι καταπαγγέλλεται. *Quid dicitis, qui non creditis Paulo de reſurgentium illâ immutatione, cùm videatis ex aëreis animantibus multa ſuas immutare formas? Qualia de verme etiam Indico cornibus prædito referuntur. Hic primò immutatus in erucam, ulteriùs progreſſus fit bombylius: neque in hac forma perſiſtit; ſed bracteolis* alarum *mollibus, ac latis, volucris fit. Quando igitur vos mulieres conſidetis, eorum opus retexentes; videlicet telas, quas ad vos uſque Seres transmittunt, ad molles illas veſtes faciendas: memores ſitis illius animalculi immutationis in varias formas, atque inde dilucidum capite reſurrectionis argumentum; neque fidem derogate futuræ immutationi, quam omnium fore communem, annunciat.* Sic videmus, ut etiam grande reſurrectionis myſterium lucem capiat ex inſectis; eoque faciliùs fidem inveniat apud infideles.

† lib 5 Hiſt. An. cap. 19.

‡ pag. 109, edit. Pariſ. an. 1618, ſive Baſil. p. 38.

Porrò in hujuſmodi inſectis non coitus ſolùm attenditur: ſed etiam geſtationis tempus. De eo ſic Cæſar Scaliger in quartum Theophraſti de cauſſis plantarum cap. I *: *Videamus tempus prægnantium. Inſecta pariunt haut ita multò poſt coitum: cicindela poſtridie.* Idem ad Cardanum Exercitat. CXCI, ſect. II, cùm narrâſſet de cicindela à ſe in coitu deprehenſa, inque pertuſa pyxide incluſa, ac poſtridie circa meridiem ſolutâ, & obeunte; ſubjungit deinde: *Ab ea hora ſub veſperam uſque ova multa edidit femella: quæ intra viginti horas vivificata abierunt. Sic momento eduntur inſectorum ova, atque perficiuntur.* *Quod & philoſophus docebat in primo de Generatione Animalium:* Συμπλέκεται μὲν πολὺν χρόνον· διαλυθέντα δὲ τίκτει ταχέως †.

* pag. 220, ed. I. Criſp.

† Complectuntur ſe in Venere longo tempore: ſed brevi a coitu pariunt.

Nec citus modò eſt talium partus, ſed mirè etiam fœcundus. Hoc quotannis experimur in hortis: quos nullâ curâ ſatis tueri poſſumus adverſus inſecta: ut inferiùs dicetur, cùm agam de damnis, quæ plantis & animantibus afferunt. Nunc ſolùm referam ex Matthiolo quiddam in Dioſcoridis librum II, cap. LV: ubi de πιτυοκάμπαις, ſive pinorum erucis, ſic ſcribit: *Numeroſæ habentur in Tridentinis montibus; quòd inibi pinorum perpetuò vireant ſylvæ; Ananienſi præſertim tractu, ac Flemarum convallibus. In extremis arborum ramis, & iis plerumque, qui in earum cacumine attolluntur, innumerabiles erucæ rufeſcentes, ac piloſæ, miro artificio nidificant, quibuſdam tenuiſſimis velleribus innumeris involucris contextis. Latent in his hieme, ita frigoris noxam evitantes. Nidi magnitudo adeò ampla eſt, ut nonnunquam concluſi vermiculi* MILLENARIVM *numerum excedant.*

Quæ hactenus memoravimus, coitu naſci conſtat. Quò & apes retulere in utili ſuo de inſectis opere Thomæ duo, Pennius, & Mouſetus †, Angli. Interim aliter Maro Georg. IV ‡:

Illum adeò placuiſſe apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora ſegnes
In Venerem ſolvunt, aut fœtus nixibus edunt.

‡ cap. 3.

Servius quoque IV Georg. in illud, *Solæ communes natos*, ſic ſcribit: *Iovem Ops, Saturni uxor, Curetibus, Corybantibus, & Idæis Dactylis, cuſtodiendum dedit in monte Cretæ Dictæo; ne eum Saturnus conſumeret, ut filios omnes ſolebat. Quod ideo fingitur, quia Saturnus, ut diximus, temporum Deus eſt; quæ in ſe revolvuntur in æternum. Tunc itaque apes, æris ſecutæ ſonum, Iovem melle aluiſſe dicuntur: pro qua re eis poſtea præſtitit Iupiter, ut haberent liberos ſine ullo concubitu.* Hæc Servius. Saltem eas coëuntes vidit nemo; ut non Ariſtoteles * modò, Pliniuſque †, tradiderunt: ſed ab amicis etiam accepimus, qui in Belgica noſtra apes paſcerent. Interim non dubitamus, quin generent. Quibuſdam placet, ex apum rege, & reges, & apes naſci cæteras: ex iis verò apibus, quæ reges non ſunt, naſci apes alias non reges: ex apibus hiſce fucos, qui non generent. Hoc apud Ariſtotelem etiam legas ‡. Sed veriſimilius eſt utcunque id neget Albertus *, ab ſolo rege genitale ſemen effundi. Nec moveat, quòd neque reges quiſquam conſpexit congredientes. Licet enim apes non coëant; deſiderium tamen habent generis ſui propagandi: quomodo & in aliis quibuſdam, quæ generant, unus eſt ſexus, vel nullus: ut de erythrinis, anguillis, purpuris, Cæſar Scaliger ait adverſus Cardanum †. Hujus apum regis in hiſce Belgicæ terris generationem ejuſmodi accepimus ab apiariæ rei intelligentiſſimis. Rex apum ſingulis in cellis ſemen emittit. Id eſt folliculus albicans, unde prodit vermiculus ejuſdem coloris, ſemini papaveris aſſimilis. Iſti folliculo circumdatur ab apibus viſcidus ex rore humor, itidem albicans. Nempe album hoc albumini ovi, regium ſemen vitello reſpondet. Folliculo, ſic viſcido rore circumdato, apicula incubat gallinæ inſtar, ac ſuo id fovet calore. Ita folliculus turgeſcit magis, & magis; donec talis fiat vermiculus, qualem pinguioribus in caſeis naſci videmus. Porrò ſæpe quidem tardiùs, interdum tamen, cælo nempe ſereno,

* lib. 3 de Generatione Animal. cap. 10.

† lib. 11. cap. 16.

‡ loco proximè memorato.

* lib. 17 de Animal. tractat. 2, cap. 2.

† Exercit. 191 ſect. 2.

intra diem decimum, vel duodecimum, vermiculi ejus pelliculâ perruptâ exit apis, eaque perfecta; senis quippe pedibus, alis quaternis; pallidior tamen, sed paullo pòst adultioribus colore similis. Vt valde fallantur, quibus placet *apis* dici, quasi ἄπες. Multo verisimilius est, venire ab antiquo *apo*, id est, *necto*; quod ab ἅπτεσθαι: uti ab *apo* etiam *apiscor*, à quo *adipiscor*, & *indipiscor*. Ejusdemque originis *apex*, & *aptus*, hoc est, *nexus*, *junctus*: unde Maro *, — *cælum stellis ardentibus aptum*. Et Catullus †:

* 6 Æn.
† epig. 28.

Aptis sarcinulis, & expeditis.

Apes nempe quia pedibus aptæ, hoc est, nexæ, sociatæque: juxta illud IV Georg.

Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent.

Ac Belgis quoque ex eo putantur dici *bien*, quasi *by-een*.

CAPVT LXVII.

Quomodo è carne viva enascantur pediculi. Qui perierint phthiriasi. Cur pueris, & feminis, in capite magis proveniant pedes. De pediculis, & ricinis canum, ovium, caprarum, suum. Asinum neutri insecto credi obnoxium. Ex avibus phasianos iis perire, nisi malo occurratur. Apium, vesparum, crabronum, & scarabæorum origo. Vnde κάνθαρος sic vocetur. De fucorum ortu opinio Bernardini Gomesii. Lumbricorum tria quatuorve genera. Quomodo ex urina etiam, aceto, ac nive, gigni possint vermiculi. Vt ex resudatione vaporosa generentur pedes, & cimices. Pulicum origo ex sordibus excretis: & unde sit, quòd ex iis animatum quicquam producatur. Quatuor insectorum genera, quæ plantis debeant originem. Ἶψ *sive* convolvulus. *Hercules* ἰπακτόνος. Ψῆνες. Ξυλοφθόροι. *Insecta è rore, vel potiùs lentore foliorum enascentia. Cujusmodi insecta Aristoteli vocentur* αὐτόματα. *De duplici cicadarum origine. Cur quædam careant insectis.*

DIximus de iis, quæ coitu, vel saltem ex semine, fiunt animalis. Simul de gestationis tempore, & fœcunditate, adjecimus. Nunc videndum de illis, quæ nascuntur ex putrefacta animalis substantia. Quod bifariam fit; ex carne, vel excrementis. Ex carne vel vivi animalis, vel mortui. Ex vivi carne fiunt pediculi. Aristoteles lib. V Histor. Animal. cap. XXXI *: Οἱ φθεῖρες ἐκ τῶν σαρκῶν γίνονται. Ὅταν μέλλωσιν, οἷον ἴονθοι μικροὶ, οὐκ ἔχοντες πύον. τούτους ἄν τις κεντήσῃ, ἐξέρχονται φθεῖρες· *Pediculi fiunt è carnibus. Quando prope est, ut enascantur, existunt veluti pustulæ minutæ absque pure: quas si acu punxeris, exeunt inde pediculi.* Idem verum esse scimus de minutis illis, quos Galli *sirones* nuncupant. Interdum verò tantâ copiâ, ex carnis corruptione, quam humor nimius gignit, erumpunt, ut homo inde pereat. Sic Alcmanem poëtam, & Pherecydem Syrium, Pythagoræ doctorem, exstinctum, Aristoteles † narrat: ac de Sylla Dictatore constat ex Plutarchi Sylla, & Appiano in primo Civilium. Ibidem narrat Plutarchus, sic interiisse ex priscis Acastum, Pelei filium: ex inferioribus, Alcmana poëtam lyricum, & Callisthenem Olynthium, dum in vinculis detineretur ab Alexandro: de quo aliter scio Ptolemæus rex apud Arrianum †, qui tortum, & suspensum ait; Trogus sive Iustinus *, qui veneno periisse dicit; M. Seneca †, à quo refertur lanceâ perfossum. Sed Plutarcho ejus sententiæ, ut ipse in Alexandri vita testatur, auctor fuit Chares Mitylenæus, scriptor Athenæo † non semel, ac Agellio * etiam, memoratus. Apud Suidam quoque est †: Φέρεται λόγος, ὡς ὁ Καλλισθένης ὑπὸ φθειρῶν ὑπερβλύσεως, καὶ ἐκβρώσεως τὸν βίον καταστρέφειν. *Fertur rumor, Callisthenem à pediculis corpore ebullientibus absumtum, vitam finiisse.* Diogenes Laertius † agnoscit, morbo correptum pediculari: sed leoni talem ait objectum. Aristobulus, Alexandri ipsius comes, tradidit, obiisse morbo: sed quis is fuerit, non exprimit. Verùm de Callisthene nimis multa. Addit Plutarchus *, morbo eodem consumtum esse Mucium Iurisconsultum, sive is P. Mucius Scævola, sive Quinctus fuit; nempe Augur, non Pontifex, quem ab inimicis interfectum constat: etsi de augure putârit Blondus. Vtrumque inter Iurisconsultos refert Cicero præfatione dialogi de Amicitia. Idem Plutarchus subjungit, Eunum Syrum, qui fugitivus servile in Sicilia bellum concivit anno Vrbis IↃCXVII, postquam Romam est retractus, eodem credi morbo exstinctum. Et seculo nostro sic obiisse Philippum II, potentissimum Hispaniarum regem, abunde cognitum est. Vide de hoc φθειριάσεως † malo, si voles, Galenum lib. I τῶν κατὰ τόπους *.

* ex dist. Cas. Scal. cap. 26, fol. 284.
† Ibid.
† Lib. 4, pag. 88, edit. H. St.
* Lib. 15.
† Suasoria 1.
† Lib. 1.3.5, 10.11.12, 13.
* lib. 5. cap. 11.
† in Καλλισθένης.
† in Aristotelis vita.
* in Sylla.
† pedicularis morbi.
* remediorum secundum locos.

Præcipuè verò pediculis infestantur capita puerilia: cujus caussa est, quòd sudor, vaporque ille, ex capite emanans cute, & capillis consideat, & inhæreat: aliis verò partibus id non possit, sed defluat. Ac eàdem de caussâ calor ibidem retinetur. Nam vapor, qui exsudatur, & calidus est, & humidus. Calor autem, humorque, sunt generationis principia. Etiam feminis, ob copiam humoris, & quia in longis adeò capillis faciliùs humor ille calidus retinetur, citiùs pediculi proveniunt. Ac parem esse eunuchorum rationem, tradit Plutarchus †.

† in Sylla.

Nec soli sunt homines pediculis, ac similibus insectis, obnoxii. Nam & canibus generantur ricini, qui in his κυνοραισταὶ * vocantur. Oves etiam & capræ, ricino laborant; non item pediculis. Sues pediculis grandibus, & duris. Solus asinus ex animantibus pilo obtectis nec ricino, nec pediculis, infestatur. Horum quoque auctor Aristoteles † nobis.

* ricini canini.
† lib. 5 Hist. An. cap. 31. sive ex dist. Cas. Scal. cap. 26. fol. 291.

Ab eodem † traditur, aves pediculis laborare: in his phasianos iis mori, nisi pulvere, & aquâ, consperseris. Adderem & pisces iis infestari. Sed nunc loquimur de pediculorum illis, qui è carne proveniunt. Ac philosophus * ait, pediculos piscium non è piscibus, sed è limo provenire. Hæc igitur de carne viventium ad necessitudinem hujus instituti satis sunto.

† Ibid. fol. 290.
* Ibid. fol. 294.

De

De carne cadaveris sic Plinius lib. xi, cap. xx: *Apes reparari juvencorum corpore exanimato, Virgilius ait: sicut equorum, vespas, atque crabrones: sicut asinorum, scarabæos, mutante naturâ ex aliis quædam in alia.* Scarabæus quidem ex eo κάνθαρος, quasi κάνθορος, Suida teste, dicitur, quia κάνθων *asinus*; semen verò vocaretur ὀρὸς, vel θορὸς, à quo θεείζειν, *seminare, gignere.* De apium ex juvencis ortu etiam idem traditum Archelao in Epigrammate, & Ovid. xv Metam. Modum ostendit Florentinus in Geoponicis Constantino dicatis *.

* lib. 15. cap. 2.

Quid quod de fucis idem verisimile est? Sic enim de isto scripsit Bernardinus Gomesius Miedis Saguntinus lib. 1 de Sale: *Excellentem originem, primigeniumque ortum apum, à mortuo atque putrescenti bove duci posse, Maro, & Plinius, tradiderunt. Quæ planè stupendo quodam naturæ miraculo in ipsismet fucis nuper vera esse deprehendi. Idque Sagunti, dum ibidem, animi recreandi gratiâ, inter apum alvearia versarer, ac mirarer, inter singularia earum opera imprimis fucorum obsequium, & benignitatem. Referam rem novam, inauditam, neque visam hactenus, neque ab ullo scriptore, quod sciam, memoriæ proditam. Nam cùm captus a me fucus digitis, atque ungue, medius premeretur, si forte aliquid vice aculei emitteret: ecce ruptis visceribus, atque posterioris partis pelliculâ, album seu croceum caput bovis, expansis & tortuosis cornibus, rostroque adunco, affabre formatum derepente emersit. Quam rem summè, qui aderant, admirantes, atque iccirco id ipsum denuo experiri efflagitantes, aliis subinde quinque fucis à me, ut antea pressis, totidem similiter boum capita eruperunt: naturâ (cui meritò summa inest cura apum) in hoc portento, seminalem ipsarum rationem, atque unde tandem amissæ instaurandæ sint, per fucos mirè ostendente.*

Hæc de insectis ex carne animalium nascentibus. Sequitur videamus de iis, quæ originem debent eorum excrementis; idque vel excretis, vel etiam non excretis. Ad posterius genus pertinent ἕλμινθες †, quæ Aristoteli * dividuntur in πλατείας, *latas*, στρογγύλας, *rotundas*, & τρίτον γένος ἀσκαρίδας, *tertium genus ascarides*. Sed, ut bene istic observat Cæsar Scaliger, omittit quartum genus in stomacho, & intestino magno nascentium, ac serpenti similium. Tale quinûm pedum se vidisse narrat, quod medicamentis erat eductum. Nec modò ex cibi retrimentis; sed etiam potus reliquiis, nascuntur. Nam refertur ibidem, in vesica natum, lævem, candidum, loculis igneis, rostro acuto; qui urinæ ductum oblepserat in virgine ex eo postmodo mortua. Non quasi ex urina nasci potuerit; sed in urina. Nec enim acrimonia urinæ magis generationi obstat, quàm salsedo, aut amaror in mari, vel acritudo, & mordacitas in aceto; unde κώνωπες *culices* nasci Aristoteles * narrat. De vermiculis inde enatis αὐτόπτης † nobis, & aliis multis, in convivio, quo nos magnificè exceperat, retulit nobilissimus, & fortissimus Christophorus Arcissewski, terrarum fœderatæ Belgicæ in Occidentali India antehac præfectus. Nempe non ex ipsa urina fiunt; sed, quæ ei inest, materiâ purulentâ. Ac similiter in nive etiam vetusta, ex materia aliâ nivi permistâ, vermiculi fiunt rubri, & hirsuti: ut idem Aristoteles † docet; qui interea & acetum, & nivem, esse ἀσηπτότατον † agnoscit.

† lumbrici.
* lib.5 Hist. An.cap.19, sive Cas. Scal. cap. 18, sect. 211.
* lib.5 Hist. An.cap.19, sive ex dist. Cas. Scal. cap. 18, sect. 229.
† testis oculatus.
† ibid.
† corruptioni minime obnoxia.

Hæc de excrementis nondum excretis. Excreta vel adhuc hærent, vel non hærent. Prioris generis sunt sudor, & fuligines pingues, quas cute transpiramus. Huc pedes referendi in pilis nascentes. Nam nunc ex carne ipsa gignuntur; nunc etiam ex vapore exsudato, & adhærescente. Similiter huc pertinent αἱ κόρεις ἐκ τῆς ἰκμάδος τῆς ἀπὸ τῶν ζώων συνισταμένης ἐκτός· *Cimices è vapore provenientes, qui exteriùs hæret cuti animalium*; ut Aristoteles inquit *. Posterioris generis sunt, ut idem † ait, αἱ ψύλλαι ἐξ ἐλαχίστης σηπεδόνος. ὅπου γὰρ κόπρος ξηρὰ γίνεται, ἐνταῦθα συνίστανται· *pulices ex minima putredine. ubi enim fimus arescit, ibi concrescunt.* Sic in agris ex boum fimo gigni videmus. Quid mirum? quando ex parte aliqua in eo residuus est spiritus animalis: qui facultatem habet efficiendi sibi habitaculum, dum materiem nanciscatur idoneam. Nempe ut ignis urendi habet vim; sed non urit, nisi materiam ustilem: sic spiritus ille animalis non nisi pro materiæ ratione eam præparandi, & animandi, vim obtinet. Itaque & pro ejusdem varietate varietas tanta est insectorum inde nascentium.

* lib.5 Hist. An.cap.31, sive ex dist. Cas. Scal. 26, sect. 284.
† ibidem.

Dictum de iis, quæ animantibus ortum sui debent. Sequuntur, quæ aliunde generantur. Hæc vel ex plantis nascuntur, vel inanimis. In plantis Theophrastus ait quatuor generari insecta; unum in quorundam leguminum ac frugum radicibus, quem communi nomine σκώληκα, sive *vermem* dixere: alium in cicere, puta κάμπην, sive *erucam*: alium in vitibus, ἶπα, qui Catoni *convolvulus*; *involvulus* Plauto: denique in oleis κάμπην. Hercules ab eo, quòd ἶπας fugâsset ἀμπελοφάγους † ab Erythræis vocatus est ἰποκτόνος, *ipes interimens*; ut est apud Strabonem, & Eustathium. Erucas ait Aristoteles * nasci ex virentibus foliis, præcipuè κράμβης, sive *brassicæ*. Sed mallet Cæsar Scaliger, ut, pro *foliis*, dixisset, *ex lentore foliorum*: cui planè subscribo. Interea nihil culpem in philosopho, cùm lentor ille ex foliis exsudet; ut mox pleniùs dicam.

† vitium arrosores.
* lib.5 Hist. An.cap.19, sive ex distinct. Cas. Scal. cap. 18, sect. 224.

Ex inanimis variè producuntur. Quædam ex iis utcunque vitâ non ampliùs sint prædita, nihilominus debent plantis ortum suum: ut fructibus, etiam decerptis: quomodo ψῆνες proveniunt ex fructibus caprifici. De his Aristoteles, & fusiùs Theophrastus. Item cossus, qui philosopho ξυλοφθόρος (Gaza *ligniperdam*, Cæsar Scaliger * *ligniteram*, vel *lignivoram* reddit) ex lignis fit cæsis, atque adeò, ut Aristoteles † loquitur, αὔοις, hoc est, *aridis*, ac *siccis*. Quædam fiunt ex natura inanimis: ut ex rore, idque plurimùm vere: vel etiam auctumno, quando is veri similis obtingit: imò interdum

* lib.5 Hist. An.cap.27, sect. 302.
† lib.5 Hist. An.cap.19, sive Cas. Scal c. 19. sect. 210.

&

& hieme, auſtris ſpirantibus. Nam ut Eteſiæ, ventus aquilonaris, temperant nimium calorem æſtatis: ita & Noti moderantur nimium frigus hibernum. Quamquam verò Ariſtoteles dicat, naſci è rore: viriſimilius tamen ſit, concurrere & hîc lentorem foliorum: unde & Ariſtoteles ipſe interdum ex rore, & foliis, naſci ait. Gignuntur quoque è terra, cœno, limo. Nimirum etiam his ineſt ſpiritus: qui, ut dixi, pro materia ſibi fabricat domicilium. Hujuſmodi verò, quæ non fiunt *ἐξ ζώων συγγενῶν*, *ex animali congeneri*, *αὐτόματα*, ſive *ſponte genita*, philoſopho dicuntur.

Sunt verò & inſecta quædam, quibus duplex ſit origo: ut cicadis. Prior earum generatio eſt ex coitu, unde ovum, ut ex hoc cicada. Eum ex coitu modum agnoſcit Plinius lib. XI, cap. XXVI. Et iccirco iis à natura datum eſt genitale reſciſſum, quo marem admittant: ut experientia docet, & Ariſtoteles teſtatur lib. V Hiſt. Anim. cap. XXX. Alter generationis modus eſt ex putri materia. Quippe Baldangelus controverſiarum ac diſcuſſionum lib. VIII, cap. VII, & ex eo Aldrovandus de Inſectis lib. II, cap. XIII; *Ego*, inquit, *teſtari veraciter poſſum, quòd in terra non proſciſſâ, aut cultâ, ad Orientem Solem ſpectante, cùm effoderetur, ſub quercubus rarioribus ſtatim effoſſæ ſunt cicadæ non perfectæ, ſed formâ ſolitâ, & multæ, albæ, ſine alis, quæ ſuâ terrâ latebant. Propterea ego neſcio, an omnes ex ſemine, ut Ariſtoteles dicit; an quædam etiam ex putri materia oriantur.* Iſidorus planè ridiculus eſt, cum cicadas naſci ait ex cuculorum ſpuma: quod apud eum legas lib. XII Orig. cap. VIII.

Non injuriâ verò in illis, quæ non coitu, vel ex ſemime, naſcuntur; ſed ex aliquo diverſæ ſpeciei, quam *generationem æquivocam* vocant; admiratio animos ſubeat humanos, quòd ex rebus nonnullis, dum naturam integram conſervant, nulla generentur inſecta: ex aliis verò non modò magnâ gignantur copiâ, ſed magnâ etiam naturæ diverſitate; imò in iis ipſis, quæ ejuſdem ſunt ſpeciei, tantopere accidentibus diſcrepantia; quemadmodum ex iis cognoſcere licuit, quæ de varietate iſtâ capite LXV afferebam. Hujus diſcriminis cauſſam arceſſere convenit, partim ab humore, ut cauſſa materiali; partim à calore, qui efficit putredinem. Nam tum putredo ea fit, quando abundat nimis humidum dulce, atque id concipit calorem externum: ut Theophraſtus docet lib. IV de Cauſſis Plant. cap. XVI. Itaque non facilè producunt inſecta, quæ vix admittunt humorem, caloremve externum. Hujuſmodi ſunt ſicca, amara, acria, pinguia, & *πολυχίτωνα*, ſive multis obducta integumentis. Milium igitur, & pan cum non facilè generant inſectum: ut quæ tum ſicca ſint, tum multa habeant integumenta. Itidem nec lolium, quia eſt acre: nec lupinum, & cicer, quia amara ſunt, & acria: cujuſmodi qualitatibus diutiùs plantæ conſervantur. Sed neque ſeſamum, quia pingue; quale à ſe repellit humorem alienum. At ut apud eundem Theophraſtum libri ejuſce cap. ult. legas, facilè producuntur inſecta ex tritico pulverulento, & adſervato in locis calce obductis; præſertim ſi latè fuerit expanſum, vel altè aggeſtum, nec ventilatum. Ratio eſt, quod facilè ſic calor nativus aboleatur ab externo. Latè enim expanſum à ſole exſiccatur. Et ſi altè ſit ſtipatum, ex mutuo contactu calor fit impenſior. Præterea calor eſt tum à pulvere, cujus calorem indicat ſiccitas: tum à calce, de cujus ſummo calore ſatis conſtat. Iſtis à Theophraſto ſic diſputatis nihil æquè objeceris, quàm quod cruditas ſua non obſtet caprifico, quo minùs & is culices producat. Huic ſic occurrit Cæſar Scaliger *; quod ceſſante calore nativo, qui fructus ad maturitatem perduceret, externus ſubeat calor, unde temperiei diſſolutio, ac putredo, ex quâ culices.

* *commentario ad aſſignatum ante Theophraſti locum.*

Quod verò tanta ſit inſectorum diverſitas, quæ citra coitum naſcantur, id à cauſſa materiali provenit. Pro diverſa enim humoris natura, diuerſum naſcitur inſectum: ut eſt apud Theophraſtum †.

† *lib. 4 de Cauſſis Plant. cap. 16.*

CAPUT LXVIII.

Quamdiu vivant inſecta. De animalculis unius diei, quæ propterea dicuntur ἐφήμερα. Apes plus minus ſeptennio vivere, vel ſummum decennio. Inter ephemera, & apes, maximam inſectorum partem naturæ eſſe mediæ; ut quorum vita annum non excedat: & unde ſit illa vitæ brevitas. Eſſe inſectis aliquid cordi analogum; & quia hoc in quibuſdam oblongis, ut millepedis, ubique inter caput & alvum habeat locum; eò, conciſo inſecto, partes ſingulas vivere, & moveri: nec tamen vitam hanc perpetuam eſſe, ut in plantis, ſed brevi durantem; quæque ejus diſcriminis ratio ſit.

AC hujuſmodi eſt generatio, & ortus inſectorum. Duratio vitæ iis diuturna non eſt. Imo in Hypani fluvio, qui in Boſporum fluit, ſub ſolſtitio ruptis folliculis, qui acino majores, naſcuntur quadrupedes alatæ, quæ ad ſerum quidem diei volitent, ſed inclinato Sole tabeſcant, occidente eo occidant. Unde animalculum id ἐφήμερον vocatur, quaſi *diarium*, vel *diale*, dicas. Teſtis Ariſtoteles lib. V Hiſt. Anim. cap. XIX †, & ex eo Cicero lib. I Tuſc. Quæſt. Cæſar Scaliger * ait, eadem animalcula crebrò conſpici ad Garumnam, frequentiùs etiam ad Tarnim. Alibi † idem retulit, ad Sarcam, & Benacum, manè quidem non videri; ſed crebrò veſperi. Verùm de vivacioribus potiùs loquamur: ut ſunt illa, quibus, ſicut Ariſtoteles * loquitur, ὑπὸ τὸ διάζωμα διέσχισται, ὅπως διὰ λεπτοτέρου ὄντος τοῦ ὑμένος ψύχηται· *corpus ſub ſepto transverſo diſtinguitur, ut per membranam ſubtiliuſculam refrigeretur.* Addit continuò: Μᾶλλον γὰρ ὄντα θερμά, πλείονος δεῖται τῆς καταψύξεως, οἷον αἱ μέλιτται· τῶν γὰρ μελιττῶν ἔνιαι ζῶσι καὶ ἑπτὰ ἔτη, καὶ τἆλλα δὲ ὅσα βομβεῖ, οἷον σφῆκες,

† *ex diſtinct. Cæſ. Scal. cap. 18, ſect. 231.*
* *ad memoratum Ariſtotelis locum.*
† *ad Cardanum Exercitat. 194, ſect. 5.*
* *lib. de reſpiratione cap. 9.*

σφῆκες, καὶ μηλολόνθαι, καὶ τέττιγες. *Nam quæ calidiora sunt, ampliori refrigeratione indigent, ut apes. Quædam enim apes septenos annos vivunt. Et cætera etiam, quæcunque bombos edunt: ut vespæ, scarabæi, & cicadæ.* Hinc ex eadem membrana subtili, & spiritus ad eam allisione, caussam petit soni, quem edunt: neque id in apibus modò, muscis, & similibus; sed etiam cicadis. Verùm de isto pleniùs dicetur, cùm de sono insectorum agemus. Nunc vivacitati apum insistamus: de qua sic idem Aristoteles lib. v
* Cas. Scal. cap. 19, fol. 261. Hist. Anim. cap. xxii *: Βίος δὲ τῶν μελιττῶν ἔτη ἕξ. ἔνιαι δὲ τῶν μελιττῶν, καὶ ἑπτὰ ἔτη ζῶσιν, ἐπὰν δὲ σμῆνος διαμείνῃ ἔτη ἐννέα ἢ δέκα, εὖ δοκεῖ διαγεγονέναι. *Vivunt quædam ex apibus annis sex, vel septem. Quod si examen apum annis duret novem, aut decem, bene secum actum putant.*
† lib. 11, cap. 20. De septennio etiam est apud Plinium †: de de-
‡ lib. 3, c. 9. cennio, apud Columellam ‡. Quòd hæ vivacitate usque adeò insecta exsuperent cætera; id non aliunde esse æquè videtur, quàm quòd melle vescantur. Hoc enim hominis etiam vitam diu servat incolumem: ut ex Democrito ostendam, cùm de bono mellis agetur.

Dixi de ephemeris, & maximè vivacibus. Nunc loquar de illis, quæ mediæ sunt naturæ.
* lib. de longitudine, & brevitate vitæ, cap. 4. De istis quoque audiendus nobis Aristoteles *: ἐπέτεια τὰ πολλὰ τῶν ἐντόμων· *insectorum plurima non ultra annum vivunt.* Nimirum, ut ibidem legas, sanguinea sunt μακροβιώτερα *vivaciora* exsanguibus, & majora, exiguis. At insecta & exsanguia sunt, & exigua. Præcipua autem ratio petenda à temperie. Sed ea non uniusmodi est. Maximam partem frigida sunt: unde non
† lib. de respirat. opus est iis respiratione; ut ait Aristoteles †. Quid mirum igitur, si pusillus ille calor, quem obtinent, frigore hiemis exstinguatur? Aliqua quidem calida esse non negandum: ut tum apes, de quibus dictum; tum cantharidas, & pityocampas, quibus vis inest erodendi, & exulcerandi. Sed tamen neque ista perferre possunt frigus hibernum: unde hieme latent, torpentque. Neque hæc pugnant inter se, ut aliquid temperie sit calidâ, idemque frigoris impatiens. Nam & utrumque locum habere in canibus videmus: unde usque adeò focis gaudent, & locis apricis.

Etsi verò insecta sint vitæ brevis; sunt tamen ejus admodum tenaces: ut arguit, quòd vivant etiam capite reciso, imò plures in partes concisa. Istius quoque caussam afferam. Sequar autem ducem philosophum in opere de Partibus Animal. Ex quo discimus, in cæteris animantibus cor esse vitæ principium; in insectis autem aliquid cordi analogum, & itidem quærendum in medio partium, quæ cibum recipiunt, & ejus egerunt reliquias: hoc est, inter caput, & alvum. Ibidem addit, licet hoc principium plerisque insectis sit simplex; nonnullis tamen esse multiplex: ut iulis, & similibus prælongis: & hanc esse caussam, cur si dividas, partes seorsùm vitâ suâ præditæ sint. Non injucundum est, quod de isto narrat B. Augu-stinus lib. de quantitate animæ cap. xxxi *: * Tom. 1 oper. Augustini. pag. 610, & seq. edit. Froben. an. 1556.
Cùm, inquit, *nuper in agro essemus Liguriæ, nostri illi adolescentes, qui tunc mecum erant studiorum suorum gratiâ, animadverterunt humi jacentes in opaco loco reptantem bestiolam multipedem; longum, dico, quendam vermiculum. Vulgo notus est: hoc tamen, quod dicam, nunquam in eo experti eram: verso namque stylo, quem sicum fortè habebat unus illorum, animal medium percussit. Tum ambæ partes corporis ab illo vulnere in contraria discesserunt, tantâ pedum celeritate, ac nihilo imbecilliore, quàm si duo hujusmodi animantia forent. Quo miraculo exterriti, caussæque curiosi, ad nos, ubi simul ego, & Alipius, considebamus, alacriter viventia frusta illa detulerunt. Neque nos parum commoti, ea currere in tabula, quoquoversum poterant, cernebamus. Atque unum ipsorum stylo tactum contorquebat se ad doloris locum, nihil sentiente alio, ac suos alibi motus peragente. Quid plura? Tentavimus, quatenus id valeret: atque vermiculum, imò jam vermiculos, in multas partes concidimus. Ita omnes movebantur, ut nisi à nobis illud factum esset, & comparerent vulnera recentia, totidem illos separatim natos, ac sibi quemque vixisse crederemus.* Postea subdit Augustinus: *Adolescentibus dixi, cùm intenti me intuerentur: ut in studiis, sicut cœperant, suum cursum tenerent: ita eos opportunius aliquando ad quærenda, & discutienda ista, si res moneret, esse venturos.* Quod profectò non est quæstionem solvere. Exinde tangit, ut dimissis adolescentibus, ipse, & Alipius, de eo sint collocuti: ac subjungit, non si corpus dividatur, eò existimandum esse dividi animam, utcunque in vermiculo lateat caussa istius vivaci-
tatis, & numerositatis. *Si*, inquit †, *apud te de* † cap. 31.
aliquo sixum immotumque constaret, quòd esset vir bonus; eumque in latronum convivio, quos persequereris, deprehenderes; atque aliquo casu, antequam abs te interrogari posset, moreretur: quamlibet caussam putares potiùs illius cum sceleratis conjunctionis, atque convivii, etiamsi te semper lateret, quàm scelus, & societatem. Cur ergo non, cùm tam multis argumentis superiùs editis, atque abs te firmissimè comprobatis, planum tibi factum sit, non loco animam contineri; atque ab hoc nullius talis esse quantitatis, qualem in corporibus cernimus; aliquam suspicaris esse caussam, cur nonnullum animal concisum in omnibus partibus vivat; non eam tamen, quod cum corpore anima concidi potuerit? Quam si reperire non possumus, nonne quærenda est potiùs vera, quàm falsa credenda? Vera autem caussa, quam magnus antistes non satis perspexit, haut aliunde rectiùs petatur, quàm ex Aristotelis lib. iv de Part. Animal. cap. v, & vi; item lib. de Juvent. & Senectute. Iis in locis, præter ea, quæ paullo antè dicebamus, etiam illud à philosopho traditur, insecta ex parte esse similia plantis; quæ & ipsa vitam retinent divisa. Caussam in utrisque illam esse, quòd non uti homo, quadrupeda, aves, & similia, vitæ principium atque originem habeant in corde; sed in qualibet corporis parte: ita ut unum quidem sit vitæ principium actu, sed multa habeant potestate: interea hoc esse discri-

discriminis, quòd partes in plantis resectæ vitam conservent; in insectis post aliquantulum intervallum eam amittant. Nempe quia plantæ habent instrumenta conservandæ vitæ, uti quo recipiant extrinsecus alimentum, receptumque retineant: cujusmodi sunt os, & stomachus. At hoc in insectis locum non habet. E recentioribus, si lubet, videre etiam possis, quæ ex Thoma Aquinate annotavit Cælius Rhodiginus lib. XXI Ant. Lect. cap. I.

CAPUT LXIX.

Insecta non bibere, nisi cibi gratiâ. Chrysallides nec edere quicquam, nec excernere: atque idem habere locum in vermiculis, qui νύμφαι vocantur. Edaciora esse insecta, quibus sunt dentes, vel intestinum est anfractuosum. An animal ullum careat corde, & jecore. Insecta sanguinis avida. Conciliantur duo Aristotelis loca, quibus culicem ait solum acida sectari, & mel appetere. Scorpiones ali muscis, item pinguiori terræ succo. De alimento aranei, crabronis, vespæ, apis. Cur apes magis vorent mel, si ereptum hoc eamus. Quid κηρινθον, vel σανδαράκην, vocet philosophus, cum eam cibum apum facit. De erucarum peste. Quibus & quo pacto bombyces pascendi. Papilionum copia, florente malvâ. Unde collectum sit, cicadam rore pasci. Quomodo alatur, cùm ore careat. Utrum linguam, sive promuscidem habeat in pectore; ut Plinius putabat. Refelluntur, qui censent, nihil excernere. Cur in agro Cyrenaico nullæ sint cicadæ. Cur nec in lucis reperiantur, vel arboribus densis. Quo nutriantur lumbrici, scorpiones, cossi. Cur moriantur vermes, si ex arbore, è qua nati, in aliam transferantur. Culices interim è caprifico natos in ficum se conferre, velut coloniam pinguiorem.

POstquam de vitæ ortu & duratione dictum est; particulatim loquar de functionibus vitæ tum vegetantis, tum sensivæ. In prioribus attendam ea, quæ vel ad nutritionem, vel incrementum, vel robur, vel colorem pertinent. In nutritione dicam tum de instrumentis ei inservientibus, tum de nutrimento ipso.

Insecta, quia in iis etiam calor humorem depascat nativum, nutritionis & ipsa egent; eoque & edunt, & bibunt: sed bibunt non potûs, verùm cibi gratiâ: uti & pisces faciunt: quemadmodum de utrisque refert Aristoteles lib. III Hist. Anim. cap. VIII.

Nec tamen omni tempore egent nutrimenti. Χρυσαλλίδες enim, sive, ut Gaza vocat aureliæ, (quæ ex erucis fiunt, & in papiliones commutantur) neque os habent, neque partem aliam manifestam: ac proinde neque quicquam vel gustant, vel excernunt: ut est apud Aristotelem lib. V Hist. Anim. cap. XIX *.

* secundum Cæs. Scal. cap. 18, sect. 214.

Apum etiam, crabronum, vesparum vermiculi recens nati, qui νύμφαι dicuntur, περιειργμένοι, hoc est, folliculo, quo latent, conclusi, obseptique, ab omni motu cessant: eoque nec edunt, nec excrementum habent: quemadmodum Aristoteles ibidem * ait.

* sect. 215.

Quæ dentes accepere, edaciora sunt insectorum aliis. Minùs verò comedunt, quibus aculeus ac promuscis in ore obtigit: quippe contenta fere sunt humore, quem liguriunt. Aristotelem vide lib. VIII Hist. cap. XI. Eò autem iis paullum sufficit alimenti; quia & parva sunt, & maximam partem naturâ sunt frigida. Dico autem partem maximam, quia apes videntur calidæ temperiei: uti & cantharides; quemadmodum superiùs monitum.

Nec hic dentes modò in considerationem veniunt, sed etiam intestinum: quod aliis quidem rectum ab ore usque ad podicem, aliis verò anfractuosum: ut Aristoteles ait lib. IV Hist. Anim. cap. VII †. Posteriora hæc, ut locustæ, edaciora sunt: quemadmodum idem indicat lib. IV de Part. Anim. cap. V, & VII; nec non Plinius lib. XI, cap. IV. Tradit verò uterque, nullum intus habere viscus, præter intestinum. Unde restringendum, quod alibi ait philosophus, cor, & jecur, esse partes necessarias; cor, ut fontem vitæ; jecur, ob cibi concoctionem. Nempe habent insecta aliquid istis partibus ἀνάλογον *.

† Cæs. Scal. cap. 6, sect. 231, & 233.

* simile, ac proportione respondens.

Id verò, quo nutriuntur insecta, mirè variat pro insectorum natura: quidam animante, aliqui plantâ, nonnulli re inanimâ, sive hac, sive aliâ vel aliâ, pascuntur. Sunt & quæ non uno genere, sed pluribus gaudeant.

Carne vel sanguine animantis pascuntur pediculi, & pulices: illi carnem rodunt, hi sanguinem sugunt. Muscæ etiam de carne, & obsoniis, liguriunt: unde λίχνες Aristoteles vocat. Μύωψ, sive tabanus, & οἶστρος, sive asilus, (quæ vocabula veterum aliqui distinxere, alii promiscuè usurpant) armenta mirum in modum divexant. Camelos tabanis impeti, Plinius narrat: tauros ab asilis infestari, canit Maro. Aristoteles ideo & μύωπα & οἶστρον, vocat αἱμοβόρα, *sanguinivora*. Culices quoque appetentissimi sunt sanguinis humani. Aristoteles † tamen ait, τὸ κώνωπα πρὸς οὐδὲν γλυκὺ προσέρχεσθαι, ἀλλὰ πρὸς ὀξέα· *culicem ad nihil dulce advolare, sed ad acida*. Quod ipsum etiam apud Plinium ‡ legere est. At sanguis humanus dulcis plurimùm est. Verùm licet universè Plinius loquatur; Aristoteles tamen de certo solùm culicum genere scripsit; quod κώνωπα vocat. At cùm culices ait mella etiam appetere, non κώνωπας ait, sed κνῖπες; quod Gaza *culices dictos muliones* transtulit, & quidem approbante Cæsare Scaligero. Non est putandum, Aristotelem tam pugnantia dicere, ut eodem quidem capite, nunc culices statuat mella appetere, nunc dulcia fugere: præsertim cum uno loco vocet κώνωπας altero κνῖπας: quod vel solum satis docet de diversis loqui insectis.

† lib. 4 Hist. An. cap. 8. ex dist. Cæs. Scal. dist. 255.

‡ lib. 10. cap. 70.

Scorpiones etiam muscis nutriuntur. Quod firmat Aldrovandus * exemplo cujusdam; qui scorpionem vitro concluserat, eumque menstruo spatio sic aluit, ut corporis etiam caperet

* lib. de insectis cap. 11, quod est de scorpione, sive p. 582.

ret incrementum. Interim & terrâ eos vivere, Plinius ait lib. x, cap. LXXII. Id de pinguiori terræ ſucco capiendum.

Araneis quoque muſcas, & ejuſmodi volatilia, pro cibo eſſe, ſatis conſtat. Sed ut hæc retibus venantur; ita & aliis extra retia inſidiari, poſtea dicetur.

Crabrones non flores appetunt, ſed γλυκείας ὀπώρας, *fructus dulces* *; ut uvas, poma dulcia. Præterea muſcas venantur; quibus captis amputant caput; inde reliquum auferunt cadaver. Ita Ariſtoteles †: quod de veſpis refert Plinius *.

* Ariſt. lib. 9, ſect. 40, ſive diſt. Caſ. Scal. cap. 66, ſect. 443.
† ibid. ſect. 444.
* lib. 11. cap. 21.

Veſpis multiplex cibus: de quo ſic Ariſtoteles lib. IX Hiſt. Anim. cap. XLI †: Τροφῇ χρῶνται μὲν καὶ ἀπ' ἀνθῶν τινων, καὶ καρπῶν. τὴν δὲ πλείστην, ἀπὸ ζωοφαγίας· *cibum ſumunt carptim à floribus, & fructibus quibuſdam. Plurimùm autem ex animalibus.* Ubi & viva intelligit animantia, & mortua.

† diſt. Caſ. Scal. c. 65, ſect. 433.

Apis verò, ut Ariſtoteles * ait, περὶ σάρκα οὐδενὸς καθίζει, οὐδ' ὀψοφαγεῖ· *carnibus nullius inſidet animalis, neque appetit obſonium.* E floribus verò vivunt: ſive, ut Ariſtoteles † inquit, ἀνθολογούμεναι ζῶσιν αἱ μέλιτται. Idem ait *, Νομὴ τῶν μελιττῶν τὸ θύμον, *paſtus apum thymum.* Paullo etiam antè dixerat †: Τροφῇ δὲ χρῶνται μέλιτι, καὶ θέρους, καὶ χειμῶνος· *melle veſcuntur, tum æſtate, tum hyeme.* Ac propterea mel reponunt cibi gratiâ. Parcunt eidem, niſi cum apiarii illud ereptum eunt. Tum enim, fumo vexatæ *, vehementiùs edunt; ſive id invidiâ fiat; ſive potiùs, quò ſibi proſpiciant ad fugam. Sanè, capto oppido, cives abdunt, quantum valent; partim quia invideant hoſti, cui jure iraſcuntur; partim etiam, ut ſibi ſit, unde vivant poſtea. Præterea apes, ut ait philoſophus †, cerintho, ſive ſandaracâ, veſcuntur: quod quiddam eſt mediæ inter mel, & ceram, naturæ; melle quidem inferius, cerâ autem melius. Hanc potiùs Ariſtotelis mentem, non refragante Cæſare Scaligero, arbitror, quàm ut intelligat herbam cerinthum: etſi ea delectari, ex Marone, Plinio, & aliis, conſtet.

* lib. 9 Hiſt. Animal. cap. 40: ſive ex diſt. Scal. c. 64, ſect. 358.
† ibid. c. 66. ſect. 443.
* cap. 66, ſect. 386.
† ſect. 367.
* Ariſt. lib. 9, c. 40. ſive ex diſt. Caſ. Scal. 64. ſect. 312.
† ſect. 313. & 367.

Erucæ, dirum animal, aliæ frondem erodunt, aliæ florem, & depaſtam arborem turpi facie relinquunt: ut eſt apud Plinium lib. XVII, cap. XXIV. Fruges etiam abſumere, ait Theophraſtus lib. VIII Hiſtor. cap. X.

Huic hortorum, & agrorum peſti ſubdimus utile inſectum bombycem. Nutritur hoc mori foliis, vel etiam ficûs: quod in Syria vulgare eſſe, narrat Bellonius lib. II Obſervat. cap. CV. Si necdum ſint mori folia, ali poſſit lactucâ, urticâ, rubo. Sed hujuſmodi non net ſericum. Quocirca curandum, ne, ubi ficus non eſt, ova excludantur, antequam morus germinet. Ter de die cibandus: ſed ubi ad juſtam pervenit magnitudinem, quinquies. Interim ſedulò videndum, ne formicæ adhæreſcant foliis. Hæc præcipua pernicies bombycum. Sic obſervavi ſemel iterumque in bombycibus liberorum, unâ nocte ab formicis ingentem factam ſtragem, cunctis, ad quas aditus patuit, abſumtis.

Papiliones malvâ aluntur; ut videtur. Eâ quidem florente, magna illorum copia eſt; ut ait Columella lib. IX, cap. XII, & Iſidorus lib. XII, cap. VIII, item lib. XV.

Rore paſci cicadas, non poëtæ ſolùm tradiderunt; in his Heſiodus *, Theocritus †, Virgilius *: ſed etiam philoſophi; ut Ariſtoteles †; qui hoc ruſticos colligere ait exinde, quòd ſubvolantes humorem quendam emittant. Plinii * quoque verba ſunt: *Excitatæ cum ſubvolant, humorem reddunt; quod ſolum argumentum eſt, rore eaſdem ali.* Nec obſtat, quòd ſolæ inſectorum careant ore; ut ait Ariſtoteles †. Nam capiti additum eſt quiddam concavum, quo liguriant. Verba Ariſtotelis ſunt: Ὁ δὲ τέττιξ, μόνον τῶν τοιούτων, καὶ τῶν ἄλλων δὲ ζώων στόμα οὐκ ἔχει, ἀλλ' οἷον τοῖς ἐμπροσθοκέντροις τὸ γλωττοειδές, τοῦτο μακρὸν, καὶ συμφυὲς, καὶ ἀδιάσχιστον, δι' οὗ τῇ δρόσῳ τρέφεται μόνον. *Cicada ſola ex inſectis, omnique animantium genere, ore caret: ſed ut iis, quibus aculeus in ore, quiddam eſt linguæ ſpeciem referens; ita & illi eſt quiddam prolixum, conſertum, & indiviſum; quo ſolo rorem haurit, quo alitur.* Plinius * hanc partem vocat *linguam*; ſed meliùs alii *promuſcidem* appellant. Idem † ſtatuit in pectore; idque eo deceptus, quòd pectori ſit vicina. Sed nulli animanti id, quo cibum capit, eſt in pectore; verùm in capite. Et in cicada etiam αὐτοψία * Plinium erroris convincit. Cùm verò alatur, non dubium, quin & in alvo habeat excrementum. Id negare ajunt Ariſtotelem: in his Aldrovandus †. Nempe Gazæ, & illum, & alios, interpretatio decepit. Ea eſt hujuſcemodi: *Excrementum cicadis nullum in alvo reperitur.* Atqui Græcè eſt: Ἐν δὲ τῇ κοιλίᾳ οὐκ ἴσχει περίττωμα. Quod Cæſar Scaliger * optimè reddit: *In ventre autem nullum retinet excrementum.* Nempe, ſi alitur, excrementum habet: ſed id, quo alitur, adeò tenue eſt, ut citò tranſeat: unde negat ἴσχειν, hoc eſt, *retinere* excrementum.

* in Herculis clypeo.
† In Paſtoribus.
* Ecl. 5.
† lib. 4. Hiſt. An. cap. 7. & lib. 5. cap. 30.
* lib. 11. cap. 26.
† lib. 4. Hiſt. An. cap. 7. ſive ex diſt. Caſ. Scal. cap. 6. ſect. 234.
* lib. 11. c. 26. & 37.
† lib. 11, cap. 26.
* ocularis inſpectio.
† lib. 2 de Inſectis, cap. 13, pag. 318.
* lib. 4. c. 6. ſect. 234. ſive ex vulgari diſt. ad cap. 7.

Quia verò cicadæ veſcuntur rore, eò non amant humum; nec degunt, niſi locis, quæ conſita ſunt arboribus, unde rorem legunt. Ideo in agro Cyrenaico nullæ ſunt cicadæ. Quippe arboribus caret. At aliam habet cauſſam, quòd neque in lucis reperias, vel in olivis πολυσκίοις, ſive *valde opacis.* Nam gaudent calore: quem arcent arbores umbroſæ. Ariſtotelem de utroque adi lib. V Hiſt. Anim. cap. XXX.

Lumbrici terreſtres, γῆς ἔντερα †, terrâ vivunt: ut indicat Olympio apud Plautum Curculione *. Et hic etiam per terram ſuccus ejus pinguior capiendus.

† terra inteſtina: Dioſcorid. & Athen.
* Act. 1.

Scarabæi alii nutriuntur frumento, alii lignis aridis, alii jumentorum fimo; præcipuè ſtercore aſinino; unde & verna apud Ariſtophanem, initio Εἰρήνης, jubet ei pro cibo dari μᾶζαν ἐξ ὄνθου πεπλασμένην, *turundam ex aſini ſtercore.* Quid mirum, quando & inde naſcuntur?

Itidem

Itidem coſſi, qui è ligno, robore imprimis, oriuntur, indidem aluntur.

Quin vermes ex ſua arbore, è qua nati, in alteram tranſlatos, vitales eſſe negat Theophraſtus in quincto de cauſſis plantarum *. Uſque adeò verum eſt, quod Ariſtoteles ait lib. I Politicorum †: Παντὶ ἐξ οὗ γίνεται, τροφὴ τὸ λειπόμενόν ἐστι. *Unicuique reſiduum ejus, ex quo naſcitur, eſt pro nutrimento.* In culicibus tamen è caprifico natis ſecus eſt. Nam quia ſuccus ejus arboris eſt crudus, nec cibo idoneus; culices è caprifico volitant in ficus proximas: ut eſt apud Theophraſtum lib. II de Cauſſis Plantarum, cap. XIII.

[* *cap.* 14. † *cap.* 10.]

Lerius memorat, & ex eo Nierenbergius †, Americanis eſſe papilionum genus, gryllorum magnitudine: hoc ad focum accedere, quicquid reperit, exedere: etiam thoracum coriaceorum ac calceorum ſuperficiem corrodendo prorſus abſumere: gallinas, alioſque cibos negligentiùs reconditos, ſic ut iis pateat acceſſus, ita vorare, ut mane oſſium tenus inveniantur carnibus nudata.

[† *lib.* 12 *Hiſt. Nat. cap.* 5.]

CAPUT LXX.

In inſectis femina eſt mare grandior. De diſcrimine magnitudinis in bombycibus. De magnitudine quorundam vermium; ſcorpionum item, ac araneorum. Cur careant oſſibus, nervis, cartilagine, & aliis quibuſdam. Cujus id ſit naturæ, quo partes inſectorum cohærent. Ex inſectis ſoli ſcorpio caudam eſſe foris prominentem. Cur Celſus ſcorpium in ſerpentibus reponat. Cur apis, amiſſo aculeo, non diu ſupervivat. Apes quædam aculei expertes. Si non tabani, & *aſili, ſaltem* myopes, & *aſili differunt. Aculeum in ore nactis binas ſolùm alas eſſe attributas, etiam dentibus plurimùm carere. Araneorum genus* φαλάγγια, *atque id mordere. Crabro paſſerem inſequens, & necans. Scarabæus ſymbolum viri bellicoſi. Leonem à ſcorpio interimi. Cur variet color in vermiculis e nive enatis. De colore bombycum, erucarum, muſcarum.*

DE magnitudine nunc loquar: quæ variat pro ſexu, & cœlo ſoloque.

In inſectis mares ſunt feminis minores: ut Ariſtoteles ait in Hiſtor. Anim. cum alibi, tum lib. V, cap. XIX *, & XXVIII †. Cur ita Deus juſſerit, expoſitum nobis, cùm de coitu eorum ageremus.

[* *Scal. c.* 18. *ſect.* 202. † *Scal. c.* 23, *ſect.* 271.]

Quantum pro terris varient, ex bombycibus argumentum capere licet. Neapolitani, & Calabrici, ſunt majores Hiſpanis; eoque & plus ab iis ſerici eſt: Hiſpani ſunt minores, ſed ſericum eorum præſtantius.

Plinius * refert ex Statio Seboſo, in Gange eſſe vermes binis branchiis, LX cubitorum. Niſi malis ſenûm cubitorum; ut eſt apud Solinum †. Olaus verò Magnus lib. XXI, cap. XXIV ait, in litoribus Norvegiæ vermem eſſe XL cubitorum: ſed non craſſiorem brachio infantis. Verùm iſtiuſmodi ob ſimilitudinem ſolùm *vermes* dicuntur, neque in inſectis habent locum.

[* *lib.* 9. *cap.* 15. † *cap.* 55: *qui tamen de ſolis brachiis loquitur, quaſi vermi brachia ſint. Omnino rectè Plinius* branchias *dixit, quia de verme aquatico eſt mentio: qui non magis inſectum eſt, quàm hydrus, vel anguilla.*]

Scorpiones Guatimalæ † ingentes ſunt, ac ſorices exſuperant.

[† *Io. Euſeb. Nieremb. Hiſt. Nat. lib.* 13, *cap.* 2.]

In inſula Hiſpaniola aranei ſunt tanti, ut adæquent pilam luſoriam, ſolàque corporis ſoliditate nuci poſſint comparari: ut eſt apud Ovetum lib. XV, cap. III. Puto, idem ſignare Cardanum in IX de Subtilitate, cùm ait, in Occidentali India eos excreſcere ad magnitudinem paſſeris. Vide & Cæſ. Scal. Exercit. CLXXXVII.

Ad robur faciunt oſſa, nervi, cartilagines; in piſcibus etiam ſpinæ. Sed horum nihil habent inſecta: ut traditum Ariſtoteli lib. II de Part. Anim. cap. VIII, & lib. IV Hiſt. Anim. cap. VII. Atque eadem ſic expreſſit Plinius l. XI, cap. IV: *Inſecta non videntur nervos habere, non oſſa, nec ſpinas, nec cartilaginem, nec pinguia, nec carnes; ne cruſtam quidem fragilem, ut quædam marina, nec quæ jure dicatur cutis; ſed mediæ cujuſdam inter omnia hæc naturæ, corpus arenti ſimile, nervo mollius, in reliquis partibus ſiccius veriùs, quàm durius.* Nimirum inſecta multum habent aquei: ut minus ſit mirandum, ſi careant iis partibus, quæ plus habent terreni. Licet igitur quædam in iis ſint partes ſicciores; non eò uſque tamen, ut prorſus obdureſcant. Imò id ipſum, quo partes cohærent, non inter oſſa, & cartilaginem; ſed inter cartilaginem, & nervum, mediam habet naturam. Nam molle eſt, ut caro; ſed quod diſtendatur, ut nervus.

Nec propterea exiſtimandum, inſecta armis carere, quibus ſe tueantur adverſus animalia noxia. Nam ſcorpius longo armatur ſpiculo: quod ſolus * inſectorum habet foris prominens. Hunc à cauda ſic exſtantem aculeum, ſerpentum more, per terram trahit, ac vi ejus venenoſâ homines necat: quæ ratio eſt, cur Cornelius Celſus † ſcorpium, licet inſectum, retulerit inter ſerpentes.

[* *Ariſt. lib.* 4 *An. Hiſt. cap.* 7, *item lib.* I *de Generat. cap.* 3. † *lib.* 5, *cap.* 26.]

Inſectorum ſunt alia, quæ aculeum habent alvo reconditum; ut apes, & veſpæ. Is aculeus ſemel amiſſus non renaſcitur; ut in ape videmus: ſive id fiat, quia aculeus conſtet ex humido radicali; ut Albertus M. putabat: ſive (quod longè magis veriſimile) quia deperdito aculeo multi ad partem affectam confluant humores. Inde enim fit, ut apis priùs quidem debilior fiat, tandem autem intereat.

In Americana tamen provincia Veræ-Pacis, ut refert Antonius Herrera, apes ſunt aculei expertes, liquidi mellis opifices, non favum concinnantes, ſed in cavis arborum mellificantes: de quibus plura apud eum legere poſſis, & exinde alios *.

Sunt & inter ὀπισθόκεντρα †, ut Ariſtoteles ‡ appellat, μύωπες, καὶ οἱ οἶστροι: quod Scaliger reddidit, *tabani*, & *aſili*. Nam etſi *tabani* appellatio à Latinis cum *aſilo* ſæpius confundatur: Ariſtoteles tamen μύωπας ab aſilis diverſos facit.

[* *In quibus Ioa. Nierenberg. lib.* 13 *Hiſt. Nat. cap.* 1. † *parte averſa aculeum geſtantia.* ‡ *lib.* 4 *Hiſt. An. cap.* 7, *ſive ex diſt. Cæſ. Scal. cap.* 6, *ſect.* 218.]

Sunt inſectorum alia, quæ arma habent in ore: puta linguam duram, ac promuſcidem. Cumque, quæ aculeum in alvo recondunt, quatuor alas acceperint, quò faciliùs in periculo avolent:

avolent: iis, quæ in ore ipſo aculeum ſunt conſecuta, binas ſufficere natura, ſive Deus potiùs, judicavit.

Sunt & quæ non victus gratiâ, ſed pro armis dentes acceperint: ut Ariſtoteli traditum lib. IV de Part. Anim. cap. V. Quemadmodum verò quadrupedum iſtis negavit Natura cornua, quibus dediſſet dentes exſertos; ut apris: ita & inſectorum illis negavit dentes, quibus linguæ aculeum dediſſet, paucis exceptis.

Aranei pungunt, non mordent. Quoddam tamen genus, quod φαλάγγια vocant, δηκτικὸν, ſive *mordax* dicitur Ariſtoteli lib. IX Hiſtor. cap. XXXIX *.

* ex diſt. Caſ. Scal. cap. 63, ſect. 297.

Jam quanti eſt roboris, quòd inſecta quædam ſuperant aves! Thomas Pennius Anglus, à quo opus de Inſectis inchoatum Thomas Moufetus, itidem Anglus, perfecit, dum Petropoli in Anglia ageret, in oppidi vico crabronem vidit, qui paſſerem inſectaretur, ac tandem aculeo exanimârit, ſanguine ejus, poſtquam in terram decidiſſet, ſeſe explêrit, magnâ cum ſpectantium admiratione. Vide eos cap. de Crabronibus †.

† pag. 51.

Scarabæus etiam congredi cum aquila dicitur. Viris quidem bellicoſis ſculpturam ſcarabæis fuiſſe in annulis, traditum Plutarcho lib. de Iſide, & Æliano lib. X de Anim. cap. XV.

Quod ſi à quadrupedibus exemplum peti malis, B. Ambroſii verba ſunt Hexaëmeron lib. VI, cap. VI: *Naturæ hæc potentia eſt, ut terribilia aliis, aliis meticuloſa ſint. Eſt enim donata prærogativa quædam ſingulis creaturis, ut quibuſdam privilegiis propriis fulciantur. Formidabilis tauris elephantus, murem timet. Leo quidem, rex ferarum, exiguo ſcorpionis aculeo exagitatur, & veneno ſerpentis occiditur. Eximia leonis pulchritudo comantes cervice toros excutit, cùm ſublato ſerpens pectore attollit ora. Sed quis non miretur tam brevi ſcorpionis aculeo, ut incorporeum putes, ingentium corporum exciri mortem?*

De colore etiam aliquid dicendum. Uniusmodi hic eſt in formicis, ac fere vermibus cunctis: interim alius atque alius pro temperie. Sic vermiculi in nive recenti, quia hæc candida, candidi ſunt. At è vetuſta nive enaſcentes ſunt rubri, quia vetuſta nix eſt rubra. Hanc rationem Plinius adducit, præeunte Ariſtotele lib. V Hiſt. Anim. cap. XIX *. Bombyces unius omnes coloris eſſe, tradidit Hieronymus Vida in poëmatio de eo. Sed ſunt & coloris ſubflavi, vel cinerei. De linea fuſca, per medium tergum diſcurrente, ſatis conſtat. In erucarum genere ea eſt colorum varietas, ut vix ullus hanc Apelles penicillo ſuo expreſſerit. Nec philoſophus quiſquam illos oculis ſatis diſcernat: nedum adferre valeat ſingulorum cauſſas. Idem dixero de pleriſque aliis inſectis. Qui ambigit, capiat papilionem, cantharidem, vel etiam muſcam: quam pavonis inſtar variegatam eſſe, in ejus encomio dicit Lucianus. Cernet, quanto facilius ſit colorem bovis pingere, vel penicillo, vel oratione, quàm ejuſmodi inſectorum.

* Ex diſt. Caſ. Scal. cap. 18, ſect. 229.

CAPVT LXXI.

De externis inſectorum ſenſibus. Oculos inſectis eſſe grandiores: fortaſſe tamen lumbricos iis carere prorſus. Cur inſecta non habeant palpebras. De corniculis præ oculis. Quaternos eſſe oculos araneis nonnullis. Obtuſum eſſe viſum api, & cicadæ: unde de inſectorum aliis conjectatio. Cicindelas tamen noctu videre: ex quo & nomen Latinum, & Græcum πυγολαμπίδες. Unde ſit, quòd luceant. Quis auctor ſit Margaritæ philoſophicæ. Cur ligna putrida, & ſimilia, noctu luceant; de die non item. Apes, contra quàm Aquinati traditum, auditu eſſe præditas. An nocte eâ, quâ natus eſt Ieſus, magis, quàm aliàs, bombos edant. Ut è ſpatiis etiam longè diſſitis odorentur mel, thymum, & ſimilia: & quod iis ſit odoratus inſtrumentum. Cur muſcæ fugiant mel Atticum. Guſtum inſectis ineſſe, bifariam oſtenſum: ac nonnulla hoc fine linguam accepiſſe.

HInc jam ad facultatem ſenſivam proficiſcatur oratio noſtra. Ac de viſu primò videndum.

Omnibus inſectis oculos eſſe, ait Ariſtoteles lib. IV Hiſt. Anim. cap. VII *. Cæſar tamen Scaliger † cenſet, lumbricos iis carere. Sunt verò inſectis oculi ſatis grandes, & conſpicui, præ aliorum ſenſuum inſtrumentis; quæ percipi nequeunt, præter linguam; ut ibidem Ariſtoteles ait. De magnitudine liquet vel ex bombycibus; quibus & grandiuſculi oculi, & nigri.

* ex diſt. Caſ. Scal. cap. 6, ſect. 218.
† ad locum dictum.

Carent inſecta genis ſive palpebris: quod iis commune eſt cum cruſtatis; ut Ariſtoteles refert lib. II de Partibus Animal. cap. XIII, & Plinius lib. XI, cap. XXVII, & XXXVII. Nimirum quibus oculi obducuntur cruſtâ, non habent palpebras; quòd hæc pugnantia ſint, habere palpebras, quæ celeri motu cientur, & obduci oculos duritie, quæ motum hujuſmodi non permittit. Moventur verò oculi inſectorum, ut nonnullis quadrupedum. Aliquibus etiam ſunt κεράτια πρὸ τῶν ὀμμάτων, *cornicula præ oculis*: ut papilionibus, & carabis; teſte Ariſtotele in IV Hiſt. Animal. cap. VII *.

Quibuſdam araneis quaterni ſunt oculi: ut Cæſar Scaliger ait Comment. in lib. V Ariſt. Hiſt. Anim. cap. XXVII †.

* ſive ex diſt. Caſ. Scal. cap. 6, ſect. 216.
† ſive ex Caſ. Scal. diſt. cap. 26, ſect. 269.

Apes, ob oculos duros, hebetem habent viſum. Nam longè ſi proſpicerent, non facilè adeò cibus fierent meropi, & hirundini.

Obtuſus itidem viſus eſt cicadis: quæ vix vident, niſi admodum Sol niteat. Quin tum etiam, ſi ſenſim admôris digitum, in eum inſiliunt, quaſi in folium motum: ut Ariſtoteles ait lib. V Hiſt. Anim. cap. XXX *. Atque hinc de inſectorum aliis capere eſt conjecturam.

* ſect. 282 diſt. Caſ. Scal.

Quædam interim noctu vident; ut quæ vocantur Latinis *cicindelæ*, fortaſſe quia *cieant candorem*, ſive fulgorem: Ariſtoteli lib. V Hiſt. Anim. cap. XIX † πυγολαμπίδες: quod Cæſ. Scaliger *igniclunes*, & *luciclunes* reddit. Nomen ex eo, quia noctu clunibus lucem de ſe fundant: unde & *noctilucas* dixeris. Lumen id minutum quidem; ſed quod illis ſufficiat, non

† ex diſt. Caſ. Scal. cap. 18, ſect. 221.

ad

ad videndum modò, ſed etiam ad iter noctu dirigendum.

Hoc lumen exit ab lucenti humore alvi; unde Cæſar Scaliger * ſic loquentem inducit:

* Ænigmate de nitedula ſeu cicindela.

— Lumina ponè gero.

Ac prout humor ille vel ſurſum attrahitur, vel deorſum defertur: ita vel lucent, vel non lucent. Hiſce guttulis, inſtar ignis pellucentibus, cauſſam luminis etiam tribuit Georgius Reiſchius Carthuſianus, vir variæ admodum pro temporibus, quibus vixit, doctrinæ: ut mirandum ſit, non ejus meminiſſe Theodorum Petreium in bibliotheca Carthuſiana *. Sed, credo, non occurrit, eum eſſe auctorem Margaritæ philoſophicæ; quod opus ante annos centum, & amplius, cùm Argentorati †, tum Baſileæ ‡, prodiit. Ejus operis lib. x, tractatu x, cap. xi, ſic colloquuntur Magiſter, & Diſcipulus. MA. *Ea viſibilia, quæ noctiluca dicuntur, cùm intrinſecum, & connatum lumen habeant, etiam in nocturnis tenebris videri poſſunt: ut ſunt quædam ligna putrida, vermiculi, ſquamæ piſcium, & ſimilia.* DI. *Vnde hæc corpora ingenitum lumen habent?* MA. *Ab igne. Omne equidem mixtum elementis conſtat. In vermiculis igitur quibuſdam, quoniam ſine ſanguine ſunt, & frigidi, igneæ partes circa digeſtionis locum concurrunt, & ibi lucent. Sic & piſcibus, qui frigidi ſunt, & in frigido degunt elemento, natura ſquamas prævidit, multum duras, & terreſtres, partes igneas conſervantes pro fortificatione caloris naturalis. In lignis autem putridis ignis cum humido aëreo ad extremitates colligitur.* Et poſt pauca: DI. *Quid ſubeſt cauſſæ edicito, quod hæc corpora non in die in lumine ſuo congenito videntur.* MA. *Quia in die à lumine Solis, quod majus eſt, illuſtrantur; à quo etiam lumen, tanquam minus, & debilius, obſcuratur. Ob quam cauſſam etiam ſtellas in die nonniſi ab acutiſſimo viſu, & in puteo aliquo, poſſe conſpici diximus.* De viſu hactenus.

* Edidit Ant. Hieratus Coloniæ an. 1609.
† edente Ioan. Gruningero. an. 1515.
‡ an. 1535. ex recognitione Orontii.

Apes auditu carere, ſententia eſt Thomæ Aquinatis: ac propterea ait, eſſe animal nullius capax diſciplinæ; quia auditus ſit diſciplinæ ſenſus. Nec eum movet, quòd ſono vehementi (qualis eſt tympani ſonus; noſtris etiam temporibus, bombardæ, vel ſclopeti) exterritæ fugiant. Nam fieri id ait ob aëris commotionem magnam: quæ & animal interimere, & lignum ſcindere valet. Nos Plinio accedimus; qui lib. xi, cap. xx, auditu eſſe præditas ex eo colligit, quia plauſu æris gaudeant. Ac ſimiliter Didymus *: Θέλγεται δὲ τοῦτο τὸ ζῶον καὶ κάλλιστον μέλος. ὅθεν οἱ μελισσουργοὶ διασκορπιζομένας αὐτὰς κυμβαλίζοντες, ἢ τὰς χεῖρας εὐρύθμως κροτοῦντες συνάγουσι· *Mulcetur verò ac delinitur hoc animal dulciſſimo cantu. Vnde, qui illud paſcunt, diſperſas apes cymbalis pulſatis, aut manus concinnè plaudentes, congregant.* Cæſaris etiam Scaligeri verba ſunt: *Diſputant quidam, eas non audire. Verùm ego puto audire. Signa enim dant intus alia, atque alia, etiam foris mutato murmure. Qui negant, ut ſolvant tinnitus argumentum, ajunt, aërem commoveri, atque ita eas afficere. Audiant autem, aut non audiant, metu puto perterreri.* Et quàm firmum ſit auditus argumentum, ſi verum eſt, quod Ariſtot. refert lib. ix Hiſt. cap. xl *, ſono vel murmure excitari ad opus, & bombi etiam ſonitu ſe dare quieti, atque inde mox eſſe ſilentium. Sic enim ſcribit philoſophus: Ὄρθριαι δὲ σιωπῶσιν, ἕως ἂν μία ἐγείρῃ βομβήσασα δὶς ἢ τρίς. τότε δ' ἐπ' ἔργον ἀθρόαι πέτονται· καὶ ἐλθοῦσαι πάλιν, θορυβοῦσι τὸ πρῶτον. κατὰ μικρὸν δ', ἧττον, ἕως ἂν μία περιπετομένη βομβήσῃ, ὥσπερ σημαίνουσα καθεύδειν· εἶτ' ἐξαπίνης σιωπῶσι. *Mane ſilent, donec una excitârit, bis terve edito bombo. Tum confertim ad opus evolant. Reverſæ iterum primùm fremunt: ſed paullatim minùs minuſque, donec una circumvolitans bombum edit, quaſi ſigno dormiendi dato. Atque exinde continuò ſilent.* Quanto hoc ſolidius eſt, quàm quod pro auditu, & Muſices, Deique amore adferunt nonnulli; qui ajunt, eas natali Chriſti bombitando noctu celebrare adventum Dominicum. Omnino enim iſta inanis eſt vulgi perſuaſio; quando cunctis noctibus ſerenis ejuſmodi audire eſt apium murmur.

* in Geoponicis Conſtantino dicatis lib. 15, c. 3.

* Ex diſt. Caſ. Scal. cap. 64. fol. 403.

Odore etiam inſecta prædita ſunt: quomodo eædem apes è longinquo ſentiunt mel; ut ait Ariſt. lib. iv Hiſt. Anim. cap. viii. Eſt & Lucretii lib. iv:

— Ideoque per auras
Mellis apes quamvis longè ducuntur odore.

Et videmus, è longinquo in urbes etiam, ac officinas eorum, qui mella divendunt, magnâ copiâ advolare. Imò ſi mel abſentibus auferatur, ut cum eo vel mille paſſus receſſeris, nihilominus ſint reperturæ. Retulit Theodorus Clutius, vir aliquâ mihi, dum viveret, amicitiâ junctus, & rei apiariæ longo uſu intelligentiſſimus, ut cùm mel coqueret domi, per longum camini tubum ſupernè ſint ingreſſæ; nec aliter, quàm circa candelam cicindelæ, & lampyrides ſolent, volitarint illæ circa ahenum; pleræque etiam in illud decidentes ſint ſubmerſæ. Similiter è longinquo odorantur plantas varias: ut thymum, caſiam, ſerpilla, violas, roſam, meliſſophyllum, cerinthen, aliaque; de quibus Maro iv Georg. & Plin. lib. xxi, cap. xii. Et hæc ſatis ſunt aperta. Solùm in controverſia relinquitur, quo inſtrumento id fiat: unde & Plinius miratur, ubi Natura tot ſenſus collocârit. Nobis ſententia placet Philoſophi: cujus hæc de eo verba ſunt lib. ii de Partibus animal. cap. xvi: Περὶ τῶν ἄλλων ζώων τῶν μὴ ἀναπνεόντων, εἴρηται πρότερον, δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἔχουσι μυκτῆρας· ἀλλὰ τὰ μὲν διὰ τῶν βραγχίων, τὰ δὲ διὰ τοῦ αὐλοῦ, τὰ δ' ἔντομα διὰ τοῦ ὑποζώματος αἰσθάνονται τῆς ὀσμῆς· καὶ πάντα τῷ συμφύτῳ πνεύματι τοῦ σώματος, ὥσπερ κινεῖται. *De cæteris animalium, quæ non reſpirant, diximus antea, cur naribus careant: ſed alia branchiis, alia fiſtulâ, alia, ut inſecta, præcinctu odores ſentiant: ac omnia quidem id faciant ſpiritu innato, quo & moventur.* Vbi videmus, duplex odoratus inſtrumentum adferri; primarium, & ſecundarium: hoc ſtatui τὸ ὑπόζωμα, ſive præcinctum; ad quem allidicitur ſpiritus: illud eſſe ſpiritum ipſum, quem non adventitium ait, ſed innatum.

Melli Attico non insident muscæ, quæ non ferunt graveolentiam thymi Attici, unde id elaboratum: quam rationem adducit Theophylactus Simocatus problemate Naturali postremo. Hæc de odoratu.

Nec dubium, quin insecta sint gustu prædita. Quod duplici argumento firmat Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. VIII *, his verbis: Καὶ τῶν χυμῶν δ' ὅτι αἴσθησιν ἔχει, φανερὸν διὰ τῶν αὐτῶν· πρὸς ἃς γὰρ διὰ τὰς ὀσμὰς προσέρχεται χαίροντα, τούτων χαίρει καὶ τοῖς χυμοῖς ἕκαστα. ἔτι δ' ὅσα ἔχει στόμα, χαίρει καὶ λυπεῖται τῇ τῶν χυμῶν ἀφῇ. *Sensum item saporum his inesse, iisdem rationibus liquet. Nam sapore earum rerum quæque invitantur, ad quæ veniunt odoribus invitata. Adde quòd quæcunque os obtinent, iis è saporibus vel gaudium est, vel dolor.* Sententia est: quorsum odorantur, vel os accepere, si non gustant? quando & odor gustui inservit; & os habemus, ut cibos eo capiamus.

* Ex Caf. Scal. dist. cap. 8. sect. 258.

Ad gustandum, cibumque attrahendum, lingua nonnullis data est. Nec sanè alia sensuum instrumenta in insectis sunt conspicua, quàm oculi, & lingua: ut Aristoteles ait lib. IV Hist. Anim. cap. VII †. Porrò lingua aliquibus quidem est mollis; aliis verò dura, ut aculeo alvi carentibus; eaque vel intra os se continens, ut formicis; vel exerens se, ut apibus, & muscis, ac culicibus; quæ promuscide etiam pungunt, & cruorem eliciunt.

† Caf. Scal. cap. 6, sect. 218.

De tactu, qui omnibus datus est animantibus, nihil attinet dicere.
Quin araneus hoc sensu cætera exsuperare animantia existimatur. Vnde illud calcatum:

Nos aper auditu præcellit, aranea tactu,
Vultur odoratu, lynx visu, simia gustu.

Et sanè ad quam exiguum etiam telæ motum sentiunt minutum culicem, vel aliud, involâsse!

CAPVT LXXII.

Acceditur ad internos insectorum sensus. Conferuntur apes, formicæ, aranei. Apum prudentia in fabricando alveari. Quid κωνίασις, sive κόμμωσις: & cur ea ex herbis fiat amaris. Quid & unde sint πισσόκηρον, & πρόπολις. Cur apes aditûs alvearis faciant angustos, & obliquos. De cellis sexangulis, & earum magnitudine, ac triplici incolarum genere. Esse & regi aculeum; sed clementiæ esse simulacrhum, quòd eo non utatur. Cur quandoque regem malum tollant. Interdum in apibus de imperio certari. Quanta apum fides, & obedientia, erga regem suum. De partitis apum officiis. Vt apes utantur fucorum servitio; sed easdem necent, ubi non amplius sunt usui; nec hanc dicendam esse sævitiam. De fortitudine apum in se, & laboribus suis defensitandis adversus crabrones, & vespas; ac figura amborum ab illa apum distinguitur. De equo ab apibus interemto. Vt obsessi, emissis undique apibus, vexarint obsidentes, obsidionem etiam solvere coëgerint. Cur S. Scriptura hostes comparârit apibus. Credi apes se lapillo librare, ne vehementiori vento auferantur. Sollertia earum in mittendis speculatoribus, inque somno capiendo foris, & in eodem conciliando domi. De mundiciei in iisdem amore. Apes è juvencis, fuci ex equis, vespæ ex asinis, crabrones ex equis vel mulis, scarabæi item ex asinis. Aristomachi Cyrenaici in apibus studium, atque industria. De examine earum à Samsone reperto in cadavere leonis. Quamopere se mutuò ament apes, illustre documentum.

A Sensibus, ut vocant, externis confero me ad internos: ubi in insectis trium maximè appâret sagacitas, & industria: apis, formicæ, & aranei. Ex quibus formica nec facit, nec venatur, verùm colligit, & reponit: araneus horum neutrum agit, sed venatur: apis verò non venatur, sed facit, colligit, & reponit: quemadmodum Aristoteli traditum lib. IX Histor. Anim. cap. XL *. De hisce tribus nunc dicam. Ab apibus ut initium fiat, earum meretur præstantia; sive singulas attendas privatim, sive totam earum πολιτείαν †. Nec aliunde illustriora capere est virtutum exempla: neque vel maxima animantia clariùs ostendunt auctorem suum Deum, quàm minutum hoc insectum.

* dist. Scal. cap. 64, sect. 312.

† rempublicam.

Primùm enim, quanta in iis relucet prudentia architectonica, cùm alveare illinunt tectorio, quod κωνίασιν, quasi *illitionem*, vel κόμμωσιν, sive *gummitionem* dicunt. Idque faciunt ex herbis amaris, ut arceant bestiolas alias, mellis avidas. Nec κομμώσει contentæ, inducunt ei πισσόκηρον, sic dictum; quia picatûs modo inducitur, & ceræ est initium: quippe * dilutior cera. Præterea materiæ crassioris, nondum tamen cera, sed favorum stabilimentum, ut omnes frigoris, & injuriæ aditus arceant, ad ipsum alvearis ingressum faciunt: unde & πρόπολις dicitur, quia in ipso apiariæ urbis aditu occurrit. Hoc quoque sollertiæ est, quòd, ut ait Didymus apud Γεωπονικῶν collectorem lib. XV, cap. III, εἰδυῖα (μέλιττα) τὴν αὑτῆς ἀσθένειαν, στενὰς ποιεῖ, καὶ οὐκ εἰς εὐθὺ τεταγμένας τὰς εἰς τὸν αὑτῆς οἶκον εἰσόδους· τοὺς οὖν εἰσπορευομένους ἐπὶ βλάβῃ, πλείους περιστᾶσαι, ῥᾳδίως καθαιροῦσι. *Cùm sibi conscia sit* (apis) *suæ imbecillitatis; angustos, & non in rectum dispositos facit aditus in domum suam. Siquod igitur animal ingrediatur, ut noceat; eo quòd plures circumstent, facile illud occidunt.* Cellarum etiam forma ædificium commendat, Vnde ibidem Didymus: τὸ ἴχνος λογικῆς διανοίας μάλιστα θεωρεῖται, ἐξ οὗ τὰς θήκας ἑξαγώνους ποιεῖ· *Prope ad humanam accedere intelligentiam conspicimus ex eo, quòd cellas faciat sexangulas.* Rationem adfert Plinius lib. XI, cap. XI: *Sexangulæ omnes cellæ, à singulorum earum pedum opere.* Hoc quoque prudentiæ, quod ibidem legas: *Domos primùm plebejis exædificant, deinde regibus. Si speratur largior proventus, adjiciuntur contubernia & fucis. His cellarum minimæ: sed ipsis majores apibus.* Vbi videmus, ut singulis suus destinetur locus in alveari: regi, qui major, pulcriorque: apibus minoribus, à quibus cera, & mel: fucis, qui calore suo adjuvant in excludendo fœtu. Triplici

* Plin. lib. 11, cap. 7.

enim

enim hoc genere, nec pluribus incolis, constat apum domus. De regia verò sic scribit: *Regias imperatoribus futuris in una parte alvei exprimunt amplas, magnificas, separatas, tuberculo eminentes.*

Postquam de domo, de qua Hesiodus * etiam primò sollicitum esse jubet, ac quasi de urbe apum vidimus: de regimine nunc seu domûs, seu urbis, agemus.

* Ἔργων α.

Habent apes μοναρχίαν, ut δημοκρατίαν formicæ, quod postea parebit. In hoc regimine considerabimus tum regis, tum subditorum naturam, idque domi bellique: inde apparebunt virtutes partim ethicæ, partim œconomicæ, partim politicæ.

Rex eligitur, qui præstat formâ, & magnitudine. In eo relucet affectus erga populum suum conveniens. Ac primùm lenitas, & clementia: ut qui aculeum quidem habeat, sed eo non pungat: unde aliqui nec habere, censent: ut Aristoteles ait lib. v Hist. Anim. cap. xxi. Posteriores hosce sequitur & Seneca lib I de Clementia, cap. xix: ubi & exemplum hinc regibus petit. *Rex*, inquit, *sine aculeo est. Noluit illum naturâ nec sævum esse, nec ultionem magno constaturam petere: telumque detraxit, & iram ejus inermem reliquit. Exemplar hoc magnis regibus ingens est. Pudeat ab exiguis animalculis non trahere mores: cum tanto hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementiùs nocet.* Porrò & Plinius negat *, constare inter auctores, nullumne rex habeat aculeum, an ejus usum tantummodo negârit natura. Experientia autem docet, non planè carere: nec interim tam aculeum habere, quàm istiusmodi quid; quo nihilominus non utatur.

* lib. 11, cap. 17.

Nec tamen istam ob commendationem existimandum, reges omnes similiter sapere. Nam qui terris hisce apes curant, testantur, eas, hominum instar, nunc reges habere bonos, nunc malos: nec eos formâ, aut colore, discernas; sed operibus. Malus enim rex non amplius mellis congregari sinit, quàm sufficit æstati. Fucos majoris æstimat, quàm veras apes: quas labore sic obruit, ut paullatim imminuatur numerus. Gaudent interea fuci, ac valentiores fiunt. Quare nisi, vel apes ipsæ, quòd quandoque fieri ajunt; vel qui apes curant, hujusmodi regem tempori necent; ac præterea apiarius, sive mellarius, ab alio rege prospiciat alviari; cunctis hieme sit moriendum.

Quid quòd etiam ex proceribus apum uni alteri dira regnandi cupido subit? unde Colum. lib. ix, cap. ix: *Sunt sæpe plures unius populi duces, & quasi procerum seditione, plebs in partes diducitur. quod frequenter fieri prohibendum est, quoniam intestino bello totæ gentes consumuntur. Itaque, si constat principibus gratia, manet pax incruenta. Sin autem sæpius aciem dimicantes notaveris, duces seditionum interficere curabis.* Pugna autem dimicantium, ut Maro * ait,

* 4 Georg.

Pulveris exigui jactu compressa quiescit.

Addit Columella, *aut mulso, passove, aut alio quovis simili liquore resperso: videlicet familiari dulcedine, sævientium iras mitigante. nam eadem mirè etiam dissidentes reges conciliant.* Quibus verò indiciis cognoscere sit seditionis duces, ibidem refert Columella.

Quis etiam satis commendârit populi fidem, & obœdientiam, planè talem, qualis sub bono est rege, eoque unico? De hoc sic Didymus *: Ἡ πολιτεία τούτου τοῦ ζώου, προσέοικε ταῖς μάλιστα εὐνομουμέναις τῶν πόλεων. τάς τε γὰρ ἐξόδους καθ' ἡγεμόνα καὶ πρὸς ἐπίταγμα ποιεῖται. *Imperii forma, quam animal hoc habet, similis est urbibus optimè constitutis. Nam & exitus fit pro ducis arbitrio ac mandato.* Sic quoque idem Didymus: Μόνον δὲ τοῦτο τὸ ζῶον ζητεῖ ἡγεμόνα τὸν ἐπιμελησόμενον τῶν ὅλων· διόπερ ἀεὶ τιμᾷ τὸν βασιλέα, καὶ συνέπεται μετὰ προθυμίας, ὅπου περ ἂν τύχῃ. κάμνοντα δὲ αὐτὸν συναντιλαμβάνει, καὶ μὴ δυνάμενον πέτεσθαι, φέρει καὶ διασώζει. *Solum verò hoc animal ducem quærit, qui curam omnium gerat. Iccirco semper colit regem, ac alacriter eum comitatur, ubicunque locetur. Ægrotantem etiam sustinet, ac si volare nequeat, gerit eum, ac servat.* Quin pro rege etiam suo, ut Maro * canit,

* apud Constantini collectorem lib. 15. cap. 13.

* 4 Georg.

—— corpora bello
Objectant, pulcramque petunt per vulnera mortem.

Sunt quoque singulis πολιτείαις † civibus partita officia.

† Reip.

Namque (ut ait Maro ‡) *aliæ victu invigilant, & fœdere pacto*
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam, & lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina; deinde tenaces
Suspendunt ceras: aliæ spem gentis, adultos
Educunt fœtus: aliæ purissima mella
Stipant, & liquido distendunt nectare cellas.
Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti:
Inque vicem speculantur aquas, & nubila cæli:
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus à præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

‡ 4 Georg.

Hinc cùm Cyclopum retulisset exemplum, Iovi fulmina fabricantium, ita canit:

Non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
Et munire favos, & Dædala fingere tecta.

Similiter Plinius lib. xi, cap. x: *Interdiu statio ad portas more castrorum, noctu quies in matutinum, donec una excitet gemino, aut triplici bombo, ut buccino aliquo. Tunc universæ provolant, si dies mitis futurus est. Prædivinant enim ventos, imbresque, & tunc se continent tectis. Itaque temperie cæli (& hoc inter præscita habent) cum agmen ad opera processit, aliæ flores aggerunt pedibus, aliæ aquam ore, guttasque lanugine totius corporis. Quibus est earum adolescentia, ad opera exeunt, & supradicta convehunt. Seniores intus operantur. Quæ flores comportant, prioribus pedibus femina onerant, propter id naturâ scabra; pedes priores rostro: totæque onustæ remeant sarcinâ pandatæ. Excipiunt eas ternæ, aut quaternæ, atque exonerant. Sunt enim intus quoque officia divisa. Aliæ struunt, aliæ poliunt, aliæ suggerunt,* alia

aliæ cibum comparant ex eo, quod illatum est. Neque enim separatim vescuntur, ne inæqualitas operis & cibi fiat, & temporis. Pluráque in hanc mentem: inter alia autem: *Mira observatio operis: cessantium inertiam notant; castigant mox, & puniunt morte.* Vbi illustre & industriæ, & justitiæ exemplum videmus. Atque hic justitiæ, uti & parsimoniæ amor, exserit se imprimis erga fucorum servitia: quibus dum utiles sunt, parcunt: at necant, postquam nihil sciunt, nisi vivere de alieno. Eundem Plinium audiamus lib. XI, cap. XI: *Sunt fuci sine aculeo, velut imperfectæ apes, novissimæque à fessis, & jam emeritis inchoatæ, serotinus fœtus, & quasi servitia verarum apum. Quamobrem imperant iis, primosque in opere expellunt, tardantes sine clementia puniunt. Neque in opere tantùm, sed in fœtu quoque, adjuvant eas, multùm ad calorem conferente turbâ. Cum mella cœperunt maturescere, abigunt: multæque singulos aggressæ trucidant.* Nimirum quinæ, aut senæ apiculæ fuco uni, ut majori, sic valentiori, vellicant alas, & pedes: ille sic lassatus, volare amplius nescit, ac paullo pòst emoritur. Mortuum autem alveari ejiciunt: ut est apud Ælianum lib. V Hist. cap. XLIX.

Nec immitis hoc animi videri debet. Nam
* 4 Georg. *fuci, ignavum pecus*, ut Maro * vocat, evolant quidem, seque pascunt; sed nihil domum referunt: & ubi non exitur, multum depascunt mellis, ob magnitudinem, & robur corporis. Quare si perpeterentur eos absumere mel alienâ congestum industriâ, brevi illud deficeret: hieme sanè moriendum esset universis. Nec dubium, quin, ut alia, ita hoc quoque de imperio faciant regis sui: cui non ferendum, ut ignaviâ malorum pereant boni, & industrii.

Fortitudinem apum cognoscere fuit ex allatis superiùs Maronis versiculis, de prœlio morteque earum pro Rege suo. Eandem, uti & justitiæ amorem, docet Didymus his verbis: Οὔτι λυμαίνεται τοὺς ἄλλων πόνους· ἀμύνεται μέντοι ἰσχυρότατα τοὺς αὐτῆς ἐπιβαλλομένους πόνους· *Non aliorum laboribus damnum dat: sed fortissimè se defensitat adversus eos, qui labores suos invadere velint.* Magna sanè iracundia, ac pugna, apibus cum vespis, & crabronibus: quorum uterque μελιτ-
† similis api. τοειδής †. Nam hoc commune habent cum apibus, quòd favos struant, & mellificent, &, si
‡ lib. 5 Hist. cap. 20, ex distinctione Cas. Scaligeri. Aristotelem ‡ audimus, etiam ducem habeant: de quo tamen aliter Plinius *. Figurâ verò non ab apibus modò, sed etiam inter se differunt.
* lib. 11, cap. 21. Nam σφὴξ, sive vespa, minor est crabrone, estque hirsuta. Ἀνθρήνη, seu crabro, flavis, ac nigrantibus, sed transversis lineis distinguitur:
† ibid. animal ita noxium, ut (Plinii † verba sunt) *ictus ejus haut temere sine febri sit: auctoresque sint, ter novenis punctis interfici hominem.* At verarum apum forma satis nota est: nisi quòd in America differant formâ à nostris: ut Ioannes Lerius refert cap. XI.

Quid quòd non vespas modò, & crabrones; sed magnis etiam animis aggrediantur aves, nocere si velint: imò & quadrupedes? Ita est in exemplis, equos ab iis occisos: ut Aristoteles refert lib. VIII Hist. Anim. cap. XL, & Plinius lib. XI, cap. XVIII. Imò quàm nec hominibus ipsis parcant, multi suo discunt malo, qui imprudentiùs alvearia accesserint. Notum, ut arbitror, quòd Iamblichus (non Porphyrii auditor, ac Iuliano apostatæ familiaris; sed senior, Trajano Cæsari coætaneus) in Babyloniis, sive fabulosâ de Simonide & Rhodane historiâ, & exinde Photius narravit, cod. XCIV: ut nempe Garari, regis Babylonici, exercitus ab apibus (sed hæ, quia serpentibus vescerentur, venenatæ fuisse dicuntur) ita fuerit vexatus, quasi cum hostilibus copiis bellum foret, atque ut propterea, quippe impar, terga vertere sit coactus. Notum * etiam, ut unus ex du- * Witichindus lib. 1 gest. Saxon.
cibus Henrici imperatoris, ab duce Lotharingico obsessus, cùm aliter consulere saluti non valeret, in hostes conjici curârit alvearia multa unà cum apibus, à quibus equi in furorem agebantur. Itidem † anno CIↃ IↃ XIII dux † Hier. Osorius lib. 8 de rebus Emanuelis, pag. 239. edit. Eircmannica.
regis Lusitani, à Mauris in Africæ oppido Xiarimensi obsessus, innumera de mœnibus misit in hostes alvearia, eoque coëgit eos solvere obsidionem. Amurathe etiam Albam Græcam obsidente, oppidani itidem, apum examinibus in Turcas dimissis, se defensitabant: ut est apud Bonfinium Decadis III, libro IV. Ex quibus obscurum non est, Ecclesiæ hostes scitè apibus irritatis conferri, Deuteronomii cap. I, 44: *Amorrhæus persecutus est vos, sicut solent apes persequi.* Ac de Palæstinis, & hostium aliis, legas similiter Psal. CXVII, sive Hebr. CXVIII, *Sicut apes circumdederunt me.* Interea sæpe, aculeo infixo, ipsæ moriuntur apes: nempe ut apud Plinium est, *aculeo in tantum adacto, ut intestini quippiam sequatur.* Imò, ex Aristotelis mente, non aliter adigere possunt, quàm ut quid ejus sequatur: eoque semper vulnerantes moriuntur.

Cùm verò apicularum industriam superiùs cognoscere fuerit ex iis, quæ de partitis in earum Rep. officiis afferebamus: aliquid etiam dicendum de sagacitate in labore, imò & quiete.

Quàm animi illud sollertis est, quòd, ut Maro ait IV Georg.

— sæpe lapillos,
Vt cymbæ instabiles, fluctu jactante, saburram,
Tollunt; his sese per inania nubila librant.

Vnde & Plinius lib. XI, cap. X: *Gerulæ secundos flatus captant. Si cooriatur procella, apprehensi ponduscùlo lapilli se librant. Quidam in humeros eum imponi tradunt. Iuxta verò terram volant in adverso flatu vepribus hebetato.* Sed, quod ajunt, lapillo se librare, ne vento auferantur, id non ausim pro certo affirmare. Experientia enim terris nostris non respondet. Et eo id suspectius est, quia utrum humero is gestetur, an pedibus, non convenerit.

Certius illud, nec vulgaris sollertiæ, quòd (ut Plinius ait libri ejusdem cap. VIII) *Operantur intra LX passus: & subinde consumtis in proximo floribus speculatores ad pabula ulteriora mittunt:* noctuque

noctuque deprehensæ, excubant supinæ, ut alas à rore protegant. In Ponto apes mense quoque bis mellificant: ut Aristoteles ait lib. v Hist. Animal. cap. xxii *.

Nec foris modò hæc in somno capiendo prudentia se exerit; sed etiam domi. Nam quas manè ad laborem gemino, vel terno apis unius bombo, excitari superiùs dicebamus, hæ compositè etiam se vesperi bombo ejusdem ad somnum componunt. Quod attingit Maro iv Georg.

Vesper ubi è pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussant oras, & limina circum.
Post ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.

Sed de bombo, quod dixi, clarè Aristoteles, ut vidimus *: item Plinius lib. xi, cap. x: *Cùm advesperascit, in alveo strepunt minùs, & minùs, donec una circumvolet eodem, quo excitavit, bombo, ceu quietem capere imperans: & hoc castrorum more: tunc repente omnes conticescunt.*

Mirificè etiam munditiei student. Didymus *: Ἔστι δὲ καὶ καθαρὸν ὑπερβολῇ τὸ ζῷον, οὐδενὶ τῶν δυσωδῶν καὶ ἀκαθάρτων προσιζάνον· οὔτε λίχνον † οὔτε γὰρ σαρξὶν, οὔτε αἵματι, οὔτε λιπάσματι οὐδενὶ προσίπταται, ἀλλὰ μόνοις τοῖς γλυκὺν ἔχουσι τὸν χυλόν· *Est autem & animal hoc purum, supra modum: nulli graveolenti, vel impuræ rei insidet: neque liguritur: neque enim carnes, neque sanguinem, neque pinguedinem ullam advolat, sed ad illa duntaxat, quibus succus est dulcis.* Plinius lib. xi, cap. x: *Amoliuntur omnia è medio; nullæque inter opera spurcitiæ. Quin & excrementa operantium intus, ne longiùs recedant, unum congesta in locum turbidis diebus, & operis otio, egerunt.* Vide eundem cap. xviii: item Columellam lib. ix, cap. v. Et sanè nec ferunt odorem hominum ebriosorum, nec qui vel allium, vel cepas, comederint.

Munditiei tamen adversari videtur, quòd cap. lxvii ex Marone, Plinio, & aliis, dicebamus, apes è necatis nasci juvencis. Quod verisimile reddit aliorum insectorum origo; ut ibidem diximus. Ac Servii est in i Æn. † *Propriè apes dicuntur de bobus ortæ; fuci, de equis; crabrones, de mulis; vespæ, de asinis.* Plutarchus quoque, in extrema Cleomenis vita, narrat, doctiores putare, ex hominis medulla enasci serpentes; ut apes gignuntur ex bobus, ex equis putrescentibus vespæ, ex asinis scarabæi. Galenus item libro, quo disserit, An animal id sit, quod utero continetur, ait, naturam ex plantis vermes producere; ex equis, & bubus, vespas, & apes. Istis adversùs apum munditiem adferri solitis, sic à nonnullis occurritur: quicquid sit de vespis, fucis, crabronibus, saltem de apibus falsum videri. Nam, inquiunt, si ex cadaveribus nascerentur, iis quoque postea gauderent. Atqui ea fugiunt quàm maximè. Præterea ajunt, in Batavia, & terris vicinis, nihil tale observari hactenus potuisse ab illis, qui apium amore capti ætatem fere omnem iis insumsere, penè similes Aristomachi Solensis, qui duodesexaginta annis nihil aliud dicitur egisse; ut Plinius ait lib. xi, cap. ix. Sed posterius istuc de hisce, quibus vivimus terris, frigidis, & fere paludosis, parum omnino habet momenti. Quàm multa enim his locis non generantur, quæ alibi nascuntur! Nempe plurima pro cælo soloque variant. Ad prius quod attinet, dixero, non unam videri apum omnium omnibus in locis indolem. Atque hoc etiam videmus ex apibus in leonis cadavere à Samsone repertis: quemadmodum legere est Iudicum cap. xiv, 8: sive in utero ejus fuerint, ut est apud B. Ambrosium epist. lx: sive ἐν στήθει, *in pectore*, ut Iosephus ait: sive, quod veriùs puto, in capite, hoc est, cranio, vel in ore, ut est apud lxx, & vulgatum interpretem Latinum. Respondent, illud Samsoni evenisse providentiâ Dei singulari: ac continere historiam istam symbolum Christi, & fidelium. Nam similiter, occiso Leone de tribu Iuda, enatas apes, Christianos homines; item favos, ac mella cælestis Euangelii; quod saluberrimo & suavissimo succo hodieque mentes omnium pascit fidelium. Sed profectò non si mysterium hîc lateat, (quod fusiùs B. Ambrosius aperit initio lib ii de Spiritu S.) eo historia non fuerit: nec si eluxerit hîc providentia Dei, eo prorsus fuerit prodigiosum. Equidem caussam non satis video, cur idem naturale non fuerit; præsertim quando & Herodotus lib. v refert de examine apum ingresso in caput Onesili suspensi: & in vita magni Hippocratis legere sit, apes longo tempore mellificâsse in ejus sepulchro: ut non tantopere omnes omnia aversari cadavera videantur, quàm multi tradiderunt.

Magno etiam amore se invicem prosequuntur apiculæ. Exemplum ejus rei illustre observavit vir fide dignissimus, ac notus aliquâ nobis, dum viveret, amicitiâ, Theodorus Clutius lib. i de apibus, cap. iii. Repererat is in hortis suis apiculam in olla mellis prope submersam: alteram item ab imbre sic afflictam, ut & ipsa quasi exanimis jaceret in herba. Vtramque igitur manui imposuit; cujus calore sic fotæ, planè sunt refocillatæ. Vt verò se mutuò agnovere, utraque alteram osculari, & amplecti, amicum in modum. Ac illa quidem mundior, quam imber sic prostraverat, membratim purgare cœpit alteram melle sordidatam: inque operâ hac propemodum horam insumsit. Tum quæ beneficium id acceperat, os admovit alteri; eique, grati animi ergo, de pectore suo eduxit mellis aliquid: quod ea hausit, satiataque, quia operâ suâ non amplius esset opus, in alveare avolavit. Mox ea, quæ remanserat, alas paullùm librare, &, ubi se volando parem vidit, itidem domum se recepit. O quantum amore mutuo hæc animalcula maximæ præstant parti generis humani!

Ne in minuto hoc, sed divino animalculo, longior sim, concludam Didymi sæpius jam memorati verbis: Ἡ μέλιττα πάντων τῶν λοιπῶν ζώων ἐστὶ σοφωτάτη, καὶ εὐμηχανωτάτη, καὶ συνεργὸς

* Cef. Scal. cap. 19. sect. 262.

* cap. proximè præcedenti.

* apud Cornar. Collect. lib. 15, c. 3.

† Cornarius videtur legisse; Οὔτε γὰρ λύχνῳ. οὔτε σαρξὶν &c. Nam vertit: Neque ad lucernam advolat, neque carnes, &c.

† Ad illud, Ignavum fucos pecus à præsepibus arcent.

ἀνθρώπῳ κατὰ τὸ συνετόν· *Apis omnium reliquorum animantium est sapientissima, & artificiosissima, & prope ad homines intelligentiâ accedit.* Locus est, (ut ex iis, quæ antea attulimus, liquere arbitror) ex lib. XV de Agricultura dicatorum Cæsari Constantino, cap. III. Cujus Collectaneorum operis aliqui Dionysium Vticensem, in quibus Brodæus; alii Cassianum Bassum Scholiasticum, auctorem esse voluerunt.

CAPVT LXXIII.

De formicarum prudentia, industria, justitia, mutuo amore, munditie, ac cura in sepeliendis mortuis. Quo argumento compulsus fuerit Cleanthes ad rationem mutis etiam tribuendam animantibus. De mirando aranei artificio in texendo, venandoque. Democriti error, fila araneorum credentis eorum esse excrementum. Texendi *verbum unde veniat. Araneum fungi munere boni geometræ, architecti, & œconomi. Cur mane, vel vesperi, telam ordiatur. Araneis femellis plus esse industriæ, quàm masculis. Bombycis in nendo artificium. Quanta telæ ab erucis textæ firmitas. Stellæ marinæ ad insecta relatæ. Vnde iis nomen Græcum, Romanum, Germanicum, Belgicum. Earum solertia adversus conchas.*

IAm quanti illud existimandum, quòd Deus formicis etiam indidit simulachra quædam virtutum, ut iis ad meliora excitemur. Itaque sapientissimus ipse Salomon pigrum ad eas remittit Proverb. VI, 6, & XXX, 25. Et sanè magna in iis prudentia comparet. Siquidem cavernas sibi struunt per varios terræ anfractus, ut eo pacto tuti sint à serpentium, aliorumque insidiis. Præterea maturè, nempe dum æstas est, acervum congregant frumenti, ne esuriant hieme. Seniores, & validiores, adscendunt culmos; adolescentiores inferiùs circumstant: atque illæ quidem supernè dejiciunt inferioribus spicas à se recisas; hæ aperiunt illas, granaque auferunt inclusa. Majora si fuerint, quàm ut ore valeant gestare, vi corporis protrudunt. Nihil gerentes gerentibus de via cedunt. Ne fruges è granis nascantur congestis, atque ita sperato bono excidant; priùs eâ arrodunt parte, qua exit seges. Imò & propterea imbri madefacta apponunt Soli exsiccanda: unde iis hoc agentibus serenitatem præsagimus. Et hæc sunt prudentiæ. Sunt verò nec minoris industriæ. Nam apes, & formicæ, sunt insectorum ἐργατικώτατα *: ut Aristoteles ait lib. IX Hist. Anim, cap. XXXVIII †. Industria verò ex eo elucet, quòd tantilla animalcula grana ejus magnitudinis ferant, aut protrudant studio indefesso; neque vel æstu diurno, vel noctu etiam, viarum longitudine, vel asperitate, absterreantur à labore. Quantæ quoque justitiæ est, quòd non una alteri in portando quicquam adimit; sed semper consulunt in commune. Quanti inter se amoris, quòd gravatis in via aliæ opitulantur. Quanti item affectus post mortem, quantæque est munditiæ, quòd non relinquant mortuos in cavernis; sed efferant; honesteque, quasi in majorum monumentis, sepeliant. Prope etiam fidem exsuperat, quod ab Æliano proditum est in VI Historiæ animalium, cap. L. Narrat ille, ut Cleanthes aliquando, otiosè considens, conspexerit ad pedes suos à formicis compluribus mortuam quandam, quæ non esset ex contubernalibus, deferri ad cavernam, unde solebat egredi, dum viveret. Eò ut ventum, constitisse illas ante os cavernæ. Mox ex caverna formicas prodiisse ad hasce peregrinas, ac iterum, & sæpius esse commeatum, ut in commerciis fit. Tandem lumbricum deferentibus oblatum, quasi pretium redditi cadaveris, aut impensi laboris: hoc pretio recepto, abiisse quæ eò venerant: alias, & libenter, & cum gaudio, mortuam, velut fratrem, aut filium, recepisse. Atque ait Ælianus, hoc spectaculo compulsum Cleanthem, ut fateretur, rationem etiam mutis inesse animantibus; cui opinioni antea contradixerat semper.

* operi maximè intenta.
† sive ex dist. Cas. Scal. cap. 62, fol. 295.

Hinc videamus, quanta sit araneorum sagacitas in texendo, venandoque: præsertim tertii eorum generis, quod Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XXXIX * vocat σοφώτατον, καὶ γλαφυρώτατον· *sapientissimum, & elegantissimum.* Ejus hæc opera memorat. Primùm, inquit, filum extendit undecunque ad extrema. Id filum non egerit, ut excrementum, sicut Democritus putabat: (cui obstat, quod minuti araneoli, qui excernunt, non tamen telam texunt:) sed eâ ratione emittit, quâ è corpore animantis exeunt pili, è plantis cortices; quemadmodum ait Aristoteles *: sive potiùs velut è cranio prodeunt cornua; quomodo assimilare mavult Cæsar Scaliger *. Hinc araneus, tanquam bonus geometra, medium speculatur, atque, ut ait Aristoteles στημονίζεται ἀπὸ τοῦ μέσου, *stamen inducit à medio*: quod medium capit, quantum satis. Tum imponit quasi κρόκην, hoc est, *tramam*, sive *subtemen*. Postremò texit: aliter tamen, quàm mos est homini. Nam nobis trama trameat stamen, alternisque nunc illud tegit, nunc ab eo tegitur, unde & texendi verbum. Nam ut à *tago taxo*, à *veho vexo*, sic à *tego texo*: quod jam olim * visum fuit Ioanni à Genua in Catholico. Atque hoc quidem pacto octonis illis pedibus, iisque trinodibus, ex humore suo viscido telam concinnat. In qua, Deum immortalem, quæ filorum subtilitas! quanta interim firmitas! Nam & ex alto se demittens filo, firmè adeo affigit parieti, vel arbori, ut ea nec imbri, nec vento auferatur. Præcipueque, ut initio dicebam, admirationi hîc sunt aranei corporis & expeditioris, & elegantioris: ut quorum & opus concinnius sit, & subtilius. Quantæ etiam sollertiæ est, quòd alibi constituat cubile suum, ac τὴν ἀπόθεσιν τῆς θήρας, *repositorium prædæ*, quasi *penum* dicas. Quòd item in medio observat motum, quia illic faciliùs eum persentit: uti in architectura tignorum media leviori de caussa moventur. Siquid in casses inciderit, primùm telâ involvendo quasi vincula

* Ex dist. Cas. Scal. cap. 62. fol. 302.
* ibid. fol. 307.
* ad Arist. locum adsignatum.
* an. 1280.

vincula injicit: tum, si esuriat, exsugit: extra famem verò cadaver in penum effert: ac, quod operis scissum est, resarcit. Atque ita, ut ad eum Aristotelis locum Cæsar Scaliger annotavit, munia implet triplicia; boni geometræ, architecti, & œconomi. Hinc subdit Aristoteles, ut si rete injuriâ alicujus fuerit laceratum, non absistat ab officio œconomi: sed novam texat telam, atque id faciat manè & vesperi, quia Sole oriente muscæ, & insecta similia, exire solent: & occidente Sole repetunt loca, unde venere. Sic quoque fit, ut meridie rete habeat paratum, quando eadem maximè volitant. Major verò feminæ industria est. Nam, ut ait Aristoteles; illa & texit, & venatur: mas *συναπολαύει· partis unà fruitur.* Addit Cæsar Scaliger: *Maris igitur aranei similes Flandris sunt, qui otiosè agitant: mulieres negotia exercent.* Aliud etiam sagacitatis argumentum
* ibid. sect. 306. Aristoteles * adfert, quòd araneus *μακροσκελέστερος, cruribus præditus majoribus*, imo de loco se suspendat, ut bestiolæ non metuentes sibi ab eo supernè irretiantur: at, qui minor est, cui minùs periculi est ne videatur, superiori loco excubet, in exiguo se telæ foramine occultans. Nec in reti solùm, sed extra etiam retia, insidiatur animantibus; & quidem majoribus.
† sect. 308. Nam, ut ibidem legas †, summâ celeritate os lacertis invadit minoribus, & illud circumcurrens filis vincit; eoque sic obducto vinctoque, buccas comprehendit, ac mordet; idque interdum in vertice inter oculos.

Nec quia hactenus solùm de apibus, formicis, araneis, dictum nobis: eò sagacitatem, & artem, deesse cæteris existimandum. Sanè Ari-
‡ lib. 9 Hist. An. stoteles ‡ cùm præcipuam propensionem ad operandum apibus, ac formicis, tribuisset: continuò subdit: *ἔτι δ᾽ ἀνθρῆναι, καὶ σφῆκες, καὶ πάνθ᾽, ὡς εἰπεῖν, τὰ συγγενῆ τούτοις· Atque etiam industrii sunt crabrones, & vespæ: omnia denique, quæ cognata sunt.* Hinc addit de ingenio aranei. Cujus in nendo artificium etiam in bombyce conspicuum est: unde ea conjunxit Martialis lib. VIII, epigr. XXXIX:

Nec vaga tam tenui discurrit aranea telâ:
Tam leve nec bombyx pendulus urget opus.

In hac bombycum telâ præcipuè mirandum, quòd folliculum, cui involvitur, intra biduum pertexit: ac filum ejus tenue adeò sit, ut prope fugiat visum; tam fragile, ut in tractando eo cautione magnâ sit opus; & interim eò us-
* 1 Æn. vers. 372. que producatur, ut (Virgilianâ * imitatione sic dixerim)

Vrbem bombycis possis circumdare filo.

Erucæ item omnes, vel saltem, ut Aristote-
† lib. 5 Hist. An. cap. 19, sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 18, sect. 212. les † ait, maxima earum pars, telam texunt, & involucrum sibi condunt: quam consuetudinem nesciunt apes, muscæ, & multa alia. Estque hoc artificium eo magis mirandum, quòd involucrum id penetrabile non sit frigori hiberno. Quod ipsi sæpe in hortis Batavis animadvertimus. Sed de hoc observationem adferam potiùs Cæsaris Scaligeri in Arist. v Hist. An. cap. XIX, sive ex Scal. dist. XVIII, sect. CCXIV: *Eruca net aranei more, atque folliculum in summis ramis contexit, in quo condit genituram. Ibi crescunt per hyemem tantâ pertinaciâ, ut etiam crudissimum gelu evadant. Cùm enim hæc scriberemus, Garumna penè totus constiterat glacie: & tamen apertum folliculum: Solique, quamvis imbecillo, expositæ movebantur Idibus Ianuariis.*

Nec in terrestribus solùm insectis sollertia se clarè exerit: sed etiam aquatilibus. Vt in stella marina: quam Aristoteles interdum * in * lib. 5 Hist. Nat. cap. 15.
ὀστρακοδέρμοις † reponit: verùm potiùs cum † testâ obductis.
Rondeletio, & aliis magno numero, referam ad insecta, vel etiam zoophyta: præsertim cùm & ipse huic opinioni faveat Aristoteles lib. IV de part. Anim. cap. V. Cur verò insectis adscribant, facit, quòd & exsanguis sit, & incisuras (unde insectis nomen) habeat in quinque illis radiis, à quibus, ut Græcis *ἀστὴρ*, & *ἀστέριον*, ac Germanis *meerstern*, sic Belgis *vijfvoet* nominatur. Solertia ejus in eo se aperit, quòd conchis immittat lapillum, vel is si desit, pedem suum inferat, ne discuneatæ occludere se possint, eoque liberiùs carnibus vescatur: quale quid & de cancris, ac polypis, diximus cap. XII. De stellis verò marinis id refert Ælianus lib. II de Animal. cap. XXII, & Oppianus in II Ἁλιευτ.

CAPVT LXXIV.

Varia esse insecta, quæ parùm valeant phantasiâ, vel memoriâ: inque his esse vermes; item muscas, & pyraustas. Imò & insectis morum esse vitia: ut fucis inertiam; impietatem erga parentes scorpionibus, & araneis. Insecta dormire: parùm interim firma esse duo Aristotelis pro opinione hac argumenta. Cur non avolent gallinæ, si de nocte lumen admoveris. De veterno bombycum, priusquam exuvias ponant.

INterim & insecta sunt varia, ac fortasse pars eorum longè maxima, quæ à vi sensus interioris commendare nemo possit. Nam ut memoriâ valent apes: ita obliviosi sunt vermes; imò & muscæ. Quid mirum, quandò neutris etiam phantasia viget?

Pyraustæ ea est stultitia, ut voluptate flammæ capta, non modò advolet, sed involet; alisque exustis pereat. Hinc Æschylus:

Δέδοικα μωρὸν κάρτα πυραύστου μόρον.
Magnopere stultum metuo pyraustæ exitum.

Quem versum adducunt Ælianus lib. XII de Animal. cap. VIII, & Zenobius Proverbio LXXIX.

Imò insectis etiam insunt moralium vitiorum simulachra. Inertes sunt fuci: unde Aristoteles, de apibus loquens lib. V Hist. Anim. cap. XXI *: *Ὁ κηφὴν, μεγέθει μὲν μέγιστος πάντων, ἄκεντρος δ᾽ ἐστὶ, καὶ νωθρός· fucus apum omnium maximus, sine aculeo, iners.* Ac Maro IV Georg. * dist. Cæs. Scal. cap. 19, sect. 243.

Ignavum fucos pecus —

De scorpionibus terrenis ita Aristoteles lib. † sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 21. hoc est, sect. 266.
V Hist. Anim. cap. XXVI †: *Ὅταν πληθυνθῇ, ἐκπέμπονται,*

βάλλονται; ὥσπερ οἱ ἀράχναι, καὶ ἀποκτείνονται ὑπὸ τῶν τεκόντων. *Illi ubi sunt perfecti, expellunt parentes, atque interficiunt: quod & in aranearum genere fit.*

Aranei quoque est ea, ut sic dixerim, impietas, ut matrem, quò foveat incubantem, interimat; sæpe & patrem, dum is, ut conjugem in sobole adeò numerosâ juvet, ipse etiam incubat. Auctor Aristoteles lib. v Hist. Anim. cap. xxvii *, & Plinius lib. xi, cap. xxxi.

* *secundum Cæs. Scal. cap. 22, fol. 269.*

Atque ista ex tam multis adduxisse suffecerit, ut liqueat, insectis non virtutum modò, sed vitiorum etiam, inesse simulachra. Priusquam verò recedamus à sensu interiori; aliquid etiam, ut in cæteris factum animantibus, dicendum de ejus cessatione ac quiete, quam somnum vocamus.

Insecta quoque dormire, illo probat Aristoteles lib. iv Hist. An. cap. x †, quòd quiescant, & ita quiescant, ut nullum moveant membrum: eoque somni in iis manifestius penè habeamus indicium, quàm piscibus ipsis; quorum pinnulæ, ac cauda, in somno moventur. Sed hoc argumentum magis est speciosum, quàm firmum. Nam quod pisces magis, quàm insecta, se motant in somno: id eo fit, quia elementum aquæ sit instabile, ac fluctuans. Illo etiam Aristoteles pugnat, quòd muscæ, aliáque insecta, si lumen admôris, immota persistant: quin potiùs uri se patiantur, quàm fugiant. Sin fortè non dormiant, lumen circumvolent. Sed vidit Cæsaris Scaligeri acumen, hoc argumentum non esse à dea Suada. Nam nec de die in conclavi se commovent, si ita occluseris fenestras, ut nullum admittatur lumen. Neque tamen dormire tum putandum. Præterea si gallinas, vel aviculas, capere noctu velimus, admovemus oculis tædam, vel malleolum, aut paleam flagrantem. Sic enim fit, ut licet non dormiant, non tamen avolent. In caussa est, quia solùm lucem, non aëra undique illustratum, vident. Idem verò de insectis dicere possumus. Certius videtur somni indicium, quod ibidem particulare Aristoteles ex apibus adfert: quæ interdiu murmurant, noctu silent. Ac idem quoque firmat alter philosophi locus lib. ix Hist. cap. xl. Verba ipsa apposuimus cap. lxxi. Quemadmodum & idem comprobatur à Marone, Plinioque: quorum de hoc verba retuli cap. proximè antecedenti. Somnum verò capiunt apes spiritu lassato. Nihil enim sensûs particeps non desiderat quietem. Fortasse & somnum hunc iis inducit gratus ille sonus, quando comedunt vesperi.

† *Cæs. Scal. fol. 311.*

Bombyces itidem dormire, ipse observavi: ac majori curâ liberi, in pueritia etiam, ut fieri amat, rerum talium non incuriosi. Somnus iis, sive veternus, tridui est; qui provenire solet die quaque decimâ. Nam exinde cibum denuo sumunt. Præclarè hanc rem descripsit Hieronymus Vida in opere Bombycis; quod *regem librorum Vidæ* nuncupat Cæsar Scaliger *. Inde hæc excerpsimus:

* *in Hypercritico.*

Sæpe etiam impastas averti pabula cernes:
Sopitasque gravi, veluti torpore, veterno
In tabulis. Hic parce metu, ne corpora morbus
Forte aliquis, gentemque lues invaserit ægram.
Hunc illis morem, natura hunc ipsa soporem
Addidit: indulgent somno, stratæque quiescunt.
Sopitæque dies alter transibit, & alter.
Cum verò expulerit noctem lux tertia rebus,
Consurgent, lætæque ad pabula nota redibunt.

Dormientes verò anteriorem corporis partem habent erectam: ac tales durant, donec, serpentium more, exuerint λεβηρίδα, sive senectam. Vnde continuò subdit Vida:

Ergo illas tumidas jubeo observare (nec ingens
Nosse labor) ne improvisus sopor occupet: ultro
Signa dabunt ipsæ: cœlo capita ardua tollent.
Arrecta, spernentque dapes: tum pigra notabis
Corda, animos resides, insueta silentia mensis.

Ac postea etiam, quomodo, quæ vigilant, ab illis, quæ somno indulgent, separandi sint, docet. Ex hisce de insectorum aliis puto capi posse conjecturam.

CAPVT LXXV.

De motu insectorum. Moveri chrysallidas, si contingas. Vi vasta etiam maria locustæ volando transmittant. Insecta propriè non esse πτερωτὰ, sed πτιλωτὰ: Pliniumque, uti & Gazam, impropriè iis pennas *tribuisse. Cur binæ solùm alæ sint duæ muscis; apibus, quaternæ. Quæ κολεόπτερα dicantur: & quare Deus locustis tribuerit ἔλυτρον, sive integumentum, quo alas, velut vaginâ, recondunt. Idem locum habere in scarabæis, & melolonthe, sive chrysocantharo. Insecta varia ἄποδα, & quantopere in habentibus pedes numerus eorum variet. Insectorum nulla pedes pauciores habere senis: nulla plures illis, quibus quatuor sunt & quadraginta. Cur culicibus, & locustis, posteriores pedes dati sint longiores primis. Cur insectis concessus sit tantus pedum numerus: arguereque id reliqui corporis infirmitatem. De numero pedum in aquatilibus insectis: inque his etiam ἄποδα quædam esse.* Tipullis *unde nomen. Vermes ferventibus aquis innatantes citra noxam. Atque idem ranis quibusdam esse naturale. Aristotelis locus de gressu partium quarundam, postquam à reliquo corpore abscissæ.*

POst ea, quæ de sensu diximus; inque virtutum & vitiorum simulachris de appetitu etiam adspersimus; ordo tacitè nos ad motum vocat. Vbi ambigat aliquis, an & locomotiva facultas insit in chrysallide, sive aurelia. Sanè ἀκινητίζειν, hoc est, *nullum edere motum*, Aristoteles ait in quincto Historiæ Anim. cap. xix *. Sed idem mox subdit, ἁπτομένε δὲ κινεῖται· *sin contingas, movetur.* Atque idem firmat Cæsar Scaliger; qui ad memoratum Aristotelis locum hæc annotavit: *Intus obsepta turget crustâ durâ. Quæ quamquam articulorum discrimen non edat per incisuras: figuram tamen quasi capitis, & ventris locustæ, ac dorsi; inæqualemque crustæ mollitudinem, aut duritiam ventre ac dorso. Lectum nos*

* *sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 19. fol. 214.*

nos folliculum à folio lepidii ſcidimus: tunc fœtus ille palpitavit: intus ſecto invenimus per initia anni humorem lentum, craſſiuſculum, luteum: ineunte vere, vermiculos circumformatos. Cur non experimento huic credamus?

Vti verò motus vix in chryſallide compâret: ita contrà ſe luculentè exſerit in aliis: ſed nuſquam magis, quàm locuſtis: à quibus Plinius ait lib. XI, cap. XXIX, *etiam longinqua maria tranſiri, continuatâ plurium dierum (quod maximè miremur) fame quoque, quam propter externa pabula petunt.* Sic ex Africa travolarunt in Longobardiam, anno IↃXCI, regnante in ea Agilulfo. Ex terris trans pontum Euxinum in Podoliam tranſmiſere a. CIↃIↃXXXVI.

Præcipua inſtrumenta, quibus in terris, vel aëre, moveantur inſecta, pedes ſunt, atque alæ: illi ad greſſum, hi ad volatum. Nec tamen, ut aquatilia mittam, cunctis hæc terreſtribus obtigere. Vnde Ariſtoteli lib. IV Hiſt. Anim. cap. I inſecta dividuntur in alata, & alis carentia. Carent iis formica, cimex, araneus, ſcorpio, lumbricus, multáque alia. Contrà habent alas apes, muſcæ, culices, locuſtæ, & ſimilia. Alæ horum non ſunt pennæ, ut in columba, aliiſque avibus; ſed membranæ ſiccæ: atque ut alæ in avibus πτερὰ, ita in inſectis πτίλα vocantur. Plinius tamen ſcarabæos habere pennas ait. Sed propriè magis alas dixiſſet, quàm pennas; licet Plinium etiam ſequi non dubitârit Gaza: ut qui χρυσαλλίδας vocet *pennigeros papiliones.* Sed eo nomine cenſuram non effugit Cæſaris Scaligeri *. Quædam autem binas ſolùm alas habent; ut muſcæ, culices: quæ ſuffecere, quia non opus iis fuerit longè abire, victûs ergo. Aliis datæ ſunt quaternæ; ut apibus: quibus ad victum longiùs evolandum.

* *Comment. in lib. 5 Ariſt. Hiſt. Anim. cap. 18. ſect. 214.*

Aliquibus item alæ obtigerunt duræ, ac membranaceæ; ut veſpis, ac cicadis: quibusdam molles, ac farinaceæ; velut papilioni.

Præterea quædam alas habent apertas; ut apes, muſcæ, culices, cicadæ: quædam cruſtâ, & quaſi vaginâ obductas, quam Ariſtoteles † ἔλυτρον vocat. Id ad verbum ſonat *integumentum.* Nam ἐλύειν eſt καλύπτειν, ut à Proclo, & aliis, exponitur. Hujuſmodi ἔχοντα ἐν ἐλύτρῳ τὰ πτερὰ ‡, ut Ariſtoteles loquitur, unicâ etiam voce vocantur κολεόπτερα, vel κυλεόπτερα. *Vaginipennia* aliqui id reddiderunt. Tales ſunt locuſtæ; quibus, ob alarum fragilitatem, Deus dedit, in quo recondant alas; ſic ut, quando ſedent, non videantur ſedere. In his etiam ab Ariſtotele reponuntur μηλολόνθαι, & κάνθαροι: ubi κάνθαροι quidem ſunt ſcarabæi; μηλολόνθη verò, teſte Heſychio, εἶδος κανθάρου, *genus ſcarabæi*: vel potiùs, ut eſt apud ſcholiaſten Ariſtophanis, ζωύφιον χρυσίζον κανθάρῳ ὅμοιον· *animalculum coloris aurei, ſcarabæo ſimile.* Vnde & videtur eſſe idem, ac χρυσοκάνθαρος. Μηλολόνθη autem Polluci μηλολάνθη, qui & ſic dici ait ἀπὸ τοῦ σὺν τῇ ἀνθήσει τῶν μηλεῶν γίνεσθαι, *quia advolet, & inſideat malis, cum florere incipiunt.*

† *lib. 4 Hiſt. An. cap. 7. ſive Caſ. Scal. cap. 6. ſect. 223.*
‡ *quibus pennarum, tutelæ cauſſa, ſupervenit cruſta: ut reddidit Gaza.*

Nunc videamus de pedibus. Ab his iſtiuſmodi eſt inſectorum diviſio. Alia pedibus ſunt prædita, alia ſunt ἄποδα *: quæ diviſio & in terreſtribus, & in aquatilibus, habet locum. Ex terreſtribus enim pedes habent formicæ, ſcorpiones, erucæ, aranei &c. non habent limax, & vermes naſcentes in animantibus, plantis, foſſilibus. *Numerus pedum,* ut Plinius † ait, *impar nulli eſt.* Nempe id greſſum impediret, cujus gratiâ dati ſunt. Mirè autem numerus variat. Minimùm interea ſenos habent; ut formica, pediculus, pulex. Quædam octo; ut ſcorpius, araneus ‡. Quædam duodecim, ut plerique vermes, juxta Plinium *. In his, quæ Ariſtoteli non vocantur certo nomine, ſed ſimpliciter dicuntur † κάμπαι, αἳ κυμαίνουσι τῇ πορείᾳ, hoc eſt, *erucæ, quæ undatim incedunt.* Hæ ſex pedes habent anteriores; totidem poſteriores; in medio ventre nullos: his pedibus, ut Ariſtoteles ‡ ait, προσβᾶσαι τῷ ἑτέρῳ κάμψασαι ἐπιβαίνουσι: quod Gaza reddidit, *parte innitentes priore contrahunt ſeſe, adducentes poſteriorem, arcuatimque incedunt.* Cæſar Scaliger veriùs, & ſimpliciùs, *egreſſæ, alterâ parte curvatâ, promovent.* At quatuordecim pedes ſunt erucis; nec non bombycibus; quorum duo poſtremi maximi, hinc ſex minores, minimi ſex primi. Quædam etiam numerum iſtum exſuperant: ut oniſci ſive aſelli, qui ſub hydriis ſtabulantur, Belgis *piſſebedden*: ſcolopendræ, quæ iiſdem *lange oorwormen*: item iuli, quos *multipedas* Plinius nuncupat; ſed ſic ut cum aſello, & ſcolopendra, confundat. Iulo eſſe quadraginta quatuor pedes, prodidit Cardanus lib. VII de Rerum Variet. cap. XXVIII.

* *ſine pedibus.*
† *lib. 11, cap. 48.*
‡ *Plin. ibid.*
* *ibid.*
† *lib. 5 Hiſt. anim. cap. 19.*
‡ *ibid.*

In illis ſex pedum prima duo crura ſunt minora, media his majora, poſtrema ſunt maxima, quæ Ariſtoteles vocat πηδάλια: hoc Gaza reddidit *gubernacula.* Et ſanè πηδάλιον navis clavum ſignificare ſolet. Ita igitur Ariſtoteles vocârit eos pedes, quia ut navis motus gubernatur clavo: ſic motus ſive ſaltus inſectorum dirigatur pedibus poſtremis. Niſi ſimplicius ſit dicere cum Cæſare Scaligero *, πηδάλια hic valere *ſaltacula,* ἀπὸ τοῦ πηδᾶν, *ſalire, ſaltare.* Poſtremorum enim flexu, quæ alis carent, ſe librant ad ſaliendum: uti alia ad avolandum. Liquet de utriſque ex culicibus, & locuſtis. Plinius lib. XI, cap. XLVIII: *Quæ inſectorum pedes noviſſimos habent longos, ſaliunt ut locuſtæ.* Nimirum pedes poſtremos inflecti opus, ut eorum innixu ſe elevent è terra. Vide Ariſtotelem lib. IV de Part. Animal. cap. VI. Vbi &, cur inſecta quædam tantum acceperint numerum pedum, hanc adfert rationem, quòd frigidæ ſint naturæ; eoque neceſſe fuerit faciliorem reddi greſſum; quod fit pedum copiâ. Sanè & Cardanus, loco antè memorato, ait, quòd iulis pedes obtigerint XLIV, id potiùs imperfectionis videri. Quippe plurimis eos ob debilitatem eguiſſe. Quod ſiqua ex inſectis ſint imbecilliora, ac paucos nihilominus pedes habent; ea fere accepere alas, ut ſic defectum illum ſupplerent. Hæc de pedibus terreſtrium.

* *comment. in Ariſt. lib. 4 Hiſt. An. cap. 6, ſect. 227.*

Itidem in aquaticis insectis alia, ut initio dixi, pedes habent; alia iis carent. Priorum quædam habent sex pedes: ut muscæ fluviatiles, quas describit Rondeletius; cantharides aquaticæ, cimicibus & magnitudine pares, & formâ similes; tipullæ, sic dictæ, quia degant circa τὰ τίφη, hoc est, ut Hesychius exponit, τὰ ἕλη *, in quibus transiliendis mirâ pollent celeritate; unde Varro Bimarco †:

** paludes.*

† apud Nonium in Tipulla.

— Vt levis
Tipulla limfôn frigidos transit lacus.

Et huc quoque respexit Plautus Persâ act. II, sc. II:

— Omnes sunt lenæ levisidæ:
Neque tipullæ levius pondu'st, quàm fides ‡ lenoniæ.

‡ pro fidei: ut rabies Lucretio, pro rabiei. Vide, quæ diximus lib. 2 de Analog. cap. 19.

Alia plures senis pedes habent; unde *multipeda* dicuntur; ut sunt pulices, & pediculi marini; item œstrus, sive asilus; adhæc scolopendræ marinæ, terrestribus, quæ *centipedæ* vocantur, vel pares, vel suppares.

Pedibus caret vermis Indi fluvii, sex cubitorum; de quo Ctesias: item βδέλλα, sive hirudo marina: adhæc vermes Patavini, qui in ferventibus aquis è terra erumpentibus vivunt illæsi; ut proditum Bernardino Scardeonio in Antiq. Patav. * Et verisimilius hoc facit, quòd Paullus Iovius lib. XXXII Historiarum sui temporis narrat, in Pannonia stadiis fere XII ab urbe Buda ranas ingenitas sine damno innatare in aquis è terra scaturientibus, usque adeò ferventibus, ut vix possis pedem immittere, ac lanii in eo facilè depilent sues.

** lib. 1, c. 1.*

Quæ diximus, pertinent ad gressum, aut volatum totius insecti. Gradiuntur verò & quædam partes præcisæ. Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. VII †: Ὅσα δὲ μακρὰ καὶ πολύποδά ἐστι, πολὺν χρόνον ζῇ διαιρούμενα, καὶ κινεῖται τὸ ἀποτμηθὲν ἐπ' ἀμφότερα τὰ ἔσχατα. καὶ γὰρ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ‡ (sic legit Gaza, naturæ sanè convenientius, quàm est in vulgatis codd.) πορεύεται, καὶ ἐπὶ τὴν οὐρὰν, οἷον ἡ καλουμένη σκολόπενδρα· *Longorum autem, & quæ multis moventur pedibus, partes præcisæ diu vivunt, moventurque ad utrumque extremum, ac tum ad caput, tum ad caudam: ut quæ scolopendra appellatur.* Caussam rei tam mirandæ petere oportet ex iis, quæ capite LXVIII dicebamus, cùm de duratione vitæ ageremus.

† Cas. Scal. cap. 6, sect. 217.

‡ al. τομήν.

CAPVT LXXVI.

Insecta etiam moveri spiritu; verùm non foris advenientes, sed congenito. Non tamen respirare, cùm pulmonibus careant, atque etiam corde. Interea refrigerari; idque perspiratione aëris, non attracti, sed admissi. Nam ut corde, & sanguine careant; aliquid tamen habere, quod proportione iis respondeat. Cur insecta moriantur oleo imbuta; præcipuè si eo illitorum caput Soli exponatur. Quare eadem revivifcant, ubi acetum adsperseris. Quamobrem idem contingat aquâ suffocatis, postquam cinerem iis imposueris. Vnde fit, quòd insectorum alia aquis suffocentur; alia in iis solis vivant.

HÆc de gressu, ac volatu, sive integri corporis, sive etiam mutili. Nunc de spiratione dicam; quæ & ipsa certarum est partium motus. Non ejus penitùs expertia esse insecta, docet nos Aristoteles lib. de Somno & Vigilia *: Τὸ σύμφυτον πνεῦμα ἀναφυσώμενον, καὶ συνιζάνον φαίνεται. Δῆλον δὲ τοῦτο ἐπὶ τῶν ὁλοπτέρων· οἷον σφηκῶν, καὶ μελισσῶν, καὶ ἐν ταῖς μυίαις, καὶ ὅσα τοιαῦτα. *Spiritus quidam attolli vicibus, & subsidere cernitur. Quod facilè deprehendi potest in totipennibus: ut sunt vespæ, apes, muscæ, & id genus alia.* Pleniùs hoc explicaturus addit, non moveri animal, nisi intentione spiritûs; spiritum verò intendi retentione; eumque spiritum in respirantibus esse foris arcessitum; in non respirantibus, uti insectis, esse σύμφυτον, sive *innatum*. Vtcunque igitur insecta non respirent; quippe pulmonibus defecta, respirationis instrumento; imò & cordis expertia, cujus refrigerandi ergo est respiratio: non tamen spirare negandum, cùm spiritum attolli, & deprimi, videamus: sed alius hic est refrigerandi modus, quia perfrigerantur veriùs aëre undique per poros corporis admisso. Quæ & B. Basilii sententia est Hex. Homil. VIII. Dixeris, esse exsanguia; eaque non egere refrigeratione, ac proinde nec spiratione. Sed obstat huic sententiæ, quòd pro corde habeant aliquid ἀνάλογον *: uti & pro sanguine acceperunt succum vitalem. Horum igitur gratiâ opus fuerit, frigus quomodocunque admitti intus. Et quòd insecta vivunt jam dissecta, esse indicio videtur, partes etiam eas aëra & recipere, & admittere. Vide Aristotelem libro de Somno ac Vigilia; item de Respiratione: Plinium quoque lib. XI, cap. III. At inquias, non hæc tam solida esse, quàm aliquis putet. Esto enim, ut quædam insecta externo egeant aëre ad refrigerandum; uti calidiora illa, apes, pityocampæ, cantharides: nihil hoc tamen ad frigida illa pertinere; qualia sunt prope omnia. Sed enim facilè isti occurras. Vtcunque enim frigidiora minùs indigeant non dico respiratione, sed perspiratione: non tamen perspirationis omnino sunt expertia: ut indicio est, quòd oleo tinctæ moriantur. Nam unde hoc esse putemus, nisi quòd spiratio deficit, omnibus spirandi meatibus occlusis? quod ob angustiam in animalculis istis facilè fit. Hinc Plinius lib. XI, cap. LIII: *Quæ insecta appellavimus, omnia olei adspersu necantur.* Ælianus lib. IV de Anim. cap. XVIII: Τὰ ἔντομα φθείρεται, εἰ ἐλαίῳ τις ἐγχρίσειεν αὐτά. *Insecta perduntur, siquis oleo inunxerit.* Rationem adfert Alexander Aphrodisiensis problematum lib. I, cap. LXIV: Διὰ τί μέλισσαι, καὶ μύρμηκες, καὶ μυῖαι, καὶ καθόλου πάντα τὰ ἔντομα ζῶα, ὑπὸ ἐλαίου ἀπόλλυνται; Διότι τὰ ἀναπνευ[illegible] στενὰ τούτων, καὶ τὸ ἔλαιον γλίσχρον ὂν ἐμφράττει· καὶ οὕτως ἀπόλλυνται. *Cur apes, formicæ, muscæ, atque in universum omnia ab oleo pereunt insecta? Quia spirandi meatus iis sunt angusti: oleum autem,*

** cap. 2.*

** proportione respondens.*

autem, quoniam lentum est, omnem spiritui occludat viam. Quod cum fit, pereunt. Quando id præcipuè contingat, Aristoteles refert lib. VIII Hist. Anim. cap. XXVII: Πάντα τὰ ἔντομα ἀποθνήσκει ἐλαιούμενα· τάχιστα δ' ἄν τις τὴν κεφαλὴν ἀλείψας, ἐν τῷ ἡλίῳ θῇ. *Intereunt insecta omnia oleo inuncta: sed celerrimè, si capite illito exponantur Soli.* Similiter Plinius lib. XI, cap. XIX: *Oleo quidem non apes modò, sed omnia insecta exanimantur: præcipuè si capite uncto in Sole ponantur.* Nimirum, oleo Soli exposito, id tenuius fit, eoque altiùs penetrat meatus. Sed eadem insecta, si aceto adspergas, quasi reviviscunt. Videlicet acetum absterget. Etiam, si humore fuerint suffocata, à morte revocaveris, cineribus impositis. Quippe calore eorum priùs humor extenuatur, mox planè consumitur; unde, poris planè referatis, spiritus liberum habet exitum. Sed hæc loquimur de insectis terrestribus. Aquatilia enim insecta non suffocantur aquis; quandoquidem non nisi in illis vivunt. Dispar est conditio ob temperiem diversam. Terrestria aëreum; aquatilia aqueum exigunt humorem: ac aquatilia non refrigerii modò, sed etiam alimenti caussâ.

CAPVT LXXVII.

Apes sonum edere spiritu innato ad membranulam, quæ præcincturæ obtenditur, alliso. Quàm variè præcincturam illam nuncupet philosophus. Aristotelis locus enarratus. Duplex insectorum sonus, murmur, & cantus: estque sonus is vel ab spiritu intus alliso ad membranam incisuræ proximam; vel ab aëre exteriùs alis, aut cruribus, attrito. Cicadæ impropriè dicuntur ᾄδειν, vel etiam λαλαγεῖν: propriè autem τετλίζειν, vel laxius Latinis sonare, *ac* resonare. *Quæ cicadæ ἀχέται, quæque τεττιγόνιαι vocentur. Ἀχέτας non mutas esse, sed canoras minùs. Vnde fit, quod cicadæ Rhegina, & Locrenses, si alteræ in alterarum agrum transferantur, desinant esse vocales. Cur ranæ Cyrenaicæ non coaxent. Quare cicadæ mares magis canant feminis. Quamobrem circa solstitium demum cantillent, ac imprimis tempore meridiano. Non ore, nec sub alis sonum edere; sed illiso intus spiritu ad memoratam antea pelliculam: & cur cùm idem fiat à muscis, & vespis, sonus tamen nullus audiatur, quando sedent. Quòd tam dispar sonus alis reddatur, id à diversa adeò alarum natura provenire. Plinii ἀντιλογία, nunc cum Aristotele dicentis, locustas sonum edere feminum attritu; nunc stridere eas dentes conterendo. Perperam apud Theocritum ἀκρίδας reddi* cicadas: *& quid errori huic occasionem præbuisse videatur. Quâ parte resonent grylli.*

A spiratione nunc veniam ad sonum, quem reddunt insecta. Nam ut ad motum spiratio, sic ad spirationem sonus refertur. Spiritu enim & apes sonant; non dixero illo foris arcessito, forasque emisso, ut in respirantibus; quæ vocem edunt gutture quidem ad vocales concurrente, ad consonas verò linguâ, & labris: sed ab innato spiritu: de quo discrimine paullo antè adducebamus verba Aristotelis ex libro de Somno, ac Vigilia. Continuò autem sequitur apud philosophum modus ille, quo innatus iste spiritus bombum sive sonum efficit: Διὸ καὶ βομβοῦντα φαίνεται τὰ πτερωτὰ, ὅταν κινῆται τῇ τρίψει τοῦ πνεύματος προσπίπτοντος πρὸς τὸ ὑπόζωμα τοῦ ὁλοπτέρου· *iccirco alas habentia edunt bombum, cum se movent, attritu spiritus ad præcinctum allidentis.* Sententia est, insecta dare sonum spiritu illiso ad membranulam illam, quæ obtenditur præcincturæ. Hanc enim pelliculam Aristoteles eo in libello nunc διάζωμα, nunc ὑπόζωμα appellat: uti & alibi vocat ζῶμα, ζωστῆρα, & περίζωμα. Eundem soni modum docet nos libro de Iuventute, & annexis, part. ult. quæ est de Respiratione: ubi tradit, his animantibus corpus sub præcinctura distingui, quo per tenuiorem membranam refrigerentur: bombumque fieri τρίψει τοῦ ἐμφύτου πνεύματος τὸν ὑμένα· *attritu spiritus innati ad pelliculam.* Illustrat deinde hæc similitudine petitâ à ludicro puerorum; qui calamum inflaturi perforatum apponunt ad eum pelliculam, ad quam spiritus inflantium allidatur. Et sanè tibicines etiam foraminibus tibiæ variè imponunt digitos, ut allisione ad eos, pelliculæ vicem præstantes, varia oriatur harmonia. Sed non alius illustrior est locus, quàm lib. IV Hist. Anim. cap. IX *: ubi primò negat, insecta habere vocem. Nam, inquit, ea à pulmone per guttur proficiscitur; linguâ autem, & labiis, articulatim formatur. Atqui insecta, quia pulmonibus defecta, non respirant: ac proinde neque vocem edunt; sed tantummodo sonum: quæ vox multò est generalior; ut diximus etiam lib. III, cap. XXVII, & XLIV. Atque ex his colligit, τὰ ἔντομα ψοφεῖν τῷ ἔσω πνεύματι, οὐ τῷ θύραζε· *insecta sonare interiori spiritu, non foris admisso.* Sive, *spiritu insito, non foris arcessito.* Quem tamen locum aliter cepit Cæsar Scaliger: quando reddit, *admisso spiritu sonant, non emisso.* Verùm non dubium, quin τὸ ἔσω πνεῦμα idem sit, ac σύμφυτον: uti τὸ θύραθεν idem ac τὸ θύραζε. Atqui σύμφυτον non est foris admissum, sed *congenitum, innatumque.* Saltem σύμφυτον non est *externum*, interque alas foris elisum. Quare, si placet intelligere spiritum foris advenientem; id sic capere oportebit, sonum fieri spiritu foris sponte in corpus illapso, atque ita intus ad membranam proximè subditam incisuræ attritum fractumque. Sed ad Aristotelem redeamus. Is duplicem deinde sonum facit: quippe insectorum alia ait βομβεῖν *, ut apes, ac vespas: alia ᾄδειν †, ut cicadas. Addit deinde, Πάντα δὲ ταῦτα ψοφεῖ τῷ ὑμένι ὑπὸ τὸ σῶμα, ὅσων διήρηται· *Vniversa autem sonum cient membranâ, quæ obtenditur ad incisionem præcincturæ.* Hinc ostendit, dividi motum, in illum ab spiritu incluso, qualis apium est; & alterum ab exterioris corporis motu: qui duplex, vel ab alis, vel à cruribus; uterque ab attritu. A cruribus, ut in locustis; de quibus sic inquit: Αἱ δ' ἀκρίδες τοῖς πηδαλίοις τρίβουσαι

(ποιοῦσι)

* *Ex Cæs. Scal. dist. sect. 267.*

* *murmurare.*
† *canere.*

(πιέζοι) τ̃ ψόφον. Quod Gaza vertit: *Locustæ suis gubernaculis atterentes sonant.* At meliùs fortaſſe, ut ex ſuperiori capite liquet, Cæſar Scaliger: *Locustæ autem ſaltatoriis cruribus affricatis ſonum faciunt.* Ab alis verò, ut in muſcis, & apibus; quæ, ſeſe attollendo, alas dilatant, atque ita ſonum dant.

Quæ hactenus de inſectis ex Ariſtotele dicebamus, eadem Plinius enarrat lib. XI, cap. LI: *Vocem non habere, niſi quæ pulmonem, & arterias habent, hoc eſt, niſi quæ ſpirant, Ariſtoteles putat: icirco & inſectis ſonum eſſe, non vocem, intus meante ſpiritu & incluſo ſonante: alia murmur edere, ut apes; alia cum tractu ſtridorem, ut cicadas. Recepto enim ut duobus ſub pectore cavis ſpiritu, mobili occurſante membranâ intus, attritu ejus ſonare viſcera, ſat notum eſt. Cætera ſimul cum volatu & incipere audiri, & deſinere; ut muſcas, apes. Sonum enim attritu, & interiore aurâ, non animâ, reddi. Locuſtas pennarum & feminum attritu, creditur ſanè.* Vbi videmus, quatuor inſectorum genera ſono diſcrepantia referri, cauſſas etiam diſcriminis exponi. Ea inſecta ſunt, apes, cicadæ, muſcæ, & locuſtæ. Verùm non idem, quod Ariſtoteles, ac Plinius, de iis retulere, cæteris etiam viſum fuit. Præterea alia etiam de ſono earum in conſiderationem veniunt. Quocirca de quatuor iſtis, & aliis nonnullis, paullò diſtinctiùs dicemus.

Ordiar à cicadis, quia illud habent eximium, quòd qualicunque homines cantu oblectent. Atque hoc nomine celebrat eas magnus Mediolanenſium antiſtes B. Ambroſius lib. V, cap. XXII: *Quàm dulcis etiam in exiguo cicadis gutture cantilena! quarum cantibus medio æſtu arbuſta rumpuntur.* Vbi reſpicit illud III Georg.

Et cantu querulæ rumpunt arbuſta cicadæ.

Et *rumpuntur* etiam eſt in mellificio Ambroſiano Bartholomæi Vrbinatis epiſcopi: qui anno vixit CIↃ CCCC XII: ut eſt apud Philippum Bergomatem *. Quod indignum foret referri, niſi vidiſſem, qui *corrumperentur* imperitè repoſuerent. Continuò inde ſubdit Ambroſius: *Eoque magis canoræ meridianis caloribus, quo puriorem aërem id temporis attrahunt ſpiritu, cantus reſonant clariores.* Sed Ambroſio objectes, non bonos cantores, verùm malos poëtas, cicadis fuiſſe comparatos: qua de re ex Simonide diximus lib. IV Oratoriarum Inſtit. cap. VI, ſect. XII. Huic ſic occurrimus, ut raucus ſit eorum cantus, eoque inſuavis præ illo luſciniæ, vel etiam à poëtis attributo oloribus; quibus poëtæ boni conferuntur: plus tamen habere ſuavitatis, quàm aliis eſt inſectis; uti apibus, veſpis, crabronibus. Sanè ſi accuratè loquendum, cantus dici nequit. Ac propterea cautè Ariſtoteles lib. IV Hiſt. Anim. cap. IX non ᾄδειν * ait, ſed ᾄδειν λέγεται, *canere eas dicitur.* Quemadmodum nec proprius eſt ſermo, cùm eas λαλαγεῖν ait Theocritus Idyll. Z. Quippe λαλαγεῖν eſt à λαλαγὴ, hoc à λαλάζω, illud à λαλῶ: quod proprie eſt *loquor*: ac fortaſſe per reduplicationem venit ab Hebræo לוע, quod eſt *guttur*, formandæ vocis inſtrumentum. Cicada verò non loquitur, nec gutture ſonum edit. Quare nec λαλαγὴ proprie illi tribui videtur. *Fritinnire* illas ait minimè vetus ſcriptor carminis, quod Philomelæ nomen præfert, ineptéque inter Ovidiana reponitur. Varroni verò Virgulâ divinâ * minutarum avium pulli *fritinnire* dicuntur. Quare & hoc proprium ſit reſpirantium. Maro † itaque maluit de cicadis voce uti generali:

* in Chronico Supplement.

* canere.

* Apud Nonnium in Fritinnire.

† Ecl. 2.

Sole ſub ardenti reſonant arbuſta cicadis.

Præcipuè autem ſonant æſtate, ac diebus potiſſimùm canicularibus: ut ex Anania, Iamborum ſcriptore, traditum Athenæo lib. VII. Auctumno is cantus deſinit. Cauſſam ejus inferiùs referam. Nec omnes æſtate canunt: ſed majores, quæ Ariſtoteli ‡ vocantur ἀχέται, quaſi ἠχέται; ut apud Heſiodum in ἔργοις legas, ἠχέτα τέττιξ. *vocalis cicada*: nempe ab ἦχω, *ſono*. Minores eidem dicuntur τεττιγόνια, aliis τεττιγόνιαι: hoc video ab his *cicadaſtros*, ab illis *cicadellas*, verti: utrumque, ut cenſeo, appoſitum, & omnino ἀναλόγως * factum. Minores iſtæ ſtatuuntur ἄφωνοι, ſive *mutæ*: quod cautè capiendum. Nec enim planè non canunt: ſed ſunt, ut Plinius † de iis refert, *minùs canoræ*. Quare diſpar eſt ratio Locrenſium, & Rheginarum: quarum illæ in Rhegino, hæ in agro ſilent Locrenſi, licet ripæ fluminis medii nec jugeris ſpatio diſtent; ut Ælianus ‡ ſcripſit. Cujus ratio à ſexu peti nequit; ſed ex eo, quia temperies loci variet. Vt ſimilis in hiſce inſectis ratio ſit, ac ranis * Seriphiis: quæ ſunt mutæ ob aquæ nimium humorem. Nam ſiquis in aquas transferat craſſiores, fiunt vocales. Nec ranæ Cyrenaicæ †, ut cum Marone ‡ ſic loquar, loquaces ſunt; idque ob aquæ amaritiem. Autor de utroque Theophylactus Simocattus problemate phyſico XVIII. Sed à propria intemperie eſt, quòd in cicadis * mares canant, feminæ non item: ut Ariſtoteles ait lib. V Hiſt. Anim. cap. XXX *, Plinius lib. XI, cap. XX, Ælianus lib. I de An. cap. XX. Et convenit hoc Heſychii: Ἀχέται, ὁ ἄῤῥην τέττιξ ὁ λαλίστατος· *Acheta cicada mas, qui maximè loquax.* Aliis placet, ἀχέτας, & τεττιγόνια, non ſexu, ſed magnitudine, & voce, diſtingui. Sed ſolos mares canere, vulgus etiam ruſticorum ait: quod in talibus non eſt aſpernandum: præſertim ubi etiam ratio pro iis facere videtur. Nam cantus eſt à ſpiritu vegetiore; qualis potiùs maris, præſertim magnitudine præcellentis. Sin & quædam femellæ canunt, hæ quaſi viragines habeantur. Ac jam olim rationem illam attulit Theophylactus Simocattus problemate phyſico XIII: ubi ait, cicadam videri Pythagoræ diſcipulam: ac cauſſam hanc ſilentii eſſe, quòd ea ſit mare humidior, & frigidior; licet alioqui & mares ſatis frigidi ſint temperamenti. Vnde eſt, quòd canere demum incipiant circa ſolſtitium: præterea meridie quidem, cùm intenſior eſt calor, valde ſint vocales; at ſonare deſinant Sole occidente.

‡ lib. 5 Hiſt. An. cap. 30.

* formationis aliarum vocum convenienter.

† lib. 11. cap. 26.

‡ lib. 5 de An. cap. 9. Vid. & Plinium lib. 11, cap. 27.

* Plin. lib. 8, cap. 58.

† Ibid. & apud Ariſtotel. Admir. Audit.

‡ 3 Georg.

* ſive ex diſt. Caſ. Scal. cap. 24. ſect. 279.

Quo-

Quomodo cicadæ canant, ne inter veteres quidem convênit. Imperiti ore id fieri censent. Sed obstat, quòd etiam canant capite præciso: ut traditum Alberto Magno lib. XXVI de Anim. & Cardano lib. VII de Varietate Rerum, cap. XXVIII. Alii putant, concussione alarum, quas nactæ quaternas, reddi sonum. Hinc Sappho
* pag. 130, edit. Florent. sive Morelliana p. 63. apud Demetrium Phaler. * Πτερύγων δ' ὑποκακχέει λιγυρὰν ἀοιδάν· *Sub alis autem fundit at argutam cantilenam.* Imò Hesiodi etiam est in
† vers. 580. Ἔργοις † lib. II:

--- Καὶ ἠχέτα τέττιξ
Δένδρεῳ ἐφεζόμενος λιγυρὴν καταχεύετ' ἀοιδὴν
Πυκνὸν ὑπὸ πτέρυγος.

— Et canora cicada,
Arbori insidens, stridulum effundit cantum
Frequenter sub alis.

Quem ad locum hæc scholiastes ejus, Pro-
‡ pag. 133, edit. Rapheleng. clus Diadochus ‡: Ὁ τέττιξ ᾄδει ὑπὸ ταῖς πτέρυξι τρίβων ἑαυτὸν, καὶ τὸν ἦχον ἐκπέμπων· οὕτω γὰρ αὐτὴν ᾄδειν φασί· *Cicada canit sub alis, atterens seipsam, & sonum emittens. Sic enim canere eam ajunt.* Nec multum abit Horapollo, qui lib. II, cap. LV ait, eam διὰ τῆς ῥάχεως φθέγγεσθαι, *dorso resonare.* Sunt & aliæ aliorum de cantu hoc opiniones. Nobis ob ea, quæ antea adduximus, persistere animus est in sententia ex Aristotele, Plinioque, superiùs adductâ. Nempe ut sonus fiat à spiritu intus allidente ad membranam præcincturæ obtentam. Quem modum etiam assignavi lib. III, cap. XXVII.

Quærat aliquis, si hæc ita sunt, cur muscæ, & vespæ, non edant sonum, nisi volantes; cicadæ etiam sedentes. Nempe cicadis est caloris paullo plus. Itaque spiritus iis insitus memoratam ad pelliculam sæpius, ac vehementius, impellitur: unde sonus ejusmodi, quem liceat audire. At muscæ, & similia, sunt frigidiora: ut sonus audiatur quidem, cùm vehemens intus motio est, uti quando volant: at si sedeant, quia exilis tum is motus, eò vel sonus sit nullus, vel saltem non ejusmodi, ut ab homine possit sentiri.

Imò si Cæsarem Scaligerum audimus, quod de muscis dictum, in apibus etiam locum habet. Nam hac parte, quod rarò facit, deserit Aristotelem, ac ab iis quoque, non spiritu intus alliso; sed alarum agitatione, sonum reddi ait. Vide eum adversus Cardanum Exercitat. CCLXXIII. Verùm quid si dicamus ambo ista in apibus concurrere?

Sed quicquid de apibus sit, saltem insecta quædam alis resonant. Cur verò id aliæ magis aliis faciant, ab alarum diversa pendet natura. Quod eidem Cæsari Scaligero egregiè ostensum Commentario in Aristotelicam Animalium Historiam lib. IV, cap. IX, sect. CCLXVII. Nempe alæ papilionum, ob mollitiem, sonum edunt nullum; illæ muscarum, aliquem, quia membranaceæ sunt; majorem crabrones, propterea quòd iis sint duriores; maximum scarabæi, quia crustaceæ. Culices interim tenuem, & acutum, ob alarum angustiam.

Nunc videamus, quod extremo loco cùm Aristoteles ait, tum Plinius quoque: qui in verbis quidem superiùs allatis cum philosopho consentit; sed à se ipso abit lib. XI, cap. XXXIX, his verbis: *Vox locustarum proficisci ab occipitio videtur. Eo loco in commissura scapularum habere, quasi dentes; eosque inter se terendo stridorem edere, circa duo æquinoctia maximè; sicut cicadæ, circa solstitium.* Nisi dicere velimus, hic Plinium ex sua loqui sententia: ex aliena verò id facere, cùm illum tribuit sonum feminibus contritis: & ideo dixisse superiùs, *creditur sanè.* Mirum verò, quòd in locustarum etiam sono putarint musicum quid inesse. Nam ut Maro dixit Eclogâ IX:

--- Sed argutos interstrepere anser olores:

ita Theocritus Idyll. VII ait,

--- Βάτραχος δέ ποτ' ἀκρίδας ὥς τις ἐρίσδω·
Sed velut rana quædam contra locustam contendo.

Vbi sic scholiastes Græcus: Τῶν ἀκρίδων εἰσί τινες, αἳ συρίζουσιν ἐναρμόνιον. *Locustarum quædam canunt harmonicum quiddam.* Id cùm absurdum videretur erudito Theocriti interpreti, ἀκρίδας maluit vertere *cicadas*: nempe quia de cicadarum cantu res notissima. Vnde Maro, ut antè vidimus,

--- resonant arbusta cicadis.

Et credo, meminerat doctus ille vir, cicadas etiam de poëtis dici, licet non optimis; ut mox parebit. Verùm omnino ἀκρίδες Theocrito etiam sunt *locustæ*: quas sonum reddere, satis docent Aristotelis, & Plinii verba superiùs adducta. Et verisimile est, in Sicilia, (Siculus enim Theocritus erat) locustas quasdam magis fuisse aliis canoras. Nam mirum in modum variat vox insectorum pro locis, ubi degunt; quemadmodum diximus.

Gryllus quoque sonum edit: sed ut cicada, parte alvi fistulatâ; non, ut locustæ, feminum attritu; uti nec alis. Sic Scaliger Exercit. CCLXXIII. Non igitur iisdem, ac locusta, instrumentis; quod traditum Iulio Casserio Placentino; sed reprehensum etiam ab Vlysse Aldrovando *. * lib. 4 de insectis, cap. 2.

CAPVT LXXVIII.

Insectorum usus deinceps ostenditur: ac primùm in cibo. Vesci enim iis non muta modò animantia; uti tum aves, in his gallinas Indicas, & vulgares; tum quadrupedes, velut ursos: sed homines ipsos. Sic olim comestas Græcis cicadas, maximè τεττιγομήτρας, *& cicadas assas. Hodieque cicadas edi Americanis: imò & gryllos, ac locustas. Ioanni Baptistæ in cibo fuisse, non* ἐγκρίδας, *ut in Ebionitarum erat Euangelio; non* ἀκρέμονας, *ut Hieronymo Montuo visum; non* ἀχράδας, *ut credidere alii: verùm* ἀκρίδας, *prout recepta habet B. Matthæi lectio: ac voce eâ non plantarum germina intelligi, sed locustas: iisque Æthiopes, & alios Orientis, ac Libyæ populos, vesci solere, ex scriptoribus variis ostensum. Interea cibum hunc fuisse insalubrem, ex eo colligitur, quòd gentes* ἀκρι-

δοφάγοι brevis essent vitæ, & misero mortis genere perirent. Varii in cibis vermes; & Afris, limaces.

HActenus spectavimus naturæ miranda in insectis, ac præcipuorum etiam adduximus caussas; ut ita faciliùs à caussis secundis mens humana adscendat ad Deum, naturæ ipsius auctorem. Nunc, ut in animantium factum cæteris, sic deinceps de multiplici loquar utilitate, quam ex insectis capere est. Vulgo aut nullus, aut parvus eorum usus appâret, quia non cedant in cibum. Negare tamen non possunt, muta iis vesci animantia. Sic aves penè omnes erucis capiuntur, ac vermibus terrestribus: papilionibus item gallinæ Indiæ: imò & araneis gallinæ nostræ: idque citra noxam, si adsit modus. Plinii etiam est lib. x, cap. LXXIII: *Vrsi & fruge, fronde, vindemiâ, pomis, vivunt, & apibus; cancris etiam, & formicis.*

Sed enim dixeris, non de rationis expertibus negari; verùm homine duntaxat. At de hoc quoque eos ratio fugit. Cicadæ enim sunt edules: præcipuè τεττιγομήτρα, quasi *matrem cicadarum* dicas. Hæc ex vermiculo nascitur, & priusquam cortex rumpatur, indéque cicadæ prodeant, gustu est suavissima. Ante coitum acceptiores sunt mares: à coitu feminæ; idque ob ova candida, quæ gestant. Sunt enim illa gustui pergrata. Quorum auctor Aristoteles lib. v Hist. Anim. cap. xxx *. Etiam Antiphani Comico in Oenomao, sive Pelope, inter cibaria referuntur τέττιγες ὀπτοὶ, *cicadæ assæ*: ut videre est apud Athenæum lib. IV †. Aristophanes item in Horis, apud eundem Athenæum in IX ‡, inter cibos hieme venales refert cicadas. Plinii quoque est de iisdem lib. XI, cap. XXVI: *Gentes vescuntur iis ad Orientem, etiam Parthi opibus abundantibus.*

* sive ex dist. Cas. Scal. cap. 25, sect. 278, & 280.
† cap. 3, sive edit. Commel. p. 131.
‡ cap. 3, sive editionis Commel. p. 372.

In India item Occidentali in populo Carabi, & juxta sinum Darienum, & in Vraba, cicadis vescuntur, tum siccis, tum salitis: quemadmodum testantur, cùm alii, qui regiones eas descripserunt; tum Gonsalvus Oviedus. Atque addit, fine eo sportis integris vel pretio divendi, vel mercibus aliis commutari. Nec de cicadis modò id refert; sed gryllis etiam, & locustis. Est verò gryllus non scarabæi genus, ut Plinius putavit: non locustæ, ut traditum aliis: imò nec cicadæ, sed propiùs tamen accedens; quippe cantu non multùm absimile, nec formâ, alis exceptis. Vocant Belgæ *crekel*, vel *nachtcrekel*. Valde enim eos ratio fugit, qui sic cicadam interpretantur; cùm id animalculum terris Belgarum vix reperiatur.

Locustæ verò vetustis etiam temporibus in cibo erant. Vt Ioanni Baptistæ Matth. III, 4, Η ἢ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες. Quamquam non ignorem, in Ebionitarum Euangelio non ἀκρίδες fuisse, sed ἐγκρίδες, ut Epiphanius * testatur. Est verò ἐγκρὶς bellarium in oleo, & aqua coctum; ut proditum Athenæo lib. III †, & imprimis lib. XIV ‡; ubi Stesichori ista promit:

* in Ebionæorum hæresi, qua numero XXX.
† cap. 27.
‡ cap. 14.
Præmissis iis video in fragmentis Stesichori à Fulvio Vrsino editis: Θίμαθε τὸ πρόσθεν ἄμης ἐκτρίδας, Nam pro ἄμης ἐκτρίδας, jubet reponere ἄμης ἐγκρίδας.

Χόνδρον τε, καὶ ἐγκρίδας,
Ἀλλά τε πέμματα, καὶ μέλι χλωρόν.
Alicamque, & encridas,
Aliaque bellaria, & flavum mel.

Habes & eam vocem apud LXX: puta Exod. XVI, 31, & Num. XI, 8. Sed profectò, quomodo austeræ vitæ, qualis illa Ioannis Baptistæ erat, argumentum fuerit, quòd placentis, vel id genus vesceretur bellariis? Alii igitur aliter legere jubent: ut Hieronymus Montuus, Mirebelli Dominus, & Christianissimi Regis Medicus ordinarius libro de Sanitate tuenda cap. III: *Pro* ἀκρέμονες, inquit, ἀκρίδες, *lubrico lapsu, quantum opinor, suppositum est Matth. III in Divi esca Ioannis.* Sed durum creditu, ei pro cibo fuisse ramos prægrandes, vel etiam virgulta; ut illam vocem reddidit B. Hieronymus in Esaiæ cap. XIII. Præterea in nullis codd. MSSis id invenias, nec meminere ejus lectionis veteres ulli. Vti neque reperias, quæ aliorum suspicio, ἀχράδες: quod εἶδος ἀχράδος * ἀπίου, Aristoteli, Dioscoridi, aliis, etiam Columellæ lib. x. Non abeundum itaque à recepta, ac constantissima lectione, quæ est ἀκρίδες. Sed sic quoque in dubio est, utrùm hoc vocabulo locustæ, an plantarum germina, intelligantur. Posterius voluit Perottus, &, si Abulensem audimus, etiam Brocardus in Descriptione terræ Sanctæ. Imò legas hanc sententiam apud Euthymium, ac Theophylactum quoque. Quin hisce antiquior eandem secutus Isidorus Pelusiota lib. I, ep. CXXXII: qui scribere non veretur, animal hîc intelligi ἀμαθῶς, *imperitè*: omnino enim signari ἀκρέμονας βοτανῶν, ἢ φυτῶν· *summitates herbarum, vel plantarum.* Quid quod è Latinis quoque id placuit vetustiori istis omnibus Paullino? Ita enim ille carmine de Ioanne Baptista:

* genus piri sylvestris.

Præbebant victum facilem sylvestria mella,
Pomáque, & incultis enatæ cautibus herbæ.

Vt ab usitata ἀκρίδος significatione recederetur, non aliud fecit, quàm quòd nescirent, variis olim locis locustas fuisse pro cibo, hodieque esse. Priùs illud constat ex Aristophanis Acharnensibus, & Plutarchi Symposiacis: ac præcipuè Agatharchide apud Photium *. Narrat is, gentem esse Æthiopicam ἀκριδοφάγων, q. d. *locustivororum*, ex eo nomen sortitam, quia animali hoc, quod ἀκρίδα, sive *locustam*, dicimus, vesceretur. Ambigit autem, utrùm, quòd rarò annum excedat quadragesimum, sit ex nativa corporum temperie, an aëre corrupto, an alimento, quod diximus. Postremum verò illud credere mavult Hieronymus Mercurialis lib. II Var. Lect. cap. xx. Idem verò, Agatharchidem in eo secutus, de gente illâ prodidit Diodorus Siculus lib. III †, & Strabo lib. XVI ‡. Plinii quoque est lib. VI, cap. XXX: *Pars quædam Æthiopum locustis tantùm vivit fumo & sale duratis in annua alimenta: ii quadragesimum annum vitæ non excedunt.* Etiam Parthos iis vesci, tradit lib. XI, cap. XXIX: *Parthis*, inquit, *& locustæ in cibo gratæ.* Firmat hæc etiam B. Hie-

* bibliotheca cod. 250.
† pag. 162, edit. Wechel.
‡ pag. 772, edit. Paris. an. 1620.

B. Hieronymus lib. II in Iovinianum, cap. VI: *Orientales, & Libyæ populos, quia per desertum, & calidam eremi vastitatem, locustarum nubes reperiuntur, locustis vesci moris est. Hoc verum esse, Ioannes quoque Baptista probat.* Similiter Ioannes Leo in descriptione Africæ lib. IX, cap. de Animalibus: ubi inter alia hæc legas: *Arabiæ desertæ, & Libyæ populi, locustarum adventum pro felici habent omine: nam vel elixas, vel ad Solem desiccatas, in farinam tundunt, atque comedunt.* Tradit quoque idem Clenardus in epistolis. Sic igitur colligimus, nihil esse caussæ, cur putemus, Io. Baptistam aliud edisse, quàm locustas: præsertim, cùm sint inter cibos Iudæis concessos; ut liquet ex Levitici cap. XI, 21, 22. Secutusque hanc etiam sententiam Cæsar Scaliger in lib. V Arist. Hist. An. cap. XXVIII *: *Nota*, inquit, *ex Dioscoride, locustas esitari solitas; ne Grammaticorum pertinacia pergat ineptire de locustis Divi præcursoris Domini.* Grammaticos ait: imperitiores sacri ordinis voluit dicere. Nec eum improbo sermonem, quia parte istâ disquisitio est, si non Grammatica, saltem non fori Theologici, quatenus Theologi sunt. Etsi verò locustæ fuerint in cibo: meritò tamen diuturnior earum usus suspectus sit, ut insaluberrimus. Hæc suspicio inde potissimùm provênit, quòd ἀκριδοφάγοι, de quibus antea diximus, brevis fuerint vitæ, & misero soleant mortis genere perire. Agatharchidæ de hoc verba inferiùs adducam, cùm de malis, quæ insecta dant nobis, agetur.

* Sive ex dist. Cas. Scal. cap. 23, fol. 271.

Sunt & alia insecta in cibo. Vt cossi: de quibus ita Plinius lib. XVII, cap. XXIV: *Iam quidem & in hoc luxuria esse cœpit; prægrandesque roborum* (vermes) *delicatiore sunt in cibo: cossos vocant: atque etiam farinâ saginati hi quoque altiles fiunt.* Ælianus item lib. XIV de Anim. cap. XIII narrat, Indorum regi in mensis secundis apponi vermem quendam in planta nascentem, & igni tostum: eum delicatissimum ab Indis haberi, ac idem testari quosdam Græcorum, qui gustassent. Sed & Ioannes Mandevil Anglus, qui ante annos claruit prope CCC, tradit, in insula Talache principibus apponi in mensis è lignis putridis enatos. Indos è lumbricis placentas conficere, refert Ioa. Manardus. Indos Occidentales etiam crudis vesci vermibus, prodidit Ioannes Lopez.

Afris hodie limaces, sive cochleas nudas, in cibo esse, comprobat Brasavolus testimonio suorum Ferrariensium; qui anno CIↃ IↃ XXXV cum Imperatore Karolo V profecti sunt Tunetum.

CAPVT LXXIX.

De melle, ejusque apud veteres usu in cibo, ac potu. Mulsi ἔνυμον. *Vino Falerno, vel Massico, mel Atticum, aut Siculum, misceri solere. In anticœnio non laudatum è vino generoso οἰνόμελι. Commendatius aliàs è vino vetere. Vt à mulso vinum melitites, & melicrato differat hydromeli: ac quæ gentes jam olim hydromeli pro vino usurparint.* Mellina *quid. Mella quædam amara. Dictum Ionathanis, melle visum sibi redditum, è Plauto illustratum. Mel vitam producere, ostensum exemplo Pollionis Romuli, ac Democriti. Cur apes diutiùs vivant, quàm insectorum alia. Melle etiam cadavera conservari solere: cujus tamen loco & ceram usurparint. Vnde ea vis sit melli.*

ALiquid est, quòd insecta quædam in cibis esse diximus. Sed minutum est præ illo, quod referam de fructu quorundam; ut apicularum melle; quo sic veteres sunt in cibo usi, uti nos sacchara solemus. Nec minoris mel fieret, quàm saccharum, nisi terrarum ubique nasceretur. Quippe sic vita est hominum, ut temnant vulgaria; illa penè sola eos juvent, quæ è longinquis petuntur locis. Ac in cibo quidem trifariam illud fuit: per se, vel pani illitum, vel mixtum placentis, & aliis operibus dulciariis: ut quæ Petronius, sed tralatitiè, *mellitos* dixit *globulos*.

Præterea usi sunt melle in potu. Præcipuè autem miscebant vino austero, quod melle mulcebant, hoc est, leniebant: unde &, quod Græcis οἰνόμελι, Latini *mulsum* dixere: nisi simpliciter ex *mel* factum malis. Ex vinis hisce fortibus, & austeris, erat Falernum, & Massicum. Iis nomen à Falernis, & Massicis montibus: quos in Campania statuit Plinius lib. III, cap. V. Hujusmodi vino miscebant imprimis mel Atticum, vel etiam Siculum, quod bonitate erat proximum: ut est apud Martialem lib. XIII, ep. CIV, & CV. In antecœnio tamen minùs id laudabatur, quod ex vino esset Falerno; eoque nomine Aufidium damnat Horatius *, quòd primis etiam poculis hoc uteretur, cùm lene mulsum tum sit convenientius. Ab ætate aliàs esse commendatio solet. Vnde Plinius libro XXII, cap. XXIV: *Semper mulsum ex vetere vino utilissimum, facillimèque cum melle concorporatur; quod in dulci nunquam evenit.* Quo pacto autem fiat mulsum, referunt Geoponica Constantino dicata lib. VIII, cap. XXIV. *

* lib. 2. sat. 4.

* Græca edit. Bas. p. 211.

Est & vinum melitites: quod quomodo ab mulso differat, docet his verbis Dioscorides lib. V, cap. XV: Οἶνος μελιτίτης διαφέρει τοῦ οἰνομέλιτος, ὅτι ἐκεῖνο μὲν ἐξ αὐστηροῦ οἴνου, καὶ παλαιοῦ, καὶ ὀλίγου μέλιτος σκευάζεται· ὁ δὲ μελιτίτης πρὸς ε. χόας αὐστηροῦ γλεύκους, μέλιτος χοῦν ἕνα, καὶ ἁλὸς κύαθον ἕνα· *Vinum melitites differt à mulso, quòd illud ex austero, & vetere fit vino, ac melle exiguo: melitites autem, adjecto ad quinque austeri musti congio mellis uno, & salis cyatho.*

Præterea est aqua mulsa, quæ Græcis μελίκρατον, vel ὑδρόμελι. Nisi quòd melicratum potiùs dicatur, si recens aqua misceatur melli ad usum repentinum, ac usus ejus vix esse soleat extra medicinam: hydromeli autem ex veteri fit mistura; ut Dioscorides ostendit libri ejusdem cap. seq. Hoc extra medicinam loco vini usos esse Celtiberos, docet Diodorus Siculus lib. V: ac Aristoteli in Auditionibus Mirandis idem proditum de Taulantiis, Illyridis populo, ut

ibidem legas, ac Epidamno vicinis, ut Thucydides indicat. Quos Macedoniæ partem à Plinio, & Appiano, fieri, nihil mirandum; quando inter eas gentes, ob bella continua, variare imperii limites solent. Imò videtur & Græcorum is fuisse mos, priusquam vinum nossent. Plutarchus quidem lib. IV Sympos. quæst. V tradidit, ante vinum inventum pro eo œnomeli bibi in conviviis solere. Quomodo fiat hydromeli, docent Geoponica antè dicta cap. XXVI, & XXVII. Planè verò iis adsentio, qui per *mellinam* intelligunt *hydromeli* apud Plautum Pseudolo act. II, sc. IV; ubi jungit,

Murrhinam, passum, defrutum, mellinam. ---

Quòd verò sic melle gauderent veteres, sine dubio fuit ab grato ejus sapore. Vt in tam exiguo apicularum mole non solùm miremur maximas animi virtutes; de quibus antea diximus: sed etiam fructum amemus dulcissimum, & sapidissimum. Atque inde comprobat Siracides in Ecclesiastico cap. XI, 3, non debere homines æstimari ex corporis statura. Nam inquit, Μικρὰ ἐν πετεινοῖς μέλισσα, καὶ ἀρχὴ γλυκασμάτων ὁ καρπὸς αὐτῆς· *Exigua in volatilibus est apis: & principatum inter dulcia obtinet ejus fructus.*

Ab hac dulcedine quoque est, quòd veteres blandiendo dicerent *mel*, vel *melculum suum* *: aut *mulsa loqui* †, & *mulsa mea* ‡. Interim & mella sunt amara; ut in Sardinia, ob absynthii copiam: quemadmodum ait Dioscorides lib. II, cap. CI.

* Plaut. Mostell. & Casin.
† Idem Pœnul.
‡ Idem Stich.

Altera etiam commendatio est, & longè excellentior. Nam vires quoque reficere, ac recreare, exemplo discimus Ionathanis, filii Sauli; de quo illud in prioribus Regum * libris, Samueli attributis, refertur, ut, cùm paterni hujus ignarus edicti, nequis cibi quicquam ante partam caperet victoriam, mel in sylva fluitans gustâsset: dixerit oculos isto sibi illuminatos: hoc est, vires sibi redditas priores, quæ fame antea planè erant debiles; sic ut & oculi vix viderent, genua vix sustinerent. Quod à fame provenire, docet Curculio Plautinus †:

* lib. 1 Samuelis, cap. 14, vers 29.
† Curcul. act. 2, sc. 3.

--- *Tenebræ oboriuntur, genua inediâ succidunt.*

Et mox:

--- *Perii, prospicio parum:*
Os amarum habeo, dentes blennos, lippiunt fauces fame.

Quæ satis ostendunt, cur Ionathas famelicus, paullulo mellis comesto, sibi oculorum dixerit redditum lumen. Nam cùm omnis id habeat cibus, ut vires deperditas instauret: tum præcipuè hoc, uti vinum, sic mel præstat; quia ambo subtilia sint, eoque citiùs vires diffundant.

Quanti præterea illud est faciendum, quòd mel vim habet maximam in putredine arcenda! unde est, quòd ætatem hominis producat. Plinius lib. XXII, cap. XXIV: *Multi senectam longam mulsi tantùm nutritu toleravere; neque alio ullo cibo, celebri Pollionis Romuli exemplo. Centesimum annum excedentem eum Divus Augustus hospes interrogavit, quanam maximè ratione vigorem illum animi corporisque custodisset? At ille respondit: intus mulso, foris oleo.* Didicerat hoc à Democrito. Itidem enim, ut Diophanes prodit *, Δημόκριτος ἐρωτηθεὶς, πῶς ἂν ἄνοσοι καὶ μακρόβιοι γίγνοιντο οἱ ἄνθρωποι, εἶπεν, εἰ τὰ μὲν ἔξωθεν ἐλαίῳ τοῦ σώματος, τὰ δὲ ἔνδοθεν μέλιτι χρίοιντο. *Democritus rogatus, quomodo homines manerent incolumes, & fierent longævi, dixit, si exteriores corporis partes oleo, interiores autem melle illeverint.* Sanè Democritus hic per omnem vitam melle fuit delectatus: ac anno demum CIX decessit: ut ex Hipparcho proditum est Laërtio lib. IX. Etiam mellis esui tribuerim, quòd apes insectorum sola vivunt in annum septimum, vel etiam decimum: ut ex Aristotele, Columella, Plinioque superiùs dictum. Nimirum, ut idem Plinius * inquit, *Mellis natura talis est, ut putrescere corpora non sinat.*

* Geoponicôn lib. 15, c. 7.
* lib. 22, cap. 24.

Nec viva modò corpora conservat: sed, ut Columella † ait, etiam exanima: quæ iccirco Democritus, antea quoque memoratus, melle jussit condiri: ut Varronis ‡ illud docet περὶ ταφῆς: *Quare Heraclides Ponticus plus sapit, qui præcepit, ut comburerent, quam Democritus, qui, ut in melle servarent: quem si vulgus secutus esset: peream, si centum denariis calicem mulsi emere possimus.* Sic sepultum fuisse Alexandrum Magnum, indicat hoc Papinii in Sylvis:

† lib. 12, cap. 45.
‡ apud Nonium.

Duc & ad Æmathios manes; ubi belliger urbis
Conditor Hyblæo perfusus nectare durat.

Lacedæmonii quoque solent corpora regum suorum longè à patria mortuorum melle condire, atque ita domum reportare. Vnde Xenophon lib. V de rebus Græcorum sic scribit de rege Agesipolide, qui non procul ab Olyntho urbe mortuus erat: Καὶ ἐκεῖνος μὲν ἐν μέλιτι τεθεὶς, καὶ κομισθεὶς οἴκαδε, ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς· *Atque ille quidem in melle repositus, & domum reportatus, sepulturâ regiâ est affectus.* De Agesilao etiam, mortuo in Menelai portu inter Cyrenas, & Ægyptum, similiter Diodorus Siculus lib. XV: Καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐν μέλιτι κομισθὲν εἰς τὴν Σπάρτην, ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς τε καὶ τιμῆς· *Et corpus* (Agesilai) *in melle deportatum Spartam, & decoratum regiâ sepultura, honoreque.* Sed de isto paullò aliter Cornelius Nepos, & Plutarchus, uterque in vita Agesilai: ubi tradunt, quia mel deesset, ceram fuisse circumfusam. Nempe cera mellis quodammodo pars, sanè affinis; unde eandem penè habet facultatem. Addam & exemplum partus monstrosi. Plinius lib. VII, cap. III: *Claudius Cæsar scribit, hippocentaurum in Thessalia natum eodem die interiisse. Et nos principatu ejus adlatum illi ex Ægypto in melle vidimus.*

Nec obscura mihi ratio videtur, cur hanc mel habeat vim conservandi cadavera; etsi nihil sit illis pronius ad putredinem. Quippe mel naturæ est aëreæ, &, nisi coquendo nimis eliquetur, lentore suo tum calorem constringit, ac continet nativum, ne exeat; tum arcet externum, sive peregrinum, ne intus subiens temperiem solvat.

C A-

CAPUT LXXX.

Ad morborum ex insectis remedia transitur. Ita tertianæ mederi araneam lycon; quartanæ alterum aranearum genus: item cimices, vel, secundum alios, cochleas potiùs. Adhæc pseudosphecem, & non unum scarabæi genus, item caudam scorpionis, & erucam: cujusmodi interim remedia a Magis superstitiosè referantur. Itidem limacem, multipedam, vermiculos certos. Cochleas nudas *idem esse, ac* limaces; limaces conchæ implicitos *idem, ac* cochleas. *Mellis medicina contra morsum canis rabiosi, vulnera serpentium, & alia venena. Cimicum item, & locustarum, adversus venena remedium.*

EX hisce manifestum puto, quanta sit facultas insectorum, ac præcipuè fructus ejus, quem ex apibus percipimus, idque in nutriendo, & reparandis viribus, vitâque homini producendâ. Quæ non ad sanos modò, sed ægros etiam, se extendunt. Sed ut de ægris liquidius sit, diffundam me per varia morborum genera, in quibus medicina petatur ab insectis. Cæterùm omnes morbi æstimantur ex locis affectis, pro caussæ influentis admissione ad certam speciem restrictis. Pro hujusmodi determinatione, &, ut loquuntur, specificatione, distribuuntur in internos, externos, & mixtos. Interni, ut antea quoque diximus, vel sunt totius corporis, vel partis alicujus. Vniversi sunt corporis, tum febres, tum morbi ex veneno provenientes. Febris siquidem est calor præter naturam in corde quidem accensus, sed toti inde corpori communicatus; ut Avicenna tradit lib. IV, fen. I. Ac in veneno item, cuicunque id parti primò sit adfusum, spiritui quoque vitali imprimitur: is in partes intermedias agit, priusquam ad cor pertingat: hinc cor ipsum, velut sedem, petit: unde partes, priùs vicinæ, mox aliæ, aliæque, infici solent. Nunc utrique isti morborum generi ab insectis esse medicinam, planum faciam.

In febri continua cum melancholia hypochondriaca expedit hirundines apponi ano, & sex demi sanguinis uncias: ut dial. IV suadet Antonius Mundella, ac inde memorat Vlysses Aldrovandus lib. VII de Insectis, cap. X.

Dioscorides lib. II, cap. LXVIII ait, araneum, quem vocant ἀλυκὸν, vel etiam λύκον (sic appellari etiam Hesychius autor est) sanare febres tertianas, si emplastro subactus, & linteolo inductus, fronti ac temporibus inducatur. Idem sic Plinius expressit lib. XXX, cap. XI: *In tertianis fiat potestas experiendi, quoniam miseria spei delectat, anne aranei, quem lycon vocant, tela cum ipso specu toto, resinâ ceráque impositâ utrisque temporibus, & fronti prosit; aut ipse calamo adalligatus: qualiter & aliis febribus prodesse traditur.* Hoc tamem remedium à posterioribus fuisse rejectum, ex Marcello Empirico licet cognoscere.

Est & alterum aranei genus, candidam, tenuem, & densam texens telam. Hoc alutâ involutum, deque lacerto suspensum, dicitur τεταρταϊκαῖς περιόδοις θεραπεύειν· *mederi quartanis circuitibus*: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXVIII.

Medentur iisdem cimices in cubiculo enati, numero septeni, si fabis inclusi, inque cibo assumti, πρὸ τῆς ἐπισημασίας, *ante accessionem febris*, comedantur: ut Dioscorides auctor est lib. II, cap. XXXVI. Eamque Dioscoridis sententiam Serenus Sammonicus his versibus approbavit:

Allia non pudeat terno cum cimice trita,
Et diluta mero, mediis haurire diebus.

Imò Marcellus Virgilius in quavis febri cimices in pulverem tritos, præberi utiliter refert. Huic tamen remedio Plinius repugnat lib. XXIX, cap. IV, his verbis: *Cætera, quæ de cimicibus tradunt, vomicæ, & quartanarum remedia, aliorumque morborum, quamquam ovo, aut cerâ, aut fabâ inclusos, censeant devorandos, falsa, nec referenda arbitror.*

Sed loco hujus aliud ipse remedium suggerit lib. XXXII, cap. X: puta *cochleas fluviatiles in vino recentes.* Et addit, *quosdam ob id adservare sale, ut dent tritas in potu.*

Iisdem quartanis remedium tale præscribit Plinius lib. XXX, cap. XI: *Pseudosphecem vocant vespam, quæ singularis volitat: hanc sinistrâ manu apprehensam subnectunt: alii verò, quam quis eo anno viderit primam.* Vbi sine dubio à superstitione est, quod exigit, ut capta sit manu lævâ, vel prima omnium conspecta. Subdit deinde aliud remedium, *scarabæum, qui pilulas volvit.* Et mox: *Sed & alium adalligant Magi, cui sunt cornicula reflexa, sinistrâ manu collectum. Tertium, qui vocatur fullo, albis guttis, dissectum utrique lacerto adalligant; cætera sinistro.* Postea addit: *Scorpionis caudæ quatuor articulos cum aculeo, panno nigro; ita ut nec scorpionem dimissum, nec eum qui alligaverit, videat æger triduo. Post tertium circuitum id condat. Erucam in linteolo ter lino circundant totidem nodis, ad singulos dicentes, quare faciat, qui medebitur.* De caudæ scorpionis, vel erucæ usu, non adverser: sed quod de scorpionis cauda exigitur, ne videatur, qui alligat; quodque in eruca verbis certis vim medendi tribuat; omninò magicum ac superstitiosum est. Hinc præcipit adhiberi, *limacem in pellicula, vel quatuor limacum capita, præcisa arundine: multipedam lanâ involutam: vermiculos, ex quibus tabani fiunt, antequam pennas germinent: alios è spinosis fruticis lanuginosos. Quidam ex illis quaternos inclusos juglandis nucis putamine adalligant, cochleasque quæ nudæ inveniuntur.* Vbi *cochleæ nudæ* sunt, quæ aliter *limaces*: uti contrà *limaces* Columellæ dicuntur *conchis impliciti*. Sic enim scribit *: * lib. 10

Implicitus conchæ limax, hirsutaque campe.

Vt valde decipiantur, qui *limacem*, & *cochleam*, nihil apponentes, promiscuè sumunt: sanè Plinio adversante, qui *limaces*, & *cochleas*, jungit, ut specie differentes. Vt extra controversiam sit ponendum, limaces carere testâ; habere eam cochleas, unde Lucillio * vocantur *domiportæ*. * apud Cic. in 2 de Divinat.

Nec febribus modò medentur; ſed morbis etiam, à veneno provenientibus. Sic mel delinctum potumque valet contra morſum rabioſi canis: ut Dioſcorides tradit lib. II, cap. CI. Ibidem ait, & ex eo Plinius lib. XXII, cap. XXIV, *vulneribus à ſerpente percuſſis & contra venena fungorum*, eſſe *mel utiliſſimum.* Ac paullo pòſt ibidem addit Plinius: *Contra venenum pſimmythii aqua mulſa ſalutaris, addito oleo. Item contra hyoſcyamum, cum lacte maximè aſinino, & contra halicacabum.* Idem lib. XXVIII, cap. IV ſic ſcribit: *Cimicum, animalis fœdiſſimi, & dictu quoque faſtidiendi natura, contra ſerpentium morſus, & præcipuè aſpidum, valere dicitur. Item contra venena omnia: argumento, quòd dicunt gallinas, quo die id ederint, non interfici ab aſpide: carnes quoque earum percuſſis plurimùm prodeſſe.* De hyoſcyamo quod ex Plinio dicebamus, etiam à Cornelio Celſo firmatur: qui lib. V, cap. XXVII * adverſus eum bibere jubet fervens mulſum. Quemadmodum & contra ſcorpionis ictum imponi jubet cum melle ſalem toſtum.

* pag. 303, edit. Torn.

Vegetius artis Veterinariæ lib. IV, cap. XII. adverſus *languorem, quem peſtilens morbus ingeſſit*, præſcribit ſuffimentum, in quo, præter alia ſtellæ marinæ. Addit & *pallas marinas*: ubi emendant *caballos marinos*: hoc eſt, hippocampos, ſive marinos equos, ut nuncupat Varro. Et hoc eſt genus inſecti marini, ex eo nomen habens, quòd referat *καμπὰς*, ſive erucas: ſed vulgaribus, erucis grandius ſit. Nam ἵππος, auget in compoſitione, ut in ἱπποσέλινον, & ſimilibus. At nomen τοῦ καμπῆς eſt à caudæ flexu. Nempe ἀπὸ τοῦ κάμπτειν, quod eſt *flectere.* Hippocampi venter eſt venenatus: ut Ælianus docet lib. XIV de Anim. cap. X: ubi & narrat, quoſdam putare, id non provenire ab ventris natura, ſed algæ genere, quo paſcitur. Verum ſententiæ iſti repugnat Rondeletius lib. de Inſectis, & zooph. Sed ſi nocet ventre hippocampus, prodeſt adverſus canis rabidi morſum, ſi exenteratus, & aſſatus comedatur: quemadmodum auctor eſt idem Ælianus. Imò & adverſus venenum ventris nobis Deus proſpexit, ſi ſepia in aceto ſuffocetur, atque id oleo mixtum bibatur. Auctor Aëtius lib. II, cap. CLXXXVIII.

Inuncti oleo ex erucis, quæ in oleribus gignuntur, tuti creduntur à morſibus venenatæ beſtiæ: quemadmodum traditum Dioſcoridi lib. II, cap. LXIV. Raſis ait, & locuſtas pedibus carentes valere adverſus omnia venena.

Quid quòd inſecta etiam inſaniæ medentur? ut nopal ocuillin, ſeu tunarum vermis; qui frequens in Huexutla, provincia Paniceníi. Generatur intra tunarum folia, quæ longa, & anguſta. Vermis ipſe lineis candidis, & cyaneis, diſtinguitur. Horum bini tunduntur, & ex aqua ſemel aſſumuntur. Sin morbus ſit inveteratus, bis terve id fieri opus. Iis aſſumtis, continuò ſomnus obrepit ægro: nec multò pòſt experrectus, ad ſe ſanus redit. Auctor. Io. Euſ. Nierenbergius, lib. XII Hiſt. Nat. cap. XXX. Ita videmus, ut inſectorum, etiam vilium, magnus ſit uſus, non dubitando divinæ bonitatis ac ſapientiæ argumento.

CAPVT LXXXI.

De capitis morbis: ac primùm illius dolore, atque ut ei medeantur cochleæ; uti & epilepſiæ. Cui item remedium à muſcis, & ſtellis marinis, ſive ἀστέριοις. Paralyticis medicina à mulſo, & aſellis: atque obiter de natura ejus inſecti, & aliis nominibus. Vt nervorum vitia corrigantur vermibus terreſtribus, & ſcarabæis, qui Lucani *vocantur.*

SEd magis id parebit, ſi viderimus de morbis alicujus partis: ac primùm capitis: quales (præter omnino externos, ut alopeciam, maculas faciei, & ſimiles, ſi & hi poſſint *morbi* vocari) duûm generum videntur: alii quidem, ubi partes affectæ non cernantur; alii, ubi morbus ſit partis in oculos incurrentis. Prioris generis triplex eſt. Nam is vel tentat cerebri membranas, vel cerebrum ipſum, vel ejus ventriculos. Membranas cùm afficit, velut meningem & pericranium, dicitur *dolor capitis*, ac particulatim *cephalalgia, cephalæa,* & *hemicrania.* Medicina his à cochleis. Plinius lib. XXIX, cap. VI: *Capitis doloribus remedio ſunt cochlearum, quæ nudæ inveniuntur, nondum perfectæ, ablata, capita ex his lapideâ duritiâ exemtâ; (eſt autem calculi latitudine:) quæ alligantur, & minutæ fronti illinuntur tritæ.* Ac ſimiliter Serenus Sammonicus, De medendo capiti agens:

Profuit & cochleis frontem tractare retectis.

Vbi *retectis* valet *nudis*. Sed malim cum aliis legere *minutis*: ut apud Plinium eſt, inque melioribus Sereni libris *. Id verò ridiculum puto, quod refert Marcellus de Medicamentis cap. I †: *Limaci calculum, quem in lapide habet, tolle: quod non facile facies, niſi ei, dum in via repit, caput ſubitò abſcideris: quem lapidem, quamdiu tecum habueris, nunquam ullum dolorem capitis nec ſenties, nec patieris.*

* Etiam editione à Io. Caſario procuratâ, & Pariſienſi illa Pithœi.
† pag. 34, edit. Baſil. an. 1536.

Cerebrum ipſum affligunt tum phrenitis, delirium, & ſimiles morbi, actionem depravantes: tum amentia, veternus, alii, qui abolent actionem. Sed potentioribus ad eos, quàm inſectis, opus remediis videtur.

Ventriculos, ductuſque, afficiunt epilepſia, paralyſis, convulſio & tremor nervorum, ac ſimiles.

De epilepſia ſic Plinius lib. XXX, cap. X: *Comitialem morbum cochlearum cinis, addito ſemine lini, & urticæ, cum melle inunctis ſanat.* Ac poſtea: *Fuere & qui viginti unam muſcas rufas, & quidem emortuas, in potu darent; infirmioribus pauciores.* Etiam inter alia ſtellas marinas prodeſſe epilepticis, à Nicolao Myrepſo proditum eſt. Ἀστέριον ille nuncupat: quo vocabulo *ſtellam marinam* intelligi, facilè adſentio maximo Turnebo lib. XVIII Adverſ. cap. XVIII.

Paralyticis mulſum conducere, Plinii ſententia eſt lib. XXII, cap. XXIV. Iiſdem tale eſt remedium apud Marcellum cap. XXXV *: *In locis*

* pag. 247, edit. Froben.

locis humidis, & sordidis, sub lapidibus inveniuntur bestiolæ multipedes, quæ contactæ contrahuntur, & rotundantur. Ex his XXI *contritæ cum optimo melle, & ex aqua potui per fistulam datæ, paralyticis medentur. Ideo autem per fistulam potandæ sunt, ne dentibus noceant; quos si contigerint, nigrificant.* Animalcula, quæ signat Marcellus, Græci *ὀνίσκους*, Latini *asellos* vocant. Nec sub lapidibus modò sordidis, quod hîc ait Marcellus; sed etiam in sterquiliniis * nascuntur, locisque, ubi meii solet: unde Belgica appellatio, quam superiùs † adduximus. Si manu contingantur, in pilæ se modum conglobant: ut ea describit Dioscorides lib. II, cap. XXXXII, Galenus item in III κ. τόπους, & XI simplic. medicam. ubi ait, aliter vocari *κυάμους*, hoc est, *fabas*, non tam à forma, quàm colore fusco. Cælius Aurelianus ‡ à figura nominat *porcelliones*, Marcellus Emp. * à cutis duritie, *cutiones*.

* idem Marcellus cap. 15, pag. 109.
† cap. 78.
‡ lib. 1 Tardarum Passionum, cap. 4. Revill. edit. p. 287.
* cap. 9. edit. Froben. p. 76, & cap. 15, p. 109. item cap. 32, pag. 226.

Huc etiam pertinet medicina nervorum, quia illis à cerebro sit origo. Etsi & seorsum illi dare locum possis in medicina morborum, qui insident partes simplices, & similes, quas vulgo dicunt similares. Nervos præcisos glutinant vermes terrestres, triti, & impositi; secundùm Dioscoridem lib. II, cap. LXXII. De iisdem sic Plinius lib. XXX, cap. XII: *Nervorum nodis* (qui Græcis γάγγλια) *medentur terreni vermes cum melle illiti.* Marcellus Empiricus cap. XXXV †: *Vermes terrenos, aut exustos, contere cum axungia vetere, & adjice herbam senecionem, & cacumina buxi tenera, & tus masculum, contritaque hæc simul permisce, & emplastri more adpone nervis præcisis, vel vexatis: confestim eos reparabis: quod remedium bubus etiam, & jumentis, similiter prodest.*

† pag. 240.

Iuniores item si consulamus, docebit Ferrantes Imperatus Retract. XII, quæ ser. episc. scarabæos, ut Nigidius ‡ vocabat, Lucanos, quos vulgo *cervos volantes*, Neapolitani *grancio* * nuncupant, feliciter mederi contractionibus nervorum. Atque idem ex eo prodidit Vlyss. Aldrovandus in IV de Insectis, cap. III. Apud Pierium item Valerianum lib. VIII Hieroglyphicôn legas †, *in Veneta regione gramphos quasi ceramphos, hoc est, bicornes, appellari: cornicula ea etiam in frigidiuscula lavatione urinatoribus ad nervorum stuporem, qui plerumque fit in aquis, amoletum credi.*

‡ Ita Plinius lib. 11, cap. 28.
* ut Gallicè la grampe.
† pag. 79. edit. Lugd. 1602.

CAPVT LXXXII.

Remedia oculis à cochleis, melle, araneo, scarabæo: qui iccirco in pretio fuerit gemmarum sculptoribus. Præterea à cochleis, & vermiculis viperæ. Auribus medicina à blattis: sed cautione illâ, ne in aure relinquantur, donec novum inde insectum generetur. Alia item à vermibus terrenis, & rubris arborum vermiculis. Adhæc ab ὀνίσκοις, sive asellis, cochleis, araneis, gryllis, formicis, melle, scarabæo, pulice marino. Naribus remedium à melle, cochleis, pityocampe. Dentibus item à millepeda, araneis λύκοις, vermiculis terrenis, vermiculo in labro Veneris, & arenulis in cochlearum cornibus.

VIdeamus nunc de morbis eas afficientibus capitis partes, quæ sensui exponuntur. Ac primùm de illis oculorum.

Ἀμβλυωπίαν, seu visus hebetudinem, corrigunt cochlearum omnium testæ, si totæ cum sua carne ustæ, & contritæ, illinantur; ut ait Dioscorides lib. II, cap. XI. Ac caussam addit, quia vim habent extergendi. Dixi de isto jam libri hujus cap. XXXIX. Nempe quia cochleis, in aquatilibus pariter, atque insectis, est locus.

Quidam oculorum angulos exulceratos melle tangi suadent: ut est apud Plinium lib. XXII, cap. XXIV. *Per se* tamen *oculis inutile aliqui arbitrantur*; ut ibidem legas. Sed idem lib. XXIX, cap. ult. *Mel utilissimum oculis, in quo sunt apes immortuæ.* Inibi postea legas remedium adversus influxum humoris, & imprimis in oculos, qui Græcis ἐπιφορά vocatur. *Aranei,* inquit, *muscarii telæ, & præcipuè spelunca ipsa imposita per frontem ad duo tempora, ita ut à puero impube, & capiatur, & imponatur, nec is triduo se ostendat ei, cui medeatur, neve alteruter nudis pedibus terram attingat his diebus, mirabiliter epiphoris mederi dicuntur.* Sed hoc, magnam saltem partem, sine dubio superstitiosum est. Sequitur deinde: *Albugines quoque dicitur tollere inunctione araneus candidus, longissimis ac tenuissimis pedibus contritus in oleo vetere.* Hoc jam ad externos potiùs morbos pertinere videatur, cum affectio ipsa conspicua sit: sed quæ ad oculos pertinent, ea satius simul apponere putavi. Hinc addit: *Sed is etiam araneus, cui crassissimum textum est, in contignationibus fere adalligatus panno, epiphoras sanare traditur.* Hinc remedium aliud oculis: *Scarabæi viridis natura contuentium visum exacuit. Itaque gemmarum sculptores contuitu eorum acquiescunt.* At firmat ista Marcellus lib. de Medicam. cap. VIII *: *Scarabæus coloris smaragdini tantum beneficii oculis præstare dicitur, ut visionem ei acutissimam reddat, qui eum contemplatus fuerit assiduè.* Aliud item subdit Marcellus his verbis: *Cochleas Africanas veras super spissam craticulam dispositas ponito, & carbones acres adsiduè suggerito, ut æqualiter comburantur: deinde mortario terito, ut tenuissimum ex his pulverem facias, adjectâque mellis Attici cotylâ unâ, iterum validissimè terito, & postmodum in vasculo fictili repone, & signa: & cùm alicui mederi voles, spicillo inde eum inunge: intra paucos dies integram aciem ejus, claramque restitues.* Hinc & aliud † addit collyrium ex viperæ vermiculis cum melle Attico contritis. Sed nihil attinet omnia adscribere. Ad aurium igitur affectiones accedamus.

* pag. 61, edit. Basil.
† pag. 62.

Interanea ejus blattæ, quæ reperitur in pistrinis, cum oleo trita instillatu mitigant aurium dolores: ut tradit Dioscorides τῆς ὕλης ‡ lib. II, cap. XXXVIII. Plinii quoque est lib. XXIX, cap. ult. *Est & quædam pinguitudo blattæ,*

‡ mater. Med.

CAPVT LXXXIII.

De morbis colli; ut anginâ, & tonsillis; quibus medicina à melle, & cera; item millepedis, & asellis. Adversus asperitatem faucium, & gurgulionem, è cochleis, & gryllo. Ex eodem gryllo remedium contra strumam; item è scarabæo terrestri, & vermibus terrenis, sive lumbricis; adhæc quodam blattarum genere, nec non cerâ. De thoracis morbis: ubi primùm de tussi morbosâ; eique remedium è cochleis, melle, & aqua mulsa. Hinc de asthmate, sive suspirio, & orthopnœa: priori mederi multipedas, & cochleas: alteri, tryxalia; item mel cum blattis. Tum de peripneumonia, cui melle occurritur. Exinde adversus ulcera pulmonis medicamentum ex millepedis, & cochleis. Insuper contra palpitationem cordis remedium à tela araneæ: contra lipothymiam, è cochleis, & bombycum tela: contra pleuritidem à cera, favis, ac melle: contra mammarum suppurationes, & lactis defectum, à lumbricis cum mulso.

NVnc de colli, & thoracis morbis videamus. Colli sunt angina, & tonsillarum, ac gurgulionis inflammatio. *Mel*, ut Plinius ait lib. XXII, cap. XXIV, *faucibus, tonsillis, anginæ, utilissimum*. Ac libri hujus cap. XL simile adduximus ex ejusdem libri cap. VIII. Serenus Sammonicus cap. XVI, de faucium morbis ab apibus bifariam remedium quærit: nempe non melle modò, sed etiam cerâ. De melle sic scribit:

Simplicibus lymphis confunditur aëreum mel.

De cera autem remissa, sive liquefacta, hoc pacto:

Præterea fauces extrinsecus ungere prodest
Vrsino & tauri sebo, cerisque remissis.

Præterea tonsillis est remedium à millepedis tritis: ut Plinio traditum lib. XXX, cap. IV. Ibidem etiam legas: *Millepedam illini anginis efficacissimum putant.* Vbi cave per *millepedam* intelligas *scolopendram*; etsi & eam quandoque *centipedam* videas, vel *millepedam* nominari. Quomodo enim scolopendra medeatur anginis, quæ insectum sit adeò perniciosum? Sed intelligi debent aselli, sive cutiones; ut ostendit Dioscorides lib. II, cap. XXXVII: ubi, idem anginis remedium docens, vocat ὄνους ὑπὸ τὰς ὑδρίας *. Ac firmat quoque Galenus: qui & ipse, in sexto de Compositione Medicamentorum, ὄνους reponit in remediis, quæ Archigenes dabat adversus gurguliones inflammatos. Cochleæ etiam faucibus medentur. Plinius lib. XXX, cap. IV: *Asperitatem faucium, & destillationes, leniunt cochleæ.* Ac similiter gurgulionem columnæ instar pendulum (*uvam*, vel *columellam*, nuncupant)

— pulvis tosti relevabit aceti,
Aut cinis ex cochlea. —

* *aselli sub vasis aquariis agentes.*

Etiam asperitatem faucium, & destillationes, ut ibidem traditum Plinio, *lenit gryllus infricatus, aut si quis manibus, quibuscum contriverit, tonsillas attinget.*

Ad colli etiam morbos pertinet ἡ χοιρὰς, sive struma. Vtcunque enim in alis quoque, & inguine, & lateribus, & feminarum uberibus, proveniat: maximè tamen in glandulis gutturis, quæ facilè admodum fluxus recipiunt. His etiam insecta medentur. Vnde Plinius libri memorati cap. prox. *Strumis gryllum illinire cum sua terra effossum suadent.* Ac mox: *Tauri vocantur scarabæi terrestres, ricino similes: nomen cornicula dedere. Alii pediculos terræ vocant. Ab his quoque terram egestam illinunt strumis, & similibus vitiis. Alii vermes terrenos totidem, quot sint strumæ, adalligant, pariterque cum his arescunt.* Idem lib. XXXIX, cap. ult. ait, *Tertium blattarum genus exacutâ clune sanare strumas, panos, diebus viginti uno impositas.* Marcelli quoque Empirici est cap. XV †: *Malagma ad strumas, & ad omnem duritiam ralaxandam, mirificum, sic resinæ terebinthinæ* P. II. *ceræ selibram: propolis, quam quidam ceram sacram vocant* P. I. Oxymeli commendat Oribasius lib. VII Synops. c. XXIX.

† *pag. 111. edit. Basil.*

Rigori cervicis medentur pediculi marini: uti in aquatilibus jam dictum libri hujus cap. XL.

Thoracis morbi vel utrique sunt sexui communes, vel proprii sequioris. Priores, ut pulmonis, vel cordis, vel membranæ costas succingentis. Pulmonis, ut tussis morbosæ, respirationis difficilis, phthisios. Tussi remedium adfert Plinius lib. XXX, cap. VI: *Cochleæ crudæ tritæ, tum aquæ tepidæ cyathi tribus si sorbeantur, tussim sedant.* Mel quoque tussi prodest, quia crassos humores absterget. Dioscorides auctor lib. II, cap. CI. Hinc Serenus Sammonicus cap. XVIII, de tussi agens:

Ovum melle teres domitum ferventibus undis.

Plinii quoque est lib. XXII, cap. XXIV: *Aqua mulsa & tussientibus utilis traditur.* Et Marcelli Empirici cap. XXIX †: *Aqua mulsa ex melle crudo pota liquores, qui pulmoni insident, & difficulter excreantur, depellit.*

† *pag. 214. edit. Froben.*

Respiratio nunc est depravata; ut si difficilis, densaque sit, velut in asthmaticis: nunc admodum frequens, ut in orthopnoicis; qui non nisi rectâ cervice possunt respirare. Asthmaticis remedio erunt ὀνίσκοι, sive aselli, si deni, vel sextarii mensurâ, à jejuno bibantur; ut tradit Galenus in VII de Composs. Med. ubi hoc medicamentum ad auctorem Antonium Musam refert. Ac idem remedium est apud Dioscoridem Parabilium lib. II, cap. XL. Item Oribasium, Aëtium, Æginetam. Alia etiam adversus asthma, sive suspirium, præscribit Plinius lib. XXX, cap. VI: *Suspiriosis multipedæ medentur; ita ut ter septenæ in Attico melle diluantur, & per harundinem bibantur. Alii centipedam vocant, & ex aqua calida dari jubent.* Vbi obiter videmus *millepedam*, & *centipedam*, eandem credi. Millepedas verò etiam hoc in morbo commendant, tum Galenus, qui Asclepiadem secutus; tum Paullus Ægineta: sed ille urit in furno; hic frigit in sartagine. Sequitur paullo pòst apud Plinium: *Cochleæ ex passi cyathis tribus singulæ contritæ*

cum

cum sua testa, & calefactæ in potu, dantur diebus plurimùm novem. Aliqui singulas primo die dedere, sequenti binas, tertio ternas, quarto duas, quinctò unam. Sic & suspiria emendant, & vomicas.

Ad orthopnoicos pertinet, quod continuò subdit: *Est animal locustæ simile sine pennis, quod tryxalis Græcè vocatur: Latinum nomen non habet, ut aliqui arbitrantur: nec pauciores hoc esse, quod gryllus vocetur. Ex his* XX *torreri jubent, ac bibi e mulso, contra orthopnœas, sanguinemque spuentibus. Est qui cochleis illotis protropum infundat, vel marinam aquam ita decoquat, & in cibo sumat: aut si tritæ cum testis suis sumantur cum protropo, sic & tussi medentur.* Apud eundem lib. XXIX, cap. ult. legas, Diodorum tradere, se ut in morbo regio, sic etiam orthopnoicis, cum resina, & melle dedisse tertium illud blattarum genus, quod odoris tædio est invisum, & exacutâ clune.

Itidem mel contra περιπνευμονίαν, sive pulmonis exulcerationem, præscribit lib. XXII, cap. XXIV.

Etiam pulmonis exulcerationi, ac vomicis, sua ex insectis remedia habemus. Plinius geminum suggerit lib. XXX, cap. X: *Tradunt utilissimas esse millepedas phthisin sentientibus: cochlearum cinerem potum in vino.* Etiam cap. VI cochleas laudârat. *Cochleæ*, inquit, *suspiria emendant, & vomicas.* Ac similiter Serenus Sammonicus cap. XX:

Si verò phthisis annoso sedet improba morbo,
Intritas vino cochleas hausisse juvabit.

Sed hoc remedium occasione aquatilium jam adduximus cap. XL. Et pertinet eodem illud Sammonici, cap. XXII: ubi sermo de rejicientibus sanguinem:

Et cinis ex calido prodest epota Lyæo,
Ovorum cinis, aut cochlearum.

Cordis affectio est παλμὸς, sive ejus *palpitatio*: cui opitulari dicitur araneæ tela, è cordis regione imposita. Item hujus loci sunt lipothymia, & syncope: ut quibus spiritus vitalis in corde aggravetur: unde facultas motrix debilitatur manifestè, ut in lipothymia, vel judicio quidem sensuum planè etiam aufertur, ut in syncope. Remedium suggerit Plinius lib. XXX, cap. VI: *Cochleæ*, inquit, *in cibos his, quos linquit animus, aut quibus vertigines fiunt, ex passi cyathis tribus singulæ contritæ cum sua testa, & calefactæ, in potu datæ diebus plurimùm novem.* Quod sic expressit Marcellus Empiricus cap. XX *: *Ad eos, quos subitò linquit animus, & quibus mens alienatur, aut vertigo est, cochleæ cum suis testis tritæ, incoctæ ita dantur per dies quinque: ac primâ die cochlea una cum passi cyatho potanda detur: aliâ die duæ, cum duobus cyathis: quinctâ die una cum cyatho uno.* De vertigine idem remedium se offert cap. III †. Sed ea non cordis est affectio; verùm cerebri anterioris, ubi spiritus animalis in orbem à vapore movetur, unde foris objecta circumagi videntur. Solùm igitur lipothymia hujus est loci: sed à Plinio, & Marcello, cum vertigine jungitur, quia eàdem ratione utrique occurritur.

* pag. 152, edit. Basil. an. 1536.

† pag. 39. & 40. edit. Basil.

Serico etiam, quod bombyci debemus, corroborari cor, ab Arabibus non exiguo consensu traditum est. At plerique alii negant, quia sericum sit frigidum; uti & vermes frigidi, & morus frigida, cujus foliis vescuntur. Verùm Scaliger Exercit. CLVIII, sect. IX, eo Arabes tuetur, quòd in Syria, & Ægypto, alantur foliis ficulnis: hæc verò calidæ esse temperiei constet. Atque idem Scaliger ad Theophrasti lib. II de Caussis Plant. cap. VI, argumenti istius à cibo petiti vim eo refellit, quòd & videamus ardeolarum, licet piscibus vescantur, tam calida esse excrementa, ut arbores exurant. Quare nihil caussæ est, cur negemus, sericum esse temperatum, ac utiliter adhiberi in corroborantibus cor: ut in diamosco, alchermes, sirupo de pomis, & de citri corticibus. Vsus ad corroborandum cor hujusmodi est. In minutissimas scindi particulas Serapio jubet. Haly monet, ut in fornace uratur post recentem eductum panem. Præcordia juvat mel sive mulsum. Serenus Sammon. cap. XXV:

Languida si duro turgent præcordia morbo,
Miscetur mulsæ farris sextarius unus.

Lumborum dolori Plinius lib. XXX, cap. VI præscribit *cochleas tres contritas cum testis suis, atque in vino decoctas, cum piperis granis* XV.

Membranam costas succingentem afficit pleuritis. Adversus eam impensè laudatur oleum ceræ per alembicum arte chymicâ destillatum. Ejus verò parandi varii traduntur modi: quos apud Aldrovandum reperies lib. I de Insectis cap. III *. Imò Hippocrates ipse in altero pleuritidis genere favum exhibet aquâ maceratum. Ac Plinius lib. XXII, cap. XXIV præcipit mel decoctum. * pag. 187.

Quæ de thoracis affectionibus diximus, utrique sunt sexui communia. Quod superest de eo, solas spectat feminas. *Vermes terreni impositi*, ut Plinius ait lib. XXX, cap. XIV, *mammarum suppurationes concoquunt, & aperiunt, extrahuntque, & ad cicatricem perducunt. Lac devocant* (*χαλαστῶσι*) *poti cum mulso.* Similiter Serenus Sammonicus cap. XXI, quod est de mammis sanandis, vel stringendis:

Sin autem clausas penitus dolor urget acerbus,
Lumbricis terræ turgentes unge corymbos.

Eosdem esse idoneos lacti in uberibus generando, quando eo destituuntur nutrices, Græcorum pariter, atque Arabum judicium est.

CAPVT LXXXIV.

De ventriculi, & intestini morbis. Ac ventriculo quidem medicina à melle, & mulso. Adhæc è cochleis, & asellis. Morbo colico remedium à cicadis: dysentericis verò, uti & cœliacis, à melle, & cera. Mel item mederi torminibus ventris. Alvum solvi cochleis, & melle, vel mulso. Procidentiam alvi, & condylomata, cochleis sanari, & araneis.

SEquitur venter: ubi prima concoctio fit ventriculo, & intestino. Ventriculo remedium ab apibus. Plinius lib. XXII, cap. XXIV: *Mulsum*

Mulsum appetendi revocat aviditatem cibi. Sammonicus item cap. XIX dolori stomachi, quem verè corporis regem vocari ait, lactucam præscribit, quam inquit,

— admisso jejunus sumito melle.

Ac postea subdit:

Proderit & stomacho, victas & concoquet escas:
Grana peregrini piperis diffinduto quinque,
Niliaco melli quæ mane inserta capesses.

En aliud remedium à cochleis, & terrestribus, & marinis; sed his magis. Idem paullò antè:

Seu cochleas undis calefactas, ac prope victas,
Suppositis torre prunis: vinoque, garoque,
Perfusas cape: sed prodest magis esse marinas.

Quæ expressit ex illis Plinii lib. XXX, cap. VI: *Cochlearum cibus stomacho medetur. In aqua eas subfervefieri intacto corpore earum oportet; mox & in pruna torreri, nihilo addito; atque ita è vino, garoque, sumi, præcipuè Africanas. Nuper hoc compertum plurimis prodesse.* Et mox: *Cochleæ marinæ stomacho utiliores sylvestribus: efficacissimæ in dolore stomachi. Laudatiores traduntur, quæcunque vivæ cum aceto devoratæ.*

Est & remedium stomacho ab ὀνίσκοις, sive asellis cum melle sumtis, idque ad vomitum ciendum. Auctor Archigenes; ut ex eo refert Galenus lib. VI de Composit. Med. sec. loc. Similiter Dioscorides, vel alius, lib. I Parabil. cap. LXXXIX, & Aëtius cap. XLVII lib. IV Tom. II.

Intestina tum cibo transitum præbent ad venas mesaraicas, &, dum transit, magis concoquunt: tum, quod à suctione venarum reliquum est, expellunt. Suntque partim gracilia, ut superiora; duodenum, jejunum, ileon, à quo morbus iliacus: partim crassa, quibus feces continentur; ut cæcum, colon, rectum; à quorum medio colicus morbus nomen accepit. Huic prodest, si tres, quinæ, vel septenæ dentur cicadæ siccæ, cum totidem piperis granis; sed per intervalla, interim in ipso etiam paroxysmo. Auctor Galenus lib. XI de Simplic. Med. facultatibus.

Intestinorum, tum gracilium, tum crassorum affectio est δυσεντερία, quam *difficultatem intestinorum* κατὰ λέξιν * dixeris. Est ea cruenta excretio ab exulceratione intestinorum cum cruciatu ex bilioso humore, cum cupiditate crebrâ egerendi, sed pauca egerens. Remedium dat Plinius lib. XXX, cap. VII: *Dysentericos recreant cochleæ duæ cum ovo, utraque cum putamine contrita.* Addit deinde reliquum utendi modum; & ut idem præstant cochleæ nudæ, maximè Africanæ. Ac mox: *Dysentericis, & cœliacis, medetur mel, in quo sint immortuæ apes, decoctum.* Atque idem lib. XXII, cap. XXIV: *Cera*, inquit, *datur in sorbitione dysentericis, favique ipsi in pulte alicæ priùs tostæ.* Hoc ipsum de cera proditum est Dioscoridi lib. II, cap. CV: deque nova, ac molli, ex Galeno interpretandum.

* ad verbum.

Etiam, ut ait Plinius lib. XXX, cap. VIII, *tormina & melle curantur, in quo sint apes immortuæ, decocto.*

Hujus etiam loci est, quæ alvum sistant, vel solvant. De posteriori Plinius lib. XXX, cap. VI: *Cochleæ sylvestres, stomacho inutiles, alvum solvunt. Item omnes minutæ.* Puto *sylvestres* dicere ad aliarum discrimen. Quippe ait ejusdem libri cap. VII: *Sistit alvum & cochlea, sicut diximus in suspiriosis, temperata.* Modum temperandi ex Plinio superiùs adduximus in pectoris vitiis. Addit deinde, idem præstare *cinerem cochlearum quæ vivæ crematæ sunt, potum ex vino austero.* Marcellus Empiricus cap. XXIX *: *Aqua mulsa, ex melle crudo pota, ventrem movet, extenuat glutinosa. Eadem intestinis præstat remedium: & venis, quæ sunt in proximo circa intestina, medetur.*

* pag. 214, edit. Froben.

Ad intestina etiam pertinet hoc Plinianum libri ejusdem cap. VIII: *Procidentia, alvi succus cochlearum punctis evocatus, illitu depellit. Condylomatis privatim araneus, demto capite, pedibusque, infricatur.* Vbi condylomata strictè intellige tubercula ani, quæ, voce additâ, Marcellus *condylomata ani* mavult dicere cap. XXXI †. Idem Plinius lib. XXX, cap. XV: *Cochlearum inanium cinis admistus ceræ, procidentium interaneorum partes extremas prohibet. Oportet autem cineri misceri saniem punctis emissam è cerebris viperæ.*

† pag. 219.

Peritonæi rupturæ prodest stella lævis, si applicetur cum ononide: ut est apud Rondeletium.

CAPVT LXXXV.

Iecori mederi hirudines, apes suo melle, cantharidas, locustas. Morbis ex flava bile provenientibus remedium à melle. Ac particulatim morbo regio à cantharidibus una cum melle, lumbricis cum aceto mulso, & aliis cum liquore mellito; præterea quoque pediculis. Lieni medicina à cochleis, melle, araneis, hirudine. Renum, aut vesicæ calculo, à lumbricis, cochleis, scorpionibus, gryllis, cicadis, scarabæis. Difficultati urinæ conducere locustas, cochleas, lumbricos, cantharidas, cicadas tostas. Viri genitalibus prodesse cochleas, aranearn, mel: mulierum malis, cantharides, buprestim, vermes certos, cochleas.

HÆc de ventriculo, intestinis, ano: nunc venio ad secundæ concoctioni servientia: puta jecur, vesiculam fellis, lienem, renes, vesicam.

Si cataplasmatis, & malagmatis jecur non curetur; hirudines applicandæ, quarum suctu sanguis extrahatur. Id plurimùm prodesse, ex Archigene prodidit Aëtius ‡. Sanè hirudine olim usi pro cucurbitula. Nam trifidum infigit vulnusculum: nec mittit sanguinem, nisi sale imposito fuges, vel sanguine se explêrit. Imò est, cùm nec plena recedat; sed persistat in sugendo, donec rumpatur. Kiranides quoque, homo Arabs, partibus nimio humore turgentibus, ac jecori potissimùm, hirudines jubet applicari.

‡ lib. 10, cap. 6.

A melle etiam remedium jecori. Sammonicus cap. XXIII:

Si molles jecoris fibras dolor hauriet acer,
Protinus ex mulsa potanda elelisphacus herba.

Ab frigida jecoris temperie hydrops provenit.

nit. Huic occurri traditum, si antidotis misceas cantharidas: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXVI. Avicenna laudat, si ex rotundis locustis, recisis capitibus, partibusque extremis, cum siccæ myrti pauxillo, grana duodecim adsumantur.

Hinc jam de vesicula flavæ bilis, ac liene, atræ bilis receptaculo, earumque partium morbis, dicendum. Serenus Sammonicus, si flava bilis abundarit, *tali*, inquit inter alia,

— auxilio fella horrida purges.
Prosunt & pelagi latices, quos pondere justo
Dulcibus associas lymphis, mellique liquenti.

Et mox tepido, ait, lacti asellæ

--- vinum infundas, ac mella, piperque.

A bile excrementitiâ est icterus sive aurigo: cui conducit, si cantharides quatuor absque alis, & capite, contritæ, dimidiâ vini albi heminâ dilutæ, pauxillo etiam mellis affuso, in potu exhibeantur: quemadmodum est apud Hippocratem libro de Internis Affectionibus. Præterea aurigini, sive morbo regio, ut Plinius ait lib. XXX, cap. XI, *resistunt vermes terreni in aceto mulso cum myrrha.* Et convenit, quòd Avicenna, atque ex eo Rosa Anglica, lumbricos adversus icterum commendat. Iubent verò eos, ut loquuntur, clarificari ex succo, & aqua intybi, sive endiviæ. Sed mel mox pluribus prædicat ibidem Plinius. Nam prodesse itidem in hoc morbo dicuntur, *cinis palmarum, aut interaneorum palumbis, in mulso ad cochlearia tria: passerum cinis sarmentis crematorum, cochlearibus duobus, in aqua mulsa.*

Pediculi quoque medentur ictero laborantibus. Estque id remedium sat usitatum Belgis. Sed quia prope omnes ab horum esu abhorrent, eò ægris solent insciis præberi.

Adversus lienem dolentem præscribit Plinius lib. XXX, cap. VI, *cochlearum cinerem cum semine lini, & urticæ, addito melle, donec persanet.* Addit deinde: *Eo & liberat mel, in quo apes sint emortuæ: araneus, & maximè, qui lycos vocatur.* Marcellus Empiricus cap. XIX *: *Aqua mulsa ex melle crudo pota lieni prodest.* Etiam hirudo applicita auxiliatur. Serenus Sammonicus cap. XXIV:

* pag. 214, edit. Froben.

Quando lien tumido circumligat ilia vinclo,
Proderit exusto fluvialis hirudo cruore.

Sic est in editione † epigrammatum, & poëmatiorum veterum, quæ cum Pythœi, sed nomine præterito, prodiit emendationibus. Sed omnino pro *exusta* legendum *exsuctus*: prout est in editione, quàm ante seculum, & quod excurrit, Ioannes Cæsarius castigavit.

† à Duvallio Parisiis edita anno 1599.

Nunc de calculo renum, aut vesicæ, item de urinæ difficultate, videbimus. Plinius lib. XXX, cap. VIII: *Iubent vermes terrenos bibi ex vino, aut passo, ad comminuendos calculos: vel cochleas decoctas, uti suspiriosis.* Modum suspiriosis decoquendi, ex Plinio superiùs retulimus. Exinde è cochleis alterum addit remedium, *testarum inanium cinerem, ad calculum pellendum.* Quod & Marcellus Empiricus præcipit cap. XXVI, his verbis: *Cochleæ inanes, id est, sine carne sua, casu inventæ, contusæ, & in pulverem tenuissimum redactæ, in potione calculosis datæ medentur.* Subdit inde Plinius, adversus calculum *cinerem scorpionum in pane sumi, vel cum locusta edi: gryllum dilutum cum aqua calida: cicadas tostas in patellis: millepedam oniscum bibi.* De scorpionibus quod ait, etiam Mesues firmat, & Io. Damascenus lib. VI. Vterque enim renum, ac vesicæ calculum, oleo ait ex scorpionibus frangi, & expelli.

Scarabæos item calculo laborantibus prodesse, traditum est opere de Dynamidiis; quod Galeno tribuitur, & inter notha reponitur.

Vrinæ difficultati, feminarum præcipuè, succurritur suffitu locustarum: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LVII, & Plinium lib. XXX, cap. XIV, ac post eos Avicennam, & alios. A cochleis etiam stranguriæ remedium est apud Plinium lib. XXX, cap. VIII: *Iubent cochleas exemtas testis, tritasque, tres in vini cyatho bibi, sequenti die duas, tertiâ die unam, ut stillicidia urinæ emendent.* Spontaneo tale profluvio dat Marcellus de Medicamentis cap. XXVI *: *Cinis cochlearum Africanarum exustarum si potetur, urinæ incontinentiam sedat.*

* pag. 184, edit. Froben.

Terreni vermes triti, & cum passo epoti, urinas cient; teste Dioscoride lib. II, cap. LXXII. Provocatorium etiam ex cantharidibus confectum citra noxam sumitur ad urinam concitandam: quemadmodum est apud Galenum in Comment. Ac Aëtius quoque auctor est, quendam è præceptoribus suis ad urinam movendam cantharidum aliquid indidisse pharmaco; sed alis, ac pedibus, priùs resectis. Imò non tantùm potu haustæ, sed foris etiam applicitæ, eandem vim habent. Quod & Bartholomæus Montegnana, medicus Italus non exigui nominis, retulit Consil. CLXXXII, cap. X: & ex eo Io. Langius epist. XLVII, lib. I Medicinalium epistolarum: ex illo iterum Antonius Mizaldus, Monlucianus Medicus, Memorabilium Centuria II, sect. XXVII. Ab his refertur, civem Paduanum, Franciscum Braccam, cùm genui applicuisset cantharides, tantum reddidisse urinæ, ut excederet quinque librarum pondo. Addunt quoque, idem evenisse cantharidas pedum pollici applicanti, quò tolleretur unguium scabrities. Et quia difficile creditu, tantam esse vim cantharidum, ut etiam, si foris applicentur, id possint, addit Langius: *Sic crebrò expertus sum, cùm sordidis in genu ac juxta talos ulceribus Mercurii præcipitati pulverem paullò frequentiùs inspergerem, illius virus, cæteris membris illæsis, ad dentes penetrâsse, & os, ac pharynga, diurno nocturnoque salivæ effluxu maduisse.* Alia quoque vesicæ malè affectæ remedia adducit Plinius Secundus lib. XXX, cap. VIII: *Prodest urinæ edisse cicadas tostas in patellis: millepedam oniscum bibisse.* De priori similiter Plinius Valerianus lib. II, cap. XXXIX: *Cicadas coctas* (al. tostas) *das in patella in vesicæ dolore. Vtile enim est contra omnes vesicæ dolores seu difficultates.* Sed & Aretæus Cappadox audiatur lib. II de curandis

randis

trandis morbis acutis cap. IX: Ἄρισον δὲ κύστιος τέττιγες, ἐφ' ὥρης μὲν ὀπτοὶ, ἔδεσμα. ἔξωροι δὲ ξηροὶ, λεῖοι ξὺν ὕδατι. *Optimum vesicæ remedium sunt cicadæ, si suo tempore exhibeantur assæ. Sed extra tempus aridæ, tritæ cum aqua.* Atque ante hos omnes similiter Dioscorides lib. II, cap. LVI: Τέττιγες ὀπτοὶ ἐσθιόμενοι τοῖς περὶ τὴν κύστιν ἀλγήμασι βοηθοῦσιν· *Cicadæ, si assatæ* sive tostæ in patella) *edantur, succurrunt doloribus vesicæ.* Quem in locum (sed ex ejus distinctione cap. XLV) Andreas Matthiolus, rectè observat errorem Alberti Magni, qui per cicadas hoc loco intelligit gryllos. Nam putat, signari animalculum de nocte in ædibus stridulum, quod in balneis Germaniæ frequens. Sed longè aliter est, quia Germania, plagæque Arctoæ, hoc insecto ob frigus carent.

Vidimus de iis partibus ventris, quæ inserviunt nutritioni. Seorsum pauca nunc adferam de usu insectorum ad Venerem, & partes genitales. Plinii est lib. XXX, cap. VIII: *Si decidat testium alter, spumam cochlearum illitum remedio esse tradunt.* Similiter Marcellus cap. XXXIII*. Qui † & infantium testiculis vitiosis, vel tumentibus, remedium efficax hoc esse ait: *Araneam, quæ per filum suum se summittit, quando sursum versum currit, cape, & cum aqua calida tritam da continuò infanti bibendam.* Hinc ad veretri dolorem mellis usum docet. Ad Plinium redeo: qui remedium postea addit adversus ὑδροκήλην, sive humoris aquosi coacervationem inter testium membranas. *Hydrocelicis*, inquit, *prodesse ajunt cochleas Africanas, cum sua carne & testa crematas, poto cinere.* Similiter Marcellus cap. ante dicto ‡: *Cochleis, quæ nudæ inveniuntur, adjicitur aliquid trui turis, & albi ovorum, atque inde ulcera testiculorum tumentia, & hydrocelæ puerorum, sive ramices, superlinuntur, ut modo glutinis adhærescat.* Idem Plinius libro XXX, cap. XV: *Venerem inhibet fimum cochleæ, & columbinum, cum oleo & vino potum.* Cantharidas contrà Venerem concitare, velut notum omnibus, memorat Ruellius lib. II de Nat. Stirp. cap. CXXVII. Inque opere secretorum, quod Galeni nomen præfert, remedium est ad satyriasin, sive Venerem stimulandam: id ex est libra unâ olei de sanibac, sive jesmino, item mille formicis alatis, & aliis; quæ inde petat, qui volet. Est & Marcelli cap. XXXIII: *Ut rebus Veneris aptus sis, piper tritum cum oleo, & melle misce, & cum coire velis, verenda tibi illine.* Sed quid talibus, quæ lasciviæ etiam inserviant, insistimus? Venio ad alia.

* pag. 227, edit. Bas.
† pag. 228.
‡ pag. 230.

Mensibus ciendis cantharidas exhibebat Hippocrates: ut liquet ex libro ejus de Nat. Muliebri; ubi & modum utendi præscribit. Inibi etiam adversus uteri strangulationes commendat. Sed & ibidem docet buprestim menses ciere, si purgatorium ex ea fiat tritâ, ablatis alis, capite, ac pedibus, cum interiori parte ficus commistâ, sic ut dupla sit ficus portio. Dioscorides lib. II, cap. LXVI jubet, ut buprestì addantur πεσσοὶ μαλακτικοὶ, hoc est, lanæ molles concerptæ, & ad digiti figuram rotundatæ, medicamentum excipientes, & continentes. Ita enim πεσσοὺς describit Ægineta lib. VII, cap. XXIV. Etiam ad fœcundandum uterum commendat ἰλλὰς, quod Calvus *vermes eulæos* reddit: mallem dixisset *vermes terrenos*, vel *lumbricos terrestres*; qui & *intestina terræ* solent nuncupari.

Varia etiam malis muliebribus remedia apud Plinium habemus. Aliqua excerpam. *Vermes terreni*, ut is ait lib. XXX, cap. XIV, *gravidis secundas pellunt in passo poti.* Quem ad locum rectè Dalecampius annotavit, Plinium non *gravidis*, sed *puerperis, & fœtis*, dicere debuisse. Mox idem Plinius subdit: *Inveniuntur & in gramine vermiculi, qui adalligati collo, continent partum. Detrahuntur autem sub partu: alias eniti non patiuntur. Cavendum etiam, ne in terra ponantur. Conceptus quoque caussa dantur in potu quini, aut septeni. Cochleæ in cibo sumtæ accelerant partum: item conceptum, impositæ cum croco. Eædem ex amylo & tragacantha illitæ, profluvia sistunt. Prosunt & purgationibus sumptæ in cibo, & vulvam aversam corrigunt cum medulla cervina, ita ut uni cochleæ denarii pondus, addatur, & cyperi. Inflationes quoque vulvarum discutiunt exemtæ testis, tritæque cum rosaceo.* Pluraque ibidem id genus.

CAPUT LXXXVI.

De arthritide: cui remedium è melle, mulso, cera. Medicina illi Iulii Ausonii, qui parens poëtæ Ausonii fuit. Huic morbo etiam mederi vermem, sive lumbricum terrenum, & oleum inde confectum: item cochleas, aranei telam, hirudinem, sive sanguisugam, cantharidem, terramque à scarabæis egestam.

SVpersunt ex morbis internis articularii: de quibus eo justiùs post Veneris, & partium genitalium considerationem, agemus, quòd arthritis Bacchi, & Veneris filia dici soleat. *Arthritidos* nomine (quæ Germanis commodè satis *gliedsucht*) laxè utar, ut & ischidiacum morbum comprehendat. *Mulsum inveteratum solebat dari in articulario morbo*: ut Plinius ait lib. XXII, cap. XXIV. Cælius quoque Aurelianus, qui à Cassiodoro * etiam laudatur, potiusque vocetur Soranus † à Cælio Latinitate donatus, scribit in hunc modum ‡: *Arthriticis convenit digitis ceram emolliendam dare.* Etiam à melle, cera, mulso, remedia huic reperies morbo apud Aëtium lib. XII, cap. XLV, XLVI, XLVII: & ab oxymeli Iuliano, apud Alex. Trallianum lib. XI. Itidem apud Marcellum Empiricum cap. XXV, XXXV, & XXXVI, compluria habemus remedia, quæ ingrediantur mel, aut cera. Vnum inter cætera, in quo foret mellis optimi hemina, ait esse (verba ejus sunt *) *incredibile, & unicum remedium, quo & ipse Ausonius medicus sanatus sit, & multos ita jacentes, ut movere se sine cruciatu nequirent, intra quinque dies stare, ambulare, aut intra septem dies, fecerit.* Porrò Ausonius iste, quem *medicum* vocat,

* divinarum institutionum cap. 31, quod de Medicis.
† Hieronymus Mercurialis similiter lib. 2 Variarum Lect. cap. 12.
‡ lib. 5 Tardarum Passionum cap. 2.
* cap. 25, pag. 172, & 173, edit. Frobeniana.

cat, fuit Iulius Ausonius, pater poëtæ Ausonii, civis quidem Vasatensis, sed qui è patria Burdigalam commigrârit,

--- facundo non rudis ingenio,
Præditus & vitas hominum ratione medendi
Porrigere, & fatis amplificare moras:

ut de eo scribit filius in Parentalibus. Sed ex filio quidem medicum fuisse scimus: verùm de medicina posteris aliqua reliquisse, non nisi ex hoc Marcelli Empirici loco cognoscimus. Ea seculorum injuriâ periisse, nihil mirandum; quando, (quod ibidem filius tradit) quemadmodum non Hippocratem, Galenum, aliusve sectæ sequebatur quemquam: sic nullum habuit, qui se sequeretur. Tempora horum probè conveniunt, quando uterque, & Marcellus inquam, & Ausonius, imperante claruit Theodosio, & antè. Sed in illis ab apibus remediis diutiùs constitimus. Alia ab aliis addamus.

Plinii est libro XXX, cap. VI: *Vermem terrenum catillo ligneo antè fisso, & ferro vincto impositum, aquâ exceptâ persodere, & defodere, unde effoderis, Magi jubent; mox aquam bibere catillo; mirè id prodesse ischiadicis, affirmantes.* Ac similiter de eo Marcellus Empiricus cap. XXV. * Qui & à vermibus geminum remedium petit cap. XXXVI †. Prius est: *Vermiculos terrestres in aceto per noctem manere curabis, ut se omni sorde purgent: mane eos siccabis, & ex his -IX in libram axungiæ mittes, & diutissimè conteres, ut unum corpus efficias, & pro ceroto uteris ad sedandos pedum quamlibet molestos dolores.* Alterum tale est: *Terrestres lumbrici, ad mensuram acetabuli in mellis cotyla contriti, & impositi pedibus, qui priùs oleo rosaceo uncti fuerint, ac tertio die soluti, & statim rursum impositi, & confestim dolorem leniunt, & in posterum tollunt.* Hodieque imprimis commendant oleum ex lumbricis: cujus conficiendi rationem apud Matthiolum, Andernacum, & alios, reperies. Nempe hoc vim habet insignem inflammationes minuendi, ac mitigandi dolores: quæ duo in articulari dolore, podagra imprimis, requiruntur.

* pag. 174, edit. Froben.
† pag. 250.

Aliud quoque remedium suggerit Plinius XXX libri cap. VIII, ubi sic scribit: *Ischiadicis cochleas crudas tritas cum vino Aminneo, & pipere, potu prodesse dicunt.* Quod ipsum etiam, iisdem penè verbis, Marcellus habet capite antè citato *. Idem Plinius cap. IX: *Cochleæ latæ potæ tollere dicuntur pedum & articulorum dolores. Bibuntur autem binæ in vino tritæ. Eædem illinuntur cum helxines herbæ succo.* Et postea: *Quin & cinis cochlearum illinitur.* Ac mox: *Incussos articulos aranei telæ commodissimè curant. Sunt qui cinere earum uti malint.* Etiam apud Marcellum Empiricum est cap. XXXVI †: *Remedium ad arthritim, vel maximè ad podagram ‡, sic: aceti optimi, quantum volueris; quod melius erit, si ex vino styptico fuerit; telas aranearum, quæ in cypresso inveniuntur; buxi summitates tenerrimas.* Ac postea subjungit, quomodo hæc coquenda sint, & adhibenda.

* pag. 171.
† pag. 248.
‡ sic puto hunc locum restituendum.

Est & Plinii lib. XXXII, cap. X: *Multi podagris quoque hirudines admittendas censuere.* Serenus similiter Sammonicus, de morbo hoc loquens, inquit:

Sunt quibus adpositâ siccatur hirudine sanguis.

Cælius quoque Aurelianus lib. V Tardarum Passionum, cap. II, quo de eodem morbo tractat, *Ubi*, ait, *permiserint partes, cucurbita figenda, vel hirudines admovendæ.* Nempe, ut antè dictum, hirudines idem præstant ac cucurbitæ: quas adhibere jubent penè omnes: in his Theodorus Priscianus Logici sui cap. ult. ubi itidem de hoc morbo agens, *Cucurbitis*, inquit, *ventosis frequenter locus relevandus est.*

Podagræ ex cantharidibus medicamentum conducere, etiam Paulus prodidit lib. III, cap. LXXVIII. Sunt autem cantharides è scarabæorum genere. Plinius verò etiam podagris illini jubet terram à tauris, sive scarabæis terrestribus, egestam. Vide eum lib. XXX, cap. V. Plethoræ conducunt hirudines. Plinius lib. XXXII, cap. X: *Hirudinum, quas sanguisugas vocant, ad extrahendum sanguinem usus est. Quippe eadem ratio earum, quæ cucurbitarum medicinalium, ad corpora levanda sanguine, spiramenta laxanda, judicatur. Sed vitium, quòd admissæ semel desiderium faciunt circa eadem tempora anni semper ejusdem medicinæ. Decidunt satietate, & pondere ipso sanguinis detracta, aut sale adspersæ.* Ac plura ibidem in hanc rem.

CAPVT LXXXVII.

De externis corporis morbis: ac primùm iis, qui certæ sunt partis. Capilli Petronio pars corporis. Canitiei remedium à lumbricis terrestribus. Alopeciæ medicina à cantharidibus, & muscis; pediculis capitis, à melle; palpebris, à muscis, & cochleis; superciliis, & pilis maxillarum, à formicis; pilis reliqui etiam corporis, ab hirudine. Adhæc ab hirudine adversus inflammationes oculorum, eorumque cicatrices, & albugines, à cochleis; contra aurium humorem à melle; narium fœtorem, ab eodem; labia scissa, ab aranearum tela. Cutis vitia in facie sanari cochleis, formicis Herculaneis, bupresti, melle, imprimis Sardoo. Vnguium scabritiei remedium à cantharidibus, & crabronibus; adversum unguium scabritiem, à lumbricis; contra reduvias unguium, à melle.

HActenus dictum de morbis certarum corporis partium: sed internis solùm, nisi quid in ista scribendi festinatione, tot meorum mortibus, aliisque adversis afflicto, inque his ipsis tot occupationibus distento, exciderit fortasse, quod potiùs alterius esse generis videatur. Nunc loquar de externis certæ corporis partis, mox de externis universi corporis dicturus. Initium esto à capillis: qui quidem partis nomen non merentur, ἀκύρως * tamen sic vocantur: ut apud Petronium hoc epigrammate:

* impropriè.

Infelix modò crinibus nitebas,
Phœbo pulcrior & sorore Phœbi:
At nunc lævior ære, vel rotundo
Horti tubere, quod creavit unda,
Ridentes fugis, & times puellas.
Vt mortem citiùs venire credas,
Scito, jam capitis periisse partem.

Prout eos versiculos, qui malè antè digesti legebantur, Turnebus restituit lib. IV Adverſ. cap. XIX.

Canitiei ut obviam eatur, tradit Plinius lib. XXX, cap. XV: *Capilli ne canescant, vermium terrenorum cinere præstari, admisto oleo.* Cui geminum hoc Sereni Sammonici cap. V:

Lumbrici quoque terrestres miscentur olivo,
Et juvenem præstant redivivo flore capillum.

* pag. 48, edit. Froben. Item illud Marcelli cap. VII *: *Vermium terrenorum cinis, oleo adjectus, quo uti feminæ in pectendo solent, capillos prohibet senectute mutari.* Nempe lumbricis & humor, & calor, est temperatus; eoque nec calore aduritur humor, cui originem debent pili; sed potiùs digeritur, ac roboratur.

Alopeciæ, (à cujus remediis variis, opus suum orditur Alexander) utiles quoque sunt cantharides. Sed videndum, ne altè exulcerent. Modum itaque utendi discere opus è Plinio lib. XXIX, cap. VI, & Galeno de compos. medic. secundùm loc. lib. V. Apud Plin. ibidem, ante id, quod dixi, legas, *alopeciam repleri muscarum capitibus recentibus priùs folio ficulneo asperatam: alios verò sanguine muscarum uti: alios decem diebus cinere earum illinere cum cinere chartæ, vel nucum, ita ut sit tertia pars è muscis: alios lacte mulierum cum brassica cinerem muscarum subigere: quosdam melle tantùm.* Similiter † pag. 46, edit. Froben. Marcellus cap. VI †: *Muscarum capita combusta, & cum melle trita, capitique inlita, mirè alopecias tollunt.*

Capillis subdam hoc de pedibus, qui obsident capillos. *Mel lendes, & fœda capitis animalia necat:* ut ait Plinius lib. XXII, cap. XXIV; idque Dioscoride præeunte lib. II, cap. CI. Etiam cornu capræ rasum, & melli, ac sali mixtum, prodesse adversus pedes, si caput eo defricetur, apud Sextum philosophum legas lib. I de animalibus, cap. V. Marcellus item ‡ pag. 64, edit. Froben. cap. VIII ‡, ad tollendam veterrimam palpebrarum asperitatem, inter alia præcipit mellis Attici L. I.

Post capillos, & pedes, ac lendes, de oculorum, & maxillarum pilis videndum. Plinius lib. XXXIX, cap. ult. *Palpebras gignere muscarum, fimique murini cinerem, æquis portionibus, ut efficiatur dimidium pondus denarii, promittitur.* Idem lib. XXX, cap. XV: *Cochlearum saliva, illita infantium oculis, palpebras corrigit, gignitque.* Ac eodem cap. antea legas: *Ovis formicarum supercilia denigrari cum muscis tritis tradunt.* Idem libri ejusdem cap. V dixerat: *Ne sint malæ hirsutæ, formicarum ova pueris infricata præstant.*

Ad totius corporis pilos pertinet, cùm Plinius lib. XXXII, cap. X, de psilothro agens, ait: *Sanguisugæ tostæ in vase fictili, & ex aceto illitæ, eundem contra pilos habent effectum.* Ac idem tradit Plinius Valerianus lib. III rei Med. cap. XLII, quod de psilothris: *Sanguisugæ vivæ, tusæ in fictili vase, ex aceto illiniuntur per horas tres: deinde in balneo abluuntur.*

Ad ea, quæ veriùs sunt corporis partes, veniamus. In oculorum inflammationibus occipitio vel cucurbitulæ, vel hirudines adhibendæ: ut Marcellus jubet cap. XXXVIII. Crematæ cochlearum testæ non marinarum modò, de quibus etiam in aquatilibus dictum; sed planè omnium, oculorum cicatrices, & albugines, corrigunt; dentes item expurgant; ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XI. Aurium humoribus conducit vinum mulsum: ut est apud Marcellum cap. XII. Fædo narium odori occurritur, si myrrhæ, acacii, amomi, singulorum drachmam unam contusam, & melle cocto exceperis: quemadmodum Oribasius tradit lib. VIII Synopseos cap. XXX. Atque, ut idem monet cap. XXXII, labiis scissis consulitur candidis aranearum telis, quæ in arcis inveniuntur. Idem cap. XXXVIII hirudinem oculis suadet inflammatis, proximè, ubi dolet, in fronte adhiberi. Marcellus lib. V, cap. X tradit, oris ulceribus, quas aphthas dicimus, prodesse iridem cum melle, præterea mulsum.

Præterea, ut Plinius ait lib. XXX, cap. IV: *Tollit ex facie vitia & cochlearum, quæ latæ & minutæ passim inveniuntur, cum melle cinis. Omnium quidem cochlearum cinis spissat, calefacit smecticâ vi: & ideo causticis commiscetur, psorisque, & lepris, & lentigini illinitur. Invenio & formicas Herculaneas appellatas, quibus tritis, adjecto sale exiguo, talia vitia sanentur.* Easdem commendat Marcellus Empiricus cap. XIX * his verbis: *Formicu-* * pag. 129, edit. Froben. *las, quæ Herculaneæ nominantur, contritas, modico sale adjecto, impetigini adpone: miraberis remedium: nam celeriter expurgant.* Sequitur inde apud Plinium: *Buprestis animal est rarum in Italia, simillimum scarabæo longipedi. Fallit inter herbas bovem maximè; unde & nomen invenit: devoratumque tacto felle ita inflammat, ut rumpat. Hæc cum hircino sevo illita lichenas ex facie tollit septicâ vi.* Eâ vi non faciei modò, sed reliqui etiam corporis lichenas tolli; edocebimus cap. LXXXIX. Hinc de variis locutus ait: *Vtilissimum & in facie mel, in quo apes sunt immortuæ.* Quod verò cochlearum cineri mel addi jubet Plinius, è Dioscoride firmatur: qui lib. II, cap. CI mel Sardoum, cuti faciei illitum, mederi ait ejus maculis, tum à Sole contractis, tum aliunde provenientibus.

De capite abunde actum. De thorace, & ventre, liquet, ex iis, quæ inspersimus, & inseremus cæteris. Ac pertinet huc etiam, quòd, ut Dioscorides ait lib. II, cap. CI, si verpis, à balneo potissimùm, præputium ad dies XXX emolliatur, glans citra circumcisionem nudata in integrum restituitur.

De artubus pauca adjungam. Primùm de

unguibus, quia tam manuum sint, quàm pedum. De his ita Plinius lib. xxx, cap. xii: *Vngium scabritiem tollunt cantharides cum pice tertio die solutæ, aut locustæ frictæ cum sevo hircino.* Ac Sancta etiam Hildegardis in Physicis suis * ait, unguium immunditiem (scabritiem puto signari) tolli docet liquore è fucis expresso. Sed ipsa *humbelim* vocat, quia *fucus* Germanis *hummel*; ut Belgis *bommel*: sicuti his gentibus *hommelen*, & *bommelen*, *bombum edere*.

* lib. 4. part. 2, cap. 53.

Ad ungues etiam pertinet παρωνυχία, sive *reduvia*; illa manuum imprimis. Vt in ea melle sit utendum cum galla, Oribasius dicet lib. vii Synopseos, cap. xviii. Theodorus quoque Priscianus lib. i Εὐπορίστων, cap. xxxiv in hoc vitio præcipit *lenticulam coctam cum melle contritam imponi, & myrti folia viridia trita similiter cum melle adhiberi: sic etiam rosarum, sic olivæ folia.* Mox subjungit: *Quibus fortè aliquo ictu ungues nigrescunt, nasturtium cum melle mixtum medebitur. Et cera sola liquefacta superimposita medebitur.*

Perniones cerâ bifariam sanari, docet idem Theodorus lib. i Φαινομένων εὐπορίστων, cap. xxxii.

Clavis pedum medentur vermes terreni ex oleo: ut ait Plinius lib. xxx, cap. ix.

CAPVT LXXXVIII.

De externis corporis morbis, ac primùm illis ab caussa externa: ut vulneribus, quibus medicina à lumbricis terrestribus, telâ araneæ, imò & bombycis, adhæc cochleis, quibus & tela extrahuntur. Vis mellis in vulneribus: uti & ejusdem, & apium, ac ceræ, in membris contusis, fractis, vel adustis: & ut his etiam cochleæ prosint. Hinc itum ad externos morborum, quibus caussa est interna: ut sunt ulcera. De his primò universè actum: & ut remedio iis sint mel, cera, oxymeli; quæ apum gloria est. Adhæc certum blattarum genus, & grylli: tum autem millepedæ, & araneæ: præterea cochleæ, & vermes: inque his cossi, in cossis illi, quibus origo in ulmis. Exinde particulatim considerantur varia ulcerum genera: ut erysipelas, sive sacer ignis; cui medentur lumbrici. Species sacri ignis herpes, qui Latinis zona. *Herpetis genus, quod* θηρίωμα *dicitur, ac eundem videri* herpetem exedentem. *Herpeti equorum remedium a vermiculo cardui. Carbunculi descriptio, & remedium ab apibus, & melle. Descriptio furunculi, eique medicina ab araneo, & muscis. Exanthemata cerâ sanari.*

HInc jam propero ad morborum externorum eos, qui non tam certæ sunt partis, quàm corporis totius. Atque hîc etiam habet locum, quod superiùs * diximus, esse eos vel à caussa externa, vel interna. Externa, ut vulnera à gladio; contusiones & fracturas à lapide, aut baculo; exustiones ab igni.

* cap. 45 hujus libri.

Vulneribus medentur lumbrici terrestres. Plinius Secundus lib. xxx Histor. Natur. cap. xiii: *Vulnera recentia conglutinant vermes terreni, adeò ut nervos quoque abscissos illitus solidari infra septimum diem persuasum sit. Itaque in melle servandos censent. Quidam vermibus arefactis in Sole ad vulnera ex aceto utuntur: nec solvunt, nisi biduo intermisso.* Plinius Valerianus de re Medica lib. iii, cap. xx: *Vulnera recentia conglutinant vermes terreni triti, adeo ut etiam nervos incisos solident in die septimo. Iidem arefacti in Sole, & ex aceto triti vulneribus imponuntur, &, interposito biduo, solvuntur.* Ac cap. xxi: *Ad venas, vel nervos præcisos: lumbricos de terra confundes, & pones: statim sanant.* Serenus Sammonicus cap. lxiv:

Lumbrici terræ poterunt conducere vulnus.

Insuper vulnera sanantur telâ araneæ. Plinius lib. xxix, cap. ult. *Aranei tela, ex oleo & aceto imposita, vulneribus tonstrinarum sanguinem sistit.* Eandem commendant in vulneribus Dioscorides, & Galenus: hodiéque nihil apud nos vulgatius, quàm ut, siquis vel cultro leviter se læserit, telam continuò araneæ, præsertim candidam, puramque, imponat. Nempe ea constipandi habet vim, & refrigerandi, atque abstergendi; eoque inflammatio ne accedat, prohibet. Vnde &, capite alicujus vulnerato, fractoque, uti eo præcipit Serenus Sammonicus cap. liv:

Si verò caput infestus collliserit ictus;
Ex oleo necti vestis debebit arachnes:
Nesciet hæc illinc, nisi cum sanârit, abire.

Quam verò laudem tribuimus araneæ, hanc etiam bombyci competere, docebit Vincentius Bellovacensis: ut qui Speculi Naturalis lib. xx, cap. cxix doceat, sericum combustum mundare vulnera, ac corroborare.

Adhæc carnes cochleæ crematæ, cumque thure, & myrrha illitæ, vulnera quævis, sed maximè, quæ nervi acceperunt, conglutinant: ut Dioscoridi traditum lib. ii, cap. xi. Favet quoque Cornelius Celsus lib. v, cap. ii: *Glutinant vulnus contusæ cum testis suis cochleæ.* Item Plinius lib. xxx Histor. Nat. cap. xiii: *Ad vulnera eâdem ratione, & cochlearum terrenæ prosunt: totæque exemtæ, tusæ, & impositæ, recentia vulnera conglutinant, & nomas sistunt.* Atque aliquanto pòst: *Arundines, & tela, quæque alia extrahenda sunt corpori, evocant cochleæ ex his, quæ gregatim folia sectantur, contusæ impositæque cum testis, & eæ, quæ manduntur, exemptæ testis: sed cum leporis coagulo efficacissimè. Laudantur & cantharides tritæ cum farina hordeacea.* Plinius Valerianus de re Medicâ lib. iii, cap. xx: *Cochleæ exemtæ de suis testis crudæ tritæ, mirificè solidant. Cochleæ item cum suis testis ustæ cum myrrhæ, & thuris puri pondere ex aqua, præcisos nervos sanant.*

Quod verò cochleis extrahi tela ait prior Plinius, ut vidimus: id blattis tribuit Plinius Valerianus lib. iii Rei Med. cap. xlix, his verbis: *Ad extrahenda ea, quæ corpori infixa sunt, blattæ sine pedibus, & sine capite, & pennis, tritæ illinuntur.*

Magna etiam in vulneribus est vis mellis. Coctum ea conglutinat: ut est apud Cornelium Celsum lib. v, cap. ii: mel crudum ea pur-

purgat, ut idem ait libri ejusce cap. v. Sereni Sammonici est cap. XIV:

Ergo modus quicunque obtingit vulneris atri,
Contritus cum melle dabit medicamina bulbus.

Idem cap. LXIV, ut doceat, quomodo

Vulnera tabescant spatio vitiata dierum:

Præscribit hoc pacto:

Aut hederam Baccho decoctam, & semen anethi,
Aut cineres alni tardo cum melle ligentur.

Contusioni item membrorum apes prodesse, docet inter alios S. Hildegardis Physices suæ lib. IV, cap. XLVIII: *Si aliqua membra contrita sint, apes, quæ in vasculo suo mortuæ sunt, sufficienter in laneum pannum consuat; & in oleo olivæ calefaciat, & membro, quo dolet, superimponat, & meliùs habebit.*

Adversùm adusta corporis loca, lenticula, & ervum cum melle, commendantur à Cornelio Celso lib. v, cap. XXVII *. Plinius verò lib. XXX Hist. Nat. cap. XII tale suggerit remedium: *Ambustis medetur murium cinis, & cochlearum; idque sic, ut ne cicatrix quidem appareat.* Plinius Valerianus de re Med. lib. III, cap. XX: *Ambustis sanandis illinitur cochlearum cinis ex oleo.* Postea & commendat ceram in oleo rosaceo resolutam.

* *sect. ult. sive pag. 324, edit. Tornes.*

Sequuntur morbi externi, caussam agnoscentes internam: ut sunt ulcera, tumores, scabies, & istis similia. His quoque docebo remedia esse divinitus data ex omni prope insectorum genere.

Ex insectis quidem alas habentibus detectas est apis: quæ ulceribus mirè prodest. Nam Scribonii Largi est cap. CCXXXVII: *Omne ulcus in omni parte corporis sordidum purgat mel per se.* Idem cap. CCXXXVIII docet, quomodo, si purum sit ulcus, & concavum, mel, & cera, contundi, & resinæ, atque aliis, misceri conveniat. Sed & cap. CCXLI, ubi Tryphonis chirurgi ad cicatricem ducendam emplastrum tradit, ceræ cum resina usum in eo enarrat. Cum hoc Tiberiani ævi scriptore convenit Plinius lib. XXX, cap. IX: *Tetris ulceribus, & manantibus, auxiliatur mel, in quo apes sunt immortuæ, cum resina.* Ac postea: *Si putrida sint ulcera, cerâ additâ ad cicatricem perducunt.* Imo porrum capitatum contritum, & ex melle impositum, universa ulcera optimè purgat: ut est apud Marcellum, cap. IV, p. 42. Itidem Oribasius lib. VII Συνόψεως, cap. V tradit, ulceribus summæ cutis conducere ceram, & mel. Etiam cap. XI refert usum oxymelitis, ac ceræ, in ulceribus malignis.

Ex insectis, quibus alæ sunt coopertæ, blattæ sunt, & grylli. De prioribus ait Plinius lib. XXIX, cap. ult. *Tertium blattarum genus, & odoris tædio invisum, exacutâ clune cum pisselæo sanare ulcera alias insanabilia.* De alteris sic idem lib. XXX, cap. IX: *Si putrida sint ulcera, ad cicatricem perducunt gryllorum crematorum favillâ ex oleo.*

Ex insectis non habentibus alas sunt multipeda, sive millepeda, & aranea. De priori sic Plinius lib. XXX, cap. XIII: *Duritias in alto ulcerum, & carcinomata, persequitur multipeda trita, admistâ resinâ terebinthinâ, & sinopide. Eademque utilissima sunt in his ulceribus, quæ vermibus periclitantur.* De alterâ ita S. Hildegardis Physices lib. IV, Part. III, cap. XLI, ulcerum dolorem mitigari telâ araneæ impositâ.

Quæ insecta nunc retulimus, ea pedibus prædita sunt. Carent iis cochleæ, & vermes. Utrosque ulceribus prodesse, docet Plinius lib. XXX. Ac capite quidem VIII sic scribit: *Tetris* (verendorum) *ulceribus, & manantibus *, auxiliantur cochleæ latæ parvæ contritæ ex aceto, vel cinis ejus: cochleæ nudæ, quas in Africa gigni diximus, tritæ cum thuris polline, & ovorum albo: tricesimoque die resolvunt.* Idem cap. IX: *Si putrida sint ulcera; ad cicatricem perducunt favillâ vermium terrenorum cum oleo vetere, & cochlearum, quæ nudæ inveniuntur. Ulcera omnia pedum sanat cinis earum, quæ vivæ combustæ sint.* Ac cap. XIII: *Quin & vermium ipsorum genera mirandos usus habent. Cosses †, qui in ligno nascuntur, sanant ulcera omnia. Nomas verò combusti cum pari pondere anisi, & ex oleo illiti.* Et post aliqua: *Cinis vermium terrenorum margines ulcerum duriores absumit cum pice liquidâ, vel simblio melle.* Et post pauca, commendans cochleas cum testis suis tusas: *Tradunt, iis & ulcera tractabiliora fieri, & sanari celeriùs.* Porrò cum eo, quod de cossis Plinium dicere videbamus, consentit, quòd S. Hildegardis, in Physicis suis ‡, ulceribus jubet admoveri vermiculos Germanis dictos *ulwurm*, quasi ulmi arboris vermes nuncupes. Eos ait in vase testaceo cum hordeaceo fumo suffocatos comminui oportere: tum ulceri, vel etiam vulneri, esse imponendos.

* *h. e. serpentibus: quomodo & alibi Plinius, ubi Dioscorides ἕρποντα dicit, ille ulcera manantia reddidit.*

† *alii codd.* cossi, *&c.* *Quod malim.*

‡ *lib. 4, part. 3, cap. 42.*

Hæc universè de ulcere dicta sunt: verùm particulatim etiam de variis eorum generibus, ac remediis, agemus. *Si super inflammationem rubor ulcus ambit, isque cum dolore procedat, ἐρυσίπελας Græci nominant:* ut ait Celsus lib. V, cap. XXVI *. Ibidem, ad purgandum ulcus ejusmodi, maximè melle, & resinâ, uti jubet. Græcum morbi nomen retinuit Celsus. Sed eo paullo junior Columella † vocat *sacrum ignem*; uti & hoc posterior Plinius Secundus ‡. Quique post hunc sesquiseculo vixit Sammonicus *ἀπτῶς ignem* * nuncupat. Malis ulceribus annumerat quoque Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVIII †. Erysipelas itaque signatur in hoc Plinii remedio libro XXX, cap. XII: *Igni sacro medentur vermes terreni ex aceto illiti: gryllus contritus in manibus. Quo genere præstat, ut qui id fecerit, antequam incipiat vitium, toto eo anno careat. Oportet autem eum ferro cum terrâ cavernæ suæ tolli.* Quæ & ipsa totidem prope verbis apud Plinium Valerianum legas lib. III Rei Med. cap. XXXIV. Ignis hujus sacri species est herpes, qui *zona* Scribonio Largo. Sic enim ille cap. CCXLVII: *Ad zonam, quam Græci ἕρπητα dicunt.* De Græco vocabulo, & simul remedio, ita Plinius lib. XXX, cap. XIII: *Herpes quoque animal à Græcis vocatur, quo præcipuè sanantur, quæcunque serpunt.*

* *pag. 190, & seq. edit. Tornes.*

† *lib. 7, c. 5.*

‡ *lib. 26, cap. 11.*

* *cap. 41. Vulgo similiter vocatur ignis S. Antonii.*

† *sect. de Sacro igne, sive pag. 309, edit. Tornes.*

Cochleæ prosunt eis cum testis suis tusæ. Arbitror, Græcis etiam vocari θηρίωμα. Sanè id ulceris esse nomen, ait Celsus loco antè memorato *: atque huc etiam refert, quem ἕρπητα ἐσθιόμενον † *Græci vocant, quia celeriter serpendo, penetrandoque, usque ora vorat.* Huic, ut idem ‡ ait, *superdanda cum melle linimenta.* Etiam in equorum herpete insectorum usus est. Cardanus lib. VII de Rerum Varietate, cap. XXXII: *Herpeti, quem vermem vocant veterinarii, vermiculum, qui in cardui fullonum vertice nascitur, pennæ anseris inclusum; absque offensa, discissâ cute frontis, inserito, consuitoque vulnus. Solet viginti post dies emori, totidemque diebus equus liberatur.*

* pag. 308, edit. Tornaes. † herpetem exedentem. ‡ ibid. pag. 309.

Est & ulceris genus carbunculus, quod ita describit Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVIII, sect. I: *Rubor est, superque eum non nimium pustulæ eminent, maximè nigræ, interdum sublividæ, aut pallidæ. In his sanies esse videtur, infra color niger est. Ipsum corpus aridum, & durius, quàm naturaliter oportet. Circa quem quasi crusta est, eaque inflammatione cingitur, neque in eo loco levari cutis potest: sed inferiori carni quasi adfixa.* Ac plura deinceps. Remedium tale suggerit Plinius lib. XXX, cap. XII: *Carbunculus fimo columbino aboletur per se illito; vel cum lini semine ex aceto mulso. Item apibus, quæ in melle sunt immortuæ, impositis: polentâque impositâ inspersâ. Si in verendis sit, cæterisque ibi ulceribus, occurrit è melle œsypum cum plumbi squamis.*

Item ulceris genus est furunculus: qui sic Cornelio Celso describitur lib. V, cap. XXVIII *: *Furunculus est tuberculum acutum cum inflatione, & dolore, maximéque ubi jam in pus vertitur.* Vt mederi liceat, tradit Plinius lib. XXX, cap. XII: *Furunculis mederi dicitur araneus, priusquam nominetur, impositus, & tertiâ die solutus.* Ac mox sanare eosdem dicuntur, *muscæ impari numero infricatæ digito medico.* Plinius item Valerianus lib. III de re Medica, cap. XXVIII: *Furunculis muscæ impari numero infricantur: digito minimo sordes ex auriculis pecudum illinuntur. Limacis cinis adspersus purgat.*

* sect. 7. sive pag. 313, edit. Tornaes.

Exanthemata quoque sunt superficiariæ cutis exulcerationes, subrubicundæ, & asperæ: ut Trallianus ait lib. I, cap. V. Vt cera his medeatur, Oribasius docebit lib. VII Synopseos, cap. VII.

CAPVT LXXXIX.

A vulneribus, & ulceribus, ad tumores abitur. His, si glandulas sub auribus occupent, millepedas mederi, & gryllos. Sin inguen, præstare id ceram, nec non cochleas minutas cum melle. Hydropicorum autem tumores sanari cochleis crudis terrestribus. Mel quibusvis ulceribus prodesse. Pani etymon, ac eidem remedium à multipeda, cochlea, cantharide. Φύματα sanari oxymelite, mulso, cerâ. Cancro prodesse ceram; abscessibus, millepedas: tum illis hominum, tum equorum vomicis, mel remedio esse. Scabiei apud Græcos, & Germanos vocabula, & illorum origo. Scabiem arceri culicibus, & cerâ. Vitiliginem, & lepram, esse eandem: sed differre à lepra Arabum. Blattarum genus, quo lepræ occurratur.

POst ulcera dicam de tumoribus: quorum aliqui sunt certæ partis: ut parotides, quæ glandularum sunt sub auribus. Eas, ut Plinius ait lib. XXIX, cap. ult. *multipeda comprimit cum resinæ tertiâ parte illita; & grylli, sive illiti, sive adalligati.*

De illis inguinis, sic idem lib. XXII, cap XXIV: *Si inguen tumeat, albam ceram in pube fixisse remedio est.* Et cap. XXX, cap. VIII: *Inguinum tumorem cochleæ minutæ cum melle illitæ leniunt.*

At universi magis corporis sunt hydropicorum tumores. Eos discutiunt cochleæ crudæ terrestres, si cum testis suis imponantur, nec auferantur, priusquam omnis sit exhaustus humor.

Sunt & in tumoribus pani, ex eo sic dicti, quia referant glomum, qui Græcis πηνίον, Doribus πανίον. Diminutivum est *panicula*, vel *panucula*, teste Festo. Remedium adfert Plinius lib. XXX, cap. VIII: *Panos discutit multipeda contrita, admistâ resinâ terebinthinâ ex parte tertiâ. Quidam & sinopidem admiscent cochleæ contusæ. Et per se cinis inanium cochlearum ceræ mistus discussoriam vim habet. Cantharides mistâ calce panos scalpelli vice aperiunt.* Similiter Plinius Valerianus lib. III rei Med. cap. XXVII: *Ad paniculas sanandas cochleæ minutæ mirabiliter faciunt.*

Φύματα sunt tubercula furunculis rotundiora, planioraque. Ea sanantur oxymelite, & mulso: de quo pluribus Oribasius lib. VII Synopseos, cap XXIX. Ceræ quoque in malagmatis usum adversus phymata, uti & tubera, tradit Celsus lib. V, cap. XVIII *. Qui & cap. XXVIII naturam phymatis describit: sed de curatione ad locum jam adsignatum remittit.

* pag. 246, & seq. edit. Tornaesiana.

Est & tumoris genus καρκίνος, sive cancer, qui *non solum corrumpit, quod occupavit, sed etiam serpit:* ut ait Celsus lib. V, cap. XXVI. Estque interdum ulcerosus, interdum sine eo: ac si totum occupârit corpus, *elephas* vocatur: *universalem cancrum* dixeris. Ad carcinodas etiam ceram juvare, docet Cornel. Celsus lib. V, cap. XVIII *.

* pag. 247, edit. Tornaes.

Abscessus quoque, ut Celsus vocat, in tumoribus est purulentis. Græcis ἀπόστημα, vel ἀπόστασις, dicitur ἀπὸ τοῦ ἀφίστασθαι †, quia partes ante contiguæ, humore præter naturam recepto, separentur. Remedium tale adfert Plinius lib. XXX, cap. V: *Millepedis, additâ resinæ terebinthinæ parte quartâ, omnia apostemata curari jubent.*

† abscedere.

Inter abscessus sunt vomicæ, quibus Serenus Sammonicus † commendat

Et mulsos amnes, & purgamenta columbæ.

* cap. 41.

Nec hominum modò vomicis melle consulitur, sed etiam equorum: ut liquet ex Vegetii Mulomedicinæ lib. III, cap. LXIX; ubi medicamentum præscribit, in quo mel, & ficus, coquuntur.

Scabies

* lib. 5. cap. ult. sect. de scabie.

Scabies Celso * esse dicitur, *durior cutis rubicundior, ex qua pustulæ oriuntur, quædam humidiores, quædam sicciores.* Origo vocis aperta. Græcis similiter ψώρα à ψαίρω, *frico.* Germanis *der raud*, fortasse à *rauch, asper, rudis* : item *die kratze*, credo à Chaldæo חרת charath, *sculpere, incidere* : unde & Gr. χαράσσω.

Scabies tollitur, si capiti hominis imponatur culex cum stramine accensus, cumque vivis carbonibus in cineres versus : quod pluribus ostendit S. Hildegardis : sed pro culice, Germanorum more, *muggam* dicit. Vide eam lib. IV Phys. Part. II, cap. L. Ac ibidem cap. LII scabiei capitis consuli dicitur, si superlinas liquorem ex humbelim expresso : ubi sine dubio intelligitur fucus, qui Germanis *hommel*. Hildegardis enim in Germania nata, mortuaque, ante annos CCCCL.

Plinius Valerianus lib. III, cap. XXXVIII ad scabiem arcendam docet varium ceræ usum. Imò & Vegetius lib. III Mulomedicinæ, cap. LXXI geminum equis præscribit medicamentum, quorum utrumque ingrediatur cera.

Est & fœdum scabiei genus, quod λειχὴν, sive *impetigo* vocatur : item aliud, quod dicitur ἀλφὸς, sive *vitiligo* ; de qua Festus. Vulgò *morphæam* nuncupant. Ejus generis est lepra, quam Dominum sanâsse legimus in Euangelio. At planè eos ratio fugit, qui elephantiasin arbitrantur. Lepram, omnemque vitiliginem (λέπρας, & ἀλφοὺς) purgant crematæ cochlearum testæ : ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XI. Intellige verò non illas modò marinarum, de quibus in aquatilibus non semel dictum : sed etiam terrestrium. Idem Dioscorides lib. II, cap. LXVII ait, medicamentis iis, quibus carcinomata, lepræ, & impetigines feræ (λειχῆνες ἄγριοι) sanantur, etiam buprestes misceri; idque ob vim σηπτικὴν, ἑλκωτικὴν, θερμαντικὴν, *exedendi, exulcerandi, & calefaciendi.* Varia etiam remedia suggerit Plinius. Ut lib. XXIX, cap. IV : *Vis cantharidum adurere corpus, crustas obducere. Eadem pityocampis, in picea nascentibus ; eadem buprestis; similiterque præparantur. Efficacissimæ omnes ad lepras, lichenasque.* Et libri XXX, cap. XIII : *Ad vitiliginem ; & cantharides, cum rutæ foliorum duabus partibus, in Sole, donec formicet cutis, tolerandæ sunt.* Quam rem mox pleniùs explicat. Marcellum etiam Empiricum audiamus cap. XIX † : *Ad lichenem, sive mentagram, quod vitium neglectum solet per totam faciem, & per totum corpus serpere, & plures homines inquinare. Nam Soranus medicus quondam ducentis hominibus hoc morbo laborantibus curandis in Aquitania se locavit. Huic ergo valetudini maximè medentur cantharides tritæ, & initæ cum succo uvæ amineæ, & cum sevo ovis, vel capræ : sed priùs facie lotâ, & nitro diligenter curatâ, medicamen imponitur.* Idem docet Plinius Valerianus lib. II Rei Medicæ, cap. LVI. Aliud item remedium accipe è Plinii lib. XXIX, cap. ult. *Alterum blattarum genus mylæcum ‡ appellavere, circa molas fere nascens. Has capite detracto attritas, lepras sanâsse, Musa, & Picton, in exemplis reliquere.* Aliud item è lib. XXX, cap. XIII : *Ad easdem vitiligines, & muscas illini jubent cum radice lapathorum *.* Mel quoque juvat : unde Marcellus cap. XIX † nitrum ex melle, & lacte bubulo, impositum elephantiasi ait mederi: & Oribasius lib. VII Συνόψεως, cap. XLVIII oxymeli adversus lepram commendat. Hæc abunde arguunt, quàm nobis ad alimoniam, ac medicinam, immensa Dei bonitas ex ipsis providerit insectis.

† pag. 129, edit. Froben.

‡ al. mylicon.

* al. lapathoria.

† pag. 130.

CAPUT XC.

Insecta etiam ad rem vestiariam prodesse. Sericæ vestis usus varius pro vario anni tempore. Seres ubi siti, & cur inde Sericæ vesti nomen datum. Cur eædem dictæ Persicæ, & Medicæ. *Quo pretio sericum soleat divendi florentibus rebus Romanis. Quâ occasione planè innotuerit Romanis, Græcisque, sericum neri à bombyce, cùm antea id valde esset incertum, multis, etiam classicis scriptoribus, ita existimantibus, è foliis arborum depecti. Pamphila in Co insula prima instituit bombycinam deglomerare, ac deinde telam hinc texere. Cur inter Coam vestem, & illam ex Arabii, vel Assyrii bombycis tela textam, veteres distinxerint. Primitus solis feminis vestes Sericas fuisse in usu ; hinc viris nobilibus ; tandem & hominibus è vulgo. Quando* bombycina, & Serica, *eadem haberi cœperint. Purpuram melle conservari, & unde ea vis mellis: Cur gladii oleo inuncti non sint obnoxii rubigini.* Blattam μελωνυμικῶς *poni pro panno purpureo ; non quidem ab ea vocis significatione, quâ* blatta *vermiculus est ; sed quatenus sic dicitur os narium purpuræ.* Sericoblatta. Blattifer Senatus.

IAm quanti illud existimandum, quòd bombyces suppeditant vestem sericam? Quæ vel æstivo tempore aptior, vel hiberno, vel verno, & auctumnali. In æstu magno ob levitatem accommodatissima tafetata : in minori, ormesina. Hieme conducunt felpa, & velutum : quorum utrumque pondere suo, & villis, calefacit. Vere, & auctumno, laudatur rasa, quæ vulgo, *veluto riccio.* Vetus Sericæ vestis appellatio est à Seribus : qui populus est Orientis, Boriæ propior, ac, ut ait Ammianus Marcellinus lib. XXIII, *ab Occidentali latere Scythis adnexus ; à Septentrione, & orientali, nivosæ solitudini cohærens ; quà meridiem spectat, adusque Indiam porrectus, & Gangem.* Ptolomæus ab Oriente ait habere γῆν ἄγνωστον *: alii referunt terminari Oceano Eoo, & ab his dici *Sericum*, uti meridionalis ab Indis *Indicus* vocatur. Iis cum Taprobanitis erat commercium : cæterorum refugisse cœtum, apud Plinium † legas. Ex hac gente Sericum deportabatur in Persiam. Nec vestes *Persicæ*, vel *Medicæ*, aliæ intelligendæ, quàm *Sericæ*. E Persia verò post devictam ab Alexandro Magno Persiam, delatum est in Græciam: florentibus rebus Romanis, in imperium Romanum : ubi ἰσόχρυσον † fuit. Nam serici libra emebatur librâ auri. Ea consuetudo obtinuit usque ad tempora Iustiniani Imperatoris. Huic permolestum

* terram incognitam.

† lib. 6. cap. 17.

† ejus pretii ac aurum.

stum erat, ab hostibus Persis tam carè vestem emi oportere. Commodè, ut Procopius in Gothicis *, & ex eo Zonaras narrat, duo monachi ex India venêre, qui indicium facerent Cæsari de vermibus Sericum nentibus: nec posse quidem vermes eos Constantinopolim deferri; sed posse apportari ova, ex quibus vermiculi gignerentur. Remissi igitur monachi, qui ova ejusmodi attulerunt. Atque inde est omne id vermium genus sericum nentium, quòd hodie est in Europa. Ac tum nulli amplius dubium fuit, quin sericum esset bombycum opus. Antea verò quæstio admodum erat anceps, & incerta. Fuere quidem, qui id, quod res esset, traderent: ut Pausanias in Posteriori Eliacorum libro (nec tamen citra errorem,) Servius item in illud Maronis †,

Quid nemora Æthiopum molli canentia lana?

Adhæc B. Basilius Hexaem. homil. VIII. Chrysostomus quoque bombycinam vestem pulchram quidem ait, sed τῶν σκωλήκων ὕφασμα, *vermium telam*. Sed enim vulgatior erat opinio, esse arborum fœtum: sive fieret è corticibus, sive foliis depecteretur. Prius placuit Straboni lib. XV: Τοιαῦτα δὲ τὰ Σηρικὰ ἔκ τινων φλοιῶν ξαινομένης βύσσου· *Talia sunt & Serica, bysso nempe ex arborum quarundam corticibus carminatâ, ac netâ.* Posteriorem autem sententiam sequuntur Maro II Georg. ac Seneca in Hippolyto, & Hercule Oetæo: imò Plinius quoque lib. VI, cap. XVII, & Ammianus Marcellinus lib. XXIII. Quibuscum Strabo etiam conveniet, si pro φλοιῶν † reponatur φύλλων *. Post verò Iustiniani tempora, quod antea dicebam, pariter omnibus liquebat. Quòd inter alios satis in κοσμουργίᾳ ostendit Georgius Pisides diaconus & referendarius Constantinopolitanus, qui Heraclii Imperatoris temporibus, & deinceps, vixit. Dixeris, nec multò antè potuisse hoc ignorari propter vestes Coas: quas ex bombyce esse constaret. Quippe ab Aristotele ipso lib. V Histor. Animal. cap. XIX † traditum esse, primam in Co insula Pamphilam, Latoi filiam, docuisse bombycinam deglomerando exsolvere, & inde texere. A Plinio præterea lib. XI, cap. XXII tradi, Coam bombycem etiam viris esse in usu, Assyriam solis mulieribus. Est & Propertii lib. II, eleg. III:

Nec siqua Arabio lucet bombyce puella.

Sed his satis puto occurri, si statuamus, illa de Assyria, Arabiave bombyce, intelligi debere de tela serica, quæ inde apportaretur. Nam bombyx μετωνυμικῶς sæpe capitur pro tela ex eorum filis contexta. Quod verò ad vestem Coam, non quidem ignorabant, id, unde illa fieret, neri à bombyce: sed fere doctissimis quibusque ita erat persuasum, disparem esse originem serici. Et hunc in errorem impellebantur eo, quòd longè præstantius esset sericum è Persia apportatum, quàm bombycinum Coum. Credo, Indici bombycis tenuius ac subtilius filum erat: crassius autem vermis Coi. Præterea, ut è Plinio observatum maximo Salmasio, Coi non antè eliquabant stamen bombycinum, quàm corrosâ metaxâ evolasset papilio. At Seres, integro illo stamine, id agebant, intus adhuc morante bombyce, ac necdum in papilionem converso. Quare nihil mirum, si, Plinii ætate, viri etiam Cois uterentur; serico solæ feminæ. Sic enim scribit: *Tam multiplici opere, tam longinquo orbe petitur, ut in publico femina translucear.* Ac alibi simile habet. Paullo pòst tamen sericâ & viri cœpere uti. Vnde opus fuit, decerni à Senatu anno Vrbis IↃ CC LXIX (ut Tacitus † narrat) *ne vasa auro solida ministrandis cibis fierent, ne vestis serica viros fœdaret.* Solini ætate, qui Plinium exscribit sæpe, (nec enim eo antiquiorem esse putandum) viris quoque is luxus. Verba ejus *: *Primò feminas, nunc etiam viris persuasit luxuriæ libido.* Nec è vulgo tamen, sed soli nobiles, hac veste utebantur. Tandem eam & infimi sine ulla discretione usurparunt: ut est apud Ammianum Marcellinum †. Cæterùm cùm Solinus ait, viros etiam sericâ usos, intelligenda subserica, cujus stamen lineum, trama sericum. Nam & hanc *sericam* dixere. Sed veste, cujus & stamen sericum foret, primus ex Romanis usus est Heliogabalus. Sic enim de eo Spartianus: *Primus Romanorum holosericâ veste usus fertur, cùm jam subserica in usu essent.* Ex his liquet, quomodo differant vestis bombycina, subserica, & holoserica. Bombycina enim est Coa. Serica quidem è bombyce erat: sed ante Iustiniani tempora origo ejus, ut vidimus, non satis erat nota. Postquam verò Coa esse in usu desiit (quod contigit, ubi Serica in Romanum imperium magnâ advehi copiâ cœpit) nomina bombycinæ, & Sericæ vestis, promiscuè solent usurpari.

Nec bombyces duntaxat, sed apes etiam, rei prosunt vestiariæ. Nam purpura melle conservatur. Narrat enim Plutarchus in Alexandri vita, quo loco de captis loquitur Susis, in urbe ea, inter alia pretiosa, inventa esse quinque millia talentûm purpuræ Hermionicæ, centum & nonaginta annis servatæ, ac nihilominus florem recentem & novitium retinentis, quia puniceorum infectura esset melle perfecta; candidorum, oleo candido. Nempe mel, ut diximus antea, lentore suo efficit, ne calor nativus foras exeat, vel externus ingrediatur: ac par olei ratio est; unde est, quòd gladii oleo inuncti non obducantur rubigine.

Ex iis, quæ hactenus diximus, constat, non leve esse vestibus decus ab insectis. Est interea, ubi & verus earum honos falsò fit insectis attributus. Vt cùm blattæ vermiculo deberi ajunt blatteum colorem, & decus vestium, quæ inde *blatteæ* vocantur. Estque pro iis hoc Pauli Diaconi in Glossis: *Blatta, genus purpureum vermis.* Sed vide, an non satius sit pro *vermis* rescribere *vestis*. Nam Horatio quidem, Plinio, Martiali, aliis, *blatta* est vermiculi genus: at non unde purpureus fiat color. Sed postquam declinavit Romani puritas sermonis, *blatta* cœpit accipi pro osse ex nare purpuræ: nec tamen

* lib. 2.
† 2 Georg. vers. 120.
† corticibus. * foliis.
† Ex dist. Cas. Scaligeri fol. 217.
† lib. 1 Annal.
* cap. 53, sive dist. ed. 50.
† lib. 23.

men cujuſvis purpuræ, ſed Byzantiæ. Vnde Actuarius: Βλάτλιον Βυζάντιον ἐςὶν τȣ͂ ῥινὸς τῆς πορφύρας· *Blatta Byzantia eſt os ex nare purpuræ.* Sed ſi conſuetudinem ejus vocis attendamus apud Annam Comnenam in III Alexiados, Theodoſium Zygomalam in Cruſii Turcogræcia *; imò & Codinum variis in locis operis de officiis Conſtantinopolitanis; adhæc Nicetam, & Cedrenum: comperiemus, non ſolùm ſumi pro oſſe naſi purpuræ, nec pro purpura Byzantia modò, quæ Anaſtaſio bibliothecario in Papa Leone III, *blattin Byzantium*; ſed ſimpliciter pro purpura, vel potiùs panno purpureo. Quomodo & *blattæ* vocabulum uſurpant Latini. Caſſiodorus lib. I Var. Lect. epiſt. II: *Pontus caſtorea, blattam Tyrus, æra Corinthus.* Ac ſimiliter uſus lib. I, epiſt. II: *Cum blatta, quam noſtro cubiculo dare ſingulis annis conſueviſti, venire feſtina.* Item Alcimus Avitus lib. III:

* pag. 99.

—— Fulgidus auro
Serica bis coctis mutabat tegmina blattis.

Et lib. IV:

Pallia blattarum ſpreto diffibulat auro.

Hinc igitur *blatteus color* pro *purpureo*, Iſidoro lib. XII Orig. cap. ult. & lib. XXIX, cap. XVIII: *blattei funes* Eutropio in Nerone: *blatteæ tunicæ* apud Vopiſcum in Aureliano, & Gregorium Turonenſem lib. II Hiſtor. cap. XXXVIII: *pallium blattoſericum* eidem Vopiſco: quod & *ſericoblatta*, L. X de murilegul. lib. XI Cod. Iuſtin. & L. XIII eodem Tit. Cod. Theodoſ. Diviſim item *ſericum blatteum.* Venantio Fortunato lib. II Epigram.

Serica cui niveis agnata eſt blattea telis.

Sic & *blattifer ſenatus*, pro *purpureis Patribus*, Sidonio Apoll. lib. IX, epigram. XVI.

CAPVT XCI.

De multiplici ceræ uſu. Ac primùm de veterum conſuetudine literas, teſtamenta, aliáque exarandi in tabulis ceratis; deque commodo gemino, quod habeat ea ſcribendi ratio. Cur, qui ſcripta ſua corrigunt, ſtylum vertere *dicantur. Lini, ceræque uſus in claudendis, & obſignandis literis. Hoc ſigillum iis, quibuſcum negotium foret, inviolatum oſtendi ſolere, priuſquam literæ aperirentur. Aſiaticos pro cera in ſignando uſurpâſſe cretam. De cretæ, terræque Cimoliæ, ac Samiæ, naturâ. Quam antiquus annuli uſus Hebræis. Quod Plinius ait, Ægyptios non ſignâſſe literas, id ſi univerſè capiatur, refelli annulo Pharaonis, quem Ioſepho dedit. Quomodo veteres Græci, maximè Lacones, ſignarint ligno à vermibus eroſo: quod inde* θριπόβρωτον, *&* θριπήδεςον, *dixere. Mos Criticorum cerâ miniatâ ſignandi, quæ improbarent. Democriti* χειρόμηκτα. Παραπλάσματα *quæ dixerint. De arte ceris pingendi, quæ vocata eſt* ἐγκαυςική. *Tria ejus genera fuiſſe; quorum unum cerâ fieret, qualis eſſet; alterum, eâdem liquefactâ; tertium, ceſtro ſine cera, inurente ebur, vel cornu: & in quibus uſi ſint primo, ac ſecundo genere, quod* κηρογραφίαν *dixere; ut tertii generis* ἔγκαυμα *vocavere κεςρωτά. De imaginibus ex cera effigiatis: & univerſè de vi imaginum in animis hominum. Imagines, quæ more Romano diſponi in atrio, & in funere ſolent præferri, fuiſſe vultus humero tenus ex cera efformatos. Nec tamen omnium ſolere imagines funus comitari; ſed duntaxat eorum, qui non viderentur hoſtes fuiſſe Reipublicæ.*

SEd ad veros inſectorum uſus redeo; & quia de re veſtiariâ ſatis dictum puto; nunc conferam ſermonem ad uſus eos, quos è ceris capere licet in ſcripturis, ſigillis, picturis, ſimulachris, lucernis, & variis rebus glutinandis.

Antiqui olim in tabulis ſcribebant ceratis *: unde *cera* Ovidio pro epiſtola: ac apud Iuriſconſultos † ſæpius *tabulæ ceræque* de ceratis teſtatorum tabulis: apud poëtas ‡, & alios *, *prima, ima cera*, & *ceræ ultimæ*, pro iiſdem. Hæc ſcribendi ratio, licet nunc deſita, duo habuit commoda. Prius eſt, quòd celerior eſſet. Nam dum pennam in atramento tingimus; crebra adeò manus relatio cogitationem moratur, & frangit: ut apud Fabium eſt lib. X, cap. III. Poſterius ibidem refertur, quòd contrà quàm in chartis fit, nullum, ubi mutâris; relinquatur lituræ indicium. Quippe uti cuſpide graphii, ſive ſtyli (qui quandoque oſſeus, plurimùm ferreus fuit) exarabant: ita parte adverſâ, quæ obtuſior erat, quicquid diſpliceret, inducebant, ac complanabant; ibidemque aliud, quod vellent, ſcribebant. Vnde Horatianum † illud; *Sæpe ſtylum vertas*: hoc eſt, ne retine, quicquid primò in mentem venerit; ſed ſcripta tua crebrò muta, ac corrige.

* Plin. lib. 13, cap. 11.
† Marcianus l. 1. §. de l. Cor. de fal. & Vlpianus Tit. 20 Regul.
‡ Horat. lib. 2. ſat. 5. Martial. lib. 4. epig. 26.
* Sueton. in Iul. cap. 83. & in Ner. cap. 17.
† lib. 1, ſat. 10.

Præterea cerâ in obſignandis literis, & teſtamentis, utebantur. Nempe tabellas, chartaſve, lino obligabant; poſtea annulo χαρακτῆρα imprimebant ceræ. Hinc Chryſalus apud Plautum Bacchidibus ‡ ad literas ſcribendas, ſignandaſque, adferri jubet,

‡ act. 4. ſc. 4.

—— ſtilum, ceram, & tabellas, & linum. ——

Iis jam exaratis, ſed necdum ſignatis, dicitur,

Cedo tu ceram ac linum actutum. age obliga, obſigna citò.

Quod ſi adverſarium literis vellent convincere, ſignum inſpiciendum dabant, priuſquam linum inciderent, atque ita aperirent. Liquet hoc ex Curculione act. III *, & Bacchid. act. IV, ſc. VI †: item Pſeudolo act. IV, ſc. II ‡. Cicero in Catil. *Oſtendi tabulas Lentulo, & quæſivi, cognoſceretne ſignum.* Ac ſimiliter de eo Salluſtius in Catilin. Pro cerâ autem Aſiatici utebantur cretâ; quam Herodotus in Euterpe appellat γῆν σημαντρίδα *. Meminit ejuſce conſuetudinis etiam M. Tullius pro Val. Flacco: *Hæc quæ eſt à nobis prolata laudatio, obſignata erat cretâ illâ Aſiaticâ, qua utuntur omnes in publicis, & privatis literis.* Nec id mirum, cùm creta quædam ſit pinguis, lenta, glutinoſa: non illa modò, quæ ex Creta advehitur, indeque nomen id inſulæ obtinet: ſed & quæ locis vicinis, ut ex

* ſive Scena, Beatus videor, verſ. 53.
† verſ. 19.
‡ verſ. 45.
* terram ſignatricem.

Cimolo,

Cimolo, maris Cretici insula; quæ ipsa magis glutinat terrâ Samiâ. Nam de ejus pinguedine, & lentore, etiam testes sunt Dioscorides, & Galenus. Et sanè quia creta quædam sit pinguis, eò Britanni etiam tali agros suos uberes reddunt, ac pingues. Interim mos iste annulo in cera, cretâve, signum imprimendi, tardè obtinuit apud pleraſque Orientis ipsius gentes. Nam Plinii est lib. XXXIII, cap. I: *Non signat Oriens, aut Ægyptus, etiam nunc literis contenta solis.* Hebræis tamen mos iste pervetus: ut arguit annulus Thamari à Iuda datus pignori: quemadmodum est Genes. XXXVIII. Nam signatorium fuisse, communis opinio est. Et quicquid de Ægypto sit, ex quo sub Ptolomæis fuit: tamen jam temporibus patriarcharum, si non vulgus, saltem reges annulis usi signatoriis: ut arguit Genes. XLI, quòd Pharao dederit Iosepho annulum suum. Eo enim auctoritatem tribuit regias obsignandi literas, tanquam regni cancellario. Quod verò ad Græcos veteres, Lacones imprimis; hi quidem in cera signavere, sed non annulo; quia sculpendi, cælandique ars adhuc esset ignota; verùm θριπηδέστῳ, sive θριποβρώτῳ, hoc est, ξύλῳ ὑπὸ θριπῶν βεβρωμένῳ· *ligno à vermibus corroso*; ubi, sine dubio, punctorum numerus, magnitudo, & situs, pro signo erant. Vide Hesychium in θριπόβρωτος, & in θριπήδεστος: nec non Isacium Tzetzem in Lycophronis Cassandræ vers. I϶ VIII.

In censendis etiam scriptis solent Critici ceris annotare signa quædam judicii sui. Huic ceræ admiscebatur μίλτος, sive rubrica, aut minium; quo & alias usi, ad ornatum. Vnde Achilles Statius in Aratum: Ἔστι δὲ ὁ κατακεχρισμένος ἐν τῇ σφαίρᾳ κηρῷ μεμιλτωμένῳ· *est vero in sphæra illitus cerâ, minio admistô.* Criticis autem fuisse in usu, indicat Cicero lib. XVI ad Att. epist. XI: *Nostrum opus tibi approbari lætor, ex quo ἄνθη * ipsa posuisti: quæ mihi florentiora sunt visa tuo judicio: cerulas enim tuas miniatulas illas extimescebam.* Democritus etiam in opere suo, quod χειρόκμητα inscripsit, istis, quæ παράδοξα † viderentur, verissima tamen esse experientiâ didicisset, notam è cera annulo suo signatam adfigebat. Hujusmodi κηροὺς καταπεπλασμένους, *ceras illitas*, propterea vocabant παραπλάσματα: ut ex Hesychio constat. Cur verò opus ipsum Democritus χειρόκμητα inscripserit, non meliorem adducere possis rationem, quàm quòd annulum signatorium dicerent χειρόκμητον: ut ex Eudemo Rhetore, & Suida, cognoscere est. Apud Vitruvium ‡, Pliniumque *, imò & Laërtium †, id vocabulum corruptè legitur: sed feliciter emendavit vir nunquam satis laudatus, nec temere sine laude nominandus, Claudius Salmasius: quem de isto pluribus vide in Plinianis, & Solinianis Exercitationibus ‡.

Adhæc usus ceræ in pictura erat. Nam ceram priùs tabulæ inducebant, non quidem liquefactam, sed cujusmodi esset. Inducebant autem ceram discolorem, prout exigeret id, quod in tabula vellent pingere. Ceris ita inductis,

* flores.

† admirabilia, sive contra communem opinionem.

‡ lib. 9, cap. 3, sed vulgo χειρόκμητα legitur: quasi electa, vel electanea dixeris, quia electio etiam fit suffragiorum manuum extensione: unde vox Græca.

* lib. 24. cap. 17. ubi vulgo chirocineta.

† in Democriti vitâ, ubi est χειρόκμητα.

‡ pag. 1100.

instratiſque, eas inurebant, ac exæquabant. Id, quo ceris pingerent, ἔγκαυστον * dixere; uti artem ipsam ἐγκαυστικήν †. De hac capiendus quoque Varro lib. III de R. R. cap. XVII: *Nam ut Pausias, & cæteri pictores, ejusdem generis loculatas magnas habent arculas, ubi discolores sunt ceræ.* Item Martialis lib. IV, cap. XLVII:

Encaustus Phaëton tabulâ depictus in hac est.
Quid tibi vis, dipyron qui Phaëtonta facis?

Quærit ex pictore, quid sibi velit, quòd cùm potuerit in tabella, penicillo colores inducendo, exprimere Phaëtonta, maluerit eum pingere encausto: quasi non satis fuerit, si semel sit ustulatus, cùm malè regens currus paternos, ac in magnum conjiciens periculum genus humanum, propterea fulmine à Iove in Eridanum est præcipitatus: ut nihil attinuerit, quò bis miser esset, iterum ustulare, dum inuritur ceris; unde δίπυρον vocat, quasi *ignem bis expertum* dixeris. Erat & alter ceraria encaustices modus: qui fiebat ceris liquefactis. De hoc ita Vitruvius lib. VII, cap. IX: *Ceram Punicam igni liquefactam paullo oleo temperatam setâ inducat: deinde postea, carbonibus in ferreo vase compositis, eam ceram apprimè cum pariete calefaciendo sudare cogat, fiatque, ut peræquetur. Postea cum candelis, linteisque puris, subigat, uti signa marmorea curantur. hoc autem καῦσις Græcè dicitur.* Sed extrema verba sic optimè ὁ πάνυ ‡ Salmasius corrigebat: *Hæc ἔγκαυσις Græcè dicitur.* Id encaustices genus à priori diversum fuit, eoque puppes navium pingebant: præter quæ & tertium erat, sed citra ceram, idque in ebore. Hæc tria complexus etiam Plinius fuit lib. XXXV, cap. XI: *Encausto pingendi duo fuisse antiquis genera constat; cerâ, & in ebore cestro, id est, veruculo, donec classes pingi cœpere. Hoc tertium accessit resolutis igni ceris penicillo utendi: quæ pictura in navibus nec Sole, nec sale, ventisque, corrumpitur.* Atque hinc maximus Salmasius * optimè interpretabatur Ovidianum hoc:

— Et picta coloribus ustis
Puppis ut Ægeas concava findit aquas.

Nec naves solùm, sed etiam fornices, sive cameras, sic pingebant: ut idem notis ad Flavium Vopiscum docuit ex primo Procopii de ædificiis Iustiniani. Qui hanc encausticen factam ait κηρῷ ἐντακέντι, καὶ διαχυθέντι· *cera liquefactâ, & diffusâ.* Et Plinii est, loco antè memorato, sed de priori ratione ceris pingendi: *Idem* (Pausias) *& lacunaria primus pingere instituit, & cameras: nec ante eum taliter adornari mos fuit.* In januis etiam, & atriis, ἐγκαυστική † habebat locum. Hinc Ausonius Epigr. XXV:

Ceris inurens januarum limina,
Et atriorum pegmata.

Item muris obducebant ceræ loricam, inque ea pingebant. Etymologicum magnum: Ἐγκεκαυμένη, ἐζωγραφημένη· ἐπεὶ ἐγκαυσταὶ λέγονται οἱ ζωγράφοι, οἱ διαγράφοντες τοὺς τείχους· *Encausta, picta: quia encaustæ dicuntur pictores, qui muros pingunt.* Mallem, non laxè adeò locutus esset; sed dixisset, esse genus picturæ, quo muros, & alia,

* q. d. inustorium.

† inurendi, sive inustoriam.

‡ illustris, ac summus.

* in Solini polyhistor. cap. 232.

† inurendi ars.

& alia, ceris pingerent. Vnde aliter κηρογραφίαν vocarunt. Ita videmus apud Athenæum libro quincto, quo loco ex Callixeno Rhodio Ptolomæi Philadelphi pompa describitur, inter alia recenseri κεράμια εἴκοσι χρυσᾶ, πεντήκοντα δ' ἀργυρᾶ, τριακόσια δ' κεκηρογραφημένα χρώμασι παντοίοις· *amphoras aureas viginti, argenteas quinquaginta, trecentas verò omnigenis ceræ coloribus pictas.* Hoc tamen discriminis est inter ἐγκαυστικὴν, & κηρογραφίαν, quòd prior illa, ut ex Plinio vidimus, etiam comprehendat κεστρωτὰ, sive ebur, aut cornu, κέστρῳ, hoc est, ignito vericulo, depicta. Quis primus ceris pingere, vel picturam inurere, invenerit; pete indidem ex Plinio.

Præterea, ut ligno, ebore, lapide, vel metallo; ita ex sola etiam cera vultus, totasque imagines, efformabant. Nec cerâ sanè ulla est materies magis ductilis. Vt de imagunculis magicis nihil nunc dicam; talis erat imago, de qua Ovid. lib. II Remed. Amor.

Si potes; & ceras remove: quid imagine mutâ
Carperis? hoc periit Laodamia modo.

Vult, ut amasiæ subeat oblivio, removeri ceratam illius imaginem, eo quòd conspectus memoriam ejus renovet; uti Laodamiæ contigit, quæ in epistolis Ovidianis sic scribit marito suo Protesilao, ad Trojam profecto:

Dum tamen arma geris diverso miles in orbe,
Quæ referat vultus est mihi cera tuos.
Illi blanditias, illi tibi debita verba
Dicimus, amplexus accipit illa meos.
Crede mihi plus est, quàm quòd videatur, imago.
Adde sonum ceræ; Protesilaus erit.
Hanc specto, teneoque sinu pro conjuge vero;
Et tamquam possit verba referre, queror.

Hoc, quod fecit, cùm putaret conjugem vivere, (falsò licet; quia occisus erat, secundùm oraculum, quo prædictum fuerat, periturum, qui Græcorum primus in solum Trojanum è navi descendisset) id sine dubio, ubi ab Hectore interemtum intellexit, tam amans mariti, in luctu summo, qui nihil suadet moderati, multò fecit impensiùs, usque dum mœrore penitùs contabesceret. Hunc enim ejus fuisse exitum, abunde indicant Ovidii verba priori à nobis loco adducta. Ex hoc usu ceræ in picturis, & vi picturæ in amantium animis, etiam liquet, cur Plautinus parasitus * syngrapho inter lenam, & Diabolum adolescentem, adscribat, lenæ id præstandum,

* *Asin. act. 4. sc. 1.*

Ne epistola quidem ulla sit in ædibus,
Nec cerata adeò tabula, & siqua inutilis
Pictura sit, eam vendat.

Nimirum ne picturâ illâ alterius refricaretur amatoris memoria; qui fortasse gratior foret amicæ, quàm adolescens iste, sic cum lenâ transacturus.

Sed ut amantibus sæpe noxiæ erant hujusmodi imagines ceratæ: (& par aliarum ratio est:) ita magnam capere erat utilitatem ex ceris majorum, qui præclarè præivissent. Quippe, ut ait Valerius Max. lib. V, cap. VIII, exemp. III: *Effigies majorum cum titulis suis iccirco in prima ædium parte poni solent, ut eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur.* Hanc imaginum vim, quam varios propter abusus perperam homines inepti negant, præclarè omnes experimur, & jam olim summi viri agnoverunt. Sallustium audiamus prologo belli Iugurthini: *Sæpe audivi Q. Maximum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere; cùm majorum imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram, tantam vim in se habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere; neque prius sedari, quam virtus eorum famam, atque gloriam, adæquaverit.* Qui locus simul indicat, illas majorum imagines ex cera fuisse. Pleniusque eam rem explicat Plinius lib. XXXV, cap. II: *Apud majores* imagines *in atriis hæ erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora: expressi cerâ vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera; semperque, defuncto aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui unquam fuerat, populus. Stemmata verò lineis discurrebant ad imagines pictas. Tablina codicibus implebantur, & monumentis rerum in magistratu gestarum.* Pluráque inibi eodem pertinentia. Quod verò ait, imagines eas defunctum comitari solere, id restringendum ad illorum imagines, qui non visi essent hostes Reip. Ac propterea notatum illud in Iulio Cæsare, quòd in funere Iuliæ, amitæ suæ, quæ uxor fuerat Marii, septies consulis, imagines Marii prætulisset: quæ, ex quo dominatus erat penes Syllam, Mariusque hostis fuit judicatus Reip. nullis in exequiis fuerant conspectæ: ut est apud Plutarchum in Iulio Cæsare. Itidem nec Bruti, & Cassii, imagines prælatæ sunt in funere Iuniæ Tertiæ; etsi soror fuisset Bruti, alteramque sororem Cassius habuerit uxorem. Nihilominus *præfulgebant Cassius, atque Brutus, eo ipso, quòd effigies eorum non visebantur:* quibus verbis Tacitus tertium Annalium claudit. Quia verò imagines istæ ex cera erant (quippe capita humerorum tenus ex cerâ effigiata) eò poëtæ sæpius eas simpliciter *ceras* appellant. Vt Ovid. I Fastor.

Perlege dispositas cinerosa per atria ceras.

Et lib. I Amor. El. VIII:

Nec te decipiant veteri cincta atria cerâ.

CAPVT XCII.

Ceræ usus in fugandis tenebris. Literarum D, & L, commutatio. Quinque cereos in nuptiis præferri solere. Cereorum in veteri Ecclesia post persecutionis tempora, de die usus, & quid mystici in hoc statuerint. Baptizatis datum cereum, ejusque cæremoniæ fines. Quomodo Nero Christianos, tunicâ papyraceâ ceris circumlitâ indutos, usserit in usum nocturni luminis. Cur de Christianis vulgo, ut maleficis, supplicium sumeretur. De fistulis veterum ex cannis septem, vel novem, compactis ad alarum formam. Inventionem earum Pani attributam: nec

nec multum abire hinc, qui parenti ejus Mercurio adsignarunt. Planéque idem dicere, qui auctorem statuerunt Faunum. Alios tamen tribuisse seu Idi, seu Daphnidi, pastori Siculo. De doliorum ceratura, in cujus locum gummitio successerit. De navibus ceratis. Theocriti locus de poculis cerâ illitis illustratus. Cur pocula aerea, stanno; at fictilia, pice oblinerentur: utramque autem caussam concurrere in poculis ceratis.

ALia etiam ceræ commoda prosequamur. Ex ea enim sunt cerei, ad pellendas tenebras nocturnas. Hodieque Belgis inde candelas quoque sebaceas vocant *keerssen*, quia olim è *cera*: quod Romani etiam pronunciabant, ut Græci κηρός. Nunc ineptissimè sonat nobis *ceris*, ut *feris*. Ad consuetudinem hanc Romanam pertinet illud Plauti Curculione act.1, sc.1:

Tute tibi, puere, lautus luces cereum?

Nisi *laucus* cum Scaligero malis: quod fuerit ex δαδοῦχος, ut *dautia*, *lautia*, *lacrumæ dacrumæ*, μελετᾶν, *meditari*, Ὀδυσσεὺς Æolicè Ὀλυσσεύς, ex quo *Vlysses*, *gallinæ Medicæ*, *melicæ*, & trecenta id genus; in quibus literarum D, & L, fit commutatio; ut pluribus in Originum libris ostendimus. Est & Martialis lib. XIV, epigr. XLII:

Hic tibi nocturnos præstabit cereus ignes.

Quas etiam patrimi, & matrimi pueri faces præferebant in nuptiis, hæ cerei fuerunt, iique numero quini: cujus rei caussam non unam adfert Plutarchus Quæstionum Romanarum tertiâ. Nuncupat ipse πέντε λαμπάδας, ἃς κηρίωνας ὀνομάζουσιν *.

* quinque faces, quas Romani ipsi cereos vocant.

In Ecclesia etiam cereorum usus antiquis obtinuit temporibus: priùs quidem ad tenebras pellendas, quia, ut ex Plinii quoque epistolis † constat, noctu potissimum, ad persecutionem effugiendam, cœtus fiebant: postea verò placuit, ut in sacris de die quoque veteri luminarium insisteretur consuetudini. Hoc Vigilantius multùm culpabat in Ecclesia Occidentali: sed B. Hieronymus sic illi occurrit †: *Per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est Euangelium, accenduntur luminaria, jam Sole rutilante: non utique ad fugiendas * tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum.* Quem secutus Isidorus lib. VII Originum, cap. XII sic scribit: Ἀκόλουθοι *Græcè, Latinè ceroferarii dicuntur à deportandis cereis, quando Euangelium legendum est, aut sacrificium offerendum. Tunc enim accenduntur luminaria ab eis, & deportantur, non ad fugandas tenebras, dum Sol eodem tempore rutilat; sed ad signum lætitiæ demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de qua in Euangelio † legitur, Erat lux vera, quæ illuminat* &c. Similiter, ut mysticum, interpretantur Alcuinus de divinis Officiis cap. de tonsura cler. & cap. de celebrat. Missæ; Amalarius lib. III, cap. XVIII; quique alii de divinis scripsere officiis.

† lib. 10. ep. 97.

† contra Vigilantium cap. 3.

* f. fugandas, ut est apud Isidorum.

† Ioan. Euang. cap. 1.

Baptizatis etiam cereus in manus dari solet: quam consuetudinem indicant Cyrillus, sive Ioannes Hierosolymitanus in Procatechum. & catech. I Mystagog. Venantius Fortunatus lib. IV Carm. ubi de Iudæis conversis, Gregorius Turonensis lib. V Hist. cap. XI, Nicephorus Callistus lib. III, cap. XXXVII, Simeon Metaphrastes in Constantini M. vita. Vix tamen censeam sub hoc Cæsare eam obtinuisse consuetudinem. Saltem apud neminem, qui Constantino fuerit prior, inveniri puto. Interea mos vetus: ac luce illâ cerei externâ significabatur interior animæ illuminatio: à qua baptisma dicebatur φωτισμὸς, *illuminatio*; baptizati item φωτισθέντες, *illuminati*. Adhæc respexere parabolam quinque prudentium Virginum, quæ cum lampadibus obviam prodiere sponso †. Hoc verba ipsa Nazianzeni testantur, quæ hujusmodi sunt: Αἱ λαμπάδες, ἅσπερ ἀνάψεις, τῆς ἐκεῖθεν φωταγωγίας μυστήριον, μεθ' ἧς ἀπαντήσομεν τῷ νυμφίῳ φαιδραὶ καὶ παρθένοι ψυχαὶ, φαιδραῖς ταῖς λαμπάσι τῆς πίστεως, μήτε καθεύδουσαι διὰ ῥαθυμίαν, ἵνα μὴ λάθῃ παρὼν ἀδοκήτως ὁ προσδοκώμενος, μήτε ἄτροφοι, καὶ ἀνέλαιοι, καὶ καλῶν ἔργων ἐπιδεεῖς, ἵνα μὴ τοῦ νυμφῶνος ἐκπέσωμεν· *Lampades, quas accendes, arcana sunt figura illius luminum gestationis, cum qua splendidæ, & virgines animæ splendidis fidei lampadibus obviam prodibimus Christo, nec per ignaviam & socordiam dormientes, ne fugiat nos inopinatò, ubi advenerit is, cujus adventus exspectatur; nec alimenti, olei, & bonorum operum indigi, ne è nuptiali cubiculo excludamur.* Ac similiter in commentario suo ad hunc locum Nicetas, Heracliensis Metropolita. Nec multùm abeunt illa Ivonis Carnotensis sermone de sacrament. Neophyt. *Ad ultimum datur cereus ardens in manus baptizati, quatenus implere doceatur illud Euangelii: Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cœlis est.* Ac eadem prope αὐτολεξεὶ * habes apud Hugonem Victorinum lib. de Sacramentis cap. XX. Sed de hoc cereorum usu in baptismate plura dicimus libro de ritibus baptismi.

† Matth. 25.

* verbis iisdem.

Quia verò cera conducit tenebris pellendis; inde est, quòd ea quoque in Christianorum martyriis usus sit Nero. Nam molestâ eos tunicâ induebat, quæ interiùs papyracea, foris cerea erat: qualis κηροχίτων dicitur poëtæ veteri: uti Christiani ipsi ex eo vocati κηρίωνες, hoc est, cerei. Nempe quia hoc pacto ardentes noctu pro cereis erant. Tacitus lib. XV Annalium: *Pereuntibus Christianis addita ludibria, ut ferarum tergis contecti, laniatu canum interirent, aut crucibus adfixi, aut flammandi; atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.* Sulpitius Severus lib. II: *Plerique* (Christianorum à Nerone) *in id reservati, ut cum defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.* Papyro autem, quæ cerâ esset circumlita, indui solere, indicat vetus interpres ad illud Iuvenalis sat. I †:

Pone Tigillinum; tædâ lucebis in illâ,
Quâ stantes ardent, qui fixo gutture fumant.

† vers. 155.

Sic enim scribit: *Tigillinum si læseris, vivus ardebis; quemadmodum in munere Neronis vivi arserunt, de quibus ille jusserat cereos fieri, ut lucerent specta-*

spectatoribus, cùm fixa essent illis guttura, ne se curvarent. Nero maleficos homines tædâ, & papyro, & cerâ supervestiebat, & sic ad ignem admoveri jubebat, ut arderent. Vbi per maleficos intelliguntur Christiani. Vulgò quidem malefici jam Constantini temporibus, (ante quem interpres ille non vixit, ut alibi ostensum) dicebantur illi, qui execrandas artes magicas exercebant: ut indicat Lactantius lib. II Divin. Institut. cap. XVII. Ac Impp. ajunt, L. VII. D. de obseq. parent. *Siquis Magus, aut Magicis carminibus adsuetus, qui Maleficus vulgi consuetudine nuncupatur.* Similiter B. Augustinus lib. x de Civit. Dei, cap. IX. Sed enim sacerdotes gentiles, ut maleficos, vulgò traducebant Christianos. Illa enim miracula, quæ fierent ab iis virtute divinâ, nihil aliud esse ajebant, quam præstigias, & artes execrabiles.

Sed abusus hic magis, quàm usus ceræ, est dicendus: nisi quando adhiberetur in iis, qui malefici re ipsâ forent, non falsò dicerentur. At vera hæc, nec levis est ceræ utilitas, quam præstat in rebus, glutini in morem, jungendis. Sic primùm fistulas fecere pluribus cicutis, sive cannis, cerâ junctis. Martialis lib. XIV, epigr. LXIII:

Quid me compactum ceris, & arundine rides?
Quæ primùm exstructa est fistula, talis erat.

Nempe Martialis ævo jamdiu hæc componendæ ejus ratio obsoleverat: ac siquis revocare vellet, ridebatur. Ideo Ovidius cautè ait, quondam istam obtinuisse formam. Locus est VIII Metam. ubi Dædali alas cum fistula sic graphicè confert:

— Nam ponit in ordine pennas
A minima cœptas, longam breviore sequente,
Vt clivo crevisse putes. Sic rustica QVONDAM
Fistula disparibus paullatim surgit avenis:
Tum lino medias, & ceris alligat oras.

Iungebant autem fistulas septem: unde Maro in Ecl.

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula. —

Et Ovid. II Metam.

— Dispar è septem fistula cannis.

Vel etiam novem. Theocritus quidem Ecl. VIII sæpius ἐννεάφωνον † appellat.

† novem vocum.

At Ovidius XIII Metam. non veretur Polyphemo suo affingere quandam centum cannarum:

Sumtaque arundinibus compacta est fistula centum.

Nempe ei, qui mole corporis tantopere excederet cæteros, convenire etiam visa est tam vasta fistula. Quis artificium arundines jungendi repererit, dissentiunt veteres. Sed plures eam Panos putant gloriam: ut Maro Ecl. II:

Pan primus calamos cerâ conjungere plures
Instituit.

Similiter Ecl. VIII, Ovid. I Met. Plinius lib. VII, cap. LVI. *Fistulam*, inquit, *& monaulon*, reperit *Pan Mercurii*. Isidorus verò lib. III Orig. cap. XX tradit, quosdam hanc laudem tribuere Mercurio, alios Fauno, nonnullos Idi, pastori Siculo. De Mercurio non longè abit à Plinio, qui Pani Mercurii adsignat. Nec Faunus Latinorum alius est à Pane Græcorum: ut ibidem agnoscit Isidorus. Pro *Idi* verò lubens (quod Antonio Augustino non improbatum) *Daphnidi* reponam: quando is pastor Siculus fuit, & carmen reperit Bucolicon, ac eo, & fistulâ, alios oblectavit: ut de singulis istorum testis est Diodorus Siculus pene extremo libro IV bibliothecæ.

Itidem cerâ oblinebant dolia, ac naves: illa, ne liquorem transmitterent: has, ne aquas admitterent. De doliis arguit hoc Columellæ lib. XII, cap. L: *Dolia ubi fuerint vacuata, confestim villica debet adhibere curam, ut emundentur, non calidissimâ lixiviâ, ne vasa ceram remittant; sed semel, atque iterum, eluantur; deinde aquâ tepidâ leviter manibus defricentur.* Et post pauca: *Considerant, nunquid ceram novam dolia desiderent. Nam fere sextâ quâque olivitate cerari oportere, antiqui dixerunt. Quod fieri posse non intelligo. Nam quemadmodum nova vasa si calefiant, liquidam ceram facilè recipiunt: sic vetera non crediderim, propter olei succum, ceraturam pati; quam tamen & ipsam ceraturam nostrorum temporum agricolæ repudiaverunt. Existimaverunt satius esse, nova dolia liquidâ gummi perluere, siccatáque suffumigare albâ cerâ, ne pallorem capiant.*

Navium verò rimas cerâ obturari solere, cognoscimus ex illo Ovidii in XI Metam. †

† fab. 10 de Ceyce.

— Spoliatáque tegmine ceræ
Rima patet.

Ejusdem est in II Amor.

Nec satis una tenet ceratas anchora puppes.

Non solâ tamen cerâ ad hanc rem utebantur; sed etiam pice: unde Lucanus lib. III *, ubi incendium classis describit:

* vers. 683.

— Faciles præbere alimenta carinæ
Nunc pice, nunc liquidâ rapuere incendia cerâ.

Ac similis quoque est Ovidii locus Metam. XIV †.

† fab. 12, qua est de navibus Æneæ in Nymphas conversis.

Pocula etiam cerâ oblinebant: ut indicat hoc Theocriti in Thyrside, sive Idyllio primo:

Καὶ βαθὺ κισσύβιον κεκλυσμένον ἁδέϊ καρῷ.
Et profundum poculum oblitum dulci cerâ.

Ita enim verba illa puto capienda, idque præeunte Græco scholiaste: qui κεκλυσμένον exponit λελυμένον, ἐχρισμένον. Vir eruditus censet, κεκλυσμένον idem hîc esse ac κεκηροχεαφημένον. Sed allatus antea Athenæi locus ostendit, pretiosiora fuisse vasa ceris picta, quàm ut ea haberent rustici in Sicilia, idque jam Theocriti ætate; qui Ptolomæi Lagidæ, & filii ejus Philadelphi temporibus claruit. Quare sic potiùs statuo, vulgo etiam pocula interdum stanno obduci solere, vel pice, aut cerâ: ærea quidem stanno; quia (ut Plinius ait lib. XXXIV, cap. XVII) *stannum illitum æneis vasis saporem facit gratiorem, & compescit virus æruginis.* Fictilia verò πίσσῃ, sive pice liquefacta, ne tempore æstivo exsudet liquor infusus: quam rationem adducit Alexander Aphrodis. in Problematis. Vtraque ratio locum habet in vasis cerâ illitis. Nam ut pix,

pix, sic cera impedit exsudationem. Atque ut stannum, sic cera dulcis saporem facit gratiorem, & æruginis virus coërcet. Vasa cerâ illita dicuntur κηρωτὰ, ut illa pice obducta πισσωτὰ, & κωνιςὰ. Quæ stanno incrustata, κεκασσιτερωμένα, & χανωτὰ, vel γεγανωμένα, uti non inducta stanno ἀγάνωτα: sicut pluribus expositum eruditissimo Casaubono Animadversion. in Athenæum lib. I, cap. VI.

CAPVT XCIII.

Quid utilitatis ex cimicum morsu, imò & quòd mures nostra arrodant, capere nos dixerit Chrysippus. Ratio scribendi cicindelæ liquore, quæ solum noctu possint legi. In nova India iter facientes etiam per aliquot passuum millia cuccuios gestant, qui laternæ instar præluceant. Ex araneorum tela apud Caribes vestes etiam confici posse. Locustarum crura, & femina, pro serra. Ex cicadarum cantu cognosci tempus messis.

QVæ hactenus de multiplici insectorum usu extra alimoniam, ac medicinam, diximus, ad apes, & bombyces pertinent universa. Nec dubium, quin, si commoda nostra attendamus, hæc propterea inter insecta facilè principem tueantur locum. Addam nunc pauca de aliorum usibus: non dico istis κατὰ συμβεβηκὸς *, ut quod cimices, fœdum animal, nos excitet è somno; sicut Chrysippus retulit in quinto de Natura; teste Plutarcho de Stoicis repugnantiis. Vbi & eodem ex libro memorat, hoc ex muribus capi utilitatis, quòd meliùs curam geramus in rebus reponendis. Dicam illa potiùs, quæ propriè ex iis consequuntur, nec ita longè sint quæsita. Quale illud in mente animi significandâ arcano modo. Nam quæ cicindelæ liquore scripseris, ea non de die legeris; sed de nocte solùm. Quidam verò non solo utuntur cicindelæ liquore; sed cum eo commiscent fel canis, putridum salicis lignum, & ovi albumen. De hoc usu sic Gaudentius Merula Memorabilium lib. III, cap. LXI: *Lampyrides, quas nos cicindelas vocamus, per noctem emicant. Ex iis putrescentibus in vase aqua fit, sive liquor potiùs fit, qui mirè eluceat in tenebris.* Vnde verò sit illa vis aëra noctu illustrandi; diximus lib. III, cap. XXVI, & libri hujus quarti cap. LXXI.

* per accidens.

Indiæ novæ coccoius, sive cuccuius, qui non multùm absimilis est scarabæo, ac penè magnitudinis ejusdem, lucem de se noctu fundit partim oculis suis, partim sub alis; unde & volans plus lucet. Porrò nec unus cuccuius, minùs lucet, quàm lucerna; sic ut is qui gestat, eminus lucernam deferre videatur. Itaque per sylvas iter vel quatuor miliarium facturi, torquem ex iis collo appendunt, vel etiam tres, quatuor solùm assumunt, quæ laternæ præbeant vicem, ac securiùs facibus dirigunt viam; quia hæ vento possint exstingui. Etiam liquor ex iis lucem præstat: sed non diuturnam, quia vis ignea, ob substantiæ, cui inhæret, tenuitatem, citò exstinguitur. Vide Petrum Martyrem *, Oviedum, Cardanum. Fusè de iis, partim ex Petro Martyre, partim ex MSo inedito, Io. Eusebius Nierenbergius Hist. Nat. lib. XIII, cap. III.

* decad. 7, cap. 9.

Apud Caribes in novo orbe, ut ex Hispanorum commentariis idem Eusebius Nierenbergius † memorat, aranei sunt dentibus longis, & acutis, cruribus exiguis; tanti interea corporis, ut adæquent dimidium malum citreum. Telam vero texunt filis adeò firmis, ut iis passeres etiam, aliæque volucres, irretiantur. Ex his calantica feminis texi potest. Ablui valet, & hòc pacto fit alba.

† lib. 12 Hist. Nat. cap. 26.

Verùm ex novo orbe in veterem redeamus. Vbi & usus est locustarum in re domestica. Plinius lib. XI, cap. XXIX: *In India locustæ ternûm pedum longitudinis esse traduntur; cruribus & feminibus serrarum usum præbere, cùm inaruerint.* Præterea tempora etiam præsagire ex insectis licet. Nam ut ex ciconiæ adventu, & voce cuculi, colligimus tempus esse arandi, serendique: ita ex voce cicadæ scimus esse tempus messis. Verùm istiusmodi fortasse minutiora multis videbuntur: qualia si congerere plura parem, metuo, nequis sic prædicanti insecta injiciat manum; ac tandem, istis missis, cogitare etiam jubeat, quanta eadem damna dent generi humano. Sequar igitur, quò trahor: sed conditione eâ, ut quando abunde ostendero, quàm noxia sint; eosdem mecum considerare ne pigeat, quam variè nobis ad damna hæc evitanda divinitus fuerit prospectum.

CAPVT XCIV.

Quanta locustæ damna dent frugibus, vitibus, plantarumque aliis. Romæ sæpius adversum hanc pestem remedium esse quæsitum ex libris Sibyllinis. Metapontinorum nummus illustratus. A locustis calamitas Pannoniæ, & regionum vicinarum. Curculio quàm noxius frugibus. Vnde Plautinæ Curculioni nomen. Vermis curculionis *vocabulum non tam videri à Latino* guttur *profectum, quod voluit Varro; quàm Græcanico* γαργαρεών: *ac compluria similis mutationis exempla. In vermibus etiam, qui plantas erodunt, sunt* θρὶξ, ἴξ, τρὼξ, ψὴν, μίδας, *& quomodo hi vermiculi distinguantur materie, unde nascuntur.* Curculio, *pro* mida. *Blattæ, tineæque, pestes vestium, ac librorum. De insectis, quæ molestiam creant corporibus nostris. Quantopere incolæ Hispaniolæ vexentur à culicibus: & de ratione eos capiendi insecto alio, cui nomen* cuccuio, *& quomodo cuccuios ipsos captent. Cur egentes nec cimicem, nec araneum, habere dicantur. Paupertatem esse mediam inter opulentiam, & egestatem. An Carthusianorum cellæ sint immunes à cimicibus. Vtrùm ex vivis etiam hominibus generentur. Cardanus refellitur de ortu cimicum. In insula S. Thomæ sunt pulices; cimices non sunt. Quàm molestus apum ictus in Orbe novo.*

INitium esto ab insectorum iis, quæ alimoniæ hominis adversantur: sicuti locustæ, plurimis

quæ

quæ plantis nocent; in his tum frugibus; de quo Nicander in Theriacis, & alii multi: tum vitibus; quemadmodum indicat Theocritus Idyll. v; ubi Comatas rogat locustas, ut vitibus suis, quia sint teneræ, parcere velint. Hoc de insecto ita Plinius lib. xi, cap. xxix: *Deorum iræ pestis ea intelligitur. Namque & grandiores cernuntur, & tanto volant pennarum stridore, ut aliæ alites credantur: Solemque obumbrant, sollicitè suspectantibus populis, ne suas operiant terras. Sufficiunt quippe vires: & tanquam parum sit maria transisse, immensos tractus permeant, diráque messibus contegunt nube, multa contactu adurentes; omnia verò morsu erodentes, & fores quoque tectorum.* Quæ de diro istoc malo firmantur, tum octavâ Ægyptiorum plagâ; quæ per locustas fuit; ut legere est Exodi cap. x, 4: tum Ioëlis 1, 4; ubi, quis famis ab Elisæo prædictæ modus sit futurus, refertur. Nam ut numerus singulus pro plurativo, sic præsens sumitur pro futuro; ut apud Hebræos solent, in prophetiis imprimis. Verba Ioëlis sunt: *Residuum erucæ comedit locusta, residuum locustæ comedit bruchus, & residuum bruchi comedit rubigo.* In historicis etiam externis abunde est exemplorum: præcipuè de Italia, & Africa. De Italia sic Plinius lib. xi, cap. xxix: *Italiam ex Africa maximè infestant, sæpe populo ad Sibyllina coacto remedia confugere, inopiæ metu.* Italiæ etiam pars magna Græcia, ubi Metapontum. Atque huc referendus est nummus argenteus apud Hubertum Goltzium: cujus in uno latere est caput muliebre spicis triticeis coronatum, quod sine dubio est Cereris: ab altera parte spica cum attelabo, sive locusta minore: adscriptumque META, hoc est, ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΩΝ: ut Metapontinorum fuisse nummum pareat. Eorum ager fertilis erat; sed ab attelabis depopulatus; terra etiam pestilentiâ divexata, donec, consulto oraculo Delphico, & placato numine, tantis fuere malis liberati: inque rei memoriam nummos istiusmodi cuderunt. Memorabile etiam est exemplum, quod anno contigit Vrbis IↃ LXXXI, C. Popilio Lænate, & P. Ælio Ligure coss. De quo sic Livius lib. XLII: *Locustarum tantæ nubes à mari vento repentè in Apuliam illatæ sunt, ut examinibus suis agros latè operirent. Ad quam pestem frugum tollendam, C. Sicinius Prætor in Apuliam missus, agmine, ad colligendas eas, coacto.* Nec solam in Europa Italiam hoc malo infestari, putandum. Nam de Africa dicam inferiùs, cum agam de pestilentiâ ex locustis. Et aliis de terris varia habemus exempla, nòn in veterum modò, sed juniorum etiam historiis. Vnum referre contentus ero. Georgius Agricola libro de animantibus subterraneis, quem ad Georgium Fabricium anno scripsit CIↃ IↃ XLVIII, *Ab hinc*, inquit *, *annos sex, locustæ diræ herbarum, leguminum, segetum, stirpium, quas vastant, pestes, gregatim involarunt in Pannonias, in Daciam, in veterem regionem Marcomannorum, Lygiorumque: ut quondam etiam sæpe ex Africa in alias Europæ oras.*

* pag. 11, edit. Froben. an. 1549.

Præter locustam stirpes depopulatur hirsuta, sive eruca, quam Græci κάμπην dicunt. Adhæc fruges quoque exedit curculio: unde & Plautus fabulæ suæ nomen *Curculioni* fecit à parasito; qui in ea primas tenet, & meritò est *Curculio* dictus, quia similiter cibos exêsset alienos, ac curculio fruges. De vermiculo autem non magnopere repugno, quo minùs hoc nomen acceperit ex eo, quòd nihil aliud, quàm guttur videatur, quasi *gurgulionem* dixeris: ut Varroni traditum, & exinde Servio in 1 Georg. C enim, & G, esse ἀντίστιχα, abunde ostendi in primo de Arte Grammatica. Interea cum *guttur*, & *curculio*, etiam aliis abeant literis, magis placet, *curculio*, vel *gurgulio* non tam esse à *guttur*, quàm Græco γαργαρεὼν, unde γαργαρίζειν, *gargarizare*. Est verò γαργαρεὼν à sono, quem edimus, dum fauces colluimus. Ac par ratio Belgici *gorgelen*. Ea verò gurgulionis ἐτυμολογία aliorum multorum ἀναλογίᾳ abunde comprobatur. Nam A in V similiter abit in *strangulo* ex στραγγαλῶ, *vitulus* ab ἰταλὸς, *pessulus* a πάσσαλος, *umbo* ab ἄμβων, *botulus* à βύθαλος, *crapula* à κραιπάλη, & aliis ejusmodi. R autem crebrò in L mutari, ostendunt, *balatro* à βάρατρον, à χελιδὼν *hirundo*, à μυσωτὸ *moretum*, ab ἑταῖρος *sodalis*, à *casmen carmen*, à *Papisius Papirius*, & trecenta id genus.

Alias etiam plantas exedentia proprium sunt nomen consecuta. Hesiodi scholiastes in Εργ. B †: Δὴξ, εἶδος σκώληκος ἐγγιγνομένου ἔνδον τῶν ξύλων· ἲξ ἀμπέλων· τρὼξ ὀσπρίων· ψὴν σύκων. *Dex, genus vermiculi nascentis in lignis, ix in vitibus, trox in legumine, psen in ficu.* Vbi & addit, ut ἶψ vocetur in cornibus, σὴς in vestibus, & aliter in aliis. In fabis μύλαι dicitur nonnullis: ut est apud Theophrastum lib. IV de caussis plantarum, cap XVI ‡. Columella tamen, lib. II, cap. X etiam in fabis *curculiones* nuncupat. Vt omnino liqueat, non solùm sic appellari triticei farris populatorem.

† pag. 105, edit. Raphelengiana.

‡ ex distinctione vulgari, sive ex illa Scaligeri cap. 20.

Nec insecta duntaxat plantis nocent; sed etiam vestibus: quarum pestes sunt blattæ, tineæque. Horat. sat. III lib II:

—— Cui stragula vestis,
Blattarum, & tinearum epulæ, putrescat in arca.

Itidem librorum. Martialis lib. VI, ep. LX:

Quàm multi tineas pascunt, blattasque diserti.

Et lib. XIV, epigr. XXXVII:

Constrictos nisi das mihi libellos,
Admittam tineas, trucesque blattas.

Sententia est, ne libri in arcula ac scrinio à blattis comedantur, nonnisi compactos reponi oportere.

Deinceps de iis dicam, quæ corpora animantium, ipsa etiam humana, infestant. Horum alia solùm creant molestiam: alia etiam auferunt vitam. De priori genere sic Plautus Curculione act. IV, sc. II:

Item genus est lenonium inter homines, meo quidem animo,
Vti muscæ, culices, pedesque, pulicesque,
Odio, & malo, & molestiæ; bono usui estis nulli.

Quod ait, nulli eſſe uſui, ſatis iis refellitur, quæ antea diximus. Sed rectè ait, moleſtiam creare: in quo ipſo tamen plurimùm terræ variant. In Hiſpaniola, viciniſque aliis inſulis, culices ſunt, qui tam vehementer vexent incolas, ut neceſſe habeant humilia exſtruere ædificia, ac fores in iis facere parvas adeò, ut ægre homines admittant; foraminum item expertes, nequà culices iſti ſubeant. Lumina accendere non audent, quòd culices ea ſoleant ſequi. Sed cùm ſic etiam caverunt homines, reperiunt beſtiolæ, quà ingrediantur. Conſuluit verò Deus inſulis iſtis ſcarabæi quodam genere, vel animalculo volatili non abſimili. *Cuccuios* vocant: qui culices iſtos venantur. Eo fine cuccuios captare, & domum deferre ſolent. Capiunt verò hoc pacto. Primo crepuſculo foras prodeunt cum titione ardenti, clamantes, *cuccuie, cuccuie*. Ac ſimpliciores credunt, eos, nomine ſuo audito, advolare. Sed ſiquid clamor is valet, unum hoc poſſit, quòd ſtrepitu eo faciliùs excitentur. Excitati autem vident culices circa titionem. Lumine enim hi gaudent. Tam bellâ occaſione cuccuii ad eos capiendos volant. Tum veſte, vel aliter, percutiuntur, ut in terram concidant: unde languidiuſculi attolluntur, ac refocillati deferuntur domum: quam totam pervolitant, donec paullatim abſumſerint, quicquid latuit culicum. Cibo autem deficiente, cuccuios etiam dimittere ſolent, ne tam utile inſectum fame necetur. Pluribus hæc Euſ. Nirebergius lib. XII Hiſt. Nat. cap. III.

Mirum verò, Plautum verbis ſuperiùs adductis, quibus jungit muſcas, culices, pediculos, & pulices; non item cimices memorare, animal ut fætidum, ſic mordax: unde de poëta ſimilis indolis ſic Horatius lib. I, ſat. X:

Men' moveat cimex Pantilius? —

Solet hic imprimis infeſtare lectos pauperum: unde Catullus cùm dicere vellet, Furium Iſaurenſem ne lectulum quidem habere, κατὰ μετάληψιν (qua ex antecedenti conſequens, vel ex conſequenti intelligitur antecedens) feſtivè admodum negat, ullum ei eſſe cimicem: uti & araneum habere negat, cum dicere vellet, non eſſe ei domum. Ita enim orditur epigr. XXIII:

Furi, cui neque ſervus eſt, neque arca,
Nec cimex, nec araneus, nec ignis.

* ep. 33. lib. 11. Sic locum illum accipi oportere, indicat Martialis, epigrammate * in Neſtorem, quod inde expreſſit. Id incipit:

Nec toga, nec focus eſt, nec tritus cimice lectus.

Definit verò:

Non eſt paupertas, Neſtor, habere nihil.

Significat, Neſtorem eſſe egentem veriùs, quàm pauperem. Conditio autem pauperum inter divites, & egentes, media eſt. Nam dives plus habet, quàm opus, ut juvare alterum poſſit: pauperi eſt, quantum ſatis eſt naturæ; ſed juvare poſſit neminem: egenti opus ope alienâ. Hinc Seneca epiſt. XVII: *Non eſt, quod paupertas nos à philoſophia revocet, nec egeſtas quidem.* Et initio epiſtolæ LVIII: *Quanta nobis verborum paupertas, imò egeſtas ſit.* Plinius item lib. IV epiſt. *Inopia, ac potius, ut Lucretius * loquitur, hac egeſtate ſermonis.* * lib. 1. verſ. 831. Quod igitur, qui egent, non habeant cimices, inde eſt, quòd nihil habeant, in quo cimices naſcantur. Sed habent pauperes, quia in exigua re familiari neceſſariis magis vacare debent, quàm munditiei. Ex immunditie verò, & ſordibus, cimices oriuntur. Proinde, ſi dives non ſis, meliùs ſit cimices habere, quàm carere iis: ex mente quidem Catulli, & Martialis. Nam de Batavis noſtris hoc dicere non poſſim: ubi fere illa etiam eſt mundities pauperum honeſtiorum (non egentium dico) ut ædibus non gignantur: illa induſtria, ut ſi ſuccreverint, non uno necentur remedio. Quod verò monachos fertur Carthuſianos non divexari ab iis, id ſi eſt, munditiei quoque in cellulis ſuis curandis tribuerim. Sed metuo, ne inanis ea ſit quorundam jactatio. Perſuaſum tamen id Cardano †: qui aliunde cauſſam arceſſit: nempe † lib. 10 de Subtilitate. quia carnibus abſtineant. Quaſi non ſi carne ipſi conſtent, ſufficiat, modò mundities abſit. Siquidem, ut Ariſtoteles ait lib. V Hiſt. Anim. cap. XXXI ‡: αἱ κόρεις ἐκ τῆς ἰκμάδος τῆς ἀπὸ τῶν ‡ ſecundum Caſ. Scal. diſt. cap. 26, ſect. 284. ζώων συνισταμένης ἐκτός· *cimices ſunt è vapore, qui conſiſtit in cute animalium.* Et ſanè è vivo etiam homine generari, indicat illud, quod Cornelio Gemmæ traditum eſt Coſmocritices, ſive de divinis naturæ characteriſmis libro ſecundo, cap. IV: ubi narrat de cimicibus in feminæ calvariâ natis inter meninges. Adde jam, quòd etiam generentur è lectis, quando mollior eorum eſt materies. Meritò igitur Cæſar Scaliger ridet Cardanum Exercit. CCXLVI, ſect. V. Operæ eſt verba adducere, quando & alia docent: *De Carthuſianis cimicibus arriſere tibi fabulæ. Quarum nugas auſus es inſerere ſubtilitatibus. Sed adjungis hiſce mendaciis cauſſas non minùs vanas: non tentari ab illis, quia carnibus abſtineant. Vtinam Pythagoræ id ſcire contigiſſet. An non meminiſti, canes à cimicibus non appeti? ab equis fugere pulices? mures tantum alere, atque inferre pulicum, ut paullo minùs accuratè proſpectanti pulicis interdum corio tecti eſſe videantur? Eſto. Cimicum incurſionibus nemo Carthuſianus vellicetur. Reſtat illud tamen, in eorum cubiculis an oriantur. Nam Toloſani lectuli non eſitant carnes: & tamen eâ peſte infames ſunt. Magnam verò ſanè rem, ſi Carthuſianorum ἀσαρκοφαγία * exterminet ex illorum toto cælo* * à carne abſtinentia. *tam fœtidam beſtiam. Nam in Marſis viperæ ſunt: ſed illis, quamquam infenſis, non infeſtæ. Naſcuntur in abiegnis potiſſimùm cubilibus, maximéque ubi palea inveteravit. Si intra telam coacta, conſutaque fuerit, non naſcuntur. Inter chartaceos quoque libros generantur. Sed mirum, quantum in caveis gallinarum. Odore cupreſſi fugari, perſuaſum eſt.* Hæc Scaliger. Mirum verò ſic variare etiam ortum cimicum pro cælo, & ſolo. In inſula enim S. Thomæ pulicibus quidem infeſtantur: at cimices in ea nulli. Cujus rei non aliam rationem, quàm temperiem loci putandum.

Imò apes ipſæ, etſi tot bona dent; ſtimulis tamen

men suis abunde etiam molestiæ homini facessunt: præsertim genus quoddam earum in novo Orbe: Indi vocant *mateecas*. Morsus earum non minùs adfert doloris, quàm ictus serpentium: duratque is horis XXIV: ut ex Hispanorum commentariis proditum Eusebio Nierenbergio Hist. Nat. lib XX, cap. I. At, ut ibidem legas, minùs noxiæ sunt in Guatemala; quæ ut ipsæ albæ, ita & alba sunt earum mel, ac cera.

CAPUT XCV.

De insectis vitæ noxiis: hujusmodi videri locustarum esum, ob brevem Acridophagorum vitam, & exitum miserabilem. Sed si à locustis hæc non sint, saltem ab insectis eorum mortem esse, cum à vermibus corrosi pereant. Nec multùm absimilem esse mortem Afrorum circa Nigritas. Iterum, & fusiùs, dictum de mortis genere, quo periit Pherecydes, Pythagoræ præceptor. Serpens *pro* verme. Θηριώδες, *&* θηρίωμα, *pro* ferali, *vel* ferino. *Pestilentia horribilis ab multitudine locustarum mortuarum, aëra fœtore suo corrumpentium. Eutropios duos perperam ab eruditis etiam viris confundi. Unde fit, quòd ex locustarum copia præsagium habeatur pestilentiæ, imò & belli. Nec tamen, unde id nos maneat bellum, ex adventu earum posse conjectari.*

Vidimus, ut insecta varia morsu, vel ictu humanis etiam corporibus, magis, minusve molestiam adferunt. Nunc de illis loquar, quæ periculum vitæ creant. Sed aliqua temperiem paullatim corrumpere dicuntur, donec tandem, plurium post annorum decursum, miserabili homo morte decedat. Eam vim locustis tribuunt pro cibo adsumtis: atque id comprobant ex Ἀκριδοφάγοις †, gente Æthiopicâ: de qua sic Agatharchides scribit apud Photium cod. CCL, cap. XXVII: Ζῶσιν οὐ πλεῖον τεσσαράκοντα ἐτῶν, ξηρᾶς κοινωνοῦντες τελείως τροφῆς. τελευτῶσι δὲ τοῦ ζῆν αἰθλιώτερον. ἅμα γὰρ πλησιάζειν τὸ γῆρας, ἐγγίνεται τοῖς σώμασιν αὐτῶν πτερωτὰ γένη φθειρῶν· ὅμοια μὲν τῷ τύπῳ τοῖς κρότωσι, βραχεῖαν δὲ ἐλάττω τῶν ἐν τοῖς κυσὶ φαινομένων· ἀρχόμενα μὲν ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ τῆς κοιλίας, ἐπινεμόμενα δὲ συντόμως μετὰ τοῦ παντὸς προσώπου τὴν ἐπιφάνειαν. οἱ τὰ μὲν πρῶτα τοῖς ἀπὸ ψώρας ἠρεθισμένοις ὁμοίως διάκεινται· ὕστερον δὲ ἐπιπόνως ἑαυτοὺς σπαράττουσιν· εἶτα τοῦ πάθους εἰς ἀκμὴν ἐληλυθότος, καὶ μετὰ τῆς τῶν θηρίων ἐκφύσεως καὶ λεπτῶν ἀναχεομένων ἰχώρων, ἀκαρτέρητος ὑφίστασθαι τοὺς ἀθλίους τὰς δριμύτητας συμβαίνει. ἤτοι μὲν εἴτε τοὺς χυμοὺς, εἴτε τὴν τροφὴν, εἴτε τὸν ἀέρα τῆς κακίας ἔχοντες αἴτιον, οὕτως ἀπόλλυνται. Latinè sonant: *Ultra* XL *annos non vivunt communiter, prorsus sicco utentes cibo. Miserè autem ex vita discedunt. Simulatque enim senium appropinquat, innascitur eorum corporibus volucre pediculorum genus. Forma hi non dissimiles ricinis: sed paullo sunt minores muscis, quæ in canibus conspiciuntur. Incipiunt à pectore & alvo; continuò autem unà cum facie omnem depascunt corporis superficiem. Illi igitur primò se habent, sicut illi, qui scabie infestantur. Postea verò magnâ cum molestiâ scabendo se lacerant. Hinc morbo ad summum perducto, erumpentibus vermiculis* *, *ac tenui sanie effluente, miseros eos acerbitates sustinere intolerabiles contingit. Hi igitur* acridophagi) *sive corporis succus, sive alimentum; sive aër corruptus, in caussa sit, istum in modum intereunt.* Dixeris, non tradere hoc Agatharchidem, locustarum esum planè caussam esse miseræ istius mortis; sed in medio relinquere, utrùm ea proveniat ex eo, unde dixi; an nativâ corporum temperie, vel aëris naturâ. Non diffiteor: sed ut mors non sit à locustis, fuerit tamen sic quoque ab insectis. Solùm enim de caussa est remotâ dubitatio; puta utrùm ea sint locustæ comestæ: non item de proxima; quando in confesso est, eam esse vermes, undique è corpore cum sanie erumpentes. Similiter iis, qui circa Nigritarum terras, ac præcipuè portum & castellum de Mina navigant, vivis nascuntur vermes, qui eos exedant. Hac de re vide, quæ Ioannes Hugo Linschotanus retulit in Itinerario suo.

† locustivoris.

* al. pustulis. Nempe θηρίων, & de vermibus, ut lumbricis, usurpatur; & de ulceribus, quomodo Hippocrati ἀφθαι θηριώδεις, tetrum ac ferinum ulcus.

Nec apud Acridophagos modò, & circa Nigritas; sed aliis etiam in terris, è corpore humano enascuntur vermes, qui vivos comedant. Varios, qui sic excesserint, memoravi libri hujus cap. LXVII. Alios etiam, qui phthiriasi obierint, vel à lumbricis, ac vermibus, corrosi exstinguerentur, collegit Ulysses Aldrovandus lib. V †, & VI ‡ de insectis. Ne omnia hîc reponendo actum agam: contentus ero uno Pherecyde; de quo & disserit Hieronymus Mercurialis lib. V Variarum Lect. cap. VI. Præter Aristotelem, de quo diximus, sic de eo Plinius lib. VII, cap. LI: *Morborum verò tam infinita est multitudo, ut Pherecydes Syrius, copiâ serpentium ex corpore ejus erumpente, exspiraverit.* Ubi *serpentes* dixit pro *vermibus*. Græcè videtur fuisse ἑρπετά. Sed hoc generale est vocabulum, nec de angue duntaxat, verùm etiam verme dicitur. Quamquam nec Latinum *serpens* naturâ suâ solùm de anguibus usurpetur. Nam & vermes ἕρπουσι, hoc est, *repunt*, sive *serpunt*: quæ duo verba Latina ex Græco ἕρπω facta sunt; unum κατὰ μετάθεσιν literarum; alterum spiritu aspero in sibilum converso: sicut ab ἕξ, *sex* venit; ab ἅλλομαι, *salio*. Nec enim *serpens* naturâ suâ est substantivum; sed in eo intelligitur *anguis*: ut in *natalis* intelligendum *dies*; in *majalis*, *porcus*; in *fluvius*, *amnis*: cujus generis plurima attulimus in opere de Arte Grammatica *. Usus interea ita obtinuit apud Latinos, ut licet *serpens* naturâ tam pateat latè, ut etiam conveniat vermibus; non tamen pro his accipi soleat; eoque metuo, ne Plinius ambiguitate Græci vocabuli fuerit deceptus. Pherecydem quidem pediculari laborâsse morbo, constat ex ipsius epistola ad Thaletem, quæ est apud Laërtium: indéque obiisse, idem narrat Laërtius; uti & Ælianus lib. IV Var. Hist. nec non Suidas, & è Latinis Scribonius Largus. Vel fefellerit eum, quòd legisset, morbum vocari θηριώδη, quasi *feralem* dixeris. Nam *fera* ex Græco θὴρ, mutato

† pag. 551, & duabus seqq.
‡ pag. 666.

* lib. 6, sive De constructione cap. 16.

mutato syllabæ modulo. Putavit is esse ab illa θηρὸς significatione, quâ Dionysius Halicarn. Σ vocat θηριώδη, quia referat sibilum serpentium. Voce autem θηριώδης de hoc morbo usus & Dioscorides lib. II, cap. XXXI: ubi ait, τῶ ὀρόβῳ, sive ervo, sanari τὰ θηριώματα: quod Hermolaus reddidit *ulcera fera*, Marcellus, & Ianantonius Saracenus, *ulcera ferina*. Ruellius Græcam retinuit vocem. Vertit enim, *Vlcera, quæ theriomata vocant*.

Nunc dispiciamus de insectis, quæ mortua inficiunt aërem, atque ita pestilentiam inducunt. Alia inter, de quorum plerisque antea dictum, tam grande etiam malum à locustis proficiscitur. Quàm horrenda enim clades ab iis in Africa fuit anno Vrbis IↃ c XXVII, M. Plautio Hypsæo, & M. Fulvio Flacco coss. Rem tangit epitome Liviana lib. LX: *Pestilentia in Africa ab ingenti multitudine locustarum, & deinde necatarum strage fuisse traditur.* De eodem sic Iulius Obsequens: *Locustarum ingentia agmina in Africa, quæ à vento in mare dejectæ, fluctibusque ejectæ, odore intolerabili Cyrenis mortifero vapore gravem pestilentiam fecerunt pecori; hominumque octingenta millia consumta tabe proditum est.* Fusè verò hæc narrat Orosius †: interque alia ait: *In Numidia, in qua tunc Micipsa rex erat, octingenta millia hominum: circa oram verò maritimam, quæ maximè Carthaginensi, atque Vticensi litori, adjacet, plus quàm ducenta millia perisse traditum est. Apud ipsam verò Vticam civitatem, triginta millia militum, quæ ad præsidium totius Africæ ordinata fuerant, exstincta, atque abrasa sunt.* Atque hæc, & alia, exscripsit ex Orosio Paulus, vel Ioannes Diaconus in quarto Historiæ Miscellæ. In annalibus Romanis Stephani Pighii, viri præclarè de Romana historia meriti, legas, ex Orosio eadem exscripsisse Eutropium. Sed apud hunc de isto silentium est. Et quomodo is exscribere Orosium potuit, cùm hic scripserit, captâ ab Alaricho Româ; alter sub Iuliano militârit, suaque dicârit Valenti Augusto? Error ex eo promanavit, quòd Eutropium hunc confuderint cum Eutropio presbytero, de quo Gennadius in scriptoribus illustribus. Verùm errorem hunc (in quo illi, præter cæteros, Raphael Volaterranus præivit) abunde refellimus in secundo de Historicis Latinis.

† lib. 5, cap. 16.

Porrò quia aëra fœtore suo corrumpunt, atque inde pestilentia nascitur: non difficile est videre, quo nitatur illud, quòd magna earum copia haut fallax habeatur præsagium pestilentiæ imminentis.

At vulgò non pestilentiam modò significare; sed bellum etiam portendere, existimantur. Ac credidisse etiam id videntur Crantzius, Sigonius, Surius; imò & Cardanus *. Hujus rei siquod sit fundamentum; equidem non aliud video, quàm quòd adventus earum testetur iram Numinis; inque hujus pœnis fames, pestilentia, ac bellum, esse soleant. Quod verò ajunt, inde bellum imminere, unde adveniunt; id planè superstitiosum puto.

* lib. 9 de Subtil. pag. Lugd. an. 1580.

CAPVT XCVI.

De insectis illis, quæ veneno necant. Qualis scorpius: cujus octo genera Nicandro, novem Æliano; & ut iidem in nominibus dissentiant. Alia esse symptomata, si superas punxerit partes, quam si inferas. Discrimen scorpii, & phalangii pungentis. Solipugas phalangii, uti phalangia aranei genus esse. Etymon solipugæ *prius.* Noctipuga, *pro veretro.* Ἡλιοκεντρίς. *De* Phygelæ, *sive* Fugelæ *etymo, Melæ lapsus. P crebrò in F abire.* Sulfuris *etymon.* Soliferrium. *Alterum* solipugæ *etymon.* Salpugam *cur dicere maluerit Lucanus, quàm* solipugam. *Solipugas etiam in Africa esse; licet Solinus eas Sardiniæ proprias putârit.* Tarantulæ ἔτυμον*, ac mirus effectus. Cantharidum venenum. Cato accusatus, quòd, in auctione bonorum Ptolemæi, hastæ eas subjecisset. Quâ parte corporis insit cantharidi venenum, non convenire inter scriptores. Cantharidibus sumtis periisse dicuntur C. Carbo, & Pyrrhus Epirotarum rex, ejus, qui cum Romanis bellum gessit, nepos.* Buprestis *unde dicta, quæ & βουδάκη. Vegetius Mulomedicus corrigitur. Pityocampe quam venenata. Mella quædam, uti & araneum novi orbis* lavalava *vocitatum, mentem labefactare.*

SEquuntur insecta, quæ veneno necant. Eorum alia aculeo, aut morsu, illud fundunt; alia si ore adsumantur. Prioris generis sunt scorpii, aranei, solipugæ.

Scorpium describit Aristoteles lib. V Histor. Anim. cap. XXVI. Eum in priori genere esse, indicat illud Plinii lib. XI, cap. XXV: *Semper cauda in ictu est: nulloque momento meditari cessat, ne quando desit occasioni. Ferit & obliquo ictu, & inflexo. Venenum ab iis candidum fundi, Apollodorus auctor est, in novem genera descriptis, per colores maximè supervacuos: quoniam non est scire, quos minimè exitiales prædixerit.* Sunt verò Nicandro in Theriacis octo scorpionum genera; album, rufum, fuscum, viride, lividum, cancro simile, pagurum referens, & μελίχλωρον. Ælianus autem in VI de Animal. cap. XX, appellationibus nonnullis abit: ut cùm, quod Nicander ζοφόεντα, sive *fuscum* vocat, ille appellat καπνώδη, *fumosum*; quodque Nicander μελίχλωρον hic videtur dicere φλογώδη, sive *flameum*. Sed & pro octonis, novena recenset genera. Quod convenit cum Apollodoro: ut videre fuit in Plinii verbis antea memoratis.

Ex Arabum sententia, si superas partes punxerit scorpius; tumor oritur sub axillis, ac crebri fiunt ructus ventriculi. Sin puncta sint, ut sæpius fit, infera; venter flatu tumescit, penis intenditur, ac bubones excitantur. Posteriora duo Paulus, & Aëtius, vocant μορίου ἔντασιν, καὶ βουβώνων ἔπαρσιν. Galeni de istiusmodi ictibus sententiam vide lib. III de Locis affect. cap. VII: ubi inter alia quoque refert, se intellexisse ex icto à scorpio, corpus sibi universum glaciei

ciei in modum obriguiſſe; ſudoremque obortum, ſed frigidum.

Præterea ictu venenum inferunt aranei: & in his phalangia. Quæ in eo à ſcorpiis diſtant, quòd hi profundiùs inſerant aculeum, ſic ut pungant venas, arterias, nervos: phalangia autem tantummodo feriant cutim: inde venenum tranſeat ad carnem, parteſque nervoſas, eò quòd cutis ipſa ſit nervoſa. Galenum vide in tertio de Locis affectis, cap. VII, & Avicennam in VI quarti tract. cap. V.

Ad phalangia etiam pertinet ſolipuga, ſive ſolifuga. Plinius quidem lib. XXIX, cap. IV ait, eſſe formicarum genus venenatum: ſed Solinus cap. X cenſet, eſſe aranei formâ. Eaque ſententia ipſius Plinii auctoritate adſtrui poteſt. Ut cùm lib VIII, cap XXX, ſcribit: *Circa Cynamolgos Æthiopas latè deſerta eſt regio, à ſcorpionibus, & ſolifugis.* Atqui Agatharchides, & ex eo Diodorus lib. III bibliothecæ *, ajunt, in cauſſa deſertionis fuiſſe πλῆθος σκορπίων, καὶ φαλαγγίων †. Præterea Plinii eſt lib. XXII, cap. ult. *Et leguminibus innaſcuntur beſtiolæ venenatæ, quæ manus pungunt, & periculum vitæ afferunt, ſolipugarum generis.* Ubi *ſolipugas* vocari videmus. At idem phalangia vocitat lib. VIII, cap. XXIX: *Naſcitur & phalangium in ervo, beſtiola aranei generis.* Cur *ſolipuga* dicatur, indicat Feſtus: *Solipuga, genus beſtiolæ maleficæ, quod acrius concitatiusque ſit fervore Solis, à quo nomen traxit.* Nempe, ut Lucilius *noctipugam* * cum dixit (prout apud eundem Feſtum ſcitiſſimè nobiliſſimus Salmaſius correxit) obſcænam virorum partem, quæ noctu pungit ſexum ſequiorem, intellexit, quaſi νυκτικέντρον dixeris: ſic *ſolipugæ* vocatæ, quia Sole ardente pungant vehementiùs: unde & ad verbum ἡλιοκεντρίδα reddiderunt. Sic enim eſt in gloſſis Philoxeni: *Solipaga* (leg. *Solipuga*, ἡλιοκεντρίς, μυίας εἶδος. Ubi mirum, non potiùs aranei, vel phalangii, aut ſaltem formicæ, quàm muſcæ genus, dicere. Cæterùm de etymo allato, ſcrupulum injicit, quòd multis in libris non *ſolipuga*, verùm *ſolifuga* ſcribatur: quaſi, quod Solinus contra manifeſtam Verrii ſive Feſti auctoritatem ſcribit, ea fugiat Solem. Sed id falſum: ac quod *ſolifuga* exaretur, ut gemino etiam Arnobii loco videre eſt: id, ut maximo Salmaſio obſervatum, haut aliter factum, ac cum urbs, quæ Græcis ἀπὸ τῆς πυγῆς τὰ Πύγελα, Latinis vocaretur *Fugela*: unde ſimilis ac Solino error obortus Pomponio Melæ; ut qui lib. I, cap. XVII, urbem eam à fugitivis conditam, atque inde *Fugelæ* nomen adeptam, arbitretur. Et ſanè alia etiam ſunt non pauca, ubi P abeat in F: ut à πιθῶ, *fido*, à πόρος, *forare*, *fungus* à σπόγγος, *figo* à πήγω, *fere* à περὶ, aliáque. Nec propterea à *ſole*, ac *pungendo*, dici, extra controverſiam poſuero. Nam & à *ſolus* poſſis cum Salmaſio deducere. Nempe ut *ſulfur* eſt ὅλον πῦρ, *ſolum ignis*: ac *ſoliferreum* eſt genus teli, ex ſolo ferro, Feſto teſte, quaſi ὁλοσίδηρον dicas: ſic *ſolipuga*, quia hoc animalculum ita acriter pungat, ut videatur eſſe ſola punctura, quaſi Græcè ὁλοκεντρὶς dicatur. En aliam etiam appellationem. Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Solipugas appellat Cicero, ſalpugas Bætica.* Sic nuncupat Lucanus in IX *:

Quique tuas calcare timent ſalpuga latebras.

Nempe patrio uſus vocabulo. Nam Lucanus è Corduba, Bæticæ urbe. Porrò ex hoc Lucani verſu liquet, ſolpugas etiam in Africa eſſe. Quod adverſatur Solino †, eas Sardis agris peculiares facientis. Nec minùs refellitur ex Agatharchide, Diodoro, Plinio; qui hoc φαλάγγιον δηκτικὸν *, ut vidimus antea, etiam ſtatuunt circa Æthiopas Κυναμόλγους, quaſi *Canimulgos* dixeris.

Præterea in araneis, ac quidem phalangiis, eſt tarantula, Italiæ propria, imprimis Apuliæ: à cujus oppido Taranto, (ut nunc pro *Tarento* dicimus) id nominis accepit. De hac illud memorant ſingulare: ſiquem momorderit, eo in ſtatu perſiſtere, quo, cùm morderetur, fuit: ambulantem porrò ambulare, ſaltantem etiam ſaltare, ridentem ridere, plorantem plorare, dormientem dormire: uſque dum venenum corpore fuerit exactum. Quam rem & varii perſcripſere, & ex iis, qui in Italia diu fuere, ſæpius cognovi: certiùs verò Appuli ipſi rem omnem dicent.

Sunt & inſecta, quæ, ſi ſolùm contigeris, veneno inficiant: ut in Guatimala vermes villoſi, & craſſi: de quibus novi orbis ſcriptores, & ex iis Euſebius Nierenbergius †.

Nunc de illis loquar, quæ in cibo potuve adſumta necent. Tales ſunt cantharides. Unde Theodorus philoſophus Lyſimacho regi, (ad quem à Ptolomæo Lagide miſſum fuiſſe, auctor eſt Laërtius *) mortem minitanti reſpondit, magnificam quidem vim eum habere; ſed communem ſibi cum cantharidibus: nempe quia & illis ſit interficiendi hominis poteſtas. Ideo ab inimicis culpatum in Catone juniore, quòd cùm Cyprum Propr. lege Clodiâ obtineret, ac Ptolomæi regis mortui bona omnia haſtæ ſubjiceret; etiam cantharides vendiderit, quibus improbi poſſent abuti ad homines veneno tollendos. Hinc Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Objectæ ſunt Catoni Uticenſi, ceu venenum vendidiſſet in auctione regia, quoniam eas ſeſtertiis LX addixerat.* Et M. Seneca Controverſ. IV, lib. VI: *Venenum Cato vendidit. Quærite, an proſcripto licuerit emere, quod licuit Catoni vendere.* Paullo ante verba adducta de iis dixerat Plinius: *Ipſarum cantharidum venenum in qua parte ſit, non conſtat inter auctores. Alii in pedibus, & capite, exiſtimant eſſe; alii negant. Convenit tamen pennas earum auxiliari, in quacunque parte ſit venenum.* Quod verò Plinius negat, inter veteres conveniſſe, qua parte venenum haberent: idem aſſertum Galeno lib. XI de Simp. Med. fac. atque alibi. Inter eos, qui his ſumtis periiſſe dicuntur, fuit C. Carbo: qui anno Urbis IↃCXXXV, L. Cæcilio Metello, qui poſtea Delmaticus, & L. Aurelio Cotta coſs. accuſatus à L. Craſſo, XIX annorum adoleſcente, ut voluntariâ morte ſe à

Margin notes: * pag. 164. edit. Wechel. † multitudinem ſcorpionum, & phalangiorum. * perperam vulgo Noctiluca. * verſ. 837. † cap. 10. * mordentis phalangii genus. † Hiſt. Nat. lib. 12, c. 2. * in Ariſtippo.

ſe à

se à judicum severitate vindicaret, succo cantharidum epoto, mortuus est. Scio, apud Val. Maximum lib. III, cap. VII legi, exilio mulctatum. Sed aliter Tullius in Bruto, ac imprimis lib. IX epist. XXI ad Papir. Pæt. *Cajus Carbo, accusante L. Crasso, cantharidas sumsisse dicitur. Is & tribunus pl. seditiosus, & P. Africano vim attulisse, existimatus est.* Ex nonnullorum sententia periit similiter Epirotarum rex Pyrrhus, ejus Pyrrhi, qui in Italia militavit contra Romanos, nepos ex Olympiade. Is enim cùm deperiret puellam, nomine Tigridem; mater Olympias virgini dedit succum cantharidum, quo contabesceret: sed Pyrrhus, eo intellecto, reliquum veneni hausit, eoque periit. Hinc Ovidius in Ibim:

Utque nepos dicti nostro modò carmine Regis,
Cantharidis succos, dante parente, bibas.

Pyrrhum Olympiadis filium, Ptolemæi fratrem, facit etiam Iustinus lib. XXVIII. Quomodo nepos ponatur pro pronepote. Verùm in aliis quoque est dissensus; quibus insistere non est hujus loci. Plura verò de cantharidum veneno si voles, adi Ambrosium Paræum lib. XX Chirurgices, cap. XXVIII.

Ore etiam adsumta interimit βούπρηστις, animal scarabæo longipedi simile. Bovem maximè fallit: qui, eo devorato, sic accenditur, ut rumpatur: sicut Plinius tradit lib. XXX, cap. IV. Et inde nomen: nempe παρὰ τὸ τὸν βοῦν ἐμπίμπρεσθαι *: nisi potiùs hic βοῦς sit ἐπιτατικὸν †, ut in βούπαις ‡, & similibus. Quomodo nomen ex eo sit, quia & homines, & alia animalia, ubi eam comederint, vehementer inflet: quod ἔτυμον placuit scriptori etymologici magni. Adi hoc de insecto Nicandrum in Alexipharmacis, Galenum in I τῶν τόπων cap. I, & alibi, Etymologum in βούπρηστις. Aliter βουδάνην vocari, auctor est Hesychius. Rarum esse animal in Italia, tradit Plinius *: in Libya esse frequens: ait Lucianus in Dipsadibus. Vocabulum ejus corruptè legi puto apud Vegetium Renatum lib. III Mulo-medicinæ sive artis veterinariæ cap. XV: *Bestiolæ etiam, quæ appellantur vulpestres, araneæ similes, cum devoratæ fuerint, animal præfocant.* Ubi pro *vulpestres* alii codd. legunt *bulprestræ*: quod propiùs accedit ad *buprestæ*, vel *buprestes*. Ac planè ita hunc locum censeo corrigendum. Nec dubitandum, quin & ejusdem libri cap. LXXVIII pro *bustrepem* legi debeat *buprestem*.

* à bove accendendo.
† intensivum.
‡ puer grandis.
* lib. 30, cap. 4.

Inter venena ejusmodi etiam pityocampen reponit Marcellus lib. XLVIII Dig. Tit. ad Legem Corneliam de sicariis, & veneficiis: ubi dicitur, tam lege hac teneri, qui pityocampas, quàm qui buprestes dederint. Sed corruptè vulgo legitur *pityocarpa*: cùm πιτυοκάμπη vocetur, quasi *pinorum eruca*; ut superiùs diximus. Erodendo occidere, ait Cardanus lib. I de Venen. cap. XXIV.

Est & cùm insecta non corpori solùm nocent; sed etiam animo. Hoc ex ipsis apibus dilucet. Nam mel Ponticum mentem de statu dejicit cum multâ sudoris profusione: ut ait Dioscorides lib. II, cap. CI. Etiam in provincia Veræ-pacis mel adeò est noxium, ut iis, qui mulsum inde confectum biberit, deliria conciliet. Proditum hoc Antonio Herreræ, & exinde Eusebio Nierenbergio *. Qui & ipse alibi † memorat, in herbiferis Philippicarum insularum pratis esse araneum aurei coloris, *lavalava* dictum: hujus ictum non corpori modò inducere stuporem cum dolore; sed mentem etiam facere dementem.

* lib. 12 Hist. Nat. cap. 1.
† lib. 12, cap. 24.

CAPUT XCVII.

De remediis adversus mala, quæ dant insecta. Locustis exitio sunt graculi, galeritæ, aves Seleucides, ibis; adhæc serpentes. Quanto cum studio locustis occurratur in Cyrenaica, Lemno, Syria, Italia. Eas, cùm maria transvolant, necandi modus, ignibus in litore accensis. Pestilentia ex locustis è mari in litus rejectis. Utrùm sic rejectæ reviviscant in litore; an potiùs ex gravidarum ovis nascantur aliæ. Cur mane potissimùm erucæ sint arboribus decutiendæ. Varia adversus eas remedia. Ratio gemina impediendi, ne generentur curculiones in frumento: una in modo exstruendi granarium: altera in reponendo frumento. Eâque occasione etiam dictum de modo reponendi fabas. Quod si jam geniti sint curculiones; partem frumenti vitiatam separandam esse a reliqua, & curculiones, appositis aquæ catinis, proliciendos, ut in iis seipsos necent. Ratio eosdem napi semine necandi. Ut iidem, aliáque insecta, variis odoribus perimantur. Quo pacto vestes, & libros, à blattis, & tineis, præservemus. Muscis, & culicibus, à Deo humanam domari superbiam. Quare maluerit Deus affligere Ægyptios ejusmodi insectis, quàm leones immittendo, aut tigres. Cur in locis sublimibus non infestemur à muscis. Quomodo locis etiam terræ propinquis fugare eas liceat: aut, lumen excludendo, efficere, ne in nos involent. Triplex illas necandi modus. Ut Bancanis religio sit pediculos perimere. Variè eos arcendi ratio; inter alia aquâ marinâ. Munditiës quantum prosit, ne gignantur pediculi, vel etiam pulices. Quomodo pulicibus, ac cimicibus liberemur.

Etsi verò tot mala damnáque dent insecta: *falsò tamen*, ut imitatione Sallustii * Vindicianus † scripsit, *humani generis fragilitas de natura sua queritur*. Quod ut liqueat, cum eodem Vindiciano, *ostensis remediis vanas querimonias refrenabimus*. At ut id malis antea, ita nunc quoque in remediis, ordiemur à locustis; quas dicebamus, quasi acie instructâ turmatim provolare, ac sata longè latéque vastare. Adversus hoc malum dedit Deus varias aves, quæ pro nobis militent. In iis graculi sunt: de quibus ita Plinius lib. XI, cap. XXIX: *Lemnii graculos ob id colunt, adverso volatu occurrentes locustarum exitio.* Adhæc galeritæ; quæ ut Plutarcho traditum, ab iisdem Lemniis honorantur, quòd attelaborum ova inquirant, & absumant. Quod ipsum alii de Thessalis, & Illyriis, tradidere:

* initio Iugurthini belli.
† ad Valentinianum imp.

didere: ac propterea publicè ab his gentibus sumtum præberi. Item aves Seleucides; de quibus hoc ostensum nobis lib. III, cap. XCVII. Ibis quoque, ut est apud Diodorum Siculum, locustas vorat, ac bruchos. De serpentibus idem dixero: ex quibus locustas, ut & ranas, venatur chelydrus; quemadmodum traditum Nicandro.

Quid quòd concessa est homini potestas, tum rumpendi ova, ne generentur inde locustæ, tum etiam jam genitas necandi. Qua de re sic Plinius lib. XI, cap. XXIX: *In Cyrenaica regione lex etiam est, ter anno debellandi eas: primò ova obterendo, deinde fœtum, postremò adultas: desertoris pœna in eum, qui cessaverit. Et in Lemno certa mensura præfinita est, quam singuli enecatarum ad magistratus referant.* Ac mox: *Necare & in Syria militari imperio coguntur.* Superiùs etiam ex Livii lib. XLII retulimus, ut anno Urbis IↃLXXXI, in Apuliam missus sit prætor Romanus cum ingenti agmine ad tollendas locustas. Modi verò necandi sunt multi. In his antiquus ille, si earum nube adventante, ignes longè latéque exstruantur, præsertim in litore, quando mare transvolant. Igne autem fugari, etiam Homerus indicat Iliad. Φ, vers. XII, & seqq. Nempe eo conspecto, retro volant, & quoniam lassis non eadem vis, in mari submerguntur. Sed quia maris æstus rejicere in litus solet; geminum inde est periculum; unum, ne hîc reviviscant, quod temporibus Romani Argyri (is anno CIↃ XXIX Basilio successit) evênit, ut Cedrenus * narrat. Quippe inquit, Κατὰ τὴν ἐν Ἑλλησπόντῳ αἰγιαλίτιν ψάμμον διαφθαρέντα, αὖθις ἀνεφύη αὐτομάτως. *Quæ in Hellespontiaci litoris arenis perierant, sponte suâ revixerunt.* Sed, ut puto, verisimilius est, ex ovis gravidarum alias esse enatas locustas. Alterum est periculum, quòd, aëre ex putredine corrupto, pestilentia oritur. Utrique malo occurritur, si, quibus cura est Reipublicæ, necatas, vel in litus ejectas, confestim curent sepeliri.

* pag. 607. edit. Operum.

A locustis venio ad erucas. Has item arcendi varia sunt remedia. Nam eas de arboribus decutere, ac pedibus conterere, facilis est labor; si mane, quando frigore torpent nocturno, præsertim post pluvias, frutices vel ramos arborum concusseris. Hoc Columellæ etiam monitum, extremo libro undecimo. Sin fruticum, arborumque ea erit copia, ut permolestum id sit futurum: possis incendere bitumen, vel sulfur: quod non adversus erucas modò valet; sed etiam limaces, pulices hortenses, vermes, aliáque insecta. Pluriáque suggerent remedia, qui de re hortensi scripserunt: interque alios Mizaldus lib. de secretis hortorum.

Adversus etiam curculiones, aliáque insecta, ex fructibus, ac lignis, provenientia, bifariam nobis Numen consuluit. Quippe licet, ut de locustis dicebamus, impedire, ne gignantur, & jam genita necare, aut fugare. Ne curculio ex frumento nascatur, duplex esto cura: una ut granaria rectè sint exstructa: altera, ut frumenta, prout convenit, reponantur. De priori sic Vitruvius lib. VI, cap. IX: *Granaria sublimata, & ad septentrionem, aut aquilonem spectantia, disponantur. Ita enim frumenta non poterunt citò concalescere; sed afflatu refrigerata diu servantur. Namque cæteræ regiones procreant curculionem, & reliquas bestiolas, quæ frumentis solent nocere.* Præterea expedit areas amurcâ subigi: ut Cato * jubet & copiosè Columella docet: qui & alia eò pertinentia addit. Ipsum audiamus lib. I, cap. VI: *Parietes* (granariorum) *oblinuntur amurcâ subacto luto, cui pro paleis admista sunt arida oleastri, vel si ea non sunt, oleæ folia. Deinde, cùm prædictum tectorium inaruit, rursus amurcâ respergitur, quâ siccatâ frumentum infertur. Ea res ab noxa curculionum, & similium animalium, commodissimè videtur conditas fruges defendere; quæ nisi diligenter repositæ sint, celeriter ab iis consumuntur.* Postea alia etiam huc pertinentia subjungit: quorum aliqua etiam Plinius, Columellæ ipsius mentione factà, exscribit lib. XVIII, cap. VI.

* de R. R. cap. 92.

Quod ad frumenti reponendi modum; curandum, ne loco sit pulverulento; quandoquidem pulvis calidus est, externoque hoc calore putredo oritur. Item ne locus sit calcis tectorio obductus: quia calx est calida admodum. Utrumque etiam antea diximus ex Theophrasti lib. IV de caussis Plant. cap. ult.

In fabis itidem quomodo reponantur, plurimùm refert. Qua de re sic Columella lib. II, cap. X: *Silente lunâ, fabam vellito ante lucem. Deinde cùm in area exaruerit, confestim priusquam luna incrementum capiat, excussam, refrigeratamque, in granarium conferto. Sic condita à curculionibus erit innoxia.*

Quod si jam nati sint curculiones in frumento, curandum est ne ultrà malum serpat. Quidam putant, occurri ventilando frumentum, ac sic refrigerando. Sed hac ratione, permiscendo bonum vitiato, corrumpitur universum. Satius igitur est, separare id, quod vitiatum non est. Nec enim curculiones descendunt infra quatuor digitos: ut Columella, & Plinius, narrant locis antè memoratis. Hinc verò necandi curculiones partis corruptæ. Modum interficiendi tradit Varro lib. I de R. R. cap. LXIII: *Tuendi caussâ promendum id frumentum, quod curculiones exesse incipiunt. Id enim cùm promtum est, in Sole ponere oportet aquæ catinos, quod eò conveniunt, ut ipsi se necent, curculiones.*

Dignum etiam hoc memoratu, quòd demum parentum, vel avorum memoriâ, observatum esse narrat Ulysses Aldrovandus †. Curculiones ait mirum in modum illici semine napi: sed ita avidè illud vorare, ut distenta dein intereant. Ita Deus re etiam maximè grata curculioni magis homini, quàm illi, prospexit. O magna undique divinæ & bonitatis, & sapientiæ argumenta!

† lib. 2 de insectis, c. 9, pag. 303.

Odoribus etiam variè nobis eadem voluit consultum: ut si granarii pavimentum illeveris salsugine, in qua decoctum allium. Nam odor

is

is adeò illis est inimicus, ut eo exanimentur, nisi aliò repserint.

Sunt & alia, quorum odores non ferant; neque curculiones modò, sed nec erucæ, aliave insecta. Ut sunt sulfur, cornu cervinum, castorium, galbanum, hedera, sagapenum, sabina, aliaque graveolentia. Sed & refugiunt odorem lupi salictarii. Quid mirum? quando & cerebrum offendit homini, ac quasi temulentum facit.

Ne vestes à blattis corrumpantur, conducit, si apponantur herbæ calidæ, quæ aëra exsiccant: ut mentha, absynthium, scordium, stœchas: præcipuè autem juvant flores lavendulæ, & rosmarini; quia non modò sunt calidi, sed odoris etiam grati. Necantur quoque odore sambuci; uti & tineæ.

Egi de remediis adversus insecta, quæ corrumpunt stirpes, vestes, libros. Jam exsequar de iis, quæ corporibus nostris molestiam facessunt. Ac primùm loquar de alatis; ut sunt muscæ, & culices: quæ, minuta licet insecta, sæpe nihilominus vel studia, vel colloquia, vel somnum, impediunt. Unde non incommodè olim discipulo, illud de muscis vexantibus querenti, responsum à præceptore fuit, *His armis domari humanam superbiam.* Quod à Godscalco Holem * relatum. Eoque, ut idem ait, pertinet, quod insectis, & id genus rebus, Ægyptios affligere maluit Deus, quàm leonibus, ac tigribus; quo clarior foret tum potentia cœlestis, tum fragilitas humana. Porrò ab hoc etiam insectorum genere nos tutos præstamus multifariam.

* in Dominicam post Pascha.

Primùm enim, qui ædes habent turritas, vel altas contignationes, in summas partes se recipiendo fugere ea possunt. Nam aut rarissimæ, aut nullæ, eò pertingunt; quia majus illic frigus, quod iis adversatur: unde & borea vehementiùs flante, suis se continent latibulis. Sed neque tantæ illis vires, ut eò usque tolerent volatum continuum; eò minus, quia aër gravior continuò descendit, quòd difficiliorem reddit ascensum; ut Aristoteli monitum in problematis.

Alterum est, quòd si fugere nobis non licet, aut lubet: ipsi fugare ea possumus, qualitatis alicujus excessu, quam horreant: sive ea odoris sit, sive saporis. Odoris, velut sulfuris, foliorum sambuci, coriandri &c. Saporis, ut aceti; vel item rei amaræ, sicut fellis taurini, lupini, aliorumque.

Tertium esto, quòd licet non fugimus, vel fugamus, nec tamen eas admittimus: ut si occludendo fenestras lumen arceamus. Nec enim muscæ in tenebris volitant: sed sese, quo se loco antè receperint, continent.

Quartum fuerit, quod eas quidem admittimus; sed ut interficiamus: sive implicando, ut pice, vel resinâ: sive suffocando, ut oleo, vel ejus amurcâ: sive admovendo flammam, aut apponendo cibum gratum, sed veneno mixtum.

Nec minùs nobis prospexit Deus adversus molestias, quas adferunt insecta non alata: veluti pediculi, pulices, cimices.

Pediculi quomodo necentur, haut laborant nôsse Bancani, populus Indiæ in regno Guzzarat. Eâ enim superstitione sunt, ut nulli, quod vitam, rem caram, à Deo acceperit, auferre eam sustineant, nec mortuum attingant. Eo, siquis se coram interimere pediculos volet, etiam pretio vitam illorum redimunt. Sin nimis sint molesti: deserti incolas, quales Christianis sunt eremitæ, arcessunt, qui eos legant, suisque impositos capitibus nutriant. Equidem multum metuo, ne isti in sylvam reversi eos vel interimant, vel remediis fugent. Multis id fit modis. Pediculos enim pellit, & cutis prurituі occurrit, jus viperæ, eum in modum coctæ, quem præscribit Plinius lib. XXIX, cap. ult. Imò pediculos arcent omnia illa, quæ vim habent validè exsiccandi: ut sunt salsa, acida, austera, acerba. Unde & talia Galenus præscribit lib. I de med. compos. secund. loc. Item Serenus Sammonicus sic pedicularem morbum profligat:

Sæpius ergo decet mordax haurire sinapi,
Nitro vel sale permixtis, acidoque liquore
Laxatis, ut sint simul allia, tangere corpus,
Aut lacrymis hederæ, aut succo perducere cedri.

Idem lendibus sic occurrit:

Unda maris lendes capitis deducit iniquos,
Et quicquid crebri defendit sylva capilli.

Nempe aqua marina, ob salsedinem suam, vim habet abstergentem: unde & pediculosis conducibile natare in mari. Cætera suggerent Dioscorides, Plinius, Cælius Aurelianus, Marcellus, Paulus, Theodorus Priscianus, atque alii magno numero. Nihil verò opus sit de fugandis, vel necandis, laborare, si curetur, ne succrescant. Quod tum commoda præstat victus ratio, tum vestium lectorumque mundities. Satius quoque lineis uti vestibus, quàm laneis: unde lineis usi sacerdotes Ægyptii; ut alibi dicimus ex Plutarchi lib. de Iside & Osir.

Iidem pulices arcentur munditie: unde prodest verrere sæpius cubile, lintea mutare. Gossipio etiam per lectum sparso capiuntur. Uti & vasis patulis per cubile dispositis. Necantur item abrotono, absynthio, anagyri, coriandro viridi, filice, juglandis foliis, lavendulâ, mentastro, nigellâ, rutâ, satureiâ, pseudonardo, psyllio: quæ aceto scillino, sive scillite, (utroque modo Plinius vocat, quod Græcis σκιλλιτικόν) conspergenda, ac culcitis supponenda.

Atque hoc pacto quoque cimices necantur. Alios item hos interficiendi, vel fugandi modos ex Sasernarum, patris, filiique, libris memorat Varo lib. I de R. R. cap. II, his verbis: *Cucumerem anguinum condito in aquam, eamque infundito, quò voles: nulli* (cimices) *accedent. Vel fel bubulum cum aceto mixtum: ungito lectum.* Plinius

nius etiam ad cimices necandos lib. xxxii, cap. x, præscribit sanguisugæ suffitum. In Geoponicis item Constantino dicatis remedia compluria ex Didymo, & Florentino referuntur lib. xiii, cap. xiv. Ex junioribus etiam Cardanus lib. vii de Variet. Rer. cap. xxx alia suggeret remedia: ut Alexium, & cæteros, mittam.

CAPVT XCVIII.

Deum multifariam nobis consuluisse adversus insectorum venena. Esse scorpiones innoxios in Italia, & Ægypto. Venenatis autem varie occurri; ut muribus Ponticis; genere quodam locustæ, quod onos *dicitur; testibus fibri; mullo, & cancro fluviali; quorum uterque etiam adversus phalangia opitulatur: adhæc variis fomentis; imò scorpio ipso trito, & ictui imposito; nec non salivâ hominis jejuni. Alia, quæ ictui phalangii medeantur, ac tarantulæ. Quomodo occurratur cantharidibus potis, item bupresti ore assumtæ, ac pityocampæ: adhæc melli Pontico, quod comestum ad insaniam aliquem redegerit.*

DEnique prosunt insecta adversus venenata; tum ea, quæ ictu, vel morsu, aut etiam contactu inficiunt; tum quæ in cibo potuve adsumta id faciunt. Diximus antea, prioris esse generis scorpium, & araneum: ac hujus genus esse phalangium, & tarantulam.

Non tamen scorpionum ubivis eadem ratio est. Nam, ut Plinius ait lib. xi, cap. xxv: *Visuntur scorpiones aliquando in Italia: sed innoxii.* Nec circa Pharon, aliisque locis, lædere, Aristoteles pronunciat lib. ix Hist. Animal. cap. xxix. Ac eosdem, credo, intellexit Galenus, cùm lib. iii de Aliment. Facult. ait, citra noxam scorpiones comedi in Ægypto. Sin venenati sint, ut passim solent, ictibus eorum salutares sunt mures domestici, si dissecti imponantur vulneri. Auctor Dioscorides lib. ii Mater. Med. cap. lxxiv. Idem ejusce libri cap. lvii dixit, adversus venena scorpii valere locustam ἄπτερον, καὶ μεγαλόκωλον, ἀσίεγκον ἢ ὄνον λεγομένην *. Jubet verò assatam bibere ex vino. Atque idem traditum Avicennæ. Imò, ut alibi diximus, Rhasis contra omnia venena auxiliari arbitrabatur. Præterea testes fibri, ut ait Plinius lib. xxxiii, cap. iii, *adversus scorpiones ex vino bibuntur.* Etiam *mullus contra scorpiones, & phalangia, auxiliatur illitus, sumtusque in cibo*: ut idem narrat lib. xxxii, cap. v, ac inde nobis dictum cap. xxxvii. Ubi etiam cancrum fluviatilem contra hæc ipsa prodesse, ex Aristotele, Dioscoride, & aliis, monebamus. Insuper adversus hæc, aliáque venena, prodesse stellas marinas, ibidem diximus. Nempe de stellis istis tum in piscibus loquebamur; partim quia inter ὀστρακόδερμα † reponat Aristoteles; ut relatum nobis cap. lxxii; partim quia tum per aquatilia nos diffunderemus, sive pisces forent propriè dicti; sive etiam inter insecta, dummodo aquatilia forent, referrentur. Veriùs autem inter insecta, quàm pisces, reponi, superiùs jam ostendimus. Adhæc adversus scorpionum ictus juvat, si vulnus foveris majoranâ cum hominis urina: item fomento myrti in vino, unà cum cypero, calamento, pulegio, assa fœtida in vino applicita: cujusmodi liquorem admixtum in penitiores vulneris partes deducunt. Hoc enim fieri necesse est, quia alioqui parum prodesset fomentum, cùm vulnere ab ictu scorpionum tum profunda, tum tenuia sint, obscuraque: ut est apud Galenum lib. iii de Locis affect. cap. vii, atque inde apud Hieronymum Mercurialem lib. ii de Venenis, cap. iv. Magnum etiam divinæ est bonitatis argumentum, quòd terrestris scorpius crudus, si teratur, suæque imponatur plagæ, vel si tostus edatur, remedium sui erit ictus: ut Dioscorides refert lib. ii, cap. xiii. Nempe hoc commune habet cum serpentibus, qui itidem sanant vulnus, quod fecere: ut ex Galeno monuimus extremo cap. lxii. Itidem tam scorpiis, quàm serpentibus, medetur saliva hominis jejuni: de cujus vi eximia diximus jam cap. lxi. Sed de scorpiis satis: quibus & aliqua de phalangiis miscuimus. Nempe prope eadem est curatio scorpii, & phalangii: ac hîc similiter fomenta affricanda, ut magis penetrent vulnus tam exile, & obscurum, sed profundum. Eapropter balnea quoque conducunt; ut Aëtius, & Avicennas, docent. Sic enim angusta laxantur, ut faciliùs exsudet venenum. Propterea & conducit vulnus foveri vino, in quo bullierint origanum, serpillum, ruta. Item vulneri affricatur, oréque assumitur theriaca.

* alarum expertem, & longis cruribus, quæ asiracos, vel onos, dicitur.

† ea, quæ testâ silicea obteguntur.

Tutos etiam à venenatorum animantium morsibus præstant erucæ olerum, si cum oleo inungas: ut est apud Paullum Æginetam lib. vii, cap. iii, voce *Campe.* Atque antea idem ab Dioscoride proditum est lib. ii, cap. lxiv. Cujus rei non aliam se caussam quàm proprietatem occultam, afferre posse, ait Grevinus lib. ii de venenis, cap. vi.

Est quoque phalangii genus tarantula; ut superiùs dictum. Huic ajunt Musicen mederi. Præterea illi occurritur cantharidibus tribus, quatuorve, in potu datis. Primus istoc observavit Joannes Porta Neopolitanus: atque ad periculum istius faciendum eo se compulsum profitetur, quòd videret, in frumento cantharides copiosè nasci, & cogitaret, sic divinam omnia dispensare providentiam, ut quibus locis malum, iis etiam remedium proveniat. Vide eum lib. vi Phytogn. cap. xxiii.

Hinc videamus de insectis, quæ, si ore adsumantur, inficiunt. Atque hoc etiam præstant phalangia, & aranei. Nec enim ictu solùm nocent; sed etiam in cibo, vel potu. Remedio tum sunt fibrorum testiculi: de quibus ita Plinius lib. xxxiii, cap. iii: *Adversus phalangia, & araneos, ex mulso bibuntur, ita ut vomitione reddantur, aut ut retineantur cum ruta.* Quàm cantharidum potus sit noxius, ostendimus superiùs: etsi adversus tarantulam comestæ prosint;

ſint; ut proximè vidimus. Remedio adverſus eas eſt, ſi æger ad vomitum cogatur, priuſquam cantharides è ſtomacho ſubeant inteſtina. Cietur optimè vomitus rebus piuguibus, quales facilè nauſeam creant. In iſtis ſunt cerebella: unde eſt, quòd Nicander in Alexipharmacis adverſus cantharidas commendat cerebrum porci, agni, capræ: præſertim cum lini ſemine, quod craſſum eſt, & flatulentum. Idem præſtant jura omnium carnium pinguium. Quod ſi opus, etiam digitus faucibus inſerendus, ut tanto faciliùs evomas funeſtas dapes. Idem quoque commendat lac per clyſterem immiſſum, ac præcipuè ſi bibatur. Quæ & Dioſcoridi placuere: ut liquet ex lib. II, cap. LXXVII. Nempe ſeroſa lactis ſubſtantia tum frigore ſuo compeſcit æſtum, quem excitant cantharides: tum etiam vim obtinet detergendi. Alia item remedia Nicander ſuggeret: in iis rutam, quam itidem adverſus cantharidas laudant Dioſcorides, & Galenus.

Bupreſtis quoque hujus eſt loci. Ac ut ea cantharidi eſt ſimilis, ita eadem hic remedia valent. Interim & peculiaria ſuggeret Nicander in Alexipharmacis: in his palmæ fructum, piraque ſylveſtria.

Ut cantharidi, & bupreſti; ſic pityocampæ etiam medetur lac recens: ut eſt apud Dioſcoridem lib. II, cap. LXXVII.

Dicebamus ſuperiùs, inſecta quædam non corpus modò inficere; ſed etiam mentem labefactare: ut mel Ponticum, teſte Dioſcoride lib. II, cap. CI. Sed continuò idem addit, juvare, ſi ruta & ſalſamenta edantur, & mulſum bibatur, totieſque hæc reſumantur, quoties vomitu fuerint rejecta.

CAPVT XCIX.

De cultu inſectorum apud gentes: ac primùm de illo ſcarabæorum apud Ægyptios, & quomodo eum excuſârit Apion Grammaticus. De cultu formicarum apud Theſſalos; ac muſcarum apud Acarnanes. De Piſæarum, & Actiacarum muſcarum, in hoc cultu diſcrimine. Videri interim non tam muſcis ſacra facta, quàm numini muſcas depellenti. Ζεὺς, καὶ Ηρακλῆς Απόμυιος. *An Accaronitæ in Palæſtina muſcas ſint venerati: & verumne numinis apud eos nomen fuerit* Beelzebub. *Cur Iudæi* Beth aven *dixerint pro* Beth-el. Barchoceba, *qui proprio nomine* Barchoziba. *Cur in ſermone Ochoziæ regis numen Accaronitarum, cui cultum volebat præſtare, nuncupetur* Beelzebub. *B, & S, in L converſa. Vnde Achoris, h. e. Beelzebubi, cultus Cyrenaicis. Hercules* Κορνοπίων, & Ιποκτόνος.

MUltum diuque inſtitimus inſectis, ut omnes cognoſcerent, quantumvis nihil his contemtiùs videatur; ſubtilius tamen in iis eſſe naturæ artificium, quàm quadrupedum plurimis, etiam ingentis molis. Adhæc multa ex iis commoda redundare, ad rem cibariam, medicam, veſtiariam, atque alias pertinentia. Non quidem negari poſſe, hominem ex iis multa etiam capere incommoda. Verùm neutiquam iſta ejus generis eſſe, ut non ſuppetant remedia, quibus eatur his malis obviam. Hæc cùm gentiles viderent admirabundi, inſecta priùs quidem habuere pro ſymbolis numinis; poſtea verò eò inſaniæ proceſſerunt, præſertim ſimpliciores, ut ſymbola pro numine ipſo colerent. Ita apud Ægyptios canthari, ſive ſcarabæi, divino cultu afficiebantur: ut eſt apud Plutarchum lib. IV Sympoſ. quæſt. V. Eſt & Arnobii lib. I: *Templa felibus, ſcarabæis, & buculis, ſublimibus ſunt elata faſtigiis.* Cauſſam ejuſce cultus attulit Apion polyhiſtor: ex eo autem Plinius lib. XXX, cap. XI: ubi cùm dixiſſet, ſcarabæum, qui pilulas volvit, quartanæ mederi, ſubjungit: *Propter hunc Ægypti magna pars ſcarabæos inter numina colit, curioſa Apionis interpretatione, quâ colligit, Solis operum ſimilitudinem huic animali eſſe, ad excuſandos gentis ſuæ ritus.* In quibus verò ſimilitudo ea conſiſtat, fusè docet Orus Apollo Hieroglyph. lib. I, cap. X.

Nec ſolus is ſcarabæis honos. Nam Clemens Alexandrinus in Προτρεπτικῷ narrat, à Theſſalis coli formicas, quoniam Iupiter ſe in formicam mutâſſe traderetur, quando cum Eurymeduſa, Cletoris filiâ, conſueſceret: unde, ut ajunt, genuit Myrmidonem. Item Clemens ex Heraclide refert, in Acarnania, ubi eſt templum Apollinis Actii, bovem ſacrificatum muſcis. Imò apud Ælianum idem legas lib. XI de Animalibus, cap. VIII. Clarè inter alia, Θύουσι βοῦν ταῖς μυίαις· *bovem muſcis ſacrificant.* Confert ibidem muſcas Piſæas, & Actiacas: quarum illas ait ſuâ ſponte, quando Olympia ſunt, in ulteriorem Alphei ripam recedere, reverentia Iovis, cui Olympiacum certamen erat ſacrum: at alteras non abire ab Actii Apollinis templo, niſi delinitas ſacrificio, cujus ſanguine jam ſint ſaturatæ. Quàm verò ineptum, inſectorum ex eo divinitatem colligere, quia bene paſta aliò ſe recipiant! Valde etiam ridiculum eſt, numen ipſum, quod Apollinem Actiacum dicunt, non poſſe à templo ſuo abigere muſcas; ſed ad hoc requiri, ut ſacrificio propitiatæ abeant ſponte. Imò ubicunque vulgo dicerent ſacra fieri muſcis: cenſeo, ſacerdotes non tam rem divinam feciſſe muſcis, quàm Apollini, vel Iovi, muſcarum depulſori. Nam Pauſanias id clarè docet lib. V: ubi dicit, Ηλείους θύειν τῷ Απομυίῳ Διὶ, ἐξελαύνοντι τῆς Ηλείας Ολυμπίας τὰς μυίας. *Elienſes ſacrificare Iovi Apomyio* (hoc eſt, muſcarum abactori) *ad muſcas omnes pellendas ex Olympia Eliaca.* Addit, id facere Herculis exemplo; quo ſacrificante Iovi Apomyio, muſcæ omnes trans Alpheum avolarint. Arcadas etiam heroi τῷ μυάγρῳ rem feciſſe divinam, tradit idem lib. VIII. Quem verò *Iovem Apomyium* vocant Elienſes, hunc *Herculem Apomyium* vocitabant Romani; ut clarè ait Clemens Alexandrinus in Protreptico. *Myiodem*, q. d. *muſcarium*, ſimpliciter nominat Plinius lib. XXIX, cap. VII

cap. VI: *Nullum animal minus docile existimatur, minorisve intellectus: eò mirabilius est, Olympiæ sacro certamine, nubes earum immolato tauro Deo, quem Myiodem vocant, extra territorium id abire.* Satis ista ostendunt, etsi vulgò dicerentur Elienses sacrificare muscis: veriùs tamen eos sacrificâsse Deo muscarum abactori. Si tamen iis in Palæstina sacrificatum ab Accaronitis, nec mirandum sit de Eliensibus. Censet illud Philastrius, cum scribit cap. XIII: *Sunt qui muscam colunt in civitate Accaron dicta.* Collegit illud ex nomine *Beelzebub*, numine Accaronitarum: ut videre est II sive IV Reg. cap. I, vers. 2, 3, 6, 16. At *Beelzebub* conflatum ex בעל, baal, *dominus*, & זבוב zebub, *musca*. Sed, ut dixi lib. II, cap. IV, Scaligeri opinio erat, non fuisse id verum nomen; verùm *baal-zebahim*, hoc est, *Deus victimarum*: Iudæos autem id, contemtus caussâ, immutâsse; simili puta paronomasiâ, ac ex *beth-el*, id est, *domus Dei*, fecere *beth-aven*, hoc est, *domus vanitatis*: ut Oseæ IV, 15. & X, 5. Nempe qui locus à visione Iacobi, statuaque ibi posita, sacer antea habitus fuit; is postquam Ieroboamus ibi vitulum erexit aureum, indignus est visus priori nomine, nomenque ei communicatum deserti Beth-aven, eo lubentiùs, quòd Betheli foret vicinus. Hoc clarè liquet ex Ios. VII, 2: ubi Hai dicitur fuisse apud Beth-aven ab Oriente ipsi Bethel. ut multum errent, qui Ios. VIII, 12, & XVIII, 12, aut I Sam. XIII, 5. & XIV, 23. per *Bethaven* intelligunt locum *Bethel* dictum. Cum enim ista scriberentur, per *Bethel*, & *Beth-aven*, loca diversa signabantur: ac diu post excessum Salomonis, deserti nomen necdum communicatum fuit Luzæ sive Betheli. Ecce alterum etiam exemplum dabo. Planus ille, qui sub Trajano, & Hadriano Cæsaribus, credi voluit Messias, (qualis & habitus à clarissimo illo Iudæorum doctore Rabbi Akiba) pro בר כוכבא bar coceba, quod est υἱὸς ἀστέρος, *filius stellæ*, Iudæis dictus est בר כוזבא Barcozba, υἱὸς ψεύδους, *filius mendacii.* Vide sis de eo Iustinum Martyrem orat. ad Antoninum Pium, & Eusebium lib. IV Hist. Eccles. cap. VI, & VIII; nec non in Chronicis ad numerum Eusebianum MMXLIX, & seq. sive Hadriani Cæs. annum XVII. Possint simili paronomasia etiam βεελζεβοὺλ * dixisse: quomodo hoc nomen, sed pro dæmoniorum principe acceptum, legitur apud Euangelistas, etiam in tralatione Arabica, quam edidit clarissimus & amicissimus, dum viveret, in Leidensi Academia collega meus, Thomas Erpenius. Id *Deum stercoris*, vel *stercoreum* designat. Immutationes istæ extremi fuerint contemtûs indices. Et fortasse nihil eâ verius est conjecturâ. Nec magnopere premit, quòd videamus, Ochoziam regem initio II seu IV Regum, cùm numen illud vellet ire honoratum, *Beelzebub* nuncupare. Nec enim insolens est Scripturis, non verba adnumerare dicentis; sed sic referre ea, uti sonant interpretatione divinâ. Fatemur interea sententiæ hujus incertum. Sed ut vera fuerit appellatio Beelzebub, proque eo κατ᾽ ἀντιστοιχίαν *Beelzebul* etiam dixerint, quomodo ex Hebræo כשדים Casdim esset Χασδαῖος, pro quo Χαλδαῖος in usu est: non eò Beelzebub sit *Deus musca*, ut cepit Philastrius; sed *Deus muscæ*, sive *muscarius*, hoc est, *abactor muscarum*: ut idem sit ac Ἀπόμυιος. Pro qua sententia est hoc Plinianum lib. X, cap. XXVIII: *Invocant Cyrenaici Achorem Deum* (sic in veteribus est libris) *muscarum multitudine pestilentiam adferente: quæ protinus intereunt, quâ litatum est illi die.* Vbi *Achorem Deum* dictum censeo, pro *Achoron*, sive *Accaron*, seu *Accaronis*, vel *Accaronitarum Deum.* Cùm enim, quæ Plinius refert, conveniant nomini *Beelzebub*, Accaronitarum numini, cujus tantum erat nomen apud Palæstinos, ut Iudæi etiam sic principem dixerint dæmoniorum: planè credibile est, Palæstinos hunc cultum in Cyrenaicam attulisse. Satis enim notum, pleraque Africæ fuisse Phœnicum colonias: ut longiùs etiam distantem Carthaginem. Et solere gentiles numinibus suis nomina indere ab insectis, quibus se liberari ab iis putarent: arguit etiam Trachiniorum Hercules κορνοπίων, sic dictus à fugandis locustis; nisi culicibus malis. Nam κορνωπίδες Hesychio κώνωπες, *culices.* Item Erythræorum Hercules ἰποκτόνος, interemtor vermiculorum vites infestantium, qui Græcis ἶπες. Pluráque de istiusmodi cognomentis Eustathius in Iliad. A †.

Atque hæc, quæ priùs de insectorum natura, proximè verò de cultu eorum disseruimus, liquidò arguunt, non solùm ex natura hominis, vel etiam quadrupedum, avium, piscium, & serpentium; de quibus omnibus ordine, nec incuriosè, ut arbitror, vidimus: sed ex ipsis etiam insectis, quibus nihil videri possit vilius, & contemtius, providentiam numinis divini clarissimè elucere: eoque nullum planè esse animantium genus, quod non hominem quasi manu ducat ad Dei creatoris notitiam, amorem, ac cultum: Ὅπερ ἔδει δεῖξαι ‡, ut vulgari hæc Mathematicorum formulâ consignem.

* Matth. 12, 24.

† pag. 34, edit. Rom.

‡ Quod fuit demonstrandum.

LIBRI QVARTI,

qui de Piscium, Serpentium, Insectorum, natura, ac cultu fuit,

FINIS.

INDEX LIBRI QVARTI
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATVRÆ;
QVI EST
De piscium, serpentium, insectorumque natura, & cultu.

Prior numerus, sive Romanus, designat caput libri: cifra monstrat paginam.

Aristoteles

Curculio

Pelagii

Plinius

pelamy-

FINIS.

GERARDI IOANNIS VOSSII DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI, LIBRI QVINTI PARS PRIMA.

CAPVT I.

De Plantarum Forma.

Accessum ad plantas: ac primo ostensum, rectè præmissam Animalium doctrinam. Hinc probatur, ex Aristotelis sententiâ vivere, non sentire: sed secundum Platonicos etiam sentire; quibus Manichæi adhæserunt: Stoicos verò habuisse pro inanimis: sed in eo recessisse à magistro Zenone. Ex triplici hac sententia Aristotelis illa asserta. Refelluntur, qui putant, animam vegetantem esse formam specificam plantæ, quatenus est planta: atque ostensum, plantæ formam esse incognitam, uti & inferiorum plantarum; item earum, quæ speciem infimam constituunt. Specificam verò formam esse in caussa, cur planta quæque hunc illumve fructum gignat, atque has, vel illas, habeat vires.

HActenus vidimus de Animalibus, sequitur de Plantis. Etsi non ignoro nonnullis sic videri, priùs de Plantis, quàm Animalibus agi debuisse. Et sanè sic foret, si seriem Naturæ attendamus. Sed aliud Doctrinæ ordo exigebat. Nam Plantarum natura intelligitur ἀναλόγως [1] ex natura animalium. Vnde & ab animalibus nomina petuntur. Quale est quod דם ענבים, αἷμα σταφυλῆς, hoc est, *sanguis uvarum*, legas Deuteronomii XXXII. 14. Locutus eopse modo Sirach XXXIX. 31, & L. 16. Item auctor lib. I Maccab. VI. 34: ubi & similiter ait sanguinem mororum, pro eorum summo. Prius verò illud apud Æschylum quoque reperias. Similiter plantis tribui videas vocabula carnis, nervi, venæ, matricis: licet de postremo hoc aliter prodiderit Theophrastus lib. I Hist. Plant. cap. III, ubi κυρίως μήτραν [2] dici ait. Sed nihil manifestius, quàm hoc etiam vocabulum peti ab animalibus. Nexus verò eorum, quæ diximus, & deinceps afferentur, hujusmodi est: quod utrobique de animatis agatur: sed animalia sensus habeant universos: plantæ sive stirpes partim nullum habeant sensum, partim unum duntaxat. Quamquam nec desunt, qui plantas omnes omnis censeant sensus expertes: quomodo nulla fuerint zoophyta. Verùm de isto postea videbimus. Nunc illud considerabimus, recténe plantas animatis accenseamus. Nec enim desunt, qui reponant inter inanima. Vti alii contrà etiam animalibus annumerant.

[1] *proportionatum.*

Drusius ad Maccab. pag. 26.

[2] *propriè matricem.*

Imò, juxta Græcanicam Philosophiam, homines in plantas fuerint conversi. Nam Meliades ajunt nomen habere ex eo, quia prius fuerint μελίαι, sive fraxini. Sed profectò jure hoc ἐν ἀπίςοις [3] ridet Palæphatus: ac verisimilius censet sub arboribus natas, vel ibi expositas, ut Proclus ait in Hesiodum. Ac hujusmodi aliquid dicere possis de eo, quod nympha Oceanine conversa sit in philyram sive tiliam: ut est apud Hyginum fab. CXXXVI, vel quod è quercu nata dicatur Tithorea nympha, unde nomen civitati Tithoreæ, & jugo Parnassi: ut est apud Pausaniam in ultimo: vel quod Latonis filia ab Apolline conversa in Laurum, ut refertur I Metam. vel quod Lotus nympha commutata sit in plantam ejus nominis, cum fugeret Priapum; ut idem Ovidius narrat.

[3] *in incredibilibus.*

Est & similis farinæ illud de Mentha, quæ cum Plutone dicitur concubuisse; quod cum indignè ferret tum Proserpina, cui & forma se prætulerat, vel mater ejus Ceres, pellex Proserpinæ, commutata dicitur in μίνθην, sive, ut Latini malunt scribere, mentham hortensem. Hoc narrat quoque Strabo lib. VIII. Ac consentit Ovid. IX Metam.

--- An tibi quondam
Femineos artus in olentes vertere menthas
Persephone licuit?

Vbi olentes valet bene olentes: unde Græci ἡδύοσμον appellant. Sed de odore plantarum inferius dicemus. Hujusmodi poëtarum commentis, etsi ratione suâ non carent, non visum nunc insistere. Puto, de iis melior erit dicendi nobis occasio in Arte Poëtica. Quare solùm hoc in disquisitionem venit, non an rationis participes sint, vel fuerint: sed utrum vita solùm, an etiam sensu prædita sint. Aristoteles vivere ajebat: sed solùm animam habere vegetativam, quâ nutriantur, augeantur, germinent: non sensivam, quam nec tribuit vulgus. Vnde *stolo*, ἀναίσθητος [4]: ut illo Ausonii:

Sed jam non potes, ô stolo doceri.

Ac inde *stolidus*, & contractè *stolius*, sive *stultus*. Plato verò, eo non contentus, plantas etiam inter animalia retulit. Hinc Theodoretus lib. V affectionum Græcarum: ὁ Πλάτων καὶ τὰ φυτὰ

[4] *sensu carens.*

pag. 71. edit. Commel.

ζῶα κέκληκε· τοῦ τρίτου γε τῆς ψυχῆς εἴδους τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μόνου μετέχοντα. Plato etiam plantas inter animalia reponit: sed quæ tertiam animæ vim, nempe concupiscibilem, solam participent. At plerique Stoicorum facultatem nutriendi, & generandi, tanti non esse, ut propterea non dico animalia, sed viventia dicerentur; ut auctor ibidem Theodoretus: sed addit, in eo recessisse à sectæ suæ principe Zenone Cittico: qui arbitrabatur, semen vel maximè esse animatum. Quippe illud *μετέχειν πνεύματος, καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι μέρος τε καὶ ἀπόσπασμα, particeps esse spiritus, esseque animæ partem, & velut abscissionem.* Platonis sententia placuit quoque Manichæis: nam sentire, eas crediderunt, ut est apud Augustinum hæresi XLVI. Vnde & cædem committere judicarunt, qui vel folium decerperet de arbore. Aristotelis igitur sententia inter Platonicam, & Stoicam, media fuit. Nam inter non vivere, & etiam sentire, medium est vivere, & non sentire. Vivunt verò per animam, quam accepere, ut nutriantur, augeantur, ac generent. Nutriri indicat, quòd instrumentum habent, quo attrahant alimentum, ut radicem, qui plantis est pro ore: item fibras, & alia, quibus illud diffundant per corpus: adhæc calorem naturalem, quo alimentum concoquant, & in sui substantiam commutent: excrementa etiam, uti flores, & gummi. Augeri quoque videmus, idque in omnem partem. Etiam generant semen, & inde sibi simile producunt. Præterea proferunt fructus, & ut adolescunt, sic etiam senescunt, ac tandem moriuntur.

Atque hæc manifesta sunt vitæ indicia. At (si zoophyta exceperis, tactûs sensu prædita) non sentiunt, quia carent oculis, auribus, & cæteris sensus instrumentis. Ac longè minus eguerunt sensibus interioribus: puta sensu communi phantasia, & memoria. Et quia somnus est vacatio ab sensibus exterioribus, sive ligatio sensus interioris, nec somno iis opus fuit: ut dictum lib. III, cap. XXXIV. Quare nec Anaxagoræ sit assentiendum, qui plantæ spiritum defatigari operando ajebat, atque eo per æstatem se retrahere ad radicem, per hyemem verò ad medullam, & hoc somnum esse. Nec tamen quietem denegâro plantis. Quippe plantæ ubi humore satiatæ, cessant, ut non perpetuo, sed per intervalla, trahant alimentum. At inquiunt, qui Platonem sequuntur, quicquid alitur, id appetere alimoniam, & dum ea deficit, dolere, & contrà ob saturitatem affici voluptate. Verùm non satis distinxere appetitum naturalem, & animalem. Quos si distinguere non placet, dicendum in plantis non esse appetitum. Et sanè si ἐπιθυμία [a] est à θυμὸς [b], fatendum propriè ἐπιθυμίαν non habere, cùm non habeant θυμόν.

[a] concupiscentia.
[b] animus.

Eo constituto, esse & vitam sine sensu, & ea plantas vivere; sed discutiendum, quæ sit plantæ forma essentialis. Vulgaris opinio est, plantas esse plantas per animam vegetantem, hoc est, nutriendi ac generandi facultate præditam. At hoc si esset, animalia cuncta forent plantæ: quia universa habent animam vegetantem; eo fortasse excusaveris, quod per intellectum separent animam vegetantem ab iis conditionibus, quæ animæ vegetanti accedentes restringunt communem illam animæ naturam ad naturam animæ sensuum facultate pollentis. Sed nihil eos hæc mentis abstractio juvat. Nam & anima vegetans sic considerata est forma plantæ, qua vivens, non qua planta. Alioqui nec plantæ ab animali, nec plantæ inter se specie, sed solùm accidentibus, differrent. Verùm communi illi formæ superadditur natura specialis, quæ restringens communem animæ vegetantis naturam facit, ut quid planta sit, & dicatur. Nempe comparatum hîc est, uti cum equo, qui per animam sensivam est animal, non equus, quatenus ποιόν τι [a]: verùm equus est accessu conditionis, quam addit anima equi. Similiter quoque anima plantæ superaddit aliquid ad animam vegetantem: per quam locum sortitur non modò in viventium numero, sed etiam plantarum.

[a] tale quid.

Quemadmodum verò plantæ natura aliquid superaddit formæ viventium; ita huic formæ plantarum aliquid addit forma arboris, fruticis, herbæ: imò & arboris formam ulterius restringit forma quercus vel cerasi; item fruticis formam forma rosæ, vel rosmariui, & sic in aliis. Quæ discrimina cum sint essentiæ ipsius, satis liquet, specificas plantarum formas esse incognitas: quod ipsum etiam de mutorum animantium formis specificis dixeris.

Quod si displicet in plantis vehiculum illud facultatis vegetantis nuncupare animam, ac omnino cum vulgo plantas quia sensus sint expertes, malis inter inanima referre, possis pro anima spiritum dicere, atque intelligere illum spiritum primo die creatum à Deo, posteaque quasi discerptum ac rebus inditum, ad omnium generationem ac conservationem. Quomodo spiritus in plantis erit proxima caussa efficiens omnium formarum, atque earum seminarium. Nec soli tamen spiritui hoc attribuimus, sed etiam luci, eadem die creatæ, ac spiritus, qui calore suo est συνεργὸς [a] lucis. Imò animalibus etiam hic spiritus inest, atque adeo ipsi homini: qui etsi animam habeat sensivam ac rationalem, tamen spiritu indiget tanquam proximo instrumento sensus, & motus. Atque eundem in fossilibus verisimiliter statui, planum faciemus, ubi ad ea fuerit deventum.

[a] cooperator.

CAP. II.

De origine plantarum duplici, unâ spontaneâ, alterâ ab arte. Quarum prior est à semine manifesto, vel occulto. Et ut incrementum plantæ fit à seminis emollitione, ruptura, partisque erumpentis adscensu, donec in terris fixa sese justam ad magnitudinem extulerit supra terras. Exinde accessum ad ortum artificialem: qui bifariam fit: primùm radice, vel stolone, sive surculo terræ infixo: deinde insitione surculi in truncum, quæ ἐμφύτευσις vocatur. Imò & esse, ubi folio terræ

insito

insito fiat propagatio. Arbores in ramis singulis habere aliquid analogum cordi, atque hanc esse caussam, cur surculi amputati vivant, & si alteri inserantur arbori fructus ferant non secundum naturam trunci, cui inserti, sed arboris unde decerpti. Adhæc de vario tempore, intra quod è terra germen erumpit, & ejus varietatis caussa.

HActenus ostensum, quid statuere oporteat de forma plantæ εἰδοποιῷ [1]. Proximè videbimus de plantarum origine. De hoc Theophrastus lib. II Histor. cap. I, & lib. de Caussis Plant. item lib. IV, cap. I. Breviter ita Plinius lib. XVII, cap. X: *Aut semine proveniunt, aut plantis radicis, aut propagine, aut avulsione, aut surculo, aut insito, & consecto arboris trunco.* Hæc fusiùs diducam. Sponte quæ crescant, duûm sunt generum. Quædam semper sine eo proveniunt, ut filix, ut quæ expers sit seminis. Quædam verò semen habent, sed quandoque tamen nullo satu oriuntur: ut hyoscyamus: quod dum in Theophrasti Historiam commentaretur in hortis suis sibi animadversum ait Cæsar Scaliger lib. II, cap. I. Etiam sine industria humana proveniunt adiantum, polypodium, scolopendria: item gramina, & pratorum herbæ urticæ, cardui, spinæ, lolium, variique generis arbores sylvestres. quæ vel occulti seminis principiis debentur: vel omnino nascuntur sine semine: quod etiam fieri, eo ostendit Theophrastus, quòd terris quibusdam plantæ nascantur, quibus priùs non fuere: ac sic laserpitii sylva succreverit in Africa, cum prius planta hæc nesciretur. Idem ex eo cognoscitur, quod è saxis erumpant. Quid mirum autem, si plantæ sic proveniant, cum etiam pediculi sine semine nascantur, & alia insecta? Imò & mures etiam è fimo nascuntur, non solum è semine muris masculi, & feminæ? Dixeris cum Anaxagora, aliunde semina deferri, ut terrarum inundatione. Non refragor, quo minus hoc quoque eveniat: Sed videmus, etiam ubi nullum fuit diluvium, id evenire. Huc etiam pertinet, quòd è muris altissimis succrescunt. Plura de herbis sponte nascentibus apud Plinium vide lib. XXI, cap. XV, ac deinceps.

[1] specifica.

Aliæ verò cura hominum proveniunt: ut quæ seminantur: sicuti olera, lactuca, portulaca, apium, chærefolium, innumeraque alia. Nec frumentum nisi ex semine provenit.

In his, quæ seri dicebamus, primum semen terræ commissum emollitur humore, etiam humorem terræ imbibit, & calore naturali, ac cælesti fovetur, & coquitur, donec rumpatur: semine rupto, partes prodeunt, quædam aëreæ, quædam terrestres. Ac terrestres quidem remanent in terra, unde radix: aëreæ verò adscendunt, & terram perrumpunt: hinc supra terras excrescunt: ac priùs quidem partes omnes sunt raræ: postea intromissis partibus aliis magis & magis densescunt, ac durescunt. Ita fit truncus, è trunco item rami prodeunt, è ramis surculi. Vnde videmus semen potestate esse hæc omnia: sed expressione partium fieri actu: expressio verò illa partium est à principio insito, quod motum efficit, quo motu peracto res est animata.

Ac hujusmodi quidem est generatio naturalis. Altera est ab arte, eaque triplex. Primùm cùm radix inseritur terræ, ut glycyrrhizæ, vel lilii: quæ facilè nutrimentum attrahentes vivunt. Deinde cùm stolo, vel surculus terræ infigitur, ut fit in salice, vite, moro. Item rosa, quæ utroque nascitur modo; nempe & ex semine, & ex caule: Sed tardius ex semine. Caulis igitur seritur, isque concisus, & ustus. Sic enim lætiùs nascitur. Vtile etiam transferri: quomodo pulchrior fit rosa, ut est apud Theophrastum, & Plinium. Accuratiùs verò rationem serendi rosas, ostendit Palladius.

Tertius est modus, quando surculus inter corticem & lignum trunci inseritur: Græcéque ἐμφύτευσις [2] vocatur. Scitè naturæ adulterium vocat Plinius, ut in malo, pyroque, per est usitatum. Imò & quædam plantæ crescunt surculo vel terræ infixo, vel trunco inserto: ut cerasus, ficus, olea. Quin & alius est modus, sed infreqùens: quando ex folio terræ infosso arbor germinat. Locum hoc habet in ficu Indica, & opontia Theophrasti. Sed non videtur fidem habere Plinius. Sic enim scribit lib. XVII, cap. X: *Folia palmarum apud Babylonios seri, atque ita arborem provenire, Trogum credidisse demiror.*

[2] insitio.

At non item mirandum, si surculi abscissi, terræque infixi, vivant. Nam in ejusmodi plantis anima per singulas ejus partes diffunditur. Abscissus igitur surculus vim animæ, cumque ea calorem nativum, & humorem densum, ac tenacem retinet, terræque infixus, caloris vi, prius novum attrahit humorem, unde intumescit; exinde descendentibus partibus humoris gravioribus radicem efformat, ac pariter, adscendentibus superioribus, superficiem nutrit.

Vnde verò hoc primitus sit observatum, Plinius ostendit lib. XVII, cap. X, his verbis: *Ex eodem inventum est surculos abscissos serere: hoc primò sepis caussa factum, sambucis, cotoneo, & rubis depactis: mox & culturæ, ulmis, salici, quæ vel inverso surculo seritur.*

Similiter cum insitione comparatum est. Nam surculus abscissus, dummodo recens, animam vitamque suam retinet: eoque insitus fructum profert, non qualem arbor, cui insertus; atque unde nutrimentum accipit: sed pro sua, sive ejus arboris natura unde avulsus. Imò plantæ sylvestres, si inserantur aliis, ob alimentum sincerius, fructus celeriùs, ac dulciores producunt. At cum animalium partibus longe aliter se res habet. Nam quia cor est vitæ fons, eo emoriuntur, simulac influere à corde vitalis desinit facultas.

Nec in arboribus solùm habet locum, ut anima se per universam diffundat plantam: sed etiam in herbis. Vt in pulegio: de quo sic Va-

lerius Cordus ad Dioscoridis lib. I, cap. XXX: *Tantam & tam miram esse huic plantæ germinandi facilitatem, ut etiam minutim concisa, sataque proveniat; ac germinet.* Ac idem prodit ex eo Renatus Moreau in Scholæ. Salernit. cap. XXXVI. Tribuit vero beneficio humidi tenacis ac pinguis: per quod tardissimè arescit, nisi parte exteriori duntaxat. Nec repugno, dum pariter de anima, & humore primigenio intelligatur. Est verò humor pulegii crudus qui, ut hieme ob frigus nequit concoqui, sic solstitii tempore concoquitur: unde & tum planta hæc suspensa floret: quemadmodum Aristoteles prodit sect. XXI, problem. XXI. Vbi & idem de lino, & cæpis habet.

Ruta etiam ficui arbori inseritur, ut melior fiat. Ruta enim caloris & humoris indiga est: utrumque autem ei præstat ficus: ut tradit Aristoteles problem. XVIII, sect. XX.

In nive etiam gignuntur plantæ: ut est lib. secundo eorum de Plantis, qui Aristoteli tribuuntur. Quid mirum, cum & vermes in iis gigni tradat Aristoteles in quinto Historiæ de Animalibus: Et ex nivibus lutum fieri experientia docet: in luto autem succrescere vermes satis constat. In aquis etiam plantæ succrescunt, sed limosis: ut lenticula aquatica, epatica, nymphæa, hydroselinum.

At visci frutex arboribus innascitur: unde Plinius lib. XVI, cap. ult. *Quædam in terra gigni non possunt, & in arboribus nascuntur. Namque cum suam sedem non habeant, in aliena vivunt, sicut viscum.*

Vnde autem nascatur, non æquè patet, veterum quorundam ea est sententia, nasci ex stercore turdorum, quod super arbores excrevere. Turdos autem baccis vesci, & pulpâ quidem acinorum ali corpus, sed semen cum retrimentis excerni: ex eo, ubi sole fervefactum est, enasci viscum non in quibusvis, sed ad hoc idoneis arboribus; ut malo, pyro, pruno, terebintho, abiete, quercu, cerro, quæ & ipsa Plinio arbor est glandifera lib. XVI, cap. V: unde *cerrium calicem* alibi apud eundem legas. Sed huic sententiæ adversantur complura; ut videre est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitatione CLXVIII. Præcipuum videtur, quod difficile est credere stercus illud vel quod è semine enascitur, perforare durum, durarum arborum corticem, atque inde arbori inseri. Credibilius igitur, ut ex osse bovis enascuntur cornua, sic ex arboribus enasci viscum. Nam arbor, & viscum; lignum continuum sunt. Et firmat hanc opinionem, quod Ion Chius in fabula Cæneo viscum vocârit sudorem quercus: manifesto argumento eum putasse, non ab externo aliquo, sed interno, corticem perforari. Et sane è parte aliqua plantæ generari, etiam Aristoteles indicat lib. I de Generatione Animalium, cap. I; ubi sic scribit: Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν φυτῶν τὸν αὐτὸν τρόπον. τὰ μὲν γὰρ ἐκ τοῦ σπέρματος γίνεται, τὰ δ' ἐκ τοῦ ὥσπερ αὐτοματίζειν τὴν φύσιν. γίνεται γὰρ ἢ τῆς φύσεως σηπομένης τῆς γῆς, ἢ μορίων τινῶν ἐν τοῖς φυτοῖς. Ἔνια γὰρ αὐτὰ μὲν οὐ συνίσταται καθ' αὑτὰ χωρίς, ἐν ἑτέροις δὲ γίνεται δένδρεσιν, οἷον ὁ ἰξός. *Eundem verò in modum se in plantis res habet. Aliquæ enim oriuntur è semine: aliæ verò quasi sponte naturæ. Oriuntur enim vel è putrescente terræ natura, vel parte aliqua plantæ. Quædam enim non consistunt seorsum; in aliis verò, arboribus dico, soleat generari; ut viscum.* Et hæc de visco. At, ut Cæsar Scaliger ibidem ait, *Aliæ plantæ in aliis aliâ ratione oriuntur: ut muscus, & lichen is, quem pulmonariam dicimus: nempe ex iis sordibus, quæ in corticum rimis contentæ, vel à cælo calorem, vel à planta habitum naturalem, tum ad generationem, tum ad vitam, recipere aptæ sunt.*

Quorundam etiam natales prodigiosi. Vt quod Livius scribit lib. XXXII: *Sulpicio proconsule literæ ex Macedonia ad'atæ nuntiarunt in puppi longæ navis enatam laurum.* Item Plinius lib. XVII, cap. XXV. *Ficus in lauro nata est Cyrici ante obsidionem. Simili modo Trallibus palma in basi Cæsaris Dictatoris, circa bella civilia ejus.* Idem lib. XVIII, cap. XVIII. narrat, P. Ælio, & Cn. Cornelio coss. quo anno superatus est Annibal in arboribus nata prodi frumenta.

Quod si & huc pertineat, quod è cornu cervino nasci potuerit hedera; de quo testis nobis Aristoteles Historiæ de animal. lib. IX, cap. V. & lib. de admirandis auditionibus. Sed conjectat philosophus, hederam fortè tenello cornu insertam, velut ligno viridi, coaluisse. Ac Plinius quoque idem innuit lib. XI.

Etiam è thorace Rocci Martini Hispani anno CIƆ IƆC XXXVII, enata arbor fuit. Hispanus is (patria ei Orca fuit) de pruno sylvestri prociderat thorace in spinum. Hic altius penetrans intus hæserat, & quia filis multis quasi radices egisset, à chirurgo non fuerat exemtus, eò quòd rationem commodam nesciret, nisi horrendo dolore ægrum vellet adficere. Temporis progressu spinus prodiit è thorace, ac quasi in fœcundo solo fuisset, incrementum cepit, & ramulos, & frondes produxit. Fusius rem narrat Petrus Servius lib. de Vnguento Armario, sive Naturæ Artisque miraculis. *Romæ prodiit anno 1643. pag. 51.*

Refert ibidem, quomodo spica farris enata fuerit è naribus mulieris Aretinæ. Sanè similem credo ob caussam, ac memini anno CIƆ IƆ LXXXII, sorori meæ unicæ Mariæ Vossiæ vix dum quadrienni, Furnis in Flandria è naribus enasci pisum. Iudicatum à parentibus, atque aliis, pisum (ut ætas illa est improvida) naribus ingessisse, & quia à nemine id esset animadversum, à nullo etiam fuisse exemtum: itaque, quasi in pingui solo, pro anni tempore fruticare cœpisse.

Quamquam verò plantarum generatio fit in instanti; præparatio tamen ad generationem tempus requirit: atque id nunc longius, nunc brevius. Qua de re sic Plinius lib. XIX, cap. VII: *In horto satorum celerrimè nascuntur ocimum, blitum, napus, eruca, tertio etiam*

etiam die erumpunt; anethum, quarto; lactuca, quinto; raphanus, sexto; cucumis & cucurbitæ septimo, prior cucumis; nasturtium, ac sinapi, quinto; beta æstate, sexto; hieme decimo; atriplex octavo, cæpe decimonono, aut vigesimo, gethyum decimo, aut duodecimo. Contumacius coriandrum. Cunicula quidem, & coriandrum, post XXX *diem. Omnium autem difficillime apium: quadragesimo enim die cum celerrimè, quinquagesimo majore ex parte emergit.* Hæc Plinius. Quid quod pæoniæ, & mandragora vix annuo spatio oriantur? Imo magis miranda, quæ Cæsar Scaliger in priorem librorum de Plantis, qui Aristoteli vulgo tribuuntur*: *Observatum nobis est, portulacam plus interdum in nascendo, quàm in vivendo, moræ trahere. Quartodecimo post anno, mirati sumus, exisse de terra, idque præter tempestatem, seroque anni.* Subdit mox: *Par arborum, ac fruticum ratio. Prunus paucis mensibus; amygdalus paucioribus, Persicus exit citò. At staphylagriam scimus anno toto ipso serentis urere spem.* Ac paulo post: *Quædam animantes citius, quàm plantæ generantur: ut canes, quàm palma, vel capparis. Atque is pusillus frutex est.*

* pag. 97. edit. Cris. in.

Tantæ verò diversitatis ratio præcipuè à diversa formæ natura dependet. Præterea vero caussa petenda à tribus. Primum à majori caloris vi vel imbecillitate: quomodo & celerior est conceptus maris quam feminæ, ob calorem vehementiorem. Deinde à seminis mollitie, vel duritie; raritate, vel densitate. Semina enim dura densaque non tam facile humorem imbibunt, quò intumescant: nec tam facile fit ruptura, qua opus, ut quæ partes plantæ insunt potentia, eæ actu compareant. Tertia caussa est diversa loci ratio: quando unus altero melior. Sed in hoc corrigendo multum etiam humana valet industria, quia si fimo pinguius fiat solum, calore fimi augebitur seminis calor. Imò & semini ab arte succurritur. Nam palmulæ semen citiùs provenit, si ferventi aqua maceretur.

Multum etiam refert qua anni tempestate satio fiat. Qua de re sic idem Scaliger in posteriorem Aristotelis, ut vocant, librum de Plantis*: *Secundùm sationem tempora nonnulla respondent fœtura statâ.*

* pag. 125.

Quod vere concipiant & pariant plantæ, id inde est, quod hieme abunde humoris collegerint, ac caloris externi vis excitet calorem innatum, plantarum cutim ac meatus laxet, succum etiam foras eliciat ac producat.

Quod plantarum aliæ aliis citius germinant; id partim est à majori minorive humoris, ac caloris vi, partim etiam à corporis raritate, vel densitate. *Veluti si post brumam triticum terræ mandes. Alias accelerant. Brassicam, & Lactucam, si quis serat, quo tempore sementescunt adultæ, semen secum ferunt ex humo prodeuntes. Quædam penè tota anni tractu fœcundæ sunt, alium alio subeunte fructu. Nonnullæ biferæ sunt. In quibusdam novelli fructus veteres pellunt. Sunt etiam quæ nullis anni tempestatibus obnoxiæ, circuitiones à satu suo servent. Cinara si telluri per autumnum committatur, vere magna ex parte Pineam reddet pro opera; si per hyemem, æstate; per ver, autumno.*

Ocimum, quod *basilicon* dicitur, voce à posterioribus Græcis acceptâ, quibus βασίλειον dicitur, si cum maledictis feratur, melius provenit: ut est apud Plinium lib. XIX, cap. VI. Atque hinc Persius Sat. IV:

Dum ne deterius sapiat pannucia Baucis,
Cum bene discincto cantaverit ocima vernæ.

Sed simile hoc aliis multis, vanæ superstitionis, quæ apud rei rusticæ scriptores legere est.

CAP. III.

De nutritione plantarum. Transitio, de quibus posthac agendum. Fundamentum nutritionis spiritus plantarum igneus, per quem illæ æquè ac animalia vivunt. Quomodò nutriantur plantæ. Quanti referat hoc vel illo solo cœlove stirpem consistere: ubi de quibusdam arboribus Arabiæ & Indiæ. De raritate ac densitate stirpis. De solo, pingui, aquoso. De alimento minus vel magis præparato: ubi de effectu insitionis. Quæstio num plantæ etiam salsis alantur. Alimentum duplex, ligni & medullæ alterum; alterum foliorum & fructuum. Suberis peculiaris natura, abraso cortice lætius provenientis. Etiam annosas ac concavas quercus crescere, necnon quarum medulla induruit. Augeri & crescere quomodò differant; augentur etiam lapides, non crescunt. Quæ arbores aliis aliæ citiùs crescant. De admiranda arborum quarundam vastitate & proceritate.

POstquam de duobus istis, plantarum formâ essentiali, & origine diximus: de quatuor istis ordine videndum, primùm de nutriendi facultate: hinc de generatione: tum de duratione, ac longævitate: ac postremo de consequente tandem interitu. Post quæ transibimus ad partes, species, & facultates sive vires. Atque his quidem cancellis constringam me in latifundiis illis de Plantarum natura, atque utilitate multiplici. Post quæ extimo loco exponam abusum plantarum ad veneficia, & magiam, ac gentilium Deorum cultum.

Non animalia solùm, sed etiam plantæ per spiritum vivunt, qui naturâ igneus est: ut calor nativus propriè insit spiritui. Porrò calor ille requirit alimentum, quo nutriatur: cùm non minus plantarum, quam animalium vita consistat in vinculo, sive conjunctione caloris nativi, & humidi radicalis: sicut ostensum lib. III, c. XVIII. Alimenti finis est instaurare, & quasi recreare, id quod calore est absumtum. Constat verò humido, & sicco, atque è terra attrahitur, non quatenus est terra, sed quatenus humor terræ est admixtus. Nec plantæ semper attrahunt humorem: nam satiatæ cessant attrahere: sed faciunt id per intervalla, uti fit in nobis. Humori huic etiam calor inest: sed calor is non agit in alimentum: verùm id facit calor corporis nutriendi.

nutriendi. Quod vero frigoris eidem ineſt alimento, ad temperiem conducit, ne calor corporis nutriendi adauctus calore alimenti humidum prorſus abſumat tum nativum, tum adventitium. Multum etiam refert, cujusmodi ſit humidum. hoc eſt, corpus, cui humor ineſt. Nam ut ſit θρεπτικὸν ¹, debet eſſe lentum ac tenax. Hujuſmodi ſuccus terreſtris à radice attractus per fibras in truncum, & ramos, totamque plantam, etiam folia & fructus, transmittitur, inque ſubſtantiam plantæ convertitur. Quæ ex nutritione hominis facilius intelliguntur, ut vidimus lib. III cap. XXI.

¹ nutritivum.

Plurimùm verò ad nutritionem, imò & incrementum, generationem, & universè ad vitam ſtirpium confert cœlum ſolumque. Vnde Maro I Georg.

Ventos, & varium cœli prædiſcere morem
Cura ſit, ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quæque ferat regio, & quid quæq; recuſet.
Heic ſegetes, illic veniunt felicius uvæ,
Arborei fœtus alibi atque injuſſa vireſcunt
Gramina.

Sic arbores quædam in calidis ſolum regionibus proveniunt. Vt thuris arbor in Arabia; myrrha in India, uti & macer in inſula Badan, cujus fructus nux myriſtica, vulgò muſcata: inque eadem India arbor piperis: in Ægypto, Arabia, & Phœnicia, palma, ſive φοίνιξ, cujus fructus dactyli: in India palma ſylveſtris dicta tamarindus, quaſi palma Indica: nam palma Indis *tamar* vocatur: in Iudææ valle Hierchuntina, & Ægypto, balſamum: cujus inciſa arbor liquorem emittit lacteum, qui *opobalſamum* nominatur: in Media malus Medica ſive citria: in Cypro imprimis cedrus.

Plurimùm etiam, pro diverſa plantarum natura earum raritas, ac denſitas vel juvat, vel nocet. Nam ſi rarior ſit ſtirpis materies, facilè calore externo diſſipatur calor internus: ut omnino in aëre denſo meliùs vivant. Sæpius etiam uſu venit, ut ob denſitatem ſoli, ſtirpes non profundè ſatis, vel latè, agere radices poſſint. Atque hoc in denſiori ſolo, contingit imprimis plantis robuſtæ ac longioris radicis. Ac contrà rarum iis ſolum disconvenit, quibus tenues radices. Nam quia non illæ iis vires, ut profundo è ſolo attrahere alimentum poſſint, eò facilè exareſcunt. Multum etiam refert, pingue, an aridum ſit ſolum. Pingueſcit verò ager, & fertilior fit non ſolùm fimo, ſed ſanguine etiam humano. ut olim ab Archilocho poëta proditum fuit, teſte Plutarcho in Marii vita. Vbi narrat, ut poſt pugnam Marii geminam, unam cum Ambronibus, alteram cum Teutonis, terra ex putrefactis cadaveribus & imbribus hieme ſuperfuſis, ac tabe profundiùs penetrante, æſtate proxima provenerit ingens vis frugum. In medio autem relinquit, utrum imbres confecuti fuerint vaporum copia & cruore tot cæſorum in nubes coaleſcente: an verò hoc Deo cuipiam ſit tribuendum: qui poſt ſtrages immenſas immittere ſoleat pluvias, ut ſic terra puris & cæleſtibus aquis purgetur. Equidem cenſeo, angelorum eſſe miniſterio tribuendum, qui poſt magnas exercituum clades, nubes undique in loca propellant, locis, ubi pugnatum, imminentia. Sic & peſtilentiæ magis occurritur, & fertilitati terræ conſulitur.

Eſt & fruticum quorundam ea indoles, ut non temere proveniant, niſi locis aquoſis. Itaque tali indicio etiam locis extrinſecus aridis cognoſcere eſt latere aquas ſubterraneas: eoque puteos fodi poſſe, ad ſitim explendam. Id ex ejusmodi argumento collegit Cn. Pompejus pugnaturus adverſus Mithridatem: qua de re ſic in vita Pompeji Plutarchus: Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοῦ καρτερὸν ὄρος, καὶ δύσμαχον, ἐν ᾧ στρατοπεδεύων ἔτυχεν, ὡς ἄνυδρον ἐκλιπόντος, αὐτὸ τοῦτο καταλαβὼν ὁ Πομπήϊος, καὶ τῇ φύσει τῶν βλαστανόντων, καὶ ταῖς συγκλινίαις τῶν τόπων τεκμαιρόμενος ἔχειν πηγὰς τὸ χωρίον, ἐκέλευσεν ἐκβαλεῖν πανταχοῦ φρέατα. Καὶ μεστὸν ἦν εὐθὺς ὕδατος ἀφθόνου τὸ στρατόπεδον ὥστε θαυμάζειν, εἰ τῷ παντὶ χρόνῳ τοῦτο Μιθριδάτης ἠγνόησε. *Ac primùm cum montem validum ac munitum, in quo caſtra habuerat, quaſi aridum reliquiſſet, cum ipſum occupavit Pompejus, atque ex fruticum indole, locorumque convexitate conjiciens ſubeſſe ibi fontes, imperavit puteos paſſim deprimi, fuitque in caſtris ſtatim aquæ affluentia, ut miraretur tamdiu id Mithridatem fugiſſe.*

Multum quoque refert, utrum alimentum magis an minùs ſit præparatum. Itaque ſemen cepæ inditum terræ non adeò exereſcit, quam inſitum alterius radici. Item virgulta arborum aliis inſerta, majora producunt folia, quàm non inſerta.

Quæſtio eſt, an plantæ etiam ſalſis alantur. De eo ſic cenſeo: uti piſces in mari degunt, quos tamen dulci aqua paſci Ariſtoteles ait: ita & plantas in ſalſis locis provenire, non quaſi ſalſis nutriantur, ſed quia ſalſo humori plus dulcis inſit, quam ſalſi. Atque hujuſce dulcedinis argumentum eſt, quòd ſi in mari ad latera navis alligentur lanæ, dulcis inde exprimatur exhalatio ad bibendum.

Pro duplici verò alimento duplex eſt via, quâ alimentum meat, quod attrahitur. Alimentum id, quo lignum, ac medulla, nutriuntur, è radice per fibras adſcendit, ſeque in truncum ac ramos diffundit. Alterum verò alimentum, quo aluntur folia, & fructus, adſcendit inter corticem ac lignum. Atque inde eſt, quòd cortice circumquaque avulſo arbores deſinant fructus ferre. Imò etiam pars ejus humoris nutritioni truncorum ac ramorum inſervit. Vnde eſt, quod arbor decorticata non diu ſupervivat, niſi (quod quandoque evenire Theophraſtus ait lib. IV hiſtor. cap. XVIII) ſic aër & ſolum faveant, ut eorum beneficio reſtituatur cortex. At ſuberis peculiaris eſt natura. Nam, ubicunque loci creſcat, ſi corticem detraxeris, ſuccreſcet novus. Imò expedit detrahere, quia eo ſtran-

Cortex ſi totus abradatur moreo ea moritur; ut eſt apud Theophraſtum.

ſtrangulatur, abraſo autem lætiùs provenit. Mirum autem etiam annoſas quercus, ac concavas, eoque medullæ expertes, creſcere nihilominus. Vti & eas, quarum medulla in ſtipitem induruit. De hujusmodi aliter ſtatuere non poſſumus: quàm per ſolas fibras adſcendere alimentum. Mirandum quoque, plantarum folia ac fructus omne acquirere alimentum per pediculum tam anguſtum.

Ex iis, quæ proximè diximus de plantarum nutrimento, quæque de auctrice hominis facultate afferebamus lib. III, cap. XXI, facilè etiam eſt ſtatuere de ratione, qua plantarum fit incrementum, ſive augmen, ut Lucretianâ utar voce. Malim tamen incrementum vocare, ubi de plantis vel animalibus ſermo. Augeri enim latius patet, quàm creſcere. Quippe augentur etiam lapides, ſed non creſcunt. Nec enim in abſumtæ partis locum, ex alimento apponitur quantitati quaquavorſum ſecundùm omnes dimenſiones. Hoc verò fit in animatis.

Plantarum autem aliæ aliis citiùs creſcunt. Qua de re ita Plinius lib. XVII, cap. XIII: *Quædam autem natura tardè creſcunt, & imprimis ſemine tantum naſcentia, & longo ævo durantia. At quæ citò occidunt, velocia ſunt; ut ficus, Punica, prunus, malus, pyrus, myrtus, ſalix.* Addit deinde: *Omnia verò celeriùs adoleſcunt ſtolonibus ablatis, unamque in ſtirpem redactis alimentis.*

Mirum verò ad quam vaſtam magnitudinem quædam arbores excreſcant. Vti ficus Indica: de qua ex Theophraſto ita Plinius lib. XIII, cap. V: *Ficus ibi exilia poma habet: ipſa ſe ſemper ſerens vaſtis diffunditur ramis: quorum imi adeò in terram curvantur, ut annuo ſpatio infigantur, novamque ſibi propaginem faciant circa parentem in orbem, quodam opere topiario. Intra ſepem eam æſtivant paſtores, opacam pariter & munitam vallo arboris, decorâ ſpecie ſubter intuenti, proculve fornicato ambitu. Superiores ejus rami in excelſum emicant ſylvoſa multitudine vaſto matris corpore, ut L X. P. pleræque orbe colligant, umbra verò bina ſtadia operiant.* Idem ſic eodem libro cap. X: *Sylveſtris ſunt & circa Memphim regio tam vaſtis arboribus, ut terni nequirent vel circumplecti.* Idem inter alia de abiete lib. XVI, cap. XL: *Arboris ejus craſſitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat.* Item lib. XII, cap. I, de platano ſic prodidit: *Celebratæ ſunt primùm in ambulatione Academiæ Athenis cubitorum XXXVI, unius radice ramos antecedente. Nunc eſt clara in Lycia gelidi fontis ſocia amœnitate, itineri appoſita, domicilii modo cava LXXX, atque unius pedum ſpecu, nemoroſa vertice, & ſe vaſtis protegens ramis, arborum inſtar, agros longis obtinens umbris, ac nequid deſit ſpeluncæ imagini, ſaxeâ intus crepidinis coronâ muſcoſos complexa pumices: tam digna miraculo, ut Licinius Mutianus ter cos. & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam poſteris putârit, epulatum intra eam ſe cum duodevigeſimo comite largè ipſa toros præbente fronde, ab omni afflatu ſecurum, optantem imbrium per folia crepitus, lætiorem quàm marmorum nitore, picturæ varietate, laquearium auro, cubuiſſe in eâdem. Aliud exemplum Caji principis, in Veliterno rure mirati unius tabulata, laxiſque ramorum trabibus ſcamna patula, & in ea epulati, cum ipſe pars eſſet umbræ, XV convivarum ac miniſterii capace triclinio, quam cœnam appellavit ille nidum.* Complura etiam, ac miranda, de arborum magnitudine legas apud eundem lib. XVI, cap. XL. Cæſar Scaliger ad Cardanum Exercitat. CLXVI: *Ad Gambræ fluvium arborum craſſitudinem tricenûm ſeptenum pedum prodidere. In Zeilam tam capaces arundines, ut ex eis parent monoxyla, ſicut apud nos è populo. Sed & lanceas ex eiſdem conficiunt: ſicut in regno Peru remos, & malos myoparonum, minore miraculo: quando etiam ſeptenûm pedum ambitum æquare ibi certum eſt.* Et mox: *Ad vicum quindecim hinc diſtantem milliaribus, quercus etiam nunc eſt, tum recta, tum enodis, longitudine pedum circiter quinque & ſeptuaginta.* Poſtea ex Plinio memorat, ut in India ſic arbores adſcendant ſuis faſtigiis, ut indigenæ ſagittis nequeant ſuperare. Item ut in Planaria, una ex Fortunatis, ad CXLIV pedes extiterit, ſuoque tempore laricem viſam CXX pedum. Quibus ſubjungit: *In regno Tombut, quod eſt Æthiopiæ Occidentalis, agreſte fœniculum ad eam provehitur magnitudinem, idque roboris nanciſcitur, ut ab incolis ex eo ſtipite arcus fiant.* Idem Exercitat. CLXVIII narrat, ut in Java inſula, quam compendium orbis appellat, ſicut auri, & æris, ac tritici, ita arborum immenſarum ſit copia.

CAP. IV.

De facultate generativa. Germinativum plantæ non cuivis ejus parti ineſt. Quomodò maritentur, concipiant, & pariant ſtirpes. Quæ arbores nullo flore exhilarentur. An aliqua arbor ſemine careat. an in ſtirpibus diſcrimen ſexus locum habeat, ut Plinius autumabat. Superfœtatio plantarum. Pinus baccas biennio geſtat. Caprificus quater in anno fructum fert. Multitudo ramorum arboribus nocua. Corylus, vites quædam, & amygdalus neglectiùs habitæ proficiunt. Quomodò maturentur fructus. Attendendum ſolusne fructus, an ipſum etiam ſemen ſit maturum.

VEnio ad vim generativam: quæ inſita animæ informanti. Nec quia anima illa ſe per totam diffundat plantam, eo facultas hæc cuivis ineſt parti, non magis ſanè quam in animantibus. In facultate hac quatuor diſtingui debent: conceptus, geſtatio, partus, & educatio. De his, ſic inter alia Plinius lib. XVI, cap. XXV: *Ordo naturæ annuus ita ſe habet. Primus eſt conceptus, flare incipiente vento Favonio, circiter fere VI Id. Februarii. Hoc enim maritantur viviſcentia è terra. Hic eſt genitalis ſpiritus mundi. Flat ab occaſu Æquinoctiali, ver inchoans. Catulitionem ruſtici vocant, geſtiente naturâ ſemina accipere eoque animam inferre omnibus ſatis. Alia protinus, ut animalia: tardiùs aliqua, & diutius gravida, partus gerunt: quod germinatio ideo vocatur. Pariunt, cum florent. Educatio in pomo eſt. Hoc*

& germinatio. Arborum flos est pleni veris indicium & anni renascentis. Tunc variis colorum picturis in certamen usque luxuriant. Non enim omnes florent. Nam neque ilex picea, larix, pinus, ullo flore exhilarantur: nec fici, atque caprifici. Protinus enim fructum, non flores gignunt. Omnes autem germinant, etiam quæ non florent.

Omnes verò arbores, etsi aliter visum antiquis, semen gerunt: quod luculentè ostensum Io. Baptistæ Portæ lib. VI. Phytognom. Itaque cùm Theophrastus nunc salicem ἄκαρπον [1] dicat, ut lib. III Histor. Plant. cap. VI; nunc verò καρπὸν ἔχοντα [2], ut lib. ejusdem cap. I, II, & III, posteriori potiùs sententiæ adhæremus. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Arboribus, imò potiùs omnibus, quæ terra gignat herbisque etiam, utrumque sexum esse, diligentissimi naturæ tradunt. Quod in plenum satis sit dixisse, hoc in loco.* Addit deinde, *Nullis tamen manifestiùs,* (quam palmis.) *Mas in palmite floret: femina citra florem germinat tantum spinæ modo.* Ac aliquanto pòst: *Cætero non sine maribus gignere feminas, sponte edito nemore confirmant: circaque singulos plures nutare in eum pronas blandioribus comis. Illum erectis hispidum, afflatu, visuque, & pulvere etiam, reliquas maritare. Hujus arbore excisa, viduas pòst sterilescere feminas. Adeoque est Veneris intellectus, ut coitus etiam excogitatus sit ab hominibus; ex maribus flore ac lanugine, interim verò tantùm pulvere insperso feminis.* Firmat hæc Guilandinus, qui ait in Ægypto atque Oriente obtinere, ut, ne feminæ steriles, mares eo ab illis intervallo serant, ut ventus ab iis pulverem ad feminas perferre possit: vel si longius distant, quàm ut pulvis, vel odor eò usque possit pertingere, à mare ad feminam alligari funem, ut per hoc vinculum vis maris ad feminam perferatur.

[1] sine fructu.
[2] fructiferam.

Etsi verò stirpes generant, non tamen iis sexus inest. Non me fugit tiliam dividi in marem, & feminam: ut à Plinio etiam factum lib. XVI, cap. XIII: item calamus Indicus, ut apud eundem lib. XVI, cap. XXXVI. adhæc abrotonum lib. XXI, cap. XXI. Scio quoque eundem, hederam, quæ Græcis κισσὸς, similiter dividere lib. XVI, cap. XXXIV. Sed de hedera nihil tale priores. Nempe confundit Plinius κισσὸν [3] cum κίσθῳ [4], de quo frutice id traditum. De aliis quoque stirpibus sic loqui solet. Vt de anagallide lib. XXV, cap. XIII: de glycyside, sive pæonia lib. XXIX, cap. X. Etiam piper longum vel mas, vel femella dicitur Christophoro à Costa. Verùm in his, & aliis id solum fit ob similitudinem quandam. Nec planta plantam generat, sed è planta generat natura: uti propriè nec homo hominem, sed spiritus naturam permeans.

[3] hederam.
[4] cittaro.

Videtur in plantis etiam statui posse quædam quasi superfœtatio. Nam citrus, quo tempore aliquos habet fructus maturos, alios affectos, non item perfectos, alios quoque habet tantummodo inchoatos, & in spe floris: ut ait Cæsar Scaliger in priorem Aristoteli tributorum de Plantis [5].

[5] pag. 57. edit. Crispin.

Etiam arbores è fertilibus, fiunt steriles, non ætate modò, sed etiam negligentiâ cultoris, vel alium in locum translatæ. Iuniperus sola arborum baccas suas biennio gestat, ac prioribus necdum maturis alios profert.

Caprificos quasdam in Ceo esse biferas, quasdam item triferas, à Theophrasto proditum est lib. II de Plantis, atque inde Athenæus lib. III. Imò ab aliis quoque traditum, ter quaterque in anno fructum ferre, sic ut unus obruatur altero.

Multitudo ramorum facit arbores minùs fœcundas: unde utile est eas, ut Theophrastus loquitur, in I Histor. Pl. cap. I. ἀποκαθαίρεσθαι, sive expurgari, quod fit tollendo superflua. Ea de re sic quoque Averroes in paraphrasi Aristotelis lib. I, de Gener. Anim. cap. XVIII. *Si vitis non putatur, minùs fructus ferre videtur, quia materia consumitur in multitudinem ramorum: ob quam caussam plures arborum fructu vacant: ut salix.* Addit deinde, similiter usu venire in mulieribus pinguibus: ut quæ eo infœcundæ esse soleant quia excrementum ultimi nutrimenti, non tam in semen, quàm pinguedinem abeat. Nec neglectu omnia fiunt magis fœcunda, quin potius quædam minus fertilia. Hoc quoque potiùs exponam verbis Cæsaris Scaligeri in Histor. Theophrasti lib. II, cap. III: *Nimio cultu sterilescit corylus, etiam non nimio aliquando. Si enim vel modicè attondeatur, ut arborescat, luxuriat in stipitem. Sic vites quædam amputatæ adeo ramescunt, ut nihil ferant: eædem neglectiores absumto succo superfluo in brachia, uvas ferunt. Amygdalus uberiore solo fructum non perficit: ex negligentia, deteriore facta humo, perficit tandem.* Quomodo maturentur fructus docent Theophrastus lib. VI de caussis Plant. cap. VIII. & Galenus lib. IV de Simplic. cap. IV. Ajunt verò caussam esse, à calore partim interno, sive plantæ proprio: partim externo, sive solari, qui intus receptus, istic remanet, ad modum scintillæ, & ad concoctionem plus etiam confert, quàm internus, ut & ipse plantis naturalis dici mereatur. Acquisitum verò hunc calorem sic remanere statuimus, ut in lixivio fit, & urina. Quorum lixivium habet eum à cinere, cinis ab igne. Vrina verò etiam à sanguine separata, calorem reservat à digestione & concoctione ciborum. Vt ad IV Meteorolog. Arist. scribit Alexander Aphrodisiensis. Bifariam autem, ut Theophrasto monitum, maturatio attenditur. Nam cum arborum fructus interdum sit ipsum semen: interdum verò semen habeat inclusum: in posteriori hoc genere distinguere oportet, solusne fructus sit maturus, an ipsum etiam semen.

fol. 190. b.

CAP.

CAP. V.

Quomodo ab duobus istis, calore convenienti, vel disconvenienti, humore item tenui, vel denso ac tenaci, proveniat, quod aliis brevior, aliis sit diuturnior vita. Deque morte, sive corruptione plantæ: quæ vel à natura, vel vi externa. Prior duplex, una κατὰ σβέσιν, quæ à frigore; altera κατὰ μάρανσιν, quæ ab æstu. Vtrumque verò vel totius esse plantæ, vel partis duntaxat.

[1] duratione.

NUnc agamus de διαμονῇ [1], quæ gemina; vitæ longinguitas, & avulsæ plantæ duratio ad usum, cui natura eam destinavit. De priori nunc solum loquar. De altera agam, cùm exponam usum arborum in ædificiis, & quæ magis structuris sint idoneæ.

Quia vita non in quovis humido consistit, sed lento: eò & plantæ, diutius vivunt, quæ affluant humido lento: ut olea, quæ illæsa annos etiam durat ducentos. Ac eâdem de caussa diuturna adeò vita etiam est abieti, piceæ, cupresso, palmæ, buxo, junipero, aliisque arboribus oleosis, & resinosis.

Imò & vinum, ut hominibus, sic arboribus, vires addit. Plinius lib. XII, cap. I. *Tantumque postea honoris* (platanis propter umbram) *increvit, ut mero infuso enutriantur: compertum id maximè prodesse radicibus: docuimusque etiam arbores vina potare.* Etiam plantis quibusdam prosunt aquæ fulguritæ: nempe quia humor calore fiat genitalis, ac vivificus. In tuberibus id manifestum est: ut ostensum lib. III, cap. VII. Quod verò nives liquatæ conducant, ex eo est, quòd sensim stillent in sata, non subito: de quo plenius dictum Plinio.

Videas & arbores esse vivaciores, quæ tardè crescunt, & ad perfectionem pertingunt: minùs longævas, quibus incrementa sunt præpropera. Nempe priores magis magisque indurantur: eoque minus sunt obnoxiæ putredini. Eâdem de caussâ vivaciores sunt arbores, quæ in asperis nascuntur locis, ac rupibus altissimis. Et universè sylvestres arbores diutius vivunt hortensibus, & urbanis. Præsertim si adsit magnitudo, ac materiæ duricies. Tales sunt quercus, ilex, fagus, ulmus, platanus, & similes. Nempe quia in magnis plus est caloris: atque idem materiæ duritia magis constringitur, ne foras eliciatur. Fraxinus ad centesimum etiam annum, & ultra, ætatem producit. Etiam arbores glandiferæ, & nuciferæ diutius iis vivunt, quæ baccas ferunt, aut poma. Interim malus, etiam Punica, ac Medica; item pirus, prunus, mespilus, cornus, cerasus, ad sexagesimum annum pertingunt: imprimis si purgentur à musco, quo vestiuntur. *Quædam arbores pulpam habent mollem, extrinsecus duram: quædam interiùs duriorem, ut quercus.* Verulamius de vita & morte pag. 28. §. 7. Vide de longævis arboribus exempla apud Plinium lib. XVI, cap. XLIV. Flavius Iosephus ait suo tempore extitisse etiamnum quercum, sub qua contigerat Abrahæ somnium. Ita fuerit illa annis bis millenis. Ac Iosephum etiam sequitur Cardanus de Subtilitate lib. VIII. Et admittit etiam Cæsar Scaliger Exercitatione CLXVII.

Ruminalis ficus, ut Tacitus lib. XIII Annalium ait, stetit octingentis & quadraginta annis. Nempe exaruit demum sub Cæsare Nerone: at ea est, sub qua Romulus & Remus dicuntur inventi lupæ rumas, sive mammas sugentes. Meminit quoque Plinius lib. XV, cap. XVIII. Sed confundit duas ficus sacras, unam Ruminalem, quæ prope Tiberim, & jam ante Romulum fuit; alteram Naviam ab augure Attio Navio sic dictam, qui claruit sub Tarquinio Prisco: atque hæc sita erat in foro ad puteal Libonis.

Verùm miranda multa de arborum ætate legere possis apud Plinium lib. XVI, cap. XLIV; quod incipit: *Vita arborum quarumdam immensa credi potest, siquis profunda mundi, & saltus inaccessos cogitet.* Subjungit deinde de durante adhuc oliva ante annos CCL satâ manu majoris Africani: item de loto, quæ foret annorum amplius CCCCL: & alia mirè antiqua, ad quam soleat Virginum Vestalium deferri capillus: deque alia in Vulcanali, quæ Vrbi coæva, eoque annorum IↃCCCXX: itidem coæva cupresso, quæ extremis Neronis temporibus exaruisset: deque ilice, quæ Vrbe foret vetustior, ac titulum haberet inscriptum æneis literis Hetruscis, manifesto antiquæ religionis argumento. Atque hæc Romæ. Addit deinde de arboribus, quæ durare dicantur ab temporibus Agamemnonis, imò Herculis, atque adeo Apollinis, & Minervæ. Pausanias in Arcadicis has putat arborum antiquissimas, viticem Samiam ad ædem Iunonis, oleam in Athenarum arce, palmam Deli, ad quam Latona enixa Apollinem, & Dianam, quercum Dodonæam, & platanum à Menelao satam, cùm proficisceretur ad bellum Trojanum. Scio pleraque hæc multum à fabulis trahere: insignem interim, ac mirandam antiquitatem ostendunt.

Sunt & frutices vivaces: ut rosmarinus, qui ad sexagesimum pervenit annum: imò acanthus, & hedera, ad centesimum.

Herbarum quæ frigidiores censentur, quædam intra annum tam radice emoriuntur, quàm caule: ut lactuca, & portulaca: imò & omne frumenti genus. Aliquæ annos durant tres, quatuorve: ut viola, fragraria, pimpinella, primula veris. Calidæ verò herbæ diutiùs vivunt ut hyssopus, quæ bis quotannis tonsa etiam quadraginta annos complesse, monet Verulamius in Historia Vitæ ac mortis [2]. Diu etiam ob calorem insitum ætatem sustinent thymus, absinthium, salvia, satureja, majorana altera, chamædrys, atque aliæ. Etiam diu vivit amarantus, cui & inde nomen, quia non marcescat: eodemque nomine à nonnullis vocatur flos ἑλίχρυσος [3], quia diutissi-

[2] pag. 35. edit. Londinensis.

[3] helichrysus.

diutiſſimè duret: ut ait Dioſcorides lib. IV, cap. LVII. Sanè ſic florem eum nominari quoque videas à Galeno. Inter vivaces flores etiam eſt, qui vulgo, ab odore dicitur caryophylleus. Multos enim annos durat, tota floret æſtate, & auctumno, nec intenſa hyeme exſtinguitur, ſed in cellis adſervatur.

Ad durationem vitæ non ſolùm vigor pertinet, ſed etiam ætas mala, ut in hominibus vocatur. Nam & plantæ humidi conſumtione ſeneſcunt, tabeſcunt, areſcunt. Quandoque etiam ægrotant: ut in æſtu diuturniore, ſi pluviæ ſint nullæ: at redit vigor, ubi cæleſtis aqua cœperit irrigare.

Mirum verò arbores adeò vetuſtas, ut frondes ferre deſierint, ſi terra fodiatur, atque aperiatur, rejuveneſcere, iterumque folia producere. Quod apud Verulamium etiam legás in Hiſtoria vitæ ac mortis [1].

Interitus plantæ ſe habet ut in animalibus. Vel enim à natura eſt, vel vi externa. Naturalis dicitur αὔανσις, quando tandem vis deficit naturæ, calore vitali exſtincto, & abſumto humore nativo. Violenta vel eſt à frigore, quo exiguus ejus calor exſtinguitur, vel in partes intimas receptus duplicatur, tantoque celerius abſumit calorem primigenium, nec terra propter humores congelatos ſuppeditare calorem alium valet: quemadmodum etiam dictum lib. III, cap. XX. Hoc mortis genus vocatur κατὰ σβέσιν [2]. Eſt alterum præterea κατὰ μάρανσιν [3], quod eſt ab æſtu externo, & omnem humorem tum plantæ, tum ſoli, abſumente. Nunc verò planta tota, nunc pars ſolùm emoritur. Etiam violenta mors aliunde eſt: ut cum exſcinduntur, vel radicitus evelluntur.

[1] pag. 58. edit. Leidenſ. an. 1637.

[2] extinctione.

[3] marcore.

CAP. VI.

De plantarum diviſione in partes tum ſimilares, & has vel liquidas, vel ſiccas; tum diſſimilares, eaſque perennes, vel anniverſarias. Quid ſuccus in plantis. Quid lachryma & unde hæ. Humor plantarum varius lacteus, gummoſus, &c. Ὀπὸς in papavere. Quid caro, quid fibræ plantarum. Quod quædam arbores pulpâ careant. Radix, compendium plantæ. Planta homo inverſus. Quædam plantæ ſibi ipſis radix. Palmæ vigor non à radice, ſed unde. De profunditate radicum, ubi de abiete. De obliquitate radicum, ubi de cupreſſo, platano, & loto urbi Romæ coæva. Radix cujus temperamenti. Caulis & ejus partes. Cortex digerit & defendit. Quædam herbarum caulem non habent. Matrix plantæ quid. Arundo, num careat medullâ. Rami, brachia arborum. Minores rami, ſurculi. Differunt ſtolones & ſurculus. Stolidus unde. Vſus foliorum. Quibus plantis folia non decidant: an in his etiam alicubi ceraſi. Flos fructus inchoatus. Fructus quarumdam arborum ſine flore. Muſcus. Arborum prodigia.

PRoximum eſt, ut plantarum afferamus tum partitionem, tum diviſionem; quarum illa totum ſecat in partes integrantes: hæc genus dividit in ſpecies. Nulla planta pauciores habet partes integrantes cute, carne, ſucco, quæ etiam in tuberibus: etſi hæc non tam plantæ, quam plantarum morbi Verulamio dicantur. Deinde aliud partes, aliud membra quæ Græcis μέλη. Membra ſunt radix, truncus, rami, ſurculi, quæ partes ſunt compoſitæ.

Partium porrò integrantium aliæ ſunt ſimilares, aliæ diſſimilares. Similarium quædam liquidæ, quædam conſiſtentes. Liquidæ ſunt, ſucci, & lachrymæ. Succus per omnem plantæ ſubſtantiam diffunditur: atque id plantæ eſt, quod ſanguis animali; teſte Ariſtotele, ſive alio potius, in primo de Plantis cap. II. Lachrymæ verò ſunt humores extra plantæ ſubſtantiam: ac vel ſuâ ſponte ob humoris copiam exſudant, vel Solis calore educuntur: vel arbore occaſione aliquâ dehiſcente exprimuntur. Porrò lachrymarum aliæ manent liquidæ, ut illæ in vite inciſa: cujus cauſſa eſt, quòd magis aqueæ ſint: aliæ verò concreſcunt, ut reſina, ac gummi. Quæ à multis plantarum excrementa appellantur. Sed Verulamius [4] judicat rectiùs exuberantias vocari, quàm excretiones.

Humor plantæ, quem pro ſanguine eſſe dicebamus, varius eſt: ficis lacteus, ceraſis gummoſus, ulmis ſalivoſus, malis lentus, ac pinguis, aquoſus vitibus, ac pyris; ut eſt apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVIII. Interdum verò is humor proprium nomen non habet: ut ὀπὸς in papavere, & planta quædam medica, ac Cyrenaica.

Conſiſtentes partes ſunt caro, & fibræ. Caro muſculis animalium reſpondet. Atque ad eam etiam pertinet alburnum, quod eſt pro adipe. Eſt ea, ut Plinius lib. XVI, cap. XXXVIII ait, *mollis ac peſſima pars ligni, etiam in robore facile putreſcens, teredini obnoxia.* Fibræ verò reſpondent venis, ac nervis. Venæ ſunt majores, magiſque ſucculentæ: ut quæ humorem ac ſpiritum deferant. Nervi ſunt tenuiores ac ſicciores, atque ad quietem & conſiſtentiam plantæ dati à natura. Cùm verò caro ſecundùm omnem dimenſionem dividatur, contra nervi, quia è villis, ſive filis ſunt, longitudinem habent ac fiſſilitatem: ut Theophraſtus docet lib. I Hiſt. cap. IV; & Plinius loco ante memorato, ubi cum de fiſſilitate illa ſecundum rectitudinem dixiſſet, ſubdit: *Ideo fit ut aure ad caput trabis, quamlibet prælongæ, admotâ, ictus ab altero capite vel gravis ſentiatur, penetrante rectis meatibus ſono. Vnde deprehenditur, an torta ſit materies, nodiſque concisa.* Ac poſt pauca: *Quibuſdam pulpa ſine venis, mero ſtamine, & tenui conſtat. Hæc maximè fiſſilia. Alia frangi celeriora, quam findi, quibus pulpa non eſt, ut oleæ, vites. At è contrario, totum è carne corpus fico. Tota oſſea eſt ilex, cornus, robur, cytiſus, morus, ebenus, lotos, & quæ ſine medulla eſſe diximus.* Etiam inde divina ſapientia relucet, quòd abieti ſit caro rara, conſtet autem nervis validis & multis: contrà pinus carnis ſit rigidæ, ac nervis ſuffulciatur paucioribus: ut apud

[4] in Hiſtoria Vitæ ac Mortis pag. 109. edit. Leidenſis an. 1637.

apud Scaligerum est ad Theoph.hist.lib.v,c.11.

Dissimilares partes ex similaribus constant. Earum aliæ sunt constantes, sive perennes: aliæ anniversariæ, sive vicissitudinariæ, ut Cæsar Scaliger loqui non dubitat in priorem de Plantis eorum, qui male Aristotelis creduntur.

Constantes sunt radix, caulis vel caudex, matrix, sive medulla, & rami.

A radice incipiendum, quia plantæ principium est, & quasi totius compendium. Hujus unicum est officium, excipere alimentum: unde id, relicto, quantum radicis alimoniæ opus est, reliquum aliæ attrahunt partes. Est igitur instar famuli victum apportantis. Etiam pro ore est, unde veteres plantam dixere hominem inversum: sed non ob hoc solum, quod illis os infimum obtinet locum, cùm nobis in summo sit; sed etiam quia in plantis rami sursum tendant, nobis brachia ac pedes tendant deorsum. Nec solum pro ore est, sed & ventre. Vtrumque enim scribit Aristoteles *. Nempe quatenus accipit alimentum pro ore est; quatenus concoquit, pro ventre. Ac ventri etiam assimilat Theophrastus †. Ac nisi radix etiam vim haberet concoquendi, non haberet ipsa, unde aleretur.

* *Lib. 2 de Part. Animal.*

† *In 1 Hist. Plant. & 6. de Causis.*

Quædam tamen plantæ carent radice, ut ait Theophrastus histor. Plant. lib. 1, cap. 11. Exemplum non promit. Sed Dioscorides, atque alii, id prodidere de malabathro. Alii verò eos putant à mercatoribus deceptos. Habere enim radicem, licet exiguam. At neque radix casſythæ, sive cassutæ. Vti neque in epithymo radix est conspicua: vel etiam visco, & aliis quibusdam, cujusmodi hyphear, fungus, muscus. Vel si, partem qua insident, vocare radicem velis, saltem vera radix non est. Etiam sempervivum sibi ipsi est radix: & tamen etiam fructum fert. Nec radicem habet lenticula palustris, cui nihil præter folia. Cujusmodi possis dicere propterea plantas imperfectas. Possis tamen dicere, plantis omnibus esse radicem, laxiùs radicis voce accepta: nempe ut non radix modo dicatur, quod sub terra latet, sed etiam cui sic insident, ut unde trahant alimentum: sive illud aqua sit, ut in lenticula palustri, sive planta alia, ut fit in visco, musco, epithymo. In cujusmodi id pro terra est, cui insident.

Quædam radices quandoque, ut Mnesitheò monitum, resecari debent: videlicet si tantum è terra attrahant humoris, ut partium aliis non satis virium sit ad humorem eum excoquendum. Cæterùm, cùm arborum aliæ vitalem succum à radice hauriunt; in palma arbore vigor est à summo arboris cacumine, quo abscisso, palma exarescit: ut à Xenophonte, lib. II, Κύρȣ ἀναβασ. è junioribus à Guilandino proditum est. Græci hoc cacumen vocant, ἐγκέφαλον, Latini cerebrum, vel medullam: ut postea dicetur.

Arborum radices deorsum se extendunt, quousque se exserit vis caloris Solaris, & aqua pluvia descendit. Ita radici prospectum, tum à calore Solis, quo fovetur, tum ab humore quo alitur. Estque denis pedibus terra rarior, ac magis porosa, quò faciliùs tum calor, tum humor, penetrant. Non altius verò descendere aquam cælestem, non simpliciter narrat, sed compertum sibi ait L. Seneca lib. III, Natur. quæst. cap. VII, his verbis: *Ego tibi, vinearum diligens fossor, affirmo, nullam pluviam esse tam magnam, quæ terram ultra decem pedes in altitudinem madefaciat.* Sed à Seneca abit Plinius, qui sic scribit lib. XXXVI, cap. XXXI: *Quidam non altiùs descendere radices, quàm Solis calor tepefaciat, idque naturâ loci tenuioris, crassiorisve, dixere: quod falsum arbitror. Apud auctores certè invenitur, abietis plantam, cùm transferretur, VIII cubitorum in altitudine, radicem fuisse, nec totam: refossam, sed abruptam.* Sic in vett. aliquot libris verba hæc leguntur, & meliùs, ut arbitror. Ac narrat eadem Theophrastus lib. II de Plantis. Sed pro abiete dicit, pinum. Verùm esto, ut Plinius non erret de eo, sed alios secutus sit auctores. Præsertim cùm fatendum sit, abietem altè admodum agere radices. At saltem falsum est, quod ait Maro Æneid. IV:

— Quantum vertice ad auras
Æthereas, tantum radice in tartara tendit.

Sanè Libertus Fromondus Meteorologicorum lib. V, capitis VI, artic. II. *Ego*, inquit, *ante villam paternam, ingentem & ramosissimam quercum, ab abavo meo plantatam, ventis illis anni* CIƆ IƆCVI, *qui omnia penè in Belgio straverunt, radicitus eversam adspexi: & demiratus sum, exilibus, & paucâ terrâ obrutis radicibus, tam immanem molem potuisse tot annos sustineri. Terni enim viri expansis brachiis vix truncum fuissent amplexi.*

Atque ista pertinent ad radices in profundum. Videamus etiam, quantopere se extendant in obliquum. Hoc Varro docet lib. I Rei Rusticæ, cap. XXXVII. *Aliæ*, inquit, *radices angustius diffundunt, ut cupressi; aliæ latius, ut platani, usque eò, ut Theophrastus scribat, Athenis in Lyceo, cùm etiam nunc platanus novella esset, radices trium & triginta cubitorum egisse.* Hoc fuerit pedum unde quinquaginta, & dimidii. Locus Theophrasti, quem signat, est lib. I de Plantis, cap. XI. Nec ignoro Fallopium lib. de Thermis, cap. IV, intelligere de descensu radicis in profundum, non in obliquum. Et addit, si de effusione in obliquum locutus esset Theophrastus, non habiturum esse locum, quod ait, pro miraculo habitum. Nam sanè in qualibet platano, magis in novella, de qua sermo est Theophrasto, miraculi id instar videtur. Quamquam nec simile deest, imò majus exemplum. Id est de loto, quæ Romæ in Vulcanali. Sic enim de ea Plinius lib. X, cap. XXXIV: *Radices ejus, in forum usque Cæsaris, per stationes municipiorum penetrâsse.* Verum admirationem demit longa ejus temporis ætas. Nam cùm ea scriberet Plinius, lotus illa annorum erat plus minus IƆ CCCXX. Quippe coæva erat arbor origini, atque incunabulis urbis Romæ.

Fri-

Frigidissimam esse radicem censuit Cardanus: At calidissimam in calidis plantis maxima ex parte esse, ut radix seris, intubi, cichorii, sonchi, Cæsar Scaliger contendit Exercitat. CLXXVI, ubi & asserit contra eundem, nec matricem esse humidissimam ac frigidissimam. Ludovici Vivis sententia est, frondes & flores tenui succo creari, crassiore fructus, crassissimo radices. Sed id perpetuum non esse, ostendit idem Cæs. Scalig. Exerc. CXLI. Hæc de radice.

Venio ad partium consistentium alias. Ac primò de caudice dicendum, in quo tria distinguere oportet, corticem, lignum, & matricem. Extimus est cortex: qui præterquam quòd attractum digerat alimentum, ut diximus, etiam lignum, & matricem defendit à frigore, atque æstu. Generali nomine dicitur δέρμα, sive cutis; quod vocabulum non in caudice modò, sed etiam caule locum habet. Quod enim caudex in arboribus, & fruticibus: hoc in herbis est caulis, à Græco καυλός. Est verò tam caulis, quàm corticis, adde & fibrarum, digerere alimentum à radice attractum. Quemadmodum ostensum, cùm de facultate nutriente ageremus.

Quædam tamen herbarum non habent caulem. Ea Græcè dixeris ἄκαυλα, Latinè *secaulia*, ut *secordia*, sive *socordia*. *Secordia* est apud Theodorum Gazam in Hist. Plant. lib. VII, cap. II. Sed apud Theophrastum ibi est ἀπόκαυλα: quo quid significetur, non ita apertum est. Vide quæ istic Cæsar Scaliger annotavit.

Ex iis, quæ habent caulem, aliis est perpetuus, aliis non item. In posteriori genere, vel una cum radice perit, vel salvâ radice, anno exacto, novus repullulat vel alius potius, quando non idem, sed ejusdem tamen plantæ est caulis.

Matrix medium ligni locum occupat, eoque medullæ etiam nomine appellatur: imò & cor, ut ait Theophrastus [1]: puta quia vitæ habeatur caussa: quin ipsa nonnullis vitalis anima creditur, ut ex Plinio liquet lib. XVII, cap. XXI. Nec tamen videtur parti cuivis plantæ necessarium. Hoc eo probatum ibat Cæsar Scaliger [2], quòd *medullâ de sarmentis exemtâ, Græci profitentur; acinos sine gigartis produci*. Ac videtur etiam arundo carere medulla: de quo aliquid Plinius lib. XVI, cap. XXXVIII. Ita tota fuerit caro. Alii tamen malunt in ea coaluisse carnem & medullam: ut ibidem ait Scaliger. Atque idem dixero de aliis, quæ objectant. Propterea Theophrastus in Hist. lib. I, cap. IX ait, quædam habere μήτραν φανερὰν, *medullam evidentem*; quædam ἀφανεστέραν sive *obscuram*; ut quando est confusum quid, non ἀφωρισμένον separatum, certumque.

[1] Lib. I. Hist. cap. 4.

[2] Comment. in lib. I. Aristotelis de Plantis pag. 52. edit. Crispin. 1566.

Rami sunt, qui caudice, vel caule in multitudinem se diffundunt. Ac Latinis vox ea absque discrimine dicitur de majoribus & minoribus. At majores poëtis *brachia* satis convenienti tralatione: Virgil. II Georg.

Tum fortes latè ramos, & brachia tendens.

Plinius lib. XVII, cap. XIV. etiam *arborum humeros* nuncupat. Sic enim scribit: *Certum est ab humeris arborum, orientem æstivum spectantibus, surculos petendos, & è feracibus & è germine novello, nisi vetustæ arbori inserantur.* Scio in veteri codice, pro *humeris* esse *ramis*. Sed hoc è glossemate est. Græcis ἀκρέμονες, & ὄζοι, ut liquet ex Theophrasti Historia lib. I, cap. II. Ἀκρέμονες dicuntur, quia ἐν ἄκρῳ, hoc est, summo. Nempe uti Latinis *ramus* ab Hebræo רם *ram*, *celsus*. Ὄζος fortasse ab ἕζομαι, *sedeo*. Ramus enim quasi insidet arbori. Sæpe etiam pro arboris nodo sumitur: unde Hollandis idem dicitur *oest*, vel *ast*: nisi hæc κατ' ἀφαίρεσιν [3] ex *quast*, quod ejusdem est significationis. Sunt rami majores φυτευτήρια [4], ut Theophrastus vocat, minorum: nam ex iis prodeunt. Hosce minores Theophrastus κλάδους vocat, loco antè memorato. Alibi tamen etiam de majoribus usurpat. Origo vocabuli est ἀπὸ τοῦ κλᾶν, hoc est, frangere. Quo ex etymo non facilè decidas, utra magis sit significatio. Licet enim faciliùs minores ramos decerpas: salvâ tamen plantâ etiam recidimus majores: quod interdum expedire, superiùs ostensum, cùm de generativa vi ageremus. Deque majoribus imprimis ramis capiendum, cùm à κλάδος cladem vocarunt, cum tempestate frangerentur arborum rami: ut in Oratoriis Institut. dixi lib. IV, cap. VI, sect. XI. Aptior igitur, minus saltem ambigua vox, cùm minores hosce vocant μόσχους, quasi ad majores ramos habeant se tanquam vituli ad boves. Nam μόσχος *vitulus*, item ἁπαλός, sive tener, unde μόσχοι λύγοι, quod Eustathius ἁπαλὰς [5] exponit. Latinis minores rami dicuntur *surculi*. Ac credebat etiam Cæsar Scaliger [6] id voce indicari. Esse enim à *surus*, quod est palus: unde & *sura* in homine. Sed obstat tum quod à *surus* esset *surulus*: tum quod longiùs à *suri* significatione abit *surculi* significatio. Potiùs igitur ex eo sit nomen, quòd oriatur ac exsurgat ex ramo majori. A *surgo* igitur *surgus*, sive à *surco surcus*, unde *surculus*. Nam antiquis C pro G in usu erat: unde LECIO, MACESTATOS, EFFOCIO, aliaque in rostrata Duillii columna. Vti verò *surculus* à surgendo quod à surrigendo: ita & Belgis, *surculus*, *rys* à *rysen*, quod est surgere. Sed plura de istoc in nostris originum libb.

[3] per ablationem.

[4] plantaria.

[5] teneras.

[6] Exercitat. 140.

Vsus ramorum est fructus ferre, qui pediculo ex iis dependent. Non tamen ἁπλῶς necessaria sunt plantæ pars, quia vivit planta ramis abscissis: uti diximus.

Stolones ab radice pullulant. Græci vocant παραφυάδας. Atque ab hisce stolonibus est nomen *stolidus*: à quo stultus. Valde autem imperitiam suam produnt, qui nesciunt *stolones*, & *surculos*, distinguere. Audiant hi Plinium lib. XVII, cap. I: *Stolonum* (cognomen fuit) *Liciniæ genti: ita enim appellatur in ipsis arboribus fruticatio inutilis: unde & pampinatio inventa primò Stoloni dedit nomen.*

Anniversariæ sive vicissitudinariæ partes sunt folia, flores, fructus. Foliorum is usus, ut arborem

borem ab æstu defendant: simul ut fructus tegant, ne nimio calore arescant, sed sensim eum, & quibusdam gradibus recipiant. At cum major æstus exposcitur, folia obsunt: ideo vinitores auferunt circa vindemiam. Atque hinc etiam liquet, cur natura priùs producat folia, quàm fructus, etsi contrarium sit scriptum in primo eorum de Plantis, qui perperam Aristoteli tribuuntur. Cùm verò rami quidem abscindantur ab arbore eâ salvâ: sponte tamen plantæ jaciunt sive amittunt folia, quod Græcis est φυλλοῤῥοεῖν. Eo minùs folia sunt de οὐσίᾳ [1]. Interea non omnes φυλλοῤῥοοῦσι [2]. Nec enim decidunt oleæ, lauro, palmæ, myrto, cupresso, pinis, ederæ, rhododendro: ut apud Plinium est lib. XVI, cap. XX; idque præeunte Theophrasto lib. I Histor. Plant. cap. XV. Atque à Plinio ejusdem libri cap. XXI relatum, è sylvestribus arboribus folia non decidere abjeti, larici, pinastro, junipero, cedro, terebintho, buxo, ilici, aquifolio, suberi, taxo, tamarici. Addit & in fruticum genere non decidere cuidam rubo, & calamo. Ac ut ibidem legas, *Tanta locorum vis est, ut circa Memphim Ægypti, & in Elephantine Thebaidis, nulli arbori decidant, ne vitibus quidem.* Hæc firmat etiam Varro lib. I de R. R. cap. VII: *Cretæ ad Cortyniam dicitur platanus esse, quæ folia hieme non amittat: itemque in Cypro, ut Theophrastus ait, una. Item Sybari, qui nunc Tyrii dicuntur, quercus similis esse naturâ, quæ est in oppidi conspectu. Item contra atque apud nos fieri ad Elephantinen, ut neque ficus, neque vites, amittant folia.*

[1] substantia. [2] folia deponunt.

Quæstio est, an plantæ singulæ certo constent foliorum numero, nisi aberrârit natura. Fuit hæc opinio Cardani. Sed Scaliger Exercitat. CLXXVII, sect. V, ait, quia ineptire liberet, se in lactucis, item foliis adianti, ari, iridis, caryophyllorum, adhæc etiam in frondibus arborum numerum iniisse; sed comperisse sibi, & aliis, esse impositum à Cardano, eoque melius deinceps velle tempus collocare.

Nec indignum relatu, quod idem Cæsar Scaliger ait Exercitat. CLXXII: *Genuensis mercator, qui in apothecis Casainis valde erat exercitatus, Augustinus Moresius, retulit nobis, se in extrema Euxini ora vidisse cerasos, quæ nullo tempore foliis spoliarentur.*

Flores res sunt pulcherrimæ suo tempore, interim exiguo. At eruditissimi homines, qui eos vocant excrementa, plurimùm mihi falli videntur. Quippe flos est fructus inchoatus. Itaque omnino flos prior est fructu. Foliaque floris priùs naturæ sunt terrestris, postea aëreæ magis redduntur. Prius igitur compactiora, postea autem rariora. Sunt interim & fructus sine flore, ut quercui, oleæ, ficui: item flores sine fructu, ut iridi, jesemino, & cuidam narcissi generi: de quibus Scaliger Exercitat. CXLI, & alibi: est & flos idem ac fructus, ut thymi. At sæpius fructus è flore.

Plurimum verò priora floribus folia: interdum contra, ut in pruno, atque amygdalo. Fructus interdum de semine dicitur. Sic sanè καρποῦ nomine sæpius usi Dioscorides, ac Galenus. Sed hic pro diversis sumimus. Ac fructus quidem sic dici videtur ἀπὸ τοῦ βρύειν, quod est pullulare. Porro fructus, seminaque, sunt plantæ partes, uti fœtus matricis. Hoc est, sic pars sunt, ut desinant pars esse. Vel dicendum non partem esse, sed opus. Quod & in floribus habiturum est locum. Sed fructus sic opus, ut simul sit finis. Nec semina tam faciunt ad perfectionem individui, quàm speciei. Quibusdam fructus est nullus: ut capillo veneris. Quæritur an idem numerus seminum, vel granorum in quaque sit specie. De malo Punico ait Cardanus: negat Cæsar Scaliger Exercit. CLXXVII, sect. V, uti & incertus in malis, pyrisque. In mespilo tamen omnibus parem esse granorum numerum, agnoscit.

Muscus, qui Græcè βρύον, arboris pars non est. Nam & lapidibus adnascitur, nec tamen planta pars lapidis dici possit, cum lapis sit animæ expers, muscus ἔμψυχόν τι [3]. Quare in plantis alia arboris, alia musci anima est, differuntque arbor & planta forma εἰδοποιῷ [4]. Et sanè si pars esset, arbor sine musco non foret totum, quod dicitur, integrale. Quæ hactenus diximus naturæ conveniunt. Quædam verò eveniunt prodigiosa. De quibus sic Plinius lib. XVII, cap. XXV: *Invenimus arbores, sine foliis natas: vitem, & malum Punicam, stirpe fructum tulisse, non palmite, aut ramis, vitem uvas sine foliis, oleas quoque amisisse folia baccis hærentibus.* Idem deinde subdit miracula complura: maximum illud de oliveto publicam viam transgresso. Quod suo ævo tempore principis Neronis in agro Marrucino contigisse ait.

[3] animatum quid. [4] specifica.

CAPUT VII.

De zoophytis seu plantis sensus non planè expertibus. Quod zoophyta visu, auditu, & odoratu careant, necnon gustu. De piscibus medium inter plantas piscesque locum sortitis. Quòd motus zoophytorum sit duplex, unus totius corporis, alter partis duntaxat, exempla: concharum, pectinum, de arbore Indica pudifera non sentiente solùm, sed etiam adventum accedentis præsentiente, similique ferè herba αἰσχυνομένη. Cur non eadem tactus vis spongiæ marinæ. De triplici zoophytorum usu ad victum, valetudinem, & amictum, ubi inprimis de spongia.

PLantarum duo sunt genera. Quædam sensus non penitus sunt expertes: ut quæ ζωόφυτα dicuntur, quasi dicas *plantanimes*, vel *plantanimalia*; quædam verò sensu prorsus carent. Priora, ut vox indicat, constituuntur in confinio naturarum, & quasi in transitu ab animali ad plantam, & contra. Hæc imperfecta quidem sunt, si cum homine & aliis animantibus comparentur: sunt tamen perfecta, si naturam eorum absolutè consideremus. Habent enim animam nunquam feriantem, habent ea cor-

corporis instrumenta, quibus ad functiones suas est opus.

Visus, auditus, odoratus esse expertes ex eo cognoscimus, quod destituantur eorum sensuum instrumentis. Ac de gustu idem hinc colligimus: etsi sciam Plinium aliud putare. At Aristoteles aliter: & videtur is de zoophytis intelligendus, quando animalia quædam gustu carere ait libro de Somno & Vigilia. At non destitui tactu, ex motu cognoscitur. De quo aliqua jam adduximus lib. IV, cap. XVIII. ubi actum nobis de aquatilium facultate locomotiva: nec de veris piscibus modò, sed etiam quæ medium inter pisces, plantasque locum sortiuntur. Eo nunc erimus breviores.

Motus zoophytis est duplex: unus totius corporis, alter partis duntaxat. Totius, ut conchis, quæ reptant. Nec minus terrestribus cochleis movent se marinæ. Pecten, qui ex ostreorum est genere, inferiori testa solum premit, ac repellere nititur: eo nixu subsilit validius, locumque mutat. Nec caput modo operculo exerit, sed etiam cirrulis prorepit. Patellæ, quæ conchyliis accensentur, corpus habent molle & crispum, ut facilè se moveant. Non modò caput testâ exserere, sed ad pastum ire ac redire. Tergestinis esse piscatoribus observatum, refert Cæsar Scaliger Exercitat. CCXIX.

Parte verò sui moventur ostrea. Negatum id Cardano. Sed dubitare desinet, qui digitum inseruerit. Ac notum è fabella de mure sic capto. Etiam motus hic iis, quæ Græci vocant
[1] urticas. κνίδας, & ἀκαλήφας [1], Plautus Rudente, atque alii, urticas marinas: nempe quia non minus ut urticâ terrestri pruritum suo cient contactu. Hæ, ubi senserint sibi manus admoveri, colorem mutant, seque contrahunt: qua de re ex Aristotele, & Plinio, dictum lib. III, cap. XIII. Atque ibidem actum nobis de spongiis marinis: quibus sensus, motusque, jam olim tributus à multis, Plinio imprimis. At Aristoteles alienam quidem refert sententiam: suam verò non satis liquidò promit. Vnde orta disputatio, an sentiant zoophyta. Negat Rondeletius, cujus mentem loco adsignato pleniùs expressimus. Interea sunt, sanè non aspernanda, quæ Rondeletio possis obducere: ut liquebit ex illis, quæ adversus eum disputat Ioannes Eusebius Nierembergius, Madritensis Philosophus, lib. III de Rerum Natura, cap. III. Itaque ampliare de istoc malim, quam odiosè reciprocare serram. Vti nec de isto fecerim, an & zoophyta sint, quæ non solùm tactu prædita sint, sed etiam præsentiant adventum accedentis. Nam ajunt Indicam esse arborem, octonûm pedum in provincia Pudiferam. Ea accedente homine, mutove animante, contrahit ramos; abeunte autem extendit. Non paullo hoc amplius est, quàm de zoophytis aliis dicebamus. Ea si tetigeris, folia contrahendo ostendunt, se tactu prædita esse. Sed arbor illa etiam prævenit tactum, quia se contrahit, aliquo appropinquante. Vnde & *Pudicam* justiùs appellant, quàm herbam dixere αἰσχυνομένην, quia manum si admoveris, folia constringit; ut ab Apollodoro, Democriti discipulo, traditum est. Nam hæc herba hoc solùm habet, quòd ubi tetigeris, sentire se ostendat. At ab Indica arbore præveniri tactus videtur. Profectò, ut Cæsar Scaliger ait Exercitat. CLXXXI, sect. XXVIII, *aut afflatum percipere dicendum est, aut radicis, propter soli motam, compressionem agitationemve.* Quærat aliquis, unde sit, quod non eadem vis spongiæ. Ad hoc idem sic respondet: *An*, inquit, *spongia, cùm sit in perpetuo salo, hebetatur à continuo salo, quo minùs supervenientis sensione adficiatur? Tempestatibus adsueta sine periculo, nihil novi patitur à spongisecæ novo motu.*

Sed quicquid de istis sit, ex zoophytis etiam ingens Dei bonitas relucet: sive attendamus alimentum, sive medicamentum, sive rem vestiariam, vel alia. Nam in cibo sunt conchæ, & ostrea, & alia: etiam urticæ marinæ: quamquam exiguum, ac humidum præbent alimentum: ut Athenæo lib. III. [1] traditum ex Mne- [1] pag. 92. edit. Cammel.
sithei Atheniensis libro de eduliis.

Magnus etiam usus in medicamentis: præsertim si hîc spongiis etiam, ut receptissima est opinio, fuerit locus. Nam spongias cum pice ustas sanguinis ex naribus eruptiones cohibere, tradit Dioscorides lib. V Mat. Med. & Parabilium cap. CCX. Ac similiter Aëtius II, II, cap. XCIV. Alexander in III, cap. VIII. Nec aliter Oribasius. Præterea spongiæ ex aceto impositæ succurrunt inflationi intestinorum, & mentis conturbationi: ut Archigenes tradidit, teste Galeno in VIII de Composit. Medic. secundum locos, cap. IV. Ac similiter Dioscorides in Parabil. lib. II, cap. III, Aëtius III Tetrab. Serm. I, cap. II, Alexander in VII, cap. VII, Paulus Æg. in III, cap. XXXVII. Oribasius in IV ad Eunap. cap. LXXXIV, & ad Eustath. lib. IX, cap. X. Item rejicientibus cibum medetur, si acri fuerit aceto imbuta, & pedibus, ac brachiis imposita donec pustulæ excitentur. Ita Dioscor. Parabilium parte II, cap. VIII. Etiam thoraci eorum, qui sanguinem spuunt, imponenda spongia ex oxycrato: ut est Parabilium Diosc. lib. II, cap XXXI.

CAPUT VIII.

De plantarum divisione in species perfectas radicem & caulem habentes; & minùs perfectas. Quòd plantarum duæ sint præcipuè species arbores & herbæ, aliis 4. numerantibus. Quid arbor, quid frutex, quotuplices item, ac quomodò hæc inter se & ab herbis differant. Verum discrimen herbarum, & suffruticum, cremiorum. Herbæ quotuplices. Fruges herbæ sunt. Frugum species. Olera. Flos à φλὸξ. Flores pro sideribus & viceversa. Violæ quædam species flammula (φλὸξ) κατ' ἐξοχὴν dicta. Iasione flos folii est nullius. Medicamentariæ herbæ radices, flores, folia. Tubera plantas esse imperfectas & quare. An fungus desti-

destituatur radice. Quomodo arbores immutentur, herba arborescat, hordeum fiat triticum, quin brassica rapum.

HActenus de ζωοφύτοις. Nunc de plantarum iis videamus, quæ sensus penitus sunt expertes. Harum duæ sunt præcipuè species, arbores, & herbæ. Vnde Genes. I: *Germinet terra germen, herbam producentem semen, arborem fructiferam.* Ac postea: *Produxit terra germen, herbam producentem semen juxta speciem suam; & arborem facientem fructum.* Quo pacto frutices comprehenduntur sub arboribus. At hæ aliis species sunt media. Imò & Aristoteli & Theophrasto quatuor genera sunt: sed sic, ut non prorsus conveniant. Aristoteli enim hæc quatuor genera sunt δένδρα, θάμνοι, βοτάναι, καὶ λάχανα· *arbores, frutices, herbæ, & olera.* Sed Theophrastus [1] retinet quidem tres priores; verùm pro λαχάνοις reponit φρύγανα. Hoc *suffrutices* vertit Gaza: Columella, & Plinius, ac eorum exemplo vetus Psalmorum interpres psal. CI, item B. Hieronymus in Oseæ cap. X, vocant *cremia*, à *cremando*, quomodo nempe ab usu ad ignem φρύγανα vocantur ἀπὸ τοῦ φρύγειν, quod est *torrere:* ac similiter in Geoponicis dicuntur εὔφλεκτα: videlicet quia facilè accenduntur. Belgis *hesteren* vel *heesteren*, ab *heeten*, fervefacere, calefacere: uti hoc fortasse ab αἴθειν, *ardere.* Et sanè non dubitandum, quin sub βοτάναις etiam λάχανα comprehendantur: eoque rectiùs cum Theophrasto quartam speciem faciamus, φρύγανα, sive *cremia.* Imò lubens subscribo Costæo [2], qui à Theophrasto putat perfectas solum plantas numerari: quales & superficiem, & radicem habent: eoque addi oportere quintum genus, quod alterutra parte caret: ut sunt fungi, tubera, cassuta, epithymum, viscum, & his similia, quæ in prioribus quatuor generibus Theophrasto memoratis nemo reposuerit.

[1] *Hist. Plant. lib. I. cap. 5.*

[2] *lib. I. de univ. stirp. nat. cap. 10.*

Sic igitur statuimus plantarum alias esse perfectas, alias imperfectas. Perfectæ habent radicem sub terris, caulem supra terram. Hujus generis sunt arbores, frutices, suffrutices, herbæ. Arbores sunt stirpes, sive plantæ, quæ, à radice, caudice simplici [3] ac ligneo altius adsurgentes varios in ramos se diffundunt. Conjiciebamus *arborem*, sive *arbosem* (sic enim veteres locuti) esse ex ἀὴρ, *aër*, & βόσις, cibus: quia cibum præbeant, non humi, sed in aëre natum. Arbores distribuuntur multifariam. Ab origine Plinius hoc pacto dividit lib. XVI, c. XXXIII: *Arbores, quas naturæ debeamus, tribus modis nascuntur; sponte, semine, aut ab radice.* Rodolphus Agricola lib. I de Invent. cap. VII: *Arborum aliæ ex semine sunt; aliæ sponte nascuntur.* Vbi videmus, ut seminalem, & sponte natam, dicere contentus, prætereat ab radice nascentem. Est verò utraque divisio ab ortu naturali. Ab usu verò dividitur in cæduam, fructiferam, & seminalem. Quomodo, inter alios dispescit Vdalricus Zasius I. C. in Rhetor. ad Herenn. cap. III [4]. Alii partiuntur ratione loci natalis. Quædam enim gaudent solo calidiori, ut thuris arbor, aut piperis: quædam alibi non minus proveniunt, ut malus, pyrus. A loco etiam est quòd quædam arbores, uti & plantarum aliæ, in udo gaudeant, ut mari, flumine, vel palude: quædam non udo: ut pratis, arenis, montibus. Ab eodem est, quod plantarum aliæ, in agris vel sylvis crescant: aliæ in hortis, atque oppidis. A qua tamen divisione differt illa Theophrasti in plantas ἡμέρας sive *mites*, & ἀγρίας sive *agrestes.* Alii à partibus dividunt, ut ex eo quod quædam sunt sine radice; uti & quædam sine stipite; vel à partium partibus, ut flore, foliis, fructibus. Nam quædam sine flore gerunt fructus, quædam florent, nec fructum gerunt. Quædam multa habent folia, quædam pauca: imò jasionæ flores sunt unius folii. Quædam item fœcundæ sive fructiferæ, quædam steriles. Ac postrema hæc divisio maximè arridet. Sed ipsa etiam sub se alias continet. Nam fructiferæ vel molle habent tegumentum, vel durum. Molli tegumento præditæ vel pomiferæ sunt, vel bacciferæ. Pomiferæ sunt ficus, olea, malus, pirus, prunus, mespilus, cerasus. Quædam verò ex his solo tantum calido proveniunt, ut palma sive φοῖνιξ, malus Punica, & Medica, sive citria.

[3] *Vnde Græci μονοστελέχῆ dicunt: Plinius unistirpia vertit lib. XVI. cap. XXX.*

[4] *pag. 28. edit. Basil. ann. 1537.*

Bacciferæ sunt piperis arbor, quæ calidis solùm locis nascitur: quæque aliis etiam locis proveniunt, laurus, juniperus, morus.

Arbores, quarum fructus duro continentur tegumento vel toto fructu conteguntur, vel ex parte duntaxat. Totus fructus vel calyce ligneo tegitur, vel echino. Calyx vel continuus est, vel bifidus. Continuus, ut in amygdalis: bifidus, ut juglans. Echino teguntur castaneæ.

Ex parte solùm tegitur fructus quercus, roboris, ilicis, suberis.

Fructiferis arboribus similes sunt resiniferæ, quæ strobilos proferunt: hoc est, nuces ligneo putamine, ad squamarum modum compactas. Hujusmodi arbores sunt pinus, picea, larix, & ejus generis aliæ. Piceæ genus est abies.

Sterilium arborum nomine censentur ulmus, alnus, tilia, buxus, betula, salix, populus, & aliæ. Quæ tamen commodè interpretandum ex iis, quæ diximus de eo, ecqua arbor sterilis sit prorsus.

Sunt & quæ mediæ sint naturæ inter arborem, & fruticem. Tale est cynosbaton. Theophrastus: τὸ κυνόσβατόν ἐστι δένδρου καὶ θάμνου μεταξύ· *cynosbaton est inter arborem & fruticem medium.* Latinè ad verbum dixeris *canirubum.* Dioscorides de eodem: Θάμνος ἐστὶ βάτου πολλῷ μείζων, δενδροειδής. *Frutex est rubo longè major, arborescens.* Ruellius censet idem esse κυνόρροδον, sive rosam caninam, quæ Belgis *Eglantier*, vel *Aglantier.*

Item quædam stirpes sunt mediæ naturæ inter frutices, & herbas: unde, ut diximus, Theodorus Gaza suffrutices vocabat. Nam

lignosum habet caulem, ut frutices: sed non altè se attollunt humo, quod commune habent cum herba. Vnde Belgicè dixeris *hout-achtige kruyden*. Hujusmodi sunt spartum, fraga, rosmarinus, lavendula, viola nigra. Porrò nec semper cremiorum stipitem manere videre est, ex althæa: ut falsi sint, qui in cremio id perpetuum putarunt. In iis verò etiam Cardanus: qui & de fruticibus pariter deceptus. Nam nec truncus manet pæoniæ, & Artemisiæ: ut idem hoc nomine castigari meruerit à Cæsare Scaligero [a].

[a] Exercitat. 139.

De arboribus dictum. Frutices sequuntur: quibus nomen videtur ἀπὸ τοῦ βρύειν, quod est pullulare. Hi ab arbore differunt, tum parvitate, tum quia multiplici caudice, eoque ligneo, adsurgant. Ac alii perennant: ut myrtus; alii non item, ut pæonia. Etiam dispescuntur in nobiliores, ut sunt cinnamomum, cassia fistula &c. & ignobiliores, ut corylus, sambucus, oxyacantha, ribes, rosa, rubus, poterion, colutea.

Hactenus de plantis, quæ caudice adsurgunt ligneo. Videndum deinceps de herbis, quæ sic dici existimantur, quia hæreant terræ, aliæ quidem profundiùs, aliæ verò solùm in superficie, sive summo terræ, unde carere creduntur radice. Sed veriùs nomen est vel ab Græco φέρβω, pasco, unde φορβὰ pabulum: vel à Syriaco עסבא, *hesba*. pro quo Hebræi עשב, *hesebh*. Nec dura originatio ab *hesba*, *herba*; quando ubi veteres S, ibi posteriores R maluerunt. Ita *Lases* dixere, pro *Lares*, *asena* pro *arena*, *Papisius* pro *Papirius*, *casmen* pro *carmen*, pluráque id genus alia alibi adduximus.

In herbarum verò numerum vulgo referri aiunt, quæcunque unico, eoque tenui ac molli (non ligneo) caule cum foliis excrescunt. Attamen bifariam hic peccatur. Nam non semper unicus est stipes, sed quandoque nullus: ut capillo Veneris. Quandoque multiplex, ut in feniculo. Interdum etiam lignosum accipiunt caudicem, ut Theophrastus tradit de caule ferulæ, & raphani radice: quibus ubi caro caulis densitatem ligni adepta, fibræ sunt conspicuæ. Quid mirum autem de raphano, & similibus? quibus tres partes; cuticula, quæ facilè abraditur; coriaceum illud, quod à medio facile separatur, & lignosum illud, quod pro medulla est. Nempe etiam coriaceum illud, quod lignosum illud ambit, ubi veterascit, lignosi induit naturam. Hujusmodi, ubi induruerint, θαμνοειδῆ, vel φρυγανοειδῆ, dicuntur. Imò apud Theophrastum etiam legas δενδρολάχανα, quod Gaza vertit *oleriarbores*. Sic & δενδρομαλάχην dixere, quando malva ita lignoso fit caudice, ut pro fusti esse possit. Quæ cum & attenderet Cæsar Scaliger aliud discrimen quæsivit, ac reperit. Ipsum audiamus Exercitat. ad Cardanum CXXXIX: *Herba convenit cum cremio stipitis unitate aliquando, ut brassica: nonnunquam cum frutice stipitum multitudine, ut fœniculum: alias cum eorum neutro stipitis carentia. Differt semper, & omnis, & ab omnibus, alio discrimine. Sola namque statim fundit ab radice folia, præter ea bina prima, quæ cunctis communia, illico è seminis pulpa prodeuntia, sunt affinia radici. Nam & arbor, & cremium, & frutex, continuo ab iis foliis edunt stipitem: herba omnis insuper folia: procedente verò tempore etiam stipitem quædam, quædam nullum unquam.* Subjungit deinde, quomodo hinc lucem accipiat illud doctissimi omnium poëtæ, *Tibi messis in herba est*. Mallem *ingeniosissimi* dixisset. Nec enim Maronis est, sed Ovidii epist. Helenæ ad Paridem:

Sed nimium properas, & adhuc tua
Messis in herba est.

Cui geminum hoc Plinii libro duodevigesimo, cap. septimo: *Frumenta hyeme in herba sunt, verno tempore fastigiantur in stipulam.*

Herbarum aliæ sunt alimentariæ, aliæ coronariæ, aliæ medicamentariæ.

Primi generis sunt fruges, & olera. Fruges à Plinio lib. XVIII, cap. VII, dispescuntur in frumenta, & legumina. Illis prætenues multæque radices, eoque surculos non emittunt: his verò surculi ramosi, quia radix est lignosa: ut apud Theophrastum lib. II Histor. c. VIII, ac inde Plinius loco proximè memorato. Frumenta sic Plinius ibidem dividit pro tempore sationis: *Frumenti ipsius totidem genera, per tempora satus divisa. Hyberna, quæ circa Virgiliarum occasum sata terrâ per hyemem nutriuntur; ut triticum, far, hordeum. Æstiva, quæ æstate ante Virgiliarum exortum seruntur; ut milium, panicum, sesama, horminum irion, Italiæ duntaxat ritu: alioquin in Græcia, & Asia, omnia Virgiliarum occasu seruntur. Quædam autem utroque tempore in Italia. Ex his quædam & tertio, veris scilicet.* Legumina Græcis ὄσπρια dicuntur, fortasse à satione, κατὰ μετάθεσιν [b] ab ἔσπορα, item χεδροπὰ quasi χειλδροπὰ ut Latinis quia manu leguntur. Galenus lib. I de alimentorum facultatibus, reponit quidem inter δημήτρια σπέρματα, *semina Cerealia*; sed eo discernit, quod ex his non fiat panis. Duo eorum genera sunt. Nam quædam nascuntur in siliquis, quædam non item, quæ capitata dicuntur. Illa prioris generis, vel majora sunt, vel minora. Majora, ut fabæ, phaseolus, pisa, lupini, ciceræ, cicerculæ, lentes, arace. Minora autem eorum, aphaca, vicia, fœnum-Græcum, erysimum, sesamum, lolium. Capitata sunt papaver sativum, linum, cannabis, orminum, vitex, atque alia.

[b] per transpositionem.

Hæc de frugibus, sed voce ea strictius accepta, quàm Iurisconsultis. Vide, quæ de vocis ejus usu scribit Cæsar Scaliger Animadversionibus in Hist. Plant. lib. VIII, cap. I.

Olera sunt brassicæ, cichorea, lactuca, beta, portulaca, malva, cepa, porrum, petroselinum &c.

Flores, herbæque coronariæ, dicuntur, quæ odoris, vel ornatus ergo expetuntur, imprimis in coronis. Vt sunt violæ, bellis, flos caryophyllorum, majorana, rosmarinus,

nus, nardus, narcissus, lychnis coronaria &c.

Flores, si credimus Isidoro lib. XVII Originum, cap. VII, sic dicuntur, quasi fluores, quia cito defluunt ac solvuntur. Malim quia fluant, & oriantur è planta. Qua mente etiam derives à βόλος, quia plantæ illos βάλλει, sive emittunt. Aliqui à χλόος, quo viriditas significatur, sive ut Tertullianus lib. de Pallio loquitur, viror, sed ille imprimis, qui in pallorem vergit. Omnium autem maximè placet, ut sit à φλὸξ, flamma: quia instar flammulæ emicant; unde & cælestes ignes vocantur *flores*: qua de re dictum in Oratoriis lib. IV. cap. VI, sect. III: ubi ostensum, & *flores* pro stellis, & *stellas*, ac *sidera*, pro floribus usurpari. Cùm verò id florum, sit commune, quòd ob colorem quasi flammulam de se jaciant, tamen violæ species id κατ' ἐξοχὴν, meruisse visa, ut φλὸξ diceretur.

Multiplex eorum virtus: odore recreant, & delectant spiritum: colore oblectant visum: lenitate etiam tactum. Præterea virtute varios sanant morbos.

Flos alius domesticus, alius sylvestris, sive campestris: quorum hic per se crescit, ille non item.

Altera etiam divisio est. Nam flores aut hiberni sunt, aut verni, aut æstivi, aut autumnales: quomodo à tempore eos dividit Rodolphus Agricola lib. I de Inventione, cap. VII. Porrò plurimum quidem flores multis constant foliis. Iasione tamen folii est unius: ut ait Theophrastus lib. I Histor. cap. XXI. vel potius folii est nullius, quando, ut ibidem Cæsar Scaliger annotavit, folium non est, quod non est divisum.

Medicamentariæ sunt aromaticæ istæ, crocus, zingiber, zedoaria, galanga, calamus aromaticus, acorus &c. Hujusmodi si vis præcipue insit radici, *radices*, dicuntur: sin flori, *flores*: si verò foliis, *herbæ*: nempe à parte nobiliori.

Hactenus dictum de plantis perfectis: sequuntur imperfectæ: ut quæ radice sub terris, vel caule extra terras carere videntur. Hujus generis sunt tubera: de quibus sic Plinius lib. XIX, cap. II: *Tubera undique terrâ circumdata, nullisque fibris nixa, aut saltem capillamentis, nec utique extuberante loco, in quo nascuntur, aut rimas agente: neque ipsa terræ cohærent. Cortice etiam includuntur, ut planè nec terram esse possimus dicere, nec aliud quàm terræ callum.* Radice carere ait Theophrastus lib. I, cap. IX. At Scaliger ad eum locum annotavit, totum tuber esse radicem. Nec hæ pugnant opiniones. Nam in tuberibus idem est radix, stipes, fructus, omnibus in unum confusis.

Addit ibidem Theophrastus, fungum radice destitui. At inibi annotat Scaliger: *Ego radiculas vidi.* Nempe minutas adeo, ut Theophrastus fuerit dicturus, non mereri radicis nomen. Iam quod ad caulem, is capillo Veneris deest, nisi capillamenta habeas pro stipite: quod placitum Scaligero Exercitat. CXL.

Mirum verò arbores quandoque immutari non colore solum, quomodo Plinius putabat ex populo alba esse factam nigram, sed etiam foliis, fructu, ac totâ prope arboris naturâ. Qua de re sic Cæsar Scaliger ad Cardanum Exercitat. CLXIX: *Mutantur vel naturâ, vel arte, vel ostento. Naturâ, veluti cùm sterilescunt, aut fœcundantur, soli, cælive mutationibus: ut olea, oleastrum. Arte, ut insitione, amputatione, stercoratione, ablaqueatione, cultu denique. Ostento, ut Xerxis adventu olea in platanum. Quamquam occultam fortasse naturæ subesse proportionem putandum. Ex platani siquidem baccis, sale & aqua maceratis, oleum fieri, memoriæ proditum est.* Vide & quæ de herbis arborescentibus idem scribit Exercitatione CLXXI. Etiam è tritico lolium fit, è lolio item triticum. Ajunt & è brassica fieri rapa. Sed placet ejusdem Scaligeri judicium Exercitat. CLXXVII, sect. IV. Censet is, uti ex asina & equo fit hinnus, ita commixto brassicæ & rapi semine fieri caulorapa. Vide eundem in Theophrasti Histor. lib. II, c. III, ubi falso ait Theophrastum pro fabula habere, quod dicitur triticum atque hordeum mutuo naturæ transitu alterum in alterum transire: nam semet hoc vidisse: magisque mirandum esse de brassica, ac rapo, ubi nulla apparet similitudo. Ob imperfectionem quædam plantæ in alias degenerant: id. Scalig. I de Plant. p. 62. b. & 63. a.

CAPUT IX.

De plantarum effectis in inanima, plantas, & muta animalia. De potentia & actu per exempla naturalia. Efficaciæ gradus 4 τάξεις καὶ ἀριθμοὶ Græcis medicis dicti. Oleum malaciam gignit. Συμπάθεια oleæ & vitis. Ficus taurum mitigat. Rhamnus striges arcet. Lysimachia discordantes cohibet boves. Quid quædam plantæ ovis substratæ præstent. Capiendis feris utiles herbæ. Platanus vespertilionibus adversatur, dictamnum serpentibus. Consiligo & veratrum pecori prodest. Hippice famem & sitim arcet.

FAcultates plantarum duplices sunt: nam aliæ tales sunt ἐνεργείᾳ sive actu, aliæ δυνάμει, sive potentiâ. Priori modo aqua est humida, ignis calidus. Posteriori modo etiam infans est rationalis: panis est caro, potentia remotâ; chylus in stomacho potentia propiori: sed sanguis humanus proxima id potentia est. Sic δυνάμει stirpes quædam calidæ dicuntur, quia ubi in minutas partes concisæ, atque ita adsumtæ, calore nostri corporis incaluerint, calefaciant nos. Nempe ut ligna arida ab igne facile accenduntur, ac flammam concipiunt: sic stirpes calidæ à corpore calefactæ, calefaciunt magis corpus nostrum.

Sunt verò efficaciæ quatuor gradus. Quædam calefaciunt, frigefaciunt, humectant, vel exsiccant simpliciter, quod primum gradum vocant: quædam magis corpus immutant, quædam faciunt ulterius; quædam maximè,

quod in gradu quarto appellant. Hi gradus Græcis τάξεις, sive ordines, ἀποςάσεις sive distantiæ, Galeno ἀριθμοὶ sive numeri, appellantur.

Plantarum mirandos effectus conspicere est penè in omni rerum genere. Ac primùm in rebus inanimis. Vt oleum cur malaciam gignat hanc rationem adducit Theophylactus Simocatta Problem. VII. Λεπτότατον ἔφυ τὸ πνεῦμα πολύκρατες· τὸ δὲ ἔλαιον γλισχρὸν καὶ λεῖον καθέστηκεν· ὀλισθαῖνον γοῦν τὸ πνεῦμα διὰ τὴν λειότητα, ἀδυνατεῖ προσεπεγείρειν τοῖς ὕδασι κλύδωνα. *Tenuissimæ materiæ ventus est, Polycrates: oleum vero lubricum & leve, quocirca prolapsus in lubrica superficie ventus, tempestatem in aquis commovere non potest.* Michaël Psellus dissertationem edidit[a], Διατί τὸ τῆς θαλάσσης ἐλαίῳ καταρραινομένης γίνεται καταφάνεια, καὶ γαλήνη. *Cur effuso in mare oleo dilucidum fiat, ac tranquillum.* De oleo item vide Aloysium Novarium sacroprof. lib. IX. cap. VI. de chrismate idem lib. VIII.

[a] *Vt est in catalogo opusculorum Pselli apud Leonem Allatium dissertatione de Psellis pag. 94.*

Miri etiam effectus in plantas alias. Vt ostendit *συμπάθεια* oleæ, & vitis. Nam si olea viti inseretur, non olivas modo, sed uvas quoque proferet. At maxima ejus *ἀντιπάθεια*, ac quercus.

In muta etiam animantia vis mira est plantarum. Vt ficus, ad quam si tauri etiam ferocissimi alligentur, mansuescere existimantur. Rhamnus striges arcet. Dioscorides f. 48. & ibi Gonpylus, puta fol. 388. b. Lysimachia, dicta ab Lysimacho, uno ex fortissimis ducibus Alexandri Magni, posteaque Thraciæ rege, odore est acri, cujus tanta vis, si Plinio fides lib. XXV, cap. VII, *ut, jumentis discordantibus jugo imposita, asperitatem cohibeat.*

Plantæ quædam ovis substratæ præstant, ut ne iis noceant tonitrua. Columella lib. I, cap. V: *Plurimi infra etiam cubilium stramentum graminis aliquid, & ramulos lauri, nec minus allii capita cum clavis ferreis subjiciunt; quæ cuncta remedia creduntur esse adversus tonitrua, quibus vitiantur ova.* Ad feras capiendas utiles herbæ variæ: pardalianches contra pardalim, lycoctonus contra lupum; de quibus dictum superius.

Platanum vespertilionibus adversari, ait Plinius. Vnde & ad ingressus locorum, quæ metuimus, ne iis infestentur, platani folia jubent suspendi. Hoc edocti sumus à ciconiis, quæ propterea hæc nido imponit, gnara vespertiliones solere ad ea advolare, soloque contactu efficere, ut sterilescant. Auctores Ælianus lib. I de Animal. c. XXXVII, Philes in Iambis, Zoroastres in Constantini sive Bassi vel Dionysii Geoponicis. Quam variis rebus, præcipuè plantis, ac fossilibus, serpentes fugentur ostendit Epiphanius initio hæresios XXXI, sive LI, quæ est Alogorum: Ἑρπετὸν μὴ δυνάμενον ἀντισχεῖν πρὸς τὴν ὀσμὴν τοῦ δικτάμνου, ἤτοι σύρακος, ἢ λιβανίτιδος, ἢ τοῦ ἀβροτόνου, ἢ τῆς ὀσμῆς τοῦ ἀσφάλτου, ἢ τοῦ θυμιάματος ἢ τοῦ λίθου τοῦ Γαγάτου, ἢ τοῦ κέρατος τοῦ ἐλάφου· φασὶ γὰρ οἱ ἐν συνηθείᾳ γεγονότες, καὶ διὰ πείρας τούτων ταῦτα τὰ εἴδη ἀπελαυστικὰ εἶναι ἑρπετῶν καὶ ἰοβόλων· *Serpens dictamni, vel styracis, vel libanitidis vel abrotoni; vel bituminis, vel suffitus, vel Gagatæ lapidis, vel denique cervini cornus odorem non sustinet. Istis enim serpentes, ac bestias venenatas abigi ajunt qui id usu atque experientia didicerunt.* Etiam plantæ magnam habent efficaciam in pecore, & jumentis, canibus quoque ipsis. Sic consiliginem pecori prodesse ait Columella lib. VI, cap. V: radices nigri veratri, Plinius lib. XXV, cap. V. Hodieque eo utuntur similiter rustici. Buphthalmo pro eo utuntur medici, & pharmacopœi in Bohemia Matthiolo teste. Multa ejus generis suggeret Vegetius lib. de re veterinaria: item de *ἱππιατρικῇ* Hierocles, Absyrtus, alii. Vidimus de isto obiter quoque opere de satisfactione Christi pro illustri Hug. Grotio, adversus H. R. exarato.

Hippice herba ex eo dicta, quòd eam si equi in ore habeant, famem sitimque non sentiant: ut ait Plinius lib. XXV, cap. VIII. Atque addit, eundem effectum habere locum in hominibus. Imò hac herba, & alia quæ Scythice vocatur, *Scythas etiam in duodenos dies durare in fame sitique.*

CAPVT X.

De effectis plantarum quoad rem cibariam, ac primo loco de pane ejusque primævo usu, & varia frumentorum materie. Quod frumentum princeps sit planta. Græcorum antiquissimi balanophagi. Ceres sicula, Ægyptia. Glandibus successere far apud Rom. hordeum apud Græcos. Puls Rom. polenta Græcorum. Far & triticum quomodò differant. Tritici tres species. Triticum inter frumenta primum. Ex hoc panis quadruplex: siligineus præstantissimus. De polline, & pane pollinario sitne idem ac furfuraceus. De præparatione panis, pane azymo & fermentato, testa aut furno cocto. Democritus exhalatione panis vivit. Hordeum apud Romanos quid. Panes olyræ sive arineæ post triticeos suavissimi: sed zea quid. Quales typhini panes. Zeopyron medio est loco inter zeam & πυρὸν seu triticum. Quid Thracum & Macedonum briza. quis panis inde. Secale cis Alpes asia dictum. panis secalitius difficilis concoctu. Ptisana ex Hispanorum oryza. Panes panici cujus generis. Avena quorum pabulum. Quid tragotrophum. Hordei ptisana, polenta. Hordeum siccans, humectans. Milium minoris alimenti. Bellaria stomacho quid. bella non bella, mellita non mellita.

IN rebus verò seculi maximè plantarum utilitas apparet ratione alimenti: idque tum in cibo, tum in potu. Ac de cibo quidem sic Deus ipse apud Mosem Genes. I. 29: *Ecce dedi vobis omnem herbam producentem semen, & omne lignum, in quo est fructus arboris ducentis semen, vobis erit in escam.* Imò & animantibus mutis. Vnde Moses subjungit: *Ac omni bestiæ terræ, cunctisque volucribus cæli, atque omnibus reptantibus supra terram, in quibus est anima vivens, omne olus herbæ erit*

bæ erit in escam. Idem legas Psalm. civ. 14. Atque hic aliquis exspectet, solisne plantis, an & carnibus animantium, Adamus vixerit, & cæteri ante diluvium. Sed hanc quæstionem excussimus jam lib. iii. hujus operis, cap. lxv. Solis quidem foliis vivi non posse, ordo Foliatanorum experientiâ didicit. At constat vivi posse sine carnibus, dum suppetant semina, & fructus.

Verulam. lib. de vita & morte, pag. 105.

Alimentum, ut Hippocrati lib. de Alimento traditum, trifariam dicitur: primum, quod actu nutrit: ut jam parti corporis affigitur, ac reipsa immutatur. Deinde quod est οἷον τροφὴ, *velut alimentum:* puta quod in proxima est potentia, ut sanguis. Denique τὸ μέλλον τροφὴ, quod futurum est alimentum, sive, quod in remotiori est potentia, ut nutriat: velut cibi. Ac postremo hîc modo accipitur. De alimonia hac è plantis primum loquar: atque hoc tum ratione panis quotidiani, ut vocamus vulgatum scripturæ interpretem secuti: tum etiam ratione obsonii. Usus panis antiquissimus est: ut qui ab Adamo, & Caino, primis agricolis, cœperit: ut mirum sit, usque adeo in eo consentire gentes, hominum vetustissimos fuisse βαλανοφάγους[1]. Nec tamen repugnamus, quo minus tales fuerint in Græcia, donec frugum serundarum rationem ab aliis sunt edocti. Panis materies varia sunt frumenti genera.

1 glandibus vescentes.

In omnibus verò plantis principatus est penes frumentum. Magnumque est divinæ bonitatis argumentum, quod voluerit id nasci non in regionibus modò temperatis, sed etiam calidissimis, ut Africa, ac frigidissimis, ut Livonia, Russia, Suedia. Græcorum certè antiquissimi fuere βαλανοφάγοι: ut vel notum proverbio Ἄλις δρυός[2]. Frugum sationem Athenienses edocti ab Eleusiniis, Eleusinii à Siculis, Siculi, ut videtur, ab Ægyptiis: apud quos rex Osiris, & Isis regina primi dicuntur docuisse sationem frumenti. Imò eadem possit videri Ceres Sicula, ac Ægyptia Isis. Qua de re satis dictum lib. i, cap. xvii. Cùm verò à veteribus dicitur, antiquissimos ante fruges inventas glandibus vesci solitos: non hoc voluere, non novisse eos alios arboreos fœtus, quàm glandes: sed his imprimis usos loco panis. Glandibus primò successere hæc duo, far, & hordeum: hoc quidem apud Græcos, illud apud Romanos. Ac de hordeo quidem testis Theocriti scholiastes ad Idyll. vii: de farre Ovid. vi. Fast.

2 muria seu salsugo quercus.

Sola prius furni torrebant farra coloni.

Imò de utroque auctor gravis Dionysius Halicarn. lib. ii Antiq. ubi docet ideo ab hordeo in sacris initium facere Græcos, vocareque οὐλάς: Romanos verò far propterea adhibere, cùm mactant victimas, imò & in nuptiis ideo vocari confarreationem. Qui verò præter far adoreum nativum, aliud esse, nempe factitium, arbitrantur, refelluntur ab Hieronymo Mercuriali lib. ii, cap. xxiii. Ac Verrio traditum, & exinde Plinio lib. xviii, cap. vii populum Romanum solo farre annis usum trecentis. Nec quia hordeum, & far nossent, ideo hordeacio, aut farreo pane fuere continuò usi. Nam ut apud Græcos diu obtinuit polenta, ita apud Romanos puls. Plin. lib. xix, cap. viii: *Pulte, non pane, vixisse longo tempore Romanos manifestum.* Quod pluribus deinde argumentis probat. Subjungit postea: *Videtur tam puls ignota Græciæ fuisse, quàm Italiæ polenta.* Fiebat autem polenta ex farina hordei tosti frictive. Porrò far, hordeumque etiam sationis loco differebant: ut docet Varro lib. i de R. R. cap. ix: *Periti in loco humidiore far potius serunt, quàm triticum: contrà in aridiore hordeum potius, quàm far: in mediocri utrumque.* Ubi & triticum memorari videmus. Differunt autem far, & triticum, quod triticum haberet spicam muticam, sive mutilam, & aristis carentem, ut Varro interpretatur lib. i de R. R. cap. iv. At spicum farreum sit aristatum, ut indicat Festus in *Restibilis.* Deque aristis quod dixi, imprimis liquet ex zeæ genere quod à simplici spicæ grano dicitur monoccos. Ac triticum quidem dictum, (ut ex iv Varronis de L. L. cognoscimus) quia ex spicis tritum: imò & trituratione repurgatum. Far verò est ab Hebræo בר, quod lxx fere reddunt σῖτον. Estque ab Hebræo illo etiam Græcum πυρός, etsi sæpius de tritico dicatur.

Triticum Columellæ est triplex; robus, grani magis ponderosi ac nitidi; cujusmodi apud nos Zelandicum: siligo, quæ pondere deficit: & setaneum, sive triticum τρίμηνον, hoc est trimestre. Belgis verò πεντάμηνον potiùs dicatur, quia Martio satum nonnisi Iulio demetitur. Sed quam exiguum in hisce tribus discrimen sit, ex eo apparet, quòd mutato vel solo, ubi nascuntur, vel tempore sationis, imò vel deside, vel diligenti culturâ, genus unum transeat in alterum. Siliginem Plinius[3] tritici delicias censet: Columella[4] autem vocat tritici vitium. Nimirum Plinius Urbis delicias attendit. Nam panis ex eo candidior, levior, suaviorque. Columella autem, tanquam bonus pater familias, considerabat pondus: quo, Plinio etiam teste, triticum maximè discernitur. At eo vincitur siligo. Græci videntur caruisse siligine, ad tempora usque Galeni: ut qui dicat non posse se Græcè dicere, eoque retinere vocabulum Σιλίγνις. Ac ex quovis quidem frumento panis fit, sed optimus è tritico. Dictus *panis*, quia eo potissimum pascimur. Nempe à πάω, unde *pasco*, ut ab *hio*, *hisco*: etiam βρώσκω[5] à βρόω, unde βρωτὸς, inde *broot* Belgis pro pane. Est triticeus panis quadruplex, pro quadruplici ejus partium separatione, & mistura. Quod Cornelius Celsus indicat lib. ii, cap. xviii: *Ex tritico firmissima siligo: deinde simila; deinde cui nihil ademtum est, (quod αὐτόπυρον[6] Græci vocant) infirmior est; ex polline infirmissimus cibarius panis.* Firmius ac valentius id dicit, cui plus alimenti est, ut se ipsum antea interpretatus fuit. Primum in hac re locum tribuit siligini: quo nomine hîc intel-

3 Lib. 18. cap. 8.
4 Lib. 2. cap. 9.
5 comedo.
6 ipsum atque merum triticum.

ligit vel florem siliginis, vel farinam à furfuribus expurgatissimam: unde panis siligineus dicitur, qui inde confectus. Itaque Iuvenalis lib. I, sat. V, cum dixisset porrigi solum

— mucida frusta farinæ:

mox subjungit:

Sed tener & niveus mollique siligine factus
Servatur domino.

Proximus locus à Celso datur similæ, sive similagini, quæ Græcè vocatur σεμίδαλις. In hujusmodi farina excussi quidem sunt furfures crassiores, sed non tenuiores. Laudat Martialis in Xeniis:

Nec dotes poteris similæ numerare, nec usus,
Pistori toties, cum sit & apta coquo.

Hinc fit panis similaceus sive similagineus, qui Græcis ἄρτος σεμιδαλίτης. Tertium locum adsignat farinæ illi, cui cribro nihil vel floris, vel furfurum decessit. Vnde fit panis confusaneus, qui Græcis συγκομιστὸς, aut αὐτόπυρος, vel αὐτοπυρίτης nominatur. Postremum locum occupat apud Celsum, quod mirum, cùm Plinio flos farinæ, ac pollen eo solo distinguantur, quod flos sit in siligine, pollen in cætero tritico: imò & pollinis florem legas lib. XIII, cap. XII. Indeque Plautus pollinarium cribrum dixit, quo excutitur pollen, & à furfuribus discernitur. At Celso, si locus est sanus, ipsi furfures pollen videntur. Nam ait, inde esse cibarium atque infirmissimum panem. At is est panis furfuraceus, sive furfurosus, qui Græcè πιτυρίτης. Similisque, videtur ac ille, qui Lucillio sat. XV. apud Nonium dicitur è *farre aceroso*. Præcipuè si plus aceris, quàm farris adsit. Etsi autem flos maximè ad nutriendum idoneus; non tamen nihil boni in furfuribus, cùm vim habeant abstergendi. Præterea ut minus alant, faciliùs tamen alvum subcunt. Quod haut leve existimandum. Nullum enim stomacho gravius est opus, quàm à pane: qui male concoctus hepar obstruit, & venas mesaraicas.

Vidimus de primo panis discrimine quod est ratione farinæ. Præterea discrimen est ratione præparandi. Præparatio attenditur trifariam, ante coctionem, in ea, & post eam. Ante illam considerantur fermentatio, & subactio. Fermentum, quod Græcis ζύμη, est farina subacta, ac deinde sale adspersa, tum relicta, donec acescat, hinc massæ addita, suoque calore & acrimonia præstans, ut ea intumescat, eoque panis inde fiat levior, ac concoctu digestúque facilior. At panis ἄζυμος peioris est alimenti, cruditates stomachi gignit, ac meatus obstipat: unde morbi gravissimi. Quos ut effugiamus, satius sit modum in fermento excedere, quam ut defiat. Excessu enim solum decesserit alimoniæ, quia panis nimis rarus ac spongiosus citius dissipetur, ac quia minus durabile sit ejus alimentum, eo nutriat minus. Ita Galenus lib. I de Alimentis, atque alii. Melius sanè quàm Celsus lib. II, cap. XXV, & XXVIII, ubi fermentatum panem censet stomacho nocere, faciléque corrumpi. Conciliare tamen ambos conatus Renatus Moreau. Vide eruditas ejus Animadvers. in Scholam Salernit. cap. XVII. In subigendo plurimùm refert, ut salem, eumque bonum adspergamus: item ut nonnisi salubrem aquam affundamus. Sine sale panis minus ori & ventriculo gratus erit. Imò nec levis, eoque insalubrior: sale non depascente humores crudos, unde gravitas panis; in corpore verò humoris lentore, obstructiones, & calculum pariente. Aqua marina, mala magna adfert. Lac pro aqua non improbem, nisi hoc fieret, in viliori tritico, ut candore illud melius triticum ementiatur, lucro pistorum, sed damno edentium. Præterea quaquavorsum depsendum, ut fermentum, sal, aqua ad omnes pertingant partes: ne harum quædam etiam à coctione sint farinaceæ; quædam vel salsæ nimis, vel insipidæ.

In coctione curandum, ne lignis utamur putridis, fumidis, mali odoris. Iusta etiam esse coctio debet, quâ sine tum graviores fiunt panes ob remanentem humorem: tum palato adhærent, ut mandi nequeant. Cujusmodi panis non potest non obstructiones gignere, nisi quis multo corporis exercitio vitium hoc corrigat. Sed neque diutius æquo coquendi. Nam calore nimio non solum absumitur humor superfluus; sed etiam succulentus ille, quo ad alimoniam opus est. Atque ex his liquet, cur & crustæ damnentur. Siccæ enim sunt & adustæ: eoque acrimonia suâ gignunt choleram adustam, & humores melancholicos. Interim hoc boni præstant, quod cibum suo pondere deprimant: etiam humidioribus stomachis humores absumunt. Refert etiam utrum in furno, an testa coquamus. Prior panis dicitur ἰπνίτης, quod furnarium Cornarius vertit. Alter vocatur κλιβανίτης; licet à nonnullis contra traditum sit. Vtriusque cocturæ meminit Galenus in primo de Alimentis: ubi ἰπνίτας postponit κλιβανίταις, quia ob immoderatum furni calorem, non æquè interius, ac exterius coquantur. Pluraque de eo Mercurialis lib. I Var. Lect. cap. XII.

Nunc videamus, quæ coctionem sequuntur. Recens furno extractus, eoque calidus etiamnum, naribus admotus, exhalatione prodest infirmis: ut vel exemplo Democriti constat, qui hoc solo vitam triduo sustentavit, donec nempe soror à Cereris sacris rediisset: ut est apud Laertium in Philosophi hujus vita. Calidos recentes plus nutrire frigidis & veteribus, etiam Athenæi medici judicium est apud Oribasium Sardianum lib. I Collectan. cap. IX: idem Simeon Sethi. Sed talis panis comestus tardè descendit è stomacho, etiam recenti exhalatione corpus inflat, & distendit, ac viscido humore obstruit, sitim quoque gignit. Testis Hipocrates lib. I, de ratione victus. Et tamen peior hoc, biduo jam reservatus, præsertim mucidus, & vetustate induratus. Pridianus melior, sed optimus ille, qui recens planè; ut Simeon Sethi tradit: sic tamen

ut

ut omnino refrixerit, quomodo Simeonis sententia restringi debet.

De tritico hactenus: in quibus & aliquid de zea, & hordeo dictum. Sed de hordeo illud addendum, etsi apud Athenienses antiquissimum in cibis hordeum fuerit, teste Plinio lib. XVIII, cap. VII: apud Romanos tamen vitam damnasse, & quadrupedum tradidisse refectibus: vel pro pœna fuisse militari, ut pro tritico hordeum daretur: quod primus M. Marcellus fecit militibus ad Cannas ab Annibale devictis: Livio teste lib. XXVII. Ac Augustus similiter, ut Suetonius in ejus vita ait cap. XXIV, *cohortes siquæ cessissent loco, decimatas hordeo pavit.* Imò & ab Antonio idem factum, cum legiones ejus Parthis cessissent: Dionis de eo verba sunt lib. XLIX: Κριθὴν ἀντὶ τοῦ σίτου ἔδωκε καὶ ἐδεκάτευσέ τινας, *hordeum pro tritico dedit, & decimavit aliquos.* Etiam sagina fuit gladiatorum: qui inde *hordearii*, Plinio teste [a], nuncupati. De ptisana ex hordeo in medicamentis postea dicetur.

[a] Lib. 18. cap. 7.

Præter hæc & alia sunt frumenti genera. Ut olyra, sicut Græci vocant, quæ Latinis *arinca*; teste Plinio lib. XVIII, cap. X. Nec Plinius modo frumentis annumeravit sed etiam ante eum Celsus, Galenus tamen mavult ad legumina referre. Panes inde dulcissimos, ac præstantissimos fieri post triticeos, testis Plinius, nec non Galenus de facult. alim. Minus etiam zeâ nutrire, Dioscorides docet.

Item τύφη, quæ vulgo typha Cerealis, ut distinguatur à palustris arundineti typha. Germanis est *Welsch weitzen*, Belgis *Roomsche terwe.* Mnesitheus putabat idem esse typham, & olyram. Quod vicina esse arguit. Differunt interim: unde hac parte Mnesitheum erroris arguit Galenus. Qui & censet, typhinos panes proximæ esse bonitatis post olyrinos. Vide eum de aliment. facult.

Zeopyron, ut compositio arguit medio est loco inter zeam, & πυρὸν sive triticum. Ac Hiemo Tragus ait, culmo & spica simile esse zeæ; tritico autem simile grano glumis explicato: unde Rembertus Dodoneus [b] censet idem esse ac Germanorum *Kernsamen.* Natura ejus media est inter triticum, & Zeam, quemadmodum ait Galenus de aliment. facultat.

[b] in Frugum histor. cap. 6.

Thracum & Macedonum *briza* Dodonæo in Historia frugum cap. VII, videtur esse quod Germanis *Dinckelkorn.* Nempe à Thracibus acceperint Germani: haut secus ac ab iis multa habent vocabula, quod ostendimus præfat. in librum de Vitiis sermonis. Panis ex eo est gravis, & ater, atque, ut Mnesitheus scripsit, substantiæ membrosæ.

Secale uni veterum Plinio memoratur libro XVIII, capite XVI. Belgis est *rogge.* Per omnia enim *roggæ* nostræ respondet, quæ Plinius scribit. Verba apponam: *Rarum dictu esse aliquid, cui prosit negligentia. Id autem quod secale, atque farrago appellatur, occari tantum desiderat. Secale Taurini sub Alpibus Asiam vocant; deterrimum* [c], *& tantum ad arcendam famem utile, fœcundâ, sed gracili stipula, nigritia triste, sed pondere præcipuum. Admiscetur huic far, ut mitiget amaritudinem ejus, & tamen sic quoque ingratissimum ventri est.* Hodiéque ex secali, & tritico panem miscellum habent Belgarum multi, quem *mistelluyn* vocant, ut Galli *mistel.* Panis secalitius difficulter quidem concoquitur; imprimis expers furfurum: αὐτόπυρος autem licet noxius iis, qui imbecilli sunt stomacho, illis tamen, quibus stomachus est calidus & robustus, ut qui non in otio degunt, sed corpus perpetuo laboribus exercent, alimentum præbet firmum ac solidum. Aliter Latinis dicitur farrago, qui pro farragine jumentis daretur. Proprie enim farrago aliud; ut constat ex Varrone, Plinio, Festo. Græcè γράσις à γράω, *edo.* Hispanis secale dicitur *centeño* Imò jam Isidori ætate sic dicebatur: ut videre est ex Isidoro lib. ... Originum cap. ... *Centenum,* inquit, *appellatum eo quod in plerisque locis jactus seminis ejus in incrementum frugis renascantur.* Et etymon hoc confirmant hæc Plinii verba, proximè post verba superiùs memorata: *Nascitur qualicunque solo cum centesimo grano, ipsumque pro lætamine est.*

[c] Sic vet. cod. approbante etiam Dodonæo in frugum hist. cap. 8. In aliis est deterrimum.

Oriza, quæ Germanis *rijs*, ex Hispaniis nobis pista ac purgata advehitur. Ptisana inde Belgis cum lacte cocta, non boni minus alimenti, quam palato grata.

Panicum ita dictum à paniculis sive loculis, quibus semen continetur, Germanis *Heidelpheñiz*, Belgis *panickoren.* In panes coqui, sed exigui esse alimenti, legas apud Dioscoridem, Galenum, Plinium.

Avena, Græcis est βρόμος, Belgis *haver.* Aliquando & ex ea panis fit, sed nonnisi publica fames sic suadeat. Alioqui jumentorum est potius, quàm hominis cibus.

Tragotrophum à Dodonæo in Frugum Historia cap. XV vocatur, quod Belgis *bockweijd*, voce conflata ex *bok*, τράγος, & *weijd*, pabulum. Quomodo veteres dixerint, satis est obscurum. Panificia quædam, ac pultes inde conficiunt. Verum non multum nutriunt.

Oriza, ob vim adstringendi, alvum sistit: ut est apud Galen. de aliment. Facult. & de Facult. Simplicium, item Dioscoridem, ac Psellum.

Hordeum, quod Græcis κριθὴ, Belgis & Germanis *gerste*, sive panem, sive ptisanam, sive polentam inde feceris, refrigerandi vim habet: ut est apud Galenum lib. de facult. aliment. Parum habeat alimenti, imprimis si non utare hordeo candido puroque. Interim corpus calefacit, & pro præparandi modo, vel humectat, vel exsiccat.

Milium Græcis est κέγχρος, Germanis *hirsz.* In panem coactum, minoris est alimenti, quam ex frugibus aliis: ut est apud Dioscoridem, ac Galenum de facult. aliment. & simplic. facult.

Atque hæc sufficiant de frumentis, non panis solum materie, sed etiam pultis, polentæ, & offæ:

& offæ : item placentæ, artolagani, crustuli, & similium deliciarum : quæ à bello sapore, bellariorum nomen sortitæ : Græcis dictæ πέμματα, non, ut vir eruditus [1] in diætetico suo scribit, ἀπὸ τοῦ πέμπειν [2], quia ad amicos mitterent : sed ἀπὸ τοῦ πέπτειν [3], restrictâ generali significatione ad angustiorem; uti & factum in vocabulo τραγημάτων, & τρωγαλίων [4]. Nec enim sola eduntur, quæ apponuntur mensis secundis; gulæ verius irritamenta, stomacho adversa : quippe magna parte difficilis concoctionis : unde scitè Varro in Sat. [5] *Bellaria ea maximè sunt mellita, quæ mellita non sunt.* Πέμμασι [6] *enim cum πέψει* [7] *societas infida.*

[1] *Lud. N.*
[2] *mittere.*
[3] *coquere.*
[4] *τραγεῖν & τρώγειν, edere.*
[5] *Sat. Nescis quid serus vehat Hesperus.*
[6] *bellariis.*
[7] *concoctione.*

CAP. XI.

De leguminibus : ubi fabæ maximus honos. Ejus farina, lomentum; unde sic dictum. Fabæ in cibis mortualibus. Fabæ in somniis. Fabarum siliquæ gratissimo pabulo pecori. An lenticulæ esus, lenitatem & animi gaudium inducat, ubi simul de lepore & lepôre. Lenticulæ usus in cibis funebribus. etiam Iudæis cibus luctus fuit & unde. Pisorum usus maximus in jusculis. De cicere, & cicercula quorum hæc lustralis, & quibus. De ervo, & ervilia quæ cibus hominum. Phaseoli. Lupini. Elegans simile de lupinis aquâ perfusis dulcescentibus. Leguminum facultates, & alimonia quæ qualis. puteanâ ne coquantur & quare.

A Frumentis venio ad legumina, alterum frugum genus, ut supra dictum.

Ex his, ut Plinius ait libro ... cap. XII, *fabæ maximus honos : quippe ex qua tentatus etiam sit panis. Lomentum appellatur farina ejus.* In onomastico est, *Lomentum*, ἐρέσμενον ἄλευρον. Id fuerit faba fresa, ac comminuta. At conchis Juvenali, & Martiali faba quæ integra, cum siliquis, apponeretur, à conchæ figura sic dicta. In glossis Philoxeni *lomenta* exponuntur σμήγματα. In Cyrilli glossis, Σμῆγμα, *lomentum.* Σμηγματοπώλης, *lomentarius.* Σμήκτης *pumicator.* Σμήχω, *lomento.* Cum igitur σμήχειν sit *lotione abstergere, purgare*; ut in proverbio. σμήχειν Αἰθίοπα· lomentum quoque quia ad lavandum, eo & abstergendum uterentur, nomen habeat à lotu, ut à motu momentum, à fotu fomentum. Nec origo alia, cum accipitur pro coloris genere, quod fieret è cæruleo, ac lavando terendoque perficeretur : sicut est apud Plinium lib. XI. Fabæ in cibis mortualibus, sive cibis feralibus usus : ut docet Festus præeunte huic Plinio, illi autem Varrone. Verba eorum inferius forsan adducemus. Potest autem & videri Kirchmannus in Tr. de Funeribus p. 591. 592.

De fabæ usu sic Plin. lib. XVIII, cap. XII : *Fabæ multiplex usus omnium quadrupedum generi, præcipuè homini. Frumento etiam miscetur, & maximè panico solida, ac delicatius fracta.* Et postea : *Aqua marina, aliave salsâ, non percoquitur. Siliqua, caulesque gratissimo sunt pabulo pecori.*

Fabæ interim somnia gignunt molesta : eoque iis abstinebant, qui ex somnio vellent divinare. Diximus de eo lib III, cap. XXXV. Subjicit deinde Plinius, de lente, piso, cicere, cicercula, ervo, phaseolis, & lupino. Dicam de singulis ordine. Magna lenticulæ vis sit, si vere de ea Plinius lib. XVIII, cap. 12 : *Invenio apud auctores æquanimitatem fieri vescentibus eâ.* Quod non puto aliunde provenisse quàm quia, magna est similitudo si voces spectes, inter *lentes*, & *lentos*, hoc est lenes, & non facile irascentes. Nempe ut simile sit illi, quod eum, qui lepores ederet, dixere lepôres amare, & ob eos formosiorem videri aliquot diebus. Sanè neutro aliquid subest veri. Nam & leporina caro & lenticulæ cibus, gignunt atram bilem, ac succum crassum. Sed quo minùs huic de lente conjecturæ acquiescam, facit quòd Florentinus in Geoponicis Constantini, lentem Ægyptiam lib. II scribat, afferre animi lætitiam. Quare fortasse hoc ab exteris acceptum sit. Sane Romanis lenticula in cibis erat funebribus : unde Crassi exercitus mali hoc ominis judicavit, quòd sibi in defectu annonæ lentes essent datæ : ut traditum Plutarcho in vita Crassi, & Appiano in bello Parthico. Mirum verò etiam Iudæos hoc cibo usos in luctum. Hieronymus ad Paullam de obitu Blesillæ : *Flentes usque hodie Iudæi nudis pedibus in cinere volutati, sacco induti, ex superstitione Pharisæorum prius cibum lentis accipiunt, signantes quasi quo edulio primogenituram perdiderint.*

Sequitur apud Plinium de pisis, quorum usus in jusculis maximus esse solet. Galeno dicitur πισὸς, fortasse ἀπὸ τοῦ πλίσσειν quod Eustathius putavit. Sed Phavorinus nomen ex eo putabat, quia magna eorum copia foret prope Elidis Pisam.

Cicer Græcum nomen non est : etsi id putavit Isidorus lib. XVII Orig. cap. IV. At Græcè dicitur ἐρέβινθος. Genera ejus duo, arietinum, & columbinum, sive Venereum : ut videre ex Plinio lib. XVIII, cap. XII, & Galeno lib. I de Aliment. facult. cap XXIX.

Cicercula, Græcis λάθυρος. Sic saltem λαθύρου vocem reddit Gaza.

Ervum Græcis ὄροβος. Tralliani dixere καθαρτῆρα, quasi dicas, lustrale : ac utebantur ad expiationes, & piacularia : cujus caussam memorat Plutarchus in Quæstionibus Græcis. Aliud verò *ervum*, aliud *ervilia*. Ervum, ut dixi, ὄροβος, estque jumentorum cibus : ervilia, ὦχρος, cibus hominum : Belgis *erweten*. Falli censeo Manardum lib. I, epist. I; quando Plinii *erviliam dolichum* censet. Quid verò *dolichi* sint, mox dicam.

Phaseolus est à Græcis. Nam φασίολος est apud Dioscoridem, & Pollucem. Nomen videtur à figura phaseli, navis oblongæ. Aliter & δόλιχος nuncupatur. Parvo fuisse in pretio arguit, quod *vilem phaselum* dixerit Maro. Belgæ vocant *roomsche boontjens.*

Lupinos idem poëta tristes vocat : quia amarore

rore ſuo triſtitiam conciliant vultui. Itaque nomen deducunt ἀπὸ τῆς λύπης. Sed Græcis quidem recentioribus λυπῖνος, & λυπηνάριον vocatur: veteribus autem θέρμος: fortaſſe autem à θερμὸς calidus, ſive quia calidæ ſint naturæ, ut indicio eſt amaror, ſive quia aqua calida macerentur, ut exuant amarorem. Ideo Zeno, Stoicæ ſectæ conditor, rogatus, ut Diogenes ait, cur cum auſterior foret, in conviviis tamen eſſet hilarior, reſpondit, Καὶ οἱ θέρμοι πικροὶ ὄντες, βρεχόμενοι γλυκαίνονται· *Etiam lupini, qui ſunt amari, aquâ perfuſi, dulceſcunt.* Sunt verò lupini communis cibus homini, & animalibus ungulas habentibus.

Singulorum leguminum in alimonia virtutem nôſſe ſi voles Galenum adi lib. I de alimentorum facultatibus. Vniversè ſolùm hoc dixero, fabas, piſa, lentes, phaſeolos, & ſimilia, carne quidem ſubducere ventrem, cortice autem adſtringere. Præterea ut Hippocrates ait lib. IV de Rat. victus, ſunt φυσώδη, hoc eſt, flatulenta eóque tormina excitant, dum purgans facultas vult excernere; adſtringens autem retinere. Salubriora igitur fiunt demto cortice: præſertim ubi is durior; ut fabis, & nigris ciceribus. Difficulter etiam concoquuntur, ſucci ſunt non multùm nutrientis, craſſum gignunt humorem, quo in nervos crurum ſubſidente, magna eorum ſubit imbecillitas. Interim quædam vitia corrigi poſſunt: ut ſi cum pane triticeo, ac jure vervecino comedantur: præſertim ſi pipere, aliiſque aromatis condiantur. Hæc enim & craſſum humorem attenuant, & flatus diſcutiunt. Iſtoc vero ad coquos pertinet, legumina facilè coqui aquâ fontanâ, aut fluviali: at puteali reddi duriora, nec percoqui poſſe.

CAPUT XII.

De oleribus, aliiſque herbis. Quæ materfamilias nequam. Laudatur jus olerum, non ipſa ſubſtantia. Neſtoris ancilla quid Domino apponat. Terreſtris cœna, ſine ſanguine. Trucidantur ſæpe cepæ, porri, quibus. Commendatur malva, & aſphodelus. Roma braſſicæ eſu efflorescit. cymæ in deliciis. Aſparagorum nutrimentum. Corruda quid. Lupuli qualitas. Romulus rapis vivit. aſſa minus inflant. Cauſa contumaciæ radicum in concoquendo. Raphani dignitas. An betæ præſtent braſſicæ. Atriplex accuſata. Paſtinaca qualis. Siſera Germaniæ à Tiberio nobilitata. Allium edit Mecœnas Horatio deprecante. Nero ſectile porrum comedit, cur. Boletus fungus princeps; ſed Principis morte infamis, qui hoc. Lactucæ honos. Intybum, cichorium quid, quotuplex. Spinachia veteribus incognita. Lapathus facilè parabilis. Laus ceparum. Carduus à Siculis. Apium in cœnis feralibus. Sinapi virtutes. Melopeponum occaſio & ætas. Cucurbitæ ſitibundis. Quæ herbæ quibus ſui partibus delectent. In herbis veterum frugalitas. Lex ſumptuaria Cæſaris. fraus legis. Herbæ herbas condiunt. Etiam ſaccharum herbæ donum eſt.

SEquuntur olera, ſive herbæ hortenſes, unde pauperi etiam licebat menſam onerare epulis inemtis. Nec tamen horti erat viris cura: quomodo, ut Plinius ait, *ſic ſtatim faciebant judicium, nequam eſſe in domo matremfamilias (etenim hæc cura feminæ dicebatur) ubi indiligens eſſet hortus.*

Quæ Græcis λάχανα, hæc Latinis vocabantur *olera* ab *oleo* pro *creſco*; unde *indoles, ſuboles, adoleſcens*, & alia. Galeni lib. de aliment. facult. ſententia eſt, parum nutrire, ſuccum pravum gignere, multa etiam ſtomacho nocere. Atque idem Diphilo viſum, apud Athenæum lib. II. Nempe non tam alimento inſerviunt, quàm medicamento: uti ad refrigerandum, humectandum, vel aliter corpus ad temperiem reducendum. Atque hoc movit Salernitanos, ut laudarent jus olerum, ſed ſubſtantiam olerum improbarent. Veterum tamen tum Græcorum tum Romanorum ea frugalitas fuit, ut olera potiſſimùm iis cibus forent. Itaque apud Homerum Iliad. Λ. Hecamedas, ancilla Neſtoris, nihil aliud domino ſuo apponit, quàm cepe, mel, & farinam. Cœnam, quæ niſi terræ natum haberet, terreſtrem dixere. Plautus Capt. act. I, ſc. II:

HEB. *Terreſtris cœna eſt.* PAR. *ſus terreſtris beſtia eſt.*
HEB. *Multis oleribus.* PAR. *Curato ægrotos domi.*

Non ignorabat paraſitus, quæ foret cœna terreſtris. Sed ignorare ſimulabat, donec explicatius diceret ſenex, ſe ad multa cum olera invitare. Tum ille petit, ut hunc cibum ægrotis ſervaret. Nempe carnem aprugnam, petaſonem, & ſimilia, vel piſces, aveſque, maluiſſet. Quod Plautus *terreſtrem cœnam*, id verò cœnam ſine *ſanguine* dixit Diphilus apud Athenæum lib. VI. Sed quod Taubmannus ait ſimiliter imitatione Græcâ Horatium loqui. Decepere eum, quæ ad Horatium annotavit Lambinus lib. I, epiſt. XII. ubi poëta loquitur de porrò, vel cepa trucidanda: puta ad morem eorum qui tenuiter vivunt, & ſine apparatu, quales pro piſcibus edunt porrum, aut cepe. Græcis antiquis pro his erant malva, & aſphodelis. Vnde Heſiodus ἐν Ἔργοις·

Νήπιοι οὐδ' ἴσασιν ὅσῳ πλέον ἥμισυ παντὸς,
Οὐδ' ὅσον ἐν μαλάχῃ τε καὶ ἀσφοδέλῳ μέγ' ὄνειαρ.

Stulti neque ſciunt, quanto plus dimidium ſit toto.
Neque quàm magnum in malva, & aſphodelo bonum.

Aſphodelum, ut Plinius ait lib. XXI, cap. XVII vocant *albucum*, & *haſtulam regiam*. Ejus radix hoc eſt bulbus, edulis eſt. Quò reſpexit Heſiodus. Ad malvarum commendationem pertinet, quod eas ſalubres vocat Horat. Epod. Od. II. Et Diphilus Siphnius apud Athenæum lib. II, ait eſſe εὔχυλος, ſive boni ſucci.

Braſſica pro olere ponitur κατ' ἐξοχὴν [a], ut piſcis pro lupo. Scaliger ad Varr. p. 19. Si audimus Varronem ſic dicebatur quaſi præſeca;

[a] *per excellentiam.*

ca; quia nempe ex ſcapo minutatim præſecetur. Sed verius dicitur quaſi πρασική, à πρασιά, hoc eſt, horti area, ubi præcipuè ſerebatur. Quanto in pretio fuerit apud Romanos, arguit, quod Porcius Cato ſcripſerit Romam ſexcentis annis braſſicæ medicamento uſam, ac familiam ſuam à lue peſtilenti fuiſſe immunem. Sed facile iis acceſſero, qui hanc laudem non tam braſſicæ aſſignant, quam temporum eorum frugalitati. Græcis braſſica κράμβη, cujus ἔτυμον afferam in oculorum medicamentis. Etjam ab Athenienſibus ῥάφανον dictam, teſtis eſt Ariſtoteles lib. v Hiſtor. Animal. & Iul. Pollux lib. I Onomaſtici. Latinis aliter dicitur *caulis*, vel *colis*; unde Belgicum *cool*. Propriè quidem caulis eſt braſſicæ ſcapus ſive thyrſus: ſed κατὰ συνεκδοχὴν pro ipſa ſumitur braſſica: quomodo & uſus Horatius lib. II, ſat. IV, ubi ſic Catium Epicureum inducit loquentem:

Cole ſuburbano qui ſiccis crevit in agris
Dulcior. irriguo nihil eſt dilutius horto.

Sententia eſt, colem eum, qui in ſiccis crevit agris, eſſe dulciorem ſuburbano: eò quòd ſuburbani ſoli vitio, quod crebro irrigatur, multum deperdat nativi ſaporis. Nempe non ſic ex animi ſui ſententia ſcripſit Horatius, ſed ut Catium rideret. Nam braſſica ſolo gaudet frigido, & humido; ut Columella ait lib. XI, cap. III. Ac in hanc mentem etiam quædam Palladius.

Ad braſſicas etiam pertinent cymæ, ſive cymata, ſic dicta quaſi κύημα, hoc eſt, novelli partus. Sunt enim tenues ſcaporum coliculi, ſtirpe ipſâ ut delicatiores, ſic ſalubriores. Columella lib. X: *Frigoribus caules, & veri cymata mittit.*

Inde eodem libro *cymoſam ſtirpem* vocat, quæ multas haberet cymas. Romanis fuiſſe in deliciis, indicat Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Transfertur* (braſſica) *cùm quinque foliorum eſt. Cymas à primâ ſectione præſtat proximo vere. Hic eſt quidam ipſorum caulium delicatior teneriorque cauliculus, Apicii luxuriâ, & per eum Druſo Cæſari faſtiditus, non ſine caſtigatione Tiberii patris.* Subjungit deinde: *Poſt cymam ex eadem braſſica contingunt æſtivi autumnaleſque cauliculi, mox hiberni, iterumque cymæ, nullo æquè genere multifero, donec ſua fertilitate conſumatur.* Quod verò Plinius ait cymas à prima ſectione præſtari, ſatis convenit vocabulo *prototomi*, quo uſus Martialis lib. x, epig. XLVIII:

Et faba fabrorum prototomique rudes.

Sic πρωτότομος καυλὸς, apud Galenum. Sed naturâ vox latiùs patet, cum ſimiliter πρωτότομον ἄμπελον [1] dixit Theophraſtus in Hiſt. Plantar. lib. IV, cap. XVI. Attici veteres pro cumis etiam ὄρμενον dicunt: ut ex ſecundo Athenæi cognoſcimus. Etiam ἀσπάραγος vocatur: & ut videtur, valde κυρίως, ut nomen ſit ab α ςερητ. & σπείρειν [2], quia non è ſemine naſcatur, ſed è ſcapo braſſicæ. Latiùs autem extenſa ſignificatio, cum etiam de oxymyrſine ſive ruſco, oxacanthe, quæ vulgo berberis, chamædaphne item uſurpetur à Galeno in ſecundo de Alimentorum Facultatibus.

[1] vitem prototomon, ſive primo putatam.

[2] ſeminare.

Imò plurimum aſparagus non pro cymis ſumitur, ſed pro planta peculiari, & optimi ſaporis, & ſalubri. Eſt ea vel ſylveſtris, vel altilis. Sylveſtris aſparagus aliter montanus, ut Iuvenali Satyr. XI, eſt *corruda*, Græcis ὄρμενος, & μυάκανθος, & aliis nominibus vocatur, ut eſt apud Plinium lib. XIX, cap. VIII. Ac ὄρμενος quidem pro ὁρμώμενος, hoc eſt ὁρμώμενος: quia vi ſpiritus magno cum impetu erumpit è terra: Ex corrudis verò fiunt aſparagi altiles; de quo ſic Plinius libri ejuſdem cap. IV: *Sylveſtres fecerat natura corrudas, ut quiſque demeteret paſſim: ecce altiles ſpectantur aſparagi, & Ravenna ternos libris rependit.* Hinc Cato cap. VI. *Ibi corrudam ſerito, unde aſparagi fiant.* Ravennates aſparagi, de quibus Plinium audivimus, hodieque ob magnitudinem commendantur, ut & Veronenſes. Martialis quoque in Xeniis, epigr. XXI, confert ſativos Ravennatium, & incultos ſive ſylveſtres. Leviter coqui ſufficit, ne coctione multa diffluant, ac ſaporem deperdant: unde proverbiale illud Auguſti Cæſ. apud Tranquillum, *Velocius quàm aſparagi coquantur.* Parum alimenti præbere, eſt ſententia Galeni lib. II de Alimentorum facult. A quo nimium quantum abit Simeon Sethi: nam olerum omnium ait maximè nutrire, & quodammodo mediæ eſſe naturæ inter olera, & carnes.

Lupus ſalictarius, ut Plinius ait, *inter oblectamenta magis, quàm cibos recipiendus.* Apud Belgas tamen ejus cauliculis cum aceto ac oleo utimur haut ſecus ac aſparago. Cum verò duplex ſit: ſylveſtris, qui locis creſcit incultis, ac circa vepreta; & ſativus, qui pingui ſolo, & culturâ diligenti, lætius provenit, poſterioris hujus generis magnus eſt uſus Belgis in cerviſia condienda: magnus inde etiam ruſticis eſt quæſtus. Officinæ pro *lupo*, διαχριτικῶς maluere *lupulum* dicere, voce veteribus ignotâ. Salictarium veteres appellarunt, quia reptat in vepreta, & ſalicta.

Vocabulum raporum eſt à Græcis: nempe à ῥάπυς, quo Speuſippum, & Glaucum, fuiſſe uſos, ex Athenæi nono cognoſcimus. Nec aliunde eſt Græcum ῥαφανίς. At quod doctiſſimus Varro *rapa* ſic vocari ait, quaſi *ruapa*, quia *ruerunt* è terra, id niſi tanti ſcriptoris habenda ratio, dignum foret excipi omnium cachinnis. Sed Varro in ἐτυμολογίαις [3] crebrò non eſt Varro. Nam quidvis comminiſci ſolet ne videantur Romani linguam penè omnem debere Græcis; ut ex *patris*, *agri*, & ſimilibus vocabulis, cuivis perſpicuum eſt.

[3] originibus.

Rapa ridiculè commendat Martial. lib. XIII, epigr. XVI, ubi fingit Romulum, ſicut in terris ſolet, ita etiam rapis veſci in cœlis. Interim hoc veterum Romanorum frugalitatem oſtendit. Vti & exemplum Marci Curii Dentati: quem

quem Samnitium legati reperere rapa torrentem in foco: ac quod iis contentus foret, aurum recusantem; quod legati offerebant: ut est apud Ciceronem, Plinium, Plutarchum. Hæc erat aurea illorum simplicitas, ante primum bellum Punicum. Contigit enim istoc anno Urbis CCCCLXIV: hoc ipso Curio, & P. Cornelio Rufino coss. Porrò veteres imprimis assis gaudebant rapis, quia facilius concoquuntur, & minùs inflant: ut est apud Athenæum. Ex elixis melioris saporis ac succi sunt, quæ cum carne pingui percocta. Nec radicum aliæ, iis in facultate nutriendi præferri merentur. Quod & è dulci sapore cognoscitur. Nam dulcia magis alunt iis, quæ amarore linguam contrahunt. Interim hoc habent incommodi, quod carnem gignant laxam fluxamque, quod item sint flatulenta: ut constat versiculis Scholæ Salernitanæ, atque aliis, quæ ob inelegantiam non merentur apponi. Quod si ea sit stomachi imbecillitas, ut non satis concoquantur, succum gignunt crassum, & melancholicum. Quod minus mirandum, cùm hæc omnium sit radicum natura: ut non de nihilo sit, quod Mnesitheus ajebat è partibus plantarum deteriores esse radices: nempe ob succum qualem diximus, & in concoquendo contumaciam. Proveniunt hæc inde, quòd radices terra lateant, nec ventilentur, aut transpirent, aëris, ac luminis solaris expertes. Ac hujusmodi cum radicum soleat esse natura, non obscura est ratio, cur in radicibus videantur rapa eò primas mereri, quod bene nutriant: ut etiam proditum à Paulo Ægineta lib. I de Re Medica cap. LXXVI, & Simeone Sethi. ut cæteros mittam. Nec tamen æqualis omnium raporum natura.
[1] *rotundi.* alia enim γογγυλίδος [1], alia βουνιάδος [2]: quorum
[2] *montani.* prius genus *rapum*, alterum *napum* vocat Dioscorides lib. II, cap. CXXXVI. Ac censet βουνιάδα parum alimenti præbere. Diphilus tamen Siphnius apud Athenæum lib. IX, ait napum esse dulciorem, magis alere, & faciliùs concoqui. γογγυλίδα verò extenuare, acrem esse, & ægre concoqui. Præterea magnum est raporum naporumque discrimen pro solo natali. Itaque Plinius principatum dat rapis Nursinis, & Amiternis: eaque & celebrat Columella in X.

Quæque Amiternus defertur Bunias arvis.

Græcorum aliqui Magnesia commendarunt, ut Crates: alii Thebana, ut Athenæus: Mantinica, ut Clemens Alexandrinus. Sed apud eum lib. II Pædag. perperam Gentianus Hervetus γογγύλην μαντινικὴν, vertit *bolum Manticam.* Ac retinuit eruditus castigator. *Manticum rapum* verti oportuisse, jam aliis observatum [3].

[3] *Renato Moreau animadversionibus in Schola Salernitana cap. 24.*

Raphanus quanto in honore sit habitus apud Græcos, arguit hoc Plinii lib. XIX, cap. V: *Atque, ut est Græca vanitas, fertur in templo Apollinis Delphis adeo cæteris cibis prælatus raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum è plumbo.* Subjungit, quanto aliter sapuerit Curius dentatus, qui rapis imprimis delectatus est; ut supra diximus. Addit, ut interim *Moschion Græcus unum scripserit de raphano volumen.* Hinc ait, *Vilissimi in cibis hiberno tempore existimantur.* Nempe ob egregiam calefaciendi, & extenuandi vim. Dioscorides ait, à cibo conferre, quia concoctionem juvent: sed si antea sumantur; cibum in stomacho suspendere. Aliter verò Galenus lib. II de Aliment. Facult. ubi tradit, utcumque hoc referatur à medicis, & idiotis; qui testari illud experientiam tradunt; omnibus tamen, qui consilio obsecuti, nocuisse. Illiberale etiam aliquid habet usus raphani ob crebros ructus quos gignit, &, pro stomachi ratione, etiam fœtidos. Sed si cum olivis drupis comedatur, & rarior is ructus, & minus odore ingratus.

Betam quoque, ex quo luxus Romæ obtinuit, fuisse plebejis in cibis, arguit Martialis illud lib. XIII, distich. XIII:

—fatuæ fabrorum prandia betæ.

Sed cùm beta vel candida sit, vel nigra; nigra est εὐχυλώτερος, sive *melioris succi.* Brassicam interim bonitate præstare, apud Actuarium legas lib. II de spiritus animal. nutrit. cap. VI. At contra, Diphilus Siphnius apud Athenæum lib. IX, censet betam melioris esse succi, magis etjam alere brassicâ. Quomodo præparari beta debeat, docet Apicius lib. III, cap. IX. Apud Belgas præter duo betæ genera, quæ dixi, etiam tertium est rubrum, sed quodammodo nigricans. Quo tempore hiberno utuntur cum olere & aceto: grati quidem saporis, sed crassioris succi, ac flatus ciens.

Atriplex, Græcè ἀτράφαξις, imò fortasse & χρυσολάχανον [4], à luteo colore ita nuncupatum: [4] *aureum olus.*
etsi non ignorem, Plinium pro diversis habere herbis Belgis *milde.* In jusculis obtinet: ac vim habet humectandi, ac refrigerandi: sed ἄποιον [5] [5] *sine qualitate.*
verè, & insipidum, nisi cum oleo, & aceto, vel aliis assumas: ut apud Galenum legas. Atqui stomacho etiam nocet, ac parum nutrit. Imò ut Plinius tradit lib. XX, cap. XX: *Atriplex & sylvestre est, accusatum à Pythagora, tamquam faceret hydropicos, morbosque regios, & pallorem, coqueretur difficillime, ac ne in hortis quidem id juxta nasci quicquam, nisi languidum, culpavit. Addidere Dionysius, & Diocles, plurimos ex eo gigni morbos, nec nisi mutatâ sæpius aquâ coquendum: stomacho contrarium esse, lentigines & papulas gignere.*

Pastinaca, Græcè est σταφυλῖνος, quomodo & vocat Columella lib. X:

— Mollemque sinum staphylinus inumbrat.

Videtur Simeonis Sethi ætate δαῦκιον dicta. Est verò pastinaca, vel erratica, vel sativa: illa medicamentis melior, hæc alimoniæ: suaviorque ac salubrior, si cum carnibus decoquatur, ut apud Belgas obtinet. Minus tamen rapis nutriunt, ut ait Galenus. Diocles in nono Athenæi tradit caroton etiam esse genus pastinacæ magnæ, ac sativæ, esseque succi melio-

ris, magis etiam calefacere, quam sylvestrem. Vbi non aliam videtur signare, quàm hodie caroti nomine nuncupatam, pastinacam scilicet sativam.

Siser, Græcis σίσαρον, hodie inter radices, ob saporis suavitatem, à qua & Belgis sacchariæ radiculæ vocantur, facile primas ferunt. Commendant quoque Dioscorides, & Cornelius Celsus. Quantopere placuerint Tiberio Cæsari, docet his verbis Plinius lib. XIX, cap. V: *Siser Tiberius Princeps nobilitavit, flagitans omnibus annis à Germania. Gelduba appellatur castellum Rheno impositum, ubi generositas præcipua. Ex quo apparet, frigidis locis convenire.* Mirum verò quod subjungit: *Inest longitudine nervus, qui decoctis extrahitur, amaritudinis tamen magna parte relictâ, quæ mulso in cibis temperata etiam in gratiam vertitur.* Sanè hodie amaror omnis abest. Num igitur Siseres differunt à nostris radiculis sacchariis? an cultura, & longo spatio tandem exuêre amaritiem?

Prodest allium agricolis, ac messoribus; ut liquet ex Virgilii Alexi, & Horatii lib. Epod. od. V. Item usus est nautis, ac remigibus; de quo Plauti locum mox apponam. Ad hæc conducit, bajulis, ac cunctis, qui vehementes corporis labores sustinent. Cujus ratio est: quod his magno corporis calore est opus, & allium calore suo calorem augeat corporis nativum. Ac ob eundem calorem Thracibus, Gallis, atque aliis, qui in frigidis habitant plagis, conducibile esse, judicium est Galeni. De allio Plin. lib. XX, cap. VI. *Magnæ illi vires, magnæ virtutes contra aquarum & locorum mutationes.* Est & allii genus, quod Vlpicum dixere. De quo Columella lib. XI, cap. III: *Vlpicum, quod quidam allium Punicum vocant, Græci autem ἀφροσκόροδον* [1] *appellant, longè majoris est incrementi, quàm allium.* Plautus Pænulo act. V, sc. V:

[1] Afrum allium.

— Tum autem plenior
Alli, Vlpicique, quam Romani remiges.

Biliosis non convenit, unde Horatius usque adeò detestatur lib. Epodon, od. V. Imò in omnibus habet pœne aliquid illiberale ob halitum quem spirat. Vnde ibidem Horatius orat Mecænatem, ut, si allium concupiverit, puella ejus osculo opponat manum, inque sponda cubet extrema.

Porrum cum allio, & cepis, convenit naturâ. Nam itidem calefacit, attenuat, exsiccat. Habet aliquid pravi succi; sed pravitatem eam exuit, si coquatur, dulcius quoque fit, & minùs inflat. Est verò duplex, κεφαλωτὸν sive capitatum, quod γηθυλλίδα Diphilus apud Athenæum appellat: & sectile, ut Columella vocat: cui nomen dedit Cæsar Nero. Vocis enim caussâ, certis cujusque mensis diebus, eo vesci solebat, ac solo quidem, nec pane addito: teste Plinio lib. XIX, cap. VI. Interim & hoc minori in gratia est, tum quod visum, si comedas largius, hebetet; tum quòd somnia inducat turbulenta, & gravem spiret odorem, cujus ergo Tarentinum porrum Martialis culpat lib. XIII. Ep. XIIX.

Fila Tarentini graviter redolentia porri
Edisti quoties, oscula clausa dato.

Succedant tubera. Illa nascuntur imprimis vere, vel auctumno; sed maximè post tonitrua. De vere est apud Iuvenalem sat. V: de auctumno apud Plinium lib. XX, cap. III. Quod verò post tonitrua potissimùm crescant, non tam est à tonitru, quàm ab aquâ fulguritâ, quæ genitalis, ac vivifica: ut pluribus dictum operis hujus lib. III, cap. VII.

Post tubera sunt fungi in quibus primus locus boletis datur ab Ægineta. Proximum à tuberibus locum iis dat Martialis in Xeniis, Epigrammate....

Rumpimus altricem tenero de cortice terram
Tubera. Boletis poma secunda sumus.

Vbi *poma* vocat duriusculâ tralatione. Viliores fungos à boletis distinguit quoque Iuvenalis sat. V:

Vilibus ancipites fungi ponentur amicis,
Boletus Domino.

Ferventes comedi solent. Hinc Seneca lib. IV Naturalium Quæst. *Quemadmodum nihil illis satis frigidum, sic nihil satis calidum: sed ardentes boletos, & raptim condimento suo mersatos, demittuntur fumantes, quos restinguant deinde nivatis potionibus.* Quomodo solent præparari docet Apicius lib. VII, cap. XIV *. Nihil verò æque eos reddidit infames, quam mors Claudii Cæsaris boleto venenato ab uxore Agrippina interemti, posteaque in Deos relati, unde boletos βρῶμα θεῶν [2] vocabat Nero, Plinius lib. XXII, cap. XXII: *Inter ea, quæ temere manduntur boletos merito posuerit, optimi quidem hos cibi, sed immenso exemplo in crimen adductos, veneno Tiberio Claudio principi per hanc occasionem à conjuge Agrippina dato; quo facto illa terris venenum, sibique ante omnes, Neronem suum dedit.* Martialis lib. I, epig. XXI:

* al. 13.

[2] Deorum cibum.

Boletum, qualem Claudius edit, edas.

Iuvenal. sat. V:

Boletus Domino, sed qualem Claudius edit.

Rem dicent Tacitus XII, Annal. & Suetonius in Claudio cap. XLIV. Sed quid vulgatissimis insistam?

Lactucæ ad honorem pertinet quod, ut Plinius ait, lib. XIX, cap. IV, *in familia Valeria Lactucini quidam vocati, à cura lactucarum.* Græcis hæc herba Θρίδαξ, & θριδακίνη, posterioribus Græcis μαρούλιον, vel μαρούλιον. Demetrius Constantinop. Hieracosophio lib. I, cap. V: Γάλα δέ ἐστι ἀγριμαῖς θριδακίνης ἀγρίας, ἣν ὑποτέμνειν τοῖς ἱέραξιν ἔθος ὑπὲρ ἰάσεως· *Lac est lactucæ agrestis, quam accipitri mos resecare, medicinæ ergo.* Vsus quoque μαρουλίου voce Dionysius Vticensis vel alius, in Γεωπονικοῖς Constantino Cæsari dicatis lib. XII, cap. I: vbi & Cornarius interpres *marulii* vocem retinuit. Similiter vocant Hesychius, Suidas, alii. De lactucarum vario genere ita Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Est natura omnibus refrigeratrix, & ideo æstate gratæ, stomacho fastidium auferunt, cibique appetentiam faciunt.* Ob hanc ὄρεξιν [3] primo apponi mensis

[3] appetitus ciendi facultatem.

mensis cœpit, cum antea in secundis mensis haberet locum. Vnde in Moreto:

Grataque nobilium requies lactuca ciborum.

Vtrumque ritum tangit Martialis, notissimis versibus. Nunc non minus sic quæri possit:

Claudere cur cœnas lactuca solebat avorum
Dic mihi, cur nostras inchoet illa dapes?

Nempe eo postrema edebatur, ut vi refrigeratrice arceret ebrietatem. Apud Plinium, loco antea dicto, legas, credi etiam sanguinem gignere. Sed sanguis, quem gignit, & paucus est, & parum laudatus: ut à Galeno traditum lib. II de Aliment. Facult. cap. XL. Puto ob refrigerandi vim factum, ut diceretur νεκύων βρῶμα· *mortuorum cibus*. Nec aliunde credo, quod poëtæ tradiderunt in hoc olere potissimum Adonim à Venere sepultum. Vide Athenæum lib. II.

Intybum, quòd veteribus Græcis σέρις, junioribus ut Simeoni Sethi, voce à Romanis accepta, ἴντυβον dicebatur; vel erat sylvestre sive erraticum; vel sativum sive hortense: ut docent Dioscorides lib. II, & Plinius lib. XX, cap. VIII. Hujus verba sunt: *Erraticum* (intybum) *apud nos quidam ambugiam* (ambubejam cum Celso malim) *dixere. In Ægypto cichorium vocant, quod sylvestre sit. Sativum autem, serin, quod est minus, & venosius.* Ac postea: *Seris & ipsa lactucæ simillima, duorum generum est: sylvestris melior: nigra ista, & æstiva: deterior hiberna, & candidior.* Quam hibernam vocat, & candidiorem dicit, vulgo *endiviam* nominamus: item scariolam, à seris quasi seriolam. Hæc obruta terrâ, vel arena fit tenerior, & candorem acquirit: nec minus hieme grata est, quàm æstate lactucæ. At sylvestris illa nigra & æstiva, à Marone signatur, cum ait I Georg.

— Et amaris intyba fibris.

A quo amarore etiam πικρὶς vocatur. Eadem, ut puto est *cicorea* Horatii lib. I, Od. XXXI:

— Me pascunt olivæ,
Me cicorea, levesque malvæ.

Spinachia nostra videtur veteribus fuisse ignota. Verisimile autem est *spinachiam* dici, à seminis spinis, ac aculeis. Salubrius est quam atriplex.

Lapathus, sive lapathium Græco nomine, idem ac rumex: ut ex Glossis tum Philoxeni, tum Cyrilli, liquet. Inter εὐπόριστα [1], & dapes inemtas reponit quoque Horatius lib. Epodôn Od. II: Item Varro, cùm ait: *Hanc eandem voluptatem taciturus taxim consequi lapathio, & ptisana possim.* Frugalem lapathi herbam, squillis, ac acipenseri decumano, P. Gallonii, hominis asoti, ac vere Epicuri de grege porci, præferebat C. Lælius sapiens: quem C. Lucilius sic loquentem inducit apud Ciceronem lib. II de Fin.

[1] parabilia.

O lapathe, ut jactere necesse est, cognitu' cui sis!
In quo Lælius clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gumias ex ordine nostros
Lælius præclare & recte, sophos illeque verè
O Publi, ô gurges Galloni es homo miser, inquit,
Cœnasti in vita numquam bene, cùm omnia in ista T. 2. Pigh. p. 444.
Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.

Cepæ excitant ὄρεξιν [1], ut ait Dioscorides lib. II. Atque addit, & alvum expurgare. Imprimis autem salubriter comeduntur cum piscibus crassi succi: item cum leguminibus, atque aliis flatulentis. Nam crassum crudumque humorem attenuant, flatus etiam discutiunt. Appetitum excitant, & urinam cient. Sed quis omnia commemoret ceparum bona? cùm integram iis valetudinem Sotion polliceatur, qui singulis diebus cepas teneriores selectas cum melle comederit jejunus: ut est in Dionysii Vticensis sive Cassiani Bassi Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. XII, cap. XXXI. Hoc interim habent incommodi, quod calore & acrimonia sua capiti noceant, ut est apud Dioscoridem, & Simeonem Sethi. Sitim etiam excitant: & comestæ ingratum spirant odorem. Adde quod omnibus, qui naturæ biliosæ, noxiæ sunt, si multum ac sæpe assumantur in cibo: uti & omnibus, qui ventriculo sunt calido, cerebro imbecilli, qualibus facile perturbant τὸ λογιστικόν, sive rationem. Nam & hoc incommodi habere, traditum à Simeone Sethi.

[1] edendi desiderium.

Cinara, sive Carduus, Theophrasti ætate necdum erat Græcis cognita [3]; sed Siculis solùm, quibus *cactus* vocabatur. Hermolai Barbari temporibus, Venetiis unus Italiæ hortus habebat. Nunc in nulla pene non est regione Europę. Descriptionem ejus elegantem habes apud Columellam in X. Vbi inter alia dicit, potum vini reddere gratiorem: ac Plinius lib. XX, cap. XXIII, radicem ait, potoribus sitim facere. Quanti quæstus fuerit, dicet idem lib. XIX, cap. VIII: ubi reddere ait sestertia sena millia. Id fuerit .... Horrendum luxum! Stomachum corroborat, Plinio [4] teste, atque odorem commendat oris. Succum interim melancholicum gignit: ut est apud Galenum.

[3] Theophr. Hist. Plant. lib. 6.

[4] lib. 20. cap. 23.

Apium hortense est, quod vulgo parum commodè vocatur petroselinum, cum multum differat ab eo, quod in locis nascitur petrosis, atque Macedonicum vocatur. Crudum, coctumque obtinet in cibis. Apium in cœnis feralibus. Vide Plinii & Arnobii verba apud Kirchmannum de Fun. p. 592.

Sinapi, Græcis σίνηπι, sed Atticis, Athenæo teste, νᾶπυ, duplex est, κηπαῖον, hortense, sive sativum, & ἄγριον, sive sylvestre. Vtrumque calefacit multum, etiam attenuat, & absterget. Prodest pro condimento carnibus, ac piscibus durioris concoctionis. Biliosis obest: sed pituitosis convenit. Præparari quomodo soleat, Columella, ac Palladius dicent. Pallorem gignit cuminum, si bibatur. Horat. lib. I epist. III:

— Quod si
Pallerem casu, biberent exangue cuminum.

Hinc & Pers. sat. V. Scitum verò, quod Plinius

nius narrat lib. xx, cap. xiv. *Cuminum omnem pallorem bibentibus gignit. Ita certè ferunt Porcii Latronis, clari inter magistros dicendi, adsectatores similitudinem coloris studiis contracti imitatos.* Sanè pallidum fuisse Latronem, testis est familiaris ejus ac carissimus sodalis, M. Seneca præfat. lib. 1, Controvers. *Post cœnam*, inquit, *lucubrabat, nec patiebatur alimenta per somnum, quietemque, æqualiter digeri, sed perturbata & dissipata in caput agebat. Itaque & oculorum aciem confuderat* (al. contuderat) *& colorem mutaverat.* Sententia igitur Plinii est, auditores Porcii Latronis edisse cuminum, ut ejus imitarentur pallorem: haut secus ac Platonis discipuli imitabantur ejus curvitatem; Aristotelis verò, ejus balbutiem, teste Plutarcho lib. de audiendis Poëtis.

Cucumeris sive σικύς vocabulo non solùm vulgaris cucumis intelligitur, sed eodem pepo continetur. Vnde Plinius lib. xix, cap. v: *Cum* (cucumeres) *magnitudine excessere, pepones vocantur.* Itaque hos σικύας πέπονας vocat Paulus Ægineta lib. 1, cap. xiii. Etiam melopepones eodem comprehenduntur. De quibus sic Plinius ibidem: *Ecce cum maximè nova forma eorum in Campania provenit, mali cotonei effigie: fortè primò natum ita audio unum: mox semine ex illo genus factum: melopepona vocant.* Cum Plinius ait ibidem *cucumim mirâ voluptate Tiberio principi expetitum*, melopeponem intelligit: sed nomen istoc Tiberii temporibus necdum erat; quippe demum repertum Vespasiani ætate, sub quo Plinius scribebat. Porrò quæ veteres de peponibus scribunt, meliùs conveniunt melonibus nostris. Vnde Iulii Alexandrini, Matthioli, aliorumque judicium est, per eorum pepones nostros melones intelligi debere. Vide Ludovicum Nonnium de re cibaria lib. 1, cap. xvi.

Cucurbita, quæ Græcis κολοκύντη, vel κολόκυνθα, à Chrysippo in cibis damnata. Est frigidæ & humidæ naturæ, eoque non aliis convenit, quàm illis, qui temperamento sunt calido, & sicco. Ac sic quoque cum origano coqui conducit. Etiam sacchāro conditur ac sic ægris exhibetur, ad exstinguendam sitim. Vetus est proverbium ab Athenæo [1] allatum ex Epicharmo: Κολοκύνθης ὑγιέστερος [2]. De quo plura Desiderius. Etiam hinc ludus Senecæ de morte Claudii ab auctore ἀποκολοκύντωσις inscriptus. Caussam adfert Dio Cocceius lib. lviii.

[1] lib. 3.
[2] colocynthâ sanior.

Sed herbarum singulis similiter insistere si velim, longi res negotii sit, nec necessarii; partim quia hæc præcipua fere sunt, quæ ad alimoniam è plantis pertinent, quatenus verò sunt in medicamentis, seorsùm inferiùs exponetur: partim etiam, quia tot habemus diligentissimos rei hortensis scriptores, quos exscribere sit actum agere cum nostra, & publica jactura. Quare satis hic erit carpere rerum vestigia.

Sunt verò herbæ sex præcipuè generum. Quædam placent radice, ut rapum, raphanus, pastinaca, allium, cepa: quædam caule & folio; ut lactuca, portulaca, cichorea, rumex, atriplex: quædam tenuioribus scaporum coliculis, quæ cymæ & cymata dicuntur, quasi κυήματα, sive novelli partus, ut fœniculum, anethum: quædam germinibus, ut asparagus, lupulus: quædam floribus, ut rosa, buglossa, quæ vulgo borrago, brassica, crocus: quædam carne ac fructu, ut capparis, cynara, fraga: quæ à Pentaphyllo gigni perperam Plinius putavit lib. xxv, cum producantur ab herba τριφύλλῳ [3], non πενταφύλλῳ [4].

[3] trifolio.
[4] quinquefolio.

Quædam verò pluribus delectant. Sic folia betæ fabrorum prandia constituunt, & radices præsertim ejus quam Romanam rubram vocant, pipere, sale, aceto atque oleo conditæ, appetitum excitant, ac saporis sunt gratissimi.

In hujusmodi cibis præcipuè consistebat veterum frugalitas, ut antea diximus. Sed ubi ea virtus desiit, ipsas etiam herbas magno sumtu ac luxu condire cœperunt: præsertim cum lege Cæsaris sumtuariâ modus esset piscibus præfinitus; & aliis obsoniis, exceptis iis quæ è terra nascerentur. Hinc Cicero lib. vii, epist. xxvi ad Gallum: *Lex sumtuaria, quæ videtur λιτότητος [5] attulisse, ea mihi fraudi fuit. Nam dum volunt isti lauti terrâ nata, quæ lege excepta sunt, in honorem adducere, fungos, helvellas, herbas omnes ita condiunt, ut nihil possit esse suavius. In eas cùm incidissem in cœna augurali apud Lentulum, tanta me διάῤῥοια [6] arripuit, ut hodie primùm videar cœpisse consistere. Ita ego, qui me ostreis, & murænis facile abstinebam, à beta, & malva, deceptus sum.* Ita videmus, ut herbarum non modò sit usus ad alimoniam; sed etiam abusus ad luxuriem. Nec propterea omnia herbarum condimenta culpamus: sed luxum. Siquidem ea est bonitas Dei, ut etiam ea nobis concederet, quibus plantæ conditæ non palato solùm ac stomacho forent gratiores, sed etiam salubriores. Atque adeo sunt ejusmodi ab ipsis plantis: ut piper, oleum, omphacium, acetum: item rosarum liquor stillatitius; qui & ipse tragematis, & placentis, delicatiorem gratioremque saporem præstat. Quid dicam de sacchāro, sive zuccaro, ut Arabes vocant? Nam & sacchāro in plantis est locus; quando vel è cannis saccharinis nascitur, vel ex haoscer, Indica arbore, vel ex herba, quæ Arabibus, & Ægyptiis Tigala dicitur, unde ubi à vermiculo fuerit erosa, mira ratione resudat, atque in grandinis modum concrescit: ut est apud Cæsarem Scaligerum Exercitatione clxiv.

[5] λιτότης, tenuitas.
[6] diarrhœa.

CAPVT XIII.

De arboreis fructibus, & quorundam fruticum. Laus hortorum præ macellis. Conjecturæ doctæ de arbore scientiæ boni & mali, ac vitæ. Arborei fructus, vel sunt æstivi, vel auctumnales. Etiam æstivos durare posse, si duro sint cortice. Qui fructus antecœnio, vel pòst conveniant. Cerasa acida dulcibus præstant. pruna siccata recentibus. Mala

in

in hyemem adservata commendantur. Mala medica, citria, aurantia, ejusdem esse speciei. Aurea Hesperidum mala quæ. Chrysomela & aurantia differre. Persica, & Persea arbores quantum distent. Persicæ pomis vix innocentior cibus, si vetus vinum adbibas. Malum Punicum etiam dicitur granatum, & unde. Pyra cocta alvum subducunt. Ficus post glandes melioris vitæ Græcis initium. quantopere nutriant. quomodò sumantur. species. Cauniæ laudatissimæ. Olearum genera. Oleum cujus temperamenti. Mora quotuplicia. virtus. Mespila & sorba parum distare, ut magis & minùs adstringentia. Dactylorum laus. nævus. 49 genera. Dactylis capitur Augustus, unde, & à quo. Vvarum gloria. minùs tamen nutriunt ficubus. dulciores calidiores. Vvæ ollares. fabriciæ, quæ. Vvæ passæ salubres. Piper fructus arboreus. triplex. Zingiber planta per se. Cappares lieni amicæ.

AD arboreos nunc fœtus accedo. Ad arborum verò, & universè plantarum commendationem plurimùm facit, quòd Deus non constituit hominem penes macellum, vel laniarium, ubi bestiæ mactarentur: sed in paradiso, sive horto Edenis: ubi & arbores ei, & herbas dedit in cibum: ipsam quoque arborem vitæ: solam verò excepit arborem scientiæ boni, & mali. Nec est, quòd aliquis cum nonnullis dicat, paradisum mysticè debere intelligi; ac pariter duas hasce arbores. Nam de paradiso abunde varii refutarunt. Quodque ad arbores duas, hæ quoque & naturales fuere, & mysticæ: haut aliter ac rupes in diserto, quæ, Mose percutiente, aquam effudit, vera erat rupes, & mysticè Christum designavit: & serpens à Mose erectus in deserto ex ære erat vulgari, & Christi passionem adumbravit. Similiter nempe & duæ istæ arbores, veræ erant arbores: sed illa vitæ sacramentum fuit immortalitatis, dum Deo obediretur: & altera mortalitatis, simulac lex divina transiliretur. Arborem illam, quæ cognitionis boni malique erat, ficum fuisse Indicam variis argumentis comprobat Goropius Becanus. Et pro eo est, quòd à Mose traditum est, Adamum se, mox comesto fructu vetito, ficûs foliis contexisse. Vt parum sit verisimile ab arbore, sub qua peccarant, aliam ad arborem concessisse: præsertim cùm Moses addat, primos parentes sub medio ligni, sive arboris, se abscondisse: ubi non alia videtur arbor intelligi, quam sub qua peccarant. Et ficus Indicæ arbor latibulum optimum præbuerit, quia multiplicem habet truncum. Vnde sub umbra ejus, tamquam tabernaculo, conquiescere homines solent, ut traditum Theophrasto. Quæ arbor vitæ fuerit, non tam clarè ex scripturis dilucet. Interim, si conjecturæ indulgendum, videtur vitis fuisse. De cujus plantatione Noachus post diluvium sollicitus fuit: & unde liquor expressus vitæ conservandæ imprimis conducit. Vnde & Christus se veram esse vitem pronunciat, cui nos, ut palmites, inserimur: ac mundo abiturus, fructum vitis, sacramentum nobis esse voluit sanguinis sui, quo à peccatis mundamur, & alimur ad vitam æternam. Vt vel hinc satis verisimile fiat, non aliam fuisse arborem magis ad hoc aptam, ut in medio paradisi posita, vitam significaret æternam. Verùm à mysticis ad apertiora veniamus. Quale est quòd fœtibus arborum ac fruticum debemus tot sapores annuos, quibus constant mensæ secundæ: ut est apud Plinium lib. XII, cap. I. Nempe est succus, ut idem ait lib. XV, cap. XXVIII, *pyro vinosus, olivæ pinguis, uvis dulcis, aquosus prunis, sanguineus moris, candidus uvis albis, lacteus ficis, spumeus persicis; & si odorem spectes, malis acutus, persicis dilutus, citreis acerrimus.* Ac magis se aperiet hæc varietas, si animum circumferamus per tot arbores pomiferas, bacciferas, nuciferas, glandiferas. Imò & vites hujus sunt loci, quando & uvæ sunt in cibis: præcipuè mensis secundis. Ac frutices quoque huc conferre, corylus arguit. Vt taceam rosmarinum, tot ciborum condimentum. Sed quid saporibus insisto? cùm majoris multo sit nutriendi facultas. Quæ tamen mirè & ipsa variat, ut convẽnit in tam vario hominum temperamento, ac diversa adeo constitutione. Operæ erit, si hanc rem pluribus explicemus.

Arborei fructus vel sunt ὡραῖοι, sive æstivi, vel ὀπωρινοί, sive auctumnales: Priores sic vocantur ἀπὸ τῆς ὥρας, hoc est, eo æstatis tempore, cujus medio Canicula oritur. Posteriores sic dicuntur ἀπὸ τῆς ὀπώρας hoc est auctumno: quomodo interpretatur Martialis libro. . .

Si daret auctumnus mihi nomen, ὀπωρινὸς essem;
Horrida si brumæ sidera, χειμερινός.

Propriè verò ὀπώρα, tempus inter ortum Caniculæ, & Arcturum: ut ex Hippocrate videmus. Ὡραῖοι, ut præcoces, sic fugaces: ὀπωρινοί, ut serotini, ita reponi, ac conservari idonei. Quæ tamen sic capienda, ut solùm id intelligatur secundùm quòd maximam fit partem. Nam & fructus æstivæ horæ, unde ὡραίοις esse nomen dicebamus, durare possunt, si duriori sint cortice, ut quæ ἀκρόδρυα dicuntur; velut nuces, amygdalæ: cujusmodi icciroo ad ὀπώρινα potiùs referuntur. Ex hisce fructus ὡραῖοι vim obtinent humectandi, refrigerandi, & solvendi aluum: ὀπωρινοὶ tardiùs concoquuntur, atque alvum duritie suâ adstringunt. Æstivi etiam hoc habent, quòd maturi sint magis, ob calorem æstivum. Minùs maturi auctumnales ob solem declinantem, & aëris inconstantiam, qui nunc calidus, nunc frigidus, sæpe etiam humidus ob imbres crebros: unde fit, ut fructibus multum insit humoris crudi, ac superflui: à quo κακοχυμία [1], ac varii morbi. Æstivi antecœnio conveniunt: ut sunt cerasa, mora, pruna, fraga, persica præcocia, & ejus generis alia. Nam si in bellariis sive postcœnio comedantur, quia citò vitiantur, cruditatem gignunt. Nunc frigore

[1] *malus succus vel humor.*

 gore

gore suo stomachi calorem temperant, & alvum molliunt humore suo. Autumnales verò magis conveniunt postcœnio sive mensæ secundæ: cujusmodi sunt mala, pyra, nuces, cydonia, mespila, castaneæ, & hujusmodi alia: quæ si initio sumerentur, quia pleraque adstringendi vim habent, duritie suâ alvum indurarent. Nunc os ventriculi magis comprimant, stomachum roborabunt, ac facient, ut alvus citiùs solvatur. Hæc universè de fructibus arboreis dicta sunto. Nunc particulatim de iis videamus.

In fructibus æstivis nulli cedunt cerasa: quæ non modò ob vinosum saporem grata sunt: sed etiam corroborant, ac pinguefaciunt, ut est argumento, quod nunquam passeribus jecusculum est majus, quàm quo tempore cerasa esitant. Eoque audiendus non est Simeon Sethi, qui esse κακόχυμα [1] tradidit, sed adversante Diphilo Siphnio, apud Athenæum: cum ait esse stomacho grata, parum nutrire, sed bonum succum gignere. Interim non omnium parem esse rationem putandum. Nam quæ dulcia sunt, quia facilè adeò corrumpuntur, stomacho nocent, ac putridos gignunt humores. Pontica verò, sive acida, modò recentia sint, præsertim si simul caro nuclei comedatur, abstergunt pituitosum stomachi humorem: bonum etiam succum generant. Arbor, ut Plinius [2] & Servius [3], docent Romam apportata à Lucullo post Mithridatem, & Tigranem victos. Græcis verò multò ante cognita fuit; cùm apud Athenæum meminerit Diphilus, qui sub Lysimacho vixit. At inter cæsum à Nicatore Lysimachum, & Mithridatem victum à Lucullo, amplius est duobus seculis. Itaque nec cerasis nomen datum, quia cerasum Lucullus apportaret: quod putavit Athenæus, & Isidorus. Quin ipsi oppido id nomen à cerasorum copia: quod & vocabuli ἀναλογία [4] indicat. Valde autem ratio fugit Servium, cùm in II Georg. scribit, fuisse quidem in Italia cerasum: sed durum, dictumque cornum: atque inde mixto nomine vocatum esse cornocerasum. Planè enim cornus, & cerasus, specie differunt.

[1] pravi succi.

[2] lib. 15. cap. 25.

[3] in 2 Georg.

[4] ratio, proportio.

Etiam ex Asia Romam deportata sunt pruna: ac similiter inde vocem acceperunt. Nam cùm Græcorum aliis pruna dicantur κοκκύμηλα, Asiaticis prunum sylvestre quòd Græcè ἀγριοκοκκύμηλον, vocatur πρυμνίον; ut est apud Galenum lib. VII Simplicium, & lib. II de Aliment. Facult. cap. XXXVIII; ac inde apud Aëtium, & Æginetam. Sunt ea εὐστόμαχα [5], si fuerint siccata: recentia verò κακοστόμαχα [6]. Sic enim concilianda ἐναντιοφανῆ [7] illa apud Dioscoridem. Parum nutriunt, ventrem interim refrigerant, ac subducunt, teste Galeno lib. II de Aliment. facult. cap. XXXI. Præcipua olim laus Damascenis, quia mediocriter refrigerant & humectant. Nunc maximè commendantur Hispanica, quæ Damascenis suaviora. Interim sive recentia, sive etiam siccata comedas, multum robur iis stomachi imminui. At pessima ἀγριοκοκκύμηλα [8], sive pruna sylvestria, quæ vulgo *pruneola* nominant. In medicamentis tamen iis locus ob vim adstringendi, ac sistendi alvi.

[5] accommodata stomacho.

[6] ingrata stomacho.

[7] quæ videntur contraria.

[8] Galeni Loca adeunda, & libri de aliment. facult.

Mala, ut est apud Varronem in IV de L. L. sic dicuntur à Dorico μᾶλα, pro μῆλα. Hæc pro sapore, viribus etiam variant. Austera succum habent frigidum, & crassiorem, ac conveniunt stomacho calido. Acida habent succum frigidum, sed tenuem: magisque conducunt, si stomachus sit repletus crasso ac viscoso humore, quem acida incidunt, ac detergent. Dulcia, quia calidiora, frigidis stomachis aptiora. Immatura nocent; sed & matura, si immodicè sumas. Nec tam laudanda, quæ recentia à matre, quam in hiemem, vel etiam ver adservata. Vnde Iuvenalis Sat. XI:

— Et odoris mala recentis
Nec metuenda tibi, siccatum frigore postquam
Autumnum, & crudi posuere cubilia succi.

Vbi & caussam addit, cur illa diutiùs adservata præstent: nempe quia deposuerint crudum ac flatulentum illud. Quod & traditum Galeno in Concilio pro puero epileptico, cap. V. Videlicet maturitatem, quàm non plene à Sole nancisci potuerunt, hanc ab ætate accipiunt. Præterea etiam, si assentur, frigidus ac crassus succus corrigitur. Nullis verò æque à recentioribus ac flatulentis cavendum, quàm phthisicis, vel hecticâ laborantibus. Nam flatus venas pulmonis extendunt, unde earum ruptura, hinc sanguinis sputum. Atque ex his liquet, cautè capi oportere, quæ ab Averroë in Colliget, sive Collectaneis potiùs, citra distinctionem scribuntur: nempe, secundùm interpretem, rudibus his verbis: *Poma generant grossam ventositatem in secunda, & tertia digestione, & possunt inducere phthisim, & hecticam, quia flatus ab illis elevatus habet proprietatem ad erodendas arterias pulmonis.*

Mala Medica, sive Assyria ex eo sic dicta, quòd ex Media, & Assyria, primitus in Græciam, atque Italiam, fuerint adlata. Egregiè ea describit Maro lib. II Georg. Sub his malis continentur tum citrea, tum quæ aurantia, quæque limonia nuncupamus. Imò & quæ Itali vocant poma Adami, ob opinionem eam vulgi, hoc genere degustato à primis parentibus, peccatum introiisse in mundum. Hujus mali arbori surculum citreæ aurantiæ, vel limoniæ utiliter inseri, à pluribus accepimus. Appulejus in opere de arboribus, (ut est apud Servium in II Georg.) citrum à Medica diversam scribit. Sed enim strictiùs usus est vocabulo; vel Medicæ, vel citri; quando & Hesychius κιτρίον dicit pomum esse Indicum. Quamquam & Indicum hîc capere possis pro Orientali: quomodo veteres esse locutos, dictum nobis lib. I hujus operis, cap. XXVI, & alibi. Dubium verò utrum aurea Hesperidum mala sint citria sive Medica, an verò Cydonia. De Medicis adversari illud videtur, quod hæc, ut nomen Medicorum testatur, advecta sint

sint ex Oriente: at illa Hesperidum statuantur in Africa. Sed opinioni huic adversatur Martialis, qui lib. XIII, epigr. XXXVII, ubi lemma de malis citreis, scribit:

Aut Corcyraei sunt haec de frondibus horti,
Aut haec Massyli poma draconis erant.

Atque apud Athenaeum etiam quaedam pro hac legas sententia.

Malum Cotoneum, Graecis κυδώνιον, à Cretae civitate sic dictum, multa lanugine vestitur: unde Maro de eo:

Ipse ego cana legam tenera lanugine mala.

Secundum Columellam, & Plinium continet struthea, chrysomela, & mustea. χρυσόμηλα ad verbum sonat *aurea mala*. Et sic appellat Maro Ecloga III. Scio, multos putare, intelligere eum mala, quae Aurantia vocamus. Sed haec ad mala citrea pertinent, quae nec dum tum temporis, imò nec Plinii aetate, in Italia crescebant: sed è Media & Assyria, tarde postea sunt apportata: unde iis Medici, & Assyrii mali nomen. Quomodo igitur, ea mittere potuit Menalcas? cujus haec verba:

Quod potui puero sylvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi, cras altera mittam.

Cydonia vero num difficile erat pastori mittere, quia passim in Italia nascebantur. Adde quod chrysomela clarè in cydoniis referuntur ab antiquis: at citrea, ut & Aurantia, nunquam. Facilè autem assentio Pierio Valeriano, qui in Hieroglyphicis arbitratur, non alia esse mala Hesperidum, quam aurea, sive chrysomela. Cydonia haec non ab odore modò commendantur: sed etiam à medicina multiplici; ut in medicamentis inferiùs dicetur.

Persica mala sic dicta à Persia, unde primùm advecta. Haec, quia refrigerant, prosunt stomacho aestuanti, quia imminuunt fervorem. Sed non edenda, nisi matura, & à cibo: continuò etiam, ubi manducata, non mustum quidem, quod Schola Salernitana praecipit; sed vinum est bibendum vetus. Atque hinc liquet, quod Plinius ait lib. XV esse *innocua, & expetita aegris*. Quodque idem scribit lib. XXIII, cap. VII, *nec esse eis pomis innocentiorem cibum*. Aut quod Dioscorides ait esse εὐστόμαχα, καὶ εὐκοίλια, *stomacho, & alvo accommodata*. Galenus sanè de alimentorum facultatibus, cap. XIX, facilè ait corrumpi, & malum gignere succum. Quod & proditum Aeginetae lib. I, cap. XVIII. Addit deteriora esse praecoquis, sive Armeniacis: quae teste Dioscoride [a], è minoribus Persicis erant; ac *praecoqua* videntur dicta, quòd citiùs aliis maturescerent. Ex *praecoqua*, ut Martialis [b] vocat, factum est βερίκοκκα, sicut appellat Simeon Sethi. Nec dubium, quin ex alterutro corruptum sit Gallicum *abricoqua*: quod & obtinet apud Belgas. At vide ne Persicam, & Perseam arborum confundas, uti factum à Columella lib. X, Nicandri scholiaste, & Isidoro. Clare enim distinguunt Plinius lib. XV, cap. XIII, & Galenus lib. II de compos. Medicam. Item Dioscorides, Aetius, Aegineta, qui distinctè de iis egerunt. Malum Punicum est, quod à copia granorum vulgo dicitur granatum. Graecis ῥοὰ, Boeotiis σίδη, de quo vide Athenaeum ex Agatharcide. Ejus mali quoniam tria grana gustasset Proserpina, ab inferis eam reducere non potuit Ceres: ut Ovidius IV Fastorum ait:

Rapta tribus, dixit, solvis jejunia granis,
Punica quae lento cortice poma tegunt.

Vim habet roborandi stomachum: sed parum nutrit.

Pyra Graecis ἄπια, forte ex eo, quia abundaret iis Apia, sive Peloponnesus, indéque ad Graecorum alios sint devecta. Sanè id verisimilius, quàm ut à pyris nomen sit datum regioni; uti maluit Etymologus Graecus. Pleraque de his liquent ex iis quae de malis diximus. Facilius interim concoquuntur, etiam magis nutriunt, quia sunt substantiae densioris. Sed recentia ac cruda serosum gignunt succum, inflant, & colicum afferunt dolorem: ut est apud Simeonem Sethi, & Avicennam. Eo post esum eorum bibendum vinum: ut haec mala evitemus. At pyra cocta stomachum levant, & corroborant, etiam subductionem alvi juvant: expedit verò comedere post ciborum alios. Vide quae de pyrorum facultatibus refert Galenus lib. VI Simplic. & lib. II de aliment. facult. cap. XXIV. Quam varia autem pyrorum genera fuerint, dicet Plinius lib. XV.

Ficus Graeci melioris vitae initium dixere, postquam eas reperit Phytalus heros. Nimirum quia antea glandibus vescerentur. Est de hoc epigramma apud Pausaniam in Atticis, ubi ἱερὰν συκῆν, *sacram ficum* vocat. Multa item, ac pulcra, de ficubus legere est apud Athenaeum libro III. Sunt verò minus mali succi, quàm pomorum alia. Praeterea admodum nutriunt. Vnde & συκωροὶ sive ficuum custodes, cibo hoc caeteris solent esse obesiores. Sed non est obesitas ea diuturna, cùm postea detumescat corpus. Et potuit hoc inter alia movere Pythagoram exercitatorem, ut athletas, cùm prius ficubus gauderent, ad carnes traduceret, teste Plinio lib. XXIII, cap. VII. Magnum verò salubritatis argumentum est, quòd Galenus ipse ab anno duodetrigesimo usque ad senectam, cùm aliis omnibus abstineret ὡραίοις, ficus tamen comederit, & uvas. Interea hoc vitii habent, quòd pediculos gignant; sive quòd in corporibus impuris putrescant, sive quia in puris sanguinem tenuem gignant, qui ob subtilitatem ad exteriora se recipiat, ac pituitosos secum humores attrahat. Demetrius Scepsius, ut ex eo tradit Athenaeus, ait, ficus voci incommodare: ac Hegesianacta historiarum scriptorem, cum initio pauper, egregium evasisse histrionem in agendis tragoediis: atque hoc ex eo provenisse, quia annis duodeviginti hoc cibo abstinuisset. Credo id inde, quod glutinosae sint indolis: ut vel ex eo liquet, quòd manibus, si tractentur, adhaerent. Veteres edisse, cum sale, thymo, & aceto ex eodem

[a] lib. I. cap. de pomis.

[b] lib. 13, epig. 46.

Athenæo videre eſt. Alii cum aceto, vel garo comedebant, teſte Galeno. Hodie multi cum ſale, & pipere comedunt. Cauſſa horum, quod iſta attenuent viſcidum humorem, qui alioqui renes, ac lienem, obſtruit. Ac eandem ob cauſſam, iis comeſtis, largiùs bibendum, ne diu nimis ſtomacho inhæreant. Vtrum aqua calida, an gelida præſtet, diſputatum olim Heraclidæ Pontico in Convivio, teſte eodem Athenæo. Qui calidam commendarent, eo ſe tuebantur, quod manus facilius calidâ mundentur. Qui frigidam præferrent, ajebant eam gravitate ſua magis fundum petere ventriculi, atque inde ficus protrudere. Sed alii prorſus merum prætulere; ut cruditas corrigatur. Is mos hodie Italis. Hiſpani, quia calidiori vivunt ſolo, aquam cenſent potiorem. Quia verò lentore ſuo obſtruunt, eò cum amygdalis comedi præſtat: ut Galenus ait libro de cibis boni malique ſucci. Vel ante cibum comedendæ cum pipere, vel zingibere; aut thymo, origano, vel hyſſopo.

Nec dubium tamen, quin ea, quæ diximus, multùm varient in tam multis generibus. Quorum præcipua, Romanis quidem cognita, Columella recenſet lib. x.

At gravis Arcturi ſub ſidere parturit arbos
Livia, Chalcidicis, & Caunis, æmula Chiis,
Purpureæque chelidoniæ, pingueſque mariſcæ,
Et calliſtrutis roſeo quæ ſemine ridet,
Albáque, quæ ſervat flavæ cognomina ceræ,
Sciſſa Libyſſa ſimul, picto quoque Lydia tergo.

Ex his verò claræ admodum Cauneæ, Ciceroni etiam memoratæ in libris de Divinat. ubi ſermo de femina, quæ cum Craſſus ad Parthos proficiſceretur, proclamaret *Cauneas:* id mali ominis viſum, quia videretur deterrere Craſſum ab itinere. Hoc non facile capiant, qui ignorant Romanis v conſonum ſonuiſſe ut Germanicum w, eoque *cave* pronunciatum, tanquam *caue*. Nihil igitur mirum, ſi cùm diceretur *Cauneas*, id ita interpretaretur, quaſi dixiſſet, *cave ne eas*. Quæ verò ab urbe Cauno Cauniæ, eæ à regione Caria, in qua Caunus, caricæ. Quod clare indicat Cicero loco ante dicto, verbis iſtis: *Cùm M. Craſſus exercitum Brunduſi imponeret, quædam in portu Caricas Cauno advectas vendens, Cauneas clamitabat.* Caricas etiam vocat Ovid. I Faſt. Seneca epiſt. LXXXIX, atque alii. Item celebris etiam Chia ficus ſic dicta, quia in Italiam tranſlata è Chio, Ægei maris inſula. Meminit Athenæus lib. III. Duo ejus bona celebrat Martialis lib. XIII, epigr. XXIII. Nempe quod ſitim reſtinguit, & quod pro ſale eſſe poſſit. Hæc enim ſententia eſt illorum verborum:

Chia ſeni ſimilis Baccho, quem [a] *Setia miſit;*
Ipſa merum ſecum portat & ipſa ſalem.

[a] *Sic pro quam reponendum.*

Nimirum comparat Chium ficum cum veteri vino, è Setino Campaniæ agro miſſo: atque ait in eo convenire, quòd utrumque pro ſale ſit, & ſitim relevet ac ſedet, ut vino eam ſiſti non ſit opus. De ſiti minus mirandum quando universè ab Hippocrate in ſecundo de diæta ſcriptum: σῦκα χλωρὰ ὑγραίνειν, *virides ficus humectare.* Item celebres calliſtruthiæ: etiam Plinio memoratæ lib. XV, cap. XVIII. atque addit, eædem & *paſſariæ* dicebantur. Iulius Capitolinus, in vita Clodii Albini: *Nam & quingentas ficus paſſarias, quas illi calliſtruthias vocant, jejunum comediſſe dicit.* Chias memorat Martialis lib. XIII, cap. XXIII; ubi eas & vinum redolere, & ſalſas ait. Chelidoniæ ſic vocatæ à colore hirundinis, quia ἐρυθρομέλανες [a], ut eſt apud Athenæum in XIV: Chalcidicæ, & Chiæ, & Liviæ, etiam mentio apud Plinium lib. XV, cap. XVIII. Item mariſcarum, de quibus & Cato. Adhæc Libyſſæ, ſive Africanæ ficus. Atque idem Plinius memorat, Columellæ indictas: Rhodias, Tiburtinas, Pompejas, Herculaneas, Saguntinas, Tellianas. Præter hæc genera quæ ex Columella, & Plinio, diximus, varia etiam genera refert Athenæus libro III: ut Atticas, Laconicas, Phibaleas, erineas ſive caprifici, vel agreſtes, oporobaſilidas, coluras, Phorinias, Megaricas, Rhodias, Africanas, Taxalias, Hæmonias, ſive Parias, Amadeas, Nicyleas, Regias, Colyphra, Glyciſidas, Cydoneas, Coraceas, Cyprias, Leucomphalias, Protericas, ſive primarias, Cirrhocœladias, Hyladias, ſarcelaphæas, Lapyrias, Picridias, Dracontias, Leucophias, Melanophias, Creneas, Mylaicas, Aſcalonias, Trallianas. Sed non video, cur his debeam inſiſtere. Vix enim ullus eorum uſus, niſi ad ſcriptores antiquos melius intelligendos: atque is ipſe eo minor, quod ſcriptores, ubi tot generum mentio, maximam partem deperierint.

[a] *pulla.*

De olearum variis generibus, agit Columell. lib. v, cap. IIX.

Oleo priùs inungebant veteres carnes, & piſces, quos aſſarent. Galenus lib. XI de ſimplicibus Medicam. eo id factum ait, ne exteriores partes vi ignis exurerentur, ac interiorum partium actio vel coctio impediretur. Altera etiam ratio eſt, ne proprius eorum quæ aſſarentur humor foras proflueret. Nam oleo obturante meatus extimos, nequit exire humor interior. Quam cauſſam adfert, ac pluribus illuſtrat Hieronymus Mercurialis lib. I Var. Lect. cap. XVI. Eſt verò oleum cætera calidum, igneæque naturæ: eoque contrariæ virtutis ac aqua: & hæc ratio eſt, cur licet utrumque ſit humidum, aqua tamen, & oleum, commiſceri non poſſint. Vti nec commiſcentur aqua, & gummi maſticis; quia gummi hoc itidem igneæ naturæ, eoque facile flammam concipit. Contra ceraſorum, miſcetur aquæ, imò in ea reſolvitur. Nempe quia gummi hoc naturæ eſt aqueæ.

Mori poma ſtomachum refrigerant, ut ait Plinius lib. XXIII, cap. IV. Ac præſertim id faciunt immatura, qualia alvum adſtringunt. Matura verò dulciaque, ſi prius aqua abluantur, & à jejuno adſumantur ſtomacho, ventriculi ac jecoris æſtum temperant. Poſt alios adſumta cibos facilè corrumpuntur. Vt ſtultitiam Catii cenſeam ab Horatio rideri, cùm lib. II, ſat. IV, ſcribit: — *Ille ſalubres*

Æſtates

Æstates peraget, qui nigris prandia moris
Finiet, ante gravem quæ legerit arbore solem.

Is enim peccat, cum mora nondum à sole calefacta nimis refrigerent, & à cibo sumta facilè cum cibis putrescant. Κακοςόμαχα[1] esse ait Dioscorides: sed adversante Galeno.

[1] incommoda stomacho.

Etiam mora appellant, ruborum fructum, qui Græcis βάτινα. Vnde Ovidius I Metam.

— *Dans hærentia mora rubetis.*

Ac similiter IV Fast. item Columella lib. V, cap. X. Sed hujusmodi magis adstringunt, & stomacho molestiam gignunt, etiam capitis dolorem creant, si largius comedantur. Itaque paucis is cibus in deliciis: sed agricolis libens relinquitur.

Etiam Servius ad illud Ecl. III,

— *Et humi nascentia fraga:*

Interpretatur *mora in herbis nascentia*. Ea grata sunt ob vinosum saporem, & odoris fragrantiam. Sed multum refrigerant: eoque è vino saccharo adsperso comedi solent.

Mespila magis in medicamento sunt, quam alimento, ut Galenus docet lib. II de facult. alim. cap. XXV. Quare hic de iis illud solum dicam: alimentum præbere exiguum ac frigidum, sed habere insignem adstringendi vim, eoque stomachum roborare, atque alvum lubricum sistere. Vtrum verò Arabum *azarola* mespilorum genus sint, vide apud Manardum lib. X, epist. I. Vbi & vocem eam ad Neapolitanos ait provenisse ab Hispanis, hos à Pœnis, ut alia multa, accepisse.

Nec multum à mespilis distant sorba: sed minùs adstringunt; ac ubi maturuerint, suavioris sunt fructus.

Dactyli, sive palmulæ, palmæ arboris fructus, in cibo celebrantur: ut Plinius ait lib. XIII, cap. IV. Nec leviter eas commendat, quod sancti aliquot viri, ut Hilarion, Paulus, Antonius, hoc uno cibo vitam in eremo traduxerint. Est alioquin iis succus crassus, ac lentus: eoque lienem ac hepar obstruunt. Dulciores etiam facilè in bilem abeunt, ut adstringentes in pituitam. Cùm verò undequinquaginta, secundum Plinium, eorum genera sint, præcipua palmularum sunt, Caryotæ, & Ægyptiacæ sive Thebanæ; omnes vero hoc habent commune, quod sint dulces, & adstringentes: sed Cariotæ minus adstringunt: Thebanæ sunt minoris dulcedinis. Caryotæ dicuntur, non à καρύα, hoc est nux, quæ Isodori sententia est, quasi dicas, nucales, hoc est nucibus similes: sed à κάρη, hoc est caput, quia illud aggravant: quam nominis rationem Plinius[2] adducit. In caryotis fuere Nicolai, sic dicti ab Augusto in honorem summi & undecunque doctissimi Nicolai Damasceni; qui cum iis sciret capi Cæsarem, ei crebro è Syria mittebat: ut auctor est Plutarchus in Symposiacis, lib. VIII, quæst. IV. item Athenæus. Romanis etiam mos muneri mittere dactylos latentes & conclusos in ramo, unde dependebant. Is ramus, Polluce teste, dicebatur ἐλάτη, vel σπάθη, aut σπαθάλιον: unde apud Martialem lib. XIII, epig. XXVII, sub lemmate Spathalium caryotarum:

[2] lib. 13. cap. 4.

Aurea porrigitur Iani caryota Calendis.
Sed tamen hoc munus pauperis esse solet.

Quia verò & ramus ille, unde pendebant, φοῖνιξ, sive palma dictus συνεκδοχικῶς[3], & Statius Papinius ait primo Sylvarum:

[3] partem sumendo pro toto.

— *Et latente palmâ*
Prægnantes caryotides cadebant.

Scriptum id carmen Kal. Decembribus Saturnalibus: unde liquet tum etiam mitti solere, non Ianuariis solùm. Etiam in cibis erat arboris ejus summitas. Xenophon lib. II περὶ τῆς Κύρου ἀναβάσεως vocat ἐγκέφαλον[4], ubi narrat ut Græci id milites comederint. Imò & sic appellant Theophrastus, Strabo, Plutarchus, Galenus. At Dioscorides appellat ἐγκάρδιον: nempe quia Græcis cerebrum etiam dicitur ἔγκαρ, vel ἔγκαρον, quia sit ἐν κάρῃ, in capite. Nam κάρη caput. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Dulcis medulla illarum in cacumine, quod cerebrum appellant.* Ac Plutarchus quoque lib. de tuenda va etudine, dulce esse agnoscit: sed capitis dolorem adferre. Ac similiter Xenophon loco antè memorato: Addit exarescere palmam, cui id ademtum. Qua de re & antea dictum, cum de radicis natura ageremus.

[4] q. d. cerebrum.

Uvarum magna est gloria, si prorsus maturuerint. Minus tamen ficubus nutriunt: plus fructibus cæteris: præsertim quæ plus carnis habent, quàm succi. Interim hoc commune habent cum ficubus, quòd ubi quis alterutro fructu habitior est factus, eo vesci desuescat, breviculo tempore detumeat caro, quia flaccida inde est, non solida. Dulciores uvæ sunt calidiores: unde est quòd sitim pariant. Frigidiores sunt acidæ, & austeræ: quales stomacho nocere, & concoctionem turbare, Galeno traditum est libro de Alimentorum Facultatibus. Folliculi, & nuclei, sive vinacea, meliùs exspuuntur, reservata carne cum succo. Nec enim stomachus concoquere possit. Ex iis quæ vindemiæ tempore diutius adservarentur, salubriores erant pensiles, quia dum funiculo dependent, ventilantur. Meminit *pensilium* Horatius lib. II, sat. II, & Plinius lib. XV, cap. XVII: ubi ait, in granariis solere suspendi, ac pulverem iis prodesse. Dispar earum ratio, quas in olla reconderent, quæ *botryones* dictæ, & *uvæ ollares*. Vtraque appellatione usus Martialis: ut videre est lib. XI, cap. XXVIII, & lib. VII, cap. XIX. Ac in vett. glossis legas: *Βοτρυόνες, uvæ, condititii racemi.* Etiam in fabrorum officinis adservabantur: ubi fumus fabrilis, sicuti vinis, gratiam iis adferre solet; quemadmodum Plinius ait lib. XIV, cap. I: præsertim Albanis: unde Horatius lib. II, sat. IV:

Rectius Albanam fumo duraveris uvam.

Hujusmodi uvas Fabricias vocat Theodorus Priscianus in Logico, cap. XIII. Etiam fabrilium harunce meminit Cælius Aurelianus lib.

lib. IV Tardarum Pass. cap. III. In aquis cælestibus servatæ, minus suaves, sed magis salubres: secundum Plinium.

Uvæ passæ, quas Græci vocant σαφίδας, & ἀσαφίδας, item σταφίδας, salubres sunt, quia haut facile putrescunt, & crudos humores concoquunt: ut apud Galenum est lib. VIII de compositione Medicamentorum secundum locos, cap. VII. Minutæ verò illæ colore nigro, quæ Corinthiacæ dicuntur, ...

Est & arboreus fructus piper, proveniens non quidem in Caucasi montis parte mari Erythræo obversa, quod traditum Plinio [1], & Philostrato [2]: sed in Malabarica regione, cujus caput Calecutium, unde & piper Calecutianum vocatur. Ac unus è veteribus Arrianus id scivisse videtur in Periplo maris Erythræi. Verùm, & aliis crescit locis: etiam in novo orbe; ut, quod dicitur Americanum, vel piper longum Monardi; estque calidius, ac siccius eo, quod ex Oriente advehitur. In pipere mira relucet Dei providentia. Nam piperi imminet folium, quod pluviæ pondere pressum in folium suum subsidit, & à pluvia defendit ne calorem, siccitatem, & odorem deperdat: cessante autem pluvia, à Sole exsiccatur, & paullatim à pipere, cui imminebat, adsurgit. Est piper triplex; album, nigrum, longum: ex quibus confit, quod διατριωνπιπέρεων dicitur. Valde autem falluntur, qui putarunt zingiber esse arboris piperis radicem. Etsi & ipsum zingiber, atque adeo optimum in Malabara prope Calecutum crescat. Sed omnino sunt à plantis diversis. Interim & zingiber, & piper, aromatica sunt, sed sic ut plus habeant acrimoniæ, quàm aromatici, majorisque sint usus in culina, quàm medicina. Vtraque in condimentis concoctionem calore, & acrimonià suâ juvant, pituitam & excrementitios humores incidunt, & corrigunt. Interim quia vehementer calefaciunt, magis conducunt senibus, quam juvenibus, pituitosis, quam biliosis, in crassis eduliis, quam tenuibus, hiberno tempore quàm æstivo. Præterea nec piper in minimum pulverem redigi debet, quale per corpus dispersum, accendit sanguinem, & hominem emaciat. Atque ad hæc mala evitanda, ne quidem nimis multum, vel crebrò nimis, cibis addendum.

Capparis prodest, si prima mensa assumatur ex oleo, & aceto. Nam ὄρεξιν [3] excitat, dum pituitam ventriculo deterget. Interim, ut Galeno quoque proditum, parum nutrit. Vt omnino non tam ei locus sit in alimento, quàm medicamentis idque ob attenuandi & extenuandi facultatem, qua lieni, & hepati prodest, ut postea dicetur.

[1] lib. 12. cap. 7.
[2] lib. 8 de vita Apollonii, cap. 1.
[3] appetentiam cibi.

CAPVT XIV.

De nucibus, & arundinum succo. Nux ab Hebræo. vox omnibus fructibus duriori tectis operimento communis: magis tamen propriè juglandi, & avellanæ. Inglans, quasi Iovis glans dicta. Avellana, ab oppido Abella. Inglandes minùs nutriunt avellanis. Amygdala, voce Græca, à striis, ac scarificatione nuncupata. Amygdalæ duplices, dulces, & amaræ. Arbor prognostica fertilitatis anni, & quî hoc. Castaneæ unde. difficulter concoquuntur. Nuces pineas multùm nutrire. Pistacia grata stomacho. Quernæ glandes, nunc suum cibus. Saccharum, succus arundinis. ejus multivarium usum veteribus non sic perspectum fuisse, atque nunc.

NUx dicta non à nocendo, quia capiti noceat, vel quia umbra noceat segeti: sed ab Hebræo לוז, *luz*, quod generatim nux, ac particulatim amygdalus: ut Genes. XXX, 37. ubi vertitur ἀμυγδαλίνην, & καρύινην. Hieronymus in libro Quæst. *Ecce manifestissimè comprobatur, Bethel, Luzam, id est, amygdalon, ante vocitatam.* A *luz* verò *nux*, L in N abeunte: ut à λύμφη, *nympha*; à luscitiosus, *nuscitiosus*; de quo Festus; Dores etiam pro φίλτατος dicunt φίντατος, pro ἦλθον, ἦνθον, Belgæ à σκέλος, *schenen*.

Nucis appellatio omnibus convenit duriori tectis operimento: sed propriè magis id nomen sibi vindicant juglans, & avellana: laxius autem competit amygdalo, castaneæ, ac nuci pineæ. Iuglandi tamen in glandibus primus datus est locus: ut nomen indicat cum Latinum, tum Græcum. Nam Græcis Διὸς βάλανος dicitur: unde *diuglans*, & *d* præterito juglans: quod etymon placuit Cloatio Vero in libro à Græcis tractorum. Verba ejus refert Macrobius lib. II Saturnal. cap. XIV. Vel potiùs, ut ibidem refertur ex Gavio Basso de Verborum significat. Vt Græcis Διὸς βάλανος, h. e. Iovis glans: ita Latinis priùs Ioviglans, inde jouglans, & per meram vocalem: quomodo simile, fit, ac *Iupiter* ex *Joupiter*, quod contractum ex *Iovipater*, h. e. *Iovis pater*, ubi *Iovis* est rectus, ut in *Marspiter*, & similibus. Ibidem apud Macrobium legas dici Græcis κάρυον βασιλικὸν, sive nucem regiam. Imo & Persica vocatur: atque ex hisce regiæ, & Persicæ nucis appellationibus, colligit Plinius à regibus è Perside translatam. Cùm verò nunc glans, nunc dicatur nux, ut vidimus; Belgæ una voce complexi utrumque. Nam iis vocatur *oker-note*. Cujus vocis pars posterior *note*, nux: prior autem *oker*, quod Sicambris, & Hollandis, *glandem* notat. Angli pro eo *oke* dicunt. Ab *oker* est vetus Flandricum *okeler*; quod notat nucem arborem. Sed pro *oker* etiam dicitur *aker*; glans. Vtrumque ab *eike*, quercus. ut hinc liqueat, *oker*, & *aker*, propriè quercum, vel *ilicem*, notare: quæ arbor est glandifera: unde IV Georg.

Nec de concussâ tantum pluit ilice glandis.

De nullo horum dubitabit, qui sciat, quàm facilè in lingua Belgica, imò & aliis, A, E, O, commutentur.

Addam consuetudinem Romanis fuisse, in nuptiis spargendi nuces. Vt vel illo Catulli notum in Epithalamio Iuliæ, & Mallii,

Da

Da nuces pueris iners
Concubine, satis diu
Lusisti nucibus: lubet
Iam servire Thalasio,
Concubine, nuces da.

Fuisse eas nuces juglandes, Plinius dicet lib. xv, cap. xxix: ubi & caussam ejus moris affert.

Avellana, ex corylo, Græcis λεπτοκάρυον, ut Iuvenali *minima nux*. Ex Ponto Asiæ regione traducta est in Græciam: atque inde in Campaniam, à cujus oppido Abella, Avellanæ nominatæ: ut à Ponto Ponticæ: ab Heraclea, Ponti oppido, Heracleoticæ: etsi aliter Oppius, de quo mox dicam: imò ex quo Prænestini obsidionem Hannibalis iis nucibus sustinuere, (de quo apud Livium legere est) etiam *Prænestinarum* nomen meruerunt. Ad istoc nomen nucum adlusit Nævius in Ariolo: cujus versus sic apud Macrobium lego, inque numeros restituo:

— Quis heri apud
Te? Prænestini, Lanuinique hospites:
Suopte utrosque decuit acceptos cibo.
Alteris inanem bubulam madidam dari:
Alteris nuces in proclivi profundere.

Nisi versu tertio cum Scaligero rescribere malis *bulbum madidantem*: ac postremo, cum Pontano, *in proluviis*.

Iuglandes minus nutriunt avellanis. Virides & candicantes melioris sunt succi. Siccæ enim ætate contrahunt oleaginosum quid, & stomacho adversum. Præcipuè prosunt, si cum ficubus comedantur. Immodico autem usu paralysin gignunt, ob obstruendi vim. Dolorem etiam capitis gignere, ac stomacho innatare, à Diphilo Siphnio proditum est.

Avellanas dicebamus præstare: cujus caussa est, natura conpactior, minusque oleosa. Sed quia compactiores eo difficilius quoque concoquuntur: ut est apud Galenum. Commune hoc habent cum juglandibus, quòd capitis dolorem pariant: sicut Plinio, Aëtio, atque aliis, proditum. Eoque valde eos fugit ratio, qui cremorem earum mederi cephalalgiæ arbitrantur.

Amygdala nucis nomine secundum Servium, & Isidorum intellexit Maro I Georg. ubi ait: *— Cùm se nux plurima sylvis*
Induet in florem, & ramos curvabit olentes.

Amygdala dici creduntur, quia putamen habeat multas ἀμυχὰς, sive strias ac scarificationes. Nam id est ἀμυχὴ, ab ἀμύσσω, quod propriè est unguibus rado. Aliter *nux Thasia* vocatur: ut ex Cloatio Vero scribit Macrobius lib. II Sat. cap. xiv. Ac ibidem legas, eandem esse *nucem Græcam*. Nimirum sic dixere temporibus Catonis, quando necdum in Italia cresceret. Cùm verò duplices sint amygdalæ, dulces & amaræ, posteriores medicamentis utiliores ob abstergendi vim: priores ut ventriculo jucundiores ita aliquanto magis nutriunt. Multum alere Diphili sententia est: at non admodum nutrire, Galenus judicavit. Nostris temporibus sacchāro incrustatæ in bellariis adhibentur. Ex hoc fructu cognoscere possumus anni fertilitatem. Nam Maro quoque I Georg. προγνωστικὸν anni futuri fertilis, vel infœcundi, his verbis promit:

Contemplator item, cùm se nux plurima sylvis
Induet in florem & ramos curvabit olentes;
Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur.

Vbi Servius monet, nucis plurimæ nomine signari nucem longam, sive amygdalum: beneque, pro prognostico elegisse hanc arborem, quæ prima foliis vestitur. Caussam prognostici si voles, ea est, quòd indicet temperiem aëris: unde de fœcunditate anni facilis est conjectura.

Castaneis nomen dedit Castanum Magnesiæ urbs, quæ iis abundabat. Vnde Nicander in Alexipharm.

Δυσλέπτοιο κάρυοιο, τὸ καστανὶς ἔτρεφεν αἶα
Squamosam misit Castana terra nucem.

Vbi, ut & alibi apud eundem, inter nuces reponi videmus. Et Maronis est Ecl. II:

Castaneasque nuces. —

At Dioscorides, ac Galenus, glandibus annumerant. Ac magis eò inclinat Plinius lib. xv, cap. xxiii: *Nuces vocamus & castaneas, quamquam accommodatiores glandium generi.* Ibidem legas, Græcis *Sardianos balanos* vocari, quia Sardibus provenere primum. Addit postea: *Patria laudatissimis Tarentum, & in Campania Neapolis.* Vnde Martialis lib. v, epigr. lxxix:

Et quas docta Neapolis creavit
Lento castaneæ vapore tostæ.

Oppius apud Macrobium lib. II Saturn. cap. xiv, censet easdem esse Heracleoticas. Sed eæ potius sunt avellanæ, sive Prænestinæ. Difficulter à stomacho concoquuntur, sed succi sunt boni, multumque nutriunt: quo nomine laudant eas cùm Diphilus & Mnesitheus, tum Galenus lib. II de Alimentorum Facult. Cæterùm quia, ut dixi, ægrè concoquuntur, nocent iis, quibus stomachus est imbecillis. Etiam ob crassos succos obstructiones pariunt, corpus quoque flatibus distendunt. Ob quæ in attenuanti victus ratione damnantur à Galeno lib. de cibis boni & mali succi, cap. x. Sanè si obstruunt, nephriticis convenire non possunt. Si inflant, nocent colico dolore affectis. Sed crassities succi, ac flatulentum illud magnam partem corrigitur, si comedas tostas cum sale & pipere. Et tamen sic quoque ante satietatem abstinendum. Omnino enim cibus est convenientior robustis, & laboriosis, quam sedentariis, & qui totos se studiis immergant.

Nuces pineæ, quæ Græcis στρόβιλοι, & aliter vocatæ, pomis accensentur à Martiale, ut qui poma cybeles vocet. Quod videtur profectum à joco Caselli Iurisconsulti: de quo sic Macrobius lib. II Saturnal. cap. vi: *Lapidatus à populo Vatinius, cùm gladiatorum munus ederet, obtinuerat, ut ædiles edicerent, nequis in arenam, nisi pomum misisse vellet. Forte iis diebus Casellius consultus à quodam, an nux pinea pomum esset,*

esset, *respondit : Si in Vatinium missurus es*, *pomum est*. Succi esse boni crassique, & multum nutrire, licet difficilius concoquantur, Galeni judicium est. Ac de alimento idem Diphili est judicium. Nuclei etiam pinei, ut ait Cornelius Celsus, stomacho sunt amici. Sed utile est ut prius lavando abstergeatur pars oleosa; vel aquâ rosaceâ; ut nunc fit, macerandi. Nec eadem est gratia veteribus, ubi rancidæ sunt factæ.

Pistacia, quæ Nicandro in Theriacis ψιττάκια, & ipsa in nucibus sunt. Hæc, ut Plinius scribit lib. XIII, cap. V, è Syria primus in *Italiam L. Vitellius intulit*, *qui postea Censor fuit*, *cùm legatus in ea provincia esset*, *novissimis Tiberii Cæsaris temporibus*; *simulque in Hispaniam Flaccus Pompeius*, *eques Romanus*, *qui cum eo militabat*. Εὐστόμαχα [1] esse, ait Dioscorides, eumque secutus Simeon Sethi. Galenus tamen putat, nec prodesse stomacho, nec nocere; nec multum nutrire.

[1] stomacho utilia.

Quernæ glandes ante inventas fruges obtinebant, unde & *fago* nomen ἀπὸ τοῦ φαγεῖν: Imo si Isidorum audimus, etiam ilici nomen, quia hunc fructum sibi homines primo elegere. Sed quanto rectius arcessas ab Hebræo אלה *ela*, id est quercus: uti hoc ab אל *el*, fortis. Nunc verò quernæ, & ilignæ glandes suum potius cibus, quàm hominis, præterquam ingentis famis tempore.

De nuce myristica, sive unguentaria, item myrobalano, sive ben Arabum, deque phœnicobalano sive officinarum tamarindo, in medicamentis potius, quàm in re cibaria locus erit.

Arundinis succus est, qui saccharum dicitur. Prius de veterum saccharo dicam: deinde de nostro. Ac de veterum illo ita Dioscorides lib. II, cap. CIV: Καλεῖται δέ τι καὶ σάκχαρον, εἶδος ὂν μέλιτος ἐν Ἰνδίᾳ πεπηγότος, καὶ τῇ εὐδαίμονι Ἀραβίᾳ εὑρισκόμενον ἐπὶ τῶν καλάμων, ὅμοιον τῇ συστάσει ἁλσί, καὶ θραυόμενον ὑπὸ τοῖς ὀδοῦσι καθάπερ οἱ ἅλες. *Est & quoddam mellis concreti genus*, *quod saccharum nominatur*; *quodque in India*, *& felici Arabia in arundinibus reperitur*, *consistentia sali simile*, *ac dentibus etiam salis modo fragile*. Vbi videmus primo dici mellis genus: quomodo etiam vocant Seneca epist. LXXXIV, Plinius lib. IV, cap. VIII, Arrianus in Periplo maris Erithræi. Isidorus lib. XX Originum, cap. II. Deinde conspicimus appellari saccharum: quam vocem non puto apud antiquiorem quemquam reperiri. Est vero vox ab Arabibus: quibus סכר, sacar, vocatur ab *inebriandi* vi. Sanè & Hebræis שכר schakar, *inebriari*. Firmat etymon Strabo lib. XV, ubi de India hæc ex Megasthene tradit: Εἴρηκε δὲ καὶ περὶ καλάμων, ὅτι ποιοῦσι μέλι, μελισσῶν μὴ οὐσῶν· οὐ τὸ δένδρον εἶναι καρποφόρον, ἐκ δὲ καρποῦ μεθύειν· *Dixit idem*, *arundinem mel sine apibus gignere*: *cumque non sit arbor fructifera*, *ex fructu tamen inebriare*. Tertium est, quod crescere dicat in Arabia, & India. Ac similiter Plinius lib. XII, cap. VIII: *Saccarum & Arabia fert*, *sed laudatius India*. Ac Galenus lib. VII de simplicium medicam. facult. Καὶ τὸ σάκχαρ δὲ καλούμενον, ὅπερ ἐξ Ἰνδίας τε, καὶ εὐδαίμονος Ἀραβίας κομίζεται. *Est & quod sacchar vocatur*, *quod ex India*, *& Arabia Felice defertur*. Similiter Isidorus lib. XX Orig. cap. II. Vbi de melle: Arabicum saccharum signat Dionysius in περιηγήσει, cum loquitur de succo Ἐρυθραίου καλάμοιο [2]; h. e. in Arabia crescentis ad mare Erythræum, sive sinum Arabicum. Quartum est, quod ait in arundinibus crescere. Quod & Isidorus memorat. Vnde Arrianus in Periplo vocat μέλι καλάμινον *mel arundineum*. Imò & apud Theophrastum legas in fragmento libelli de melle, ubi de tertia ejus generatione agit: ἄλλο δὲ ἐν τοῖς καλάμοις· *aliud quod in arundinibus fit*. Crescit autem in ipsis cannis; ut Isidorus ait: non in foliis, ut Seneca putavit, qui epist. LXXXIV, sic scribit: *Ajunt inveniri apud Indos mel in arundineis foliis: quod aut ros illius cæli*; *aut ipsius arundinis humor dulcis*, *& pinguior gignit*. Nec tamen è cannis solum, sed etiam radicibus exprimebatur: unde Varro apud Isidorum:

[2] Erythrææ arundinis.

Indica non magna nimis arbore crescit arundo,
Illius è lentis premitur radicibus humor,
Dulcia cui nequeunt succo contendere mella.

Quinctum est, quod sali comparat: quod & Isidorus facit: non ratione saporis; quomodo à Dioscoride melli confertur, sed ratione formæ, ac συστάσεως [3]. Vnde & salem Indicum vocabat Archigenes; teste Paulo Ægineta lib. II, cap. de linguæ asperitate: Καὶ ἅλς ὁ Ἰνδικὸς χροιᾷ μὲν καὶ συστάσει ὅμοιος τῷ κοινῷ ἁλί, γεύσει δὲ μελιτώδης. *Sal Indicus*, *colore quidem*, *concretionéque*, *vulgari sali similis*, *gustu autem ac sapore melleus*.

[3] consistentiæ, & concretionis.

Atque hæc de veterum saccharo. Ab eo autem plurimum distat, de quo Arabes, ac juniores Græci loquuntur, quodque nunc obtinet passim. Veterum illud nihil arti debuit, humorque erat sponte ex arundine profluens, ac potui accommodatus: unde Lucanus:

Quique bibunt tenera dulces ab arundine succos.

Non igitur erat διψῶδες [4], quod clarè ait Galenus. At nostrum non minorem quam mel sitim facit. Etiam arte paratur; quippe igne exprimitur, & excoquitur, ac postea concrescit, inque panes redigitur. Veterum, nisi quod succum ad potum exprimerent, tantum erat in medicinæ usum, ut ait Plinius lib. XII, cap. VIII. Nostrum penè omnium ciborum condimentis inservit: quem morem si veteres scivissent, non pro eo usi essent melle. Veterum illud erat κοιλίας λυτικόν [5]: quod de nostro vix dixeris. Veterum illud bonum ventri, & stomacho, teste Dioscoride: nostrum pectori, quàm stomacho utilius. Primus vero, qui è junioribus veteris ac nostri sacchari differentiam multiplicem observavit, Ioannes Manardus fuit. Vide eum in epistolis Medicinalibus lib. II, epist. II; uti & lib. IX, epist. V. Item lib. XV, epist. V: ubi docet veterum saccharum non quidem esse

[4] sitim cient.

[5] alvum solvens.

manna,

manna, sed & manna, & saccharum, sub eodem mellis genere contineri: nec sibi constare, quando Arabum & recentiorum saccharum, in usu esse cœperit, videri autem primum Arabum meminisse Serapionem, qui annis post Galenum vixit amplius sexcentis. Adi etiam Plinianas Salmasii ad Solinum exercitationes [1]. Unus tamen est locus Statii Papinii, qui adversus hanc sententiam producitur. Est is in primo Silvarum carm. VI, sive ultimo:

Et quas præcoquit Ebosia cannas.

ut legit Domitius Calderinus. Sive *Ebosita*, ut est apud Ioannem Despauterium Ninivitam Artis Versificatoriæ lib. III [2]. Est verò Ebosus una ex insulis Pityusis, quæ hodie Moncolobres, juxta Ambrosium Morales. Hanc ajunt saccari fuisse feracem: eoque nec esse dubitandum, quin Papinius loquatur de arundinibus, unde saccharum excoqueretur. Sed quis veterum unquam tradidit, in Ebuso saccharum gigni? Strabonem id scribere ait Domitius Calderinus: sed fallitur. At ficus producere præstantissimas, verum est. Sic enim Plinius lib. XV, cap. XIX: *Honos laudatas servat* (ficus) *in capsis, in Ebuso insula præstantissimas, amplissimasque.* Hæc res valde firmat sententiam Salmasii [3], pro *cannas* reponentis *Caunas*, h. e. Cauneas. Eâ voce usus poëta non pressè pro advectis Cariæ oppido: sed laxè pro quibusuis ficubus siccis. Nempe ob nobilitatem Caunearum, ad alias etiam caricas, ut Ebusiticas, extensa est significatio: ut in multis aliis factum constat. Nec *præcoquit* rectum, sed ut idem summus vir emendabat, *percoquit*. Quod est ad maturitatem perducit. A quo non multum, in vitiosa etiam lectione, abit Domitius Calderinus. Nam *præcoquit* interpretatur, *maturat ante diem*: ut satis liqueat de coctura solis intellexisse, non ignis; sicut capit in Hispaniæ veteris descriptione Ludovicus Nonnius cap. XCIV, eumque secutus Casperius Gevartius in Notis Papinianis.

Præter ea, quæ diximus, etiam plantæ ad cibum prosunt, quatenus iis coquendis materiam præbent; ut ligna & sarmenta. Sed quia usus ignis longè se ulterius, nempe ad omnes prope fabriles artes, extendit, inferiùs potiùs de eo dicturi sumus.

[1] pag. 1018. & deinceps.

[2] pag. 435 edit. Rob. St.

[3] in Plinianis Solini Exercitationibus pag. 938.

CAPUT XV.

De utilitate plantarum in potu, qua parte principem locum meretur vitis. Vinum non est, nisi connatum habens saporem vinosum, & odorem inebriantem. Flos, floces, vinum, partes vini. LXXX *vinorum genera, jam Plinii ætate numerata. Setinum Campaniæ ab Augusto cunctis prælatum. Vina* CCC *annorum. Surrentinum nobile vinum, sed quibus & quare. Vinum crucium gallave quid qualis. Italiæ vinorum ante Græciam præstantia. Vina qualitatem soli imbibunt unde proveniunt. hinc dulcia, amara, salsa, sulphurea. hinc vinorum contrarii effectus obstipatio, solutio, pinguedo, macies &c. cautè ergo propinandum, quid, cui.*

Nec à plantis modò cibum, & ejus condimenta, ac ignem ad illa præparanda; sed varia etiam potûs genera habemus. Atque in his facilè excellit vinum. Eoque de hoc nunc agam, postea dicturus de potu factitio, qui itidem ex plantis fiat. Ac primùm in disquisitionem venit, quid vini nomine intelligatur. Bifariam enim hæc vox sumitur. Vulgò sic dicitur omnis succus ex carne uvæ expressus. Ac sic quidem laxe ea vox sumitur. Strictiùs verò accipitur, quando duæ præterea conditiones requiruntur, una ratione saporis, ut hic sit vinosus; altera ratione odoris, ut is sit inebrians. Itaque Aristoteles, cùm alibi, tum problemate XXVII, sectionis III, non nisi ὁμωνύμως [4] pro vinis habet, mellis instar prædulcia, ac vinoso sapore, & inebriandi vi destituta. Nimirum sic sentit de vinis sincerè dulcibus, non iis quæ cum dulcedine habent austeritatem, vel alium saporem admixtum, eumque vinosum, & odore vaporis vinosi caput calefacientem, & calefaciendo inebriantem. Dixeris perperam Aristotelem sic sentire, quia & præter vina illa prædulcia, alia sint vina, eaque adeò aquosa, ac debilia, ut non inebrient; & tamen ab omnibus pro vinis haberi. Verùm fateri cogimur, hæc vina interim pro natura sua aliquem etiam emittere vaporem vinosum, & inebriantem, si non in exiguâ illa quantitate, saltem in majori: atque id sufficere Aristoteli, ut vini nomen retineant.

Vini hæ partes, flos, floces, & quod simpliciter vinum dicitur: ut in illo Cæcilii:

Ego neque florem, neque floces volo: mihi vinum volo.

De flore est illud Plauti Curculione:

Flos veteris vini naribus objectus est meis.

Ac Cistellaria:

Quiaque adeo me complevi flore liberi,
Magis libera uti lingua conlibitum est mihi.

De flocibus Agellium vide lib XI, cap. VII.

Quàm varia sint genera vinorum, difficile dictu est. Jam olim Plinius lib. XIV, cap. XI, scripsit, fere numerari in orbe vina nobilia LXXX: quorum duæ partes Italiæ sint. At nunc plura habet Italia, quàm olim: & orbis reliquus multis partibus notior est nobis, quàm Romanis. Ostendunt hæc ingentem Dei sapientiam ac bonitatem erga nos: qua tamen maximam partem abutimur ad perniciosas voluptates.

Inter generosa vina habitum olim Setinum; quod Augustus Cæsar prætulit cunctis: item Cæcubum, vim habens πλαγκτικὴν [5], eoque nauseam coërcere aptum, ut ait Horat. Epod. IX. Ubi cum Lesbio & Chio conjungit: sed hoc incuriâ coloni & magis fossa Neronis, intercidit: Falernum, quod & ipsum jam Plinii ævo exoleverat: Massicum ex monte Gaurano, Puteolos, Baiasque prospectante: Rhæticum,

[4] æquivocè.

[5] percellendi.

ticum, Falerno solùm post habitum à Marone: atque alia, de quibus Plinius lib. XIV, cap. VI. In Falernis optimum erat Opimianum, quale illud apud Petronium Arbitrium in Trimalcionis cœna: ubi id dicitur annorum fuisse centum. At multò amplius est, quod dicit Plinius lib. XIV, cap. IV: ubi & plenius de hujus natura. *Lucio*, inquit, *Opimio Consule, cum C. Gracchus Tribunus plebem seditionibus agitans interemtus, ea cœli temperies fulsit, quam coctulam vocant, Solis opere, natali Vrbis* IↃ CXXXIV. *Durantque adhuc vina, ducentis fere annis, jam in speciem redacta mellis asperi: etenim hæc natura vinis in vetustate est: nec potari per se queunt si non pervincat aqua, usque in amaritudinem carie indomitâ.* Idem Plinius septimo capite inter vina transmarina commendari ait Thasium, & Chium, his verò Lesbium addi ab Erasistrato Medico. Thasium etiam notum fuit Aristophani: ut liquet non modò ex Acharnansensibus, sed & Θεσμοφοριαζούσαις [1]. In eo aberrâsse Aristophanis scholiastem, observatum Casaubono in I Athen. cap. XXIII. Quanta Thasii laus fuerit, ostendit illud Bionis: μὴ δυνατὸν εἶναι τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, εἰ μὴ πλακοῦντα γενόμενον, ἢ οἶνον Θάσιον· *non posse aliquem vulgo placere, nisi placenta fiat, aut vinum Thasium.* Chium cadum laudant etiam Horatius, & Tibullus. Lesbium fuisse non bonum modò ac jucundum, sed etiam dulce, liquet ex dicto Aristotelis, cum verecundè adeò diatribæ suæ successorem Theophrastum eligeret præ Menedemo: ut legere est apud Agellium lib. XIII, cap. V. Nisi ex Nunnesii [2] sententia pro *Menedemo* scribendum *Eudemo*, quando Menedemus vix ulli memoratus; Eudemus autem ab Alexandro Aphnidiensi, atque aliis, sæpius cum Theophrasto jungitur. Vitam hujus Eudemi scripsit Damus; ut est apud Simplicium Comment. in φυσικῆς Ἀκροάσεως libros. Quibus exoticis proxima fuerit auctoritas, ibidem Plinius dicet. Idem cap. VIII; commemorat septem vinorum salsorum genera: ac postremò addit, *omnia transmarina septem, aut sex annis, ad vetustatem mediam pervenire.* Inde cap. IX memorat quatuordecim genera dulcium: & seq. cap. tria genera deuteriæ, sive vini secundarii: modò id vini nomen mereatur. Quod etiam dicere possimus de Surrentino. De hoc quidem ita Plinius lib. XIV, cap. VI: *Surrentina in vineis tantum nascentia, convalescentibus maximè probata, propter tenuitatem, salubritatemque. Tiberius Cæsar dicebat, consensisse medicos, ut nobilitatem Surrentino darent: alioquin esse generosum acetum, C. Cæsar, qui successit illi, nobilem vappam.* Ideo & ψαφαρὸν sive ψαθυρὸν [3] hoc vinum dicitur Athenæo lib. I. Nempe simili tralatione ac vinum dicitur σκληρὸν, sive durum. Hoc ante annum prope vigesimum etiamnum crudum erat, ac vigesimo demum anno potui aptum fuit, nec facile amarescebat, ac cum Falerno tum contendebat: ut est apud Galenum lib. I de Antidotis, cap. VIII. Sed apud Athenæum libro memorato dicitur, Galenum id scripsisse non de anno vigesimo, sed vigesimoquinto: ut fortasse vel ex Galeno Athenæus, vel hic ex illo corrigi debeat. Quod si Galeni ætate contenderit, minùs mirandum, quia jam Plinii ætate exoleverat Falernum: ut antea dictum. Et credo, qui Surrentinum dixere acetum, vel vappam, locuti de tempore, priusquam ad XX, vel XXV annum perveniret.

[1] Cereris sacra celebrantibus.

[2] in vita Aristotelis p. 155.

[3] friabile, arenæ simile.

Marsica vina, à Marsis, qui in Pelignis, sic dicta, inter vina erant turbida. Unde Martialis lib. XIII, epigr. CXXI:

Marsica Peligni mittunt turbata coloni:
Non tu, libertus sed bibat illa tuus.

Quia vero turbida: eò percolare solent, ut fierent tenuiora. Diversa fuere à Massicis, quæ in Campania.

Quoddam etiam, *vinum crucium* dicebatur, quod acerbum adeo foret, ut alteri quodammodo crux videretur. Ita Lucilium loqui, retulit Festus. Qui & auctor est, eundem poëtam similiter gallam dicere vinum quod adstringeret instar gallæ; qui fructus est arborum glandiferarum præter legitimum innascens. Græcè dicitur κηκὶς, ut Glossæ indicant. Lucilii verba sunt:

Quæ gallam bibere, ac rugas conducere ventri
Farre aceroso, oleo decumano, pane coegit
Cumano.

Præterea varia memorat vina Iulius Pollux in Onomastico lib. VI, cap. II. In iis & tria illa antea laudata, Thasium, Chium, Lesbium. In Chio optimum dicit Aristeum. Memorat & Peparethum, de quo etiam Heraclides Ponticus in Politiis, & ex eo Athenæus lib. I. Item Pollæum ex Syracusis, sic dictum à Pola Argivo, qui primus paravit: vel à Polide Syracusarum rege, ut Aristoteles scripsit. Italicum negat admodum fuisse notum veteribus Græcis, alioqui non aliud ei fuisse prælaturos. Est & quorundam vinorum mentio apud Athenæum, de quibus silentium apud Plinium & Pollucem.

Porrò ut aquæ, pro solo, per quod percolantur, sunt dulces, amaræ, salsæ, sulphureæ: sic variant vina pro terra, unde liquorem exsugit vitis, qui in ea postea concoquitur. In hoc autem succo, sive liquore, concurrit terrestre siccum, cum humore partim aqueo, partim aërio. Interim partes humidæ exsuperant siccas; ut indicat, quòd præ ampla adeò humoris copiâ pusillum est fecis. A permistione verò humidi, & sicci, tum odor est, tum sapor: ut ex iis liquet quæ de utroque diximus lib. III, cap. . .

Nec vina modo pro cælo soloque, colore, odore, sapore variant: sed multiplici etiam facultate. Tantæ diversitatis exemplum fuerit, quòd uva quædam Ægyptia alvum solvat: quædam solutam sistat: quædam item vina dolorem capitis inducant, quædam illi medeantur. Et quàm disparis est naturæ, quod quædam, ob aqueam naturam flammam minuant; quædam ob humorem pinguem & oleosum flammam augeant. Et quàm

contrarii

contrarii ſunt effectus, quòd, ut Io. Bapt. Confalonerius, ante hos centum annos, Philoſophus, ac Medicus Veronenſis, libro de Vini natura ſcitè ſcripſit; *Vinum mœrorem, ac gaudium; ſilentium, & loquacitatem; mentis hebetudinem, atque acumen; pinguedinem, ac maciem; ſanitatem, & ægritudinem; denique vitam, ac mortem adfert.* Quis non tam contrarios effectus miretur, qui cauſſas non intelligat? Propterea philoſophi, ac præcipuè medici, eſt non omnia vina lineâ ſignare albâ: ſed ei pro vinis, & corporibus, aliter, atque aliter ſtatuendum. Scio, quid reſpondeant, nec ſe neſcire, quàm varia ſint vinorum genera: ſed in omni genere id potiſſimùm attendere, quod potiſſimum eſt: uti in vinis, quod maximè vinoſum: & ut poëta loquitur Venuſinus,

Quod curas abigat, quod cum ſpe divite manet.

Equidem non diſfiteor, non eſſe nihil quod dicunt. Interea tamen in publicum peccant, quando non meliùs ſe explicant; quia ſic loquuntur, & ſcribunt, quaſi vinis omnibus ſit commune, quod certi eſt generis. Atque hoc magis elucebit ex iis, quæ de variis adeò generibus deinceps dicentur. Cur vinum dulce obſtruat foramina jecoris, pulmonis obſtructionibus medeatur, explicat Iulius Craſſus in quæſt. Natur. Quæſt. 5. p. 95. Græce ὀξος. Attice ἡδος, & quandoque ἡδονὴ, ut monet Caſaubonus ad Athen.

CAPUT XVI.

De qualitate vini, variis miſcendi generibus, aliisque. Vinum vires & animum reficit. præſtat aquâ etiam apud gentes hydropotas: ita tamen ut calidi humidique temperamenti, aqua cæteris paribus utilior ſit. Cauſa cur vinum præ reliquis liquoribus tantopere animos exhilaret: ubi eleganter de 3 corporis humani conſtitutivis. Probatur, vinum etiam nutrire partes corporis ſolidas. Quî fiat, quòd cùm vinum ſit naturâ calidum, frigidos tamen in ebriis generet morbos. Cinis vini, nitri inſtar flagrat. Grande beneficium vinum aquâ temperare docuiſſe. Vbi de lymphis ſeu lavando Baccho. Baccho recto, & potoribus curvis. Quæ vina diluenda. ratio miſcendi apud veteres Græcos, juxta harmonias muſicas. Vinum 20. partes aquæ admittens. De decem poculis. *Quomodo variè olim vina condierint, ubi de ſacco, fumo, &c. De oinomeli; vinis medicatis & quibusquibus factitiis, vino loti, caryotarum, pyrorum, pomorum, &c. Vinum Moſcoviticum quid quale. De cervisia.*

SAtis convenit vinum eſſe perſalubre ſi modum teneamus: ut quod non modò ſtomacho conducat, ſed etiam mœſtis & ſollicitis adimat, curat, & ſomnum conciliet. Tireſiam audiamus, apud Euripides in Bacchis; ubi ſic adverſus Pentheum diſſerit:

— Δύο γὰρ, ὦ νεανία,
Τὰ πρῶτ᾽ ἐν ἀνθρώποισι, Δημήτηρ θεὰ,
Γῆ δ᾽ ἐστὶν, ὄνομα δ᾽, ὁπότερον βούλει, κάλει.
Αὕτη μὲν ἐν ξηροῖσιν ἐκτρέφει βροτοὺς,
Ὁ δ᾽ ἦλθ᾽ ἐπὶ τἀντίπαλον, ὁ Σεμέλης γόνος.
Βότρυος ὑγρὸν πῶμ᾽ εὗρε, κεἰσηνέγκατο
Θνητοῖς, ὃ παύει τοὺς ταλαιπώρους βροτοὺς
Λύπης, ὅταν πλησθῶσιν ἀμπέλου ῥοῆς.
Ὕπνον τε λήθην, τῶν καθημέραν κακῶν
Δίδωσιν, οὐδ᾽ ἔστ᾽ ἄλλο φάρμακον πόνων.

— *Duo enim, ô adoleſcens,*
Præcipua ſunt inter homines; Ceres dea,
(Terra autem eſt Dea, nomine, utrovis, hanc appella)
Hæc quidem ſiccis alit mortales;
Sed præſtat contrarium Semeles filius.
Vvæ enim humidam potionem invenit, & intulit
Hominibus: quæ liberat miſeros mortales;
Dolore, quoties repleti fuerint uvis liquore.
Et ſomnum, oblivionem malorum, quæ quotidie accidunt,
Dat; nec eſt aliud pharmacum curarum.

Unde Bacchus dictus Medicus, & ſanitatis præſes; ut ait Mneſitheus apud Athenæum in II: & ex eo Aloyſius Novarinus lib. VII, cap. XXIX[1]. Mirum ibi Athenæum citari in Gymnoſophiſtis, pro Dipnoſophiſtis. Neque hic tantummodo; ſed etiam ubi rationem adfert, cur Amphictyo Bacchi templo proximum eſſe voluerit templum Nympharum. Iterumque Gymnoſophiſtarum libros vocat lib. VIII, cap. XXI; ubi de palmarum cerebro, ex Athenæo: & lib. X[2], cap. VII; ubi de oleo, butyroque.

[1] pag. 208. 209.

[2] vel IX.

Sed quæri à multis ſolet, utrùm ſalubrior ſit vini, an aquæ potus. De quo paucis dicam, non propter Hollandos noſtros, (quorum nemo eſt ὑδροπότης[3], ac ne vinum quidem aquâ ſolent miſcere, ſed quoties vinum non ſuppetit, zytho acquieſcunt) verùm propter gentes alias, quæ, eò quòd ſalubriores habent aquas, vel has ſolas bibunt, vel nunc mero utantur vino, nunc mixto. Triplex vero diſcrimen hic obſervandum, hominum, aquarum & vinorum. Primùm enim diſtinguere oportet inter hominum ætatem, ac temperamentum. Nam, ut Hippocrates lib. V. Epidemiorum text. XV, & Galenus in ejus commentario ait, pueris, atque omnibus, qui temperamenti ſunt calidi, atque humidi, aqua magis proſit: contra, vinum eſt conducibilius corporibus frigidis, & ſiccis. Præterea, diſpar eſt ratio aquarum. Vt plurimùm naturâ ſunt frigidæ, ac craſſiorum partium, eoque inſalubres. Hinc Galenus lib. VI, Epidem. Comment. IV, textu II: *Vinum aquâ præſtat, non ſolum ad concoctionem, quæ in ventriculo fit, adjuvandam, ſed etiam ad concocta diſtribuenda, ad ſanguinem creandum, ad nutriendum, ad lotium citandum, & ad corpora diſſlanda in rectè valentibus.* Certè aqua noſtra nihil adjuvat concoctionem, cùm ſit frigida: concoctio autem ſit caloris beneficium. Sed neque ubi peracta concoctio, conducit diſtributioni, quia, cùm tenuiſſimarum ſit partium, diutiùs inhæret ventriculo, ac tardè viſcera permeat: quo pacto jecur, & lien, obſtruuntur, tumor gignitur, vel

[3] aquæ potor.

augetur. Sed neque confert ad sanguinis procreationem, quia ad hanc quoque calore est opus. Vtilior etiam est distribuendo cibo, quam alendo corpori. Denique nec utilis est ad excretionem urinæ, vel sudoris, vel etiam corporis difflationem, quia, ut dicebamus, tenuis est substantiæ. Nec tamen hæc sic accipi debent, quasi simile de aquis omnibus judicium ferrem. Sunt enim etiam aquæ tenues ac leves, nec frigidæ nimis, ut arguit dulcedo: unde ejusmodi conducit corporibus calidis. Tales esse aquas cœlestes, locuples nobis testis est Hippocrates lib. de aëre, locis, & aquis, cap. IV. Talis quoque aqua Nili, ubi incaluerit. Vnde est quòd Ægyptii, quandoquidem vino iis interdictum, hac aqua utuntur, ac salubrem vitam agunt: ut est apud Prosperum Alpinum lib. I de Ægyptiorum Medicina. Vide etiam quæ lib. II hujus operis, præcipuè cap. LXXII, de hominum & aquarum discrimine diximus. Tertium erat vinorum: quorum itidem magnum est discrimen. Plinii ætate fere erant LXXX: postea accessere multa, etiam nobilia, ut de cæteris taceam. Vide de hoc discrimine Manardum lib. XIV, epist. III.

Præterea in quæstionem venit, unde fit, quòd vinum præ liquorum aliis tantopere animos exhilaret. Quod ipsa vitis non reticuit in parabola illa Iudicum cap. IX, 13. Etiam cor hominis vino exhilarari legas Psal. CIV, 15, Eccles. XL, 20, Zachar. X, 7, Actor. XIV, 17. Vnde Bacchus χαριδώτης, quod Maro I Æneid. & Horat. reddidere lætitiæ datorem. Atque hinc & Varro de eo:

Hoc bilaritatis dulce seminarium.

Ac eò respexit quoque Thomas Aquinas, cùm in hymno [1] sic canit de Christo: *Dedit & tristibus sanguinis poculum.* Nempe quia vinum calicis bene dicti in mysterio est sanguis Christi. Natura vinum est, quod vim habet reficiendi cor humanum. Spiritualiter sanguis est, cujus effusi memoria reficit animum ob peccata tristitiâ penè obrutum. Refricat enim nobis memoriam passionis Dominicæ, qua deleta sunt peccata omnium in Christo credentium.

[1] *Sacris sollemnibus.*

Sed hæc non aliud indicant, quàm cor hominis vino exhilarari: præcipuè eo quod bono fragret odore; quale etiam hominem à syncope revocat. Vtrumque enim experientiâ constat, & Galeno etiam testatum lib. XIV Meth. Med. cap. IV. Nunc caussam utriusque videamus.

Tria sunt, quæ constituunt corpus nostrum, teste Hippocrate, τὰ ἴσχοντα, τὰ ἐνισχόμενα, καὶ τὰ ὁρμῶντα, *continentia, contenta, & impetum facientia:* sive, ut Galenus vocat, partes solidæ, humores & spiritus. Horum unumquodque continuo illo effluxu aliquid deperdit sui. Vt igitur partes solidæ restituantur, opus imprimis cibis siccioribus: propter humores verò opus est potu: at spiritus noster instauratur partim per aëra, quem naribus, ore, & gutture haurimus; partim vino, quod multum habet aërei: eoque sic sanguinem instaurat, ut simul spiritum reficiat. Vnumquodque enim requirit alimentum simile. At spiritus & vinum ambo sunt aëriæ naturæ.

Alia item quæstio est, an vinum nutriat. Negat hoc Hieronymus Mercurialis in Pisanis Prælectionibus, tractatu de Vino, & Aqua. At pro altera sententia stant Hippocrates, Galenus, & omnis Medicorum schola. Imò ratio idem manifestè evincit. Nam si non solùm spiritus reficit, sed sanguinem quoque gignit; planè etiam solidas partes nutrit, quia, ubi sanguis coctione spissior factus, novam is solidis partibus materiem suppeditat. Atque ut hoc non esset, cùm non minùs partes humidæ, quàm siccæ, absumantur à calore nativo: tam opus est humores instaurari, quàm partes siccas, ac solidas. Quare propterea etiam, quia sanguinem recreet, ac reficiat, nutriri nos vino negari nequit. Interea, alia aliis magis nutriunt. Magis id præstant vina nigra, ac dulcia: minùs alba, & ὀλιγόφορα [2], cujusmodi potius conducunt ad succos pravos per renes, & vesicam expurgandos. Commune autem utrisque est, quod sint ὄχημα τῆς τροφῆς [3]: sed, ut antea dictum, melius aquâ id vinum præstat, ob celerem motum, qui ipse est à tenuiori substantiâ, & vi egregie calefaciendi, de qua deinceps dicam.

[2] *qua non multam ferunt aquam.*

[3] *vehiculum cibi.*

Quarta enim hæc de vino est quæstio, utrum calidum sit, an frigidum; humidum, an siccum. Frigidum esse Macrobius contendit lib. VII Saturnal. cap. VI. Pugnat inter cætera eo argumento, quod *si aconitum cum vino tritum, haurientem nulla curatio à morte defendit: tunc enim vinum naturâ frigidum, admixtione sui, frigus augere veneni.* Atqui longè aliter est. Nam quia vinum naturâ est calidum, eò faciliùs celeriusque venenum defert ad intimas cordis partes. Pugnari & eo solet argumento, quòd vinum frigidorum sit morborum caussa: ut tremoris ac dissolutionis nervorum, apoplexiæ, veterni. Sed non hi morbi ἁπλῶς [4] proveniunt à vini usu; verum excessu. Nempe si immoderatè sumatur, non sufficit calor hominis ad vinum calefaciendum: quod requiritur, ut possit concoqui. Calore igitur justo destitutum redit ad naturam aqueam, ac frigidos gignit morbos. Esse verò per se calidum, arguit illud, quòd sobrii vinum bibentes, sentiunt se incalescere; spiritus etiam, & animæ vires recreantur: imò qui jam exspiraturi videbantur, sive ob inediam, sive lassitudinem, vel similem caussam, hi pauxillo vini haustu, vel odore etiam, quasi à morte revocantur ad vitam. Etiam ebrietas calorem arguit. Nam vinum per se calidum, & calore nostro calidius redditum, vapores calidos exspirat; qui cerebrum petunt, atque ibi sensuum instrumenta sic agitant, ut nequeant sua obire munia. Quia verò ebrietas est à calore: eò ad hanc tollendam, vel imminuendam, utimur iis, quæ refrigerant cere-

[4] *simpliciter.*

cerebrum. Atque hoc ipsum indicio est calidum esse vinum. Aliud quoque argumentum è Plinio habemus lib. XIV, cap. XX: *Fex vini siccata recipit ignes, ac sine alimento per se flagrat. Cinis ejus nitri naturam habet, easdemque vires, hoc amplius, quo pinguior sentitur.* Et credo, poëtæ, cùm attenderent ad igneam vini naturam, eò finxere Bacchum esse natum Semele combustâ à Iove, hoc est, vi cælesti, præsertim calore solari. Addunt, Bacchum postea à Nymphis exceptum, & ubi aquis abluissent, servatum. At Nymphæ non aliud quàm Lymfæ, crebro N in L, & L in N, transeunte. Vt non aliud eò videantur voluisse, quàm non nocere vinum, sed saluti conducere, modò vinum aquâ temperetur. Quod significatum etiam ab Amphictyone, Atheniensium rege, quandò vini temperandi rationem à Baccho edoctus, in Horarum delubro, quia Horæ vitis fructum educant, aram exstruxit Baccho Recto, & proximè illam constituit alteram Nymphis, Bacchi nutricibus: quarum beneficio, videlicet limfam vino miscendo homines non incurvi, sed recti ambularent; unde & Baccho Recti nomen datum fuit. Auctor horum Philochorus, & ex eo Athenæus lib. II.

Ex his occasio nascitur alterius quæstionis, quis sit vini miscendi modus. Totus ille dependet à vini natura, ac corporis humani temperamento. Vix opus misceri Rhenanis, quæ plurimùm diluta sunt naturâ suâ. Nec miscellâ multùm adeò indigent Gallica. Fervidiora Græca, Hispanica, pleraque etiam Italica. In his locum habuerit Græcorum iste senarius:

Ἤ πέντε πίνειν, ἢ τρία, ἢ μὴ τέτταρα.
Vel quinque bibito, vel tria, at ne quatuor.

Exponit in Symposiacis Plutarchus lib. III, quæst. IX; ubi adagium hoc secundùm Musicas Dionysii Harmonias hoc pacto declarat. Ait attenditum, ad vini colores, tum ad aquæ partes. Ac πέντε sive hemioliam, vel sesquialteram, significare, tribus aquæ portionibus addi debere duas vini: at τρία, sive διὰ πασῶν, indicare, uni vini parti duas esse miscendas partes aquæ: sed τέτταρα, sive diatessaron, exigere, ut uni vini parti tres addantur aquæ. Mirum verò quod de mistura Maronei, vini Thraciæ, sic à rege ejus Marone, Euanthei filio, dicti, prodidit Homerus Odyss. IX [1]. Rem dicet Plinius lib. XIV, cap. IV: *Maroneum vicies tanto addito aquæ miscendum Homerus prodidit.* Sed ipsum Homerum audiamus:

Τὸν δ' ὅτε πίνοιεν μελιηδέα οἶνον ἐρυθρὸν
Ἓν δέπας ἐμπλήσας ὕδατος ἀνὰ εἴκοσι μέτρα
Χεῦ.
Hoc quando biberent dulce vinum rubrum,
Vno poculo impleto, aquæ viginti mensuras
Immiscuit.

[1] vers. 208. & seqq.

Vti verò nihil certi præscribi possit de vini mistura: sic neque de poculorum numero, vel mensura. Apud Athenæum lib. II legimus, ut Panyasis primum poculum tribuerit Gratiis, Horis, & Baccho: alterum Veneri, atque iterum Baccho: tertium Atæ, sive contumeliæ damno, aut noxæ. Quodque apud eundem Eubulus Bacchum inducit de decem sic poculis loquentem, quasi primum poculum sit bonæ valetudinis, alterum voluptatis, tertium soporis, & hæc sola esse sapientum: cætera verò insipientum: ac quartum quidem protervviæ, quinctum clamoris, sextum comessationis, septimum ὑπωπίων, sive sugillationis in oculis, octavum apparitoris, (puta in jus propter verbera vocantis) nonum iracundiæ, decimum furoris. Ausonius vel Gratiarum, vel Musarum numero bibere jubebat, lege, ut ait, mysticâ. Pluraque hujus generis occurrunt multa: sed multis præsertim iis, qui Convivalia tractarunt, reposita sæpius, ut tam nota referre pigeat, tædeatque. Quare suffecerit hoc loco dicere, non posse eandem vini mensuram omnibus præscribi: cùm totum hoc variet pro vini natura, poculorum capacitate, hominis temperamento. Græci, cùm certum poculorum numerum inirent, loquebantur de vinis & poculis, quibus Græci vulgo in conviviis uterentur: deque hominibus ejus temperamenti, quali fere in Græcia forent. Et tamen sic quoque magnum fuisse discrimen, dubium non est. Variè olim vina condiebant: sive gypso aut calce: sive argilla, aut marmore: sive miscendo vino resinam, sed priùs lotam, ut exueret graveolentiam; sive miscendo salem, aut aquam marinam, quale vinum τεθαλασσωμένον vocari ait Cælius Aurelianus lib. II Acutorum morborum, cap. XXXIX. Contrarium dixere ἀθάλασσον [2], Horatius *maris expers*. Picare etiam vasa solent, item in fumo collocare, ut calore fumi per vas penetrante, aqueæ vini partes absumerentur. Horat. lib. III, od. VIII:

Hic dies anno redeunte festus
Corticem adstrictum pice demovebit
Amphoræ, fumum bibere institutæ
Consule Tullo.

[2] aqua marina destitutum.

Tibullus lib. II:

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos
Consulis, & Chio solvite vincla cado.

Sæpius etiam apud Martialem est de vinis Massiliensium maturatis fumo. Vide & Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XIII.

Veteribus etiam mos erat vina quædam sacco percolare, quæ σακκισμένα dicebantur, item ἠθικὰ & ἠθητικά. Vertunt aliqui *moralia*, cùm sit ἀπὸ τοῦ ἠθεῖν [3], eoque reddi debeat *colata*, *saccata*. Eo autem percolabant, ut è crassis, ac turbidis tenuiora fierent, & liquidiora: quod oculis erat acceptius. Interim sapori decedit, sacco vires auferente: quod libello περὶ παθῶν ait Hippocrates, vel quisquis ejus auctor. Atque idem indicat Lucilius; cum apud Ciceronem in secundo de Finibus vinum celebrat, cui siphon demsit nihil; nec sacculus vires abstulit. Et Horatius ait de vinis istiusmodi,

Integrum vertunt lino vitiosa saporem.

[3] transmittere.

Sed

Sed quo tenuiora, hoc plus potores bibebant, quia minùs ab ebrietate erat periculi. Hinc illa querimonia Plinii lib. xv, cap. xxii: *Vt plus capiamus, sacco frangimus vires.* Quia verò *ingeniosa gula est*, ut est apud Petronium, etiam repertum, quomodo corrigi posset, quod saporis sacculus auferret. Nempe si peregrinis odoribus sacco injectis magis placerent odore & sapore. Ad hanc rem usi melanthio, foeniculo, aniso, de quo Plinius lib. xx, cap. xvii: *Saccis quoque* (anisum) *additur.* Apud Plutarchum etiam in Symposiacis lib. vi, quæstio est, An colandum sit vinum. Ipsum adi.

Vino quoque gratiam conciliat quartum panacis genus, à Chirone Centauro appellatum centaurium: item Pharmaceum, à filio Mithridatis Pharnace: ut testatur Plinius lib. xxv, cap. iv. Etiam ratio est hederæ ope, separandi aquam vino mistam. Plinius lib. xvi, cap. xxxv: *Ederæ mira proditur natura ad experienda vina: si vas fiat ex ligno ejus, vina transfluere, ac remanere aquam, siqua fuerit mista.* Adde de vini mixtura apud antiquos Hieronymum Mercurialem lib. i Var. Lect. cap. xviii. Qui idem de Pithœgiis, lib. i, cap. xv; ubi exponit quando Romani bibere vinum solerent, fieri id post annum. Agit item postea cap. xvii, an vinum dulce inebriet.

Nunc aliquid etiam dicamus de mulso vino, quod Græcis οἰνόμελι. Nicandro etiam μελίζωρον. Hoc faciebant imprimis ex vino Massico, & melle Attico. Vnde Martialis lib. iv, epig. xiii:

Tam bene rara suo miscentur cinnama nardo:
Massica Theseis tam bene vina favis.

Vel ex Falerno, & eodem melle. Itidem in Xeniis, ep. cviii:

Attica nectareum turbatis mella Falernum.
Misceri decet hoc à Ganymede merum.

Quem morem Catius Insuber Epicureus improbat apud Horat. lib. ii, Sat. iv:

Aufidius forti miscebat mella Falerno.
Mendosè: quoniam vacuis committere venis
Nil nisi lene decet: leni præcordia mulso
Prolueris meliùs, si dura morabitur alvus.

Omne quidem mulsum dulce est: sed tamen aliquid retinebat austeritatis ex Falerno, cujus genus quoddam fuisse austerius, ex Athenæo constat: qui & de Massico scribit, valde esse austerum, interim stomachum juvare. Catius igitur volebat, misceri mel non austero, sed leni vino. Nec prætereundum hic vina propomata, quæ sic dicebantur, quia ante potum reliquum, ac cibum, sumebantur. Fiebant ex mellis despumati sextario uno, & quaternis vini: ut est apud Paullum Æginetam lib. vii, cap. xv. Plura de iis vide sis apud Hieronymum Mercurialem lib. i Var. Lect. cap. vii. Tandem, de vinis medicatis, quomodo fiant, & quam vim habeant, vide apud Dioscoridem, Aëtium lib. ult. Arnoldum Villanovanum lib. de vinis, Evonymum Philiatrum, sive Conradum Gesnerum in Thesauro de remediis occultis.

Hactenus de vite, ac liquore, qui ex uva exprimitur. Deinceps aliquid dicendum de liquorum aliis, uti factitiis, ut sic dicam, vinis. Quale lotophagorum erat. Solo enim loti fructu vivebant: atque inde & vinum confecere: ut est apud Herodotum in Melpomene. Vina etiam è caryotis, hoc est, dactylis, fructu arboris palmæ. Plinius lib. xiii, cap. iv: *Caryotæ maximè celebrantur, & cibo quidem, sed & succo uberrimæ; ex quibus præcipua vina Orienti, iniqua capiti, unde pomo nomen.* Nimirùm deducit à κάρη, caput: non, ut Isidorus postea, à κάρυον. Quod eo displicuit, quia fructus ejus sit pomum, ut hic disertim appellat, non autem nux. Nec solum è succo caryotarum potus fit: sed ipsa etiam palmula Ægyptia, si antequam maturuerit decerpatur per se, sitim sedat: unde Plinio lib. xii, cap. xxii, imò & Hugoni Eretriano libro de Spiritu S. ἄδιψος vocatur. Sic enim rectè Eretriani locum corrigit Hadrianus Iunius lib. v Animadversorum, cap. i. Notum etiam, vinum fieri è malis, pyris, dactylis, cerasis. Potus è pyris, nec tam gratus, nec salubris, quàm ille è malis. Vtrumque jam Plinii ætate obtinuisse indicant illa ejus verba lib. xiv, cap. xvi: *Vinum fit & è siliqua Syriaca, & è pyris malorumque omnibus generibus.* Hodieque & ille è malis, & alter è pyris obtinent apud Cantabros, & Normannos. — *sitim non movens.*

Etiam è sorbis potus. Vnde Maro iii Georg.

—— Et pocula læti
Fermento, atque acidis imitantur vitea sorbis.

Moscovitæ, quia vino carent, utuntur aquâ destillata ex avena: quæ non minus vino, calefacit, & inebriat: ut est apud Cardanum. Septentrionalibus quoque ad coquendum cervisiam in usu est lupulus, & hordeum, seu bryne. Hac de re non repetam, quæ fusè satis prosecutus mihi videor lib. i de Vitiis Sermonis, cap. iv: ubi actum nobis de variis varias apud gentes potûs generibus. Solùm aliquid attexam de zythi nostri facultate, idque propter eas gentes, quæ damnant, quia ignorant......

CAPVT XVII.

De usu plantarum in vasis atque instrumentis culinariis, & tricliniaribus, supellectile rustica, pistoria, piscatoria, venatoria.

Atque hæc dicta sunto de cibo, ac potu, quem plantis debemus. Sed aliter etiam plantæ ad alimentum prosunt: quatenus videlicet inde instrumenta fiunt, quibus cibus, potusque, præparantur. Huc verò pertinent, partim vasa atque instrumenta domestica, usui isti destinata; partim supellex rustica, pistoria, piscatoria, venatoria. Domestica, quatenus ad cibum & potum pertinent, vel inserviunt cibis coquendis; quæ culinaria dixeris: vel iis jam coctis mensæ inferendis, cujusmodi tricliniaria vocamus.

Tricliniaria sunt duplicia. Quædam enim vasa

vasa cibum potumque continent: ut vasa aliqua viminea, & lignea. E vimine sportulæ panem adservantes, quæ *panaria*, & *panariola*, vocabant. Ex ligno hederæ primitus fiebat κισσύβιον[1]; teste Athenæo, Hesychio, Suida. Ac nomen indicio est, cum hederam Græci κισσὸν vocent. Quædam vero præstant, ut elegantius cænemus: ut è lino mantilia, ac mappæ; de quorum discrimine diximus lib. 1 de Vitiis Sermonis. Quædam è ligno, ut sella, scamnum, scabellum. Frumentariis mensoribus è ligno est rutellum, ita dictum ὑποκοριστικῶς[2] à rutro, quod à ruendo. Rutello enim corruebant, ac congerebant frumentum in modium. Lucilius sat. IX, apud Nonium:

Frumentarius est: modium hic secum, atque rutellum,
Unà adfert.

Item è ligno radius sive hostorium, quo postquam frumentum rutabulo congestum est in modium, æquatur ejus mensura.

Pistoria è ligno sunt: mactra, in qua panis subigitur, infurnibulum sive pala, qua panis in furnum immittitur, rutabulum, quo ignis proruitur in furno, teste Festo. E vimine autem ventilabrum sive vannus.

Piscatoribus è lino sunt: retejaculum, verriculum, tragula, sagena, excipulus. Tragulæ bifariam plantis debent, tum quatenus retia sunt; tum quia sublevantur subere; ut Plinius ait. Iisdem è vimine sunt nassa, fiscella, sirpiculum.

Venatoribus item è lino retia, ac plagæ; è ligno venabula, sed ex parte duntaxat, cum lato sint ferro præpilatæ.

Aucupibus item è plantis calamus, sive virga aucupis, quæ illinitur visco: tum ames sive pertica, tendiculam sustinens.

[1] vas, poculum, ex edera.

[2] diminutive.

DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA ET THEOLOGIA GENTILI, Sive de Idololatriæ origine, ac progressu,

LIBRI QVINTI PARS ALTERA.

CAPVT XVIII.

De plantarum utilitate in medicina. Ac primum de morbis universalibus: uti febribus, & illis, quæ à veneno, item pediculari: horumque remediis ptisana, agarico, lactuca, hyoscyamo, moly, polemonia, gentiana, staphide, hedera, allio sylvestri, & aliis.

VIdimus de iis, quæ cibo, potuque invitant: Item instrumentis artium, quæ circa hæc versantur. Ad ea nunc venio, quæ medicinæ gignit tellus. Hæc quoque pars quanti sit momenti quà hominis salutem, quis nescit, nisi qui morborum vim ignoret? multum igitur etiam Numini debemus, quod ut ægris mortalibus consultum iretur, tot vires, sicut animantibus, ita herbis indiderit. Ut calefaciendi, refrigerandi, corroborandi, reprimendi, digerendi, discutiendi, attenuandi, & similes. Nec dubium, quin ut mox à peccato incubuit terris morborum cohors, quâ ad mortem præcipiti nimis iremus gradu, etiam medicina sit reperta, quâ morbis obviam iretur. Sicut non ineleganter carmine suo ad Fredericum IV, Electorem postmodo Palatinum, cecinit vir equestris stemmatis Henricus Smetius, propinquus noster,

Stat primo Medicina loco, reliquasque vetusto
Iure superba præit. Siquidem cùm prima futuro
Omnipotente manu jacta essent semina mundo;
Iamque recens tellus vernantem condita vultum
Induerat; turpe ante nefas, morbosque nefandæ
Culpæ carnifices, ante ipsa exordia gentis
Humanæ; Medicina pari mox tempore cœpit.
. . . .

Remedia verò de quibus loquar, duûm erunt generum. Quædam enim plantæ assumuntur integræ, sive tota sua substantia: quædam verò secundùm puriorem partem, ut aquæ, olea, succi, per destillationem, aliave ratione artificiosa, è substantia eliciti ac extracti. In cujusmodi liquoribus non amplius est admixta terrena & impurior materies: solumque remansit aquea, aërea, vel ignea natura.

Usus horum vel est in omni morbo, vel in uno genere, aut pluribus. In omni genere siquod sit, id verè mereatur nomen πανακείας. Quæ appellatio pluribus data medicamentis: ut antidoto ad Aphrodam relatæ, quam describit Galenus lib. II de antidotis: item alii relatæ ad Musam, de qua idem in septimo κατὰ τόπυς: item Andromachi emplastro: de quo idem lib. II τῶν κατὰ γένη: & alii, quod Heræ dicitur, atque inter πολυχρήστα [a] memoratum, descriptumque lib. V ejusdem operis, ubi legas id ὑγείαν [b] nominari. Item arteriacum medicamen, quod dicitur Mithridatis, ac describitur lib. VII τῶν κατὰ τόπυς. Verum ista omnia ambitioso nimis nomine sic vocantur: & nunc sermo est nobis de simplicibus, non compositis. E plantis verò hoc nomen mereatur malva, si verum quod aliqui de ea prodidere: ut Plinius ait lib. XX, cap. XXI his verbis: *De eisdem (malvis) mira & alia traduntur. Sed maximè, si quotidie quis succi ex qualibet earum sorbeat cyathum dimidium, omnibus morbis cariturum.*

[a] multùm utiles.
[b] sanitatem.

Verum mittamus istiusmodi: ac videamus de morbis singulatim.

Morborum, ut prioribus libris dictum, vel corporis sunt universi, vel partis alicujus. Morbus universalis est febris: item huc veneficia, & venena referuntur. Ac febris quidem vel est simplex, cùm elementalis calor tantummodo limites naturæ, ac temperamenti, excessit: vel est putrida, si caloris excessus fuerit ex putredine humoris; vel pestilens, si venenata, ac perniciosa exspiratio contaminet partes, sive contentas, ut spiritus aut humores; sive continentes, ut similares, vel organicas.

Simplex febris vel ephemera est, sive diaria; vel synochos sive continens, vel hectica. Ephemera uno prope die abit, quia in solo est spiritu, tenui, vago, & dissipabili subjecto. Synochus est in sanguinis effervescentia. Hectica in substantia partium solidarum. Putrida est ex sanguine putrescenti. Quæ vel continua, vel intermittens. Continua, si insit venis, vel arteriis majoribus sic ut cor continuo labefaciat. Intermittens, si putredo levior sit, vel longiùs à corde absit. Ac quidem pituita putrescens, quotidie; bilis, tertio; melancholia, quarto die irruit. Pestilens febris non solo caloris excessu nocet: sed imprimis quia κακοήθης sive maligna qualitas spiritus, humores, vel partium substantiam, infecerit. Ut omnino venenata qualitas simplici putredini perniciosius

aliquid

aliquid superaddat. Nunc de remediis è plantis videamus.

Ptisana persalubris in febribus acutis. Ea sic dicta ἀπὸ τῦ πτίσσειν, quatenus notat à cortice purgare. Itaque non solum fiebat ex hordeo, sed etiam tritico. Unde apud Aristotelem sect. I problemat. XXXVII, utrum ptisana hordeacia præstet an triticea: ac præfertur hordeacia. Nempe quia hordeum tritico frigidius est: eoque ejus sorbitio magis conveniat febrienti. Sanis contra, panem triticeum præferendum constat: ut qui calefaciat magis, ac faciliùs etiam concoquatur, ut est sect. XXII probl. XXIV. Etiam ptisanæ ex oryza meminit Horat. lib. II, cap. III, & Plinius lib. XVIII cap. VII. Sed medici, ubi de ptisana ἁπλῶς[1] loquuntur, hordeaciam intelligunt, quæ fiebat ex hordeo optimo in aqua purissimâ macerato, cui deinde cortex deglubatur. Quomodo vero exinde coqui oporteat, malo peti ex Galeno, Oribasio, & Ægineta: è junioribus ab Ludovico Nouno lib. IV Diætetici, cap. ult. Sed ut ptisanæ nobile est remedium, ita pauci rectè præparant: qua de re conqueritur Joan. Manardus lib. XVIII, epist. I[2].

[1] *simpliciter.*

[2] *pag. 499.*

Agaricum, datur ante febris accessum ad rigorem eum imminuendum. Est hoc inde quod rigor febrilis fit à crassis, & tenacibus humoribus: agaricum autem habeat vim calefaciendi, & crassos humores incidendi. Quemadmodum & eadem de caussa præbentur costum, rheum, piper, laser, aliaque multa. De quo disserit Joannes Manardus lib. IX, epist. V.

Lactuca ob vim refrigeratricem febricitantibus convenit, ac omnibus biliosæ naturæ. Ea Antonius Musa restituit Cæsarem Augustum: cumque antea nullus lactucæ honos foret, postea in pretio esse cœpit: ut Plinius tradit lib. XIX, cap. VIII: Lactucam Eubulus vocat νεκύων βρῶμα mortuorum cibum: quæ superstitio tantopere invaluit, ut ad Augustum principem multis esset religio lactucis vesci, teste Plinio. Galenus non dubitat affirmare, succo lactucæ tam facile aliquem posse tolli quam cicutæ, 3 de facult. simpl. med. 89.

Hyoscyami quarto genere in vino febrem depelli, veterum fuit opinio, teste Plinio lib. XXV, cap. IV. Piper si cum vino bibatur ante paroxysmum, prodest quartana laborantibus. Etiam adversus tremorem ejus prodest, si piperis oleum, aut pulvis ejus oleo mixtum spinæ dorsi illinatur. Rosarum liquor stillatitius humectat, ac suaviter refrigerat. Eoque, uti & serapium ex eo, in febribus conducit: quia & calorem temperat, & sitim exstinguit. Sed obest stomacho debili & humido. Etiam labruscæ, hoc est, vitis sylvestris radix, & acini coria, Plinio testante lib. XIV, cap. XVI, *paullo postquam defloruit, singulare remedium habent ad refrigerandos in morbis corporum ardores, gelidissimâ, ut ferunt, naturâ.*

Etiam ad morbos universales pertinent veneficia, & venena: adversus quæ multa quoque à plantis remedia. Contrà summa veneficia prodest herbarum laudatissima Homero, quam à Diis moly putat vocari. Ac à Mercurio primò inventam. Ubi ea nasci credatur, dicet Plinius lib. XXV, cap. IV.

At contra venena, & serpentium ictus, multa adducit ejusdem libri cap. VIII. Eum igitur audiamus: *Ordiendum à malorum omnium pessimo, id est, serpentium ictu. Medentur ergo Britannica herba, panacisque generum omnium radix è vino, Chironii flos, & semen potum, illitumve ex vino, & oleo; privatimque, quæ cunila bubula appellatur.* Hanc vero adversus venena valere, didicit homo à mustela; ut ostendi lib. III, cap. LXVII. Sequitur deinde apud Plinium, quomodo itidem conducant *polemonia, vel philetæria radicis drachmis quatuor ex mero: teucria, sideritis, scordotis ex vino, privatim ad angues, potæ & illitæ, sive succo, sive folio, sive decocto: centaurii majoris radix drachma in vini albi cyathis tribus: gentiana præcipuè adversus angues. duabus drachmis cum pipere, & ruta, vini cyathis sex, sive viridis, sive sicca. Et Lysimachiæ odorem fugiunt. Datur ex vino percussis chelidonia. Morsibus imponitur vettonica præcipuè: cui vis tanta perhibetur, ut inclusæ circulo ejus serpentes ipsæ sese interimant flagellando. Datur ad ictus semen ejus denarii pondere cum tribus cyathis vini; vel farinâ drachmis tribus sextario aquæ imponitur. Cantabrica, dictamnum, aristolochia, radicis drachma in vini hemina sæpius bibenda. Prodest & illita ex aceto: similiter aristolochia. Quin omnino suspensa supra focum fugat è domibus serpentes.* Alia etiam è plantis remedia, adducit capite sequenti. Sed quid attinet tàm multa exscribere, quæ melius ex ipso haurientur. Idem lib. XXXIII, cap. III, ait testes fibri conducere *adversus cerasten & presteras cum panace, aut ruta, ex vino.* Idem lib. XII, cap. III. *Malus Assyria, quam alii vocant Medicam, venenis medetur.* Item de malvis sic scribit lib. XX, cap XXI: *Huic contra omnes aculeatos ictus efficacior vis; præcipuè scorpionum, vesparum, similiumque, & muris aranei. Quin & trita cum oleo qualibet earum peruncti ante, vel habentes eas, non feriuntur. Folium impositum scorpionibus torporem adfert. Valent & contra venena. Aculeos omnes extrahunt illitæ cum nitro: potæ verò decoctæ cum radice sua, leporis marini venena restringunt; &, ut quidam dicunt, si vomatur.*

Pentaphylli radix à Dioscoride commendatur adversus venena letalia. At non audiendus Avicenna, cùm secundo canonis tradit, medicinam esse noxiam. Atque ejus auctoritate motus Michaël Savonarola, ut de eo tradit æqualis ejus Nicolaus Leonicenus[3] (ante hos annos CL vixit) non ausus erat dare in quartana. Tanta erat Principis, ut Avicennam vocitabant, iis temporibus auctoritas.

[3] *dissertat. 3 de erroribus Plinii, p. 121.*

Adversus venena etiam valent caricæ, juglandes, &, de qua antea quoque dictum, ruta. Ex his constabat antidotus Mithridatis: ut inter alios tradidit Serenus Sammonicus:

Bis denas rutæ frondes, salis & breve granum,

Juglan-

Inglandesque duas, totidem cum corpore ficus.
Hæc, oriente die, parco conspersa Liæo,
Sumebat, metuens, dederat quæ pocula matri.

Raporum semen si illinatur, vel vino inditum bibatur, prodest adversus serpentes, & toxica: ut proditum Plinio. Ac Simeon Sethi ait, quo quis die cum nepeta adsumserit, nihil ei à veneno, vel venenatorum morsibus periculi fore. Ex quibus liquet, cur antidotis misceatur: ut traditum Dioscoridi libro II, cap. CXXXVI.

Venenis adversatur malum Medicum, sive citreum. Unde Maro II Georg.

Media fert tristes succos, tardumque saporem
Felicis mali, quo non præsentius ullum,
Pocula siquando sævæ infecere novercæ,
Miscueruntque herbas, & non innoxia verba,
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.

Hanc adversus venena vim Athenæus luculento comprobat exemplo hominis in theatro ab Ægypti præfecto serpenti objecti, nec sentientis noxam, quia antidotum hoc sumsisset. Quam veram fuisse caussam, altero postea experimento est comprobatum. Caltha, quæ vulgo *calendula*, Belgis *goutbloeme*, cor corroborat, venenis, & febribus pestilentibus resistit.

Zedaria prodest adversus venena, & pestilentiam, & alia multa. Porro planta hæc, vel antiquis ignota fuit vel sub alio nomine descripta: ut ait Ioannes Manardus in Censura medicamentorum compositorum Ioannis Mesue [1]. Rondeletius putabat esse ipsissimum Dioscoridis costum Arabicum. Saltem non dubium quin valde conveniant.

[1] pag. 614.

Allia pro amoleto sunt adversus serpentium morsus. Suppositititius Æmilius Macer:

Hæc ideo miscere cibis messoribus est mos,
Vt si forte sopor fessos depresserit artus,
Anguibus à nocuis tuti requiescere possint.

Fraga etiam videntur habere aliquid venenis adversum. Nam cum humi crescant, ubi sæpius venenata perreptant animalia, inauditum tamen quemquam inde aliquid veneni persensisse. Adversus serpentium ictus conducit semen lilii albi potum; ut ait Dioscorides.

Asphodeli semen & flores, si in vino bibantur, excellens sunt remedium adversus scorpiones, & scolopendras. Cur ruta serpentes fuget, caussam adfert Theophylactus Simocatus problem. VI. Sic & piper resistit serpentium venenis: unde & theriacæ miscetur.

Φθειρίασις, sive morbus pedicularis oritur ex calore, & humore putrido. Docet verò Aristoteles in V Histor. Animal. cap. XXXI, pulices ex minima nasci putredine: cimices ex humore in summa humani corporis parte: ex carne autem pediculos: emergereque ex pustulis exiguis sine pure, quas si aperias, pediculum exire. Diximus de hoc quoque lib. IV, cap. LXVII. Quia verò pediculi sunt ex carne, eò si cutis cranio adhæreat nulla carne intermediâ, pediculus nullus in capite generatur: ut est apud eundem philosophum in tertio de natura animal. Acridophagi autem quia non possunt non habere putridos humores ex copia vitiosi locustarum succi, moriuntur pediculari morbo, ut de iis prodit Diodorus Siculus lib. III, ubi & reperies de pediculis volantibus. Nunc è plantis remedia addamus. Pediculos, & lendes, interimunt nuclei staphis agriæ; ut ait Plinius. Item inuncta cedria, vel hederæ lachryma; ut est apud Dioscoridem. Abigit etiam eos illitum allium sylvestre; ut tradit Ruellius. Pulices arcet psyllium sive conyza; teste Dioscoride. Cimices necantur appositis foliis filicis, ut Ruellius inquit. Imò apud Merulam leges, si rutæ virenti ramo aquam per domum sparseris cimices non adventuros, vel siqui fuerint abactum iri. Atque idem ait, nemini dormienti cimices, vel etiam culices, molestos fore, si juxta se posuerit ramusculos canabis humidæ.

CAPVT XIX.

Accessum ad morbos particulares: ac initium factum à morbis meningum & pericranii. Vbi de his, quæ dolori capitis ex nimio potu medentur panace, pulegio, rosis; ac simul, quibus ebrietati occurratur amygdalis, brassica, raphanis. Succedunt, quæ symptomatis substantiam cerebri infestantibus suppetias ferunt: helleborus, papaver, melissophyllum.

HÆc de morbis internis, quæ toto corpore grassantur. Nunc de iis loquar, quas membratim sentimus. Ac vel insunt parti principi, ut principi, vel principi, at non ut principi, vel parti, quæ principum partium alicui inserviat. Dividuntur hi morbi pro partibus affectis. Sunt verò partes vel similares ac simplices: ut sunt caro, os, nervi: vel dissimilares ac compositæ, quæ & instrumentales. De posterioribus prius loquar, in quibus ordinem servabo: qui est pro situ locoque partis affectæ. A capite igitur ordiar.

Capitis morbi, ut dicuntur, sed symptomata potiùs, quàm morbi, vel infestant membranas capitis, vel cerebri substantiam, vel ventriculos, sive meatus ac ductus. Membranas sive meninges ac pericranium obsident cephalalgia, cephalæa, & hemicrania.

Κεφαλαλγίας varia è plantis remedia. Plinius lib. XXV, cap. XI: *Capitis dolori medetur panacis omnium generum radix in oleo contrita: aristolochia, & iberis adalligata horâ, vel diutius, si pati possit, comitante balinei usu. Medetur & daucum.* Pulegio quoque & mentæ ea vis. De menta sic lib. XX, cap. XIV: *Illinitur temporibus in capitis dolore.* De priori sic subdit: *Dignior è pulegio corona vertigini quàm è rosis, cubiculis nostris pronunciata est. Nam & capitis dolores imposita dicitur levare.* Atque hinc Platina lib. de Conservanda Valetudine cap. de Pulegio: *Corona vatum ex pulegio magis (quod capitis dolores levet) quàm ex rosa fit.*

Farina secalis, si capiti circumligetur linteo, dolores sedat: quia crassos humores discutit, ac per

per poros digerit. Hoc sæpius sibi compertum fuisse, scribit Rembertus Dodonæus in Frugum Historia, cap. VIII. Capitis dolori crapula gravati medetur hedera: de quo sic Plinius lib. XXIV, cap. X: *Capitis dolorem sedant hederæ, præcipuè cerebro, continentique cerebrum membranæ utiliter mollibus impositis foliis, cum aceto & rosaceo truis & decoctis addito postea rosaceo oleo.* Ac similiter Tertullianus de Corona Militis cap. VII: *Liberum, eundem apud Ægyptios Osirin, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hederæ natura sit cerebrum ab heluco defensare.* Ubi helucum notat ἑωλοκρασίαν, quod Hesychius interpretatur χθεσινὴν μέθην [a]. Sanè hesterno vino languentem Græci vocant ἕωλον, indeque heluccus, sive elucus factum videtur, ut ex Festo cognoscimus. Eandem vero vim ac hedera habet smilax: unde Plinius aliquanto post verba antea producta: *Smilax quoque, qui & nicophoros cognominatur, similitudinem hederæ habet, tenuioribus foliis. Coronam ex eo factam impari foliorum numero, ajunt capitis doloribus mederi.* Ubi absque dubio superstitiosum est, quod imparem foliorum numerum requirit.

[a] ex hesterna ebrietate capitis gravitas.

Coronæ rosaceæ, & violaceæ quia sensim refrigerant, coërcent καρηβαρίαν: ut ait Clemens Alexandrinus Pædagog. lib. II, cap. VIII. Ideo & Anacreon jubet Libero sociare:

Τὸ ῥόδον τὸ τῶν ἐρώτων
Μίξωμεν Διονύσῳ,
Τὸ ῥόδον τὸ καλλίφυλλον
Κροτάφοισιν ἁρμόσαντες.
Rosam amoribus dicatam
Sociemus ad Lyæum:
Foliis rosam decoram
Capiti revincientes.

Sed idem poëta, ut etiam monet Iulius Pollux lib. VI, cap. XIX, myrtea quoque corona gaudebat, sive quia & myrtus vim vini reprimit, sive quoniam Veneri dicata. Etiam capitis dolori medentur coronæ, è semine spinæ albæ; item ex herba hirsuta, quæ Græcis φιλάνθρωπος. De utraque auctor Plinius lib. XXIV, cap. XII, & XIX. Imò inebriari eum negant, qui coronam gestet ex humili pinu quæ Græcis χαμαίπιτυς, & πιτύϊνη. Auctor Africanus in Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. VII, cap. XXXI.

Violæ potus, atque odor tollit κεφαλαλγίαν, à crapula, aut flava bile provenientem; ut est apud Plinium lib. XXI, cap. XIX, & Simeonem Sethi. Nempe tum temperie sua, tum suavi odore, cerebrum refrigerat, ac firmat.

Vidimus, quæ capitis dolori ex crapula medeantur. Sed satius est hoc agere, ne dolore hujusmodi laboremus. Quod ante omnia quidem temperantia fit. Proximè vero illis, quibus largius etiam bibendo ebrietati occurritur. Quare de his etiam dicemus.

Amygdalæ amaræ comestæ ebrietatem impediunt: quod experimento egregio comprobat Plutarchus lib. I Symposiacorum, quæst. VI. Hoc vel inde est, quia amaritudine suâ exsiccent humorem haustum: vel quia vi diuretica præstent, ut humor cito exeat: vel quia ob vim oleaginosam in stomacho supernatent, ac impediant ne vapores admodum petant cerebrum.

Ebrietati ac crapulæ adversatur brassica: ut proditum Theophrasto lib. II Hist. Plantarum, Athenæo lib. II, ubi Ægyptios, aut propterea ante symposia comedere brassicam elixam. Similiter Simeon Sethi, & alii magno numero. Quare caussam afferre suffecerit. Ea pendet à contraria vini, & brassicæ natura. Ebrietas oritur è vino, quia postquam calore nostro vinum calefecimus, vapores petant cerebrum, ac cum vaporum calore spiritus inclusi sensus agitent atque impediant, quo minus suo officio fungantur. Brassica autem naturæ est frigidæ, ac stypticæ; unde in stomacho innatans, impedit, quò minùs humores vinosi in sublime ferantur: imò evectos refrigerat, ac deorsum trahit: ut Aristoteli etiam proditum tertiæ sectionis problemat. XVII. Ex his liquet, proram, & puppim hujus sententiæ esse frigus brassicæ; de quo Aristoteli etiam assentit Galenus lib. II de Composit. Medicament. secundum locos, & Actuarius lib. VII Med. cap. II. Trallianus item lib. I, cap. X, Averroes lib. I Collectaneorum, cap. XLI. Verùm nihil æquè huic sententiæ adversari videtur, quam quod Hippocrates brassicam statuit calidam. Sed conciliari ea possunt ex Galeni lib. III de Simplic. cap. XV, ubi duplicem in brassica, ut substantiam statuit, sic quantitatem: unam solidam, crassam ac terrestrem, quæ frigida sit: alteram verò succulentam tenuem, ac liquidam, quæ calida sit. At succus hic si coquatur brassica, magis magisque deperit, parte brassicæ crassiori residuâ, ac vim frigidam retinente: præsertim quanto sæpiùs aquam effuderis: in qua succus iste, quod caloris habuit, deposuit: ut quod terrestre superest omnino frigidum sit, ac vim habeat restringendi.

Raphanos prodesse contra ebrietatem, refertur à Plinio ex sententia Androcidæ.

Allium, ut Hippocrates ait lib. IV de ratione victus, ebrietatem impedit. Quod pugnare cum eo videtur, quod ibidem ait, gravitatem capitis inducere. Hæc vix meliùs conciliare possumus, quàm eo, quòd, si caput nullos vel paucos habeat vapores, facile eos exsuperet, qui à vino proveniant: sin jam antè multis caput sit vaporibus repletum, gravitatem inducit, quam alioquin dissolvit.

Sequuntur morbi, qui infestant substantiam cerebri. Quamquam propriè non tam morbi sunt quam symptomata imaginativæ, vel memoriæ, aut depravatæ aut abolitæ. Depravatæ symptomata sunt παραφροσύνη sive παράνοια, hoc est, mentis alienatio, quo nomine & melancholiam, & maniam, complector. Abolitæ verò functionis symptomata sunt ἄνοια, sive amentia, memoriæ amissio, καταφορὰ βαθεῖα, sive altus sopor, soporeque gravior

vior veternus, catoche, lethargus. In melancholia, & mania, & similibus prodest cerebrum purgari belleboro, ac aliis, de quibus mox dicetur. Prodest & somnus. Dicam igitur aliqua, quæ eum conciliant.

Papaver somnum conciliat. Vnde Maro IV, Æn.

Spargens humida mella, soporiferumque papaver.

Et I Georg.

Vrunt Lethæo perfusa papavera somno.

. . . .

Phreneticis atque omnibus quibus imminutum est cerebrum, prodest si cochlear vini cui melissophyllum sive citraria ad destillandum fuerit imposita, jejuni biberint; intellectus tunc & memoria redeunt, acuuntur: ut ex Raymundo Lullo tradit Euonymus in Thesauro *.

* *pag.* 209.

CAPUT XX.

De morbis visus, & auditus internis, nec non de vitiis olfactus, & quæ his ex plantis succurrant: stella attica, ficus, piper, chelidonia, crambe, rapæ, &c.

A meningum & cerebri affectionibus, transeo ad morbos visus & auditus internos, necnon vitia olfactus. Vbi principiò de medicamine amelli: putatur autem ἀστὴρ Ἀττικὸς a, sive βουβώνιον seu herba inguinalis idem esse ac amellus, de quo Virgilius in IV Georg. Oculorum inflammationi prodesse ait Dioscorides lib. IV, cap. CXX. Thymum si in cibo adsumas, oculis confert hebetis visus, eodem teste. Ficus recentes medentur oculis puerorum affrictæ: ut ex Pherecrate traditum Athenæo. Piper item additur oculorum unguentis, ut meliùs videamus.

a *stella Attica.*

Ad eundem scopum Chelidoniâ medici uti solent, ut nempe clariùs videamus. Ac fabulatur Plinius 1 hoc homines edoctos ab hirundinibus, qui pullis excæcatis ea herbâ visum restituant. Sed merito fabulam putat Cornelius Celsus lib. VI, cap. VI. Ac per se visum hirundinibus restitui Aristoteles censet lib. VI Historiæ Animal. cap. V, deque generat. animal. cap. VI, & Philoponus in iis, quæ illic annotavit. Inde tamen nomen herbæ arcessunt. Sed malo credere Dioscoridi, qui lib. II, cap. CLXV, ait nomen ei χελιδόνες sive hirundines dedisse, quia oriatur hirundinibus advenientibus, abeuntibus verò emarcescat. Plura autem de quæstione illa an visus restituatur pullis hirundinum, vide sis apud Renatum Moreau Animadversionibus in Scholæ Salernitanæ cap. XXXII. Sanè si perfossis etiam oculis paullatim redeat visus, id potius inde fuerit, quod sensim novus accrescat humor. Nam & puero id aliquando compertum: ut traditum Galeno lib. I de Symptomatum caussis, cap. II.

1 *lib.* 8, *cap.* 27. & *lib.* 25, *cap.* 8.

Oculis etiam conducit brassica. sic enim Dioscorides de ea, ἀμβλυωποῦσι βοηθεῖ, *hebetioribus oculis opitulatur.* Plinius quoque lib. XX. cap. IX, ait, hunc cibum plurimùm conducere oculorum claritati: etiam succum conferre vel crudæ, si angulis oculorum cum melle Attico allinatur. Sed hæc solum habent locum, si visus impediatur ob crassos humores, quos calore suo brassica attenuat, & exsiccat. Atque hæc Galeni etiam est sententia. Sed si oculorum vitium fuerit ex siccitate, nocet brassica ob exsiccandi vim oculis inimicam: unde & Græcis κράμβη dicitur, quasi κοράμβλη, ut Attici vocabant: διὰ τὸ τὰς κόρας βλάπτειν, *quia oculorum pupillas lædat*: ut est apud Aristophanis scholiasten ad Equites.

Rapas oculis claritatem afferre, tradunt Arabes: ut Avenzoar, & Averroes.

Visui etiam inservit pæonia granis suis rubentibus, quæ, ut Appuleius ait, noctu lucet instar lucernæ, eoque noctu plurimùm colligi à pastoribus solet. Et sanè, ut pæonia noctu colligatur, etiam Theophrastus, & Plinius jubent. Idem de Aglaophotide refert Ælianus. Quid mirum, quando idem est flos: quod & vocabulum testatur. Nam ἀγλαοφῶτις ad verbum sonat splendidè lucentem, sive lucem claram. *Baara* vocatur à Flavio Iosepho lib. VII belli Iudaici, c. XXV: ubi scribit, colore esse similem flammæ, circa vesperum fulgere instar jubaris. Aquas varias è plantis igni elicitas ad varios oculorum affectus sanandos commemorat Euonymi Philiatri Thesaurus *.

* *pag.* 258. & *deinceps.*

Si ita visus sit corruptus, ut quis putet se videre muscas circumvolitantes, aliaque ejusce generis, è plantis, sed & aliis, remedium dicet Ioannes Manardus lib. XIX, epist. III. Vbi & caussam, unde is morbus fit, luculentè exponit. Nempe esse à fumis obstruentibus viam, per quam spiritus & species visibiles transeunt motu inordinato.

Auditum auget evaporatio ex decocto absynthii, aut pulegii. Iuvat etiam acetum tepidum auribus instillatum. Item si aurium sordes, sive marmoratum, ut Plinius vocat, detergeantur auriscalpio ex xyloaloë. Imprimis verò si cerebrum purges per extergentia illa, acriaque, quæ, quia naribus infunduntur, ἔῤῥινα vocantur à Græcis: ut sunt betæ succus, melanthium, cuminum, & alia alibi memorata. Item aloëtica, & ἀποφλεγματισμοὶ sive medicamenta, quæ comesta, palato illita, vel gargarizata pituitam è cerebro in os proliciunt.

Adversum tinnitum aurium, gravemque auditum, prosunt salvia, rosmarinus, mentha, borrago, buglossum, melissophyllum, oryza, amygdala, ficus siccæ, passulæ, avellanæ, grana piri, mespila, cotonea, coriandra secundùm artem præparata, feniculi, & anisi semina. Ita Ioan. Manardus lib. XX, epist. IV.

Odoratui consulitur, pastillo ex nigella, aut semine ocimi, mentha, imò omnibus penè quæ odoris sunt grati. Unde excipere oportet rosam, & violam; quandoquidem mucum gignunt, ut ait Avicennas. Præterea huc faciunt omnia, quæ Græci ἔῤῥινα vocant: ut flores papaveris sylvestris, succus iridis, atque alia alibi memorata nobis.

CAPUT

CAPUT XXI.

De morbis ventriculorum cerebri, vertigine, ephialte, paralysi, &c. & iis quibus cerebrum purgatur, ac roboratur agarico, scilla, pæonia, myrobalano, sampsucho sive majorana, spica, ruta, aliisque.

ATque hæc dicta sunt de morbis vel symptomatis potiùs, depravatæ vel abolitæ, imaginativæ, aut memoriæ. Deinceps videndum de cerebri ventriculis. In his, sive iis meatibus, unde spiritus animalis, instrumentum sensus ac motus, per corpus diffunditur, hæc sunt symptomata: vertigo, epilepsia, ἐφιάλτης, sive incubus, apoplexia, paralysis, σπασμὸς, sive convulsio, tremor, κατάῤῥους, sive destillatio. Prout hæc enumerat Fernelius παθολογίας cap. I. Vertigo capitis, quæ Græcè δῖνος, ac quia sæpe obtenebratio accedat, etiam σκοτόδινος vocatur, maximam partem à vitio stomachi provenit. Si fuerit ab atra bile ex jecinore in stomachum transmissa, medentur agaricum, mastiche, spica, ac plantarum aliæ: quas malo petas ex accuratissimo doctissimoque Io. Manardo lib. x epist. II.

Scilla herba est bulbacea, quæ officinis *squilla*, Belgis *zee-ajuyn*, q. d. maris unionem sive cepam. Ea ex planta fiebat acetum, quod dicebatur acetum scillites: nempe, qua ratione dixere vinum absinthiten. Ausonius epist. v, quæ ad Theonem:

Scillite decies si cor purgeris aceto,
Anticipesque tuo Samii Lucumonis acumen.

Nec enim audiendus Turnebus, cum legit *scillitico*. Siquidem secunda est porrecta. Imò nec *scillitico* dicendum esset, sed *scilletico*, vel *scillino*, quod apud Serenum Sammonicum. Vix autem dici potest, quanta ejus aceti vis sit in cerebro purgando, ac gutture. Omninọ enim incidit omnem pituitam: adeo quidem ut nec præsentius pueris remedium sit, ubi periculum est à morbo comitiali; etiam pueris recens natis. Nempe recipere oportet unciam scillitæ aceti, atque ei misceri binas saccari ex Canariis insulis, septenaque optimi vini Rhenani cochlearia. Puero intra tres menses, hinc mane cochlear, ac item vesperi detur: sed ulterius ætate provecto, minus minusque vim scillitæ aceti saccharo, ac vino infringi opus est. Hoc præsentaneum remedium, & auro contrà non carum multorum bono experientia comprobavit. Ac debeo illud Amplissimo Supremæ Hollandicæ Curiæ Senatori, Georgio Ratallero Dubletio, summo viro, & rerum divinarum, humanarumque intelligentissimo.

Ephialtes, qui vulgo incubus, non tam morbus est, quam symptoma, proveniens à vapore cavernas cerebri obstruente, sic ut transitus intercludatur spiritui animali: unde fit, ut quis insilere atque incubare videatur. Plinius lib. xxv, cap. IV, appellat Faunorum in quiete ludibria, ac mederi ait pæoniam, quam quidam pentorobon vocant. Addit, qua facie sit, & ubi nascatur. Sed superstitiosum quod subdit: *Præcipiunt eruere noctu, quoniam si Picus Martius videat, ruendo in oculos impetum faciat.* Utile autem est pæoniam de collo suspendi: cujus ratio est, quod sic vapores cerebrum petentes excludat, & cerebrum corroboret. Cerebrum enim naturâ frigidum & concretum resolvitur calore ac frigore florum, pratorum, atque unguentorum: ut odor non minus prosit sanitati, quam voluptati: ut ex Aristotelis sententia scribit Plutarchus lib. de Iside, & Osiride. Iuvat & myrobalanus saccharo condita, & manè comesta quotidie. Magnopere enim cerebrum corroborat. Pluraque remedia adducit Io. Manardus in epistolis Medicin. lib. III, epist. II, & III; ubi docet, ut huic morbo etiam medeantur ruta, salvia, sampsychus, hyssopus, rosmarinus. Item ut in cibis prosint, pistacia, passulæ, pinei nuclei: inque mensis secundis pira, cydonia, & similia adstringentia: & ex oleribus feniculum, anethum, buglossum.

Etiam iis, qui insomniis vexantur, videndum, cujusmodi utantur vino. Nam vetus vinum præstat ὕπνους ἀταράχους [1]: novum verò est δυσόνειρον [2], quia creat insomnia. De vetere vino, quod dixi, est apud Athenæum lib. I: de novo, apud Dioscoridem.

[1] *somnos quietos.*
[2] *somnium molestum.*

Paralysi non laborant, qui quotidie utuntur cappari: ut ait Plinius lib. xx, cap. xv. Nempe quia ea capparis indoles; ut multum attenuet & incidat omnes crassos humores, qui paralysin gignunt. Eadem de caussa oleum rorismarini membra paralytica ut plurimum calefacit, ac quandoque sanat: ut est in Euonymi Thesauro [1]. Ac inde pete, quomodo præparetur. Vinum etiam in quo fuerint zinziger & cinnamomum, prodest paralyticis & morbis aliis è frigido temperamento: ut est apud Arnoldum Villanovanum lib. x de Vino.

[1] *pag. 318, & seq.*

Si ori epilepsiâ laborantis, quoties paroxysmus erit, indideris, aquam destillatam ex cerasis ab arbore recens decerptis, inhibetur morbi vis: quemadmodum ab Ioanne Manardo, & aliis, proditum est. Pæoniæ; præsertim masculæ radix, certissimo experimento efficax est adversus morbum comitialem: ut tradit Galenus.

Flos quoque purpureus asteris Attici, si cum aqua bibatur, ut anginis, sic comitiali morbo prodesse in pueris, Dioscorides ait. Plinius idem de purpureo in violis flore tradit. Sed suspectum sibi id ait Remb. Dodonæus lib. de Floribus, cap. I.

Epilepticus, ut ait Raimundus Lullus, penitus sanabitur si jejunus bibat cochlear vini, cui melissa sive citraria imposita fuerit ad destillandum. Aqua destillata ex melissophyllo contuso inque vino macerato, si quotidie bibatur, vel in ore retineatur, apoplexiam, & epilepsiam, uti & alios ex pituita, vel atra bile affectus. Auctor Remaclus F. Limburgensis libro de aquis destillatis, quæ in communi sunt usu:

item Euonymus Philiatros in Thesauro suo [1]. Siquis morbo comitiali in terram conciderit, ut is excitetur, utile est naribus subdi, & olfaciendum dari oleum de spica, quod vulgo oleum balsaminum vocant. Ita in Thesauro suo Euonymus, sive Gesnerus [2]. Ruta crassos ac viscidos cerebri humores attenuat atque educit: unde cruda, coctave contrita naribus atque ori comitiali morbo laborantium indi solet, ut ex Plinio constat. Vide & Michaëlem Savanorolam tract. VI cap. de capitis morbis. Vinum, cui salvia indita, ab eo accipit vim calefacientem, & exiccantem humores pituitosos. Quare conducit paralyticis, epilepticis, & tremulis, item vertigini, morbisque aliis, qui proveniunt à materie frigida. Vide Cardanum lib. II de tuenda Sanitate, cap. XXXIII.

Ex alsina, quæ vulgò dicitur *morsus gallinæ*, aqua destillata datur pueris epilepticis, sive sola, sive cum aqua fontana. Sed non videtur ei remedio multum fidere Euonymus Philiatros, sive Conradus Gesnerus, in Thesauro de remediis occultis [3].

[1] pag. 210.
[2] pag. 376.
[3] pag. 52. 53.

Sternutamenta provocat nasturtium: quod inde dictum, quia nares torqueat, ut Varronis ac Plinii judicium est. Etiam ocimum acrimoniâ odoris sternutamento juvat: imo & propterea aliqui ozyma scribunt: quasi sit ab ὄζειν, sed falluntur, nam aliter optimi codices Latini, & Græci.

Helleboro nigro, quod vocatur polyrrhizon, item entomon, vel ecstromon, cerebrum purgatur: unde, ut Plinius ait lib. XXV, cap. V, *plerique studiorum gratiâ ad pervidenda acrius, quæ commentabantur, sæpius sumtitaverunt.* Inque his, ut ibidem legas, Carneades responsurus Zenonis libris. Imò & comitiali morbo prodest. Nam, ut ibidem legas, *Drusum, Tribunorum popularium clarissimum, cui ante omnes plebs stans plausit, optimates verò bellum Marsicum imputavere, constat hoc medicamento liberatum comitiali morbo in Anticyra insula: ibi enim tutissimè sumitur, quoniam sesamoides admiscent. Italia veratrum vocat.*

Manna omne purgat cerebrum: imò & pectus, stomachum, alvum: præcipueque conducit biliosis. Porrò manna, non dico Iudæorum illud, sed nostrum, succus est laricis arboris, aut fraxini: quod primus docuit Matthias Lobelius. Pituitam cerebro subducit piper cum uvis passis, vel Corinthiacis comestum.

Majorana, quæ Dioscoridi μάρον, ob vim calefaciendi, & exsiccandi in secundo gradu, medetur frigidis cerebri, ac capitis morbis, ac naribus indita, pituitam provocat, & ut sternutes facit: etiam si manduces, vel apponas dentibus, eorum dolores mitigat. Rosmarinus itidem, qui Græcis λιβανωτὶς στεφανωματικὴ [4], ob vim calidam & siccam, cerebrum exsiccat, & morbis cerebri ac capitis adversatur ex frigida & humida caussa provenientibus. Quod & apud Serapionem legas. Eadem de caussa sensus & memoriam acuit. Lavandula quoque in tertio gradu calida est, siccaque: & ideo liquor ejus stillatitius, si fronti ac temporibus illinatur, conducit morbis cerebri ex frigore, sed sine copioso humore, contractis. Leviori etiam hemiplexiæ medetur, ac morbo ipsi comitiali. Subinde etiam reficit eos, qui syncope laborant. Putatur autem lavandula esse eadem ac casia, non quidem prout sumitur pro cinamomo, sive canella: sed ut casiæ voce utitur Maro Ecl. II, & IV Georg.

[4] libanotis coronaria.

Sinapi caput expurgat pituitâ: imò & sternutamento juvat: sed oculis obest. Imò ex eo σίνηπι putatur dici, quia σίνεται τὰς ὦπας. Sed Atticè νάπυ vocatum: ut potiùs videatur σίνηπι, vel σίναπι, appellari quasi σίνων νάπυ, *lædens napu*. Quia nempe oculos lædit. Vnde & Columellæ ille notissimus versiculus lib. X.

Seque lacessenti fletum factura sinapis.

CAPVT XXII.

De morbis colli: tonsillarum, angina, &c. & remediis: hyssopo, bubonio, ptisana, tragacantha, plantagine, & similibus.

Hinc confero me ad morbos faucium qualis ille tonsillarum, qui Græcis παρίσθμια, quem tamen alii capitis censent. Item ἡ κυνάγχη, sive angina.

His remedia tradit Plinius lib. XXVI, cap. IV: *Anginæ argemonia medetur, sumta ex vino: hyssopum cum vino decoctum & gargarizatum: peucedanum cum coagulo vituli marini æquis partibus. Proserpinaca cum muria ex mænis & oleo trita, vel sub lingua habita. Item succus de quinquefolio potus cyathis tribus. Hic & omnibus faucium vitiis medetur gargarizatus: verbascum privatim tonsillis in aqua potum.*

Asteris quoque Attici, sive bubonii flos purpureus cum aqua si bibatur, anginæ medetur: ut est apud Dioscoridem. Contra gutturis exulcerationes, ac scabritiem prodest ptisana ex tritico, vel hordeo: ut est apud Dioscoridem.

Tragacantha tollit asperitatem arteriæ asperæ; ut est apud Dioscoridem lib. III. Itaque phonasci, & qui mollitiei vocis studebant, hanc edebant; teste Synesio.

Strumis conducunt (ut Plinius ait lib. XXVI, cap. V) *plantago cum melle & axungia: quinquefolium: radix persolatæ item cum axungia, operitur folio suo imposita: radix mandragoræ ex aqua.* Et mox: *Damasonium, quæ & alcea vocatur, sub solstitio collecta, imponitur ex aqua cælesti folium tritum, vel radix cum axungia tusa, ita ut imposita folio suo operiatur. Sic & ad omnes cervicis dolores, tumoresque, quacunque in parte. Bellis in pratis nascitur, flore albo, aliquatenus rubente. Hanc cum artemisia illitam efficaciorem esse produnt. Condurdum herba solstitialis, flore rubro, suspensa in collo, comprimere dicitur strumas: item verbenaca cum plantagine.*

Vvæ morbo prodest radix portulacæ collo appensa.

appensa. Plinius lib. xx, cap. xx: *Prætorii viri pater est Hispaniæ princeps, quem scio propter impatibiles uvæ morbos radicem ejus* (portulacæ) *suspensam è collo gerere, præterquam in balineis: & ita liberatum incommodo omni.*

Similiter uvæ, ac faucium inflammationi medentur mora immatura & acerba. Nam humores à capite influentes exsiccant, atque partis affectæ æstum refrigerant.

CAPUT XXIII.

De morbis thoracis, ac viscerum quæ eò continentur: spirandi difficultate, inflammatione pulmonis, tussi, tabe, &c. & plantarum remediis absinthio, thymo, scabiosa, hyssopo, verbenaca, consiligine, ac pluribus aliis.

HÆc de capitis ac colli morbis. Accedo ad morbos thoracis, & eo contentorum, Itaque huc etiam pertinent; *δύσπνοια*, sive spirandi difficultas, *ἡ ὀρθόπνοια*, cùm non ducimus spiritum, nisi recta cervice: *ἡ περιπνευμονία*, sive pulmonum inflammatio, *ἀπόστημα ἐν πνεύμονι*, sive vomica pulmonis: *ἡ φθόη*, sive tabes: membranæ costis subtensæ pleuritis: cordis, *συγκοπὴ* [1], & palpitatio.

[1] *deliquium.*

Absinthium, quia vim habet abstergendi, prodest pectori obsesso ab humoribus crassis ac viscosis: præsertim si sumamus cum iride.

Thymus quoque thoracem & pulmones expurgat, idque ob vim calefaciendi, & exsiccandi in tertio ordine: qua incidit pituitam, & facilem exscreationem præstat, præsertim mixtum melli, & delinctum; ut Dioscorides tradit.

Scabiosa vulgò quædam herba, sive à scabritie, sive quia valeat adversus scabiem, dicitur. Sed quomodo olim vel Latinis, vel Græcis, fuerit nuncupata, non liquet. Imò nec quomodo Arabes appellent. Hæc vim habet calefaciendi, attenuandi & purgandi, eoque viscidos thoracis humores præsertim senum, deterget, ac lenit, quod tussis exasperavit. Unde versiculi illi, quos Brassavolus scriptos ait ante annum CIↃ C, nempe temporibus Urbani II, qui vivere desiit anno CIↃ XCIX:

Urbanus per se nescit pretium scabiosæ:
Nam purgat pectus, quod comprimit ægra senectus,
Purgat pulmonem, laterisque simul regionem.

Ficus *coctæ cum hyssopo pectus purgant, pituitam, tussim veterem:* ut ait Plinius lib. XXIII, cap. VII. Atque addit postea, *decoctas cum fænograeco utiles esse pleuriticis, & peripneumonicis.*

Hyssopus, quia calefacit & exsiccat, tum cerebrum, tum thoracem ac pulmones, tum nervos etiam, à pituitosis humoribus expurgat. Imprimis verò senibus conducit quorum pectus fere lenta crassaque pituita obsidetur. Maxime autem prodest, si decoquatur cum ficis, aqua, melle, & ruta. Quomodo & opitulatur diuturnæ tussi, peripneumoniæ, & orthopnœæ. Nec tamen certo statuas, quæcumque de hyssopo veteres prodidere, ea nostræ convenire hyssopo. Nostra enim est inter hortenses herbas atque olera, eaque utimur, ut jurcula, sive condimenta ciborum sapidiora fiant. Nihil tale veteres de hyssopo. Vide omnino Fabium Columnam libro de minus cognitis stirpibus cap. XIV: ubi in eo est, ut ostendat hyssopum nostrum non esse veterum hyssopum.

In dyspnœa, sive difficultate spirandi, crassi & viscosi humores, qui pectus obsident, incidi, attenuari, & educi debent. Hæc præstant oxymeli cum aqua cinnamomi: & syrupus è succo cardui, veronicæ, & scabiosæ: ut est apud Ioannem Cratonem à Craftheim lib. IV, Consilio VIII. Pluraque ibidem in hanc rem. Item Consilio IX. De asthmate, ac remediis è plantis, adi ejusdem libri Consilium XII, quod ab Caspare Hofmanno, Medico Electoris Brandeburgici datum fuit. Universè prodest verbenaca. Plinius libro XXVI, capite VII: *Verbenaca omnibus visceribus medetur, lateribus, pulmonibus, jecinoribus, thoraci. Peculiariter autem pulmonibus, & quos ab his phthisis tentat.*

Etiam pulmonis vitiis, sanguinemque rejicientibus utilis est quinquefolii succus, ut Plinius eodem ait capite. Ac postea subjungit, *Radix herbæ consiliginis suum quidem, & pecoris omnis, remedium præsens est pulmonum vitio, vel trajecta tantum in auricula. Bibi debet ex aqua, haberique in ore assiduè sub lingua.* Decoctum thymi cum melle utile est orthopnoicis, & asthmaticis; ut tradit Dioscorides.

Tussientibus prodest avenæ succus in sorbitione, ut Dioscoridi, ac Plinio, traditum. *Ad tussim*, ut Plinius ait lib. XX, cap. IV, *mane jejunis raphanus prodest cum melle.*

Rosarum aqua stillatitia, præcipuè ex rosis candidis, ac diluti ruboris, & Damascenis, qui ab odore aliter Moscatæ dicuntur, vim habent corroborandi, tremori ejus ac palpitationi occurrendi, & reparandi spiritus. Quæ & præstant rosæ rubentes, dictæ provinciales: sed minor earum vis ob partes magis terreas: præsertim si exsiccatæ fuerint, quomodo, absumto fere humore, non tam humectant, quàm adstringunt. Crocus etiam corroborat cor: crudos thoracis humores concoquit, pulmones obstructos aperit: & in his tantum pollet, ut & phthisicis alioqui jam jam animam acturis, spiritum quasi reducat, & vitam ad dies aliquot proroget: ut Dodonæus narrat lib. de Flor. cap. L. Ocimon (à quo ocymon differt) ut odore capiti prodest, ita & cordi, ac cardiacis affectibus medetur, mœrorem discutit ab atra bile provenientem, ut hilaritas succedat: teste Simeone Sethi.

Varia è plantis ad tussim remedia suppeditat Plinius lib. XXVI, cap. V, VI, VII. Aqua rosarum destillata cor corroborat, eoque in syncope prodest. Auctores Avicenna [1], & Mesue [2], quorum hic duarum solum aquarum destillatarum meminit; puta rosarum, & absynthii.

[1] *lib. 2. cap. de rosis.*
[2] *cap. de rosis.*

thii. Magis verò corroborat cor ea, quæ paratur ex rosis rubeis: quàm candidis. Cujus caussa, quod illa magis calefacit, hæc magis refrigerat: ut monitum Remaclo F. Limburgensi libro de aquis destillatis. Cor, cerebrum, nervos, ac corpus universum corroborat, imo juventutem conservat, oleum rorismarini. Id quomodo fiat docet in Thesauro Euonymus [a].

[a] pag. 318. 319.

Cardiacorum morbo unica spes in vino: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. II. Ac præcipuè vino vetere, & generoso, ut indicat Iuvenalis Sat. V:

Ipse capillato diffusum consule potat
Calcatamque tenet bellis socialibus uvam,
Cardiaco nunquam cyathum missurus amico.

Vbi *cardiacus* dicitur de eo, qui laborat cordis morbo, puta syncope, sive cordis deliquio, non de affectione ea, qua stomachi os ab acribus morsum humoribus dolorem gignit: etsi vox ea sic sæpe usurpetur. Nec enim eo in morbo temere bibendum vinum: ut tradit Celsus. Pluraque de eo Hieronymus Mercurialis lib. VI Var. Lect. cap. I.

Vinum quoque lætitiam parit: cujus rei duplex imprimis ratio redditur. Vna quidem quia spiritus auget, & inspissatos diluit. Altera verò quia humorem melancholicum, qui frigidus est, ac siccus, calore, & humore suo corrigit, ac discutit.

In deliquiis acetum odore suo quasi animam reddit.

Melissophyllon, officinis dicitur melissa, Latinis apiastrum; sed ambiguo nomine, cum & alterum sit apiastri genus, multum differens; etsi Plinius confuderit. Est vero melissophyllon inter ea, quæ cor, ac spiritus vitales vehementer recreant, ac reficiunt. Præcipuè verò hanc vim habet aqua vitæ, si in ea ter, quater, sæpiusve sit melissophyllon maceratum, ac succus deinde in aquam vitæ expressus: quam rem plenius tradunt Chymici. Avicenna, Serapionem secutus, tradit spodium cor, & ventriculum roborare. Cùm verò spodium Dioscoridi, & Galeno sit metallicum quid quod in ærariis fornacibus comparatur, intelligit ille exustas cannæ radices. Quo de errore fusiùs Ioannes Manardus lib. XII epist. V.

Imò omnia calida, & humida, maximam habent convenientiam cum calore nostro, quia & ipse calidus pariter, & humidus. Hujusmodi igitur corrigunt, & siccam cordis intemperiem. Inque iis non infimum obtinet locum herba, quam veteres dixere buglossum, officinæ autem borraginem vocant: voce forsitan corrupta ex corrago. Nam apud Appuleium, non Madaurensem, sed juniorem, in historia de virtutibus Plantarum legas: Buglosson Græcè, Prophetæ γόνον αἰλλέρν [b], *Romani linguam bubulam*, *Lucani Carroga*. Vbi alii, *Lucani corrago*. Nisi istic *borrago* legendum. Quicquid sit, qui descriptionem buglossi apud Dioscoridem, & Avicennam, contulerit cum borragine nostra, facilè videbit, unam eandemque esse plantam.

[b] catulum felis.

Quod autem dicebamus buglosso cor recreari, pellique tristitiam id apud Dioscoridem legas lib. IV, cap. CXXIII. Idemque de borragine traditum Scholæ Salernitanæ cap. XXI, editionis optimæ, quam Renatus Moreau dedit. Vt non absurdè sentiant, qui putant esse plantam illam Ægyptiacam, quam Homerus Iliad. Δ, quia oblivionem tristitiæ induceret, νηπενθὲς vocat. Hanc ait in Ægypto ab Helena vino inditam, ac tantarum fuisse virium, ut qui potum illum gustaret, toto eo die nullam emitteret lachrymam. Et sanè Plutarchus etiam putavit esse buglossam, ut videre est lib. I Symposiacôn, quæst. I. Quamquam idem & alteram adferat rationem, sed mysticam: nempe, ut intelligantur sermones decori atque loco convenientes: quæ & Macrobii sententia est lib. VII Saturnal. cap. I.

Præterea cor recreant, eoque syncope, sive deliquio animi laborantibus prosunt, tum quæ purgant spiritus turbulentos, velut aromatica: tum quæ languentes spiritus suscitant: ut herbæ bene olentes. Adhæc si spiritus intus æstuat, vel foras exundet, proderunt succus limonum comestus, acetum naribus admotum. Prius retundit fervorem spiritus: alterum impedit spiritus effluxum. Quid autem mirum si acetum id possit, quando & aqua, si affundatur, id præstet propter frigus. Hoc *adspergere*, vel *obsipare aqulam*, dixit Plautus Bacchid. & Cistellaria. Atque alios etiam conciliandæ lætitiæ modos suggeret Avicenna cap. IX tractatu I de virtutibus cordis.

Ocimum, quod vulgo basilicon, uti & junioribus Græcis, inter cardiaca reponitur à Simeone Sethi: ut quod odore suo cerebrum ac cor juvet, atræ bili occurrat, ac hilarem reddat. Mirum quàm hæc abeant à veterum somniis. Quam enim ab iis noxium creditum sit, Plinius ex Chrysippo dicet lib. XX, cap. XII: item Florentinus in Geoponicôn Collectaneis lib. XI, cap. XXIX. Sed Plinius loco memorato subjungit secutam ætatem longè melius de eo sensisse, & quàm ad varia utile sit ostendit. Ac Galenus quoque in secundo de Alimentorum Facultatibus, cap. LVI, agnoscit quidem esse succi vitiosi: sed falsum esse ait, quod prodidere, paucis diebus inde scorpiones gigni si tritum immittatur in ollam inanem, atque ea ad solem quotidie calefiat. Juniorum tamen aliqui non verentur scribere: compertum sibi in hominis cerebro ortum scorpionem, ex crebro ocimi odoratu. Sed non persuadent. Etsi sciam vermiculos ex ocimo corrupto generari. Pro magnis ocimi virtutibus stat quoque Arabum medicorum cohors.

Melopeponis odor deliquio animi medetur. Dioscorides idem prodit de cucumere. Enimvero de eo quod vulgò cucumerem dicimus, verum non est. Rectè interim Dioscorides, quia ejus temporibus necdum obtinebat nomen

men melopeponis: sed is cucumeris vocabulo continebatur. Nam, ut alibi dicimus, melopeponis appellatio Neronis aut Vespasiani demum temporibus cœpit.

Crocus comestus calore suo spiritus crassos attenuat, eoque lætitiam adfert: quod Schola prodit Salernitana cap. XLIX. Imò & vivaces reddit quotidianus usus, dum modicus sit. Sanè Verulamius in Historia Vitæ ac mortis eo majores magis longævos fuisse arbitratur, quod tum magis uterentur croco in placentis, jusculis, ac similibus: Hibernos etiam diutius vivere censet, quia utantur indusiis croceatis. Quia verò lætitiam adfert, eo & risus multi caussa est, si immodicè adsumatur. Sanè Simeon Sethi refert, si tres drachmas adsumseris, fore θανάτου πρόξενον, *hospitem mortis prænuntium*. Imò & Dioscorides ait, ad tres drachmas ex aqua potum fore θανάσιμον. Nimirum immoderatè sumtus sic aperit meatus, ut spiritus excedant: ac risus ejusmodi non tam risus, quam convulsio imitans risum.

Turcæ plantæ Asseral aliquantum comedunt. Hinc amentes prælium ineunt, cunctaque pericula contemnunt. Sic Jul. Scaliger Exercitat. CLIIII. Atque addit aliquanto pòst, ut post epulas etiam comedant, ac exinde læti exultent. Verùm aliquos plantam non *Asseral* vocare, sed *Masslach*.

Lateris & pectoris dolores (sanat) *verbascum cum ruta ex aqua. Vettonicæ farina bibitur ex aqua calida*. Ita Plinius lib. XXVI, cap. VII. Ac postea subdit: *Peucedani succus, doloribus lateris pectorisque, si febres non sint*. Item: *Geum radiculas tenues habet, nigras, bene olentes. Medetur pectoris doloribus, aut lateris*. Postea addit: *Pleuriticis & peripneumonicis, centaureum majus*. Ac deinde: *Pleuriticis peucedani succus. Halus autem, quam Galli sic vocant, Veneti cotoneam, medetur lateri*. Ac postea: *Eosdem effectus lateris doloribus habet chamærops, ex vino pota*.

Purulenta præcordiorum sanant raphani, si cum melle edantur: ut apud Plinium est lib. XX, cap. IV.

CAPUT XXIV.

De morbis partium ventris, quæ conservationi individui inserviunt. Ac primùm quidem de passionibus stomachi cruditate, nausea, &c. jecinoris, hepatis, & renum, aliorumque viscerum obstructionibus: jecoris, & splenis, vesiculæ fellis vitiis: atrophia unde phthisis, hydrope, scirrho, ictero, bile. horumque remediis scordio, moris, raphano, melyssophyllis, rosis Provincialibus, cappare, scolopendrio, roremarino, brassica, &c.

VEnio nunc ad alvum sive ventrem: de quo scitè Plinius lib. XXVI, cap. VIII: *Plurimum homini negotii alvus exhibet, cujus caussâ major pars mortalium vivit. Aliàs enim cibos non transmittit, aliàs non continet, aliàs non capit, aliàs non conficit. Eoque mores venêre, ut homo maximè cibo pereat. Hujus gratiâ præcipuè avaritia expetitur: huic luxuria conditur: huic navigatur ad stomachum: huic profundi vasa exquiruntur. Et nemo vilitatem ejus æstimat, consummationis fœditate. Ergo numerosissima est circa hanc medicinæ opera*.

Quare de ejus quoque morbis pariter ac remediis pauca dicam. Distinctè verò agam prius de partibus ventris, quæ inserviunt conservationi individui, deinde de iis, quæ sunt propter conservationem speciei. Prioris generis sunt stomachus, jecur, folliculus fellis, lien, renes, vesica, & alvus sic pressè dicta. In stomacho attenditur cruditas, nausea, imminutus, vel corruptus appetitus. Singultus convulsivus.

De stomacho ita Plinius lib. XXVI, cap. VII: *Stomachum corroborat scordotis succus, centaureum, gentiana ex aqua potæ: plantago aut per se sumta in cibo, aut cum lente, alicæve sorbitione. Item aristolochia pota: agaricum manducatum siccum, ut ex intervallo merum sorbeatur: nymphea heraclia illita: peucedanum succus*. Alia etiam remedia postea subjungit. Raphanum sylvestrem purgare stomachum legas lib. XX, cap. IV.

Stomacho bilioso, ac cardialgiæ ab humore bilioso profectæ, medetur polenta succo mali Punici adspersa: ut exemplo probat Hippocrates lib. II epidem. Mora stomachum, & jecur æstuans refrigerant.

Amygdalæ virides cum suo operimento comestæ corrigunt stomachum humoribus abundantem: ut est apud Dioscoridem.

Mespila ante cibum comesta stomachum corroborant, & vomitum compescunt.

Stomachum roborant uvæ passæ: præsertim illæ quibus aliquid inest austeri: idque ob vim adstringentem.

Pipere condimus cibum, tum ut melius sapiat, tum ad stomachum calefaciendum, quo faciliùs concoquat. Quod si stomachus quidem frigidus sit, jecur calidum, proderit compositio diatrion pipereon, ut Galenus vocat. Nam sic stomachus calefiet, nec calefiet jecur: cujus caussa est, quod compositio ea constet ex tribus piperis generibus, calidis quidem, sed caloris evanescentis, priusquam ad hepar perveniatur. Ratio hujus, quòd calor ille in substantia tenuium partium consistat: ut tradit Ioannes Crato lib. IV, Consilio VI [1]. Apud eundem [1] pag. 30, edit. Francof. a. 1593.
Consilio VIII legas, decoctum radicum cichorii ex jure pulli frigori ventriculi occurrere, nec epar calidum offendere. Item suadet ut flores cichorii saccharo conditi mane assumantur.

Aqua destillata è menta, betonica, melissophyllo, balsamita, satureia, salvia, serpillo, polio, pulegio regali, hasta regia, ex foliis singulorum; capitis & stomachi infirmitati, ex causa frigida provenienti, medetur, concoctionem etiam juvat: uti & ventris fluxum sistit: quemadmodum Euonymus,

five Gesnerus docet in Thesauro de remediis occultis.

Ad stomachum etiam pertinent vomitiones, quas *faciles præstat radix Vettonicæ, ellebori modo* IV *drachmis in passo, aut mulso. Hyssopum tritum cum melle utilius, præsumto nasturtio, aut irione. Est & silybo lacteus succus, qui densatus in gummi sumitur, cum melle supra dicto pondere, præcipueque bilem trahit. Rursus sistunt vomitionem cuminum sylvestre. Vettonicæ farina ex aqua mulsa, plantago decocta caulium modo.* Postea addit, *Singultus hemonium sedat: item aristolochia.*

Malis Persicis ea est odoris suavitas, ut & cardiacis succurrat, ac fœtori oris ex stomachi vitio. Etiam comesta sedant continuum vomitum ex jactatione maris obortum: quemadmodum tradit Iulius Alexandrinus lib. x Salubrium.

Adversus nauseam à mari utile est vinum absinthites. Nam ἐυςόμαχον est, ac vi adstringente stomachum corroborat. Verùm, ut monitum Avicennæ, adsumi non debet, nisi expulso jam per vomitum humore pituitoso, ac bilioso.

Crocus quoque nauseam maris tollit. Sanè Verulamius narrat in Historia Vitæ & Mortis Anglum quendam, qui ex mari gravissimè semper soleret ægrotare, cùm stomacho sacculum croci alligâsset, omnis fuisse nauseæ expertem.

Capparis ob attenuandi & incidendi vim, lienis, & hepatis obstructionibus medetur: præsertim si adsumatur cum oxymelite, vel aceto. Sanè qui quotidie comedunt, non laborare lienis doloribus, etiam apud Plinium legas lib. xx, cap. xv.

Iecoris vitia sunt ἀτροφία [1], & hydrops quæ ex frigore, item ejus visceris obstructio vel scirrhus, Ad ἀτροφίαν verò etiam refer καχεξίαν [2]. Hydrops sive aqua intercus est triplex: vel ἀνὰ ῥ καλὰ σάρκα [3], sive etiam λευκοφλεγματία, sic ab alba pituita, qua totius corporis superficies in tumorem extollitur, dicta: vel ὁ ἀσκίτης, à similitudine utris: vel τυμπανίτης, à tympano. His nunc quæ Deus remedia è plantis concesserit, videamus.

[1] *nutriendi impotentia.*
[2] *malam habitudinem.*
[3] *per seu secundum carnem.*

In Phtisi deploratis prodest consiligo, ut Plinius ait lib. xxv, cap. VIII. Atque inibi legas, ubi nascatur. Ad jecinoris dolores hordeum in posca decoquitur, aut in vino, ut ait Plinius.

Raphani, jecinori prosunt, & hydropicis quoque ex aceto, aut sinapi sumti: ut est apud Plinium lib. xx, cap. IV. Sampsuchi decoctum si bibatur, conducit hydropicis morbi initio: ut est apud Dioscoridem.

Melissophyllon, sive citraria, vino imposita ad distillandum, hydropem sanat, quæ à caussa fuerit frigida: ut est apud Raimundum Lullum.

Iecur plurimis herbis roboratur, quas vide apud Ioannem Manardum lib. XVI, epist. III, quæ ad Cardinalem Campegium.

Hepar, renes, & viscerum alia, ubi debilitata, firmantur rosis provincialibus exsiccatis. Nam & roborandi & adstringendi vim habent, ut ante diximus. Crocus ob calefaciendi vim tollit hepatis, & fellis obstructionem: medetur & morbo regio, bonumque inducit colorem: ut tradit Dioscorides.

Hepaticis Dioscoride teste, prodest radix chrysocomes, idque quia vim habeat calefaciendi, & adstringendi.

Betæ succus tenuium est partium, ac facultatem habet abstergendi. Eoque prodest jecori, unde infertos crassos pravosque humores educit. Ac similiter conducit lieni, si cum aceto, vel sinapi comedatur. Ita Galenus lib. II de Aliment. facult.

Semen floris, qui vulgo *aquileia* (Belgis *akeleie*) conducit obstructioni jecoris, & morbo regio laborantibus. Drachmæ pondo cum croci obolo in vino exhibendum: ut docet Tragus. Addit verò, eum, qui sumserit sedulo esse cooperiendum, ut sudor emanet. Gesnerus censet esse florem, qui veteribus à leonini rictus similitudine *leo* vocatur. De quo Columella in x:

Narcissique comas, & hiantis sæva leonis
Ora feri.

Sed Dodonæo [4] is potiùs ἀντίῤῥινον [5] vocatur. Nempe quia hic felicius rictum leonis exprimat, quàm aquileia. Amygdalæ amaræ lienis & hepatis obstructioni medentur, ac valde abstergent purulentos & viscidos humores.

[4] *lib. de Floribus cap. 24.*
[5] *vel ἀντίῤῥινον sic a resimo naso.*

Agaricum (ut Galenus ait, cap. de agarico) arquatos ex jecoris obstructione sanat. Cujus caussa est, quod ut ibidem legas, vim habet calefaciendi, discutiendi, & crassos humores incidendi,

Lactuca suo frigore retundit calorem jecoris, ac facit, ut non gignat bilem, sed sanguinem. Estque ea ratio, cur, lactuca biliosis conveniat, & à medicis nonnullis sanguinem gignere dicatur. *Iocineri privatim Teucria bibitur recens, drachmis* IV, *in poscæ hemina*: ut Plinius ait lib. XXVI, cap. VII. Ac postea addit: *Iocineri anagallides mirè prosunt.* Item, *Acoron jecinori medetur.* Ac postea: *Tripolium in maritimis nascitur saxis, ubi alludit unda, neque in mari, neque in sicco, folio satis crassiore, palmo alto, in mucrone diviso, radice alba, odorata, crassa, calidi gustus. Datur hepaticis in farre decocta. Hæc herba eadem videtur quibusdam, quæ polium.* Subjungit post aliqua: *Iocineri herba melandryum, nascens in segete, ac pratis flore albo odorata. Ejus cauliculus conteritur ex vino vetere. Item herba chalcetum è vineis contrita imponitur.*

Hepatis obstructioni comestæ conducunt avellanæ: si audimus Matthæum de Gradi, magni nominis medicum; ut eum Ludovicus Nonnius vocat lib. I de re Cibaria, cap. XXXVII. Sed eam sententiam jure reprehendit, quia Galeno teste, nullam habeant vim viscera abstergendi: imo stomacho & hepati noceant, ac pravos in visceribus humores gignant; ut Rhasis tradit in Aphorysmos.

Iecoris calidæ intemperiei prodest intybus comestus, præsertim sylvestris, qui cicorea dicitur.

dicitur. Hanc ei vim tribuunt Dioscorides ..... & Galenus lib. VIII de Compositione medicamentorum secundum locos. Vbi tradit, non eò solum hepati prodesse, quia vim habet refrigerandi, sed etiam quia adstringit ac corroborat. Sunt & morbi lienis; ut ejus tumor ac distentio, scirrhus, & inflammatio: adhæc à jecore, & liene sunt ἴκτερος, qui biliosi est humoris in cutem, & extima corporis effusio, uti icterus arquatus, quo melancholicum humorem eodem effundit: præterea affectio hypochondriaca.

De morbis jecoris pariter ac lienis sic Galenus (Latinè solum adscribam) lib. XIII methodi med. cap. XVII: *Similia genere medicamenta ambo viscera, jecur, & lien, postulant. Cæterùm tanto valentiora lienis, quanto crassiore utitur alimento. Scirrho igitur laborantibus ipsis convenentia nutrimenta sint; genere quidem eadem, sed majoris, minorisque ratione differentia. Qua'e ergo est jecori medicamentum absynthium; tale est lieni capparis cortex. Quale rursus jecori est eupatorium, tale est lieni scolopendrium. Itaque & si capparis ex oxymelite edatur, utilis sanè est utrique visceri. Cæterùm nec ipsa pari modo, nec similiter, mistum habens oxymeli. Nam & ipsa copiosior, & ex minus diluto oxymelite lieni erit utilior.*

In regio morbo crudum absinthium bibitur cum opio, aut adianto: ut vulgo quidem legitur apud Plinium lib. XXVII, cap. VII. Sed pro *opio* legendum *apio*: ut est in quibusdam vett. libris, ac Mercurialis corrigit lib. II Var. Lect. cap. VIII. Præterea icterico sive regio morbo prodest betæ succus: teste Plinio lib. XX, cap. VIII. Etiam juvare ajunt conyzam & buphthalmum, quorum flores flavi: imo conducere volunt cuncta vultum ictericum referentia. Sed nulli veterum putarunt, ex similitudine coloris, aut figuræ, posse statui de medicamento. Posteriorum illud seculorum inane est commentum. Rosmarinus regium morbum sanat, siquis ante exercitationem in aqua coctum bibat, & ab exercitatione se lavet, ac bibat vinum. Testis Dioscorides.

Tamarix quantopere lieni immodico medeatur, argumento sint illa Plinii lib. XXIV, cap. IX: *Arbitrantur quidam hanc (myricen) esse tamaricem, sed ad lienem præcipua est, si succus ejus expressus in vino bibatur: adeoque mirabilem ejus antipathiam contra solum hoc viscerum faciunt, ut affirment, si ex ea alveis factis bibant sues sine liene inveniri. Et ideo homini quoque splenetico cibum potumque dant in vasis ex ea factis.* Hanc tamaricis virtutem in medendo lieni, etiam indurato, cum nosset, primus eam in Angliam transtulit Edmundus Grindallus: qui cum temporibus Mariæ Reginæ Anglicæ exulasset, ea mortua in Angliam reversus, Londinensis est factus Episcopus, hinc Eboracensis, ac tandem Cantuariensis Archiepiscopus, ac moriens anno CIƆ IƆ LXXXIII, successorem habuit Ioannem Witgiftum. Verùm alia etiam sunt quæ lieni medeantur. Nam & *raphani lienem extenuant*: ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Sed & althea illi medetur: ut apud eundem est lib. XXVI, cap. IX. Idem sic scribit lib. XXV, cap. V: *Invenit & Teucer eâdem ætate Teucrion, quam quidam hemioniam vocant, spargentem juncos tenues, folia parva, asperis locis nascentem, austero sapore, nunquam florentem, neque semen gignit. Medetur lienibus: constatque sic inventam: cum exta super eam projecta essent, adhæsisse lieni, eumque exinanisse. Ob id à quibusdam Splenion vocatur: narrant sues, qui radicem ejus ederint, sine splene inveniri.* Vbi pro *Splenion* Vlysses Aldrovandus, sive Thomas Demsterus, lib. de quadrupedibus bisulcis cap. XXXVI[1], *asplenion* emendat: nempe quia facit ἀσπλήνους[2]. Sed nihil muto. Nam eadem herba, quia σπλῆνα τήκει[3], dicta tum ἀσπλήνιον, tum σπλήνιον, ut Dioscorides ait lib. III, cap. CLI: ubi & σκολοπένδριον, & ἡμιόνιον dici addit. De *hemionio* idem dicentem Plinium jam antea audiimus. Nicolaus Myrepsus σπληνοδάπανον appellat: nempe absumit splenem, ut diximus. Piper quoque aceto mixto impedit splenis tumorem.

[1] pag. 977.
[2] liene carentes.
[3] splenem absumit.

Quædam etiam sunt χοληδόχου κύστεως πάθη[4], ut obstructio. Raphani sylvestis cortices in vino bilem detrahunt: ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Drosaton idem præstare mox dicam.

[4] morbi vesicula fellis.

Brassica non percocta bilem detrahit; juxta Plinium lib. XX, cap. IX.

CAPVT XXV.

De remediis, quæ sunt intestino, & ano; tum renibus, vesicæ, & peni, quatenus egestioni urinæ inservit: nimirum de dolore colico, passione iliaca, cita, durave alvo, hæmorrhoidibus, lumbricis, obstructione, calculo, stranguria: horumque in plantis medela milii, marathri, &c. malvarum, fabarum, allii, &c. amaranthi, hypocistidis, &c. violarum, aloës, &c. absinthii, menthæ, &c. betonicæ, agarici, &c. cerasorum, fragorum, &c. napi, asparagi, &c.

INtestinorum morbi sunt κωλικὴ ὀδύνη, sive dolor colicus, ὁ εἰλεός, sive iliaca passio; διέξοδος ταχεῖα, sive cita alvi dejectio; affectio κοιλιακὴ[5], λειεντερία[6], διάῤῥοια[7], δυσεντερία[8], τεινεσμὸς[9], ἕλμινθες, sive lumbrici, ἀσκαρίδες, qui tenues & teretes[10]. Torminibus ventris prodest, si milium tostum in sacculo parti affectæ imponatur: ut est apud Dioscoridem.

[5] cœliaca.
[6] lævitas intestinorum.
[7] profluvium.
[8] intestinorum exulceratio.
[9] irrita dejiciendæ alvi cupiditas.
[10] lumbrici.

Marathro sive fœniculo comesto ructus, flatusque ventris sequi solent. Sed dubium, num hoc inde sit, quod fœniculum flatus gignat, an pellat. An si natura sua flatus dissiparet, Dioscorides, Galenus, Ægineta, Oribasius, Simeon, alii Græcorum, ex Arabibus etiam tam illustris virtutis meminissent.

Allium corporis flatus excitare, dictum Hippocrati lib. IV de morbis acutis. Quod de viridi allio capiendum. Siccum enim dissolvit. Vel dicendum eo credi excitare, quia expellit. Quomodo senæ folia inter flatulenta reponunt,

nunt, quæ flatus non gignunt, cum ſint calida, & ſicca, ſed genitos diſcutiunt.

Agaricum, ut Dioſcorides ait, purgat ventrem, unius vel duarum drachmarum pondere cum melicrato potum. Ac præter purgandi vim habet & aliam, nempe adſtringendi, & calefaciendi: atque ea, ut ibidem legas, facit adverſus tormina, & cruditates. Purgare verò ut poſſit minimum aſſumitur drachmæ pondus; ut etiam apud Galenum legas, cap. de agarico. At adſtringendi & calefaciendi vi etiam prodeſſe diximus ante febris rigorem, ſed tum trium obolorum pondus ſufficit. Vide de hoc diſcrimine Ioannem Manardum lib. IX, epiſt. V.

Malva emollit alvum: indeque nomen habet, ut ait Plinius lib. XX, cap. XXI. Reſpicit autem Græcum nomen μαλάχη, quod ἀπὸ τοῦ μαλάσσειν, hoc eſt, molliendo. A μαλάχη autem *malva*, ſecundum Varronem lib. IV de L. L. Quamquam nec abſurdè illi, qui *malva* quaſi *molva* à molliendo derivant: ut ſuppoſititius Æmilius Macer lib. II, cap. XXXVI:

Dixerunt malvam veteres, quod molliat alvum.

Ac verſum eundem habes Scholæ Salernitanæ cap. XXIII. Subjungit autem:

Hujus radices raſæ ſolvunt tibi feces.

Sed veteres potiùs adducamus. Cicero cum in diarrhœam incidiſſet, epiſtola ad Gallum lib. VII ait, ſe à malva deceptum. Horat. lib. I, od. XXXII, *malvas* vocat *leves*; ac lib. Epodon od. II, dicit *gravi ſalubres corpori*: quia alvum mollit. Martialis eſt lib. III, epig. LXXXIX:

Vtere lactucis, & mollibus utere malvis:
Nam faciem durum, Phœbe, cacantis habes.

Idem lib. X:

Exoneraturas alvum mihi villica malvas
Attulit, & varias, quas habet hortus, opes.

Major verò emolliendi vis malvæ illi, quæ floribus eſt candidis: quàm quæ ſanguineis.

Fabæ alvum ſenſim ſubducunt ac levigant. Ideo frequens earum uſus Pythagoræ, ut traditum Ariſtoxeno Muſico, Ariſtotelis diſcipulo; teſte Agellio lib. IV, cap. XI. Nec obſtat ſymbolum illud κυάμων ἀπέχεσθαι [a], quia non per κυάμους fabas ſignabat, ſed rem Veneream. Quippe allluſit ad verbum κυεῖν, utero geſtare: unde κύημα, *fœtus*, atque alia. Vt voluerit à rebus Veneris abſterrere.

[a] quaſi, à fabis abſtinendum.

Lactuca etiam ſolvit ventrem. Vnde κοιλίας μαλακτικὴν vocat Dioſcorides. Et Martialis lib. XI epig. LIII:

Prima tibi dabitur ventri lactuca movendo
Vtilis.

Lapathum, λάπαθον, & ὑποκοριστικῶς [b], λαπάθιον, παρὰ τοῦ λαπάσσειν, quod eſt evacuare, nempe quia alvum mollit. Vnde Horatius ſat. IV lib. II:

[b] deminutive.

— Si dura morabitur alvus,
Mytulus, & viles pellent obſtantia conchæ,
Et lapathi brevis herba, ſed albo non ſine Coo.

Quo facilius alvum moveat, cum oleo coquitur: ut eſt apud Dioſcoridem.

Braſſica, ut Cornelius Celſus ait, *ſubcruda alvum movet, bis cocta ſtringit.* Subcrudam vocat leviter coctam: quam & Galenus ait alvum mollire. Idem firmat Plin. lib. XX, cap. IX: braſſica non percocta alvum ſolvit, recocta ſiſtit.

Naſturtium alvum turbat ac lumbricos pellit, ſecundum Dioſcoridem. Δρόσατον, ſive, ut Actuario vocatur, ῥοδόμελον, quod ex violis fit in aqua maceratis, lenit alvum, ac bilem per inteſtina deducit, ſi trium quatuorve unciarum pondo adſumatur. Dodon. pag. 15.

Pruna Damaſcena molliunt alvum: quod & monitum Martiali lib. XIII ſub lemmate Pruna Damaſcena:

Pruna peregrinæ carie rugoſa ſenectæ
Sume: ſolent duri ſolvere ventris onus.

Deque Hiſpanicis idem traditum Galeno lib. de attenuandi victus ratione. Alvum etiam ſubducunt uvæ dulces, ſi decerpantur cum rore ſuo, ſole necdum orto. Ac magis etiam alvum movent, ſi plus habeant ſucci, quàm carnis: uti ſi contra plus carnis habeant, magis nutrient.

Olivæ, quia alvum ciere idoneæ primo loco edebantur: eadem in bellariis reponebantur ob vim adſtringentem. Vnde Martialis lib. XIII:

Hæc quæ ſubductis venit ſubducta trapetis,
Inchoat, atque eadem finit oliva dapes.

Liquor olivâ expreſſus, quem oleum dicimus, egregie humectat, moderateque calefacit: præcipuè quod confit ex olivis druppis. Olim non in condimentis ſolùm utebantur: ſed etiam corpus eo inungebant adverſus algorem. Ac initio ſolùm is mos in Gymnaſiis, poſtea aliis quoque. Notum quomodo Romulus Pollio ab Auguſto Cæſare interrogatus, quo pacto in extremo ſenio ſervaſſet animi vigorem, reſpondiſſe, intus mulſo, foris oleo.

Alvus leniter ſubducitur ſucco roſarum, imprimis earum, quæ ſunt diluti ruboris. Item earundem droſato, ſive ſerapio, ex infuſo, in quo coloris, cujus dixi, roſarum folia virentia ſæpius fuerint macerata. Hujuſmodi droſatum, ſive, ut nuncupant officinæ, ſyrupum roſatum ſolutivum, non alia educit excrementa, quam inteſtinis hærentia, aut cruda, pituitoſa, ac quandoque etiam bilioſa quæ primis & proximis inſunt venis. Sin vehementius purgandum, miſcentur remedia potentiora. Quod verò diximus de roſis memoratis, idem ex parte etiam locum habet in roſis rubentibus, quæ Provinciales vocantur. Nec obſcura eſt diſcriminis ratio. Priores roſæ habent partes humidas, aëreas, ſpirituoſas: provinciales autem magis terreæ ſunt ſubſtantiæ, & exſiccantis. Præcipue vero ſi fuerint exſiccatæ: quales ob humorem conſumtum, non tam humectant, quam adſtringunt. Itaque utiles ſunt, ad alvum, ſi laxa nimis fuerit, conſtringendam. Sed pleniùs de his Dodonæus lib. de Flor. cap. XXVIII. Etiam beta *validius cocta fluxiones ſtomachi ſiſtit, & ventris*: ut eſt apud Plinium lib. XX, Dodon. pag. 105.

xx, cap. VIII. At ſuccus cichorii decocti alvum ſolvit: ut poſtea ſubdit. Meſpila alvum conſtringunt. Idem oryzam facere convenit. Sorba etiam idem præſtant. Unde Martialis:

Sorba ſumus molles nimium durantia ventres;
Ampliùs hæc puero, quàm tibi poma dabis.

Etiam alvum ſiſtunt pira in furno aſſata.

Uvæ fabriles, ſive fabricianæ, hoc eſt in fabrorum officinis adſervatæ, fumoque fabrili ſiccatæ, etiam à ferro accepere vim adſtringentem: unde utiles fluxum ventris laborantibus: quemadmodum eſt apud Cœlium Aurelianum. Cœliacis, & dyſentericis, ex multorum opinione, ſanguis ſiſtitur amaranto purpureo. Sed hoc non aliunde colligunt, quàm quia idem ſit ſanguinis color: debili ſanè argumento, cùm ex colore non poſſimus certi quid de viribus ſtatuere: ut Galeno clarè oſtenſum lib. de ſimpl. med. facult. Sanè rubiæ rubicunda radix, & alia quædam ejuſce coloris, calida ſunt, & aperientia. Quare error iſte reprehendi meruit à Dodonæo lib. de Floribus cap. XXVII. At Betæ ſuccus verè prodeſt dyſentericis: de quo Plinius lib. xx, cap. VIII. Dyſenteriam ſiſtit hypociſtis, idque ob adſtringendi vim: ob quam & alia ſiſtit profluvia, ut menſtruum. Alvum etiam, cobibet, teſte Dioſcoride radix hyacinthi nivei & cærulei.

Chamæmelum, quod Belgis καὶ συγκοπὴν[1] *camilbloeme*, Galeno teſte, vim habet calefaciendi, & diſcutiendi moderatè: eoque urinam provocat, colicos dolores, & ventris tormina ac roſiones mitigat, atque adeo omnibus utiliter miſcetur, quorum ad ſopiendum dolorem uſus eſt. De aloë ſic Plinius lib. XXVII, cap. IV: *Uſus in multis, ſed principalis alvum ſolvere, cùm penè ſola medicamentorum, quæ id præſtant, confirmet etiam ſtomachum, adeò non infeſtet ulla vi contraria.* Subjicit deinde, quomodo eâ uti conveniat.

Inteſtinorum ulcera ſanant raphani: teſte Plinio lib. xx, cap. IV.

Ani affectus eſt ἡ αἱμοῤῥοῒς[2].

Aſter Atticus (de quo in oculorum remediis dictum) utilis eſt ad τὰς προπτώσεις ἕδρας, *ſedes procidua*, ut eſt apud Dioſcoridem lib. IV, cap. xx. Oleum ex violis, quia habet vim refrigerandi, & humectandi, eo, ſi cum luteo ovi illinatur, dolores mitigat ſedis, & hæmorrhoidum. Dioſcorides ait etiam prodeſſe ſedi excidenti. Item *aloë hæmorrhoidum abundantiam leniter ſiſtit*: ut apud Plinium lib. XXVII, cap. VII.

Scrofularia hæmorrhoides ſanat, quod ajunt fieri, propterea quia referat ſua figura hæmorrhoides. Sed nihil ſtultius eſt, quàm ex figura colligere cui morbo aliquid proſit. Innumera enim ſimilia producere eſt, quæ impoſita non prodeſſent, ſed nocerent. Vera autem ratio eſt quod ſcrofularia emolliat, & humores ſuperfluos, ac noxios, conſumat.

Vermes ſtomachi, ac lumbricos inteſtinorum necat atque expellit amarore ſuo abſinthium. Atque idem facit mentha. Nempe utraque herba eſt facultatis acris, ac calidæ, & ſiccantis. Qua de poſteriore idem aſſerit Dioſcorides lib. III, cap. XXXIV, atque alii, Schola Salernitana cap. XXXIV. Vermes quoque necat myrrha. Nec mirum quando ita putredini reſiſtit, ut cadavera etiam à putredine conſervet.

Varia admodum è plantis remedia adverſus alvi lumbricos, puerorumque aſcaridas, ex Avicenna, Paulo, & Aëtio, comperies apud Ioannem Manardum in epiſtolis Medicinalibus lib. III epiſt. I. Eundem quoque de hoc morbo differentem adi lib. IV epiſt. I.

Renum morbi ſunt ἔμφραξις ſive obſtructio ab arenulis, calculo, humore craſſo, ac viſcoſo.

Renibus, ut Plinius ait lib. XXVI, cap. VII, *prodeſt plantaginis cibus, Vettonicæ potus, Agaricum potum, ut in tuſſi.* Poſtea ibidem refert ut herba, quam Galli halum, Veneti cotoneam vocant, proſit *renibus convulſiſque & ruptis.* Apud eundem legas lib. XX, cap. X, *Aſparagi radicem, plurimorum prædicatione tritam, & ex vino albo potam, calculos exturbare.*

Calculo laborantibus prodeſt gummi arboris ceraſi, ſi indatur vino albo. Quod à variis proditum eſt. Etiam renum calculo perutilis eſt aqua ex fragis deſtillata arte chymicâ. Imò per ſe quoque renum vitiis medetur, ſi ſumatur in antecœnio.

Nephriticis doloribus liberatur, ſiquis novem, aut decem nuces avellanas perpurgatas comedat ante cœnam, vel prandium. Hoc experientiâ compertum Ioanni Cratoni, trium Imperatorum Archiatro. Amygdalæ amaræ calculos renum pellunt. Calculos frangit, & urinam ciet meliſſa ſive citraria vino ad deſtillandum impoſita: ut eſt in Raimundi Lulli libello de Aquis.

Calculo renum, & veſicæ prodeſt oleum è nucleis ceraſorum: ut eſt in Euonymi theſauro[1].

Cucumeres, etſi pravi ſint ſucci, pejoris etiam quàm pepones, ut apud Athenæum Diphilus Siphnius ait, urinam tamen cient, ac præcipue ejus ſemen.

Eadem in urina cienda vis peponis: quod & de melonibus Medici Arabes tradiderunt. Qua de re pluribus Ludovicus Nonnius in primo de re cibaria, cap. XVI. Quæritur, cum melones naturæ ſint frigidæ, quale comeſtis iis vinum ſit bibendum. Simeonis Sethi judicium eſt, pituitoſis bibendum eſſe vetuſtum, quia hoc cucumerum frigus minuit. Atque hoc inprimis locum habet, ubi vix unquam ad maturitatem pertingunt. Sed iis, qui abundant flava bile, ait bibendum ὀλιγοφόρον, ac ὀξώδεις, tenue & acidulum; nempe ne bilis acrimonia augeatur.

Carotum, paſtinacæ ſativæ genus, pellere urinam, Diocles tradit apud Athenæum lib. nono.

Amyg-

[1] concisiò, per contractionem.

[2] fluxus sanguinis.

Dodon. pag. 15. 16.

[1] pag. 483, & seq.

Amygdalæ recentes urinam cient, ut ait Plinius. Vesicæ urinæque prodest decoctum ex naporum genere quod bunion dicitur: ut Plinius auctor lib. xx, cap. iv.

Asparagus urinam movet; ut est apud Galenum lib. ii de medicam. facult. Mirum autem urinam ab eo odorem mutuari: usque adeò ut, qui nesciat, quid alicui sit comestum, è lotio hoc possit odorari. Hinc quoque diureticam ejus vim videmus. Vide quæ de hoc Simeon Sethi scribit. Iecoris, & renis obstructioni medetur asparagus; ut est apud Simeonem Sethi.

Cicer, præsertim arietinum, quod Græcis κριὸς ἐρέβινθος, sive quia arietino capiti simile sit, sive aliunde, calculo medetur, ob abstergendi vim: uti & viscerum obstructioni prodest. Succus è nucleis cerasorum expressus, si credimus Scholæ Salernitanæ cap. lvi, frangit ac expellit calculum tum renis, tum vesicæ. Caro quæ nucleo cerasorum inest, etsi nequit calculum expellere, materiem tamen inchoati in renibus potest incidere, ac propellere. Sic enim verba Scholæ Salernitanæ [1] interpretari, ac restringere oportet.

[1] cap. 56.

Ficus comestæ calculo medentur, quia renes & meatus urinarios expurgant.

Mespila, si Brassavolo credimus lapillos è renibus vehementer ejiciunt, ac vesicæ calculum minuunt. Addit Petrum de Argenta plures quam lx, hoc remedio renum calculo liberasse: item Andream Rhodum iis sic renum calculos imminuisse, ut in pulverem redacti citra dolorem egererentur. Sed refragatur his Renatus Moreau, eruditus Medicus Parisiensis, qui Animadversionibus suis in Scholam Salernitanam negat sibi cognitum esse ullum medicamentum comminuendis renum, aut vesicæ calculis, nihilque superesse remedii, nisi à ferreis lithotomi instrumentis.

Maronia quoque, sive mariolana, ut Galli, Germani, & Belgæ nuncupant, calefaciendi, & exsiccandi vim habet, eaque, si in potu adsumatur, urinam copiâ magnâ educit. *Asphodeli cibus urinam ciet utilissimè, præterquam quod vesicam exulceret*: secundum Plinium lib. xx, cap. x. Ac paullo post sequitur: *Si sanguis per urinam reddatur, semen asparagi, & apii, & cumini ternis obolis, in vini cyathis duobus, quinis diebus Chrysippus dari jubet.*

Althææ siccæ farina in vino pota stranguriam tollit, efficaciùs addito dauco: ut est apud Plinium lib. xxvi, cap. ix. Addit qnoque, *ut hypericon, quod alii corin appellant, præcipuum sit ad stranguriam, si exulcerata non sit vesica.*

CAPUT XXVI.

De morbis partium ventris, quæ generationi inserviunt, præcipuè de generandi impotentia, & seminis abundantia; quæque his ex plantis medentur eruca, vitis, rapa, horminum, staphylinus, mandragora, &c. malum Punicum, vitex, camphere, *cneorum, coriza, pinus, allium.*

PArtes ventris generationi inservientes sunt testes, penis, uterus. Ut huc pertineant rei Venereæ impotentia, priapismus, γονόῤῥοια [2]. Item urinæ incontinentia, ἰσχουρία [3], δυσουρία [4], στραγγουρία [5]. Insuper scroti morbi, ut hernia. Atque ex uteri affectibus: mensium suppressio, vel immoderata purgatio, muliebris gonorrhœa, sterilitas ab uteri vitio, abortionis caussa, pariendi difficultas.

[2] fluxus seminis. [3] urinæ suppressio. [4] urinæ difficulta. [5] stillicidium.

Duplicia verò præsidia sunt quæ Venerem concitant: quædam enim id faciunt ratione nutrimenti, ac temperamenti calidi, aut partium flatulentarum, cujusmodi interius assumuntur: quædam verò foris admoventur, atque imponuntur; cujusmodi medicamenta dicuntur ἐντατικά, quia intendunt τὸ αἰδοῖον, ita ut quis possit στύειν, quod qui nequiret, facetè à veteri Comico, Eustathio teste, dictus Astyanax. Sic olim Hectoris filius à populo Trojano vocatus fuit, cum priùs Scamander vocaretur. Sed illi hoc nomen dabatur, quòd sperarent Ilii quandoque regem fore: ut sit ab ἄστυ, *urbs*, & ἀνάσσειν, *imperare*. Verum Comicus ille ἀστυάνακτα finxit quasi ἄστυτον, hoc est, ἀδύνατον στῦσαι ἄνακτα [6]. Helenæ etiam famula, quæ varias reperit lascivi concubitus figuras, (quales fuere in libellis Philænidis, Elephantidos, & Cyrenes, dictæ δωδεκαμηχάνου [7]) propterea vocabatur ἀστυάνασσα, teste Hesychio: nempe quasi regina eorum, qui non habent Venereos stimulos, eoque novo aliquo reperto egerent ad σχήματα illa, quæ Dianæ ignota esse Comicus ait apud Athenæum.

[6] regem qui non possit virilia concitare. [7] duodecim Venerearum artium magistra.

Lactuca, quia frigidæ est naturæ, Veneri adversatur: præsertim rotundæ lactucæ genus, quod ἄστυτις dicebatur, quia ineptos facit πρὸς τὸ στύειν. Hoc de verbo jam dictum. Ob eamdem caussam à Pythagora vocatur εὐνούχιον, quia quasi eunuchos facit. Auctor horum Plinius lib. xix, cap. viii: *Rotunda verò lactuca cum minima radice latis foliis: quam quidam astylida, quidamque Eunuchum vocant, quoniam hæc maximè refragetur Veneri.* Sic rectè correxerunt viri eruditi, cùm prius *astylida* legeretur, quod exposuere στύλου sive penis expertem. Quia autem Veneri repugnat, eo Callimachus finxit Adonidem postquam ab apro interemtus, à Venere fuisse sepultum sub lactucis. Altera etiam ratio accessit. Nam lactuca ob frigefaciendi vim, qua & somnum conciliat, νεκύων βρῶμα vocatur ab Eubulo Comico. Nempe mortuo convênit mortuorum cibus: ἄστυτος illi, qui jam στύματα [8] nesciret.

[8] arrectiones.

Eruca herba calore suo Venerem concitat, teste Plinio lib. xix, cap. viii. Nempe contrariæ planè est potestatis ac lactuca, quam, quia refrigerat, Veneri adversari dicebamus. Verba de hoc Plinii sunt: *Eruca præcipuè frigorum contemtrix, diversæ est quàm lactuca naturæ, concitatrix Veneris: Iccirco jungitur illi fere in cibis, ut nimio*

nimio frigori par fervor immixtus temperamentum æquet. Unde illud poëtæ:

Incitat ad Venerem tardos eruca maritos.

Vinum excitare Venerem, notum vel ex illo Comici, ſine Cerere, & Libero, friget Venus. Itaque & Varro Menippeam ſuam inſcripſit, Vinalia, περὶ Ἀφροδισίων. Ac olitores feriabantur in ante XII Kal. Sept. quo die erant Vinalia Ruſtica, ac Veneri dedicata ædis: ut eſt apud Varronem in V de L. L.

Κάρδαμον, ſive naſturtium Veneri adverſari, Plinius ait lib. XX, cap. XIII. Ac ſimiliter Florentinus in Geoponicis Cæſari Conſtantino dicatis lib. XII, cap. XVII, ubi vocat συνουσίας ἐφεκτικὸν, *coitus abſtinentiam inducens.* Sed Scholiaſtes Nicandri Venerem ait excitare. De quo ambigo, etſi temperamenti ſit calidi & ſicci: minimum in ordine tertio. Sanè acre, mordax, igneum vocat is ſcholiaſtes.

Semen raporum tritum, & affatim comeſtum, Venerem concitat. Deque rapis ipſis ſic Simeon Sethi: eſſe ea φυσώδη καὶ σπέρματος γεννητικὰ, *flatulenta, & ſemen generare.*

Ὅρμινον, quod Belgis peregrinum, creditur Venerem excitare, cum vino potum; ut ait Dioſcorides. Sed puto magis id eſſe à vino. Nam horminum mediocriter eſt ſiccum, & abſtergens: ut ait Paulus Ægineta.

Staphylinos, quam paſtinacam erraticam vocant, eandem vim habet. Plinius lib. XX, cap. V: *Orpheus amatorium ineſſe ſtaphylino dixit: fortaſſis quoniam Venerem ſtimulari hoc cibo certum eſt: ideo conceptus adjuvare aliqui prodiderunt.*

Mandragoræ putatur vis ineſſe amorem conciliandi: unde & Circæa nonnullis dicta, teſte Dioſcoride, ac Galeno: puta à Circe, philtrorum conficiendorum peritiſſima. Aliqui arbitrantur perutilem herbam mulieribus infœcundis: eoque Leam hujuſce pomis pactam à Rachele noctis cum Iacobo concubitum. Ac firmare hoc conantur eo, quòd figura mandragoræ ſit ἀνθρωπόμορφος, & quidem uterque ſexus referatur. Sed opinionem eam refellit S. Auguſtinus lib. XXII contra Fauſtum. Pluraque de eo Conſali Ponce de Leon Hiſpalenſis Notis ad Epiphanii Phyſiologum cap. IV, ſive de Elephanto. Quod & ipſum animal Veneri operam daturum mandragora veſci traditur; ut Epiphanius ait, & Vincentius Bellovacenſis.

Bulbos Venerem excitare, certum eſt vel ex illo Martialis in Xeniis:

Cùm ſit anus conjux, cùm ſint tibi mortua membra,
Nil aliud bulbis quàm ſatur eſſe potes.

Eſt & Græcus Senarius:

Οὐδέν σ' ὀνήσει βολβὸς, ἂν μὴ νεῦρ' ἔχῃς:
Nervum niſi habeat, proderit bulbus nihil.

Non dubium verò quin poëta non quamvis ſtirpem ſignet bulboſam: ſed certum genus. Sed quod id genus ſit, non ſatis liquet. Matthiolus tradit veterum illum bulbum ab aliquot ſeculis videri exoleviſſe. Quicquid ſit, veterum bulbi, & noſtrûm, complura habent, in quibus conveniant.

Cicer ad Venerem incitat, ut legumina ſolent: quippe flatulenta. Ideo & equis admiſſariis dabatur, ut traditum Galeno lib. I de Aliment. facult. cap. XXIX.

Præter has, complures plantas, quæ Veneris appetentiam faciant, Plinius ſuggeret lib. XXVI, cap. X. In iis celebre eſt Satyrion, etiam Petronio Arbitro ſemel iterumque memoratum. Ac fortaſſe eadem herba eſt ſurnach: quam Ioannes Leo in deſcriptione Africæ lib. IX, cap. XX, teſtatur frequentem eſſe in occidentali parte Atlantis: in eclegmate ſumtam penem inflare, & Veneris appetentiam gignere: imò ſic vulgo eſſe accolis perſuaſum, Venerem eâ ſtimulari, ſiquis vel caſu in eam minxerit: quandoque etiam virgines, cum eam perminxiſſent imprudentes, gravidas inde factas eſſe.

Theophraſtus eſt auctor, & ex eo Athenæus lib. I, eſſe & herbam, quæ habeat ὀχευτικὰς δυνάμεις, ὡς καὶ μίχεις ἑβδομήκοντα συνουσιῶν ἐπιτελεῖν· *vires in Venerem ſufficiendi, ut quoque ſeptuageſimo coitu libido maneat.* Quæ herba hæc ſit, non refert: ſed dicit eam ab Indo allatam eſſe in Græciam. Ac in ſuperioris, & noſtri ſeculi Indicarum navigationum ſcriptoribus traditum, hujus, vel ſimilis eſſe virtutis apud Indos agnacat, tambor ſive betet amfiam, & alias plantas: quæ vim habent ςυτικὴν, ſive τοῦ αἰδοῖον τείνεσθαι, arrigendi mutinum: ſive τοῦ ὁρμὰς ἐμποιεῖν, excitandi Venerem, atque, ut loquitur Theophraſtus, ὀρνίθων δίκην, *ad morem avium quarundam*: quales paſſeres, perdices, galli gallinacei, aliæque aves ἀφροδισιαστικαὶ*, ut eas Ariſtoteles vocat in primo Hiſtoriæ Animal. * *ſalaces.*

Mentha etiam Venerem ſtimulat: unde Martialis lib. X, epigr. XLVIII:

In quibus eſt lactuca ſedens, & ſeſſile porrum,
Et deſtupratrix mentha, ſed herba ſalax.

Vbi duo dicit, mentham, ob calidam naturam, excitare Venerem: unde *ſalax* dicitur: interim ſi frequentiùs ſumatur, attenuare ita ſemen, ut ſponte profluat, eoque deſtituat coire poſtea volentem. Quæ & magni Hippocratis eſt ſententia. Sed id in dubium vocat Ariſtoteles Problemate II, Sectionis XX, ubi refert, belli tempore vetitum fuiſſe mentham ſerere, vel edere: cauſſam vero ejus hanc adfert, quod frigida ſit, eoque genitale ſemen minuat, fortitudini etiam ac audaciæ repugnet. Sed certum eſt mentham eſſe calidam. Sic enim, ut poſteriores prætercam, laudatus Hippocrates lib II de diæta, his verbis, μίνθη θερμαίνει, καὶ οὐρέεται, καὶ ἐμέτους ἵστησι, καὶ ἤν πολλάκις ἐσθίῃ τις τὸ σπέρμα αὐτοῦ τήκει ὥστε ῥέειν· καὶ ἐντείνειν κωλύει, καὶ τὸ σῶμα ἀσθενὲς ποιεῖ. *Mentha calefacit, urinam ciet, vomitus ſiſtit, ac ſiquis eâ ſæpenumero veſcatur, ſemen illius ita liquefacit, ut fluat; etiam tentiginem prohibet, ac corpus reddit infirmum.* Plinius quoque lib. XX, cap. XIV, ſic ſcribit:

scribit: *Eàdem vi* (mentha) *resistere & generationi creditur, cohibendo genitalia densari.* Vbi per *genitalia* (ut quoque est in veteri Parmensi [1], atque Aldina [2]) genitale semen capiendum. In MSo invenio *genitali.* In aliis est *genitura:* quod maximè loco conveniat, modo genuinum. Sententia Plinii est, uti mentha lacti indita non sinit coalescere illud: ita ab homine comestam non permittere, ut semen condensetur. Item Aëtius Tetrabibl. IV, serm. IV, cap. XXVI, ait multum seminis generare, sed languidi. Quare quod Veneri incommodet non tam est à frigore, quam quod æquo liquidius semen reddat. Cæteroquin calore suo ad Venerem potiùs stimulat. Iccirco Hieronymus Mercurialis lib. IV Var. Lect. cap. VIII, apud Aristotelem pro καταψύχει [3] legendum censet κατατήκει [4]. Sed aliter etiam Aristotelem excuses: nempe ut refrigerare dicatur κατὰ συμβεβηκός [5]. Nam ad Venerem accendit: quæ immodica si sit, nativum imminuit calorem, & fortitudini, audaciæque adversatur. Aut hoc voluit vel velle debuit Aristoteles. Ac ea quoque mens est Ludovici Nonii de re Cibaria lib. I, cap. XV.

Etiam pastinacæ vis eadem. Græci staphylinon vocant. De eo sic Plinius lib. XX, cap. VI, *Orpheus amatorium staphylino inesse dixit: fortassis Venerem stimulari hoc cibo certum est: ideo conceptus adjuvare aliqui prodiderunt.*

Genitalem vim rapis excitari, Diocles putabat, ut Plinius ait lib. XX, cap. III. Nempe ob inflandi potentiam. Atque idem traditum à Dioscoride, & Simeone Sethi.

Folium, quod Arabibus, & Persis, Tambor, & Tembul, vocatur; Indis verò Betol, Beteli, & Bettre, cùm cor, & cerebrum corroboret, & valetudinem firmet, nihil mirum, si vires etiam ad Venerem augeat. Propter id folii Tambor, quas dixi, gentes quotidie in otio, ac negotio manducant: ut proditum ex Hispanorum libris Iulio Cæsari Scaligero Exercitatione CXLVII, sect. II.

De reliquis plantis Venerem excitantibus, præcipuè Indicis, vide Cæsarem Scaligerum Exercitatione CLXXV.

Mali Punici esus Venerem compescit, præsertim frigidioribus. Auctor Simeon Sethi. Sic qui cælibe & ascetica gaudent vita, eam vitice, & caphura tuentur.

Cardamum sive nasturtium Venerem inhibet, Plinius. excitat, Simeon Sethi. Menses ciet, juxta Dioscoridem.

His quibus genitura profluit, utile est aridam iridem bibere cum aceto [6].

Κάρδαμον, sive nasturtium urinam reprimit: unde apud Aristophanem Θεσμοφοριαζούσαις, cùm Clisthenes Socrati dixisset, longo eum tempore mejere, respondet, non tam hoc esse ab urina multa, quam à substillo, sive στραγγουρία, quia stillatim reddere lotium cogatur: atque hoc inde esse, quia pridie ederit nasturtium. Ubi scholiastes annotat, nasturtio urinas, sputaque reprimi. Ac propterea, ut apud Xenophontem legere est lib. I. Κύρου παιδείας Persæ solent nasturtio vesci, quia turpe iis foret palam mejere, nares emungere, vel spuere: ut quæ indicia essent καχεξίας [6], ab intemperantia provenientis.

Quæ hactenus diximus, magis ad viros pertinent: nunc videamus de iis, quæ mulieres juvant. Purgationibus feminarum utile decoctum ex naporum genere, quod Græci bunion vocant; ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Rosmarinus vi calida & adstringente sistit menstrua, & omne sanguinis profluvium. Suffocationi, ac doloribus matricis medetur folium bardoniæ majoris quæ & arction, & personatia dicitur. Summo si capiti imponatur, matricem attollit: si pedibus supponatur, trahit deorsum. Remedium hoc præstantissimum appellat Antonius Miraldus Monlucianus Medicus, Memorabilium centuria I, sect. LXXXIX.

Linzostis, sive parthenium, vel Hermupoa, seu Mercurialis, vel masculus est, vel femina: ac prioris succus, si à conceptu in passo protinus bibatur, vel folia edantur decocta ex oleo & sale, vel cruda ex aceto, facere dicitur ut mas gignatur: posterioris, ut gignatur femina: teste Plinio lib. XXV, cap. V. Ubi & alium eam assumendi modum tradit. De aristolochia verba sunt ejusdem Plinii, cap. VIII: *Inter nobilissimas aristolochiæ nomen dedisse gravidæ videntur, quoniam esset ἀρίστη λεχώοις* [7].

Porrum comestum præstat, ut feminæ faciliùs concipiant, minusque abortiant. Ut Hippocrati traditum lib. I & II de morbis mulierum, & inde Plinio lib. XX, cap. VI. Caussa ex eo, quòd infœcunditas plurimùm sit ex eo, quod uterum obsideant humores pituitosi, porrum verò illam illuviem acrimoniâ suâ detergeat atque expurget.

Epiphanius hæresi XXXI, sive aliis LI, quæ est ἀνοήτων [8] sive potiùs ἀλόγων [9] Καὶ τὴν μὲν δικταμνόν τινες καλοῦσιν, ἀπὸ τοῦ τοὺς παῖδας τῶν ἰατρῶν κεχρῆσθαι ταύτῃ εἰς τὴν τῶν τικτουσῶν γυναικῶν βοήθειαν. *Quod ad dictamnum pertinet, quidam inde vocari putant, quòd eo utantur medicorum filii ut opitulentur parturientibus.*

Piper facilem præstat partum, propellit fœtum mortuum, imo conceptum impedit si mox à concubitu pessario inducatur in uterum.

Pæoniæ radix, masculæ potissimum, sicca conducit mulieribus à partu non purgatis: ut est apud Dioscoridem. Menses item ciet, si quantitate amygdalæ bibatur, idque, ut Galenus adjungit, in mulsa.

Erythronium Satyrion, ut Dioscorides, & Plinius tradunt, magnopere ad Venerem concitat: etiam si manu teneatur, sed magis si in vino adsumatur. Ideo & arietibus, & hircis segnibus in Venerem dari in potu solet: uti & equis dant Sarmatæ, si in Venere sint segniores. Ac suspicio est quorundam, eandem esse herbam, quam Theophrastus lib. IX, ab Indo ait allatam, nec edentibus modò, sed etiam tangentibus præstare, ut coëant, quoties visum

est.

[1] an. 1476.
[2] an. 1540.
[3] refrigerat.
[4] liquefacit.
[5] per accidens.
[6] Dodon. p. 15.
[6] malæ habitudinis.
[7] optima ad fœturam.
[8] stultorum.
[9] irrationalium.

est. Nec exiguam vim excitandi Venerem ὄρχεις habent: imò officinæ confundunt cum satyrio: atque adeo Appulejus idem facere videtur. Sunt vero Dioscoridi duo orchium genera, cynosorchis, & serapias. Cynosorchis duplex major, minorque. De majori ajunt, si viri radicem ejus edant, generari mares: si feminæ minorem, feminas. Serapiadem minus Veneri inservire, Galeni sententia est.

Secundis educendis, sanguinique ex utero pellendo conducit, si leucoii semen tritum cum vino bibatur. Ac lutei quoque leucoii radix eodem modo exhibita ad idem utilis est. Auctor de utroque Hippocrates lib. de natura muliebri. Est verò λευκόϊον μήλινον, sive luteum leucoion, quod Belgis *geele violieren:* item *steen violieren*, quasi dicas saxatiles, aut parietinas violas.

Eodem libro docet Hippocrates menses evocari melanthio ex frumento, quod vocat μελάνθιον ἐκ πυρῶν. Octavio Horatiano dicitur, *gith quod in semine nascitur*. Nempe illud de segete, ab utroque additur, ut ab melanthio, & gith, quod simpliciter sic dicitur, distinguatur. Floret mense Majo, ac Junio. Belgis *korenrosen*.

Inter fœtida alia, strangulationi conducit parthenium, quod vulgo matricaria: & quodammodo idem præstat chamæmelum sylvestre fætidum sive cotyla fætida: quæ Belgis, *stinkende camille*, vel *paddebloemen*. Leonardus Fuchsius eandem utramque herbam esse judicabat: sed fætentius parthenium, & efficacius: foliis etiam differunt, ut ostensum Matthiolo, ac Dodonæo. Thymus vi calefaciendi & exsiccandi menses provocat: quemadmodum & urinam ciet. De utroque testes Dioscorides, & Galenus. Multa etiam alia ad mulierum morbos remedia suppeditat Plinius lib. XXVI, cap. XV.

Uteri, aliisque mulierum morbis medetur Artemisia ab ejus nominis Mausoli uxore: ut est apud Plinium lib. XXV, cap. VII.

Aridam iridem bibere cum vino, prodest ad menses ducendos: ut Dioscorides tradit.

Cinara, sive carduus altilis, *si credimus* (ut Plinius ait lib. XX, cap. XXIII) *& vulvis etiam conferre aliquid traditur, ut mares gignantur. Ita enim Chæreas Atheniensis scripsit, & Glaucias, qui circa carduos diligentissimus videtur.*

Etiam plantarum variæ conducunt ad castitatem atque abstinentiam à Venere. Uti viticis folia. Quibus iccirco matronæ Atticæ sibi cubitus sternebant in Thesmophoriis castitatem custodientes: ut est apud Dioscoridem lib. I, cap. CXXXV, Plinium lib. XXIV, cap. IX, Galenum lib. περὶ τῆς τῶν ἁπλῶν φαρμάκων δυνάμεως. Ubi hanc caussam adfert, quod frutex is reprimat impetus Venereos. Atque idem dicit Ælianus in Histor. Animal. lib. IX, cap. XXVI, ut scholiastas præteream, ad Nicandri Theriaca, & Eustath. in Odyss. I. Sed & hac de caussa sibi eædem substernebant κνέωρον[1] plantam: de quo Hesychius[2]: item aliam plantam, dictam κόνυζα[3]; ut traditum Theocriti, & Nicandri Scholiastis: item pinus folia, ut est apud Stephanum, sive Hermolaum Byzantium[4]. Allia quoque simili castitatis studio comedebant: ut est apud Etymologici auctorem.

[1] *quæ & cnestrum seu vitis-pec.*

[2] *in Κνέωρον,*

[3] *cunilago, pulicaria.*

[4] *in Μιλήτῳ.*

CAPUT XXVII.

De morbis artuum, h. e. brachiorum & pedum, ac universè de arthritide, præcipuè de podagra quæque huic ex plantis succurrunt pænax, hyoscyamus seu Apollinaris, scordion, verbenaca, helleborus, bellis, hiberis, urtica, &c.

Accedo nunc ad morbos brachiorum, ac pedum: quo pertinet chiragra, gonagra, & podagra. Sed latiùs patet arthritis, quo nomine etiam continetur alius quivis articularis dolor: insignis is dolor, ubi nervi è lumbis, & osse sacro erumpunt. Ἰσχιὰς vocatur. De podagra sic Plinius lib. XXVI, cap. X: *Podagræ morbus rarior solebat esse, non modò patrum avorumque memoria, verum etiam nostrâ, peregrinus & ipse. Nam si Italiæ fuisset antiquitus, Latinum nomen invenisset. Insanabilis non est credendus: quippe quoniam & sponte desiit, & in pluribus curâ. Medentur panacis radices cum uva passa: succus hyoscyami cum farina, vel semen, scordion ex aceto; iberis; verbenaca cum axungia trita, cyclamini radix.* Alia quoque multa ex herbis remedia postea subjungit. Sed istic legi, quam exscribere cuncta, malo. Atque idem lib. XXV, cap. V narrat, nigrum helleborum podagris, & articulariis morbis mederi. Nempe quia humores trahit: unde & paralyticis, insanientibus, hydropicis, dum citra febrim, prodesse, ibidem legas. *Etiam podagræ, morbisque articulariis brassicam illini cum rutæ, coriandri, & salis mica, hordei farina*, Plinio traditum lib. XX, cap. IX. Item Bellis, quæ Belgis *Kersouwe*, *Madelieve*, & *Margriete*, ob vim humectandi, & refrigerandi mitigat dolores podagricos, & cæteros arthriticos. Terenda ejus folia una cum foliis malvæ: cumque butyro recenti & insulso imponenda parti affectæ: ut auctor Dodonæus lib. de Flor. cap. LXXI.

Hiberida herbam prodesse coxendicibus & articulis, & à quo reperta, quo modo etiam uti conveniat Plinius docet lib. XXV, cap. VIII.

Vrtica, quæ Græcis κνίδη, vel ἀκαλύφη, cunctis artuum doloribus medetur: ac propterea, præterquam quod crassos ac viscosos pectore, ac pulmonibus, humores educit, etiam ischiadi chiragræ, & podagræ medetur. Præcipuè si fuerit à viscoso, crasso, ac frigido humore. Qualem extenuat, quia in secundo, vel tertio potius ordine est calefacientium, & exsiccantium: quod & urat, unde urtica dicitur; & mordeat ac pungat, unde κνίδη vocatur ἀπὸ τοῦ κνίζειν, quod est pungere, ac vellicare. Nec tamen tota ignea est; sed, ut Averroës observat in quincto Collectaneorum, solâ superficie, quæ si fricetur, ac imprimis si lavetur,

lavetur, vim urendi, & morficandi amittit. Interiori autem ſucco, ſive oleo, quod ab Ægyptiis educitur, demulceat æſtus febriles. Pedem corvinum podagræ prodeſſe. Avicenna putavit Fen XXII, tert. cap. de ſolutione podagræ, & iſchiadicorum. Ac ſcribit Nicolaus Leonicenus diſſertatione tertia de erroribus
[1] pag. 128. Plinii [1], qui Avicenna fretus, ex ejus radice pilulas confecerit, atque eas podagra laborantibus dederit deglutiendas: Atqui nihil periculoſius facere poterat, ut ibidem Leonicenus tradit. Nam vim habet exulcerandi, ac venenati quiddam, eoque in medicinæ ejus uſus non eſt, niſi extrinſecus apponatur. Podagræ prodeſt pulegium, ſi parti affectæ imponatur donec rubeat. In cauſſa eſt ſiccitas & acrimonia, qua viſcoſos eos humores, unde podagra naſcitur, extenuat, & educit. Imo hac virtute omnes inflammationes ſedat, ſi cum polenta illinatur. Ob hanc acrimoniam, quæ communis ei cum ruta, Cicero alludit lib.
[2] Epiſt. Tu vero. XVI [2], cùm ad Tironem ſic ſcribit: *Cras expecto Leptam: etenim ad cujus rutam pulegio mihi tui ſermonis utendum eſt.* Significat, quia colloquendum ſibi cum Lepta, homine erudito & acri, velle ut ſermoni interſit Tiro, cujus acrimonia doctrinaque alteri poſſit opponi. Sic jam olim expoſuit Turnebus in Adverſ. lib. VIII, cap. V. Mora videri poſſint podagricis prodeſſe. Sanè apud Athenæum Hegeſander ex Pythermo tradit, cùm Athenis viginti annis nulla morus fructus tuliſſet, tantum fuiſſe podagricorum, ut non viri modo, ſed etiam pueri, puellæ, mulieres, atque eunuchi, eo morbo infeſtarentur: imò & capræ ipſæ, uſque adeo ut vix tertia earum pars ab hoc morbo immunis foret. Nec tamen hinc certum colligitur argumentum, id inde contigiſſe, quia qui ante veſci moris ſolerent, nunc iis carerent. Nec enim capræ moris veſcuntur. Quare credibilius id factum eſſe ab aëris conſtitutione, quæ viginti illis annis fuit. Vide & de iſto differentem Hieronymum Mercurialem lib. I Var. Lect. cap. XXIV.

Ceraſa dulcia ſi manè etiamnum roſcida comedantur, ventrem adeo purgare, dicuntur ut etiam podagricos morbo liberent. Atque hoc monuit quoque Renatus Moreau Animadverſ. in Schol. Salernit. cap. LVI. Podagricis plurimum prodeſt oleum ſpicæ: de quo Arnoldus Villanovanus in Antidotis, & Euonymus
[3] pag. 495, & 496. Philiatros in Theſauro [3]. Etiam juvat oleum è nucleis ceraſorum: ut eſt apud eundem Euo-
[4] pag. 483. [5] pag. 484. nymum [4]. Item eodem auctore [5], ſi arthritis fuerit ex cauſſa frigida vel obſtructione, juvabit oleum ex baccis hederæ.

Varias etiam plantas arthritidi adverſas, ac rationem utendi, memorat Ioannes Manardus lib. XIV, epiſt. V. Iſchiadicis prodeſt thymum cum vino ac polenta impoſitum parti dolenti: ut Dioſcorides ait. Iiſdem folia æthiopidis prodeſſe, Plinio traditum eſt lib. XXVII, cap. IV.

CAPVT XXVIII.

De morbis partium ſimilarium. Et hic quidem de nervis & venis, quæque his opem ferunt abſinthium, ſalvia, oleum, aloë, tragacantha. Annectitur aliquid de elephantiaſi, & lue venerea.

Explicatis hucusque plantarum viribus, in morbis partium diſſimilarium, capitis nimirum, colli, thoracis, ventris, & artuum, gradumque jacientes ad affectiones partium ſimilarium, hoc eſt, cutis, carnis, oſſium, venarum, & nervorum, methodo ſuſcepta pergendo in morbis corporis humani internis, initio aliquid de nervis ſenſus & motus animalis inſtrumentis, ac venis in medium proferre jubemur: brevitati hoc capite, ut paſſim, multum ſtudendo. Itaque abſinthium habens vim diſcutiendi, ſiccandi, adſtringendi, & roborandi: his facultatibus ſuccurrit nervis, quando feroſus humor poroſis nervorum partibus eſt illapſus: unde eorum laxatio, ac imbecillitas. Salvia quoque nervis conducit. Nam calefacit & exſiccat: nervorum autem imbecillitas, à qua & tremor, provenit plurimum à frigore eorum & copia humorum, qui nervos obſident. Proinde ſenili ætati imprimis convenit. Robur athletis auget olei inunctio.

Aloë ſanguinem ſiſtit, etiam ſcreatu emiſſum: quemadmodum non Plinius modò teſtatur, ſed etiam Dioſcorides, & Galenus. Ioannes Meſue, cum aperire venas, ac ſanguinem ciere ait, ut in aliis multis, ita in hoc quoque vehementer errat: atque eo nomine reprehendi meruit à Ioanne Manardo lib. I, epiſt I.

Tragacantha cum melle delincta aſperæ arteriæ prodeſt, vocemque reficit rauceſcere incipientem; quemadmodum eſt apud Dioſcoridem lib. III. Vt ſit inter remedia λεαντικὰ [6]: [6] detergentia, lævigantia.
qualia ſignat Perſius ſat. I, cum ait,

— Liquido cum plaſmate guttur
Collueris.

Vbi πλάσμα vocat, quia πλάττει φωνὴν, hoc eſt, vocem fingit, ſive in melius format. Cui contraria φωνὴ σκληρὰ καὶ ἄπλαστος [7]: ut vocat [7] vox dura & informis.
Plutarchus in Cicerone.

Et tantum eſt de morbis internis, ſequuntur ex interno externoque mixti. Vt ſi partes internæ ita morbo afficiantur, ut ſimul patiantur externæ, à cauſſa, quæ non modò adferat conſenſum & qualem qualem affectum foris, ſed verum exterius morbum inducat. Hujuſmodi morbus eſt ὁ ἐλέφας, ſive ἡ ἐλεφαντίασις. Item lues venerea. Eſt verò elephantiaſis ſpecies lepræ deterior, ab atra bile, ut lepra, initium ſumens, ſed temporis proceſſu omnem ſanguinem in atram bilem commutans, cutem, carnem ad oſſa uſque depaſcens. De lepra Plin. lib XXIII, in procemio: *Lachrymæ vitium quæ veluti gummi eſt, lepras & lichenas, & pſoras, nitrò antè præparatas ſanat.* Quæ de elephantiaſi idem afferat, vide eum ſis lib. XXVI. De lue venerea ſeu morbo Gallico ut vocant, ejusque præcipuo medi-

medicamine ligno Gvajaco, aliisque ingredientibus è plantis, adi neotericos Medicos, & medicastros magno numero.

CAPVT XXIX.

De morbis seu symptomatis partium similarium, & dissimilarium, totius corporis, & particularibus. Ac initio quidem de symptomatis totius corporis externis, a causa interna vitiosi humoris provenientibus, iisque tam supra cutem sese efferentibus, quàm eam tantùm maculantibus, aut verò excavantibus, nimirum tumore, bubone, erysipelate, &c. pustulis, scabie, lichene, &c. ulcere, gangræna; horumque remediis amello, salice, grossis, plantagine, folio, albuco, vite, &c.

QUæ hactenus diximus, pertinent ad morbos vel solùm internos: vel ex interno & externo mixtos. Vtrique ad medici curam pertinent. Nunc agendum de morbis externis partium similarium & dissimilarium, in quibus, dirigente medico, chirurgo opus est, qui manuum usu, & exercitatione, valeat. Sunt verò externæ hæ affectiones duûm generum. Vel enim toto corpore vagantur: vel propriam habent corporis sedem. Priores illæ vel sunt ab humoris vitio; vel à caussa externa atque evidenti. Prius genus triplicia συμπτώματα comprehendit. Vel enim in cute prominent, vel eam maculant, vel excavant. Prominent tumor, tuberculum, pustula. Ad tumorem etiam pertinent bubo, erysipelas, struma, cancer, &c. Ad tubercula carbunculus, furunculus, &c. Ad pustulas, scabies, lichen, lepra verrucæ, clavus, callus, &c. Maculant cutem, vitiligo, lentigo, &c. Excavant gangræna, & ἀπόστημα, sive abscessus. Remedia plerisque è plantis apponam.

Ἀστὴρ Ἀττικὸς, qui Virgilio videtur amellus, prodest, Dioscoride [1] teste, bubonibus, unde nomen βουβώνιον. Sed superstitiosum est, quod idem censet, recentem quidem producere inflammationibus bubonum: aridum verò sinistrâ dolentis manu decerpendum, ac sic buboni alligandum. Nempe ejuscemodi comminiscebantur antiqui, ut etiam cum vulgaria præberent medicamenta, magis admirationi forent vulgo, quandoque etiam elegantioribus.

[1] lib. 4 cap. 20.

Salicis cortex in aceto maceratus radicitus tollit verrucas; ut est apud Dioscoridem lib. I, cap. cxv. Atque idem corticis ejus cinis aceto maceratus præstat, si clavis, & callis illinatur. Est verò id à vi exsiccandi, & adstringendi. Ac portulacæ idem tribuit Avicenna cap. IↃxLI secundi Canon.

Crudæ grossi verrucas & thymos, nitro farinaque additis, tollunt: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. VII. Verrucis, pterygiis, & aliis quibusdam remedia dat Plinius lib. XXVI, cap. XIV: *Verrucas tollit argemonia ex aceto vel batrachii radix, quæ & ungues scabros aufert. Linozostidis utriusque folia, vel succus illius. Tithymali omnes, genera verrucarum omnium: item omnia pterygia, varosque tollunt. Cicatrices cum elegantia ad colorem reducit ladanum.* Lichenes Latini mentagram vocant, quoniam à mento fere oriatur, postea licet totos occupet vultus, oculis immunibus, ac in colla etiam, pectus, ac manus fœdo cutis furfure descendat. Lues ea primùm in Italiam irrepsit medio Tiberii principatu: ut auctor est Plinius lib. XXVI, cap. I. Vt vero idem cap. IV ait, *medetur ei plantago trita, quinquefolium, radix albuci ex aceto, ficulnei caules aceto decocti, hibisci radix cum glutino & aceto acri decocta ad quartas. Desiccantur etiam pumice, ut rumicis radix trita ex aceto illinatur, & flos visci cum calce subactus. Laudatur & tithymali cum resina decoctum. Lichen verò herba omnibus his præfertur, inde nomine invento. Nascitur in saxosis, folio uno ad radicem lato*, (leg. cum Dalecampio, *foliis imis ad radicem latis*) *caule uno, parvo longis foliis dependentibus. Teritur cum melle. Est aliud genus lichenis, petris totum inhærens ut muscus, qui & ipse illinitur.* Pharmacopœis herba hæc dicitur *hepatica*, sed distinctius *hepatica petræa*, ut Belgis *steen-lever-kruyt.*

Etiam κάρδαμον sive nasturtium lichenas deterget, atque exterit: ut est apud Nicandri Scholiastem: & caussam addit, quia sit acre, mordax, igneum.

Lentigines, & varos, (φακοὺς καὶ ἐφηλίδας) tollit tithymalli liquor cum melle: solùm cavendum ne diutius relictus, profundius exulceret. Dioscorides lib. IV Mater. Med. & Parabilium cap. CXXI, CXXX, & CLXXVII.

Maculas & lentigines aufert oleum è nucleis cerasorum: ut est apud Euonymum in Thesauro [1].

[1] pag. 483, & 484.

Hordeum ex aceto, & melle lentigini medetur, ut est apud Plinium.

Labrusca sive Taminia uva, quæ & uva silvestris, impetigini medetur. Scribonius Largus cap. CCXLIX: *Ad impetigines uva Aminea* (*Taminea* rescribendum) *quæ sic dicitur, bene facit.* De Taminea plura si voles, adi Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XVI. Oleum de frumento (quod inter marmor, & laminam ferream crassum fieri ait Rasis) prodest adversum impetiginem, ac cutis asperitatem & fissuras.

Hæc de remediis, quæ in cute prominentibus symptomatis, tum iis, quæ cutem maculant, è plantis suppetant.

Superest tertium morborum externorum genus: nempe illud, quod carnem excavat: ut ulcera, gangræna, atque alia. Vlceribus mederi vinum, auctor est Mnesitheus apud Athenæum initio lib. II, item Dioscorides lib. V, cap. VII. Οἱ παλαιοὶ οἶνοι πρὸς τραύματα καὶ φλεγμονὰς ἐπιτήδειοι σὺν ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἐπιτιθέμενοι· καταντλοῦνται ὠφελίμως πρὸς τὰ θηριώδη ἕλκη. *Vina vetera cum lana succida imposita, utilia sunt ad vulnera & inflammationes. Vtiliter & curantur his ulcera efferata.*

CAPVT XXX.

De morbis externis totius corporis, quæ à caussa proveniunt externa, ut sunt vulnera, contusiones, fracturæ, fissuræ, & ambustiones; horumque medicina balsamo, centaurio, melissophyllo, aloë, cynorrhodo, tithymallo, oliva, melle, radice lilii, eleochryso, myrto, &c.

HActenus vidimus de priori morborum externorum genere, quod est ab humoris vi, vel spiritu flatuoso. Nunc venio ad genus alterum, quod est à caussa externa, & evidenti. Atque huc pertinent vulnera, contusiones, fracturæ, fissuræ, & ambustiones. Vulnera, pro instrumento infligente vulnus, vel cæsa sunt, ut ab ense, vel alia re secante: vel puncta, ut à mucrone: vel contusa, ut à re gravi, dura, obtusa, ac cutem etiam aperiente: vel morsa, quæ à dentibus: vel sclopetaria, quæ à glande plumbea, vel globo ferreo, similive è sclopeto vel bombarda emisso, vel à pulvere pyrio similive violentia ignis illisa.

Contusiones fiunt à corpore duro citra cutis apertionem. Hoc enim à vulneribus contusis differunt.

Fractura est ex solutâ ossis unitate. Fissuræ, rimæ seu divisiones, quæ à scarificatione, talive contingunt causa. Ambustiones, distinguendo à vulnere. Nunc his remedia è plantis demus.

Vulneribus sanandis nihil tam utile, quàm balsamum. Hanc habuit vim balsamum veterum; de quo Theophrastus, Dioscorides, Strabo, Iustinus, atque alii. Deperiisse id dicitur in Iudæa, postquam in Ægyptum est translatum: in Ægypto autem anno cIɔ Iɔ xvi, cum Selymus, Turcicus Imperator (qui Solymannum habuit successorem) Cayrum cepit, ac cultoribus hortorum, ubi balsamum cresceret, interfectis, non suffecisset novos. Par autem vel suppar virtus est balsamo recentiorum: ut quod è Peruvia, vel Hispaniola, & aliis quibusdam Occidentis locis defertur. Vt *ἀντιβαλλόμενον* sive succedaneum esse possit balsami veteris. Siquidem calefacit, humectat, tenuat, digerit, deterget, & glutinat. Nec naturale solum balsamum, sive veterum, sive recentiorum, hanc vim obtinet: sed etiam quod arte componitur. Nam & brevi tempore vulnera glutinat, & mala arcet symptomata. Cujus caussa præcipue est, quod & ipsum calefaciat, & siccet, ac tenuiorum sit partium. Ratio verò arte hoc balsamum componendi à pluribus tradita est: sed, ut puto, suffecerit Euonymus Philiatros in Thesauro suo [a].

[a] *pag. 576, & seqq.*

Quartum panacis genus, quod à Chirone centauro *centaurium*, à Pharnace rege *Pharnaceon* nominatur, duo genera continet, quorum unum ab Hercule *Heracleon* dicitur, & *omnia vulnera ferro illata efficacissimè sanat*, ut Plinius ait lib. xxv, cap. iv. Ac ejusdem libri cap. v legas: *Centaurea curatus dicitur Chiron, cùm Herculis excepti hospitio pertractanti arma, sagitta excidisset in pedem: quare aliqui Chironion vocant.* Addit postea: *Vis in vulneribus tanta, ut cohærescere etiam carnes tradant, si coquantur simul.* Idem lib. xxvi, cap. xiv: *Hulcera multorum sunt generum, ac multis modis curantur. Panacis omnium generum radix ex vino calido illinitur manantibus. Siccat privatim, quam Chironiam dicimus.* Ac postea alia etiam ulcerum remedia subjungit.

Vulnera omnia à putrefactione conservantur, si abluantur vino, cui melissa sive citraria fuerit imposita ad destillandum; quemadmodum est apud Raimundum Lullum. Aloës foliis recentibus in Asia utuntur ad vulnera: mirifice enim conglutinat, ut ait Plin. lib. xxvii, cap. iv. Quod ex rosis rubentibus sive provincialibus exsiccatis rhodomeli fit: vulnera, ulceraque, abstergendi, & exsiccandi vim obtinet. Oleum quoque ejus inflammationes, vel prohibet, vel lenit.

Etiam *κισθὸς* [a], si illinatur medetur *νομαῖς*, sive ulceribus depascentibus, teste Dioscoride. In caussa est, quod, Galeno teste, vim habeat exsiccandi.

[a] *cisthus seu cistus.*

Ladanum vulnera glutinare, Matthioli est sententia.

Lilii albi radix tosta & trita cum rosaceo, sanat ambusta, ulceraque perducit ad cicatricem: ut est apud Dodonæum lib. de Flor. cap. xxxii. Narcisso item tanta est vis abstergendi & exsiccandi, ut maxima etiam vulnera, Galeno teste, conglutinet.

Fissuris scarificatione factis conducit inditus tithymalli liquor: ut est Dioscoridis Parabilium cap. ccii. Periculum vulneris creare narratur tertium centaurii genus, quod dicitur centauris triorchis. Nam ut Plinius ait lib. xxv, cap. vii: *Qui eam secat, rarum est, ut non vulneret se: hæc succum sanguineum mittit. Theophrastus defendi eam impugnarique colligentes tradidit à triorche accipitrum genere, à quo & nomen accepit.* Puto tamen hæc ficta à Magis, ut alia id genus multa. Nempe hoc pacto terrebant vulgus à plantis carpendis, ut soli magis forent admirationi, nec aliunde, quàm ab iis, remedia peterentur.

Morsui canis rabidi medetur radix cynorrhodi: quod quomodo homines didicerint, docet his verbis Plinius lib. xxv, cap. ii: *Insanabilis ad hosce annos fuit rabidi canis morsus, pavorem aquæ, potusque omnis adferens odium: nuper cujusquam militantis in Prætorio mater vidit in quiete, ut radicem sylvestris rosæ, quam cynorrhodum vocant, blanditam sibi adspectu pridie in frutecto, mitteret filio bibendam: in Lacetania res gerebatur, Hispaniæ proxima parte: casuque accidit, ut milite à morsu canis incipiente aquas expavescere, superveniret epistola orantis, ut pareret religioni: servatusque est ex insperato, & postea quisquis auxilium simile tentavit.* De contusione agit Plin. lib. xvii, cap. xxiv, & Columell. lib. xii, cap. xlvii, ubi de oliva, aliisque. De fractura Plin. lib. xxii, cap. iix, & lib. xxix, cap.

cap. VI, ubi effectus florum in melle & similibus.

¹ aurata quibusdam.

Flos dictus ἑλιόχρυσον ¹, teste Theophrasto, si torrefiat, & melli misceatur auxiliatur ambustis. Similiter myrteum oleum medetur eruptionibus & ambustis, ut habet Plinius lib. XXIII, cap. IV.

CAPVT XXXI.

De morbis externis particularibus: ac primùm de illis, qui sunt capitis, nimirum achoribus, cerio, lippitudine, lachryma, &c. de affectionibus palpebrarum, & aurium, auribus sanguinolentis, purulentis, &c. de gingivæ & dentium doloribus, de stomacace & scelotyrbe; horumque relevaminibus salicis, artemisiæ, betæ albæ, lentis, ceparum, marathri, &c. hyoscyami, asphodeli, raphani, ladani, cisti, polypodii, mali Punici, ficus, nasturtii, Britannicæ, &c.

VIdimus de morborum externorum illis, qui toto vagantur corpore. Deinceps de iis loquar, qui obsident corporis partem. Ut sunt ἀχῶρες & κηρία, quæ Plinius *manantia* capitis ulcera appellat. Proveniunt autem à nitrosa, salsaque pituita, eoque mordaci. Sed in achore ulcera sunt crustosa: in cerio humentia. Achor vulgo tinea vocatur, quia, ut tinea tenui morsu vestem erodit, similiter in achore sanies glutinosa tenuibus admodum foraminibus erodat capitis cutem. Cerion ab illo differt, quia majora foramina efficit, & humor certi similis, unde κηρίυ nomen. Plura de his Constantinus in Viatico. Crassam lentamque saniem incidit ac digerit acetum. Siccis crustis fomentum præstat decoctum foliorum salicis, teste Ægineta: item aqua Artemisiæ: adhæc unguentum ex elleboro. Similiter nuces regiæ mansæ & appositæ.

Etiam ad capitis morbos referuntur capillorum vitia. Sed enim quæcumque de his traduntur, maximam partem pertinent ad κοσμητικήν ². Potiùs igitur de iis dicam, ubi absolvero illa, quæ propriæ medicinæ pars dici mereantur.

² intelligentiam decentis ornatus.

Proximè itaque subjungam morbos, qui in exteriori sunt oculorum parte, ubi hi potissimi. Ὀφθαλμία sive lippitudo, quæ est ex inflammatione tunicæ corneæ, cum rubore, dolore, & lachrymis. Ἐπιφορά, sive delachrymatio: quæ fit pituita ad oculos delâta. Γλαύκωμα, ex mutatione crystalloidis in glaucum colorem. Ὑπόχυμα sive suffusio, cùm lenti humores congelantur inter corneam & crystalloidem.

Oculorum vitia omnia sanari aloë convenit: ut apud Plinium est lib. XXVII, cap. IV. Epiphoras sedat betæ albæ succus, ut est apud eundem lib. XX, cap. VIII.

Lens ei prodest, cui diffluunt oculi humore nimio. Multum enim exsiccat. Ac propterea, si ægris exhibendum, siccitas ejus temperari debet alterius humore, uti betæ: quomodo lens humorem betæ, beta siccitatem temperat lentis. Hoc πυτλοφακλῆν vocarunt, ac non sanis modo, sed etiam ægris commendatum ab Heraclide Tarentino.

Cepas esse visui commodas, tradit Hippocrates lib. II de diæta. Nempe quia odore ipso crassos oculorum vapores, qui visum hebetant attenuat ac deterget. Quod ipsum præstat, dum lachrymas ciet: unde lachrymosa dicitur Iunio Columellæ lib. X. Græci propterea vocant κρόμμυον, παρὰ τὸ κόρας μύειν τῶν ἐσθιόντων· *quia pupillas oculorum iis, qui comedunt, comprimit*. Atque hæc etiam firmat Aristoteles sect. XXXI, probl. IX, ubi ad quæstionem cur post lippitudinem acutius videamus, id inde esse respondet, quòd pupilla quæ priùs obsepta humore erat, purior fit, ac solutior: atque addit interdum etiam id præstare acria, & lachrymas cientia, velut cepe.

Marathrum sive fœniculum oculorum aciem reficiunt; quod homines didicere à serpentibus, qui è latebris, prodeuntes continuo ad hoc accurrunt, eoque caliginem oculorum levant. Auctor Plinius lib. VIII, cap. XXVIII, & lib. XX, cap. XXIII. Item Nicandri Scholiastes ad Theriaca.

Ruta item manducata acuit visum: ut est apud Dioscoridem lib. III, cap. XLIV, & Avicennam II Can. cap. IOLXXVIII. Iccirco pictores veteres, ut visu valerent, esitare eam solent, ut est apud Plinium, & Simeonem Sethi. Cum melle Attico, vel muliebri lacte adsumi solet. Sed si immodicè utaris, ob calorem, quo pollet, oculorum inflammationem parit.

Euphorbium qui carpunt, clarius vident. Herbam eam reperit Iuba, Mauritaniæ rex, ac nomen hoc dedit à medico suo Euphorbo, fratre Antonii Musæ, à quo conservatus Augustus Cæsar: teste Plinio lib. XXV, cap. VII. Ac capite sequenti refert, ut ex serratula, sive vettonicâ, sic à Vettonibus, Hispaniæ populo, vocatâ, fiat vinum, & acetum non stomacho modo gratum, sed etiam claritati oculorum utile. At capite VIII, narrat chelidoniam quam ad verbum dixeris hirundinariam, singulari esse remedio contra caligines oculorum. Nomen ex eo esse; quod hirundines, quæ Græcis χελιδόνες, pullorum oculis in nido visum hac herba restituant, etiam erutis oculis. Quod sine dubio falsum. Simplicius igitur nomen ex eo esse dixeris, quod homines ejus usum ab hirundinibus sint edocti: vel quòd, ut ibidem narrat Plinius, floreat adventu hirundinum. De quo & suprà.

Oculis conducit succus radicis asphodeli, si illinatur cum vetere vino dulci, myrrha & croco. Croci usus visum, ut & sensus alios, reddit vegetiores. Inflammationi oculorum medetur sampsuchum, si cum tenuissima polentæ farina imposueris. Ocimi succus caligantes juvat oculos, exsiccando defluxus Asparagi cibum oculis claritatem adferre, Plinii sententia est lib. XX, cap. X. Miretur aliquis, si & cepas

retulero inter ea quæ visum reddunt clariorem: cum oculis admota lachrymas cieat, non quidem ob acrimoniam (nam origanum & nasturtium, cepis licet acriora, id non præstant) sed ob humorem morsicantem; quam rationem adducit Aristoteles problem. XXII, sect. XX. At oculis conducere, ac caligini mederi, tradunt Hippocrates lib. II de Diæt. Dioscorides lib. II, cap. CLXXXI, Plinius lib. XX, cap. V, Galenus lib. VII Simplicium. Ac fortasse nemo aliter, præter Sotionem qui in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis lib. XII, cap. XXXI ait, *ἀμβλυωπίαν ποιεῖν, caliginem oculis inducere*. Sed hæc feliciter Animadversionibus in Scholam Salernitanam conciliabat Renatus Moreau. Nam cepa quidem comesta parit caliginem: at oculis admota clariorem facit visum. Primum enim oculos calefacit; hinc morsicat, unde dolor; tum humor exprimitur, qui visui incommodabat. Non satis id discrimen videtur attendisse Bias, cum Abyattæ Regi per nuncium poscenti, ut quamprimum ad se veniret, respondit, ut est apud Suidam, Ἐγὼ Ἀλυάττῃ κελεύω κρόμμυα ἐσθίειν, *jubeo Alyatten cepas edere*. Nam idem dicere voluit ac Horatius cùm ait, *jubeo plorare*. Id verò non tam est ceparum cum eduntur, quam cùm oculis admoventur. Nec id solum, cum oculis imponuntur, quomodo & nasturtium, aliaque acria vim habent proliciendi humoris, sed etiamsi non imponas: ut quæ id præstent τῇ δυνάμει, sive contactu virtutis, etsi non sit corporis contactus.

Opium, si modum serves oculis prodest. Sanè, cum Galenus in tertio de Composit. Simpl. multa referat medicamenta, nullum in iis, quod non certus opii modus ingrediatur. Nec obstat, quod Plinius lib. XX, cap. XVIII, ex Erasistrati & Diagoræ sententia tradat, opium esse oculis perniciosum. Quod ipse etiam Galenus in tertio Methodi observat. Nam locuti illi de opio immodicè sumto, more Empiricorum; quos Galenus damnat, quia in omnibus penè opiato uterentur. Ita Mercurialis lib. II Var. Lect. cap. VIII.

Palpebrarum πάθος est πτίλωσις, crassities palpebræ cum rubore & dolore, quandoque cum defluvio pilorum. Sed de hac potius in Κομμωτικῇ dicetur.

Adversus palpebrarum pediculos conducit suffitus ex hyoscyami capitulo seminis pleno: ut est apud Torotulam.

Aurium affectiones sunt, cum ex iis exit sanguis, pus vel vermiculi. Si sanguis, vocantur ὦτα αἱματτόμενα; si pus, πυοῤῥοῦντα; si vermiculi, σκωληκιῶντα, Plinio aures verminosæ. Etiam retro aures succrescunt tumores, quos παρωτίδας appellant.

Auribus purulentis conducit succus radicis asphodeli, tum per se, tum etiam triti cum thure, melle, vino, myrrha. *Aurium gravitati succum raphani* instillant, ut ait Plinius lib. XX, cap. IV. Idem cap. VI narrat, ut *porrum sectile sanet aurium vitia cum felle caprino, vel pari mensurâ mulsi*. Betæ nigræ succus sonitum aurium sedat, ut est ejusdem lib. XX, cap. VIII: ubi & prodesse ait adversus capitis dolores, & vertigines.

Ladanum cum hydromelite, & rosaceo, infusum auribus, eorum mitigat dolores: idque vi adstringente, calefaciente, molliente, aperiente: quas ei tribuit Dioscorides. Porro hoc medicamentum fit ex cistho, non cisso, ut Plinius putavit. Nempe ob affinitatem vocabulorum hæc confudit: quem ejus errorem primi Hermolaus Barbarus [1], & Nicolaus Leonicenus [2], observarunt. [1] *ad Plinium.* [2] *lib. de Plinii erroribus cap. 57. 58.*

Inter ὠτικὰ [3] medicamenta est absinthium bovis felli mixtum. Aurium enim tinnitui medetur; idque quia utrumque illorum habeat vim dissipandi flatuum materiem. [3] *aurium.*

Narium morbi sunt ὄζαινα, & πολύπες: quibus vocabulis etiam utuntur Latini. Item αἱμοῤῥαγία, sive sanguinis per nares eruptio.

Linguæ vitio fit aliquis ἀγκυλόγλωσσος, cum lingua adstringitur membranula breviore. Quod vitium in infantia tolli debet.

Betonica, polypodium, alia prosunt laboranti ex gingiva. Sed universam methodum vide apud Ioannem Manardum lib. XVIII epist. II, quæ ad Simonem Grinæum.

Gingivæ vitium est παρουλίς, tuberculum in gingivis juxta dentes dolens, ut interpretatur Celsus: apud quem tamen perperam in codd. vulgatis legitur *parotis*: quo quid significetur, antea diximus.

Dentium vitium est eorum stupor, item dolor, qui Græcis ὀδονταλγία.

Gingivis ac dentibus, ob adstringentem vim medetur flos mali Punici: qui in sativis cytinus, in sylvestribus balaustium vocatur.

Dentium dolori ficûs succus appositus in lana prodest, aut in cavis eorum additus: ut est apud Plinium lib. XXIII, cap. VII.

Dolores dentium sedat illitus succus betæ: ut Plinius tradit lib. XX, cap. VIII. Etiam si doleant, utile est contrariam in aurem infundere succum radicis asphodeli. Dentium item dolorem mitigat liquor tithymalli cavernis dentium inclusus: sed cerâ dentes obstruendi, ne liquor is dentes, ac linguam lædat, inque fauces defluat. Dioscorides lib. IV Mat. Med. cap. . . . At Parabilium cap. LXIX, simpliciter ponitur tithymallus in remediis ὀδονταλγίας [4] Archigenes, & Alexander Trall. docuere rationem ejus decoquendi in vino usque ad dimidias. Oribasius in IV ad Eunapium, cap. LXIV, adjungit, bis quoque mense eo colluendum os, ac fore, ut non recurrat vitium oris. [4] *doloris dentium.*

Dentium item dolorem tollit nasturtium, dum crassos, & pituitosos humores calefaciendo incidit, ac extenuatos discutit. Traditum id quoque Scholæ Salernitanæ cap. XXXIX. Verùm potius Galenum adi lib. κατὰ τόπους καὶ κατὰ γένη.

Dentium stupori ex acri vel acerbo cibo prove-

provenienti, quem Græci *αἱμωδίαν* vocant, prodest portulaca: eo quòd lentore suo detergeat limum dentibus inhærentem: ut traditum Aristoteli problem. XXVIII, sect. I. Sed si stupor ille in ipsa fuerit dentium radice, non idem præstat, quin potiùs lædit: ut est apud Galenum lib. VI de simpl. medicam. facult.

Iuvant hæc dentes, ut est apud Ioannem Menardum lib. VI epist. IV, quæ ad Vaciensem episcopum: Sylvestris mentha, vel menthastrum, salvia, origanum, lupini, tamariscus cortex fraxini; aqua, in qua salitæ sunt olivæ; radix verbenæ masticata, cymæ rubi; vinum decocti radicis pentaphylli, quam tormentillam vocant; radix lapathi masticata, acetum scillites, amurca olei, oleastri folia. Ac tria postrema cum usto cervi cornu illini jubet, & dentibus infricari.

Oris vitium sunt aphthæ. Item columellæ inflammatio, quam *tonsillas* dicimus.

. . . .

Stomacace, & scelotyrbe (oris est malum, ac crurum, ut vocabula indicant) medetur herba Britannica, sic, ut puto, nuncupata, quia crescat in Batavia, ac Frisia ad Oceanum Britannicum. A Frisiis hanc didicere Romani. Plinium adi lib. XXV, cap III.

Plura si è plantis remedia capitis morbis voles, adi Plinium lib. XXV, cap. XI, XII, XIII.

CAPVT XXXII.

De illis externis particularibus morbis, qui sunt colli, pectoris, ventris, manuum aut pedum; horumque remediis iride, lapatho, andrachne, plantagine, lupino, paronychia, cyclamino, cotyledone, &c. Conctusio seu transgressio conquerentis naturæ, quid, contra quos.

STrumis gutturis hæc à Dioscoride commendantur: iris Illyrica, lapathum, andrachne, plantago, argemone, libanotis, aparine, millefolium, scordium, cotyledon, prima, galiopsis, adiantum, pseudobunion, coriandrum, lithospermon, capparis, laserpitium, hordeum, lolium, fabæ, lens, lupinum, piper, grossi. Ex compositis plura refert medicamenta Hieronymus Montuus [1]. Aliaque ex Arnaldo petere jubet.

[1] pag. 188. & seq.

. . . .

In epidermide manuum sæpe hominibus cacochymicis ex ichoris colluvie nascuntur verminculi adeo exigui, ut solum acutissimi visus aciem non fugiant. *Acari* dicuntur, Gallis *cirones*. Pruritum cient. Cognoscuntur ex lineolis, quas cutem perreptantes ducunt: agnitique facilè acicula eximuntur. Necantur amaris, ut vermium alii. Eoque conducit manus sæpius lavare vino diluto cum farina lupinorum. Paronychiæ medetur frutex cognominis, ut habet Dioscorides lib. XVII, cap. LIV. Alia remedia affert Plinius lib. XXIII, cap. III.

Perniones, Græcè *χίμετλα*, proveniunt ex frigore hiberno. Celsus non pedum modò, sed & manuum esse tradit. Remedium dicet Plinius lib. XXVI, cap. X: *Decoctum radicis cyclamini pernionibus prodest.* Idem cap. XI refert, *perniunculos curari cotyledone cum axungia, foliis ex batrachio, epithymi succo.* Addit inde: *Clavos pedum extrahit ladanum cum castoreo; verbenaca ex vino.*

Radix lilii albi in vino decocta, clavis pedum medetur, teste Plinio. Abunde igitur in herbis atque aliis remedii: sed plerique medicorum malunt argute disputare, quàm facilem adferre medicinam. Qua de re conqueritur Theodorus Priscianus, vetus & elegans scriptor, lib. I *εὐπορίστων*, cap. I. Verba ejus apponam, sed aliquanto emendatius, quam vulgo leguntur: *Iactetur æger magna tempestate, morituro collegii caterva concurrat: tunc nos non periculi ratio possidet, nec communis naturæ conditio convenit: sed tamquam in Olympico* (male vulgo Tempico) *agone, alius eloquentia, alius disputando; alius adstruendo, destruendo* (non ut vulgo distribuendo) *alius, inanem gloriam captat. Interea dum hi inter se luctantur, atque æger fit fatis propior, nonne videtur natura ipsa rerum hæc dicere? O frustra ingratum mortalium genus: occiditur æger, non moritur: & mihi fragilitas imputatur. Sunt tristes morbi, sed dedi remedia: latent in fructibus* (malè vulgo fluctibus) *venena, sed plura germinant salutis officia.* Aliaque ibidem in hanc mentem.

CAPVT XXXIII.

De plantarum usu in κοσμητικῇ, seu ornatrice facultate, ac primò quidem in cura totius hominis, quà gracilitatem, quàve vitandam obesitatem: Deinde in partium hominis, initio in pilis, horumque sive defectu, quoad capillos, cilia, barbam; sive excessu: tum canitie duplici, & porrigine, deque curandis palpebris. Vbi suppeditantur aloe, malum Punicum, panis triticeus, puls, asphodelus, spongiola cynorrhodi, amygdalæ, ladanum, nardus, spica, abrotonum, oleum, vitis, chelidonia, oxymeli diospoleticum, diatrion pipereon, diacalamintha, lupina, beta, amygdalæ, rosæ, palmulæ, ampelitis, &c.

POstquam de medicina è plantis omnium penè partium humani corporis aliqua diximus, quædam addam de *κοσμητικῇ*. Nam hæc quoque medicinæ accensetur, ac suâ utilitate non caret, dummodo suis se limitibus contineat. Aliud verò, juxta Galenum, *κοσμητική* sive exornatoria: aliud *κομμωτική*, sive fucatrix. Prior naturalem corporis pulchritudinem tuetur, ac custodit: altera inducit pulchritudinem adscititiam. Prior proba: altera autem improba, nec bono digna viro, nisi à viro principe ad eam cogatur. Sanè Plutarchus refert, à Philippo, Macedonum rege, quendam judicum ordine motum, quia capillum tingeret: & caussam addit, quia nihil sinceri ab eo esset sperandum, qui fucum ipsis faceret capillis. Nec sanè omnem ornatum esse

medici curâ indignum ex Galeno ipſo liquet, qui de κοσμητικῇ agit lib. I τῶν κτ̃ τόπους. Summa verò capita haulit è Critone: cui eo magis tribuenda eſt venia, quod in ædibus vixerit imperatoris. Nec dubitavit Archigenes hoc tractare argumentum, vel Heraclides Tarentinus, vel etiam Cleopatra. Nec κοσμητικὴ ſolum pulchritudinem conſervat, ſed etiam ſanitatem ac robur confert: ut ait Galenus. De hac arte dicturus ordiar ab iis, quæ univerſi ſunt corporis; deinde acturus de iſtis, quæ propria ſunt alicujus partis. Totius eſt corporis cura, ne nimis vel gracilis ſis, vel obeſus: quamquam & ad valetudinem poſſis referre, quia admodum graciles valde obnoxii ſunt injuriis externis: obeſi autem iis, quæ ab ipſo corpore proveniunt. Gracilitas eſt à δυσκρασίᾳ[1] calida & ſicca: eoque conveniunt illi, quæ frigefaciunt, & humectant. Obeſitas eſt à temperie contraria: eoque conveniunt calefacientia, & exſiccantia. Maciem conciliat aloës uſus: item muſtum è malis Punicis ſi cum oxymelite bibatur: acetum cum pipere: item ſarcocolla, cinnamomum, alia. Obeſum pinguemque reddit oleum. Item panes triticei recentes, pultes, alica, faba, faſeoli, bulbi, paſtinaca, uvæ paſſæ, palmulæ, caſtaneæ; idemque de nucibus Euboicis tradit Ruellius. Præter Celſum, & veterum alios, adi Hieronymum Montuum libro de Salubritatis tutela, cap. ult.

[1] *mala temperie.*

Nunc loquar de iis, quæ propria ſunt alicujus partis. Ac primum faciei. Inque his initium eſt de pilis. Vbi triplex conditio in conſiderationem venit. Nam vel diſplicet defluvium, vel ſuperfluitas eſt ingrata, vel non in ſubſtantia, ſed in qualitate aliquid cupimus immutari.

Defluvium eſt vel capillorum, vel cilii, aut ſupercilii, vel barbæ.

Ad capillorum defluvium pertinent ἀλωπεκία, & ὀφίασις. Hoc habent commune, quod proveniunt ab humore maligno. Diciturque ἀλωπεκία ex eo quia defluvio ejusmodi vulpes ſit obnoxia: vel quia ubi ea minxerit, locus continuò areſcat, nec ibi herbæ ſuccreſcant: ut antea quoque dictum. Ὀφίασις autem vocatur, quia ab occipitio primùm decidant capilli ad duorum digitorum ſpatium: hinc ad aures utraſque malum ſerpat: ac tandem ſe defluvia hæc in priori parte conjungant. Quomodo ſerpendo anguem imitatur: quæ nominis eſt cauſſa.

Alopeciam explet cinis uſtæ radicis aſphodeli bulboſi, teſte Galeno. Idem præſtat cum melle cinis ſpongiolæ, quæ in cynorrhodi, ſive ſylveſtris roſæ, mediis naſcitur ſpinis. Auctor Plinius lib. xxv, cap. II. Atque, ut idem ait ejuſdem libri cap. XI, *Alopecias emendat nymphææ, & cicutæ radix, ſi unà tritæ illinantur.* Ibidem legas, ut defluentem capillum confirmet & denſet polytricha: item lingulaca circa fontes naſcens: adhæc & cyclamini radix. Adhæc ut veratri radix porriginem tollat, in oleo, vel aqua, decocta. De aloë quoque ſic idem lib. XXVII, cap. IV: *Capillum fluentem continet cum vino auſtero capite in Sole contra capillum peruncto.* Imo & beta cruda prodeſt alopeciis, ut eſt lib. XX, cap. VIII, ubi & addit utilem ulceribus, quæ in capite manant.

Cum verò ἀλωπεκία proveniat ab humoris malignitate, φαλάκρωσις ſive calvitium oritur ab inopia humoris. Ac ſincipite primò defluvium incipit capillorum, quia ſiccius eſt occipite, eo quod cutis ſolum oſſi hæreat: eunuchi verò non fiunt calvi, quia temperamenti ſunt humidi: Calvitium autem turpe ſemper habitum: unde Ovidius:

Turpe pecus mutilum, turpis ſine gramine campus,
Et ſine fronde frutex, & ſine crine caput.

Notum quoque, ut Eliſæus propheta[2] ob calvitiem ſit irriſus à pueris clamantibus, *Adſcende calve, adſcende calve.* Iulius etiam Cæſar in triumpho contemtim calvus mœchus audivit. Ac hujusmodi, niſi pervulgata eſſent, permulta poſſent adduci. Vt mirandum non ſit, ſi multi etiam calvitio remedium quærant. Ac in juventute quidem ei, ut Avenzoar refert, occurritur illito oleo dulci amygdalarum: ut quod acrimoniam humoris auferat. Iuvat & ladanum cum oleo myrtino in duplici vaſe liquefactum, ut eſt apud Galenum in primo κτ̃ τόπων. Eſt & apud ſuppoſititium Æmilium Macrum:

[2] *2 ſive 4 Reg. 2. 23.*

Contritis cepis loca quæ nudata capillis,
Sæpe fricans poteris capitis reparare decorem.

Sententia eſt, ſi ceparum contritarum ſucco caput glabrum perfricetur, reſtituit capillos. Quod inde eſt, quia cepæ ſuo calore aperiant meatus, humoreſque noxios ſub cute digerant, ac corrigant. Vide Dioſcoridem lib. II, cap. CXXXVII, Galenum lib. II de alimentorum facultat. cap. LXXI, & Alexandrum Trallianum lib. I, cap. II.

Ciliorum ſimplex defluxus μαδάρωσις vocatur. Quod ſi obveniat ex palpebris craſſis calloſis, & rubentibus, πτίλωσις nominatur Galeno, Aëtio, & Æginetæ. Adverſus πτίλωσιν facit nardi, & ſpicæ decoctum in aqua.

Si barba lentius ſuccreſcat, Galenus in VI ſimpl. præſcribit cinerem abrotoni cum oleo tenui. Item piperis, euphorbii, ſuccum foliorum calami, muſcerdæ olei per combuſtionem expreſſi. Alii illinunt mel cum tritis juniperi baccis.

Hæc de pilorum defluvio. Vbi defectu laboratur. Eſt item cum laboratur copia: ut in piloſis. Nam & hoc in vitio poni oſtendit illud Ciceronis in Piſonem: *Non enim color iſte ſervilis, non piloſæ genæ, non dentes putridi deceperunt.* Piloſis conducit τιθυμάλλου χαρακίου[3] liquor recens cum oleo in Sole illitus: ut ait Dioſcorides in IV Materiæ Medicæ, & Parabilium cap. CIV. Etiam ad pilos abſumendos utile eſt ex vino adſpergi cinerem ſarmentorum vitis & vina-

[3] *tithymalli characiæ.*

vinaceorum, ut tradit Ruellius. Præterea prodest succus radicis chelidoniæ gossypio illitus: ut tradit Sarac. Adhæc prosunt psilothra ex colophonia, & aliis; de quibus Hieronymus Montuus opere antea memorato.

Præter hæc duo genera, ubi vel satis pilorum non est, vel nimium est, tertium se offert, quando qualitas displicet: ut si canities gratiam homini demat. Quare de ea quoque dicendum.

Canities, est à vitio humoris, quo aluntur pilli. Estque vel naturalis, vel morbosa. Naturalis, vel intempestiva, vel tempestiva. Intempestiva est in Albania & alibi, ubi capilli in pueritia sunt cani, in senectute autem nigrescunt: ut est apud Plinium lib. VII. Similiter grues in senectute nigrescunt, quia plus humoris in pennas abit, quàm ut putrescere citò possint: quemadmodum auctor est Aristoteles lib. V de Generat. Animal. Tempestiva est canities senum: ac provenit ab inopia caloris nativi, senectutis comite, vel caussa. Vbi enim calor nativus putredine fit imbecillis, non ultra concoquere eum valet humorem, qui alimentum ac materies est pilorum. Consequitur igitur humoris ejus cruditas ac putredo: ut apud Aristotelem est loco antè memorato: item problemate XXXVI, sect. X. Ac hujusmodi quidem est canicies naturalis: cui non magis remedium est, quàm ipsi senectuti: qui morbus est immedicabilis. At morbosæ, sive à morbo provenientis, dispar est ratio. Multi enim, qui morbo canuerant, ubi sanitati fuere restituti nigri sunt renati: ut est apud Aristotelem in III de Nat. Animal. & V de Generat. Animal. Ac Hieronymus Montuus, Mirebelli Dominus, & Christianissimi Regis Medicus, narrat libro de Salubritatis Tutela cap. ult. audiisse se ex πολυγλώττῳ * illo, & undecumque doctissimo Guilielmo Postello, quomodo sibi itinere suscepto in Græciam, Asiam, ipsamque Indiam, in locum canorum defluentium, nigri succreverint capilli. Porrò tum natura, tum morbo, primò canescere solent tempora, quia locus ille humidior est ob musculos ingentes. Etiam humidius est sinciput, quàm occiput; eóque & eà parte celeriùs canescimus. Quod si Aristotelem audimus, citius canescunt rufi, quia is color index est imbecillitatis. Sed de hoc aliter Hieronymus Montuus loco antè dicto. Sic enim scribit: *Nos observavimus, subinde contrarium evenisse: nempe non facile, sed serò canescere rufos. At canescunt citius, qui à senioribus orti sunt parentibus: & qui educti à vetulæ nutricis lacte fuerunt. Namque proles optima est, cùm vigent parentes, ut ait Aristoteles V de nat. Animal. Vis quoque lactis satis apparet in hædo, ovis lacte nutrito. Siquidem hædus pilos obtinebit molliores: quod animadvertit Macrobius in Saturnalibus.* Ac deinceps fusè ostendit Montuus, quomodo morbosæ canitiei possit occurri. Commendat verò victum, quo corroboretur calor nativus: item qui attenuat, & absterget. Hujus generis sunt oxymeli Diospoliticum, diatrion pipereon, diacalamintha, trifera Ioannitii, trifera minor, electarium ex aromatibus, confectio alharif Mesuæ, diagalanga, electarium lætificans Almansoris, electarium de scilla, trochisci stellæ Avicennæ. Ibidem etiam legere possis, qui pili reddantur nigri, flavi, crispi, molles, densi. Quæ omnia exscribere longum sit. Etiam in pilorum vitiis est πιτυρίασις. De qua Serenus Sammonicus:

Est insensibilis morbus, sed, noxia forma,
Cum caput immensa pexum porrigine ningit:

Vulgo *furfures* appellant. Sæpius verò capillos occupat, rarius barbam, quandoque supercilium. Et provenit ab humore vitioso, sive is salsa sit pituita, sive biliosus & melancholicus sanguis caput subiens. Adi Celsum lib. VI, Galenum κτ̀ τόπ. & V Epi. com. III, Æginetam lib. III. Distinguendum verò inter porriginem humidam, & siccam. Si fuerit humida, ablue caput, locumve affectum, decocto lupinorum; ut est apud Æginetam. Sin fuerit sicca, farinam feniculi ex vino capiti induc: ut ait Marcellus Empiricus. Vel illinatur succus betæ, ut præcipit Serapio. Vel lavetur caput lacte amygdalarum, aut decoctis radicis liliorum alborum, aut vino cocto cum arundine. Verùm sæpe satius est ejusmodi remediis abstinere, quia vitium est non omni parte vitiosum: quippe quod in se plerumque perniciem convertat: ut est apud Marcellum Empiricum. Eoque, secundùm Celsum, præstat subinde pectendo à furfuribus mundare caput, quam malum penitus prohibere. Etiam è plantis sunt, quibus venustent ac fucent, palpebras. Callitlephara vocitant. Hujusmodi fiunt ex ustis rosarum foliis, teste Plinio lib. XXI, cap. XIX; vel nucleis palmarum, ut est apud eundem lib. XXVII, cap. IV; item ex ampelitide, eodem testante lib. XXXV, cap. XVI. Nimis severus, more suo, est Tertullianus, cum lib. de Cultu feminarum cap. X, ait talia esse feminis monstrata ab angelis peccatoribus: quos cum feminis consuesse, & inde ante cataclysmum gigantes genuisse, multi veterum crediderunt, impulsi libro, qui Enochi dicebatur.

* multarum linguarum perito.

CAPVT XXXIV.

De parte ea Cosmetices, quæ versatur circa faciei colorem, maculas, pustulas, cicatricum vestigia, & rugas; necnon aliquid de dentibus & saliva. Vbi usus est fabarum, nymphææ, pomorum acidorum, fragorum, liliorum, ari, junipери, terebinthi, salicis, iris, persicæ, calaminthæ, rosæ, vini, rosmarini seu libanotidis, salviæ, cinnamomi, coriandri, gallæ, &c.

A pilis & eorum accidentibus, transeo ad ea, quæ ad faciei colorem, vel maculas, vel pustulas pertinent. Nam & hæc faciunt ad faciem universam. Malus faciei color Græcis dictus ἡφηλὶς, ἀπὸ τ̃ ἡλίε, h. e. Sole. Plinius nunc vocat *discolorem à Sole cutem*, nunc *à Sole ustam*,

ustam, vel *adustam*. Idem hoc pacto deformiores appellat *solatos*. Verùm obtinuit ἐφηλίδα non tantùm vocari, si vitium sit à Solis ardore; sed etiam si ab aliis fuerit caussis asperitas & durities mali coloris, ut est apud Celsum lib. v, cap. v. Nempe quotiescunque facies pro candore refert nigrorem, pro levore asperitatem. Adversus hanc conducit aqua è floribus fabarum, vel nympheæ, vel liliorum alborum. Item è seminibus melonum vel radicum iridis, vel dragunteæ, vel sigilli Salomonis: ut tradit Hibres herbarius. Ex compositis item aqua ex fragis cum radice liliorum alborum. Vel aqua liliorum alborum cum aqua plantaginis, & florum sambuci. Adhæc unguentum citrinum; ut est apud Hier. Montuum [1].

Rubor faciei ac nasi sunt à calore hepatis. Ac incrementum caloris etiam pustulæ consequuntur. Occurritur, si inungatur vesperi facies succo pomorum acidorum: mane autem abluatur aqua, in qua amygdalæ, & semina melonum ita fuerint comminuta, ut lac videatur. Sic præcipit Ioannes Crato à Craftheim lib. IV consilio VIII [2]; pluraque ibidem in hanc rem.

Faciei colorem bonum conciliant aquæ florum fabarum, & fragorum. Vinum etiam aromaticum sive zingibere & cinnamomo conditum feminis cutim reddit albam, puram, & magis coloratam. Sunt hujusmodi liquores & alii permulti, qui idem præstent. Eos petere licebit ex Euonymi Philiatri Thesauro [3].

Crocus jusculis mistus ἐὔχροιαν [4] conciliat, teste Dioscoride.

Præterea candorem & faciei, & collo, conciliamus, ut apud Epiphanium legere est, radicibus lilii, ari, dracunculi, recentium an. selibram, aquæ florum fabarum sesquilibram, aquæ rosaceæ drachm. VIII, & cinamomi an. drachm. II. Alia etiam remedia ex plantis vide apud Euonymum Philiatrum, & Hieronymum Montuum [5], qui multus est in hoc argumento. A colore me conferam ad maculas faciei.

Lentigini medemur lixivio cineris juniperi, item aqua è terebintho exstillata quæ noctu illinitur, mane detergetur. Etiam oleum myrobalanorum commendatur ab Aëtio, & Io. Manardo. Cardanus præcipit, acetum exstillatum illinere, ac postero die abluere aqua, in qua cocta sit malva, & furfures.

Ἴονθοις sive varis conducit aqua & foliis salicis cum pulvere caryophyllorum. Vel aqua ex foliis salicis, & persici destillata. Quod traditum Euonymo.

Ὑπωπίοις sive sugillatis conducit nux pinguis comesta: ut ait Aëtius item fabæ lomentum cum melle subactum, atque illitum. Item aloë cum melle illitum. Etiam jam inveteratis nigrisque medetur succus absynthii, & raphani sativi, olei myrtini, & chamæmeli.

Præterea faciei & cutis maculas delet succus foliorum ireos cum fabarum farina illitus. Idem præstant farina lupinorum, hordei, lentis, amyli, raphani, si cum lacte illinantur. Item oleum è cerasorum nucleis: ut expositum

Thesauro Euonymi tam pulchro nomine digni.

Nec enim Euonymus ille φιλίατρος alius est existimandus, quàm magnus Germaniæ πολυΐστωρ [6], Conradus Gesnerus, vir undecunque doctissimus.

Superest, de tuberculis, ac pustulis aliqua addamus: item cicatricum vestigiis, ac rugis. Tubercula faciei rotunda, quæ Gallis *rubiz*, persanantur si humectes aqua destillata de foliis persici & salicis, æquo pondere mixtis: ut est in Euonymi thesauro [7].

Vestigia cicatricum, sive hæc in facie, sive vel aliarum aliis corporis partibus, si illinantur succo calaminthæ cum pari rosacei, & cerusæ mensura, ita delentur, ut non appareant: quemadmodum tradit Aëtius.

Rugis obviam itur aqua ex floribus ac radice liliorum alborum, cum coctis ovorum aquatis destillata: ut loquitur Hier. Montuus [8]. Iisdem medemur, ut Hibres herbarius ait, vino albo in quo elixati sunt flores rorismarini. Hactenus de iis vidimus, quæ tota facie vagantur. Sunt præterea, quæ ad certam capitis partem melius referantur. Vt gingivam, dentes, os.

Dentibus candorem conciliat aqua rosacea, aqua salviæ, aqua origani, cinnamomum, alia: de quibus plenius Hieronymus Montuus [9]. Ex Myrepso etiam discere est, dentes servari illæsos, si quotidie manducetur radix pentadactyli.

Oris vitium est gravis anhelitus. Sed de illo postea. Eodem pertinet vitium itentidem salivandi. Saliva si modum excesserit, lingua illinatur semine coriandri levigato cum vino. Vel colluatur galla trita cum solano, & aceto. Quod est apud Myrepsum. Vel comedantur semina coriandri præparata, ac sacchro confecta.

CAPVT XXXV.

De remediis adversus ea, quæ deformant pectus, ventrem, vel artus: ubi conveniunt lens, plantago, sambucus, lilia, fabæ, oriza, panis candidus, quinquefolium seu pentaphyllum, tithymallus, saccharum, &c.

PErgamus speculari fœcunditatem Naturæ, quæ etiam prospexit homini ad ornatum pectoris, ventris, manuum pedumque.

Ne virginum mamillæ nimium excrescant, cohibentur epithemate ex alumine, cerusa, plumbo usto, lente tosta an. drach. j. cum succo plantaginis: ut idem Montuus [10] tradit. Mamillarum rimis imponatur amygdalum aqua rosacea solutum, dilutumque. Ita Cocles. Papillarum fissuris utile illini interiorem sambuci corticem cum adipe gallinæ, & cera alba.

Mamillis pendulis erigendis Arnoldus præscribit remedium ex radice liliorum alborum, cum rosaceo, atque aliis. Apud Dioscoridem (H. Mont. 281.) legas

[1] de Tutela Salubritatis cap. ult.

[2] pag. 48. edit. Francof. an. 1593.

[3] pag. 275. usque ad 293.

[4] coloris suavitatem.

[5] pag. 300, & tribus seqq.

[6] multiscius.

[7] pag. 277.

[8] pag. 274.

[9] pag. 281.

[10] pag. 290.

legas non crescere virginum mammas, si cicutæ succo illinantur. Atque eadem vis epithemati ex succo seminis & foliorum lapathi: ut ait Montanus. Qui alterum remedium addit ex lomento fabarum, oleo rosato, succo cichoreæ, & plantaginis.

Ventris rugas corrigit, ceratum ex succo radicum liliorum alborum cum melle albo, & cera liquefacta: ut est apud Arnaldum. Idem præstat illitum oleum nucis Indicæ. Vide & Aetium lib. XVI de plantis.

Manus candidas ac molles facit, si laventur farina fabarum, vel orizæ, cum lacte mixta. Item si lacte maceretur medulla panis candidi. Necnon smegmate ex oleo amygdalarum dulcium, & caryophyllorum. Præterea sapo ex palma, manuum candorem præstat: ut est apud Cæsarem Scaligerum Exercitat. CLVIII, sect. VII.

Suus etiam est ornatus unguibus, manuum imprimis. Quamquam non tantum propter decorem dati sunt: sed etiam quia manus digitique sic muniti meliùs quidque agunt. Priorem rationem commemorat Aristoteles lib. IV de Partibus Animalium, cap. X: posteriorem idem primo de usu partium. Ubi & caussam legas, cur mortuo etiam homini excrescant. Nempe quia generantur ex tendonum excremento. Itaque ubi tendones desinunt, istic incipiunt ungues. Ad ornatum unguium facit, si non ulteriùs protendantur, quàm summi digiti. Quod facile consequimur, si singulis resecentur hebdomadis. At superstitiosum puto, cum die Iovis id fieri jubet Tacuinus Caroli M. præceptor: adsentiente etiam Nicolao Florentino, & Arnaldo ..... Magis laborandum de πτερυγίῳ, cum caro initium unguis operiens sic excrescit, ut ulteriora etiam tegat. Item παρωνυχία, sive reduvia, cum caro circa unguium radices reluitur, sive resolvitur ac finditur: unde & nomen. Nam *reduvia* dicitur quasi *reluvia*, L in D abeunte: quomodo à μελετᾷν est *meditari*. Remedio juvat Plinius lib. XXVI, cap. V. *Digitorum vitiis omnibus, & privatim pterugiis quinque folium medetur.* Etiam conducit illitus tithymalli liquor: ut est in Dioscoridis Parabilibus cap. CXCI. Item saccharum in pulverem contritum, atque inspersum.

Maculas unguium delet, si palmularum caro ex rosaceo illita, vel infricata caro mali Medici sive citrei fuerit.

Adversus unguium fissuras admodum prodest illini iis aquam cynoglossæ stillatitiam.

Quassatis unguibus medemur superligando fasciolam cum centaurei succo.

CAPUT XXXVI.

De remediis è plantis adversus malum odorem cùm totius corporis, tum alicujus partis anhelitus, gingivæ, narium, axillarum, pedum. Ubi utiliter adhibentur spica Celtica seu Gallica, lavendula, malum Medicum, mastiche, scillites, rosæ, vinum, nux myristica, pastilli rosacei, myrtus, &c.

Occurrimus hactenus vitiis, quæ in oculos incurrunt. Est verò cum non oculi offenduntur, sed nares. Ut cum quis gravem de se odorem spirat. Est ea graveolentia vel à toto corpore: vel à certa corporis parte.

Graveolentia totius corporis provenit ab humoris, sudorisque putrefactione: ut est apud Avicennam in septima quarti. Hoc vitium bona concoctione corrigitur: foris verò utile ablui corpus balneis, ac lavacris ex spicæ Gallicæ, vel lavendulæ decocto.

Ex illis certæ partis, primò est, si anima male oleat. Adversus quod remedio est, si comedantur ea quæ grati sunt odoris. Parthi quidem, ut apud Plinium est, sic commendare halitum solent. Deque malo Medico sive Assyrio, quod & citrium dicitur, sic Maro scribit lib. II Georg.

— Animas, & olentia Medi
Ora fovent illo, & senibus medicantur anhelis.

Etiam cortex mali Punici huic vitio medetur. Utile quoque est manducare mastichen, aut myrrham, aut semen anisi, aut agallochum, aut malobathrum, aut nucem myristicam. Suntque alia id genus suaveolentia complura.

Etiam gravis anhelitus est à laxis & putrescentibus gingivis. Hæ illinantur aceto scillino: ut est apud Mesuam. Exesis, in qualibus ciborum reliquiæ putrescunt, utile est inspergi pulverem seminis rosarum, & calami odorati veteris, de quo plenius Montuus [1].

Est & fœdus narium odor ex retento humore, qui è naribus venit. Huic succurritur, si nares & os colluantur vino calido, in quo nux myristica sit comminuta. Etiam medicamentum est naribus purgandis, quod ἔρρινον dicitur. Hoc illinitur vel insufflatur naribus ægri, capite deorsum spectantis, ut sic meliùs corruptus humor destillet. Constat verò id medicamentum extergentibus, & acrimoniâ suâ irritantibus vim expultricem: ut sunt betæ succus, melanthium, veratrum, iris sicca, staphis agria, & similia.

Hircus est ex putredine humoris qui sub axillis: nempe parte ea, quæ quia obtecta semper minus humorem superfluum potest exspirare. Huic vitio corrigendo suadet Dioscorides, ut illinantur pastilli rosacei.

Spurcus etiam odor ab iis fertur, qui eam nequeunt continere. Quo de vitio alibi loquimur.

Pedum fœtor itidem ex putredine humoris oritur. Corrigitur is si inspergatur aromatum pulvis, qui cruditatem corrigit. Præterea expedit crebrò lavari pedes è vino, in quo elixatæ sint rosæ, myrtus, rosmarinus, menta, lavendula, sampsuchus, salvia, & melissophyllum.

[1] pag. 282.

CAPUT XXXVII.

De vi quam plantis Magi tribuerunt, quà stupenda quædam opera fidem & captum rationis superantia,

tia, tum quà abigendum aut præpediendum fascinum, liberandos dæmoniacos, & certo ritu sanandi vulgares quosdam morbos. Vbi memorantur balis, æthiopis, achæmenis, latace, baccharis, baaras, melampodium, buglossum, & muscus lapidis vulgaris.

QVæ hactenus diximus, ejusmodi sunt, ut non videantur excedere naturæ vires. Præterea verò plurima tradi videas, quæ licet incredibilia sint, à Magis tamen inter arcana Naturæ habeantur. Vt quod Xanthus Lydiacorum scriptor, refert, occisum draconis catulum ad vitam revocatum herbâ quam balin vocant, ac Thylonem, quem interemerat draco, eâdem vitæ restitutum. Quodque hominem herbâ in Arabia redditum vitæ prodidit Iuba Mauritaniæ rex doctissimus. Quod item contactu herbę cujusdam ab alite illatæ exilierit cuneus arbori à pastoribus adactus: ut Democritus scripsit, & Theophrastus credidit. Ea legere est apud Plinium lib. xxv, cap. II. Atque subjungit: *Quæ etiamsi fide carent, admirationem tamen implent: coguntque confiteri, multum esse, quod vero supersit. Inde plerosque ita video existimare, nihil non herbarum vi effici posse, sed plurimarum vires esse incognitas: quorum in numero fuit Herophilus, clarus medicinâ; à quo ferunt dictum, quasdam fortassis etiam calocatas prodesse. Observatum certè est, inflammari vulnera ac morbos super ventu eorum, qui pedibus iter confecerint.* Equidem Herophili dicto non invitus subscripsero, vel propter experientiam, de quâ Plinium vidimus testari. Sedenim non capio, quomodo hoc collegerint ex illis, quæ Plinius agnoscit vero superesse. Nec enim ex falsis solidè quicquam, nisi ex hypothesi, colligitur. Alia etiam Magicæ vanitatis exempla compluria adfert, ac simul refellit, atque irridet, Plinius lib. xxvI, cap. IV. Primum est, *Æthiopide herba amnes ac stagna siccari conjectu, tactu clausa omnia aperiri.* Adversus quæ ait, *Siccentur hodie Æthiopide Pontinæ paludes, tantumque agri suburbanæ reddatur Italiæ.* Ac aliquanto post: *Non satius fuit Æmilianum Scipionem Carthaginis portas herbâ patefacere, quàm machinis claustra per tot annos quatere?* Alterum est, *Achæmenide conjectâ in aciem hostium trepidare agmina, ac terga vertere.* Contra hæc dicit: *Vbi nam ista fuit, cum Cimbri Teutonique terribili Marte ulularent, aut cum Lucullus tot reges Magorum paucis legionibus sterneret.* Tertium est, *Latacen dari solitam à Persarum Rege legatis, ut quocunque venissent, omnium rerum copiâ abundarent.* Contra ea sic scribit: *Cur hercule Cæsaris miles ad Pharsaliam famem sensit, si abundantia omnis contingere unius herbæ felicitate poterat.* Quartum est, quòd *apud Democritum invenitur compositio medicamentorum, quo pulchri, bonique, & fortunati gignantur liberi.* Subjicit Plinius: *Cur nunquam Persarum Regi tales* (herbas) *dedit?* Tandem sic colligit: *Mirum profecto hucusque provectam credulitatem antiquorum, saluberrimis ortam initiis, si in ulla re modum humana ingenia novissent.* Ac conqueritur, *Medicinam ab Asclepiade repertam evectam ultra Magos etiam.* Puto, à Magis etiam esse quòd plantas prodesse traditum contra fascinum. Vti baccharem. Vnde Maro Eclog. VII:

— Bacchare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

Est verò baccharis non quidem *nardum rusticum*, ut quosdam putâsse ait Plinius lib. xxI, cap. VI: sed *asaron*, ut idem docet libris ejusdem, cap. XIX. Sane asarum Cratevas Baccharim nominavit. Verùm diversas esse herbas, docet Dodonæus lib. de Floribus, cap. LXXXIX.

Itidem vires tribuunt plantis contra dæmoniacos. Vt herbæ, quæ *baaras* vocatur à Flavio Iosepho lib. VII belli Iudaici, cap. XXV: ubi narrat, hac herbâ admotâ, eos, qui à malo spiritu, sive dæmonio, vexantur, ac, nisi succurratur, ab eo necari solent, tanto periculo liberari, simulac admoveris herbam hanc, qua spiritus abigatur. Ibidem legas non nisi magno cum periculo carpi. Quippe refugere manus decerpere volentis, usque dum eam persuderis urina, vel menstruo muliebri, imò tum quoque eam tangenti mortem certam imminere, nisi illam ipsam gesserit radicem de manu pendentem. Sed & alterum esse modum, quo citra periculum capiatur. Vt si undique circumfodias, ita ut perparum ejus radix terrâ condatur: tum canem alliges qui nullo negotio evellat: sed canem mori loco ejus, qui alligasset. Sed sunt & ista planè vana ac futilia.

Cùm nullam non herbam quavis diei hora citra ullum periculum evelli posse, hodie satis constet. Nihilo meliora sunt, quæ alii, Theophrasto etiam, & Plinio testibus, prodiderunt: siquis de die evellere pæoniam paret, & conspiciatur à Pico Martio, periculum esse, ne oculos amittat. Sin secuerit radicem, metum esse, ne procidant sedes. Qualibus Andreas Medicus, Galeno teste, suos repleat commentarios. Nempe hauserat ea ab Ægyptiis, qui præstigiis, & mendaciis ejusmodi ludificari genus humanum solent: Nec propterea in totum damnem, quod ajunt herbas dæmoniacis prodesse. Nam solent dæmones potissimùm invadere melancholicos, quia humor melancholicus maxime idoneus est adigere homines ad insaniam ac desperationem. Medici igitur officium est tales herbis purgantibus restituere sanitati: quod si assequatur, dæmones vetus hospitium deserunt, ut sibi parum idoneum.

Notum quomodo Melampodio (ellebori id genus) Melampus sanarit Prœtidas, quæ se vaccas putabant: ut dictum lib. III, cap. LXVIII. Nec herbis solùm talibus medemur: verùm aliis omnibus, quibus melancholia pellitur. Itaque & Saul, à dæmone occupatus, mitius se habuit, quando dulcedine citharæ à Davide deliniretur. Sic igitur statuimus, sæpe quidem melancholicos tantum esse, qui à dæmone obsideri creduntur, ac quandoque etiam

tales

tales esse, qui deferuntur ad exorcistas: ut agnoscit Valesius libro de Sacra Philosophia cap. XXVIII. Sæpe verò eosdem & melancholicos, & dæmoniacos esse, quia dæmon melancholicos invadat, ut magis operationibus suis idoneos. Ac tum herbæ, atque alia, quæ melancholicum succum subducunt, per se ac primò prosunt melancholico, ratione morbi: ex consequenti autem, quatenùs corpus minus fit idoneum nequitiæ dæmonum.

Dioscorides, & Appulejus junior, sunt auctores, buglossi, sive ut officinæ nuncupant, borraginis decoctam radicem tertianis mederi, si tres thyrsos seminis emiserit: quartanæ autem, si quatuor fuerint thyrsi. Hæc plane magorum ineptiis digna. Ac simile, quod Plinio traditum lib. XXVIII, cap. X: *Iubere magos, ut excrementa felis cum digito bubonis quartanis febribus adalligentur, & ne recedant, retineantur ad quartanum circuitum.* Atque idem legas apud Sextum Philosophum lib. de Medicina animalium, cap. XVIII.

De lapide vulgari sic Plinius lib. XXVII, cap. XI: *Lapis vulgaris juxta flumina fert muscum siccum, canum. Hic fricatur altero lapide, addita hominis salivâ: illo lapide tangitur impetigo. Qui tangit dicit,*

Φεύγετε κανθαρίδες, λύκος ἄγριος ὔμμε διώκει.
Fugite cantharides, lupus acer, vos insequitur.

CAPVT XXXVIII.

De usu plantarum in vestibus vel conficiendis seu materie instruendis, vel à blattis & tineis aliisque id genus præservandis ac liberandis, vel tingendis seu colorandis, vel grato odore imbuendis, peribolis & calanticis solidandis, vel denique varia instrumenta & adminicula textoribus, fullonibus, & cerdonibus præbendo. Vbi de incredibili utilitate unius arboris palmæ, tum gossypio, lino: helichryso, stocchade: violis, vacciniis seu hyacinthis, genista, cocco rubentem roseum colorem reddente: baccare: decocto oryzæ, amylo: ligno materiali, carduis, cocco fullonio, malicorio, rhoë.

MUlta hactenus tum naturalia, tum magica, adduximus de usu plantarum in Medicina. Sed infinitis partibus plura omisimus: ut quibus animus non esset cuncta Medicorum scrinia compilare, sed vix amplius, quàm levem præbere gustum, quod Græcis est παραγεύειν. Imò nec plantæ hoc solum rei medicæ conducunt, quod ἀμέσως[1] morbis ac vitiis corporis medeantur: sed etiam ἐμμέσως[2], quatenus materiem præbent medicorum sive chirurgorum, vasculis, ac instrumentis. Sic pyxidula primitus è buxo: narthecium è ferulæ ligno: indéque nomina. Nam πύξος *buxus*, νάρθηξ *ferula*. E lino item fasciolæ, mitella, hapsus, turundæ, lemnisci, & tot alia: quæ cognosci malo ex Medicis, & iis, qui de vocum proprietate scripserunt. Missis igitur, quæ ad medicinam, vel medicos pertinent, propero ad usum plantarum in re vestiariâ. Vbi primùm loquar de iis, ex quibus vestes fiunt tale est linum, unde vestes lineæ, quales laneis præferebantur ab Isiacis: ut ait B. Hieronymus in c. XIX Iesaiæ. Caussam ejus ex Plutarcho alibi adduximus.

[1] immediati. [2] mediati.

Etiam Plinius lib. XIX, cap. II auctor, *esse bulbi genus circa ripas amnium nascens, cujus inter summum corticem, eamque partem, quâ vescuntur, esse laneam naturam, ex quâ vestes quædam conficiantur.* Atque ejusce auctorem laudat Theophrastum.

Ex palma itidem textilia fiunt. Quid mirum? cùm & panis inde confiat, & mel, & vinum, & acetum: multisque adeò rebus aliis inserviat. Sanè apud Strabonem legas, palmas apud Persas celebrari carmine quo numerentur ejus utilitates trecentæ & sexaginta: tot videlicet, quot dies annus habere credebatur. Vnde & Demetrio statuêre Athenienses æneas statuas numero solum CCCLX. Atque hinc Varro de eo:

Hic Demetrius æneas tot aptus est,
Quot luces habet annus absolutus.

Huc etiam pertinet insignis locus Cæsaris Scaligeri ad Cardanum Exercitatione CLVIII, sect. VIII: *In Moluchis cujusdam arboris corticem aquâ macerant, atque tundunt, usque dum ad serici velis speciem redactum, atque ex filamentis contextum videatur. Eo sibi operiunt feminæ pudenda. Habes apud Theophrastum* ἐριοφόρους[3] *arbores: apud Plinium lanatas vites. Vulgo verò gossypium, linum, cannabem.*

[3] laniferas.

Gossypion, Græcè tum γοσσύπιον, tum sæpius ξύλον, fructum profert ex cujus interiori bombyce lanugo netur. Plinius lib. XIX, cap. I: *Superior pars Ægypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossypium vocant, plures xylon: & ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similémque barbatæ nucis defert fructum: cujus ex interiore nuce lanugo netur, nec ulla sunt eis in candore, mollitieve, præferenda.*

Videtur & Arabia etiam hunc fruticem producere. Nam Propertii est:

Nec si quæ Arabio radiat bombyce puella.

Nam potius de xyli lana, quam serico, ceperim poëtam. Crescit etiam in Creta, Melita, & aliis terris, Austrum versus sitis. Lana ejus Nicolao Myrepso βομβάκιον, Italis *bombagio*, Belgis dicitur *bombasin*, quasi *boome-sy*, h. e. sericum arboreum. Aliter iisdem *cottoen*: nec multum abit appellatio Gallica, Anglica, Hispanica: sed hæc articulum Arabicum addit. Vocant enim *Algodon*. Ægyptiis sacerdotes gossipinis sive xylinis vestibus usos esse, testis est Plinius loco ante memorato. Hodiéque is habitus frequens Europæis, præcipuè ditioribus. Etiam in Sinæ regno nobiles quidem sericis gaudent, xylinis cæteri.

Etiam est lini species amorgis, quæ Suidæ λινοκαλάμη. Variáque alia fuere linorum genera, è cannabe genistis, ac genistis in arbore succrescentibus. Sed principatum obtinuit linum Ægyptium. Quod Ægyptiis propterea in usu: Isiacis præcipuè, de quo in symbolica

Ægyptiorum theologia dicam : ſed aliis etiam, ut oſtendit Herodotus in Euterpe. Ἐνδεδύκασι δὲ κιθῶνας λινέυς, περὶ τὰ σκέλεα θυσανωτὺς, ὓς καλέυσι καλασίρεις. ἐπὶ τύτοισι δὲ εἰρίνεα εἵματα λευκὰ ἐπαναβληδὸν φορέυσι. ὐ μέν τοι ἔς γε τὰ ἱρὰ ἐσφέρεται εἰρίνεα. ὐ δὲ συγκαθάπτεται σφιν· ὐ γὰρ ὅσιον. *Veſtibus amiciuntur lineis, circa crura fimbriatis, quas cælaſires appellant : ſupra quas candida ferunt lanea ſuperjecta. Laneæ tamen veſtes, neque in ædes ſacras geſtantur, neque una cum cadavere ſepeliuntur. Profanum enim eſt.* Addit hæc eſſe conſentanea ſacris, quæ Græcis Orphica, & Bacchica vocantur. Eſſe verò ἱερὸν λόγον, ſacram rationem, cur in laneis aliquem ſepeliri ſit nefas.

Sacris quoque veterum Chriſtianorum veſtibus inſerviit linum. Unde apud Bedam in Marcum legas: *In Eccleſia mos invaluit, ut ſacrificium altaris non in ſerico, neque in panno tincto, ſed in lino terreno celebretur; ſicut eſt corpus Domini in ſindone mundâ ſepultum : juxta quod in geſtis Pontificalibus à B. Papa Silveſtro legimus eſſe ſtatutum.*

Nec plantæ ſolùm utiles ſunt veſtibus, quatenus materiem iis præbent; ſed etiam, quia veſtibus appoſitæ præſtant, ne obnoxiæ ſint tineis, & blattis. Ita ἑλίχρυσον flos, ſi veſtibus indatur, eas conſervat incorruptas : ut eſt apud Dioſcoridem. Etiam hac parte utiles ſunt ſtœchadis citrinæ flores. Quippe, ut pediculos, ac lentes, cum lixivio necant : ſic & tineas delent : unde Belgis *mottenkruyt* vocatur. Aliter dicitur *Rhijnbloeme*, quia ad Rhenum feliciter provenit circa ſolſtitium. Nec flores modò, ſed & cortex Medicæ ſive citriæ arboris veſtibus appoſita tineas necat, aliaque id genus inſecta noxia arcet.

Vide Dodon. p.260. 261.

Ad rem veſtiariam etiam referre poſſumus colores : quando ab eorum nitore, ac varietate luxus in veſtibus magnam partem conſiſtit. Quare nunc dicam, ut plantæ inſerviant tinctorum cortinis, atque inficiendis pannis, & veſtibus. Præſtant hoc viola, & vaccinium. De quibus ſic Vitruvius lib. VII, cap. ... *Tinctores, cum volunt ſolem Atticum imitari, violam aridam conjicientes in vas cum aqua conferveſcere faciunt ad ignem : deinde cum eſt temperatum, conjiciunt in linteum, & inde manibus exprimentes, recipiunt in mortarium aquam ex violis coloratam & ex ea eretriam infundentes, & eam terentes, efficiunt Solis Attici colorem. Eadem ratione vaccinium temperantes, & lac miſcentes, purpuram faciunt elegantem.* A violis quidem dicitur veſtis Ianthina : nempe quia viola Græcis ἴον : quo vocabulo præcipuè intelligitur ἴον πορφυρῦν [a], quod Theophraſto ἴον μέλαν, καὶ μελάνιον [b]. Etiam geniſtis in tinctura uſi. Plinius lib. XVI, cap. XVIII : *Subeunt in montoſa tingendis veſtibus naſcentes geniſtæ.*

Dodon. pag. 15.

[a] viola purpurea.
[b] viola nigra.

Frutex eſt exiguus, qui producit κόκκον βαφικὸν [c]. Sunt grana ſcatentia vermiculis, è quorum ſanie eſt color coccineus, ſive vermiculatus. Vnde Lucillius emblemate vermiculato: Et Gloſſæ : κόκκος [d], βάμμα [e], *vermiculus, hoc coccum.* A quo colore hodieque *minium* vocant *vermillon*, quaſi vermiculorem dicas. Coccineus color imperatoribus dicatus, ut Plinius ait. Atque idem Plinius lib. IX, cap. XLI, tradit Romanos *cocco tinctum Tyrio tingere, ut fieret hyſginum.* Addit, *coccum Galatiæ rubens granum, ut dicemus in terreſtribus, aut circa Emeritam, in maxima laude eſt.* Remittit vero nos Plinius ad operis lib. XVI, cap. VIII, & lib. XXIV, cap. IV.

[c] coccum infectorium.
[d] granum.
[e] tinctura.

Salm. in Sol. p.272, & aliquot ſeqq. ubi & de hyſgino colore.

Quercu etiam tingi lanas tradunt, ut idem ait lib. XIII, cap. ult.

Verum & Lyſimachiæ herba ſit idonea veſtibus colore cæruleo tingendis, fusè diſſerit Nicolaus Leonicenus diſſertatione tertiâ de erroribus Plinii : quæ eſt ad Franciſcum Tottum Lucenſem [f].

[f] pag. 117, 118. 119.

Bacchar veſtibus odoris gratiâ inſeritur : ut eſt apud Plinium lib. XX, cap. XIX.

In peribolis collaribus, muliebribus capitis tegumentis, & id genus lineis, ut rigor ac ſoliditas quædam accedat uſus eſt oryzæ decocto vel amylo : quod è frumenti genere. Græci ὄλυραν, Latini arincam dixere. Germani dicunt *amelkoren*, quaſi dicas amyli frumentum.

Addam etiam aliquid de iis, è quibus præparantur inſtrumenta ad lineas, vel laneas, veſtes. Textorum penè omnia è ligno. E carduis eſt pecten fullonum, quo pannos rudes excitant in villos,

Etiam ad indumenta pertinent calceamenta. Ad hæc quoque, licet è corio plurimum fiant, plantarum ſe uſus extendit. Ac primùm ratione eorum, quibus corium præparatur. Deinde ratione formæ, cui corium inducitur, ut calceus fiat. Ac denique ratione ſuberis, quo calceus attollitur.

Coria perficiuntur malicorio, h. e. cortice mali Punici : ut eſt apud Plinium lib. XXIII, cap. VI, & lib. XXIV, cap. XI.

Rhoe ſive rhu, frutex in petris proveniens, utilis ad pelles inſpiſſandas.

Lignea eſt forma, cui ſutor inducit corium quò calceum faciat. *Muſtricolam* vocat Feſtus : fortaſſe quia monſtret, quomodo ſuendus ſit calceus. Nempe à monſtrum fit monſtricola, & liquidâ eliſâ moſtricola, vel muſtricola. Sic à monſtrum, moſtellum, unde Plauti Moſtellaria. At Iſidoro in Gloſſis *Muſtricula* idem eſt ac *decipula* : à muribus ſtringendis, vel potius tricandis, h. e. intricandis.

Suberi inde nomen, quia inſuatur. Nempe à *ſuo*, *ſuber*, ut à *tumeo*, *tuber*. Partim verò inſuitur, ut quis grandior videatur, partim arcendo frigori. Qua de re ex Alexio Comico, ac Xenophonte agit Petrus Victorius lib. XV, cap. XIII. Apud Romanos feminæ utebantur tempore hiberno : ut ait Plinius lib. XVI, cap. VIII.

CAPUT

CAPUT XXXIX.

De plantarum utilitate in ædificiis & utensilibus, tum terrestribus, urbanis & rusticis; tum navibus, quæque eò spectant. Ubi de modo & tempore lignandi, quæque ligna cuique rei conducant. Ædificiis aptissimum robur, ulmus, populus, cupressus, abies. Evolvitur structura templi Dianæ. Rigorem fortissimè servat ulmus. Iuniperus in subdialibus convenit. Larigna castella ignem non admittere. Etiam frutices ædificiis inservire, ut harundo. Citrus, terebinthus, operi maximè congruunt intestino. Mensa Ciceronis unde, & quanti. Lecti veterum quotuplices, & quales. Ficulneorum cochlearium virtus. Stragula, cunæ, cophini. Instrumenta agricolarum, piscatorum, venatorum. Illustris abies & pinus in ædificandis classibus.

EX his, quæ de re cibaria, medicamentaria, & vestiaria, vel calcearia diximus, vidimus usum plantarum, qui ad coquum, medicum, & sarcinatorem, ac sutorem pertinet. Nunc ostendam de usu in ædificiis & navibus quem Plinius signet, cùm lib. XII, cap. I ait: *Arbore sulcamus maria, terrasque admovemus: arbore exædificamus tecta.* Priùs de ædificiis, deinde de navibus dicam. Ac ad ædificia quidem attenditur, & quando arbores cædi oporteat, & quomodo, & quas imprimis. De quibus omnibus accurate Theophrastus lib. V Hist. Plant. ac Vitruvius paucis lib. II, cap. I, fuseque cap. IX. De iisdem egere Cato de R. R. cap. XVII, Columella lib. XI, cap. II, Plinius lib. XVI, cap. XXXIX, Palladius lib. XI, cap. XV; & è Græcis Cassianus Bassus in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis cap. XXXV. Quare erimus hoc loco breviores: præsertim de primis duobus: de tertio enim aliquanto pluribus agendum.

De tempore, quo arbores cædi debeant, hæc complurium sententia est: non cædendam tempore verno, quia tum arbores prægnantes se efferant in frondes, & fructus. Propterea conducere tempus post solstitium, desinereque antequam Favonii flare incipiant, quod fit VI Id. Febr. Hibernum verò tempus esse maxime idoneum, quoniam frigus tum materiem comprimat, & consolidet.

Quod ad modum incidendi arbores, de hoc Vitruvium audiamus: *Cædi ita oportet, ut incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam, & relinquatur, uti per eam exsiccescat stillando succus. Ita qui inest in his inutilis liquor, effluens per torulum emori in eo saniem, nec corrumpi materiæ qualitatem. Tum autem cum sicca, & sine stillis erit arbor, dejiciatur, & ita erit optima in usu.*

Maximè ædificiis idoneæ, ut Vitruvius ait, *robur, ulmus, populus, cupressus, abies*, & quædam aliæ, quas tamen comprobat naturâ differre. Plinii [1] sunt ista: *Infœcunda firmiora fertilibus; nisi quo in genere mares ferunt, sicut cupressus, & cornus. Cariem vetustatemque non sentiunt cupressus, cedrus, ebenus, lotos, buxum, taxus, juniperus, oleaster, & olea. Ex reliquis tardissimè larix, robur, suber, castenea, juglans. Rimam, fissuramque non capit sponte cedrus, cupressus, olea.* Quod ad laricem quod ea non absumatur carie, vel tineis; id est ob amarorem. Imò & ejus laus est, quòd castella inde exstructa vix ignem admittant; ut ex Vitruvio dicam, cùm de lignorum ad ignem usu loquar. De ædificiorum verò materie vix aliunde meliùs possit judicari, quàm numinum simulachris, ac præcipuè ex templo Dianæ Ephesiæ; quippe ut Plinius [2] ait, à tota Asia quadringentis annis [3] exstructo. Pertinent quidem & ad plantarum in falsi numinis cultu abusum: de quo seorsum postea dicam: sed quatenus hic durationem lignorum in ædificiis universè consideramus, non possumus illustriori documento eam rem comprobare, quàm è statuis ac templis. Plinium igitur audiamus, qui de Diana Ephesia sic refert ibidem: *Convenit tectum ejus esse è cedrinis trabibus.* Nempe cedrus utilis structuris, quia cariem ac putredinem nescit. Interim rebus aliis bene affectis putredinem adfert: sed corruptas restituit ac conservat. Postea apud eundem Plinium sequitur: *De ipso simulachro Deæ ambigitur. Cæteri ex ebeno esse tradunt. Mutianus ter consul, ex his, qui proximè viso eo scripsêre, vitigineum, & nunquam mutatum, septies restituto templo.* Adjicit mox: *Valvas esse e cupresso, & jam quadringentis prope annis durare materiam omnem novæ similem. Cupressus in eas electa, quoniam præter cætera uno in genere materiæ nitor maximè valeat æternus. Nonne simulachrum Vejovis in arce è cupresso durat, à condita Urbe quingentesimo quinquagesimo primo anno dicatum? Memorabile & Uticæ templum Apollinis, ubi Numidicarum cedrorum trabes durant, ita ut positæ fuere prima urbis ejus origine, annis* CIↃ C LXXXVIII. *Et in Hispania Sagunti ajunt templum Dianæ à Zacyntho advectæ cum conditoribus annis ducentis ante excidium Trojæ, ut auctor est Bocchus: infraque oppidum ipsum id haberi. Cui pepercit religione inductus Annibal: juniperi trabibus etiam nunc durantibus. Super omnia memoratur ædes in Aulide ejusdem Deæ, seculis aliquot ante Trojanum bellum exædificata.* Ac subdit: *In plenum dici potest, utique quæ odore præcellant ea æternitate præstare.* Plura vide ejusdem libri cap. XLII.

Est verò non modò discrimen in arboribus, sed etiam ædificii partibus. Unde ibidem [1] Plinius: *Rigorem fortissimè servat ulmus: ob id cardinibus, assamentisque portarum utilissima, quoniam minimè torquetur: permutanda tantum sic, ut cacumen ab inferiore sit cardine.* Et aliquanto post: *Iuniperus in subdialibus aptissima.* Trabibus maximè idoneæ abies, & larix: nempe quia ambæ, ut Plinius inquit ejusdem libri cap. XLII, *pondus sustinent validè, etiam in transversum positæ.* Ac paullo post ait: *Facile panditur juglans. Sunt enim & ex ea trabes: frangique se prænunciat strepitu: quod in Antandro accidit, cùm e balneis territi sono profugerunt.* Continuò subdit:

[1] lib. 16, cap. 40.

[2] lib. 16, cap. 40.

[3] Pro quo tamen ducentis vigini et lib. 36. cap. 14.

[1] lib. 16, cap. 11.

dit: *Pinus, piceæ, alni, ad aquarum ductus in tubos cavantur.* Ac mox: *Firmissima ad tectum abies. Eadem valvarum repagulis aptissima.*

Nec modò ex arboribus domicilia, vel eorum partes confiunt: sed ipsæ etiam pro domicilio esse possunt. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I: *Nunc est* (platanus) *clara in Lycia gelidi fontis socia amœnitate, itineri apposita, domicilii modo cava octoginta, atque unius pedum specu, nemoroso vertice, & se vastis protegens ramis, arborum instar agros longis obtinens umbris: ac nequid desit speluncæ imagini, saxea intus crepidinis corona muscosos complexa pumices: tam digna miraculo, ut Licinius Mutianus ter consul, & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam posteris putârit, epulatum intra eam se cum duodevicesimo comite, largè ipsâ toros præbente fronde, ab omni afflatu securum optantem imbrium per folia crepitus, lætiorem, quàm marmorum nitore, picturæ varietate, laquearium auro, cubuisse in eâdem.*

Nec ædificiis modò inserviunt arbores, sed etiam frutices: uti harundines de quibus ita Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Tegulo earum domus suas Septentrionales populi operiunt: durantque ævis tecta alta.* Hinc *peniculum tectorium* Plautus vocat Milite, ac Rudente. Subjicit deinde Plinius, quomodo in aliis orbis locis inde facere soleant pergularum cameras, sive fornices: nempe ut leves, nec onerosas. Item cap. XXXVII ejusdem libri refert, ut scirpis Mauri mapalia sua tegant. In Æthiopia Troglodytica tegere ædes solent herba quadam, quæ in opere eo sine vitio annos duret centenos: ut est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitat. CLVIII, sect. VIII. Qui & paulo post addit: *lanam demitti ex interstitiis palmularum, ex qua cum pilis camelorum, qui Libyæ deserta occuparunt Arabes sua tegunt tentoria.*

Hactenus vidimus de plantarum, præcipuéque arborum usu in ædificii, vel ejus partium structura. Deinceps dicam de apparatu eo quo domus instruitur, uti de opere intestino. & supellectile, sive utensilibus. De priori sic Plinius lib. XVI, cap. XLII: *Abies, ad quæcunque libeat intestina opera, aptissima.* Et cap. seq. *Quæ in laminas secantur, quorumque operimento vestiatur alia materies, præcipua sunt citrum, terebinthus, aceris genera, buxum, palma, aquifolium, ilex, sambuci radix, populus. Dat & alnus, tuber sectile, sicut citrum, acerque.*

Mensis vulgaribus fagus serviit: ut indicio hoc Martialis lib. II, epigr. XLIII:

Fulcitur testâ fagina mensa mihi.

Citri arbori debentur mensæ ingentis pretii: ut illa Ciceronis, quam *citri orbem* Tertullianus vocat lib. de Pallio. In Libya crescit: unde Varro in Gerontididascalo apud Nonium:

In quibus Libyssa citrus fasciis cingit fores.

Nempe crescit prope Atlantem. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Atlas mons peculiari proditur sylva. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor citri.* Sic istic legi debere pro *cetri*, etiam Cujacius docuit Observat. lib. II, cap. V. Continuo autem subdit Plinius: *Et mensarum insania, quas feminæ viris contra margaritas ingerunt. Extat hodie Marci Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo ævo, emta* HS X. Quia verò, ut dictum, citrus in Mauritania prope Atlantem montem crescit, hinc Martialis lib. XII, epigr. LXVII:

Et Maurusiaci pondera rara citri.

Et lib. XIV, epig. LXXXIX:

Accipe felices Atlantia munera sylvas.

Porro mensæ ex iis, quia maculosas tigrium & pantherarum pellium referant, etiam *tigrinæ*, & *pantherinæ*, dicebantur. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Mensis præcipua dos in vena crispis, vel in cortice variis: illud oblongo evenit discursu, ideoque Tigrinæ appellantur; hoc intorto, & ideo tales Pantherinæ vocantur.* Mensis hisce citreis fulcrum subdebatur ex ebore, figura pardi hiantis. Vnde Iuvenalis sat. XI:

Nil rhombus, nil dama sapit: putere videntur
Vnguenta atque rosæ, latos nisi sustinet orbes
Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu
Dentibus ex illis, quos mittit porta Syenes.

Putabat vir doctus [1] mensas dici *pantherinas* à pede seu fulcro pantheram sive pardum repræsentante. Sed distinguit poëta orbem latum, & id quod orbem sustinet: orbem dixerat fieri ex ligno peregrino, non annosa nuce, aliove ligno domi nato: pedem verò qui orbem sustineret, fabricatum ait ex ebore, advecto ex Ægypto, Mauritania, India, vel Arabia.

[1] Thomas Dempsterus in iis, quæ addidit Vlyssi Aldrovando lib. I de quadrupedibus bisulcis, pag. 929.

A mensis venio ad lectos; quorum alii tricliniares, in quibus cœnantes accumberent: alii cubiculares, in quibus de nocte somnum caperent: præter quos fuere lucubratorii; in quibus studerent; item in quibus de die dormitent, quos Lampridius vocat *accubitus*; uti Spartianus, more Græco, anaclinteria, ἀπὸ τοῦ ἀνακλίνειν. Vt taceam de lecto Stygio, sicut Martialis vocat. De hoc seorsum dicam, cum loquar de utilitate plantarum post hominis mortem. Pauperes interdum dormiebant in storea, sive tegete, vel matta. Item eronibus, de quibus postea dicam. Etiam, qui in re honesta essent apud Romanos ligneis usi lectulis fuere, dum prisca foret frugalitas. Quam ut in memoriam reduceret Ælius Tubero, in epulo publico, sive, ut Plautus vocat, populari cæna, tales populo sterni jussit, uti & pelles hædinas pro stragulis, vasa fictilia pro argenteis. *Sed censura fuit illa, non cæna:* ut scitè hoc vocat Seneca epist. LXIX. Eamque frugalitatem populus Romanus, pro sordibus habuit, hominémque integerrimum, ac civem optimum, præturâ dejecit: ut est apud Ciceronem orat. pro Muræna. Nec tamen putandum lautioribus etiam postmodum triclinares, puto & cubiculares lectulos non fuisse è ligno, at non vulgari, sed pretioso: ut è citro, quam ex Libya peterent: unde Maro in Ciri:

Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.

Est

Eſt & Perſii ſat. I :

— Non quicquid denique lectis
Scribitur in citreis.

Nec menſas ſolum, & lectos ſtirpibus debemus ; ſed etiam alia multa : ut ſunt capſæ, ſedes, ſcamna, ſcabella, vaſa vinaria, pocula quædam, ut fagina, apud Maronem.

Cochlearia ex ficulno ligno ſi ſæpius iis carnes verſes, vel una cum iis coquantur, efficiunt, ut celerius elixentur : ſicuti eſt apud Miraldum Memorabilium Centuria I, ſect. LXXVI.

Nec ligna ſolum lectis inſerviebant : ſed etiam linum, plantarumque aliæ. Vt culcita, quam perperam vocant *culcitram* ; adhæc περιστρώματα, quæ injiciuntur, qualis veſtis ſtragula. Nec è vimine minùs, quam ligno, fiunt cunæ, ſive alvei, in quibus cunabula infantium. Ex vimine item fiebant cophini, aliaque vaſa, viminea inde dicta : item erones ſive herones, ſpartea ſtorearum vel tegetum more texta, in quibus frumentum reponebatur, pauperes quandoque dormiebant : Græci φορμὸς vocant, unde Terentiani Phormionis nomen deducit Donatus. Turnebum vide lib. XXIV Adverſ. cap. II. Ex eruca ſcopæ, quibus domus verritur, vel veſtes purgantur. An & mulierum propria attingam ? Vt quod è ligno colus ; è vimine calathus, qui & quaſillus.

Poſt domeſtica inſtrumenta, ſive illa culinæ, ſive menſæ, ſive aliis, inſerviant, venio ad ruſtica, piſcatoria, venatoria, ſimiliáque. In ruſticis ſunt currus, & plauſtra, cùm ad alia, tum frumentum in Vrbem advehendum. Currus unde olim potiſſimum fuerint, indicat hoc Plinii lib. XVI, cap. XLII : *Eadem* (abies aptiſſima) *& curribus, maximè ſociabilis glutino, in tantum, ut findatur ante, quã ſolida eſt.* Quod ex Theophraſt. hauſit. Longè verò plurima è ſalice. Nam & jugis vinearum perticas emittunt (ſalices), & virgas ſequaces ligaturis ; prætenues inſerviunt viminibus texendis, firmiores corbibus, & plurimæ agricolarum ſupellectili : ut eſt apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVII. Eorundem ſepimentis inſerviunt ſpinæ, ſambucus, rubus, apcrina, aliaque. Alni quoque ſepibus muniunt, contraque erumpentium amnium impetus riparum muro in tutela ruris excubant : ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXVII.

Ægyptii ſycomoris colligant aggeres Niloticos ad retinenda aquarum incrementa. Vnde pœna iis, qui ſycomorum ſuccidiſſent : ut liquet ex Iuriſconſultis de Pœna Extraordinaria.

Sunt & piſcationi utilia : ut retia ſive è lino, ſive geniſta, Plinius lib. XIX, cap. I : *Aſia è geniſta facit lina ad retia præcipua, in piſcando durantia, frutice madefacto decem diebus.*

Venatoribus è lino retia rara, plagæ. E ligno vari, ſive valli, quibus retia eriguntur. Item clava, qua cuniculos interimunt : & numella, qua canum, uti & pecorum, colla includuntur.

Multa prætereo, ne tædio ſim in rebus non obſcuris. Quia verò prope omnia de fabris ideo conſignabo hanc partem, aliquo, quod univerſè pertineat ad ἐργαλεῖα, ſive fabrorum è ligno inſtrumenta. Eorum quam varius ad varia uſus ſit, nemo paucis dixerit. Nec quodvis lignum ad ſingula æquè eſt idoneum: qua de re ita Plinius lib. XVI, cap. XLIII : *Sunt verò & parvi uſus fabrilium miniſteriorum inſignes. Ideoque proditum, terebris vaginas ex oleaſtro, buxo, ilice, ulmo, fraxino, utiliſſimas fieri. Ex iiſdem malleos, majores quoque è pinu, & ilice. Cato vectes aquifolios, laureos, ulmeos, fieri jubet. Hyginus manubria ruſticis carpinea, iligna, cerrea.*

Satis de ædificiis, & utenſilibus, vel ruſticis, fabrilibus, aliiſque inſtrumentis. Venio nunc ad rem nauticam : eò juſtius, quia & navis pro ædificio eſt : unde Tullius pro Milone *claſſes ædificari* dixit. Cum verò ex variis fiant naves, maximè tamen illuſtres abies & pinus, unde ea vocabula ſæpe pro nave ſumuntur. Maro VIII Æneid.

Labitur uncta vadis abies.

Ex abiete fuit Argo navis, uti & equus Trojanus ; de quo dictum in Orator. Inſtitut. lib. IV, cap. VIII, ſect. III. Et ſanè, ut Plinius ait lib. XVI, cap. X, [1] *expetita navigiis arbor eſt, & in excelſo montium, ſeu maria fugerit, ſita.* Hinc Claudianus lib. II de Raptu Proſerp.

[1] XLIII.

Apta fretis abies. —

Et Papinius in VI Theb.

Hinc audax abies. —

Eo audax, quia ex hac truci pelago navim committimus.

Arundo Indica eſt arboreæ magnitudinis, adeò craſſa ac procera, ut navigiis ſit idonea, ſingulàque internodia tres poſſint homines capere. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI : *Differre mares ac feminas in his Indi quoque tradunt : ſpiſſius mari corpus, feminæ capacius : navigiorumque etiam vicem præſtant, ſi credimus, ſingula internodia.* Quid mirum quando, ut ait Strabo, arundo illa tria habeat cubita in diametro, & novem in orbe ? imò quædam altera parte ſit craſſior : quippe quæ ſena habeat in diametro, decem & octo in circuitu. De Indicis navigiis ex arundine etiam eſt apud Theophraſtum. Nam planè eſt veriſimilis conjectura maximi Salmaſii [2] apud eum reponentis, ὥστε ἀκατίοις χρῆσθαι [3], ubi vulgo eſt ἀκοντίοις [4]. Nam de jaculis nihil ſane mirandum foret, cum ea & fiant ex arundine Belgica, Cretica, Italica. Navigia illa ex arundine καλαμίνας σχεδίας [5] appellat Iſidorus apud Athenæum. Scirpis, ut eſt apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVIII, *veliſicant non in Pado tantum, verùm & in mari piſcator.* E teda eſt pix, qua naves muniuntur. Nec navis modo è plantis, ſed etiam vela, ſive carbaſa. Quæ plurativo numero diximus, quia præter majus velum, quod acatium, vel artemon dicitur, etiam minora ſunt, ut ad proram dolon, quomodo etiam Livius appellat lib. XXXVI : ad puppim autem epidromus. Præterea ex cannabe funes: ut rudentes, funis ancorarius, pes funis, quo religatur velum ; unde dictum laxare, vel facere pedem.

[2] *Solin. Exercit. pag. 1017.*
[3] *acatiorum ſeu navicularum inſtar actuariarum utuntur.*
[4] *jaculorum in modum.*
[5] *rates arundineas.*

Quantus etiam papyri usus fuerit ad rem nauticam, illa Plinii docent lib. XIII, cap. XI: *Ex ipso quidem papyro navigia texunt: & è libro vela, tegetesque, nec non funes. Nascitur & in Syria. Neque aliis usus est, quam inde, funibus rex Antigonus, in navalibus rebus, nondum sparto communicato.* Vbi ostendit & usum sparti: cujus ingens copia in Hispania. Vnde *Ibericos funes* pro sparteis dixit Horatius lib. Epod. od. IV.

CAPVT XL.

De utilitate stirpium militiæ, quà bellum gerendum, re bene gesta honorem exhibendum, & per satyram quasi etiam aliquid de pœnis. Vbi de horrenda vi calami & arundinis, de fraxino, abiete, acere, nova sideritide seu ferrea arbore Iavæ; esculo, lauro, myrto, ilice, palma, populo; fustuario, vitibus, virgis, pice, ficu.

ETiam bello utiles plantæ. Nam ex ligno sagittæ: imò & ex arundine. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Calamis Orientis populi bella conficiunt: calamis spicula addunt irrevocabili hamo noxia. Mortem accelerant pinnâ addita calamis. His armis solem ipsum obumbrant. Ac siquis Æthiopas, Ægyptum, Arabas, Indos, Scythas, Bactros, Sarmatarum tot gentes, & Orientis, omniaque Parthorum regna diligenter computet, æqua fere pars hominum in toto mundo calamis superata degit.* Post pauca addit, Indicas harundines præstare: *quando & hastarum vicem præbent additis cuspidibus.* Est ea arundo Indica circa Arcesinem amnem. Nam de hac scribit Theophrastus, *ὥστε ἀκοντίοις χρῆσθαι*, quod Plinio est *hastarum vicem præbere additis cuspidibus.* Vbi mirum est Plinium reddere hastas, cum apud Theophrastum non *δόρυ* sit, sed *ἀκόντιον*. Sed nodum exsolvit Salmasius, qui apud Theophrastum pro *ἀκοντίῳ* legit *ἀκαλίοις*. Plinius igitur in vitiosos inciderit Theophrasti codices: de quo jam ante dictum, cùm de usu stirpium in navigiis loqueremur. Interea ex Plinio constat non Indos solum, sed & Belgas, Cretenses, atque Italos, ex arundine jacula fecisse. Europæis verò longè id usitatius ex arbore, maximéque laudata huic rei fraxinus. Notum ut fraxinus nobilitata sit Homeri præconio, hastaque Achillis. Deque hasta abietali Servius interpretatur illud Æn. II:

—— Cujus apertum
Adversi longâ transverberat abiete pectus.

Nec Afris modò parmæ è ligno, verum & apud Romanos legionariis, sed ligno corium superinducebant. Etiam è ligno jacula & sagittæ: Quibus interdum & nomina inscribebant, ut constare hosti posset, à quo esset vulneratus. Id fecerat Aster, qui jactum sagittæ ex obsessa Methone, Magnesiæ urbe, altero oculo privavit Philippum Amyntæ filium. Vallum etiam constat cespite, sive terra aggesta ad vallos, sive sudes. Erant eæ è denso ligno ac robusto: unde *vallum acernum* dixit Propertius lib. IV. Erant quoque ramosæ, ne terra facilè solveretur. Vnde Maro *Quadrifidas sudes* vocat. At quantus in bello usus foret, si in Iava minore, ut dicunt, arbor fuerit, quæ medullam habeat ferream, exilem quidem, at ad summum fastigium pertingentem. Vnde qui frustum gerat, ferro dicitur impenetrabilis, quod relatum magis, quam creditum Cæsari Scaligero Exercitat. CLXXXI, sect. XXVII.

Nec ad militiam modò plantarum usus fuit, sed etiam ad honores post res militia bene gestas. Huic rei coronæ inserviebant multifariam, ut ostendit Plinius lib. XVI, cap. IV. Ac primùm triumphantium, quæ priscis temporibus ex esculo, postea ex lauro: si Ovidio credimus de Pythiis agenti I Met. Laurea verò adsumta Liberi patris exemplo ex Indis triumphantis: quod Tertulliano etiam proditum libro de Corona Militis. Romanis quidem literæ laureatæ, aut laurus lanceis pilisque affixæ victoriæ signum: ut Plinius ait lib. XV, cap. XXX. Postes etiam Imperatorum laureati, ut ibidem legas, ac Ovidii hoc indicat lib. I Met.

Postibus Augustis eadem fidissima custos
Ante fores stabit.

Plinius lib. XV, cap. XXX: *Laurus triumphis propriè dicatur, vel gratissima janitrix Cæsarum, Pontificumque: quæ sola & domos exornat, & ante limina excubat.* *Vide Brodæum lib. I. cap. 33. & Alex. ab Alexand. lib. I. cap. 27.*

In vett. etiam nummis laureata Imperatorum capita. Sed quid rei notissimæ diutius insistam? Myrtea verò corona ovantium erat: quia minor is honos. Nam myrtus Veneri sacra, ut dictum. Myrteâ primus usus est Postumius, victis Sabinis. Marcus Valerius duabus usus coronis, laureâ, myrteâque. Civica corona, quam civis dabat ei à quo servatus foret, primitus ex ilice fuit. Vnde Cæcilius Comicus: *Advehuntur cum iligna corona, & chlamyde:* de hac ita Plinius lib. XVI, cap. IV: *Civica iligna primò fuit, postea magis placuit ex esculo, Iovi sacra. Variatumque & cum quercu est, ac data ubique, quæ fuerat custodito tantum honore glandis.* Postea subdit: *Auxilia, quamvis rege servato, decus id non dant. Nec crescit honos idem Imperatore conservato, quoniam conditores in quocunque cive summum esse voluere. Acceptâ coronâ civicâ licet uti perpetuo. Ludos ineunti semper adsurgi etiam ab Senatu, in more est. Sedendi jus in proximo Senatui. Vacatio munerum omnium ipsi, patrique, & avo paterno.* Caussam adducit triplicem Plutarchus in Problematis, & Coriolano. Nempe quod Arcades, unde genus Romanis, fuerint βαλανοφάγοι, vel quod facilis ubique copia hujus arboris, vel quod Iovi, urbium præsidi, sacra fuerit quercus. Palma item victoriæ symbolum, ut ex vett. nummis, & sculpturis liquet. Caussa est, non modò quia uti arbor ea non patitur foliorum defluvium, semperque vireat, similiter non marcescat nomen ac gloria eorum, qui res magnas gessere: verùm potissimum, quia uti palma non cedit, sed resistit ponderi, ita vincere qui volet, adversario obniti ac perstare debeat. Quam rationem ex Aristo-

Aristotele & Plutarcho Agellius tradit lib. III, cap. VI. Nec propterea putandum, semper in nummis per palmam signari victoriam. Nam in nummis Titi Vespasiani quæ cum mœsta muliere habent palmam cum hisce literis IVD. CAP. hoc est, *Iudæa capta*, uti per mulierem, ita etiam per palmam Iudæa significatur: nempe quia plurima succrescit in Iudæa. Videlicet sicut ex silphii planta cognoscimus esse numum Cyrenaicum, quia regio ea hac plantâ abundaret.

Ad militiam etiam referre possis honores, qui conferebantur in Deorum festis, ubi de viribus corporis foret certamen. Nam hujusmodi certamina ad militiam præparabant. Quare aliquid de hoc etiam adspergam.

In Olympiis, quæ in Elide erant, victori dabatur corona ex apio: ut notum ex Ἀνθολογία, & aliunde: quandoque etiam è lauro: ut est apud Chrysostomum in Gen. cap. XVIII. Hom. XLII.

Apud Lacedæmonios in festo, quod Προμάχια dixere, victor coronabatur arundine: ut Sosibio traditum libro περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν, & ex eo Athenæus lib. XV.

Apud Rhodios corona populea dabatur ei, qui vicisset in festo Tlepolemi: ut tradit Pindari scholiastes in Olympion. od. VII.

Myrteâ coronâ ornabantur, qui vicissent ἐν Ἡραίοις, sive certamine Iunonis Argivæ; ut idem Pindari scholiastes habet ibidem. Atque ut hic Scholiastes ait in Isthm. od. IV, similiter fiebat apud Thebanos in certamine Herculis, quod non Ἡράκλεια [1] modò, sed & Ἰολάια [2] dixere. Apud Elienses etiam, teste Athenæo lib. III, qui vicisset in certamine, quod Καλλίστεια dixere, quia de forma certaretur; arma quidem præmium accipiebat, sed quæ vittis redimitus ab amicis, coronamque myrteam gestans, in Minervæ templum deferret, Deæque consecraret. Eademque ornabatur corona apud Megarenses, qui vicisset festo in Alcathoi honorem instituto. Sed hæc ad Græcos pertinent.

[1] Herculea. [2] ab Iolao Herculis comite.

Nec Respublica modò præmio constat, sed & pœnâ: ad quam etiam stirpium usus se extendit. Vt in suspensione de arbore infelici, in laqueis è cannabe, in plurimis carceris instrumentis, ac ne longior sim, in tribus illis, fustuario, virgis. Quod fustuarium Ciceroni, id ξυλοκοπία est Polybio: qui eam refert hoc pacto fieri solere. Tribunus fustem capiens, eo leviter tangebat illum, qui deliquerat. Hinc milites accedere, ac alii fustibus, alii lapidibus ferire, donec occidissent. Vel si salvus forte evaderet, non illi in patriam redire, non necessariis in ædes eum recipere licebat. Gravis ea pœna: sed honestius visum, si commilitonum, quàm carnificis manu periret.

Ad ξυλοκοπίαν [3] accedat μαστίγωσις [4], quæ fiebat vite, aut virgis. De vite legas in epitome Liviana lib. LVIII, ubi sermo de Scipione Æmiliano ad Numantium: *Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus: si extraneus fustibus cecidit.* Vnde liquet, honoratius fuisse vite feriri, quam fuste. Est & Quincti Ciceronis lib. de Petitione consulatus ad Fratrem: *M. Marium* (Catilina) *inspectante populo Romano, per totam urbem vitibus cecidit.* Scio, in vulgatis, etiam Stephanicis, esse *virgis*: sed meliores MSSi habent *viribus*: quod & in suis reperêre Lambinus, ac Gruterus. Vt non dubium sit, quin legendum sit *vitibus*: ut in veteri libro reperisse se ait Turnebus Adversariorum lib. XXV, cap. III. Atque ejusmodi supplicii meminere etiam Tacitus lib. I Annalium, Plutarchus in Galba, Martianus ff. de re militari. Hinc Iuvenalis sat. VIII:

[3] fustuarium. [4] verberatio.

Nodosam post hac frangebat vertice vitem,
Si lentus pigrâ, muniret castra dolabrâ.

Nimirum minus ignominiosum à centurione cædi, quàm lictore; vite, quam virgis, aut flagris. Vide quæ de centurionali hac vite (sic Solinus vocat) tradidere Petrus Faber lib. I Semestr. cap. XVII, & XVIII. Godscalcus Stewechius ad Vegetium lib. II, cap. VI, & Iustus Lipsius lib. II de Militia Romana, dial. VIII. Picturam ejus habes apud Hubertum Goltzium tab. XXIII, num. V, & VI, & Antonium Poiss. de numis vett. tabb. H. num. V.

Ac in gregarios quidem milites hujusmodi erat pœna centurionum, & tribunorum: qui eas per se & milites suos exigebant, ut qui lictores non haberent.

Consules verò, & Prætores animadvertebant in ipsos duces. In militia tamen non usi virgis. Quod igitur Catilina Marium cecidit vitibus, ut jam vidimus, id factum militariter. Atque usus ad eam rem lictoribus. Nam quo anno Cicero fuit Prætor urbanus, is Prætor Africam obtinuit. De virgarum supplicio plura non addam, cum orbe obtineat toto.

Etiam ad supplicia è plantis refert, quod picem liquidam flagitiosis infundebant. Vnde Plautus Captivis:

— *At pol te, hic si sapiet senex,*
Atra pix agitet apud carnificem, tuoque capiti illuceat.

Ficus etiam lignum esse adhibitum ad puniendos homines fumo, cognoscimus è Luciani Proteo. Alias etiam id factum fumo è stipula, & lignis viridibus, eoque plurimùm fumi emittentibus: sicut cognoscere est ex Alexandro Severo Lampridii. Ac quia de supplicio ficus dixi, addam aliud, quo usus Cæsar Fredericus Barbarossa; cum ejus uxorem Beatricem Augustam inhonestè tractassent Mediolanenses. His igitur devictis, illud pœnæ imposuit, ut si mortis supplicium vellent evadere, ficum extraherent ex natura mulæ. Vnde Italis, ac Germanis, proverbium illud, *ficum alicui ostendere.* Vsus ejus est in eos, quos prorsus contemnimus.

CAPUT XLI.

De utilitate quam ex stirpibus capiunt literarum ac sapientiæ studiosi, atque artifices alii qui de peritiâ publicè certassent. Præcipuè autem de utilitate ad rem librariam, musicen, & picturam. Inspergitur inexpectati quid de jucunditate ex stirpibus capienda astronomica. Ubi denuo de quercu, hedera, lauro; charta, lino, cedro, arundine, canna, cinnabari, Indico, isate seu glasto, & ἐυκαίρως de sandyce, heliotropio, lupino, ulmo, salice, tilia, populo, olea.

AC luculenta quidem hæc præmia rei bello bene gestæ: quæ non multo ante memoravimus. Sed est majus longè præmium, nominis immortalitas: quam viris fortibus & patriæ conservatoribus conferunt ii, qui res eorum posteris produnt. Nam, ut ait Venusinus poëta:

Paulum sepultæ distat inertiæ
Celata virtus.

Proximè igitur loquar de utilitate quam eruditi ex plantis percipiunt. At quia quernas coronas in militaribus præmiis fuisse diximus: ab eo potissimum ordiamur, quod etiam qui poësi forent superiores, in agonibus Capitolinis à Domitiano Cæs. institutis, quernâ donabantur corona è Capitolio decerpta. Imò & artifices alii, ut citharædi. Martialis lib. IV, cap. LIV:

O cui Tarpeias licuit contingere quercus!

Juvenalis:

An Capitolinam deberet Pollio quercum
Sperare?

Quantus hederæ usus fuerit poëtis, & quæ caussa ejus rei existimanda sit, dictum nobis lib. de natura ac constitutione Poëticæ, cap. X. Atque ibidem exposui, cur poëtæ lauro fuerint coronati, & quando ea cœperit consuetudo.

Præcipue verò quantum plantis debeant homines eruditi, ostendunt vulgata nomina libri, codicis, folii, papyri, tabularum, & similium. Plinium audiamus lib. XIII, cap. XI: *Prius quàm digrediamur ab Ægypto, & papyri natura dicetur, cum chartæ usu maxime humanitas vitæ constet, & memoria. Et hanc Alexandri Magni victoriâ repertam, auctor est M. Varro, conditâ in Ægypto Alexandriâ. Antea non fuisse chartarum usum: in palmarum foliis primò scriptitatum: deinde quarundam arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & privata linteis confici cœpta, aut ceris.* Hujus loci verba diligenter excussere Guilandinus, vir sanè doctissimus. Item illustris Scaliger dissertatione de papyro adversus Guilandinum. Facilè autem assentio Guilandino, cùm pro *palmarum* legendum putat *malvarum*. Cui sententiæ favet illud Helvii Cinnæ apud Isidorum lib. .. Orig. cap. ..

Hæc tibi Arateis multum invigilata lucernis
Carmina, queis igneis novimus aërios,
Lævis in aridulo malvæ descripta libello
Prusiaca vexi munera navicula.

Librorum linteorum mentio est apud Livium lib. IV, & Fl. Vopiscum in Aureliano. Chartæ de papyro arbore meminit Hieronymus in cap. XIX Isaiæ. Cœpit autem chartæ usus, Ægypto in Macedonum potestatem redacta, & Alexandria conditâ, per Græciam vulgaris esse: usque dum ex æmulatione inter Ptolomæos & Pergami reges, (de bibliothecæ nobilitate certabant) rex Ægyptius vetuit chartam Ægypto efferri. Tum Pergami rex, ne ab studio remitteretur literarum, curavit, ut membranarum maxima esset copia. Atque exinde passim in Græcia membranæ cœperunt abundare. Quæ Pergamenæ dictæ quia Pergami procurarentur & inde optimæ afferrentur. Imò charta etiam qua nunc utimur vulgò, plantis debetur, cùm sit è linteis, hæc vero è lino. Ita ut nunc linum præcipuè sit, quo (ut de papyro Plinius ibidem loquitur) *constat immortalitas hominum*. E linteis contritis, laceratis, inque liquorem redactis jam ab multis seculis paramus, in quo scribimus. *Chartam* dicimus, eo nempe nomine, quo Romani id vocabant in quo scriberent; etsi ea fieret è papyro Ægyptia, non è linteis. Nempe in re nova, ob usum similem, vetus placuit nomen.

E smilace etiam fiunt codicilli:

ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXV.

Cedrino oleo illita cariem non sentiunt: unde & eo, ut Vitruvius ait, libros conservabant. Ovid. lib. I Trist. el. III:

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Martialis:

Quæ cedro decorata purpurâque
Nigris pagina crevit umbilicis.

Hinc *cedro digna* dicebantur, quæ immortalitatem mererentur.

Musicæ etiam utiles calami, sive arundines, aliæ ut inde fistulæ; aliæ, ut tibiæ fiant: sicut pluribus Plinius tradit lib. XVI, cap. XXXVI. De fistulis compactis è septenis cannis, & quis primus eas cerâ conjunxerit, dixi lib. IV, cap. XCII.

Nec injucundum Astrologis videre, quomodo plantæ ostendant anni tempus. Quâ de re sic Campanella in Præfatione operis sui Astrologici: *Cum viderem — in herbis sympathiam cum Sole, & Luna, quibuscum convertuntur, & cùm aliis Planetis: unde heliotropium, & lupinus, motum longitudinis Solis, & horas indicant: ulmus verò, salix, tilia, populus, olea, motum latitudinis, inter tropicos sua conversione ostendunt, unà cum Solari facta. —*

Aliquid etiam de pictura addam, quando & hæc inter liberales habita disciplinas, ut ex Plinio constat. Debet & hæc plantis. Inter alia cinnabaris, & Indici iis usus est. At cinnabaris secundùm Arrianum in Periplo, est concreta arboris Indicæ lachryma. Indicum, sive τὸ μέλαν Ἰνδικὸν si Dioscoridem audimus, est ex arundinibus Indicis. Verum ex herba potius

Indica

Indica paratur: quæ Gali dicitur. Eodemque colore inficit iſatis noſtra: vulgo *nil* nuncupata.

Quæritur an & ſandyx ſit in herbis quibus pictores utantur. Sandyce eos uti certum eſt, ut ait Plinius: Ac in herbis, quibus lanæ tingantur, à Marone reponi ut qui in Eclogis dicat,

Sponte ſua ſandyx paſcentes veſtiet agnos.

Sanè de herba interpretatur etiam Servius. Verùm nulla eſt ejus nominis herba: nec, quod Plinius putavit, de herba intellexit Maro, verum de colore. Quippe ſententia poëtæ eſt, tantam fore felicitatem, ut poſthac non ſit opus lanam tingere colore muricis, ſandycis, vel ſimili: ſed lana ſponte ſit eum habitura colorem. Eſt verò ſandyx res non naturalis, verùm factitia: nempe ceruſſa uſta, uſque dum ſandarachæ colorem referat. Ceruſſa autem uti & ſandaracha ſunt in foſſilibus.

CAPVT XLII.

De utilitate plantarum ad ignes, & lucernas. Ubi de Vulcano ſeu igne artificiali, larice flammam dedignante: facibus, candelis, cereis, lucerna.

SEd quis omnia omnium plantarum bona ſe explicare poſſe ſperet, & non cum pœnitudine quadam tot prætereunda reſpiciat? Sanè arborum ſolarunt, ut Plinius ait lib. XII, cap. I. *mille ſunt uſus ſine queis vita degi non poſſit.* Quid igitur fuerit, ſi herbæ etiam ac frutices in cenſum veniant? Quamobrem abrumpere hanc partem animus eſt, ſi duo adjecero. Quorum unum eſt, de plantarum uſu ad ignem ac lucernas. Alterum quomodo utilitas è plantis etiam ultra hominis vitam ſe extendat. Quod ad prius attinet, etiam ante rationis uſum omnes ſciunt, igni materiem præbere ligna, ac φρύγανα, ſive virgulta, quæque in Geoponicis ἐυφλεκτα, Latinis, à cremando *cremia* dicuntur. Quis verò non videt quanti ignis noſtri uſus ſit in vita humana? Hoc cibos, & ciborum condimenta præparamus, hoc pharmaca ad medendum, hoc fabrilia inſtrumenta ad ædificia, navigia, rem bellicam, & quò non? Vnde & Vulcanum fabrum Deorum finxere. Vulcanus enim τὸ τεχνικὸν πῦρ, *ignis artificioſus*: ut eſt apud Laertium lib. VII, ac pluribus à nobis expoſitum in ſecundo hujus operis libro. Adde quòd etiam ignem olim concipiebant, non ſilice modò, ſed etiam terebro ex ſolidiore ligno, & ſuppoſitâ tabellâ, quam Græci dicunt ἐσχάραν, Gaza ab uſu *conceptaculum* vocat. Vide Theophraſtum lib. V Hiſt. Plant. cap. X.

Interea multum etiam refert cujuſmodi ligno ad ignem utamur. Larix ſanè parùm idonea, quia, ſi flammam admoveris, aliquamdiu eam aſpernatur, nec niſi multo ac diuturno igne in carbones vertitur. Vide de ea Plinium lib. XVI, cap. X, & Palladium lib. XI, cap. XV. Itaque Cæſar fruſtra circa Alpes conatus eſt accendere larignum caſtellum: ut fuſiùs narrat Vitruvius lib. II, cap. IX. Quem ad locum hæc annotavit Philander: *Ejus rei cum Venetiis periculum facere vellem, monitus Vitruvii lectione, ſpectante Mecænate meo, tum ad Venetos regio legato, nunc ad Paulum* III, *Pontif. Max. incenſa ea ſit, ita tamen, ut videtur flammas dedignari, & velle à ſe diſcutere.* Et ſanè tardè flammam recipit, at diu retinet: eoque ferrariis officinis utiliſſima eſt, ut auctores ſunt Matthiolus, & Dodonæus.

Ac primis quidem temporibus non ſolum igni utebantur propter calorem, ſed etiam propter lucem. Vnde Maro I Georg.

Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum.

Nec ubi ea deſiit conſuetudo, deſierunt plantæ lumen de nocte præbere. Nam hodieque oleum exinde conducit lumini nocturno. Arnobius lib. I: ubi orbem ſe habere docet, ut prius, *olearum ex bacculis cruor teter exprimitur, nec lumini ſubminiſtratur exſtincto?* At non oleum modo à plantis, ſed etiam ellychnium, ſive xylinus aut ſtuppeus funiculus, qui oleum imbibit. Ac locum idem habet in candelis ſebaceis.

Sic lucernæ primitus è ligno. Græci ligna hæc, nocturni luminis cauſſâ accenſa vocabant λαμπτῆρας: ut Homerus Odyſſ. Σ. verſ. CCCVI. Ubi monet Euſtathius, ſuâ etiam ætate obtinuiſſe eum apud ruſticos morem. Homeri exemplo etiam ſcribit Maro: *Vrit* &c. ut jam allegatum.

Poſt hanc conſuetudinem ſucceſſere lucernæ ex oleo, & candelæ è ſebo vel cera. Græci potius cereis uſi, vel ſebaceis candelis. Romam autem candelis. Unde Martialis Apophoretorum epig. XLII:

Nomina candelæ nobis antiqua dederunt,
Non norat parcos uncta lucerna patres.

Imò ante eum Varro lib. IV: *Candelabrum à candela: ex his enim funiculi ardentes figebantur. Lucerna poſt inventa; quæ dicta à luce*, aut quod id vocant Græci λύχνον. Huc ſpectant ἐπλύχνια Ταρσικὰ, ut vocat Galenus. De quibus Hieronymus Mercurialis lib. III, cap. XVII. De ligneo verò antiquorum candelabro, eſt apud Martialem Apophoretorum libro, lemma XLIX, *candelabrum ligneum*, diſtichum hujuſmodi:

Eſſe vides lignum: ſerves niſi lumina, fiet
De candelabro magna lucerna tibi.

Poteſt videri Licetus, de Lucernis veterum.

CAPVT XLIII.

De miniſterio plantarum poſt mortem hominis; ſive cadaver humetur, ſive ſuper terram aſſervetur, ſive concremetur. Ubi de myrrha, aloë, thure. Quæſtio, an Chriſtus mortuus non ſolum unctus, ſed & lotus ſit; porrò de cedro, opobalſamo, myrto, olea, populo, floribus, apio: Ægyptiis mortuis convivæ & compotores. De amomo, croco, nardo, caſia, cinnamo. Quæſtio, quomodò cineres dignoverint, & hujus occaſione de asbeſto ſeu lino vivo, de teda, picea, fraxino, robore, orno.

HActenus fusè ſatis profecuti ſumus, quantum utilitatis plantæ præſtent homini, dum

dum vita hac fruitur. Deinceps ostendam prodesse etiam post fata: nempe quatenus eorum in funeribus est usus. Id bifariam fit, quia alia erat ratio, quando corpora sepelirentur terrâ, aut in penetralibus domi asservarentur supra terram: alia autem, quando cadavera cremarentur. Sepultura obtinuit apud Persas, & Ægyptios: qui cremationem penitus aversabantur: illi quidem, quia Ignis, cùm numen sit, dignior videatur, quàm ut cadaver ei quasi pro cibo exhibeatur: hi verò, quoniam humanum corpus dignius sit, quàm ut absumatur ab igne, qui non tam similis videatur numini, quàm belluæ omnia absumenti, & ubi desit, quod devoret, sponte suâ morienti.

Græcis utraque consuetudo, & sepeliendi, & comburendi. Prior sine dubio vetustior. Altera originem ex eo cepit, quod cùm longinquis in terris bellum gereretur, ac qui prælio vel morbo cecidissent, ibidem sepelirentur, postea ab hostibus effoderentur cum ingenti contumelia. Romani ab his utrumque morem hausère. Cornelia interim gens studiosè perstitit in humatione, primusque ex ea cremari voluit L. Sylla, talionem veritus, quia Marii corpus effodisset. Christiani verò semper eam consuetudinem aversati: ac ubi imperium penes Christianos imperatores fuit, paullatim in desuetudinem abiit: ita ut Theodosii M. temporibus, quemadmodum ex Macrobio, ejus ætatis scriptore constat, planè is ritus fuerit ignotus.

Nunc & in humandis, & cremandis corporibus, odoriferas plantas in usu fuisse ostendam. Ac in humatione quidem unde potiùs originem, quàm à Christo sumam? Clarè enim in Euangelio Joannis cap. XIX, ejus corporis inungendi caussa Nicodemum attulisse μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν· *mixturam myrrhæ & aloës ad libras ferme centum.* Ac mox subditur: Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν· *Acceperunt ergo corpus Iesu, & obvinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.* Etiam Matthæi cap. XXVI legimus, ut cum mulier alabastrum pretiosum fudisset supra caput Christi, atque id culparent discipuli, dixerit Christus, Βαλοῦσα αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν· *Quod hæc unguentum misit supra corpus meum, ad sepeliendum me fecit.*

Thure etiam ad hoc usi: Tertullianus Apolog. cap. XLII: *Thura planè non emimus. Si Arabiæ queruntur, sciant Sabæi, pluris & carius suas merces Christianis sepeliendis profligari, quàm Diis fumigandis.* Unde videmus & Christianis hunc morem fuisse. Uti & lavandi mos cadavera, idque Iudæis & Christianis. Prout liquet ex Act. Apost. cap. IX, 37: ubi legere est de Tabitha mortua, Λούσαντες αὐτὴν. *Quam cùm lavissent, posuerunt eam in cœnaculo.* Quin & in vivis apud Christianos lavacris studebatur. Quod firmat idem Tertull. his verbis paulò antè: *Non lavor diluculo Saturnalibus, ne & noctem, & diem perdam. Attamen lavor honesta hora, & salubri: quæ mihi & colorem & sanguinem servet. Rigere & pallere mortuus possum.* Et sanè Christum, non unctum duntaxat, sed etiam lotum fuisse, colligit Chrysostomus homil. LXXXIV in Ioan. cap. XIX. Quia nempe istic dicatur sepultum fuisse ex more Iudæorum quibus lavandi fuisse consuetudinem, jam ex Tabitha vidimus. Romanis etiam moribus utrumque fuisse in usu, vel Ennii hoc fidem fecerit:

Tarquinii corpus bona femina lavit & unxit.

De Christianorum verò unctione, præter Tertulliani locum adlatum, (cui similia habet lib. de Idololatria, atque item de Resurrectione) etiam illustre est illud Clementis Alexandrini lib. II Pœdagogi, cap. VIII: Αἱ γὰρ ὑπέρμετροι χρήσεις τῶν μύρων, κηδείας, οὐ συμβιώσεις, ἀποπνέουσιν. *Nimiæ unguentorum unctiones potiùs justa, quæ fiunt mortuis, quàm familiarem vitam redolent.* Item apud Minucium Felicem in Octavio sic Christianum affatur gentilis: *Non floribus caput nectitis, non corpus honoribus honestatis, reservatis unguenta funeribus.* Secuti verò Christiani. Iudæos, & præcipuè Christum, qui unctionem in sua sepultura comprobavit: ut vidimus. Iudæi accepere à Patriarcha Iosepho: qui, ut apud Mosem legimus, patrem Iacobum aromatibus jussit condiri: & postea ipse etiam ab Ægyptiis est inunctus. Vt satis liqueat, Iosephum hunc morem hausisse ab Ægyptiis: qui quo pacto inunxerint, Herodotus docet lib. II, & Diodorus lib. II. Ad consuetudinem, qua corpora condirent myrrha, ut ex B. Ioannis verbis vidimus, pertinet & illud Prudentii in Cathem.

Candore nitentia claro
Prætendere lintea mos est,
Aspersaque myrrha Sabæo
Corpus medicamine servat.

Est & de eo apud Philonem Carpathium in Cantic.

Cedro quoque vis mortuorum corpora ad servandi in longum tempus: ut est apud .... lib. I, cap. de Cedro, Plinium lib. XXIV, cap. V, Galenum lib. VII de Simplic. Medicamentis. Est & apud Nicandri Scholiasten: Ἡ κέδρος τοὺς νεκροὺς ἀσήπτους ποιεῖ τὸ νοτερὸν καὶ τὸ ῥευστικὸν ἐξωθοῦσα, ὅθεν καὶ νεκρῶν ζωὴν ἔνιοι αὐτὴν ἐκάλεσαν. *Cedrus præstat, ne putrescant mortui, idque expellendo, quod humidum ac fluidum est: unde & mortuorum vitam aliqui nuncuparunt.* De balsamo ita Corippus lib. III de funere Iustiniani Imp.

Thura Sabæa cremant, flagrantia mella locatis
Infundunt pateris, & odoro balsama succo,
Centum aliæ species, unguentaque mira feruntur
Tempus in æternum sacrum servantia corpus.

Inscriptio Rhodæ apud Hispanos teste Morali [1]: MATER AD LVCTVM ET GEMITVM RELICTA EVM LACHRIMIS ET OPOBALSAMO VDVM HOC SEPVL-

[1] in Gruteri Collectaneis pag. 692, num. 10.

SEPVLCHRO CONDIDIT. M. Varro, more Pythagorico cadaver suum condi voluit myrti, oleæ, & nigræ populi foliis: ut est apud Plinium lib. XXXV, cap. XII. Huc referendum, quòd qui adversus mortuos testari adfectum vellent; flores tumulo adspergebant, myrtum quoque, tumulo imponebant, vel ramos myrteos, ut liquet ex Euripidis Electra, ubi de Agamemnonis tumulo est sermo. Coronâ etiam myrteâ tumulum ornasse; ex marmoreis veterum sepulcris videmus.

Apio hortensi coronabant monumenta defunctorum: unde, qui periculosè ægrotarent, dicebantur apio egere: ut est apud Plutarchum in Symposiacis. Sed & qui in Nemæo certamine vicissent, eo coronari solent. Itaque cum Timoleontis militibus occurrissent, qui apium gestarent, ac pro mortis hoc omine haberent, Timoleon illud ita interpretatus fuit, quasi victoriæ omen foret: ut eidem traditum Plutarcho. Et hæc de plantis humationi inservientibus.

Quod si odoriferis istis utebantur in corporibus, quæ terræ mandabantur: quanto studiosius id fecisse Ægyptiorum eos existimandum, qui illa supra terram in penetralibus adservabant: imò etiam honoris ergo mensis atque epulis suis adhibebant! Hoc testibus firmandum. Domi eos arte medicatos servasse, ait Tullius I Tuscul. Quæst. & Mela lib. I, cap. IX. Sexti quoque Empirici verba sunt lib. III Pyrrhon. Hypotypos. cap. XXIV [a]: Αἰγύπτιοι τὰ ἔντερα ἐξελόντες, ταριχεύουσιν αὐτοὺς, καὶ σὺν ἑαυτοῖς ὑπὲρ γῆς ἔχουσιν· *Ægyptii intestina extrahentes, condiunt defunctos, & secum super terra habent.* Conviviis adhiberi solere, auctor nobis Silius in tertiodecimo: ubi cùm dixisset, Iberos, in quibus Barcæi, cadavera humana objicere vulturi, Hircanos cani; subjungit ista:

— Ægyptia tellus
Claudit odorato post funus stantia saxo
Corpora, & à mensis exanguem haut separat umbram.

[a] pag. 156. edit. Aurel.

Quæ vera lectio, non, ut corrigunt *odorata taxo*, arbore venenata, magisque idonea ad corrumpendum corpus humanum, quàm servandum. Cæterùm quod Silius simpliciter refert, id se conspexisse ait Lucianus lib. de Luctu: ut nullus super eo scrupulus relinquatur. Verba sunt: ταριχεύει ὁ Αἰγύπτιος. οὗτος μὲν τοι, λέγω δὲ ἰδὼν, ξηράνας τὸν νεκρὸν σύνδειπνον καὶ συμπότην ἐποιήσατο· *Ægyptius verò salit. Ac hic quidem, (quæ vidi, refero) ubi exsiccavit, mortuum, eum convivam ac compotorem suum facit.*

Superest videamus de usu plantarum in crematione. Vbi non de lignis loquar, unde rogus exstruebatur, re satis aperta, sed de iis, quæ injicere rogo solent. Cujusmodi fuere thus, amomum, crocus, nardus, casia, & alia id genus. Maro VI Æn.

Aversi tenuere facem: congesta cremantur
Thurea dona.

Propertius lib. IV, Eleg. VII:

Cur nardo flammæ non oluere meæ.

Papinius in Epicedio Pileti Vrsi:

— Odoriferos exhausit flamma Sabæos,
Et Cilicum messes, Pharıæque exempta volucri
Cinnama, & Assyrio manantes gramine succos.

Iuvenalis sat. IV:

Et matutino sudans Crispinus amomo,
Quantum non redolent duo funera.

Appulejus in Apolog. *Vt si thus, & casiam, & myrrham, cæterosque id genus odores funeri tantum emtos arbitrens, cum & medicamento parentur, & sacrificio.*

Etiam lini usus fuisse creditur in cremandis corporibus: nempe ut cineres cadaveris à cineribus lignorum discernerentur. Sed valde falluntur, qui hunc in finem Romanis hoc in usu fuisse arbitrantur. Nam rarius, & pretiosius illud, quam ut eo proceres ipsi uti possent. Quod satis liquet ex iis, quæ Plinius tradit lib. XIX, cap. I. Præterea non illud è planta fuit, sed lapide quodam Indico, non multum absimilis naturæ, ac lapidis erat amianthi: ut libro sequenti, qui de fossilibus erit, pluribus exponam. Quærat aliquis, si Romani non discreverint cineres lino illo vivo sive asbestino, quo pacto scire potuerint, quos in urnam reconderent. Dixero, ex situ cadaveris & lignorum, colligere potuisse, qui veri forent, qui non. Atque hoc libro tertio ostendit Quinctus Calaber sive potius Smyrnæus, ubi funus Achillis describit. Quod jamdiu observatum Isaaco Casaubono, & monitum etiam Io. Kirchmanno lib. III de funeribus Romanorum, cap. VII. Iuvabit tamen etiam aliquid de pyra commemorare. Nimirum pyram, (quomodo dixere [b] lignorum congeriem) exstruebant ex *tædis atque ilice secta*: ut est V Æn. vel è picea, fraxino, robore, orno: ut est Æn. VI. Imò & papyro, ut colligere ex Martialis lib. X epigr. in Numam. Injectisque variis odoribus, de quibus egimus, etiam cupressis rogum seu pyram aræ in modum constitutam cingebant, ut grato earum odore ingratus ille ex fœtore cadaverum corrigeretur. Quam rationem ex Varrone adducit Servius in XI Æn.

[b] Servius 3, & 11 Æn.

Tandem quod priori loco referri meruit, agmen claudat. Nimirum plantas communissimè etiam eatenus mortuis inservire, quod è ligno feretrum seu sandapila, quam Orcinianam spondam, & lectum Stygium appellat Martialis.

CAPVT XLIV.

De varia è plantis, ac præcipuè è floribus, voluptate, partim ratione odoris, partim decoris. Item de voluptate ex coronis, & unguentis. Imò ex umbra etiam arborum voluptatem capi. Hîc itaque de tulipis, corona imperiali, & similibus.

HActenus in eo fuimus, ut exponeremus, quantum utilitatis ad hominem è plantis rediret. Tanta verò est bonitas divina, ut præterea voluerit eas nobis largiri ad honestam volu-

voluptatem. Qualis imprimis illa est è floribus, sive suavem odoris fragrantiam attendas, sive coloris, ac formæ elegantiam. Scitè Plinius lib. XXI, cap. I: *Nulli potest facilius esse loqui, quàm rerum naturæ pingere, lasciventi præsertim, & in magno gaudio fertilitatis tam variè ludenti.* Nempe quod in cælo sidera, id in terris flores: unde apud poëtas stellas pro floribus, & *flores* pro stellis legas: quemadmodum ostensum in quarto Oratoriarum Institut. Plinius vocat *plantarum gaudia, & partus*; Appulejus, *primum naturæ fœtum, qui est proprius Gratiæ, fruteti germinantis, vitis gemmantis, segetis viridantis.* Et Major foret hæc florum gloria, nisi adeò brevis, esset temporis, ut mirari subeat, in hac etiam Hollandia, quæ à parsimonia commendari solet, proximis quatuor annis ita fuisse insanitum in tulipis, coronis imperialibus, & aliis aliquot, ut flores singulos majoris mercarentur, quàm complures opimos boves. Itaque prudenter hoc ab Illustribus Hollandiæ Ordinibus decretum fuit, eos, qui hujusmodi emtionis gratia in jus vocarentur, nunquam reos iri peractum, cessante judicio adversus illos, qui insaniæ istoc morbo laborarent.

Sed ut hi modum excesserint, suus tamen honos, & odoris, & elegantiæ voluptati constare debet. Vtroque nomine imprimis rosa commendatur. Sed à priori nomen creditur accepisse. Nempe à ῥέω, quia ut Plutarchus ait, ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίησι· largum emittit effluvium odoris. Nec infimus in ὀσφρητικοῖς locus est floris caryophyllei, sic à recentioribus vocati ab odore caryophyllorum. Ac similiter Germanis dicuntur *negel-bloemen*, Italis vocantur *garoffoli*, ut Belgis *ginoffel-bloemen.* Fuchsius vettonicam alteram, alii aliam credunt. Ruellius verò tam egregium florem putat veteribus fuisse ignotum. Odoris etiam gratia in coronariis locum fecit, amaraci suffruticis flori. Catullus in Epithalamio Iuliæ & Manlii:

Cinge tempora floribus
Suave olentis amaraci.

Floriferam esse plantam, indicat & Maro I Æneid.

— *Vbi mollis amaracus illum*
Floribus, & dulci adspirans complectitur umbra.

Cerebrum etiam recreat odore mentha, quæ Græcis μινθὴ, & à junioribus vocata est ἡδύοσμος, ob odoris suavitatem. De hac ita Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Menthæ nomen suavitas odoris apud Græcos mutavit: cum alioqui mintha vocaretur: unde veterès nostri nomen declinaverunt. Grato mentha mensas odore percurrit in rusticis dapibus.*

Nec ea odoris voluptas est inanis. Nam eo pacto reficiuntur vires, animus torpidus excitatur, etiam conciliatur somnus. Itaque ocimi odorem, & capiti, & cordi prodesse, apud Simeonem Sethi legas. Imò odores etiam nutriunt, Hippocrate, & Galeno testantibus. Nempe, ut Petrus Aponensis tradit, vapor ex re odorata transiens per asperam arteriam ad pulmones, & cor, defertur, inde ad aortam, & retiformem plicaturam, hinc ad cerebrum pertingit. Atque hoc pacto spiritus animales eo nutriuntur. Verùm solidæ partes non nutriuntur, sed refocillantur: ut judicium est Ioan. Manardi lib. XVIII epist. VI, quæ ad Io. Iac. Savium.

Quid si velim commemorare, quantum arbores habeant pretii in odore? sive singulæ per se, de quo Plinius fusè lib. XII; sive quatenus juvit varia ex arboribus in unum miscere, de quo idem lib. XIII. Malo ex nobilissimo scriptore petantur, quàm ex rivis nostris. Variat autem odor pro solo. Sic ex Plinio constat, locis siccis, quàm humidis rosas esse magis odoras. Multum etiam conferre temperiem aëris, arguit, quod eodem in loco anno uno melioris sint odoris, quàm altero. Tum cæli tum soli diversitas concurrunt in rosis prope Cyrenas, ubi, ut Theophrastus ait, odorationes proveniunt: unde & gratiora ex iis unguenta.

Nec tamen plantis omnibus odor est gratus: Nam quædam non olent, ut capillus Veneris: quædam malè olent, ut spathula fœtida. Odoris verò diversitas est à mixtura. Minus olet piper: quod est à partibus igneis in terrestri. Gratior odor in maci & moscata, quia partes igneæ in pingui & aërio. Atque ita in cæteris. Quibusdam verò olent flores, non fructus, ut rosæ: quibusdam fructus non flores, ut malo Cydonio; quibusdam & flores, & fructus, ut nuci myristicæ; quibusdam radix, non flores, ut caryophyllatæ; quibusdam cortex, ut canellæ; quibusdam lignum, ut illo Gvajaci: quibusdam & radix & flores, ut iridi; quibusdam radix, stipes, flos & fructus, ut fœniculo. De odore satis. Alterum erat formæ elegantia. Atque ad eam pertinent colores varii, præcipuè in floribus. Cur verò is magis in floribus sit diversus, quam herbis aliis, caussam hanc Cardanus putabat, quòd in herbis quidem perpetuo suppeditetur humor, unde omnia necessariò sint viridia: in floribus verò humidum quidem à calore siccetur; at non suppeditetur alius. Sed complura hic requirit Cæsar Scaliger Exercitatione CLXXVI; censet verò caussam non tam esse ab elementorum qualitatibus, quàm à facultatibus formarum.

Scal. exerc. ...

Ab duabus hisce caussis, odoris fragrantia, & formæ venustate originem ducunt coronæ. Quàm antiqua Romæ corona fuerit, Plinius dicet lib. XVIII, cap. II: ubi eam arcessit ab Arvorum sacerdotibus, Accâ Laurentiâ, Romuli nutrice, genitis. Sed longè altius ascendit Tertullianus de Corona militis, cap. VII, his verbis: *Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum. Iovem Diodorus post devictos Titanas hoc munere à cæteris honoratum. Iunoni vitem Callimachus induxit. Ita & Argis signum ejus palmite redimitum. Hercules nunc populum capite præfert, nunc oleastrum, nunc apium. Callimachus &*

Apolli-

Apollinem memorat, interfecto Delphico dracone lauream induisse. Liberum, eundem apud Ægyptios Osirim, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hederæ natura sit cerebrum ab heluco defensare. Si & Leonis Ægyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite circumtulit. Plura quærentibus omnia exhibebit præstantissimus in hac quoque materia commentator, Claudius Saturninus. Nam est illius de Coronis liber, & origines, & caussas, & species, & solennitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiam frondis, nullum cespitem, aut palmitem non alicui capiti invenias consecratum.

Verum iis, quæ de origine coronarum diximus, valde adversatur Tertullianus, gravis morum censor: qui eodem de Corona Militis libro, sic inter alia scribit: *Cæterum in capite quis sapor floris? quis coronæ sensus nisi vinculi tantum? Quia neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quàm cibum aure, quàm sonum nare.* Atque idem in Apologetico ait: *Nos coronam naribus admovemus. Viderint, qui per capillum odorantur.* Similis mens Clementi Alexandrino: qui pædag. lib. II, cap. VIII dicit coronatos amittere τὸ τερπνὸν τῆς ἀνθήσεως [a], cum neque videre possint, neque odorem percipiant. Sed si caussa esset coronatorum suscipienda, non deforet, quod responderetur. Nec enim nullus odor à capillis in nares pertingit, cùm & tota triclinia odore florum repleantur. Vt mittam, quod & coronarum in refrigerando cerebro, atque ad alia usus est, ut antea ostensum. Sed luxus fecit, ut Christiani severioris vitæ in iis culpandis quandoque excederent modum, quem semper tenere, difficile est.

[a] *delectationem florum.*

A voluptate illa è floribus, & plexis inde corollis, venio ad illam ex unguentis. Nam eorum societatem arguit, quòd coronas, & unguenta, persæpe jungi videas ab antiquis. Solùm tamen hujus loci sunt unguenta, & liquores, sive olea è plantis.

Hujusmodi sunt celebriora quatuor olei genera Hippocrati memorata; sicut Galenus refert in vocum ejus expositione. Sunt hæc, Ægyptium oleum duplex, unum simpliciter sic dictum, alterum Ægyptium oleum album. Item unguentum Ægyptium duplex, unum sic ἁπλῶς vocatum, alterum unguentum Ægyptium album. Hanc tamen Galeni sententiam improbant Hermolaus Barbarus, & Ruellius: qui putarunt Ægyptium unguentum fuisse stacten, sive guttam: in quo præivit Didymus apud Athenæum. Sed obstat, quod stacte ex sola erat myrrha: unguentum Ægyptium præterea ex cinnamomo, atque aliis: quemadmodum Theophrasto traditum περὶ ὀσμῶν. Pluribus de his agerem, nisi adiri mallem Hieronymum Mercurialem lib. II Variarum Lect. cap. XIX. De aliis etiam liquoribus, sive aquis ex plantis solius odoris gratia elicitis, adi Thesaurum Euonymi Philiatri, sive Conradi Gesneri [b]. Ex iis verò aqua rosacea etiam inservit ciborum condimentis.

[b] *pag. 263, & seqq.*

Hujusmodi & unguentorum, & liquorum usus, ad bonum corpori odorem conciliandum, planè à veteribus Christianis alienus fuit. Quemadmodum indicat Tertullianus in Apologet. cap. XLIV, & Minucius Felix in Octavio. Fusè verò impugnat Clemens Alexandrinus Pædagogi sui cap. VIII. Ethnicis verò adeò familiaris, ut Martialis scribat:

Qui non cœnat, & ungitur Fabulle,
Is verò mihi mortuus videtur.

Nec iis solum, quæ diximus, plantæ delectant: sed etiam arborum umbræ sua est voluptas: platani imprimis. De qua sic Plinius lib. XII, cap. I: *Quis non jure miretur, arborem umbræ gratia tantum ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Ionium in Diomedis insulam ejusdem tumuli gratiâ primùm invecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italiæ; & jam ad Morinos usque provecta, ad tributarium etiam pertinens solum, ut gentes vectigal & pro umbra pendant.* Ac paullo post: *Celebratæ sunt, primùm inambulatione Academiæ Athenis cubitorum* XXXVI, *unius radice ramos antecedente.* Pluraque de hoc diximus, cum de magnitudine arborum ageremus. Tum verò ad decorem, tùm ad umbram facit opus topiarium: quod fit ex hedera, buxo, salice, aliisque plantis sequacibus.

CAPVT XLV.

De plantis noxiis, & quomodo in his etiam divina bonitas reluceat, flore Tunetensi, Persea, cicuta, taxo, Indica betol, Clymeno, aconito, &c.

ADversus hæc tam multa, de usu & voluptate plantarum, frustra objecerit aliquis tot herbas letiferas. Nec enim lædent, si uti scias, ac voles. Nam lædunt quasi invitæ, ac coactæ. Præterea si quæ læserit, remedia habemus ex ipsis etiam plantis. Priùs igitur de stirpibus venenatis; deinde de remediis loquar.

Inter venenatos flores est, qui *flos Africanus* dicitur. vel *Tunetensis*: nempe quia Imp. Carolo V victoria ad Tunetum potito, ex Africa translatus est in Europam. Gesnerus nuncupat *caltham Punicam*, & Pœnis ait *Pedua* nominari. Vim ejus esse venenosam arguit odor ingratus, caput ad modum cicutæ, aggravans: certiusque idem variis experimentis ostendit Remb. Dodonæus lib. de Floribus cap. XVIII. *Memini*, inquit, *in puero, qui flores mandere inceperat, labia, & os, inflata me vidisse; sicuti crebro iis accidit, qui cicutæ fistulis ludentes, aut modulantes, intra labia eas aliquandiu continuerunt. Feli etiam flores cum calycibus, recenti caseo permixtos, olim dedimus: quæ mox valde inflata, & paullo post mortua fuit. Mures quoque, qui semen arroserant, mortui feruntur reperti.* Narcissus sic dictus ἀπὸ τῆς νάρκης, h. e. à torpore, quem nervis inducit, ut Plutarchus ait. Vnde & Sophocles eo coronari ait magnos Deos inferos. Nimirum quia præsint defunctis, qui toti torpent.

Ocimum visum reddit hebetem, si multum comedas: ut ait Dioscorides. Remedia Deus

concessit. Vt medicamento pernicioso ab aconito lac recens: quemadmodum ait Dioscorides lib. II, cap. LXXVII. Persea in Perside fuit venenata, sed in Ægyptum translata, exuit hoc virus. Testis Galenus lib. II de semine, cap. I. Vulgo id tradunt de malis Persicis, quæ nec in Persia noxii quicquam habent. Nempe persicam confundunt cum persea. Cicuta pro petroselino apposita in jusculo ab ancilla, amentem sed citra soporem perdidit Franciscum Trapolinum, qui præceptor fuit Pomponatii, ut is Cæsaris Scaligeri: quemadmodum hic refert ad Cardanum Exercit. CLII, sect. I.

Porri succus etiam in venenis refertur à Plinio lib. XIX, cap. VI; *Fama*, inquit, *est, Melam equestris ordinis reum, ex procuratione à Tiberio principe arcessitum, in summa desperatione succo porri ad trium denariorum argenteorum pondus hausto, confestim exspirasse sine cruciatu: ampliorem modum negant noxium esse.* Cicutam depasti in Hetruria asini, in somnum incidunt tam profundum, ut subinde pro mortuis habeantur. Vnde rustici stupore quodam excoriant: ac interdum corio jam dimidia parte detracto non sine ingenti rusticorum terrore exsurgunt: quod apud Matthiolum in Dioscoridem legere est. Præterea quæ herbæ nobis noxiæ hæ utiles animantibus, quibus vescimur. Sanè cicuta mortifera est: ac rationem attuli lib. III, cap. XX. At citra noxam vescuntur sturni. Caussam adduximus lib. III hujus operis, cap. XCIII. Ac similiter veratro vesci coturnices ibidem dicebamus. Zizaniorum semen inter frumenta crescit, quod non modo cerevisiæ inditum facile inebriat, sed etiam pani permixtum. Quippe vapores habet crassos, noxios, mentemque perturbantes, non in potu modo, sed etiam in cibo: ut recte observatum Quercetano Diætetici Polyhistorici cap. IX [a]. Taxi succo, quia venenatus latrones inungunt tela, quo vulnera sint lethalia. Noxia est umbra juglandis, adultæ ficus, & juniperi. Vnde Virgil.

[a] pag. 52. b.

Juniperi gravis umbra, nocent & frugibus umbræ.

Arbor Indica betol, beteli, & bettre dicta, profert Coffol, fructum palmulæ similem. Indis est pro bellariis: ac nascitur ex arbore quæ Indis *areca* dicitur. Folia ejus pro bellariis: sed si excedatur modus, mentem faciunt amentem. Iccirco feminæ Tarnasseti, dejecturæ se in rogum mariti mortui, prius hoc se folio explent. Quod ex commentariis Lusitanorum Cæsar Scaliger refert Exercitatione CXLVI, sect. II. Clymenos, à rege sic dicta, vim habet summam in refrigerando, ut mirum non sit, si potu etiam sterilitatem faciat viris: teste Plinio lib. XXV, cap. VII. Atque ibidem subjungit, ut prægnantibus bibenda non sit Gentiana, quæ in Illyrico præstantissima nascitur, atque nomen nacta à Gentio, Illyricorum rege. Item ut Nymphæam qui biberint duodecim diebus coitu genitura priventur. Sic dictam ajunt à Nympha, quæ zelotypia erga Herculem mortua: unde & Heracleon dicta: aliis rhopalon, à clavæ similitudine. Iam quid de aconito dicam: de quo notum illud Nasonis in Met.

Lurida terribiles miscent aconita novercæ.

Nomen est à loco, ubi nascitur. Is est mons Ἀκόναι prope Heracleam Ponti. De quo auctores nobis Theopompus, & ex eo Theophrastus, atque ex hoc Ælius Promotus lib. περὶ ἰοβόλων καὶ δηλητηρίων φαρμάκων [a], qui in Vaticana adservatur bibliotheca. Verba scriptoris adducit Hier. Mercurialis lib. III Var. Lect. cap. IV. Idem ex eodem Theopompo narrat Antigonus Carystius in Historiarum Mirabilium Collectaneis, cap. CXXXVI. Similiterque Nicandri scholiastes in Alexipharm. Alii tamen Aconas hasce in Bithynia statuunt apud Mariandynos: ut Etymologici auctor: imò idem legas apud ipsum Theophrast. in Histor. Plant. lib. IX, cap. XVI. Est verò aconitum, ut Plinius ait lib. XXVII, cap. II, *omnium venenorum ocyssimum.* Atque addit, *tactis quoque genitalibus feminini sexus animalium eodem die inferre mortem. Hoc fuit venenum, quo interemtas dormientes à Calpurnio Bestia uxores M. Cæcilius accusator objecit. Hinc illa atrox peroratio, ejus in digito mortuas.* Sed vide quomodo hac parte nobis consuluerit numen. Subjungit enim Plinius: *Hoc quoque in usus humanæ salutis vertêre, scorpionum ictibus adversari experiendo datum in vino calido.* Ac deinde scitum illud: *Ea est natura, ut hominem occidat, nisi invenerit, quod in homine perimat. Cum eo solo colluctatur, velut pari intus invento. Sola hæc pugna est, cùm venenum in visceribus reperit: mirumque, exitialia per se ambo cùm sint, duo venena in homine commoriuntur, ut homo superfit.* Refert deinde, quomodo non solùm scorpiones aconiti tactu torpescant, & vinci se confiteantur: sed etiam carnibus aconito illitis pantheræ interimantur, terras alioqui impleturæ: atque hinc esse, quod herba hæc etiam *pardalianches* nuncupetur: Sane sic vocari ex Euphorione etiam prodidit Ælius Promotus libro antè memorato. Proximo etiam capite sic scribit Plinius: *Majores oculorum quoque medicamentis aconitum misceri, saluberrimè promulgavere, apertâ professione, malum quidem nullum esse sine aliquo bono.* Mirum verò, quod hîc ait Plinius, aconitum oculis conferre, ut id commune habeat cum ruta: & rutam tamen plurimùm prodesse adversus aconitum. Itaque cum Heracleensium tyrannus Agatharchus multos tolleret aconito, re detecta Heracleenses rutam bibebant priusquam pedem domo efferrent, atque ita se tutos præstabant à tyranno. Rem narrat ex Theopompo Antigonus Carystius in Historiis Mirabilibus, cap. CXXXI. Sed Athenæus lib. III, pro Agatarcho Clearchum dicit: atque ita apud Antigonum etiam legendum videtur. Nam Clearchi Heracleensium tyranni sæpius veteres meminere. Atque ut in eo Antigonus ex Athenæo corrigendus: ita & Athenæus ex Antigono: cùm venenum, quo tyrannus cives tollebat κώνειον, sive cicutam dicit. Nam ἀκόνιτον, ut est apud Antigonum,

[a] De venenosis pharmacis.

num, referibi debet. Nisi placet laxiùs usum esse cicutæ significatione, ut aconitum comprehendat. Vide quæ pro hac sententia adducit Hieronymus Mercurialis lib. III Var. Lect. cap. IV.

Adversus cicutam remedium à Deo nobis vinum datur. Nam ut cicutâ cum pauxillo vino exhibita celeriùs penetrat vitalia, atque interimit, quia paullùm vini tollere nequeat cicutæ virus: ita si post datam cicutam largiùs vinum bibatur, frigus cicutæ calore vini non retunditur modò, sed etiam expugnatur. Unde Plinius lib. XVI, cap. V: *Sicut cicuta homini venenum est, sic cicutæ vinum*. Non hoc fugit illos, qui, ut Plutarchus narrat libro περὶ ἀδολεσχίας, templum populaturi priùs cicutam biberunt, ac vini lagenam secum detulere. Quod eo factum, ut capti cicuta prius morerentur, quam afficerentur supplicio: periculum hoc si evaderent, vini haustu periculo item veneni liberarentur. Brassica oculos hebetat, unde, ut ajunt, κράμβη dicta quasi κορέμβλη, à κόρη, pupilla oculi, & ἀμβλύνειν, hebetare. At rapa contrà visum reddunt meliorem.

CAPUT XLVI.

Quomodo plantis ad Deum adducamur: sed gentiles nimiâ stultaque admiratione eas, vel ut numina coluerint, vel ut numinum receptacula, aut symbola.

EX iis, quæ hactenus diximus, abunde relucet bonitas ac prudentia divina. Unde & plantas ad laudandum Dominum invitat Psaltes ps. CXLVIII: *Laudate Dominum montes, & omnes colles, arbores fructiferæ, & omnes cedri*. Sed gentilium admiratione nimiâ factum, ut ea religiose colerent alii, ut numina, alii ut sacra numinum templa, alii ut eorum symbola. Hinc Prudentius in secundo adversus Symmachum:

Sunt qui quadriviis brevioribus ire parati
Vilia Niliacis venerantur oluscula in hortis,
Porrum & cepe Deos imponere nubibus ausi,
Halaque, & Serapin cœlo super astra locare.

Et ante eum Clemens Romanus in V Recognitionum libro: cujus verba lib. II, cap. LXXIV, adduximus. Uti & alibi Minutii Felicis verba in Octavio. Pro Diis vero ab Ægyptiis ea coli, ex duobus collegere gentes exteræ. Primùm ex eo, quòd per ista jurarent. Qua de re sic Plinius lib. XIX Nat. Histor. cap. VI: *Allium cepasque inter Deos jurejurando habet Ægyptus*. Et hinc itidem lib. XI, cap. VII: *Gentes verò quædam animalia, & aliqua etiam obscena pro Diis habent, & multa dictu magis pudenda, per fœtidos cibos jurantes*. Atqui infirmum est, admodum argumentum, haberi aliquid pro Deo quia per illud juretur. Sanè pessimus, sed vulgaris mos plurimis Belgarum jusjurandum concipientium per animam suam: ac ne id nuperum inventum quis arbitretur, fecit idem Phryxille apud Euripidem in Oreste. Nempe jurant per eam non ut numen, sed rem carissimam. Quomodo & per liberos jurabant. Hinc Maro IX Æn.

Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat.

Eadem de caussa nummos ferreos, hoc est, per pecunias suas, jurabant Byzantii: ut est apud Aristophan. Νεφελ. act. I, sc. III, & veterem inibi scholiasten.

Alterum est argumentum, quia Ægyptiis religio foret porro & cepis vesci. Unde Juvenalis sat. XV:

Porrum & cepe nefas violare, & frangere morsu.
O sanctæ gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina.

Apud Sextum Empiricum etiam legas lib. III Pyrrh. Hypotyp. Κρόμμυον δὲ οὐκ ἄν τις προσενέγκαιτο τῶν καθιερωμένων τῷ κατὰ Πηλούσιον Κασίῳ Διΐ· ὥσπερ οὐδὲ ἱερεὺς τῆς κατὰ Λιβύην Ἀφροδίτης σκορόδου γεύσαιτο ἄν. *Cepas verò nemo eorum unquam ederit, qui apud Pelusium initiantur sacris Casii Iovis, uti nec Libycæ Veneris sacerdos allium gustaru*. Cepis abstinuisse Isiacos, etiam apud Plutarchum legas lib. de Iside, atque Osiride, item Origenem contra Celsum. In delictis tamen ad expiationem Isiacis faciebat allium comestum: ut ostendit hoc Persii sat. V:

Hinc grandes Galli, & cum sistro lusca sacerdos
Incussere Deos inflantes corpora, si non
Prædictum ter mane caput gustaveris alli.

Ubi de Isiacis, Ægyptiacis sacerdotibus, sermonem esse, arguit vox sacerdotis cum sistro. Nam sistrum in sacris Isidos, ut cymbalum in sacris Cybeles. Ergo Ægyptii non semper abstinuere allio. Atque, ut semper abstinuissent, sic quoque argumentum satis fuerit infirmum. Nam nec licuit ei apud Græcos ingredi sacrarium Matris Deûm, qui allium comedisset, teste Athenæo lib. X: ubi narrat de Stilpone Philosopho, ut fisus sua temperantia in sacrario obdormierit, sed Dea in somnio illi dixerit, Philosophus es, ò Stilpon, & sacras leges violas? ad hoc eum respondisse in somnis, Præbe Diva, quod comedam, nec vescar allio. Sacra illa lex non erat inde, quòd Græci pro Numine colerent allium; imò ne quidem, quòd pro symbolo Numinis haberent, sed quia detestarentur. Et an non nobis religio sit carnibus vesci humanis, etiam hostis? cujus carnes Brasiliensibus sunt in deliciis. At non propterea homo pro numine à nobis colitur. Nec Brasileenses tam stultè sapiunt, ut id de nobis credant. Nec animantia, quibus Iudæi in Lege jussi abstinere, eo Dii habebantur. Neque ea animantia pro Diis colimus, quibus nemo Christianus vescatur, nisi ad extremam redactus famem: uti equos, mures, feles.

Quare si non aliud habuere Iuvenalis, vel alii quàm abstinentiam ab esu harum plantarum, perperam inde collegerunt, Ægyptios eas pro Diis habere. Meo verò judicio, tantum abest, ut Ægyptii putarint cepas propriè esse Deum quempiam, ut vix habuerint pro signo vel symbolo numinis, ac potiùs crediderint symbolum esse impietatis erga Isidem sive Lunam, atque adeò erga omnem cultum divinum: uti symbolum intemperantiæ. Lunæ enim adversam putabant, idque quia ea crescat

decrescente: imò omni cultui Deorum inimicam, quia festos dies deceat lætitia: at hæc lacrymas ciet, quod doloris argumentum. Temperantiæ verò præsertim jejunantium religionis ergo, omnino contrariam statuebant quia sitim excitat: unde immoderatus potus, mox etiam Veneris desiderium. Hæ veræ erant caussæ, cur ejus esu abstinerent sacerdotes, ut Plutarchus nos docet lib. de Iside & Osiride: Οἱ δὲ ἱερεῖς ἀφοσιοῦνται καὶ διαχεραίνουσι καὶ τὸ κρόμμυον παραφυλάττοντες, ὅτι τῆς σελήνης φθινούσης μόνον εὐτροφεῖν τοῦτο καὶ τεθηλέναι πέφυκεν· ἔστι δὲ πρόσφορον οὐδὲ ἁγνεύουσιν, οὔτε ἑορτάζουσι, τοῖς μὲν ὅτι διψῆν, τοῖς δὲ ὅτι δακρύειν ποιεῖ τοὺς προσφερομένους. *Sacerdotes verò aversantur & cepam, quoniam solum decrescente Luna vigeat & crescat. Neque usus ejus commodus est: vel castimoniam exercentibus, vel dies festos celebrantibus, illis quidem, quia sitim ciet: his verò quia lachrymas movet.*

Potiùs dixero, plantas habuisse pro Diis, quatenus colerent Osirim. Nec enim Osiris modò Sol; sed etiam frumentum. Quod exoptant Ægyptii, cùm Osiridem plangunt. Vetus Statii interpres in I Thebaidos [1]. *Proventum fructuum quærunt Ægyptii usque ad veros planctus. Nam irrigatio Nili supradictorum fletibus imploratur.* Ac similiter Phœnicibus Adonis non Sol duntaxat, sed & fruges: ut ex Ammiano Marcellino diximus lib. II, cap. IV. Et tamen ne illud quidem in animum inducere possum, vel Ægyptios, vel Phœnices, fruges habuisse inter sua numina: sed potius inter inventa ejus, vel dona, quem pro numine colerent. Propriè si Deum putassent, non eas demessuissent, non torruissent, aut moluissent, non denique comedissent.

[1] vers. 265.

Valde autem antiquus fit plantarum cultus, si credimus iis, quę Eusebius in primo Pręparationis Euangelicæ prodidit ex Sanchuniathone Berytio, ille autem ex Taauto Ægyptio desumsit. Sic enim scribunt: Ἀλλ' οὗτοί γε πρῶτοι ἀφιέρωσαν τὰ τῆς γῆς βλαστήματα, καὶ θεοὺς ἐνόμισαν, καὶ προσεκύνουν ταῦτα, ἀφ' ὧν αὐτοί τε διεγίνοντο, καὶ οἱ ἑπόμενοι, καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν πάντες, καὶ χοὰς καὶ ἐπιθύσεις ἐποίουν. *At illi omnium principes terræ germina consecrarunt, usque Deorum loco habitis, cultum tribuerunt: quibus non ipsi modò, sed ipsorum etiam posteri majoresque vitam sustentarunt, inferiasque ac libamina obtulerunt.*

Quicquid verò de Ægyptiis sit, saltem variæ gentes ad Septentrionem sitæ arbores cultu affecere divino. In his Sclavii, quibus sylvas, sic coli auctor est Procopius, atque ex eo Ioannes Dubravius lib. I Historiæ Bohemicæ [2]. Sed fortasse hoc ex eo colligebant, quia ad arbores sacrificarent. Nam idem Dubravius lib. IX [3], scribit Bohemos Laribus, & Lemuribus victimas mactâsse ad fontes, ad lucos, & ad compita. Similiaque legas apud Cosmam Pragensem. Ac fortasse nec aliter capiendum, quod Alexander Gaguinus in Sarmatia sua Europæa tradit [4], arbores cultas à Lituanis. Firmat hanc opinionem, quod de Celtis scribat Maximus Tyrius serm. XXXVIII. Iis altissimam quercum haberi ἄγαλμα Διός, *simulachrum Iovis.* Plures tamen proprium cultum arbitrantur. Ita in vita S. Amandi, quam Baudemundus scripsit [5], refertur, arbores, ac sylvas à Gandensibus cultas. Sic Vandalos Lucos coluisse, & penates Deos habuisse refert Crantzium in Wand. lib. III, cap. XXXVII. De quercus aliarumque arborum cultu à Germanis, Gallis, Romanis, vide Lipsium ad Tacit. de moribus German [6].

[2] pag. 5, l. 53, edit. Hanov. a. 1602. Vide & p. 69, l. 30.

[3] pag. 68.

[4] pag. 52. b.

[5] apud Surium, 6 Feb. pag. 909. edit. Colon. an. 1576.

[6] pag. 419. edit. Morell. in fol. col. 2.

Etiam Indorum aliqui arbores adorasse dicuntur. S. Odericus de Foro-Iulii, qui ante annos claruit trecentos, Peregrinationis suæ in Oriente cap. II, §. V, de civitate Chanaam, quæ aliis Thanam, vel Tonam: *Hic populus idolatrat: nam adorant ignem, serpentes, & arbores.* Quod verò ille ait de Indis Orientalibus, idem in Occidentalibus Indis verissimum est. Peruanos quidem hodieque arbori cultum præstare divinum, docet Iosephus Acosta lib. V, cap. II. Quod si ab Oriente & Occidente ad Septentrionem ire visum est: Ioannes Lasicius Polonus de Diis Samogitarum, aliorumque Sarmatarum agens, retulit quendam cùm arbores decorticaret magno nisu, sic eas affatum, *Vos me meis anseribus, gallisque gallinaceis spoliâstis; proinde & ego nudas vos faciam.* Quomodo non foret locutus, nisi vel arbores putâsset Deos, vel saltem Deos in iis habitâsse. Equidem posterius istoc credere malo. Nam ea rudis vetustatis in nationibus opinio fuit, Deos se insinuare arboribus, iisque inhabitare velut templis. Plinium audiamus lib. XII, cap. I, quod est de arboribus: *Hæc fuere numinum templa, priscoque ritu simpliciarura, etiamnum Deo præcellentem arborem dicant, nec magis auro fulgentia atque ebore simulachra, quam lucos, & intus silentia ipsa adoramus.* De arboribus deorum templis. Vide & Annium Viterbiensem lib. XVII, fol. CLVIII. Inter istos arborum incolas, fuere etiam nymphæ ex eo dictæ Hamadryades, quia ἅμα ταῖς δρυσί, h. e. una cum arboribus nascerentur & interirent, ut Mnesimachus tradidit, eumque secutus Servius in X Æn. Atque hinc Ovid. ...

Naida vulneribus succidit in arbore factis:
Illa perit. fatum Naidos arbor erat.

Ausonius in versibus monosyllabo finitis:

Non sine Hamadryadis fato cadit arborea trabs.

Nec tamen omnium ea opinio fuit, Dryades, vel Hamadryades inhabitare arboribus: Quippe longe vulgatior illorum sententia erat, qui eas putarent extra arbores unà cum Faunis ac Satyris degere in sylvis, & Venere misceri, ac varios procreasse, ut memorant poëtæ. Sed sive inhabitarent arbores, sive in sylvis extra arbores degerent, non tam arbores habitæ, quam arborum præsides: quod Festus indicat, cum scribit: *Querquetulanæ viræ putantur significari nymphæ præsidentes querqueto virescenti, quod genus sylvæ indicant fuisse intra portam, quæ ab eo dicta sit Querquetulana.* Querquetulanæ enim non aliæ, quam Dryades, vel Hamadryades, ut tam Latinum, quam Græcum nomen indicat.

Sed

Sed fortasse aliquis eo conetur comprobare Græcis etiam ac Romanis plantas pro Diis cultas, quia mythologi doceant Proserpinam esse frumentum, ac semen: at Cererem Proserpinæ matrem, non modò Lunam esse, cujus vi seges succrescit, sed etiam segetem ipsam, ex cujus spicis sunt grana quæ terræ mandantur. Ac firmant hæc eo, quod Ceres, & Proserpina tanquam mater, & filia, junctim propterea colerentur: sicut apud Athenienses; ubi Proserpina unà cum matre sua Cerere colebatur festo Σκιῤῥας, sive Σκίρας, quod celebre ex se ipso, nobilius redditum fuit victoriâ ad Mantineam: ut Plutarchus ait libro de Gloria Atheniensium. Scholiastes Aristophanis ad Concion. vult Σκίραν esse festum Σκυράδος Ἀθηνᾶς [1]: sed addit, aliis esse Δήμητρος, καὶ Κόρης, Cereris, & Liberæ, sive Proserpinæ. Equidem nihil horum inficior, sed non puto inde consequi, quod putarunt. Nec enim ex μυθολογίᾳ Theologiæ Poëticæ, vel etiam Philosophicæ, statui quicquam debet de Theologia civili; quæ tria Theologiæ genera Varro optimè distinguebat. Sanè secundùm Theologiam Politicam Ceres ævum in cœlis agitabat inter Deos Consentes: Proserpina verò, cum suo Plutone, apud inferos Manibus præsidebat. Quin etiam, secundùm Philosophiam Stoicam, Ceres, & Proserpina, ad unicum debeant reduci numen: nec tam pertineant ad mundi partes, quam spiritum ejus sive animam, toto se mundi corpore miscentem, variáque pro variis effectis Deorum Dearumque nomina sortitum. Quod planiùs fiet, cum partibus Naturæ singulatim expositis, Naturam, sive compagem universi, contemplabimur. Hoc loco sufficit dixisse, non esse verisimile, stultè adeò sapuisse Romanos, & Græcos, ut pro numine haberent, quod ederent, & biberent. Hujus si opinionis fuissent, non usque adeò eam risissent sententiam in Ægyptiis. Imò ne hos quidem ita credidisse, non obscurè elucet iis ex argumentis, quæ antea adduximus.

[1] Minervæ, cujus festum σκιρροφοριῶνος, seu Martio mense celebrabatur.

Sed sive gentes totas, sive simpliciores in iis, tanta ceperit dementia, ut in animum inducere possent plantas proprie, & per se, numina esse; non propterea esset, quòd Deum argueremus, quasi liber hic naturæ tam ab eo obscurè scriptus fuisset, ut non liqueret ea non esse numina. Nam si numina sunt, invocare eorum opem, atque auxilium oportet: eóque necesse est ut audire, & exaudire, nos possint: ad quod etiam intellectu opus est. At quomodo hæc possint, cum intelligentia careant, imò & sensu? Quo propterea destituuntur, quia ob crassitiem suam non erant sensus capaces. Tum etiam quia eo non indigebant, cùm alimentum habeant obvium, ac propinquum, ut longiùs id quærere non habeant necesse.

Cinnamomum sacrum Assabino, sive Iovi Æthiopico: qua de re ex Theophrasto, Plinio, & Solino dicebamus hujus operis lib. II, cap. XI.

CAPUT XLVII.

De numinibus, quibus creditum, vel Iovis decreto, vel sortitò, obtigisse, ut partem aliquam curarent eorum, quibus satisfieri possit votis humanis in rebus ad plantas pertinentibus.

Diximus de primo in plantis idololatriæ genere, quo ipsæ habentur pro Diis, sive propriè, ac per se; sive quatenus continent Deos, ad templorum modum. Accedo ad alterum genus, quod bipartitum, pro duplici relatione; una Iovis, vel Fortunæ, ad plantas; altera hominum ad easdem. Siquidem judicarunt, Iovis voluntate, vel sortitò, unicuique Deo obtigisse, ut hujus, vel illius rei, ad plantas pertinentis*, curam gereret, mortalium bono. Quale, quod putarunt Cereri à Iove datum, ut præesset frugibus. Atque hoc prioris est generis. Præterea, cùm se gratos vellent Diis præstare, variè illis dicarunt plantas. Ut cum arborem sublimem, vel aliquod arboris genus, huic vel illi numini sacrarunt. Quod suæ esse voluntatis putarunt, non divinæ. Atque hujusmodi ad alterum genus referuntur. Dicam primò de numinibus, quibus judicarunt hoc à Iove vel sorte obtigisse, ut curam gererent rerum humanarum, quatenus eorum salus à plantis dependet. Ac frugibus quidem hi crediti præesse.

Seia, à serendo sic dicta, & Segesta, sive Segetia, à segete ita vocata: quarum simulacra in Circo fuisse, Plinius indicat lib. XVIII. Tutullina, tutatrix segetis, ut ex Varrone tradit Augustinus. Occator, Sarritor, Stercutius, occationis, stercorationis præsides Dii, sicut ex Varrone Servius refert. Nodinus, vel Nodotus Augustino, qui curabat nodos, & genicula culmorum. Ac apud eundem Augustinum, Hostilina Dea, cum segetes novis aristis hostiuntur, h. e. æquantur. Nam *hostire* æquare, unde *hostorium*, *hostimentum*, & *redhostimentum*. Lactucina eidem, quæ præesset lactentibus frumentis: Varro apud Servium *Lactentem* vocat. Patalena eidem Augustino ex Varrone, sive potiùs Patulena, ut est apud Arnobium, cum folliculi patefiunt ut spicæ exeant. Runcina Varroni de L. L. item Augustino, cui curæ esset runcatio. Torrendis frugibus præerat Dea Fornax, sive Dea Fornacalis. Utroque enim modo appellat Ovidius in Fastis. Meminere & Festus, ac Lactantius.

Robigus arcere creditus robiginem, quod vitium est in frugibus præcipuè frumentaceis. Nascitur ex eo, quòd ros, pluviave à spica exceptus non depluat, sed adhærescat, atque à Sole calefactus marcescat, ac putrescat, sic ut friatus in fœtidum pulverem abeat. Hinc Robigalia, quæ secundum Plinium [a], & Festum [b], VII Kal. Maji celebrata: circa quod tempus occupare segetem robigo solet. In Robigalium ac Floralium locum successere in Ecclesia Romana Rogationum dies, ac supplicationes illæ amburbiæ, & ambarvales: quæ

[a] lib. 18. cap. 29.
[b] in Robigalia.

fieri solent die S. Marci, triduo ante Adscensionem Domini. Arcere rubiginem creditur S. Iudocus, cujus simulachrum propterea in arvis statui solet. Apud gentes Deo Robigo, ipsis Robigalibus, canis mactabatur, & ovis. Ovidius lib. IV Fast.

Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Ac ibidem, inter alia:

Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bidentis,
Turpiaque obscenæ vidimus exta canis.

De cane etiam sic Columella lib. X:

Hinc mala rubigo virides ne torreat herbas.
Sanguine lactantis catuli placatur & extis.

Cur verò canis potiùs, quàm aliud Rubigo sacrificaretur, ex eo cognoscere est, quod rufæ canes Caniculæ sive Sirio sacrificari soleant: ut ex Festo diximus lib. II, cap. XXXVI [1].

[1] in Appendice.

Vidimus de præsidibus frugum. Atque idem censendum de iis numinibus: quæ arboribus præsiderent, vel fruticibus, ut Puta, quæ putationi præerat, teste Arnobio. Spinensis Deus, secundum Augustinum, qui eradicaret ex agro spinas. Pomona cui pomorum cura quasi sortito obvenisset. De qua Ovid. Metam. ... & Propertius lib. .. eleg. .. Indeque Pomonalis Flamen. Flora floribus præerat, ac invocabatur, non ut frumenta modò, sed arbores etiam florescerent. Falli censeo, qui Floralibus à Flora meretrice hoc nomen putant impositum. Quam sententiam refellebamus lib. I hujus operis, c. XII. Nec sanè hoc quisquam gentilium putavit. Sequitur tamen hanc sententiam Genebrardus in Chronicis ad annum mundi ter millesimum octingentesimum octogesimum tertium [2], ac laudat auctorem ejus Plinium lib. XVIII, cap. XXIX. Vbi de Floralibus quidem agit: sed hoc, quod ille vult, non dicit.

[2] pag. 270.

Neptunum ciceris inventorem ajunt, quia sapor ejus sit salsuginosus.

Atque hæc de cultu impio, quo finxere numina, quæ plantis præessent. Quomodo cultus vero numini debitus est attributus numini commentitio: utpote quod vel non sit in rerum natura, vel si sit, solum debeat haberi pro parte, aut affectione spiritus mundani.

CAPUT XLVIII.

De plantis ab iis, qui primi usum earum monstrassent, numen consecutis. Ac imprimis de plantis alicui numini dicatis: inque illis primùm hoc in arboribus ostensum, atque id trifariam: nam vel species certa Diis sacratur, vel arbor unica, vel variarum arborum congeries, sive in hortis, sive in sylvis. Postea actum de herbis certo numini consecratis.

Deinceps videndum de eo, quod dicebamus, plantarum præcipuas huic, vel illi, fictitio numini, fuisse consecratas. Nam sic quoque cultus, uni Deo debitus, ad id translatus est, quod non foret numen. Ut & hoc nomine nationes illiciti cultus peragantur rei. Egit de isto, sed non ut veteres laudaret autores, Nicolaus Mutonus medicus Mediolanensis, præfatione luculenta, quam ante hos annos nonaginta, & amplius, novæ suæ Ioannis Serapionis tralationi præmisit. Vbi etiam narrat, quomodo reges ac principes honorem, imò immortale decus ex eo sibi quæsierint, quòd à nomine suo plantæ appellarentur: ut factum videmus in Gentiana, Lysimachia, Mithridatico, Eupatorio, Clymeno, Artemisia, Theseo, Telephio, Teucrio, Alcibiadio. Et ut vetustiora illa præteream, eorum imitatione factum, ut Carolina diceretur à Carolo M. qui ante hos annos solùm vixit triginta supra octingentos. Nec culpare possumus, quod ab inventoribus nomen datum vel principibus bene meritis, sed quod falsis numinibus attributus is honos: ut factum est in Chironii herba: quæ inventa dicitur à Minerva, teste Plinio lib. XXV, cap. IV. Atque, ut ibidem legimus, Herculi adscribitur Apollinaris, sive hyoscyamus. Linozostis sive Parthenion, Mercurii inventum creditur, unde Græci Ἑρμοῦπόαν, Latini *Mercurialem* vocarunt; teste eodem libri XXV, cap. V.

Aliqui etiam opinantur Sirupos, qui è plantis fiunt, à Serapi inventos, nomenque suum accepisse. Hinc Conradus Gesnerus in Mithridate suo, cap. de lingua Indica [3]: *Colitur apud Indos dæmon Σοροάδειος, id est, οἰνόποιος [4], Athenæus. Forte Σοροάπειος legendum: ut idem sit, qui Serapis. Nam siraper vinum significat linguâ Afrorum circa Tripolim. Medici potiones quasdam mulsas, vel saccharatas, sirupos appellant: Græci recentiores serapia: quorum quædam etiam in Deum (forte Serapim, per somnia admonentem, præsertim ægrotos in templo eam ob caussam dormientes) auctorem referuntur.* Ad Serapidem Medicum pertinet hoc Varronis Eumenidibus:

[3] fol. 56. a.
[4] vinitor.

Hospes, quid miras nummo curare Serapin?
Quid? quasi non curet tantidem Aristoteles.

Sed hæc solùm pertinent ad plantas à numine aliquo, ut ajunt inventas, & ex eo nomen sortitas. Longè verò plures sunt stirpes, de quibus etsi non idem prædicetur, tamen numini fictitio fuerint sacratæ. Atque hoc imprimis de arboribus, & fruticibus dictum velim. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I, quod est de arboribus: *Arborum genera numinibus suis dicata perpetuo servantur: ut Iovi esculus, Apollini laurus, Minervæ olea, Veneri myrtus, Herculi populus.* Addit deinde in arborum honorem: *Quin & Sylvanos Faunosque, & Dearum genera sylvis, ac sua numina, tanquam & cælo attributa credimus.* De esculo, lauro, olea, myrto, pluribus dicam. Esculum Iovi esse sacram indicat hoc Maronis in Georg.

— Iovi quæ maxima frondet
Esculus, atque habitæ Graiis oracula quercus.

Idem Plinius tradit lib. XVI, cap. IV. Verba ejus adtuli, cum de usu coronæ in bello ac victoria loquerer. Nempe arbores omnes glandiferæ Iovi consecratæ. In quibus & fagus: de qua cognoscere est ex sacello, quod dictum Iovis

Iovis Fagutalis. Varro lib. IV de L. L. *Fagutal à fago: unde etiam, quod ibi facellum, Iovis Fagutalis.* Plinius lib. XVI, cap. X: *Fagutali Iovi etiam nunc, ubi lucus fageus fuit.* Festus Pompejus: *Fagutal facellum Iovis, in quo fuit fagus arbor, quæ Iovi sacra habebatur.*

Similiter quercum esse Iovi sacram diximus cum in honoribus militaribus de corona civica ageremus. Nec id modo apud Græcos, & Romanos, sed alias etiam gentes fuit. Ita apud Celtas quercus ut symbolum Iovis colebatur. Maximus Tyrius serm. XXXVIII: Κελτοὶ σέβουσι μὲν Δία, ἄγαλμα δὲ Διὸς Κελτικὸν ὑψηλὴ δρῦς [1]. Nec soli tamen Iovi quercus sacra: sed etiam Rheæ, ut testis est Apollodorus lib. III Bibliothecæ. Vnde apud Apollonium lib. I Argonaut. aræ Δινδυμένης μητρὸς, quæ eadem ac Rhea, accumulantur φύλλοις δρυΐνοις [2].

[1] *Celtæ Iovem colunt, cujus apud ipsos signum excelsa quercus.*

[2] *foliis quernis.*

Quia verò glandiferæ arbores Iovi sacræ, ut antea diximus: eo & dicata illi nux juglandes ferens. Hoc etiam nomen indicat. Nam ut *Iupiter* ex Iovipater: ita *juglans* ex *Ioviglans.* Solum hoc discriminis est, quod in priori, *Iovis* est rectus casus in posteriori patrius. Ideo boni ominis caussa in nuptiis spargebantur. Servius ad Ecl. VIII: *Varro hanc spargendarum nucum rationem esse dicit, ut Iovis omine matrimonium celebretur, ut nupta matrona sit sicut Iuno. nam nuces in tutela sunt Iovis.* Aliam tamen rationem Plinius adducit lib. XV, cap. XXII: *Nuces*, inquit, *juglandes, quamquam & ipsæ nuptialium fescenninorum comites, multùm minores universitate, eædemque portione ampliores nucleo. nec non & honor his naturæ peculiaris, gemino protectis operimento, pulvinari primùm calycis, mox lignei putaminis: quæ caussa eas nuptiis fecit religiosas, tot modis fœtum muniri: quod est verisimilius, quàm quia cadendo tripudium solistimum faciant.*

Laurus erat Apollini sacra. Itaque in festo Apollinis natalitio, (quod Ἑβδόμη dicebatur, uti Apollo ipse Ἑβδομαγένης [3]) Athenienses hymnum deo canentes laurum gestabant: ut ait Proclus in Hesiodi ἡμέρας. Sed & in festo Apollinis Ismenii & Galaxiæ gestata laurus, quam contingeret puer patrimus, & matrimus: unde & festum δαφνηφορία dictum: ut est apud Proclum in Chrestomathia. Cur Laurus Apollini sacra fuerit, exposui lib. II hujus operis, cap. XII. Inter caussas erat ignea natura. Sanè ex spongiosa materie cognoscimus multum continere aëris, qui, si igni admoveantur folia, ignescit: unde est, quod lauri folia ardeant, quodque igni crepitent: ut Cæsar Scaliger ostendit Exercitat. CLXXX, sect. II & III. At Cardanus valde fallebatur, cum utriusque caussam inde peteret, quod aliquid putridi in se contineret. Quia verò Apollo divinationis erat præses eo, ut loco ante memorato dicebamus, etiam creditum, comestam ἐνεργεῖν πρὸς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς, conferre ad numinis afflatum: ut scribit Hesideæ Theogoniæ interpres. Indéque vaticinantes dixere δαφνηφάγους [4]. Hinc Tibullus lib. II, eleg. VI, de Sibylla:

[3] *Septima die natus.*

[4] *laurivoros.*

Vera cano, sic usque sacras innoxia laurus
Vescar. —

Ignique injecta credebatur boni index, si creparet vehementius; mali, si non ederet sonum: ut liquet ex Tibulli lib. II, el. V, & Propertio lib. II eleg. XXVIII.

Olea Minervæ sacra. Græcis non ἐλαία modò, sed & μορία dicitur. Hesychius; *μορίαι, ἐλαῖαι ἱεραὶ τῆς Ἀθηνᾶς, oleæ Palladi sacræ.* Eo autem Palladi dicatæ, quia pacis ac tranquillitatis symbolum: unde præferri solet ab iis, qui pacem postularent. Notum illud Plauti Pœnulo, *oleo tranquillior.* Ac Plato in Thæteto placida ingenia confert oleo molliter fluenti. Imò & oleum in tempestate undarum impetum frangit. Vnde Plin. lib. II, cap. CIII: *Mare omne oleo tranquillatur. Et ob id urinantes ore spargere: quoniam mitiget naturam asperam, lucemque deportet.* Nec solum Minervæ sacra olea: sed etiam Apollini. Cujus caussam ex Theocrito adduxi lib. II, cap. XII. Imò & Iupiter oleâ coronabatur. Vnde Phurnutus: Στέφεται δὲ ἐλαίᾳ, διὰ τὸ ἀειθαλὲς, καὶ λιπαρὸν, καὶ πολύχρηστον. ἢ διὰ τὴν ἐμφέρειαν τῆς πρὸς τὸν οὐρανὸν γλαυκότητος. *Caput ejus coronâ oleagina redimiri. Caussa autem est, quòd hæc arbor semper in vigore sit, & quòd olei usu sit ubique plurimus.* Myrtus Veneri sacra: quia, ut poëtæ narrant cum ipsa, Iuno item, ac Minerva ad judicium de forma proficiscerentur, ubi victoriam retulit, myrteâ coronâ caput ornaverat, ut Nicander ait in Alexipharmacis. Alii eò Veneri sacratam arbitrantur, quia in litore nascatur, & Venus mari orta sit. Alii, quia vim habeat conciliandi amorem. Alii verò quoniam medeatur plurimis feminarum morbis. Itaque satis conveniens Veneris simulachro materies erat myrtus. Ita è myrto fuit Veneris simulachrum, quod ultra Hermum ad Temnum oppidum erat ac à Pelope, ut Hippodamiæ nuptiarum compos fieret, procuratum fuisse existimatur: quemadmodum narrat Pausanias in Eliacis prioribus. A myrto dicta Venus myrtea, sive ob myrtetum ædi Veneris vicinum ad metas Myrteas, sive Murcias; sive à monte Aventino, qui primitus vocaretur Murcus. Posterius Festo, Servioque placuit; prius Varroni, Plinio, Plutarcho; qui auctores priùs Myrteam, postea Murciam vocatam. Quia verò myrtus Veneri sacra, eo & in conviviis corona gaudebant myrtea; ut liquet ex Horat. lib. I, od. IV, & XXXIV. Eadem de caussa nuptiarum tempore postes ædium myrto obducebantur. Claudianus in Nupt. Honorii, & Mariæ:

Hi nostrâ nitidos postes obducere myrto
Contendant.

Nec soli tamen Veneri sacra, quando & Dionysum myrto coronatum Aristophanes inducit in Ranis. Anacreon etiam myrteâ se coronabat: ut ex Polluce alibi diximus. Vidimus de quatuor arboribus sacris Plinio nominatis: quarum duas myrtum, & laurum, etiam nominat Virgilius Ecl. VII, sed addit populum, & vitem.

Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho,

Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.

Ac de populo firmat, quod idem VIII Æneidos canit:

— Herculeâ bicolor cum populus umbrâ
Velavitque comas, foliisque innexa pependit.

Ac mox de Saliis, Martis & Herculis sacerdotibus, subdit,

Populeis adsunt evincti tempora ramis. Sed de populo Herculi sacra, etiam Plinius lib. XII, cap. I: *Arborum genera numinibus suis dicata perpetuò servantur; ut Iovi esculus, Apollini laurus, Minervæ olea, Veneri myrtus, Herculi populus.* Itaque & ipse cum Iovi in Olympia sacrificaret, victimarum coxas populeis lignis adolevit: ut est apud Pausaniam lib. V. Etiam apud Ovidium quievisse propterea sub hac arbore dicitur:

Opportuna suâ blanditur populus umbra:

Albam verò adamâsse populum dicitur, qua propterea athletæ, & heroës coronabantur: Plinium adi lib. XVI, cap. XXIII. Etiam apud Horatium primo odarum de Teucro leges:

Tempora populea fertur vinxisse corona,
Sic tristes affatus amicos.

Nempe, ut lætitiam præ se ferens, alios etiam juberet bene in posterum sperare.

Cur vitis sacrata sit Libero, gemina est ratio, una physica, ob calorem vini, qui à Sole, à quo vinum excoquitur: altera historica, quia in Libero cultus fuit Noë, primus vitis consitor. Diximus de eo lib. I hujus operis cap. XIX. Saltem addendum videtur, quod antequam mensa tolleretur, bibebant poculum, quod dicebatur ἀγαθοῦ δαίμονος, boni Dei, sive Bacchum, sive Genium intelligentes. Potest videri Victorius lib. I, cap. I Var. Lect.

Plerasque arborum, quas diximus etiam jungit Phædrus, Augusti libertus, fab. LVI:

Olim quas vellent esse in tutela sua
Divi legerunt arbores; quercus Iovi,
Et myrtus Veneri placuit, Phœbo laurea,
Pinus Cybele, populus celsa Herculi.

Ac subjungit de olea à Minerva electa. De sola harum pinu nondum dictum. Sed egimus de ea lib. I, cap. XX, ubi exponimus caussam, cur in sacris Cybelles pinus ab iis gestari soleat, quos propterea δενδροφόρους[1] vocabant. Hinc Cybelle apud Maronem IX Æn.

[1] arboriferos.

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos.

Vbi sic Servius: *Pinus in tutela matris Deûm est.* Atque idem sic: paullo post ad illa,

Quam sacras dabitur pinus. —

Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur, pinumque arborem, sub qua jacuerat (Attis,) *tutelæ suæ adscripsit.* De eadem arbore sic Arnobius in VII: *Quid sibi vult illa pinus, — quam genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit.* Ac eodem libro postea: *Quam memorant divam in solatium sui consecravisse mœroris.* Hinc & pinea nux apud Martialem lib. XIII, epig. XXV ait:

Poma sumus Cybeles. —

Etiam Fauno pinus placuit. Vnde Ovidius epistola Oenones:

Cornigerumque caput pinu præcinctus acuta,
Faunus in immensis, qua tumet Ida, jugis.

A Pane etiam adamatam indicant Γεωπονικὰ Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XI.

Pomus in Veneris est tutela, ob fructum. Piget caussam referre. Nec eam potest nescire, qui legerit variorum in Priapum lusus. Maximè Veneri grata poma ἐαρινὰ καὶ γλυκέα[1], ut est apud Artemidorum. Theocritus à Διονύσῳ poma ait primitus inventa. Verùm Antiphanes, & alii, tribuere Veneri. Ac constat in judicio Paridis pomum Veneri datum. Romani item cum effingerent Venerem Victricem, eam formabant manu pomum tenentem, & palmam: ut videre licet ex vett. statuis ac numis. Nempe quia Venus in certamine de forma pomum à Paride accepit, eoque palmam sive victoriam retulit. Etiam in antiquo toreumate argenteo, quod μυθολογίᾳ suâ illustravit Pighius, Venus conspicitur hastam tenens, in cujus cuspide est pomum rosarum foliis cinctum.

[1] verna, dulciaque.

Ficus Diis sacra, arisque adhibita: qua de re sic Iulianus epist. XXIV: Ὅτι θεοῖς τὸ σῦκον ἀνάκειται, καὶ θυσίας ἐστὶν ἁπάσης ἐμβώμιον, καὶ ὅτι παντὸς λιβανωτοῦ κρεῖττον εἰς θυμιαμάτων σκευασίαν ἐστίν, οὐκ ἐμὸς ἴδιος οὗτος ὁ λόγος, ἀλλ' ὅστις τὴν χρείαν αὐτοῦ ἔμαθεν, οἶδεν ὡς ἀνδρὸς σοφοῦ, καὶ ἱεροφάντου λόγος ἐστί. *Enimvero Diis ficum consecrari, arisque omnibus adhiberi, & quovis thure ad odores esse aptiorem, non mea est oratio: sed quisquis, usum ejus didicit à sapiente aliquo homine, sacrorumque antistite, manasse intelligit.* Quod si in via inveniretur, appendebatur signo Mercurii, unde auferebatur ab eo, qui vellet. Zenobius cent. V, proverb. XCII: *Ficum Mercurio. de re promta & cuivis usui exposita. Ficum enim antiquitus qui reperisset, Mercurio sacram suspendebat, indeque cui libitum erat, auferebat.* Ficus Baccho quoque sacra. Sosibius quidem Lacedæmonius Bacchum ficus inventorem ait, ac propterea à Spartanis coli Bacchum Συκίτην, sive Ficulneum. Atque idem Andriscus & Agasthenes retulere: ut est apud Athenæum lib. III. Videtur & Saturno sacra fuisse: sed apud Cyrenenses Macrobius lib. I Saturn. cap. VII: *Cyrenenses etiam cum rem divinam Saturno faciunt, ficis recentibus coronantur.* Nec mirum si numini ficum dicarint, cujus tot bona sunt. Vide de iis Iulianum Cæsarem epist. XXIV, quæ ad Sarapionem. Summam ipse complexus cum post longam & elegantem dissertationem subjungit: Καὶ ὑπὲρ μὲν γενέσεως αὐτῶν, καὶ γλυκύτητος, καὶ ὥρας, καὶ ποιήσεως, καὶ χρείας ταῦτά σοι παρ' ἡμῶν ἡ ἐπιστολὴ προσπαίξει. *Ac de earum ortu, dulcedine, specie, confectione, utilitate, nostra epistola adhuc lusit.* Et ob ista quidem sacra apud Græcos ficus. At alia ratio de Ruminali ac Navia ficu apud Romanos. Eam dabit Festus in *Navia*, ac *Ruminalis*. Plinius lib. XV, cap. XVIII: *Colitur ficus arbor in Foro ipso, ac comitio, Romæ natæ sacra, fulguribus ibi conditis.* Cultam ait ficum. Et certum tamen non habitam pro numine, sed pro re sacra ac religiosa.

Ficum naviam & Ruminalem, eandem esse dicit Scaliger ad Festum.

Cupres-

Cupressus, ut Plin. ait lib. XVI, cap. XXXIII, al. XXXII, *Diti sacra, & ideo funebri signo ad domos posita*. De Dite[1], adsentit Festus. Pro eo Proserpinam ait Servius[2]: alii generatim ajunt Dis inferis. Rationem eam adfert Festus quòd capite præciso, præterquam in Ænaria, non renascatur, sicuti homini, ut ait Catullus:

— cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetuò una dormienda.

Quod verò addit Plinius, domui funebri solere apponi, id de ditiorum ædibus capiendum. Vnde Lucanus:

Et non plebejos luctus testata cupressus.

Nempe rara erat in Italia, nec cognita multò ante Catonis tempora. Varro ait rogo solere circumdari, ut corrigeret gravem ustrinæ odorem. Hinc ferales cupressos vocat Maro VI Æn. & Silius in X, funebres Horat. lib. epodon, od. V. Horatius etiam lib. II od. XIV ait, divites ab obitu nihil sequi præter invisas cupressus.

[1] seu Plutone.
[2] in 4 Æn.

Oleastrum Apollini dicatam, indicat illud Theocriti in Hercule Leonicida:

Χλωρή τ᾽ ἀγριέλαιος Ἀπόλλωνος νομίοιο,
Ἱερὸν ἁγνὸν ξεῖνε τελειοτάτοιο θεοῖο.
Atque virens oleaster Apollinis ipse sacratus
Ac purus, coma sacra Deo frondescit adulto.

Fauno tamen dicatæ meminit Maro in XII Æneid.

Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, & votas suspendere quercus.

Palma Apollini sive Soli sacra fuit: ut testis est Iulianus Imp. Orat. V. & secundum Aloys. Novarium lib. VIII Sacroprofan. cap. IX. XXI. p 232, & præced. Sed & Musis sacratam apud alios legas.

Buxus, quam vulgo his terris palmam vocant, videtur Cybele fuisse sacra. Saltem in ejus sacris non alia usos tibia existimo, quam è buxo. Hinc Virgilius in Ciri:

Sæpe velut gelidis Ciconum Bistonis in oris.
Ilłave barbarico Cybeles antistita buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in urbe.

Statius Papinius lib. V Thebaidos:

— Cum sacra vocant, Idæaque suadet
Buxus.

Idem lib. VIII Æneid.

— Gemina æra sonant, Idæaque terga,
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Claudianus lib. I de Raptu Proserp.

Non buxus, non æra sonant, blandique leones
Submisere jubas: adytis gavisa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oscula turres.

Sidonius Apollinaris Carm IX:

Non hic Dindyma, nec crepante buxo,
Curetas Berecynthiam[3] sonantes.

Etiam apud Iulium Pollucem lib. IV, cap. X legere est, tibiam quæ ἔλυμος dicitur, fuisse è buxo, ac inventam à Phrygibus, cumque ea concinuisse cornu in honorem Cybeles. Sed & buxea usi tibia in sacris Bacchi. Papinius IX Thebaidos:

— Cùm Bacchica mugit
Buxus, & insanæ maculant trieterida matres.

[3] Matrem deûm, Dindymenen, Cybelen.

Nempe utraque sacra furentium erant, vel simulantium furorem.

Rosa Veneri sacra: ut inter alios docet Ausonius idyllio VI, quod *Rosæ* inscribitur. Qui & propterea idyllio II, cujus lemma, *Cupido cruci adfixus*, roseo serto auream Venerem coronat. Imò & Anacreon eo ornat filium ejus Cupidinem:

Ῥόδα παῖς ὁ τῆς Κυθήρης
Στέφεται καλοῖς ἰούλοις,
Χαρίτεσσι συγχορεύων.
Roseis puer Cytheres
Caput implicat corollis,
Charitum choros frequentans.

In argenteo toreumate vetusto, quod Antonii Perenotti, Episcopi prius Atrebatensis, & postea Cardinalis, fuit, ac doctissimus Stephanus Pighius mythologia suâ de Horis, illustravit, conspicere est Venerem, Veris præsidem, in cujus hastæ cuspide est pomum, rosæ foliis cinctum. Nempe & poma Veneri dicavere, ut suprà vidimus, ac pariter rosas. Quod ob floris ejus pulchritudinem factum esse, ait Pausanias in Eliacis. Imò apud Libanium legas, ut prima eam, odore floris allecta repererit, cum de forma cum Iunone ac Minerva decertans, cestum deponere cogeretur, quia hoc cingulo ad amorem sui animos fascinaret. Venus etiam, cum rosæ priùs candidæ forent, colorem earum dicitur commutasse in rubrum, cùm Adoneo suo, sub apro periclitanti, succurrere volens, pedes in rosarum spinis vulnerasset. Nota fabula ex Aphthonii progymnasmatis. Adde & Geoponica Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XVIII. Propterea Politianus sic apud Claudianum legere maluit in secundo de raptu Proserpinæ, ubi Venerem describit flores in Siculis pratis legentem:

— Sic fata cruoris
Carpit signa sui.

Atque hoc ob summam viri auctoritatem, postea penè omnes excusos occupavit. Sed in MSSis & nostris, & aliorum non *cruoris* est, sed *doloris*. Nempe non de rosa sermo est Claudiano: sed de anemone, flore purpureo; in quem cruor Adonis conversus fuit: ut Ovidius narrat lib. X Met. fab. XVI.

Philyram etiam Veneri tribuit Phurnutus: si rectè emendant viri eruditi. Nam in vulgatis codd. est φιλυτεία, vel φιλυτεή. Si de philyra placet, ex eo fuerit, quòd coronas Venerias inde plecterent. Vnde Horat. lib... od...

Displicent nexæ philyrâ coronæ.

Hedera κισσὸς Græcis, apud Ægyptios Osiridi sacra, quem hederatum fingebant: ut ex Harpocratione Tertullianus refert libro de Corona Militis. Itaque & Ægyptiis hedera dicebatur χενόσιρις: quod *plantam Osiridis* significat, ut auctor est Plutarchus libro de Iside & Osi-

& Osiride. Ac ibidem legas, apud Græcos sacram Baccho: qui iccirco κισσοφόρ@ [1], καὶ κισσόβρι@ [1] à poëtis vocatur. Atque hæc etiam caussa est, cur hedera suspensa signum sit vini venalis. Osiridi verò & Baccho sacrata fuit quòd uterque sit Sol: hedera autem igneam habeat naturam, qua cum Sole convenit. Ac obiter hoc attigimus lib. II, cap. XII, cum caussam de lauro adferremus. Sanè Homerus in Hymnis inducit Bacchum & lauro, & hederâ coronatum. Sed alii caussam adferunt planè contrariam. Volunt enim habere vim refrigerantem. Ac propterea, qui vino curas pellerent, solere hederaceâ uti coronâ, ad ebrietatem compescendam. Quam caussam adfert Plutarchus in Symposiacis lib. III, problemat. I. Videmus, ut contrariæ affectiones hederæ tribuantur. Nec propterea culpandi, qui vel hanc, vel illam caussam attulerunt. Nam ut est apud Galenum lib. VII Simpl. medicamentorum, hedera constat contrariis qualitatibus, quia quiddam habet adstringens, quod terrenæ est, ac frigidæ naturæ: & habet quiddam acre, quod calidæ esse naturæ, gustu cognoscitur. Imò & tertia inest qualitas, ratione aqueæ naturæ, quæ tepida est, ut ibidem traditur. Sed sunt, quibus neutra satisfacit ratio. Ajunt primitus in honorem Bacchi vitea corona usos esse. Sed quia hibernâ tempestate vitis folia non habet, cogitâsse de planta viti quam simillimâ: eam visam esse hederam, quia esset tortilis, & foliis tumidis, & corymbus nigrescens uvas imitaretur. Utramque stirpem jungit Nemesianus, cum sic Bacchum compellat:

Te cano, qui gravibus hederatâ fronde corymbis
Vitea serta plicas.

En alias etiam caussas. Uti Bacchus semper juvenis: ita hedera semper viret. Nam Bacchus, ut dixi, Apollo, non quidem secundum poëticam, sed secundum φυσικὴν θεολογίαν. Itaque & in Hyacinthiis, quæ Apollini erant sacra, Bacchico ritu hederâ coronabantur: ut dictum libro I, cap. XIII. Plutarchus in problematis eo ait Baccho sacram, quia sit quoddam hederæ genus, quod comestum, utcumque vino abstineas, ebrium reddat, imò & mentes concitet ad furorem. Poëtæ autem maluere ad fabulam recurrere. Nam eo Baccho caram volunt, quia hac fuerit occultatus, servatusque, cum eum quæreret Iuno noverca. Ex eo autem, quòd inebriet, ut dictum, etiam cognoscere est, cur poëtæ coronarentur hedera. Vnde Maro Ecl. VII:

Pastores hedera crescentem ornate poëtam.

Ac Persius, in Prologo, de poëtis ait:

— Quorum imagines lambunt
Hederæ sequaces.

Hoc inde est, quia poëtæ feliciùs soleant carmen condere, post ἐνθουσιασμὸν [2], & οἰνοποσίαν [3]: ac hedera, ut ex Plutarcho dictum, similia vino præstet. At nimis longè mihi petitum videtur, cùm Stephanus Pighius in Mythologia sua de anni partibus hanc etiam rationem promit, quòd Bacchus præsit auctumno, in auctumno autem Sol quasi senescens alimenta subtrahat, ac hedera similiter plantis vicinis alimentum adimat; ut Plinius refert. Vnde & C. Laberius Mimus:

Vt hedera serpens vires arboreas necat:
Ita me vetustas amplexu annorum enecat.

Acer in tutela Stuporis est: ut ait Servius in II Æn. vers. XVI.

Picea sive larix (Græcis πεύκη) sacrata Vulcano, quia facilè accenditur, atque ex ea faces & tædæ fiant. Hanc rationem adducit Eustathius in Iliad. A [4].

Quæ hactenus de arboribus dicta sunt, ea pertinent ad totum genus, sive ad speciem ipsam. Deinceps duo ostendam: prius est, etiam singularem arborem numini dicatam: alterum, certo numini quoque sacratam fuisse congeriem arborum diversi generis, h. e. hortos, & sylvas totas. De priori liquet, ex platano illa Helenæ dicata, de qua Theocritus in Helenæ Epithalamio:

Γράμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγράψεται (ὡς παρειὼν τις
Αν γνοίη) Δωριστὶ, Σέβου μ'· Ἑλένας φυτὸν εἰμί.

Literæ verò in cortice scribentur (ut quis præteriens
Legat) Doricè: Venerare me: nam Helenæ arbor sum.

Contra verò etiam arborum multitudo, ut dixi, sacrata uni numini. Ita Veneri sacri erant horti, ut ex Plauto, Varrone, ac Plinio est videre. Eo & Nævius Venerem pro olere dixit. Ut ne Antonio Delrio credas, qui pro Venere Liberum, vel Pallada substituebat. Diximus de eo Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VII, sect. IX.

Dianæ quæ & Phœbe, sacra nemora: eique in his dicata templa: ut in Aricino, Ovid. I de Arte:

Ecce suburbanæ templum nemorale Dianæ.

Indeque Diana ipsa *Nemoralis* dicta, & *Nemorensis*. Unde & Papinius I Sylv. in Tiburtino Manlii Vopisci:

Hæc domus Ægeriæ, nemoralem abjungere Phœben.

Puto, caussam esse ex eo, quia noctu, Dianæ sive Lunæ beneficio venantur in nemoribus venatores. Vnde & Diana Sylvarum potens dicitur Horatio.

In hac ipsa etiam Hollandia, qua scribimus ista, dum incolæ essent gentiles, nemora erant Diis sacra. Itaque sacri nemoris meminit Tacitus in quarto .... *Civilis*, inquit, *primores gentis, & promtissimos vulgi, Sacrum in nemus vocatos, ubi nocte, ac lætitia, incaluisse videt, à laude gloriaque gentis orsus, injurias, & raptus, & cætera servitii mala enumerat.* Et satis est verisimile id nemus intelligi, quod inter Leidam, & Delphos, prope Vorburgum, *Schaken-bosch* vocatur. Vox enim non abludit: quamquam nolim cum

[1] hederiferus.
[2] afflatum numinis.
[3] vini bibitionem.
[4] pag. 87. edit. Rom.

cum iis serram reciprocare, qui putant *Schakenbosch* vocari, quia in illud multi fierent raptus. Id enim Belgis est *Schaken*. Quod si placet, non Batavi ex *sacrum* fecerint *schaken*: sed Romani ex *schaken* fecerint *sacrum*: sive illud attendendo, quod nemora Diis sacrarentur, sive sacrum, pro exsecrando acceperint, quia raptorum refugium exsecrarentur. Illis quidem, qui Diis fuisse locum sacrum arbitrantur, favet quod à nonnullis creditum S. Wilibrordum, cùm fœdissimum in nemoribus idolorum cultum exsecraretur, effecisse, ut in nemorosa Batavorum insula arbores Boreâ spirante conciderent: unde nunc quoque totâ penè insula tot arborum trunci effodiantur. Sed his, quia auctoribus parùm idoneis sunt subnixa, insistere non est animus: præsertim quando plures arbitrantur eam arborum stragem sola tempestate, idque toto ampliùs seculo post Wilibrordi tempora contigisse.

Nec arbores modò dicarunt Diis, sed etiam flores, & herbas.

Hyacinthus sacer Apollini, ac ita dictus à puero Amyclæo ejus nominis, in cujus caput discus ab Apolline jactus conciderat, Zephyro sic jactum, præ invidia, dirigente, ut fabulantur.

Narcissus sacer Eumenidibus, seu Furiis, ut Eustathius scribit in Iliados Α *. In caussa est, quod Narcisso nomen est ἀπὸ τῆς νάρκης, sive à torpore: & Eumenides etiam torporem inducant hominibus scelestis. Itaque, ut ibidem legas, qui Erinny. Furiæ sacrificarent, coronis ex hoc flore utebantur: quod antea ab Istro, libro de Coronis proditum. Proserpinæ etiam dicatus fuit, quia eam colligeret, cùm à Plutone raperetur. Auctor Phanodemus lib. v rerum Atticarum. Sed & Baccho gratum legimus.

* pag. 87. edit. Rom.

Malvam ajunt fuisse Osiridi dicatam. Neque caussa sit obscura. Nam cùm per Osirim Sol intelligatur; ut libro secundo ostensum: non dubium est, quin hoc fuerit, quia malva sit ἡλιοτρόπος, hoc est, cum Sole convertatur; ut Theophrasto proditum lib. II de Caussis Plantarum, cap. XXVI. Scio, quas ejusce rei caussas Ægyptii, ac Proclus adducant. Sed vera est ratio, quòd humidam hanc herbam Sol exsugens folia inclinet, quò calor jubet. Nisi malis inde esse, quòd meatibus corticis rarefactis calore radiorum Solarium, spiritus in surculis latens eò feratur, quò spiritus per meatus facilius exspirat. Quam rationem adduci video ab Iulio Sirenio lib. III de Fato, cap. XLVI. Sed ulteriùs etiam malvæ honos se extulit. Siquidem in maximis fuisse periculis adoratam, apud Lucianum legere est libro secundo Ver. Histor. Atque idem à Musis adoratam ejus radicem ait sermone adversus indoctum. Et alicujus sanctimoniæ sit argumentum, quod inter donaria reponi soleat, si eam, quod apud Dioscoridem legere est, ἄνθεμα dixerint; ἄνθεμα autem vocarint quasi ἀνάθεμα, vel ἀνάθημα, quomodo dixere donaria, quæ in templis suspendebant. Dixeris, arma etiam hostilia solere dicari Diis. Sed dispar ratio in herbis: ubi aliquid latet caussæ occultioris, hoc est, magis divinæ. Et quæ ista potiùs fuerit, quàm quòd non alimoniæ modò utilis foret: sed tam multos quoque morbos pelleret: ut antea ostendimus. Itaque Ælianus etiam lib. IV Var. Histor. c. XVII ait, hanc Pythagoræ fuisse opinionem, ἱερώτατον εἶναι τὸ τῆς μαλάχης φύλλον, *sanctissimum esse folium malvæ*.

Videtur & in herbis sacris locus esse brassicæ. Μάντιν λαχάνοισι, *vatem inter olera*, scripsit in Georgicis Nicander: ac Menander vocavit ἱερὰν, *sacram*. Itaque & multi per eam jurarunt, ut Hipponax in Iambis: ac Ionicum id fuisse juramentum, Ananius, Teleclides, & Eupolis, prodiderunt. Cumque ea foret gloria brassicæ, minus mirandum si de hac una singulatim scripserint Pythagoras, Chrysippus, & Dieuches.

Allium & cæpe cur sacrata Diis. cur cæpe capita offerentur Diis à Romanis: Ovid. III Fast. Clarus Sylvius in leges XII Tabb. pag. 243, & 245, & 255, vers. antepenult.

Atque hæc de plantis alicui numini dicatis: de quo aliqua, etiam hîc indicta, attigimus lib. I Institut. Orat. cap. V, sect. XXXVII, ac operis hujus de Theologia Gentili, & Physiologia Christiana lib. II, cap. XII.

Quia vero exposuimus cultum quem gentiles præstitere plantis, earumque ad religionem impiam abusum: exspectet fortasse aliquis, ut addam quippiam de Christianis. Nam & hi inanima coluere, si fides gentibus, quæ eis objectabant crucis cultum. Non crucifixi dico, sed crucis, nempe ligneæ, & citra hominem: cujusmodi crux veteribus Christianis in usu erat. Sed de hoc alibi potius dicemus. De Terebintho inter Christianos culta, vide Scaligerum ad Eusebium p. 192.

CAPUT XLIX.

De triplici plantarum abusu; primùm in statuis Deorum; inde in sacrificiis; insuper in ceremoniis cultus paganici. Præterea hoc superstitionis fuisse, quòd, religionis ergo, plantis quibusdam abstinerent.

NEc solum, qua ratione diximus; sed quadrifariam præterea, in plantis aberratum fuit à recto numinis cultu. Ac primùm, quod abuterentur ad falsorum numinum templa, ac simulacra. De templis satis est apertum. Quare solùm dicam, quod in consecratione templorum postes tenerent manu. Cicero pro domo: *Postem teneri oportere in dedicatione templi, videor audisse.* Idem in secundo de Legg. *Benè verò, quod mens, pietas, virtus, fides consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publicè templa sunt.* Livius lib. II, ubi agit de dedicatione templi Capitolini: *Postem jam tenenti consuli*

consuli fœdam interpretationem Deûm nuncium incutiunt.

De abusu ad simulacra inde liquet, quod, ut Pausanias ait in Arcadicis, imaginum materies foret ebenus, cypressus, cedrus, quercus, smilax, lotus. Sed de hoc in Symbolica Theologia pluribus dicemus. Nunc solum addam, quod amaranto etiam coronabant statuas Deorum: ut est apud Dioscoridem lib. IV, cap. LVII. In caussa erat, quòd non marcesceret; unde & nomen, ut superiùs vidimus.

Alter abusus consistebat in sacro suffitu, ac sacrificiis. Vbi duo consideramus, ignem quo quid crematur, & id quod offertur, atque igni absumitur. De lignorum usu ad ignem, abunde superius dictum. Quod offertur, vel ipsum quoque plantis debitum, vel animal erat. Prius generis erat thus, quod ita dictum ἀπὸ τῦ θύειν [*], quia ejus usus foret: in sacris suffitibus. Finis quippe thuris crematio, cremationis odor, in quo bonitas thuris. Vnde vero illa gentibus opinio fuerit, Deos quoque suffitibus conciliari, exposui lib. III, cap. XXX.

[*] divinis operari.

Nec thure solum aliove suffitu placabant Deos: sed etiam vino, imo & floribus: præsertim Genium. Plutarch. lib. de Osir. & Isi. & Aloys. Novarius lib. IX, cap. V [*]: Ægyptii quotidie ter Soli adolent resinam sub ejus exortum; myrrham, quando medium tenet æthera; circa obitum κῦφι [*] appellant. Horat. lib. II, epist. I:

[*] pag. 109, col. a.

[*] sic certam thymiamatis compositionem.

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant,
Floribus, & vino, Genium memorem brevis ævi.

Persius Sat. ...

Funde merum Genio.

Variis etiam Diis legumina ac fruges offerebant: ut ostendit illud Catonis de R. R. cap. CXXXIV: *Priusquam messim facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porcâ præcidaneâ, porco feminâ, priusquam hasce fruges condantur, far, triticum, ordeum, fabam, semen rapicium, thure, vino Iano, Iovi, Iunoni, præfato.*

Fabaria quoque sive fabacia pulte, & larido, in Cœlio monte sacrificatum olim Carnæ Deæ, quæ à carne ita dicta, & vitalibus credita præesse humanis. Eò autem his duobus sacrum fiebat, quoniam gemino illo cibo maximè credebatur ali caro humana. Nam & olim panis è lomento, sive fabarum farina. inde item pultes. Vide de eo sacro Nonium voce *Mallo*, & Macrobium lib. I Saturnal. cap. XII. Tangit quoque Plinius lib. XVIII, cap. XII. *Quin & prisco ritu fabacia* (Turnebus fabata) *suæ religionis Diis in sacro est, prævalens pulmentari cibo.*

Hoc quoque fabæ in sacrificiis usum ostendit, quòd ubi segetes sevissent, quia inauspicatum videbatur domo efferre, quod non referres, pro frugibus ad sacrificium referebant fabam: atque hoc ita interpretabantur, quasi faba esset pignus frugum, ac quia fabam retulissent, etiam fruges relaturos domum. Hinc fabam quam referebant dixere refrivam, quasi referivam. Festus Pompejus: *Refriva faba dicitur, ut ait Cincius quoque, quæ ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii caussa, quasi revocet fruges domum. Data enim est & tritico ad rem divinam faciendam.* De hoc tamen Ælius Stilo, Varronis præceptor, ambigebat. Continuò enim subjungit Festus: *Ælius dubitat, an ea sit, quæ prolata in segetem domum referatur, an quæ refrigatur, quod est torreatur.* Verùm Cincii opinioni accedit Verrius, sive Festus. Subdit enim: *Sed opinionem Cincii adjuvat, quòd in sacrificiis publicis, cùm puls fabata Diis datur, nominatur refriva.* Plinii quoque est lib. XVIII, cap. XII: *In eadem* (faba) *peculiaris religio. Namque fabam utique è frugibus referre mos est auspicii caussa: quæ ideo refriva appellatur.* Ubi clarè nomen à *referendo* deducit: non quidem, quòd Scaliger ait, quâ formâ est à *condo conditivus:* (nam hoc à supino venit, ut à *statum, stativus*; à *satum, sativus*; ab *actum, activus*) sed ut à præsenti *condo* est *condivus*, à *recido, recidivus*, ab *adopto, adoptivus*. Subjungit deinde Plinius, etiam in auctionibus locum fabæ datum, itidem boni ominis caussa. *Et auctionibus*, inquit, *eam adhiberi lucrosum putant. Sola certè frugum, etiam exesa, repletur crescente Lunâ.*

De farre, de quo ex Catone antea vidimus, sic scribit Plinius lib. XVIII, cap. II: *Numa instituit Deos fruge colere, & molâ salsâ supplicare, atque ut autor est Hemina, far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id uno modo consecutum, statuendo, non esse purum ad rem divinam, nisi tostum. Is & Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æquè religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maximè noverant, Seiamque à serendo, Segestam à segetibus appellabant: quarum simulachra in Circo videmus. Tertiam* [*] *ex iis nominare sub tecto religio est. Ac ne degustabant quidem novas fruges, aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent.*

[*] Tutilinam.

Vbi primò videmus molam describi, ex farre, sale & aquam compositam, atque ut Numa nullum absque ea sacrificium esse ratum putârit. Hinc Tibullus lib. III, eleg. IV:

— Omina noctis
Farre pio placant, & saliente sale.

Et Ovid. lib. II Fast.

Ante Deos homini quod conciliare valeret,
Far erat, & puri lucida mica salis.

Item Virgilius II. Æn.

Iamque dies infanda aderat, mihi sacra parari,
Et salsæ fruges.

Vbi sic Servius: *Sal, & far, quod dicitur mola salsa, qua & frons victimæ, & foci adspergebantur, & cultri. Fit autem de horna fruge, & horno sale.* Vide & eundem Servium in illud IV Æn.

Ipsa molâ, manibusque piis. —

Vt verò far esset tostum, requiri etiam videas à Festo: *Mola*, inquit, *vocatur etiam far tostum, & sale sparsum, quòd eo molito hostiæ adspergantur.* Atque inde Ovid. II Fast.

Torrida cum mica farra.

Quodque Fornacalibus farra ait Plinius solere torreri, idem Festus firmat his verbis: *Fornacalia feriæ institutæ sunt farris torrendi gratiâ*: quod ad

ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Atque idem liquet ex Ovidio Fastorum lib. II, & VI.

A Romanis verò in eo differebant Græci, quòd pro farre hordeum sale conspergerent, aræque infunderent, qua de re Plutarchus in problematis, cap. CIX.

Quod siquis apud Romanos Fornacalibus sacrum, quod dixi, neglexisset; is hoc delictum mense Februario, festo Quirinalium expiabat: unde id festum *Stultorum feriæ* appellabatur. Vide de eo Plutarchi problemata cap. LXXIX, Festum in *Quirinalibus*, & *Stultorum*.

Etiam Plinius piamentum è plantis memorat lib. XXV, cap. IV: *Vnum* (Panaces genus) *Asclepion cognominatur, quoniam is filiam Panaceam appellavit, radice multi corticis, & salsi. Hac evulsâ, scrobem repleri vario genere frugum, religio est, ac terræ piamentum. Vbi & quo fieret modo, & quale maxime probaretur, inter peregrina docuimus.*

Sed & arborum fructus Diis offerebant Græci. Sic Melitenses, Atticæ populus in Heraclis, quæ quincto quoque anno fiebant, poma Herculi offerebant. Atque inde etiam Hercules dictus Μήλων [1], teste Hesychio. Ex quibus videre est Diis non cruenta solùm hostiâ sacrificatum, sed & libis, pulte, primitiis frugum, & id genus.

[1] qui pomis placatur.

Tertius plantarum abusus etiam extra sacrificia erat in variis festis sollemnibus, eorumque ritibus sacris, sive cæremoniis. Hi ritus, vel publicè spectabantur, vel solum cogniti mystis. Prioris generis erat, quod in Cereris sacris rustici choreas agerent cum corona quernea: unde Maro I Georg.

— neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quàm Cereri tortâ redimitus tempora quercu
Det motus incompositos, & carmina dicat.

Etiam urbs tota, festi tempore, cibo usa, qui festo illi conveniret. Sic fabis vescebantur Athenienses in festo Apollinis, quod πυανέψια inde dixere: uti & mensem, in quem incidebat illud festum πυανεψιῶνα: nempe ex eo, quòd veteres pro κύαμος [2] dixerunt πύαμος, vel πύανος: ut testis Pollux lib. VI, cap. IX.

[2] faba.

In festo, quod Γαλάξια [3] dicebatur (videtur fuisse Apollinis τῷ Γαλαξίῳ, Proclo in Chrestomathia memorati) coquere solebant pultem hordeaciam in lacte: ut est apud Hesychium in Γαλάξια.

[3] à γάλα lac.

Imprimis verò hujus loci videntur quæ fierent, cùm pompa traduceretur. Tale est, quod in Adoniis (id festum erat Adonidi & Veneri sacrum) circumferebantur horti ex fœniculo, & lactucis in memoriam ejus, quod Venus Adonin mortuum reposuisset in lactucis: ut est apud Athenæum lib. II, ac Eubuli comici de hoc versibus cognoscitur. Sic, ut Pausanias tradit in secundo Corinthiacorum, apud Hermionenses stato Deæ Chthoniæ festo, sacerdotes, magistratus, viri, mulieres, pueri, deam cum pompa deducunt, vestibus albis, capitibus gestantes corollas ex flore, qui indigenis vocatur κοσμοσάνδαλος. Eum Pausanias statuit esse hyacinthum, quia similis sit magnitudine, & colore, ac præterea habeat ἐπὶ τῷ θρήνῳ γράμματα, *inscriptas literas lugubres*. Vnde & de eo Theocritus Idyll. X:

— καὶ ἁ γραπτὰ ὑάκινθος.
— *& scriptus hyacinthus.*

Eæ literæ sunt αἰ, αἰ [4]: ut idem ait Idyll. XIX, & Ovid. X Met. Hosce hyacinthos ferrugineos vocant Maro IV Georg. & Columel. lib. X. Aliis *lilium purpureum* nominatur. Opponitur ei hyacinthus non scriptus, qui cæruleus, vel albus: unde Columella utrumque genus complectens lib. X:

[4] heu, heu.

Nec non vel niveos, vel cæruleos hyacinthos.

Vaccinium aliter vocari, auctor est Dioscorides. Athenis in festo quod πλυντήρια dixere, quia tum lavarent vestes Deæ Minervæ detractas, circumferebant in pompa massam caricarum: ut est apud Hesychium, & Etymologum in Ἡγητηρία. Etiam Thargeliorum festo Apollini & Dianæ, vel Horis, sacro, ad lustrationem Vrbis, iidem Athenienses immolandis duobus, viro uni, alteri feminæ, qui φαρμακοί [5], & σύμβακχοι [6] dicebantur, caricas de collo suspendebant, nigras de virili, albas de muliebri, item in manus iis dabant caseum, mazam, caricas, exinde septies cædebant colaphis, scillis, ficubus agrestibus aliisque id genus, denique lignis infelicibus comburebant, cineres in mare spargentes. Vide Helladium lib. III Chrestomathia apud Photium in Bibliotheca, & Ioannem Tzetzem Chil. V, cap. XXV: ac imprimis Meursium lib. IV Græciæ Feriatæ in Θαργήλια. In iisdem Thargeliis, quæ biduo Athenis Thargelione seu Febr. mense celebrabantur; item in Pyanepsiis, quæ & ipsa Apollini sacra, ac mense Pyanepsio Octob. aut secundum alios Iulio, agitata, circumferebantur rami oleagini, lanâ obvoluti: εἰρεσιώνην appellabant: ab iis ramis dependebant panis, cotyla, ficus, ac fructus cæteri. Testes scholiastes Aristophanis in Equites, Eustathius in Iliad. χ, & verbis iisdem Suidas in Εἰρεσιώνη, item Lutatius in secundum Statianæ Thebaidos: qui Εἰρεσιώνην vocat *verbenam omnium frugum pomorumque primitiis obligatam*: ac ejus rei testem laudat Cratinum. Eo autem hæc facta arbitror, quia Apollo, ac Diana sint Sol, & Luna; Horæ autem sint anni quatuor tempestates, ac præcipuè æstiva, unde fructibus ὡραίοις nomen. Convenienter igitur hisce numinibus frugum, fructuumque primitiæ oblatæ, & in festo iis sacro circumlatæ.

[5] devoti, expiatores.
[6] simul bacchantes.

Videtur etiam ad ritus publicos pertinere, turpis ille ritus, quo in honorem Cereris, & Proserpinæ, ex melle & sesamo fiebant muliebria verenda, (μυλλοὺς [7] dixere) quæ Syracusani circumferebant in festo Θεσμοφορίων: ut auctor est Athenæus lib. XIV.

[7] placentas oblongas.

Alii, ut dicebamus, ritus in occulto à solis

mystis videbantur. Exemplo sit, quòd Milesiæ in Thesmophoriis, dum ἁγνεύειν, sive in casto esse vellent mulieres, substernebant sibi folia pinus: ut est apud Stephanum in μίλητος.

Præterea verò error gentilium in eo consistit, quod impiæ religionis ergo plantis quibusdam abstinerent. Ita Deorum matrem venerantes abstinebant seminibus, præterquam siliquis, ac stirpibus, exceptis iis, quæ sursum attollerentur. Quam rem scitè exposuit Iulianus orat. v. Latinè sic sonant: *Non desunt, qui unico seminum genere vescuntur, nimirum siliquis: quod non magis inter semina, quàm olera, numerandum existimatur: quandoquidem sursum adsurgit, & erectum est, neque in terra radices agit: sed ad eum modum habet, quo hederæ fructus ex arbore, vel vitis ex arundine dependet. His de caussis igitur stirpium vesci seminibus nobis interdicitur; fructibus, & oleribus, permittitur, non humi repentibus, sed quæ à terra in sublime tolluntur. Hæc eadem ratio est, cur in rapo, quicquid terra potissimùm gaudet, eo, utpote terrestri, abstinere jubeat; quicquid autem sursum emergit, & in sublime sese tollit, tanquam purum indulgeat. Nam & olerum cautibus duntaxat uti concessit, radicibus vetuit; iisque præsertim, quæ innutriuntur humo, & olim ea consensionem quandam habent.* Plinius etiam lib. XVIII, cap. XII, sic de faba scribit: *Hebetare sensus existimata, insomnia quoque facere. Ob hæc Pythagoricâ sententiâ damnata: ut alii tradidere, quoniam mortuorum animæ sint in ea. Qua de caussa parentando utique adsumitur. Varro & ob hoc Flaminem eâ non vesci tradit: & quoniam in flore ejus literæ lugubres reperiantur.* De Flamine, & Parentalibus, sive Lemuralibus, quod ait firmat his verbis Festus Pompejus: *Fabam nec tangere, nec nominare Diali Flamini licet, quòd ea putatur ad mortuos pertinere. Nam & Lemuralibus jacitur larvis, & parentalibus adhibetur sacrificiis, & in flore ejus luctus literæ apparere videntur.* De Lemuralibus ritum his versibus expressit Ovid. lib. v Fastorum:

Ex Aloys. Novar. pag. 326.

Cumque manus purè fontanâ perluit undâ
Vertitur, & nigras accipit ore fabas:
Aversusque jacit, sed dum jacit, hæc ego mitto,
His, inquit, redimo, meque meosque Lares.
Hæc novies dicit, nec respicit: umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente sequi.

Item in Cereris sacris vinum libare nefas erat, si credimus Macrobio lib. III Saturn. cap. XI. Atque hoc probat illo Plauti Aulul. act. II, sc. VI:

STAPHYLA. *Cererine, Strobile, has facturi nuptias?*
STROBILUS. *Qui?* STA. *quia temeti nihil allatum intelligo.*

Quare culpatum hoc in Marone, quasi religionis nescio, quòd scribat:

Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho.

Macrobius eo excusat, quod per mitem Bacchum intelligatur, non temetum, sed mulsum. Kalendis enim Ianuariis Herculi & Cereri sacrificatum fue prægnante, panibus, mulso. Sed Servius aliter, qui id solum ait prohibitum in nuptiis iis, qui Orci nuptiæ dicebantur. Sanè in sacrificio id Pontificalibus libris non fuisse interdictum, testis etiam Cato cap. CXXXIV: *Exta Cereri, & vinum dato.* Orci verò nuptiæ, ut puto celebratæ in memoriam raptæ ab Orco sive Plutone Proserpinæ, Cereris filiæ. Vbi non conveniebat Bacchus lætitiæ dator, cùm Ceres tum filiam mœsta per orbem quæreret & raptum lugeret. Ideo & in Thesmophoriis, quæ eadem, ut puto, ac Orci nuptiæ, abstinebant coronis floreis, teste scholiaste Sophoclis Oedipi Colonei. Nam & hæ lætitiæ fuissent argumentum. Etiam Clemens Alexandr. auctor est in eodem festo non comedisse grana mali Punici. Nempe quia hoc solùm in caussa fuit, cur Proserpina non posset redire ad superos, quod Ascalapho indice cognitum fuit, eam tria, vel, ut alii malunt, novem grana mali Punici degustasse. At Iupiter promiserat Cereri restitutionem filiæ, sed ea conditione, si nihil eorum degustasset, quæ apud inferos forent. Caseo recenti Attico, non utebatur sacerdos Minervæ Poliadis, sed extraneo, Meursius Att. lect. p. 165.

Cujusmodi vinis ad sacra uti fas non sit, indicat his verbis Plinius lib. XIV, cap. XIX: *Prolibare Diis nefastum habetur vina imputatæ vitis, fulmine tactæ, quamque juxta hominis mors laqueo pependerit, aut vulneratis pedibus calcata, & quod circumcisis vinaceis profluxerit, aut supernè deciduo immundiore lapsu aliquo polluta.*

CAPUT L.

Qui de plantis scripserint. Quos inter Salomo, qui nec indignum majestate Regia putavit, si de plantis à cedro usque ad hyssopum scriberet; tum de aliis vetustioribus.

MUltiplex adeò utilitas ac vis plantarum effecit, ut plurimi de iis scriberent. Ex Hebræis Salomon Rex à cedro, quæ arbores cæteras proceritate exsuperat, ad hyssopum usque, naturam plantarum perscripsit: ut est I sive III Regum, cap. IV. & Iosephum Antiq. lib. VIII, cap. II. Sed hoc ejus scriptum deperiit, ut alia ejus complura: in quibus etiam de exorcismis sive dæmonibus per adjurationes fugandis liber fuit, si Origeni fides; qui suo etiamnum tempore eum superfuisse ait tractatu XXXV in Matthæum. Omnino supposititium fuisse censeo. Sed de Græcis videamus: de quibus ita Plinius lib. XXV, cap. II: *Primus omnium, quos memoria novit Orpheus de herbis curiosius aliqua prodidit. Post eum Musæus, & Hesiodus polion herbam in quantum mirati sunt, diximus. Orpheus, & Hesiodus suffitiones commendavere. Homerus & alias nominatim herbas celebrat, quas suis locis dicemus. Ab eo Pythagoras, clarus sapientiâ, primus volumen de earum effectu composuit, Apollini, Æsculapioque, & in totum Diis immortalibus inventione & origine adsignata. Composuit & Democritus; ambo peragratis Persidis,*

dis, Arabiæ, Æthiopiæ, Ægyptique Magis. Adeoque ad hæc attenita antiquitas fuit, ut affirmaret etiam incredibilia dictu. Atque incredibilium istorum quædam subjicit exempla ex Xantho historiarum scriptore, Iuba rege, & Democrito; de quibus superius diximus. Antea verò & alios memoravit, qui Græcè scripserint. Verba pauca apponam: *Præter hos Græci auctores medicinæ prodidere, quos suis locis diximus. Ex his Euax rex Arabum, qui de simplicium effectibus ad Neronem scripsit. Crateuas, Dionysius, Metrodorus, ratione blandissimâ, sed qua nihil penè aliud, quàm rei difficultas intelligatur. Pinxere namque effigies herbarum, atque ita subscripsere effectus.* Eum scribendi modum deinde improbat: ac subdit de Antonio Castore. Huic ut ait, *summa autoritas erat in ea arte nostro ævo, visendo hortulo ejus, in quo plurimas alebat* [1], *centesimum ætatis annum excedens, nullum corporis malum expertus, ac ne ætate quidem memoria aut vigore concussis.* Equidem non dubito, quin herbariæ rei peritia tam longa ætate valetudinem tam bonam sibi conservârit: ut vel hinc herbarum vim intelligamus. Ac quantum etiam huic doctrinarum parti à Mithridate, Ponti ac Cappadociæ rege, fuerit tributum, fusè Plinius ibidem enarrat. Imò & initio capitis exposuit, qui Latinè de herbis scripserint. *Minus* inquit, *quàm par erat, nostri celebravere, omnium utilitatum, & virtutum rapacissimi. Primusque, & idem solus idem ille M. Cato, omnium bonarum artium magister, paucis duntaxat attigit, boum etiam medicinâ non omissâ. Post eum unus illustrium tentavit C. Valgius eruditione spectatus, imperfecto volumine ad Divum Augustum, inchoata etiam præfatione religiosâ, ut omnibus malis humanis illius potissimum principis semper medicetur majestas. Antea condiderat Lenæus, Magni libertus: quo primum tempore hanc scientiam ad nostros pervenisse animadverto. Namque Mithridates, maximus sua ætate regum quem Pompejus debellavit, — in reliqua ingenii magnitudine medicinæ peculiariter curiose, & ab hominibus subjectis, qui fuere pars magna terrarum, singula exquirens, scrinium commentationum harum, & exemplaria, effectusque in arcanis suis reliquit. Pompejus autem omni regia præda potitus, transferre ea sermone nostro libertum suum Lenæum, Grammaticæ artis doctissimum, jussit: vitæque ita profuit non minùs, quàm reipublicæ, victoriâ illâ.*

[1] herbas.

Rem porrò herbariam scriptis illustrarunt Theophrastus Ereslô Lesbius, Aristotelis discipulus, & in schola successor. Phanias Theophrasti popularis, ac condiscipulus, ex cujus commentario complura apud Athenæum. Pedacius Anazarbô Dioscorides Cilix. Heraclides Cratevas, Dionysius, Metrodorus, Aristander & C. Epidius de arborum ostentis, ille apud Græcos, hic Latinos. Chrysippus medicus peculiarem librum de brassica scripsit, memorante Plinio lib. xx, cap. ix; Iuba rex de Euphorbio, teste eodem Plinio lib. xxv, cap. vii; Themison medicus de plantagine. Sabinus Tyro in κηπουρικῷ [2] Mecœnati dicato. Plinius noster secundus, in historia naturali dicam an divina? Epicurus quoque librum de plantis condidit referente Laërtio. Aliique innumeri è veteribus, ut de recentioribus taceam.

[2] Tractatu seu opere hortensi.

Sed ex Arabibus Joannem Mesue & Serapionem herbas describere aggressos, medici ante hos annos CL in simplicium medicamentis plurimùm sequebantur: ut Nicolaus Leonicenus ait in opere de Plinii in re medica erroribus [3].

[3] pag. 4.

FINIS LIBRI QVINTI.

GERARDI IOANNIS VOSSII DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA ET THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ Origine ac Progressu,

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

De FOSSILIUM *aliorumque inanimorum caussa formali, & efficiente. Non omnia corpora inanima perfectè mixta effodi: fossilium nomen laxiùs usurpari. Fossilia semine carere. an tamen cuidam adamanti infuerit vis γεννητική. Anima quadruplex: animadvertere hoc in magnete, & succino. aut si mavis, vis formatrix fossilium aliorumque inanimorum erit spiritus primo die creatus, unde motus, & lux sive ignis portio unde calor.*

VEnimus nunc ad corpora perfectè quidem mixta, sed inanima. Cùm corpora mixta dicimus, excludimus cœlum & elementa. Cùm requirimus perfectam mixtionem, separamus à meteoris, quæ non componuntur constanti ac durabili mixtione. Addimus esse inanima, propter plantas & animalia, quæ sunt in viventium numero. Vulgo ea uno *mineralium* vocabulo intelligunt. Sed vox ista Latina nón est, uti neque *minera*, unde venit. Est verò ab Italis, quibus *minera* sunt ductus sive meatus subterranei, unde corpora, quæ diximus, effodiuntur. Belgæ similiter hosce ductus *mijnen* appellant. Græci non corpora modò ipsa, sed etiam loca hujusmodi μέταλλα appellant. Ut apud Herodotum μέταλλον ἁλὸς, pro *salis fodina*. Imò & sic Lucretius in VI dixit *aurata metalla*, non pro auro ipso, sed pro auri fodinis. Maro quoque similiter Georg. II, *æris metalla*: Lucanus lib. III, *aurifera metalla*: Plinius lib. XXXIII, cap. VII, *metalla argentaria, plumbaria, miniaria*. Pro *mineris* igitur & *mineralibus* Latinè magis *metalla*, & *metallica* dicamus. Aliqui, quia vocabula hæc ambigua sunt, qua de re etiam Salmasius ad Spartian. p. 157 a, b, ubi & metalla pro lapidibus videas sumi, malunt appellare *fossilia*. Quod Latinum quidem est, sed non minùs *mineralium* voce nimis est angustum. Siquidem quædam inanima perfectè mixta non effodiuntur è terra. Nec enim hoc dixeris de margaritis, quæ reperiuntur in conchis, atque ostreis. Neque de coralliis, quæ in mari crescunt, & aquis extracta indurescunt. Neque de lapidibus, qui in plantis, atque animalibus crescunt. Ut taceam de sale, & aliis, quæ arte etiam parantur: nec eo minùs physicæ sunt considerationis.

Sed de vocabulis nolim cuiquam movere litem: præsertim cùm sponte fateantur fossilium se nomine laxiùs uti, non quia omnia, sed penè omnia effodiuntur è terra. Quare illud potiùs considerandum, an ea, quæ *mineralia* vel *fossilia* dici solent, rectè antea esse inanima dixerimus; tanquam eo à plantis, & animalibus discreta, quòd hæc sint animata. Certè *lapidem* pro ἀναισθήτῳ ac stupido dixere: ut apud Terentium; *Quid stas, lapis?* Inde & tales vocant *petrones*, uti & *rupices*; quod apud Lucilium, & Tertullianum de Anima, ac alibi apud eundem non semel. Præcipuè tamen de istoc controversiam movent Chymici: qui contra Peripateticos contendunt, metalla, aliáque fossilia etiam animam habere, quâ vivant. Rationes eorum: Quia vim habeant longum in tempus sese conservandi; & operentur varia. Omnia metalla, & lapides vivere, etiam docet Campanella. Ac Thales quidem, ut Laërtius ait, πρῶτος τοῖς ἀψύχοις μεταδιδόναι ψυχὰς λέγεται, τεκμαιρόμενος ἐκ τῆς λίθου τῆς μαγνήτιδος, καὶ τοῦ ἠλέκτρου· *primus inanimis dicitur tribuisse animas, conjecturâ captâ ex magnete lapide, & electro.* Sed invictum est Peripateticorum argumentum, si animam habeant vegetativam, etiam habere instrumenta organica, quibus nutriantur, ac generent simile. At neutrum dici potest. Nam augentur quidem; verùm non sicut plantæ, & animalia. In his enim particulis singulis, à calore intus calefactis nova additur materies, quæ in poros recepta, corpori agglutinatur, ut propterea majori spatio sit opus; prout diximus lib. III, cap. XXI. Metalla autem fossiliaque crescunt appositione externâ, non mutato interiùs eo, cui quid apponitur, sed illo, quod exteriùs attrahitur, agglutinato, similémque in substantiam converso vi ejus, cui illud apponitur. Præterea fossilia carent semine, nec unum ex altero nascitur; sed, venâ excoctâ persistit esse, quale erat citra spem novæ, ut sic dicam, frugis.

Nec

Nec desunt tamen qui adamanti existiment vim inesse γεννητικήν [1]. Quippe Franciscus Rueus, Medicus Insulanus, lib. I de Gemmis, cap. I, illustre ejus rei exemplum adfert, his verbis: *Relatum mihi jampridem est à Domina quadam fide digna, quod Domina Heverensis è Luxenburgorum illustri genere oriunda, duos habeat, servetque hæreditarios adamantes; qui alios crebrò, tanto naturæ miraculo, ut, eos quicunque statis temporibus intueantur, συγγενῆ, id est, congenerem sibi prolem eniti, palam judicent.* Subjicit deinde caussam, quàm arcessit à vi cœlesti adamanti insinuatæ. Atque addit: *Ne justo plus admiretur quispiam, auctor est Theophrastus, esse lapides, qui pariant.* Eandem ex Rubeo historiam refert Anselmus Boëthius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. III. Sed de fide ambigere videtur. Nec dissimulare possim, & mihi esse suspectam. Quod verò ad Theophrastum attinet, quod lapides minuti reperiantur prope grandiores; id esse arbitror, non quia majores sint eos enixi, sed ab exhalationibus terræ, unde post priores editos exoriantur novi: ut propterea caussæ nihil sit, cur fossilibus tribuamus generandi facultatem, vegetativæ animæ perfectionem.

[1] gignendi.

Nec tamen cum eo contendere velim, qui quadruplicem esse animam dicat: unam, quæ qualemcumque vitalem vim largiatur, alteram, quæ nutrimentum præstet, & generandi facultatem: tertiam à qua fuerit sensus, & motus: quartam eorum, qui ratione utantur: Quomodo vita latius patebit vi nutriendi & generandi; vis generandi latiùs sensu & motu, hæc ratione: & primum secundo, secundum tertio, hoc quarto continebitur. Hæc sententia etiam Thaleti placuit; ut qui vivere dixerit metalla, ac lapides: de quo paulò antè locum ex Laërtio adduximus. Et sanè magnes, ac succinum, ut cætera mittam, videntur exposcere ut vim aliquam iis tribuamus vitalem; non tamen qualis est plantarum, sed vitæ multo imperfectioris, idque ob animam ignobiliorem, & inferioris ordinis.

Quod si displicet hanc vim formatricem vocare animam, cùm fossilium caussa efficiens bifariam attendatur, vel de tempore, quo esse cœperunt cum mundo, vel quo nunc fiunt, spiritum possis dicere: idque propterea, quia divinus Moses initio, operis sui, ut duplicem statuit materiam rerum, terram, & aquam: ita duplicem ponit efficientem, spiritum, unde motus, & lucem, unde calor. Hæc omnia primo die simplicia fuerunt, sed sequentibus diebus compositio rerum facta est. Tum igitur terra quidem, & aqua discreta fuere, sed ita ut terra aquæ, aqua terris misceretur, & spiritus ille creatus, qui super aquas ferebatur, lux item, sive ignis portio impurior (purior enim astris cessit) terræ, & aquæ mixtæ insinuaretur, rebusque ita inderetur facultas, qua primis qualitatibus, quæ alioqui æternum segnes & otiosæ fuissent in actum deductis, novæ nascerentur rerum formæ, ac species.

Et sanè valde eò inclinat animus, ut à Mose per spiritum Dei, aquis incubantem, non quidem intelligatur tertia Sacrosanctæ Trinitatis persona; sed spiritus primo die à Trinitate creatus, ac postea etiam fossilibus, atque aliis, quæ inanima dicuntur, inditus, ut vehiculum foret facultatis motricis, cumque luce, caloris vehiculo, caussa esset, per quam species quidem rerum conservantur, nova autem individua generantur. Fossiliumque generatio seu origo, prout nunc consideratur, ab ignibus erit subterraneis; nos etiam suprà lib. II, cap. LXIII. Sed Cæsar Scaliger Exercitat. CXLI, sect. II, non dubitabat metalla vocare terram aqueam, quòd gemmæ, metallaque, diuturnâ concoctione tenuiora & densiora fiunt, propter humorem admodum terreo mixtum. Idem p. 539: In metallis viscìditas continet partes; ac siccitas est in actu, humiditas in potentia. Siccitas vero ab igni, & terra. De efficiente caussa hæc dicta sunto.

CAPUT II.

De Fossilium materie. Prædominari in aliis terram, in aliis aquam, utrumque ab aere & igne temperari. Examinantur Chymicorum principia sal, sulphur, & Mercurius. Sal agnoscitur omnibus perfectè mixtis, sed is compositus. Solvatur aurum, & adamas. De humore lapidescente, & corpore patiente poroso. Etiam ligna, quin aquam in lapides converti. Vis assimilandi.

MAteries perfectè mixtorum ejusmodi, (sive inanima visum dicere, sive eo modo animata, quo proximè diximus) elementa quidem sunt: sed prædominante in aliis terrâ, in aliis aquâ. Terrâ constare, liquet ex gravitate, & soliditate. Sed terra in pulverem abiret, nisi humor pinguis & unctuosus conglutinaret partes. Ab hoc igitur est, quòd fossile omne sit corpus continuum. Cæterum ut essent corpora perfectè mixta, (qualia esse ex duratione videmus) necesse fuit, ut utriusque huic elementi qualitates frangerentur ab elementis contrariis, puta aëre, & igni.

Chymici tamen abeunt ab iis quæ de fossilium materia diximus. Volunt enim ea, imò & alia omnia, constare è tribus istis, sale, sulfure, & Mercurio. Atque hoc eò adstruunt, quod arte, ut vocant, Spagiricâ, salem manifestè deprehendamus, item aliquid aquei vaporis simile, quod Mercurium appellant, ac præterea cognatum quid sulfuri, quo noster ignis alatur. Nec negamus, salem cunctis inesse corporibus: unde & corporibus ustis cineres sunt salsi, & quod inde fit lixivium. De sulfure, & Mercurio non æquè liquet. Sed ut hoc quoque iis concedamus, nihil illa derogant Peripateticorum sententiæ. Siquidem hæc simplicia corpora non sunt, sed ipsa etiam in elementa resolvuntur. Nam in sale eorum, etiam purissimo,

mo, aqua inest, & terreum quiddam, ac combustibile. Etiam in eorum sulfure, quod flammam concipit, naturæ est igneæ: quod non concipit, id ab aliis est elementis.

Accedit quod neque aurum, neque adamantem facile in tria ista possunt resolvere. Cùm verò aurum se solvere ajunt, non tam in tria hæc principia resolvunt, quam ab adjunctis auro materiis separant.

A materiæ etiam conditione, nec sola tamen provenit, quod ligna, animantium corpora, resque aliæ, in aquas quasdam dejecta, non modò crustâ obducuntur lapideâ, sed interius etiam in lapidem convertuntur: ubi ostensum nobis lib. II hujus operis, cap. LXXI, & Anselmo Boëtio lib. II de Lapidd. & Gemmis, cap. CCC. Duo hic attendere imprimis oportet; agens, & patiens. Agens est humor lapidescens. Patiens est corpus porosum, perque poros admittens lapidescentem humorem. Humor lapidescendi ab eo vim habet quod vel deferat terram tenacem, sive argillaceam. Vel quòd per saxa decurrens minutum aliquid assiduè abradat. Hujusmodi humor debet esse subtilis, & acutus ut facilius penetret, per tenuissimos etiam poros. Postquam verò à corpore poroso in intima est receptus, ibi conquiescit, ac frigore congelatur, & concrescit.

Atque hæc duo quidem præstant, ut omnes oppleantur pori, ac quicquid (ut in animantium corporibus) concavum est. Sed præterea opus, ut quod erat, & quod non erat, coagulentur: item ut quod erat assimiletur illi, quod extrinsecus accessit. De priori facile accessero Theophrasto Paracelso, qui hoc esse censet à spiritu salis. Omnia enim corpora salem continent: spiritusque ejus non partes modò universas permeat, sed etiam coagulat: Unde verò sit assimilandi vis, non adeò facile dictu: ac multùm metuo, ne & hæc inter occultas debeat qualitates referri.

Nec solùm aquæ sunt, quibus injecta in lapides convertuntur: sed & aquæ, quæ ipsæ in alveo suo lapidescunt. Caussam cognoscere obscurum non est, partim ex iis, quæ proximè de insectorum immutatione attuli; partim quæ paucis de eo dixi lib. II, cap. LXXI. Optandum verò ut exstaret liber Theophrasti, quem scripsit de iis quæ in lapidem convertuntur, unde non pauca meliùs sciremus.

Ossa in terra nasci inque lapides transire narrat è Theophrasto Plinius. Georgius Agricola testatur in agro Lunæburgensi ossa esse nata belluarum marinarum, inque lapides conversa. Ac narrat Goropius Becanus in tertio Beccesélenorum [1], qui Niloscopium inscribitur, ut Nicolaus Rokokius frequens apud Antverpienses civium magister, dum aquis hauriendis puteum fieri curat domi suæ, erui viderit, ossa saxea ingentia, maximis balenarum ossibus æqualia. Ex hujusmodi colligi solet mare aliquando iis locis fuisse. Quomodo Herodotus è conchyliis colligit Ægyptum accrevisse ex Nili alluvione. Cui Aristoteles subscribit in primo Meteorologicôn, & Plutarchus in Osiride. Sed Goropius multus est in hac sententia refellenda. Contendit autem à cælo præparari aptarique materiam, ut idonea sit formæ recipiendæ: secundariæ vero efficaciæ esse, qualitates materiæ, quas primas dicimus. Sed si vita conferatur, ut in muribus, aut vermibus è limo genitis, materiæ à cælo præparatis vitam infundi à spiritu illo, qui toti orbi permiscetur, sive Deum ἀμέσως [1] id præstare voles, sive per intelligentiam unam, pluresve, sive aliter. Ergo ubi idoneus est humor, qui vitam recipiat, eam infundi; fierique vivum pisciculum cum testa sua: sin liquor non sit idoneus vitæ recipiendæ, testam solum non pisciculum procreari. Sic latomum Antverpiensem vivum busonem reperisse in medio marmore. Nempe & locus & materies fuêre idonea recipiendæ vitæ. At non fuit materies idonea in lapide, quem in Anglia vidit Becanus. Eum è summis montibus excisum, ait [2] percam ad vivum expressisse, ne minimâ quidem lineolâ ad perfectionem desideratâ. Etiam refert vidisse se *in marmore cæruleo solidissimo pectinem, & ipsius sedem, ita affabre delineatam, ut nihil ars simile posse videretur.* Pluraque ejus generis inibi adducit. Atque ex his colligit, nihil magnopere mirandum esse, si in summis montibus testæ inveniantur, præsertim ubi *salsugo aliqua est, marinæ salsugini compar.* Hoc fieri in Ægypto, non salsuginis modo, sed nitri etiam ferace: quæ ambo idonea conchyliis generandis. In Belgica quoque & aliis in locis, attendere jubet, quomodo Oceanus per meatus subterraneos liquorem salsum exsudet, imò is attrahatur etiam ab arenis subterraneis. Liquor enim ille facilè induit formas viventium, vitam etiam habiturus, si succus fuerit idoneus ad vivi generationem; quemadmodum diximus.

[1] immediatè.

[2] pag. 237.

[1] pag. 242.

CAPUT III.

De divisione fossilium in metalla, lapides, succos, terras; ac particulatim actum de ortu & natura terrarum, de cretis, marga, calce, gypso, ochra, terra Samia, Cimolia, Lemnia, pnigitide, ampelitide, porcellana, &c.

NUnc ad divisionem mixtorum inanimorum venio; ea duûm sunt generum: quorum præcipua sunt metalla: cætera generali fossilium nomine etiam ab Aristotele comprehenduntur lib. III Meteorolog. cap. ult. Δύο μὲν αἱ ἀναθυμιάσεις, ἡ μὲν ἀτμιδώδης, ἡ δὲ καπνώδης, ὥς φαμεν εἰσί. δύο δὲ καὶ τὰ εἴδη τῶν ἐν τῇ γῇ γινομένων τὰ μὲν ὀρυκτὰ πάντα, τὰ δὲ μεταλλευτά. *Duæ quidem exhalationes sunt, una vapida, altera fumida, ut diximus: ac duo similiter genera sunt eorum, quæ in terra generantur, nempe alia quidem fossilia, alia autem metallica.*

Fossilium igitur vocabulo ab Aristotele continentur

tinentur terræ, lapides, & ſucci. Quare perfecte mixta inanima ad quatuor genera revocentur: metalla, ut ſunt aurum, argentum: terras, quales calx, creta: lapides, ut ſunt ſmaragdus, magnes: ſuccos, quales ſal, & ſulphur. Nec enim adſentiendum Fallopio, qui de foſſilibus, cap. VI, ſuccos negat diſtinctum conſtituere foſſilium genus. Omnino enim ex natura ac definitione diverſa, liquet ſpecie differre à foſſilium cæteris.

De variis adeo generibus ordine deinceps loquar. Sed primitus de utilitate præterire eſt animus, quia ſeorſum poſtea de uſu in cibo, medicina, veſtibus, & reliqua vita, agetur. Hoc tempore igitur, ſolùm quaſi manuductionem præmittam de vocabulis ipſis; deque iis, quæ originem, ac alia, extra uſum, ſpectent. Nec illa de vocabulis doctrina inutilis eſt exiſtimanda. Quamquam enim Galenus ſcribat, non nomina, ſed curationem, ſpectari oportere: idem tamen non uno loco prædicat notitiam nominum, & Hippocratem laudat, quòd utatur vocabulis vulgo obtinentibus: culpat autem Archigenem, quòd nova effingat vocabula. Mitto, quòd nomina quædam ambigua ſint: ut niſi ὁμωνυμία tollatur, proclivis planè ſit error.

Initium verò faciemus à terris, tanquam terræ, unde effodiuntur, ſimilioribus: quæ & cauſſa eſt, cur generali nomine *terræ* appellentur. Interim foſſiles hæ, ſive, ut vocant, minerales terræ differunt à terra vulgo ſic dicta, colore, odore, ſapore, variiſque uſibus ac effectis: ut ſingulari jure *terræ* nomen ſibi vindicent. Diſcriminis cauſſa malunt aliqui vocare terras pretioſas, etſi aliquæ tam pretioſum nomen parum mereantur, niſi quod aliquo ſaltem pretio emtoribus conſtent.

Ex hiſce terris aliæ quidem proprium habent nomen; aliæ verò terræ nomen retinent, vel loci nomen, aliudve, additur diſtinctionis cauſſa. Prioris generis eſt creta, ab inſula Creta id nominis adepta: quo ex vicina inſula Cimolo, Cycladum una, apportabatur: inde autem alias in terras. Quàm varia ſint cretæ genera, Theophraſtus dicet libro περὶ λίθων, ac item Plinius. Adi & Hieronymum Mercurialem lib. III Var. Lect. cap. XXI.

Præterea proprium habet nomen marga, terra itidem candida: ſed pinguis ſpiſſaque, ac adeò fluida, ut ſimilis videatur oſſium medullis.

Item calx, quæ terra eſt ſiccior, & accenditur aquâ, exſtinguitur oleo.

Præterea gypſus, cognata res calci ac cretæ. Nec ſolum effoditur è terra: ſed etiam excoquitur è lapide, unde fortaſſe nomen: nempe à γῆ, terra, & ἕψω, *coquo*.

Adhæc ſil, ſive ἄχρα, ex eo dicta, quia ſit ὠχρὰ, ſive lutei coloris. Eſtque vel nativa, vel factitia. Nativa, ſive foſſilis variis ex locis deferebatur olim, ſed optima ex Attica: uti nunc ex Dacia, & Hungaria. Factitia ſit ex plumbo aduſto, ubi exſtinctum aceto.

Poſterioris generis terræ nomen hoc generale retinent; ſed diſtinctionis cauſſâ à loco, vel aliunde, vocabulo appoſito. A loco vocamus terram Samiam, Cimoliam, Lemniam. E Samia vaſa fiebant inde dicta Samia; quæ Plinius lib. XXXV, ait ſuâ etiamnum ætate laudata fuiſſe in eſculentis. Continet hæc terra κολλύριον, & ἀστέρα, qui collyrio glutinoſior. Cimolia terra, quæ ſit, ante diximus. Lemnia terra erat triplex, ut eſt apud Galenum in IX de Simplicibus Medicaminibus. Primum genus dicebatur ſigillum Lemnium, vel terra ſigillata. Alterum eſt rubrica, qua utebantur fabri lignarii. Tertium, ob vim abſtergendi, in uſu erat fullonibus. Et lib. de theriaca ad Piſonem ait primum genus rectiùs vocari terram ſigillatam, vel Lemniam σφραγῖδα, ac ſecundo generi, rubricæ relinquatur. Plinius tamen hæc genera diverſa non diſtinxit, ac propterea culpari meruit à Nicolao Leoniceno, lib. de Plinii erroribus [a]. Hodie quoque terra Lemnia, eaque ſigillata adfertur, ſed dilutiori colore, quàm olim erat, cum obſignarent eam Dianæ ſacerdotes. In cauſſa eſt, quòd hi admiſcerent ſanguinem capræ, quam Dianæ immolabant. Nec dubitavit Galenus Lemnum petere, ut miſturæ ejus modum cognoſceret coram.

[a] pag. 12.

Nec ſemper nomen appoſitum eſt à loco. Siquidem & πνιγῖτις γῆ [a] memoratur Dioſcoridi lib. V, cap. CLXXVII; Plinio lib. XXXVII, cap. XVI, ubi vitioſè vulgo *pigitis*: item Oribaſio, qui colore ait nigram, Eretriæ ſimilem. Videtur ex eo eſſe nomen, quod naſcatur in terra πνιγηρῇ, ſive æſtuoſâ, ſuoque fervore omnia circum ſuffocante ac ſtrangulante. Nec à loco dicitur ἀμπελῖτις γῆ, vel γῆ φαρμακῖτις: ſed ab uſu, ut dicam, ubi deventum erit ad fructum, quem agricolæ ex foſſilibus capiunt. Eſt verò hæc terra bituminoſa, vel bituminis foſſilis genus. Nec eorum diſplicet ſententia, qui ſic dictos cenſent carbones illos ſixeos, quibus imprimis fabri ferrarii utuntur. Interdum & terræ nomen retinetur, etſi proprium habeat nomen. Uti ſit in ἀργίλλῳ ſive argilla, quæ Columellæ vocatur terra figularis, ac Polluci ſimiliter, γῆ κεραμῖτις.

[a] terra pnigitis.

Terris etiam annumeranda illa Sinenſis, quæ vulgo dicitur *porcellana*: cum tamen ejuſmodi non ſit. Nec enim eſt ex oſtreis conchave marina, quæ Gallis porcellana: ſed è terra foſſili, ſubtili, ac pingui, & igni excocta. Non videntur eam noviſſe antiqui. Cum nulla enim convenit terrarum, de quibus illi egere. Quod *porcellanas* dixere, id profectum inde, quòd putarentur fieri ex oſtreis, aliiſque rebus admixtis, quæ annis centum ſub terris latuiſſent. Atque ita etiam ſcripſit Odoardus Barboſa. Sed nemo nunc dubitat, quin fiant è terræ genere tenuiſſimo: cujus tractandi rationem docent Joannes Conſalvus Mendoza in Hiſtoria Sinæ lib. I, cap. ult. & Hugo Linſchotanus in Deſcriptione Navigationis in Orientem, cap. XXIII. Atque hæc de terris.

CAPUT IV.

De Succorum concretorum ortu & natura. Generatio quadruplex. brevius: Omnes ſucci pingues, vel macri. pingues : *Sulphur quod duplex vel è fodinis vel arte paratum, viride præſtat : bitumen, naphtha flos bituminis, naphtha petræa, camphora, piſſaſphaltus, etiam ſuccinum bituminis eſt genus è terræ cavernis in fundum maris prorumpens, ac in lapidem converſum, gagates nigrum ſuccinum an verè prodat defloratam : ſandaracha, & ſandarace quantum diſtent : arſenicum ſeu auripigmentum naturale, vel factitium. Succi* macri *qui* triplices : vel ex liquore permiſto cum terra, *ut ſal qui itidem duplex, nativus, & factitius. cur aqua marina (unde ſal) citius putreſcat, quam fontana : nitrum ex amaro naſcens ſucco. aphronitrum.* vel ex liquore permiſto cum metallo, *nempe : chryſocolla viridis optima* ✱ *ta, ærugo, ferrugo, cyanum.* aut denique cum utroque : *chalcanthum, ubi ſimul de melanteria, miſy, ſory, chalcitide, horumque ſubjecto lapide eroſo pyrite, deque alumine, ac ſucco recente acri anonymo.* Sed *ſunt & ſucci compoſiti : aqua fortis, halonitrum.*

PRoximus eſt locus ſuccis concretis. Quorum quadruplex eſt generatio. De hoc ſic Agricola lib. III de Ortu & cauſſis ſubterraneorum, cap. XII : *Succi aut gignuntur, cùm calor rem ſiccam immiſcet humidæ, & miſtionem coquit; aut fiunt, cùm aquæ lambunt terram; aut cùm humor concluſus materiam metallicam corrodit; aut ab ipſa vi caloris ex terris exprimuntur.* Inde ſic colligit : *Itaque ſuccus denſatus oritur ex ſucco liquido, quem vel calor, vel frigus coëgit, denſavitque.* Mox etiam exponit, quomodo idem ſuccus diſſolvatur : *Sed quem calor exſiccavit, eum ignis redigit in pulverem, humor verò diſſolvit. Verùm non aqua calida, vel frigida, quoſdam ſuccos concretos diſſolvit; ſed aër etiam humidior : at quem ſuccum frigus compegit, eum ignis & aqua calida diſſolvit.*

Atque hæc univerſe pertinent ad materiem & cauſſam efficientem. Quod vero tanta ſit diverſitas ſuccorum, id provenit à varietate materiæ. Quod idem Agricola his inibi verbis exponit : *Salſus autem ſuccus condenſatur in ſalem; amarus in nitrum; adſtringens, & calidus, alter in alumen, alter in atramentum ſutorium.* Et paullo pòſt : *Ex ſucco adſtringente etiam fit ſory, chalcitis, miſy. Quod flos eſſe videtur atramenti ſutorii, ut ſoryos melanteria quædam.* Agit deinde de ſulfure, & bitumine. Ac capite de chryſocolla, & aliis ſuccis, qui *colores* vocantur.

Tam varia genera lib. III ejuſce operis, cap. XIX, revocat ad duo genera. Vel enim ſucci ſunt pingues, vel macri. Quorum ille facilè ignem concipit : hic non item etſi in ignem ſolvatur.

Prioris generis ſunt, θεῖον, ſive ſulphur, ἄσφαλτος, ſive bitumen, σανδαράχη, quæ Latinis quoque ſandaraca, & ἀρσενικὸν, ſive auripigmentum.

Sulfur dicitur, quaſi ὅλον πῦρ, ut dictum lib. IV, cap. XCVI. Eſt verò pinguedo terræ excocta calore igneo ad indurationem. Nimirum duo hic concurrunt, copia pinguedinis, & ignis. Ea ambo in cauſſa ſunt, cur facilè inardeſcat, etiam in aquis ferventibus. Quod autem ſebum, licet pinguius ſit, non tam facile ignem concipiat, ex eo eſt quòd idem ſulfure ſit frigidius.

Sulfur vel eſt è fodinis, vel paratur arte, idque variè. Foſſile vocatur *vivum*, Græcis ἄπυρον, quod Celſus reddit *non expertum ignem.* Imprimis commendatur, quod viride eſt, ac pellucidum.

Ad bitumen refer naphtham, Babylonio vocabulo ſic vocatam. Verè flos eſt bituminis, omnique bitumine efficacior. Etiam Μηδείας ἔλαιον, vel φάρμακον dicitur, quia Medea hoc inunxerit munus, quod miſit Glaucæ Creontis filiæ : ut etiam eſt apud Plinium lib. II, cap. CV de naphtha : *Ita ferunt à Medea pellicem crematam, poſtquam ſacrificatura ad aras acceſſerat, coronâ igne raptâ.*

Eſt & naphtha petræa, quæ effluit ex ſaxis : unde dicitur πετρέλαιον, ſive petræ oleum. Bituminis quoque genus eſt κάφυρα, quod Arabibus כאפר caphur, ab oblinendo, quod Hebræis *caphur.* Schindlerus in Lexico : *Camphora, ſpecies bituminis, materia glutinoſa, qua aliquid oblinitur, teriturque.* Sed Cæſar Scaliger Exercitat. CIV, ſect. VIII, falli ait qui bitumen eſſe arbitrantur. Quippe eſſe lachrymam ſive bitumen arboris. Et placuit idem Matthiolo in lib. I Dioſcoridis, cap. LXXV. Ac præivit Aëtius libro de alimentorum facultatibus : ubi ait, eſſe gummi arboris Indicæ. Sed proprietates camphoræ conſideranti obſcurum eſſe nequit, bituminis genus eſſe. Quæ opinio eſt in foſſilium argumento eminentiſſimi Georgii Agricolæ : atque eum etiam ſequitur Ioannes Gorræus Pariſienſis in eruditiſſimis Definitionibus Medicis.

Bituminis quoque genus eſt πισάσφαλτος : atque ita vocatur, quia picem, & bitumen redolet, ut eſt apud Dioſcoridem.

Item genus ejuſdem eſt ſuccinum, quod vulgo *ambram* dicunt voce Arabicâ, & Gallis etiam uſitatâ. Græci antiqui vocarunt *electrum*, voce ambiguâ, cum & electrum ſit metalli mixti genus. Complures idem, ac ſuccinum, Lyncurium eſſe arbitrantur. Sed hoc eſt genus hyacinthi, tam ſimile ſuccino, ut ſolo viſu nequeas diſcernere : ac propterea opus ſit attendere etiam ad duritiem, & an paleam trahat. Cardanus lib. III de rerum Varietate, cap. XV refert, in Septentrionali Oceano naſci è phocarum ſpuma litori & ſcopulis alliſa. Sed ſi è ſpuma piſcium ſit, cauſſa non eſt, cur è phocarum duntaxat, non quorumvis cetorum ſpuma, naſci credamus. Equidem iis malim

lim accedere, qui ortum ejus ab arboribus arcessunt. Convenit hoc cum antiquissimis poëtarum fabulis, qui ajunt esse lachrymas Phaëtontiadum, quæ in populos fuerint conversæ. Convenit cum Aristotele, qui putavit esse arboris cujusdam lachrymam. Ac similia legere est apud Dioscoridem, Plinium, Tacitum; etiam Atalaricum, Gothorum regem epistolâ ad Hestos, quam reperire apud Georgium Fabricium Commentario in Poëtas Christianos [a], ubi inter alia; *Hoc quodam Cornelio describente legitur, in interioribus insulis Oceani, ex arboris succo defluens (unde & succinum dicitur) paullatim Solis ardore coalescere. Fit enim sudatile metallum.* Ubi laxè adeo metallum usurpat, ut succos concretos, & lapides comprehendat. Nec per *Cornelium quendam alium*, quam Cornelium intelligit Tacitum: quem fortasse non alio elogio dignatur, quia apud veteres Christianos mendacissimus audivit. Præterea convenit cum Paulo Ægineta, qui credebat esse succum albæ populi. Convenit cum Mithridatis opinione, qui censebat esse ex cedrino arborum genere. Firmat quoque hanc sententiam, quòd in succino, dum perspicuum est, videre sit araneas, aliaque insecta. Ut non absurde dici possit cum succo arboris ea animalcula decidisse.

[a] pag. 128.

Dixeris, arbores non nasci in mari, unde succinum petitur. Sed enim plurimis in locis, ubi nunc est mare, ibi olim fuere arbores: atque ubi nunc tellus, ibi olim mare. Quod multis indiciis cognoscere est in Belgica nostra.

Sed licet hæc non absurdè dicantur; non possum tamen admittere hypothesim tam incertam, &, ut puto, falsam, iis in locis, unde succinum petimus, in tanto veterum silentio, aliquando stetisse arbores bituminosas, unde tum succus ille in terras profluxerit, atque iis locis mari obrutis, post tot secula inde succinum superesse hodiéque, ac, ut videtur, semper futurum. Quocirca multò magis eam in sententiam propendeo, succinum nasci ex oleo fundi bituminoso, quod, à terræ spiritu, per poros producatur foras, terrâque exclusum, salsugine maris concrescat, ac congeletur. De animalculis verò quid si dicamus, ea esse nata in terræ cavernis, & unà cùm bituminoso oleo è terris prorumpere in fundum maris? Saltem esse bituminis genus, non dubitandum. Nam & doctissimus Georgius Agricola, nec in Fossilium argumento satis laudatus, clarè pronunciat, observatum sibi, succinum omnes habere bituminis proprietates; ut aliud videri non possit, quàm esse bituminis genus in lapidem conversum. Atque in hoc etiam Agricolæ subscribit Gorræus in pererudito Medicarum Definitionum opere. Et quàm manifestè indicio est, quòd, ubi ignem admoveris, ardebit. Imò unde, nisi à bituminosa, ac sulfurea natura fit, quòd, sicut magnes ferrum, & chalybem attrahit, sic succinum, si affrictum calefiat, attrahat paleas, plumas, aliáque id genus levia: unde & Græci ἅρπαγα [a] nominarunt. Ac placet Libavii sententia, id provenire à spiritibus, quos ex ejusmodi materia emittit calidos, pingues, ac glutinosos.

[a] rapacem, harpagem.

Plura de hoc argumento addere non est animus. Sed non abs re fuerit videre etiam Anselmum Boëtium de Lapidd. & Gemmis, cap. CLIX: ubi inter alia agit de triplici genere succini, & quatuor ejus differentiis. Præterea adi Andreæ Libavii de Succino historiam, & Andreæ Aurifabri de Succino libellum, qui subditur tomo IV Consiliorum Joannis Cratonis à Crafftheim, Medici Cæsarei: item subjectum carmen Danielis Hermanni Borussi de rana, & lacerto, succino Prussiaco insitis. Quo eruditè de succino, & caussa istiusmodi, in succino animantium, disseritur. Vide Atalarici epistolam de succino apud Georg. Fabricium Comment. in Poëtas Christ. p. 128. Necnon de bitumine, naptha, succino &c. Philandrum ad Vitruvium VIII, III, p. 324, 325.

Succini etiam genus est gagates, Germanis *swarten agstein*: sic dictus à Gage amne Lyciæ, ac videtur esse nigrum succinum exustum, & induratum. Sanè instar succini, si attritu calefeceris, paleas attrahit. Interim odorem graviorem spirat, quia magis est sulfureus. Multis ajunt experimentis comprobatum, gagaten esse virginitatis servatæ, vel amissæ indicem. Nam si virgo sit, quæ pulverem ejus biberit, non adigi ad lotium reddendum: secus esse, si fuerit corrupta. Habes quoque apud Anselmum Boëtium, Medicum Cæsareum in secundo de Lapidibus cap. CLXV. Puto, non inutilem esse errorem, si lasciviores illæ persuasum habeant, posse lapidum virtute occulta, in notitiam eorum veniri, quæ occultè committunt.

De sulfure, & bitumine dictum. Supersunt sandaracha, & ἀρσενικόν. Σανδαράχη longè aliud est ac σανδαράκη. Quæ idem est ac κήρινθος; nempe apum, dum operantur cibus: ut est apud Aristotelem Hist. Animal. lib. IX, cap. X; & Plinium lib. XI, cap. VII. Σανδαράχη autem est succus concretus, ac terreus, atque ubi tritus & ustus, sulphur olens. Et fere in iisdem provenit metallis, ac ἀρσενικὸν sive auripigmentum, sed hoc pinguius. Est verò auripigmentum, vel naturale, vel factitium. Naturale triplex, unum cæteris præstantius aurei coloris, constans multis tenuibus crustis squamatim compactis, quod finditur instar lapidis specularis: Alterum proximæ bonitatis, magis aurei coloris, sed solutum pulveris instar. Tertium prioribus vilius, colore accedens ad sandaracham, ac glebæ simile. Factitium ex crustis auripigmenti fossilis fit, adjecto sale fossili, & una cocto.

Atque hæc de succis concretis pinguibus. Macri ab Agricola [a] triplices statuuntur, idque pro tribus rebus, unde oriuntur: *Nascuntur enim ex liquore permisto aut cum terra, aut cum metallo, aut cum misto. Primi generis sunt sal & nitrum: secundi chrysocolla, ærugo, ferrugo, caruleum: tertii*

[a] De natura fossilium lib. 1, cap. 19.

tertii atramentum sutorium, *alumen*, *succus acris, qui caret nomine. Illa duo gignit pyrites, qui in mistorum numero est habendus: hunc cadmia.* Ordine aliquid de singulis dicemus.

Sal Aristoteli est species terræ; convenientius tamen ad succos referas: ut ostendit generatio. Nam aqua salsam lambens terram salsa & ipsa redditur, caloréque indurata convertitur in salem.

Sal vel nativus est, vel factitius. Nativus vel in terra, vel in aqua nascitur. Estque succus terræ, qui à calore terræ subterraneo salsedinem contrahit: is in salem abit, si causæ adfuerint, per quas congeletur. Sin major fuerit calor, non sal gignitur, sed nitrum, quia is succus amarescit vi caloris: ut à Galeno ostensum in opere de simplicium facultatibus. Ideoque in Ægypto, & salis, & nitri copia est. Sal sub arenis ad Pelusium effoditur, ut Plinius auctor. Etiam in arenis, inque montibus Ægyptiis nitrum gignitur. Eoque solent lintea expurgari, uti apud nos lixivio. Etiam in Hispaniæ agro Toletano lacus est, è quo nitrum conficitur copiosum: nempe à calore minore fuit humor ejus salsus: nunc, quia à majore calore est adustus, nitrum inde componitur. Ut valde eos fugiat ratio, qui ubicumque sal, nitrumque est, ibi olim fuisse Oceanum colligunt. Contra quam opinionem fusè in Niloscopio disputat Goropius [1]. Nativus itaque sal, aut è montibus cæditur, vel sub terris effoditur, vel sub arenis concrescit: ut qui iccirco ἀμμωνιακὸς vocatur. Nisi nomen ab Ammonia regione, ubi delubrum Jovis Ammonis, hoc est, Chami, sive Chamonis, filii Noachi: de quo satis dictum lib. II, cap. XI. aut, inquam, nativus sal in fontibus, fluviis, vel lacubus gignitur.

[1] pag. 242, & seq.

Imò & in mari circa scopulos concrescit, vocaturque ἁλὸς ἄχνη, *salis spuma*: ut est apud Dioscoridem. Factitius fit sæpius ex aqua marina: quandoque etiam ex salso fonte, ut apud Burdigalenses, & Burgundos. Apud Tacitum quoque in XIII Annalium legimus ex amne Hermunduros, & Cattos interfluente salem fieri, *undâ super ardentem arborum struem fusâ, contrariis inter se elementis, igne atque aquis concretum.* Imò etiam ex puteali aqua coquitur, vel sui generis lixivio.

Philoponus, & Olympiodorus falluntur, cùm ajunt, salem, etsi calore sit concretus, non tamen solvi frigore. Rationem adferunt, quia non solo sit calore concretus, sed etiam sicco. Nam perperam siccitati tribuunt actionem: nec controversia caret, quod ajunt calore concreta, dissolvi frigore. Qua de re vide, quæ disserit Cæsar Scaliger in secundum eorum de Plantis librorum, qui male Aristoteli tribuuntur [2].

[2] pag. 93. edit. Crisp.

Mirum verò cùm sal carnibus adspersus eas conservet; aquam tamen marinam, quæ salsa est, atque unde sal gignitur, celerius si vase concludatur, putrescere quam fluvialem. Sed in caussa est, quod mare, utrumque salsum, multa habeat excrementa, tum à piscium excrementis & cadaveribus: tum aliunde. Ab his se continuâ agitatione purgat, quod aqua ejus facere nequit, si vasi includatur. Quam rationem adducit Argenterius in Artem Galeni cap. LXXXIX. Addit alteram Fromundus [3], quòd halitus novi semper ac recentes ex bituminoso salsoque fundo se attollentes, arceant putredinem. Atque hoc facile ex iis intelligitur, quæ de maris salsedine suo loco diximus. Sal distinguit Varro in fossitium, & maritimum lib. I de R. R. cap. VII. De eo quoque Philander ad Vitruvium lib. VIII, III, pag. 326. B.

[3] lib. 5 Meteorolog. cap. 1. art. 4.

Hactenus de sale: sequitur de nitro, quod ex amaro succo provenire dicebamus. Hoc salis instar vel nativum est, vel factitium. Ad nitrum refer & ἀφρόνιτρον, q. d. spumam nitri. Item νίτρον βερενίκιον, quod ita videtur dictum à Berenice Troglodytarum oppido. Videtur Gorræo idem esse, ac quod Plinius Ægyptium, Galeno ἐν τῷ περὶ εὐπορίστων vocatur Alexandrinum. Nempe quia è regione Troglodytica in Ægyptum Alexandriam, inde reliquum in orbem deferretur. Sed rectè Gorræus abit à Pandectarum auctore, qui, vicinitate soni deceptus, putabat idem esse Berenicium, & quod vulgo *vernicem* dicimus.

Vidimus de macris succis primi ordinis, qui est ex liquore permisto cum terra. Alter ordo est liquoris permisti cum metallo. Quò referebamus chrysocollam, æruginem, ferruginem, & cæruleum. Χρυσοκόλλα significat auri gluten; Belgis *Berch groen*. Sic dixere quia aurum auro conglutinet, uti & argentum argento. Nativæ color viridis est, unde & Belgicum nomen, quod diximus. Sed viriditas ea interdum ad illam Smaragdi accedit. Estque hujusmodi chrysocolla notæ optimæ. Vilis illa, cui dilutior viriditas. Medii loci est, si is color medio se modo habet. Factitiæ color, qualis ervi: unde Græcis vocatur ὀροβίτης. Quomodo ea pararetur Plinius dicet. Qui & refert [4] Neronem Cæsarem chrysocollâ stravisse arenam Circi, cùm aurigaturus esset panno concolori.

[4] lib. 33, cap. 5.

Ærugo est succus concretus è liquore admodum acido, atque æs erodente, eoque misto cum ære. In Cypriorum metallis ærariis gigni, apud Dioscoridem legas.

Ferrugo est à ferro humore contacto: sed raro intra terram invenias.

Cæruleum succus est, quem Græci similiter κυανὸν appellant. Fit ex humore admodum salso, & acido, metallicam materiem corrodente: Itaque sapore est acri, & aliquantum adstringente. Plurimùm verò ita fit, ut eidem glebæ adhærescant chrysocolla, & cæruleum. Nec in ærariis modò, sed etiam argentariis, & aurariis fodinis invenitur. Ac vel per se reperitur, vel à materia metallica opus est abradi. Ac fere arenæ est simile, cujus caussa est à ma-

gno

magno calore: ut ait Agricola lib. III de Ortu Subterraneorum, cap. XIII. Nec solum fossile est, sed etiam factitium, quod variis fit modis. Vidimus de succis macris secundi ordinis.

Tertii esse ordinis dicebamus chalcanthum sive atramentum sutorium, alumen, & succum acrem ἀνώνυμον.

Χάλκανθος fit ex chalcitide: cumque [1] sory, & melanteria, coloris sint cinerei, vel nigri; chalcitis autem, rubri & aerei; misy lutei, & aurei: chalcanthum contrà nunc candidum est, atque albae violae simile, unde λευκόϊον appellarunt: nunc etiam vel pallidum, vel viride, vel caeruleum. Atque est insuper perspicuum, unde officinae *vitriolum* nominarunt: veteribus ignotum hoc nomen: qui dixere *atramentum sutorium*: ut Celsus & Plinius. Sic vocabant, quia coria eo tingerent veteres. At nostro tempore aliud in usu est coriariis: ferrugo nimirum. Habet chalcanthus figuram stiriarum, cujus caussa est, quod destillando congeletur.

[1] *Agricola in Bermanno cap. 37.*

Ad chalcanthum etiam refer Misy. Nam ejus flos est, ut soryos flos melanteria, sive atramentum metallicum. Porrò & sory & misy succi sunt adstringentes: ac fiunt cum humor pyriten, qui & aerosus, & friabilis est, arroserit. Etiam ex adstringente succo est chalcitis: quae friabilis naturae, & lanugo concreta videatur, secundum Plinium lib. XXXIV, cap. XII. Vbi & legas sub ea misy, & sory contineri. Sed omnino differunt.

Χαλκῖτις aerei est coloris, intercursantibus venis oblongis, & splendentibus: ac nascitur quidem in iisdem metallis, quibus μίσυ, ac σῶρυ: sed medium inter ea est tum loco, tum viribus. Primum enim se offerre solet μίσυ, hinc χαλκῖτις, tum σῶρυ. Tenue μίσυ, crassior χαλκῖτις, crassissimum σῶρυ. Imò & unum in alterum transit. Siquidem Galenus refert, chalcitim, quam triginta annis domi servârat, fuisse in misy conversam.

Alumen Graecis à vi adstringente στυπτηρία dicitur. Estque vel liquidum, vel concretum. Posterius hoc pro figura, ac colore, variat etiam facultate atque usu. Quod alumen Scaiolae vocant, non est alumen; uti & sapor indicio est.

Succus ille acris, quem necdum nomen accepisse ajebam, memoratur Agricolae lib. III de Natura Fossilium, cap. XVIII. Inventus verò Annaebergae, in cuniculo acto in B. Ottonis fossam. durus est, candidus, tantaeque acrimoniae, ut erodat, atque ita necet mures, gryllos, & id genus animantia. Quid mirum verò, cum eum succum gignat cadmia? qui lapis tam acris est, ut exedat operariorum manus ac pedes.

Sunt & succi compositi: ut quam aquam fortem vocant. Hac ad ferri caelaturam utimur. Etiam dissolvit & liquefacit argentum. At aurum nequit dissolvere.

Item in compositis succis est halonitrum, sive pulvis tormentarius. Consit ex carbone, sulfure, & sale petrae.

CAPVT V.

De Metallorum ortu & natura. Nomen. Descriptio. Liquefactum vel emollitum ad pristinam redire duritiem & impressam servare figuram, praestantissima metallorum qualitas. hinc quaestio: Argentum vivum sitne species metalli vel metallorum principium. Elementa esse materiem metallorum, annon etiam sulphur, & argentum vivum. Aurum, argentum, plumbum, aes, ferrum, unde dicta. Romanorum lingua maximè ab Aeolibus. Vnius grani auri tertiam partem, 134 pedum filum inaurare. Negatur Hydaspen, & Tagum aurum vehere. Vncia argenti, ad pedes 3200 se extendit. Plumbum triplex, candidum, nigrum, medium seu bisemuthum. Novem exsurgere metallorum genera, & quae illa. Sed cerussam ex plumbo esse aceti vapore corroso. Aeris usus ferri prior. Aes dilatatum fluitat. extersum citiùs rubiginem contrahit. Cyprium aes arte factum quale. Ferrum ajunt ex immodico argento vivo, & spissiore sulphure constare. Stannum nostrum non esse diversam speciem à plumbo, an etiam à plumbo candido. Electrum, & aurichalcum, non metallorum sunt species sed miscellaneum. Pompholyx, & spodium, recrementa metallorum. Pondus metallorum, & liquidorum.

A succis concretis accedo ad metalla, deinde de fossilibus dicturus: quae duo praecipua sunt fossilium genera; imò sola compluribus memorantur, Metalla dicuntur, quasi μετ' ἄλλα, *post alia.* Plinius lib. XXXIII, cap. VI: *Vbicunque una inventa vena est, non procul invenitur alia, unde metalla Graeci videntur dixisse.* Aliqui censent sic dici, quod, in metallis scrutandis, ut Plinius ait in praefat. lib. XXXIII, *tellurem intus inquirat cura multiplici modo.* Id enim Graecis est μεταλλᾶν. Sed enim melius Eustathius censet hoc verbi proprie dici de scrutantibus metalla: inde τὸ μεταλλᾶν simpliciter sumi pro ἐρευνᾶν, ζητεῖν [1], atque etiam dici de iis, qui interrogando aliquid exquirunt: ut apud Homerum loco non uno.

[1] *indagare, quaerere.*

Cùm verò μέταλλον nunc sumatur pro eo, quod è venis terrae effoditur, nunc pro loco, unde effoditur, ut dictum, cum de minera paullo antè ageremus: priori nunc modò accipitur. Itaque Georgio Agricolae lib. I de natura fossilium, cap. XXI, *metallum est corpus fossile naturà vel liquidum, vel durum quidem, sed quod ignis liquescit calore; attamen refrigeratum rursus ad duritiem revocatur, propriamque formam.* Vbi liquidum additur, ne excludatur argentum vivum: quippe naturà fluidum. Additur deinde & altera conditio, quam etiam Fallopius requirit. Cui sic definitur lib. de Fossilibus, cap. X: *Metallum est corpus fossile, durum, igne liquabile, & in sua natura consistens, & malleo in omnem positionem ductile.* Vbi tres conditiones in considerationem veniunt. Vna, quod naturà

durum sit, quo excluditur argentum vivum, quippe fluidum, instabile, & figuram mutans sponte. Altera est, quod, ubi liquefactum igni, ad priorem redit duritiem, ac naturam. Hoc excluditur lapis, qui liquescit quidem, sed pristinam amittit formam ac dignitatem. Tertia conditio est, quòd ducitur malleo, ac figuram sibi datam servat. Quo ipso etiam videmus, argentum vivum non posse in metallorum numerum referri.

Quærat aliquis, si argento vivo non sit in metallis locus, ad quod genus fossilium debeat referri. Nam fossile esse constat: nec tamen in terris, succis, aut lapidibus habet locum. Dicam, quid de isto videatur. Censeo non quatuor, ut doctissimus Agricola aliique putarunt; sed quinque fossilium genera statui oportere; annumerato nempe argento vivo: cui in doctrinæ ordine proximus ante metalla locus dandus, eò quòd principium sit metallorum. Sanè Chymici id lubentes concesserint: etiam hos secuto Avicenna, & Alberto M. Cujus hæc verba præfatione Metallicorum lib. IV: *Tangemus primò de his, quæ quasi universalia metallorum sunt, sicut pater, & mater; sicut dicunt metaphoricè loquentes auctores Alchimiæ. Sulphur enim est, quasi pater, & argentum vivum mater; quod convenientius dicitur, si sulphur dicatur esse in commixtione metallorum, quasi substantia seminis paterni, & argentum vivum sicut menstruum; quod coagulatur in substantiam embryonum.* Atque idem lib. III ejusdem operis, cap. IV, tradit, hanc esse sententiam Avicennæ tum in Physicis, tum libro de Alchymia ad Hazem, sive Assem Philosophum. Verba ejus de Avicenna sunt: *Dicit in utroque istorum librorum argentum vivum, & sulphur: esse omnium materiam metallorum, Humidum enim terreo admixtum est argenti vivi proxima, & substantia unctuositatis est propria & essentialis materia sulphuris.* Occurrit deinde iis, qui arbitrantur, elementa potius materiam esse metallorum. Respondet autem id quidem verum esse, *at verum materiam non determinari ex his, sed potius ex iis, quæ in illis abundant.* Apertius dixeris, elementa esse materiam remotam; sulfur, & argentum vivum, proximam.

Sed sive Agricolæ sententia placet, liquidum aliquod metallum agnoscentis, sive aliorum, qui non metallum, sed metallorum esse principium arbitrantur; satis evidens est, in doctrina hac de metallis, tractari oportere. Paucis tamen defungemur.

Argenti vivi materies est aqua viscosa, sed purissima, purissimæ terræ, eique candicanti, commixta. E cujus mistura est, quod sit tenuissimum, frigidissimum, gravissimum. A tenuitate est, quod penetrare etiam valeat vel crassissimum cervi corium: quod item erodat perforétque omnia vasa metallica: unde ligneis vasculis tutius adservatur. Scribonius de hoc, *Vidi*, inquit [1], *cyathum argenteum, eo quod aliquandiu Mercurius vivus repositus erat, cemento, vel mobilissimo similem factum esse.* Ac similiter, ut ait, *si aurum eo illinatur, ovi etiam cortice fragilius evadit.* Mobilitas, ob quam *vivum*, Chymicis etiam *Mercurius* dicitur, provenit à gravitate conjuncta cum rotunditate.

[1] lib. 2. Phys.

Estque hydrargyrum vel nativum, vel factitium. Nativum Plinius vocat argentum vivum; factitium, hydrargyrum. Dioscorides vero non distinguit: ac propterea Plinium culpant, quasi nescierit quod Græcis est ὑδράργυρον, id Latinè esse argentum vivum. Sed abunde Plinium defendit Hieronymus Mercurialis lib. II Var. Lect. cap. XIV. Vbi docet, Plinium esse priores secutum, qui non solent nativum vocare ὑδράργυρον. Aristoteles quidem ἄργυρον χυτὸν [1] appellat lib. IV Meteorol. uti & Philippus Comicus apud eundem in primo de Anima. Factitium repertum demum ætate Theophrasti, sed ab eo hoc quoque, in libro περὶ λίθων, ἄργυρον χυτὸν dici: posteriores distinxisse, quos Plinius sit secutus: Dioscoridique non magnam fuisse verborum curam, ac propterea etiam nativum vocâsse ὑδράργυρον.

[1] fusile argentum.

Atque hæc de argento vivo, sive metallo, sive metallorum, ut diximus principio. Vide tamen de argento vivo etiam Pincieri πάρεργα lib. 4, cap. 51, p. 647. Vbi & de chrysocolla.

Deinceps dispiciamus de iis, quæ metallorum esse species convenit. Differunt autem prout magis, minusve pura sint. Puriora aurum, & argentum. Impurioribus vel dominatur aqua, ut in plumbo: vel terra, ut in ære, & ferro.

Aurum dictum ab aura, h. e. splendore: ut illo VI Æn.

— auri per ramos aura refulsit.

Indeque & *aurora*. Argentum ab ἄργυρος, quod ab ἀργὸς, h.e. λευκὸς, albus. Unde & Ἀργέστης, qui aliter λευκόνοτος, Horatio etiam *albus notus*. Plumbum à πλίβος, pro μόλιβος, μ in π converso, more Æolum, qui similiter sæpe in B mutant: ut μύττος, βύττος, natura muliebris; μύρμηξ, βύρμαξ, unde formica; μολγὸς, βολγὸς, unde *bulga*: βάμμα [2], βάμμα, teste Hesychio. Sanè Romanorum lingua maximè est ab Æolibus. Eoque minus placet, quòd *plumbum* derivant à πηλὸς, h. e. lutum, quomodo ut ajunt, & Belgicum *loot* est à *lutum*: sive ob terræ colorem, sive quia multum habeat feculenti, ac luto simile, sive quia è terra eruatur. Atque eadem de caussa deducunt æs ab ארץ, eretz, terra. Sed hoc ob splendorem igneum potius fuerit ab אש esch, ignis. Vel ab αἴθω, quod ab αἴθω, uro, splendeo: unde & αἴθοπα χαλκὸν [3] dixit Homerus. Ferrum, quantum possum divinare, vel est à πέρρω, pro πείρω, *transadigo, penetro*: vel φθέρρω, pro φθείρω, *corrumpo, perdo, interficio*: nempe eliso θ, ut Dores, ἐσλὸς pro ἐσθλός. At quod in πέρρω & φθέρρω, ει in ε mutatur, & sequens ρ geminatur, hoc est ab Æolum exemplo; qui dicunt pro δείρω [4], δέρρω, item pro κείρω [5] κέρρω, pro κτείναι [6], κτέννα. Quod in nominibus etiam locum habet: ut χεῖρες [7], χέρρες, χείρων,

[2] tinctura.
[3] splendens æs.
[4] excorio.
[5] tondeo.
[6] occidere.
[7] manus.

χέρον. χέῤῥον. Scio, plerosque arbitrari, *ferrum* dici, quia *ferum* sit eo pugnare, sed alterum malo, quia tota penè lingua Romana sit ab lingua Æolica, quæ ex Dorica originem trahit, ut Attica ex Jonica.

In hisce quinque metallis aurum obtinet principatum: cujus hanc caussam adferunt Chymici, quod constet sulfure rubeo eoque subtilissimo ac purissimo, ac simili argento vivo. Quia verò partibus constat adeò puris, ac tenuibus, eo quoque solidissimum est, ac difficillimè solubile adeo ut nec terrâ, nec aquâ, nec aëre corrumpatur; igne verò non modo non deterius fiat, sed etiam perpurgetur. Præterea ob tenuissimam hanc soliditatem gravissimum est, & maximè ductile: usque adeò ut usus doceat, tertia unius grani pars undique inauret filum pedum CXXXIV: ac si malleo deducere velis super argenti bracteas, unica auri uncia contegat octo argenti pondo. Istoc etiam memorabile est: quòd circa diluculum frigidius fit: eoque qui aureum digito annulum gestat, inde valeat cognoscere quando dies exoriatur. Ut jam mittam singularem ejus in medicina vim, de qua postea dicetur. Quando effoditur, multo obsidetur terrâ, quæ ab auro abluitur lavando in purissima fluminis, vel rivi aqua. Dissolvitur verò aurum, si par addatur modus salis ammoniaci. Quod si veteres audimus, non omne aurum fossile est. Nam ajunt in Tago, & Hydaspe arenas aureas inveniri. Mirum vero de Tago id etiam prodere Isidorum, hominem Hispanum. Nihil sanè hujusmodi in Tago, vel Hydaspe, reperitur. Magis controversum, num aurum etiam arte ex metallis aliis possit produci. De quo diximus, in opere artium ac constitutione omnium artium & scientiarum: quo loco de Chrysopœia agimus.

Auro proximum est argentum, quod constat sulfure, & argento vivo, utroque purissimo, utroque candicante. Ob tenuitatem singularem, adeo ductile est, ut unica argenti uncia se extendat in pedes ter mille ducentos, sive brachia.....

In fodinis argenti metallo huic miscetur plumbum, terraque nigra: ac terra quidem abluitur aquâ; plumbum autem igni in fornace separatur. Quod si vel centenæ fuerint libræ effossæ, argenti vix quinæ, vel septenæ, supersint. Vide de argento Aloysium Novarinum lib. VIII, cap. I.

Plumbi genera Plinio sunt duo: unum candidum, quod Græcis ait κασσίτερον dici: alterum nigrum, quod iisdem vocatur μόλιϐδ☉, unde *plumbi* vocem venire, antea ostendimus. Sed quod nigrum vocant, candorem habet, licet obscurius. Chymici ajunt, gigni utrumque si sulphur & argentum vivum sint impura, priùs etiam crassum, & feculentum. Tertium addunt recentiores, plumbum cinereum, quod vulgo *bisemuthum*. Atque hoc in caussa est, cur multi non quinque sed octo statuant genera metalli, pro simili plumbo tria ejus genera ponentes, unum nigrum, quod simpliciter vocant *plumbum*, alterum candidum, quod *stannum* dicunt, ac tertium, *bismuthum*. Imò argento vivo annumerato novena sic metalla sint. Quin & quartum plumbi genus, quod è stibio est excocto. Siquidem catinis inditum, igne supposito metallum fit, coloreque refert plumbum hoc cinereum. Ex hoc quarto genere liquefacto fiunt characteres typographici; ut postea dicetur. Omne plumbum facile liquescit. Ex candido, vel nigro, quod aceti vapore fuerit corrosum, cerussa fit. Hæc à ceræ similitudine sic dicta videtur. Nempe à κηρόεις κηρόεσσα, inde κηρῦσσα.

Æs, secundùm chymicos, constat argento vivo paullò impuriore, & sulphure crasso ac rubeo: Belgis *Koper*, quia Cyprium æs maximo in pretio foret. Materies ejus magis est adusta: unde diutius durat, nec ab humore uti ferrum, vitiatur. Plerumque æs fossile aliquid continet argenti, ut ait Agricola [m]. Durum est, attamen in tenues ducitur bracteas. Mergitur, dum massa est, sed dilatatum fluitat. Celeriùs rubiginem contrahit exterſum, quàm neglectum. Ajunt optimè adservari in pice liquida. Species æris, quod caldarium dicitur, ac fusile est. Æris usus antiquior illo ferri: unde Lucretius lib. V:

Posterior ferri vis est, ærisque reperta,
Et prior æris erat, quàm ferri cognitus usus.
Ære solum terræ tractabant, æreque belli
Miscebant fluctus.

Etiam ex Homero, Hesiodo, Heraclide Pontico, Pausania, Eustathio, idem ostendi lib. IV Oratoriarum institut. Nonnulla etiam nobis indicta de eo observavit Brodæus in lib. I κυνηγετικῶν Oppiani.

Æs Cyprium, quod arte factum firmitate præstat æri nativo, & cattitero: ut est apud Cæsarem Scaligerum in priorem eorum de Plantis, qui Aristoteli tribui solent [n].

Ferrum, ex Chymicorum sententia, fit ex immodico argento vivo, & spissiori sulfure, utroque impuro. Igni mollitur, unde & faber ille Deorum Vulcanus est dictus Mulciber: de quo postea dicetur. Maximè durum est, atque ideo si percusseris, edit sonum. Ex eo sæpius liquefacto fit στόμωμα, sive chalybs, unde acies ferri. Non aliunde facilius rubiginem trahit, quàm hominis sanguine: sed vitium id corrigitur aqua marina: item cerussa, gypso, pice, liquida, bitumine, minio secundario.

Quinque istis metallis de quibus hactenus diximus, duo alia argentum vivum, ac stannum, superaddunt Chymici; ut sic pro planetarum numero, metallorum etiam septenarius exsurgat. Sed enim argentum vivum, sive lithargyrum non tam metallis annumerare oportet, quam metallorum principiis: ut ex iis liquet, quæ superiùs diximus. Stanni autem vocabulum ambiguum est. Veteribus, ut ex Plinio videmus lib. XXXIV, cap. XVII, *Ejus* (plumbi nigri)

[m] lib. 8 de Natura Fossil. cap. 9. ubi idem bis memorat.

[n] pag. 45. edit. Crispin. an. 1566.

nigri) *qui primus fluit in fornacibus liquor, stannum appellatur.* Et sanè aliud esse à plumbo candido, censet etiam Georgius Agricola in Bermanno, cap. XXIV. A multis tamen retro seculis non aliud vocabulo hoc intelligitur, quàm plumbum candidum; imò nec dubium, quin Belgicum *tin* sit à *stanni* voce. Quare si Chymici more veterum loqui voluere, non debuere stannum diversam facere speciem à plumbo. Secundùm eosdem Chymicos, stannum in superficie quidem habeat argentum vivum candicans; interius autem rubeum; cumque sulphure non bene commixtum. Itaque & Scribonio [a] dicitur esse plumbum argento dealbatum: imo & Agricolæ lib. I de Natura Fossilium, cap. XXI, stannum est mistura plumbi nigri & argenti. Quomodo non simplicibus metallis, sed in compositis ei debeatur locus.

[a] lib. 2. Physic. cap. de metallis.

Aliqui verò ad metalla etiam referunt electrum, & aurichalcum. Sed *electri* vox ambigua est. Nam vel eo succinum intelligitur, quod non metalli, sed bituminis est genus: vel aurum quincta argenti portione admista; ut ajunt Plinius, & Pausanias: eoque neque istud metallum est simplex, sed metallorum miscella.

Aurichalcum, sive ut Arrianus vocat, ὀρείχαλκον, vocabulum est ex vitiosa pronunciatione natum jam olim. Nam *au* fere sonabat, ut *O*: unde dixere promiscuè *caurus*, & *corus*, *aula* postea *olla*, idem *Claudius*, & *Clodius*. Cùm igitur *aurichalcum* dicerent, putarunt esse vocem conflatam ex Latino *aurum*, & Græco χαλκὸς, h. e. æs: inde colligentes, esse misturam auri & æris. Hinc glossæ: *Aurochalcum* χραματικά. Ubi malim, κρᾶμά τι [b]; puta ex auro, & ære. Et fortasse quod Germani *messing* vocant, id ab hac est miscella. Verùm alii sic dici putant ab auri splendore, & æris duritie: ut Servius ait ad illud Æn. XII: *alboque orichalco*. Vbi videmus duas primas corripi. Quid mirum? Græcè ὀρείχαλκον, & perempta diphthongo, ὀρίχαλκον vocatur. Unde & Horatius in Arte:

[b] miscellum quid.

Tibia, non ut nunc orichalco vincta. —

Ea vox significat æs montanum. Nempe est id æris genus, quod quia inde coronas suas faciebant histriones, *coronarium* vocatur, ac Belgis dicitur *letonum*, vel generali nomine *metallum*. Nec aliter Virgilius, & Horatius, cepere. Neque existimem, esse in rerum natura fossile metallum ex auro, & ære constans, Ac negavit id quoque Aristoteles ἐν Τελεταῖς: ut legere est apud scholiasten Apollonii in IV, Ἀργοναυτικῶν [c]. Vulgo tamen non esse modò credebatur, sed auro esse pretiosius: ut videre est apud Plautum Curcul. Act. I, sc. III. Et hæc de metallis.

[c] vers. 973, sive pag. 210, ed. H. Steph.

Porrò pompholyx, & similia metallorum recrementa, quæ Græci σκωρίας vocant, non naturæ, sed artis, ac fornacum sunt opera. Spodium namque comparatur è fornacibus, ubi æs excoquitur: eoque solo differt à pompholyge, quod liquescente in fornace ære vel cadmia, pompholyx hæreat cælo, vel parietibus fornacis: sed spodium, ob pondus suum, recta in terram concidat. Longè verò pompholyx spodio præstat: ut argumento est, quod dicat Galenus, se quia abunde pompholygis suppeteret, numquam esse spodio usum. Vide quæ de veterum spodio, & illo juniorum, quantum inter ea intersit, deque pompholyge à Ioanne Manardo scribuntur lib. XII epist. V.

Cæterùm, quemadmodum in liquidis levissimum oleum; hinc aqua fontana; tum *vinum*, nam ei plus fecum, quam in oleo; inde *cerevisia*; gravissimum mel: sic & in metallis, levissimum stannum, & ferrum, aliquanto ponderosius plumbum nigrum, & æs; pòst argentum; argentum vivum; gravissimum aurum, non quia maximè terrestre, sed quia terræ magis elaboratæ, & solidæ.

De metallis pauca, sed bona Philander ad Vitruvium VIII, III, pag. 321 A. B.

CAPVT VI.

Vniversè de lapidum ortu, & natura, eorumque divisione. Exinde de gemmis, sed generatim. Quid lapis, & an etiam durissimi quique nullo modo molliantur. Lapidum alii perspicui, alii opaci. Diaphana quà talia non esse colorata. Causa perspicuitatis, lucida continuitas. Lapidum alii coloris nullius ut adamas, alii unius, alii diversi; alii vulgares, alii pretiosi & unde iis pretium. Gemma rara, parva, dura, pulchra. *Quæ terra sit requiratur ve ubi gemmæ nascuntur. Sed & metalla in lapides converti: stibium, & plumbum in hyacinthi, minium in smaragdi formam.*

SUperest quartum genus fossilium, quod est lapidum. Horum natura talis esse dicitur, ut nec humido molliatur, nec igni liquetur. Sed malim dicere, vix molliri, vix liquari. Nam longo tempore tandem molliores fiunt aquâ: maximoque igni liquescunt. Sanè arte chymicâ etiam durissimi silices liquantur. Cautius itaque Georgius Agricola lib. I de Natura Fossilium, cap. XX: *Lapis est corpus fossile, siccum, & durum; quod vel aqua longinquo tempore vix mollit, ignis vehemens redigit in pulverem; vel non mollit aqua, sed maximo ignis liquescit calore. Prioris generis sunt lapides, quos conspissavit calor: posterioris quos frigus coëgit. Hæc duo genera lapidum, per ipsam naturam sunt constituta.*

Vis lapidum, ac gemmarum, quandoque est à materia; ut vis exsiccandi in pumice: quandoque à forma, ut sistendi sanguinem in hæmatite; attrahendi ferrum, in magnete. Sed difficile, imo ἀδύνατον est, afferre omnium differentias ab effectis, vel effectuum caussis. Itaque contenti esse cogimur differentiis, quæ petuntur à forma externa, vel aliis qualitatibus inhærentibus. Cujusmodi est, quòd alii lapidum sunt perspicui, alii opaci, alii mediæ naturæ. Item alii Orientales, alii Occidentales. Adhæc alii unius coloris, alii diversi. Item magni aliqui, aliqui parvi. Nonnulli quoque

quoque pretiosi, alii vulgares, alii inter utrosque medii.

De primo discrimine quædam dicemus. Nulli lapides nigri sunt perspicui. Nigror enim visum sistit. In caussa est, quòd color ille sit sine luce, ut diaphanus esse non possit. Imò nulla diaphana ullum reapse colorem habent: ne albor quidem. Dixeris chartam albam, si tenuissima sit, esse pellucidam. Non nego, habere aliquid pellucidi: sed propter lucem interiorem, non alborem, cui quantum accedit, tantum perspicuitatis decedit. Quærat aliquis, unde igitur, nisi ab albore totius substantiæ, sit perspicuitas gemmarum. Vulgo quidem ex eo esse creditur, quòd multum habeant aquæ concretæ, contrà quàm fit in lapidibus opacis, quas multum habere terræ arbitrantur. Sed vera perspicuitatis caussa est corporis continuitas: sive quòd corpus nullis sit poris atque atomorum terminis, separatum. Nempe in continuo non est, quod terminet visum: ut in aqua, quæ perspicua ideo, quia partes ejus discretæ non sint: aër similiter perspicuus, quia totus continuus, nisi quatenus atomos habet: qui ob exiguitatem non videntur, nisi Solis radii per rimas penetrent in locum occlusum: quod cùm fit, aliqua etiam, minuta licet, obscuritas est ab atomis, quia superficie Soli aversâ umbram faciunt. Ut verò terra sit continua, antea requiritur, ut admodum sit tenuis, ac subtilis; sic ut aqua admixta non impediat perspicuitatem. Uti contrà fit in lapidibus opacis, ubi terra est crassior atque impurior; aër verò implet poros, atque ita terminat partes terrestres.

Eo quoque perspicuitatem esse à continuitate comprobatur, quòd ea, quæ perspicua non sint, ob partes discretas; hæc fiant perspicua, si partes discretæ priùs, existant continuæ. Exemplo esto charta, quæ si affuderis oleum perspicuum, perspicua & ipsa fit. Nempe quia oleum totam penetrans chartam poros repleat universos, sic ut particulæ omnes jungantur, nec ultrà discretio sit ulla, quæ si fuerit, termini particularum, modo conspici possint, perspicuitatem impediunt. Quod verò de oleo chartæ infusæ dicebam, id sal etiam præstat in gemmis. Nam sal is, qui gemmis inest, nectit particulas tenuis terræ, sic ut visus non terminetur particularum terminis, sed radios oculorum transmittat. Plura si voles, adi de eo disserentem Anselmum Boëthium in primo de lapidibus ac gemmis, cap. XIV.

Atque hæc de caussa, cur lapidum aliqui sint perspicui, alii opaci, alii inter hos medii: quorum exempla inferius adferemus.

Altera lapidum distributio petebatur à colore. Nonnulli enim lapides unius sunt coloris: quidam diversi. Unius coloris sunt ab uniusmodi materia: quomodo alabastrum est album: lapis Lydius, niger. At jaspis, Chalcedonius, achates, diversi sunt coloris, quia constant ex particulis diversi coloris, vel aquæ, aut exhalationes, quæ eas tinxerint, ex venis diversi coloris profluxerint.

Alii malunt differentiam statuere in loco, ubi crescunt. Ordinarius is sub terris. Interim etiam in aquis crescunt: item in plantis, ipsisque animalibus: denique in aëre etiam generantur, atque ipsis nubibus. Præterea distinguunt in Orientales, ac alibi nascentes. *Boëthius pag. 482.*

Variantibus adeo sententiis simplicissimum videtur, si dividam primò in pretiosos, vulgares, atque illos mediæ naturæ. Deinde verò hæc tria genera dispescam pro lapidum colore, magnitudine, atque aliis accidentibus. A pretiosis auspicabimur.

Pretium imprimis raritas facit, secundum illud, quod dici solet, quæ rara, cara. Itaque in pretio esse non possunt, quæ frequentia sunt, atque obvia. Hujusmodi igitur lapides vocamus vulgares, non pretiosos. Sed & raritatis, & frequentiæ sui sunt gradus. Nec solum in lapidibus attenditur, num inventu faciles sint, an difficiles: sed etiam parvi, an magni; duri, an molles, pulcri, an pulchritudinis expertes. Nam si ad raritatem parvitas accesserit, arguit naturæ non multum hujusmodi materiæ suppetere: ut hoc ipsum majoris sit raritatis documentum, quam ubi quid rarum, sed magnum. Dura etiam mollibus præferuntur, quia magis durant. Pulcra autem deformibus anteferuntur; quia visui gratiora, qui sensus omnium est, ut acerrimus, sic carissimus. Cuncta hæc in gemmis concurrunt: ut inter lapides hæ obtineant principatum. Ab iis igitur initium faciemus.

Gemma est lapis à natura productus, rarus, parvus, durus, pulcher. Ubi ante omnia requirimus, ut sit lapis: quo excludimus non modò corpora mixta animata, sed præterea ex inanimis salem, bitumen, metalla. Ulterius exigimus, ut sit à natura productus: quia quæ Chymici faciunt, utcumque parva, dura, perspicua, non gemmæ sunt, sed vitra colore illi gemmarum simili tincta. Ac uti non eas natura elaborat, sed ars, ita nec materies eadem, nec vires. Præter hæc, quatuor conditiones requirimus. Primo enim rarum esse necesse est: eoque pseudadamas Hungaricus, cos, silex, & similes, nequeunt gemmis accenseri. Crebro enim reperiuntur. Imò raritas si absit, non modo gemma non erit, sed nec lapis pretiosus, etsi posterius hoc nomen latius pateat, quàm gemmæ. Sed dispar est ratio trium postremarum conditionum, quarum singulæ quidem desiderantur, ut quid mereatur gemmæ nomen, non item ut sit lapis preciosus. Hæ conditiones sunt parvitas, durities, & pulchritudo. Parvus non erit, si excedat ovi gallinacei magnitudinem. Quæsieris, an si aliquando forte grandis adeo adamas, vel pyropus, uspiam inveniretur, ob magnitudinem eam sint amissuri nomen hoc, vel generale nomen gemmæ? Minimè verò; sed describimus,

quid nunc gemma dicatur gentium omnium consensu: non autem quid tum gemmam vocaturi simus. Nempe hoc si contingeret, omitteremus conditionem eam, ut lapillus sit, non lapis; videlicet agnoscimus, describere nos gemmam, non ex forma essentiali, quæ ignota est, sed ex congerie eorum, quæ gemmæ accidunt.

Alterum est, ut sit durus: h. e. ut ne vel manu teri, vel cultro scindi possit. Ac proinde in gemmis non possunt numerari tophi, pumices, lapis bezoar, aut porcinus, & similes.

Tertium est, ut sit pulcher. Exsurgit autem pulchritudo, à perspicuitate vel colore grato, à radiorum reflexu, à figura oculis jucunda. Pulchritudinem hanc nativam esse convenit: Nec enim gemma erit, si lapillo turpi à politura artificis splendor, atque elegantia accesserit. De loco, ubi gignuntur gemmæ, aliquid addendum. Gemmarum nobilissimæ ex Oriente petuntur: paucæ ex Africa & America, etiamsi terræ sint ejusdem climatis ac latitudinis. Cujus caussam hanc adferre solent, quòd Sol prius Orientem lustret, quam Africam, vel Americam. Verùm hæc ratio, nec unius est assis. Nam in orbe circumeundo nec prius, nec posterius est nisi comparate. Sanè si Americani sunt antipodes Indorum: oritur Sol Indis cum occidit Americanis, & oritur Americanis cum Indis occidit. Quare non à sole petenda est ratio, sed à solo, cujus natura est dispar, vel etiam ab astris, quibus subditus est Oriens. In terra arenosa difficulter generantur gemmæ, quia non facile suppeditat materiam cohærentem, qualem requirit durities gemmarum. At magis proveniunt, in terra molli, miniata, & aquis, ut vocant, mineralibus, vel exhalationibus, gravida: Cujusmodi loca non modò vim habent ad gignenda metalla, sed etiam lapides. Ac propterea etiam metalla quædam convertuntur in lapides. Ut stibium, & plumbum in hyacinthi formam: minium in smaragdi: ut de iis tradit Anselmus Boethius lib. I de Gemmis ac Lapidibus, cap. XII.

Jam quæ durities lapidibus, & metallis. Unde Homero Il. II *χάλκεον ἦτορ* [1], Smyrnæo lib. XII *σιδήρεον κῆρ* [2], Maroni VI Æn. *Ferrea vox*. Cur verò lapides, & metalla, tanto durent tempore. Nos suprà lib. III, cap. XXI, Meatus lapidibus, non sunt, vel vix sunt, quà spiritus exeat, duris & pinguibus: in illis spiritus constringitur, ut exire non possit: in his quia tenax materies, detinetur, ut non studeat evolare. Durantque magis lapides, qui vel perpetuò sunt in aquis, vel perpetuò in aëre, quàm qui nunc aëre, nunc aquis ambiuntur. Tantum valet, ut æqualis semper sit constitutio. Verulam. lib. de vita & morte [3], Idem Verulamius de durabilitate metallorum, & lapidum agit ibid pag. 26, 27. Ac cur ignis lapides deficcet, metalla colliquet, tandem tamen & ea quæ colliquat, exsiccet, aurumque, & cætera metalla, nimio igne pondere minui, propter id quod avolet, tradit idem p. 28, & 43.

[1] *æreus animus.*
[2] *ferreum cor.*
[3] *pag. 31.*

CAPVT VII.

De Gemmis perspicuis. Adamas gemmarum durissimus, & coloris expers. Adamas octagies M coronatorum, & ejus quantitas. Vitiatur calore. Verus adamas sub Tropicis: viceversa crystallus locis frigidis. Calefactus adamas festucas attrahit, & unde hoc illi. Qua fraude sapphirus, aliæque adamantem mentiantur. Gemmæ coloratæ quotuplices. Carbunculo veterum num hodiernus respondeat rubinus. Rubinus LXM Ducatorum, & ejus ovalis magnitudo. Carchedonius species pyropi seu carbunculi. Granatus, veterum respondet amethysto. Bohemiæ gemmarum singulare. Esse verò in carbunculis quoque hyacinthi genus, sed quale. Quid carbunculus mysticè. Chrysolithi, omnes aurei coloris gemmæ: Differentiæ. ubi & de topazio. Smaragdi inter virides principatus. Eô certamina Nero gladiatorum spectabat, causa. Duodecim smaragdorum genera. Quatuor smaragdi apud Ægyptios in Iovis obelisco, quanti. Prasius quomodò dignoscatur à smaragdo. Nostram sapphirum, non esse veterum; sed huic lazulum, illi cyanum respondere. Tinctura quid, quomodò. Sapphirus mysticè. Berillus ex viridi cæruleus, Italis aqua marina. multas sub hoc latere veterum gemmas. quid à quodam prætereà ei tribuatur.

ATque hæc de gemmis universè dicta sunt. Nunc de singulis generibus videamus.

Gemmarum aliæ sunt coloris expertes, aliæ coloratæ. Coloris expers est adamas. Hic gemmarum est durissimus ac durantissimus, coloris expers, & aquæ clarissimæ instar pellucens. Duritiei argumentum est, quod non possit teri, nisi altero adamante. Nec dubium, quin vox ipsa sit, ab *α στερητικῷ* [1], & *δαμάζω*, *domo*: quia nempe non dometur ferro, nec igni. Unde Horatius [2]. *Marti* tunicam tribuit adamantinam. Et alibi idem Necessitas adamantinos figere clavos dicitur. Ac similiter poetarum alii. Imò & Zacharias cap. VII, 12. *Cor suum posuerunt adamantinum.* Quem ad locum ita B. Hieronymus: *Adamas lapis fortissimus, qui Hebraice dicitur SAMIR, in tantum durus est, ut omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab ullo. Unde à Græcis ἀδάμας, id est, indomabilis dicitur.* Plinius lib. XXXVII, cap. IV, auctor est nec frangi malleo & incude. Sed constat nullum reperiri, quin mallei usu dissiliat, imo in pollinis minutias redigatur. Etiam sanguine solo hircino ferventi plurimis persuasum fuit; in his Marcello Empirico, Theophylacto Simocato, Alberto Magno, Hermolao Barbaro, Georgio Agricolæ. Imò à plerisque traditum est, sanguine eo ita emollescere adamantem ut ferreo pistillo comminuatur in scobem. Sed ex eo, quod paullo antè dicebam, cognoscere est, sic pistillo posse comminui, absque sanguine hircino. Cùm verò, tantum sanguinis hircini

[1] *privativo.*
[2] *lib. 1. od. 6.*

hircini vim putarent, ulterius etiam sunt progressi, ut dicerent, renum ac vesicæ calculum frangere: Sed requiri, ut hircus iis sit nutritus herbis, qui calculum dissolvant. Sanè quicquid sit de hirco sic enutrito, saltem ἁπλῶς id præstare non arbitror: etsi aliud visum Cæsari Scaligero [3]: de quo dictum lib. III hujus operis, cap. LXIX. Atque idem [4] Scaliger ait similiter calculum renum & vesicæ comminui sanguine leporino. Refellit quoque eos, qui vim eam hircini sanguinis esse arbitrantur, ex principii communis analogia, quasi hoc aliud sit, quam refugere ad occultam proprietatem.

[3] Exercit. 349, sect. 8.
[4] ibidem.

Quod adamantes non excrescant in grandem magnitudinem, id est ex eo, quia rara in terris est materies, quæ habeat conditiones ad materiem ejus requisitas.

Carolus Clusius vir summus, ac in adolescentia mihi Academicorum studiorum tempore Leidæ cognitus, existimabat, non majorem in Belgica hac visum, quàm eum, quem Philippus II Hispaniarum Rex, Elisabetham Henrici II Galliarum Regis filiam ducturus uxorem, anno CIƆ IƆ LIX, Antverpiæ à Carolo Affetati, coronatis emit octogies millenis. Pendebat autem grana CXC, sive ceratos XLVII cum semisse.

Calore vitiari splendorem, vires etiam adamantis imminui, à pluribus est observatum. Cujus rei intelligentes matronæ primariæ, pretiosum gestantes in annulo adamantem, cum cubitum ituræ, non modo de manu detrahunt, sed vel imponunt marmori, vel aquæ frigidæ immergunt, vel saltem in loco frigido deponunt.

Invenitur verus adamas in locis calidissimis: uti sub Tropicis, ubi generatur ex exhalationibus calidis, siccis, sulfureis: ut contra se hic habeat, atque in crystallo. Nec enim hæc in India gignitur: sed locis frigidis, ut quæ frigidâ materiâ constet. Pseudadamantes tamen profert & Anglia, Hungaria, Bohemia, & ne singulis insistam locis, etiam sub Arcto in nova Zembla generari, observarunt navigationibus suis Argonautæ Hollandi. Calefactus adamas, instar succini, attrahit festucas; quod fit ob pinguem & igneam naturam. Ob quam etiam gaudet jungi mastici, non item gemmis aliis. Nempe & adamantis, & masticis natura est pinguis, igneaque: quam caussam adfert Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. I. Vbi & ostendit, quomodo verus adamas à spurio dignoscatur ex receptione tincturæ. Item qua fraude fiat, ut sapphirus, amethystus Orientalis, chrysolithus, colorem exuentes ementiantur adamantem.

Hæc de adamante, qui, ut diximus, est sine colore. Venio ad gemmas cum colore: qui pro colore variant. Est is color, vel ruber, sive simpliciter, ut carbunculi; vel ex flavedine, ut hyacinthi: vel est aureus, ut chrysolithi: vel viridis, ut smaragdi, & prasii: vel cæruleus, ut sapphiri, ac berilli: de quibus ordine agemus.

Carbunculus, sive anthrax, vel pyropus, ex eo sic dicitur, quia instar carbonis, atque ignis, radios de se mittat, sic ut aëra in tenebris illustret. Video esse, qui hoc in dubium vocent. Sed exempla illustria ex fide dignis accepi: ut non videam, cur minus hoc possint gemmæ, quam ligna putrida, atque alia. Varia admodum carbunculorum genera, sed confusè satis, Plinius recenset. Sunt qui tradunt carbunculum nihil aliud esse, quàm magnum rubinum: rubinumque etiam in tenebris lucere. Sed experientia repugnat. Quod si magnus rubinus verè sit carbunculus, talis fuerit ille Rudolphi II Imperatoris, qui ad eum, hæreditario jure, pervenerat à sorore, Galliarum regis vidua. Ovi gallinacei minuti magnitudinem æquabat: ac LX ducatorum millibus emtus dicebatur: ut refert Cæsaris ejus medicus Anselmus Boethius [5]. Pyropus, vel species ejus, dicebatur Carchedonius, qui malè nonnullis *Chalcedonius*, ac corruptè *calchedonius*. Quippe non ei χάλκηδὼν, nomen dedit, civitas Asiæ, inclyta quarto concilio Oecumenico; sed Καρχηδὼν, sive Carthago magna: ut clarè ait Plinius lib. XXXVII, cap. VII.

[5] lib. 2 de lap. & gem. cap. 13.

Etiam ad carbunculum pertinet, qui *granatus* dicitur; ut qui expositus Soli, vel luci alteri flavo suo rubore magis etiam rubino referat carbonem. A minii colore, quòd Gallis *vermeillon*, dicitur *vermeille*. Occidentalibus color dilutior est, qualis granis mali Punici: unde universis *granatorum* nomen. Bohemicis hoc inter gemmas coloratas singulare obtigit, quòd utcumque multos etiam menses igni imposueris, color non pereat, ac ne imminuatur quidem: ut hac parte mereatur conferri adamanti, auroque obrizo. Est verò granatus idem ac veterum amethystus [6].

[6] Boethius l. 2 de lap. & gem. cap. 30.

Est & in carbunculis hyacinthi genus, quod ex flavedine magis rubet, ac ignis flammas imitatur. Sin nihil habeant ruboris, omnino est generis à carbunculô diversi. Loquor verò de hyacintho sic vulgo appellato. Nam amethysto potius est accensendus [7], is, qui Plinio hyacinthus dicitur lib. XXXVII, cap. IX.

[7] Boeth. ib. cap. 30.

Hæc de natura carbunculi, & præcipuis ejus generibus. Quid verò mysticè in Scripturis signet, his verbis exponit B. Hieronymus lib. XV in Jesaiam, cap. LIV: *Carbunculus, qui paratur, sive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ, qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium.* Addit deinde: *Hic est, quem unus de Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Esaiæ labia purganda: qui nascitur, juxta Geneseos fidem, in terra Hevilat, ubi est aurum optimum, lapisque carbunculus, & prasinus.*

Chrysolithus nomen est generale omnium aurei coloris gemmarum. Aliusque Orientalis, qui instar auri purissimi resplendet; atque in Arabia & Æthiopia, invenitur; præstantiorque in India, & Bactriana: alius autem Occidentalis,

dentalis, sive Europæus, qui cum aureo colore plus, minusve obtinet nigroris: ac mollis est, instar crystalli: ut si in gemmis duritie opus sit, sicut arbitror, gemmis nequeat annumerari. Ad chrysolithum pertinet, quos Plinius chrysolectros, & melichrysos, vocat. Planeque verisimile est, non aliam esse gemmam, quam vulgo topazium vocamus. Etiam chrysolithi genus est chrysoprasus, qui in viriditate porri immixtum habet splendorem aureum. Ac videtur idem esse, qui Isidoro, & Marbodæo, sive ..... chrysopatius, Alberto M. chrysopagius, nominatur, ac mater creditur smaragdi. Imò nec alius lapis chrysolampis Plinii: sed tum sic dicitur, si, igne noctu admoto, admodum splendeat. Multa de hisce gemmis Plinius: sed non, ut nulli liquere possit, quomodo distinxerit.

Smaragdus inter virides gemmas facilè obtinet principatum. Quippe virore suo sic hominem recreat, quasi amœnissima cerneret viridaria. Ideo viridem lapidem appellat Horatius. Viriditate autem Peruviani præstant Orientalibus. Dicitur & prasinus, à colore porri. Item Neronianus, & Domitianus, teste Epiphanio, qui & caussam adferre conatus: sed, ut puto, infeliciter. Potius eo nomen arcessam, quòd Nero, & Domitianus prasina aurigarum factione delectarentur.

Legimus quoque Neronem smaragdo spectasse gladiatorum certamina. Nimirum quia instar speculi rerum circumstantium species recipit, atque exhibet. Et sanè alia etiam, ita lævia, ut nihil habeant asperi, si nigrore retro obducta sint, species receptas ad ea, quæ opponuntur, remittant. Quod in metallis lævigatis, puteorum aquis, ac similibus, comperimus. Duodecim smaragdi genera apud Plinium vide lib. XXXVII, cap. V.

Smaragdi mira magnitudo prædicatur à Theophrasto libro de Lapidibus, cum ex Ægyptiorum commentariis sic scribit: Ἀνακεῖσθαι καὶ ἐν τῷ Διὸς ὀβελισκῷ σμαράγδους τέτταρας, μῆκος μὲν τετταράκοντα πηχῶν, εὖρος δὲ τῇ μὲν τέτταρας, τῇ δὲ δύο. *Id est, in Iovis obelisco quatuor fuisse positos smaragdos, longitudinis quadraginta cubitorum; latitudinis verum in una parte quatuor, in altera duorum.* Quem locum sic expressit Plinius lib. XXXVII, cap. V: *Et fuisse apud eos* (Ægyptios) *in Iovis delubro obeliscum è quatuor smaragdis quadraginta cubitorum longitudine; latitudine verò in una parte quatuor, in altera duorum.* Nec tamen Plinius satis videtur assecutus Theophrasti mentem. Nam dicit Plinius obeliscos fuisse totos è smaragdo: at Theophrastus contentus est dicere, smaragdos fuisse positos in obelisco: puta arte, quod longè est credibilius: ut monitum quoque Hieronymo Mercuriali Var. Lect. lib. II, cap. XXV.

Prasius colorem habet porri, unde & nomen. Coloris igitur est mixti è flavo, & viridi. Atque eo differt à smaragdi colore, quod ille nihil habet flavi. Ex prasio, & aureo colore mixtus est in chrysoprasio. Ubi cum viriditate miscetur flavedo aurea.

Sapphirum his verbis Plinius describit lib. XXXVII, cap. IX: *Sapphirus aureis punctis collucet. Cæruleæ & sapphiri, raroque cum purpura. Optimæ apud Medos, nusquam tamen pellucidæ. Præterea inutiles scalpturæ, intervenientibus crystallinis centris. Quæ sunt ex eis cyanei coloris, mares existimantur.* Videmus, ut dicat, sapphirum non pellucere: item dicat, sapphirum punctis aureis collucere. At quam sapphirum vulgo dicimus, lapis est pellucidus. Nec punctis collucet aureis. Nostra igitur sapphirus, non est sapphirus veterum. Si quæras, quid igitur veterum sapphirum credamus, dixero lapidem lazuli: ut censet quoque Anselmus Boethius [1], quippe qui non sit pellucidus, & punctis aureolis, velut flammulis sit conspicuus. Quem verò nos sapphirum vocamus, is est veterum lapis cyanus, Plinii. Scio aliquos velle, eundem esse lapidem cyanum, & lapidem lazuli. Sed si sanus est Plinii locus lib. XXXVII, cap. IX, aliter statuendum videtur. Siquidem istic in gloria regis Ægyptii ponitur, quòd primus cyanum, tincturâ adulterarit. Id verò, ut bene Anselmus Boethius [2] observat, lapidi lazuli non convenit, quia planè est opacus: ubi tincturæ non est locus, sed solum in collucentibus, qualis est cyanus. In his gemmæ supponitur aliquis color, quod tincturam gemmæ dicimus.

[1] lib. 2 de Gemmis, cap. 119.

[2] lib. 2 de gemmis, cap. 119.

Est sapphirus gemma pellucida, coloris cærulei, ad instar florum mysotidis, vel scorpionis. Faciléque is color adimitur igni; unde adamanti adeò similis fit, ut dignoscere periti solum gemmarii possint. Difficile est eam cælare, ob duritiem. Modum verò cælandi docet Alexius Pedemontanus lib. VI de Secretis. Dicitur sapphirus sordescere, nitoremque amittere, si gestetur ab adultero, aliove homine in Venerem putri. Atque idem de aliis etiam gemmis refertur. Nempe nimia Venere corpora corrumpuntur, ac putrescunt: unde virus exhalant, quo gemmæ haut aliter inficiuntur ac specula à sequiori sexu, quando laborat mensium profluvio.

Mysticè verò sapphirus significat cælum: qua de re sic B. Hieronymus in Iesaiam cap. XV, cap. LIV: *Sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cæli habet similitudinem, & supra nos aeris: qui talis est, ut possit Aristophanium dicere cum Socrate:* Ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον: *quod nos in Latinum sermonem convertere possumus: Scando aërem, Solemque despicio. Sive cum Paulo Apostolo: Nostra autem conversatio in cælis est. Ezechielis quoque Scriptura commemorat, quod locus, in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, & gloria Domini in hoc colore consistat: qui portat imaginem supercælestis.*

Berillus quoque cæruleus est, sed ex viridi: unde Itali *aquam-marinam* vocant. Poetæ quidem mare nunc viride, nunc cæruleum appellant.

lant. Sed si pallidior radiis scintillet aureis, chrysoberillus dicitur: nec fortasse alius est is lapis à chrysopraso. Imò nec dubium, quin multæ quoque aliæ veterum gemmæ sub berillo contineantur. Atque hoc magis liquebit; si videas, quam varia berillorum genera recenseat Plinius lib. XXXVII, cap. V. Solent berilli, ut & aliæ gemmæ compluribus sculpi angulis; ut ad eos reflectens lux sit major & splendidior. An ab hoc berillo Belgarum, Germanorumque. *Bril*, perspicilla? Sanè Nicolaus de Cusa librum quendam inscribit Berillum, quia ejus beneficio longè melius penetret mens, ad quæ alioqui non penetraret. Hinc cap. secundo ait: *Berillus lapis est lucidus, albus, & transparens, cui datur forma concava, pariter, & convexa, & per ipsum videns attingit prius invisibile.*

CAPVT VIII.

De Gemmis semiperspicuis, & opacis. Sarda sive corneolo signasse Polycratem Samiorum. Sardonyche, quis quantus vir primus Romæ usus. Sardonychem, aut rubinum in Aaronis micuisse Rationali. Turcois pro ratione valetudinis gestantis, vultum mutat; an etiam horologii vicem præstet. Asteriam & astrium esse eundem, opalique, aut achatæ speciem. Opalus sive pæderota igne, purpurâ, viridique mari lndite Opalus H.S. XX M.

ACtum de gemmis perspicuis: sequuntur semiperspicui, & opaci: ut sunt turcois, sardonyx, astroites, leucosaphirus, opalus.

Inter opacas gemmas principem locum tenet turcois sive turchesia, sic dicta, quia è Turcia advehatur. Hadriano Junio videtur esse, eadem ac ἴασπις ἀερίζουσα [a]. Hæc gemma *[a] aëreo colore.* si gestetur ab homine salubris temperamenti, colorem conservat: amittit, si afflctur halitibus noxiis ægri corporis: recuperat, si postea aliquis sani corporis eum adsumat. Sed majora sunt, quæ fusè narrat Anselmus Boëthius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CXVI, ac tangit Franciscus Rueus lib. II de Gemmis, cap. XVIII. Ajunt & horas signare, præstaréque horologii vicem: quod ibidem expenditur à Boëthio. Arabes, ac Mauri, vocant *peruzegi*, vel *perozaa*, ac memoratur etiam à Mezue in electario de gemmis: sed interpretes perperam vertunt smaragdum, errantesque in errorem induxere Valerium Cordum, Joannem Weckerum, & juniorum alios. Omnino enim Turcois signatur: ut ostendit Garzias ab Horto lib. I Aromatum, simpliciumque Historiæ cap. XLVIII. Atque idem traditum Anselmo Boëthio, Cæsaris Rudolphi II Medico, lib. II de Gemmis, cap. CXVII, & maximo viro Claudio Salmasio in Plinianis ad Solinum Exercitationibus [a]. *[a] fol. 1130.*

Sardius sive sarda ex eo sic dicitur, quod primum Sardibus inventus fuerit, ut est apud Plin. lib. XXXVII, cap. VII. Vulgo vocatur *corneolus* ex carneolus, à sanguineo carnis colore. Quidam tamen, in his Albertus M. & Franciscus Ruëus corneolum, à sarda distinguunt. Nempe videntur discrimen fecisse inter Sardium album, rubrumque: vel Orientalem, & aliunde petitum. Lapis est semiperspicuus, imo semiperspicuorum præcipuus. Si LXX sequimur, est sarda earum gemmarum prima, quæ fuere in Aaronis rationali. Iudæi tamen censent rubinum fuisse. Propius accedit Flavius Iosephus: qui sardonychem appellat: ac ea gemma est ex sarda, & onyche conflata à natura. Sarda signabat Polycrates, Samiorum tyrannus. Eam gemmam in mare à tyranno abjectam, piscis deglutivit; qui postea captus à piscatore; is gemmam in pisce exenterato repertam veteri restituit Domino.

Sardonychi dividuum nomen ex sarda, & onyche: unde Plinius lib. XXXVII, cap. VI: *Sardonyches, ut ex nomine ipso apparet, intelligebantur candore in Sarda, hoc est, velut carnibus ungue hominis imposito, & utroque translucido. Talesque esse Indicas tradunt.* Proximè verò antecellit: *Claudius Cæsar smaragdos induebat, & sardonychas. Primus autem Romanorum sardonyche usus est prior Africanus, ut tradit Demostratus, & inde Romanis hanc gemmam fuisse celeberrimam.*

Asteriæ sive astroitæ colorem, & unde sic dicatur, aperit Plinius his verbis: *Candidarum dux est Pæderos. — Proxima candicantium est asteria, principatum habens proprietate naturæ, quòd inclusam lucem pupillæ modo quandam continet, ac transfundit, cum inclinatione velut intus deambulantem ex alio, atque alio, reddens eademque contraria Soli regerens candicantes radios, unde nomen invenit, difficilis ad cælandum. Indicæ præfertur in Caramania nata.* Continuò hinc de astrio subdit: *Similiter candida est, quæ vocatur Astrios, crystallo propinquans, in India nascens, & in Pallenes littoribus intus à centro, seu stella, lucet fulgore lunæ plenæ. Quidam caussam nominis reddunt, quod astris opposita fulgorem rapiat, ac regerat.* Videmus, ut à Plinio Asterias, & Astrios, habeantur pro gemmis diversis. Sed non video, cur non iis potiùs accedam, qui eandem arbitrantur.

Addit deinde hæc quæ cerauniam esse astrii speciem ostendunt: *Cerauniam vocari, quæ sit* (astrios) *deterior: pessimam lucernarum lumini similem.* Et post pauca: *Est & inter candidas, quæ ceraunia vocatur, fulgorem siderum rapiens. Ipsa crystallina splendoris cærulei in Caramania nascens. Albam esse Zenothemis fatetur: sed habere intus stellam coruscantem. Fieri & hebetes ceraunias; quas nitro, & aceto maceratas concipere stellam, eam quæ post totidem menses elanguescat.*

Opalum his verbis celebrat Plinius lib. XXXVII, cap. VI. *Opali smaragdis tantùm cedunt. India sola & horum est mater. Atque ideo eis pretiosissimam gloriam compositores gemmarum, & maximè inenarrabilem difficultatem dederunt. Est enim in eis carbunculi tenuior ignis, est amethysti fulgens*

 purpura,

purpura, est smaragdi virens mare, & cuncta pariter incredibili mistura lucentia. Ac eadem habes apud Isidorum lib. XVI Orig. cap. XII. Ac ob tam gratum adspectum fortasse nomen ab ὄψει, h. e. visu. Sed cum lapis sit Indicus, verisimilius nomen esse Indicum, quod clarè ait Isidorus. Est verò de eo insignis apud Plinium historia, his verbis: *Extat hodieque hujus generis gemma, propter quam ab Antonio proscriptus Nonius Senator est, filius Strumæ Nonii ejus, quem Catullus poëta in sella curuli visum indignè tulit, avusque Servilii Noniani, quem Consulem vidimus: illéque proscriptus fugiens hunc è fortunis suis omnibus annulum abstulit secum: quem certum est sestertiis viginti millibus æstimatum. Sed mira Antonii feritas, atque luxuria, propter gemmam proscribentis: nec minor Nonii contumacia, proscriptionem suam amantis; cùm etiam feræ abrosas partes corporis relinquant, propter quas se periclitari sciant.* Postea subdit: *Hanc gemmam, propter eximiam gratiam, plerique appellant pæderota.* Germanis similiter *webse* vocatur, h. e. pupillus; à gratia puerili, ut est apud Anselmum Boëthium lib. II de Lapid. cap. XLVI. Valde versibus suis laudat Orpheus, qui *opallium* nominat. Gemmariorum de hoc opinio est, concurrere in eo vires rubini, smaragdi, amethysti, & jaspidis.

Opali species videtur Asterias sive Astroites, ut & vocat Agricola [a], sive lapis stellaris, Germanis *sternstein*: nempe à stellarum figura, quas natura scitè in eo expressit. Vnde & possit videri achatis species: quia inter ejus genera stellatam reponit Plinius lib. XXXVII, cap. X. Nec semper tamen stellas habet: sed & figuram undatum, ac vermium. Aliter Germanis vocatur *sigstein*: nempe quia perhibetur adferre gestanti victoriam, quæ Germanicè *sieg*, à *segen* h. e. benedictio, quia victoria est à Domino. Vulgo dicunt *cati oculum*, vel *stellam Solis*. Marsilius Ficinus nuncupat *dracontium*, ab iis deceptus, qui putarent in Indiis eximi è capite draconis: quod falsum. Effoditur enim in Comitatu Tirolensi, & alibi. Aceto impositus huc illuc movetur: quod sæpius se comperisse ait Cardanus in VII de Subtilitate. Hoc inde est, quod huc illuc agiterur ab humore acido, per poros se insinuante, atque urgente aëra inclusum, ut exitum quærat.

[a] lib. 6 de natura Fossilium, c. 11.

Erasmus, colloquio quod inscribitur Peregrinatio Religionis ergo; recenset præcipuas gemmas, & exponit caussas nominum à figura. De Adamante Simocatus probl. I & 10.

Quæcunque verò de gemmis diximus, ac deinceps dicentur, ea de nativis intelligi cupimus. Nam quod ad gemmas Chymicorum, reponi in vitris debent. Habent quidem simile aliquid ob colorem, perspicuitatem, duritiem: sed viribus atque aliis, deficiunt.

Cæterum quàm diversè Hebræa gemmarum, ac lapidum Hebræorum nomina Græci, ac Latini interpretentur, dilucet ex his B. Hieronymi verbis lib. XV in Iesaiam, cap. LIV: *Vbi nos diximus: Sternam per ordinem lapides tuos, in Hebraico scriptum est,* פוך*, quod omnes præter* LXX *similiter transtulerunt: Sternam in stibio lapides tuos, in similitudinem comtæ mulieris, quæ oculos pingit stibio, ut pulchritudinem significet civitatis. Et ubi nos jaspidem, sequentes* LXX*, diximus: in Hebraico scriptum habetur* כדכד*, quod solus* καρχηδονίαν *transtulit. Pro crystallo quoque, in cujus loco apud Hebræos* אקדח *legitur, Symmachus, & Theodotio* γλυφῆς*, id est, sculpturæ: Aquila* τετυπωμένους *posuit; quod verbum foratarum cælatarumque gemmarum sensum sonat.*

CAPVT IX.

Transitur à gemmis ad Lapides pretiosos, ubi primum locum sibi vendicant rari, duri, pulchri ast magni, *qui vel perspicui qualis amethystus, topazius, crystallus cujus vera recensetur origo, quidque indicet mysticè: vel opaci, achates, hujus species oculus Beli; jaspis quæ aliquando inæstimabilis, quoque respiciat mysticè, ac ejus species heliotropium, nephriticus, & malachites qui gigni videtur ex chrysocolla; corallia è frutice-lapide. Sequuntur* rari, pulchri, parvi, sed molles, *hi vel colore blandiuntur, ut margaritæ, bezoar, vel figurâ grati, talis oculus cati, glossopetra, umbilicus marinus, lapis Syriacus, & trochites. Agmen claudunt* rari, parvi, duri, verùm deformes: *aetites, chelidonius, lapis palumbellarum, & ovum anguinum.*

Vidimus de lapidum iis, in quibus concurrunt omnes conditiones, quas requiri dicebamus, ut aliquid gemma dici mereatur. Sunt alii, in quibus una desideretur: nempe vel parvitas, vel durities, vel pulchritudo. Ob quem defectum è gemmarum numero excluduntur, non tamen è lapidibus pretiosis. Primò igitur dicam de lapidibus raris, duris, pulcris; sed magnis. Deinde de raris, parvis, pulcris; sed mollibus. Denique de raris, parvis, duris; sed pulcritudinis expertibus. Illi primi generis, quia numero permulti; distinguentur à nobis in perspicuos & opacos. Perspicui sunt amethystus, topasius, smaragdoprasius, crystallus, & pseudoadamas Bohemicus.

Topazius non ἀπὸ τοῦ τοπάζειν, h. e. quærendo, sic dictus; sed à Topazo, rubri maris insula: unde Dionysius Afer de Situ orbis:

— Γλαυκιόωντα λίθον χαλδέοιο Τοπάζου.

Glaucum lapidem splendidæ Topazi.

Crystallo quoque potiùs in gemmis est locus, quàm corporibus imperfectè mixtis. Valde enim falluntur, qui cum Plinio [b] crystallum putant non aliud esse, quàm glaciem diu in montibus servatam, tandemque in crystallum conversam. Quam sententiam merito rejiciunt Andreas Matthiolus in Dioscoridis lib. V, cap. CXVI, & Georgius Agricola lib. VI de Natura Fossilium, cap. VII. Si enim ex aqua foret congelata igne liquesceret: at contrarium docet experientia. Nam si in ignem conjiciatur, superest

[b] lib. 37, cap. 2.

superest tum calx sive terra: tum sal. Quamobrem licet etiam aqua ad ejus generationem sit opus; non tamen tam ex aqua est, quam terra eaque admodum tenui ac subtili, item sale, qui & ipse visceribus terræ continetur, & ad rerum omnium compositionem requiritur: ut argumento est, quòd lignis etiam & aliis combustis, cineres sunt salsi, quemadmodum lixivium indicio est. Cur vero crystallus nascatur figurâ hexagonâ, Anselmus Boëtius dicet lib. II de Lap. & Gem. cap. LXXII. Inter cætera crystalli bona, de quibus postea dicam, est etiam, quod eo ex solis radiis ignem colligimus. De crystallo pauca, nec mala ut videmur, nos in Meteor. extrem. cap. de Nive. Fromundus tamen adversatur lib. V Met. cap. de Nive, pag. 324.

Quid vero in Apocalypsi, & alibi, in Scripturis, per crystallum, mysticè signetur: his verbis aperit B. Hieronymus lib. XV in Esaiæ, cap. LIV: *Portæ istius civitatis de lapide sunt crystallo: qui sculpitur variis modis: quo lapide nihil purius est. Denique vehementissimus Alpium frigoribus, & inaccessis Soli speluncis, concrescere aquæ dicuntur in crystallum, & tactu quidem lapidem, visu aquam esse. Per quæ ostenditur, eos, qui in foribus ecclesiæ sunt, nullâ debere sorde maculari, sed fidei esse purissimæ. & dicere cum Propheta*[1]: *A mandatis tuis intellexi. Et illud audire: Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*

[1] Psal. 118.

....

Vidimus de Diaphanis. Sequitur ut de opacis loquamur: quales achates, jaspis, corallus.

Achates, & jaspis colores habent eosdem: sed achates durior; mollior jaspis, & ex crassiori materie terrestri, eoque & magis opaca. Indicus Achates omnium præstantissimus. Plura de laudibus achatæ, vide apud Orpheum περὶ λίθων.

Achatæ genus est lapis, qui Beli oculus vocatur, Italis *Bellocchio*, quia egregiè iride & pupilla oculum referat.

Multum jaspidum pretium commendat, si natura habeant impressas imagines: usque adeò ut quandoque inæstimabiles sint, ac pretium à solius venditoris arbitrio dependeat.

Quam variis locis jaspis reperiatur, indicat his verbis B. Hieronymus in Iesaiam lib. XV, cap. LIV: *Iaspidum multa sunt genera. Alius enim est smaragdi habens similitudinem, qui reperitur in fontibus Thermodontis fluminis, & vocatur grammatias, quo omnia phantasmata fugari autumant. Alius viridior mari, & tinctus quasi floribus. Hunc in Phrygiæ monte Ida, & in profundissimis speculbus ejus nasci referunt: alium verò juxta Iberos, Hyrcanosque, & mare Caspium reperiri: & præcipuè juxta lacum Neusin. Est & alius jaspis nivi, & spumæ marinorum fluctuum similis, & clementer, quasi mixto cruore subrutilans.* Postea subjungit, quid per jaspidem mysticè in Scripturis intelligatur: *Hoc diximus*, inquit, *ut universas gratias spirituales in Ecclesiæ propugnaculis intelligamus: quas qui habuerit, vanos timores fugat, & potest cum sponsa*[2] *dicere: Fratrue is meus candidus, & rubicundus.*

[2] Cantic. 5.

Vbi cùm ait, per jaspidem signari gratiam spiritualem, quæ vanos fugat timores, eo respicit, quod antea dixerat, primo jaspidis genere, quod γραμματίας vocavere, omnia fugari phantasmata: ut videatur verè vim hanc jaspidi tribuisse. Multum tamen metuo, ne fuerit deceptus: nec ali. . . . De jaspide copiosè Salmasius ad Solinum.

Iaspidis genus est Heliotropius sic dictus, quia si in vas, aqua plenum, Solisque radiis oppositum projiciatur, accedentem Solis fulgorem mutet sanguineo; ut ait Plinius lib. XXXVII Nat. Histor. cap. CIV. Reperiuntur verò & tantæ magnitudinis, ut inde fiant Sarcophagi: quemadmodum videre est Brugæ post summum altare in templo cathedrali B. Donatiani. Ajunt tantam habere vim, ut gestantem præstet inconspicuum: quod etiam à Plinio ridetur.

Item nephriticus lapis jaspidis est genus, quod Belgis *kalsuwe*. Vires ejus inferius recensebo.

Iaspidis quoque genus est molachites sive malachites, sic dictus à malvæ colore, quæ Græcis μαλάχη. Plinius lib. XXXVII, cap. VIII: *Non transluceт molochites, spissius virens, à colore malvæ nomine accepto, reddendis laudata signis, & infantium custodia quodam innato contra pericula ipsorum medicamine.* Quod postremum planè, qualia illa esse magorum solent. Videtur gigni è chrysocolla: eamquè opinionem firmat, quòd Anselmus Boëtius[3] scribat, habere se frustum ex malachite & chrysocolla coalitum: unde colligit chrysocollam esse malachitæ matrem.

[3] lib. 2 de Lapid. c. III.

Corallium initio est frutex; cum succus, ut sic dicam, lapidificus penetrat, unde fit durior, duriorque, donec amittat ligneam naturam atque emoriatur, neque jam ulterius sit frutex, sed lapis. Nec enim standum veteri opinioni, ligneæ esse naturæ sub aquis; lapidescere, ubi fuerit mari extractum. Quod placuit Nasoni lib. IV: ubi narratâ Persei, & Andromedæ fabulâ, virgisque in mare jactis, ac mox indurescentibus, subjungit:

Nunc quoque coraliis eadem natura remansit,
Duritiem tacto capiant ut ab aëre, quodque
Vimen in æquore erat, fiat super æquora saxum.

Imò hoc poëtarum, aut vulgi somnium amplexus etiam fuit Ambrosius lib. V Hexaem. cap. XI, ut mens nostra ad Deum se suberigat, speculari jubet, *Quomodo non indecorus lapis corallium in mari herba fit, si in aërem transferatur, lapidis firmitate solidetur.*

Ab hac natura λιθόδενδρον vocatur. Κοράλλιον nuncupat & Orpheus περὶ λίθων, & Theophrastus libello similiter inscripto. Excrescit ad longitudinem hominis. Maximè expetitur id, quod est coloris rubri: sed priusquam eo pertingat, varios subit colores. Nam non modo est quod palleat, sed etiam subflavum, cinereum, fuscum, viride: haut aliter ac in malis

videmus

videmus colores mutari. Si à viro gestetur, melius ruborem servat, quàm si à femina: quod inde est, quia puriores à viro vapores exeant. Atque hoc illo etiam firmatur, quod pallescat, livescat, variè maculetur gestatum in periculosis morbis, quomodo & mutatione coloris indicat imminere morbum, vel etiam mortem. Sed colore amisso eundem recuperat, si lavetur urina veteri puerorum, vel sinapi semine obruatur & aliis modis: quos enarrat Anselmus Boethius lib. II de Lapidd. & Gemmis, cap. CLIV. Plura si voles, Plinium adi lib. XXXII, cap. II, & quæ adversus eum Petrus Matthiolus disputat ad Dioscoridis lib. V, cap. XCVII.

Actum hactenus de lapidibus pretiosis, qui conditiones omnes habent gemmæ, præterquam quod non sint parvi. Accedo nunc ad alterum genus: ubi durities deficit. Quales, ut ob mollitiem, non sunt gemmæ, ita pretiosi tamen lapides; quia parvi, rari, pulcri. Horum pulchritudo vel in colore consistit, vel in figura. Prioris generis sunt margarita, & bezoar, de quibus agam, cùm seorsum loquar de lapidibus, qui in animalibus reperiuntur. Posterioris generis sunt oculus cati, glossopetra, umbilicus marinus, lapis Syriacus, & trochites. De cati oculo dictum in opalo. Glossopetra est, quam Cardanus vocat glossidem. Male aliqui cum ceraunio lapide confundunt. De umbilico marino, agam in aquatilium lapidibus. Lapis Judaicus, aliter dicitur Syriacus, & Tecolithus q. d. lapidem liquefaciens. Nec in Syria modo, sed etiam in Silesia, invenitur. Vide de eo Dioscoridem lib. V, cap. V, & ibidem Matthiolum. Item Plinium lib. XXXVII, cap. X, Aetium lib. II Tetrabibli, cap. XIX, & Andream Cæsalpinum lib. II de Metallicis, cap. XLV. Trochites à rotæ similitudine sic vocatur, ac nunc albus est, nunc cinereus, nunc luteus, digitum transversum latus, ac tertia solum parte crassus.

Superest tertium lapidum pretiosorum genus: nempe qui rari, parvi, duri, sed deformes. Ob quem solum pulchritudinis defectum, excluduntur è gemmis. Hujusmodi est aëtites, qui in aquilæ nido reperitur: unde & nomen. Plinius lib. XXXVI, cap. XXI, quatuor ejus genera recenset: in quarti generis alvo callimum ait inveniri. Accuratius de hisce Anselmus Boethius lib. II de Gemmis, cap. . . .

Etiam huc referunt pantarben: eumque ajunt haut aliter trahere aurum, quam magnes ferrum. Sed de isto ambigunt alii, an sit in rerum natura.

Pertinent huc quoque chelidonias, lapis palumbellarum, & ovum anguinum. De quibus in animantium lapidibus dicetur.

CAPUT X.

De Lapidibus mediæ inter pretiosos & vulgares naturæ, ac primo quidem raris & parvis, sed mollibus ac deformibus: quales morochthus sive galaxias, à quo galactites parum differt; enhydrus, hystericus, Malaccensis è felle porci, aliique animantium de quibus hic obiter.

De gemmis dictum, & aliis lapidibus pretiosis. Accedo ad secundum lapidum genus, quod mediæ est naturæ inter lapides pretiosos, & vulgares. Hujusmodi lapides duûm sunt generum: aliqui enim propiùs à pretiosis, aliqui longius abeunt. Propius illi, quibus ex quatuor gemmarum conditionibus, raritate, parvitate, duritie, & pulchritudine, duæ quidem conditiones adsunt, duæ verò desiderantur. In quo differunt à pretiosis: ubi una solum deficit conditio è tribus postremis. Sed sic has quatuor conditiones capere oportet, ut semper adsit raritas, qua sine non medii, sed ultimi sint generis. In hoc mediò genere primùm obtinent locum rari, ac parvi; sed molles, ac deformes: alterum autem rari, durique, sed magni, ac deformes: tertium verò rari, ac pulchri, sed magni, ac molles. Primi generis sunt morochthus, enhydros, & lapis hystericus.

Morochthus, sive leucophragis qui & galaxias sive graphis, in Ægypto invenitur, teste Dioscoride lib. V de re Medica, cap. CIX. Item in Saxonia, secundum Georgium Agricolam lib. V de Natura Fossilium, cap. VI. Germanis dicitur *milchstein*, quod exprimit Græcum γαλαξίας. Sic verò dicitur à succo lacteo, qui ex eo exprimitur. Quamquam interdum is non tam lacteus, quam cinereus. Sed possumus illum lactei succi galactiten vocare; illum cinerei, morochthum; uti melititen, si succus sit mellei saporis. Vide & de eo Aetium lib. II Tetrabibli, cap. XVI. Matthiolum ad locum Dioscoridis memoratum, & Andream Cæsalpinum lib. II Metallicorum, cap. LX. Nec multum à morochtho, sive galaxia, differt galactites, qui & ipse Germanis vocatur *milchstein*. Aliter hic leucas, vel leucogea, atque aliis etiam nominibus vocatur. Vide de eo Dioscoridem lib. V, cap. CVII, & Galenum lib. IX de Simplicium Medicamentorum facultatibus.

Lapis enhydros, sic dictus, quia in se continet aquam: uti alius lapis geodes vocatus, quia in se continet terram, vel arenam. Est planè rotundus. Plinius meminit lib. XXXVII, cap. XXI. Lapis hystericus, sic vocatus, quia hystericis medetur, ex nova Hispania adfertur. Niger est, politus, majorique ex parte, teres, ac rotundus. Hujus etiam generis sunt lapis Malaccensis è felle porci, vel hystricis, item ille ex animali bulgolta: præterea lapis è capite piscis mainati: item piscis tuberonis: adhæc lapis caimanum, qui è lacertorum ventriculo: & bufonius qui vulgo crapaudinus. De quibus omnibus dicam, cum loquar de lapidibus, qui in animalium corporibus gignuntur.

CAPUT XI.

De Lapidibus mediæ inter pretiosos & vulgares naturæ secundi ordinis, raris ac duris. Qualis ante alios magnes cujus miranda pleraque enumerantur.

ET hujusmodi quidem sunt lapides mediæ naturæ primi ordinis: puta rari, ac parvi, sed molles, ac deformes. Alter ordo eorum est, qui rari, durique; sed magni ac deformes: quos inter, propter effectus mirandos, magnes sibi principem vindicat locum.

Magnes sic dicitur, quia effodiatur in Magnesia, non illa Asiatica ad fluvium Mæandrum, à Persarum rege Themistocli data in panis usum: sed neque illa ad Sipylum montem: verùm Thessaliæ regione, quam Plinius Magnesiam Macedoniæ appellat. Sic enim legendum: ac similiter postea Magnesiam Asiæ dicit. Macedoniæ autem ait, eos secutus, qui Thessaliam Macedoniæ accenserent. Scitè de hoc lapide Plinius lib. xxxvi, cap. xvi: *Quo nihil mirabilius, nec alia in parte naturæ major improbitas. Quid enim lapidis rigore pigrius? Ecce sensus, manusque tribuit illi. Quid ferri duritia pugnacius? Sed cedit, & patitur moras. Trahitur namque à Magnete lapide domitrix illa rerum materia, ad inane nescio quid currit, atque ut propius venit, adsistit, teneturque, & complexu hæret.* Ab eo, quod ferrum attrahat, aliter sideritis vocatur. Nec tamen omnes ferrum trahunt, sed quidam solùm ostendunt mundi plagas. Sanè ille è Magnesia Asiæ non attrahit ferrum, ut postea Plinius subjungit. Addit & esse magnetes, qui alterum magnetem attrahant. Quales mihi necdum videre contigit. Vide ibidem, quæ ex Sotaco refert de aliis etiam, ubi crescit, locis, item de discrimine maris, qui majorum virium, & feminæ, quæ viribus exiguis, vel nullis: item colore vario, qui aliis rufus, aut niger; aliis candidus. Nulli verò magnetes plus virium habent, quam qui circa ferri fodinas reperiuntur, ac colorem referunt ferri. Imò etiam effodiuntur magnetes plus ferri habentes, quàm lapidis.

Nec in maritimo solùm itinere, sed ob hanc vim etiam in terrestri locum habet: ut in Arabiæ desertis: ubi, ut ex relatione Ludovici Barthemæ Simon Majolus, Episcopus Vulturariensis refert lib. i, cap. xiii, *cum undique arenæ sint levissimæ, nusquam rectum iter haberi potest: quandoquidem illæ commotæ ventis perinde fluctuare videntur, ut mare. Itinerantes igitur inter ligneas arcas se condunt, dorsisque camelorum deferuntur. Quin ibi quoque, sicut & mari, itinera diriguntur.*

Gravis est quæstio, & perobscura, unde fit quod magnes attrahat ferrum, vel puriorem ejus portionem chalybem. Non quidem inficior si major sit magnes ferro, hoc ab illo attrahit: sin minor, ipsum accurrere ad ferrum. Magis tamen vis inest magneti, quam ferro, ut arguit, quòd ferrum tum demum attrahit ferrum, si prius magneti affricetur. Præterea magneti tanta est attrahendi vis, ut ea penetret per lignum, lapidem, vitrum. Sanè vidi vim eam exerere, etiam cum murus esset intermedius. Nempe ut lux per vitrum, sonus per corpus opacum: sic magnetis vis transit per murum interjectum. Multorum ea opinio est, hoc inde esse, quòd magnes nutriatur spiritu exeunte è ferro. Atque hoc eo adstruunt, quòd in ferri fodinis melius ac vividius se habeat: contrà ferrum ei propinquum rubigine obducatur. Interea scrupulum injicit, quòd magnes quandoque ferrum aversatur una parte; si alteram ostendas, eam amplectitur. Atqui non apparet caussa, cur una magis parte, quam altera, exposcat alimentum. Etsi igitur verum putamus, ex magnete spiritum exire amicum spiritui ferri, non tamen hoc omnem tollit difficultatem, ac omnino occultius quiddam subesse existimandum.

Ecce alteram etiam quæstionem. Nam in obscuro etiam est, cur magnes mundi plagas ostendat, ac eandem vim communicet ferro. Quæ vis priori facultate nobilior videtur. Quid enim magis mirandum, quàm magnetem ex filo suspensum, vel vasi aquæ pleno impositum super assem levem, utcunque manu circumagas, simulac & tu movere desieris, & ille moveri, parte una septentrionem spectare, altera occidentem? & ut sexcenties id fiat, eandem semper partem esse, quæ feratur ad septentrionem; unde *borealis* vocatur: partem adversam semper spectare notum, quæ inde dicitur australis. Conjectabat Clarissimus præceptor meus, Petrus Molinæus [1], *totius terræ massam trajectam esse ingenti trabe magnetis à polo ad polum; & singulas magnetis partes habere eandem cum toto inclinationem.* Utcumque id fuerit, saltem videtur ratio horum petenda à situ, quo magnes fuit in terris. Quæ pars tum boream spectabat, sic affecta est, ab ea mundi plaga, ut eandem postea eidem plagæ applicet, unde vires est consecuta. Imò si grandem magnetem in multas partes redegeris, quæque particula hanc naturam retinet, non obscuro indicio spiritum magnetis in hoc sequi spiritum universi, sive animam mundi, unde spiritus ille, qui magnetis est proprius.

[1] lib. 5 Physicorum, cap. 4.

Quod verò Plinius ait etiam magnetem esse, qui ferrum repellat, id puto profectum ab iis, qui magnetis naturam non caperent satis. Nullus enim magnes ferrum abigit, nisi quòd parte australi se retrahat.

Nec tamen putandum magnetem exactè ostendere polos mundi, nam verius est ostendere polos suos, qui xxiii gradibus à polis mundi distat. Atque hoc ex nauticis Hollandorum observationibus dilucet.

Fallit verò Theophrastus Paracelsus, cum ait, posse magnetis vires mirificè augeri, usque adeo etiam, ut clavum parieti infixum extrahat.

hat. Hoc facere si sæpius ignescat, ac deinde ignea vis Martis oleo exstinguatur. Quippe magnes ignitus amittit attrahendi ferri facultatem: quasi spiritus, ac vitalis vis evolasset, nec aliud ulterius foret, quàm quiddam cadaveri simile. Sed quod ajunt idem fieri, si ceparum, vel allii succo illinatur, id secus esse scit Neptunia Hollandorum proles, quæ cum cibos istos in deliciis habet, crebram habet experiundi hujus facultatem. Apud Plinium quoque legimus, quomodo adamas appositus, impediat magnetem, quo minus attrahat ferrum. Quod & Marbodæus memorat. Anselmus Boethius [2] arbitratur, hanc opinionem inde ortam, quòd adamas à magnete, parte sua boreali contactus, abigat partem adamantis borealem. Sanè adamantem, si contigerit magnetem, ad Septentrionem volvi; partem verò obversam, ad Meridiem propelli, uti fit in magnete; prodidit quoque Ioannes Baptista à Porta Neapolitanus.

[2] lib.2 de Lap. & Gem. cap.252.

Iam quid de eo dicemus, quod magneti etiam vim tribuunt animi sensu significandi alteri, qui centenis, vel ducenis distet millium passibus? Id verò pernegamus. Artificium quo id posse contendunt, abunde perpendi: atque id eo lubentius, quia viri in dignitate constituti, & rerum Indicarum gnari, hoc mihi persuasum vellent. Quibus satis occurri à me putavi iis, quæ contra disserit Anselmus Boetius lib.II de Lap. ac Gemmis, cap. CCLIV [3]. Præcipuum est, quod acus magneti affricta, nunquam ultra quatuor plus minus passus vim suam exerat.

[3] pag. 464, & seqq.

Ajunt & eam esse vim Magnetis, ut capulum ferreum, vel aliud grave corpus in aere sic possit sustinere, ut nec superne aliquid appareat, unde dependeat, nec inferius, quod sustineat. Nempe quia plusculo intervallo, & superiùs, & inferiùs magnes sit, qui utrimque pari attrahant virtute. Sed enim parum id verisimile est, propterea quod aer ille, per quem utrimque exit è magnete attrahendi vis, non eodem se modo semper habet, cum flatu dissipetur. Dinocratem objiciunt, qui sic orsus erat Arsinoes templum ædificare, ut ferrum, in quo Arsinoes simulacrum, in aëre penderet. Sed Plinius qui id narrat, addit, non perfecisse hoc, quia mors & Ptolomæi, qui jusserat, & ipsius Dinocratis, intercessit. Præterea ajunt signum Solis, Alexandriæ sic se habuisse, sepulcrum etiam Muhammedis inter duos magnetes ita sustineri. Sed de utroque fallunt & falluntur: quemadmodum ostendi lib. I hujus operis de Theologia gentili, & Physiologia Christiana, cap. XXXI.

Rejiciendus verò error illorum, qui putant, in India, & circa mare rubrum, naves non compingi clavis ferreis, sed ligneis, quia alioqui illis periculum foret à monte magnetico, ferrum attrahente, in freto Anian, XVII gradibus distante à polo Arctico, atque ad centena aliquot passuum millia, vim suam transfundente. Nam de monte ejus loci res minimè est explorata. Deque caussa, cur gentes memoratæ non clavis utantur ferreis, plane eos ratio fugit. Nam vera, cur id faciant caussa est, quia in terris, quibus degunt, nonnisi maximis impensis, possint sibi comparare ferrum, at liquorum sit abunde: ac præterea non indigeant navibus grandibus, sed sufficiant cymbæ, ad piscationem, vel merces hiberno per canalem tempore, æstivo autem per mare rubrum transvehendas: quod sumtu fit exiguo: quia, ut dixi, nonnisi ligneis utuntur clavis, ac funibus quibus naviculas constringunt. Nec tamen iis locis desunt naves onerariæ, vel triremes: sed aliis è terris advectæ.

Iam quantus in Geographia, sive chorographia, & topographia magnetis usus est ad ichnographiam? Quod artificium luculentè tradit Anselmus Boethius lib. II de Lapp. & Gemmis, cap. CCLIV.

Cardanus in septimo de subtilitate meminit & magnetis carnei, sic dicti quia haut aliter attrahat carnem, quam magnes ferrum. Sed is lapis non magis hoc nomen, quam terræ meretur. Est enim mediæ naturæ inter lapides & terras: quodque carnem videatur attrahere, ubi linguæ admoveris, hoc inde est, quia & lingua, & lapis ille, naturæ sint porosæ. Facilè igitur & humor linguæ se insinuat in poros lapidis, & lapidis partes mollicellæ in poros linguæ. Anselmus Boethius [4] refert ad Osteocollam.

[4] lib.2 de Lapp. & gem. cap. 255.

Quæ scribunt de magnete trahente aurum, vel alio attrahente argentum, satis sunt incerta.

CAPUT XII.

A magnete itum ad alios secundi ordinis lapides: onychem, smyriten, lapidem Lydium, brontiam, belemniten.

SUnt præter magnetem, & alii in illis mediæ naturæ, secundi ordinis lapides: ut onyx, smiris, lapis Lydius, ceraunia, sive brontia, belemnites, sive dactylus Idæus. Onyx nunc est genus alabastri colorem unguis humani referentis; nunc gemma est ejusdem coloris. Differt vero gemma ab alabastritæ genere, quod hoc ustile sit, gemma non item.

Smiris lapis, Dioscoridi σμύρις, ut vulgo quidem legitur; vel potiùs σμίρις, ut est apud Hesychium; qui addit, ᾗ τὰς ψήφους οἱ δακτυλιογλύφοι σμήχουσι. *quo gemmas sculptores earum atterunt.* Adeo vero durus est, ut non minus eo, quam adamante, scindatur vitrum. De lapide Lydio nos in Oratoriis p. 118. Vide & H. Stephan. 7, lib. 6.

Ceraunius lapis, vel ἁπλῶς ceraunia, vel brontia creditur in nubibus generari, & dejici cum fulminat, ac tonat. Nomen à κεραυνὸς, *fulmen*, & βροντὴ, *tonitru*. Aliis vocatur lingua natricis, ac Cardano ophioglossus. Nempe quia linguam refert. Alii comparant cum

sagittæ

sagittæ aculeo. Sub terra quandoque invenias. Ac Ulysses Aldrovandus in secundo Ornithologias ' refert, se quendam denticulatum in Musæo adservare. Eum cæli tempestate dejectum fuisse prope quercum in agro Bononiensi: defixumque in solo ad tres amplius cubitos. Germanis vocatur *donderkeil*.

p. 165.

Belemnites, vel dactylus Idæus, qui & ceraunites. Belemnites dictus à figura sagittæ, quæ Græcis βέλεμνον. A magnitudine & colore digiti, qui Græcis δάκτυλος, nominatur *Dactylus Idæus*: eo autem *Idæus* quia invenitur in Cretæ monte Ida; ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. X. Si longus sit sesquipedem circiter, vocatur *ceraunites*; quasi telum sit fulmineum, à κεραυνὸς, fulmen.

CAPUT XIII.

De lapidibus mediæ naturæ, tertiique ordinis, sive colore sese commendantibus, quales alabastrites, & lapis Armenius circa quem de vera differentia lapidis lazuli: sive figurâ, ut ammites, & astroites.

Tertium in mediæ naturæ lapidibus locum dabamus raris ac pulcris, sed magnis ac mollibus. Horum pulchritudo vel est ratione coloris, vel figuræ. Coloris ratione, alabastrum, & lapis Armenus.

Alabastrites duritie exsuperat marmor: unde rectius ab eo distinguitur, licet inter ejus genera annumerent veteres. Nec ignoro, etiam alabastrum inveniri adeo molle, ut cultro sit sectile: sed hoc potius est gypsum, vel marmor incoctum, & imperfectum. Primo enim est molle prorsus: sed magis magisque indurescit. Candidus alabastrites nascitur in Thebaide, Ægypti regione, item in Tauro monte, cujusmodi Lydinus vocatur; ad hæc coralicius, qui candore ebur refert; Thebaidos ille in Ægypto, candidus, sed guttis aureis interstinctus, collyriis utilis. Et tot aliis in locis nascitur, quos memorare supersedeo, ne actum agam. Vide eos, qui de gemmis scripsere.

Lapis Armenus colore convenit cum lapide lazuri, sive azuli. Imò Serapio eundem utrumque lapidem putavit: ut argumento est, quòd non agat de iis distinctè, sed solum de lapide lazuli: cui ea attribuit, quæ de lapide Armeno referuntur à Dioscoride, & Galeno. Avicenna autem diversis locis de utroque agit: interim ita, ut propemodum eadem de utroque tradat. Omnino autem lapides sunt diversi, quando quidem Armenus lapis frietur in pulverem: lazuli lapis planè sit durus. Nisi & veteres ipsi in vocabulis hic non semper convenere: quod sæpe in aliis factum. Sanè lapidem Armenum, de quo nunc loquimur, tantæ esse duritiei scribit Stephanus sive Hermolaus Byzantius, libro de Urbibus, ut inde etiam sigilla fiant. Atque ex his liquet magnam habere convenientiam lapidem lazuli, & Armeni. Addo his etiam molochiten. Sanè tribus hisce inest vis purgandi. Ac Anselmus Boethius in secundo de Lapidibus & Gemmis, cap. CXLII ait, sibi lapidem esse ex tribus istis concretum. Mirum verò quod cum Armenius dicatur, Armenii tamen lapidem eum ignorat. Qua de re vide Garziam ab Horto lib. I Aromatum ac Historiæ Simplicium, cap. LV.

Hujus etiam loci succinum putatur, quia rarum & pulchrum, sed magnum & molle. Verum iis adsentimus, qui referre malunt inter succos concretos: qua de re actum cum de bituminis generibus tractaremus.

Hæc de lapidibus magnis & mollibus, sed raris & pulcris, idque ratione coloris. Ratione autem figuræ pulchri sunt ammites, & stellaris. Ammites fit ex arenis unde & nomen, sic compositis, ut similis videatur piscium ovis. Magnitudine differunt. Quidam æquant magnitudinem pisi, vel orobi; quidam seminis milii, vel papaveris.

Stellaris lapis, sive Græco nomine Astroites, ut Georgius Agricola ' vocat, tantæ est elegantiæ, ut etiam in annulis gestetur. Propriè hoc nomen ei convenit, quando continet stellulas: quæ lapide ipso, (qui candidus, vel subcinericius, vel canus, vel fuscus) ad nigrum magis colorem accedunt. Quandoque autem pro stellulis in eo videas vel rosas, vel undarum fluctus, vel hæc universa.

' lib. 6 de Natura Fossilium, cap. 11.

CAPUT XIV.

De lapidum, qui mediæ sunt naturæ inter pretiosos ac vulgares, quarto genere, ut sunt amiantus, hæmatites, schistus, & Assius lapis.

Hactenus egimus de priori genere lapidum mediæ naturæ; ubi ex quatuor conditionibus in gemma requisitis duæ adsunt, ac totidem absunt. Venio nunc ad alterum genus, ubi tres desunt conditiones, solaque adest raritas; absque qua esset, non jam medii ordinis haberentur, sed in numero forent lapidum vulgarium. Agendum igitur de lapidibus raris quidem, sed magnis, mollibus, ac deformibus. Quales sunt amiantus, hæmatites, schistus, Assius lapis, gagates. Quos quia prius genus, quod duas gemmarum conditiones habet, tripartitum erat; quartum lapidum mediæ naturæ genus vocare possumus.

Amiantus, ἀμίαντος, ἀπὸ τοῦ μιαίνεσθαι, quod est *inquinari*: quia nimirum, in ignem conjectus, non absumitur, sed purior exit, splendidiórque. In cypro, sed fuscus nascitur; teste Dioscoride. Perperam vulgo confundunt cum asbestino Indiæ lino. Vt etiam factum à Petro Andrea Matthiolo in Dioscoridem lib. V, cap. CXIII; Anselmo Boëtio lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CCIV. De asbestino lino agit Plinius lib. XIX, cap. I. De lapide amianto idem sic scribit lib. XXXVI, cap. XIX: *Amiantus, alumini similis, nihil igni deperdit. Hic veneficiis resistit omnibus, privatim Magorum. Gæoden ex argumento appellant, quoniam amplexus est terram.*

ram. Oculorum medicamentis utilissimus : item mammarum, ac testium vitiis. Ubi vides nihil addi de eo, quod vulgo creduntur Romani lino ex hoc lapide in crematione cadaverum discrevisse cineres defuncti à cineribus lignorum. Et profecto fabula est. Porrò quia lapis hic amiantus igni non comburitur, sed purior redditur : atque in eo lineæ quædam intercursent, ut in ligno fit: hinc istis argumentis agyrtæ solent simplicioribus imponere, amiantumque venditantes pro particula ligni è Cruce nostri Salvatoris : ut est apud Antonium Musam Brassavolum Ferrariensem.

Hæmatites, si Theophrastum audimus lib. *περὶ λίθων*, sic vocatur, quia referat *αἷμα πεπηγὸς*, *sanguinem concretum*, quem *cruorem* dicimus. non verò quia siteratur, emittat succum sanguineum; nec item, quia sanguinem sistat. Quinque ejus genera statuit, antiquus scriptor Sotacus: quę ex eo memorat Plinius lib. XXXVI, cap. XX. Hodie verò vix est, ut amplius quam duorum generum notitia sit.

Schistus, hoc est scissilis lapis, tum friabilis, tum scindi facilis; ut nomen indicat. Sæpe nigricat: sed optimus, si crocei sit coloris. Scinditur in laminas rectas, quo differt à talco. Meminit hujus lapidis Plinius lib. XXXVI, cap. XX.

Assius lapis sic dicebatur ab Asso Troadis: unde apportabatur: ut cognoscimus ex Plinii lib. XXXVI, cap. XXVII. Non durus est, sed laxus, ac friabilis, ac colore topho similis: ut docent Dioscorides lib. V rei Medicæ, cap. XCIX; & Galenus lib. IX de Simplicium Medicamentorum facultatibus. Hujus etiam loci fuerit gagates, si rectè inter lapides refertur à multis. Sed potiùs succini esse genus dixi, cum agerem de succis concretis.

CAPUT XV.

De lapidibus vulgaribus, magnis duris, & pulcris, in quibus principatus est marmori, cujus varia recensentur genera candidum, nigrum quo & lapidem Lydium, ac Alabandicum referas, flavescens, rubrum, viride, durum, & minus durum. Post id locus saxo, coti, silici, pyritæ.

Absolvi, quæ dicere habui de lapidibus pretiosis, & illis mediæ inter pretiosos ac vulgares naturæ. Nunc proferam ea, quæ pertinent ad lapides vulgares, sive qui frequentes se offerunt. Sunt hi duplices; parvi, vel magni, parvi, vel duri, ut pseudamas Hungaricus: vel mollis, ut lapis fellis, oculi cancri, lapis cyprini, sive carpionum: item percæ, & limacis. Sed de hisce omnibus agam in lapidibus animalium, quos junctim postea exponam. Est & in frequentibus, ac mollibus, lapis, quem spongia continet. Candidus is, ac friabilis, inque succum solvitur lacteum frangendis renum ac vesicæ calculis perutilem: unde & lapis ipse κυστεόλιθος appellatur. Fortasse de hoc etiam aliquis existimet, inter vel post animalium lapides agi potuisse: cùm intellectum spongiæ tribuat Plinius lib. IX, cap. XLV; & Aristoteles etiam inter zoophyta retulisse videatur. Sed de isto quid statuendum sit, exposuimus in quarto hujus operis, cap. XIII.

Accedo ad lapides frequentes, & magnos: qui & ipsi vel duri, vel molles. Duri vel nitent, vel nitoris sunt expertes. Prioris generis est marmor.

Marmor à Græco *μάρμαρον*, sive adjectivè *μάρμαρος*, *splendens*, *fulgidus*, à *μαρμαίρω*, *candeo*, *splendeo*. Hesychius, *μάρμαρος*, *λευκὴ λίθος*. Nascitur è terra subtili, ac aqua, & exhalationibus eam subeuntibus, idque plurimùm sale, nitro, aliove liquore metallico tinctis, posteaque magnam partem vel exsiccatis, vel foras expressis; unde est induratio: quæ tamen minor, cùm effoditur. Erutum enim magis indurescit. Nec tamen æternùm durior redditur: sed longa die exeditur, molliusque fit: imò tandem in terræ naturam redit.

Primus apud Ephesios marmor reperit Pixodorus pastor. Cùmque eam rem civibus suis nunciasset, quibus in animo erat Dianæ ex marmore ædem exstruere, ob lætum hunc nuncium, pro Pixodoro dictus Euangelus, honorique ejus festum institutum, quod Εὐαγγέλια dixere : ut pluribus refert Vitruvius lib. X, cap. VII. Meminere verò ejus festi, Aristophanes, Xenophon, Isocrates, Plutarchus, atque alii.

Marmoris maculæ, ac varii colores, sunt inde, quòd partium, è quibus coagulatur, per temporis intervalla fiat accessio, & exhalationes vehiculo aquearum subeuntes, generis sint diversi.

Quanta sæpe sit marmoris magnitudo, ac moles, argumento est, quod inde etiam sint montes toti, ac scopuli marini.

Varia autem sunt marmoris genera. Quoddam est album, ut est lapis Parius. Quoddam nigrum, ut basaltes, & Lydius lapis. Quoddam nunc album, nunc nigrum: ut ophites: quoddam rubrum, ut porphyrites: quoddam viride, ut Lacedæmonium.

Parius lapis sic vocatur à Paro insula, marmore hoc inclyta. Memorant poëtæ prope omnes; in his Horatii illud

Urit me Glyceræ nitor
Splendentis Pario marmore purius.

Nec tamen semper marmoris genus. Quandoque intelligitur sarda : quæ in eadem insula nascebatur, auroque etiam, quod in marmore non puto locum habere, includebatur. Unde Maro:

Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum, Pariusve lapis, circumdatur auro.

Parius lapis aliter dicebatur *Cychnitis*: nempe (Plinii [a] verba sunt) *quoniam ad lucernas in cuniculis cæderetur, ut autor est Varro.*

[a] lib. 36, cap. 5.

Basaltes nigrum est marmor. Ejus varia sunt genera. In his veterum marmor Numidicum : unde M. Lepidus, Catulli in Senatu collega, primus omnium in domo limina posuit,

fuit, magna reprehensione: ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. VII. Item huc pertinet Lapis Lydius, qui & Chrysitis, & basanus. Videlicet, quia hoc aurum exploretur. Item hujus loci est Alabandicus, quippe niger, sed ad purpuram vergens. Inveniebatur Mileti, igni liquatur, ususque ejus pro vitro erat.

Ophitis duo sunt genera; candidum unum, alterum nigrum, prius molle, alterum durius; ut ex Plinio videmus lib. XXXVI, cap. VII. Sed postea meminit ophitis, quæ tertii generis videtur, quod cinerei sit coloris, ac *tephria* appellatur. Quomodo utrumque conciliâris Plinium cum Dioscoride; qui lib. v de re Medica, cap. CXIX, tria ophitis genera statuit, unum ponderosum, ac nigrum; alterum coloris cinerei punctis distinctum, tertium lineis albis.

Phengites quandoque flavescit ac transparet. Etiam Seravitiæ in Italia marmor est melleo colore, ac terebinthino. Germania item flavum habet marmor. Etiam fulvo colore variegatur; quod dicitur πυῤῥοποίκιλον.

In rubri marmoris genere principem locum tenet porphyrites Ægyptius ob duritiem & splendorem, ac si candidi puncti intercurrant *leucostictos* vocatur; ut est apud Plinium lib. XXXVI, cap. IX. Rubet etiam Thebaicum marmor: sed aureis punctis interstinguitur. Rubrum item, sed nigris punctis distinctum effoditur circa Syenem Thebaidos.

Inter viridia marmora Lacedæmonium fuit: ut auctor nobis Plinius lib. XXXVI, cap. VII. Ait vero fuisse interstinctum maculis minutis. Vide & quæ ibidem adfert de Augusto, ac Tiberio marmore. Subviride item Thyites, in Æthiopia nascens: de quo Dioscorides lib. v rei Medicæ, cap. III.

Nullius verò æquè interest marmoris nosse naturam quàm sculptoris. Qua de re sic Cæsar Bullingerus lib. II de pictura & statuaria, cap. VII: *Nisi penitus sculptor filum marmoris, & venam, scienter exploret, & ferro sequatur; in irritum laboret. Michael Angelus Romæ sexagenarius corpore imbecillo, è durissimo marmore plus squamarum, & scoriæ, scalpro, quadrante horæ dejiciebat, quàm quatuor alii juvenes, & valentes marmorarii duabus horis diruere potuissent; quia filum marmoris sine errore sequebatur.* Pluraque de marmore, & variis ejus generibus inibi vide, & cap. seq.

A marmore venio ad lapides vulgares magnos, duros, sed materiei impurioris, nec vel colore, vel figura commendabiles. Ut sunt saxum, & silex. Quo & cos, ac pyrites referuntur.

Saxorum varia sunt genera. Inter ea sunt saxum arenarium, crustosum, calcarium, aliáque. Arenarium nunc ex crassis arenis validè compingitur: nunc ex tenuibus ita molle fit, ut digitis conteratur. Sed posterius genus pertinet ad lapides molles, de quibus cap. sequenti.

Crustosum finditur in crustas, quas Belgæ vocant *schalien*.

Calcarium vocant, unde fit calx. Sed priùs uri oportet. Atque ab ustione hoc retinet, ut si aquâ frigidâ perfundatur, incalescat. Siquidem ἀντιπερίστασις [1], quæ contrariarum est qualitatum pugna, calcem potentiâ calidam in actum deducit. Nempe ita hic comparatum est, uti cum vero sulfuris oleo, quod aquæ frigidæ mistum usque adeò eam calidam reddit, ut vitreamen, cui inest, vix manu possis continere.

[1] *quasi dicas circumobsistentia.*

E saxo fit lapis, qui ab usu molaris vocatur. Videtur è minutis constare silicibus, & arena subtiliori.

Cos unde sit, origo indicat. Nec enim est ἀπὸ τοῦ κόπτειν, etsi ferrum acuat: sed ut à *candex* est *codex*, à *caurus*, *corus*; ita quia ex caute aptaretur, *cotem* appellarunt. Varia cotis genera sunt: de quibus Plinius lib. XXXVI, cap. XXII.

Silices, marmor etiam duritie exsuperant. Nam si eo fuerint molliores, generali quidem nomine lapides, non tamen silices nominantur. Silicis genus est pyrites, unde ignis excutitur: ut nomen indicat. Nec solùm ferrum id facit pyritæ collisum, sed & pyrites pyritæ illisus. In caussa est materies pyritæ oleosa, & sulfurea, ac præterea celeritas & vehementia motus in feriendo silice.

Pyritæ lapides ex eo dicti, quia si atterantur, flammis micant. Eos per πυρεῖα intellexit Thomas Linacer interpres, ubi Galenus lib. III de Temperamento refert Archimedem διὰ τῶν πυρείων accendisse triremes Syracusas obsidentium. Atqui πυρεῖα non lapidem pyriten signat: sed speculum comburens. Nam speculis ustoriis naves hostiles incendit Archimedes. Quod quo pacto fecerit narrat Ioa. Tzetzes Chil. II, histor. XXXV.

CAPUT XVI.

De lapidibus vulgaribus, mollibus: lythanthrace, gypso, talco, pumice, &c.

Expositis lapidibus frequentibus ac duris, explicandum nunc de frequentibus, & mollibus. Ut sunt lithanthrax, gypsum, talcum, pumex, ac lapis scissilis.

Lythanthrax sive carbo lapideus, Belgis *steenkolen*. Eos ex profundis cavernis ad duo etiam passuum millia ab orificio, quo se catenis demisere, effodi in agro Leodiensi vidimus, non sine admiratione partim ob urbis periculum, cui metus ne aliquando concidat in cavernas sub terris ductas, partim ob grande fossorum discrimen, qui ob minutum adeo precium animum venalem habent.

Etiam Thraces Ἄγριοι, hoc est, feri, fluvium habent, nomine Pontum, lapides deferentem carbonum similes, sed à ligneis carbonibus differentes, quod hi afflatu accendantur, illi non item, sed aquarum adspersu; at gravis adeò odoris, ut reptilium nullum eum sustineat. Testis Antigonus Hist. Mir. cap.

 CLI.

CLI. Omnino censeo ad λιθάνθρακας referri oportere.

Gypsum nunc ponitur pro calce ex lapidibus ustis: nunc pro lapidum genere, varii coloris, sed ustione albo reddi solito: unde non vascula modo, sed & statuas olim fecere: imò arte etiam durius fit, & colore addito marmor imitatur.

Talcum, ut Germanis dicitur, lapis est plerumque candidus ad instar argenti: fortasse is, qui argyradamas, vel Galaicon, veteribus vocatur.

Pumex lapis est aridus, ac spongiosus, ac carvernulis refertus. Bibulum lapidem vocat Maro. Sæpe fit ab exustione lapidum: ut circa Vesuvium, & Ætnam. Etiam in litoribus plerisque reperitur: unde veteres putarunt è maris spuma nasci.

Cognatus pumici πῶρος, sive tophus, qui Germanis similiter *topffstein*. Item vicina Plinii acopis, pumicosa, nitroque similis, & aureis stellata guttis. Item palla marina; de qua Galenus lib. I de Composit. Medic. & Gesnerus libro de Aquatilibus, cap. de Palla Marina.

CAPVT XVII.

De lapidibus qui reperiuntur in animalibus, in homine: *calculus renum, aut vesicæ, lapis fellis, & arthriticorum pori, quin & embryonem in lapidem conversum.* in quadrupedibus: *bezoar, Malaccenses lapides duo hystricis, & bulgolda, Turcorum haraczi, bufonites, lyncurium.* in volucribus: *aëtites, alectorius, chelidonius, palumbellarum.* aquatilibus: *piscium Indicorum manati, & tuberonis, in cyprinis, cancris, percis, auratis, coracinis, corvis, hepatis, lupis, mugilibus, aliisque squamosis, necnon in planis solea, sive buglossa, concharum partus sunt margaritæ, unio H.S.C. cui ubi, umbilicus marinus vulgarium limacum.* in serpentibus: *draconites, ovum anguinum, caimanes.* in insectis: *limacum testâ carentium lapilli. Additur aliquid de fossilibus compositis, stanno, electro, pyrite.*

DE lapidibus, quod satis sit, dixisse videar, nisi præteriissem de iis, qui ex animalibus nascuntur, ac recepissem seorsum me de iis dicturum. Promisso igitur hoc nunc me exsolvam. Ordiar ab lapidibus, qui in hominibus nascuntur. Cujusmodi est calculus renum aut vesicæ; item lapis fellis, & arthriticorum πῶροι ¹.

¹ tophi.

De modo generationis communior hæc opinio est: materiem calculi esse lentam ac viscidam materiam: hanc vero calore renum indurari, sicut in fornace lutum ab igni. Verum obstat, quod viscida materies, uti videmus in glutine vulgari, non concrescit aqua, sed mollescit, ac solvitur, præsertim si calida fuerit aqua. Quare materies calculi potius constat terreis partibus, humori, ac sale mixtis. Sanè terrestris materies si tantum habeat humoris, quantum ad humectandum satis est, (nimius enim humor concretioni obstat) quo plus habuerit salis, eo facilius induratur: quodque sic induratum à Chymicis tartarus vocatur, translato vocabulo à materie illa in vinis ad vasis latera accrescente. Ac talis est caussa materialis. Efficiens verò caussa calculi non est calor, sed frigus. Salsi enim humores non concrescunt calore, sed frigore. Ut in matulis videre est saccatum illum corporis humorem, sicut vocat Lucretius, non coagulari, dum calor urinæ permanet, sed ubi pro calore subierit frigus. Quodque frigore concrevit, id calore iterum solvitur. Cumque hæc sic se habeant extra corpus humanum: multò magis putandum, ita fieri in corpore humano. Calculos igitur fieri à copia salis in humorem soluti: è frigida renum intemperie, quæ caussa est cur humor salsus coaguletur ac concrescat. Ac in senibus hæc imprimis contingunt, quia senectus frigida, & minor est vis facultatis expultricis: contra quam fit in juventute, cujus natura est calida, facileque id quod materia calculi futurum erat, expellit. Plura qui super isto volet, adeat de eo differentem Anselmum Boëtium Brugensem, olim Cæsaris Rodolphi II Medicum, lib. II de Lapp. ac Gemm. cap. CCCII.

Nec in renibus solum, vel vesica calculus gignitur. Sed etiam aliis humani corporis partibus: uti pulmonibus, ut argumento est, quod tussi ejectus: cujus rei exemplum refert Ægineta lib. III, cap. XXXI. Aliáque exempla memorant Fernelius, & Benivenius. Etiam Henricus Florentius in arte Medica eximius, quo etiam, dum in Academia Leidensi universi ævi Chronologiam, & Græcas literas, profiteretur, in familiæ morbis feliciter usus Medico fui, in publica muliebris corporis anatomè è vesicula fellis CXXIV calculos eduxit, cinerei coloris, quadratos, ac ejusdem penè magnitudinis, & crassitiei.

Etiam in arthriticorum manibus, pedibusque, ac quandoque & aliis partibus, lapides crescunt quos Græci πώρυς appellant. Unde Persius sat. V:

— Sed cùm lapidosa cheragra
Fregerit articulos.

Hujusmodi morbo complures laborantes vidimus. Sed memorabile imprimis, quod ad allatum Persii locum his verbis memorat Isaacus Casaubonus: *Vivebat non procul Vrbe, cùm hæc scriberem vetus quidam arthriticus, è cujus corpore (exibant autem ex omnibus partibus) plus vel exciderat, vel extractum fuerat lapidum, quam quantum ipse penderet.* De fœtu in utero commutato in lapidem Petrus Servius de Vnguento Armario pag. 42. De lapidibus hominis dictum. Pergam nunc ad lapidum illos, quibus origo in mutis animantibus. Hi æquè variant ac ipsa animantia. Nam vel è quadrupedibus sunt, vel è volucribus, vel ex aquatilibus, vel serpentibus, vel insectis. Ex illis quadrupedum est *bezoar*, sive bezohart, quod Arabica lingua significat vitam conservans, ut Cæsar Scaliger scribit Exercit. CLXXXIV, sect. V. Sed meliùs alii; de quo dictum lib. III hujus operis, cap.

cap. LXVIII. Ubi & diximus, in capris Indicis crescere, & præsens esse remedium contra venena. Nec tamen extra controversiam est, sitne animal illud Indicum capris, vel hircis, an cervis annumerandum. Qua de re variorum judicia vide apud Anselmum Boëthium lib. II de Lapidibus, cap. CXCII. Sunt huic lapidi variæ cuticulæ, quia humor, ex quo fit, non simul appellitur; sed alius post alium, ita ut, jam exsiccato priore, demum accedat novus. Atque hoc melius intelligitur ex iis, quæ antea diximus de margaritis. Par enim utrobique ratio est.

Item in porci felle, vel hystricis, prope Malaccam in regione Pan, lapis invenitur majorum virium, quàm est Bezoar. Coloris est rubei, ac diluti; saporis verò amari, ac tactu Gallicum refert saponem. Vocant hunc lapidem Malaccensem, quia Pan provincia est regionis Malaccensium. Nec alius existimandus, qui vocatur *piedra de puerco*, sive *lapis porcinus*. Vide de eo Garziam ab Horto, & quæ ad Anselmi Boëtii lib. II, cap. CLXXXII, Adrianus Tollius annotavit. Vide & apud Amplissimum Senatorem G. R. Dubletium descriptionem ejus, quam clarissimus Elichmannus omiserat ad ... Speckium, quondam nomine Procerum Fœderatæ Belgicæ, Gubernatorem Indiæ Orientalis. *Vide epistol. Dubletii ad me.*

Boum circiter quisque in vesicula fellis habet lapidem, qui Turcis dicitur *haraczi*. Iccirco, bove jugulato inspicere solent, an eum lapidem contineat. De hoc bubuli fellis lapide, & ejus viribus adi Petrum Bellonium lib. III Observationum, cap. XLVI, & Anselmum Boëthium, qui *alcheron* vocat lib. II de lapidibus, cap. CXCV.

Est & apud Malaccenses lapis, dictus Bulgolda, qui eximitur ex animali, quod Indis Bulgodalf: ut est apud Ferdinandum Lopez lib. I Historiæ Indicæ.

E bufone sive rubeta est qui bufonites, vel lapis rubetarum, Gallis *crapautinus*, quia bufo illis *crapaut* vocatur. Est is coloris nunc fusci in candido, nunc in medio cærulei: præcipuè si è vivi bufonis capite extrahatur. Aliqui tamen ajunt nasci è cranio bufonis, qui diu inter vepres delituerit: vel saltem non aliud esse, quod pro bufonite gemmarii obtrudant. Aliqui ombriam, vel brontiam appellant. Adi de Gallorum bufonite si libet Erasmum, Colloquio, quod inscribitur Peregrinatio religionis ergo.

Lyncurium non quidem in lynce nasci, sed tamen lynci originem debere existimatur. Nam ajunt esse lapidem è lyncis urina concretum, atque inde hoc nomen adeptum. Meminere ejus rei Aristoteles de Admir. Audit. Theophrastus de lapid. Ovid. XV Met. item Ælianus, Solinus, Isidorus, Philo. Qui & tradit lapidem eum, si contritum biberis conterere vesiculæ calculum. Sed jure pro fabula hæc habet Plinius: qui de hoc lapide agit lib. VIII, cap. XXXVIII, & lib. XXXVII, cap. II, & III. Omnino autem verisimilior eorum est opinio, qui in vesica lyncis gigni, atque unà cum urina egeri, vel succini esse speciem, arbitrantur.

His consequens est, ut loquar de lapidibus, quos volucribus debemus. Atque in his principem aliquis locum tribuat aëtitæ, uti princeps avium aquila, unde nomen sortitur. Sed is non in aquilis, verum aquilarum nidis, aliunde ab ipsis importatus aquilis, invenitur. At ex ipsis avibus sunt alectorius, & chelidonius. Quorum prior coloris est crystallini, vel aquei, inque ventriculo gallinacei, vel caponis, invenitur, ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. X. Alter vero, ut ibidem legas, inveniri creditur in ventriculis hirundinum, qui primo sint partu exclusi: nec semper tamen, sed tempore novilunii.

Item in ventriculo avicularum, quas Romani hodie vocant palumbellas, Longobardi autem sassarolos, alii solonos, de quorum adversus calculum efficacia postea dicetur.

Finiunt lapides è volucribus nati: proximus est locus illis, qui debentur aquatilibus.

In capite piscis manati inveniuntur lapides bini, magnitudine minutæ pilæ lusoriæ, interdum etiam minores, pro ratione corporis. Agit de iis Consalvus Ferdinandus Oviedus in Historia Gent. & Natur. Indiæ Occidentalis primæ partis lib. XIII, cap. VII, & X.

Est & Indici maris piscis tuberon, in cujus capite tres quatuorve inveniuntur lapides, ad nephritidem utiles. De pisce ipso Thevetum vide libro singulari cap. LXXI. Planè enim miranda sunt, modò vera, quæ narrat.

In cyprinis etiam, quos carpiones dicimus, lapis coloris flavi dicitur inveniri circa initium spinæ dorsi. Quem ajunt ciere appetitum, & calculo mederi. Est forma triangulari, colore foris candido, interius autem subflavo.

In cancris etiam bini lapilli reperiuntur oculorum instar rotundi: qui dicuntur cancrorum oculi, sed ob formam, non quia circa oculos reperiantur. Albi sunt, durique. De viribus eorum suo loco dicetur.

Quos percæ oculos nominant, lapilli sunt duo candidissimi oblongi, è capite percæ minoris, magnitudine ea quâ est semen lini: attamen pro magnitudine piscis majores alii aliis. *Rondeletius pag. 26.* Præterea in capite lapidem habent hi pisces: auratæ, coracini, corvi, hepati, lupi, mugiles, pagri, spari, umbræ; ac prope squamosi omnes. In planis item solea, sive buglossus.

Aquatilibus quoque debentur margaritæ. In quibus etiam est, quod Deum miremur. Ambrosii est illud lib. V Hexaëmeron, cap. XI, postquam de corallio egisset, *Unde etiam ostreis pretiosissimam margaritam natura infixerit, quomodo eam maris aqua in tam molli carne solidaverit.* De his diximus Physiologiæ Christianæ lib. IV, cap. XLVII. Sed non minus hujus sunt loci. Nam in animatis quidem locus iis est, quatenus existimantur esse concharum partus,

vel etiam quatenus in animali fiunt ex aqueo ejus humore: Sed quatenus in se consideramus, potius inanimis accensentur, inque lapillorum, vel succorum historia locum suum sustinent; præsertim quando in mundo mulie-bri non minus sunt, quam adamantes, ac gemmarum aliæ. Ut vel propter similem usum, vel luxum.

Quomodo margaritas gigni Plinius putârit, legere apud eum est lib. IX, cap. XXXV. Verisimilior est Anselmi Boethii [1] sententia, qui censet, ex eodem humore, & margaritam gigni in animante, & extra illud testam. Nam humorem quem animal eructat, materiem fieri testæ, eum, quem nequit expellere, esse materiem margaritæ. Atque hinc caussam est videre, cur testa cute constet multiplici. Nempe hoc inde est, quòd non simul expellatur humor, sed per intervalla, eoque, quod prius expulit, exsiccatum fuerit, antequam novus humor accederet.

Ætate flavescunt margaritæ: sed pristinus redit candor, si extimam demas cuticulam, quod quopacto fieri oporteat, docet Anselmus Boethius [2]. Qui & ait, sæpe se margaritas in aquis animali exemisse non minus duras, quam extra aquas forent. Ut error eorum liqueat, qui censent comparatum cum margaritis esse ac cum corallio, quod in aquis nascitur in aëre durescit.

Nihil verò tantopere margaritas commendat, quam quod difficilis sit ratio eas adulterandi, contra quàm fit in auro, & gemmis. Atque hæc ratio est, cur sublimi loco constitutæ margaritis malint divitias ostentare, quam iis, quibus facile fit fucus. Quanto olim in pretio magnæ fuerint margaritæ, indicat Cleopatræ, reginæ Ægyptiæ unio, quem aceto resolutum, deglutiit, ut sua cæna illâ Antonii pretiosior foret. Emtus is erat centies sestertiûm: quod, Hadriano Iunio [3] computante, sit quinquies centena Caroleorum millia. At hoc anno CIↃ IↃC XLVI, quo ista scribimus, fuerint sexies centena Caroleorum millia.

A lapidibus aquatilium conferam me ad lapides serpentium. Qualis est dracontia, sive draconites. Hic, ut ajunt, in draconis capite invenitur: miraque de eo fabulatus est Sotacus: uti & Plinius, lib. XXXVII, cap. X, nec non Philostratus lib. III, & Albertus Magnus. Verùm etsi non magis mirandum, sit lapidem eum in draconis capite, quam alios in aliis animantibus inveniri: non existimem tamen facile repertum iri, qui viderit. Eum tamen describit, habereque se ait Andreas Cæsalpinus lib. II de Metallicis, cap. XLI. Sed multum metuo, ne impostor aliquis fucum fecerit Cæsalpino. Est & lapis, qui à serpentibus conflari putatur; ovum anguinum vocant. Mira de eo Plinius prædicat lib. XXXVII, cap. X. Aliqui credunt esse ovum testudinis. Alii sui generis esse lapidem malunt.

In ventriculo lacertorum (id est crocodilorum) lapides reperiuntur, quos dicunt Caimanes. Vide de his Nicolaum Monardes.

Vocant nunc me lapides, qui ortum suum debent insectis. . . . . . .

Ut vulgares limaces habent in orificio crustam albam: ita limaces testâ carentes, inque sylvis, & locis subterraneis agentes, fusci coloris, perhibentur in capite ibidem habere lapillum, quo hieme se occludunt. Is lapillus vocatur umbilicus marinus, Crentensibus etiam oculus marinus. Germanis, *meer-bone*, q. d. faba marina. Eo meruit memorari, quod dicatur solvere quartanam, de quo inferius.

Atque hæc dicta sunto particulatim de variis adeo fossilibus, aliisque simplicibus inanimis; nisi quod obiter tetigerimus aliquid de mistis, ut electro, & stanno. Præter quæ & alia sunt mista, h. e. duobus, vel pluribus corporibus fossilibus composita. Mistura hæc est duplex: vel enim componitur aliquid cum ejusdem generis fossili, ut lapis cum lapide, metallum cum metallo: vel cum fossili alterius generis, ut ex lapide, & succo, ex terra, & metallo, ex lapide, & metallo: quod postremum genus obtinet in pyrite. Nam hoc solus habet, quòd inter lapidem, & metallum, misturæ ratione sit medius. Quemadmodum verò chalcanthum, & alumen sunt è pyrite: ita pyrites è cadmia. Sed de pyrite item antea dictum. Venio igitur ad usum fossilium.

CAPVT XVIII.

De usu fossilium in re cibaria: vel in ipso cibo, *idque cùm ratione lactentium, quibus galactites, margaritæ, crystallum, lac fundunt. tum solidiore victu gaudentium, ubi ferè Sal monarchiam obtinet.* vel circa cibum: *variis nimirum instrumentis, procurandis esculentis, poculentisque, materiem præbendo. Ubi primùm de vasis ac instrumentis culinæ, & mensæ propriis ex argilla, terra Senensi seu porcellana, ære, ferro, stanno, crystallo, ophite, onyche, gagate, jaspide, argento, auro, fieri solitis. tum de organis agricolarum, piscatorum, venatorum, molitorum, zythopeptarum, ex ferro, saxo, ære. Figulos fictilibus suis argenteum nitorem conciliant talcô. Doliorum opercula gypsum. Obfractum vas crystallinum, servum murænis objiciendum fuisse. quid servi Rom. maximè timuerint, quidque metus possit. Margâ, cretâ, agros stercorari, & ubi regionum. Chalcedonio lapide Turcos, Græcosque ad triturandum uti, & quomodò. Ampelitis cnipas arcet, lapis specularis Tiberio Cæsari cucumeres hyeme custodit.*

DE fossilium, sive mixtorum inanimorum diversis generibus, & præcipuorum nominibus, ac caussis internis, & generatione, quod pro instituto nostro satis sit, diximus. Deinceps exponam finem, sive utilitatem, quam ex iis capimus, tum in cibo, & potu, tum in medicina, tum in re vestiaria, tum ædificiis, eorumque vasis, ac supellectile, tum re nautica, item

[1] lib. 2 de Lapid. & Gemmis, cap. 37.

[2] lib. 2 de Gemm. c. 38.

[3] in Nomenclatore suo.

item militari, adhæc studiis literarum, pictura,

. . . .

Usum verò in re cibaria, bifariam hîc attendimus. Primùm ratione lactentium, deinde ratione eorum, quibus est solidior cibus. Nutricibus lactis copiam præstat lapis galactites in pollinem redactus, si aliquot horis lacti amygdalarum fuerit immixtus cum saccharo & aqua feniculi. Margaritæ itidem bene præparatæ corrigunt, atque augent lac muliebre. Etiam crystallus ubertatem lactis præstat, si in pulverem redactus, exhibeatur lactanti cum vino, melle, vel jusculo.

In altero genere est sal. Hic eliciet appetitum, & cibos non modò sapidos magis, sed etiam salubriores reddit, ac concoctionem juvat. Carnes quoque ac pisces in longum anni tempus sale adservantur. Est ea vis sali ab acri calore, quo humorem fluxum. Unde putredo proveniret, absumit. Vide Macrobium lib. VII Saturnal. cap. XII. Ac verisimile est, ob hanc potissimum corpora conservandi virtutem, salem habitum pro re planè divina. Unde & sine salino profanam esse mensam putabant. Arnobius lib. II. *Sacras facitis mensas salinorum appositu.* Etiam Deorum caussâ patellam, ac salinum habebant, ad primitias cum sale offerendas: qua de re ex Livio, Valerio, Plinio, Lipsius lib. I Saturnal. cap. II. Quod si in Deorum numerum voluissent referre: credo Neptuniam statuissent prolem: non minori sane jure, quam Venerem mari ortam dixere. Nam si aqua marina excoquatur à Sole, vel igne supposito, sal ex ea fiet. Imò, si Bodinum audimus, sal non materiæ modò, sed formæ etiam ratione, inest mari: Atque hoc inde adstruit, quia si partes tenuiores evaporarint ex aqua marina, id quod superest, sal fuerit.

Ac de sale quidem, quin utilis sit in cibis, ambigit nemo: nisi Ægyptios excipere visum: qui maris odio unde fit, etiam à sole abhorrebant: ut dictum lib. II, cap. LXXV. Sed inter veteris Medicinæ, & Paracelsicæ, sive Chymicæ, sectatores, quæstio est, an auro quoque alatur corpus humanum. Mihi veterum magis placet opinio, inter alimenti conditiones esse, ac conveniant principiis vitæ, quæ in calido, ac humido, consistit. Metalla autem frigefaciunt corpus, atque exsiccant. Etiam requiritur, ut possint concoqui à calore nativo. At metallorum οὐσία ' usque adeò dura est, ac pertinax, ut vix ab igni multo exsuperetur; nedum à calore nostro vincatur, atque immutetur, qui naturæ adeo mitis est, ac lenis. Ad hæc exigitur, ut quod nutriatur corpus, sit aëreum, ac pingue. Non hæc metallorum est natura, quæ terrea, eoque arida, ac sicca: vel siquis est humor, is aqueus potius sit, quàm aëreus. Mitto jam, quòd eò gustus animantibus sit datus, ut sapore alliciantur ad alimentum. At metalla sunt insipida.

' *substantia.*

Quare sic existimo, metalla, non habere alendi vim; ut quæ converti nequeant in substantiam corporis humani. Quæ vero de auro, & metallorum aliis diximus, ea in lapidibus quoque locum habent. Siquidem rationes adlatæ, vel utrobique, vel ne in metallis quidem, validæ sunt. Objectant aurum potabile: cui vim tribuunt, conservandi vitam in longam ætatem. Sed de hoc adiri malim Thomam Erastum disputatione de auro potabili: item Fortun. Licetum in Aristotelis lib. II de Anima, cap. X, sive ad contextum XLVI.

Venio igitur ad eum fossilium usum, quo inserviunt instrumentis fabricandis ad cibum potumque præparandum. Hujusmodi sunt instrumenta vasaque multa culinaria. Item agricolarum, venatorum, piscatorum, aucupum, molitorum, pistorum, zythopæorum, sive eorum, qui cervisiam coquunt, ac siqui alii sint, qui homini procurant, quod edit, ac bibat. Universis enim opus est instrumentis, quæ vel tota, vel ex parte, materia fossili constent.

Initium faciam à vasis & instrumentis coquinariis, & mensarum propriis. Coquinaria fere ex argilla, ære, aut ferro. Argilla, ut fictilia, sive testacea: in his testus; quomodo Catoni vocatur, in quo, igne subdito, coquuntur placentæ. Ex ære, ut (sicut nomen indicat) ahenum, quod Græcis similiter χαλκεῖον. Item lebes, authepsa, quodque Columellæ milliarium, Petronio cucuma, à cucumeris forma. E ferro, ut climacter, veru, batillus, forceps: de quo & nomen arguit: ut quod dicatur, quasi *ferriceps*. Nam primus ejus usus fabris ferrariis, qui eo capiebant ferrum candens. Postea & ad coquinas translatum, ad capiendas & prunas. E in O abit, ut *hemo* prius, quam *homo*; *henus* quam *honus*.

Itidem vasa, quibus cibus, & potus imponuntur mensis, fere sunt ex argilla, vitro, ære, plumbo candido, argento, auro. Fictilia vasa sunt ex argilla, quæ inde Columellæ terra *figularis*, Polluci γῆ κεραμῖτις vocatur. Sic fictiles lagenæ, quibus recondebant vina.

Multùm olim commendabatur terra Samia: cujus vasis mensam sæpè onerabat Agathocles rex; ut Ausonii epigrammate notum. Figuli suis fictilibus nitorem argenteum adferunt, stellâ terræ, ut vocant, sive, ut Germani nominant, talco: ac fortasse est veterum argyrodamas. Simile aliquid à chymicis in ære præstari, superius diximus.

Doliorum, & amphorarum opercula, claudebant gypso. Petronius Arbiter: *Statim adlatæ sunt amphoræ vitreæ diligenter gypsatæ, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo: Falernum Opimianum annorum centum.*

Martiali memoratur calix vitreus, uti & vitreus nimbus, CXII lemmate Apophoretorum. Quàm è crystallo scyphi cari fuerint Romanis, docet, quòd Vedius Pollio servum ob vas ejusmodi fractum jusserit in piscinam abjici murænis futurum escam: & factum esset, nisi obstitisset Augustus, & cætera etiam vasa confringi jussisset: qua de re Seneca lib. III de

de Beneficiis, cap. IX. Ideo non aliunde æquè metus servis, quam tam preciosa ac fragilia interim vasa contrectantibus, & subinde præ solo metu frangentibus; juxta illud Martialis,
[2] epig. 111. lib. XIV [2]:

Frangere dum metuis, frangis crystallina: peccant
Securæ nimium, sollicitæque manus.

Quod non fiat in calicibus Saguntinis ex ar-
[3] epig. 180. gilla: Unde idem eoipso libro [3]:

Quæ non sollicitus teneat, servetque minister,
Sume Saguntino pocula ficta luto.

Ex alabastritæ genere, quod onyx vocabatur, ac primitus inter Arabiæ montes, postea etiam inventum in Italia fuit, fecere amphoras, urceos, variaque potoria vasa. Appianus testis est, Mithridatem, Ponti Regem, ex onyche poculorum habuisse circiter duo millia.

Etiam ex achate; item ex jaspide, elaborant cochlearia, pocula, manubria cultrorum atque alia.

Iisdem usibus inservit ophites, à loco ubi in Misnia effoditur, Zeblicius dictus. Est genus marmoris cinerei, vel subviridis. Sed hoc habet, quod molle sit, instar vulgaris alabastri, eoque facilè frangatur. Porrò olim quoque vasa ex eo facta esse, indicat Plinius lib. XXXVI, cap. XXII, *Ex ophite albo vasa & etiam cados faciunt*. Subjungit deinde de simili lapide: *In Siphno lapis est, qui cavatur, tornaturque, in vasa coquendis cibis utilia, vel ad esculentorum usus, quod in Comensi Italiæ lapide viridi accidere scimus. Sed in Siphnio singulare, quòd excalefactus oleo nigrescit, durescitque, naturâ mollissimus.*

Et quantus hodie luxus in vasis Sinensibus, sive, ut vocant, porcellanis? cujus de vocabuli origine antehac egimus. E plumbo candidæ nostræ fiunt quadræ, vel orbes ut Martialis vocat, quos Pollux similiter dicit κύκλυς. Item nostræ gabatæ, sive lances, vel scutellæ. De poculis argenteis quid dicam? item salinis? Qualia etiam, sed religionis caussa habuere Romani veteres maximè frugales: ipse quoque Fabricius: Aurea aliis tum gentibus in usu, non Romanis. Bifariam verò in poculis, auro usi. Vel enim ipsum ex auro erat, quale Æschylo χρυσότευκτον σκύφωμα; vel aliunde factum, sed auro inclusum, quod Callimacho χρυσόκλειστον. Prioris generis erat, quo
[4] Æn. se apud Maronem [4] in Didus regia proluit Bitias.

Argentariis vasis splendorem adfert genus
[5] lib. 17. cap. 8. cretæ, inde Plinio [5] dictæ argentariæ. Sanè &
[6] purgare argentum. Aetius lib. II ait, τὸ ἀργύρειον ῥύπτειν [6]: videlicet quia vim habet abstergendi sordes.

Quia vidimus de vasis culinæ, & mensæ propriis: venio nunc ad vasa, & instrumenta agricolarum, atque aliorum, qui nobis victum procurant.

Agricolis è ferro vomer, rastri, rutra, sarcula, falces, alia: quibus, ut notissimis, non insistam. Referam potiùs paullo remotiora. Quale est, quod creta, & marga, quæ candore erat cretæ adsimilis, in stercorandis agris utebantur. De creta sic Varro lib. II de Re Rust. cap. VII: *In Gallia Transalpina, intus ad Rhenum, cùm exercitum ducerem, aliquot regiones accessi, ubi agros stercorarent candida fossitia creta.* Columellæ etiam patruus, ubi stercus non suppeteret, cretam sabulosis locis ingerebat. Sanè & quædam creta pinguis est: ut Cimolia, quam λίπος ἔχειν [7], Theophrastus ait in libro περὶ λίθων. De marga autem (nisi eadem hæc est, ac fossitia Varronis creta) sic Plinius lib. XVII, cap. VI: *Alia est ratio, quam Britannia, & Gallia, invenere alendi eam* (terram) *ipsâ. Quod genus vocant margam. Spissior ubertas in ea intelligitur. Est autem quidam terræ adeps, ac velut glandia in corporibus, ibi densante se pinguitudinis nucleo.* Videntur sic Galli, ac eorum exemplo Britanni, vocasse à Germanico *mark*, sive Belgico *merg*, quæ *medullam* significant.

[7] pinguedinem habere.

Chalcedonio lapide triturandis frugibus utuntur Græci, ac Turcæ. Qua de re sic Petrus Bellonius lib. I Observationum, cap. LXIV: *Collecta messe, frumentum* (Turcæ) *triturant, haud flagellis, ut apud nos; sed bobus; quemadmodum per universam Græciam: idque facientes, asseres Chalcedonio lapide munitos post se trahunt, ut stramina & paleas, confringant.*

At post triturationem molitore opus, huic item lapide molari, sic dicto ab usu, quia eo molatur frumentum. Est verò ex eo saxorum genere, quod arenis constat subtilioribus.

Ἀμπελίτις γῆ sic dicitur, quia necat vermes ἀμπέλεις, sive vitibus innascentes, & erodentes gemmas. Græci eos vermes appellant κνίπας. Aliter Φαρμακίτις γῆ vocatur, idque, ut videtur, quia hoc φάρμακον, sive medicamentum adversus κνίπας in usu esset vinitoribus. Iisdem conducit lithanthrax, sive carbo lapideus, quia si oleo mixto triveris, atque ita emolliveris, oleum id vitibus oblitum præstat, ne gemmæ, quas vitium oculos dicunt, ab insectis erodantur.

Veteres Romani lapide speculari contegebant uvas, rosas, cucumeres, alia, atque ita hieme custodiebant: serenis tamen hiemis diebus exponebant Soli, posteaque iterum similiter condebant. Itaque Tiberio toto anno erat cucumis. Plinium vide lib. XIX, cap. V.

Ex argilla item ἀρπάγιον. Sic Alexander Aphrodisiensis vas vocat multis foraminibus perpluens ad pulvillos hortorum irrigandos.

Etiam de cibo nobis prospiciunt piscatores, venatores, zythopœi.

Piscatoribus è ferro hamus, sive uncus: item fuscina, sive tridens, quo anguillas, & piscium alios confodiunt.

Venatoribus sunt, ut Maro ait, lato venabula ferro. Ex ære etiam sunt vasa, quibus cervisiarii coctores zythum coquunt.

CAPUT XIX.

De remediis adversus morbos universales, uti febres, ubi usus est sapphiri, alectoriæ, chrysolithi, crystalli, lazuli, ophitæ, lapidis Caimani, limacum, corallii, bezoar, & venena. *hic suppeditantur bezoar, hyacinthus, ophites, vasa porcellana, fel hystricis, & bulgolda, suffitus bituminis, cornu cervinum, aurum, argentum vivum, margaritæ, draconites, aëtites, glossopetra.*

VIdimus de utilitate, quæ ex lapidibus ac metallis ad rem cibariam redit. Sequitur, ut demonstremus, quantopere conducat ad valetudinem recuperandam. Ubi prius agam de propulsandis universalibus morbis: deinde de particularibus. Vniversales sunt febres, & illi qui sunt à venenis.

[1] *Ans. Boët.* Sapphirus creditur febrim minuere [1], si circa cordis pendeat arterias. Alectorius lapis, sub lingua detentus, sitim exstinguit. Imo negant gallum, vel caponem, dum eum ventriculo gestat, unde & alectorii nomen, unquam bibere. Chrysolithus sub lingua febricitantium detentus sedat eorum sitim. Atque idem facit crystallus.

Lapis Lazuli quartanæ prodest: qua de re ex Leonardo Fioravanto Veneto scribit Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus, & Gemmis, cap. CXXI. Lapis bezoar etsi quartanâ non liberat; occurrit tamen ejus symptomatis. Nam vel tollit, vel saltem lenit mœrorem; atque angorem animi, & hujusmodi, quæ comitari eam febrim solent.

Ex ophite, qui Seravitiæ effoditur confiunt globuli minuti, febricitantibus manu detenti, æstum morbi temperant.

Indi, & Hispani lapide Caimanuno, qui in ventriculo lacertorum, & crocodilorum invenitur, utuntur adversus quartanam. Binos enim alligant temporibus: ac prædicant sic averti paroxysmos, ac leniri calorem febrilem.

Etiam limaces cochlea destituti, fusci coloris, in sylvis, vel sub terris agentes, habere in capite lapidem dicuntur; quem siquis gestet, quartana liberetur. Tradit Anselmus Boëthius Rudolphi II Cæs. Medicus [2]. Et multa id genus apud alios reperio: quæ, ut exscribam vix possum adduci, quia rei ipse incertus, & fortasse ab æquè incertis edoctus, spondere nihil habeo. Corallium etiam, quia magnam habet vim ad augendum, & corroborandum spiritus vitales, & calidum innatum. Eoque multum juvat in febre pestilenti: quod in semet comperisse narrat Anselmus Boethius lib. II de Lapid. & Gem. cap. CLIV.

[2] *lib. 2 de Lapp. cap. 189.*

Lapis bezoar in pestilentia, ac febribus pestilentibus magnam vim habet ad virus compescendum, imo & exstinguendum. Atque hoc fine etiam ejus pulvere utuntur Indi cum aqua rosarum. Hyacinthus Orientalis, si in annulo gestetur, vel de collo pendeat, pestem creditur arcere; ut est apud Boethium de Boot Brugensem in secundo de Lap. & Gem. cap. XXXI; ac cap. XLIII eandem vim tribuit sapphiro. Atque addit, anthraces jam natos exstinguere, & impedire, ne halitus pestiferi ad cor mittantur, ac spiritum ipsum inficiant. Additque sic ferri (expertum se negat) araneam vitro conclusam exstingui, si orificio imponatur sapphirus. Quod si est, magnopere hæc gemma veneno resistat. Etiam in pestilentia, ac morbis contagiosis utimur succino, quia cor recreat, ac spiritus purgat, & auget.

Marmoris genus, quod ophites, ac tephria vocatur, pestilentiæ medetur in qua apparent exanthemata: atque etiam prodest adversus serpentium virus. Auctor de utroque Galenus lib IX de Simplicium medicamentorum facultatibus.

Vasa Sinensia, quæ Porcellana parùm commodè vocantur, hoc habent, quod siquid venenati imposueris, illico rumpantur: ut inter alios ait Guido Pancirollus J. C. in rerum repertarum libro tit. secundo: ac pluribus ad eum Henricus Salmuthus. Iaspis sapphiro viriditate similis, dicta grammatias, aut polygrammos, pro amoleto adversus omnia venena. Bufonites quoque, sive lapis rubetarum propinari solet ad pellenda venena. Ajunt & cutim calefacere, præsente veneno, si pala sit in annulo perforato, ita ut contingat cutem. Etiam in regione Pan prope Malaccam in felle porci reperitur lapis, qui Indis vocatur *mastica de sobo*, h. e. lapis porcinus. is aquâ maceratus, & ubi fuerit exemtus, propinatus in aqua amara, omne expellit venenum: quod multiplici constare experientia ait Cæsarius Medicus, Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CLXXX. Sed idem cap. CLXXXII ambigit, aliusne, an idem lapis sit, qui & ipse in Pan Malaccensis regni provincia invenitur, & quidem in felle histricis, ac majoris etiam fit Indis, quàm lapis Bezoar. Nempe in utroque animante reperitur: uti testantur Hollandi, qui in Malacca vixerunt. Nec minorum virium creditur lapis Malaccensis, qui Bulgolda dicitur. Epiphanius hæresi XXXI, sive aliis LI, quæ ἀνοήτων vel potiùs ἀλόγων dicitur: ἵνα δείξῃ τὸ εἶδος τῆς Θεοῦ Ἐκκλησίας, ἰσχύσης τῆς ἀσφάλτου τὴν δύναμιν, τὴν ἀποδιώκουσαν τὰ δεινὰ καὶ ὀλέθρια ἑρπετώδη διδάγματα. Ὅπου γὰρ θυμιᾶται ἡ ἄσφαλτος, οὐκ ἰσχύσει εἶναι ὄφις. *Vt speciem præbeat sanctæ Dei Ecclesiæ, quæ vim habet bituminis, perniciosa ac letifera serpentum dogmata propulsando. Vbicunque enim suffitus est bituminis, ibi morari nequit serpens.* Idem Epiphanius ibidem inter alia, quorum odorem Serpentes non sustinent, reponit non bitumen modò, aut cornu cervinum, de quo diximus libro superiori, sed etiam τὸν λίθον τοῦ Γαγάτου [3]. Venenis aurum resistit. Plinius lib. XXXIII, cap. IV: *Aurum plurimis modis pollet in remediis: vulneratisque. & infantibus applicatur, ut minùs noceant, quæ inferantur veneficia.*

[3] *Gagata lapidem.*

Argentum vivum, etsi ipsum venenum sit, si tamen

tamen post venenum sumatur, illius vim vincere, scitè epigrammate suo Ausonius docet. Nec indignum est, quod hic etiam legatur:

Toxica zelotypo dedit uxor mœcha marito,
Nec satis ad mortem credidit esse datum,
Miscuit argenti letalia pocula vivi,
Cogeret ut celerem vis geminata necem.
Dividat hæc siquis, faciunt discreta venenum.
Antidotum sumet, qui sociata bibet.
Ergo inter sese dum noxia pocula certant,
Cessit letalis noxa salutiferæ:
Protinus & vacuos alvi petiere recessus,
Lubrica dejectus quà via nota cibis.
Quàm pia vota Deum! prodest crudelior uxor,
Et cum fata volunt, bina venena juvant.

De quo eo magis fidem habemus poëtæ, quia constat parentem ejus medicum fuisse: unde id fortassis acceperit.

Venenis conducunt margaritæ, eo quod corroborent cor, & spiritus vitales. Maximè autem prosunt cum lapide bezoardico, cornu cervino, & quibusdam aliis. Vide præparandi ejusce pulveris rationem apud Anselmum Boëthium, Rodolphi II Imp. Medicum lib. II, cap. XXXVIII. Ubi & docet præparandæ aquæ è margaritis & aliis. Sanè hujusmodi celeriter ad partes pertingunt principes, viresque ita reficiunt, ut quis ab Orco revocatus videatur. Memorabile verò, quod idem ait Anselmus non margaritis modò eam vim inesse, sive ut vocant, perlis, sed etiam illis, quas nominant perlarum matres.

Dracontias sive draconites, dicitur omnia fugare venena, præcipuè serpentium.

Amethystum apud B. Hieronymum in Iesaiæ cap. LXVI legas etiam omnibus resistere venenis. Ac Vlysses Aldrovandus lib. I Ornithologias [a], judicat id haut absonum, ut vim habeat tuendi nidum aquilæ à bestiis virulentis. Mihi locus Hieronymi corruptus videtur, legendumque non *amethysten*, ut scribitur, neque item *amethystum*: sed *aëtiten*: sermo enim est de lapide, qui in aquilæ nidis inveniatur. Præsentissimum adversus venena remedium est lapis porcinus: quem apud Amplissimum Senatorem Ratallerum Dubletium vidimus.

[a] pag. 36.

Glossopetra venenis inimica putatur. Qua de re sic Anselmus Boëtius lib. II de Lapp. cap. CLXIX. *Ajunt præsenti veneno, veneficium sudore, & madore prodere: sed ea facultas à me nunquam deprehensa est.*

Gemmis non utebantur antiqui in antidotis. Ac Joannes Manardus, in censura medicamentorum compositorum Joannis Mesue ait [a], non libenter se usurum. Atque subdit hanc rationem, *Quæ eis contritis ad confortandum vis? Et si qua etiam vis, bonas perfringere oporteret, non ramentis quibusdam uti, quibus nulla, præterquam coloris, cum veris gemmis conformitas.* De Fossilibus adversus venena: Solin. in Mithidate; Saracenus ad Diosc. p. 125, a.

[a] pag. 614.

CAPVT XX.

De remediis adversus morbos capitis. Et quidem contra phrenesin, vertiginem, epilepsiam, apoplexiam, hellucum, paralysin, cephalalgiam, melancholiam, opem spondent: ophites, bezoar, crystallum, amethystus, alumen, smaragdus, onyx, gagates, chrysolithus, corallium cum chalcantho, & vitriolo. contra oculorum inflammationes, ecthymata, papulas, ἐμπλάσεις seu festucas, lippitudinem, fluxionem, visus obtusionem: sapphirus, smaragdus, achates, lapis buzedi, chelidonius, cinnabaris, lychnites, margaritæ, aëtites, galactites, lapis Phrygius. contra narium, etiam hæmorrhoidum, mensium, aliumve sanguinis fluxum: sapphirus, Sardius, hæmatites, jaspis rubra, umbilicus marinus, seu lapis limacis vulgaris.

HÆc de morbis universalibus; nunc pergam ad particulares. Hi dividuntur pro ratione partium, quibus insident præter naturam, ac quarum actionem per se lædunt. Partes vero hæ duplices sunt: simplices quædam sive similes toti, & inter se: quædam verò dissimiles, sive compositæ, vel organicæ: quarum priores vulgo pro similibus similares; posteriores pro dissimiles vocant dissimilares: sed parum Latinè. Primùm dicam de dissimilibus, sive organicis: atque à capite ordiar, postea persequar cætera ordine eo partium, quem monstrat natura.

In capite primum in considerationem veniunt morbi cerebri: ut sunt phrenesis, epilepsia, & similes.

Ophites omnis, & imprimis tephrius, opitulatur phreneticis, ac lethargicis: fortasse quia frigus cerebro, & præcordiis adfert.

Comitiali morbo consulitur lapide bezoar, tum in infantibus, tum adultis: sed illis datur cum lacte: his cum aqua lilii convallium, pæoniæ, vel tiliæ. infantibus lactentibus duorum granorum pondere, adultis triplum, quadruplum, vel ultra, prout corporis constitutio exegerit.

Crystallus de collo pendula somnia molesta impedit ac vertiginem cerebri: ut ait Anselmus Boëthius lib. II de Lapid. cap. LXXIV. ac cap. CLX legas, succinum corrigere corpus nimio gravatum humore, ac propterea prodesse adversus vertiginem, epilepsiam, apoplexiam, memoriæ defectum, carum lethargum, ephialten, paralysin, aliaque vitia à cerebro provenientia, nec solum curare ne fit, sed prohibere etiam, ne proveniat.

Amethystus ebrietati resistere judicatur: atque id è nomine colligunt, quia μεθύειν notat inebriare.

Aluminosa aqua conducit paralyticis. Vide quæ dixi lib. II, cap. LXXII.

Smaragdus de pueri collo dependens tutari eum dicitur à paroxysmis epilepticis: imò omnium est consensus, gestatum digitis impedire epile-

epilepsiam: vel si vis morbi exsuperet, saltem id præstiturum, si in minutias redigatur. Vide & quæ de vi smaragdi adversus eum scribit Henricus Nollius in Physica Hermetica lib. VIII, cap. VI, sect. III. Onychem quoque ajunt impedire comitialis paroxysmos. Jubent quoque jaspidem viridem, argento inclusam, non alteri metallo, circa cartilaginem ensiformem gestari diem integrum, noctemque, ac si epilepticus sudore corripiatur, ajunt eum sanatum iri, cæteroquin moriturum. Succinum etiam gestatum epilepsiam prohibere diximus, propterea, quia impedit, ne corpus, nimio gravetur humore. Epilepsiæ, uti & paralysi, medetur oleum ex gagate destillatum.

Chrysolithi pulvis si ex vino bibatur, cùm melancholiæ medetur; tum comitiali morbo: quod sibi compertum narrat Cardanus libro de Admirandis Curationibus. Corallium spiritu chalcanthi sive vitrioli præparatum paucas intra hebdomadas tollere dicitur morbum comitialem, etiam inveteratum. Chelidonius albus capiti, vel auribus impositus: item chelidonius niger, alligatus cuti, dicitur excitare eum, qui comitiali morbo fuerit collapsus.

Capiti si alligetur ophites, (marmoris id genus) dolori ejus medetur, teste Dioscoride. Item medetur unguentum, quod ab alabastro lapide alabastrinum vocatur. Vide de eo Benedictum Victorium Faventinum Empiricæ cap. I.

Epilepsiæ adversatur corallium. Itaque Arnoldus Villanovanus jubet infanti recens nato, ne epilepsia corripiatur, dari ex lacte materno decem grana corallii rubri: ac Camillus Leonardus, Medicus Pisaurensis in secundo Speculi Lapidum ait, se crebro id expertum. At gagatæ suffitus efficit, ut qui hoc morbo laborare solet, eo confestim corripiatur. Quod siquis in eum non incidat, manifesto est indicio jam ab eo morbo esse liberatum.

De cerebri morbis dictum. Venio ad illos, oculorum, nariumque. Sapphirus in levem redacta pulverem, quia siccæ est & frigidæ naturæ, ut gemmæ prope omnes, eò si in pulverem levem redigatur, collyriis adhibetur, vel butyro loto excipitur, ac superioribus palpebris oblinitur, ut sic humorem oculorum exsiccet, & inflammationes exstinguat. Etiam oculos tutatur à varis, quos voce ab Italis petita *morbillos* barbari appellant, ἐκθύματα autem appellat Hippocrates: item à papulis, quos barbari nuncupant variolos. Etiam oculis imposita eximit pulverem, culices, & quicquid oculis incidit, imo eorum inflammationibus prodest, & vetera etiam vitia oculorum sanat: ut proditum Anselmo Boëtio Brugensi [1]. Qui & auctor est, si crebro quis intueatur sapphirum, multum eo oculos juvari, imò à plurimis malis præstari immunes. Sanè cum cœli sereni clarique referat colorem, nihil mirum si valde oculos pascat ac recreet. Sed non ausim dicere quod Boëtius ait, *oculos ab omni injuria defendere, ac ita tutari, ut nihil illis adversi contingere possit.* Achates item oculorum fluxionibus medetur: qua de re Psellus libro de Lapidum virtutibus. Abunde etiam notum ut senibus conducant perspicilla è crystallo. Plinii est lib. XXXVI, cap. XXII: *Ii lapides, qui succum reddunt, oculorum medicamentis utiles existimantur: ideoque Æthiopici maximè ad ea probantur.*

[1] De lapid. & gemm. lib. 2, cap. 43.

Smaragdum diu intueri, visum auget: uti & sapphirum, vel agathen. Nec tamen id est à natura lapidis, sed colore. Nam smaragdus hoc habet, quia viridis sit; communéque ei cum viridi scarabeo. Quodque sapphirus & agates recreant visum valde fatigatum, id inde quia oculus gaudeat colore glauco, vel cæsio. Apud Serapionem legas, lapidem buzedi, si oculis admoveas, restituere aciem visui, intuitu Solis hebetatam.

Chelidonius oculis impositus, & hinc inde volvatur efficit, ut facile quæcunque in oculum inciderint, eximantur. Sed verum id quidem: at singulare non habet, cum idem præstent omnes læves, atque angulis carentes: ut ait Anselmus Boëthius lib. II de Lapp. cap. CLXXII. Majus igitur, quod tritus, vel ex aqua decoctus, atque oculis instillatus, eos mirè recreat. Ajunt & auro inclusum, & de collo suspensum oculorum dolorem semper avertere.

Serapio ait lapidem buzedi oculis eorum prodesse, qui ob solem diutius conspectum nequeunt videre.

Visum acuere dicitur lapis ophthalmicus, siquis eum deferat secum: contra autem adstantibus hebetare. Ita Lapidarius, cui non sum credulus.

Κιννάβαρι, sive, ut Latini genere muliebri dicunt, *cinnabaris* veterum, medetur angulis oculorum corrosis, & lippitudini. Hoc collyrio utebatur Stolo Britannicus, clari nominis ophthalmicus; ut est apud Galenum lib. IV τῶν κατὰ τόπους. Etiam oculorum vitiis medetur pulvis berilli lentis quantitate infusus oculis manè, ægro postea aliquamdiu supinè recumbente. Succini quoque frustum adalligatum oculis, fluxum sistit: ut est apud Mizaldum. Sic & pulvis ejus cum guajaco coctus, oculorum vitia emendat. (Ansel. 2, 61.)

Oculorum fluxionem sistit lychnites, de collo suspensus; ut est apud Psellum lib. de lapidum virtutibus, vel appositus fronti, lineâ laciniâ involutus. Tradit verò Maussacus ad Plut. de Flum. pag. 21, lychniten lapidem cum luna nasci. Etiam margaritæ commixtæ butyro recenti eidem morbo medentur [2]. Sic & fluxum oculorum sistit, visumque recreat corallium, si in pulverem teratur, lotumque aqua rosarum misceatur collyriis. Sed imprimis adi Anselmum Boëthium [3], qui è corallio remedium præscribit; quod & dolorem oculorum mitiget, & fluxionem sistat, & nascentes in oculis maculas prohibeat.

[2] Ansel. Boeth. lib. 2 de Gemm. cap. 38.

[3] lib. 2, cap. 154.

Aëtites

Aëtites cum melle tritus prodest ophthalmiæ, atque aliis oculorum morbis: ut tradit Raphaël Volaterranus in Commentariis Urbanis lib. VII.

Galactites etiam qui aliter leucogea, oculorum fluxui medetur lacteo suo succo: ut cognoscimus ex Dioscoridis lib. V de re Medica, cap. CVII.

Phrygium lapidem esse oculis utilem ait Galenus lib. IX de Simplic. medicam. facultat. Sed licet ejus lapidis meminere Dioscorides, Plinius, Ægineta, atque Aëtius, hodie tamen, quis sit, omnino est obscurum.

Fluxum sanguinis è naribus sistit sapphirus adhibita fronti. Etiam eum, undecumque erumpat, sistit Sardius. De hæmatite, vel ipso nomine edocemur. Ac easdem cum hæmatite vires habet, magnes; ut docet Galenus lib. IX de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Atque eandem vim, & alias, ei tribuit Galenus lib. V de re Medica, cap. CV. Item jaspis rubra omnem sistit fluxum sanguinis, sive è naribus, sive ex hæmorrhoidibus, sive ex vulneribus. Lapis cyprinorum sive carpionum à Belgis solet naribus adhiberi ad sanguinem sistendum. Apud Nicolaum Monardes legas, ut in nova Hispania sit Iaspidis genus, quod lapidem sanguinalem, vel hæmatiten dicere possumus: eo sisti fluxum sanguinis sive è naribus is sit, sive mensium, hæmorrhoidum, aut vulnerum: sed requiri, ut æger eum lapidem in aqua frigidum dextra premat. Etiam umbilicus marinus, qui lapis in orificio limacis crescit, sanguinem sistit, quocunque è loco fluat: ut videre est apud Andream Baccium libro de gemmarum & lapidum pretiosorum natura, cap. XL.

Infantibus utile dari corallium, ut eo atterant gingivam. Sic enim eam reddent tenuiorem, ut facilius, ac dolore minori dentes emittant. Dentium quoque dolorem mitigat succinum cum vino decoctum.

CAPUT XXI.

De remediis adversus morbos gutturis, & thoracis, pulmonis, & cordis, panos, raucedinem, ejectionem sanguinis, tussim, syncopen, phthisin, febrim; necnon de exuberantia uberum. Quibus adminiculantur lapis Asius, chalcedonius Lotharingicus, aëtites, leucophragis, Germaniæ talcum, succinum, bezoar, corallium, granatus, margaritæ, ostracites, æs Cyprium, cos Naxia.

Habemus de morbis capitis: nunc accipe de illis gutturis ac thoracis.

Asii lapidis flos admistus pici, vel resinæ discutit strumas, & panos: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII.

Chalcedonii Lotharingici, ut auctor est Symphorianus Campegius, raucedine laborantibus vocem reddunt clariorem.

Aëtites medetur pulmonis ulceribus, & ejectioni sanguinis: ut est apud Trallianum lib. VII, cap. I. Etiam sanguinem exspuentibus conducit lapis morochthus sive leucophragis. Item lapis, à Germanis vocatus talcum, cum aqua plantaginis.

Ad tussim datur pulvis succini decoctus cum aqua decoctionis guajaci. Nimirum, quia sistit capitis defluxiones.

Cordis palpitationi medetur lapis bezoar, si duo ejus grana quotidie matutino tempore cum melissæ aqua sumantur.

Cor recreat & roborat coralium: eoque multum juvat in morbis venenatis ac pestilentibus.

Granati (carbunculi id genus) in pulverem redacti, à medicis adhibentur in electuariis, ut vocant cordialibus. Modum præparandi tradit Anselmus Boëthius de Boot Brugensis lib. II de Lap. & Gem. cap. XXV. Atque idem cap. XXXI ait, hyacinthum orientalem tueri cordis virtutes, atque animi parere alacritatem. Sapphiri quoque cor corroborant, & lætitiam adferunt. Margaritæ idem præstant; unde iis utuntur in syncope & melancholicis affectibus: item phthisi, febribus ardentibus. Præcipuè autem utendum diamargarito frigido in febribus malignis & pestilentibus, quia frigore suo nimium imminuit calorem. At diamargaritum calidum usurpatur, in deliquiis, sive à corde, sive à stomacho. Nam calore suscitat spiritum sopitum. Cordi etiam peramicum est succinum: eoque spiritus cordis purgat, recreat, ac corroborat, animi deliquium, ac cordis palpitationem prohibet.

Uberibus inflammatis conducit ostracites.

Asii lapidis flos admistus æri Cyprio mammarum vitia emendat: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII.

Mammæ ne extumescant, cote Naxiâ præstari, apud Dioscoridem legas lib. V, cap. CXXV.

CAPUT XXII.

De remediis ex fossilibus adversus morbos stomachi, & hepatis, hydropem, phthisin, marasmum; nimirum de jaspide, succino, lapide cyprinorum, gagate, alabastrite onychis, & margaritis.

Habes fere de colli ac thoracis morbis. Vide nunc de illis ventris, ac primùm, qui stomachi sunt, & hepatis.

Stomachum & ventriculi os corroborat jaspis viridis de collo suspensa: ut est apud Galenum lib. IX de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Item Aëtium lib. II Tetrabibli, cap. XVII. Ac ibidem legas, Nechepson, Ægypti regem, præcepisse, ut in gemma hac certa imago sculperetur: sed experientiâ se id comperisse, tantundem posse jaspidem, à qua absit sculptura ista. Nempe figuræ & characteres nullam vim tribuunt gemmis, vel ullis lapidibus.

Ventriculum corroborat pulvis succini, ac adhærentes ejus tunicis humores propellit.

Lapis

Lapis cyprinorum dicitur prodesse ventriculo imbecilli ex crapula.

Gagates ventriculum corroborat, dum humores superfluos consumit, inque halitus redigit. Ac eadem de caussa jecori conducit.

Ventriculi doloribus medetur alabastrites onychis habens colorem: ut traditum Galeno lib. IX de Simplicium Medicamentorum facultatibus.

Hydropicorum aquas asciticas miraculi instar brevi, urinæ promotione, succinum educit, ut ait Anselmus Boëtius lib. II de Lapidibus, cap. CLX.

In phthisi, & marasmo, multum conducunt margaritæ, si bene præparentur.

CAPUT XXIII.

De remediis ex fossilibus adversus morbos lienis, vesiculæ fellis, renum, vesicæ, intestinorum, atque ani, lapide Armenio, cote Naxia, quinta essentia margaritarum, berillo, lamina auri, crystallo, jaspide, bufonite, coralliis, succino, lapide piscis manati, percæ, oculis cancrorum, lapillis palumbellarum, lyncurio, lapide Syriaco, ophite, belemnite, galaxia sive morochtho, gagate, bezoare, malachite, smaragdo, talco, pulvere sapphiri.

NUnc pergam ad morbos ventris. Lapis Armenius, ut & lapis Lazuli, magnopere educunt atram bilem, uti refert Ant. Musa Brassavolus [1]. Itaque ab his remedium quoque quartanæ, apoplexiæ, epilepsiæ, ephialtæ, insaniæ, vitiis lienis, & aliis affectibus melancholicis. Adversus deliria, & melancholiam lapidem Armenium valere, etiam apud Trallianum legas lib. I, cap. XVI. Etiam melancholicis dari præcipit Aëtius lib. II, cap. XLII. Ac quia melancholicos humores expellit, etiam impedit augmentum cancri.

[1] lib. de medicinis purgantibus.

Cote Naxia, si cum aceto bibatur, extenuatur lien: ut est apud Dioscoridem lib. V, cap. CXXV.

Lienis obstructiones, atque hepatis aperit aqua à margaritis, quam spagyrici vocant quintam essentiam. Vide de ea Anselmum Boëtium lib. II de Gemmis, cap. XXXVIII.

Ictero medetur berillus: ut ait Psellus de lapidum virtutibus.

Auri lamina renes roborat, & iis apposita dolores sedat. Legas apud nonnullos, in his Weckerium lib. V de Secretis, eam vim habere tum aurum, si laminæ sit impressa leonis figura, & quidem id factum sit Sole in signo Leonis constituto, Lunaque non adspiciente domum sextam. Nempe hoc pacto opinionum quibusdam præstigiis illuditur simplicioribus. Seu figuram impresseris, seu minus, nihil hoc ad rem facit. Auri ea vis est, non figuræ. Atque aliter si esset, ad tacita cum dæmonibus pacta referrem, quia non ab auro foret, sed remedio occulto, quod præstaret malus spiritus, homine ignorante.

Renum atque adeo viscerum omnium obstructionibus medetur crystallus, si in pulverem redigatur: quemadmodum tradit Quercetanus.

Jaspis gestata impedire dicitur generationem calculi. Bufoniten, sive, ut Galli vocant, crapaudinum, tollere asserunt inveteratos quoque renum dolores, ac prohibere calculi generationem. Sic corallium expellit renum, & vesicæ calculos. Pariter calculo succinum liberat.

Calculum comminuit, ac ut in arenulas solutus emittatur, lapis præstat qui è capite piscis manati in India Occidentali reperitur. Qua de re Consalvus Ferdinandus Oviedus in Indiæ Occidentalis Historia lib. XIII, cap. VII & X. Eundem esse, ac qui in tuberonis piscis capite reperitur, Caroli Clusii judicium est. Imo & in perca pisce parvo, qui corvus vocatur, duo reperiuntur lapides oblongi, plana, alteraque parte dentati: quibus Germani ac Bohemi, ut ait Anselmus Boëtius [a], crebro utantur ad hoc malum averruncandum. Adsumunt autem communiter cum vino tenui. Si verò ureteribus inhæreat, mos est eum parti, ubi dolet, supponere, ut sic decidat in vesicam.

[a] lib. 2 de Lapp. c. 138.

Calculo prosunt lapilli, qui dicuntur cancrorum oculi, præsertim in pulverem redacti, & hausti cum vino diuretico, quomodo calculum rumpunt. Item lapilli ex aviculis, quas Romani hodie palumbellas, Longobardi Sassarolos vocant.

Magna lyncurio vis tribuitur in calculis nephritidos imminuendis: ac regio præterea morbo medetur. De utroque auctor Solinus cap. VIII.

Est in jaspidum genere lapis nephriticus, ita dictus ab eximia facultate adversus morbum nephriticum: cujus rei manifesta documenta adducunt Nicolaus Monardes, Medicus Hispalensis, Anselmus Boëtius libro II de Lapidibus & Gemmis, cap. CX. Adi & civitatis hujus Amstelodamensis antehac Medicum τὸν μακαρίτην Augerium Clutium, de lapide Nephritico, sive *Calswee*: quo de ejus egit viribus. Succinum gestatum dicitur citò calculo liberare, si in pulverem redigatur, & ex vino bibatur, addito semine paliuri. Etiam cum guajaco pulvis succini coctus renum vitia corrigit.

Lapis Syriacus, sive Iudaicus, si teratur, & è calida bibatur, adversus calculum renum efficax est: nec minus valet adversus calculum vesicæ. Auctor de utroque Aëtius lib. II Tetrabibli, cap. XIX. Imò & *tecolythos* iccirco Plinio, & Aëtio vocatur: nempe ἀπὸ τοῦ τήκειν τοὺς λίθους, quia lapidem liquefaciat, atque absumat. Ophites lapis (est genus marmoris) vi, quam habet, extergendi, ac frangendi, conterit, & frangit calculum vesicæ, si ex vino albo, ac tenui, bibatur: ut est apud Galenum lib. IX de Facultatibus simplicium Medicamentorum.

Calculum Saxones, Borusci, Pomerani, etiam Hispani, non aliter frangunt, quàm lapide

lapide Iudaico, belemnite, sive dactylo Idæo, qui belemnites vocatur ex eo, quod Græcis βέλεμνον sit telum, cujus effigiem refert: Dactylus verò Idæus nominatur, quia & figuram refert βελέμνε, sive teli.

Dolori vesicæ occurritur propinando ex aqua lapidem morochthum, sive galaxiam, qui & graphis, & leucosphragis dicitur. Gagates est diureticus: humorem enim per urinam expellit, ac quia idem vim habet corroborandi eo humores superfluos consumit, inque halitus digerit. Vermibus consulitur lapide bezoar propinato cum aqua graminis, vel cardui benedicti.

Colico morbo medetur malachites sive molochites lapis cum lacte propinatus. Pulvis gagatæ dragm. unius pondere, ex vino septem diebus haustus colicum morbum penitus profligat [1]. Crystallus si in pulverem redigatur [2], cito sistit fluxum cholericum, vel cœliacum. Cœliacis etiam conducit morochthus sive galaxias lapis, ex aqua propinatus.

[1] Ansel. Boet. 2. 165. [2] Idem 2. 74.

Alvi & sanguinis fluxum, ac imprimis dysenteriæ sistit smaragdus, ut ait Avenzoar. Est id ab ejus natura frigida, & sicca. Ac firmat Antonius Guainerius, qui extra controversiam ponit dysenteria liberatum iri, cujus ventri adhibitus sit smaragdus. Etiam crystallus tenuissimum in pulverem redacta, haustaque cum vino eidem morbo medetur. Diarrhœa, ac dysenteriæ etiam prodest pulvis ex corallio præparatus, assumtusque cum vino Rhenano, vel aqua cum aceto. Dysenteriam quoque sedat lapis, qui talcum à Germanis vocatur, cum aqua plantaginis. Hæmorrhoides sanat aqua è margaritis præparata: de qua Chymici, & Anselmus Boethius Rodolphi II Imp. Medicus lib. II de Lapid. cap. XXXVIII. Atque ait non margaritis modò, sive ut appellant, perlis, hanc vim inesse, sed etiam iis, quas matres perlarum vocitant. Etiam hæmorrhoides sanat Sapphiri pulvis, si interius adsumatur cum aqua plantaginis, vel aliis affectui huic mederi idoneis. Etiam ab jaspide, & aliis gemmis, remedia adferebam, cum de fluxu sanguinis è naribus agerem. Ac apud Nicolaum Monardes legimus, ut & hæmorrhoidum, & menstruorum fluxus sistatur, continuò gestando lapidem sanguinalem, qui ex Nova Hispania defertur.

CAPUT XXIV.

De morbis artuum; manuum, pedumque rimis, podagra, morbo articulari, itemque ischiade: ac horum remediis lapide Indico Manarde, sarcophago seu lapide Asio, crystallo, aëtite, lapide sabuloso Palatinatus, & nephritico ex jaspidum genere.

Consequi videtur, ut agamus de manuum, genuum, ac pedum morbis, sive, ut universè dicam, de arthritide. Atque ob communem naturam, etiam de ischiade.

Articulorum tophos comminuit ochra: ut est apud Dioscoridem. Etiam morbo articulari medetur succinum: quia catarrhos compescit. Efficacius autem, si cum guajaci ligno coquatur.

Rimæ manuum pedumque, teste Nicolao Manardes, sanantur lapide Indico, qui exinde dictus manualis. Asius lapis sive sarcophagus, *podagras lenit, pedibus in vase, ex eo cavato, inditis*: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII. Atque addit, *omnium crurum vitia in iis lapicidinis sanantur, cum in metallis omnibus, crura vitientur.*

Crystallus, si in pulverem redigatur, tartarum, ut vocant, in homine resolvit, eoque podagris prodest: ut est apud Anselmum Boethium lib. II de Lapp. cap. LXXIV.

Aëtites articulari morbo mirificè prodest: ut est apud Aëtium lib. II Tetrabibli, cap. XXXII: atque id hausit ex Theophrasti libro de lapidibus.

Thomas Erastus ait mire adversus podagram prodesse lapidem sabulosum qui prope Heidelbergam reperitur. Videtur esse, qui veteribus πώρος dicitur.

Ischiadico morbo, quem corruptè *sciaticam* appellant, medetur lapis nephriticus, qui in Jaspidum est genere: imò & propterea Italis, vocabulo ex *sciatica* corrupto, vocatur *osiada*: uti ab Italico illo Gallis dicitur *une siadre*.

CAPUT XXV.

De remediis morborum iis in partibus, quæ generationi inserviunt. Ubi de gonorrhœa, tentigine, mensibus, fluxu, abortu, partu, quæque eo spectant succinum, sapphirus, corallium, crystallus, oleum gagatæ, rubra jaspis, galaxias, smaragdus, lazulus, aëtites.

Deinceps transeamus ad morbos ventris cæteros: supersunt enim illi qui partium sunt nobis datarum, non tam ut singuli, quam ut genus humanum conservetur. Sapphirus in annulo, vel aliter gestata, impedire dicitur Veneris tentiginem: atque ideo ajunt gestari debere à sacerdotibus & aliis, qui perpetuam continentiam voverunt. Corallium sistit tum virorum gonorrhæam, tum menses mulierum. Atque utrumque etiam præstat succinum.

Albos uteri fluxus sistit crystallus, si in exiguissimum pulverem redigatur. Oleum ex gagate destillatum, petroleo simile, sed eo calidius, si eo natura muliebris inungatur, cito uteri suffocationem compescit. Immodicum mensium fluxum mirificè compescit rubra jaspis, si femori alligata gestetur. Quod manifestis se experimentis comperisse refert Anselmus Boethius, Cæsaris Rodolphi II Medicus, lib. II de Lapid. & Gemmis, cap. CII. Etiam menses imò omne sanguinis profluvium, undecumque erumpat, corallium sistit. Succinum quoque menses retentos ciet: uteri strangulationem prohibet, arcet ejus fluorem, ac eundem purgat. Fluxui matricis etiam consulitur, impo-

imponendo ei cum lana pessi forma lapidem morochtum sive galaxiam: ut idem ait Boetius libro II de Lapp. cap. CCXXVIII. Menstruorum fluxum sistit lapis Germaniæ vocabulo vocatus talcum.

Si succinum, in pulverem redigatur, & bibatur, gravidis præstat leviorem fœtus gestationem. Smaragdus coxæ mulieris adalligatus partum accelerat[1]: sed ventri adhibitus, eundem moratur. Sardius quoque alligatus ventri creditur partum conservare. Item jaspis alligata femori roborat conceptum, & promovet partum. Succinum etiam ajunt facilem partum præstare. Expedit autem ejus pulveri addi parum croci, & decoctum artemisiæ. Item gagatæ pulvis potatus accelerat partum.

[1] Ansel. pag. 199.

Lapis lazuli impedit abortum: sed ne moretur, vel etiam impediat partum, ejus tempore seponi oportet.

Aëtites lapis dicitur facilem præstare partum feminis: ac id compertum ajunt, ex eo quod aquilæ, unde & ἀετίτης nomen, binos aëtitas nido inferant, ut ex ovis terris binos excludant pullos. Meminit lapidum istorum Lucanus in VI:

Quæque sonant fœta tepefacta sub alite saxa.

Sed Ægyptii putarunt eò lapides inferri, ut nidus eorum pondere depressus firmius ventorum injuriis resistat. Itaque aquila lapidem nido inferens symbolum iis fuit hominis, qui stabilem fixisset sedem: ut est apud Orum in Hieroglyphicis. Puto autem hoc nomen corruptè legi apud B. Hieronymum in Esaiæ cap. LXVI[2]: ubi adducit illud è Deuteronomii XXXII: *Sicut aquila protegit nidum suum, & pullos suos desideravit, expandens alas suas suscepit eos, & portavit in humeris suis.* Deinde ista subjungit: *Ajunt, qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum & jumentorum & pecudum, aviumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum: sed maximum esse amorem aquilarum, quæ in excelsis, & inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fœtus violet: amethysten quoque inter pullos ejus lapidem reperiri: quo omnia venena superentur.* Ubi pro *amethysten* planè *aëtiten* sentio rescribendum. Vel hoc verum est, vel memoria fefellerit Hieronymum.

[2] pag. 255, edit. Froben.

Multum autem refert, quomodo hoc lapide utamur. Nam promovet quidem partum si alligetur femori; brachio autem alligatus retinet fætum. Præterea quia ad se attrahendi vim habet, eo post partum amovendus: ne ipsam attrahat matricem: quod contingit, sipquæ oblivisicatur mox à partu cum auferre. Id exemplo feminæ, quæ propterea matrice etiam excidente, mortua sit Valentiæ, comprobat Valeriola. Quam verò vim habet aëtites, eandem habere creditur callimus, qui in aëtite gignitur. Interdum pro callimo reperitur argilla, vel terra. Sed dubitatur an tum, aëtites dici debeat. Ulceribus penis, aliorumque locorum, morboque Gallico mire prodest pulvis angelicus, ut Nicolaus Massa vocat, sive argentum vivum præcipitatum: quod quomodo fiat, docet Euonymus Philiatros in Thesauro de remediis occultis[3].

[3] pag. 461, & 463.

CAPUT XXVI.

De morbis partium similium, uti ossium, nervorum, carnis, cutis, aliarumque; fracturis, spasmo, ulceribus, tuberculis & excrescentiis, tumoribus ac inflammationibus, scabie, lepra impetigine, erysipelate, vibicibus, psora, pediculari, alopecia. Ubi conducunt osteocolla, magnes, margaritæ, calx, chrysocolla, æs plumbumque ustum, molochites, ochra, sapphirus, bezoar, sulfur, squama ferri, hydrargyrum, cos Naxia.

HActenus dictum de morbis partium dissimilium sive organicarum. Nunc aliquid etiam tangam eorum, quæ pertinent ad passiones partium homogenearum, simplicium, sive similium, vel ut vulgò dicunt similarium: hoc est, earum, ubi partes singulæ toti, atque inter se similes sunt: quales sunt os cartilago, ligamentum, musculus, membranæ, tendo, nervus, arteria, vena, caro, cutis. Ac alii quidem morbi sunt ossium, ut fractura eorum, aut luxatio: alii nervorum, ut spasmus: alii carnis ac musculorum; vel cutis, ac membranarum, &c. Quamquam horum morbi complures non solum partium sunt similium, sed etiam organicarum: imò quidam organicarum, per se, per accidens verò similium. Aliqua igitur horum morborum, qui penè omnes externi, remedia tangamus.

Ossa fracta, quæ non nisi XL dierum spatio sanari solent, intra dies tres, quatuorve, sanat lapis, qui osteocolla, rectiùs, quàm ossifragus vocatur, etsi Germanis *Beinbruch* dicatur, non quia frangat ossa, sed fractis medeatur. Vide quæ de hac virtute scribit Matthiolus ad Dioscoridem lib. V, cap. CIX. Ac firmat eam rem, Iosephus Quercetanus, testis ejus rei oculatus. Quorum & fide nixus, idem prodit Anselmus Boetius, Medicus, dum viveret, Cæsareus, lib. II de Lapid. & Gemm. cap. CCXXXV. Nec tamen tam celerem sanationem persuadere potuerunt Guilhelmo Fabricio Hildano Observationum Chirurgicarum Centuria III, Observat. XC.

Magnes si de collo geratur pendulus spasmô medetur, nervorumque cohibet dolores.

Margaritæ item roborant cerebrum, & nervos.

Theophrastus Paracelsus magnetem adhibet emplastris ad ferrum sagittæ è vulneribus extrahendum. Nempe quia ea magnetis indoles, ut attrahat ferrum. Sed utitur quoque ad educendam omnem saburram vulneribus inhærentem: idque, non inutili conatu, ut judicium est Anselmi Boetii lib. II de Lapp. & Gemm. cap. CCLIII.

Calx, quia calore suo vim habet discutiendi, & extrahendi, eò coërcet ulcera ne ulterius serpant: ut indicat Plinius lib. XXXVI, cap.

xxiv. Ad cicatricem quoque eadem perducit, si temperetur aceto, & rosaceo. Vide Galenum in nono de Simplicium Medicamentorum Facultatibus.

Vlceribus, quæ difficillimæ sunt curationis, utilissima est chrysocolla tum nativa, sive fossilis, tum etiam factitia. Cujus caussa est, quòd utraque digerat & exsiccet.

Ulcera eorum, quibus mollior est caro ad cicatricem perducuntur ære usto ac loto[1]: at sine lotura si caro fuerit durior. Ac vis similis plumbo usto, quod fit è cadmia[2]: ut & Galeno traditum.

[1] *Agricola pag. 643.*
[2] *pag. 687.*

Molochites, genus jaspidis, vel prasii, curare dicitur ulcera virulenta, si misceatur vino ardenti[1]. Etiam ad ulcera prodest corallium, quæ carne explet. Vis fossilium saporem aquis conferendi: item sanandi ulcera, aliisque morbis medendi, & caussas eorum, luculentè exponit Bartholomæus Maranta Venusinus, libro de aquæ Neapoli in Luculliano scaturientis, quam ferream vocant, metallica materia ac viribus[3].

[1] *Anselm.*
[3] *Neapoli prodiit anno 1559. in 4.*

Ochra tubercula dissipat, & excrescentias in carne coercet. Est hoc à vi adstringendi, atque erodendi, quam illi tribuit Dioscorides. Tumoribus & inflammationibus consulitur, si ocyus imponatur sapphirus. Item si quamprimum parti contusæ imponatur, ac validius sapphiro presseris, impedit, ne pars contusa inflammetur[4].

[4] *Ansel. l. 2. cap. 43.*

Sapphirus etiam gestata minuere dicitur scabiem[5].

[5] *Ansel.*

Lapis bezoar multùm medetur lepræ Arabum, sive elephantiasi Græcorum: item impetigini, erysipelati, & vitiis aliis, quæ à melancholico humore provenientia obsident cutim.

Lepræ, scabiei, & aliis cutis affectionibus medetur sulfur: cujus caussa est, quòd sit pingue & siccum, eoque igneum habet calorem qui noxium humorem absumit.

Vibices etiam flagrorum delentur emplastro quod δι' ὤχρας[6] vocatur. Vide de eo Aetium lib. xv. Sulphur cum resina terebinthina, vel melle, exterget ac sanat psoras lepram. Nempe quia calidi est temperamenti, & tenuium partium, ac vim habet attrahendi.

[6] *ex ochra.*

Sulphuris est factitii genus ex sulfure fossili, & squama ferri, simul coctis, ac deinde in urceos transfusi. Hoc vulgo dicitur *caballinum*, quia equorum scabiei medetur. Pediculos abigit, vel necat, hydrargyrum capiti alligatum: ut tradit Valescus, & ex eo Hieronymus Montuus[7]. Alopeciam pilis explet Cos Naxia: ut est apud Dioscoridem lib. v, cap. cxxv.

[7] *lib. de salubritatis tutela, c. 5, p. 151.*

Postremò, quantæ efficaciæ in chymicis sit sulphur, alumen, sal, chalcantum, nitrum, chalcitis, ex Puteolano agro effossa, dicet Jul. Cæsar Capacius lib. 11 hist. Neap. pag. 753, & seqq. Reliqua remedia ubi ad morbos deventum, pete ex indice Evonymi, in Thesauro de secretis remediis. Qui Euonymus, etiam de auro potabili agit pag. 248, & deinceps, usque ad 258. De argento vivo, auripigmento, &c. pag. 460, & seqq. De oleis ex metallis pag. 407, & seqq. De quincta essentia metallorum, idem pag. 168, usque ad 172. Quid verò per *quinctam essentiam* intelligatur, legesis pag. 131. Ioannes Branestus putabat quinctam essentiam ex solis metallis requirendam, pag. 138. De auro potabili parando, ejusque effectibus, consule Alexium Pedemontanum de Secretis lib. 1, pag. 18. ubi & in transitu de argento potabili.

CAPUT XXVII.

De utilitate, quam ex fossilibus capiunt artes medicinæ famulantes: ut quarum vasa, atque instrumenta maximam partem materie fossili constent, ex alabastro, ferro, chalybe, &c.

PErcurrimus, quantum utilitatis ex lapidibus, ac metallis, rediret ad omne morborum genus. Egimusque de iis, quæ proximè morbos attingunt. Sunt verò quædam fossilium commoda, quæ non primò & per se homini medeantur; sed eo nomine pertineant ad medicinam, quod materiem præbeant vasis, atque instrumentis, quibus ad hoc opus, chirurgis, ac pharmacopæis, ut medico famulentur. Hujusmodi est, quod myrothecium, sive vasculum, quo reconderentur unguenta, ex alabastro fere erant; unde & *alabastrum* dicitur Martiali. E ferro item, vel chalybe scalpellus, quo solent φλεβοτομεῖν[1]. Item forfex, vulsella, & quam ὀδοντάγραν vocant. Varro, secundùm Nonium, *odontarpagam*, ὀδονταγωγὸν Erasistratus, &, ejus exemplo, *dentiducum* dicit Cælius Aurelianus: qui, & fide ejusdem Erasistrati, refert, in templo Apollinis fuisse μολύβδινον ὀδονταγωγὸν, *plumbeum dentiducum*: ut eo commonerentur homines, non facilè odontagrâ utendum; sed tum demum si facilè adeò evelli dens posset, ut plumbea odontagra ad extrahendum sufficeret. Ex ære ὁ καθετὴρ, unde Celsus *æneam fistulam* appellat. Est id instrumentum, quod peni insertum aperit meatum urinarium, atque ita prolicit urinam. Quid de cauterio, pericharactere, ut Aurelianus vocat, & tot aliis, dicam.

[1] *venam secare.*

CAPUT XXVIII.

De usu fossilium in κομμωτικῇ ad cutem reddendam candidam, tingendos pilos, similiaque mangonia, in quibus utuntur cerussa, ampelitide, antimonio, gypso, pulvere Sardii, coralliis, creta, lithargyro, sale ammoniaco, calce viva, auripigmento, argento sublimato, argento vivo, argento, alumine, vitriolo, pumice, chalcantho, myrrha, balineis aluminosis, sulfure, talco, selenitide seu lapide speculari.

EX his perspicere fuit bonitatem divinam, quæ tot nobis bona in fossilibus concessit, non solum ad rem cibariam, sed etiam medicinam.

nam. Nec tamen plenè mihi eam partem videar exsecutus, nisi aliqua etiam attigero ex peritia *κομμωτικῇ*, & doctrina magica. De priori scitè Plato in Gorgia: ubi docet, sicuti duæ sunt scientiæ, quæ corpus curent, videlicet *γυμναστικὴ*, sive exercitatoria, quæ valetudinem conservat, & *ἰατρικὴ*, sive medicina: ita quoque duplicem esse *κολακείαν*, sive adulationem: priorem respondere gymnasticæ, ac dici *κομμωτικὴν*: alteram esse *ἀντίστροφον* [1] medicinæ, & vocari *ὀψοποιητικὴν*. Ex his *κομμωτικὴν* ita corpus fucare, ut qui sanus non est videatur sanus; quique deformis, formosus. At *ὀψοποιητικὴν* non valetudini corporis, ut facit medicina, sed cupediis, ac gulæ famulari. De his fusius actum nobis lib. de Natura ac Constitutione Rhetorices, cap. XI. Ac si hanc quidem Platonis sententiam sequamur: nec *γυμναστικὴ*, nedum *κομμωτικὴ*, pars fuerit medicinæ. Et sanè etiam Hippocrates lib. de Locis *γυμναστικὴν* [2], & *ἰατρικὴν* [3], adversas constituit. Quamquam verò hæc ita sint, non tamen diffitendum, laxius sæpe accipi à veteribus Medicinæ nomen, ut Γυμναστικὴν comprehendat: de quo alibi nobis dictum. Unde est, quod & Medici *κομμωτικὴν* curent; præsertim qui in aulis principum degunt, atque in multis necesse habent obsequi heroinis, & earum gynæceo. Quare aliqua ex adulatrice hac scientia, ut eam Plato appellat, excerpam, ut liqueat, quantum etiam utilitatis ex fossilibus redeat ad *κομμὸν*, sive nitorem fucatum, & non naturalem, ut Cicero appellat, sive virgineos comtus, ut vocat Lucretius: etsi non minùs *femineos*, quam *virgineos*, poterat dicere.

[1] *ex altera parte respondentem.*

[2] *gymnasticam.*

[3] *medicinam.*

Cerussa, quæ Græcis *ψιμμύθιον*, plumbariis debetur officinis. Hac mulieres cutim reddunt candidam. Martialis lib. I, epig. LXXIII:

Sic quæ nigrior est cadente moro,
Cerussata sibi placet Lycoris.

Item lib. VII, epigr. XXIV:

Et cerussatâ candidiora cute.

Pilis tingendis utilis, *γῆ ἀμπελῖτις* [4] sive *φαρμακῖτις*. Itaque additur ad *καλλιβλέφαρα* [5].

[4] *terra ampelitis.*

[5] *fucandis superciliis.*

Stibio, quod & stimmi vocatur, inque officinis *antimonium*, feminæ cilia nigrore pingebant, quo viderentur formosiores: ut Plinius autor est. Atque ideo *γυναικεῖον* [6] dixere, uti & *πλατυόφθαλμον*, quia oculi mangonio ejusmodi videantur dilatari. Vulgatus interpres Hieremiæ cap... *Cum pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris.* Et Ezechielis cap......... *Circumlinisti tibi oculos tuos stibio, & ornata es modo muliebri.* Et lib. II sive IV Regum cap........ *Depinxit oculos suos stibio, & ornavit caput suum.* Mulieres manibus solent candorem conciliarem gypso. Vnde Rufinus in epigrammate:

[6] *muliebre.*

Ἀντὶ δέ μοι παίδων αἰόλυ χροὸς ἤρεσε γύψυ.
Χρίσματα, καὶ φύκυς εἶδος ἐπεισόδιον.

Mihi verò pro puerorum nativo colore, placuerunt unguenta gypsi, & forma fuco conciliata.

Imprimis verò is mos mulieribus barbaris. Hinc Valerius Flaccus in II Argonaut.

Picta manus, ustoque placet, sed barbara mento.

Apud Ciceronem etiam legas lib. VII, epist. VI: *Manibus gypsatissimis persuasit, ne sibi illæ vitio verterent quòd abesset à patria.* De Medea sermo est. Sed puto non tam loqui de Medea illa heroina, quam quæ in dramate ejus personam repræsentaret. Histriones enim gypso vel creta candefaciebant, pro persona, quam sustinerent.

Livorem dentium, ac sordes, affrictu suo corrigit pulvis sardii, sive, ut nunc vocant, corneoli.

Ex ramentis plumbi, & aceto fit unguenti genus, quod cerussa dicitur, (de hoc & initiò capitis) ex Græco *κηρόεσσα*, quia ceræ similis sit. Pleniùs modum conficiendæ cerussæ docet Isidorus lib. XIX, cap. XVII. Hujus usus in *κομμωτικῇ*, ad alborem faciei conciliandum.

Cretâ vel gypso albos faciebant servorum venalium pedes. Vnde Tibullus:

—— —— Quem sæpe jubebat
Barbara gypsatos ferre catasta pedes.

Et Iuvenalis sat. I:

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

Ad candorem faciei conciliandum spumæ argenti libr. sem. tritam cerne, & in aceti albi lib. II decoque, & usque dum tertia pars consumta tudicula agitato, decoctam destilla, hac faciem & collum illine. Ita Epiphanius. Sal Armeniacus inspersus superciliis eorum defluvium sistit [7]: nempe consumit acrimoniam humoris, ob quam male nutriti excidebant. Si facies sit pilosa, faciem glabram reddes psilotris ex ammoniaco purissimo, calce viva, auripigmento, atque aliis: ut pluribus docet Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis tutela cap. ult. [8] Lentigines faciei pellit ammoniacum purissimum in aqua solutum, & impositum: ut tradit Saracenus [9]. Ἴονθοις sive varis pellendis valde efficax est metallorum aqua ex descriptione Arnaldi, & Bertapaliæ. Commendat quoque Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis Tutela [10]. Vbi & remedia suppeditabit ex argento sublimato, item argento vivo, aliisque. Τραυμίοις sive sugillatis conducit Lithargyrum cum melle tritum, & fabæ fresæ admixtum. Vestigia exanthematum delet, lithargyrum, ut ait Sylvaticus. Pluraque ex Aquilano, & aliis, suggeret Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis Tutela [11].

[7] *Montuus p. 263.*

[8] *pag. 266.*

[9] *Montuus item p. 275.*

[10] *p. 276.*

[11] *p. 278.*

Cicatrices ex ustura delet ac pilos reducit cataplasma ex calcis vivæ drachma I, cum adipis porcini cocti & colati libræ sem. [12] Auctor Marcellus Empiricus. Etiam faciei & cutis maculas tolles aqua ex argento vivo: ut est apud Hier. Montuum [13].

[12] *Montuus p. 279.*

[13] *p. 280.*

Adversus *ῥαγάδας* sive *ῥήξεις*, hoc est, fissuras faciei, papillarum, vel alterius partis, utilia sunt lithargyrum, argentum, argenti spuma. De quorum usu, sæpe memoratum & memorandum vide Hieronymum Montuum [14].

[14] *p. 280.*

Alumen cum aqua rosacea, salviæ, origani aliisque assumtum dentes præstat candidos. Modum præparandi plenius explicat Hieronymus Montuus lib. de Salubr. Tut [1].

[1] pag. 281.

Etiam ibidem legas, quo pacto alumine & vitriolo consequamur, ut ne gingivæ fluxione tententur. Item ut medeamur iis excesis.

Pumicis loco, ad pilos auferendos, feminæ etiam utuntur ostracite, qui Germanis *topffstein.*

Βρογχοκήλη, quo signatur ingens gutturis, vel asperæ arteriæ tumor, minuitur medicamento composito ex lithargyro, ammoniaco, & aliis. Item alio ex chalcantho. De quibus plenius Hieronymus Montuus [2].

[2] pag. 289.

Hircosis axillis utile illini alumen liquidum cum myrrha, odorato vino dissolutum. Item argenti spumam cum foliis myrti. Præterea lithargyrum cum foliis rosarum rubearum, & myrrha. Modum verò præparandi apud Hier. Montuum [3] vide.

[3] pag. 286. & seqq.

Num & dignum memorari, adstringi naturam muliebrem balneis aluminosis? Aliaque ad id remedia apud Aëtium, & alios. Quibus referendis non est animus insistere, quia pauci usus, nisi ad decipiendum amantes.

Mulierem stupratam prodit ellychnium ammoniaco inunctum, si credimus Myrepsio.

Unguium maculæ delentur, si manus sæpe indideris aquæ, in qua liquefactum sit alumen.

Scabritiei unguium occurritur, si ex aceto imponas sulfur quod necdum sit expertum ignem, & ovi luteo æqua portione fuerit admixtum.

Feminæ lapidem, qui Germanis talcum dicitur, ac coloris est argentei, in liquorem solvunt, eoque faciei, collo, manibus candorem conciliant. Quomodo verò paretur hic liquor, enarrat Anselmus Boetius Brugensis lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CCXIV.

Atque eadem vis lapidi selenitidi, qui Galeno aphroselenitis, sive Luna spumæ, ac vulgo idem cum lapide speculari existimatur.

Veteres etiam pumice sese lævigabant. Plinius lib. XXXV, cap. XXI: *Pumices sunt in usu corporum lævigandorum feminis, jam quidem & viris.* Lucilius lib. VII Sat.

Scabor, subvellor, desquamor, pumicor, ornor.

Indéque dicebantur *pumicati*: ut Plinio in secundo epistolarum: *Qui titulus à vita hominis comis semper, & pumicati, non abhorrebat.* Est & Martialis lib. V in Dindymum:

Et pumicata pauperes manu monstras.

CAPUT XXIX.

De viribus, quas Magi fossilibus adsignant, non solum adversus morbos; sed etiam fulmina, incantamenta, aliaque: atque adeo ad ingenium augendum, facundiam parandam, favorem virginum, mulierum, etiam virorum principum acquirendum. Ubi memorantur adamas, rubinus, ceraunia, hyacinthus, amethystus, malachites, chrysolithus cum imagine asini, smaragdus, succinum, corneolus, magnes, aetites, alectorius.

Vidimus de formæ mangonio, ac lenociniis. Venio nunc ad ingentia Magorum promissa, sed vana. Atque ut ea vanitas manifestior fiat, non continebo me iis, quæ ajunt valetudinemque, vitámque conservare, ac morbos pellere; sed eàdem operâ adjungam, quæ aliis etiam in rebus magno cum hiatu pollicentur.

Adamanti inesse arbitrantur vim adversus pestilentiam, incantamenta, insaniam, terribilia somnia, incubos, succubos, & quid non? quæ opinio nullis æquè profuit, quàm gemmariis, ut cariùs suas divenderent merces. Ac ejusdem monetæ putandum, quòd existimatum, eo conjugum amorem foveri. Sanè aliquid ut potuerit memoria dulcium nuptiarum, ex conspectu adamantis in annulo pronubo; atque inde *reconciliationis gemmam* dixerint: non tamen adamas naturâ suâ vim reconciliandi habet.

Rubinus etiam dicitur tutum à pestilentia præstare, cogitationes malas, somniaque tristia avertere. Ad hæc tum libidinem coërcere: imò si quod homini infortunium immineat, immutatione coloris, indicium hujus rei facere gestanti. Atque Andreas Baccius, libro de Lapidibus ac Gemmis, scribit, se hujus rei experimentum habuisse ex annulo sibi à conjuge donato: qui sæpius colorem mutârit, imminente uxori morbo letali, illaque mortuâ, pristinum, receperit colorem. Cujusmodi si vera sint, nec casu ista concurrerint, non tam naturæ rubini tribuerim, quàm operationi spiritus per indicia ejusmodi homines commonenti de periculo instanti.

Nec assis est, quod de ceraunia prædicant, sive brontia, quem ajunt fulmine decidisse in terras, eoque tutum præstare à fulmine. Ambigo, an digni sint referri versiculi superiorum seculorum, quibus barbaries longè latéque grassabatur. Sunt autem istiusmodi:

Cùm tonat horrendum, cùm fulminat igneus æther,
Nubibus illæsus cælo cadit iste lapillus,
Qui castè gerit hunc à fulmine non ferietur,
Nec domus, aut [4] villæ, quibus adfuerit lapis ille.

[4] aut pro nec repositum, ne clauderet metrum.

Cautè additum illud *castè*: ut si contrà evenerit, quàm promissum à mago, vel gemmario, conferri culpa possit in gestantem, quasi cautè fortasse vixerit, at non castè.

Nihilo veriùs puto, quod ajunt hyacinthum, (nostrum dico, non veterum illum, qui nunc amethysti genus) de collo, vel in annulo gestatum, ajunt tutum præstare à fulmine: imò & opes, honores, ac prudentiam augere: quod & proditum Anselmo Boethio [5]. Nisi sic lubeat argumentari: hyacintho vim esse cor ac spiritus recreandi: hinc alacritatem effici, & animi

[5] lib. 2 de Gemmis, cap. 31.

animi vigorem: ab eo prudentiam: à prudentia opes & honores provenire. Atque idem de similibus gemmariorum promissis judicium esto. Ut quod amethystum ajunt malas cogitationes prohibere: felix præstare ingenium, item vigilantiam ac industriam: etiam facere, ut gratiâ valeamus apud principem. Sanè lætitia animi pellit cogitationes tristes ac melancholicas: plus quoque ingenio videmus alacres, quàm torpidi: ingenium etiam, & industria nos viris principibus gratos præstant.

Adamanti etiam tribuunt, quòd si pulvinari eum supposuerit maritus, uxor, modo casta fuerit, somno excitata irruet in amplexus mariti: sin cum alio rem habuerit, maritum aversabitur. Quæ anilia sunt, cum adamas scire nequeat, quid actum sit à conjuge. Aliam quoque rationem addit Anselmus Boethius [1]: quod ne naturâ quidem homines sciant adulterium esse vitiosum, nedum adamantes. *Nam*, inquit, *ante Moysem dum naturæ lex sola vigeret adulteria nulla erant, & tamen vario concubitu vivere licebat.* Quæ profectò mallem tacuisset. Quum ex Genesi XXXVIII, 24, cognoscere sit, ut Judas Thamarem, adjudicârit vivicomburio, eo quod licet Selaho, filio Judæ foret desponsata, ex altero tamen facta esset gravida.

[1] *Lib. 2 de Lapidib. & Gemmis, cap. 4.*

Malachites quoque sive molochites, creditur gestantem præstare tutum à fulmine, ac tonitru: etiam arcere malos spiritus, acerbas animi cogitationes, terriculamenta nocturna, incantationes, & fascina: ac imprimis hoc posse ajunt magi, si Solis figura insculpatur gemmæ: quasi aliquid etiam conferant characteres.

Quid etiam ineptius, quàm quod legas in inepto libro, qui inscribitur Sigilla Raphaëlis: *Asini imago in Chrysolitho futura prædicendi virtutem dat.* Citat Gaulminus in Notis ad Psellum de Operationibus Dæmonum. Ubi & de ejus Operis inscriptione addit, *Sigilla* vocari, Latinis, quæ Græcis στοιχειώματα, ultimi ævi scriptoribus ἀποτελεσματικὰ τῆς γλύψεως.

Modum etiam excedit laus smaragdi, quando dicitur è collo pendulus dæmones arcere ac fugare. Nec video, unde hoc deducant, nisi fortè, quòd certum si recreare animum atque ita pellere timorem, & mœrorem: quibus animum obsidentibus, melancholicæ dominantur cogitationes: nec aliàs dæmones facilè adeo in hominem imperium habere. Ajunt quoque conferre notitiam futurorum, eloquentiam, opes: quæ magis admirari, quàm intelligere, homini datum sit. Sed enim nulli movebimus litem de caussa, modò constiterit experientiâ, non esse hæc vana, atque inania.

Smaragdi etiam hæc laus dicitur, quòd rumpatur, siquis eum gestet, dum illegitimam Venerem exercet. Sed enim quid manifestius, quàm smaragdum non posse discrimen statuere inter Venerem concessam, & inconcessam? Quare multo verisimilius Georgius Agricola ait, dissilire, quoties, qui eam gestant Veneri vacant. Quo pacto dicendum, ex iis, qui per Veneris res junguntur, halitum emitti smaragdo inimicum.

Succinum ajunt gestatum pueris esse amuletum adversus fascinationes, ac spectra nocturna. Perhibent eum qui gestat lapidem cui nomen ovum anguinum, in litibus vincere, & ad reges habere aditus faciles. Refert id ex aliis Plinius lib. XXXVII, cap. X. Atque addit à Claudio principe equitem Romanum è Vocontiis interemtum, quod eum in sinum haberet. Quis etiam Cardano credat? cum ait Sardium, qui vulgo corneolus, facere ut qui eum gestat in litigando caussa fiat superior?

Quam ineptum etiam, quod Marbodæus prodit de magnete, quasi rerum Venerearum intelligentiam habeat, maritos atque uxores conciliare, imò & adulteria prodere. Nam si capiti supponatur uxoris dormientis, eam quidem quæ casta est, irruere in amplexus mariti, etsi dormiat: adulteram verò de lecto procidere, velut fætore coactam, quem emittat magnes.

Verisimilius est, quod ait, si fures eum imposuerint prunis ardentibus, domesticos abigere atque ita inservire nefariis illis hominibus, ut securiùs furentur. Nempe magnes igni admotus spirat fœtorem exitialem: adeò ut vertiginem, apoplexiam vel epilepsiam, inducat. Nihil igitur mirandum, si domestici fugentur, fures non item, qui amuletis sese antea adversus hunc adeò noxium fætorem muniverunt.

Magicum etiam est, quod Dioscorides lib. V de re medica, cap. CXVIII scribit, furem eo pacto posse deprehendi, si dederis comedendum panem pulvere aëtitæ commixtum. Nec enim hunc porrectum posse deglutire. Imo hodieque ea in Græcia ratio obtinet inquirendi furis, sed aliis etiam additis, prorsus superstitiosis. Vide Bellonium lib. II Observat. cap. XXIII. Equidem nullum hîc vim puto aëtitæ: sed tamen censeo vafros fuisse homines, qui primi id commenti fuere. Quid mirum, si furti sibi conscius, & tantam esse aëtitæ vim persuasus, eo animi angore sit, ut, infamiæ præsentis metu panem nequeat deglutire: at possit hoc melius sibi culpæ conscius.

Apud Plinium legere est Milonem Crotoniatem fuisse invictum beneficio lapidis Alectorii, quem habuisset. Quo quid magis ridiculum? Uti & quod dicitur mulieribus virorum gratiam, & eloquentiam conferre, ac tutum esse adversus quævis pericula. Item quod perhibent chelidonium nigri coloris conciliare principum gratiam, efficeréque ut quis cœpta quævis feliciter ad exitum perducat.

CAPUT XXX.

De usu fossilium in re vestiaria quà habitum quaque ornatum, quem præbent, præbuereve lapis Carystius, amiantus, asbestinon ad eliciendа & confi-

conficienda inde textilia, morochthus ad candefacienda linteamina, creta fullonum, Cimolia, sutorum olim chalcanthus nunc ferrugo, aurum & argentum texendis pingendisque Attalicis; è ferro primitus Romanorum & tandem auro, horum aliorumque annuli: adamas, sardonyx in sacro summi Pontificis vestitu. Et quæ non alia in sacris & extra, ætatis puerilis & adultorum.

POstquam actum de iis, quæ ad penum sive cibum & potum; quæque ad medicinam, seu morbos propulsandos, imò & formæ lenocinia, ac grandia variaque magorum promissa pertinent; visum est animo proficisci ad commoda, quæ ex fossilibus percipiunt res vestiaria, atque ædificatio. Nam post ea, quæ valetudinem instaurant, nihil æquè ac duo ista, homini necessaria videntur. Ab amictu initium esto: ac prius de lapidibus, quàm metallis. Priùs item de usu ad vestes inde texendas, deinde ad eas his mundandas.

Ad texendas inde vestes in pretio fuit lapis Carystius, sic dictus à Carysto, non illa civitate Laconicę, quam à vini bonitate laudavit Alcman poëta: sed altera ejus nominis in Eubœa, prope Ocham montium in Eubœa maximum, ubi lapis ille crescebat. Hunc lapidem pectebant, inque fila diducebant, telasque ex eo texebant: unde capitum involucra, retia, mantilia, mappæque, & alia. Ac hujusmodi, in ignem conjecta, non comburebantur, sed exibant mundiora. Ut videatur non alius esse ac amiantus, de quo Dioscorides lib. v, cap. CXIII. Is sic vocatus, quia, quæ inde fierent non μιαίνονται [1]. Narrant Strabo lib. x, & Plutarchus de defectu Oraculorum, (qui suo tempore jam desiisse hunc lapidem ait) item Apollonius Dyscolus cap. XXXVI ἱστοριῶν θαυμασίων [2]: qui liber perperam, saltem præter auctoris mentem, vulgò inscribitur περὶ κατεψευσμένης ἱστορίας [3], idque propter unius Suidæ auctoritatem, qui speciosum titulum immutavit; ut sæpius à Christianis in gentilium libris factitatum. Atque hoc quoque dictum nobis in Historia Historicorum Græcorum. Ubi & monitum, eorum, quæ de amianto refert Apollonius non Tacum memorâsse auctorem, ut vulgò apud eum legitur, sed Sotacum, cujus librum περὶ λίθων [4] sæpius laudat Plinius, quodam etiam in loco Solinus, ut alios mittam.

[1] *inquinant.*
[2] *Historia admirandæ.*
[3] *Historia commentitia.*
[4] *de lapidibus.*

Porrò non mirum adeò, si ejusmodi textilia non arserint in igne. Caussa est aperta, quia hoc linum non è planta fuit, sed è lapide, qui malleis cusus, terrenoque, quod superfluum erat, excusso, capillamenta emittebat, quæ haut aliter, ac si fuissent è lino, inter plantas memorato, materies erant textilium ac velorum. Interim Carystium hunc lapidem, qui amiantus videtur, distingui oportet à lapide alio, qui & ipse Carystius dicebatur. Nec enim Carystus hoc solum lapide commendabatur, sed etiam marmore, unde columnis Carystiis nomen. Atque hinc Seneca in Troade:

— Ferax varii lapidis Carystus.

Quod verò de Carystio lapide diximus, idem de Indiæ lapide prodit Plinius lib. XIX, c. I. Sic enim scribit: *Inventum est etiam quod ignibus non absumeretur. Vivum id vocant, ardentesque in focis conviviorum ex eo vidimus mappas, sordibus exustis, splendescentes igni magis, quam possent aquis. Regum inde funebres tunicæ corporis favillam ab reliquo separant cinere. Nascitur in desertis adustisque Sole Indiæ, ubi non cadunt imbres inter diras serpentes: Adsuescitque vivere ardendo, rarum inventu, difficile textu propter brevitatem. Rufus de cætero color splendescit igni. Cum inventum est, æquat pretia excellentium margaritarum. Vocatur autem à Græcis asbestinon ex argumento naturæ.* Valde autem falluntur, qui censent, apud Romanos etiam cadavera tunicâ ex hoc lapide texta indui solere. Nam hoc si esset, non id Plinius velut singulare quid retulisset de regibus Indicis. Et ea raritas lapidis illius fuit, ut in ipsa India regum id proprium foret. Alii iccirco malunt dicere, indutos tunicâ ex lapide Cyprio, vel Carystio: de quo ante dictum. Sed hoc si foret, non tantum de eo silentium esset apud veteres omnes. Quod siquis roget, quomodo absque eo separari cadaveris cineres potuerint ab illis lignorum, & aliorum animantium, quæ una cremabantur: non aliud offeram, quam quæ dicebamus lib. superiori cum de lini usu in cremandis corporibus ageremus.

Opus ad rem vestiariam tum pectine ferreo, quo carminatur lana, tum ferreo hamo, quo carminatur linum. Illd Belgis *kemster-cam*: hoc iisdem *hekel*.

Morochthus, sive galaxias, eo quòd tener sit, facilè solvitur in liquorem, utilisque ad dealbandas vestes lineas: ut est apud Dioscoridem lib. v rei Medicæ, cap. CIX.

Creta, teste Plinio [5], & Isidoro, Romani togas & vestes candefaciebant: unde iis induti dicebantur *candidati*. Vulgo quidem Romanis toga alba in usu: sed cùm ambirent ac prensarent, ad alborem accedebat splendor: quæ duo ad candorem requiruntur. Nec quævis creta huic rei idonea sed Sarda, quæque Saxum dicebatur. Creta Umbrica etiam versicoloribus vestibus conducebat: nitorem enim colori cuivis conciliabat. Cimolia creta usi, non quidem ad candorem, sed ut vestibus alio tinctis colore adderetur nitor, rigorque, & soliditas quædam. Vide de variis hisce generibus Hieron. Mercurialem lib. III, cap. XXI.

[5] *lib. 36, cap. 17.*

Fullones in eluendis pannis utebantur terra sive creta Cimolia, sic dicta à Cimolo, Cretici maris insula, secundùm Ptolomæum. Ovid. VII Met.

— Cretosaque rura Cimoli.

Ad habitum corporis etiam calcei pertinent. Sutores autem in tingendis coriis antiquitus usi sunt chalcantho: quod iccirco *atramentum sutorium* à Celso, Plinioque dicitur. Nunc ejus

ejus loco sutores usurpant ferruginem in tenuiori zytho resolutam. Nempe quia adstringit velut atramentum sutorium : sed minùs eò erodit. Etiam lapide agerato usi coriarii, ad nitorem calceis conciliandum: ut est apud Galenum lib. IX de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Iisdem in calceis parandis è ferro opus est scalpro sutorio, & subula.

Ad metalla venio. Ex auro, ac argento, fila nebant, unde vestes. Maro :

— Tyrioque ardebat murice lana
Dimissa ex humeris, dives quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreverat auro.

Claudinus : *— Cinctus,*
Quos tibi divino mecum Tritonia duxit
Pectine : tincta simul repetito murice fila
Contulimus pensis, & eodem nevimus auro.

Hæc de habitu indumenti. Venio nunc ad illa ornamenti. In quibus suus semper annulis honos fuit. Hic veteribus Romanis ferreus, atque is purus, hoc est, sine pala. Etiam Marius de Iugurtha triumphavit cum annulo ferreò; tertio demum consulatu ferreum adsumsit. Imò Plinius testatur, suâ ætate multos viros prætorios consenuisse in annulo ferreo : ac suum etiam annulum pronubum, sive quem sponsus sponsæ miserat, ferreum, ac purum fuisse. Non satis constat, quando equites annulo aureo cœperint distingui à plebe. Utebantur annulo in manu sinistra. Nempe, ut Plinius ait, auctorem rei puduit inventi sui. Fere gestabant in digito, qui Græcis παράμεσος. Cujus hanc adferunt caussam, quod in eo sit vena, quæ ad cor ducat. Ac propterea quoque auro includebant gemmam, quæ veneno adversaretur. Ea à tergo non obducebatur auro, ut eo facilius vim suam in venam, ac porro ad cor transmitteret. Sed sunt ista λῆροι [1]. Neque enim Natura annulari digito magis, quam digitorum alii, ab ejusmodi venâ prospexit. Vide omnino quæ de annulis Plinius tradidit lib. XXXIII, cap. I.

[1] nugæ.

Alia etiam ornamenta corporis debent homines fossilibus. Hujusmodi est bulla puerorum aurea, vel inaurata. Catenæ etiam è crystallo fiunt; imò & vestium, ut vocant, nodi. Quid dicam de torquibus aureis? quid de monilibus baccatis? Ut mittam de corallo, quo virgines, nuptæque brachia exornant : deque succino, cujus similis fere usus est. Nam ista, utcumque sint in mixtis inanimis, ac sint è succis concretis; non tamen in lapidibus, ac metallis nec ullis fossilibus, inveniunt locum.

Quid quòd in sacris etiam ornamentis locus gemmis fuit? Nam in populo Israëlitico summus Pontifex adamantem in pectore gestabat, quoties talari veste, & epomide indutus, ingrederetur sanctum sanctorum. In eo Deus coloris immutatione potentiam, atque iram suam, ostendebat. Nec tamen hoc à natura, sed prorsus supernaturale fuit.

CAPUT XXXI.

De fossilium usu in ædibus publicis, & privatis exstruendis, privatorumque potissimùm instruendis, ac exornandis. Ex ferro cardines, seræ, &c. ex plumbo musica in templis organa, in carceribus compedes, manicæ, ex ære alicubi tecta, variæque antiquitus columnæ. Saxa arenaria parietibus inservire & quare, crustata ac scissilia tectis, tophos explendis rimis. Fenestræ veterum, ex lapide diaphano qui specularis; hunc hodiernum superesse. simi'em usum præbuisse Cappadocum phengiten. Etiam vitrum fieri ex silicibus liquefactis. Vitriariorum fmiris; his & usurpari magnetem coloris ergo. Fabrorum incudes, dolabræ, unde. Lithanthrax quanti usus. Hollandarum idola quæ, qualia. Pedes lectorum olim ex marmore. E ferro cortinarum annuli. Digitabula, calamistri.

Videamus nunc de fossilium usu in ædificiis privatis, publicis, sacris. Ac primùm de illo metallorum.

E ferro sunt cardines, seræ, claves, cancelli, & alia. E plumbo, canales qui aquam tecto decidentem excipiunt, inque cisternas transmittunt. Ex ære olim limina, ostia, valvæ, tum in privatis ædibus; tum urbium portis : ut centum portarum Babylonis. Tecta quoque, ut hodiéque Berlini in arce Principis Brandeburgici. Ac similiter in templorum tectis. Ex ære enim sunt illa B. Ioannis, tum Magdeburgi, tum Lunæburgi : item Lipsiæ templo B. Thomæ, atque alia aliis in locis. Ex ære item variis in locis columnæ. Unde Maro III Georg.

Atque hæc undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.

Quem ad locum ita Servius : *Augustus victor totius Ægypti, quam Cæsar pro parte superaverat, multa de navali certamine sustulit rostra : quibus conflatis, quatuor effecit columnas; quæ postea à Domitiano in Capitolio sunt locatæ : quas hodieque conspicimus.*

Hæc de metallis. Ad lapides, & saxa venio. Unde quanto firmius tutiusque ædes exstruantur, nihil attinet dicere. Ac parietibus quidem inserviunt saxa arenaria, quia valide sunt compacta, & ex arenæ natura hoc habent, quod facile imbibant calcem. Iisdem utilia saxa crustata, ac scissilia, quia ex his fiunt tecta. Pori in usu sunt rimis parietum explendis. Nam propter poros facile calcem, pumicis instar bibunt, atque ita hiscentes partes conglutinant. Ob levitatem autem non gravant.

Etiam specularia domus pars sunt, teste Ulpiano. Fenestræ erant non è vitro, ut nunc fit, sed è lapide diaphano, qui specularis vocabatur; inque tenues findebatur crustas. Meminere ejusmodi specularium Martialis, atque alii. De lapide ipso ita Plinius lib. XXXVI, cap. XXII, al. X: *Specularis lapis faciliore multò naturâ finditur in*

in quamlibet tenues crustas. Hispania hunc olim citerior tantum dabat; nec tota, sed intra centum millia passuum circa Segobricam urbem. Iam & Cyprus, & Cappadocia, & Sicilia, &, quod nuper inventum Africa. Ac plura de hoc subjungit. Pancirolus hunc lapidem reponit inter deperdita. Alii superesse censent, eundemque quem Germani vocant *unser lieben Frauwen eys.*

Similis usus est lapidis phengitæ: quem video etiam ab eruditis viris cum speculari lapide confundi. At diversum esse, certissimum. De hoc ita Plinius lib. XXXVI, cap. XXII: *Nerone principe in Cappadocia repertus est lapis duritiâ marmoris, candidus, atque translucens, etiam qua parte fulvæ inciderant venæ, ex argumento phengites appellatus. Hoc construxerat ædem Fortunæ, quam Seiam appellant, à Servio rege sacratam, aurea domo complexus. Quare etiam foribus opertis*[1] *interdiu claritas ibi diurna erat, haut alio, quam specularium modo, tanquam inclusâ luce, non transmissâ.* Postea subdit: *In Arabia quoque esse lapidem vitri modo translucidum, quo utuntur pro specularibus, Iuba autor est.*

[1] *sic legendum, non* apertis; *ut est in vulgatis.*

Etiam vitrum fit è silicibus liquefactis.

Vitriarii vitrum findunt lapide, qui Plinio smiris dicitur, uti & Galeno, atque aliis σμυρὶς, vel σμύρις. Gallis & Belgis *ameril*, Germanis *smergel.* Reperies quoque in officinis aurifabrorum, quibus dicitur *astreek-steen.*

Ex onyche (non pro gemma nunc, sed alabastri genere usurpo) columnæ olim fiebant, effodiebaturque inter montes Arabiæ; at Plinii ætate etiam repertus in Italia. Ex marmore Lacedæmonio, quod viride, sed maculis intercurrentibus majoribus, fiebant columnæ; minores autem ex vicino huic, quod ophites dicebatur, à maculis illis serpentium similibus situ, ac forma.

Nec considerare solùm oportet, quæ pars ædium fiunt, sed etiam quibus fiant instrumentis. At fabris è ferro incudes, mallei, dolabræ, & similia. Huc quoque magnam partem pertinent, quæ de ferro, ferrumine, & ferruminandis operibus congessit Cæsar Bullingerus lib. II de Pictura & statuaria, cap. XII[2]. Præterea fabris ferrariis, & ærariis longè utilissimus lithanthrax, qui Belgis *steen-kole*, quasi lapideum carbonem dicas.

[2] *pag.* 151.

Vitriariis item magnes conducit, ut aliquid ejus miscentes vitro id è viridi, vel luteo, candidum reddant. Qua de re nonnulla Plinius lib. XXXVI, cap. XXVI. Plenius vero Georgius Agricola.

Nec solùm domus, ejusve partes, vel instrumenta, quibus ista fiunt, ortum suum fossilibus debent; sed etiam vasa domestica, variaque supellex, ab iis vel materiem accipit, vel nitorem atque elegantiam. Sunt vero vasa & supellectilia duûm generum. Quædam usui sunt, unde *utensilia* vocantur: quædam sunt σκεύη ἀναθηματικὰ, sic dicta, quia solùm ornatui inserviunt: quomodo & Hollandi ea vocant *huys-afgoden.* Nempe tantum est feminis Batavis studium, ut omnia niteant domi, ut nec credibile sit gentes majorem curam impendisse ne sorderent Deorum simulachra. Aliter iidem Batavi *pronck-werck* vocant. Græci ἄπυρα: ut ἄπυροι λέβητες[3]: videlicet, quia non admoventur igni, ne nitorem deperdant. Ex iis, quæ de utensilibus dicam facile erit de aliis statuere.

[3] *ab igne immunes lebetes.*

E ferro fiunt claves, veru, cultri, quædam etiam cochlearia. Ex ære sunt pelves, candelabra, alia: Imo candelabra etiam ex ære Corinthio: ut liquet ex Martialis apophoretis lemmate XLII. Ex plumbo candido guttus sive aqualis, & quæ non alia. Ex auro & argento quæ fiant notius, quàm ut hîc debeat tangi. Ex alabastrite fiebant olim pedes lectorum: uti & alia multa: de quibus dictum antea. E ferro sunt cortinarum annuli. Sunt & quædam mulierum propria: ut è ferro acus, & calamistrum. Item ex ferro, ære, argento, digitabulum. Ad publicas ædes referendus carcer. Hic è ferro opus compedibus, manicis, aliis. In templis è plumbo sunt instrumenta Musica, quæ simpliciter *organa* vocantur.

Transvolo singula, decerpere aliquid contentus. Quid enim iis insistam, quæ quilibet per se videt?

CAPUT XXXII.

De fossilium usu in re nautica, ferro, ære unde naves rostratæ. Quantum navicularia, uni è fossilibus magneti debeat, homines cæteraque ferenti, ducenti.

POst ædium structuram, ac vasorum ejus, ad rem nauticam accedo. Sunt enim naves pro domo: unde & τὸ πλοῖον αἰνιγματικῶς[1] vocarunt μεταφόρητον οἶκον[2], ut ab Eustathio proditum. Ac satis quidem constat de ferro, cujus usus in navibus compingendis. Primùm tamen pro eo utebantur ære, ut antea dictum. Ex eo rostra fiebant: ac naves cum rostris ejusmodi Appiano dictæ χαλκέμβολοι, Plutarcho χαλκήρεις, Maroni *æratæ* lib. IX:

[1] *navigium ænigmatice.*
[2] *transportabilem domum.*

Quot prius æratæ steterant ad litora puppes.

In quo tamen Maro non exactè habuit temporum rationem. Heroicis enim temporibus necdum erant naves æratæ; ut in Oratoriis Institut. ostendi lib. V, cap. XI, sect. VII.

Harpagones ferro solent præpilari.

Nunc vero multò etiam amplius, quàm olim, fossilibus debemus, propter usum magnetis. Olim enim de nocte ad astra, imprimis Cynosuram, & Helicen, cursum dirigebant: obscurâ autem nocte ignorabant, ubi versarentur: unde Maro III Æn.

Erramus pelago totidem sine sidere noctes.

At ante annos trecentos circiter, & quinquaginta Flavius quidam Melphi, Campaniæ oppido, reperit usum acus, ad eam magnetis partem, qua Septentrionem spectat, attritæ, atque hinc consecutæ, ut in pyxide nautica, etiam nocturnis in tenebris, Septentrionem

styli cuspide ostendat. De inventione hac, Campanis debita, auctores nobis Blondus in Italia illustrata, & ex eo Pancirolla in novis repertis, ac ad eum in Notis Salmuthus, item Petrus Ciezius lib. II Histor. Indic. cap. IX, & Gomara lib. I Histor. Gener. Indic. Rationem adornandæ ejusmodi pyxidis atque acus, monstrat Hieronymus Osorius lib. de Rebus Emanuelis, Lusitaniæ Regis. Anselmus Boethius lib. II de Lapp. & Gemmis, cap. CCLIV. Jure autem hanc artem inter miranda reponit Cardanus lib. XVII de artibus, rebusque artificiosis. Mirum autem acum in hunc usum nauticum bene custoditam durare ad annos centum: ut idem ait Boethius.

Quid jam de halonitro, sive pulvere nitrario aut tormentario dicam? de cujus compositione antea vidimus.

Arma interdum gypso dealbabant, si noctu vellent aggredi hostes. Sic enim facilius dignoscebant suos ab hostibus. Auctor Herodotus in Vrania, & Pausanias lib. X. In militia è ferro gladii, pugiones secures, sarissæ, frameæ. Item galeæ, loricæ, ocreæ, alia.

Ex ære item tormenta bellica, & tubi, pixides, pyroboli quos bombardas dicimus.

Equorum ephippia, frena, clitellas succino exornant Turcæ: uti & mulos, & camelos. Qua de re Petrus Bellonius lib. II Observat. cap. LXXII.

CAPVT XXXIII.

De utilitate, quæ ex fossilibus rem ad militarem redit. Herculis, & Germanorum arma olim ex ære. Smiris armis expoliendis meretur. Magnes ignispuos globos dirigit, ipseque pulvis pyrius unde. Arma noctu congressuri veteres, gypso dealbabant, quò suos dignoscerent. Tormenta ex ferro, ære. Gladii, sarissæ, loricæ, quid. Succinò Turcos frænos, & ephippia exornare.

EGi de ædificiis, ac navibus. Pergam nunc ad rem militarem.

Metallorum in militia usum quis nescit? præsertim æris ac ferri. Primitus autem ære usi, juxta illud Hesiodi:

χαλκῷ δ' εἰργάζοντο, μέλας δ' οὐκ ἔσκε
σίδηρος.

Ære operabantur, nigri ferri haut erat usus.

Itaque poëtæ cum Herculis clavam describunt, aliaque heroum arma, ærea dicunt, non ferrea. Nec id mirandum, quando & in Germania sic olim fuit: ut ostendunt thoraces, & enses ænei, item frameæ ex ære, & calcaria, atque etiam cultri: quales crebro effodiuntur. Alioqui poterat putari, poëtas dicere ærea arma, non quia forent ex ære, sed quia ex ære esse solerent, priusquam in locum ejus ferrum successisset. Ac fortasse utroque usi, nempe, ut enses fuerint ex ære, στόμωμα verò sive acies ex ferro. Saltem Homerus ipse credidit heroicis temporibus notum fuisse ferrum. Nam Odyss. Φ ait, in arca Ulyssis magnam fuisse copiam æris, & ferri. Adderem eundem poëtam, & οὐρανὸν [1], & θυμὸν [2], vocare σιδήρεον [3]. Sed eo non pugno, quia dici possit, hoc à poëta κατὰ πρόληψιν dici, ratione habita suorum temporum.

[1] cœlum. [2] animum. [3] ferreum.

Smiris lapis non modo utilis est ad gemmas scalpendas; sed eo quoque arma expoliunt. Siquidem, affrictu ejus pulveris, enses & loricæ, ubi ferrugo obsederit, ita abstergentur, ut pro novis possint haberi.

Etiam in bello magnus est usus magnetis sive pyxidis nauticæ: quo bombardarum globi igniti ad locum pertingant destinatum. De hoc vide Iunctinum in Sphæram de Sacrobosco cap. III *.

* pag. 255. edit. Lugd. an. 1578.

CAPVT XXXIV.

Quantum commodi studia è fossilibus percipiant: præcipuè in scribendo, ac ad rem epistolarem. Antiquissimis temporibus quæ durare debebant in saxis fuisse perscripta, etiam apud Danos. Tabulæ Mosaicæ. Leges Græc. & Romanorum, æri incisæ. Graphis. Miniatulæ Criticorum ceruleæ. Libri pumice expoliebantur. Typi ex plumbo, & stibio. Elegantiam in scribendo sectantium arena. Sapphirum aliasque in sigilla sculpi.

AMilitia, quò potiùs tendam, quàm ad studia sapientiæ, & universam literaturam? Pulcherrimus enim nexus est Martis, & artis: eorum qui gerunt scribenda, & qui scribunt gesta. Dixeris hæc solùm pertinere ad historiam. Sed aliter est. Nam historia non differt à philosophia practica, nisi quod illa doceat per exempla: hæc ex exemplis eliciat universale pronunciatum. Imò scientia quoque naturalis tota nititur historià naturali. Ad hæc non Philologia modò, & Poësis, atque Oratoria; sed ipsa etiam Grammatistice, quæ est legendi, ac scribendi scientia, studiorum nomine, comprehenditur.

Antiquissimis temporibus consuetudo erat ea, quæ perennarent inscribere saxis, lateribus, æri, aut plumbo incidere: quemadmodum de Babyloniis, Phœnicibus, Ægyptiis, Græcis etiam ac Romanis ostendi lib. I de Arte Grammatica, cap. XXXV. Atque idem quoque mos gentibus Septentrionalibus fuit. Hinc de Danis ita Saxo Grammaticus in Præfat. *Nec ignotum volo, Danorum antiquiores, conspicuis fortitudinis operibus editis, gloriæ æmulatione suffusos, Romani styli imitatione, non solum rerum à se magnificè gestarum titulos exquisito contextos genere, velut poëtico quodam opere, perstrinxisse; verùm etiam majorum acta, patrii sermonis carminibus vulgata, linguæ suæ literis, saxis ac rupibus, insculpenda curâsse.* Imprimis vero consuetudo hæc in legibus observata fuit. Nam ut de Mosaicis tabulis nihil nunc dicam: Græci pariter ac Romani leges incidebant tabulis æneis, quas deinde in loco publico clavis affigebant ferreis. Cicero Philipp. I: *Quod erit ita gestum, id lex erit, & in æs incidi jubebitur.* Ovid. I Metam.

— *Nec*

— *Nec verba minantia fixo*
Ære ligabantur.

Quo de loco dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. VII, sect. III. Ferreis affixas clavis, ex Plauti Trinummo liquet. Sed hoc nihil ad præsens institutum. De ænea tabula Augusti, in qua anni formam conscripsit, sic loquitur Macrobius lib. I Saturn. cap. XIV: *Augustus, qui annos XII sine intercalari die transigi jussit, ut illi tres, qui per annos triginta & sex vitio sacerdotalis festinationis excreverant, sequentibus annis XII nullo die intercalato devorarentur, post hoc unum diem, secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque anno intercalari jussit, & omnem hunc ordinem æreæ tabulæ, ad æternam custodiam incisione mandavit.* Porro etiam cùm Romani in tabulis scriberent ceratis, graphio, sive stylo usi ferreo, vel æreo. De quo itidem in Arte egi Grammatica, loco, quo antè dicebamus. Arithmetici hodieque dum scribunt in palimpsesto, & lapide scissili: saxeo utuntur graphio. In vitris scribimus cuspide adamantina.

Librarii εἰς κάλλος [1] minio sive rubrica signabant librorum titulos. Unde initio Tristium Ovidii:

[1] ornatus ergo.

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Et Sidonius lib. VII, epist. XII: *Iure vobis in hoc* (epistolarum) *opere primæ titulorum rubricæ, prima sermonum officia dedicarentur.* Hinc veteres Glossæ: *Rubrica,* διὰ μίλτου ἐπιγραφή. In legum etiam titulis & initiis id observatum. Vnde Persius sat. V:

Excepto, siquid Masuri rubrica notavit.

Imò etiam Criticis in more fuit, ut cera miniata notas sibi familiares appingerent. Hinc Cicero ad Att. lib. XV, epist. XIV: *His literis scriptis me ad* συντάξεις *dedi: quæ quidem, vereor, ne miniatâ cerulâ tuâ pluribus locis notandæ sint.* Et lib. XVI, epist. X: *Nostrum opus tibi probari lætor: ex quo ante ipse posuisti, quæ mihi florentia sunt visa tuo judicio. Cerulas enim tuas miniatulas illas extimescebam.* Hujusmodi notas, quia appingerentur, Græci dixere παραπλάσματα, ut ex Hesychio ad superiorem Persii locum Casaubonus annotavit.

Libros olim mos erat pumice expolire, ac lævigare. Vnde Catullus Epigr. I:

Quoi dono lepidum novum libellum,
Arida modo pumice expolitum.

Vnde Plinius lib. XXXV, cap. XXI: *Sed & ii pumices, qui sunt in usu corporum levigandorum feminis, jam quidem & viris, atque, ut ait Catullus, libris.*

Typographica etiam ars in excudendis libris metallicæ rei plurimùm debet. Nam typi sive characteres, quibus utitur, fiunt ex plumbo albo, & stibio in catinis excocto, atque ita puro reddito. Quale stibium magis etiam plumbo metalli nomen mereri, censet Georgius Agricola lib. I de Natura Fossilium, cap. XXI.

Saxi arenarii genus est ex arenis tenuibus, intermixtis, quæ argentei sint coloris, ac molle adeo, ut digitis facilè conteratur, & contritum inserviat iis, qui elegantiam in scribendo amant. Nam atramentum imbibit, splendorisque aliquid relinquit.

Sardæ usus veteribus in obsignandis literis, ut testis est Plinius. Nempe eo vincit ceram, quòd hujus facilè aliquid remaneat in sigillo: in sarda non item. Sigillis etiam inservit sapphirus; uti hodieque lapis lazuli, qui non alius à sapphiro Plinii putandus, ut alibi ostendimus.

CAPVT XXXV.

De fossilium usu in Pictura, & plastice, ac statuaria. Vbi de creta alba, & rubra, plumbo, morochtho, lapideve nigro, ad ducendam ichnographiam. De coloribus præstantioribus floridis *è fossilibus minio, Armenio, chrysocolla.* austeris *rubrica, Sinopica, Lemnia, fabrili, paratonio, melino, Eretria, auripigmento.* vilioribus *ochra, cerussa, sandaracha, sandyce. Porphyrite colores lævigabant. Plasticen in argilla & gypso occupari; marmorarios, ærarios ut nomina indicant. Sed tandem & ex argento atque auro statuas fecere. Sculptori famulatur adamas, ut gemmis imperet.*

POst ista cur non subjiciam de Pictura? Neque id modò, quia Graphice, quomodo Græci Picturam vocant, & Grammatice ac Grammatistice, si vocabula attendas, communem habent originem: sed imprimis, tum quia Graphice una est è quatuor liberalibus popularibus scientiis, de quibus seorsum scripsimus: tum propterea quòd Poësis in doctrinarum studiis illustri sit loco: & Poësis ac Pictura non aliter distare existimentur, quàm quod pictura sit poesis tacens, poesis autem pictura loquens: Sanè & Euphranori ad pingendum Iovem, Phidiæ ad sculpendum, duo versus Homerici pro archetypo fuerunt. Quid autem picturæ vicinius est plastice, ac statuaria? Dicam igitur deinceps, quantum artes hæ ex fossilibus capiant commodi.

Ac in pictura quidem duo attendimus: id in quo pingimus, & quo pingimus. Pingimus non solum in tabula, quod vulgatum, vel ebore, ut in encaustica, vel in ære, de quo Plinius lib. XXXIII, cap. IX: sed etiam in linteo. Tam verò in tabula, quam linteo, lineæ prius ducendæ ac deinde inducendus color: prius est quasi Grammatica picturæ, alterum, ut Rhetorica. In priori, *sive* ichnographia usus est cretæ albæ: majores lineæ describuntur lapide nigro, fabrili, vel cretâ rubrâ, quandoque etiam plumbo. De coloribus ita scribit Plinius lib. XXXV, cap. VI: *Sunt colores austeri, aut floridi. Vtrumque natura, aut mistura evenit. Floridi sunt, minium, Armenium, cinnabaris, chrysocolla, Indicum, purpurissum. Cæteri austeri. Ex omnibus alii nascuntur, alii fiunt. Nascuntur Sinopis, rubrica, paratonium, melinum, Eretria, auripigmentum. Cæteri finguntur, primumque quos in metallis diximus. Præterea è vilioribus*

ochra

ochra usta, cerussa, sandaracha, sandyx, scyricum, atramentum. Dicam de iis ordine, sed paucis. Primo loco inter colores ἀνθηρὰς¹ minium ponit, cui, ut Vitruvius tradit, nomen ab Hispaniæ fluvio ejusdem nominis. Iustinus tamen, sive Trogus, putavit, flumini potiùs à minii colore datum nomen. Priusquam ex Hispania adveheretur. Græci dicebant κιννάβαρι: postea minium, & cinnabari distinxerunt. Fiebat minium è lapide, qui à colore prunæ ἄνθραξ dicebatur. Atque hoc quoque nos Vitruvius docet. Vide & Dioscoridem lib. v, cap. cix. Sed ubi nunc ἄμμιον, legendum μίνιον; ut videre Hermolaus, Ruellius, Salmasius. Verba sunt, τὸ γὰρ μίνιον σκευάζεται ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκ λίθου τινὸς μεμιγμένου τῇ ἀργυρίτιδι ψάμμῳ. *Minium in Hispania ex lapide quodam argentariæ arenæ permisto temperatur.* Postea subdit: χρῶνται δὲ αὐτῷ οἱ ζωγράφοι εἰς τὰς πολυτελεῖς τῶν τοίχων ἐκκοσμήσεις. *Inde parato minio pictores ad sumtuosa parietum ornamenta utuntur.*

¹ floridos.

Armenium à Plinio intelligitur, quod Aëtio vocatur τὸ τῶν ζωγράφων, ἤτοι ᾧ οἱ ζωγράφοι χρῶνται, *pictorum, sive quo pictores utuntur.* Quomodo distinguere videtur ab eo, qui dicitur Ἀρμένιος λίθος². Saltem Paulus Ægineta, distinctis locis de Armenio, & Armeniaco agit lapide. Quantopere de Armenii colore dissentiant veteres, ostendent I. Antonii Saraceni scholia ad Dioscoridem lib. v, cap. cv. Vulgò tamen promiscuè usurpantur. Ut Armenii lapidis color, diutius duret, addi non lini oleum, sed petroleum solet: quod & colorem reddit venustiorem, & longum in tempus conservat. Ex Armenio lapide fit color ille cyaneus, qui Italis dicitur *azulo oltramarino*, Belgis *azurblaeu.*

² Armenius lapis.

Cinnabari ad animalium historiam pertinet, si fuerit sanguis, vel sanies draconis, elisus pondere elephanti morientis, ac utriusque animalis sanguine permixto. Sic credidere Plinius lib. xxxiii, cap. vii, ac Solinus cap. xxviii. Sed jure damnat hanc opinionem Dioscorides lib. v, cap. cix. Figmentum id haustum à mercatoribus non alio hoc fine confingentibus, quàm solent propolæ, ut merces suas magis commendent. Sed ne hujus quidem fuerit loci si juniperi sit gummi; quæ verior sententia. Est & factitium cinnabari: cujus meminit Theophrastus περὶ λίθων: Ex eo cognoscimus, à Callia quodam Atheniensi fuisse repertum, qui xc annis vixit ante Theophrastum. Vide sis Hieronymum Mercurialem lib. ii Var. Lect. cap. xiv. Cinnabari utuntur pictores ad parietum ornamenta; ut ait Dioscorides; atque addit, falli, qui cinnabarin putant idem esse, ac minium: etsi vulgo sic eâ voce uterentur.

At huc pertinet chrysocolla non prout interdum sumitur pro gemma: ut apud Plinium lib. xxxvii, cap. x: sed quatenus putre est æris metallum, ex humore vel sponte, vel arte in metalli venam immisso. Sic accipiunt Dioscorides lib. v, cap. civ: & Plinius lib. xxxiii, cap. v. Præcipuè invenitur fodinis ærariis. Nec solis tamen: sed quandoque & plumbariis: imò etiam in aurariis, & argentariis. Nativa, quæ in fibris venisque ærariis, vel aliis metallicis, reperitur, viridis est coloris: pingiturque, antequam pingat. Atque ubi tincta, vocatur ὀροβίτης, quia eundem habet colorem, ac ὄροβος, sive ervum. At chrysocollam factitiam vocant *santernam.* Dioscoridi refertur inter genera æruginis scoleciæ.

Indicum ex India apportatur, ut nomen indicat, & Plinius ait lib. xxxiii, cap. vi. Sed contradicere sibi videtur, quando idem inibi nunc ait. *Sibi adhuc inexploratæ inventionis esse*: nunc verò provenire, *arundinum spumæ adhærescente limo.* Fit vero non ex arundine, sed Herba Indica crescente in Guzarate, dictaque gali.

Nec purpurissum est hujus loci, cum spuma sit purpuræ, dum ad tingendas lanas coquitur, effervescentis. At purpura conchæ est marinæ, non fossile.

Sinopis est rubricæ genus. Glossæ Cyrilli: Σινωπὶς, *miltum*, Sic dicta à civitate, seu Paphlagoniæ, secundùm Ptolomæum: seu Cappadociæ, ut ait Strabo. Nempe quia istic inventa, etsi alibi quoque effoderetur. Rubrica, cùm non additur Sinopica, vel Lemnia, de fabrili intelligi solet. Sanè hoc loco non aliam intelligit Plinius. Eâdem enim utebantur fabri, & pictores. Rubrica Lemnia proximæ post minium auctoritatis. Parætonium genus est terræ pinguis. Cujusmodi raro in usu fuit. Magis enim macris usi. Sic dicitur ἀπὸ τοῦ Παραιτονίου, qui locus Africæ arenosus, prope Catabathmum ac Mareotim sive Marmaricam: uti ex Plinio, & Stephano discimus. Melico nomen à Melo insula. Cinerei hæc terra erat coloris, uti & Eretria, quæ similiter à loco, ubi effoderetur. Auripigmentum quod Græcis ἀρσενικὸν, aurei est coloris: eumque vel nativum sit, vel factitium, priori utuntur pictores: imò & bibliopolæ, in pingendis librorum frontibus. Nec dubium, quin ex eo Latini dixerint *auripigmentum.* Plin. lib. xxxiii, cap. iv: *Aurum faciendi est etiam una ratio ex auripigmento, quod in Syria foditur pictoribus, auri colore, sed fragili lapidum specu'arium modo.*

Contrà ochra non nativa, sed factitia pictores utebantur. Usta dicebatur, quia ex rubrica fabrili, in collis novis luto circumlitis exureretur: ut constat ex Theophrasto περὶ λίθων, & Dioscoride lib. v, cap. cxii. Imò & Plinio lib. xxxv, cap. vi. cujus verba emendat Philander Notis ad Vitruvii lib. vii, cap. vii. Ὤχρα à colore dicitur, hoc est lutea, quia γῆ, sive terra intelligitur. In vulgatis Plinii codd. *usta* jungitur cum cerussa: sed perperam, ut cognoscere ex iis fuit quæ diximus.

Cerussa, Græcè ψιμμύθιον, fit resolvendo plumbum acri aceto. Pictores ea utuntur iis in partibus, quibus hæret lux.

Sandaracha, ut Plinius ait, fere in aurariis,

& argentariis invenitur metallis, maximéque effodiebatur inter Magnesiæ, & Ephesi fines. Sandyx fiebat è cerussa usta, donec sandarachæ colorem referret. Quomodo uri debeat, casu ex incendio didicere homines, ut Vitruvius docet lib. VII. Syricon, (sic enim, non *Scyricon*, legendum) secundum Plinium, ex sandyce & sinopide fiebat, pari pondere permistis. Sed Aëtius lib. II, & Paulus Ægineta, claré σάνδυκα, ϗ συρικὸν, pro eodem habent. Quare, secundum hos idem fuerit ac cerussa usta. Atramentum sutorium est succus concretus ex chalcitide. Græcis χάλκανθος vocatur. Eo L. Papinium Carbonem, absorptum meminit Manutius in epist. ad famil. p. 121. Atque hæc sufficiat attigisse de lapidum illis, quos allatis antea verbis Plinius picturæ esse utiles indicabat.

Sunt verò & alii, quorum pictoribus usus fit. Nam ad colores lævigandos utuntur Porphyrite Ægyptio, sive totus sit ruber, sive candida puncta intercurrant, qualis vocatur leucostictos, auctore Plinio. Etiam pictores utuntur lapide morochto, qui & graphis dicitur, quia usum calami præstat. Lineas eo ducunt pictores, & mathematici in Herruria. Invenitur in Apennino. De diversis pictorum coloribus, pictura vitri, & encausto sive smalto, unde, quomodove ex metallicis pigmentis fiat, adire licet Cæs. Bulling. de Pictura lib. II, cap. III, & seqq.

A pictura ad plasticen accedo, idque Plinii exemplo [1]: item ad tres plastices filias, statuariam, sculpturam, & cælaturam. Harum enim matrem plasticen, Varrone [2] teste, Pasiteles dicebat, Colotæ magister, etiam Pausaniæ memoratus lib. V.

[1] lib. 35. cap. 12.

[2] apud Plinium ibidem.

Plastice ex argilla effingit simulachra: de quo ex Varrone Plinius ibidem.

Argillæ vicinum gypsum. Ex hac statuæ grandes, ac miræ levitatis fiunt. Nam lanæ, stupæ, vel fœno, inducitur ex gypso tenuis crusta: ac deinde forma elaboratur exterior.

Fecere etiam ex ligno, cera, ebore. Sed nihil hæc materies ad præsens institutum. Quare solum dicam de lapide & metallis. In priori genere maximè celebratur marmorarius: in altero ærarius. Quos icciro conjunxit Tertullianus lib. de Idololatria cap. VIII: *Sic & pictor, & marmorarius, & ærarius, & quicumque cælator.* Sed plures materias idem retulerat cap. III: *Neque enim interest an plastes effingat, an cælator exsculpat, an Phrygio detexat: quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur idolum.* Ubi primo tria memorat genera artificum, qui idola facerent; plasten, qui effingeret ex argilla, aut gypso; cælatorem qui ex lapide, vel metallo exsculperet; & phrygionem, qui ex filo contexeret. De lapide sic Maro Æn. . .

— Vivos ducent de marmore vultus.

Et Propertius lib. II:

Praxitelem propriâ Vindicat arte lapis.

Ex ære etiam statuas multas constituere Romani, ac Græci. Ita in Tænaro ænea erat statua Arionis Methymnæi delphino insidentis. Athenis æreæ statuæ Harmodii, & Aristogitonis, qui Pisistratidarum tyrannide cives liberarunt. Demetrio Phalereo statuæ ex ære constitutæ ab Athenienfibus CCCLX. Unde Varro:

Hic Demetrius æneas tot aptu'st.
Quot luces habet annus absolutus.

Cæsar Augustus, ut Tranquillus narrat, Antonio Musæ Medico statuam æneam constituit, juxta signum Æsculapii. Neapoli hodieque supersunt æneæ statuæ Scipionis Africani, Mutii Scævolæ, atque aliæ.

Imò & statuæ aliquæ è ferro: ut in Laconica Scias, opus Theodori Samii. Tandem & ex argento statuas fecere, vel etiam auro. Sed hujusmodi statuæ fuerunt duplices; concavæ, & solidæ. Posteriores dictæ ὁλοσφυρήλατοι, ὁλόσφυροι, & ὁλοσφύρητοι, h. e. τῇ σφύρᾳ ἐληλαμένοι, *totæ* malleo ductæ, eoque neutiquam inanes, ac concavæ. Plinius lib. XXXIII, cap. IV: *Aurea prima omnium, nulla inanitate, & antequam ex ære aliqua illo modo fieret, quam vocant ὁλοσφύρητον, in templo Anaitidis posita dicitur. Direpta est Antonii Parthicis rebus.* Ac mox: *Hominum primus & auream statuam & solidam Gorgias Leontinus Delphis in templo sibi posuit, LXX circiter Olympiade. Tantus erat docendæ oratoriæ artis quæstus.* Verùm Valerius Maximus [3] non sibi ait posuisse, sed à tota positam Græcia. Imò Cicero in III de Oratore scribit, non auream fuisse, sed inauratam. Pluráque de eo veterum dissensu dixi in Oratoriis Institut. lib. V, cap. V, sect. II.

[3] lib. 8. cap. ult.

Hæc de statuis hominum. Nam de illis Deorum in Theologia Symbolica dicemus. Nunc solum de sculptura, & cælatura, itidem plastices, ut dixi, filiabus aliquid addam.

Sculptoribus utilis adamas, ob ingentem ejus duritiem, quæ facit, ut absque ejus ope nec adamantes, nec gemmæ aliæ, pulcrè, ac pro dignitate, sculpi, vel cælari possint. Etiam smiris lapis prodest, ad sculpendas, vel cælandas gemmas molliores.

CAPUT XXXVI.

De utilitate quam ex fossilibus percipit tum omne fabrorum genus, tum universa mercatura. Sed fossilia etiam ad pœnas se extendere. Agitur itaque de chalybe, & silice, naphtha qua veteres olei vice usi sunt, lithanthracibus seu saxo-carbonibus, talco candidum æri colorem impertiente, lapide Samio aurum poliente, chrysocolla, commoditate pecuniæ ne necessum sit ἀντιφορτίζεσθαι, lapide Lydio, histrionum auro coronario, & lapidatione apud Iudæos, Macedonas, inque castris Romanorum frequentata.

POst tot fossilium commoda contentus ero dicere de duobus solum: sed ejusmodi ut inde plurimum utilitatis ad genus humanum redundet. Prius tangit fabros: idque ratione ignis, & aliter. Alterum ad mercatores pertinet,

tinet, quorum commercia expeditius pecuniis, quam commutatione mercium, transiguntur.

Ignem attendimus, tum quatenus excitandus, tum etiam augendus, ac conservandus. Ad prius valet chalybs, ac silex: ut indicat hoc Maronis I Æn.

Ac primùm silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.

Ex vulgari verò opinione est, quod idem I Georg. ait:

Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.

Nec enim ignis est in silice: sed aër pinguis: hic verò, icto silice, cujus particula decutitur, attritu rarescit, & ignescit.

Ad posterius valet naphtha. Hac enim usi veteres olei vice: præcipuè in agro Agrigentino: unde *oleum Siculum* dicebatur. Ac creditur non aliud esse, quàm quod *petrelæum*, vel *petroleum* vocatur: nempe quia oleo simile, ac ejus usus sit in lucernis.

Præterea ex saxeis carbonibus, qui Belgis *steenkolen* ignes struuntur, præsertim à fabris ferrariis. Plerique arbitrantur, eam esse terram, quam Plinius vocat pharmacitin, & ampelitin.

Nec ferrariis modo fabris igni est opus, sed argentariis etiam, & aurificibus. Sed his aliter quoque fossilia conducunt. Nam ex argentei coloris lapide, quem *talcum* vocant, oleum à Chymicis educitur, quo candidus æri color confertur.

Samio lapide, qui in terra Samia inclusus solet inveniri, aurifices splendorem conciliabant auro.

Chrysocolla item aurum auro, argentum argento conglutinant. Plura de hoc lapide si voles, adi Petrum Matthiolum in Dioscoridem lib. V, cap. CXXX; & Andream Cæsalpinum lib. I de Metallicis, cap. XI. Atque hæc ad fabros pertinent.

Emtioni ac venditioni conduxere fossilia, ex quo passim desiere merces mercibus permutare: quod Græci dicunt ἀντιφορτίζεσθαι. Et primò quidem in usu erat æs grave, ac rude: cujus pondus oculis, & manibus æstimabatur. His sæpe fallentibus, publica auctoritate ad mensuræ testationem figura accessit. Hoc Græci à voce νόμου dixere νόμισμα, & νοῦμμον: nempe quia reciperetur ex more sive consuetudine gentis. Primi videntur Phœnices usi: ut qui mercaturas invenerint: teste Plinio lib. VII, cap. LVII. Valuere & eâ Æginetæ, ut nihil mirandum sit, si Græcorum primi sint numo usi. Romæ primus pecuniam signavit Servius Tullius; testibus Plinio [1], & Servio
[1] lib. 33, cap. 3. Honorato; ut taceam de Cassiodoro [2], atque
[2] Var. 2, 7, epist. 32. aliis. Falsi, qui Numæ Pompilio hoc tribuunt, atque ab eo dictum *numum*: quod legas apud Ioannem Antiochenum περὶ ἀρχαιολογίας. Imò, si credimus Suidæ, prodidit id Suetonius Tranquillus. Ab ærea hac pecunia nomen *ærario* datum, quod in æde erat Saturni jam à temporibus Valerii Poplicolæ: ut ex Plutarcho constat. Inde etiam dicti ærarii tribuni, ac scribæ. Usi autem ea usque ad annum Urbis CCCCLXXXIV, hoc est, quinctum annum ante primum bellum Punicum. Tum primùm cusus est numus argenteus; qui *denarius* vocatus, quia valeret decem libras æris. Atque hoc etiam testabatur nota hæc X, vel, eâ perscriptâ, ut loquitur Priscianus, hoc est, trajectâ, talis ✱: quæ subjiciebatur effigiei auctoris. Ab altero latere fuerunt bigæ, & quadrigæ: unde *bigatorum*, & *quadrigatorum* nomen. Aureus verò numus Romæ cusus anno Urbis IƆXLVI: nempe annis XLII, ex quo argenteus in usu esse cœperat: ut auctor est Plinius [3]. Dispar [3] lib. 33, c. 3.
verò auri δύναμις sive pretium atque æstimatio apud Romanos erat, ac Græcos. Apud Græcos, aureus nummus permutabatur denis argenteis: apud Romanos duodenis & semisse: imò sæpe majoris æstimabatur. Sed de istoc, & cæteris ad rem monetariam pertinentibus, consuli malo Budæum, Portium, Hotomannum, Car. Molinæum, Covarruviam, & intelligentissimum hujus argumenti, agnatum meum, Reinerum Budelium Ruræmundanum ICtum, Electori Coloniensi, dum viveret, monetarum tam Rhenensium, quam Westfalicarum præfectum: cujus geminus exstat liber: unus de arte cudendæ monetæ; alter de quæstionibus monetariis.

Quomodò verò benignitas Dei variè regionum commodo, hoc vel illo metalli donô Hispaniæ, Æthyopiæ, &c. aurô, Galliæ ærifodinis, prospexerit; recenset Cæs. Bullingerius de Pictura II, XX, 84, 85.

Nec fossilia tantummodo prosunt materiem pecuniæ præbendo: sed etiam quia eorum beneficio aurum verum à falso distinguimus. Huic rei inservit lapis Lydius, sic dictus, quia è Lydia adveheretur: atque idem vocatus χρυσῖτις, & βάσανος, quia bonitas auri eo exploraretur. Nam exinde cognoscimus, quantum cuique auri, quantum item æris insit. Eundem verò, uti dixi, esse chrysiten, & basanum, Plinius indicat libro XXXVI, cap. XXII; ubi quoque videas πυροποίκιλον [4] vocari. Variè [4] natalis coloris ignei distinctum.
autem auro hominibus imponitur: de quo alibi dictum. Histrionibus etiam æs in usu pro auro. Nempe in laminas ductum, & taurorum felle tinctum; speciem auri habet. Histriones igitur inde coronas faciunt, unde *coronarium* vocatur. Auctor Plinius. Hoc in numi tragœdiis. In comœdiis è lupinis fuere: unde Horatius [5]: [5] epist. 7 lib. 1.

Nec tamen ignorat, quid distent æra lupinis.

Comicum aurum vocat Plautus [6]. [6] Pœnulo act. 3, sc. 2.

Etiam fossilium usus in pœnis. Ut in lapidatione, quæ & inter supplicia Iudæorum. Item apud Macedonas: Curtius lib. VI: *Omnes à Nicomacho nominati, more patrio, dato signo saxis obruti sunt.* Vides ut *morem patrium* appellet. Ac in conjuratione alia sic de Hermolao, & aliis, refert Arrianus lib. IV: Τοῦτον μὲν δὴ αὐτὸν, καὶ τοὺς ξὺν αὐτῷ ξυλληφθέντας

κατα λευσθῆναι πρὸς τῶν παρόντων. *Hunc, & reliquos cum eo comprehensos lapidibus obrutos ab iis qui aderant.* Imò apud Romanos quoque consuetudo erat castrensis, Polybio teste, in sexto Historiarum [1], ut condemnati, postquam fuste eos attigisset tribunus, à commilitonibus fustibus & saxis ferirentur, sæpe etiam necarentur.

[1] pag. 481, edit. Casaubonianæ.

CAPUT XXXVII.

Post enarrata tot lapidum ac metallorum commoda, non dissimulatur, quandoque ea esse noxia; nec in re id minuta, sed ipsi hominis valetudini. Hic adducuntur plumbum, minium, chalcitis. Ostensum verò id nec sapientiæ Dei, nec bonitati ejus derogare. cyaneum si abluatur valetudinem multum juvare, arsenici virus infringere bezoar, multaque affingi fossilibus.

QUamquam verò tam eximia sint lapidum, ac metallorum bona: non tamen diffiteri possumus, multum etiam nocere valetudini humanæ. Atque operæ fuerit, de hoc etiam aliquid adtexere. Uti in plantis superiori à me libro factum fuit.

Plumbum noxia qualitate imbuit ea, quæ continet, vel quæ per plumbeos canales fluunt: Nocet vero aqua hujusmodi lotionibus, ac imprimis in cibis, potuque. Ideo nec medici facile vasculis plumbeis recondunt medicamenta: Imò Galenus lib. primo de Antidotis, cap. x, etiam vasa stannea aversatur, quia stannum facilè adulteratur plumbo, virusque ab eo contrahit.

Mercurial. Var. lect. 2. 9.

Minium adeò venenosum est, teste Plinio, ut qui id poliunt in officinis, faciem laxis illigent vesicis, ne respirando perniciosum pulverem attrahant. Est vero diversum à milto, quod assumtum interius hepaticos juvat, aliasque corpori utilitates adfert. Vide quæ de horum discrimine habet Ioannes Manardus lib. IV, epist. I [2].

[2] pag. 44, & 45.

Chalcitis est inter venena, quæ rosione necant. Nempe tantæ est acrimoniæ, ut etiam urat carnem.

Poteram alia etiam multa adferre exempla damnorum quæ dant metalla. Nihil vero quæ diximus, vel prætermisimus derogant sapientiæ vel bonitati divinæ. Non dicam cum Stoicis, vitio hæc fieri non Dei efficientis, sed caussæ materialis. Nam & materiam ipsam, & quicquid inde fabricatum à Deo, bonum initio fuit, ut ex Mose cognoscimus. Quare sic potius statuimus, omne istoc esse à peccato hominis, propter quod Deus terræ maledixit. Et tamen in maledictione etiam elucet divina bonitas. Nam & prudentiam nobis concessit abstinendi quatenus nocent, utendi quatenus conducunt. Exemplo fuerit lapis Cyaneus. Is si abluatur, multum valetudinem juvat: ut contra Symphorianum Campegium sentit Ioannes Manardus lib. XV, epist. III. Campegii ejus opinio erat, quantumcunque abluatur, semper nocere. Præterea alia nobis divinitus sunt concessa, quibus si utamur, tuti simus ab noxia eorum facultate. Nam quis ignorat quantum sit arsenici virus? At, quantumcumque sæviat, veneno ejus venenum est lapis bezoarticus, verè panacea in morbis pestilentibus, ac venenatis. Adde quòd multa falsò insimulantur venenatæ facultatis, cùm experientia longè aliud comprobet. Quale est, quod ajunt adamantis scobem devoratum corrodere viscera, hominemque necare. At hanc opinionem non luculentè minus, quam solidè refellit Anselmus Boëtius lib. II de Lapidibus ac Gemmis, cap. IV. Nec ad fossilium honorem ac pretium parum facit, quod inde fieri possit, quæ ad structuram templi sui in veteri populo pertinerent, imò aureis etiam vasis illud exornavit, gemmas voluit relucere in pectorali summi sacerdotis, atque iis voluntatis suæ indicia dabat: legem etiam digitis suis inscripsit tabulis lapideis.

CAPUT XXXVIII.

De utilitate, quæ è fossilibus ad homines redit à morte. Sale primitus cadavera condita. Ostracites lapis, cinerum conditor: Assius sarcophagus: mitior asservandis corporibus chernites qui Darium complexus, similemque operam navasset Plinii porus ac differt à topho.

ABsolvimus de ingentibus commodis, quæ in hominem ex fossilibus redundant, dum vivit. Discussimus etiam tenebras, quas aliqui quia ex iis quædam noxia videantur, obduxerè rebus clarissimis. His consequens est, ut ostendam non hic sistere fossilium bona, sed post fata prorogari.

Sale enim primitus cadavera, condiri solebant, ut diutius à putredine conservarentur. Liquet hoc ex non uno Herodoti loco, qui corpora hujuscemodi vocat ταριχευμένα [3]. Et sanè nihil mirum si primò usi sint simplicissima condiendi ratione, quæ paulatim in majorem majoremque luxum prorupit.

[3] sale condita.

Ostracites, qui Græcorum Iunioribus λιθόστρεον, in terra mollis, sed inde exemtus lapidescit. Inde olim ollæ, quibus gentiles defunctorum cineres condebant: unde & lapidem ollarem vocant. Plinius lib. XXXV, cap. XII: *Quin & defunctos sese multi fictilibus oliis condi maluere.* Nec enim placet, quod in quibusdam MSSis est *doliis*; etsi ita & olim legerit Blondus.

Asio seu Assio lapide, qui ab Asso Troadis afferebatur, usi olim ut eo corpora defunctorum conderent. Nempe ut à lapide eo consumerentur, non verò putrescerent. Atque hinc lapidi illi *sarcophago* nomen fuit. De eo, ac Chernite, Poro, & aliis, sic Plinius lib. XXXVI, cap. XVII: *In Asso Troadis sarcophagus fissili venâ scinditur. Corpora defunctorum condita in eo absumi constat intra quadragesimum diem exceptis dentibus. Ejus generis & in Lycia saxa sunt, & in Oriente, quæ viventibus quoque adalligata erodunt*

dunt corpora. Mitior est autem servandis corporibus, nec absumendis, chernites, ebori simillimus, in quo Darium conditum ferunt. Parioque similis candore, & duritie, minus tamen ponderosus, qui porus vocatur. Ubi *porus* aliud longè quam tophus. Nam candore ac duritie dicitur lapidi Pario similis. At πῶρος alias est spongiosus ac levis, pumici similis: ut postea dicetur.

De hoc lapide quæstionem movet Theophrastus libro de Igne; cur eorum, qui in rogo sunt cremati, quædam supersint reliquiæ; at lapis, qui apud Assum invenitur, unde loculos faciunt, corpora penitus consumat, inque cineres redigat. Ait autem, id fieri lapidis ejus calore nativo: qui quoquoversum penetrans, ea, quæ ex minutis coaluere particulis, in minutas item resolvat. Lapidem eum esse calidum illo probat, quòd inde calx fiat. Ac calorem quidem ejus lapidis esse igneo minorem, subtiliorem tamen: illo autem aëris inclusi esse majorem, sed crassiorem: ut igneo celeriùs, aëreo diutius, sed celeriùs, dividat. Porrò aëra inclusum, quia crassus, incalescere vehementius, ac diutius calorem retinere, qui vehementer locum torreat.

CAPUT XXXIX.

De fossilibus habitis ab his pro Diis proprie dictis, ab aliis pro Deorum signis, ab aliis verò æstimatis paris, vel etiam majoris dignitatis, quam si Deorum forent signa, imò ipsi Dii. Hic producuntur lapis Iacobi βαίτυλος LXX *dictus, à Bethel, unde Ethnicorum Abaddir; lapis Arabum Brachthan in memoriam Abrahami, silex Phrygum Mater Deûm. Veterum Finnonum in mari saxum Semes, acinaces Scytharum, Securis Tenedoinsulanorum, Plutus.*

EXposui de natura atque utilitate fossilium, quæ maximè mihi idonea videbantur. Hæc tam multa magnaque rapere hominem debuerunt in admirationem conditoris, atque ad cultum ejus accendere. Sed ubi malitia humanarum mentium factum est, ut desereretur creator, inque omnia vitia prorueretur; tanta cœcitas consecuta, ut vel ea ipsa pro Deo haberent, vel iis abuterentur ad falsi numinis cultum. Adgrediar igitur hanc etiam partem explicare.

Præcipuè verò in eo versabitur oratio nostra, ut videamus, quomodo fossilia, vel pro Diis habuerint, vel Deorum signis, vel præ iis etiam cultum Deorum contemserint.

Fossilia, licet inanima, pro Diis tamen habita fuisse, luculentè arguit lapis ille βαίτυλος dictus à Βαιθήλ, ut τοῖς ἑβδομήκοντα [a] dicitur pro *Beth-el.* Notum ex Genes. XXVIII, 18, ut Jacob Patriarcha Esavum fratrem fugiens in Mesopotamiam contenderit; in via autem, lapide pro pulvino usus, in somnio viderit Deum scalæ innixum, per quam angeli adscenderent, & descenderent, Deumque in summo scalarum posteris ejus promittentem audierit omnem terram Cananæam: experrectus verò locum illum vocârit *Beth-el*, hoc est, domum Dei; lapidem autem, quem capiti suppofuerat ut monumentum hujus visionis foret, erexerit, oleóque inunxerit, & inungendo consecrârit eum Deo. Hic lapis magna in veneratione Israëlitis fuit usque dum divino coli honore à cultus nesciis cœpit. A quo exosus lapis piis, ac locus, qui ante *Beth-el*, hoc est, domus Dei, vocabatur, à veris Israëlitis *Beth-ave*, hoc est, domus mendacii, nominatus. Ab hoc lapide, locoque Βαιθήλ dicto, βαιτύλους, & βαιτύλια vocarunt, lapides rudes, quos sive symbola numinis crederent divini, sive etiam animatos & verè Deos. De cujusmodi cultu vide sis, quæ Photii Bibliotheca, codice CCXLII, suggeret in vita Isidori philosophi exarata à Damascio Damasceno, qui Simplicii discipulus fuit, ac temporibus claruit Iustiniani imperatoris: ut in opere de Historicis Græcis colligebamus. Facile verò assentio eruditissimis viris, qui censent, hunc esse illum lapidem, quem Hierosolymam transtulere Iudæi; quem item deletis Hierosolymis Iudæi eo die, quo capta urbs à Tito (hoc enim solo, Hieronymo teste in cap. II Sophoniæ, ingredi iis urbem hanc licebat) cum multo gemitu, & lamentis, nec sine laceratione vestium, adire & inungere solent: ut est in antiqui scriptoris itinerario Burdigalensi, quod edidit Pithœus. Atque hunc lapidem finxere esse illum ipsum, quem pro Iove objectum fuisse Saturno fabulantur. Hesychius: Βαίτυλος. οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ δοθεὶς λίθος τῷ Κρόνῳ ἀντὶ Διός. *Betulus. Sic vocabatur lapis pro Iove objectus Saturno.* Nempe à Βαιθὴλ βαίτυλος: non uti nugatur Etymologus, quasi βαίτυλον, quia cum Rhea involverit βαίτῃ, hoc est, pelli caprinæ. Apud Iulium Scaligerum Exercitat. adversus Cardanum CCLXXI legas, in veteribus barbarorum mysteriis *Abdir* nuncupari. Quod hausit è Prisciano, qui tamen *abadir* vel *abaddir* vocat extremo libri I, uti & penè initio II, ubi legas: *Abadir Deus est. Dicitur & hoc nomine lapis ille, quem Saturnus dicitur devorasse pro Iove, quem Græci βαίτυλον vocant.* Postea autem eodem libro est, *Abdir, & abaddir ὁ βαίτυλος.* Abaddir item est sequenti libro: ubi agnoscit, non reperisse se, qui voce abaddir uteretur: ut fortasse nihil attinuerit, toties hoc iterare. Sed unde *abadir*, vel *abaddir?* Puto esse ex Βαιθ-ήλ. Nam prioris partis clara hic vestigia. A crebro vocibus præmitti, & L in K abire, alibi ostendimus. Apud Isidorum in Glossis legas: *Agadir*, lapis. Ubi sine dubio legendum est *Abaddir.* Quanto id verisimilius, quàm ut *agadir* sit ex Germanico *agadstein*, qui lapis Latinis *gagates.* Id tamen somnium placuit Caspari Barthio lib. XVI Adverf. cap. XXIV.

Satis de Abaddir. Alia etiam inanima, eaque fossilia, vel quæ fossilibus debeant originem suam, refert his verbis Arnobius lib. VI: *Ridetis temporibus priscis Persas fluvios coluisse, memoralia ut indicant scripta: informem Arabas lapidem:*

[a] LXX Interpretibus.

pidem: acinacem Scythiæ nationes: ramum pro Cinxia Thespios: lignum Cariis pro Diana immolatum: Pessinuntios silicem pro Deûm matre: pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musæ: atque ut Aëthlius memorat, ante usum disciplinamque fastorum, puteum Samios pro Iunone. E quibus huc pertinent Arabum lapis, acinaces Scytharum, & Pessinuntiorum silex. De his tribus pauca adjungam. Ac de lapide Arabum sic scribit in Panoplia sua Euthymius Zigabenus: Πῶς οὖν ὑμεῖς προστρίβεσθε τῷ λίθῳ τοῦ Βραχθὰν, καὶ φιλεῖτε τοῦτον; καί τινες μὲν αὐτῶν φασι, διότι ἐπάνω αὐτοῦ συνουσίασε τῇ Ἄγαρ ὁ Ἀβραάμ· ἄλλοι δὲ, ὅτι προσέδησεν αὐτῷ τὴν κάμηλον, μέλλων θῦσαι τὸν Ἰσαάκ. *Quomodo igitur vos* (Saraceni) *adhæretis lapidi Brachthan, eumque osculamini? Ac respondent nonnulli eorum. Ideo quod super ipsum Abraham cum Agar congressus est: alii autem, quia alligavit ei camelum, cum Isaacum esset sacrificaturus.* Plura hoc de lapide diximus lib. II hujus operis, cap. XXXI. Ac planè censeo non alium signari à Maximo Tyrio serm. XXXVIII; ubi ait Arabes pro Deo, vel ejus symbolo colere λίθον τετράγωνον, *lapidem quadrangulum.* Etiam apud Arabas, fuit loci excelsi vertex sive cacumen, quod pro numine coluerunt. Rupem, vel saxum fuisse arbitror. Σκόπελον, καὶ κορυφὴν vocat Stephanus in Δουσάρη. Verba ejus adduximus lib. II harum commentationum, cap. VIII. Ac meminit Disaris, vel Dusaris, Tertullianus etiam in Apologetico cap. XXXIV; ubi in Aldina corruptè *Diasares.* Nicolaus Loënsis in Miscellaneis censet ex Marino Philosopho *Thyandrites* reponi oportere: vel ex Suida, *Deus Ares*, Θεὸς Ἄρης. Sed eum refellit Stephani sive Hermolai Byzantii auctoritas, qui clarè narrat, Δουσάρην fuisse dictum jugum sive altissimum Arabiæ locum proque numine habitum ab Arabibus pariter, ac Dacharenis. Ab Arabum lapide venio ad silicem, quem Phryges pro Deûm matre coluere. Equidem planè censeo fuisse cultum non proprium, sed symbolicum: verùm quia aliter narrant Theologi veteres non est animus hanc sententiam refellere. Potius de eo loquar, ubi ad symbolicum cultum fuerit deventum. De hac silicis veneratione apud Phrygas etiam apud Livium est lib. XXIX: *Pergamum ad regem* (legati Romani) *venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit, sacrumque iis lapidem, quem matrem Deûm incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit.* Est & Claudiani lib. ... de Raptu Proserpinæ:

Hic sedes augusta Deæ, templique colendi
Relligiosa silex, quam densis pinus obumbrat
Frondibus.

Fortasse & aliquid ad lapidum cultum referat, quòd Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, ait albam pyramidem à Paphiis coli. Sed clarè dicit, statuam Veneris haberi: totaque ea natione ostendit, nullam fuisse gentem, sive Græcam, sive barbaram, quin consecrârit aliqua σύμβολα τῆς τῶν θεῶν τιμῆς· *cultus divini symbola sive signa.* Vides ut clarè statuas, saxa, & similia, non ad cultum proprium, sed symbolicum retulerit. Atque idem tradit de Ægyptiis, felem, accipitrem, crocodilum, & similia, deque iisdem fluvium, de Persis ignem colentibus. Sic enim scribit: Εἰ δὲ Ἕλληνας μὲν ἐπεγείρει πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ ἡ Φειδίου τέχνη, Αἰγυπτίους δὲ πρὸς τὰ ζῶα τιμὴ, καὶ ποταμὸς ἄλλους, καὶ πῦρ ἄλλους· οὐ νεμεσῶ τῆς διαφωνίας· ἴστωσαν μόνον, ἐράτωσαν μόνον, μνημονευέτωσαν μόνον. *Sive autem ad memoriam numinis maximè suscitet Græcos ars Phidiæ, Ægyptios verò animalium cultus, aut alios fluminum cultus, aut ignis alios: varietatem non culpo. Intelligant modò, quem colant, ament modò, illius modò memoriam servent.* Nec tamen ex sapientia hujus Platonici philosophi judicandum de rudibus & crassis ingeniis. Cujusmodi inter proprium, & symbolicum cultum distinguere nesciebant. Quare facile credo id de Finlandis, quales ante sesquiseculum fuere. Ut qui ferinam prope vitam duxerint, utcunque vicinis Lappis mansuetiores forent: sicut de iis scribit Sigismundus Liber Baro in Herberstein, in rerum Moscoviticarum Commentariis; ubi & ista de iis narrat[a]. *Relictâ postea Lapporum terra; — ad promontorium quoddam, quod sanctum Nasum appellant, se pervenisse dicebat* (Isthoma.) *Est autem sanctus Nasus saxum ingens, ad nasi similitudinem in mare prominens; sub quo antrum vorticosum conspicitur, quod singulis sex horis mare absorbet, ac alternatim magno sonitu reddit evomitque ejusmodi voraginem. Alii umbilicum maris, alii Charybdim dixere. Tantam autem hujus gurgitis vim esse, ut naves, aliasque in propinquo res attraheret: neque se unquam in majori periculo fuisse ajebat. Nam gurgite subito, ac violenter navem, qua vehebantur, ad se attrahente, vix magno labore renitentibus remis sese evasisse. Superato S. Naso, ad quendam montem saxosum, quem circumire oportebat, pervenisse: ubi cùm, ventis reflantibus, aliquot diebus detinerentur, nauta, Saxum inquit, hoc quod cernitis, Semes appellant; quod nisi munere aliquo à nobis placatum fuerit, haut facilè præteribimus. Quem Isthoma, ob vanam superstitionem se increpasse ajebat. Increpatus, nauta subticuit; totoque illic quatriduo vi tempestatis retentos, ventis postea quiescentibus solvisse. Cumque secundo jam flatu veherentur, nauclerum dixisse: Vos admonitionem meam de placando Semis Saxo, tanquam vanam superstitionem irridebatis: at nisi ego noctu clam, adscenso scopulo, Semem placassem, nequaquam transitus nobis concessus fuisset. Interrogatus, quid Semi obtulisset, avenæ farinam butyro permixtam super lapidem, quem prominere vidimus, se fudisse dicebat.*

Nec saxa modò, prudentiores quidem pro numinum symbolis; rudiores verò pro Diis ipsis coluere; sed etiam ferrum, vel quæ ferro constarent. Sic Scythæ acinacen pro numine coluisse dicuntur: ut ex Arnobio videmus: ac idem proditum Clementi Alexandrino in Protreptico. Etiam ei sacrificasse, ait Damis apud Lucia-

Vide Heraldum ad pag. 246, sive ipsum pag. 369.

[a] pag. 87. edit. heredum Wechel. an. 1600.

Lucianum. Ac apud eundem Lucianum per acinacen jurat Toxaris. Nec tamen ex juramento solidè colligas pro Deo habuisse: ut liquebit ex iis, quæ de Ægyptiorum per animantia juramento in Theologia symbolica afferemus. Et sanè Neuri gladium quidem coluisse dicuntur: sed ut Martis symbolum. Sunt verò ultimi Scythiæ populi.

Iam quid dicam de incolis Tenedi, unius è Sporadibus insulis? Hi geminam securim coluisse dicuntur numinis loco. Verùm Suidas non hoc dicit, sed coluisse, ὡς ἀναθήματα, *sicut donaria*. Nempe fuere iis symbolum Deæ Themidos, sive Iustitiæ. Unde & in nummis (quod ex antiqua Goltzii Græcia cernere est) duas videas secures. Hinc de severis judiciis, Τενέδιος ἄνθρωπος [1], & Τενέδιος πέλεκυς [2]. Videlicet, quod severe admodum à carnifice securi in sontes animadverteretur; ut ex Suida constat. Aliam tamen rationem adducit Plutarchus de Pythiæ oraculo.

[1] *Tenedius homo.* [2] *Tenedia securis.*

Utrumque & proprium, & symbolicum saxorum cultum damnat etiam Concilium Arelatense II: *Si in alicujus presbyterio infideles, aut faculas accenderint, aut arbores, aut fontes, vel saxa venerentur, si hæc eruere neglexerit, sacrilegii se reum esse cognoscat.*

Præter verò hunc duplicem fossilium cultum, quorum unus pro Diis fossilia venerabatur, alter pro Deorum signis, etiam tertius est, quo numinum instar, fossilia habebantur: ita ut sicut Apostolus ait, quibusdam ventrem esse Deum, sic dicere liceat mammonam, sive opes, esse Deum. Vt quibus omnem felicitatem metiantur. in quibus etiam solis omnem reponant fiduciam. Qua mente quoque gentiles eas statuunt stultorum mortalium numen. Vnde Euripides:

Ὁ πλοῦτος ἀνθρωπίσκε τοῖς σοφοῖς θεός·
Τὰ δ' ἄλλα, κόμποι, καὶ λόγων εὐμορφίαι.

Sic puto expresseris:

Sunt solæ opes, homulle, sapienti Deus;
At alia nugæ, bella sine re oratio.

Adfines verò his Menandri versus apud Stobæum Sermone LXXXIX [3]:

[3] *sive alias tit. 91.*

Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει
Ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας·
Ἐγὼ δ' ὑπέλαβον χρησίμους εἶναι θεοὺς,
Τ' ἀργύριον ἡμῖν, καὶ τὸ χρυσίον μόνον.
Ἱδρυσάμενος τούτους γὰρ εἰς τὴν οἰκίαν,
Εὔξαι τί βούλει, πάντα σοι γενήσεται,
Ἀγρὸς, οἰκίαι, θεράποντες, ἀργυρώματα,
Φίλοι, δικασταὶ, μάρτυρες, μόνον δίδου·
Αὐτοὺς γὰρ ἕξεις τοὺς θεοὺς ὑπηρέτας.

Jambicis totidem reddidit eos versus Lilius Gyraldus Historiæ Deorum Syntagmate primo: sed venustius Illustris Hugo Grotius in Excerptis Stobæanis. Post quem nihil attinet novum carmine reddendi laborem subire. Sic verò ille:

Epicharmus istos prædicat nobis Deos,
Aquam, ignem, solem, spiritum, stellas, humum,
Ego verò Deos opiparos atque præstites
Aurum, atque argentum nobis esse intelligo.
His dedicassis rite si tuam domum,
Optato quodvis præmium, optatum feres:
Agros, domus, familiam, vasa argentea,
Testes, amicos, judices, tu da modò,
Ipsos habebis in ministerio Deos.

CAPVT XL.

De metallis, ac gemmis alicui numini dicatis; æs Veneri, æs inter inanima vocale; ferrum Vulcano mancipatum. Mars Veneri junctus, à Vulcano concatenatus, à Neptuno demum liberatus, quid hoc. Chymistas metalla planetis dicasse aurum Soli, argentum Lunæ, &c. vel innocentes ad metalla damnasse. Assyriorum Deo Belo gemma dicata Beli oculus, apud eosdem Adad seu Soli tres gemmæ sacræ. Etiam Persas Mythræ suo, hoc est, Soli gemmam sacrasse. Iovi Ammoni gemma, cornu Ammonis dicta, consecrata. Sed & vasa Diis sacra: scyphus Herculi, cantharus Libero.

HActenus actum de fossilibus, quatenus vel propriè haberentur pro Diis, vel figuratè, idque vel κατὰ μετωνυμίαν [4], vel μεταφορικῶς [5]. Nunc agam de eo, quòd falsos Deos fossilibus præfecerunt, & fossilia falsis Diis consecrarunt. Factum hoc in metallis, & gemmis. De metallis præcipuè liquet ex omnium antiquissimis: cujusmodi sunt æs & ferrum.

[4] *nomine posito pro nomine.* [5] *significatione propria in alienam translata.*

Æs Veneri esse dicatum, ait Pindari interpres. Etiam ex Varrone traditum B. Augustino in libris de Civit. Dei, Romanis fuisse Deum Æsculanum, ab æsculo, h. e. ære, sic dictum, uti ab eodem in glossis *æsculator*, ærusator, μητραγύρτης. Porro ab Æsculano Deo poscebant, ne ære deficerent: uti Argentinum, ne carerent argento. Ac Æsculani quidem filium dixere Argentinum, quia æreæ pecuniæ usus prior fuit, quàm argenteæ. Quam rationem cum Augustinus adduxisset, postea subdit: *Miror autem, quòd Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea moneta subsecuta est.* Imo in lustrando & expiando, nullius metalli æquè ac æris usus fuit. Eustathius in versum illum Iliad. Π:

Ἐκ πόντοιο θύραζε λίνῳ, καὶ ἤνοπι χαλκῷ.

Ἤνοπα λέγει τὸν ἔνοπα, ὅ ἐστι ἔμφωνον. Μόνος γὰρ τῶν ἀψύχων δοκεῖ φωνὴν ἔχειν. Καὶ οἱ Πυθαγορικοί φασι τὸν χαλκὸν παντὶ συνηχεῖν θειοτέρῳ πνεύματι· διὸ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι τρίπους τοιοῦτος ἀνακεῖται. καὶ ἐν νηνεμίᾳ δὲ πολλάκις τῶν ἄλλων ἀτρεμούντων, σειομένοις ἔοικε τὰ κοῖλα χαλκώματα. *Ait* ἤνοπα, *id est*, ἔνοπα, *quod significat vocale. Ex inanimis enim solum videtur habere vocem. Ac Pythagorici ajunt, æs omni diviniori spiritui concinere. Propterea æreus Apollini tripus est consecratus. Et aere tranquillo sæpe cæteris silentibus cavi lebetes moveri videntur.* Etiam scholiastes sic scribit ad illud Theocriti Idyllio B:

Ἁ θεὸς ἐν τριόδοισι· τὸ χάλκιον ὡς τάχος ἄχει.
Dea est in triviis: vas æneum quamprimum pulsa.

Τὸν γὰρ χαλκὸν ἐπῆδον ἐν ταῖς ἐκλείψεσι τῆς Σελήνης, καὶ ἐν τοῖς κατοιχομένοις, ἐπειδὴ ἐνομίζετο καθαρὸς εἶναι, καὶ ἀπελαστικὸς τῶν μιασμάτων. Διόπερ πρὸς πᾶσαν ἀφοσίωσιν, καὶ ἀποκάθαρσιν αὐτῷ ἐχρῶντο, ὥς φησι καὶ Ἀπολλόδωρος Ἀθήνησι ἐν τῷ περὶ Θεῶν. *Æs pulsantes accinuere in deliquiis Lunaribus: atque item siquis vita abiret. Videlicet quia æs purum credebatur, & utile adversus pollutiones. Iccirco eo utebantur in omnibus consecrationibus, & expiationibus: ut ait Apollodorus libro de Diis.*

Vulcano dicatum est ferrum, nec non Marti. Ac Vulcano quidem, quia is ignis: igni autem mulcatur, hoc est, mollitur ferrum: unde ei *Mulciberis* nomen. At Marti dicatum, quia ferro pugnetur. Itaque & in fabula Homerica [1], qua fingitur Mars in Vulcani thalamo concubuisse cum Venere, à Vulcano autem, Neptuni ope liberatus, per Martem quidem ferrum intelligitur, per Venerem venustum & elegans fabrile artificium, per Vulcanum ignis, per Neptunum aqua: qua de re sic Heraclides Ponticus in Allegoriis Homericis: Ὁ μὲν Ἄρης εἰκότως ἂν ὀνομάζοιτο σίδηρος. Τοῦτον δὲ ῥαδίως Ἥφαιστος ἐχειρώσατο. Τὸ γὰρ πῦρ, ἅτ' οἶμαι σιδήρου κραταιοτέρας δυνάμεως μετειληχὸς εὐκόλως ἐν αὐτῷ τὴν ἐκείνου στερρότητα θηλύνει. Δεῖ δὲ τῷ τεχνίτῃ πρὸς τὸ κατασκευαζόμενον, καὶ Ἀφροδίτης. Ὅθεν οἶμαι διὰ πυρὸς μαλάξας τὸν σίδηρον, ἐπαφροδίτῳ τινὶ τέχνῃ τὴν ἐργασίαν κατώρθωσε. Ποσειδῶν δ' ὁ ῥυόμενος παρ' Ἡφαίστου τὸν Ἄρη πιθανῶς, ἐπειδήπερ ἐκ τῶν βαναύσων διάπυρος ὁ τοῦ σιδήρου μύδρος ἑλκυσθεὶς, ὕδατι βαπτίζεται, καὶ τὸ φλογῶδες ὑπὸ τῆς ἰδίας φύσεως ὕδατι κατασβεσθὲν ἀναπαύεται. *Mars ratione probabili ferrum existimetur. Hoc à Vulcano facile domatur. Nam ignis, quatenus majorem vim ferro nactus, facilè illius emollit virtutem. Indiget autem faber ad ferrum suâ etiam Venere. Quamobrem ubi ferrum igni emollitum, venusta quadam arte, opificium perficit. Neptunus autem Martem justa de caussa liberat à Vulcano: quandoquidem massa ferri candens extracta è fornacibus aquæ immergitur, atque ardor flammeus, aquæ natura exstinctus compescitur.* Hactenus Heraclides.

[1] *Odyss.* 8.

Chymistæ, si non planetis dicarunt metalla, vel innocentes eos damnarint ad metalla, saltem nominibus quibus à gentibus vocantur planetæ, metalla appellant. Nam aurum iis Sol, argentum Luna, Saturnus plumbum, Venus æs, Mars ferrum. Et quia quinque istis ut septenarius exsurgat, addidere stannum, & argentum vivum: quorum illud Jovis, hoc Mercurii nomine donarint. Hanc sapientiam si novisset Homerus, puto Iliad. A Apollinem, qui Sol est, potius χρυσόπεζον [2], quàm ἀργυρόπεζον [3] dixisset.

[2] aureum gerent. arcum. [3] argenteis pedibus.

Nec metalla solum Diis dicarunt, sed etiam gemmas. Uti illam, quam Beli oculum dixere. Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, è medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* De Belo, Assyriorum, & Chaldæorum sive Babyloniorum numine, quo Sol signabatur; dictum nobis lib. II, cap. VI. Ex eo, quod veteres vocarunt *Beli oculum*, censeo esse *Bellocchio*; quomodo Itali appellant. Eo autem *Beli oculus* dictus est, quia iride & pupilla similis est oculo.

Ac ibidem [4] dictum nobis, ut Sol etiam Assyriis vocatus sit Adad, vel Adod: atque ut ei, Plinio auctore, tres hæ gemmæ fuerunt dicatæ, Adadi nephros, Adadi oculus, & Adadi digitus.

[4] lib. 2 hujus operis, cap. 6.

Est & quam *Solis gemmam* Plinius appellet: Persis ea, quibus Sol *Mithra*, dicebatur *Mithrax*, vel *Mithridax*. Diximus de ea lib. II, cap. IX. Vulgo cati sive felis oculus appellatur: nempe quia, ut felium oculi, nunc clarius resplendeat, nunc obscurius. Neque Cardanus in VII de Subtilitate aliud per pseudopalum, sive opalum falsum, intelligere videtur.

Etiam Iovi Ammoni sacra gemma, quam *Ammonis cornu*, vocarunt, quia Ammon cum arietinis cornibus fingeretur. Eandem Garamantidem gemmam à vicinis Garamantibus nominabant. Vide quæ de hac gemma diximus lib. II, cap. XI.

Nec solum metalla, sed etiam vasa inde fabricata; alia huic, alia alii numini consecrata. Quomodo scyphus erat sacer Herculi, Cantharus libero: uti ex Athenæo, & Macrobio liquet. Etiam Plinii est lib. XXXV: Marium, Liberi patris exemplo cantharis potasse. Vase futili utebantur in Vestæ sacris, ut ex Servio, & Donato constat. Ita dictum, quia, si poneres non exhausto liquore effunderes.

CAPUT XLI.

De fossilium usu in sacris, tum locis, tum rebus, tum personis. Post saxa & lapides in templorum fabricis æris maximus usus. Ex ære valvæ Panthei in æde Saturni, Castoris item & Pollucis, &c. statuæ Deorum æneæ Iovis, Herculis, &c. Ex ære candelabra Bacchi. Cereri in sacrificio porca aurea, aut argentea oblata. Sulphuris usus in lustrationibus. Quo fossilium genere Attis, & Galli ad evirationem usi. Etiam in Circumcisione variatum, Abrahamum ferro, Mosaico ævo ac deinceps lapide usos. Saliis super tunicam pictam æneum pectoris tegmen, ancile.

PRæterea fossilia cultui gentilium inservierunt trifariam: videlicet in sacris locis, rebus, ac personis. In locis, uti templis, fanis, delubris. In quibus nullius è fossilibus, post saxa ac lapides, æquè, ac æris, usus fuit. Quod ut liqueat, distinctè consideremus primum partes, deinde statuas, postremo templorum vasa, & instrumenta.

In partibus præcipuè ex ære faciebant valvas. Tales olim Panthei valvæ in æde Saturni, quæ nunc S. Mariæ rotundæ. Item Saturni, quæ nunc Divi Hadriani. Adhæc Castoris & Pollucis, quæ nunc Cosmæ, & Damiani. Præterea Bacchi, quæ hodie B. Agnetis, extra Viminalem

nalem in via Numentana. Ac imitati etiam Christiani in delubris à se exstructis. Nam templum B. Petri recentes ex ære valvas habet. Florentiæ quoque sacellum B. Joannis, quod *Baptisterium* vocatur, ternas habet æneas valvas, easque inauratas.

Quod ad statuas æneas, omnium antiquissima fuit Iovis, quæ Spartæ visebatur: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Ac meminit Georgius Agricola ænearum statuarum Herculis, Iovis Fulminatoris, Mercurii, Veneris, quas tum temporis Neapoli Hadrianus Guilielmius possideret.

Etiam vasa multa templorum ex ære fuerunt. Ut Romæ candelabra in Bacchi templo, quæ inde in ædem B. Agnetis translata.

Hæc de locis. Sequitur de rebus sacris: ut sunt sacrificia, libationes, preces, ac ceremoniæ. Ad hæc etiam fossilibus utebantur. Vt in sacrificio Cereris. Cui non viva modò porca mactari solet, sed etiam duæ adhibebantur ex metallo melioris notæ. Festus Pompejus: *Porcam auream aut argenteam dici, ait Atejus* (Capito,) *quæ etsi numero hostiarum non sint; nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam, adhiberi sacrificio Cereali.*

Sententia est, auream, argenteamque porcam in sacro Cereris non posse dici hostiam, quia non sit hostia, nisi quod cum sanguine vitam profundat. Item sulfuris usus erat in lustrationibus: ut liquet ex Homeri XXII Vlyssea; item Plinius: Hinc Propertius lib. IV, el. IX:

Terque meum tetigit sulfuris igne caput.

Tibullus lib. I, el. V:

—— Te circum lustravi sulfure puro.

Ovid. in II de Arte:

Nam veniet, quæ lustret anus lectumque locumque,
Præferat & tremulâ sulfur & ova manu.

Appulejus lib. XI Asini Aurei: *Navem summus sacerdos tæda lucida, ovo, & sulfure, solemnissimas preces de casto præfatus ore, quàm purissimè purificatam Deæ nuncupavit.*

Lapidis quoque usus in sacris Cybeles, sive Matris Deûm, evirantibus sese Gallis, Attidis exemplo. Ac Attis quidem se exsecuisse dicitur, ab aliis quidem ære, aut ferro, ut Nonno in XXXV Dionysiacôn, sive ense, ut est apud Lucianum de Dea Syria: ab aliis autem acuta silice, ut Catullo, cujus verba alibi [1] adduximus: ac Plinius quoque ait Gallos evirari solere testa Samia, quæ acutissima. Plinii item verba [2] protulimus. Quid mirum autem si in exsectione illa apud gentes variatum fuit: quando nec in populo Dei Circumcisio eodem semper modo sese habuit. Nam ferro quidem usus est Abraham: Mosaico autem ævo, ac deinceps, obtinuit lapis: ut Iustinus Martyr indicat dialogo contra Tryphonem [3]: Sanè Exodi IV, 24, Sephora dicitur filium circumcidisse lapide. Hebraice enim est צר, vel צור, quod LXX exponunt ψῆφον, eorumque exemplo calculum Tertullianus lib. adversus Iudæos, cap. III. Vulgatus interpres Latinus Hebræam vocem reddidit *petram acutissimam.* Etiam Iosuæ V, 2, legas ad circumcisionem comparati חרבות צרים, ubi Græcè est *μαχαίρας πετρίνας.*

[1] lib. 1. cap. 22.

[2] lib. 2. cap. 53.

[3] pag. 266, & 207. edit. Commelin.

Etsi verò eviratio, ac circumcisio, nimium quantum distent, cum tamen multa adeo in gentilium sacris sint ex æmulatione populi Dei: à vero non abhorret, dæmoniorum ministros in exsectione illa quomodocunque æmulatos circumcisionem quam tum ferro, tum petra factam diximus.

Denique inservire fossilia personis sacris, hoc est, sacerdotibus, & eorum ministris. Atque huc pertinent quoque, quæ ad sacrum ornatum spectarent. Ut quod Salii ex Numæ instituto super tunicam pictam gererent æneum pectoris tegmen: quod item gestarent scuta ærea, quæ quia ex utroque latere essent recisa, atque eo *ancilia*, quasi utrinque ancisa, dicebantur. Erant verò symbolum protectionis divinæ, præcipuè Martis, cujus Salii fuere sacerdotes.

Atque hæc de fossilium usu vel abusu potius in gentilium sacris locis, rebus, personis. Quæ hujus sunt loci, quatenus pertinent ad cultum propriè dictum: plenius verò à nobis explicabuntur extremo hujus operis libro, quo de cultu symbolico agendum.

FINIS LIBRI SEXTI.

GERAR-

GERARDI IOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA
ET THEOLOGIA GENTILI,
Sive de Idololatriæ Origine ac Progressu,
LIBER SEPTIMVS.

CAPVT I.

Acceditur AD CVLTVM MVNDI VNIVERSI, paucis præmissis de sociato duorum corporum cultu: ac primùm quidem utriusque ætherei: deinde unius ætherei, alterius elementalis.

HActenus vidimus de duplici cultu, quorum prior erat rei spiritualis, puta vel angeli, sive dæmonis, vel animæ à corpore separatæ, inque Deos relatæ: de quorum utroque egimus libro primo. Alter autem cultus fuit rei corporeæ, sive animatæ, sive inanimatæ: &, ut particulatim magis dicam, sive cœlestis, sive elementalis, sive mixtæ: ut, annumerato his tribus, cultu spiritualis rei, de quo primò dicebam, cultus sit quadruplex: unde quadruplicem Maimonides idololatriam statuit libro de cultu planetarum ac siderum, cap. secundo, §. 1. De corporeæ rei cultu egimus libro secundo, & quinque, qui proximè consequuntur. Quibus in postremo genere quod mixtorum erat distinctè vidimus, tum de imperfectè mixtis, ut sunt meteora; tum de perfectè mixtis: ubi ordine ivimus, prius per naturam, cultumque animalium, deinde plantarum, ac denique lapidum & metallorum. Præter verò duplicem hunc, unum spiritualis, alterum corporeæ rei cultum, etiam tertius est ex utroque conflatus; non quidem ut fit in vivi hominis cultura, qui constat spiritu, & corpore: sed utriusque naturæ seorsum subsistentis, sola autem voluntate humana in cultu sociatæ: quomodo uno cultu cum cælo, sole, aliove corpore mundano animam alicujus herois, vel heroinæ, colendam sibi putârunt. Inter secundum, tertiumque, hoc cultûs genus, est intermedius ille, quo colitur mundus, sive rerum natura. Quod facile me omnibus persuasurum scio, qui cogitare volent, quomodo mundus in hoc negotio bifariam consideretur. Vel enim non ulterius adscendimus, quam cogitando illam omnium corporum compagem: in quo vulgus consistere solet: vel cum philosophis pertingimus ad mentem æternam, sive animam mundanam: quæ se habeat ad mundum, ut ejus gubernatrix: uti mundus tanquam vastum corpus, quod à mente illa regatur. Sive hoc, sive illo modo consideres, priusquam accedam ad cultum animæ heroicæ cum corpore mundano, agi debet de cultu mundi, sive rerum naturæ. Si enim priori modo attendas; ecquid post particularem cæli, elementorum, meteororum, animalium, plantarum, ac fossilium considerationem, justiùs sibi locum proximum deposcat, quàm cogitatio illa de horum omnium corporum compage, quam mundum dicimus? Sin potiùs videtur, cum philosophis attendere in mundo duo illa, mentem, quæ regit, & corporum omnium coagmentationem ac societatem, quæ à mente gubernatur: nonne fatendum, præter illum vivi hominis cultum, de quo in animalibus dictum fuit, esse duplicem rei spiritualis, & corporeæ cultum: unum divinæ mentis, cum mundo universo; alterum animæ humanæ, cum aliqua mundi parte? Quæ cum minimè sint obscura, caussam omnes vident, cur priusquam à substantiarum cultu ad cultum accidentium me conferrem, quod proximo faciam libro, de utroque illo, quem dixi, substantiarum duarum cultu, libro hoc septimo mihi agendum putârim.

Atque ut plenior, perfectiorque hæc sit opera nostra, priusquam accedam ad cultum naturæ universæ, non defugiam quædam referre, quæ & ipsa pertineant ad cultum compositum: ut in quo nec unum tantummodo corpus, sed neque corpora mundi universa; attamen duo, plurave, uno eodemque cultu ac tempore honorem consequantur divinum.

Hic sociatus cultus vel est duorum pluriumve corporum cælestium, vel unius cælestis, alterius subcælestis.

Ad mixtum gemini corporis cælestis cultum refero, quòd Persæ uno cultu coluisse videntur Lunam, & Hesperum, sive Dianam, & Venerem. Primò quidem, cùm simplicior esset idololatria Solem unum colebant, aut Solem, Lunamque. Postea autem & Lucifer sive Hesperus in societatem honoris venit: ut superius diximus, ex Strabonis XV. Sed sic tum venerati sunt Luciferum, ut uno templo, ac cultu & Lunam cum Lucifero, & Luciferum colerent cùm Luna. Id pluribus commonstrabimus.

Anai-

Anaitidos templum quod in Lydia ritu Perſarum, (his enim jam à Cræſo victo paruere) exſtructum erat, Dianæ appellat Pauſanias in Laconicis: Λυδοῖς ἐστιν Ἀρτέμιδος ἱερὸν Ἀναΐτιδος. *Lydis erat Veneris Anaitidos templum.* Agathias lib. II Hiſtor. Ἀναΐτιδα τὴν Ἀφροδίτην *Anaitida Venerem* dicit; ubi Deos Perſicos & Medicos recenſet: idque, ut ait, ſecutus Beroſum Babylonium, Athenoclem, & Symmachum, antiquiſſimos Babylonicarum & Medicarum rerum ſcriptores. Appianus quoque templum, quod Antiochus Epiphanes voluit deprædari, Veneris templum dicit lib. de bello Syriaco: Καὶ τὸ τῆς Ἐλυμαΐας Ἀφροδίτης ἱερὸν ἐσύλησε, καὶ φθίνων ἐτελεύτησε. *Spoliatoque in Elymaide Veneris templo, tabe vitam finiit.* At Joſephus Antiquit. lib. XII, cap. XIII Dianæ templum vocat: Ἀκούει πόλιν ἐν τῇ Περσίδι πλούτῳ διαφέρουσαν Ἐλυμαΐδα τοὔνομα· καὶ πολυτελὲς ἱερὸν Ἀρτέμιδος ἐν αὐτῇ, καὶ παντοδαπῶν ἀναθημάτων πλῆρες εἶναι. Quæ ſic reddidit Rufinus: *Audivit civitatem Perſarum divitiis excellentem Elymaida nomine, pretioſiſſimumque templum in ea Dianæ; & omni ſpecie ornamentorum* (malim *donariorum*) *plenum.*

Similiter Polybius, & Diodorus, in ſcriptis deperditis: de quibus teſtis B. Hieronymus in Danielis cap. XI: ubi de Antiocho Epiphane ſic ſcribit: *Polybius, & Diodorus narrant, cum non ſolum contra Deum feciſſe Iudææ; ſed avaritiæ facibus accenſum, etiam templum Dianæ in Elimaide, quod erat ditiſſimum, ſpoliare conatum, oppreſſumque à cuſtodibus templi, & vicinis circum, geſtibus, & quibusdam phantaſiis, atque erroribus verſum in amentiam, & poſtremum morbo interiiſſe: & hoc ei accidiſſe commemorant, quia templum Dianæ violare conatus ſit.*

Uti Perſæ, ita & Arabes antiqui Lunam, & Heſperum unius numinis cultu complectebantur. Atque inde ea religio derivata eſt ad Saracenos. Quid mirum, cum Saraceni iidem ſint ac Arabes Scenitæ. Saraca enim, unde Saraceni dicuntur, Arabiæ oppidum eſt, Ptolemæo, ac Stephano, memoratum. Niſi illorum magis placet opinio, qui nomen hoc indeptos putant à latrociniis: quia Arabibus Σαρακηνῶν vox λῃστὰς, ac prædones notat. Etſi à Sara, Abrahæ conjuge, nomen ipſi arceſſant, ac noſtri propterea Agarenos, ab Agar ancilla malint nuncupare. De Saracenico hoc Veneris cultu ita Hieronymus in Amos cap. V: *Sidus Luciferi, quem Saraceni hucuſque venerantur.* Hæc ille circa annum Chriſti quadringenteſimum. Veneris igitur diem coluere Saraceni multò ante tempora Hegiræ, ſive fugæ Muhammedicæ: quæ incidit in annum Chriſti IↃCXXII, Heraclii Imper. XI. A Saracenica tam vetuſta religione provenit, quòd hodieque Muhammedani ſexta die, Veneri ſacratâ, ferientur, uti ſeptimâ Iudæi, primâ Chriſtiani. Nam quod Alphonſi ſectatores tradidere, quinctam ab iis feriam obſervari, id ſecus eſt, meliusque ſextæ id tribuit Georgius Chryſococces medicus. Ejus autem quod veteres Saraceni Lunam coluere, reliquias itidem habemus in Lunulis Muhammedanorum. Apud Georgium etiam Cedrenum [a], tempora Heraclii enarrantem, legas, precari Muhammedanos hoc pacto: Ἀλλᾶ ἀλλᾶ οὐὰ, κουβὰρ ἀλλᾶ. *Ac* ἀλλᾶ ἀλλᾶ exponit θεὸς θεός; at οὐὰ, μεῖζον. Hinc κουβὰρ interpretatur, μεγάλη, ἤτοι Σελήνη καὶ Ἀφροδίτη. Ut Latinè ſonet, *Deus Deus major, & magna, nempe Luna, & Venus Deus.* Sed paullò aliter Conſtantinus Porphyrogennetes qui aliquanto ante Cedrenum vixit. Is lib. de adminiſtrando imperio, cap. XIV, exponit, *Deus, & ſidus.* Nam ALLA quidem *Deum* notare, ſed UA valere, &, KUBAR ſignare *ſidus*, ſideris verò nomine intelligi τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἄστρον. *Veneris ſidus.* Aliquid etiam de hoc diximus lib. II, cap. XXXI.

[a] pag. 350.

Nunc accedo ad cultum ex cæleſti corpore, & ſubcæleſti compoſitum. Qualis Ægyptiis fuit ille Oſiridis, & Iſidos. Nam in eo colebantur Sol, & Nilus: in hoc Luna, & Terra. Quod pluribus expoſuimus lib. II, cap. XXIV, & nonnihil de hoc dicam hoc ipſo libro, cum de cultu heroicæ animæ & corporis alicujus mundani ſecundum Theologiam Ægyptiam agemus.

Apud Thebanos etiam talis Bacchi cultus fuit. Nam eo tum Sol ſignificabatur, tum Humor, quia generatio, ac vita, calore, & humore conſtat. Bacchum verò non vinum duntaxat, ſed liquorem omnem, ſignare; ex Pindaro comprobat Plutarchus libro de Iſ. & Oſ. Bacchum apud ſe natum jactabant Thebani; quia à Thebanis hunc cultum alii Græcorum accepiſſent. Græcos autem Bacchi cultum docuit Melampus, Amythaonis filius. Qui didicerat à Phœnicibus. Herodotus in Euterpe: Πυθέσθαι δέ μοι δοκέει μάλιστα Μελάμπους τὰ περὶ τὸν Διόνυσον παρὰ Κάδμου τε τοῦ Τυρίου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐκ Φοινίκης ἀπικομένων ἐς τὴν νῦν Βοιωτίην καλεομένην χώρην. *Videtur autem mihi Melampus, quæ ad Dionyſum pertinent, audiſſe ex Cadmo, aliisque Tyriis, qui cum eo è Phœnice venerunt in terram, quæ nunc Bæotia appellatur.* Niſi magis placet, Melampum ea hauſiſſe ab Ægyptiis. Varios enim ritus ſacros ab Ægyptiis deveniſſe ad Græcos ibidem tradit Herodotus: ac quidem ea, quæ ad Dionyſum pertinent, in pluribus inter has gentes convenire. Vti quod in Dionyſi pompa phallus circumgeſtetur. Phallus autem ſine dubio ſymbolum erat generationis omnium rerum, quæ eſt à Dionyſo, hoc eſt à Sole, & Aqua, ſive à calida, & humida natura.

Aëra quoque, qui Iuno dicitur, & Lunam, ſive malis Lucinam, uno primitus cultu obſervari ſolere, clarè arguit, quòd junctim dicerent, *Iuno Lucina.* Vti apud Plautum Aulul. Terentium Heautont. Catullum carmine ſeculari, Varronem in IV de L. L. Dionyſium Halicarnaſſ. lib. IV; qui, quod Latini *Iuno Lucina*, id Græcè reddit Ἥρα φωσφόρος, *Iuno Lucifera.*

Ac

Ac similiter glossæ Græcolatinæ Cyrillo tributæ: φωσφόρος, ἀστὴρ, *Lucifer*. φωσφόρος, ἡ Ἥρα, *Lucina*. Eo autem parturientes utrumque numen jungebant; quia Luna non ἀμέσως * agit in corpora humana, sed priùs in aëra, qui est Iuno, perque aëra in corpora remotiora: unde Plutarchus: Μητέρα τὴν Σελήνην τοῦ κόσμου καλοῦσι, καὶ φύσιν ἔχειν ἀρσενόθηλυν οἴονται, πληρουμένην ὑπὸ ἡλίου, καὶ κυισκομένην, αὐτὴν δὲ πάλιν εἰς τὸν ἀέρα προϊεμένην γεννητικὰς ἀρχὰς, καὶ κατασπείρουσαν. *Lunam mundi matrem appellant, & naturam ex utroque mixtam sexu adsignant ei: quod impleta & gravida facta à Sole, rursum à se in aërem emittat, ac disseminet genitabilia principia.* Luna igitur per Iunonem, sive aëra agit in terras, aquas, plantas, atque animantia. Quod non in rerum modò generatione; sed etiam partu elucet: quia humectando faciliorem præbet exitum. Nam & Sol, & Luna, calore suo humorem provocant: sed sol majore calore humorem elicitum consumit: Luna, quia calor ejus exiguus, foras quidem provocat, at non absumit. Quæ res lubricum ac facilem fœtui exitum præbet: ut etiam diximus lib. II, cap. XIX.

* *nullo intercedente.*

CAPUT II.

De cultu Mundi, sive Naturæ, apud Assyrios, sub nomine Beli: apud Phœnices sub nomine Molochi; apud Ægyptios sub nominibus Amûn, sive Ammonis, Isidis, Osiridis, & Sarapis.

Expositis hisce de sociato duorum, triumve corporum cultu; agendum nunc de cultu mundanæ compagis, Naturæ corporeæ generatim spectatæ. Quemadmodum enim post Solis, Lunæ, Siderum cultum, deventum est divinum ad honorem ætheris, sive cæli: ita æthereæ naturæ, ac elementorum cultum paullatim est consecuta mundi, sive universalis naturæ veneratio religiosa. Nimirum sic secum cogitabant, si Sol, Luna, Sidera, Æther; item Terra, Aqua, Ignis, Aër, pro diis haberentur: longè magis honore eo prosequendum esse mundum, qui universa ista complecteretur.

Sed qui hactenus convenirent, multis tamen partibus dissenserunt. Primùm de iis dicam: qui cum animum diffunderent per universam rerum naturam, facilè viderunt, quanto inferioribus hisce cælestia, cælestium aliis Sol præcelleret. Vnde in eam venere opinionem, naturam quidem esse Deum, sed non omnes ejus partes æquè esse hujus divinitatis participes: verùm ut in homine caput præcellit, ita in natura præstare cælum, in cælo autem summam esse divinitatem Solis. Fuit hæc opinio Chaldæorum, Medorum & Assyriorum. Quibus omnibus Belus est Natura universa, magis tamen cælum, sive cælus, vel Vranus, at maximè Sol: quemadmodum diximus lib. II, cap. VI, & XV. Ac similiter cuncta hæc complectitur Phœnicum Molochus. Neque obstat, quòd qui in Scripturis Molocho dicuntur obtulisse liberos: hi à Græcis ac Romanis eos sacrificâsse dicantur τῷ Κρόνῳ, sive Saturno, Temporis Deo. Nam Phœnicum Molochus non solum est Græcorum Κρόνος, qui poëtis ac vulgo alius est ab Iove, & Apolline: sed unus idemque & Saturnus erat, & Iupiter, & Apollo. Et Romanorum etiam Saturnum sic capere jubent, qui non tam poeticam, vel civilem Theologiam attendunt, quàm qualis erat antiquis populis Orientis, ac philosophis eos secutis. Macrobium audiamus lib. I Saturn. cap. XXII: *Saturnus ipse qui auctor est temporum, & ideo à Græcis immutata litera* Κρόνος *quasi* χρόνος, *vocatur, quid aliud, nisi Sol intelligendus est? cum tradatur ordo elementorum, temporum numerositate distinctus, luce patefactus, nexus æternitate conductus, visione discretus: quæ omnia actum Solis ostendunt*, Nimirum ut paullatim est à Deo uno & vero recessum: ita & gradatim ἡ πολυθεότης incrementa sua cepit. In Oriente igitur primitus unus credebatur Deus; nec alius quàm naturæ totius auctor. Mox errore gentili, pro naturæ auctore, natura ipsa, vel ejus virtus, ac efficacia, coli cœpit: & in hac ipsa ut dixi magis vis cælestis, quia major ea & illustrior: & in cælesti maximè solaris, quia Sole nihil Cælum habet præstantius, nihil sensibus conspicuum magis vel acceptum. Hæc tria itaque pro supremo numine in Oriente coluerunt: & nominarunt Assyrii Belum, h. e. Dominum, Phœnices *Moloch*, hoc est Regem. Nam בעל *bahal*, Dominum; מלך *melech* Regem signat Hebræis: de quibus lib. II, cap. IV, V, & alibi, satis dictum. Etiam sententiam nostram confirmat, quòd Phœnices nec solum, nec semper liberos Molocho sacrificarent: verùm in maximis tantum difficultatibus constituti: uti si belli calamitate essent pressi, vel dirâ fame aut pestilentiâ vexati: quod Porphyrius etiam testatur in libris περὶ ἀποχῆς: Aliàs sacrificabant res longè minoris precii, variè tamen, prout vel opes ferrent, vel conditio rei foret quam à Molocho exposcerent.

Quemadmodum verò hi omnem rerum naturam, sub nomine Beli, & Molochi coluere: ita Ægyptii eandem venerabantur sub nomine Amûn, sive Ammonis: de quo sic Plutarchus lib. de If. & Osir. Τῶν πολλῶν νομιζόντων ἴδιον παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Διὸς εἶναι τὸν Ἀμοῦν (ὃ παράγοντες ἡμεῖς, Ἄμμωνα λέγομεν) Μανεθὼς μὲν ὁ Σεβεννίτης τὸ κεκρυμμένον οἴεται καὶ τὴν κρύψιν ὑπὸ ταύτης δηλοῦσθαι τῆς φωνῆς. *Cùm plerique existiment, proprium apud Ægyptios esse Iovis nomen Amyn (quod nos producentes vocem, Ammonem dicimus) Manethos Sebennita eo nomine censet occultatum & occultationem significari.*

Videmus, ut supremum Iovis numen vocarint Ἀμοῦν: tum autem, ut Manethos Ægyptius, (quem quis patriæ linguæ scientissimum fuisse neget?) nomen illud interpretetur *occultum*, vel *absconditum*. Quæ ergo convenientior sit ejus nominis explicatio, quàm ut per Ἀμοῦν non tam intellexerint conspicua vel siderum, vel elementorum corpora; quàm vim occultam

tam toti insitam Naturæ? Hæc igitur illis Deus princeps, ac summus. Nempe, de quo postea dicam, Arcadum Pan. Nomen aliud, sed idem numen. Unde ibidem de Ægyptiis sic Plutarchus refert: τὸν πρῶτον Θεὸν τῷ παντὶ τὸν αὐτὸν νομίζουσι. *Principem Deum putant eundem ac universum.* Quamquam hic ambigi possit, an non Ægyptii τοῦ παντὸς nomine intellexerint spiritum Universo præsidentem, hoc est æternum illud Numen, cui uni verè τοῦ πρώτου Θεοῦ appellatio convenit. Nec dubitandum videtur, quin ex Ægyptiis aliqui sic sapuerint. Multa enim præclarè à patriarchis, Iosepho imprimis, fuerunt edocti: quorum aliquæ reliquiæ apud posteros permanserunt. Alius, credo, animam mundi interpretetur. Sed anima à Deo infusa universo intelligi nequit, quia si infusa est à Deo is, qui eam infudit potiùs τοῦ πρώτου Θεοῦ nomen mereatur. Quare existimo, paucos quibus, ut sic cum poëta dicam,

De meliore luto finxit præcordia Titan,

verùm æternumque Deum intellexisse.

Nec adduci possum, ut de gente omnium superstitiosissimâ credam, communem hanc fuisse non vulgi dico, sed sacerdotum etiam opinionem. Quam plurimi metuo ne per numen illud, quod tum Universum, tum Deum primum appellarent, haut aliud intellexerint, quàm Naturam sive mundum hunc ipsum, non quidem prout in pueriles etiam ac stultorum oculos incurrit: sed quomodo intelligentiores in eo plurima deprehenderent quæ in admirationem naturæ, atque adeò stuporem quendam mentem raperent humanam. Hæc miranda naturæ vis elevare eorum animos debuerat ad mundi architectum: quod in aliquibus etiam factum esse non dubitamus: sed plures intra Naturam se continuerunt, eámque, ob mirandas vires, & ordinem admirabilem colere cœperunt velut principem Deum; partes verò Naturæ venerati sunt, veluti Deos minores, quos & ipsos pro præstantiæ mensura in varios gradus partiebantur.

Hanc occultam naturæ vim iidem Ægyptii etiam Minervam vel Isidem dixere: ut est apud Athenagoram in Apologia [1]. Ejusque ante templum Sai, eodem Plutarcho testante, inscriptio hujusmodi erat: Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὄν, καὶ ἐσόμενον, καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδείς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν. *Ego sum omne quod fuit, est, & erit, meumque peplum nemo adhuc mortalium detexit.* Ubi duo videmus Isidem sive Minervam Deam dicere, se esse τὸ πᾶν: & nulli hominum penitus retectam. Quæ optimè sanè conveniant cognitioni veri numinis: ut quæ sola solida sit sapientia: sed enim ob ea, quæ ante dicebam, prorsus censeo, potiùs intelligere providam administrationem Universi, ac occultam Naturæ vim, quam soli sacerdotes ejus nec penitùs tamen assequebantur. Eoque & veterem refero inscriptionem; quæ Capuæ exstat in templo S. Benedicti:

[1] pag. 109, edit. H. Steph.

TE. TIBI.
VNA. QVÆ.
ES. OMNIA.
DEA ISIS.
ARRIVS BA-
BINVS V. C.

Nec tamen deest, quod adversari istis videatur. Quale est quod Isis Luna esse dicatur: unde colligat aliquis, Isidis vocabulo non universam signari Naturam, sed infimum planetarum: ac pro hac sententia non Diodorus modo, & Plutarchus, de quibus alibi dictum, sed etiam Appulejus facit in Metamorph. undecimo. Hujus verba adscribam: *Video*, inquit, *præmicantis Lunæ candore nimio completum orbem commodum marinis emergentem fluctibus. Certus summatem Deam præcipua majestate pollere, resque prorsus humanas ipsius regi providentia: nec tantum pecuina & ferina, verum inanima etiam divino ejus luminis numinisque nutu vegetari: ipsa etiam corpora, terra, cælo, marique, nunc incrementis consequenter augeri, nunc decrementis obsequenter imminui.* Hæc videntur solius Lunæ potestatem indicare. Sed quot alia gentium numina ad Lunam revocentur, sequentia ostendunt: *Deam præpotentem lachrymoso vultu sic apprecabar: Regina cæli sive tu* CERES *alma frugum parens originalis, quæ repertu lætata filiæ, vetustæ glandis ferino remoto pabulo, miti commonstrato cibo, nunc Eleusiniam glebam percolis: seu tu* CÆLESTIS VENVS, *quæ primis rerum exordiis, sexuum diversitatem generato Amore sociasti, & æterna sobole humano generi propagato, nunc circumfluo Paphi sacrario coleris: seu* PHOEBI SOROR *quæ partu ferarum medelis lenientibus recreato, populos tantos educasti, præclarisque nunc veneraris delubris* EPHESI: *seu nocturnis ululatibus horrenda* PROSERPINA, TRIFORMI FACIE *larvales impetus comprimens, terræque claustra cohibens, ista luce feminea cuncta collustrans mœnia, & nudis ignibus nutriens læta semina, & Solis ambagibus dispensans incerta lumina: quoquo ritu, quaqua facie te fas est invocare, tu meis jam nunc extremis ærumnis subsiste.* Satis ista ostendunt, ad Lunam revocari numen Cereris, Veneris Cælestis, Dianæ Ephesiæ, Hecates triformis. At dixeris, necdum istis universam rerum naturam significari. Non diffiteor: sed omnem hunc scrupulum eximit oratio Deæ, quam subjungit. Ea sic incipit: *En adsum tuis commota, Luci, precibus, rerum* NATVRA *parens, elementorum omnium Domina seculorum progenies initialis, summa numinum, Regina manium, Prima Cælitum, Deorum Dearumque facies uniformis: quæ cæli luminosa culmina, maris salubria flamina, inferorum deplorata silentia, nutibus meis dispenso. Cujus numen unicum multiformi, specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis. Me primigenii Phryges Pessinuntiam nominant* DEVM MATREM; *hinc Autochthones Attici Cecropiam* MINERVAM; *illinc fluctuantes Cypri Pa-*

phiam VENEREM; *Cretes sagittiferi Dictynnam* DIANAM; *Siculi trilingues Stygiam* PROSERPINAM; *Eleusinii vetustam Deam* CEREREM; IVNONEM *alii*, *alii* BELLONAM, *alii* HECATEM, RHAMNVSIAM *alii*. *Et qui nascentis Dei Solis inchoantibus radiis illustrantur Æthiopes*, *Arii*, *priscaque doctrina pollentes Ægyptii*, *ceremoniis me prorsus propriis percolentes*, *appellant vero nomine reginam Isidem*. Postea etiam appellat *matrem siderum*, *parentem temporum*, *orbisque totius dominam*. Ex quibus cognoscimus, cùm ad Lunam revocatur universa rerum natura, non esse sistendum in lucenti Lunæ globo, sed animo etiam nos permetiri debere terras, maria, inferos, quia Lunæ lumen ac numen, ex eorum sententia, omnia hæc penetrat, ac moderatur. Atque hoc planius erit, si cogitemus, Appulejum dicentem verum Deæ nomen esse Isis. Ad quam extremo penè libro preces suas convertit his verbis: *Tu sancta & humani generis sospitatrix perpetua dulcem matris affectionem miseris tribuis. Fatorum inextricabiliter contorta retractas licia*, *& Fortunæ tempestates mitigas*, *& stellarum noxios meatus cohibes. Te Superi colunt*, *observant inferi*: *tu rotas orbem*, *luminas Solem*, *regis mundum*, *calcas tartarum. Tibi respondent sidera*, *gaudent numina*, *serviunt elementa*, *tuo nutu spirant flamina*, *nutriuntur nubila*, *germinant semina*, *crescunt germina*. Non tam Lunæ globo, quàm rerum Naturæ, conveniunt verba illa, *tu luminas Solem*. Nam Luna potiùs à Sole lumen accipit: imò in deliquio Solare lumen eripit adspectui nostro. Sed Natura parens est, à qua Sol lumen accipit. Quæres, si tanta sit gloria Isidos, hoc est, Naturæ, quid relinquamus Osiridi? de quo sic Appulejus libro extremo: *Deus Deûm magnorum potior*, *& majorum summus*, *& summorum maximus*, *& maximorum regnator Osiris*. Imò dixerat antea, *se Deæ quidem tantum sacris imbutum*: *at magni Dei Deûmque summi parentis invicti Osiris necdum sacris illustratum*. Sed his occurrit ipse Appulejus, cum continuo subjungit, *Quamquam enim connexa*, *imò verò* VNICA *ratio Numinis Religionisque esset*, *tamen teletæ discrimen esse maximum*. Sententia est, unicum esse numen Isidis, & Osiridis, nempe rerum naturæ sive Vniversi: sed quia hæc diversimode consideratur, eò tum Isidem, tum Osirim dici, ac ut nomina hæc variant, sic distingui ab homine sexu, ac facie, variare etiam colendi ritus. Quo & pertinent verba antè allata: *Cujus numen* VNICVM *multiformi specie*, *ritu vario*, *nomine multijugo totus veneratur orbis*.

Ad universam etiam naturam pertinet Ægyptium numen *Sarapis*: juxta oraculum, datum Nicocreonti, Cypriorum regi: quod tale apud Macrobium lib. I Sat. cap. XX:

Εἰμὶ θεὸς, τοιόσδε μαθεῖν, οἷον κ' ἐγὼ εἴπω.
Οὐράνιος κόσμος κεφαλή, γαστὴρ δὲ θάλασσα,
Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσὶ, τὰ δ' οὔατ' ἐν αἰθέρι κεῖται.
Ὄμμα τε τηλαυγὲς, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.
Sum Deus, *& talem credi me denoto cunctis*:
Cælorum sublime mihi caput est, *mare venter*,
Terra globosa pedes, *aures ipsum æthera cædunt*,
Frons, *oculi*, *vultus clari fax lucida Solis*.

Similiter Diodorus in primo ait idem numen intelligi per Osirim, Serapim, & Ammonem: neque hos tantum, sed etiam Græcorum Dionysum, Iovem, Pana, & Plutonem. Quæ convenienter dicta sunt judicio eorum, qui in divinis plus sapere cæteris credebantur. Hi enim per nomina Deorum universam rerum naturam, juxta Theologiam naturalem, intelligebant.

CAPVT III.

De Naturæ apud Arcadas cultu sub nomine Panos.

HOc ut de Græcis ac Romanis etiam manifestius fiat, ab Ægyptiis transeo ad has gentes. Ordiar verò à Pane, Numine Arcadum; quia hi Græcorum vetustissimi habebantur, & Pan vetustissimum eorum Numen. Hoc clarè ait Dionysius Halic. lib. I Antiquit. Ἀρκάδες θεῶν ἀρχαιότατον εἶναι καὶ τιμιώτατον τὸν Πᾶνα. *Arcadibus Deorum antiquissimum*, *& præstantissimum Pana*. At quid aliud Deus Πὰν, quam τὸ Πᾶν, hoc est, *Omne sive Vniversum*? *Cornutus sive Phurnutus*: Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸν Πᾶνα, ἐπειδὴ τοῦ παντός ὁ αὐτός ἐστι. *Talem & esse Pana*: *siquidem idem est ac Vniversum*. Itaque & Scholiastes Theocriti in Idyll. A arbitratur verba poëtæ sic posse exponi, ὦ τὸ πᾶν σὺ ὦ πάν[1]. Sed quo poëtam fortasse id voluisse conjectat argutius est, quàm verius. Interim non dubium, quin ea nominis sit ratio. Nec est, quod dixeris, accentu ista distingui. Nam ex antiquis Græcorum tum lapidibus, tum nummis satis paret, non solere olim accentiunculas adscribi. Quemadmodum pluribus ostendi lib. II de Arte Grammatica, cap. VIII. Atque ut constaret, veteres in pronunciando saltem accentu alio universi nomen, alio Dei extulisse, non magnopere id nobis adversaretur; quia certissimum est, religionis gentilis auctores, vel doctores, subinde solere nomina Deorum aliquantum ab origine sua inflectere: quomodo Iuno iis Ἥρα potiùs, quam ἀὴρ, Ῥέα quam ἔρα. Uti hic literarum trajectione distinxere Deam, & naturam; ita potuerint ista accentu separare, ne ad mysterium illud penetraret vulgus, sub ejusmodi nomine rerum coli naturam. Neque enim vulgo, sed sapientibus, Pan credebatur Vniversitas, sive Mundus, atque ut unus, ita & Deus credebatur unus. Hinc Macrobius lib. I Saturnal. cap. XVII: Ἓν τὸ πᾶν[2] *Sapientum principes prodiderunt*. Neque huic de mundi numinis unitate obstat, quòd numina tot statuerent. Nam ibidem legas, *unus Dei effectus varios pro variis esse censendos numinibus*. Mallem tamen *censeri*, quàm *censendos* dixisset.

Dixeris Macrobio Pana esse Solem: eoque non posse Panos nomine omnem Naturam intelligi.

Seldenus de Pane lib. II. & III, p. 20, 433, 439.

[1] *O universum, tu Pan.*

[2] *unum universum.*

telligi. Sed qui sic argumentantur, non videntur cogitare, vetustissimam hanc fuisse opinionem, à spiritu divino regi hunc mundum: in mundo autem uti sublimius nihil, ita nihil quoque præstantius esse æthere: in æthere nihil esse pulcrius vel utilius Sole. atque ut unus est mundus, in eo æther unus, in hoc Sol unus: ita unum credidisse numen, quod nunc nomine generali Naturæ, nunc particulari Ætheris, vel etiam Solis appellatione censeretur. Unde & quadam ratione idem sunt Saturnus, Iupiter, Apollo, ut inferius ostendam. Ut ergo Natura, & Sol, idem; ita Pan idem, ac Sol: quia Soli, in omnem naturam imperium tribuerent. Hoc pacto Pani dominatum in totam naturam assignat ipse ille, quem nobis objectant, Macrobius lib. 1 Sat. cap. XXI: *Hunc* (Pana) *Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον: non silvarum Dominum, sed universæ substantiæ dominatorem significari volentes.* Ac apertius idem ostendit Iunius Philargyrius Ecl. II, ubi *Pan* dicitur *Natura omnium rerum.* Deinde subdit: *Per cornu*[1] *Solem significat, & Lunam; per fistulam, septem planetas stellas; per pellem maculosam, cæli sidera; per cannam, ventos; per ungulas caprinas, soliditatem terræ. Villosus est, quia vestitis gaudet terra.* Ex quibus simul intelligere est, cur Pan fingatur *semicaper*, ut dicitur Ovidio XIV Met. αἰγοπρόσωπος καὶ τραγοσκελής, *vultu caprino, & hirci cruribus*, quomodo à pictoribus & statuariis pingi & sculpi solere, ait Herodotus in secundo.

[1] leg. cornua.

Etiam hæc confirmare est ex eo, quòd cùm triplex esset Athenis certamen, quorum in unoquoque ἐκ διαδοχῆς[2] alter alteri lampada traderet, etsi singula proprio essent numini dicata, illud in Piræeo, Minervæ; illud in Ceramico, Vulcano; Prometheo illud in Academia: universa tamen referrentur ad honorem Panos, nempe velut numinis universa numina complexi. Hujus ritus prora & puppis nobis est Libanius declamatione quartadecimâ: ubi legas: Μέχρις ἂν θεραπεύηται Παναθηναίοις μὲν Ἀθηνᾶ, μυστηρίοις δὲ Δημήτηρ, τῇ λαμπάδι δὲ ὁ Πάν· *quamdiu coletur Panathenæis Minerva, mysteriis Ceres, lampadis certamine Pan.*

[2] succedendo.

Quia verò Pan est vel Natura, vel numen Naturæ, eo à Pane esse dicebantur subiti exercitus totius terrores, quorum caussa nesciretur, & tanti tamen, ut etiam Dìs geniti se in fugam conjicerent. Unde Pindarus Nem. Od. IX: — Ἐν γὰρ

Δαιμονίοισι φόβοις
Φεύγοντι καὶ παῖδες θεῶν.

Nam dæmoniaco in terrore etiam Deorum filii fugam dant.

Δαιμονίους verò vocat, quia à Deo immissi. De hujusmodi terroribus sic Cornutus: *Sunt Panici quidam terrores repentini, & sine ratione. Sic & pecudes, ac greges terrentur à strepitu quodam, quem percipiunt ex sylvis, antris, aut aliis sinuosis locis.* Videtur & eo referendum hoc Euripidis, vel alterius, in Rheso:

Ἀλλ' ἢ κρονίου Πανὸς τρομερᾷ μάστιγι φοβῇ.

Alioqui prisci Panis tremulo flagello cædendus.

Videas verò & Poliænum terroris illius, qui occulta vi totum occupat exercitum, caussam ad Pana referre. Narrat ille lib. 1 Strategem. ut cum Baccho adversus Indos exercitum ducenti nunciaretur, innumeras hostium catervas exadversum castra metari, ingens eum metus invaserit: Pan verò auctor fuerit, ut exercitus Bacchi de nocte magnum & absonum tolleret clamorem: eo petras, & nemora ita resonuisse, ut longè major, quam foret Bacchi exercitus videretur. Tum hostes fugâ perculsos se in fugam conjecisse. Atque idem narrat Theon Arati interpres. Vide & si voles de hisce terroribus Politianum Miscell. cap. XXVIII.

Nec semper tamen Panos nomine intelligi debet ipsa rerum natura, quam in scholis vocant *naturam naturatam*: sed & spiritus ille mundi hujus effector, & conservator, quem eædem nuncupant *naturam naturantem.* Ut apud Plutarchum in libro de Oraculorum defectu, in iis quæ de magni Panos morte traduntur. Ubi Pan ὁ λόγος, δι' οὗ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς οὗ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε. *Verbum per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, quod factum est*: ut loquitur B. Ioannes initio Euangelii sui[3]. Tempus quidem narrationis istius satis convenit tempori, quo conditor ille mortuus est pro omnium peccatis. Imò juxta sanctissimos quosdam viros acciderit postridie passionis Dominicæ uti in primum Fastorum Ovidii Marsus annotavit. Porro ille multorum cum admiratione gemitus, quem navigantes audiere, ubi Thamus ad Palades, uti à spiritu jussus erat, inclamasset, magnum Pana mortuum esse: à malignis mihi spiritibus editus videtur: qui doluere semen illud mulieris, in paradiso promissum, morte suâ contrivisse caput serpentis. Nec enim de morte τοῦ λόγου doluissent, sed exultassent potius, nisi morte suâ de morte, & mortis auctore, antiquo illo dracone triumphasset. Quare conjuncta erant mors Christi κυρίως sic dicta, & mors diaboli, sic κατὰ μεταφορὰν vocata. Atque hoc aliquos impulit, ut mortem magni Panos intelligere malint de morte diaboli, hoc est deleta ejus potestate per Christi mortem. Mihi satis est, quod fateantur, non fabulam, sed historiam esse, quam narrat Plutarchus, atque ad redemtionem generis humani per Christum pertinere. Nec video, cur non ut Iovis nomine etiam Deus summus intelligitur, quemadmodum ex Aratæo loco à B. Paulo in Actis adducto cognoscimus: ita magnus Pan dici potuerit ὁ λόγος, quippe unus omnia; ut per quem omnia facta sint, & qui mortuus sit pro omnium peccatis, creator unicus, redemtor, & sanctificator noster. Quæ non ita capi volo, quasi Arcades cognorint verbum Dei; sed quia aliis Pan Natura universa intelligeretur; aliis Spiritus naturæ hujus opifex, & gubernator. Nec sanè quòd post passionem oracula cessarint in gentibus (cujus rei rationem tam anxiè Plu-

[3] v. 3.

tarchus singulari requirit libello) ab alia esse caussâ censendum, quam quod Lux illa venisset in mundum, verboque ac Spiritu illuminaret omnes terras, & tenebrarum principem ejiceret foras. De magno Pane satis.

CAPUT IV.

De naturæ universæ cultu apud Romanos, & Græcos, sub nominibus Iovis, Apollinis, Iani, Saturni, nec non Minervæ.

PRæterea naturæ cultus nomine Iovis intelligitur, ut Græcis, sic Romanis. Vulgo quidem constat, cælum, hoc est, æthera, vel etiam aëra, eo vocabulo signari. Sed insuper & terram, & aquam, & quidquid videmus, Iovem esse, prudentium opinio fuit: Itaque Veteres Grammatici putarunt, Iovem esse à juvando: in quo etsi valde eos ratio fugit, tamen naturam Numinis declararunt. Quatenus verò natura, vel Deus, mala immitteret, non *Iovis*, sed *Vejovis*, dicebatur. De cujus vocabuli origine Agellius lib. v, cap. xii. Nec, quominùs Vejovem credamus vim naturæ maleficam, obstat illud quòd ibidem legas, Vejovem esse Apollinem; atque hoc inde cognosci, quia simulacrum ejus, quod inter arcem, & Capitolium erat, sagittas teneret, velut paratas ad nocendum. Nec enim per Apollinem solus semper Sol intelligitur, sed quandoque etiam totus mundus. Nempe quia natura nihil æthere, vel æther Sole, excellentiùs habet; eo, qui unum duntaxat esse numen putarent, per ætheris, ac Solis, numen, Naturæ numen intelligebant; ex nobilissima parte totum capientes; ut caput, vel mortale pectus, pro homine dicimus. Præterea spectare jubebant in Sole non spatium, quod occupet; quod solum si attendas, fuerit Sol exigua naturæ portio; sed quatenus lumine, ac calore, permeat universum. Quomodo Soli inest vis totius naturæ moderatrix. Atque hac spectabant Græciæ Theologi; ut ostendit hæc brevissima eorum precatio à Macrobio adducta lib. i Sat. cap. xxiii: Ἥλιε παντοκράτωρ, κόσμου πνεῦμα, κόσμου δύναμις, κόσμου φῶς. *Sol omnium moderator, mundi spiritus, mundi potestas, mundi lux.* Atque idem Solem Orpheo esse omnia, his ejus versibus ostendit:

Κέκλυθι τηλεπόρου δίνης ἑλικαύγεα κύκλον,
Οὐρανίαις στροφάλιγξι περίδρομον αἰὲν ἑλίσσων·
Ἀγλαὲ Ζεῦ Διόνυσε, πάτερ πόντου, πάτερ αἴης,
Ἥλιε παγγενέτορ, πανάιολε, χρυσοφεγγές.

Audiveris, vasti ætheris rotundum splendidumque circulum
Cælestibus vertiginibus ambitum hunc semper versans:
Inclyte Iupiter Dionyse, pater maris, pater terræ,
Sol omnium genitor, omnivarie, aurô radians.

Hinc factum olim, ut veteres non semper consentirent, utrum numen aliquod designarit naturam, an partem æthercam. Ita (ut Augustinus ait lib. vii de Civ. Dei, cap. xxviii) *Ianum alii cælum, alii dixerunt esse mundum.* Quæ ex dictis facilè conciliantur.

Ianus quoque etsi Solem designet, ut lib. ii vidimus, tamen pro tota etiam natura sumitur: eaque tum rudi, & indigesta, quam chaos dixere: tum etiam suam jam formam, & ordinem, sortita. Priori modo considerat Ovidius, i Fast. ubi Ianus de se ait:

Me chaos antiqui (nam sum res prisca) vocabant.

Posteriori autem, cum paullo pòst subdit:

Quicquid ubique vides, cælum, mare, nubila, terras,
Omnia sunt nostra clausa, patentque, manu.
Me penes est unum vasti custodia mundi.

Cum Iano antiquissimi Romani Saturnum coluere. Per quem item eos uti & Græcos naturam rerum universam intellexisse, testis nobis Dionysius Halicarnassensis lib. i. Antiquitatum. Nec per universitatem intelligi corpora ipsa in oculos incurrentia; sed quiddam, quod nemo oculis corporis, paucissimi autem animive acie, utcumque perspiciunt, vel ipso *Saturni* nomine edocemur: siquidem ut nobis quoque videtur, appellatio hæc est ab eo, quod lateat, & occultetur. Quippe Saturni vox est à Thuscis: Thuscorum verò lingua ab Oriente: à סתר *satar*, latere, à סותרו *sotérve*, dominator, quia protector lateat in occulto. Saturnus igitur est *Deus Latius*. Ita enim Latinis dicebatur. Uti uxor Saturni in pontificalibus libris *Latia Saturni* nuncupatur. Ipsaque terra, ut *Saturnia* appellatione Tuscâ, ita Latina *Latium* vocabatur. A latendo porrò nomen accepit Saturnus, quia etsi elementa mundi [1] videmus, naturam tamen, hoc est vim eorum, & virtutem, quæ agitat hanc naturæ molem, non videmus; sed ex effectis tantùm cognoscimus: nempe ex mutationibus, quas Tempus producit. Unde & idem Saturno ob longi temporis periodum, dicarunt planetarum summum; ut qui solus ex iis absolvit cursum triginta annorum spatio; quantum unius est generationis. Et aptè etiam Temporis Deo convenit Saturni, sive Latii appellatio, quia & illud latet: fugit enim, nec conspicitur. Nomen itidem quadrat Κρόνου. quod nihil aliud est quam χρόνος [2]. Nam Saturnus temporis Deus: ut indicat Cicero lib. ii de Nat. Deor. & Macrobius lib. i Saturnal. Plutarchus quoque de Iside & Osiride: Ἕλληνες Κρόνον ἀλληγοροῦσι τὸν χρόνον. *Græci Saturnum ajunt allegoricè signare Tempus.* Et firmat hanc opinionem, quod veteres, cum xvi duntaxat literas haberent, sine spiritu scripsere ΚΡΟΝΟΣ: pro quo postea spiritum addentes ΚΗΡΟΝΟΣ maluere: tandem verò, literarum compendio studentes, ΧΡΟΝΟΣ: qua de re diximus in primo de arte Grammatica, cum alibi, tum cap. xv. Nec in eo aliqua est pugna, quod Saturnum nunc vim universæ naturæ, nunc durationem sive tempus dicimus designare. Siquidem inter existen-

[1] inde dictus Græcis πᾶν, complexum, universum.

[2] tempus.

existentiam & durationem rei tanta est conjunctio, ut una sine altera esse non possit. Ut tantumdem sit rogare, quandiu quid exstiterit, & quandiu durarit. Nec Deus, quia contradictionem implicat, facere possit, ut res aliquandiu existat, nec tandiu duret: uti nec possit durationem dare vel momentaneam sine ejus existentia. Sed duratio quidem momentanea impropriè duratio vocatur: propriè autem sic dicitur existentiæ continuatio & mora. Quare existentia, & duratio, solùm differunt ratione. Existentia dicitur quatenus res est extra caussas suas, sive quatenus actu est in rebus. Duratio vocatur, quatenus attenditur existentiæ extensio, & ut sic dicam, permanentia. Vbi propriè attenditur longum, & breve, item infinitum, & finitum, pro quibus duobus triplex est durationis mensura: una rei utrimque infinitæ, ut Dei: altera rei utrimque finitæ, ut equi: tertia rei ex parte priori finitæ, ex posteriori parte infinitæ, ut angeli, & animi humani. Prima dicitur Æternitas, altera Tempus, tertia Scholasticis vocatur Ævum, sed vocabulo, ut Thomas etiam Aquinas observavit, parum convenienti. Nam ab *αἰὼν* sive Æolico *αἰϝὼν*, est *ævum*, unde veteribus *ævitas*, & *æviternus*, pro quibus *κατὰ σύγκοπλω* dicitur *ætas*, & *æternus*. Ex his satis liquet, qua ratione utrumque veteres statuerint, naturam omnia generare & corrumpere; & omnia tempore produci, ac consumi: non quasi tempus per se caussa sit generationis, vel interitus, sed quia quæcunque sunt in tempore, ea tempore mutentur. Qua de re vide Simplicium, & interpretum alios, ad Aristotelis φυσ. ἀκρ. lib. IV, cap. XII [1] commate CXVII.

[1] al. 19.

Ut igitur universa de Saturno gentium Theologia meliùs intelligatur, utile est distinguere, quæ de eo dicantur, quatenus naturæ vim in se attendimus: quæ item, quatenus spectamus virtutis ejus effectus, qui tempori tribuuntur ex accidenti. Quatenus significat totius naturæ vim, & virtutem, filius dicitur Οὐρανοῦ, sive Cæli: qui Vranus in Africa etiam colebatur. Cælus verò, sive Vranus non æther hic intelligendus, qui usitatius dicitur Iupiter, Saturni filius; sed Deus summus, qui in cælis habitat: ut in Scripturis etiam videmus Cæli nomine intelligi primò quidem thronum Dei, ex consequenti autem Deum supremum, sive Deum Israelis. Ut cum Christus Matth. XXI, quærit, utrum baptismus Ioannis ex cælo esset, an ab hominibus. Hoc pacto igitur Saturnus dicitur Οὐρανίων, quasi *Vranides*, sive uni cælesti throno, hoc est, Deo summo originem suam debens. Idem dilucet ex liberis ei tributis, qui nihil aliud sunt, quàm nobilissimæ mundi partes, cælum cum elementis quatuor. Nam ex Ope (est ea principium naturæ corporeæ passivum, uti Saturnus, activum) generasse dicitur filios tres, Iovem, Neptunum, Plutonem: filias totidem, Iunonem, Vestam, Cererem. At Iupiter est æther, unde loquendi genus *sub Iove frigido*, & *sub dio*. Summo autem Deorum, tribuêre nomen veri Dei. Nomen enim est *Iovis*, quod factum putatur ex nomine Dei tetragrammato, sive id *Iehova*, sive aliter debet efferri: de quo postea. Iuno est aer, quæ Græcè ἤρα, κτ̓ μετάθεσιν [1] ab ἀὴρ [2]. Neptunus est aqua: ἀπὸ τοῦ νίπτεσθαι, quod est *lavare*. Est enim elementum huic rei proprium. Unde & Germanis aqua *wasser*, lavare *wassen*, quasi dicas *aquari*. Pluto est interior terra, quæ metalla gignit, unde Πλούτων Græcis, Latinis *Dis* vocatur; nempe ab auro cæterisque divitiis, quæ terra effodiuntur. *Ceres* est terra, quæ vim habet producendi fruges, nempe à *geres*, quod Mosi est *spica virens*. Vesta est ignis, non ille, qui juxta Peripateticos complures Lunæ proximus, sed qui in terris; à Græco ἑστία, id est, focus. Atque hi Saturno geniti, ipsi alios deinde liberos procreasse dicuntur; quæ partes sunt partium, vel naturæ affectiones. Hac de Θεογονίᾳ [3], quæ tota penè non aliud quam naturæ mysteria includit, vide Hesiodum in opere, quod ab hoc argumento inscripsit. Quamquam Pausanias in Arcadicis neget, Θεογονίαν sibi genuinam videri. Atque idem in Bæoticis referat, Bæotos, circa Heliconem degentes, dicere, nihil esse Hesiodi præter Ἔργα καὶ Ἡμέρας [4], imò & invocationem Musarum, quam initio Ἔργων legimus, alterius esse, verumque esse initium, ubi de contentione incipit. Addit quoque, juxta fontem sibi à Bæotis monstratam esse tabulam, sed multum vetustate vitiatam, in qua perscripta essent Ἔργα. Sed utcunque hæc de auctore Θεογονίας scrupulum possint injicere: illud tamen extra controversiam manet, auctorem ejus esse antiquissimum. Præterea pro Hesiodo est, quod Pausanias agnoscit, ab aliis genuinum credi Hesiodi opus. Denique multum Pausaniæ opinioni obstat Herodoti auctoritas, scriptorum, qui prosâ hodiéque exstant, omnium antiquissimi. Is disertim in Euterpe ait, Homerum, & Hesiodum primos Θεογονίαν induxisse, ac tribuisse Diis varias appellationes, honores, artificia: nec putare se, eos ante sua tempora fuisse annis amplius quadringentis.

[1] transpositis literis.
[2] aer.
[3] Ortu Deorum.
[4] Opera, & Dies.

Posterior modus considerandi Saturnum erat, quatenus est Tempus, temporumque conversio. Cic. II de Nat. Deor. *Saturnum eum esse voluerunt, qui cursum & conversionem spatiorum ac temporum contineret.* Conversio ea temporum est à conversione sive cæli solius circa terram, sive cæli, terræque. Nam Terram XXIV horarum spatio circumvolvi, opinio veterum erat multorum: uti Pythagoræ, Aristarchi Samii, Philolai, Hicetæ, Seleuci, Cleanthis Samii, Leucippi, Heraclidæ, Ecphanti, Platonis etiam jam senis, imò sesquiseculo ante Pythagoram, Numæ Pompilii, qui Plutarcho teste, eò Vestæ templum fecit rotundum, inque eo ignem æternum jussit asservari, ut rotunditate templi rotunditatem mundi repræsentaret, & asservatione ignis æterni in medio,

solem in medio mundi constitutum, cujus sacer ignis ille esset symbolum. Ac fortasse etiam ad hanc terræ & siderum conversionem circa Solem respexerint nonnulli, cum Saturnum, hoc est Tempus, non Cæli, sed Terræ etiam filium dicerent. Utcumque est, à cælesti saltem conversione est distinctio veris, æstatis, autumni, hyemis: à quibus rerum omnium in terris, & aquis generatio, ac corruptio. Unde Saturnus liberos dicitur absumere. Nec omnes, sed mares, quia solum absumit formas rerum. At parcit feminis, quia materies rerum manet. Et ita deglutit mares, ut evomat; quippe veteres formas absumit, & novas reddit. Singularia interimit, species manent. Pro æthere, natura, & calore ζωοποιῷ species rerum conservante, quæ Iovis nomine intelliguntur, deglutivisse dicitur lapidem: quia res singulares rudi, & informi lapidi comparari merentur, quando quod aëreum, & igneum est, inde excessit, ac solum quod aqueum & terreum remansit. Vt fieri necesse est, resoluto calore nativo, sive à frigore, sive à calore externo.

Quatuor numina, quæ proximè memoravimus, mascula fuerunt. At etiam muliebre est numen quod eodem pertineret. Id est Minerva, per quam intellexere mentem divinam sese extendentem per naturam universam; ut est apud Athenagoram in Apologia [a].

[a] pag. 109, edit. H. St.

CAPVT V.

De Stoicorum sententia, qui ex mente divina, & corpore mundano, constare numen dicebant; ac pro variis mundi partibus, variis etiam nominibus appellari. Verum Platonicos in eo discrepasse, cùm viderent mundi compagem, non esse Dei partem, sed quasi domicilium.

QUæ hactenus partim de Orientis, & Ægypti populis; partim de Græcis, & Romanis, diximus, non obscurè ostendunt sub variis Deorum nominibus cultam ab iis esse rerum naturam. Longéque hæc planiora fient, si eadem illustremus Stoicorum placitis; quibus natura est ingens animal, utroque sexu præditum. Prius igitur docebo, Stoicis hunc mundum, sive rerum Naturam esse animal divinum, constans mente divina, & corpore mundano: cujus singulæ etiam partes Dii vel Dei membra forent, quia divina illa mens partes singulas permearet. Deinde monstrabo, quomodo in hac rerum natura attenderint omnium generationem & corruptionem: cujusmodi conversio esse nequit, nisi insit ei principium activum, & passivum: ratione verò principii activi naturam considerabant ut marem; ratione passivi, ut feminam. Cùm verò dicerent, mundum esse magnum ac divinum animal, unum quidem numen agnoscebant: sed non fit ut impugnarent vulgi πολυθεότητα [b]. Solùm hoc intererant, quòd vulgus cœtum crederet Deorum, Stoici autem, quos vulgus pro diis haberet diversis, statueret esse Dei, sive animæ mundanæ sectiones mundano corpori permixtas, ac pro corporibus diversis, etsi, unum nomen foret, diversa tamen nomina sortiri. Itaque animas etiam humanas, non pecudum modò, putabant esse illius animæ particulas. In hac sententia etiam Virgilius erat. Nam IV Georg. cum de spiritu hoc mundum alente, & magno se corpore miscente, quædam dixisset, deinceps ea diducit his verbis:

[b] Deorum multitudinem.

— Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cælumque profundum,
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenueis nascentem arcessere vitas.

Servium etiam hic audiamus: *Quatuor sunt elementa, terra, aqua, aër, æther. Et Deus. Præter hæc nihil est aliud. Deus est spiritus divinus, qui per quatuor infusus elementa gignit universa. Igitur si de elementis, & Deo, nascuntur omnia, unam originem habent: & par est natura omnium. Ab elementis habemus corpus: à Deo animum. Ideo, quod est in corpore, terra, humor, anhelitus, calor, videtur, sicut etiam elementa: animus invisibilis est, sicut etiam Deus. Illa præterea irrationabilia sunt, sicut corpus. Contrà Deus habet consilium: sic etiam animus. Deinde elementa mutantur, quod est eorum proprium* (ita cod. vet.) *sicut etiam corpus. Contrà Deum non perire manifestum est. Ergo nec animus perit, qui inde originem ducit. Nam pars semper sequitur genus.* Idem VI Æneid. versus istos:

Igneus est ollis vigor, & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant:

hoc pacto interpretatur: *De quatuor elementis, & Deo, in tantum in omnibus viget pars divinitatis, in quantum finit corporis qualitas. Animus idem est, sed uti viribus suis non potest, propter corporis conjunctionem.* Unde liquet, ut omnia, in rerum natura putarint divinam habere animam, nec tamen ubique eam æquè se exserere; idque propterea, quia non pariter omnia sint idonea actûs instrumenta. Hoc putabant colligi etiam posse ex animantibus. Nam etsi animal omne præditum sit animâ sensitivâ, non quævis tamen partes corporis animati sentiunt. Nec enim de ossibus id dicere possumus; ut de unguibus, & capillis taceam. Similiter igitur in magno illo animali, quod mundum dicebant, multa non sentire, etsi partes ejus forent: idque non ob animæ mundanæ, sed mundani corporis defectum; quia unum quodque recipitur non pro sua, sed pro recipientis natura. Stoici igitur in eo quidem conveniunt cum Platonicis, quòd unum statuant numen principale. Sed differunt, quòd his judicantibus Deum incorporeum: illi eum corporeum dicant. Nam è duobus ajunt componi; è spiritu, qui est mundi anima, & mundo, qui spiritus illius est corpus: haut aliter, ac nos, ex anima, & corpore constamus. Unde Seneca, non in iis quidem, quæ exstant, sed apud B. Augusti-

num

num lib. VI, de Civitat. Dei, cap. x. *Ego feram, aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem: quorum alter Deum sine corpore facit, alter sine animo?*

Quod de Stratone hic Seneca scribit: idem & de eo Cicero tradidit in primo de Natura Deorum: *Nec audiendus ejus* (Theophrasti) *auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quæ caussas gignendi, augendi, minuendive habeat: sed careat omni sensu, & figurâ.* Item Lactantius lib. de Ira, cap. x: *Naturam ait Strato habere in se vim gignendi & minuendi: sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram: ut intelligamus omnia, quasi suâ sponte esse generata, nullo artifice, nec auctore.* Eamque Manilius sic expressit lib. I.

Aut neque Terra Patrem novit, nec Flamma, nec Aër,
Aut Humor; faciuntque Deum per quatuor artus,
Et mundi struxere globum, prohibentque requiri
Vltra se quicquam.

Sed hanc qui sententiam tuerentur, verbo Deum fatebantur, re negabant. Quale enim hoc numen, quod ne sensu quidem, nedum ratione polleat? Quanto igitur tolerabilius Seneca, qui licet & ipse cum Stratone, elementa inter se sociata, pro Deo haberet, mentem tamen elementorum præsidem ac gubernatricem agnosceret. Nec tamen Stoici omnes eodem modo semper loquuntur. Est, cùm propriè, accuratéque; est, cùm crassiùs, ac populari loquantur ratione. Cùm propriè loqui volunt, secernunt Deum à mundo, ut opificem ab opere, & incorruptibilem, atque ingenitum, à genito, & corruptibili. Nam Deus Stoicis, ut Diogenes ait in Zenone, ἄφθαρτός ἐστι, καὶ ἀγέννητος, δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως: *incorruptibilis est, ingenitus, atque opifex constitutionis mundanæ*; Atque aliquammulto pòst: Τὰ δὲ μέρη τοῦ κόσμου φθαρτά· οὗ δὲ τὰ μέρη φθαρτά ἐστι, καὶ τὸ ὅλον. *Partes mundi corruptibiles sunt: cujus verò partes corruptibiles, totum similiter affectum.*

Luculentiùs hoc discrimen elucebit, si sciamus, Deum propriè Stoicis esse corpus spirituale, ac igneum, sed purissimi ardoris, intelligens, mundi ex materia coæterna effectivum, eum continens, perque illum ubique vitalem ex se calorem diffundens, quo omnia foventur ac moventur: ita verò eum sibi jungens, ut mundus sit animatus, ac unus cum spiritu illo Deus: ubi verò post longas temporis revolutiones conflagratione mundus interierit, eidem superstes, atque ex priori materia, igni purgata, novum reddens, & ita æternum, nunc mundum à se effectum animans, & gubernans, nunc post eundem ab igni destructum, aliquo interposito intervallo, novum condens. Quibus verbis partim complexi sumus naturam Dei Stoici, partim ejus effectus. Vtraque veterum auctoritate firmabimus.

Ac primò quidem dicebamus, Deum Stoicis esse corpus. Objiciat aliquis illud Senecæ Consolat. ad Helvid. cap. VIII: *Quisquis formator Vniversi fuit, sive ille Deus est potens omnium, sive incorporalis Ratio ingentium operum artifex, sive divinus Spiritus per omnia intensus.* Sed enim ex Stoicorum quidem mente dicit, esse Spiritum per omnia intensum: ex Platonicorum verò sententia de incorporali ratione. Atque hoc satis indicant verba Senecæ, quæ ex B. Augustino superiùs adduximus. Nempe Stoicis, ut ait Laërtius, idem sunt σῶμα, καὶ οὐσία [1]. Ac adversus hanc opinionem Eusebio teste, librum scripsit Numenius, quem sic inscripsit, Ὅτι οὐκ ἂν εἴη σῶμα τὸ ὄν, κατὰ τοὺς Στωικούς. *Quod non sit corpus, quicquid est, ut Stoici censent.* Et Stoicos hac parte secutus Tertullianus, cui lib. adversus Hermogenem, *substantia est corpus rei cujusque.* Idem de carne Christi. *Omne quod est Corpus est sui generis: nihil est incorporale nisi quod non est.*

Addebamus, esse corpus spirituale, ac igneum. Vnde Posidonius apud Stobæum, Θεός ἐστι πνεῦμα νοερὸν, καὶ πυρῶδες, οὐκ ἔχον μορφὴν, μεταβάλλεται δὲ εἰς ἃ βούλεται καὶ συνεξομοιούμενον πᾶσιν. *Deus est spiritus intelligens, & igneus, formam ipse non habens, sed in omnes se convertens, sibique omnia assimilans.* Et ante eum Zeno apud Laërtium: Θεὸν εἶναι πνεῦμα, διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου. *Deum esse spiritum, permeantem per totum mundum.* Apud Athenagoram quoque legas, Ζεὺς ἡ ζέουσα οὐσία, κατὰ τοὺς Στωικούς. *Zeus* (Iupiter) *fervens substantia, secundum Stoicos.*

Nec pugnare putabant, si corpus, & spiritum, dicerent, quia spiritus iis, ut Tertullianum paullò antè loquentem audivimus, *corpus est sui generis.* Corporis enim species, spiritus. Vnde Laërtius in Zen. Ψυχὴν πνεῦμα εἶναι· διὸ καὶ σῶμα εἶναι. *Animam spiritum, eóque & corpus esse.* Nempe σῶμα ἀερωδέστερον, καὶ λεπτομερέστερον, *corpus rarius, & tenuiorum partium*: ut Chrysippus ait apud Plutarch. de Pugn. Adeò ut, (quemadmodum idem Tertullianus lib. de anima cap. IX, ex sua non minùs, quàm Stoicorum mente loquitur) *præ ipsa tenuitate de fide corporalitatis periclitetur.* Qui & mox Mosen sic interpretatur: *Recogita*, inquit, *cùm Deus sufflasset in faciem hominis flatum vitæ, totum utique per faciem statim flatum illum in interiora transmissum simulque divinâ adspiratione densatum, omni intus lineâ expressum esse. Inde igitur & corpulentia animæ ex densatione solidata est, & effigies expressione formata.* Quasi dicat, animam naturâ suâ esse corpus fluidum, & formæ incertæ: sed frigore corporis densari, & inde etiam effigiari. Quam ejus sententiam Augustinus, & Patrum alii iure passim impugnant.

Dicebamus præterea, Stoicis Deum esse spiritum intelligentiâ præditum: quomodo Posidonius, ut vidimus, appellat πνεῦμα νοερόν [1]. Vnde & eum, teste Laërtio, dixere νοῦν, item λόγον: hoc est *animum, mentem, rationem.*

[1] *corpus, & substantia seu essentia.*

[1] *spiritum intelligentem.*

Quod ſubjecimus, ſpiritum hunc igneum eſſe æternum, ac mundi opificem, ex Diogene etiam Laërtio hæc cognoſcere licet. Ejus hæc ſunt in Zenone: Δοκεῖ αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον· τὸ μὲν οὖν πάσχον, εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιοῦν, τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν. τοῦτον γὰρ ὄντα ἀΐδιον διὰ πάσης αὐτῆς δημιουργεῖν ἕκαστα. *Videtur autem, illis eſſe duo principia, agens, & patiens. Ac patiens quidem eſſe qualitatis expertem ſubſtantiam, materiem: agens autem, rationem in ea, Deum. Hunc enim ſempiternum per ea creare ſingula.* De diſcrimine verò principiorum, & elementorum, poſtea ſubjungit: Διαφέρειν δέ φασιν ἀρχὰς καὶ στοιχεῖα· τὰς μὲν γὰρ ἀγεννήτους καὶ ἀφθάρτους· τὰ δὲ στοιχεῖα, κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν φθείρεσθαι. *Differre autem ajunt principia, & elementa. Nam illa quidem ingenita eſſe, & corrumpi non poſſe: elementa vero in conflagratione mundi interire.* Apud eundem legas, κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους ἀναλίσκειν, εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννᾷν. *Poſt certas annorum revolutiones, omnem mundi ſubſtantiam in ſe convertere, & rurſum ex ſe gignere.* Atque ex his ſatis liquet, eos, cùm propriè loqui vellent, Deum ab opere ſuo ſecreviſſe; illum æternum, hoc corruptibile credidiſſe.

Proximum eſt, ut doceamus, eoſdem, quando ſe populari, ſive civili Theologiæ accommodare vellent, etiam id, quod corruptibile, eſſe opus Dei ſtatuiſſe, Deum nihilominus, impropriè nempe, nomināſſe. Quomodo ſolem, lunam, ſidera, atque adeò totum mundum, Deum perhibebant. Id apertè oſtendit M. Tullius in ſecundo de Natura Deorum: *Igitur eſt mundus Deus. Atque hac mundi divinitate perſpectâ tribuenda eſt ſideribus eadem divinitas.* Ac poſt quam fusè de iſtis diſſeruit, concludit tandem docuiſſe ſe, *eſſe Deos, ſolem, & lunam, & vagas ſtellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipſum, & earum rerum vim, quæ ineſſent in omni mundo, cum magno uſu, & commoditate generis humani.*

Quærat aliquis, quâ mente, qui Deum dicerent æternum, mundum non item, mundum tamen Deum nuncuparent. Sed enim Stoici trifariam fuere uſi vocabulo *mundi*, interdum idem illis eſt mens æterna, ſive Deus: interdum verò notat compagem univerſi, opus Dei, interdum item compoſitum ex mente æterna, & compage univerſi. Quod ita eſſe, oſtendunt illa Laërtii in Zenone: Λέγουσι δὲ κόσμον τριχῶς, αὐτόν τε τὸν θεὸν, τὸν ἐκ πάσης οὐσίας ποιὸν, ὃς δὴ ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους, ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀστέρων, κόσμον εἶναι λέγουσι. Καὶ τρίτον τὸ συνεστηκὸς ἐξ αὐτῶν. *Mundum verò trifariam dicunt, Deum ipſum, quem ajunt ex omni ſubſtantia quodammodo ſe habere, qui incorruptibilis ſit, & ingenitus, opifex hujus mundi in ſe ipſum omnem ſubſtantiam conſumens, atque iterum ex ſe ipſo gignens. Corpus etiam ſtellis ornatum dicunt eſſe mundum. Tertio etiam modo mundum dicunt, quod ex utroque compoſitum.*

Quando verò mundum vocarent Deum, non mundi vocabulo utebantur pro compage ſeorſum à Deo conſideratâ; ſed vel pro ſolâ mente æternâ; vel pro compoſito ex mente divina, & compage illâ elementorum. Conſiderabant enim mundum hunc non ut ſedem, ac domicilium Dei; uti Platonici rectiùs docuerunt; ſed ut corpus, quod animet, ac informet. Nam mundus iis ζῶον, hoc eſt, *animal* vocatur; nec dicitur is ſolùm ἔμψυχος, *animatus*, ſed & λογικός, *rationalis*; teſte Laërtio. Unde & Balbo Stoico apud Ciceronem mundus ornatur elogio ſapientis, ſideráque *ſapere, & intelligere*, dicuntur. De iiſdem ita Lactantius, lib. VII, cap. III: *Interdum ſic confundunt ut ſit Deus ipſa Mens mundi, & Mundus ſit corpus Dei.* Ac mente hac Manilius quoque in I: — *Vivere mundum,*

Et rationis agi motu: cum Spiritus unus
Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem,
Omnia pervolitans, corpusque animale figuret.

Et huc inclinat etiam magnus ille Varro: de quo ita B. Auguſtinus lib. VII de Civ. Dei, cap. VI: *Varro de naturali Theologia præloquens dicit, Deum ſe arbitrari animam mundi: & hunc ipſum mundum eſſe Deum.* Quod deinde ſic illuſtrat: *Sicut hominem ſapientem, cum ſit ex animo & corpore, tamen ab animo dicimus ſapientem: ita Mundum Deum dici ab animo, cum ſit ex animo, & corpore.* Quia verò mundus eſt rotundus, eo illis & Deus rotundus: quod ridiculum videbatur aliis, qui humanam Diis formam tribuebant: ut, ex eorum ſententia haberent caput, pectus, ventrem, artus: imò & virilia, quibus mirè validus poëticus ille Iupiter. Ridebatur igitur vulgo Stoicorum Deus: quo pertinet jocus M. Varronis, de rotundo illorum Deo ſine capite, & præputio. Habes apud L. Senecam in ἀποκολοκυνθώσει [*]. Sed planè Rhenanum ratio fugit, cum Claudium Cæſarem, ſine præputio fingi putat. Nihil minùs: Claudium nec cor, nec caput habuiſſe ait; quippe qui fatuus eſſet. At illa de capite, & præputio, ſolum ſpectant Deum Stoicum. Quibus mirabantur alii, carere Deum Stoicum, cum caput ſit ſapientiæ ſedes, & virilia inſtrumentum voluptatis: Deus autem ſapientiſſimus, & vitam degat jucundiſſimam. Nec iſta Caſpar Barthius ſatis cepit lib. VI Adverſariorum, cap. VIII, ubi cenſet Stoicorum Deum dici ſine capite, quia ſecta hæc, vel pleri que ſaltem ex ea, dicerent. Deum non curare mortalia. Quod longè aliter eſt: ut tot ejuſdem Senecæ locis dilucet. Talis potiùs eſt Epicureus Deus; ut dixerat Seneca proximè ante illa de rotundo Stoicorum Deo. Quod igitur Stoici caput, & præputium, adimere Deo dicerentur, eò ſpectat, quod non, uti alii, tribuerent ei formam hominis, etſi ea mundus nihil habeat præſtantius: ſed rotundam, ob cauſſam, quam diximus.

[*] ſive ludo in obitum Claudii Cæſ.

Cùm

Cùm verò iis mundus sit Dei corpus; nihil mirum, si elementa statuerent Dei membra, imò & nos ipsos. Scio, id negare Iosephum Scaligerum ad Manilium. Sed quid apertius illis Didymi verbis apud Eusebium in xv Præparat. Euangel. Οἱ Στωικοὶ δὲ ὅλον τὸν κόσμον, σὺν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, προσαγορεύουσι Θεόν· *Stoici totum mundum, cum partibus ejus, vocant Deum.* Ac illo Senecæ epist. XCVII: *Totum hoc, quo divina & humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni.* Et epist. XCIV: *Totum hoc, quo continemur, & unum est, & Deus est: & socii ejus, & membra, sumus.* Lactantius quoque lib. VII, cap. III Stoicos refutans, ait: *Nam si hæc omnia, quæ videmus, Dei membra sunt, jam insensibilis ab his constituitur Deus.* Quod tamen Lactantii argumentum non procedit ex Stoicorum mente: qui ut corpus nostrum ab anima habet, quod sentiat, ita mundum ab anima mundi, hoc est Deo, habere illud ajebant, ut sensu, & intellectu, esset præditus. Cornutus, sive Phurnutus de Iove: Ὥσπερ δὲ ἡμεῖς ἀπὸ ψυχῆς διοικούμεθα, οὕτω καὶ ὁ κόσμος ψυχὴν ἔχει τὴν συνέχουσαν αὐτὸν, καὶ αὕτη καλεῖται Ζεύς. *Quemadmodum nos per animam sumus quod sumus: ita & mundus animam se continentem habet, & hæc vocatur Iupiter.* Sicuti nec illud Stoici agnoscerent, quod eos ait Lactantius dixisse, Deum sine Mundo nihil posse. Nam de materie quidem id fatebantur, de mundo non item. Hæc Lactantius ibidem verbis istis confudit: *Stoici naturam in duas dividunt partes, unam quæ efficiat, alteram quæ se ad faciendum tractabilem præstet. In illa prima, esse vim faciendi; in hac, materiem: nec alterum sine altero esse posse. Ita isti uno nomine res diversissimas comprehenderunt, Deum, & Mundum, artificem, & opus. dicuntque alterum sine altero nihil posse, tanquam naturâ sit Deus mundo permistus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipsa Mens mundi, & Mundus sit corpus Dei.* Hic Stoici dicerent, posse Deum esse sine mundo. Nam eum (ut Seneca ait epist. IX) *acquiescere sibi, resoluto mundo.* Sanè, ut est apud Minutium Felicem: *Stoicis constans opinio est, quod, consumto humore, mundus hic omnis ignescat.* Pluribus idem apud Ciceronem, Laërtium, Stobæum, & alios, legas. Summa eò redit, mundum hunc non esse æternum; multis tamen seculorum revolutionibus durare. Spatium id vocant annum magnum, vel mundanum. Ejus anni hyeme, ajunt perire cataclysmo, sive diluvio. Ejusdem æstate, perire ecpyrosi, sive incendio. Tum omnia resolvi in materiam primævam, sole etiam, lunâ, ac sideribus abolitis: Deumque esse sine mundo, sibique sic acquiescere, usque dum iterum mundum faciat ex superstite materia, eumque ambiat, permeet, gubernet, uti prius. Satis ex his liquet, Stoicos distinxisse inter πνεῦμα illud νοερὸν, quod per se & naturâ suâ Deus, & mundum, qui Deus esset participatione, quatenus mens divina sese mundo inserit eumque animat & informat, uti anima hominem. Etsi autem facilè credidero hanc mundi, ut sic dicam, animationem statuisse, ne illos, quos vulgo Deos putarent, negare viderentur: tamen quiddam quoque erat, quod verisimilem iis hanc redderet opinionem. Nam nihil in mundo videbant præstantius homine: nihil in homine præstantius anima: quam credebant esse spiritum igneum, spiritum quidem propter inspirationem, & exspirationem: igneum verò propter calorem vitalem. Morientes enim & spiritus, & calor, destituit. Unde colligebant, Deum quoque spiritum esse igneum: atque ab eo esse calorem vitalem, qui omnia gignat, ac foveat. Vnde M. Tullius in II de Nat. Deorum: *Caloris naturam vim in se habere vitalem per omnem mundum pertinentem.* Addit quoque, *hoc igneum tranare omnia.* Et post aliqua: *Quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu sed suâ sponte movetur, animus sit necesse est.*

Verùm objici hîc posse video, per ardorem illum intelligi non Deum, sive mentem divinam, quæ mundum gubernat: sed elementum quartum, quod nunc *æther*, nunc *ignis*, à Stoicis vocatur. Vnde eo de elemento sic ibidem Tullius: *Quartam mundi partem totam naturâ fervidam, & cæteris naturis omnibus salutarem impertire & vitalem calorem: ut in eo insit procreandi vis, & caussa gignendi.* Equidem non diffiteor, sic interdum Stoicos loqui, ut æthera Deum fateantur: atque hoc magis parebit ex iis, quæ postea dicemus: attamen hic eorum dissensus (sive aliorum ab aliis, sive etiam à se ipsis) impedire non potest quo minus verissimum sit, quod antea dicebamus, eos, qui accuratius loqui vellent, planè distinxisse inter ignem divinum, & ignem æthereum. Triplicem enim Stoici ignem statuerunt: divinum, æthereum, & sublunarem. Divinus ille est ardor purissimus, nihil habens feculentiæ; nec absumens, sed fovens & vitalis. Sublunaris, qualis in focis, & aris, planè densus, & devorans, non fovens. Æthereus, qualis Solis, Lunæ, siderum, mediæ est naturæ, divino densior, nostro rarior: interim & ipse alimenti indigus, etsi tanto minùs nostro, quanto rarior esset, & purior nostro. Non sublunarem modò, sed æthereum etiam ignem periturum, credebant Stoici: non, item divinum: hunc enim, exstincto igne æthereo, & sublunari, superesse, ac seminalem esse rationem novi mundi, quia ex rudi materie quatuor elementa, & quæ ex iis fiunt, longè artificiosius manu humanâ elaboret. Atque hoc voluere, cum dicerent, Deum esse, ut apud Plutarchum, & Stobæum, legere est, πῦρ τεχνικὸν, ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ᾽ οὓς ἕκαστα καθ᾽ εἱμαρμένην γίγνεται. *ignem artificiosum viâ vadentem in generatione mundi, continentem intra se omnes seminales rationes, juxta quas singula deinde fato fiant.* Quò respexit M. Tullius in II de Nat. Deorum,

rum, cum ait: *Zeno ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem viâ.* Et mox: *Natura non artificiosa solum, sed planè artifex ab eodem dicitur, consultrix & provida utilitatum opportunitatumque omnium.*

Quamquam verò putarent Deum toti mundo misceri, totumque hunc à divina mente animari; eoque mundum totum rectè Deum dici; imo, ut locuti, Deum esse, quicquid videremus: non tamen opinio eorum erat, omnes mundi partes æquè divinæ esse naturæ participes. Quemadmodum enim in homine ratio supremæ inest parti; ita & in magno hoc animali, quod mundum dicebant principatum, quem Græci τὸ ἡγεμονικὸν vocant, ætheris esse judicabant. Et ut in homine à capite in reliqua membra spiritus fluit, qui instrumentum est sensus & motus: ita in mundo ab æthere spiritum fluere in aëra, & terræ atque aquæ globum, & ea quæ illis continentur. Totum igitur mundum esse Deum, quia per totum se diffundit Deus: sed minùs terræ, & aquæ globum, quàm aëra; aëra, quàm æthera: quia, utcumque Deus etiam insit cloacis, ac locis sordidis, tamen longè aliter se insinuet corporibus mundis, ac puris, magis etiam naturæ suæ convenientibus; uti igni, maximè ætheri: propterea æthera plus participare divinæ naturæ: inque æthere Lunam, ut terræ propiorem, ita plus habere terrestris, atque opaci, eoque minus divinæ participare naturæ, quàm solem: hujus, ut purioris ætheris, principatum esse in visibilibus: interea solem ipsum, qui humore pascatur maris, nedum eam habere puritatem, quàm extremus cæli ambitus, qui purissimus sit ardor, quodque de Sole dici nequit, nulli sit interitui, vel corruptioni obnoxius, eoque supremus sit Deus, ut loco, ita dignitate.

Ex his conciliare est Stoicorum, sententias facie primâ pugnantes: quas proponit Cicero in primo de Natura Deorum: *Chrysippus disputavit æthera esse, eum quem homines appellant Iovem.* Ibidem antea legas: *Zeno*, inquit, *æthera Deum dicit esse.* Et mox: *Idem astris hoc tribuit.* Et postea: *Cleanthes, qui Zenonem audivit, ipsum mundum Deum dicit esse: tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum, omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum Deum indicat.* Similiter Laërtius in Zenone, his verbis: Τὸν ὅλον κόσμον ζῶον ὄντα· καὶ ἔμψυχον, καὶ λογικὸν, ἔχειν ἡγεμονικὸν μὲν τὸν αἰθέρα, καθά φησιν Ἀντίπατρος ὁ Τύριος ἐν τῷ ὀγδόῳ περὶ κόσμου. Χρύσιππος δὲ ἐν τῷ πρώτῳ περὶ προνοίας, καὶ Ποσειδώνιος ἐν τῷ περὶ θεῶν, τὸν οὐρανόν φασι τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου· Κλεάνθης δὲ, τὸν ἥλιον· ὁ μέντοι Χρύσιππος διαφορώτερον πάλιν τὸ καθαρώτερον τοῦ αἰθέρος ἐν ταὐτῷ· ὃ καὶ πρῶτον θεὸν λέγουσιν αἰσθητικῶς. *Mundum universum, qui animal est, animâque & ratione præditus, habere facultatem principalem sive imperatricem æthera: ut ait Antipater Tyrius in octavo de Mundo. Chrysippus verò in primo de Providentia, cumque eo Posidonius libro de Diis cælum dicunt mundi tenere imperium, Cleanthes Solem. Rursus Chrysippus id quod præstantius & limpidius in æthere. Quod primum Deum dicunt sensus secuti.* Cleanthis opinio placuit Plinio lib. secundo, cap. VI: *Mundi totius solem esse animum, ac planiùs mentem: hunc principale naturæ regimen, ac numen credere decet, opera ejus æstimantem.* Quid verò in hac Stoicorum opinione amplectar, quid item improbem; id melius dicam, quando inferius omnem naturæ cultum religiosum refellam.

Cæterùm omni memoria dignum: Mundum hunc, τοῦ κόσμου (ab ornatu) nomen accepisse à Pythagora. Quo de pluribus Merula, pag. 1.

CAPUT VI.

De eorundem Stoicorum opinione, qua in Natura attendebant principium & agendi, & patiendi: eoque utrumque sexum Naturæ tribuerunt.

Atque hæc de prima sententia eorum, qui naturam universam pro numine habuerunt. Venio nunc ad sectam alteram. Hanc eorum statuebamus, qui in universa rerum natura attenderunt vim activam.

Atque hæc de priori Stoici dogmatis parte, qua statuerunt, mundum esse ingens animal, constans mente divinâ, & compage mundi. Nunc ad partem venio alteram, quæ de eo est, quòd in Natura attenderent vim activam, & passivam: & propterea eam tum marem, tum feminam dixere: marem, secundùm illud, quod vim in alia exserit; feminam, quæ vim alienam recipit, & quasi fœcundatur. Præivit ad hanc opinionem Orpheus, hymno suo in Naturam. Verba sunt:

Πάντων μὲν σὺ πατὴρ, μήτηρ, τροφὸς, ἠδὲ τιθηνός.

Omnium es & pater, & mater, nutrix quoque, & altrix.

Eadem Valerii Sorani sententia fuit: qui ad tempora usque Varronis, Romanorum judicatus doctissimus. Item Varronis, qui eodem postea elogio ornatus fuit. Sorani quidem hi sunt versus:

Iupiter omnipotens regum rex ipse, deusque
Progenitor, genitrixque Deûm, Deus unus & omnes.

Varro autem eo in libro, quem de cultu Deorum scripsit, hæc sic exponit (teste Augustino lib. VII de Civit. Dei, cap. IX) *ut eum marem existimaret, qui semen emitteret; feminam quæ acciperet, Iovemque esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere & in se recipere: qua caussa*, inquit, *scripsit Soranus, Iupiter progenitor genitrixque: nec minus cum caussa unum & idem omnia esse: mundus enim unus, & in eo uno omnia sunt.*

Quia verò hoc universæ convenit naturæ, eo

eo & singulis ejus partibus, sive Diis eas partes denotantibus, tributum à Theologis fuit. Ita ut à Proclo Diadocho lib. I in Timæum Platonis proditum est, in Iove, Mercurio, Deorumque aliis, esse συμπνοίαν τῦ ἄρρενος, καὶ θήλεος, *compactum quid ex mare, & femina.* De Minerva sic antea etiam memoratus, Orpheus seu Onomacritus potiùs [1]:

[1] hymno in Minervam.

Ἄρσην μὲν καὶ θῆλυς ἔφυς, πολεμαδόκε μῆτι.

Vir genite, & mulier, genitrix prudentia belli.

Baccho quoque uterque sexus. Suidas: Ἀνδρόγυνος καὶ ὁ Διόνυσος, ὡς καὶ τὰ ἀνδρὸς ποιῶν καὶ τὰ γυναικῶν πάσχων. *Vtriusque etiam sexus est in Libero: ut qui & virilia agat, & muliebria patiatur.* Alibi [2] etiam ostendimus, Lunam à Carrenis vocatam Lunum: nempe Luna est, quatenus à Sole accipit lumen & efficaciam: Lunus, quatenus lumen & vim diffundit in inferiora.

[2] lib. 2, c. 5.

Itaque & Venus quæ præcipuè Luna, non solum femina, sed & mas habebatur. Macrobii est lib. III Sat. cap. VIII: *Philochorus in Atthide* (Atticarum rerum commentarios scripsisse, satis constat) *eandem Venerem affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cùm veste muliebri: mulieres cum virili, quòd eadem & mas æstimatur, & femina.* Narrat etiam Suidas [3], ut mulieres Romanæ aliquando pestilenti prurigine laborarint, eóque necesse eas foret radi, sic ut nullus iis foret pecten, quando capillos non haberent. Tum eas supplices oràsse Venerem, pro pristino capillorum honestamento: eo recepto, honoràsse Venerem simulachro pectinem gestante, sed barbata, quia Venus καὶ ἄρρενα, καὶ θήλεια, ἔχει ὄργανα· *& mascula & feminea habet instrumenta.* Quasi dicat, esse ἀνδρόγυνον, sive ἑρμαφρόδιτον. Sanè & Hesychii verba sunt: Ἀφρόδιτος. Θεόφραστος μὲν τὸν ἑρμαφρόδιτόν φησιν· Aphroditus. *Theophrastus ait, esse utriusque sexus participem.* Imò & Aristophanes in comœdia quadam deperdita eam Ἀφρόδιτον nuncupavit. Cujus rei auctor nobis Macrobius lib. III Saturn. cap. VIII. Quod verò de Venere barbata ajebam, id etiam firmare est ex Hesychio, apud quem vulgo quidem sic legere est: Ὁ δὲ τὰ περὶ Ἀμαθοῦντα γεγραφὼς παιάνιον ἄνδρα τὴν θεὸν ἐσχηματίσθαι ἐν Κύπρῳ λέγει. Ubi planè pro παιάνιον legendum πωγωνίαν, quod & doctissimo Joanni Croio visum video, & lætor. Sic Latinè sententia fit: *Incertus Rerum Amathuntiarum scriptor ait, Deam Venerem figuram in Cypro habere viri barbati.*

[3] in Ἀφροδίτη.

Hæc valde eo firmantur, quòd dicatur, id relatum ab Amathuntiarum rerum scriptore: & satis constet, Amathunta esse in Cypro; unde & Venus, ut Cypria, sic Amathuntia [4] vocatur: & in Cypro Venerem effictam barbatam ab aliis etiam traditum sit: ut Macrobio lib. III Sat. cap. VIII: *Signum Veneris est Cypri barbatum corpore, sed veste muliebri, cum sceptro ac statura virili, & putant eandem marem, ac feminam esse.* Atque ejus æqualis Servius in illud II Æn.

[4] Catull. carm. ad Mallium.

Descendo ac ducente Deo —

Est, inquit, *in Cypro simulachrum barbatæ Veneris.* Et in lib. IV: *Sciendum Stoicos, dicere unum esse Deum, cui nomina variantur pro actibus, & officiis. Vnde etiam duplici sexu numina esse dicuntur, ut cum in actu mares sint; feminæ cum pariendi habent naturam.*

Macrobius, & Servius, qui eâdem ætate, nempe Theodosii Magni temporibus, vixere, utrumque hunc sexum inde etiam firmant, quòd Maro dixerit [1], *Ducente Deo*, ubi Venus signatur: item, *Nec dextræ erranti Deus abfuit,* cùm vel Iuno intelligatur, vel Alecto. Item quòd Licinius Calvus, poëta egregius, ac orator, Ciceronis æqualis, (quicum etiam, quamvis iniquâ lite, de eloquentiæ principatu certavit, teste Fabio) scripserit in hunc modum:

[1] 2 Æn.

Pollentemque Deum Venerem. —

Sed utrumque hoc argumentum mihi semper infirmum visum fuit. Nam quod ad Calvi hoc, *Deûm* non incusativus numeri singuli, sed patrius est pluralivi: diciturque Venus pollens Deûm, ut Horatio potens Cypri. Verè autem pollens Deum, quia in illos, inspirando amores, quodammodo imperium exercet. Vel si id magis placet, pollens Deûm, sit pollens inter Deas, ut Maroni IV Æn.

— *Sequimur te sancte Deorum.*

Quomodo & Ennius locutus in primo Annalium. Quod verò ad Maroniana illa, de Veneris, & Iunonis, vel Alectûs numine, Græcorum more, locutus poëta, qui & τὴν θεὸν dicunt. Sed de his abunde egi etiam in primo de Analogia, cap. XI. Valentius verò illud Lævini ab eodem Macrobio adductum ibidem: *Venerem igitur almum adorans, sive femina, sive mas est, ita uti alma noctiluca.*

Quid quod & Phrygum Deus utroque sexu præditus fuit? Hesychius, & ex eo Phavorinus: Ἀδαγοὸς, θεός τις παρὰ Φρυξὶν, Ἑρμαφρόδιτος. *Adagoos, Deus quispiam apud Phryges utroque sexu præditus.* His & similibus compulsus semichristianus ille Platonicus, qui inscribitur Hermes Trismegistus, in Pœmandro idem prodidit de Mente æterna, quæ alterum Νοῦν sive Λόγον genuit. Sic enim scribit: Ὁ δὲ Νοῦς ὁ θεὸς ἀρρενόθηλυς ὢν, ζωὴ καὶ φῶς ὑπάρχων, ἀπεκύησε λόγῳ ἕτερον νοῦν δημιουργόν· *Mens etiam sive Deus, quia mas, & femina sit, vita, & lux, enixa est Verbo alteram mentem: opificem.* Imò Synesius, Episcopus Ptolemaidis, magnus, imò nimius Platonicæ philosophiæ amator, sic loqui non veretur de verò Deo Israelis. Ita enim ille hymno II:

— Σὺ δ' ἐσσὶ ῥίζα
Παρεόντων, πρότ' ἐόντων,
Μελλόντων, ἐνεόντων.
Σὺ πατὴρ, σὺ δ' ἐσσὶ μάτηρ,
Σὺ δ' ἄρρην, σὺ δὲ θῆλυς,
Σὺ δὲ φωνὰ, σὺ δὲ σιγὰ,
Φύσεως φύσις γονόεσσα.

— *Tu autem es radix*
Præsentium, præteritorum,

Futu-

Futurorum, eorum quæ sunt.
Tu pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu silentium,
Naturæ natura fœcunda.

Ac similiter hymno III:

Φύσις ἐν νοεροῖς
Θῆλυ καὶ ἄῤῥεν.
Natura in intellectualibus
Femina, & mas.

Quid mirum igitur, si & hanc philosophorum sententiam ex parte etiam secutus est Valentinus hæresiarcha; ut ex Irenæo [1], Tertulliano [2], & Epiphanio [3] cognoscimus. Nam cùm quatuor tantum æonum nomina esse diceret, ajebat tamen ex his constitui æonum octonarium, eo quod in unoquoque æonum istorum attendere oporteret connubium maris & feminæ; Verba en Irenæi: Καὶ εἶναι ταύτην ἀρχέγονον Ὀγδοάδα, ῥίζαν, καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, τέτρασιν ὀνόμασιν παρ' αὐτοῖς καλουμένην, Βυθῷ καὶ Νῷ, καὶ Λόγῳ, καὶ Ἀνθρώπῳ· εἶναι γὰρ αὐτῶν ἕκαστον ἀῤῥενόθηλυν. *Et esse hunc Octonarium generis principium, radicem & fundamentum omnium, quem quatuor complectuntur nominibus Profunditate, Mente, Ratione, & Homine; quorum unumquodque mas simul sit & fœmina.*

[1] *Num. 11. pag. 177. edit. Petaviana.*
[2] *lib. adversus Valentinianum.*
[3] *in hæresi Valentinianorum.*

Nempe quisque æon dicebatur mas, & femina, mas ob principium activum, femina ob passivum. Quatuor igitur nomina, tribuebat, quia tantum quatuor erant συζυγίαι, sive, ut Tertullianus vocat, connubia æonum. Sed ogdoada vocabat, cùm virilem & femineam potestatem distingueret. Cabalistæ itidem statuerunt animal quodque in se marem & feminam continere, imò quicquid in rerum est natura: ut cognoscere ex R. Akiba libro de creatione, item R. Eliezer, & R. Saadiah, adhæc Leo Hebræus, vel alius lib. de Amore, Paulus Ricius lib. IV de cælesti Agricultura, Append. ad XXVI Theorema, item XVII, & XVIII. Quorum verba qui volet, reperiet apud Joannem Croium Part. II sacrarum, & historicarum Observationum, cap. XII.

Hisce subjicere non abs re erit, quæ prodit Alexander Geraldinus lib. IV sui Itinerarii: *In Bassiana urbe regiæ ædes, nobile Pontificis palatium, cum primo regnorum templo, & quod magnopere est mirandum hic & per vicinas regiones solum Deus Naturæ adoratur, qui in præalto à marmore solio, sedet cum effigie, & corpore minio illito, ad similitudinem ætheris, & dextra Solem, & sinistra Lunam tenet; eo quòd omnes hisce duobus luminibus potestatem rerum in omni terra generandarum tribuit: cætera sidera per utraque latera retenta habet, & ea religione ipsum Regem agere, qui quoquo concedit, nobile Dei sui simulachrum mira arte confectum, ex ebore miniatum dorso elephanti secum ducit, quinquies nocte & die ante effigiem Dei sui toto corpore per terram strato procumbit, & magnas preces profundo pectore illi effundit.*

Ex Aloysii Novarini lib. 11, c. 22, sive p. 353.

CAPUT VII.

Refelluntur qui Naturam esse Deum putaverunt. Item, qui tradiderunt, materiem, sive chaos, esse Deo coæternum. Quam sententiam etiam amplexi ex hæreticis fuere, Valentinianus, Hermogenes, & Sabellius. Post hæc diluitur opinio Stoica, idque trifariam: nempe partim in eo, quòd Deum crediderunt naturæ esse igneæ, eoque corporalem; partim quòd dicerent, igneam illam οὐσίαν sic permisceri universo, ut unum ex illis divinum animal fieret; partim quòd magni illius animalis partes singulæ pro Diis rectè habeantur, quia divina illis mens sit permista. Rectè interim Stoicos duo illa agnoscere, μοναρχίαν Dei, & Deum hunc diffundi per orbem universum. Varronis etiam sententia attingitur.

VIdimus hactenus, quomodo sapientiores gentilium, etsi varia adeò numina colerent cum vulgo, tamen animo agnoscerent unum numen; nempe rerum naturam: ad quod unicum numen omnia reducebant nomina & numina, quæ toto orbe colerentur. Ac vidisse etiam hoc videtur Livius, cùm lib. XXVIII ait: *At nescio, an mirabilior fuerit* (Hannibal) *adversis, quam secundis rebus. Quippe qui misto ex colluvione omnium gentium, quibus alius ritus, alia sacra, alii prope dii essent, ita uno vinculo copulaverit eos, ut nulla seditio exstiterit.* Sciebat Livius, vulgò pro diversis haberi numinibus, quæ non appellationibus modò, verùm simulacris etiam, & ceremoniis, plurimùm differrent: sed quia non ignoraret, quanto aliter saperent intelligentiores, eò illam vulgi opinionem particula PROPE molliendam, imò corrigendam putavit. *cap. 12.*

Etsi verò fatendum, non paullo plus cæteris vidisse eos, qui μοναρχίαν Deo tribuerunt: non tamen dici quisquam potest verum coluisse Deum, qui coluit naturam. Nam vel intelligitur natura universalis, vel particularis. Particularem voco, quæ est hujus, vel illius sideris, regionis, hominis, muti animantis, arboris, lapidis, & pariter aliorum. Universalis est, quæ ex omnium individuorum, ac proinde etiam specierum naturis, animo colligitur. Neutro modo natura est Deus. Non particularis, rerum singularum natura: quia sæpe res illæ sensus, & vitæ etiam sunt expertes. Quod de Deo quis dixerit nisi qui animo Deum neget? Sed neque universalem naturam credere possumus Deum esse; quia hæc nihil est aliud, quàm naturæ omnes particulares animo collectæ: ut quod in particularibus non est, nec in universali esse possit.

Omnino igitur recurrere est opus ad aliquid à rebus hisce naturalibus distinctum, quodque eas res sustentet ac dirigat ad suos fines. Quale quod est, res eas omnes movet, omnia gubernat; eoque nec alius fuerit, quàm summus universi rector. Atque hoc vidit è philosophis Anaxagoras, qui ab Anaximene disciplinam hausit,

hausit, uti is ab Anaximandro, ille ab Thalete. Hic Anaxagoras docuit; *materiam infinitam, & ejus particulas similes inter se, minutas primùm confusas, postea in ordinem adductas mente divinâ*: ut est apud Ciceronem lib. II Academ. quæst. Imò & idem vidit ex parte, qualis ille mundi opifex foret. Idque ipsum expressit his verbis Tullius: *Primis omnium rerum descriptionem, & modum* MENTIS INFINITÆ *vi ac ratione designari, & confici voluit.* Imò & propterea ab aliis νοῦς, sive mens appellatus fuit; Sed ut ob hanc sententiam laudem meruit, ita eam corrupit, quando addidit illi Ὕλην sive Materiem. Duo enim statuit esse συναΐδια[1], Deum, & chaos: quorum prius se haberet, ut caussa efficiens: alterum ut caussa materialis. Hoc ostendit non modò Timon in Sillis[2]: sed videmus quoque ex verbis ipsius Anaxagoræ in principio operis sui, unde ea adduxit Laërtius: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ. εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε. *Omnia simul erant: deinde accessit mens eaque composuit.* Et sanè etiam philosophorum alii, qui faterentur, Deum esse mundi architectum, non tamen materiem esse à Deo, putarunt, sed ordinem atque ornatum duntaxat. Qui fuerint isti Philosophi, indicat Tertullianus lib. adversus Valentinianum, cap. XV: *Age nunc discant Pythagorici, noscant Stoici, Plato ipse, unde Materia, quam innatam volunt, & originem, & substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi.* A philosophis istis hanc sententiam accepere Hermogenes, & Valentinianus, adversus quos scripsit Tertullianus: qui eos vocat hæreticos materiarios[3]. Ac adversus Hermogenem dicit in Ecclesia eam esse doctrinam novellam, planeque Scripturis adversam, quæ cum dicit omnia esse facta à Deo, nec addit, ex materie, satis indicat, facta esse è nihilo. Addit, si materia non sit à Deo, fore sine principio, sine fine, eoque Deo coætaneam, ac proinde non esse proprium censum Dei æternitatem, cum ea communis sit Deo cum materie. Præterea, inquit, si materies sit Deo contemporalis, unde Deo dominium in eam, ut inde faceret mundum? Num vi, an precariò id factum? Nec enim jure dominii, si materies in æternitatis consortio sit posita. Quo pacto materia Deo æquatur: ac duo erunt Dii; auctor, qui universum fecit, & auctrix, ut Tertullianus loquitur, de qua fecit, quæque de suo habet, ut ad mundi opus concurrat. Adhæc Deus non sit omnipotens, si non potuit materiem facere: imò materiæ fuerit subjectus, si hac eguerit, multum etiam illi debeat, quod ejus beneficio mundum fecerit. Cùm verò Tertullianus non semel clarè dicat Hermogenem sua ætate illa in Africa spargere, satis liquet error Prateoli in catalogo Hæreticorum: ubi Hermogenem facit asseclam Sabellii. Is enim multo post Tertullianum, nempe Galieni Imperatoris temporibus, vixit. Quare potiùs dicendum, Sabellium eam sententiam ab Hermogene & Valentiniano, hausisse, vel à memoratis ante philosophis, hæreticorum, ut Tertullianus vocat, patriarchis. Sabellium autem & ipsum statuisse materiem ingenitam, constat ex Eusebii lib. VII Præparationis Euangelicæ; ut Philastrium, & Augustinum mittam, utrumque libro de hæresibus. Ac posterior hîc aliis etiam in locis hanc hæreticorum, & antè philosophorum opinionem damnat. Ut contra Faustum lib. XX, cap. XIV: *Hylen, Græci cum de natura disserunt, materiem quandam rerum definiunt, nullo prorsus modo formatam, sed omnium corporalium formarum capacem: quæ quidem in corporum mutabilitate utcunque cognoscitur: nam per se ipsam nec sentiri, nec intelligi potest. Verùm in hoc errant quidam gentilium, quod eam tanquam coæternam Deo conjungunt: ut hæc ab illo non sit, quamvis ab illo formetur.* Satis liquet, chaos signari: cujus & descriptionem adducit libro contra Manichæi Fundamentum cap. XXIX.

Sed, misso errore illo de æternitate materiæ, redeo ad illud, quòd Anaxagoras statuit, Deum esse mentem infinitam, mundique opificem: quo satis ostendit, non se pro Deo habere naturam mundanam, quæ corporea est, & finita: sed mentem, quam infinitam, ac incorpoream statuebat: ut omnino & ille, & quicunque hac in re eum secuti sunt, ex parte notitiam habuerint veri Dei: ut ex Scripturis ostendi lib. I, cap. II. Hanc Anaxagoræ sententiam melius secuti sunt Platonici quam Stoici. Nam, ut ex iis colligere est quæ fusè superiùs dicebamus, in tribus Stoici ab Anaxagora, ac veritate ipsa, abierunt. Primus est error, quòd Deum, sive mentem cuncta permeantem, sive mundi animum, non statuerint esse aliquid incorporale, & seorsim à mundo subsistens; sed ardorem ignis, sive æthera, præcipuéque purissimam ætheris portionem: qualis ille qui mundum ambit. Hæc de Deo finito ac corporeo non Anaxagoræ modò repugnant, sed etiam Sacris Scripturis: quæ æternum illud numen, à quo omnia, non corporeum statuunt, sed ἀσώματον[4] eoque nec igneum: non quasi non Deus in Scripturis etiam ignis vocetur, sed quia id non fit κυρίως[5], quomodo Stoici sapiebant: sed κατὰ μεταφοράν[6]. Nempe ob lucidissimam majestatem, ac splendorem inenarrabilem: unde & *Lux* appellatur 1 Ioa. 1, 5. & *lucem* dicitur *habitare inaccessibilem*, φῶς οἰκεῖν ἀπρόσιτον: ut est 1 Timoth. VI, 16. Propterea etiam in rubo ardenti apparuit Exod. III. Et in columna ignis duxit populum per desertum: ut est Exod. XIII, 21, 22, & XIV, 24. Et ignis symbolo se ostendit Ezech. cap. I. Ac Spiritus S. etiam ignis vocatur: ut cum Matth. & Luc. III, Ioannes Baptista ait, se baptizare aquâ, Christum baptizaturum Spiritu, & igne, hoc est, igneo spiritu. Et Act. II, apparuit specie ignearum linguarum. Imò & altera præterea ratio est, cur Deus Christianis ignis dicatur: nempe ob iram erga peccata, & potentiam in perdendis impiis: ut ad Hebr. XII, 29. *Deus noster*

[1] *coæterna.*
[2] *apud Diogenem in vita Anaxagoræ.*
[3] *adversus Hermogenem cap. 25.*
[4] *incorporeum.*
[5] *propriè.*
[6] *per translationem.*

noster ignis consumens. Multum hæc abeunt à Stoicis, quibus divinum numen propriè est corpus igneum; subtilissimum tamen. Philosophis verò Christianis Deus non corpus est, sed actus purus. Unde Boëthius ad Symmachum de Trinit. *Nihil secundum materiam esse dicitur: sed secundum propriam formam. Divina substantia sine materia forma est: atque ideo unum & est, quod est: reliqua verò non sunt id, quod sunt.* Quod pluribus deinde exponit.

Alter Stoicorum error est, quòd spiritum illum igneum, quem Deum dixere, & à quo vitalem in omnia calorem promanare statuerunt, permisceri crederent mundo, uti animæ corporibus nostris: unde colligebant, ut anima, & corpus, constituunt hominem, ita ex spiritu igneo, & mundo, Deum constare. Melius Plato, qui & ipse, Anaxagoram secutus, vocabat Deum νῦν sive mentem; sed eum statuit ἐδενὶ μεμιγμένον, *nulli commixtum*: & tamen διὰ πάντων ἰόντα, *per omnia vadentem.* Quæ conveniunt cum illis Lactantii lib. VII, cap VI: *Divinum quidem Spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri: nec tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus & corruptibilibus misceatur elementis.* Ac similiter Damascenus lib. I Orthod. Fid. cap. XVI: Ὁ Θεὸς διὰ πάντων ἀμίγως διήκει. *Omnia permeat Deus sine mixtione.* Nam etiam secundum Platonem, ut anima hominis se per corpus extendit, at non divisibiliter, in modum rei corporeæ: ita etiam Deus, quasi anima mundi, se porrigit ad extima, non quidem velut corporea corporearum dimensionum conditio, sed sic ut tota toti applicetur: non tamen mundano corpori misceatur: at nihilominus, omnia sic connectat ut unum fiant. Ac talis quidem est illi ratio animæ, ut vocant, universalis; præter quam alias statuit particulares. Cui simile fuerit, si in homine constituas, tum animam universalem, quæ informet, moveátque: tum præterea particulares complures: velut unam in manibus ad aliquid apprehendendum, aliam in pedibus ad eundum, aliam in lingua ad loquendum, atque ita in cæteris partibus. Pariter enim etiam mundo tribuit animas particulares, quæ quia animæ omnis mundanæ motus est circularis, eo circum agant orbes cælestes appetendo animam mundi, cui sic semper occurrunt, ut nunquam adsequantur totam.

Tertius Stoicorum error est, quando ex eo, quòd Deus misceretur corpori mundano, collegerunt, omnes mundi partes divinæ esse naturæ participes. Itaque Solem, & sidera Deos dicebant, homines non item: etsi & animas nostras haberent pro particulis substantiæ æthereæ, sive spiritu igneo per cuncta decurrente. Nam ut Ægyptius, sic & Stoicis, Iupiter, qui φυσικῶς est spiritus cuncta permeans, origo est animarum. Unde Diodorus in primo, ubi de Ægyptiorum Theologia differit: Τὸ μὲν ἦν πνεῦμα Δία προσαγορεῦσαι, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, ὃν αἴτιον ὄντα τῦ ψυχικῦ τοῖς ζώοις, ἐνόμιζον ὑπάρχειν πάντων οἱονεί τινα πατέρα. *Spiritum igitur Iovem dici, vocem si interpreteris, à quo vim animalem in viventibus proficisci; eoque quasi omnium parentem esse.* Quærat aliquis, cur igitur homines non putarint Deos, cùm cælum elementa habuerint pro Diis. Nempe in caussa est, quòd debeat invocari non rivulus mentis divinæ, qualis habita est mens humana; (ut mittam, quòd nemo invocet se ipsum) sed quòd invocari oporteat fontem divinitatis, qui totus se toti miscuisset naturæ, quod de mente humana non poterat dici. Atque hæc lucem etiam capiunt ex Theologia civili: ubi privatim quidem hoc, illudve numen, invocabant: in publicis verò sacris, quia Dii particulares non absolvunt naturam universam, post Deos particulares invocabant universos: quod factum à Marone Georgicôn primo. Vbi sic Servius: *More Pontificum, per quos ritu veteri in omnibus sacris post speciales Deos, quos ad ipsum sacrum, quod fiebat, necesse erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur.* Sed in eo à civili Theologia differebat illa Stoicorum, quòd prior illa diversas statueret mentes divinas, unde aliquibus memoratis utile esset cæteras, saltem universè, adjungi: at in posteriori seu hoc seu aliud nominares numen, idem numen invocares: quia utcumque aliud sonaret nomen, tamen idem foret numen, quod pro diversa potestate in diversis ejusdem naturæ partibus diversum nomen sortiretur. Satis igitur liquet, cur Stoici partes mundi, præsertim præcellentes, partes Dei putarint. At nobis Christianis, partes mundi nullæ possunt dici divinæ, præterquam eâ mente, quâ res excellentes dicuntur esse Dei: quomodo legimus *montes Dei*, Psal. XXXVI, 7: *cedros Dei*, Psal. LXXX, 11. *Niniven urbem magnam Dei*, Ion. III, 3. Sed longè aliter cepere Stoici, qui partes mundanas pro Diis habuere, quia illis misceretur divina mens, quæ mundo unita dicitur natura: at natura ex se est universalis, variè licet determinetur, prout homini magis minusve favet, vel nocet.

Ac sic quidem civilem Theologiam corrigendam Stoici putarunt. Aliis verò magis placuit, non singulas naturæ partes esse Dei membra: sed speciebus singulis singulas præsidere mentes divinas. Quale quid aliquibus etiam ex Christianis placet: qui speciebus singulis præesse existimant angelicas potestates. Atque hi pro se adferunt illud Augustini lib. LXXXIII, quæst. LXXIV: *Vnamquamque rem visibilem in hoc mundo habere angelicam potestatem sibi præpositam.* Quod non de individuis capiunt (quomodo censeo accipi oportere, ut omnia, & singula, curæ angelorum commissa dicantur) sed de totis speciebus; quarum quæque proprii sit angeli curam consecuta. Itaque inter Augustinum, & philosophos istos hactenus convenit, quòd singulis speciebus singuli præsint spiritus: differunt verò, quod spiritus isti Augustino sint mentes separatæ, nec invocandæ

candæ à nobis: philosophis istis sint Dii, quidam minorum ut sic dixerim, gentium: Vtraque sententia abit à Stoicis, quibus sunt sectiones unius animæ mundanæ mundano corpori permixtæ, divinoque propterea honore ab homine colendæ.

Vtcunque verò tria ista, quæ dixi, in Stoicorum opinione prorsus repudiemus: sunt tamen, ubi plus non Platonicis quidem, sed aliis multis viderint; duo imprimis, quorum unum est, quod unum statuerint numen: alterum quod agnorint id toto orbe diffusum. Quod ad prius, non quidem damnare τῇ πολυθεότητι [1] ausi. [1 *multitudinem Deorum.*] Sed hoc indę erat, ne turbarent Rempublicam, ac sibi cum Socrate, crearent periculum. Eosdem igitur cum vulgo Deos colebant: sed mente longè aliâ. Nam, secundum theologiam civilem, Dii erant plurimi: qui inter se curam, & cælestium, & terrestrium partirentur. Singula igitur sidera, elementa singula, singuli iis Dii erant. Imò, ut vidimus superioribus libris, elementorum etiam partes; atque adeò, ut in sequenti ostendam, affectiones naturæ illustres pro Diis habuere diversis. At quanto aliter Stoici! qui sidera quidem & elementa, Deos esse credebant; sed non aliâ ratione, quàm quia anima mundi, singulis hisce inesset corporibus. Quare numina ista habebant pro sectionibus spiritus mundani, quem materiam mundanam subigere, & pro ea aliter, atque aliter, se exerere arbitrabantur. In quo valde quidem eos ratio fugit. Rectè interim, quod ab uno numine mundum gubernari arbitrarentur.

Alterum, in quo damnari non debeat, illud est, quod, secundum eos, divina mens permearet universa. Nam & hoc cum Christiana religione consentit: Deus enim cunctis in rebus, potissimum autem creaturæ rationali inest per essentiam, præsentiam, & potentiam. Ut quoties hominem videmus non solum cogitare debeamus, quod in oculos incurrit, sed hoc ipsum, quod Deus in proximo sit. Nec levis utilitas ex hac sententia ad homines redit. Quemadmodum enim si regem sciamus retro aulæum consistere: non tam aulæum, quam regem, cogitamus: sic proximum intuentibus in mentem veniat, Deum illi inesse: quod si fiat, non juvenilis formæ pulchritudo nos ad improbum aliquid pelliciet; non senilis, vel ægrorum deformitas absterrebit; non siquis nobis, vel nostris fecerit quidquam, quod displiceat, eo in convitia erumpemus: sed obversabitur animo nostro Deus in proximo agens, & ejus contemtum ad sui etiam contemtum judicans pertinere.

Atque ex his, quæ de Stoicis diximus, non obscurum etiam esse arbitror, quid censendum sit de sententia Varronis. Is dicebat, Animam mundi esse Deum, eoque & mundum esse Deum, ac proinde & mundi partes: eas esse duas, cælum & terram: cælum dividi in æthera, & aëra; terram in aquam, & humum. Hæc esse plena animarum immortalium. In æthere esse æthereas animas: tales astra, ac stellas. Inter Lunæ orbem, & nimborum ventorumque cacumina, animas esse aërias: ac hujusmodi dici genios, heroas, ac larvas. In qua Varronis opinione duo sunt consideranda: prius est de cultu naturæ corporeæ: alterum de spiritualis naturæ cultu. Ad priorem pertinet cultus cæli, & elementorum: de quo quid sentiendum sit, satis cognoscimus ex iis, quæ vel proximè adversus Stoicos adduximus. Ad alterum refert cultum dæmonum, ac heroum. Quem abunde diluimus libro primo, præsertim cap. XLI, ubi contra Platonicos disserimus.

CAPVT VIII.

Quo generatim agitur DE CVLTV ANIMÆ HEROICÆ *cum nobili corpore mundano.*

VIdimus de cultu Mundi, sive Naturæ Vniversalis: quam partim consideravimus cum vulgo, ut corporum omnium, de quibus quinque egeramus libris prioribus, divinum σύστημα [1]: partim, ut philosophi facere [1 *compagem.*] solent, tanquam aliquid compositum ex Mente æterna, & vasto corpore; sive malis hæc duo ita misceri, ut anima humano corpori, quæ sic sociantur, ut inde fiat homo perfectus; quam Stoicorum fuisse sententiam ostendimus: sive placeat divinam se mentem ad mundum habere, tanquam regem ad regnum; hoc tamen discrimine, quod rex non οὐσίᾳ [2], sed [2 *substantia, sive essentia.*] imperiali solùm potestate omnes ad regni partes pertingat: mens verò divina mundum universum suâ permeet οὐσίᾳ: quam Platonicorum fuisse opinionem diximus. In priori sententia Deus est mundi forma, ut vocant, informans; ac rei quidem compositæ; sed sic ut unius rei sit cultus. In altera autem opinione Deus est forma adsistens, ut Nauclerus navis: eoque non unius rei, sed duarum, sociatus est cultus. Ab hoc animæ mundanæ, vel mentis æternæ cultu cum illo mundani corporis composito, venio nunc ad aliud cultus genus, conflati non ex illo Dei, & mundi; sed duarum rerum in hoc mundo, quarum utraque auctorem agnoscat Deum.

Cultus iste vel componitur ex cultu rei spiritualis cum rei corporeæ cultu; vel ex cultu duarum rerum corporalium. Per spiritualem rem, signo tum dæmonas; tum genios, sive animas defunctorum, præcipuè heroum.

Dæmonum nomine solùm capio spiritus malos, ut Christiani solent: etsi non ignorem, Platonicis sic dici spiritus bonos; quales quos nos dicimus angelos. Sanè Platonici distinguunt inter θεοὺς, δαίμονας, καὶ ἥρωας [3]: cultumque præstabant universis, sed disparem. [3 *Deos, dæmones & heroas.*] Θεοὶ illis qui Ciceroni *Dii majorum gentium*: Δαίμονες, qui nobi ἄγγελοι. Sanè & Plutarchus [4] inter θεοὺς, [4 *lib. de Iside, & Osiride.*] καὶ ἥρωας, medios statuit δαίμονας πολλοὺς χάριν θεούς [1].

θεούς [1]. Nec tamen id discrimen veteres semper observant; ne Homerus quidem, qui eosdem nunc θεοὺς, nunc δαίμονας appellat: ut cùm apud eum Iupiter ad Solis mensam proficiscitur μετὰ δαίμονας ἄλλους [2]. Quod verò Christiani hoc vocabulo solùm intelligant spiritus malos, id inde factum, quia boni nolunt sic coli: ut omnino, qui colerentur, mali fuerint: quales sub Deorum statuis delitescebant, & unà cum iis coli gaudebant: ut apud Minutium Felicem, atque alios, legere est.

[1] *dæmones multos, & bonos.*

[2] *Inter alios dæmones.*

Dicebamus per spiritus non dæmonas modò signari, sed etiam heroas, sive genios, sive animas defunctorum. Deinceps igitur videndum de cultu illo mixto, ubi uno honore complecterentur Deum naturalem, & animalem: sive ubi corpus aliquod naturæ mundanæ pro Deo in homine defuncto, & homo defunctus, sive anima defuncti, coleretur in parte aliqua compagis mundanæ. Cujusmodi cultus ut duplex, ita duplici tibicine nitebatur, uno naturæ, altero historiæ veteris. Ac prior quidem est consideratio naturæ, altera historiæ veteris. Cujus caussa est, quòd, postquam verus Deus deseri cœpit, primò coluere Naturam, vel partem aliquam Vniversi, imprimis Solem: Postea & homines in Deorum numerum retulere. Sed homines in & cum Diis antiquis coluerunt. Quam, mixturam meritò aliquis factam existimet, ne, si Dii singuli seorsùm colerentur, in tanta accessione, quæ penè quotannis gliscerer, nimium excresceret Deorum numerus, cultusque tam multorum nimis esset onerosus. Duæ præterea caussæ eos moverunt. Vna est ratio, ne veterum Deorum dignitas, atque auctoritas tanta novitiorum Deorum accessione vilesceret, & tanquam in oblivionem veniret, ac desuetudinem. Altera est, ne homines eorum cultum detrectarent, quos novissent vitiis suis laborâsse. Quomodo videmus, apud Euripidem, Pentheum nolle pro Deo agnoscere Bacchum, Semeles filium. Quanto enim faciliùs hominibus hominum cultum persuadere potuerunt, si dicerent, non hoc agi, ut vetus cultus abrogaretur, sed cum illo primarii, ac veteris numinis honore sociaretur cultus hominis, quasi secundarius: quomodo venerando defunctum, eique socium cultum præstando, honorare etiam se veterem Deum arbitrarentur.

Non hæc nescivit Cæsar Augustus: qui ea quidem modestiâ fuit, ut Romæ nullum pateretur sibi templum exstrui: sed in provinciis id sivit, verùm nomine pariter Romæ, & suo: ut autores sunt Tranquillus, in Augusto cap. 52. Item Dio. Sciebat Romam ab antiquis temporibus inter Deos relatam: ut nemo ei cultum præstare gravaretur. Præterea callidissimus princeps cogitabat, spontè, id adulatione, vel errore hominum, secuturum, ut paullatim ei seorsùm etiam cultus præstaretur divinus. Quàm verò eum in hoc non fefellerit opinio, eventus comprobavit. Nam uni Augusto pluribus in locis aræ sunt statutæ. Qua de re diximus lib. III, cap. XVII.

Ista ostendunt viros principes, ac sacerdotes, cùm vellent aliquem à morte pro Deo haberi, non de nihilo voluisse ut coleretur cum alio numine, de cujus divinitate ambigeret nemo. Vt erant numina illa, quæ vel totam rem naturam, vel nobilem ejus partem designarent. Omnino enim istiusmodi honos prior fuit defunctorum cultu. Quod censet Philo Byblius in præfatione quam præmisit Sanchuniathoni Berysio è lingua Phœnicia Græcè à se reddito. Cùm enim dixisset, antiquissimos barbarorum, atque imprimis Phœnices, & Ægyptios, eos, ut Deos adorâsse, qui beneficium insigne contulissent generi humano, subjungit, ut in templa, quæ habebant, eorum statuas receperint, ac festum iis diem instituerint: eosque cum Sole, Luna, sideribus, elementis & inde compositis coluerint, hisce naturalibus Diis Regum suorum, qui benefacerent nomina imponentes. Quò inter alia pertinent hæc verba: τῶν σφετέρων βασιλέων τοῖς κοσμικοῖς στοιχείοις, καί τισι τῶν νομιζομένων θεῶν τὰς ὀνομασίας ἐπέθηκαν. *Regum suorum nomina Vniversi hujus elementis, ac quibusdam eorum, quibus divinitatem tribuerent, imposuerunt.* Sic factum, ut defunctus in sidere, vel elemento; elementum, aut sidus, in defuncto, coleretur, ac quasi unius numinis unum idemque amborum nomen foret. Prudentiores tamen hunc morem improbarunt. Iudicabant enim Diis naturalibus, qualis Sol, convenire honorem divinum: defunctis, ob benefacta, heroicum duntaxat. Hac de re ita Herodotus in Euterpe his verbis: Δοκέουσι δέ μοι οὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιέειν, οἳ διξὰ Ἡράκλεια ἱδρυσάμενοι ἔκτηνται· καὶ τῷ μὲν, ὡς ἀθανάτῳ, Ὀλυμπίῳ, δὲ ἐπωνυμίην, θύουσι. τῷ δ' ἑτέρῳ, ὡς ἥρωϊ, ἐναγίζουσι. *Videntur hi rectissimè facere è Græcis, qui bifariam Herculi templa ædificanda colendaque censuerunt: uni quidem, ut immortali, cognomine Olympio, immolantes: alteri verò, ut heroi, parentantes.* Videmus, ut alium honorem censeat convenire Herculi Olympio, hoc est, Soli; alium Herculi Tyrio, Ægyptio, & Thebano.

CAPVT IX.

De heroum aliquot, quorum Sacræ literæ meminerunt, cultu mixto cum honore corporis ætherei, vel elementalis.

Quæ hactenus de cultu animæ heroicæ cum corpore aliquo mundano diximus, ea tantum considerationis fuere generalis. Particulatim nunc exponam, qui heroes ejusmodi cultum fuerint sortiti. Ac primum agam de illis, quorum nomina in Sacris literis celebrantur. Deinde adjungam, qui nonnisi extra Scripturas leguntur. In utrisque brevior ero, quia pleraque jam antea sunt excussa: ut nunc solùm

lùm videre sit opus, quomodo geminus ille cultus, de quo antea diximus, in unum fuerit conflatus.

Ordiar igitur ab illis in Scriptura memoratis, inque iis tempus, quo vixerunt observabimus. Non dubium igitur, quin initium nobis faciendum sit ab Adamo: qui in Saturno cultus, uti Saturnus est cultus cum Natura, vel Sole. Saturnum esse eundem ac Adamus, quod is dicatur Cæli ac Telluris filius; quod tradatur toti imperasse orbi; quod aurea sub eo ætas fuisse credatur; quod regno sit expulsus; quod reperta ab eo agricultura. Quæ omnia nulli æquè conveniunt, ac Adamo, à Deo è terra formato, domino totius orbis constituto, ante peccatum feliciſſimo, post peccatum ejecto è paradiso, & primo agricolà. Quemadmodum fusè satis ostensum libro I, capite XVII. Quamquam & quædam sint, quæ etiam conveniant Noë: quando & ille totius est terræ dominus; & singulatim illud Noacho congruit, quod ut terni liberi Saturni dicuntur divisisse inter se imperium mundi: ita inter Noë filios, ac nepotes, totus sit distributus terrarum orbis. Sed nihil impedit, quo minus pariter Adam, & Noë, pro uno tandem habiti sint, rebus, longinquitate temporum confusis, turbatisque. Hæc de cultu animali. Nunc de naturali dicam. Saturnus φυσικῶς est rerum Natura, sive vis Naturæ occulta quam in se non videmus, sed cognoscimus ex mutationibus, quas tempus producit. In Natura autem per Saturnum præcipuè signabatur Sol: à quo est temporis mensura; unde & Κρόνον idem ac Χρόνον dixere. Nec Saturnus alius, quàm Phœnicum Molochus; qui idem ac Natura, & præcipuè Sol. Universa hæc satis fusè comprobavimus lib. I, & II. Dixeris non satis Adamo, vel Noë, convenire, quod Saturnus dicitur Iovem, sive Asterium Cretensem, fugisse, cumque in Italiam venisset, hospitio esse ab Iano exceptum, imperii etiam parte donatum, atque hinc Latio etiam terræ Saturniæ datum nomen; imò & Latio ex eo nomen esse, quia illic latuerit Saturnus. Sed negamus Saturnum, vel Ianum, unquam fuisse Aborigenum reges: quomodo Indigetes Dii forent, non Selecti; ut dictum lib. I cap. XII. Quare fatemur quidem, heroem cum Naturæ genio in Saturno cultum esse; sed heros ille non Latii solùm vel etiam Italiæ, sed orbis universi dominus, quod de alio nullo, quam Adam, vel Noë, dicere possumus.

Mixtus item cultus est Vulcani: etsi id fugerit gentiles: qui pro simplici habebant. Sed ex iis, quæ antea diximus, cognoscere est tum coluisse Tubulcainum, tum ignem in Tubulcaino: unde Vulcani vocem esse corruptam, itidem ostendimus. Ut Vulcanus sit tum Natura ignis, tum artis ferrariæ & ærariæ repertor.

Apud Ægyptios ac Libyes similiter mixtus erat cultus Chami, & Solis. Solem coluisse indicat Macrobius lib. I Saturnal. cap. XXI: *Ideo & Hammonem Deum, Solem occidentem Libyes existimant: arietinis cornibus fingunt, quibus maximè id animal valet, sicut Sol radiis.* De cornibus similiter Iosephus Ben Gorion lib. II, cap. VI: *Amon est vir mediocris staturæ, non senex, nec juvenis, & in fronte ejus duo cornua, sicut cornua bovis, & barba seu mentum ejus, sicut mentum canis.* Apud Gregorium Turonensem legas lib. I Hist. Franc. cap. V, Chamum esse, quem Persæ vocant Zoroastrem: atque id cognomen ejus sonare *stellam viventem*. Fortasse igitur ejus symbolum, quod colerent, stella fuit. Sed Dinon & alii, ut alibi dictum, interpretantur *stellarum cultorem*.

Janûs non quidem antiquissimus Italiæ rex fuit, quam opinionem sequitur Dionysius Halicarn. ut de Marone, & poëtarum aliis taceam: sed est is, à quo præter alios, descenderunt, qui in Latio postea sedes posuerunt. Nempe *Ianus* est contractum ex *Iavanus*: Iavanus autem est ille יון Iavan, quem filium fuisse Iaphet, sive Iapeti, Noachi autem nepotem, Moses testatur Genes. X, 2. Is Iavan, sive Ianus, Æolibus quidem Ἰάων, at Ionibus Ἴων nuncupatur. Fuit Ion Græcorum parens; quorum pars ab eo *Iones* dicti; uti mare, quod accolerent, Ionium. Quo mari trajecto, variæ gentes Græcanicæ, in his Pelasgi, & Arcades in Latium venere: ac quia genus à Iavano sive Iano ducerent eo hunc pro numine habuerunt: sed sic ut unà cum eo colerent Solem. Unde & Sol vocatus est *Ianus*: uti Luna, *Iana*, & *Diana*, quasi Diva Iana. Sanè quia Sol, & homo, generant hominem, uno cultu conjungere voluerunt, & suæ gentis patrem Iavanum, & omnium gentium parentem Solem. Vide de his plura lib. I, cap. XVIII; ubi ostensum Ianum ἱστορικῶς esse Javan: & lib. II, cap. XVI; quo loco demonstro, Ianum φυσικῶς esse Solem.

Osiris videtur esse, qui in Scripturis vocatur Mitsraim, Chami filius, nepos Noë, Ægyptiorum parens; unde & Ægyptus in Scripturis *terra Mitsraim*, vel *terra Cham*, appellatur. Pro *Mitsraim* vero *Mesorim* dixere; & κατὰ μετάθεσιν [1], *Osirim*. Si vera est conjectura, quam adferebamus lib. I, cap. XXVII. *Osiris* iste post mortem cultus est cum Sole; unde & Solem primum dixere Ægyptiorum regem: quod nulli melius, quam Osiridi convenit. De eo abunde egimus lib. II, cap. X. Porrò ut Osiris & homo, & Sol, sic etiam Adonis. Quare idem de eo judicium esto, quod Alexandrinis uno honore cultus Osiris, & Adonis. Suidas [a]: Οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐτίμησαν Ὄσιριν ὄντα, καὶ Ἄδωνιν ὁμοῦ, κατὰ μυστικὴν, ὡς ἀληθῶς φάναι, θεοκρασίαν. *Alexandrini Osirin simul, & Adonin coluerunt, per sacram occultamque, ut verè dicamus, Dei commistionem.*

Mixtus etiam cultus fuit Solis, & Beli, sive Nimrodi, aut parentis ejus Chus, qui Noachi

[1] transponendo.

[a] In Ἡραΐσκῳ.

chi ex Chamo nepos fuit. Sol naturale numen, Belus animale. Nam Belus, sicut ait Maro in 1 Æn. *primus rex Assyriorum: ut*,

— Ab antiquo durantia cinnama Belo.

At primus Assyriorum sive Babyloniorum, rex Nimrodus: ut ex Mosaica historia constat. Quare Belus omnino Nimrodus: qua de re plura diximus lib. I, cap. XXIV. Nempe proprium Regis nomen Nimrod: sed commune *Belus*, quod est *Dominus*. Id enim significat Βαὰλ, sive Βῆλ, Hebræis בעל, sed Chaldæi ע solent præterire. Verùm quod primò commune, id per ἀντονομασίαν [1] Nimrodi proprium est factum. Servius cum sciret Belum etiam esse Solem, nec cogitaret hoc inde esse, quòd uno eodemque cultu Sol & Rex colerentur, utrique etiam Beli sive Domini nomen optimè convenire, putavit ab Ἦλ, apposito digamma, esse ϝῆλ, sive Βῆλ. Sic enim apud eum legi debet [2]: *Regis* (Beli) *nomen ratione non caret. Nam omnes in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua* EL *dicitur. Vnde &* ΗΛΙΟΣ. *Ergo addita digamma, & in fine facta derivatione, à Sole regi nomen imposuit.* Vulgo corruptè HEL, & HELOIS editum est. Sed omnino priori loco ἦλ rescribendum, quod Hebræis אל, h. e. *fortis*, & per ἀντονομασίαν *Deus*, q. d. fortis ille. Pro ELOIS autem non ELOIM vel ELOHIM reponendum, quæ viri doctissimi opinio fuit: sed, solùm O, & I, trajectis, ELIOS legendum: ut dictum lib. II, cap. IV.

[1] nomine posito pro nomine.

[2] ad illud 1 Æn. Per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.

Ad mixtum hunc cultum similiter refero, quòd Ægyptii in duorum boum symbolis coluere tum Solem, Lunamque; tum Regem Ægyptium, & Iosephum patriarcham. Boum illorum uni, qui Memphi colebatur, nomen erat Apis; sacer verò erat Lunæ: alteri, qui colebatur Heliopoli, nomen fuit Μνεῦις, & fuit dicatus Osiridi, h. e. Soli ac Nilo. Quæ ex Plutarchi libro cognoscimus de Iside, & Osiride. Sed in Mneue cum Sole Niloque præter Osiridem sive Mitsraim, coluere etiam Menam, primùm Ægyptiorum regem, à quo & symbolum bovis videtur nomen Μνεῦις accepisse. Imo fortasse nec Mena alius quam Mitsraim. Primus sane Ægyptiorum Rex Mitsraim exstitit. Apis verò symbolum fuit tum Lunæ, tum etiam patriarchæ Iosephi: ut hic quoque numen sit geminum, unum naturale, alterum animale. Fusiùs hæc comprobavimus lib. I, cap. XXVII, & XXIX.

CAPVT X.

De heroibus, & heroinis, Scripturæ, ut videtur, ignotis, à morte autem cultis cum aliqua mundani corporis parte.

HActenus egi de mixto, eorum cultu, quorum nomina, gestáque, in Scripturis habemus. Ita ostensum nobis, in Saturno cum Natura, vel Sole, cultum Adam, & Noë: in Vulcano, cùm Igne Tubalcainum: in Iove Ammone, cum Sole occidente, Chamum, Noë filium: in Iano, cum Sole, Iavanum, Iapheto prognatum: in Osiride, itidem cum Sole, Mitsraim, Chamo satum: in Belo, cum Sole similiter, Nimrodum: ac denique in Mneui bove, cum Sole, eundem Mitsraim; sed in bove Api, cum Luna, Iosephum patriarcham.

Venio nunc ad eos, ubi itidem cum natura, vel ejus parte; homines culti sint: sed quorum nec nomina, nec dignitas, vel gesta, Scripturis referantur.

Primum de maribus dicam, quorum alii cum Æthere culti, alii cum Sole: de aliquibus verò utrumque legas.

Cum οὐρανῷ sive cælo, aut æthere, cultus est Iovis, Neptuni, Plutonis, avus: qui, si Euemerum audimus, & Urani ipse nomen habuit. Vide de eo Lactantium lib. I de falsa relig. cap. XI, & XIII. Ubi Ennii hæc ex Euemero adducit: *Initio primus in terris imperium summum Vranus habuit: is id regnum una cum fratribus suis instituit, atque paravit.* Quod Lactantius sic interpretatur, ut primus quidem Uranus habuerit principatum; primus autem regnum habuerit filius ejus Saturnus. Sed de Urano cum nemine contenderim. Multum enim metuo, ut quis ejus nominis fuerit. Sed non repugno, quo minùs Οὐρανῷ [3] nomen avo Iovis, patri Κρόνῳ [4] sit impositum, quisquis ille tandem fuerit.

[3] Cæli.

[4] Saturni.

Mixtus etiam cultus fuit Cæli, & regis Cretici. Nam & Iupiter nunc cælum notat, unde illæ loquendi formæ, *sub dio*, & *sub Iove frigido*: nunc appellatio est regis in infantia à Curetibus, seu Corybantibus, in Creta servati, & educati; ut à poëtarum omnibus traditur; item Diodoro Siculo lib. I, & V, & Strabone lib. X. Est & hoc Latini Pacati: *Terra Cretensis parvi Iovis gloriata cunabulis.* Hic est Iupiter Cretensis senior, Cnosi conditor: à quo alium esse eum, qui Europam rapuit, ostensum est nobis lib. I, cap. XIV.

Spartæ uno cultu affecti Agammemnon rex, & Iupiter. Clemens Alex. Admonitione ad gentes: Ἀγαμέμνονα γοῦν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ τιμᾶσθαι, Στάφυλος ἱστορεῖ. *Agamemnona quendam Iovem Spartæ coli refert Staphylus.* Quos hactenus recensui, culti sunt cum Æthere sive Cælo. Referam nunc aliquos, qui culti sint cum Sole.

Sic cultus fuit Mars; uti dictum lib. II, cap. XIII. Porrò Mars non solùm Nimrodus fuit; de quo superiori cap. vidimus: sed etiam Ninus & Thurras, itidem Assyriæ reges: adhæc alius Græcanicus, Mosis æqualis: de quibus actum nobis lib. I, cap. XVI.

Liber alius Ægyptius, alius eo junior Thebanus, Semeles filius. Cultus uterque cum numine Solis, & Liquoris in vite à Sole excocti. Atque exemplo id factum est Ægyptiorum: qui Mitsraim, sive Osiridem suum, similiter sunt venerati. Vide lib. I, cap. XXVII, & alibi

alibi eodem libro: item lib. II, cap. XIV, & LXXIX.

Cum Sole etiam cultus Hercules, tum antiquior ille, Ægyptius, sive Tyrius; tum recentior, sive Thebanus. De utroque hoc heroe vide lib. I, cap. XIII, XXVI, XXXII, XXXIV, XXXVI, & alibi eopse libro. Cum Sole cultum, cognoscere est ex iis, quæ afferebamus lib. II, cap. XV.

Æsculapii etiam cultus mixtus fuit: animalis, quidem, quatenus historicè sic vocatur Messenius ille Epidauri incola: de cujus parentibus, ætate, peritiâ medicinæ, ac sepultura, diximus libro primo, cap. XIII: naturalis autem, quatenus, ut Macrobius ait lib. I, cap XX, vis est salubris de substantia Solis, subveniens animis corporibusque mortalium. Itaque & ipse Apollinis filius fingebatur: ut nihil sit mirandum, si cum eo coleretur.

Est verò ubi parum constet, num cum Iove, sive Cælo, an Apolline sive Sole culti sint. Vt in Aristæo: de quo sic Athenagoras in Apologia: Ἀθηναῖοι Κελεὸν καὶ Μετάνειραν ἵδρυνται θεοὺς, Ἰλιεῖς δὲ Ἕκλορα φέρουσι, καὶ Χῖοι Ἀριστέων τὸν αὐτὸν καὶ Δία, καὶ Ἀπόλλω νομίζοντες. *Athenienses sibi Celeum, & Metaniram, Deos statuerunt; Ilienses celebrant Hectorem; Chii Aristæum, eundem & Iovem, & Apollinem, existimantes.* De hoc diximus aliqua lib. II, cap. XIII; & lib. III, cap. XI. Hominem fuisse, argumento est, quòd fuerit Chius, si sanus est locus Athenagoræ memoratus. Sed censeo, scripsisse *Ceus.* Quod Maro firmat I Georg. cùm eum describit hoc pacto:

—— Et cultor memorum, cui pinguia Cea
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.

Vbi sic Servius: *Aristæum invocat, id est, Apollinis, & Cyrenes filium; quem Hesiodus dicit Apollinem Pastoralem. Hic, ut etiam Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, Thebas reliquit: & Ceam insulam tenuit primò, adhuc hominibus vacuam: post, eâ relictâ, cum Dædalo ad Sardiniam transitum fecit. Huic opinioni Pindarus refragatur: qui eum ait de Cea insula in Arcadiam migrâsse, ibique vitam coluisse. Nam apud Arcadas pro Iove colitur; quòd primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poëta de hoc ipso Aristæo:*

Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere.

Cea vero insula in Ægeo mari. Ex his verbis alia pertinent ad hoc, ut homo fuerit, ut cùm Thebanus dicitur, Actæonis parens, cultor Ceæ, Dædali æqualis: ac juxta alios Arcadiæ incola, ubi mellificium, apumque docuerit instaurationem. At cultum esse cum cælesti numine arguit, quod ex hoc mixto cultu dictus est Apollo pastoralis, Arcadibus autem Iupiter. Ac firmat ista etiam vetus Apollonii interpres in librum II: ubi dicitur filius Cyrenes, nepos Hypsei, frater Autuchi, & ἐν τῇ Κέῳ [1] reperisse mellis, & olei artificium: vocatusque à morte Ζεὺς Ἀρισταῖος, καὶ Ἀπόλλων Ἀγρεὺς, καὶ Νόμιος. *Iupiter Aristæus, Apollo Venator, & Pastor.* Quo ex loco corrigendus Iustinus lib. XIII, ubi fratres Aristæi dicuntur Nomius, & Agręus. Omnino enim *Agreus* rescribendum: nam νόμιος *pastor*, ἀγρεὺς *venator*. Ibidem dicitur frater *Authoci*. Puto rescribendum Autuchi. Nam apud Apollonii interpretem inibi Aristęus dicitur ἀδελφὸς Αὐτούχου. Multa quoque alia ibidem de Cyrene matre filióque Aristæo, narrat ex Pindaro in Pythiis, Pherecyde, Agroetæ primo Libycorum, Mnasea, Acestoris libro de Cyrene, Phylarcho. Tandemque ex Bacchylide adjicitur, quatuor fuisse Aristæos; unum quidem Carysti, alterum Cheronis, tertium Terræ & Cæli, & postremum hunc Cyrenes. Quæ omnia inde etiam in uberem suam de Diis historiam congessit Lilius Gyraldus. Adi & è Latinis Pindari interpretem in od. IV Pythiorum, & Diodorum Siculum lib. IV bibliothecæ: ubi varias ejus migrationes fusè refert. Sed corruptè apud illum legas, εἰς Κῶ νῆσον [2], & ἐν τῇ Κῷ [3]. Vtrobique enim Κέῳ [4] rescribendum. At rectè ibidem de attribuendis ei περὶ τῶν Κείων τιμαῖς [5]: ubi perperam *Coos* pro *Ceis* reddidit eruditus interpres, Laurentius Rhodomanus. Apponam & . . .

Insula est in Ægeo mari Cea in qua sunt urbes quatuor: Iulis, Carthea, Læpessa, (scribe *Poeessa*) *Coresus. Ibi existimatur fuisse pestilentia pecorum & armentorum gravis, propter interitum Actæonis. Aristæus, monstrante Apolline patre, profectus est in insulam Ceam; &, ibi sacrificio facto, aram Iovi Iemæo* (l. *Icmæo*) *constituit: qui, placatis floribus,* (scribe *flatibus*) *& æstu, qui necabant & armenta, & pecora, liberavit ea* (l. *eam.*) *Ipse autem post excessum vitæ, imperante oraculo, ab immorantibus eam insulam relatus in numerum deorum, appellatus est Nomius, & Ægotos:* (repone *Agreus:*) *quod & agresti studio, & curâ pecorum, armentorumque, non mediocriter profuerat hominibus. Traditur hæc historia in corpore Argonautarum à Varrone Atacino.*

Est etiam qui cùm Tellure interiori sortitus sit cultum divinum isque Aidoneus, sive Orcus, Molossorum rex: qui Proserpinam in campis rapuit Ennensibus: ac ob præclarum scilicet facinus cum Dite, sive Plutone meruit honorari. Vide, quæ de eo attulimus lib. I, cap. XIX.

A maribus transeo ad feminas: ex quibus una, heroum instar, cum æthere culta est. In Minerva enim colebatur tum summus æther; tum virgo Bœota, quam Ogygis, Thebani regis, filia educârat. Vide, quæ dixi lib. I, cap. XVII; & lib. II, cap. XLII.

Heroinarum aliæ sortitæ sunt cultum cum Luna, Hespero, aut Tellure. Cujus diversitatis ratio est, quòd Soli quidem, Cæli domino, conveniat color nativus; qui principium est activum; Lunæ autem, humor, ut principio passivo: quibus duobus generatio constat. Et notum Iunonem Lucinam, quæ eadem ac Luna, præesse parturientibus: Iam quod ad Hesperum, is Veneris est stella: ut Varro etiam appel-

[1] in Ceo insula.

[2] in Ceam insulam.

[3] in Cea insula.

[4] Cea.

[5] honoribus à Ceis.

appellat. Nempe quia mediocriter & calefacit, & humectat: quæ duo ad generationem requiruntur: ut dictum lib. II, cap. XXXI. Tellus verò communis est mater plantarum, animalium, etiam hominum.

Isis à morte culta est cum Luna; unde & capiti ejus addebantur cornua. Hæc si Osiridis uxor fuit, Osiris autem Mitsraim, Chami filius, Noëque nepos; antiquitas ejus satis sit manifesta. Sed ex Græcorum opinione filia fuit Inachi, regis Argivi, nomine Io, quæ in Ægypto nomen Isidos accepit. Verùm sic quoque summæ fuerit vetustatis. Nam Inachus incidit in tempora Isaaci patriarchæ. Meminit Isidos quoque Epiphanius, paullo antequam de Stoicis [1] agere incipiat. Ei dicitur primo vocata esse Ἀτθὶς, atque ab hac nuncupatam Ἀττικὴν, quæ antea nominata est Ἀκτή. In Ancorato autem apud eundem sectione CVI dicitur appellata Ἀτμὶς: quod, ut corrigi debeat, satis indicant, quæ ex Panario adduxi. Lilio tamen Gyraldo, syntagmate de Diis XII, *Atmis* dicitur vocata, filiaque fuisse Aspidis Cappadocis. Vbi de *Aspide* non minus, quàm de *Atmide* corrupti codices Lilium deceperunt. Græcè est, Ἄπιδος τοῦ Καππαδόκου, τοῦ καὶ Ἰνάχου καλουμένου [2]. Sed sic quoque, valde ratio fugit Epiphanium, quia alia *Io*, alia Atthis: illa Iaachi, regis Argivi; hæc, ut etiam est apud Eusebium in Chronico Hieronymiano, Cranai, secundi Atheniensium regis filia fuit.

[1] hæres. 5.

[2] Apidis Cappadocis, etiam vocati Inachi.

Cum Astarte, sive Astaroth, prout vocatur Iud. X, 6, quam Lunam esse diximus lib. II, cap. XXI, culta est Europa Agenoris, Phœnicum regis, filia, Cadmi soror. Lucianus quidem, libro de dea Syria, tradit, Astarten esse Lunam: at sacerdotes Phœnices, atque alii, ut idem ex iis se audiisse tradit, Europam, Agenoris filiam esse statuebant. Quæ facilè conciliantur. Nam φυσικῶς quidem & antiquiori cultu, Luna erat: ἱστορικῶς verò & cultu accessorio, non alia, quàm Europa, colebatur.

Cum vi naturæ generatricis, vel Luna, aut Hespero, culta est amica vel concubina Cinyræ, regis Cypri: uti dictum, cum de Cypria Venere ageremus lib. I, cap. XVII, & XXI.

Atergatis, Syriæ fuit heroina, Semiramidis mater, quæ & Derceto: ut dictum lib. I, cap. XXIII. Hæc post mortem culta est cum Lunæ numine, quatenus vim suam diffundit in terræ & aquæ globum, cumque numine Telluris, ac Aquæ, quatenus Lunarem vim recipiunt: ut ostensum lib. II, cap. LV, & LXXVI.

Cereris etiam cultus partim animalis, partim naturalis fuit. Animalis erat heroinæ Siculæ quæ quia frugum sationem reperit, Græcosque docuit, eo cum spica pingebatur, imò & inde nomen accepit: nam *Ceres* non à *gerendo*, sed ab Hebræis, quibus de spica virente usurpatur. Vide, quæ diximus lib. I, cap. XVII. Hæcce heroina à morte culta est cum gemino numine naturali: uno cælesti, altero subcælesti. Prius est Luna, à qua frugibus incrementum, quia humectat noctu: uti à Sole est maturitas, quoniam calefaciendo excoquit. Alterum numen est vis Terræ frugifera. De gemino hoc naturali numine vidimus lib. II, cap. XXVII, & LIX.

Cum Lucifero etiam, vel potius diluculo, sive aurora, culta est Ino, Cadmi filia: quæ post mortem dicta est Græcis Leucothea, quia cælum mane albescit luce. Latinis autem Matuta, unde nomen tempori matutino. Et de his in Diis Thebanis vidimus lib. I, cap. XIII.

Regina Semiramis, & Tellus, tanquam unum numen colebantur. Suidas in Semiram. Τὴν δὲ Σεμίραμιν καὶ ῥέαν ἐκάλει. *Semiramidem verò etiam Rheam nuncupavit.*

Acca Larentia, de qua dictum lib. I, cap. XII, culta videtur cum Flora, florum Dea: ut mixtus fuerit cultus, Larentiæ in Flora, Floræ in Larentia. Larentia animale numen, Flora naturale; ut per quam designetur Tellus florifera, sive vis naturæ, per quam plantæ florent.

Heroina Sicula, quàm à morte Cererem esse vocatam dicebamus, filiam habuit, quæ communi quidem nomine dicta est Κόρη, sive Libera; hoc est, filia: proprium autem, sive dum viveret, sive à morte demum, habuit Περσεφόνη, sive Proserpina. Hæc culta est cum terra inferiore: imò & cùm Luna infera. Nam eam quoque signari per *Proserpinam*, diximus lib. II, cap. XXVIII.

Tandem ad conspirationem totius Theologiæ facit, quòd Heraiscus Ægyptius [3], vir præcellentis ingenii, ac diu peregrinatus, cum variarum gentium religionem scrutatus foret, & in iis perpendisset, & principia, & media, & infinitatem, uti perspicere erat ex hymnis ab eo editis, etiam decrêrit aggredi opus quo complecteretur τῶν θεολογιῶν ἁπασῶν τὴν συμφωνίαν. *Theologiarum*, sive religionum, *omnium consensum.*

[3] Suidas in Ἡραΐσκῳ.

FINIS LIBRI SEPTIMI.

GERAR-

GERARDI IOANNIS VOSSII DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA ET THEOLOGIA GENTILI, Sive de Idololatriæ Origine ac Progressu, LIBER OCTAVUS.

CAPUT I.

AFFECTIONES *divinum nactæ honorem, ad quatuor summa genera revocantur.*

ABunde pro instituto quidem nostro egimus de cultu substantiæ, tum spiritualis, uti Dei principis, bonorum malorumque angelorum, & animarum post suum è corpore excessum: tum corporeæ, sive particulatim, colendo æthera, elementa, meteora, hominem, bestias, plantas, atque adeo fossilia: sive universè, mundum pro numine habendo. Egimus etiam de cultu ex illo spiritualis, & altero naturæ corporeæ conflato. Nec dubitandum, quin in natura corporea primùm exhibuerint cultum Soli, Lunæ, Stellis; sed his credo universè: postea in superiori natura stellas venerati distinctas. Quo tempore etiam elementalem coluere naturam: ut terram metallorum plantarumque productricem; animantium nutricem, cadaverumque receptricem. Aquam item, quatenus vel marina, vel fluvialis, vel fontana. Hinc universa culta est natura. Quæ cùm, sensu ac mente prædita crederetur, singulis etiam naturæ non partibus modò, sed particulis, imò & affectionibus ejus divinus est cultus attributus. Ac quod affectiones etiam, quæ accidentia dicimus, honore eo dignarentur, inde evenit, quia in his etiam aliquam vim cognoscerent: quicquid autem hac præditum est, id divinæ naturæ particeps videretur. Cic. lib. de Nat. Deor. *Eam rem in qua vis inest major aliqua, sic appellari, ut ea ipsa vis nominetur Deus.* Ut *Fides*, *ut Mens.* Ac postea: *Vides Virtutis templum, vides Honoris. Quid Opis, quid Salutis, quid Concordiæ, Libertatis, Victoriæ, quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit.* Ridicula sanè ratio, cur ista Deorum habuerint loco. Satis interea declarant, cur affectiones etiam in Diis reponant. Hujusmodi Deorum, prope immensa est copia. Ac in civili quidem Theologia considerari solent tanquam Mentes quædam hoc honoris à summo Deo sortitæ, ut affectionibus istis præessent. Nempe crediderunt Deum, quem Optimum Max. vocabant, non per se omnia curare, quo pacto, ut dicebant, plurimum beatitudini ejus decederet, sed, instar regis, plurimos habere ministros, & ministras, quorum singulos huic, illive curæ præfecisset. Sic Justitia, quæ & Astræa, ac Themis, præfecta erat actibus cunctis, in quibus justitia attenderetur. Comus curare creditus comessationes. Et sic in cæteris id genus Diis, nomen ab ea affectione sortitis, cujus cura cuique commissa crederetur. Quo pacto si considerentur, non aliter different à spiritibus, sive angelis bonis malisque, quàm quod hi revera à Deo conditi sint: illæ vero mentes, de quibus nunc loquimur, sint figmentum mentis humanæ, pro numero affectionum, in quibus vis, esse major videretur, comminiscentis mentes affectionibus singulis prætectas. Facilè autem sacerdotes sua commenta persuadere simplicioribus potuerunt, partim quia turpe & impium videretur velle in rebus divinis plus sapere iis, quibus ob rerum divinarum peritiam sacra omnia committerentur, qui interdum etiam Deorum alloquio digni haberentur: partim verò, quia satis videretur verisimile summæ illi menti, Deorum omnium regi, innumeras servire mentes, ut eo perfectior sit summi Dei beatitudo, minusque curis implicetur: inque tot famulantium numero summi numinis majestas magis eluceat. Ac talis quidem opinio erat Theologiæ civilis.

Dispar verò sententia theologorum naturalium, qui non aliud numen agnoscebant quam naturam rerum: eoque omnia gentium numina referebant sive ad naturam universè, vel naturam æthereamm, sive ad hujus aut elementalis naturæ partem vel affectionem. Nec affectiones per se subsistere credebant, quod putare sit absurdum: sed judicant substantiam siue naturam rei vim emittere ad agendum, eoque à vi substantiæ effluere accidentalem: quæ & ipsa nomine naturæ vocarentur, quia naturâ inessent: unde & intellectus eorum terminabatur semper in natura, vel parte naturæ: hoc est, in substantia denominata à formali determinatione subjecti. Nempe mens eorum fuit, prout natura esset occupata circa hanc vel illam affectionem: ita numina, nominaque Deorum variare. Cùm igitur ubicunque vim aliquam majorem viderent, ita divinum aliquid crede-

crederent: eò etiam devenere, ut immanem Deorum Dearumque fingerent catervam. Sagaciores interim hæc cuncta unum esse numen ajebant: puta rerum naturam; quæ licet una foret, pro variis tamen effectis varia sortiretur nomina, vario etiam afficeretur cultu.

Hanc Deorum turbam confusè tractarunt priores, multorum etiam naturam non satis explicuere, præsertim quatenus eorum doctrina ad Theologiam pertinet naturalem. Proinde operam non lusero, si id tentem quod viri illi longè doctissimi posteriorum industriæ reliquerunt. Ac primùm id statuo, hominem eas affectiones retulisse in Deos, quæ, ut Ciceronem dicentem jam audiimus, vim haberent majorem, & quæ sine Deo regi non posset: sive ab ea foret spes boni: ut sunt Concordia, & Libertas: sive formido mali, ut Febris, & Tempestas. Quia vero in homine quatuor hæc sunt, existentia, vita, sensus, & ratio: eò affectiones istas quatuor esse generum putamus. Nempe vel sunt communes homini, cum inanimis, sicut locus, & tempus: vel non cum inanimis, sed plantis, ut generatio, & mors: vel non plantis, sed animalibus, ut somnus, & spes: vel hominis sunt propria: ut sapientia, & risus. Primùm igitur loquemur de affectionibus iis, quæ sic homini accidunt, ut toti rerum naturæ, etiam inanimis conveniant.

CAPVT II.

De adfectionum in Deos relatarum primo genere, quod sic accidit homini, ut illud habeat commune cum singulis mundi partibus: quomodo non solus homo, sed res singulæ mundi, ipsum etiam cælum terminum habet, agiturque hoc capite de Deo Termino.

HOc primum genus est tripartitum. Continet enim tum initia, ac terminum omnium; tum circumstantias temporis, ac loci; tum modum agendi, qui vel à necessitate est, vel fortuna. Natura res omnis habet terminum. Uti Tellus, Oceanus, Mundus ipse. Unde Jobi XXVI, 10. *Terminum circumdedit aquis, usque dum finiantur lux & tenebræ.* Et XXXVIII, 4. *Vbi eras quando ponebam fundamenta terræ? Quis posuit mensuras ejus?* Et commate 20: *Circumdedi illud* (mare) *terminis meis: posui vectem & ostia: & dixi: Vsque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos.* Non dubium igitur, quin divina res sit terminus. Quod cum natura etiam duce viderent gentiles, uti initium rerum omnium Iano, sic finem omnium Termino sacrârunt. Ac primum mundi initium est Chaos; mundi autem perfecti Terminus est summus cæli circulus, sive orbis. Quare ut Ianus, quem chaos & mundum esse Ovidius etiam docet in Fastis, ita & Terminus divinos sortitus est honores: atque ut illi omnium rerum initia dicarunt, unde & januæ Iano sacræ: ita huic omnium rerum finem sacraverunt. Augustinus lib. VII de Civitate Dei, cap. VII: *Cur ad Ianum dicuntur rerum initia pertinere: fines vero ad alterum, quem Terminum vocant?* Postea hanc superstitionem verbis istis refellit: *Nunquid ergo ad Mundum, qui Ianus est, initia rerum pertinent: & fines non pertinent, ut alter illis Deus præficeretur? Nonne omnia, quæ in hoc mundo fieri dicuntur, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista vanitas, in opere illi dare potestatem dimidiam: in simulachro faciem duplam?* Nec tamen hic obmutuissent gentiles. Quantum enim ex iis, quæ afferre pro se, Patribus ipsis testantibus, solent, dixissent, Ianum quidem pro Mundo sive universa rerum Natura accipi: sed propriè esse Solem: atque etiam, quando pro tota rerum Natura sumitur, præcipuè tamen signare Solem, quo nihil mundus habeat excellentius, quique universam temperet ac moderetur naturam. Iam quod attinet ad illud, quod bifrontem finxerint Ianum, hoc quoque retulissent ad Solem, qui Orientem videat, & Occidentem. Ad illud verò, quod Augustinus ait, dimidium Iano tribui, puta rerum initia; dimidium Termino, rerum finem; atque ita toti rei neutrum præsidere numen: reposuissent, Ianum eundem esse ac Apollinem sive Solem: hunc vel unicum, vel præcipuum esse Naturæ numen: si unicum esse placeat, eundem esse Terminum, sed pro diverso considerandi modo, vel Ianum dici, vel Terminum: Ianum, si consideres initia rerum: Terminum, si earum spectes exitum. Sin numen malis præcipuum, distinguendum esse inter duo numinum genera, quorum alia sint Dii Consentes ac Selecti; alia Dii minorum gentium, ac ministrantium superioribus: Apollinem ac Ianum superioris esse ordinis: Terminum inferioris: eoque nihil discedere perfectissimæ Iani sive Solis divinitati, si Terminus rerum exitum procuret, quia per Terminum curet, more regio, qui facere dicuntur, quæ per ministros efficiunt. Sed hæc speciosius, an putidius, dicantur, nihil hoc loco disquirere attinet, quia abunde omne hoc refelletur iis, quæ adversus naturæ corporeæ cultum inferiùs dicentur. Et hæc de Deo Termino, quatenus etiam attendimus universam mundani corporis molem; quanto magis singulis partibus, tum simplicibus corporibus, tum etiam mixtis. Sed nulla in re æquè celebratur, quàm in agraria. Vbi Terminus materiæ ratione, est lapis, vel stipes: sed, ratione formæ, est relatio ad signandum agrum, sive publicum, sive privatum. De materia, quod dixi, autor Tibullus lib. 5, El. 1.

Nam veneror seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in trivio florida serta lapis.

Et Lactantius lib. 1, cap. XX: *Huic ergo publicè supplicatur, quasi custodi finium Deo, qui non tantum lapis, sed stipes interdum est.* Respexit huc etiam Tertullianus, libro adversus Psychicos: *Rursus palos terminales figitis Deo.* Interim videmus hic distingui à Tertulliano, inter palum ter-

terminalem, & Deum Terminum, cui figitur. Non igitur sapientiores palum putabant Deum, sed Deo sacrum; opinione hac, quod palus is esset sacer, animis religio injecta, ne quis transferret. Iustitia nihil divinius. Hujus autem est, suum cuique tribuere, nec terminos transferre. Libis, pulte, primitiis frugum, non cruentâ hostiâ, ei sacrificabant; ut volunt Dionysius, & Plutarchus. Sed malim hac parte audire scriptores Romanos. Ex quibus porcâ etiam, & agnâ, sacrificatum fuisse, testes Ovid. II Fast. & Horat. Epod. od. II.

Primus verò in Deos retulit, sive Tatius Sabinus, ut censet Varro; sive Numa Pompilius, quod traditum Dionysio in secundo. Ac Numæ hujus lex illa apud Festum: *Qui Terminum exarâssit, ipse, & bos, sacer esto.* Nempe duplici nomine divinitas est Termino attributa. Ac prius quidem quia insignem, atque, ut ita dixerim, divinum planè usum præstarent limites agrorum in genere humano: quo nihil utilius ad litigia evitanda: quid verò meliùs nobis, quid Deo gratius, quàm si concordia sit inter bonos? Præterea illud attenderunt, quod si Terminus esse Deus crederetur, cui curæ essent agrorum limites: magis religio sit futura omnibus limites malo dolo transferre.

Atque hæc in caussa fuere, cur à Tatio, vel Numa divinus sit honos Termino exhibitus. Postea verò magnopere hanc divinitatis opinionem auxit, quod cùm Tarquinius Superbus templum in Capitolio condere proposuisset; fanaque alia, quæ eo in monte forent, ut spatium templo Iovis amplius esset, exaugurarentur; solius Termini fanum exaugurari non posset, quia aves non addicerent. Testis Dionysius Halic. lib. III Antiquitatum, item Livius, & Florus lib. I, cap. IX. Unde Maro:

—*Capitoli immobile saxum.*

Hinc callidè sacerdotes atque augures hoc eo retulere, quod divinitus significaretur, uti Terminus nec Iovi cessisset, ita longè minus cessurum ulli mortalium: ac proinde nunquam motum iri terminos imperii Romani. Quâ de re ita Servius ad locum Poëtæ antè memoratum: *In urbe Roma Iovis templum non fuit: quod cum jam devotum à Prisco Tarquinio, vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit auguriis captare, qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus (in quo erant multa diversorum Numinum sacella) actum est, ut exinde ad alia templa Numina avocarentur sacrificiis, quo possit liberè, & sine piaculo templum Iovis exædificare. Cumque omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, descendere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, & deprehensum, quòd Terminus cum Iove remanens, æternum urbi imperium cum religione significaret. Vnde in Capitolio prona pars tecti patet, quæ lapidem ipsum Termini spectat. Nam Termino non nisi, sub dio sacrificabatur.* Alterum etiam accessit, unde Romam fore caput mundi promitterent: nempe quod in fundamenti sedibus inveniretur caput humanum. Sanè & Carthagine repertum fuerat caput, sed equinum: unde Maro I Æn.

Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrârat, caput acris equi.

Vnde & in nummis Carthaginensium id caput: & putantur literæ subjectæ signare ΚΑΚΚΑΒΑΕ, quod Pœnis notat *caput equinum.* Cæterùm tale signum Pœni interpretabantur fore urbem suam, acrem & bellicosam. At Romanis visum excellentius quiddam, quia equus paret homini: unde colligebant equi caput esse signum servitutis, humanum autem imperii. Porrò de reperto capite humano Arnobius lib. VI auctores laudat Sammonicum, Granium, Valerianum, & Fabium. Atque addit id caput fuisse cujusdam Toli. Quod & indicat Marcianus Capella lib. III: *Quæ femina licet in Attica, ubi majori ævi parte floruerat, se assereret incedere palliatam, tamen ritu Romuleo, propter Latiale numen, & Toli caput, propterque Martiam gentem, Venerisque propaginem Senatum Deûm ingressa est penulata.* Sic enim rectè eum locum correxit, summus vir, &, dum viveret, amicissimus Laurentius Pignorius epist. XII in Symbolicis Epistolicis. Antea corruptè *olim caput*, pro *Toli caput*, legebatur. Quod verò Arnobius putavit vocem Capitolii esse conflatam ex *caput*, & *Toli*, id vanum est. Vti & totum illud falsum, quod homo ille cujus caput repertum, dictus fuerit Tolus. Fabulæ originem præbuit nomen *Capitolii:* ubi *tolium* non est ex derivatione, sed παρέλκον, sive productio vocis: ut *monium* in *matrimonium*; *mentum* in *sacramentum*, & similia.

Porrò, ut ad Deum Terminum redeam, quantopere ratio fugerit Romanos, quòd ex immobili illo Capitolii saxo collegerint nunquam motum iri Terminum imperii Romani: argumento est quod Adrianus Cæsar (Festi Rufi verba sunt) *invidens Trajani gloriæ, sponte Armeniam, ac Mesopotamiam, & Assyriam reddidit: ac medium inter Persas, & Romanos, Euphratem esse voluit.* Quod item temeraria Iuliani Desertoris pugna ad Ctesiphontem, ubi victus occubuit, iterum mutati sint termini. Quod item Iovianus, coactus est iniquis pacem conditionibus inire cum Parthis. Nisibidem urbem iis, & superioris Mesopotamiæ partem concessit. Quæ cum exposuisset Augustinus in IV de Civ. Dei, cap. XXIX, sic concludit: *Vano igitur augurio Deus Terminus non cessit Iovi, qui cessit Hadriani voluntati, cessit Iuliani temeritati, & Ioviani necessitati.* Et hæc de Deo Termino: de quo falsus Lactantius lib. I, cap. XX; ubi eundem putat lapidem illum, quem Saturnus dicitur devorâsse pro Iove, qui *Abaddir*, & *Bætulus* dicebatur. Is enim longè alia occasione, ut superius expositum nobis, divinum est honorem consecutus: nec relationem habuit ullam ad agros limitandos: prout hoc loco consideratur.

CAPVT

CAPUT III.

Acceditur ad alias adfectiones, homini etiam cum inanimis communes. Uti præcipuè actum. De Phanete & Saturno, quatenus tempus notat: deque temporis partibus, pro Numine habitis: ut sunt Nox, & Dies: ubi dictum, quomodo Nox ab Erebo differat, deque Leucothea, sive Matuta: ac denique de Horis anni. Deque numero, imprimis eo, qui Pythagoricis τετρακτύς.

TEmpus est durationis successivæ mensura. Hoc consideratur vel universè, vel secundùm aliquas partes. Universè Tempus ab Orphicis colebatur: ac credebatur initium omnium, quæ videmus. Simplicius in lib. IV φυσικ. ἀκροάσ. Μετὰ γὰρ τὴν μίαν τῶν πάντων ἀρχὴν, ἣν Ὀρφεὺς καὶ χρόνον ἀνυμνεῖ, ὡς μέτρον ὄντα τῆς μυθικῆς τῶν Θεῶν γενέσεως, αἰθέρα καὶ τὸ πελώριον χάσμα προελθεῖν φησι, τὸ μὲν τῆς περατοειδοῦς προόδου τῶν Θεῶν αἴτιον, τὸν δὲ τῆς ἀπειροειδοῦς, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ·

Οὐδέ τι πεῖρας ἔην, οὐδὲ πυθμὴν, οὐδέ τις ἕδρα.

Post principium unum omnium, quod tempus esse, Orpheus carmine celebrat, tanquam mensuram fabulosæ Deorũ generationis, ait productum esse ætherem, & ingentem hiatum: illum esse caussam finitæ Deorum productionis, hunc vero infinitæ; deque illo ait:

Neque hujus finis aliquis erat, neque fundus, neque ullâ sedes.

Quod si Tempus sit Orpheo omnium principium, ut Simplicium dicere audivimus: nec φανὴς aliud fuerit: de quo sic Nonnus in explicatione Historiarum, quarum meminit Nazianzenus. Sic enim scribit in Orat. funebr. Basilii Magni: Ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ποιήμασι συνεισήχθη τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα, μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν, ὧν τὸν Φάνητα εἰσφέρει αἰδοῖον ἔχοντα ὀπίσω περὶ τὴν πύγην. Λέγουσι δ' αὐτὸν ἔφορον τῆς ζωογόνου δυνάμεως. *In Orphicis poëmatis hæc duo nomina simul inducuntur cum aliis multis: è quibus Phanetem describit genitale membrum habentem circa clunes: atque ajunt eum esse præfectum prolificæ potestatis.* Etiam hujus numinis meminit Proclus lib. IV in Timæum: Διὸ δὴ καὶ ὁ Ὀρφεὺς Φάνητά τε τὸν Θεὸν προσηγόρευσεν, ὡς ἐκφαίνοντα τὰς νοητὰς ἑνάδας. *Iccirco Orpheus Deum appellavit Phanetem, quia patefaceret intelligibiles unitates.* Vbi per *unitates* designat ideas sive formas mentis divinæ. Proclus tamen videri possit per *Phanetem* non *tempus* intellexisse, sed Deum ipsum mundi opificem. Sic enim de eo scribit Lactantius lib. I, cap. V de falsa religione: *Orpheus, qui & vetustissimus poëtarum, & æqualis ipsorum Deorum, (siquidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis, & Hercule navigâsse) Deum verum, & magnum* πρωτόγονον· primogenitum *appellat; quòd ante ipsum nihil sit genitum; sed ab ipso sint cuncta generata: eundem etiam* φάνητα *nominat, quòd cùm adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit, cujus originem, atque naturam, quia concipere animo non poterat ex aere, immenso natum esse dixit:*

Πρωτόγονος Φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.

Sed si ex infinito aere genitus Phanes, quomodo ante eum nihil erat. Nec sanè aer ante tempus fuit. Nec desunt qui per *Phaneta* intelligant Diem; vel diei auctorem Solem: quomodo Orpheum cepit Diodorus Siculus lib. I. Quidquid verò de Orpheo est, saltem tempus à Græcis, & Romanis cultum fuit sub nomine Saturni. Nam constat eo tum naturam intelligi, quomodo consideravimus, cùm superius de Mundi sive Naturæ numine tractaremus: tum durationem omnium rerum in natura: unde Κρόνον quasi χρόνον dici, veteres tradidere. Ac quia tempus omnia absumit, eò & dictus Saturnus crudos devorare liberos. Ideo [a] ὠμηστὴν vocat eum Nonnus in secundo Dionysiacôn. Athenagoras etiam censet, eo Rheam, (quam terram esse, ostendimus libro secundo) Saturno datam uxorem, quia tempus è terra omnia producit, quæ postea abolet.

[a] *crudis vescentem.*

Peripateticis tempus dicitur esse mensura motus: ubi externam intelligunt, quia tempus dimetitur motum, non ut est motus, sed ratione successionis, sive, ut habet prius ac posterius. Cumque in quovis genere sit aliquid, quod mensura sit omnium ejusdem generis: omnium motuum mensura est motus cælestis: quippe qui solus sit continuus, nec quiete intercipiatur: solus quoque sit regularis, non autem nunc velocior, nunc tardior: adde quòd idem sit velocissimus: quod eo necesse fuit, ut minima etiam dimetiri liceret. Velox quippe nuncupatur id, quod minimo fit tempore: ut est in IV φυσ. ἀκροάσ. cont. XCVI.

Partes temporis sunt vel minores, vel majores. Minores sunt Nox, & Dies. Quorum distinctio est secundùm modum Solis vel accedentis, vel recedentis. Eorum ista est ex Hesiodi γενεαλογίᾳ. Primò fuit Chaos: quod ipsum in Diis. Priorem tamen locum obtinet triplex substantia: una materiæ planè expers, ut angeli, & animæ: altera planè materialis, ut corpora cælestia, elementa, & inde composita: tertia partim materiæ particeps, partim expers; ut homo. Præter quæ ut dixi, pars substantiæ gentibus est relata in Deos: puta materies ipsa; nempe chaos: pro quo Scriptura initio Genesios בהו & תהו *tohu*, & *bohu*: unde Phœnicum Dii Thoth, & Bau: ut ex Sanchoniathone apud Eusebium [b] cognoscimus. Hæc de chao. Nunc cætera ex Hesiodo prosequamur. Post Chaos fuere Tellus, & Tartara: item Amor. Ex Chao autem Erebus & Nox, Ex Nocte & Erebo Æther & Dies. Primum Chaos, sive ut locus, sive ut materies omnium formarum vacua, quo pertinet quod Scriptura ait, Terram fuisse primo rudem & inanem. Hinc fuit Tellus, ut circa quam moveretur Cælum, &, ut Hesiodus ait, sedes Deorum immortalium. Omnis enim motus fit super immobili. Cælo centrum fuit Tartarus, utpote interior pars Terræ. Quippe Terra cum Tartaro simul constituit centrum. Post ista Amor. Nam Chao inerat appetitus formæ. Ut enim femina

[b] *Lib. I de præparat. Evangelica.*

femina marem, ita materies desiderat formam, tanquam sui perfectionem: unde & ἐντελέχεια vocatur, ab ἐντελὲς, & ἔχω, quasi dicas perfecti habiam; uti Herm. Barbarus ad verbum reddebat. Ex Chao originem ducere dicuntur Erebus, & Nox: quæ iccirco & Maro conjunxit:

Pallentes umbras Erebi, Noctemque profundam.

Nempe ante Diem tenebræ fuere. At tenebræ intra terram Erebus dicuntur: supra terram, Nox. Vel locus quidem Erebus; tempus, Nox. Nam umbræ humanæ in Erebo degere dicuntur. Atque in Erebo etiam Hesiodus ait esse Titanas, Cottum, Gygem, & Briarea. Nox etiam dicitur ab Inferis venire locis: unde poëta,

— Ruit Oceano nox.

Subdit mox,

Involvens umbra magna terramque polumque.

Nempe quia nox est umbra terræ: umbra verò est lumen non quidem nullum, sed imminutum. Ex Nocte & Erebo prognati dicuntur Æther, & Dies: ubi Erebo Æther, Nocti Dies opponitur. Quando autem ex Nocte, & Erebo, Æther, & Dies, geniti statuuntur: τὸ EX capitur, οὐχ ὑλικῶς, ἀλλὰ στερητικῶς: hoc est, non tanquam materia, sed privativè, sive velut terminus, à quo: quomodo & Aristoteles dicit duo contraria esse generationis principia, unumque amborum subjectum. Priora esse privationem, & formam: posterius materiem. Priori modo ex indocto fit doctus, ex non ente ens, ex tenebris lux. Sic quoque ex Latona, quæ Græcis Λητὼ, ἀπὸ τοῦ λαθεῖν, h. e. *à latendo* dicta, Sol, & Luna, nati dicuntur: videlicet, quia omnia ex latentibus fecere manifesta. Vnde & in Delo nati perhibentur: quia δῆλον, *manifestum*. Pluribus hæc exposui lib. II, cap. XII. Non satis hæc observavit Hesiodus: ut cui Nox φιλότητι μιγεῖσα [1] peperisse dicatur. Hoc enim locum non habet, si Dies è Nocte solùm στερητικῶς nata. Nempe vel parum attendit, vel non curavit locutionem priscam, ac fortasse à Mose ipso haustam: ut qui sic initio operis sui dicat ex vespera factum esse diem.

[1] *in amore permixta.*

Porrò Noctem etiam Romanis, secundum Theologiam civilem Deam fuisse, argumento est, quòd ei sacrificabatur gallus. Caussam adfert Ovid. lib. I Fast.

Nocte deæ Noctis cristatus cæditur ales,
Quod tepidum vigili provocet ore diem.

Etiam Plautus Diem Noctemque inter Deos retulit prologo Menæchmorum:

Non ego idem facio, ut alios in Comœdiis
Vidi facere amatores, qui aut Nocti, aut Diei,
Aut Soli, aut Lunæ, miserias narrant suas.
Quos pol ego credo humanas querimonias
Non tanti facere, quid velint, quid non velint.

Quod si inter minores temporis partes sint Nox, & Dies, quanto magis diluculum, ac aurora! Quibus præerat Λευκοθέα, quæ Romanis Matuta: ut est apud Plutarchum in Camillo, & quæst. Rom. A Matuta *matutinus* dicimus. Quam latè ejus patuerit religio, arguit, quod & templum atque oraculum Leucotheæ fuerit in Moschica regione: ut est apud Strabonem in XI. Loquor verò nunc de Leucothea, quatenus est numen naturale: puta aurora, sive diluculum. At quatenus est Ino, Cadmi filia, vidimus de ea lib. I, cap. XIII, & XXIV. De Matuta, nos etiam in Romanis ad ann. CCCVIII, in fine.

Exspectet fortasse aliquis, ut quia sicut diluculum, ita & horæ, pars sint diei: de his etiam dicam: quando quidem & Horæ sint in Dearum numero. Sed diei in horas divisio ignota fuit veteribus: quibus generatim ὥρα quævis pars diei. Vt in lege Solonis, Ὁ ἥλιος ἐπὶ τῶν ὀρῶν ἐσχάτη ὥρα ἔστω. Quod Romani in XII Tabb. ita reddidere, SOL OCCASVS SVPREMA TEMPESTAS ESTO. Nempe antiqui distinguebant diem his partibus; de media nocte, gallicinio, conticinio, ante lucem, diluculo, mane, ad meridiem, meridie, de meridie, supremâ, (ubi intelligitur *tempestas*, ut vidimus in XII) vesperâ, crepusculo, luminibus accensis, sive primâ face, concubio, nocte intempestâ, ad mediam noctem, mediâ nocte: sicut docet Censorinus de die Natali cap. ult. Ac ne Græci quidem Platonis & Aristotelis temporibus imò aliquanto etiam pòst, horas novere: unde apud Athenæum lib. I, quæstio illa Vlpiani, utrùm in veterum Græcorum scriptis ὥρα reperiatur pro diei parte. Et tamen Græci diem in XII horas divisere ante Romanos: à quibus hanc consuetudinem tandem accepere Iudæi. Cum verò Horæ in Dearum numero censentur, non XXIV diei partes, sed IV anni tempora intelliguntur: de quibus deinceps loquar.

Dixi de partibus anni minoribus. Majores verò sunt ὧραι, sive partes istæ quatuor, in quas annus per utrumque æquinoctium, & solstitium, brumamque, sive, ut vulgo loquuntur, per duo solstitia dividitur: puta ver, quod calidum, & humidum; æstatem, quæ calida, & sicca; auctumnum, qui frigidus, & siccus; & hiemem, quæ frigida, & humida. Annalia tempora à Cælio Aureliano vocantur lib. III Tardarum Passionum, cap. VIII. Proque earum numero quadrigas Soli esse attributas, Fulgentii in Mythologicis opinio est: item Isidori lib. XVIII Originum, cap. XXXVI. *Quadrigas*, inquit, Soli *sacraverunt, quia per quatuor tempora annus vertitur: ver, æstatem, auctumnum, & hiemem.* Proque quatuor his temporibus colores etiam aurigarum fuere in Circensibus. De quo in Theologia Symbolica dicetur. Est ὧραι vox ab אור or, *lux*. Nempe ab eadem origine, à qua ὧρος, hoc est, χρόνος, ut interpretatur Erotianus: item ὧρος pro Sole, ut apud Ægyptios, teste Macrobio lib. I Saturnal. cap. XXI. Ὧραι ὠρεύουσι τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ, *Horæ servant ac custodiunt portas cæli.* hoc est quatuor cæli cardines. Unde Ianus sic apud Ovidium lib. I Fast.

Præsideo cæli portis cum mitibus Horis.

Hoc ideo de Horis finxere, quia à cælo omnis promanat inferior virtus ac potestas. Ideo & Iupiter per eas dicitur mundum omnem moderari. Horatius lib. I, od. XII:

— Qui res hominum ac deorum,
Qui mare ac terras, variisque mundum
Temperat Horis.

Ubi varias vocat, quia multum sint dissimiles.

Sed inversè quidem Ὧραι sunt quatuor anni partes: particulatim autem ver: quæ aliter Ἥβη, Latinis *Iuventas*. Nempe numen hoc bifariam attenditur, quatenus ver notat, & prout adolescentiam significat. Priori modo consideratur in fabella, qua dicitur, cùm Iuno hieme lactucas comedisset, proximo vere peperisse. Nempe lactucis frigus hibernum designatur. Sunt enim lactucæ frigidæ, præsertim crudæ; eoque & somnum conciliant, & ardorem bilis exstinguunt. Hebe verò, hoc est, acris temperies, verno tempore redeunte redit. Omnia enim tum pullulant, & pubescunt, unde & vernum tempus Ἥβην dixere. Nam ἥβη, *pubes*. Sed calor ille aëris, qui vere redit, deserit nos hieme, præsertim Sole Aquarium ingrediente. Eoque dicitur Hebe cecidisse turpiter in Deorum conspectu: ejusque in locum suffectus Ganymedes, inque Aquarium conversus. Ac credo inde etiam est, quòd Phliasii veteres, Γανυμήδαν vocarint Deam, quæ posterius dicta est Ἥβη: ut est apud Pausaniam in Corinthiacis. Quæ dixi, ad Græcos pertinent. Apud Gaditanos verò etiam Mensis, & Annus divino cultu affecti. Geminam enim his aram fuisse constitutam, Ælianus retulit in Opere deperdito περὶ προνοίας*: ut ex eo refert Dionysius ὁ περιηγητής.

* de Providentia.

Absolvi de tempore. Altera universalis rerum affectio est locus. Quò à nonnullis Chaos, ab aliis Erebus, refertur. Sed de utroque proximè dictum, dum explanamus, quæ de iis in Θεογονίᾳ suâ Hesiodus scripsit.

Vocant igitur nunc me, quæ pertinent ad modum, quo non humanæ solùm actiones fiunt; sed illa etiam, quæ naturæ sunt opera. Fiunt autem vel necessitate sive Fato, vel fortuito. Quo & pertinent *Tenitæ* vel *Teniræ*. Hæ, ut ex Festo Paullus ait, *credebantur esse Sortium Deæ, quod tenendi haberent potestatem.* De Fato, & Fortuna, nunc ampla agendi occasio foret, nisi abunde de hoc egisse me putarem libro secundo hujus operis extremò. Dolendum verò homines etiam, qui Christiani volunt haberi, alios quidem sic loqui, ut omnem eis Fortuna faciat paginam: alios verò, ut Fatum agnoscant, sed crudele, & impium. Quomodo etiam, dolore credo abreptus loqui non dubitavit vir longè doctissimus Nicolaus Leonicenus epilogo eruditi operis de Plinii erroribus ad Hermolaum Barbarum scripti: *Quis non de crudeli fato atque impio conqueratur, quod nobis tot, quos prior Hermolai vita germinaverat fructus, antequam maturescerent, intercepit?* Hujusmodi apud plurimos lego: quæ nec in poëtis probo: at in philosophis, præsertim Christianis, vehementer damno.

Tertia universalis est affectio Numerus. Nam hominibus æquè, ac rebus aliis, accidit, ut numerentur. Numerùs verò, secundùm Pythagoricos, res sacra. Vnde & numeros Deorum nominibus appellarunt. Qua de re anonymus in Theolog. Arithmet. ex Nicomacho, Anatolio, & aliis collecto. E junioribus verò clarissimus Ioan. Meursius in Denario suo Pythagorico opusculo pererudito literatis perutili, ac mihi eo gratiori, quod inscripserit nomini nostro.

In numeris nullus æque divinus Pythagoræ habitus est ac quaternarius: ut per quem etiam jurare soleant: quod & Lucianus indicat in Vitarum auctione. Rationem adducit Hierocles: Καὶ ἁπλῶς, τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνεδήσατο, στοιχείων, ἀριθμῶν, ὡρῶν τοῦ ἔτους, ἡλικιῶν συνοικισμῶν· καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὃ μὴ τοῦ τετρακτύος, ὡς ῥίζης, καὶ ἀρχῆς, ἤρτηται· ἔστι γὰρ, ὡς ἔφαμεν, δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ αἰτία ἡ τετράς. *Et, ut verbo dicam, quæcunque sunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempestatibus, in ætatum contuberniis. Neque aliquid dicere est, quod non à quaternario, veluti radice ac principio dependeat. Siquidem est, uti diximus, omnium opifex ac caussa.* Vide & Theonem Smyrnæum Mathematicorum lib. I, cap. XXXVIII: ubi rationem exponit, cur Quaternario tantum habuerint honoris, ut per eum jurare soleant. Operæ etiam sit adire, quæ istic ad Theonem Bullialdus annotavit ex lib. III Procli in Timæum, item ex aliis ad cap. Theonis 43.

CAPVT IV.

De numinibus generationi præfectis: uti Priapo, Venere, ac Genio.

Consequitur, ut veniam ad eas hominis affectiones, quæ illi accedunt non simpliciter, quatenus est, sed quatenus vivit; quod commune habet, non modò cum mutis animantibus, sed etiam cum plantis. Atque hic attendimus primo vim parentum generativam, per quam aliquis vitam accipit: hinc ætatem, ex quo esse cœpit: quò pertinent juventus, & senectus: exinde nutritionem, & accretionem, quæ & ipsa cum ætate prima incipiunt: præterea sanitatem, & morbum, quæ vitam comitantur: ac denique mortem, quâ quid vivere desinit. Quæ omnia etiam plantis suo modo insunt. Nam est iis facultas generandi: & quæ genuere nutriuntur, ac crescunt: habent & suos morbos, ut robiginem seges; etiam æstu nimio, pluviæque defectu, vel senio languent, tandem item emoriuntur.

Facultas generatrix, quæ vitam largitur, nunc Priapi, nunc Veneris nomine significatur.

catur. Nec semper tamen sic considerantur. Quandoque enim per illum & illam intelligitur cælum, aut cæleste aliquod corpus unde vis generatrix in plantas, & animantia, derivatur. Sic Priapus reducitur ad Solem: quomodo attendimus libro II, cap. VII. Venus autem reducitur ad Lunam, & Terræ ac Aquæ globum: quo pacto eam consideramus libri ejusdem cap. XXVII, & LIX. Hoc loco de Priapo, & Venere, tractamus, quatenus per hæc nomina intelligitur non corpus aliquod cæleste, aut elementale; sed vis generatrix, à Sole Lunaque, ac Terræ etiam & Aquæ natura proficiscens, inque animantium ac plantarum ortu sese exserens. Ut de Priapo priùs loquar, grande Priapo *αἰδοῖον* [1] tributum ut indicaretur magna naturæ potentia in rerum productione. Simulachrum ejus in hortis ponebatur, ut significaretur, omnem arborum, plantarumque ubertatem, Naturæ Deo tribui oportere: hoc est, Deo naturæ, ut sapientiores interpretabantur. Ac credo Πρίηπος dictus à פרי peri, hoc est, fructus: quia à numine eos exspectarent. Priapum non novit Hesiodus in Theogonia: quod etiam Straboni observatum in XIII. Postea &, ut Priapo sodales in Deos relati: Orthanes, & Conisalus: quorum prior, Priapi exemplo, cum ingenti veretro fingebatur: ut Hesychius testis: alter Suidæ dicitur *δαίμων Πριαπώδης* [2].

[1] veretrum.

[2] deus Priapeius.

At Veneris nomen plura etiam, quàm Priapi vocabulum comprehendit. Nam præterquam quod ea Luna, vel Lucifer, aut Hesperus, significatur: etiam sumitur nunc pro potentia generativa, nunc pro generandi appetitu, nunc pro ipsa *συνουσίᾳ* [3]. Potentia generatrix inest non plantis minus, quam animantibus. Nocturnaque plantarum incrementa satis comprobant vim Lunarem. Quemadmodum igitur Priapus, hoc est, Solaris vis, hortorum custos habebatur, ita & Venus credita præesse hortis; teste Plauto, Varrone, Plinio. Hæc Venus Luciano [4] dicitur *ἡ ἐν κήποις*, sive Hortensis. Unde videmus, cur *Venerem* pro *olere* dixerint: ut Nævius apud Festum [5]. Alter vocis usus erat, cùm venus accipitur pro appetitu generandi. Is verò appetitus bifariam consideratur, ut naturalis, quomodo & plantis convenit, & ut animalis, quomodo Libido vocatur, ac animalium est proprius. Tertium vocabuli ejus usum dicebamus, cùm sumitur pro *συνουσίᾳ*, sive coitu. Is ratione sexus potioris magis actio; ratione sequioris, magis passio est. Eo pacto nunc non attenditur, quia plantis non inest sexus: ut ostensum lib. V. Sed sic considerabimus, ubi deventum erit ad numina societatis domesticæ, deque Conjugalibus Diis agemus.

[3] cohabitatione.

[4] in meretricum Dialogis.

[5] in Coquus.

Nec solum hujus loci est Priapus, cum Venere: sed etiam Genius, quatenus per eum intelligitur facultas generativa. Festus: *Genium appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum.* Ubi malim, *genendarum*, quomodo Censorinus sæpe usurpat *genere* pro *gignere*. Etsi nec alterum damnum; ut *gerere* ponitur pro *πράττειν*, sive facere. Sic *gerere* interpretantur glossæ Philoxeni. Et convenit illud in Glossis Cyrillo tributis: Χειρίζω, *gero, tracto*. Qua de significatione dixi etiam lib. VI de Arte Grammatica [6], cum de *Gerundii* voce ageremus. Ut tamen *genundo* apud Festum, quàm *gerundo* malim, faciunt hæc quæ post verba proximè allata subjicit Festus: *Aufustius, Genius, inquit, est Deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, & propterea genius meus nominatur, quia me genuit.* Ubi non video quid per illum filium Deorum, parentem hominum, intelligi in natura possit, quàm vis illa à Deo Naturæ indita, per quam generatur homo. At per *Geniales Deos* intellexere partim vim generandi hominis, quatenus à Sole & sideribus proficiscitur, partim elementa ipsa, quatenus materies sunt hominis. Unde idem Festus: *Geniales Deos dixerunt aquam, terram, ignem, aërem; quæ Græcorum alii στοιχεῖα* [7], *alii σπέρματα* [8] *vocant. Duodecim quoque signa, Lunam, & Solem, inter hos Deos computabant.* Glossæ Philoxeni: *Genialis*, Γαμήλιος, Στοιχεῖον [9], Τύχη [10].

[6] sive l. 4 de Analog. c. 11.

[7] elementa.

[8] semina.

[9] Elementum.

[10] Fortuna.

Ad facultatem generativam reducitur etiam fœcunditas. Ex Tacito autem & aliunde notum, ut adulatio publica, in gratiam Neronis, etiam ædem exstruxerit Fœcunditati Poppeæ.

CAPUT V.

De numinibus infantiæ Vagitano, Levana, &c. juventutis item, & senectutis præsidibus.

A generatione venio ad ætatem, quæ quid aliud est, quam constitutio animalis ex vitæ cursu in tempore? Ut planè sit modificatio potentiæ naturalis. Ætatis annos numeramus ab eo tempore, ex quo haurire cœpimus auram vitalem. In his annis maximè septenarius, & novenarius in considerationem veniunt: quorum ille Apollini, hic Musis est sacer: ut ex Censorino diximus lib. III, cap. XX. Non addam quæ de annis climactericis ibidem memoramus.

In ætate primò attendimus primam, hoc est infantiam: ubi, si intra nutritionem, & incrementum, communes nobis cum plantis affectiones consistere velim: facilè negotio hoc defungar.

Sed quia ex nutritione, & augmento, proveniunt vires ad alia multa: visum simul exsequi actus aliquos naturæ humanæ cum animalibus aliis, non item plantis, communes.

Infantium actus sunt vagire, unde Vagitanus: rumam, sive mammam sugere, unde Rumina: edere, unde Edusa: bibere, unde Potina, postmodo cubare, unde Cuba: & quoniam in cunis cubarent, Cunina: ac quia sic caro & vitalia, constituerentur, dea Carna:

quia his ossa fierent solidiora, Ossilago: ubi jam stare inciperent Statulinus, vel Statinus, à statu sic dictus: ubi balbutire, ac fari aliquid inciperent, à fabulando Fabulinus: cui iccirco, Varrone [1] teste, sacrificabant, simulac loqui cœpissent. Præter istos alii etiam sunt infantium Dii, sed qui ad aliorum etiam, quàm infantium actus, pertineant. Vt Levana cùm recens nati levarentur de terra. Nisi inde potiùs, quod Hebræis Levana est Luna. Sed obstare videretur, quòd Diana, sive Luna, vel Lucina virginibus quidem, & parturientibus, præesset: at non item edito jam fœtui præesse crederetur. Deæ Nundinæ dicata dies lustrica, sive, ut Tertullianus vocat, Nominalia; quibus infanti nomen imponeretur; ut Macrobius refert lib. I Saturnal. cap. XVI. Is dies feminis quidem octavus: maribus verò nonus: unde & huic Deæ fuit Nundinæ nomen; sicuti & nundinæ inde. Testes Plutarchus, Festus, Macrobius. Paventia ab infantibus avertebat pavorem. Quia verò infantium numina non variè discerpere, sed simul complecti, visum fuit, addam & illud, quod longius etiam à nutritione abit, creditum infantibus inimicum esse Sylvanum, in sylvis degentem, qui cypressum gestans fingebatur, quia, ut ajunt, eam in arborem conversum puerum adamatum. Quia verò hic terribilis erat infantibus, eò adversus illum custodes erant Intercidona, Pilumnus & Picumnus. De quibus sic B. Augustinus de Civit. Dei lib. VI, cap. IX: *Mulieri fœtæ post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi, ne Sylvanus Deus pernoctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum caussa tres homines circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deverrere scopis; ut his datis culturæ signis Deus Sylvanus prohibeatur intrare. Et* mox: *Ab his tribus rebus tres nuncupatos Deos, Intercidonem, à securis intercisione: Pilumnum à pilo: Deverram à scopis. Quibus deis custodibus, contra vim Dei Sylvani fœta conservantur.*

[1] De liberis educandis.

Quamquam vero fœdè in eo peccatum, quod partus & infantium custodiam tribuerent fictitiis Diis, rectè tamen viderunt divino numini curæ esse partus hominum, & infantilem ætatem, tot per se periculis expositam. Atque idem nos Christus docet, cum ait, angelos, qui assiduè contemplantur faciem Dei, iis additos esse custodes, atque ab angelis puniendos, qui ex pusionibus istis alicui damnum dare velint. Huc enim pertinent verba illa Matth. XIIX, 10.

Atque hæc de infantiæ numinibus sufficiant. Dicam nunc de Iuventute, quæ & Ὥρα dicitur. Unde ab Hesychio exponitur τὸ ἔαρ, ἢ θέρος, ἢ μόρφη· *ver, æstas, forma.* Hora igitur est verna aëris temperies; ac amœnitas etiam æstatis fructibus formosæ; præterea etiam forma sive venustas; præcipuè juventutis: quæ ætatis pars est formosissima, ut ver anni. Hinc Catullus:

Iucundum cùm ætas florida ver ageret.

Itaque & Hora dicta est, quæ aliter Ἥβη, Latinis *Iuventa*, ut Ovid. lib. I Trist. eleg. ad Flaccum: item Iuventas. Huic divæ ædem in Circo Maximo exstruxit Licinius Lucullus duumvir: quam sexdecim annis ante voverat Livius Salinator consul, quo die cecidit Asdrubalem: anno nempe Vrbis IↃXLVII. Horam esse eandem indicat Nonius. *Hora juventutis Dea.* Ennius in primo Annal.

Teque, Quirine pater veneror, Horamque Quirini.

In Glossis Philoxeni est: *Iolinta*, ἥρη. Ubi rectè pro *Iolinta* corrigunt *joventa*. Sed dubium num vocali mutatâ, rescribi debeat ὥρα, an consonâ mutatâ, ἥβη. Nam pro diversâ considerandi ratione varias sortitur appellationes: ὥρα potiùs anni partem, ἥβη ætatis humanæ designat.

Fingunt poëtæ Heben fuisse Iovis ex Iunone ipsa filiam, ac quia esset formosissima, ad hoc delectam ut à poculis foret. Quod Athenæus in X fictum ait διὰ τὸ ἡβητήρια καλεῖσθαι τὰ συμπόσια. *Quia hebeteria vocentur Symposia.* Præterea ajunt poëtæ, cum Iupiter apud Æthiopas convivium id haberet, de quo Iliad. Α legere est, Heben minùs cautam fuisse ob lubricitatem loci collapsam, sic ut vestibus reductis, muliebria conspicerentur à Diis: eo offensum Iovem, in Hebes locum surrogasse Ganymedem, Trois filium, adolescentem longè pulcerrimum: imò ab omnibus diis hanc cooptionem factam esse, legas Iliad. Υ. Nec tamen Ganymedem Deorum omnium, sed Iovis unius fuisse ministrum, licet Hebe ministra Deorum omnium fuisset, cognoscimus ex Iliad. Δ, & Eustathio ibidem, atque innuit idem Cicero in primo de Natura Deorum. Ganymedem tantummodo, ut à poculis esset, in cælum à Iove esse raptum refert Homerus. Sed ab aliis id factum dicitur, ut flore ejus ætatis abuteretur. Unde & nihil æquè momordit Iunonem, quàm, ut est I Æn.

— rapti Ganymedis honores:

& Lucianus propterea Iunonem cum Iove jurgantem inducit. Eamque opinionem secuti Latini, quando non tam ex κατὰ [1], & μισθὸς [2], σ præterito, quàm ex Γανυμήδης, *catamitus*, pro puero meritorio fecere. Meritò autem hanc fabulam damnat Plato in primo de Legibus; ut qua nihil turpius de Iovis, & moribus magis noxium fingi potuisset. Nempe poëtæ raptum Ganymedis tribuere Iovi cælesti, cùm secundum historiam à Tantalo is, Phrygiæ, & Paphlagoniæ rege, raptus fuerit, centum circiter annis ante bellum Trojanum: ut ostendimus lib. I, cap. XIV. Sic historia habet. Interim si φυσικῶς Ganymedes attendatur, is fuerit media hyemis pars, quando Sol est in Aquario. Is enim Iovis pincerna est, quia aquas fundit cælestes. Unde & Ganymedes in Aquarii signum dicitur conversus: ut est apud Hyginum fab. CCXXIV.

[1] ob. [2] merces.

At

At Hebe notat vernam anni tempestatem, imò omne id tempus anni, quod serenius esse solet. Per turpem igitur Hebes casum intelligitur, tempus illud quo desinunt dies sereni ac succedit, ut Hesiodus in secundo Ἔργων appellat, χείματος ὥρη ὀμβρηρὴ [1]. Sanè & Græcis χειμὰς, ac χειμὼν [2], ἀπὸ τοῦ χέειν, quia aquas fundat. Et fortasse *hyems* similiter ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est pluere. Heben verò in cælestibus habitam, indicat superior fabula: & apud Phliasios Hebes erat festum, quod κισσοτόμους [3] vocabant. Auctor Pausanias in Corinthiacis.

[1] Hyemis pars pluvia. [2] hyems. [3] hedera sectiones.

Senectus & ipsa inter numina locum meruisse visa est. Apud Gaditanos quidem ara ei posita fuit: ut est apud Philostratum lib. v de vita Apollonii, cap. I. Et si Iuventa est Dea ob venustatem, & vires, Senectus Dea fuerit ob prudentiam, & cani capitis, venerationem. A Poëtis tamen, ut videre est VI Æn. ob tristitiam ejus ætatis, in Orci faucibus sedes ei datur una cum Cura, Luctu, Morbis, Metu, Fame, Egestate, & similibus. Nempe vulgi judicium poëtæ sæpius sequi amant. At quanto aliter Tullius in Catone suo.

CAPUT VI.

De Diis præsidibus Sanitatis, ac Morbi: ubi Febris. De dea Morte, & Morta, ad antè dicta remissum: uti & de Parcis, & opinione gentilium, qua Resurrectionem esse nobis Deam putarunt.

AD vitam etiam pertinet Σωτηρία, sive Ὑγίεια, h. e. Salus, sive Sanitas, aut Valetudo. Imò, secundùm Martialem

Non est vivere, sed valere, vita.

Est autem Sanitas, vis naturæ, constituens corpora nostra secundùm naturam, ac proinde naturales obeundi actiones facultatem conservans. Nempe non hîc de Salute publica agitur, de qua in Diis toti præfectis Reip. dicetur: sed de Salute singulorum, sive Dea, quatenus præsentem corporis sanitatem conservat, & cum Æsculapio sæpius jungitur: ut apud Macrobium lib. I Saturnal. cap. XX. *Simulacris*, inquit, *Æsculapii, & Salutis draco subjungitur: quòd hi ad Solis naturam, Lunæque referantur. Et est Æsculapius vis salubris de substantia Solis subveniens animis corporibusque mortalium. Salus autem naturæ Lunaris effectus est quo corpora animantium juvantur salutifero firmata temperamento. Ideo ergo simulacris eorum junguntur figuræ draconum: quia præstant, ut humana corpora, velut infirmitatis pelle deposita, ad pristinum revirescant virorem, ut virescunt dracones per annos singulos, pelle senectutis exutâ.*

Ex Deabus etiam Saluti additis cognoscere est, non Salutem populi, sed corporis sanitatem signari, cum idem Macrobius lib. I, cap. XVI ait, *apud veteres, qui nominâsset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutulinam, ferias observabat.* Σωτηρίας, sive Salutis, templum, teste Pausania, erat Ægii, Achæorum Urbe: Deæ simulachrum nulli licebat conspicere, exceptis sacerdotibus. Moris erat sacerdotibus à Dea Salute accipere bellaria, quæ conjectabant in mare, seque ea mittere ajebant Arethusæ, quæ est Syracusis. Eodem Achaicorum libro refert Pausanias, Patris quoque fuisse templum ac signum lapideum, ab Eurypylo dedicatum, cum ab Insaniæ morbo liberatus foret. Etiam Romæ signum inauratum Saluti, ob grassantem pestilentiam, vovit, deditque A. Postumius Albinus, ut est apud Livium lib. XL. Symbolum ejus serpens, ut dicetur in Theologia Symbolica. Loquimur verò nunc de Salute, quatenus est vis naturalis, qua animal idoneum est ad actus suos obeundos: uti dictum. Præterea verò consideratur, quatenus ab aëre hæc vis magnam partem proficiscitur. Sanè aër est Iuno: unde Iuno Sospita: quo nomine aër signatur cum facultate corpora nostra in statu bono conservandi.

Juturna etiam valetudini præfuit. Ea Turni soror fuit, submersaque in lacu, nomen illi fecit, ac quia aqua ejus admodum esset salubris, in Dearum numerum relata est: atque à *jutu*, sive adjuvando dicta est Iuturna, qua forma à *satu* putatur dictus Saturnus. De hac ita Maro XII Æn.

Extemplo Turni sic est affata sororem
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet: hunc illi rex ætheris altus honorem
Iupiter, erepta pro virginitate sacravit.

Quem ad locum ita Servius P. Danielis: *Iuturna fons est in Italia saluberrimus, juxta Numicum fluvium, cui nomen à juvando est inditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est. De hoc autem fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat. Benè ergo Virgilius Turno fingit sororem, quæ laborantes juvare consuevit: huic fonti per Aquaminum inopum* [*] *sacrificari solet: cui Lutatius Catulus primus templum in campo Martis fecit; nam & Iuturnæ ferias celebrant, qui artificium aqua exercent, quem diem festum* IUTURNALIA *dicunt. Varro rerum divinarum quartodecimo, ait: Iuturna inter proprios Deos, nymphasque ponitur.* Hæc Servius. Est & apud eundem Varronem libro IV de L. L. *Nympha Iuturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti, propter id nomen, hinc aquam petere solent.* Quibus ex verbis superiora Servii censeo corrigi oportere. Nempe pro *extraneorum* rescribendo *ægrotorum*. Ædis ejus erat in campo Martio, prope aquam Virgineam, ut est apud Pub. Victorem; videlicet in regione Flaminea. Atque idem firmat Ovidius in Fastis:

[*] lege, per aquarum inopiam.

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

Quemadmodum autem sanitas oritur partim ex bona temperie calidi & humidi cum frigido & sicco: partim ex recta membrorum conformatione; & continuatione: ita & Morbus partim nascitur ex intemperie; ut febris: partim ex mala membrorum conforma-

 tione,

tione, aut solutione, ut vulnera, & apostemata.

Circa morbos versatur Medicina; eoque tum ratione objecti, quod est corpus morbidum, tum finis, qui est sanitas, ad Vitam refertur: etsi ad habitus mentis pertineat, si scientiam in se consideremus. Atque, hinc cognoscere est, quatenus & hujus sit loci *Meditrina*, quæ morbis medetur. Festum vide in Meditrinalia. Puto hanc Deam esse eandem, ac eam quæ Græcis dicitur Iaso. Sed diversa est ab Hygia, sive Salute. Nam Dea Salus etiam conservat sanitatem, ne in morbum homo incidat. At Iaso solùm sanitatem perditam instaurat. Siquidem Ἰασὼ παρὰ τὴν ἴασιν ὠνόμασαι [1], ut ait vetus Aristophanis Scholiastes in Plutum [2]. Meminit ejus Pausanias in Atticis: ubi de Amphiarai templo agens [3], ait, quartam aræ partem esse Ἀφροδίτης, καὶ Πανακείας, ἔτι δὲ Ἰασοῦς, καὶ Ὑγείας, καὶ Ἀθηνᾶς Παιωνίας. *Veneris, Panaceæ, Iasûs, & Hygiæ, & Minervæ Pæoniæ.* Vbi videmus, diversam statui Deam ab Hygia, sive Salute: sicut antea dicebamus. Vtrùm verò Iaso Æsculapii, an Amphiarai filia sit, ambigitur. Si Hermippum in trimetris audimus, Æsculapio & Lampetia, Solis filiâ, nati sint Machaon, Podalirius, Iaso, Panacea, & natu minima Ægle: ut ibidem ait scholiastes. Sed alii aliter, ut idem indicat.

[1] *Iaso nominata, quia medeatur morbis.*
[2] *pag. 37. edit. Froben.*
[3] *pag. 64. edit. Hanoviensis an. 1613.*

Πανάκεια exponitur ἴασις: ut videre est apud Callimachi scholiasten hymno in Apollinem. Itaque Panacea poterat eadem videri ac Iaso. Sed distinguit, ut jam vidimus, tum Hermippus, tum Pausanias. Imò Aristophanes ipse, cùm priùs ei nominata esset Iaso, de Panacea subjungit versu sequenti. Esse filiam Æsculapii, dictam ex Hermippo. Ac similiter Plinius lib. xxv, cap. iv: *Panaces ipso nomine omnium morborum remedia promittit, numerosum, & Dîs inventoribus adscriptum. Vnum quippe Asclepion cognominatur, quoniam is filiam Panaceam appellavit.*

Mirum verò etiam in Deorum numerum retulisse morbos. Quod factum à Poëtis. Vnde Maro vi Æn.

— Primis in faucibus Orci
Pallentes habitant morbi. —

Nec modo id verum, secundùm Theologiam Poëticam; sed etiam civilem. De Febri hæc docet Cicero lib. iii de Natura Deorum: *Febris enim fanum in Palatio: & ædem Larum, & aram malæ Fortunæ, Esquiliis consecratam videmus.* Plinius lib. ii, cap. vii: *Ideóque etiam publicè Febri fanum in Palatio dicatum est, Orbonæ ad ædem Larium, & ara malæ Fortunæ Esquiliis.* Quem locum perperam sollicitabat doctissimus Pincianus. Idem legas apud complures scriptores Ecclesiasticos. Qualis Minutius Felix in Octavio, & Cyprianus lib. de Idolorum vanitate. Vtriusque verba sunt: *Pavorem Hostilius, atque Pallorem coluit, mox à nescio quo Febris dedicata.* Ac similiter B. Augustinus lib. xx contra Faustum, cap. ix: *Corporalium vitiorum simulacra Romani consecraverunt*, sicut Palloris, & *Febris*. Idem lib. iv de Civit. Dei, cap. xxiii: *Vt cùm ea* (Felicitate) *coleretur Priapus, & Pavor, & Pallor, & Febris, non numina colendorum, sed crimina colentium.* Et ante tres istos, è Græcis doctissimus Clemens Alexandr. Admon. ad gentes: Ῥωμαῖοι δὲ, Ἀπομυίῳ Ἡρακλεῖ, καὶ Πυρετῷ δὲ, καὶ Φόβῳ θύουσιν· οὓς καὶ αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἡρακλέα, ἐγγεγράφασιν· *Romani Herculi, Muscarum depulsori, & Febri, ac Pavori sacrificant: quos ipsos adscribunt quoque in numerum eorum, qui fuerunt cum Hercule.* Ac ibidem subdit, ut Argivis & Lacedæmoniis à tussi, qui & ipse morbus, Diana sit dicta χελῦτις, ἐπεὶ τὸ βήττειν χελύττειν καλοῦσιν· quoniam tussire iis est CHELYTTEIN. Credo, quia Lunæ radii tussim ac gravedinem conciliant: ut alibi diximus ex Plutarcho.

Quartana Febris Saturni filia credita est.

Scabiem in Deorum numerum relatam, non memini me legere præterquam apud Prudentium in Ἁμαρτιγενείᾳ, ubi inquit:

Par furor illorum, quos tradit fama, dicatis
Consecrâsse Deas Febrem, Scabiemque sacellis.

Puto Prudentium famâ deceptum. In morbis etiam femineis est menstruorum suppressio. Huic medebatur Mena: per quam φυσικῶς intelligitur vis naturæ in feminis superflui humoris expultrix. Nam menstruis præerat. Nomen credo à Μήνη, hoc est Luna, quæ humori præsidet. Quare quatenus naturale corpus intelligendum, Lunare id erit. Hic verò spectamus, ut vim Lunarem: cujus effectus est expulsio humoris.

Morborum ac vitæ terminus est Mors: quæ Lacedæmoniis culta pro Dea: aliis item. Vide, quæ dicebamus lib. iii, cap. xx. Nec mirum, si pro numine habita sit, cùm tanta ejus vis in omnes mortales. Etiam Sanchuniathon [4] refert ut Saturnus ex Rhea genuerit filium Μὼθ, ac mortuum in Deorum numerum retulerit. Verba ejus adduximus lib. i, cap. xix. Μὼθ verò Phœnicibus Mors. Θάνατον enim interpretatur. Et Hebræis מות tum *mori*, tum *mortem*, signat.

[4] *apud Eusebium lib. i de Præpar. Evang.*

Vitæ ac Morti præerant Parcæ. Etsi enim Varro, Epigenes, alii, in eo discrepent, quid per Parcas intelligatur, in illo tamen omnes convenêre, quòd versantur circa spatium temporis præfinitum. Nec sanè dubitandum, quin φυσικῶς quidem nihil eæ sint aliud, quàm vis naturæ cuique mensuram suæ vitæ præfiniens. Itaque qui per acceptas naturæ vires diutius vivere potuissent; ante diem mori dicebantur. Sed de his abunde egimus lib. ii, cap. xliv: ubi de Morta, Parcarum una, ac universè de Parcis occasione alia agebamus: quatenus nempe ab Astrologis, & aliis, ad Æthera, & particulatim ad Lunam reducuntur. Quare hîc solum adnectam de Exsequiis, & sepultura. Non quidem illa nobis communia sunt cum plantis, imò ne bestiis quidem: attamen vita & mors communia sunt: ista autem in hominem

nem ubi vivere, desiit, consequuntur. Nec tamen cum ullo contendero, qui his locum malit dare post cuncta, quæ pertinent ad hominem, dum vita, sensu, motu, & ratione fruitur.

Quod si nationibus foret, habenda fides, ad Vitæ, ac Mortis numina etiam pertinet Resurrectio carnis. Nam stultæ gentes credidere Christianis resurrectionem esse Deam: idque quia Paulus iis annunciaret Iesum, & Resurrectionem. Vide Chrysostomi Homil. XXXVIII in Acta.

CAPUT VII.

Acceditur ad alterum genus affectionum: quod homini convenit, quatenus animal est. Ubi primum in considerationem venit Dea Echo, quia auditu percipitur.

AB iis, quæ hominem tangunt, quatenus est in eorum numero quæ vivunt, & morti sunt obnoxia: transeo ad affectiones illas, quæ hominis sunt quatenus animal est: ut sunt sensus, appetitus animalis, & motus secundùm locum. Atque huc pertinent sensuum objecta. Qualis est sonus, tum directus; tum reflexus, qui Echo dicitur, *ἀφὴ τῆς τελευταίας ληγούσης*, *tactio postremæ vocis desinentis*; ut eidem philosopho describitur in problem. sect. XIX.

Echo, bifariam nobis consideranda: prius quatenus res est naturalis, & admirationis plena, nosque, caussis cognitis secundis ad principem caussam, nempe Deum ipsum ducit. Deinde quatenus gentiles admiratione, ex ignorantia caussæ profectâ, eam pro numine habuerunt.

Si naturam Echus consideres est sonus, ut dixi, reflexus, sive reciprocus. Si igitur non redeat, unde venit, echo non erit. Quare non est echo, quando à loquente recta pergit sonus ad audientem, nec ad loquentem redit: ut cum ad parietem Titius aliquid mussitat, ac Mævius longo distans spatio ad eundem parietem admovens aures id probè intelligit, nihil audientibus, qui multo propiùs adstant loquenti. Nempe tubus sive fistula inest parieti, per quem sonus ab eo etiam, qui voce loquitur submissa, recta fertur ad audientem. Nulla verò hic vocis resultatio: ut probare non possim summum virum, Stephanum Pighium Campensem, variis ingenii doctrinæque monumentis, ac præcipue Annalibus Romanis præclarè meritum de Rep. literaria. Is in Hercule Prodicio [a], quo loco agit de Mantua à Carolo, Cliviensis principe juventutis, lustratâ, narrat, ut in villa Mantuani principis *The* dicta, echo (sic vocat) invenire sit, *quæ submissè loquentium verba in parietum angulis ita plenè, ut intelligi possint, reddit auscultantibus, & aurem adverso parieti applicantibus per passus mille viginti.*

[a] *pag.* 306.

Nec interea sufficit, si Echo dicatur sonus reflexus propriè, sed dicendum sonus reflexus manifeste. Nam quemadmodum omne lumen reflectitur, ut ex umbra videmus, quæ est lumen reflexum ab lumine rectà penetrante: sic omnis etiam vox reflectitur, sed non manifestè. Testis utriusque hujus Aristoteles lib. II de Anima, cap. VIII, sive context. LXXX.

Sed quæritur unde, echus sit sonus manifestus. Nempe est id ex eo, quod tum, ut Lucretius lib. IV loquitur,

Pars solidis adlisa locis rejecta sonorem
Reddit. Maronis quoque est IV Georg.
— *Vocisque offensa resultat imago.*

Nec enim resultaret, nisi solidum quid obstaret.

Verumtamen non sufficit, ut locus sit solidus; sed concavum esse necesse est. Sic enim contingit, ut cùm aër motus nondum possit cessare, redeat, & quidem lineâ rectâ contrà quàm fit, si in rectum parietem aër sonum deferens impingat, quia tum diffundit se quaquoversum. Nempe in loco concavo non invenit à lateribus exitum: eoque constringitur usque dum ad os loci concavi pertingat: hinc se iterum diffundit, idque sic ut recta redeat pars soni: unde & ab iis, qui ex adverso loci concavi consistunt magis exauditur, quam qui à lateribus sunt. Concava autem loca sunt, montes, & rupes; sylvæ, & antra: ripæ item, ac litora. Quorum singula ex antiquis potissimum adstruemus. Agmen ducat Plutarchus in Marii vita: ubi cur ejulatus Ambronum horribilis adeo ac belluinus visus sit, non modo à tempore caussam petit, hoc est à nocte, qua silent voces hominumque canumque; sed etiam à loco, partim nempe à convallibus, partim à fluminis alveis: quæ duo sonum duplicabant. Verba ejus sunt: Ὀδυρμὸς ἦν διὰ νυκτὸς, οὐ κλαυθμοῖς, οὐδὲ στεναγμοῖς ἀνθρώπων ἐοικώς· ἀλλὰ θηρομιγής τις ὠρυγὴ καὶ βρύχημα μεμιγμένον ἀπειλαῖς, καὶ θρήνοις, ἀναπεμπόμενον ἐκ πλήθους τοσούτου, τά τε πέριξ ὄρη καὶ τὰ κοῖλα τοῦ ποταμοῦ περιεφώνει· *Ejulatus erat per noctem, non ploratui, vel gemitibus humanis similis, sed quasi belluinus rugitus ac fremitus minis, & lamentis commixtus: redditus ex tanta hominum multitudine: unde circumjecti montes, & cava fluminis resonarent.* De montium satis aperta est ratio ex illis Plinii verbis lib. II Nat. Hist. cap. XLV: *Montium verò flexus, crebrique vertices, & complexi subito anfractu innumerosa juga, concavi vallium sinus, scindunt inæqualiter inde resultantem aëra, quæ caussa etiam voces multis in locis reciprocas facit.* Hinc Seneca Troade:

— *Habitansque cavis*
Montibus Echo.

De fluminibus item est à loci concavitate: unde, ut vidimus, Plutarchus ait, τὰ κοῖλα ποταμοῦ, *cava fluminis.* Nimirum aqua est depressior terrâ, fluminaque non rectà feruntur, sed fere per anfractus. Atque in istis anfractibus fit echo. Unde B. Ambrosius VI Hexaëm. cap. IX: *Siquidem velut in concavis montium vel in recessu rupium, vel in anfractu fluminum, vox*

auditur dulcior, & responsa suavia referens echo, resultat. Accedit, quod in fluviis subinde occurrant rupes ac saxa concava. Sic rupes est ad Hydaspim, qua se magnopere flectit: ut Arrianus ait in V de Exped. Alex. [1] Et in Acesine amne, ut idem postea [2] tradit, sunt magnæ & asperæ cautes; quibus illisæ ac repercussæ undæ magnos concitant vortices. Hujusmodi in locis echo audiri quid mirum? Quod idem in litoribus locum habet. Vnde Naso Epist. x:

Interea toto clamanti litore Thesen,
Reddebant nomen concava saxa tuum.

Vbi cum litore videmus jungi saxa: uti cum monte eadem jungit Pausanias in Attic. I. Narrat enim ut Persæ post populatum agrum Megarensem se Thebas receperint ad ducem suum Mardonium: cùm verò de nocte iter facere cœpissent Luna splendente, cælumque postea nubibus obduceretur, ob tenebras τῆς ὁδοῦ σφᾶς ἁμαρτάνοντας ἐς τὴν ὀρεινὴν τραπέσθαι τῆς χώρας, *à via sua aberrantes ad montanam regionis partem deflexisse.* Addit, hîc deceptos tenebris, putasse se ex adverso conspicere agmen Græcorum: eoque tela undique libràsse: ad horum verò ictus τὴν πλησίον πέτραν *propinquam rupem* gemitus imaginem edidisse: eo magis creditum esse homines, quos impeterent: propterea nec ante finem fecisse jaculandi, quàm omnes profudissent sagittas, ubi verò diluxerat, Megarenses conspectis Persis, iisque inermibus impetu facto magnam eorum partem trucidasse: posteaque signum dedicasse Ἀρτέμιδος Σωτείρας *Dianæ Sospitæ*: nempe quod ea nocte lumen suum negasset Persis. Nempe anfractus vel concavitas rupis in caussa fuit, cur sic resonaret. Quomodo & Ovidius, ut ante vidimus, non ἁπλῶς *saxa*, sed *concava saxa* ait nomen Thesei reddidisse. Similiter Maro loco antè citato Georg. IV.

— aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.

Iunianus quoque Iustinus Philippicæ ex Trogo Historiæ lib. XXIV rupi montis Parnassi, in qua exstructum est templum, Apollinis Delphici, anfractum tribuit, à quo sonus redderetur. *In hoc*, inquit, *rupis anfractu.* Et Paullo ante dixerat. Formam habere theatri, quæ est circuli dimidii. Ipsum audiamus: lib. XXIV: *Media saxi rupes in formam theatri recessit. Quamobrem & hominum clamor, & siquando accedit tubarum sonus, personantibus & respondentibus inter se rupibus multiplex audiri, ampliorque quàm editur, resonare solet. Quæ res majorem majestatis terrorem ignaris rei, & admirationem stupentibus plerumque adfert.* Hujusmodi rupes etiam signare arbitror Appuleium in V de Asino aureo; ubi de sororibus Psyches postquam venêre eo loci, ubi Psyche fuerat deserta, *deflebant*, inquit, *oculos, & plangebant ubera: quoad crebris earum ejulatibus saxa cautesque parilem sonum resultarent.* Itemè poëtis Lucretium, cùm in IV ait:

— Quo pacto per loca sola,
Saxa pareis formas verborum ex ordine reddant.

Item Ausonium epist. XXV. Sed hic etiam jungit tum saxa, & scopulos, tum nemora, antra, ac rivos. Sic enim canit:

Respondent & saxa homini; percussus ab antris
Sermo redit; redit & nemorum vocalis origo.
Litorei clamant scopuli, dant murmura rivi.

Etiam Sylvas, antra, rivos, scopulos, & universè, saxa seu rupes complexus Claudianus de IV Honorii consulatu:

Tunc Sylvæ, tunc antra loqui, tunc vivere fontes,
Tunc sacer horror aquis, aditisque effunditur Echo
Clarior, & doctæ spirant præsagia rupes.

De Sylvis est hoc Maronis Ecl. X:

— Respondent omnia Sylvæ.

Ac III Georg.

Et vox assensum nemorum ingeminata remugit.

Hic quoque ratio peti debet exinde, quod concava sint nemora. Vnde sic Poliænus lib. I Strategematum, ubi de Pane disserit: Οἱ μὲν ἠλάλαξαν· ἀντήχησαν δὲ αἱ πέτραι, καὶ τὸ κοῖλον τῆς νάπης ἦχον πολὺ μείζονα δυνάμεως τοῖς πολεμίοις ἐνεποίησεν· *Ac hi quidem clamorem bellicum sustulerunt: resonuere autem petræ, & cavitas saltus longè majorem reddebat sonitum, quam editus esset à militibus.*

Videmus hic duas caussas terroris incussi concurrere: unam à petris, sive montibus: alteram à sylvis. Quas sæpius jungi videas ab historicis. Livius lib. XXI: *Equi maximè infestum agmen faciebant: qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant.* Curtius lib. III: *Iam in conspectu, sed extra teli jactum utraque acies erat, cùm priores Persæ inconditum & trucem sustulere clamorem. Redditur & à Macedonibus major. Exercitus impar numero, sed jugis montium, vastisque saltibus repercussus. Quippe semper circumjecta nemora, petræque, quantamcumque accepere vocem, multiplicato sono referunt.* Tacitus Annal. I: *Nox per diversa inquies, cum barbari festis epulis læto cantu, aut truci sono, subjecta vallium, ac resultantis saltus complerent.* Atque ex his, quæ diximus, etiam cognoscere est, cur ut mox exemplis planius fiet, etiam porticus resonent, & opera alia concamerata; Cùm verò è concavis locis reddatur sonus, in conclusis non fit idem, quia non datur exitus aeri moto, sonumque deferenti, unde cùm aere conturbatur, qui recta linea deferri debuit. Cur tamen solum audiantur extrema (ῥήματος οὐρὰν vocat Evodus in IV Ἀνθολογίας [3]) non meliorem adduxeris rationem, quàm quòd aer prius dictorum, sonum referens in redeundo conturbetur ab aere consequente: hic verò non item confundatur ab alio. Ast quoties sæpiùs idem repetitur, primi soni valentiores sunt sequentibus, quia aer motus morâ fit imbecillior. Quatuor autem sunt virtutes Echûs. Prima est si sit velox. Pro ratione autem concavitatis aut velox est, aut tarda. Altera est, si clara. Ad quod multum

[1] pag. 108. edit. H. St.
[2] pag. 115.
[3] cap. 10.

multum confert aëris, & loci ſiccitas. Difficilius enim ſonus defertur aëre humido ac craſſo, quàm liquido & tenui. Imò quod in imagine viſui repræſentanda præſtat ſpeculi nitor: id in ſoni repercuſſione ſiccitas aëris. Loci enim ſiccitatem conferre indicat, quod prope templorum rudera clarius echo reſonet: ut ait Cardanus lib. XVIII de Subtilitatibus. Tertia laus eſt ſi ſemel dicta ſæpe referat. Eo autem ſæpius reſonat, quo ſæpius aër motus reperit loca concava in quæ impingat, ac mox reſultet. Quod vero poſt echo ſubinde auditur murmur, hoc inde eſt, quod vox repercuſſa quomodocumque alliſa qualem qualem ſonum gignat. Quarta commendatio eſt, quod non duas tresve, ſyllabas repetat: ſed denas etiam imo totum verſum heroicum. Quo autem Echo velocior eſt, eo & plura repetit. Quare à prima laude etiam hæc quarta dependet. De tertia quartaque laude, operæ fuerit exempla aliquot referre. Hæc enim ſunt quæ præcipuè admirationem cient.

Non ſemel duntaxat, vel iterum, ſed ter etiam reſonare indicat Pauſanias in ſecundo Corinthiacorum: ubi narrat ad dexteram templi quod Deæ Chtoniæ dicitur, eſt porticus Echûs vocata, φθεγξαμένῳ ἀνδρὶ τὰ ὀλίγιστα ἐς τρεῖς ἀντιβοῆσαι πεφυκώς· *homini vocem edenti minimum ter reſonare idonea.* Imò in Ægyptiis Pyramidibus vox una quater vel quinquies reſultat: ut Plutarchus ait lib. III de Placitis Philoſophorum, cap. XX. Quid? quod & ſepties, vel octies reſonant. Teſtis Lucretius lib. IV:

Sex etiam ſeptem loca vidi reddere voces
Vnam cùm jaceres.

Fit illud in Elidis porticu illa, quæ à variis parietum picturis Ποικίλη, hoc eſt, Varia dicebatur. Quippe de ea ſic Pauſanias in priori Eliacorum libro: Βοήσαντι ἀνδρὶ ἑπτάκις ὑπὸ τοῦ ἠχοῦς ἡ φωνὴ ἐπὶ τῷδε, καὶ ἐπὶ πλέον ἔτι ἀποδίδοται· *aliquo inclamante, imago vocis ſepties vel etiam ſæpius redditur.* Idem tradit Plutarchus περὶ ἀδολεσχίας. Et ante hos Plinius lib. XXXVI, cap. XV: *Olympiæ, arte mirabili modo, in porticu, quam ob id ἑπτάφωνον appellant, ſepties eadem vox redditur.* Hoc ab arte eſſe ait Plinius. Exemplum aliud antè adduxerat, his verbis: *In urbe Cyzici juxta portam, quæ Thracia vocatur, turres VII, acceptas voces numeroſiore repercuſſu multiplicant.* Atque addit: *Et hoc quidem natura locorum evenit, & plerumque convallium, ibi caſu accidit.* Ubi mirum dicere id caſu evenire, cùm ſine dubio pro ſeptem turribus ſepties reſultet. Nam ad turres etiam ac ædificia vocem reflecti, non ſemel ipſe obſervavi. A natura igitur loco eſt illud: non qualis natura erat, ſed qualis humana opera evaſit. Quamquam & caſui tribuere poſſis, quatenus conſideras non hoc architectum ſibi propoſuiſſe, ut echo fieret: ſed ita eveniſſe præter opinionem, eoque nihil de hoc cogitante. Voluntas igitur architecti per ſe quidem cauſſa erat ſtructuræ iſtiuſmodi: Sed echûs non niſi per accidens cauſſa fuit: cujuſmodi cauſſa dicitur fortuna ſive caſus: ut alibi oſtenſum.

Alia etiam echûs multiplicis exempla adtexam. Sane & in Batavia noſtra prope Geervlietam vox eadem ſepties octieſve reſultat. Imò Franciſcus Scottus in Itinerario Italiæ refert experimento ſe comperiſſe in via Appia prope *Capo di Boi*, referente ſe verſum poëtæ octies articulatè, ſæpius etiam confusè repetitum. Atque alii quoque hoc de ſe narrant, qui periculum fecerant in verſu iſto Maroniano:

Arma virumque cano Trojæ qui primus ab oris.

In his Erneſtus Brinckius, conſul Hardervicenæ civitatis ampliſſimus, eruditioneque & virtute præſtantiſſimus.

Quemadmodum verò hic ex ſtructuræ modo enata eſt echo: ita & deſinente ſtructurâ denaſcitur echo. Ut extra Lutetiam Pariſiorum factum in valle Charentonia: olim, ut varii ex Gallicis ſcriptoribus teſtantur, hac diva inclyta. Sed deſiit ea, poſt Carmelitarum ibi cœnobium extructum.

Aliud etiam ἑπταφώνου ἠχοῦς [a], & idem ex turrium poſitu, memorat Georginus Codinus in ſelectis ex Chronico de rebus Conſtantinopoleos: Ὁ μὲν Βύζας κατὰ τὴν ἄκραν τῆς Βοσπορίας ἁλὸς διέγραψε πόλιν. Ποσειδῶνος δὲ καὶ Ἀπόλλωνος, ὥς φασι, συνεργούντων, ἀνῳκοδόμει τὰ τείχη, λόγου τε παντὸς κρείττονα μηχανώμενος· τοὺς γὰρ ἐν αὐτῇ πύργους ἑπτὰ ὄντας ἀντιφθέγγεσθαί τε καὶ διηχεῖν ἀλλήλοις συνήρμοζεν· εἴ ποτε γὰρ σάλπιγξ, ἢ φωνή τις ἑτέρα τοῖς πύργοις ἐπεφοίτα, ἕτερος ἐξ ἑτέρου τὸν ἦχον ἐπεφοίτα, καὶ τῷ πρὸς τὸ πέρας κειμένῳ παρέπεμπον. *Byzas in extremitate maris Boſporii urbem deſcripſit, & Neptuno Apollineque, ut ajunt, juvantibus, melius quam dixerit quiſquam, mœnia inſtauravit. Quippe ſeptem in ea turres ſic coaptavit, ut loqui inter ſe, & reſpondere viderentur. Si enim tubæ aliuſve ſonitus turres percuſſerit, una alteri ſonum tranſmittit, donec ad extremam pertigerit.* Ubi quod à Byzante id artificium eſſe cenſet, parum veriſimile. Equidem à Conſtantino M. potius*, vel juniori aliquo eſſe exiſtimo. Alioquin Plinius, vel vetuſtiorum talis, rem adeo dignam memoratu retuliſſet. Conimbricenſes ad Ariſt. lib. II de Anima, cap. VIII, quæſt. II meminere echûs Patavinæ decies interdum reciprocantis. Cardanus in duodevigeſimo de Subtilitate, cui, ut aliis aliud, de Mirabilibus nomen dedit, refert Ticini, quæ *Pavia* nunc, *in Baſilica magna (vocant Salam Itali) quæ juxta arcem civitatis, ex oſtio toties remitti voces, ut numerare nequeas: quandoque decimam-tertiam vocem exaudiri.* Imò poſtea ſubdit: *Accepi, ab aſtantibus olim ante oſtium fornicem porticus è regione poſitam fuiſſe, cujus etiam magna pars ſupereſt: multoque melius ſolitas reddi voces ſtantibus extra oſtium ſub fornice, locupletiuſque, ac majore fœnore: ut quæ tricies quandoque reſonarent.*

Hactenus naturam echûs conſideravimus: in qua tot admiranda ſe offerunt, per quæ Deus voluit,

[a] *loci ſeptena echus.*

voluit, ut adſcenderemus ad Naturæ auctorem. Nunc videbimus, quomodo gentiles, poëtæ imprimis, quos vulgus ſequebatur, ſtatuerint echo (ut Lucianus ait dialogo περὶ οἴκου [1]) παρθένον τινὰ εἶναι τὴν ἀμειβομένην τοὺς ᾄδοντας ἢ βοῶντας, ἐν μέσοις τοῖς κρημνοῖς, κατοικοῦσαν, καὶ λαλοῦσαν ἐκ τῶν πετρῶν ἔνδοθεν. *Virginem quandam eſſe, quæ canentibus vel clamantibus hoc modo reſpondeat, in mediis alicubi præcipitiis habitantem ac loquentem intus de rupibus.* Filia Cephiſi amnis ex Liriope nympha dicitur Ovidio III Met. Nempe quia in amnium ripis vox reſultare ſolet, ut antea oſtenſum. Aliis Iunonis filia vocatur h. e. aëris; quomodo & apud Auſonium ipſa undecimo ait epigrammate *Aëris, & linguæ ſum filia.* Nimirum quia vox fit lingua percutiente aëra. Etiam *ignotam oculis* Deam nuncupat, quia ſonus non videtur, ſed auditur. Panos deliciæ creditur. Ac quia Pan eſt Vniverſitas, & præcipuè æther, eo Pythagorici per Echo non ἁπλῶς ſonum reflexum intellexere, ſed cæleſtium orbium ἁρμονίαν: ut Macrobius ait lib. I Saturn. cap. XXI. Sed longè hoc arceſſitum. Simplicius, veriuſque, cùm Echo Panos amor creditur, Deus ille conſideratur non ut eſt Vniverſitas; juxta theologiam naturalem; ſed ut ſecundum civilem erat Deus Sylvarum, montium & convallium, ubi jocoſa illa imago imprimis regnat. Fingunt autem poëtæ potiſſimum reſponſare echo mœrentibus ac plangentibus. Nempe quia iſti loca quærunt ſola ac deſerta: uti ſunt montes ac nemora, in quibus echo imprimis exauditur, ut antea diximus.

[1] De domo.

Etiam, ſi echo audiretur, augurium inde captabant. Quam rationem ut cæteros augurandi modos, Chriſtiani jure improbabant. Hinc in Vita S. Eligii, Noviodunenſis Epiſcopi legas: *Nullus, ſive exiens ſive egrediens domo, obſervet, quid ſibi occurrat, vel numquæ vox reciproca, ſeu echo audiatur, aut quid aves garriant, vel quid ſit, quod portat ei factus obviam.*

Aloyſ. Novarin. lib. 9 Sacroprof. c. 13.

Quomodo olim, ut poëtæ ajunt, virgo fuerit, ac Narciſſum adamarit, cumque eo potiri non poſſet, in vocem ſit commutata, fusè & eleganter narrat Ovid. III Met. Extrema ſolùm apponam. Cætera, qui volet, ex fonte petat.

Sed tamen hæret amor, creſcitque dolore repulſæ,
Et tenuant vigiles corpus miſerabile curæ,
Adducitque cutem macies, & in aëra ſuccus
Corporis omnis abit; vox tantum, atque oſſa ſuperſunt.
Vox manet: oſſa ferunt lapidis traxiſſe figuram.
Inde latet ſylvis, nulloque in monte videtur;
Omnibus auditur: ſonus eſt, qui vivit in illa.

Cum fingitur Echo Narciſſum amare, ſignificari puto vanos vana diligere ac conſectari. Nam quid echo, niſi ſonus inanis? quid Narciſſus, niſi fabuloſus puer, vana ſibi formâ placens, ſapientiæ vacuus. Itaque & ſic dictus à flore βαρυόδμῳ *gravis odoris*: qui νάρκην ἐμποιεῖ τοῖς νεύροις, (ſic apud Clementem Alex. [2] legi debet [3]) h. e. *torporem nervis inducit*. Quid autem præclari à torpido exſpectes?

[2] lib. 2 Pædag.

[3] male vulgo τεμνοι.

Pan, h. e. rerum univerſitas, amat Echo: quia rerum natura ubique terrarum gaudet hac imagine jocoſa; ut vocat Horatius [4]. Et quam omnes, pueri imprimis & virgines, hac ſoni repetitione capi ſolent! Eaque res fecit, ut poëtæ etiam, qui delectare volunt, carmen pangerent, ubi colloquium foret, & alter prioris extrema repeteret. Primus, eorum, qui exſtant, exemplum Ariſtophanes reliquit in Θεσμοφοριαζούσαις.

[4] lib. 1, od. 12.

In Anthologia etiam lib. IV exempla Gauradæ habes iſtiuſmodi, ubi Pan introducitur loquens:

Αχὼ φίλα μοι συγκαταίνεσόν τι. τί;
Ερῶ Κορίσκας, ἁ δέ μ' οὐ φιλεῖ. φιλεῖ.
Πράξαι δ' ὁ καιρὸς καιρὸν οὐ φέρει. φέρει.
Τὺ τοίνυν αὐτᾷ λέξον ὡς ἐρῶ. ἐρῶ.
Καὶ πίστιν αὐτᾷ κερμάτων τὺ δός. τὺ δός.
Αχὼ, τί λοιπὸν ἢ πόθου τυχεῖν. τυχεῖν.

Quæ ſic reddidit Hugo Grotius;

Echo docebis mene quæ volo? volo.
Amare me, ſed non amari fama. ama.
Fruine tempus ut queam dabit? dabit.
Fer verba amoris ſigna quem feram. feram.
Fidem ſed auri te rogo duis. duis.
Echo quid ultra reſtat? an frui? frui.

Mirum verò Pythagoram etiam cultum Echûs adprobaſſe. Id enim comprobari videtur ſymbolo ejus, quod apud Iamblichum habes in ſecundo commentariorum Pythagoricorum, ſymbolo VIII. Eſt verò iſtiuſmodi: Ανέμων πνεόντων τὴν ἠχὼ προσκύνει. Quod Marſilius Ficinus in Pythagoræ Symbolis cum variis Platonicorum opuſculis typis Aldi editis [5] ſic expreſſit [6]: *Flantibus ventis Echo adora.* Lilius Gyraldus in ſymbolis Pythagoræ ad 10. Thomam Mirandulam hoc pacto: *Adoranda eſt Echo cum flant venti.* Recentior tamen Iamblichi interpres Ioan. Arcerius maluit [7]: *Ventis ſpirantibus ſonum adora.* Malim ego Lilio, & Gyraldo adſentire. Nam Iamblichus ait duo hoc ſignificari. Prius eſt δεῖν τῶν θείων οὐσιῶν καὶ δυνάμεων τὴν ὁμοιότητα ἀγαπᾷν· *debere quosvis amare divinarum naturarum & potentiarum ſimilitudinem.* Alterum eſt, ὅταν ἐνεργῶσι τὸν σύμφωνον πρὸς τὰς ἐνεργείας αὐτῶν λόγον, μετὰ μεγάλης σπουδῆς τιμᾷν τε καὶ σέβειν· *ubi ſermonem protulerint conſonum operibus divinis, Deos ipſos magno eſſe ſtudio honorandos & colendos.* Atqui non quivis ſonus, ſimilitudinem habet: nec conſonum illud eſt in quolibet ſono; ſed in reſultante illo, quem echo dicimus: unde & *imago* nuncupatur. Virgil. IV Georg.

[5] an. 1516.

[6] fol. 86, a.

[7] pag. 140.

— Vociſque offenſa reſultat imago.

Horatius lib. I, od. XII:

— Cujus recinet jocoſa
Nomen imago.

Eo autem Maro ait offenſam reſultare, quia ſonus ille fit ex colliſione, & repulſu lævis loci: ut antea diximus. Nec poëtis modò habita eſt Diva; ſed etiam ſecundùm civilem theologiam:

logiam: si credimus Philostrato: qui lib. II imaginum ait cultam Dodonæ.

CAPUT VIII.

De Mnemosyne. Item Somno ejusque filiis Morpheo, Icelo, sive Phobetore, & Phantaso. Deque consuetudine somnia tristia Soli mane narrandi.

AD sensus etiam pertinet tactus Venereus, quem aliqui perperam sextum vocarunt sensum, ut alibi dictum. Sed quia Venus non animantium modò, sed plantarum etiam generationi præest (unde ut Priapus, sic Venus etiam hortis præfecta fuit) malui de ea agere in iis, quæ homini conveniunt, quatenus vivit. Interim hujus loci fuerit, quatenus attendimus sexus utriusque misturam. Scio, plantis quoque sexum adscribi à Plinio, atque aliis. Verùm improprium, & tralatitium eum esse sermonem, diximus libro quinto. Quod si attendamus non quamvis sexus misturam, cujusmodi etiam in vulgivaga Venere: sed misturam legitimam, qualis in connubio est: jam pertinet ad socialem hominis vitam: de cujus numinibus suo loco dicetur.

In sensibus internis est Memoria, ac Græcis Μνημοσύνη vocatur. Hæc mater est Sophiæ, juxta illud Afranii in Togata, cui nomen Sellæ dedit [1]:

[1] Apud A-gellium l. 13, cap. 8.

Usus me genuit, mater peperit Memoria:
Sophiam vocant me Graji, vos Sapientiam.

Quamquam hic non videtur pro numine accipi. Quod fit, cum Mnemosyne dicitur Musarum mater: ut apud Antipatrum carmine de morte Orphei, quem, ut ait luxere:

— Θύγατρες
Μνημοσύνης, μήτηρ δ' ἔξοχα Καλλιόπη.
— *Gnatæ*
Mnemosynæ, ante alias Calliope genitrix.

Nec Memoria solum pro Dea habita, sed etiam Oblivio.

A sensibus venio ad sensus affectiones: quales sunt vigilia, & somnus: quorum uterque non tam involuntarius, quam non voluntarius. Est vero non voluntarium medium inter voluntarium, & involuntarium: qua de re Aristoteles lib. de Animalium motu, cap. ult. Vigilia est sensus in actu, ut ait Averroës lib. de Somno: sive expansio quædam animæ ad opera sensuum exteriora; ut est apud Albertum M. in librum II de Anima, cap. II. Quanta ejus bona sint, docet, inter alios Oribasius Collectaneorum Medicorum lib. VI, cap. VI. Nec tamen recordor, Vigiliam ab ullo in Deorum numerum referri. At contrà factum in Somno: qui est στέρησις τῆς ἐγρηγόρσεως, *privatio vigiliæ*: ut Aristoteles ait libro περὶ ὕπνου. Eum hymno suo Orpheus celebrat. Etiam apud Ovidium legimus lib. III Fastor. ut Numa Rex, cum agri nullos producerent fructus, & Rex in Somno didicisset, Tellurem esse placandam, ovem unam Fauno, alteram mactasse Somno. Præterea unà cum Amore Deum esse sine corpore, ait Appulejus de Deo Socratis. Nec obscurum est, cur Somnum potius in Deos retulerint, quàm Vigiliam. Nam vigilia, propter motum continuum, attenuat spiritum, & calorem ejus adauget. Hoc ne immodicè fiat, opus planè est somno. Sic enim & motu abstinetur, & spiritus refrigeratur. Corpus quidem roboratur motu & exercitio: sed moderato. Multus autem spiritum defatigat, imò & depascit. In somno id non fit: unde finxere Epimenidem Cretensem, sive LVII annis, ut est apud Plinium: sive XL, ut Pausanias ait, in antro obdormiisse, nullius indigum cibi. Glires etiam, & vespertiliones: adhæc apes, & muscæ, & alia quædam insecta, absque cibo totam dormiunt hiemem. Præterea vigiliâ durissimi etiam labores exantlantur, atque omnes calamitates, pericula omnia, revocantur ad animum. Itaque majori vitæ parte miseri sumus. Nam solùm quarta circiter vitæ pars divinitus est concessa Somno. Etsi & hic quædam obtingant naturæ miracula: ut de Mæcenatis insomnia notum. Contra in somno cessant labor, curæ, dolor omnis. Ut non immeritò apud Senecam in Hercule Furente chorus Thebanorum dicat:

— Tuque ô domitor
Somne laborum, requies animi,
Pars humanæ melior vitæ.

Itaque & *placidissimus Deorum* vocatur Ovidio [1], & Papinio. Atque ex his etiam liquet, cur Somnus Musarum sit habitus amicus: unde & Trœzenii super ara Ardali Musis & Somno sacra faciebant: ut auctor est Pausanias in Corinthiacis, postquam dixerat de Musarum cella apud Trœzenios exstructa ab Ardalo Vulcani, à quo Musæ Ardalides dicuntur, deque Pittheo, qui in ea cella dicendi artem docuit. Sic enim scribit: Ἐπὶ δὲ αὐτῷ (βωμῷ) μούσαις, καὶ Ὕπνῳ θύουσι, λέγοντες τὸν Ὕπνον θεῶν μάλιστα εἶναι φίλον ταῖς μούσαις. *Ad eam aram Musis, & Somno sacrificant, dicentes, Somnum omnium Deorum maximè esse amicum Musis.*

[1] Met.

Ovidius XI Met. fab. X, Somno natos tribuit P. Morphea, Icelon, sive Phobetora, & Phantason: quorum primus in somno repræsentat homines, eorumque gestus ac sermones: alter mutas animantes: tertius inanima. Audiamus Sulmonensem vatem lib. XI Met. fab. XII:

At pater è populo natorum mille suorum
Excitat artificem, simulatoremque figuræ
Morphea, non illo jussos sollertior alter
Exprimit incessus, vultumque, sonumque loquendi:
Adjicit & vestes, & consuetissima quæque
Verba: sed hic solos homines imitatur: at alter
Fit fera, fit volucris, fit longo corpore serpens.
Hunc Icelon superi, mortale Phobetora vulgus
Nominat. Est etiam diversæ tertius artis
Phantasos: ille in humum, saxumque, undamque, trabemque;

Quæque

Quæque vacant animâ fallaciter omnia transit,
Regibus hi, ducibusque suos ostendere vultus
Nocte solent: populos alii, plebemque pererrant.

Nempe ut aliæ sunt cogitationes virorum principum, quàm plebis: ita & somnia sunt diversa. *Ideo* (ut Macrobius ait lib. I in Somnium Scipionis, cap. III) *cùm in concilio Græcorum Agamemnon somnium, quod de instruendo prælio viderat, publicaret. Nestor, qui non minus ipse prudentia, quàm omnis juventa viribus juvit exercitum, concilians fidem relatis, De statu,* inquit, *publico credendum regio somnio: quod si alter vidisset, repudiaremus, ut futile.* Ibidem etjam quid de cornea, eburneaque Somniorum porta senserit Porphyrius, exponit: quàm varia item somniorum sint genera, secundùm poëtas. De quo & fusè dictum nobis lib. III, cap. XXXV. Quare nunc illud solum dicam: moris fuisse apud veteres, ut somnia gravia tristiaque, expergefacti, narrarent Soli. Unde Sophocles in Elect.

Ἡ'νίχ' Ἡλίῳ δείκνυσι τοὔναρ.
Cùm Soli narravit Somnium.

Ubi sic Scholiastes: Ἔθος καθ' ὕπνους ὄναρ δεινὸν θεάσαιντο, ἅμα πρωῒ πρὸς τὸν Ἥλιον λέγειν, ἵνα ἐπειδὴ ἐναντίος οὗτός ἐστι τῇ νυκτὶ, ἀποτρέπειν ἐργάσηται τοῦτο. *Mos erat, si de nocte grave somnium obtigisset, illud mane mox Soli narrare, ut is qui contrarius esset nocti, somnium illud averruncaret.*

a Abyss. Nov. l.8.c.28, p. 238.

Imò & Noctem ipsam, & magis somnia, polluere homines credebant. De Nocte arguit Pers. sat. II, 15:

Hæc sanctè ut poscas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis terque, & noctem flumine purgas.

Casaub. ibi vide.

Imprimis verò id putabant, si somniassent: ut indicat hoc Aristophanis in Ranis [c]:

c fol. 180.

Ἀλλά μοι ἀμφίπολοι λύχνον ἅψατε,
Κάλπισί τ' ἐκ ποταμῶν δρόσον ἄρατε,
Θέρμετε δ' ὕδωρ,
Ὡς ἂν θεῖον ὄνειρον ἀποκλύσω.
Ferte facem celeres famulæ mihi:
Situla aquam è liquido date flumine:
Calfacite undas,
Hæc ut somnia fontibus abluam.

Etiam apud Eunapium legas ista de Ædesio [e] expergefacto à somnio:

e pag. 49.

Τὸν παῖδα καλεῖ, τὴν ὄψιν, καὶ τὸ πρόσωπον ἀποσμῆσαι τῷ ὕδατι βουλόμενος.
Puerum vocat, volens oculos & faciem aqua abluere.

CAPUT IX.

De adfectibus appetitus tam naturalis, ut sunt Fames, & Sitis: quam concupiscentis: ut sunt, tum Amor, & Cupido, Veneris adseclæ; tum Gaudium, tum etiam Dolor ad quem pertinent Νέμεσις, *& Invidia.*

Habemus de Deorum illis, qui præsunt rebus ad sensum pertinentibus. Deinceps transeamus ad appetitum, qui duplex est, naturalis & animalis. Ad naturalem pertinent fames, & sitis. Interim & animalis affectus in iis concurrit: ut vidimus lib. III, cap. XXXVI. Hic verò iis locus est, quatenus à Poëtis in Diis sed inferis, reponuntur. Ut *malesuada Fames* VI Æn. Ad appetitum verò prorsus animalem affectus referuntur. Oriuntur hi ex judicio phantasiæ, quo judicat, quid amplectendum sit, quid fugiendum. Ac affectus quidem dicuntur propriè, & ratione formæ. Aliter verò πάθη sive passiones vocantur, quia δίωξις, καὶ φυγὴ [b], quam ab opinione sive judicio phantasiæ proficisci ajebam, movet facultatem appetitivam. Moveri autem est pati.

b persecutio, ac fuga.

Πάθη verò in Deorum numero fuisse, vel saltem numina quædam finxisse, quæ sub his vocabulis venerarentur, clarè tradit Gregorius Nazianzenus orat. secunda de Theologia [c]: Οἱ ἐμπαθέστεροι δὲ αὐτῶν, καὶ τὰ πάθη θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ θεοὺς ἐτίμησαν. *Qui maxime ex iis viverent secundum affectus, hi affectus etiam pro Diis habuere, aut certè sub Deorum nomine coluerunt.* Vbi videmus, quàm circumspectè restringat, quod priùs dictum erat ἁπλῶς. Nimirum nomina si attendas, affectus sunt humani: sed Theologis gentilibus, qui longè sapiebant supra imperitum vulgus, erant naturæ virtutes, unde promanant affectus. Quos iccirco distinxere à natura determinata, atque, ut loquuntur, specificata, ad actus exercendos secundum ea, quæ obversantur.

c sive orat. 34.

Affectuum alii sunt in facultate ἐπιθυμητικῇ, sive concupiscente; alii in θυμικῇ, sive irascente. Illi prioris generis vel circa bonum versantur; ut amor, cupido, & gaudium: vel circa malum, ut dolor.

Amor, & cupido, differunt, quòd priùs amamus, quam cupiamus. Imò sæpe quis amat, quam non cupit: ut siqua formosa sit, & proba: sed paupertate pressa. Itaque distinguit Hesiodus in Theogonia, cùm Veneri jungit Amorem comitem, & asseclam Cupidinem:

Τῇ δ' Ἔρος ὡμάρτησε, καὶ Ἵμερος ἕσπετο καλός.
Hanc comitatus Amor, pulcherque Cupido secutus.

Ubi videmus, priori loco poni Amorem, sequi Cupidinem: nempe ob caussam, quam dicebamus. Nec Cupido solum assecla, sed & Iocus: unde de eadem Venere ita Horatius [f]:

f lib. 1 od. 2.

Sive tu mavis Erycina ridens,
Quàm Iocus circumvolat, & Cupido.

Et si verò aliud sit Amor, aliud Cupido: promiscuè tamen Pharetratus ille Veneris filius nunc Amor dicitur, nunc Cupido. Nempe quia non facile divellantur, uni numini affectus utriusque effectum tribuere maluerunt.

Platonici ut duas Veneres, sic geminum statuêre Cupidinem; unum cælestem, qui rerum divinarum amores inspiraret: alterum terrestrem, à quo amores vulgares, ut feminarum, interdum etiam turpiores. Verùm Poëta-

Poëtarum, pictorumque cupido, quique in templis ipsis solet cum matre collocari, non alius est, quàm ille, qui mixturam corporis exposcit. De Amore sic vetus Tragicus apud Augustinum lib. XX contra Faustum, cap. IX:

Deum esse Amorem turpis & vitio furens
Finxit libido.

Ingenua sanè hominis gentilis confessio. Sunt verò Amores sive Cupidines multi: ut constat ex Propertio lib. II Eleg. XXIX, Papinio, Claudiano in nuptiis Honorii & Mariæ. Appulejus quoque plures describit in X. Philostratus vero innumerabiles. Nempe & multi, ut Phurnutus & Alexander sive Aphrodisæus, sive Trallianus [1] judicant, quia variè homines affecti, alii hujus, alii alterius amore ducuntur. Sed duo imprimis Cupidines celebrantur: unde Naso:

— Geminorum mater Amorum.

Horum unus Ἔρως, alter Ἀντέρως dicitur. In nummo gentis Iuliæ, videas utrumque currum trahere Veneris Genitricis. Vtrumque etiam carmine magico è thermis Gadarenis in Syria dum lavaret evocasse dicitur Iamblichus: ut narrat Eunapius. Meminit & Anterotis Tullius in III de Nat. Deorum: ubi natus dicitur è tertia Venere Iovis & Diones filia. Qua occasione & caussa eum pepererit, festivissimo apologo narravit Porphyrius, quem verbis ipsius refert Cælius Calcagninus dissertatione, quæ Anteros inscribitur. Breviterque eundem Lilius Gyraldus recenset Syntagmate de Diis XIII. Significat verò Ἀντέρως mutuum amorem: ut Suidas indicat. Qui exemplum proponit Charitonis & Melanippi: de quo item Ælianus lib. XI Var. Histor. cap. 7 & Athenæus lib. XIII. Addit item ut Apollonius Alexandrinus, grammaticus, non Herodiani pater, qui sub Commodo vixit, sed alter eo antiquior, qui sub Claudio imperatore claruit, ac Apionis grammatici, contra quem Fl. Josephus scripsit, auditor fuit, Ἀντέρως sit nominatus, quia amantes redamaret. Verùm non sic semper id nomen sumitur. Neque enim eo referre possumus, quod Pausanias in posteriori Eliacorum refert de cælatura Ἔρωτος [2] & Ἀντέρωτος [3]: quorum ille palmæ termitem manu teneret, hic eum manibus extorquere conaretur. Nisi forte termes ille symbolum sit amoris: ut de hoc ipso inter amantem & redamantem sit certamen. Sed nihil apertius illo Maronis IV Æn.

--- Siquod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet. —

Ubi non video, quod numen signet, nisi Ἀντέρωτα: ut is præpositus dicatur amantibus nec redamatis. Audiamus, quæ ad eum locum Servius annotavit: *Nam & amatoribus præesse dicuntur, Eros, Anteros, Lyseros,* (rescribe, *Dyseros*) *nonnulli Nemesin significari putant: nonnulli Anterota. Invocabat contrarium Cupidini, qui amores resolvit: aut certè, cui curæ est iniquus amor: scilicet, ut implicet non amantem. Hic etiam Athenis coli dicitur.* De Athenis quod dicitur, Pausanias firmat in Atticis: ubi narrat, ut Athenis ara sit Ἀντέρωτος dedicata, quia Timagoras, ut morem gereret Meleti Atheniensi quem perditè amabat, de rupe se dejecerit. Dixeris hanc aram Atticam dedicatam, ut mutuus amor posceretur: eoque Servium errare, cum Ἀντέρωτα ait Cupidini contrarium, resolvereque amorem non redamantium. Sane Servium hoc nomine reprehendunt Cælius Calcagninus [4] & Æneas Vicus Parmensis [5]. Mihi verò non una Ἀντέρωτος potestas videtur. Nam si amans non redamaretur: orabatur Ἀντέρως, ut vel mutuum præstaret amorem, vel amantem etiam amore solveret ac liberaret. Unde Dido apud Maronem:

Inveni germana viam (gratare sorori)
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.

Posterius hoc cum Anteros facit, (quod non satis Calcagnino observatum) aliter *Lethæus Amor* nuncupatur: ut est apud Ovidium in II de Remedio Amoris:

Est prope Collinam templum venerabile portam:
Imposuit templo nomina celsus Eryx.
Est illic Lethæus Amor: qui pectora sanat:
Inque suas gelidam lampadas addit aquam.
Illic & juvenes votis oblivia poscunt
Et siqua est duro capta puella viro.

Et cur τῦ Ἀντέρωτος credamus simplicem esse potestatem, quasi infeliciter amantibus non aliter subvenire creditus sit, quàm conciliando mutuum amorem: cum poëtæ Amori etiam tribuant, quod odium amantis inspiret. Unde Ovidius in Apollinis & Daphnes fabula:

Deque sagittifera promsit duo tela pharetra
Diversorum operum, fugat hoc, facit illud amorem.
Quod facit auratum est, & cuspide fulget acuta.
Quod fugat obtusum est, & habet sub arundine plumbum.

Quare minimùm quatuor ista ad Ἔρωτα & Ἀντέρωτα, (quid hujus, quid illius sit, non jam molestè contendero) poëtæ retulerunt: amorem in amante ut in Phædra: contemtum vel odium amantis, ut in Hippolyto: amorem in redamante: ut in Adonide erga Venerem: solutionem amoris in infeliciter amante: de qua ex Marone, & Ovidio, vidimus.

Quantam ei vim tribuerint, arguit: quòd ut Somnus Homero, Fulmen Luciano, sic Musæo Amor πανδαμάτωρ [6] dicatur. Nævii est Gynastico [7]: *Ædepol, Cupido, cùm pusillus sis, nimis multum vales.* Nempe, juxta gentiles, terras, maria, cælos ipsos, in suas cogit leges. Unde de eo oraculum Milesium apud Appuleium in IV Metam.

Qui pennis volitans super æthera, cuncta fatigat,
Flammâque, & ferro singula debilitat;
Quem tremit ipse Iovis, quo numina terrificantur,
Fluminaque horrescunt, & Stygiæ tenebræ.

Gaudium, ut vulgo consideratur est affectus animalis,

[1] in Problematis.
[2] Amoris.
[3] Amoris reciproci.
[4] Dissertatione quæ Anteros, sive de mutuo amore inscribitur.
[5] commentario de nummis Iulii Cæsaris.
[6] omnium domitor.
[7] apud Nonium in Cupido.

animalis, maximè hominis. Sed theologis naturalibus erat vis naturæ humanæ, ejus nominis affectum in homine concitans, ac, juxta Theologiam civilem, ei præfecta. Ut affectus alii, præsertim quorum vis major, ita & iste relatus inter eos ob potentiam, sive hominis bono, si mediocre sit, atque ita oblectet, nec spiritum nimis diffundat: sive hominis malo, quando est immodicum, quale etiam vitam eripit. In caussa est, quòd spiritus se confertim ad exteriora membra effundant, ut bono, quod obversatur, citius fruantur: sed ob vasorum angustiam, humoresque commotos comprimantur, & suffocentur. Cum verò duplex sit gaudium, bonum, malumque, — *mala mentis Gaudia* — à Marone in primis Orci faucibus collocantur. Dolor quoque est in Diis inferis, quia valetudini nocet, secundum illud Proverb. XVII, 22: *Spiritus tristis exiccat ossa.* In causa est, quòd spiritus se recipiat interiùs, ut fugiat miseriam. Unde & oculos ex parte destituit, & ex lucidis, quales in lætitia ex spiritibus sunt, umbrosi fiunt. Nec tamen omnis dolor nocet: sed ille duntaxat, qui cum metu, & anxiâ curâ est conjunctus. Aliàs cohibet spiritus, ne nimium se diffundant, quod valetudini conducit. Maroni VI Æneid.

— primis in faucibus Orci
Luctus, & ultrices posuere cubilia curæ.

Ad dolorem etiam pertinet Νέμεσις, sive *Indignatio*, & φθόνος, sive *Invidia*. Nam Indignatio est dolor propter alterius felicitatem, qui videtur ea esse indignus. Invidia autem est dolor ob felicem bonorum successum, non ut sibi accedat aliquid, sed propter eum, cui invidetur. Ac Nemesin quidem Saturno adjudicarunt: ut ait Hermes Trismegistus in Παναρέτῳ. Imò ipsa pro numine colebatur. Eo autem Dea est, quia muliebri nomine tum Græcis vocatur, tum Latinis. Catullus Epigr. LI:

Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vehemens Dea, lædere hanc caveto.

Sed de Nemesi plura in semivirtutibus dicemus.

Ad dolorem quoque spectat Pudor, sive Verecundia. Sanè Aristoteli in secundo Rhetoricorum dicitur esse λύπη τις, *dolor quidam*: nempe ex offensione existimationis. Sed Ioanni Damasceno in secundo Orthod. Fid. cap. XXV, potius est metus justæ reprehensionis. Amor est affectus unionis. Odium est affectus separationis. Desiderium est expectatio boni amati. Aversatio, repudium mali displicentis. Prosequutio, expectationis promotio. Fuga est mali advenientis declinatio. Fiducia, robur animi ad bonum consequendum. Diffidentia est animi lapsus ob impedimentum. Spes, animi erectio ad consequendum bonum possibile. Metus est imminentis mali expectatio. Ira est erectio animi ad removenda impedimenta. Lenitas est animi æquabilitas ad remittendum. Audentia est animi motus ad mala ultima superanda. Desperatio est animi depressio concidens. Lætitia est animi erectio ad bonum superabile. Tristitia est animi depressio à malo invincibili. Gaudium est animi dilatatio à fructu boni possessi. Dolor est animi contractio à præsentia mali. Verumenimverò de verecundia disputatur, utrum magis in affectibus, an virtutibus mereatur locum. Quare de ea in semivirtutibus dicemus. Atque eandem ob caussam de Misericordia istic, imò & Nemesi, sive indignatione, agemus.

CAPUT X.

De adfectibus appetitûs irascentis: cujusmodi sunt tum Spes, & contraria Desperatio: tum Metus, qui etiam complectitur Pavorem, & Pallorem: tum Ira, unde Furor, quem Furiæ emittunt.

Atque hæc de affectibus, qui sunt in facultate concupiscente. In irascente verò sunt isti; Spes ratione boni; metus, atque ira, ratione mali.

Spem in Deabus esse, indicat clarè Theognis his versibus:

Ελπὶς ἐν ἀνθρώποισι μόνη θεὸς ἐσθλὴ ἔνεστιν·
Ἄλλοι δ᾽ Ὄλυμπον δ᾽ ἐκπρολιπόντες ἔβαν.
Spes inter homines sola Dea bona conversatur:
Alii vero (Dii) *in cælum relinquentes homines iverunt.*

Spei ædis Romæ in foro Olitorio fuit: quam Attilius consecravit, ut est apud Ciceronem in secundo de Legibus. Ædem eam fulmine fuisse tactam refert Livius lib. XXI: crematam narrat lib. XXIV: refectam à Triumviris ad hoc creatis lib. XXV. Etiam à M. Fulvio Censore ædis Spei ad Tiberim exstructa. Dio Coccejus lib. L [1] narrat inter prodigia, de templo Spei denuo accenso ante bellum Actiacum. Novum ejus templum, in septima Urbis regione ponitur à Sexto Victore. In nummis vett. Spei effigies est femina stans, sinistra manu aliquantum attollens laciniam institæ, dextra verò pateram habens, cum inscriptione istiusmodi SPES P. R. Quandoque & efficta Spes, cum palla viridi insidens dolio cum cornice. Etiam cum Nemesi fingitur.

[1] pag. 435. edit. H. Steph. an. 1592.

Ad Spem refer audaciam in bello, quæ à Marte credita provenire: ut ait Hermes Trismegistus in Παναρέτῳ.

Timor sive Metus Maroni VI Æn. reponitur inter numina infera, Lacedæmoniis tamen cultus, teste Plutarcho in Cleomene. Ac Pausanias quoque refert; exstructum ei sacellum prope tribunal, quo, qui Remp. administrarent, terrori essent cæteris. Romanis quoque pro numine: unde Ovid. V Fastorum,

Consedere simul Pudor, & Metus —

Ac Clementis Alexandri est in Protreptico [a]. Ῥωμαῖοι φόβῳ θύουσιν. *Romani sacrificant Metui*; vel potiùs Pavori: qui sic dictus ἀπὸ τοῦ παίειν [b], inserto digamma, more Æolum, quos Romani plurimùm imitantur. Itaque propriè est, quod Belgis similiter à *slaen*, ferire, dicitur *verslegentheit*: nempe terror hominem prorsus per-

[a] Verba plenius adducemus cap. 6, cum de Dea Febre agemus.
[b] ferire.

percellens: qualis noxius est, uti & omnis affectus, sic spiritum vexans, ut inde æstuet. Nec corpori modò incommodat, sed etiam animo, quem usque adeo aufert, ut quis, licet par hosti suo, hastas abjiciat, nec in manibus, more virorum fortium, sed in pedibus fugacibus salutem omnem ponat. Nec obscurum est, unde sit subita illa mutatio. Nam in pavore spiritus sibi metuens intus se receptat, unde nervi magnam partem spiritu destituuntur. Itaque Hebræi ajunt tria esse, quæ vires infringant, פחד דרך עון, *pavorem*, *iter*, & *peccatum*. Sed de peccato etiam ad pavorem referre possis, quia ex conscientia est pavor judicii divini. Quod autem ad pavorem, cum eo comparatum est, sicut cum illis, qui, sectâ sibi venâ, animi deliquium patiuntur. Siquidem in his similiter spiritus ex aversatione mali obversantis fugit ad interiora, exteriora relinquit semivacua, imò semimortua. Sed si aquulam obsipaveris, refocillantur. In caussa est, quòd spiritus, simulac senserit inimicum frigus, recurrat ad ferendas suppetias partibus relictis. Nec aliter statuere oportet de hystericis. Nam quando uterus est in periculo, ne strangulctur, accurrunt spiritus, ut subveniant parti laboranti. Desertis igitur partibus aliis, oboritur animæ defectio. Sin vapores tetros ac noxios admoveris, spiritus ad cerebrum denuo se recipit, ut auxilietur parti principi. Atque ex his satis perspicimus, unde sit pavor imbellium. Primùs verò Pavorem, & asseclam ejus Pallorem, apud Romanos introduxit rex Tullus Hostilius. Livius lib. I: *Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanáque Pallori ac Pavori.* Nempe cum ei nunciatum esset in prælio inter Romanos & Veientes, desciscere Albanos, & pallere ac pavere propterea Romanos videret. Tertullianus lib. I adversus Marcionem, cap. XVIII: *Sic commentabatur Hostilius Pavorem.* Cyprianus de idolorum vanitate sect. II, & Minutius Felix in Octavio, iisdem uterque verbis: *Cloacinam Tatius & invenit, & coluit: Pavorem Hostilius atque Pavorem, mox à nescio quo Febris dedicata.* Lactantius lib. I, cap. XX: *Pavorem Palloremque Tullus Hostilius figuravit, & coluit. Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper Deos suos, sicut optari solet, præsentes haberet.* Meminit utriusque numinis etiam B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XV: *Cur & iniquitas Dea non sit, vel externarum gentium, si Pavor, & Pallor, & Febris Dii Romanis esse meruerunt.* Item cap. XXIII: *An fortè justè est indignata Felicitas, quod & tam serò, & non ad honorem, sed ad contumeliam potiùs invitata est, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pavor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorum, sed crimina colentium!* Atque idem eopse libro, cap. 23 de Reg. Hostilio tradit, quod priores, his verbis: *Hostilius certè Rex Deos & ipse novos Pavorem atque Pallorem propitiandos non introduceret si Deam istam* (Felicitatem) *nosset, & coleret.* Prudentiùs verò fecissent Romani, si hæc numina non vocassent Pavorem, & Pallorem: sed horum propulsatores. Certum enim est, hoc voluisse regem Hostilium. Nimirum gentes dixere tales παλαμναίους, καὶ προστροπαίους [a], ut vocantur apud Clementem in Protreptico; sive ἀλεξικάκους, *Deos Averruncos*. Vti Deum Tutanum quia à periculis redderet tutos, atque immunes. Item Deos Securos, qui præstarent hominem securum. Habes in Veteri inscriptione.

[a] Vltores, & propulsatores.

Quæ de Pavore diximus, pertinent ad pavorem humanum. Pavor verò ille, qui equis immittitur, credebatur esse à Taranippo, sic dicto ἀπὸ τοῦ ταράσσειν τοὺς ἵππους, h. e. *ab equis pavore consternandis*. Pelopis esse cognomen censet Hesychius. Alias aliorum opiniones adfert Pausanias Eliacorum secundo. Ipse autem censet, esse cognomen Neptuni equestris.

Ira est affectus ex duobus contrariis affectibus compositus, dolore ob injuriam acceptam; & gaudio ex spe vindictę. Qua de re abunde egi lib. II Orator. Institut. cap. II, sect. III. Ac illa vindictæ spes spiritum accendit: unde vultus rubor, tensioque nervorum. Atque præcipuè obest, si prematur: minùs nocet, si se foras prodit.

Ira, ubi modum excesserit, fit furor. Nec enim omnis ira, ut ait Horatius, brevis est furor existimandus; sed ille, qui non tenet modum. Imò ingentem iram videas & *furias* dici à Marone XII Æn. ubi narrat, ut Æneas precibus Turni flecti cœperit: sed idem immani dolore ardens furiis sit correptus, ubi conspexit spolia Pallantis à Turno interemti. Sic enim ait:

Ille ocul'is postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis accensus, & irâ
Terribilis.

Furor, ut numen describitur à Petronio. Tres præterea Deas finxere, quarum una sic irâ accenderet, ut quis furenti esset similis: altera sic inflammaret immensâ habendi cupidine, ut nullus rationi relinqueretur locus: tertia in eas conjiceret Amoris flammas, ut his æstuans vix aliquid hominis, præter formam, habere videretur. Breviter de his ita Isidorus lib. VIII Orig. cap. ult. *Ajunt tres Furias feminas crinitas serpentibus, propter tres affectus; qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui, respectum habere permittant. Ira, quæ vindictam cupit; cupiditas, quæ desiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. Quæ ideo Furiæ appellantur, quod stimulis suis mentem feriant, & quietam esse non sinant.* Verùm aliter de Furiis poëtæ: quibus sic vocantur Deæ enormium scelerum ultrices; sic dictæ, quia furorem immitterent scelestis, ex conscientiæ stimulis. Sed de his potius loquar in Numinibus societatis civilis: ubi agendum erit de Præmiis, & Pœnis, quibus tum Respublica omnis constat, cum divina etiam gubernatio.

CAPVT XI.

De Diis, qui præsunt Locomotivæ: ut sunt Ὁρμὴ *sive Alacritas in aggrediendo labore, Labor ipse, & felix laboris successus, quem præstare putabatur Vertumnus. Ad* Ὁρμὴν *relatæ Agenoria, Horta, Stimula, Numeria. Fit etiam mentio Agonii. Ad Laborem referuntur Dii Axites. Labori oppositi Quies, & Vacuna. Dii particulares: Pistorum Pilumnus, viatorum Mercurius, & Trivia.*

PRæter sensum, & appetitum, bestiis quoque inest motus tum ratione totius corporis, tum ratione partis. Universè vel inchoandi initium atque impetum consideremus, vel pergendi atque absolvendi laborem, vel operis successum. Ad initium refertur Ὁρμὴ, quæ est impetus, atque aggrediendi aliquid Alacritas. Et hæc in Diis. Pausanias in Atticis. Τούτοις δὲ (τοῖς Ἀθηναίοις) οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβεῖν, ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ Αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ Φήμης, καὶ Ὁρμῆς. *Athenienses verò non ea solum, quæ ad humanitatem faciunt, constituerunt, sed majorem etiam quam alii, pietatis erga Deos curam habuerunt. Est enim apud illos ara Verecundiæ, Famæ, & Alacritatis.*

Ad Ὁρμὴν etiam pertinent Agenoria, Horta, & Stimula, quæ ad agendum excitarent, hortarentur, ac stimularent. Luci, qui Deæ Stimulæ sacer foret, meminit vetus Iuvenalis Scholiastes initio Sat. II. Affine numen Numeria, quia facit, ut numerò, hoc est, citò, aliquid præstes.

Agonius quoque hujus erit loci, si verè Festus, sive Paulus: *Agonium etiam putabant Deum dici præsidentem rebus agendis: Agonalia, ejus festivitatem.* Sed non arbitror fuisse numen Agonium. Nec Agonalibus inde nomen. Veriùs de nomine eo Ovidius primo Fastorum:

Pars putat hoc festum priscis Agnalia dictum;
Vna sit ut proprio littera dempta loco.
Pars quia non veniant pecudes sed agantur, ab actu
Nomen Agonalem credit habere diem.

Et quæ ibi plura in hanc rem præcedunt, & sequuntur.

Labor ipse in Diis, imo & Otium fuit. Horum Labor corpus resolvit, & sic attenuat spiritus, ut in aëra exhalent. Unde, qui laborant, majori indigent alimento, ut quantum deperiit, tantum instauretur. Itaque Labor inter Deos inferos à Poëtis collocatur. Quod ex Hesiodo, ac Marone, comprobavimus lib. III, cap. XIX. Nec tamen talis est omnis labor. Moderata enim exercitatio carnes reddit compactas, ac ejusmodi, ut non facilè dissipentur, tantum sudores nimii absint, ac vehemens lassitudo.

Auxilium Deum in scenam à Plauto inducitur in Prologo Cistellariæ.

Referre etiam huc possis Deos *Axites*: quomodo, ut Festus ait, *dicebantur Dii una agentes.* Nempe ab *axo* pro egero: unde *adaxint* pro adegerint, apud Plautum. Diximus de hac Verborum forma in quarto de Analogia.

Contrarium labori otium, sive quies: quæ nocet, si nimia sit. Siquidem carnes facit molles, eoque impedit, quo minùs aliquis fiat longævus. Nihil tamen jucundius, vel etiam, post magnos, vel diutinos labores, necessarium magis est quiete: unde & Romani fanum illi constituerunt in via Labicana. De quo pluribus diximus itidem lib. III, cap. XIX. Vbi & de Orco Quietali reperies.

Est & in Diis Vacuna, à vacando sic dicta, quia otium præstat à labore. Ovid. VI Fast.

Nunc quoque cum fiunt antiquæ sacra Vacunæ,
Ante Vacunales, stantque, sedentque focos.

Etiam mentionem ejus Divæ facit Plinius lib. III, cap. XII. Ad successum laboris refertur Vertumnus: si audimus Donatum in illud Terentii: *Puer natus est.* M. *Dii bene vortant: In omnibus*, inquit, *quæ cupitè evenerint; dici solet*: DII BENE VERTANT: *quia sæpe homines optaverunt, quæ aliter, atque exspectaverant, contigerunt: quam potestatem rerum vertentium semel in utramque partem, Vertumno Deo superesse veteres existimaverunt.* Formulam hanc, ut Dii bene verterent, legas apud Plautum Aulul. Livium lib. X, XXIX, XXXIV. Contrarium illud Maronis in Ecl.

Hos etiam quod nec bene vertat, mittimus hædos.

Nec semper tamen usi *vertendi* verbo, sed & aliis. Vt apud Plaut. Trinum.

Bene, quod agas, eveniat tibi.

Ac similiter Livius non semel. Particulatim verò Vertumnus præest vertendis & mutandis rebus mercatorum: juxta Asconium Pedianum in illud Ciceronis Verr. III: *A signo Vortumni in Circum maximum: Signum*, inquit, *Vortumni in ultimo vico Thurario est, sub basilicæ angulo flectentibus se ad postremam dexteram partem. Vortumnus autem Deus invertendarum rerum est, id est, mercaturæ.* Secundùm Asconium igitur præses sit mercaturæ, ac dictus à rebus vertendis, hoc est, mercibus commutandis. Pro qua sententia est, quod Vertumnus erat numen Volsiniense, sive Thuscum: & Thusci erant θαλασσοκρατοῦντες[1], eoque mercatura præcellebant. Sed alias longè caussas adducit Propertius lib. IV, eleg. II: videlicet ab amne verso, vel à fructibus vertentis anni: vel quod ei natura sit, quàm decorè in omnes vertat figuras. Quomodo Vertumnus fuerit Natura rerum se in quidvis convertens, & nunc hanc, nunc illam formam adsumens.

[1] *mari prepollentes.*

Ab actibus, qui magis sunt universales, venio ad eos, qui magis sunt particulares: Horum alii pro fine habent generationem animantis; alii executionem eorum, quæ in vitæ privatæ negotiis occurrunt. De prioribus puta Priapo, Venere, Genio, dixi antea: ac pluribus de his, & aliis generationis præsidibus loquar in vita sociali, quia extra connubium generandi actus locum non habet, vel habere non debet.

Agam

Agam igitur nunc de altero actuum genere: quo pertinent innumeri actus agricolarum, ... aliorumque.

Pinsendi actui præfectus Pilumnus: cui nomen à pilo: non contrà pilum à Pilumno, etsi id traditum Servio in versum tertium noni Æneidos. Pilum enim ex pistillum, ut ala ex axilla, mala ex maxilla, & similia. Pistillum autem à *pistum* esse, satis liquet. Itaque Pilumnus pistoribus invocatus: ut ibidem ait Servius. Nec pilo modò nomen hinc, quatenus est in rusticis, ac domesticis instrumentis: sed etiam quatenus est in militaribus. Nam pilum pro hastilis genere ex eo nomen accepit, quia referat pilum, quo pinsitur. Varro in IV de L. L. *Pilum dictum ab omine, quod hostes feriret, ut pilum.* Sententia est, pilo bellico id nomen esse impositum boni ominis caussa, quia ut frumentum pilo frangeretur, sic illo hostes. Ita & Lipsius eum locum cepit in III de Milit. Rom. Dialog. IV.

Sunt & Dei proprii eorum, qui iter faciunt. Hi Græcis dicuntur Ἐνόδιοι, Latinis *Viales*, ut Plauto Mercatore: vel *Semitales*, ut Virgilio in Parodia Catulli ad Sabinum. Tales fuere imprimis Mercurius, & Trivia, sive Hecate, vel Diana. De Mercurio Ἐνοδίῳ fusè dictum hujus operis lib. II, cap. XIII, & XXXII.

Quod si Ios. Scaligerum audimus, etiam dicti Dii Vii. Quod colligit ex Epigrammate, de mercatore decimas persolvente Fortunæ Prænestinæ: ubi sic edidit Pythœus.

Omnibus hic annis votorum more suorum
Centenas adicit, numero crescente, coronas,
Fortunæ simulacra colens, & Apollinis aras,
Arcanumque Vii. —

Verum in Inscriptionibus Mazochii & aliorum est,

Arcanumque Iovem.

At apud Smetium, qui vidit, & inde in collectione Gruteriana,

Ægeriumque Iovem.

Nec magis persuadet Scaliger, cum Dii Vii pro Dii Indigetes apud Servium reponi jubet, ubi de Præneste loquitur. Nec cum apud Solinum pro *Fratrum Digitiorum*, emendat *Indigetum Viorum.*

CAPUT XII.

De Adfectionibus hominis propriis. Ac primum de Opinione, cujus magna in homine vis. Hinc de Minerva, quæ complectitur Scientiam, Prudentiam, Artem. De ara Menti, & Veritati statuta. De Minervæ & Ἀθηνᾶς etymo. Cur Minerva in Capitolio digniorem sortita sit locum, quàm Iuno. De Bona Mente, Deo Catio. Et adversante his Furina. De Poëticæ præsidibus, Apolline Musagete, & Musis. De antistitibus Eloquentiæ Mercurio, ac Suada.

HActenus egimus de Numinibus, quæ referuntur ad affectiones hominis, quatenus est pars mundi, quod cum inanimis habet commune; vel quatenus est vita præditus, quæ etiam est in plantis; vel prout sensum habet: qui etiam insunt bestiis. Deinceps dicendum de iis, quæ propriè competunt homini. Suntque duplicia. Nam vel sigillatim homines spectant; vel Societatem humanam, sive Domesticam, sive Civilem. Ad prius genus pertinent hæc quatuor: Opinio, Scientia, Prudentia, Ars.

Opinionem quoque pro Dea fingi, nihil mirum. Sacra enim res est Opinio, mundusque, ut non de nihilo planè dici solet, regitur opinionibus. Etiam opinionis vim longè maximam cognoscimus in iis, quæ ad bonam, malamve valetudinem pertinent. Sanè Medici ajunt vehementer sibi imaginantes quartanam, incidere in quartanam: ac Medicum eo plures sanitati restituere, quo plures in eo posuerint fiduciam. Quæ tamen commodè accipi necesse est. Nisi enim in corpore humano jam ante fuerit caussa quartanæ: non ea ab imaginatione producetur: sed si magna in corpore insit copia humoris melancholici: acris ac diutina imaginatio magis commovebit humorem: eoque futurum, ut citius, vehementius, diutius etiam afficiamur. Etiam ubi in medico fiducia est ingens, ibi vires animæ sunt fortiores, eoque, ubi morbus non est ita vehemens, ac medico rebellis, corpus, nativo calore & aliis qualitatibus cooperantibus multo facilius ad temperamentum suum revocatur: quod quandoque solis etiam verbis medicus præstiterit. Nec aliter ista quæ adduximus medicorum dicta interpretatur Cæsar Cremoninus de natura Cæli sect. I, cap. III. Porrò ad fiduciam hanc refero quoque, quod Pyrrhus mederi credebatur lienosis, supinis iis jacentibus si lienem pede dextro leviter pressisset: ut est apud Plutarchum in Pyrrho. Occultæ id qualitati tribuendum, si verum est, quod ibidem legere est, post fata ejus cremato corpore pollicem dextri pedis repertum illæsum: unde divina præditus fuisse virtute judicabatur. Fortasse medici arte procurarant, ut non ureretur; ad divinitatis alicujus opinionem conciliandam Pyrrho. Utcunque est, planè censeo à Pyrrhi adulatoribus fucum esse factum simplicioribus: & siquando verè ab eo splenetici sanitati restituerentur præcipuam fuisse caussam opinionem de Pyrrho conceptam. Splenetici enim abundant humore melancholico, quem lætitia de sanitate recipienda discutiebat pellebatque.

Sequuntur Scientia, Prudentia, Ars: quibus tribus præfuit Minerva, sive, ut veteres pronunciarunt, *Menerva.* Atque hoc propiùs ad originem accedit. Nam, ut ostendimus lib. II, cap. XLII, est à μένος, unde *mens*: item priscis *meneo*, pro *moneo*: à quo *memini*, *mentio*, & alia. Μένος propriè animi vis: ab hac sapiens consilium, ac salubria monita: quæ Minervæ tributa, quia prudentia divino

nobis beneficio obtingit. Ideo dicebatur Minerva Iovis filia, & de cerebro Iovis nata: nempe exemplo humano, quia prudentiæ sedes in cerebro. Sed cur Virgo? quia non debet violari, quod prudentia & recta ratio dictaverint. Græcis Ἀθηναία dicitur; nempe ab eadem origine, unde qui apud Iudæos synagogam magnam excepere, dicti sunt *Tanaim*: videlicet à תנה, quod Hebræis quidem notat *donavit*, vel *mercede pactus est*: Chaldæis verò *docuit*, *narravit*. Ita Ἀθηνᾶ sive Doricè Ἀθανᾶ dicatur quasi ἁ Θανᾶ. Sæpiuscule enim articulus ut vocant, compositum ingreditur: quod alibi ostensum. Et ut superius dictum, fortasse sic Osiris quasi ὁ Σῖρις: quando Osiris est Nilus: is autem Æthiopibus Σῖρις, ut ait Dionysius in περιηγήσει. Sed de hoc tamen etymo non contendero. Quando, ut dictum, Nilus Hebræis *Sichor*, sive spiritu omisso *Sior*, unde trajectis solum literis *Osir*. Imò & tertiam nominis rationem inferiùs adducimus.

Multifariam verò Minerva attenditur. Quandoque per eam intelligitur mens transmundana, sive supra omnes cælos adspectabiles degens. Ac similiter spectatur in fabulari poëtarum theologia propriè accepta. Sed, juxta naturalem, & illam poëtarum symbolicè sumtam, vel ad corpus æthereum, vel ad virtutem ejus, unde εὐφυΐα humana, referre oportet. Quatenus enim Minerva attenditur ut corporea, per eam intelligitur æther, sed animatus. Verùm hîc loci per eam intelligitur sive sapientia, sive vis ætherea per temperamenti bonitatem largiens sapientiam. Tria igitur hîc spectamus: primò æthera summum vel solem: hinc vim ætheream: inde temperamentum humanum ab vi ætherea excitatum, unde sapientia proficiscitur. Secunda ex his est Minerva: eaque habita idea omnium, quæ Deus agit: prudentia nempe & consilium divinum. Audiamus Varronem de Cabiris, sive Samothracibus, vel Corybantibus sic scribentem quinctodecimo rerum divinarum libro: *Apud Samothraces multis indiciis collegi in simulachris aliud significare cœlum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato appellat Ideas. Cœlum enim Iupiter, terra Iuno, Ideæ Minerva intelligitur. Cœlum, quo fiat aliquid: terra, de qua fiat: exemplum, secundùm quod fiat.* Citat Augustinus de Civitate Dei lib. VII, cap. XXVIII.

Comprehendit Minerva triplicem animi habitum, sive potentiam triplicem multis actibus introductam. Primus habitus dicitur θεωρητικός, sive speculativus. Estque rerum necessariarum, hoc est, quæ se aliter habere non possunt. Qualium tria sunt genera: proque iis tres scientiæ, ut docet Aristoteles lib. IV Metaphys. cap. I. Unum est rerum materia & motu carentium, de quibus Metaphysica. Alterum illorum, quæ constant materia: de quibus Physice. Tertium est rerum materiatarum, sed quæ intellectu à materia abstrahantur: de quibus tractat Mathematice. Hujusmodi disciplinæ propriè sunt ἐπιστῆμαι, sive Scientiæ. Ac propriè magis Σοφίας, sive Sapientiæ nomen sibi vindicant: quod alioqui etiam iis tribui videas, quæ sunt φρονήσεως, sive Prudentiæ, vel τέχνης, sive Artis. Quia verò ante Socratis tempora philosophi toti fere erant in speculatione naturæ, ac indaganda Veritate, eo Menti, & Veritati geminas aras posuit Anaxagoras; ut lib. III, cap. XLVIII diximus ex Æliano.

Ac sic quidem animati fuerunt antiquiores illi philosophi: aliter verò sapuit Socrates, aliterque homines politici, quibus magis exculta Minerva, quatenus φρόνησιν, sive Prudentiam signat. Nempe nihil judicabant meliùs, quam esse bonum virum, & bonum civem; nihil præstantius, quàm non affectus modò suos posse gubernare, sed & regere domum, imò civitatem. At prudentia dirigit virtutes morales. Eadem moderatur Remp. Hanc potissimum attenderunt Poëtæ, cùm eam fingerent è Iovis cerebro descendisse. Vnde B. Augustinus lib. XX contra Faustum, cap. IX: *Minervam, quæ de Iovis capite nata sit, prudentiam consiliorum interpretantur quæ rationis est propria: cui sedem capitis etiam Plato dedit.* Itaque apud Homerum videas ab ea Heroas prudentibus instrui consiliis. Etiam apud Romanos post summum Iovem, proximo in honore stetit, ante ipsam Iunonem. Nam uno quidem in templo montis Capitolini hæc tria Numina coluerunt; sed Iovi locus adsignatus medius: Minervæ dexter; Iunoni sinister. Imò probè hæc etiam conveniunt cum Theologia naturali. Vbi Iove quidem nihil excellentius, quia eo significatur cælum, sive æther; at Minervæ sedes adsignata in summa cæli parte, quia nihil post Iovem, sive Deum præstabilius est Sapientia, Prudentia, atque Artibus. At Iuno partim infimum est cælum, ubi per Orientalem Theologiam intelligitur Luna; partim aër cælo subjectus, & subdita utrique tellus. Adde, quòd filiam patri præferre non deceret. Rex etiam potior suis consiliariis. Quorum consiliis etsi obsequatur, non eo inferior, sed excellentior, quia qui rectæ paret rationi non servit, sed imperat. Nam, ut Tullius ait in V Parad. *Quid est libertas, nisi potestas vivendi ut velis? Quis vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio?* Quæ pluribus firmat B. Ambrosius epist. V.

Hæc verò tria Capitolii numina non primum ita sociata fuere à Romanis, (qui ea dixere Deos magnos, & ludos, in honorem eorum factos, similiter magnos vocitarunt, planè à Megalesiis magnæ Matris diversos:) sed Romani, Macrobio teste, accepere à Trojanis è Phrygia advenientibus: suntque iidem, qui Samothraces, ac Cabiri: quæ res vetustatem erroris ostendit. Et tamen tam antiquus error ab antiquiori veritate videtur ori-

ginem cepisse. Nam quid obstat, quo minùs hæc opinio de tribus diis Samothracibus reliquiæ sint depravatæ paullatim ex traditione vetustissima à Noacho, Dei amico, accepta, de Deo Patre, Filio, & Spiritu Sancto? Quo pacto Iupiter sit Deus pater, Deitatis fons & principium, ac propterea (modò genuina sit pronunciatio, quam præferunt puncta Masorethica) Iova nuncupatus: indéque fuerit antiquus nominativus Iovis, Ennio, & veterum aliis usurpatus. Minerva, filia Iovis, videtur significare τὸν Λόγον [a]. Nec prohibet, quòd illa sequioris sit sexus. Sapientiores enim gentium non agnovere in Diis sexum. Et in appellatione ea, qua Samothraces usi, non erat muliebre nomen. Præterea valde de Λόγῳ firmat, tum quòd is sit Sapientia Dei, & Minerva similiter Sapientiæ præses: tum quòd Iupiter dicatur non ex Iunone sua, sed singulari ratione, è cerebro videlicet τὸν Λόγον genuisse. Iam quod ad Spiritum Sanctum: pro eo induxere Iunonem, amorem, ac delicium Jovis: uti & eundem Spiritum Amori assimilant Scholastici. Quàm antiqua verò Samothracum fuerit religio, exinde cognoscimus, quòd eam Romani acceperint ab Albanis, hi à Trojanis profugis: Trojani autem à rege Dardano, qui è Samothrace in Phrygiam detulit: ut traditum Varroni lib. II rerum Humanarum: extremis temporibus Mosaicis, ut est apud Eusebium numero IↃXXXVIII; annis à diluvio vix amplius octingentis. Et potuere Samothraces aliquot seculis habuisse hæc numina ante Dardanum: ut mirandum non sit, si in Noachi posteris, etiam ubi ad falsam religionem deventum, *aliquæ* superfuerint reliquiæ arcani sensus de vero Numine. Quantopere vero ista sint corrupta posterioribus seculis, ostendunt, quæ de Diis Samothracibus memoravi lib. II, cap. LVII. Nunc ad Minervam gentilium, sive Prudentiam redeamus.

[a] Verbum vel Sermonem.

Ad Prudentiam etiam reducimus Mentem Bonam. Est verò diversa ab Anaxagoræ Mente, quæ magis sibi propositam habuit Veritatem Naturæ, quam Bonitatem consilii. Dubitare videtur Propertius, an sit numen. Sic enim ille ...

Mens bona, siqua Dea es —

At non alia est, quam quæ ἁπλῶς Mens vocatur à Romanis. Ovid. VI Fast.

Mens quoque numen habet. Menti delubra videmus
Vota, metu belli, perfide Pœne, tui.

Tangit historiam de T. Otacilio Crasso qui in Prætura Siciliam sortitus, anno IↃXXXVII, (quo C. Flaminius ab Annibale cæsus ad lacum Thrasimenum) ex sententia Pontificum vovit ædem: ut est apud Livium lib. XXII. Vulgo apud eum pro *Otacilius* legitur *Atilius*: unde est, quod multi adeò, (inque his Xystus Betulejus [b]) scribant ab Attilio ædem votam. Sed lib. XXIII rectè à Livio scriptum, Otacilium ædem, quam voverat dedicasse. Ut quin vera sit hæc lectio non possit dubitari. Apud Ciceronem in secundo de Natura Deorum ait L. Balbus, dedicatam Mentem à M. Æmilio Scauro. Unde Ludovicus Vives conjectabat priùs ab Attilio (Otacilium debuit dicere) postea ab Æmilio consecratam. Existimat Stephanus Pighius in Annalibus Romanis ad ann. IↃLXXXIX, Deam, quæ conspicitur in nummo M. Valerii Messallæ prætoris, esse Mentem. Habet verò imago ejus diadema latum supra frontem, quo significatur, mentem, sive τὸ ἡγεμονικὸν in homine principatum obtinere: eoque rectè ut reginam coli. In aure dextra habet inaurem. Quod denotat quantum Memoria conferat ad Prudentiam. Nec enim sufficit, ut mens sit recta: sed opus est, ut usus accedat, & quæ usu observavimus memoria recondamus. Auricula enim Memoriæ sacra. Undè in Eclogis:

[b] in Lactant. lib. I, c. 20; & in Cicer. lib. 2 de Nat. Deor.

— Cynthius aurem
Vellit & admonuit.

Ac eam tangere solebant, qui contestarentur. Hoc est, qui vellent præsenti alicui, ut testi, rei actæ memoriam commendare. Nota res ex Plauto, Horatio, & tot aliis.

Possit Deæ Minervæ minister videri, is qui Deus Catius nuncupatur: nempe quia catos faceret, sive cautos, ac prudentes.

Hujus etiam loci est Consus, consilii Deus. Festus sive Paulus: *Consualia ludi dicebantur, quos in honorem Consi faciebant, quem Deum consilii putabant.*

Vicinumque numen Angeroniæ Glossæ Philoxeni: *Angeronia.* Ἡ θεὸς τῆς βουλῆς, καὶ καιρῶν [c]. Ubi καιρὸς vocat tempus dicendi, agendique. Quicum convenit, quod dicitur esse Dea ἐχεμυθίας, sive præstandi, ubi convenit silentii. Scaliger ideo dictam putat non Angeroniam, sed Angeronam, quia angit, sive cohibet os. Ex veterum autem de hac Diva dissensu, colligas, nec veteribus de illa satis constitisse. Nam Festus ait Angenoræ esse à Romanis institutum Festum Angenoralia, cùm omne animalium genus angina consumeretur. At Verrius Flaccus, ut ex eo Macrobius tradit lib. I Saturn. cap. X, *Angeroniam* dici ait, *quod angores ac animorum sollicitudines propitiata depellat.*

[c] Dea consiliorum, & occasionum.

Bonæ Menti, ac bonis consiliis, adversatur imprimis Furia, vel Furina, quæ furorem immittit. Varro lib. IV de L. L. *Furinalis à Furina; cujus etiam in Fastis Furinales feriæ sunt.* Festus: *Furinalia* (sic legendum) *Sacra Furinæ, quam Deam dicebant.* Esse vero *Furinam*, Divam illam, quæ Erinnys dicitur, à Turnebo in Adversariis [d] eo ostensum est, quòd Plutarchus in Gracchorum vita, & Plinius, sive potius Sext. Aurelius Victor lib. de Viris illustribus [e], eandem rem narrantes, ille quidem dicat ἄλσος Εὐμενίδων, hic vero *lucum Furinæ*.

[d] lib. 6, c. 5.

[e] cap. 65.

Præterea ad Minervam, quatenus prudentiam signat, refertur Eloquentia, ut quæ sit pruden-

prudentia benè dicendi. Est verò duplex: una oratione ligata, quam Poëticam dicimus, altera solutâ, quam Oratoriam vocamus. Priori præsidet Apollo. Quem si consideres, ut Deum corporeum, reduci oporteat ad Solem: ut dictum lib. II. Sed si spectaveris, ut ætheris effectum, hoc est, ut insignem mentis humanæ vim ab æthere ac Sole promanantem: quæ nisi adfuerit, inutilis vel mutila est disciplina; usque adeò, ut multi putarint in Poësi, imo & disserendo, facultate Oratoria, & aliis quibusdam scientiis, sufficere τὸ πεφυκέναι [a], dummodo accesserit ἡ ἄσκησις [b].

[a] naturâ esse idoneum.
[b] exercitatio.

Quod de Apolline Μουσηγέτῃ [c] diximus, locum quoque habet in Musis, quæ Græce Μοῦσαι sive Μῶσαι: nempe ab Hebræo מוסר, *mosar*, id est, *ars*, *disciplina*. Scitè ait Proclus Diadochus, Hesiodum enarrans, eum qui studiis vacare velit, debere esse νοητικὸν, hoc est, intelligendi ac percipiendi vi præditum: debere item esse μνημονευτικὸν, hoc est, ejusmodi ut retineat, quæ didicit: atque hanc esse caussam, cur Musæ dicantur filiæ Iovis, qui præest τῷ νοητικῷ: & Mnemosynes, quæ præest τῷ μνημονευτικῷ. Primo etiam tres tantum Musas dixere: sive à triplici Musica, quia consistit in voce, flatu, pulsu: sive potius quia primò meditandum, unde & *Cura* Dea, de qua multa Hyginus Mythol. cap. CXX: hinc quod meditati sumus, memoriæ inscribendum, postremò verò voce aut citharâ vel aliter canendum. Atque hoc indicant tria Musarum nomina, Μελέτη, Μνήμη, Ἀοιδή. Sed ajunt Sicyone factum, ut cum statuarius esset jussus tria trium Musarum simulachra facere, eum ter tria fecisse: eaque sic placuisse, ut universa in Apollinis templo reponerentur. Hinc novem cœpisse celebrari: quibus nomina imposuerit Hesiodus. Itaque & Anhelaus, rex Macedonum instituit, ut pro novem Musis novem diebus Iovi, & Musis essent Diis festi. Quod Diodorus Siculus refert lib. XVII. In Græcia verò passim, Musis sacra fiebant: maximè tamen apud Thespienses, de quo Pausanias in Bœoticis. Ac in scholis etiam Musarum festum à pueris observatum, indicat Æschines in Timarchum.

[c] Musarum præside.

Atque hæc de facundia Poëtica. Venio ad Oratoriam. Deque hac saltem nemo ambiget quin sit prudentia bene dicendi. Ac quatenus prudentia est, Pallas ei præest. Sed quatenus illa restringitur eo, quod propositum sibi habet dicere ad persuadendum accommodatè (id enim est bene dicere) Mercurium ei præfecerunt, catum dicendi magistrum, cui & linguam sacravit antiquitas. Diximus de isto partim libro de Natura ac Constitutione Rhetorices: partim hujus operis lib. II, cap. XXXII. Præterea Eloquentiæ præest Suada; ita dicta à suadeo, ut à scribo *scriba*, à fugio *fuga*. Indeque *malesuada*. At ut à candeo *candela*, à medeor *medela*, sic ab eodem *Suadela*. Eadem Pitho Πειθώ, ἀπὸ τοῦ πείθειν, quod à פתה, *persuasit*. Sacellum Pithûs, sed sine simulachro, Sicyoniis erat: de quo Pausanias in Corinthiacis. Notus & vetus est senarius:

Οὐκ ἔστι Πειθοῦς ἱερὸν ἄλλο, πλὴν λόγος,
Orationem præter haut Suadæ est sacrum.

Hactenus de Prudentia, superest de Arte, cui & ipsi præerat Minerva. Sanè textoriam invenisse dicitur.

Arti apud Gaditanos ara fuit, ut ait Philostratus lib. V de vita Apollonii, cap. I. Nempe veterum opinio fuit, Deum fundamenta artium hominibus monstrasse, quo industria ipsi eas postea perficerent. Vnde Gratius in Cynegetico:

Nam primum auspicium Deus artibus, altaque circum
Fundamenta dedit: tum partes quisque secutus
Exegere suas, tetigitque industria finem.

CAPVT XIII.

De Dea Virtute: item Iustitia: ad hæc Pietate, tribus Gratiis & Fide: ac item Themide, & tribus ejus filiabus. Insuper Sophrosyne, eique adversante Como. Præterea Pudicitia, tum Patricia, tum Plebeia. Insuper Clementia: nec non Fortitudine, sive Virtute bellica, ac Dea Strenia.

HActenus de prudentia, virtutis omnis directrice, quam per Minervam intelligi diximus. Venio ad Virtutis considerationem, sed ad hanc per Veritatem pervenitur, uti per Virtutem ad Honorem.

Veritas enim est Virtutis mater, ut est in Philostrati Heroicis. Ipsa verò est Temporis filia. Quod & voluere Romani, ut Plutarchus in Quæstionibus ait, cùm Saturnum ejus parentem dixere. Nam κρόνος, χρόνος [d], &c, ut est in veteri senario:

[d] Saturnus, tempus.

Ἄγει δὲ πρὸς φῶς τὴν ἀλήθειαν χρόνος.

Liberiore senario reddas:

In lucem tempus veritatem protrahit.

Pindaro tamen in Olympiis od. X, quæ est ad Agesidamum, dicitur Ἀλάθεια Διὸς θύγατηρ [e]. Nempe quia Veritas est res divina, ac à summo numine profecta.

[e] Veritas Iovis filia.

Virtus secundo loco refertur Ciceroni inter numina, quibus post fata in cælos pervenitur. Sic enim ait lib. II de Legg. *Ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cælum; Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem.* Ubi Menti proximè subjungit Virtutem, & Pietatem; quia duæ sunt filiæ Bonæ Mentis: imo his duabus non minus mens perficitur, quam mens, sive anima corporis est ἐντελέχεια, ac perfectio: his Fidem subdit, ut germen priorum.

Virtuti primus fanum posuit Scipio Numantinus. Postea ei pariter, ac Honori, ædem in primo suo consulatu vovit M. Marcellus anno Vrbis IↃ XXXII: approperato autem opere exstruxit IↃ XLVI: quo & obiit, bello Hannibalico: filius verò ad portam Capenam dedicavit; annis XVII, ex quo pater ejus prælio Gallico

Gallico ad Clastidium voverat. Auctores Livius lib. XXVII, Valerius Max. lib. I, cap. I, Plutarchus in vita Marcelli, & lib. de Fortun. pop. Rom. Ita verò his Diis exstructa, ut per Virtutis ædem iretur ad Honoris, quò pareret, nonnisi per Virtutem perveniri ad Honorem. Postea itidem C. Marius ædem Virtuti, & Honori, exstruxit; ut constat ex Vitruvii lib. VII, Verrio sive Festo in *Summissiorem*, ac veteri inscriptione; ubi dicitur, fecisse eam de manubiis Cimbricis, & Teutonicis. Virtutis, & Honoris ædem instauravit Vespasianus Augustus; ut est apud Plinium extremo cap. x, lib. XXXV. Imago Virtutis retulit matronam grandævam.

Nec universè modò colebatur Virtus, sed & particulatim. Sunt vero tres præcipuè virtutes, ad quas cæteræ reducantur. Nam si prudentia in eo versetur, ut suum cuique tribuat, justitia est. Sin hoc agat, ut mediocritatem tueatur in illis, quæ gustui, vel tactui, sunt jucunda, temperantia est. At si modum servet inter metum, & fiduciam, fortitudo est.

Iustitiam hymnis duobus celebrat Orpheus. Romæ Iustitiam consecravit Augustus; idque in templo Bonæ Mentis. Unde Ovid. in III de Ponto:

Principe nec nostro Deus est moderatior ullus:
Iustitiâ vires temperat ille suas.
Nuper eam Cæsar facto de marmore templo
Iampridem posuit Mentis in æde suæ.

Latè vero Iustitia patet. Si debitum Deo cultum præstet, Pietas est, quæ nequit esse sine honesta de Deo opinione: sic ut nihil à Deo expetatur, quod injustum & inhonestum arbitrere: ut ait Cicero in II de Officiis. Si parentibus, aliisve bene meritis, debitam referat gratiam, Ευχαριστία est. Si in eo versetur, ut fiat, quod dictum est, Fides est: quam quarto loco inter ea, per quæ in cælos adscenditur, Cicero refert lib. II de Legg.

Singulæ harum templum Romæ habuerunt. Pietati (quam cum Virtute esse germen Bonæ Mentis ex Cicerone antea diximus) anno Vrbis IↃLXIV ædis vota est à Manio Acilio Glabrione in pugna ad Thermopylas cum rege Antiocho, L. Cornelio Scipione, qui postea Asiaticus est vocatus, & C. Lælio Nepote, coss. Voti reus eam posteà exstruxit in foro olitorio, regione XI, quæ erat Circi Maximi. Vt ex Victore, & Rufo cognoscere est. Eam autem octennio pòst filius (cui & ipsi Manio prænomen fuit,) dedicavit anno videlicet Vrbis IↃLXXII, P. Cornelio Cethego, & M. Bæbio Tamphilo coss. De quo sic Livius lib. XL: *Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam: altera in foro olitorio Pietatis. eam ædem dedicavit Manius Acilius Glabrio: statuamque auratam quæ prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnâsset: locaveratque idem ex Senatusconsulto.* Similiter Val. Maximus lib. II, cap. V. Anno autem IↃCIV, T. Quinct. Flaminio, & M. Acilio Balbo coss. XL annis ex quo prior vota, XXXII, ex quo dedicata, itidem ab Acilio, sed Balbo, ut ejusdem gentis, sed alterius fuisse familiæ constet, altera Pietatis ædes est exstructa: non quemadmodum prior, in Foro olitorio, undecima urbis regione, sed in regione nonâ, quæ erat Circi Flaminii, & continuit postea theatrum Marcelli. Quâ occasione ea istic loci exstructa sit ædis, Festus indicat his verbis: *Pietati ædem consecratam ab Acilio ferunt eo loco, quo quondam mulier habitaverit, quæ patrem suum inclusum carcere mammis suis clam aluerit: ob hoc factum impunitas ei concessa est.* Vbi *patrem* etiam fuit in schedis Pomponii Læti: sed matrem alitam à filia, dicunt Valerius lib. V, cap. IV; & Plinius lib. VII, cap. XXXVI. Nec propterea aliquid mutandum in Festo: non magis sanè, quàm in Solino cap. VII, ubi itidem legas patrem altum uberibus filiæ. Sic enim omnes MSSi, & editi ante eam, quam dedit Delrio. Is primus rescripsit, *parentem, quæ*, pro *patrem qui*. Credo id non fecisset, si venisset in mentem ei, similiter prodidisse Verrium, sive Festum.

Hæc de Pietate. Sequitur Ευχαριστία, quam grati animi virtutem, ac semibarbarè *gratitudinem* dicimus. Hæc tribus Gratiis denotatur: quarum duæ adversæ, una aversa: quia benefacienti duplum referendum, instar soli fœcundi, quod plus reddit, quam accepit. Atque ita ἠθικῶς [1] accipiuntur: de quo Pausanias in Eliacis, & Seneca lib. de Beneficiis, item Plutarchus, & alii. Φυσικῶς verò spectantur, quando intelligimus tria agricolis longè acceptissima. Primò hi gaudent, si vomer, & cætera splendeant arma rustica. Virgil. I Georg.

— Et sulco attritus splendescere vomer.

Hinc Αγλαΐα, quod idem, ac αἰγλή, vel αὐγή, *splendor*.

Alterum est gaudium, cum arbores virescunt, ac pullulant segetes. Eo secundæ Charitum datum est nomen Θαλία. Quo vocabulo significatur primus arboris germinatus, item ramus virens; qui & θαλλὸς, ἀπὸ τοῦ θάλλειν, hoc est, *virere, pullulare*.

Tertia est Εὐφροσύνη: nempe lætitia plena quæ oritur ex messe. Atque hac ratione χάριτες ad πάθη potiùs pertinent, ut Gratiarum festum χαρίσια. Nam quemadmodum Eustathius ait in Odyss. Σ. ἐκ τῶν χαρίτων χαρίσια παρωνόμασται· *à Charitibus Charisia vocata.* In harum pervigilio, qui diutissimè sibi à somno temperasset, placentam pro præmio accipiebat: ut ibidem legas.

Hactenus de Ευχαριστίᾳ, & occasione ejus de Charitibus etiam, quatenus non ad moralem scientiam, sed naturalem pertinent.

Nunc de Fide videndum. Quam hoc loco attendimus, non prout sumitur, cùm dicimus, *fidem habere*: sed pro fidelitate, quomodo dicimus *fidem servare* in fæderibus, pactis, commerciis.

De hac ita Silius Italicus:

[1] Ethic.

Ante

Ante Iovem generata, decus divûmque, hominumque,
Quâ sine non tellus pacem, non æquora norunt,
Iustitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

Meminit quoque Maro I Georg.

Cana Fides, & Vesta —

Item Iuvenalis Sat. I:

Vt colitur Pax, atque Fides.

Ædis Fidei in Capitolio statuta fuit, teste Plinio lib. XXXV. Ac Iovi quidem vicina; ut est apud Ciceronem in II de Officiis. A Numa consecratam ajunt Dionysius, Livius, Plutarchus. Ab Attilio Calatino fuisse dedicatam, legas apud eundem in secundo de Natura Deorum. Hæc facilè conciliantur, quia videtur Numa exstruxisse, Attilius ædem vetustate collapsam instauràsse. At vanum existimo, quod Agathocles, Cyzicenarum rerum scriptor, prodidit, teste Sexto Pompejo, *vaticinio Heleni impulsum Æneam, Italiam petivisse portantem suam secum neptem, Ascanii filiam, nomine Romam: eamque ut Italia Phryges sint potiti, & his regionibus maximè, quæ nunc sunt vicinæ urbi, primam omnium consecràsse in Palatio Fidei templum.* Addit deinde, justam fuisse visam caussam, cur urbi imponeretur nomen Romæ, quod & ea fuisset nuncupata Roma, quæ prior Fidei illic templum posuisset. In codice Farnesiano sic erat: *In quo monte postea cum conderetur urbs, visam esse justam vocabuli Romæ nominis caussam eam quæ priore, unde ea locum dedicavisset Fidei.* Vbi rectè Scaliger vidit, pro *priore unde ea* legendum *prior eundem.* Censeo præterea *nomine* ex glossemate irrepsisse.] Quod si ante Romam conditam jam Fidei templum fuit: non illud condiderit vel Romulus, vel Numa; quod Dionysius in II Antiquit. ac Plutarchus etiam prodidit: sed alteruter duntaxat instauràrit.

Ad fidem etiam pertinet Iupiter Fidius, sic dictus, quia jurando per eum fieret fides. Dionysius Halic. lib. IV de fœdere agens sancito inter Tarquinium Superbum, & Gabinos, ait monumentum fœderis ejus servari Romæ ἐν ἱερῷ Διὸς Πιστίου, ὃν Ρωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσι· *in templo Iovis Pistii, sive Dii Fidii, quem Romani Sanctum vocant.* Idem lib. IX narrat, ut Sp. Postumius, Q. Servilii collega nonis Iuniis in colle Martiali, Iovis Fidii ædem, dedicarit, quam idem Tarquinius exstruxerat quidem, nec tamen dedicarat ritu sollemni. Apud Sex. Rufum, qui Valentiniani, & Valentis Impp. temporibus claruit, legas in Regione Vrbis tertia ædiculam Sangi Fidoni. Omnino signatur Semo Sangus sive Sanctus Fidius: de quo fusè dixi lib. I, cap. XII. Video virum nobilem & eruditum putare in Semone Sancto Fidio intelligi tres Noachi liberos. Sanè vocabulum Semo non abit à filio Semo. Et κατ' ἀφαίρεσιν [1] possit à Iaphed esse Fid, sive Fidius. At Sancus longius à Cham abire fatendum: ubi & μεταθέσει [2] sit opus, & ἀφαιρέσει, & mutatione unius liquidæ in alteram.

[1] per ablationem initii.
[2] transpositione.

Ad justitiam quoque spectat Mercurius Nomius. Item Eunomia: atque adeò mater ejus Themis, Cæli, vel Solis Terræque filia: quam Græci secundam ajunt Iovis conjugem fuisse: atque ex eo peperisse Eunomiam, Dicen, & Irenen. Hesiodus in Theogonia:

Δεύτερον ἠγάγετο λιπαρὴν Θέμιν, ἣ τέκεν ὥρας,
Εὐνομίην τε, Δίκην τε, καὶ Εἰρήνην τεθαλυῖαν.

Pulcra deinde Themis ducta est, quæ protulit Horas,
Eunomiamque, Dicenque, Irenen atque virentem.

Θέμις universè notat fas atque honestum. Estque nihil aliud, quam lex æterna, quam Deus præscripsit mundo. Ex hac profluit Εὐνομία, quæ in civitate bonas leges constituit: & Δίκη, quæ secundum leges illas cuncta administrat: harum verò assecla soror natu minima Εἰρήνη, quia ubi Leges bonæ, & Iustitia regnat, ibi pax & concordia obtinent.

Celebrat quoque Orpheus sive Onomacritus in Initiis sive Hymnis:

Ὧραι θυγατέρες Θέμιδος καὶ Ζηνὸς ἄνακτος
Εὐνομίη τε, Δίκη τε, καὶ Εἰρήνη πολύολβε.

Stylo antiquo reddebat Ios. Scaliger:

Temperiæ Iovis, & Iuritis sancta propago,
Aurea lex, & Fas, & Pax ditissima rerum.

Nempe Horæ illi *Temperiæ*: quia Horis mundum Iupiter temperat: ut Horatius ait lib. I, od. XII. Ubi tamen non de tribus Iovis filiabus: sed de quatuor cæli portarum præsidibus ei sermo videtur. At Themis Scaligero Iuritis, quasi juris fons: novè magis, quàm ἀρχαίως [3]. Tres hasce Divas cum matre, felicem reddidisse Corinthum, ait Pindarus Olymp. ode XIII:

[3] vetustè.

Ἐν τᾷδε δ' Εὐνομία ναίει, κασίγνηταί τε, βάθρον πολίων,
Ἀσφαλὴς Δίκα, καὶ ὁμότροπος εἰράνα, ταμίαι
Ἀνδράσι πλούτου, χρύσεαι
Παῖδες εὐβούλου Θέμιτος.

In hac Eunomia habitat sororesque, fundamentum urbium,
Firma justitia, & iisdem moribus prædita Pax, dispensatrices
Hominibus divitiarum, aureæ
Filiæ Themidis, consultricis bonæ.

Phurnutus de Diis, cap. de Horis: Διὰ δὲ ταύτην τὴν αἰτίαν, καὶ ἐκ Θέμιδος ὁ Ζεὺς λέγεται γεννῆσαι τὰς Ὥρας, ὑφ' ὧν τὰ ἀγαθὰ πάντα ἐν ἡμῖν ὀρέγεται καὶ φυλάττεται. Καλεῖται δὲ αὐτῶν ἡ μὲν Εὐνομία, ἀπὸ τοῦ ἐπιβάλλοντος τῆς διανεμήσεως. Ἡ δὲ Δίκη, ἀπὸ τοῦ δίχα χωρίζειν ἀπ' ἀλλήλων τοὺς διαφερομένους. Ἡ δὲ Εἰρήνη, ἀπὸ τοῦ διὰ λόγου, καὶ οὐ δι' ὅλων (lego ὅπλων) διαχείρεσθαι ποιεῖν. *Ob eandem caussam, ex Themide Iupiter dicitur genuisse Horas: à quibus bona omnia, quæ nobis obtingunt, præbentur, & conservantur. Ex iis verò una vocatur Eunomia, eo quòd obtigerit,*

rit illi æqua rerum distributio. Altera dicitur Dice, sive Ius, quia dirimat lites eorum, qui inter se dissident. Tertia est Irene, sive Pax; quæ ratione ac sermone sopiat controversias, non armis.

Platonici ajunt in mundo tria attendi, bonitatem, justitiam, & pulchritudinem: primam esse ab Eunomia, alteram à Dice, tertiam ab Irene.

De Themide plura in Symbolicis dicemus. Sed fusè imprimis de ea egit eruditissimus Stephanus Winandus Pighius Campensis, libro quem Themidem Deam, sive de lege divina inscripsit.

Possit & hic de Nemesi agi, quia est filia Iustitiæ. Sed de ea partim jam in Affectibus vidimus: partim etiam in Semivirtutibus agetur.

Nec solum præfecere numina Iustitiæ, sed etiam Injustitiæ: uti & aliis vitiis. Quam rem etiam tangit Nazianzenus in II de Theologia. Ubi vitiosissimos fuisse ait, qui vitia colerent pro Diis. Cæterùm gentiles hoc se colore tuebantur, quod numina vitiis præfecta eò colerent, ne obessent. Ex vitiis, Iustitiæ adversantibus, pro numine habuerunt Ὕβριν, sive Contumeliam, vel Injuriam: uti ex Theophrasto, Cicerone, Clemente, & Zenodoto dictum, cum de Semivirtutibus ageremus. Item Calumniam, cui aram erexere Athenienses; ut Theophrastus apud Diogenianum auctor est. Adhæc Μῶμον, Deum maledicentiæ, ac reprehensionis, etiam injustæ. Est verò Μῶμος à מום macula: unde ἀμύμων, hoc est, immaculatus, eoque ἀμέμπτος [1].

A justitia, & virtutum illis, quæ ad justitiam referuntur, quales pietatem, εὐχαριστίαν [2], & fidem; item Themidem cum filiabus, duabus imprimis, esse diximus, venio ad Iustitiæ sorores, temperantiam, & fortitudinem. Quarum prior mediocritatem servat circa voluptates, sive ex cibo potuque, sive ex libidine Venerea, sive, secundùm aliquos, etiam ex vindicta, qua & ipsa nihil hominibus dulcius esse solet.

[1] inculpatus.

[2] grati animi virtutem.

Temperantia inter Divas à Theognide memoratur. Nam cum dixisset, Spem solam in terris remansisse, alias Deas excessisse è terris, subjungit ista:

> Ὤχετο μὲν Πίστις, μεγάλη θεός, ὤχετο δ' ἀνδρῶν
> Σωφροσύνη· Χάριτές τ', ὦ φίλε, γῆν ἔλιπον.
> *Abiit quidem Fides, magna Dea, abiitque virorum*
> *Temperantia, Charitesque, ô amice, terram reliquerunt.*

Est verò temperatio animi duplex. Prior circa alimentum versatur, ac circa cibum *Abstinentia*, circa potum *Sobrietas* dicitur. Quibus adversatur, gulosè si vivitur. Atque huc pertinent convivia immodesta, cumque lascivia, & petulantia, conjuncta. His præfuit Comus, qui idem ac Beelphegor, teste B. Hieronymo. Ac comessationi ab eo nomen. Consideratur autem Comus trifariam: historicῶς, quatenus est Numen animale; φυσικῶς, quatenus refertur ad vim cælestis naturæ; & ἠθικῶς prout reducitur ad vitium morale. Quatenus est Deus animalis, idem est, ac Chamus, Noachi filius, qui pro Numine cultus à posteris Cananæis, Arabibus, Ægyptiis, Ammoniis, & Catabathmi incolis. Qua de re dictum lib. I hujus operis, cap. XXXVI. Φυσικῶς reducitur ad Liberum, & Priapum, h. e. Solem. A Sole enim est vini, & aliarum rerum generatio, etiam hominis. A Sole igitur dimanat vis naturæ in exhilarando hominum consortio per dapsilem cibum, potumque, & sermones jucundos, sæpè & choreas. Atque hoc pacto consideravimus lib. II, cap. VIII. Hic vero ἠθικῶς attenditur, quatenus est conviviorum luxus, ut diximus. Imo possis etiam ad lætitiæ adfectum referre; quia lætitia est commessationis affectus, & finis. Ac præterea etiam ad vitam hominis socialem, de qua postea dicendum: est enim aggregatum ex multorum actibus humanis. Nempe in tam vario philosophandi genere varia attendi solent. Pro quibus Numen aliquod ad diversas referatur classes.

Præterea temperantia versatur circa voluptatem ex Venerea libidine: & vocatur Castitas sive Pudicitia: quæ & in virgine, & in vidua, & in nupta, animum ab illicita libidine servat integrum ac purum. Sed propriè hic attenditur Pudicitia conjugalis.

Pudicitiæ ædis Romæ gemina fuit, Patriciæ, & Plebeiæ. Patriciæ ædis erat in Foro Boario ad ædem rotundam Herculis. Hæc ab M. Æmilio Scauro dicitur exstructa. Plebeiæ in Vico Longo, facta à Virginia Auli filia patriciâ quidem, sed nuptâ consuli plebeio, L. Volumnio. Livium adi lib... Propertius lib. II, eleg. VI:

> *Templa Pudicitiæ quid opus statuisse puellis,*
> *Si cuivis nuptæ quidlibet esse licet?*

Bis nuptis tangere simulachrum nefas Pudicitiæ erat. Festus: *Pudicitiæ signum in Foro Boario est, ubi Æmiliana est Herculis. Item via Latina ad miliarium quartum, Fortunæ Muliebris. Nefas est attingi, nisi ab ea, quæ semel nupsit.* Sanè quantopere à Romanis commendarentur univiræ, ostendit Valerius Max. lib. II, cap. I: *Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, corona pudicitiæ honorabantur. Existimabant enim eum, præcipuè matronæ, sincera fide incorruptum esse animum, qui depositæ virginitatis cubile egredi nesciret: multorum matrimoniorum experientiam quasi illegitimæ* [3] *cujusdam* intemperantiæ signum esse credentes. Itaque in veteribus monumentis videas lapidi sæpius incisum, quod univiræ fuissent. Quæque secundo nuberent, hæ citra hominum frequentiam, & quasi clandestinas nuptias conficiebant: ut auctor est Plutarchus in Romanis quæst. CV.

Nonnullis, atque in his Sebastiano Foxo [4], temperantia adeò latè patet, ut eo quoque reduci

[3] *forte legitimæ legendum, h. e. legibus concessæ.*

[4] *Ethic. Compend. l. 3, cap. 16.*

reduci debeat clementia. Nimirum quia hæc virtus cohibet impetum iræ, nequid in ulciscendo crudeliter fiat. Natura quippe homo amat voluptatem: quæ tanta est in vindicta ut vita etiam dulciorem esse dicat Iuvenalis. Quare & hac parte moderari affectus convenit. Id verò Clementia facit. In Iulii Cæsaris honorem, templum Clementiæ decretum fuisse, testis est Plutarchus. Quid mirum? quando laudum Cæsaris nulla tam propria illi fuit, quàm hostibus ignoscendi. Laudes Divæ Clementiæ ex Claudiano adscribere nihil necesse, quando id jam à Gyraldo factum. Nec planè aliena ab hoc loco illa de ara Misericordiæ apud Athenienses. Sed hæc non virtus, verùm πάθος[1]. Quare de ea potius dicemus cap. proximo.

Sequitur Fortitudo: quæ primò Virtutis nomen meruit: quod nomen etiam indicat: est enim à viro, κατὰ συγκοπὴν[2] quasi *viritus*: ut propriè sit ἀνδρότης, sive ἀνδρεία. Sic Græcis ἀρετὴ[3] ab Ἄρης[4], nec aliunde ἄριστος[5], quasi dicas *maximè Martium*, vel *Martialem*. Gloss. vett. *Virtus*, ἀρετὴ, ἀνδρία, ἰσχὺς, δύναμις. Ennius Hectoris Lytris:

Meliùs est virtute jus. Nam sæpe virtutem mali
Nanciscuntur: jus atque æquum se à malis spernit procul.

Atque hic de sola corporis fortitudine sermo est. Sed à corpore translata vox ad animum, illisque accommodata, quibus, ut poeta loquitur, *—robur, & æs triplex Circa pectus erat.* Hoc est, quos nullus periculi metus deterreret: quales & Græci σιδηρόφρονας vocant. Nihil igitur mirum, si propriè magis virtutem de virtute bellica dixerint, quàm justitia, aut temperantia. Nec dubium, quin cùm virtutis & Honoris ædem struerent Romani, præcipuè Virtutem in bello intellexerint.

Atque ad hanc etiam pertinet Dea Strenia, si audimus Symmachum lib. x epistol. xxviii ad tres Augustos: *Ab exortu penè urbis Martiæ strenarum usus adolevit, auctoritate Tatii regis: qui verbenas felicis arboris ex luco Streniæ anni novi auspices primus accepit, DDD. Imperatores. Nomen indicio est, viris strenuis hæc convenire ob virtutem.* A στρηνὴς, quod inter alia, Hesychio teste, notat ἰσχυρὸν fortem, est *strenuus*: uti hinc forte Dea *Strenia*, quæ strenuis præesset; unde & ex luco ejus potissimum verbenæ ut Symmachus refert, viris strenuis dono mittebantur. Streniæ Deæ, ac sacelli ejus, mentio est in nobili fragmento actorum diurnorum ejus anni, quo L. Æmilius Paulus, & Cn. Octavius Nepos, paludati sunt in Macedoniam profecti adversus Persen. Habes apud Pighium in Annalibus ad an. Vrbis Conditæ IↃLXXXV.

[1] affectus.
[2] per syncopen.
[3] virtus.
[4] Mars.
[5] præstantissimus.

CAPVT XIV.

De Semivirtutibus: ut sunt Verecundia, Misericordia, & Indignatio. Deque Felicitate, virtutum omnium fine.

De quibus hactenus diximus, Iustitia dico, Temperantia, & Fortitudo, veræ sunt virtutes. Sunt præterea quædam, quæ veriùs πάθη, sive affectus; sed quia sint semina quædam virtutis, ut quæ ad virtutem sternant viam, eo virtutes etiam à plerisque nuncupantur; commodiùs tamen ab aliis semivirtutes vel virtutes inchoatæ. Tales sunt Verecundia, Misericordia, & Indignatio.

Ex his verecundia eò virtus, etiam ab Aristotele[6], vocatur, quia multi timore infamiæ ab inhonestis retrahuntur, & ad bene agendum stimulantur quasi calcaribus quibusdam. Vt si minùs sit virtus moralis, saltem sit virtus naturalis, quia constitutio est naturâ conveniens homini, præsertim adolescentiæ: eò bonis moribus conducibilis, quod ut dixi, revocet à turpi, & ducat ad honestum.

Verecundiæ ara Athenis fuit, teste Pausania in Atticis. In Arce fuisse, tradit Hesychius. Pudorem cum Nemesi æneo sæculo in cælum evolasse, ab Hesiodo proditum est. Quamquam verò Xenophon in Symposio dicat, Pudorem esse numen, non Impudentiam: contrarium veró colligi videtur proverbio hoc, Θεὸς ἡ ἀναίδεια, *Dea est impudentia.* Sed hoc sic liceat interpretari, quod homines perfrictæ frontis quidvis fere consequantur, quod non possint, quos verecundia, & mollities frontis, absterret. Interim hoc ipsum magnam ostendit vim eius: ac propterea etiam Dea credebatur, Menander Carinâ aqud Io. Stobæum:

— Ὦ μεγίστη τῶν θεῶν
Νῦν οὖσ' ἀναίδει', εἰ θεὸν καλεῖν σε δεῖ.
Δεῖ δέ. τὸ κρατοῦν γὰρ, νῦν νομίζεται θεός.
Ἐφ' ὅσον βαδίζεις; ἐφ' ὅσον ἥξειν μοι δοκεῖς.

Reddidit hoc pacto Illustr. Hugo Grotius:

— O Deorum maxima
Nunc Impudentia, si te fas dici Deam:
At fas. nam nunc quod regnat, mos numen vocat:
Quo processisti? quoque procedes adhuc?

Imò apud Zenobium Proverbio xxxvi Centur. iv hæc legas: Φησὶ Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ νόμων, Ὕβρεως καὶ Ἀναιδείας παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις εἶναι βωμούς. *Theophrastus libro de Legg. ait, aras ab Atheniensibus positas Contumeliæ, & Impudentiæ.* Est & Ciceronis lib. II de Legibus: *Illud vitiosum Athenis quòd, Cylonio scelere expiato, Epimenide Cretensi suadente fecerunt Contumeliæ fanum, & Impudentiæ.* Atque idem de Epimenide proditum à Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Satis, quod ad Verecundiam attinet. Consequitur, ut de Misericordia dicam: quæ & ipsa affectus est, non virtus, sed ita affinis virtuti,

[6] lib. 3 Eth. Nicomach. cap. 8.

virtuti, ut quandoque Misericordiæ, & Clementiæ vocabula confundantur: ut à Statio Papinio factum esse, mox parebit. Videlicet Misericordia ad Clementiam munit viam, quique immisericors sit crudelis potius, quam clemens evadet. Unde non minus, quam ex verecundiæ affectu liquet, quam alucinentur Stoici, affectus quando radicitus jubent evellere.

Atheniensis humanitas aram Misericordiæ constituit: ut Eumenius ait orat. de Scholis instaurandis. Sed soli Græcorum eam habuere: ut Pausanias in Atticis docet. Meminit & aræ ejus Quinctilianus lib. V, cap. X. Dicitur verò constituta ab Heraclidis, cùm Atheniensium ope in Peloponneso restituti essent sedibus antiquis, unde post Herculis mortem fuerant ejecti. Alii Hillum, Herculis ex Dejanira filium dedicasse putant, cum ab Eurystheo è patria pulsus Athenas confugisset. Statius quidem Papinius hac de ara sic scribit XII Thebaidos:

Fama est defensos acie post busta paterni
Numinis, Herculeos sedem fundasse nepotes.

Dixeris de ara Clementiæ istic sermonem esse. Operæ est audire; quæ apud Statium præcedunt:

Urbe fuit media nulli concessa potentum
Ara Deum: mitis posuit Clementia sedem
Et miseri fecere sacram. Sine supplice nunquam
Illa novo. nullâ damnavit vota repulsâ.
Auditi, quicunque rogant.

Sed Clementiam pro Misericordiam dicere coactus est poëta, quia carmen epicum vocem alteram non admittit. Nec sanè Athenis ara Clementiæ, sed Misericordiæ fuit. Interea in dubium jure aliquis vocet, quod ab Hyllo, Herculis filio, vel ab Heraclidis LXXX post Ilii excidium annis, ara hæc dicitur constituta. Verisimilius id ab ipsis factum Atheniensibus, quando ossa regis sui Thesei è Scyro insula Athenas deportarent. Quippe ex Plutarchi Theseo scimus, istic, ubi ossa sepulta, fuisse deinceps φύξιον οἰκέταις, καὶ πᾶσι τοῖς ταπεινοτέροις, καὶ δεδιόσι κρείττονας, ὡς καὶ Θησέως προστατικοῦ τινος καὶ βοηθητικοῦ γενομένου φιλανθρώπως τὰς τῶν ταπεινοτέρων δεήσεις· *perfugium inviolabile servis & omnibus demissioribus, timentibusque potentiores: quòd tutelaris Theseus atque auxiliaris fuisset, & benigne humiliorum suscepisset preces.* Atque ad hæc tempora etiam revocare mavult Baptista Pius Poster. Annotat. cap. XLVII. Si intervallum consideremus, multum inter has opiniones distet. Nam ab Heraclidarum reditu usque ad Cimonis excessum anni sunt circiter IↃCL: ab Ilio capto, quando Hyllus vixit, anni præterea LXXX: sin ab excessu Thesei numeremus, anni sint IↃCCL, & paullo amplius. Ut omnino apud Plutarchum in Cimone, ubi à morte Thesei ad usque ossa à Cimone relata numerat ἔτη σχεδὸν υ΄, *annos fere quadringentos*, rescribi debeat σχεδὸν ω΄. *fere octingentos.* Sunt enim supra IↃCCL, ut diximus. Estque proclivis lapsus ut ex ω fiat υ, paullum attrita, ac evanescente litera. Atque hoc clarissimo amico nostro τῷ μακαρίτῃ Ioanni Meursio etiam visum in Archontibus suis lib. II, cap. VII. In eo tamen abire cogor, quod existimat id factum Olympiadis LXXV anno I, Aphepsione prætore, quo Xerxem constat in Europam trajecisse, & Athenas ab eo incensas. Necdum enim tum ullum erat Cimonis nomen, nisi quòd Miltiadis esset filius. Clarescere unâ alterâ Olympiade pòst cœpit: nec Scyron, unde ossa Thesei reportavit, adiit, nisi post victoriam ad Mycalen: ut ex Nepote in ejus vita constat. Sed, ut ad aram redeam Misericordiæ, nullum hic Divæ simulachrum erat, nec thure adolebant, nedum victimam offerrent: solis lachrymis litabant. Unde Papinius continuò post ea, quæ superiùs adducebamus.

— Noctesque diesque
Ire datum, & solis numen placare querelis.
Parca superstitio. non thurea flamma, nec altus
Accipitur sanguis, lachrymis altaria sudant.
Mœstarumque super libamina serta comarum
Pendent & vestes mutatâ sorte relictæ.
Mite nemus circa, cultuque insigne verendo
Vittatæ laurus, & supplicis arbor olivæ,
Nulla autem effigies. nulli commissa metallo
Forma Deæ, mentes habitare, & pectora gaudet.

Laurentius Ramirezius de Prado aram hanc ait fuisse ignoti Dei [1]. Id verò longè aliter censeo. Nam si est Deæ Clementiæ, quomodo fuerit numinis ignoti? Atqui clarè ait poeta:

Urbe fuit mediâ, nulli concessa potentum
Ara Deum, mitis posuit Clementia sedem,
Et miseri fecere sacram.

Nec obstant hæc verba:

Semper habet tepidos, semper locus horret egenis
Cœtibus: ignotæ tantum felicibus aræ.

Nam ea poetæ sententia est, aras divæ Clementiæ cunctis esse miseris notissimas: solis ignorari, quibus omnia ex voto fluant, ut nec numinis divini, nec nominis humani, ope iis opus videatur. De templo Clementiæ Cæsaris exstructo, habemus apud Plutarchum.

Cùm verò Misericordia sit in Deas relata, quid mirum, si eundem fuerit honorem Νέμεσις sortita, sive Indignatio? Nam & hæc affectio quidem est: unde & de eâ aliqua in Affectibus superiùs diximus: interim est virtuti similis. Sanè ut Aristoteles ait in secundo Rhetoricorum ἄμφω τὰ πάθη (ἔλεος καὶ νέμεσις) ἤθους χρηστοῦ· *uterque affectus* (misericordiæ, & indignationis) *ejus est, qui bonis sit moribus.* Nempe qui bonâ est indole, eòque ad virtutem naturâ fertur, dolorem concipit, quando videt, opibus augeri, vel ad honores extolli, iis bonis indignos; quibus ornatos mallet viros virtute præcellentes, qui sæpe jacent dispreti. Quod si is etiam affectus viri boni indicium præbet, hinc quoque liquet,

[1] Pentecontarchi c. 16.

quet, quo jure Stoici affectus omnes damnent. Quomodo hic affectus differat à vicinis, quique indignentur, & quibus & quas ob caussas, abunde diximus lib. II Oratoriarum Institutionum, cap. XI. Nunc de ea, ut Dea est, loquamur. Quomodo considerat Catullus Epigr. LI:

— Precesque nostras,
Oramus, cave despuas ocello,
Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vêmens Dea: lædere hanc caveto.

Hesiodus ait, unà cùm Pudore seculo æneo subvolâsse in cœlos: quemadmodum diximus antea. Numen hoc contra superbiam coli, ait Macrobius lib. I Sat. cap. XXII. Aliter vocatur Adrastea; nempe ab Adrasto, qui ei aram constituit, teste Antimacho, secutoque eum Strabone lib. XIII. Ac ita etiam vocat Ammianus Marcellinus lib. XIV. *Vltrix*, inquit, *facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix Adrastia, quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus.* Sed Ammiano hîc Adrastia non est affectus hominis, verùm numinis: per quem hoc fertur ad Superbiam hominis ulciscendam. Itaque sic subjungit Ammianus. *Vltrix facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix Adrastia, quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus. Ius est quoddam sublime Numinis efficacis, quam Theologi veteres fingentes Iustitiæ filiam, ex abdita quadam æternitate tradunt omnia despectare: nunc erectas mentium cervices opprimit & enervat, nunc bonos ab imo suscitans ad bene vivendum extollit.*

Aliter etiam dicta Rhamnusia, à Rhamnunte, Atticæ pago, ubi fanum habuit, ac simulachrum decem cubitorum, totum è lapide, opus Phidiæ, mali ramum manu gestans; ut auctor est Hesychius. Suidas ait, simulachrum istud ab Erechtheo istic constitutum, quia mater ibi imperasset: fuisseque Veneris specie, ac Nemesin dictam, quia matri id nomen fuisset. Festum Nemesis, Νεμέσεια; teste Moschopulo. Ab Ægyptiis Saturni stella Νέμεσις vocabatur; ut ex Isagoge Achillis Tatii dicebamus lib. II, cap. XXXIII. Ac ejusdem libri cap. XLVI legimus de Adrastia, sive Lachesi, quæ ad Fatum reducitur, juxta Platonem in Phædro, & Plotinum libro de Providentia.

De virtute satis: nunc de ejus fine agamus. Ea est felicitas de qua hoc loco eo convenientius est dicere, quia est summum hominis bonum: Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XXIII: *An fortè justè est indignata Felicitas, quod & tam serò, & non ad honorem, sed ad contumeliam potius invitata, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina &c....*

CAPUT XV.

De Virtutum præmiis, Honore, & Fama. Item Numinibus Loquelæ, Silentii, Risus.

A Virtutibus accedo ad eorum præmia, ut sunt Honos, & Fama. Honos qui etsi ad omnem se vitam extendat, tamen in funere maximus haberi solet: imò nullus verior constantiorque eo, qui post fata exhibetur. Multi enim cum Menandro justiora sunt posteritatis judicia, quàm suæ ætatis consecuti. Est verò honos judicium de alicujus excellentia. Estque is actus internus. Externus vero honos est exhibitio signi judicium nostrum declarantis. Uterque actio transiens. Honori templum bello Ligustico dedicatum fuit à Q. Maximo: posteaque id renovatum à M. Marcello: qui sic exstruxit, ut in illud, nisi per ædem Virtutis, ingredi nemo posset. Fama & Hesiodo Dea est, & ab Atheniensibus culta. Meminit Æschines in Timarcho, & de falsa Legat. Item Pausanias in Atticis, cujus verba alibi adduximus. At hanc sententiam oppugnat Tertullianus lib. I adversus Gentes: *Nemo famam nominat, nisi incertus, quia nemo sit famâ, sed conscientiâ certus: nemo famæ credit, nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. Fama quantacunque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est; exinde in traduces quodammodo linguarum, & aurium serpit, & modicum vitium rumoris obscurat: ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia seminaverit.*

Sunt & hominis adfectiones propriæ, Loquela, Risus. Loquelæ præest Mercurius, qui est λόγος προφορικὸς, καὶ μηνυτικός [1], de quo abundè dixi lib. II, cap. XXXII. Pertinet huc quoque Ajus Locutius, cui à Furio Camillo fanum exstructum in Via Nova, propterea quod istic à M. Cædicio vox esset audita, Gallos adventare, ut autor est Livius lib. V. Apud Arnobium lib. I est *Ajaccos Boetios.* Pro quo Sigismondus Gelenius rectè, ut arbitror, *Ajos Locutios* emendavit.

Ad loquelam reducitur etiam silentium. Cujus præsides Angerona, sive Angenora, & Harpocrates, sive Sigalion. Angerona sic dicta ab antiquo angero pro ango: non ab angendo ore, ut putavit Iosephus Scaliger: qui & propterea putabat, *Angenora* dici oportere; sed cunctis vett. codd. invitis. Huic in Volupiæ sacello erat simulachrum in ara; ad significandum, qui silere sciat, voluptate postmodo frui. Dubium vero, utrum Angerona omni præesset silentio, an isti solum, ut nequis arcanum urbis Romanæ, nomen, quo sacerdotes in sacris uterentur, proferret. Posterius hoc amplexus est Salmasius in Exercitationibus Plinianis. Harpocrates idem ac Sigalion, sic ἀπὸ τῦ σιγᾶν [2] vocatus. Ægyptiis Osiridis, & Isidis filius existimatus. Hinc Ausonii illud:

Aut tua Sigaleon Ægyptius oscula signet.

De Harpocrate, & quibusdam aliis Numinibus Ægyptiis ita Tertullianus lib. I adversus nationes, cap. X: *Serapem, & Isidem, & Harpocratem, & Anubem prohibitos Capitolio Varro commemorat, eorumque à Senatu dejectas (aras) non nisi per vim populariam restructas.* Nullum verò Senatori Numen minus colendum quàm Aii Locutii, nullum æquè, ac Harpocratis & Angeronæ.

[1] oratio, & ratio.
[2] à tacendo, swyghen.

geronæ. Sed contra hodiè fieri crebrò videmus; unde de isto perpetua penè est querimonia bonorum, & prudentium virorum. In his Budæi cujus verba dabo è Forensibus [1]: *Angeronæ numen in curia non satis sanctè colitur, (ut fama est) tametsi in legem Areopagiticam tyrocinii sacramento sigillatim sit adacta. Sed nullo epistomio religionis, os illi Locutii satis comprimi, & obsignari potest. Id quod claris exemplis meâ memoriâ compertum est.* Nihil hujusmodi metuere erat apud priscos Romanos: ut liquet ex Livii lib. XLII, ubi de Eumene loquitur in Senatu Persen accusante: nihil item de Persis, apud quos *vetus disciplina regum silentium vitæ periculo sanxerat.* Imò apud eosdem, ut Ammianus ait lib. XXI, *Silentii quoque colitur numen.* De bono Silentii abunde Andreas Schottus: quem edidere fratres Belleri Antuerpiæ an 1619. Sequitur Risus, quando & hic est adfectio hominis proprius. Quàm is gratus superis, Veneri imprimis, arguit, quod ea dicitur φιλομειδής [2], & Horat. lib. Od. II. *Ericyna ridens.* Risus, ut numinis, meminere etiam Pausanias, & Appulejus: ac venustè encomium ejus versu junxit, Cælius Calcagninus: de quibus Lilius Gyraldus syntagm. I Histor. Deorum. Lycurgus Risui, ut Laboris condimento, Lacedæmone constituit templum, ac simulachrum; ut est apud Plutarchum [3]. De Risus natura egimus lib. III, cap. XLVI. Fusiusque id factum à Celso Mancino Ravennate libro de Risu ac Ridiculis, & Francisco Valeriola Medico Enarrationum Medicinalium lib. III, Enarratione IX.

[1] pag. 163. edit. Rob. Steph.

[2] amans risum.

[3] apud in Cleomede.

CAPVT XVI.

De Diis societatis domesticæ. Vt sunt Faustitas, Ευημερία, Iuno Gamelia, ubi & obiter de Minerva ante nuptias placari solita à Virginibus, Postea de Iunone Vnxia, Cinxia, Venere, Charitibus; De Pilumno, Picumno, Dea Virginensi, Subigo, Prema, Pertunda, Persica, Volupia, Lubentia, vel Lubentina. Assyriæ Delephat, & Græcæ Αφροδίτης ἔτυμον. De inequitatione Mutini Tetini. Atheniensium τετραπάτορες. Κότυς, sive Κοτυττώ, unde sacra Cotyttia. Cicinnia. Conisalus. Orthannes. Tychon, & unde Venus sit dicta Dionæa, Cytherea, Cypria, pæta, sive ἑλικώπις, uxor Vulcani, non Martis. Deque tribus Veneris signis. Mexicanorum Dii conjugales. Manturna. Viriplaca. Mena. Partus præsides Dii Nixii, Egeria Nympha, Prosa, & Postverta, Natio. Intercidona, Pilumnus, Deverra, puerperæ custodes adversus Sylvanum. Infante nato lectus Pilumno, & Picumno stratus. Dianæ post partum primum zona à puerpera dicabatur, uti & vestes. Quincto die sacrificabatur pro puero.

EGimus de iis, quæ universè hominem spectant. Nunc accedo ad ea, quæ tangunt vitam hominis socialem. Est ea societas, vel Domestica, de qua in Oeconomicis tractatur, vel Civilis, quæ in Politicis exponitur.

In Oeconomicis finis est faustitas domus, sive familiæ. Itaque à Faustitate credebatur esse, si ager fertilis, &, ut Maro loquitur,

Si fœtura gregem suppleverit. —

Ideò &, ut Festus ait, vocarunt, *Faustulum porcellum, fœturam pecorum.* Horatius lib. IV, od. V:

Tutus bos etiam rura perambulat.
Nutrit rura Ceres, almáque Faustitas.

Huc etiam pertinet Εὐημερία. Quam iccirco cum Musis invocat Alexis Olynthiâ:

Εὐημερία δέσποινα καὶ φίλαι Μοῦσαι.
Dierum felicitas Dominæ, charæ Musæ.

Est verò εὐημερία non unius diei, sed omnium, quibus vivimus dierum felicitas.

Via, qua ad faustitatem domesticam pervenitur partim consistit in officio triplicis societatis domesticæ: partim circa possessiones, sive opes: quæ vel acquiruntur, vel augentur, vel conservantur.

Triplex, quam dixi, societas est istiusmodi: una mariti, & conjugis: altera parentum, & liberorum: tertia, dominorum, & famulorum. Ad primam conjugium refertur, quo pertinent Dî conjugales. Seneca Medeâ:

Di conjugales, tuque genialis thori
Lucina custos.

Hinc Iuno Gamelia, quæ nuptiis præfecta. Multum igitur differt à Minerva, quæ semper-virgo virginibus præsidebat. Vnde & nupturæ hanc priùs placabant. Lutatius Placidus ad Statii Thebaid. II ait, *in templo Minervæ solebant virgines nupturæ placare Deam, quæ sit fautrix virginitatis, & excusare, quod necessitate, & lege naturali, nubere cogebantur.* Cur Iuno Unxia, & Cinxia dicta sit, expositum lib. II, cap. XXVI. Vbi & ostensum ad eandem reduci Domiducam, quamquam præter eam etiam fuerit Deus Domiducus, ab eadem causa sic nuncupatus. Etiam ex vocabulo ipso cognoscimus, conjugio præfuisse Deum Iugatinum, qui Romæ colebatur, ac sic dictus, quia feminam & marem jungeret. Præterea in Diis Gameliis fuere Venus, & Charites, unde nupturæ Iunoni, Veneri, & Charitibus sacrificabant: ut est in Etymologico magno voce Γαμηλία. Ac Charitibus quidem, quia quæ res Gratiis adversaretur, ἄχαρις [4] dicebatur. Veneri autem, quia mox Venerem experturæ. Venerem Diones filiam credi constat. Hinc Cæsar Iulius, quia Iulia gens ab Iulo, sive Ascanio, Veneris nepote genus ducebat, *Dionæus* dicitur Maroni:

Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.

Censeo ego, hanc esse illam Dionen, Hesiodo in Θεογονίᾳ memoratam. Negat quidem Græcus scholiastes, intelligi istic posse matrem Veneris, eo quòd una dicatur Oceanitidum. Sed si Venus nata sit ex spuma maris, & inde Αφροδίτη appelletur, cur non mater Oceanitis, h. e. Oceani filia credatur? Venus dicitur prius appulisse Κύθηρα [5], quæ in lacu sita Laconico: unde

[4] sine gratia.

[5] Cytherorum insulam.

unde κυθέρεια [1] dicta τῷ συγκλῶ [2] H in E abeunte. Postea appulit Cypron, unde Cypria vocatur. Suspicor in κυθέρεια allusum esse ad κυθεῖν, in κυπρία ad κυεῖν. Prius in Ἀφροδισίοις [3] est κεύθειν. h. e. κρύπτειν, sese occultare. At post latebrosum locum consequens esse solet τὸ κυεῖν, h. e. gravidam esse. Simul eò spectarunt, quòd dives esset insula, atque inde luxus. Sanè tam felix erat, ut omnia ad naves necessaria gigneret, nullius externi indiga, Ammiano teste. Et Florus ait, Veneri sacram fuisse propter opes, quas luxus solet consequi. Iustinus refert puellas in ea priusquam nuberent, dotem sibi parare solitas quæstu meretricio. Mihi magis fit verisimile, magno istic numero fuisse eas, quæ corporis sui potestatem facerent peregrinis, præsertim pecuniarum prodigis, & nova libidine captis: hos vero, ubi domum rediere, ex earum moribus judicâsse de cæteris, quibuscum nec oblata foret occasio sermonis; utpote familia natis honesta, quasque asservarent rigidiores puellaris pudicitiæ custodes.

[1] Cytherea.
[2] correptione syllaba longa.
[3] Venereis.

Pæta Venus dicitur, ut Græcis ἑλικῶπις, & ἑλικοβλέφαρος. Quæ ab ἑλίσσειν volvere, unde ἑλικὸς tortilis: à quo ἑλικῶπις, *cui tortiles oculi*: ἑλικοβλέφαρος, ἑλικὰ βλέφαρα ἔχων, cui palpebræ, vel cilia, ac proinde etiam oculi volubiles. Eo autem Veneri tribuuntur oculi volubiles, quia quaquavorsum circumspiciant, tum libidinosæ, tum belli formarum aucupes: vel etiam ob aliam caussam, quam Servius annotavit ad illud III Ecl.

— Transversa tuentibus hirquis.

Vbi & illud Persius addocit;

— Patranti fractus ocello.

Et hoc Iuvenalis:

— Oculosque in fine trementes.

Cur Vulcani uxor, Martis non item, exponit Augustinus lib. XX contra Faustum, cap. IX: *Venerem*, inquit, *Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas naturaliter nascitur: & Martis adulteram, quia belligerantibus incongrua est.*

Atque hæc de Venere quatenus significat vim generatricem. Præter hanc minimum duas fuisse alias, arguit quod Pausanias tradit in Bæoticis, ab Harmonia Thebis tria fuisse signa Veneris constituta: unum Οὐρανίας, quæ amorem inspirat rerum cælestium, uti Iustitiæ, Doctrinæ: alterum Πανδήμου quæ corporis amori præest, eoque marem & feminam jungit: tertium Ἀποστροφίας, quæ sic dicta, quia ἐπιθυμίας τε ἀνόμου καὶ ἔργων ἀνοσίων ἀποστρέφῃ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· *ab exlege cupiditate & operibus incestis avertat genus humanum.*

Sunt & inter conjugii Deos Pilumnus, & Picumnus: si Varronem audimus. Sed aliter alii. Servius in IX Æn. [4]. *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & alii horum: Picumnus usus stercorandorum invenit agrorum: unde & Sterquilinius dictus est: Pilumnus verò pinsendi frumenti; unde & à pistoribus colitur. Ab ipso etiam pilum dictum est. Quidam Pilumnum, & Picumnum, Castorem & Pollucem accipiunt. Nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur.* Alia etiam Numina toro præerant geniali, eoque in cubiculo habebantur. Ea universè designat Plinius lib. XV, cap. XI: *Omnia jam* (de malis cotoneis & strutheis sermo) *& virorum salutatoriis cubiculis inclusa, simulacris noctium conscius imposita.* Item Augustinus lib. VI de Civit. Dei, cap. XI: *Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cætera concupiscentia carnis; & sanguinis procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum, quando & paranymphi inde discedunt?* In hac turba putidorum Numinum, quam significat Augustinus, fuere, Dea Virginensis sic dicta, quòd virgo zonam solveret diu ligatam: Deus Subigus, quia vir subigeret: Prema, quia mulier premeretur: Pertunda, & Perfica, à successu: Volupia, & Lubentia, vel Lubentina, à voluptate in congressu Venereo. Chaldæi quoque pariter, ac Græci, nomen dedere Veneri ab actu eo, quo spumosa fit τοῦ σπέρματος destillatio: quomodo de equis ait Maro III Georg.

[4] ad vers. 3.

— Destillat ab inguine virus.

Hinc enim Græcum Ἀφροδίτης nomen, quia σπέρμα ἀφρῶδες [5], ut alibi [6] dictum. Similiterque Chaldæum inde nomen: de quo Hesychius: Δελέφατ, ὁ τῆς Ἀφροδίτης ἀστὴρ παρὰ Χαλδαίων. DELEPHAT, *stella Veneris, Chaldæis.* At unde potiùs Δελέφατ, quàm à דלפא dilpha, id est, stilla, seu gutta: ut Psal. CXIX, 28. דלפה, dalpha, *stillavit.* Quia autem συνουσία non sufficit ad conceptum: eò & finxere numina, quæ σπέρμα redderent fœcundum. Uti Priapum: per quem, ut lib. II, cap. VII dictum, intelligitur vis generatrix, tum in plantis, unde hortis præficiebant, inque iis valde mutoniatum efformabant; ad melius exprimendam summam in generando vim naturæ: tum etiam in animalibus, ac præcipuè homine: unde Romæ fascino Mutini Tetini, qui idem ac Priapus, inequitare matronæ auspicabile putabant, Arnobio teste lib. IV, Lactantio lib. I, Augustino de Civit. Dei lib. VI, cap. IX. Ac de eodem sic Festus: *Mutini Tetini sacellum fuit Romæ, cui mulieres velatæ togis prætextis solebant sacrificare.* A mutone *Mutinus*, à tensione ejus *Tetinus* vocabatur. Idem & Mutanus, vel Mutonus, à muttum, τὸ αἰδοῖον [7]. Salmas. ad Solinum 310.a.943.e. Athenienses soli, ut liberi sibi provenirent faciebant rem divinam Cotto Gygi, & Briareo, qui Tritopatores dicti. Phanodemus lib VI: Μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι θύουσι δὲ καὶ εὔχονται αὐτοῖς ὑπὲρ γενέσεως παίδων, ὅταν γαμεῖν μέλλωσιν. *Soli Athenienses sacrificant, ac vota faciunt iis pro liberorum generatione, quando matrimonium inituri sunt.* Citat Suidas in Τριτοπάτορες. Sed alius alibi mos, ut antea dictum.

[5] semen spumosum.
[6] lib. 2, c. 27.
[7] virilia.

Impuri concubitus, qualis meretricius, præses est Κότυς, ut Suidæ vocatur, à qua, Synesio in calvitii encomio, Κότυος θιασώτης, *Cotyos sodalis.* Eadem est quæ Iuvenal. Sat. II Cotytto, cujus sacra Cottyttia, Horatio Epod. XVII:

Inultus

Inultus ut tu riseris Cotyttia
Vulgata, sacrum liberi Cupidinis.

Ea Romam invecta erant Corintho: solæque iis feminæ intererant: unde illa ab Horatio vulgata esse, conqueritur Canidea. Mentio etiam est in Virgilii Catalectis:

Non me vocabis pulcra per Cotyttia,
Ad feriatos fascinos.

Atque ad eum poëtæ locum monuit Ios. Scaliger. videri simile Numen Cicinnia: quod in veteribus glossis exponitur Θεὰ κιναίδων [a]: ut Cicinniæ nomen videatur exinde, quia cinædi essent cicinnati, juxta vetus verbum:

Οὐδεὶς κομήτης ὅστις οὐ ψηνίζεται.
Nemo cicinnatus nisi qui poluur.

Similéque miseris gentibus numen Κονίσαλος. Memoratur Synesio in Epistolis. Item Ὀρθάννης, & Τύχων, Straboni lib. XIII.

Etiam Mexicanis Dii sunt connubiales: uti *Tlalloc*, qui Hispanis creditur Neptunus, & *Ometochtli*, quem iidem Bacchum arbitrantur.

[a] dea cinædorum.

Latius in Americanis lib. 5, c. 9, p. 239.

Vidimus de Diis conjugalibus. Nec ubi virgo facta est mulier, imminui ejus amor debet: sed utrimque assiduè capere incrementum. Hoc erit, si non libidinis caussa ineatur matrimonium; sed amore virtutum; quæ ubi sunt, magis magisque augentur; quantoque auctiores, magis utrimque amorem accendunt. Ita fit, ut nullum sit à divortio periculum: sed uxor maneat cum marito: quod præstare credebatur Dea inde dicta Manturna. Sin alterutrius stultitiâ deventum esset ad iram, ac jurgium; restituebat veterem amorem Dea Viriplaca: cujus sacellum hoc fine ingrediebantur vir, & uxor; teste Valerio Maximo. Φυσικῶς Viriplaca nihil est aliud, quam vis naturæ in placando uxori suæ marito.

Nunc ea persequamur, quæ pertinent ad fœtus gestationem, ac partum imprimis.

Mena fluores menstruos à quibus Junoni, Fluoniæ nomen, dirigebat ad fœtus concepti augmentum. Est à Græco μήνα, sive μήνη, quæ est Luna: à cujus cursu menstruo etiam menstruis nomen.

Partui præerant Dii Nixii, sic ab enitendo dicti. Festus: *Nixii Dii appellantur in Capitolio tria signa ante cellam Minervæ, genibus nixa, velut præsidentes parientium nixibus.* Egeria nympha: unde ei sacrificabant gravidæ, ut egererent alvo conceptum. Prosa item & Postverta quarum illa etiam dicta Anteverta, ut videre est ex Macrobii lib. I Saturnal. cap. VII. Prosa ex Prorsa, id est, recta, ut rectus partus ederetur. Postverta, ne partus præposterus ederetur. Varro apud Agellium lib. XVI, cap. XVI: *Quandoque pueri contra naturam fortè conversi in pedes, brachiis plerumque diductis retineri solent ægriusque tunc mulieres enituntur. Hujus periculi deprecandi gratia aræ statutæ sunt Romæ duabus Carmentibus: quarum una Postverta nominata est, Prosa altera; à recti perversique potestate & nomine.*

Egredienti in lucem fœtui præerat Natio, quasi Nativitatem dicas. Cicero lib. de Nat. Deor. *Cui cum fana circuimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus, quæ quia partus matronarum tueatur, à nascentibus Natio nominata est.*

Apertius autem est, quam ut exponere sit opus, quomodo hæc numina, quæ & conceptum, & partum ac nativitatem præstare crederentur, philosophi retulerint ad vim naturalem, unde & conceptus, & partus, & nativitas proficiscitur. Iuxta autem theologiam civilem non naturæ partes, vel affectiones, intelligebantur, sed, uti antea dictum, mentes quædam, quas huic curæ Iupiter, & Consentium Deorum Senatus præfecisset.

Hæc de Diis partûs præsidibus. Venio ad curatores puerperæ. Custodes huic tres dati adversus Sylvanum; Intercidona, Pilumnus, Deverra. Horum symbola fuere viri tres: quorum primus securi feriret limen, alter pilo, tertius scopis deverreret. Hinc Augustinus lib. VI de Civit. Dei, cap. IX: *Mulieri fœtæ post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi ne Sylvanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum caussa, tres homines noctu circuire limina domus, & primò limen securi ferire, postea pilo, tertiò deverrere scopis, ut his datis culturæ signis, Deus Sylvanus prohibeatur intrare.*

Etiam nato infante, Pilumno, & Picumno, sterni solet lectus. Varro lib. II de Vita Populi Romani: *Natus si erat sublatus, ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur vitalis, ac rectus esse: Diis conjugalibus Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur.*

Apud Græcos post partum primum zonam suspendebant Dianæ, ex eo dictæ λυσιζώνη: ut est apud Apollonii scholiasten: imò & vestimenta eidem consecrabant: si credimus Callimachi scholiastæ ad hym. I. Cur apud Græcos quidem quæ pariunt, apud Romanos vero quæ nubunt, zonam solvere dicantur, fusè satis exposui lib. II, cap. XXV. Pro puero quincto die sacrificabant Iunoni Ilithyæ, sive Lucinæ: unde Plautus Truculento, Sc. Num tibi:

Quin Dis sacrificare hodie pro puero volo,
Quincto die, quod fieri oportet.

Infantis editi curatores fuere Vagitanus, Cunina, Rumina, Cuba; & similia numina: de quibus diximus libri hujus cap. V; cum de infantiæ numinibus ageremus.

CAPUT XVII.

Dea Orbona Libertas, cujus festum Eleutheria. Adeona, & Abeona. Iupiter gentilitius, sodalitius, amicorum, & hospitalis. Maimona. Ialemus, & Venus libitina. Forculus, Cardea, Limentinus. Laterculus focorum præfectus. Arculus. Tellus, Terminus. Epona, Bubona, Mellona. Plutus, Heres martea, Paupertas. Epitrapezius. Rusor. Laverna.

Atque hæc de Numinibus, quæ pertinent ad connubium, & puerperium. Secunda

societas erat Parentum ac liberorum, ad quam etiam reducitur Dea, cujus tutela erant parentes, si liberis orbarentur: unde & Orbona dicta est. Meminit ejus Plinius lib. XI, cap. VII. Satis verò mirari nequeo, quod ad eum locum Plinii sic scribat Pintianus: *Quamobrem cùm egregia hæc dea Orbona orba sit scriptore aliquo, qui eam celebret, nullibique omnino compareat, præterquam hoc Plinii loco; sic in animum induxi, ut, explosis omnium sententiis, tanquam adulterinam, & supposititiam Deam, exterminandam è Plinianis finibus putem.* Sic ille: quasi non & apud Arnobium sit lib. IV: *In tutela sunt Orbonæ, orbati liberis parentes.* Tertiam Societatem dicebamus esse dominorum, & famulorum. Sed non tanti famuli sunt visi, ut propter eos nova Numina inducerentur; quippe in quos vitæ, & necis haberent potestatem. Hoc solùm iis honoris habitum, quòd Saturnalibus servis ac dominis par esset libertas. Imò domini servos suos procurarent; quòd factum in memoriam Regis Saturni, sive aurei temporis, quo nullus serviebat. Vide, quæ hoc de pluribus diximus lib. I hujus operis, cap. XVIII. Postquam item libertate donati privatim coluere Festum quod Ἐλευθέρια dicebant. Vnde & Toxilus apud Plautum, Persa act. I, sc. I.

Basilicè agito Eleutheria.

Meminit & Eustathius de Ismeniæ, & Ismenes amoribus. lib. X, & XI. Est verò Libertas, quatenus est potentia agendi; eoque & adeundi, & abeundi, ut velis: Græcè ἐξουσία αὐτοπραγίας. Eaque potentia naturalis, quatenus liberi omnes nascimur. Quam amissam qui vel fugâ, vel domini benevolentiâ, vel decreto publico acquirunt, iterum fiunt qui fuerunt. Ad Libertatem igitur ut pedisequæ, pertinent Adeona, & Abeona: quæ adeundi, & abeundi libertatem præberent. Nihil igitur aliud sunt quam potentia naturalis accedendi & recedendi; sed relatè ad alios, quatenus vi ea nullâ vi alienâ præpeditur. Est & Libertas totius civitatis, de qua potiùs in Societate civili dicemus.

Nec solùm vinculo quodam mutui officii constringitur triplex ea, quam dixi, societas: sed præterea etiam devinciuntur cognati, sodales, amici, hospites. Amicitia juncti invocabant Iovem Ὁμόγνιον, ut Plutarchus in Symposiacis vocat, hoc est, gentilitium. Sic dicebatur ὁ τὰ τοῦ γένους ἐφορῶν δίκαια, qui attendat ad ea, quæ injustè fierent, inter eodem genere natos. Sodales verò κοινωνοῦσι Ζῆνα ἑταίρειον, *communem colunt Iovem sodalitium.* Itidem amici habuere eundem Iovem Φίλιον, hospites Ξένιον, qui Latinis Iupiter, vel Deus Hospitalis. Ut apud Plautum Pœnulo, act. V, sc. II:

Deum hospitalem, ac tesseram mecum fero.

Hannonis Pœni est sermo: cui jus hospitii fuerat cum Antidamante, eoque secum defert tesseram ad filium ejus Agarastoclem. Ius enim hospitii transibat ad posteros. Quod si quem hospitii pœniteret, tesseram confringebat. Nam eâ salvâ, scelestum erat non excipere alterum hospitio, ut amicum. Nec Oeconomia solùm versatur circa personas, sed etiam agit de possessionibus, sive opibus tum parandis, tum custodiendis. Videamus igitur, quæ Numina huic etiam parti præfecerint.

Opibus apud Syros præerat Maimona, de quo & Christus in Euangelio. ממון, & ממונא, *opes*, ut Elias Thesbites etiam observat. Eáque vox Augustini ætate etiamnum exstabat in lingua Punica. Romani, Græcique putarunt divitias obtingere à Plutone, sive Dite, quia is Deus est terra interior, unde, cum alia, tum fruges, & metalla, qua de re actum lib. II, cap. LX. Imò quia Ops eadem ac Tellus, uxor Saturni, quam Rheam vocant, eò & divitias, opes dixerunt: nisi malis Deam ipsam potiùs sic vocatam, ab ea opis significatione, qua auxilium notat, ut Maronis illud:

Non opis est nostræ —.

Sunt & officia hominis, quæ etiam mortuis debeantur: domesticis imprimis, ut exequias, & sepulturam.

Exequiis præerat apud Græcos Ἰάλεμος. Unde apud Athenæum Aristophanes in dictionibus Atticis: Ἐν γάμοις Ὑμέναιος· ἐν δὲ πένθεσιν, Ἰάλεμος· *in nuptiis quidem Hymenæus, in luctu verò Ialemus.* Nempe quia & nuptiarum, & luctus tempore, celebrari imprimis homines solerent. Romanis Ἰάλεμος videtur lessus, sive Nænia cui sacellum Romæ non longè à porta Viminali. Sepultura autem fuit Venus Libitina: cujus in templo venire solent omnia ad sepulturam necessaria. Itaque eadem Venus, sed cognomento distincta præerat & principio, & fini vitæ: qua de re superius diximus, cum de Venere tractaremus. Porrò Venus hæc, juxta naturalem theologiam pertinet ad vim Naturæ eos, quos produxerat in lucem, ubi exspirarunt, in terræ sinum honestè recipientis, & tegentis.

Hæc de triplici Societate personali.

In possessionibus prima est domus, de qua primò prospicere jubet Hesiodus ἐν Ἔργοις:

Οἶκον μὲν πρώτιστα —

Prima tuæ tibi cura domus.

Partibus domus præfuere varia Numina.

Vestibula, quæ Græcis προπύλαια, sacra erant Hecatæ. Imò & ipsa πρόπυλα vocabatur. Hesychius, πρόπυλα, Ἑκάτη.

Ianuis præerat Ianus; ut est apud Servium in I Æn. & Macrobium in I Saturn. cap. IX. Atque hos etiam sequitur Isidorus. At urbium portis præerat Iuno.

De forium, cardinis, liminis Diis, ita Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. VIII: *Vnum quisque domi suæ ponit ostiarium, &, qui homo est, omnino sufficit. Tres Deos isti posuerant, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores, & cardinem, limenque servare.* De Cardea nympha (quæ aliis Carda, & nonnullis Crane) fabulantur hoc, eam pro concubitu istoc mercedis à Iano accepisse,

pisse, ut cardinibus forium præesset, atque ab iis noxia omnia, in his striges, averteret. Sunt autem striges aves nocturnæ, noctuæ similes: quæ infantum sanguinem credebantur exsorbere. Vide Nasonem in sexto Fastorum, ubi fuse de hoc tractat. Bellonius [1] easdem credebat ac ἀιγοθήλας, sive caprimulgos, sic dictas, quia noctu capras mulgeant, ita ut ubera exarescant, imò & cæcitas sic emulsis oboriatur ut Plinius refert. Sed striges, noctuæ; caprimulgi, cuculo similiores: ut bene monitum Vlyssi Aldrovando Ornithologias lib. VIII, cap. IX [2].

[1] lib. 2. de avibus, c. 35.
[2] pag. 567.

Laterculus Deus focis præfectus: ac sic dictus, quia foci ævo simplici ex crudis lateribus fiebant. Lares focis præfuisse, abunde dictum antea.

Arculus verò præfectus areis; ut in vulgatis est Festi codicibus [3]. Sed si *areis* placet, *Areolus* pro *Arculus*, reponendum videtur. Sin rectum est *Arculus*, ut puto, *arcis* pro *areis* rescripserim. Hoc enim exigit ἀναλογία [4].

[3] in Arculus.
[4] vocum affinitas.

Culmen Penatibus Diis sacrum.

Maceries dicata Iovi Hercæo: cui & inde nomen. Nam ἕρκος, septum, murus, maceries. At in urbibus murorum fundamentis præerat Neptunus. Arcibus præfuit Pallas, quia prima eas condidit. Servius in Bucol.

> —— *Pallas, quas condidit, arces*
> *Ipsa colat.*

Laterculus focis; qui simplici ævo ex crudis lateribus fiebant. De Laribus antea dictum.

Præter domum, in possessionibus sunt ager, pecus, pecuniæ, arma domestica.

Agrum licet suum nemo pro numine haberet, ita tamen persuasum fuit, esse particulam magni numinis, quod dicerent Rheam, Opem, Deûm matrem: item Tellurem, Cererem, aliisque nominibus permultis: de quibus actum libro secundo. Vbi & de Segetia, Pomona, & similibus.

Præterea ad agrum pertinet Terminus, quo agri distinguuntur, magno humani generis bono. Vnde & in legibus XII Tabb. & lege Mamiliâ cautum, quo pedum intervallo terminum esse conveniret. Vide & Aggenum Vrbicum, Siculum Flaccum, Hygenum Grammaticum, & alios de agrorum limitibus scriptores. Ea utilitas fecit, ut etiam Terminus referretur inter Deos. Sed de hoc nomine pene initio hujus libri satis diximus.

Nec pecus cultum, nisi paucis gentibus. Ut Ægyptiis, aries, taurus, hircus: de quibus libro tertio. Deos tamen præfecere pecori, ac jumentis. Ut equis Hipponam, sive Eponam, Iuvenali etiam memoratam sat. III. —— *Iurat*

> *Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.*

Ubi vetus interpres:

> *Epona Dea mulionum est.*

Φυσικῶς verò Epona est vis naturæ in equis bono hominis procurandis. Partim ea spectatur in felici equorum proventu; partim in recta equorum affectione ad exercendos actus naturales, Prius est à facultate generatrice, sive Venere: alterum à conservatrice, sive Sanitate: de quarum utraque antea diximus. Itidem coluere Bubonam, quæ bubus præstare incrementum credebatur. Ad hæc Mellonam, quæ apibus, & mellificio præerat. Φυσικῶς verò per ejusmodi numina intelligebatur Naturæ, ut loquebantur, providentia, circa ea se occupans animalia. Satis de pecore. Rustica vero numina erant Rusina, quasi rurina. Nam S postea abiit in R: ut ex Lases, asa, Ausesius, Papisius, factum Lares, ara, Aurelius, Papirius.

Pecuniarum nomine intelligo reditus tum annuos, tum pluribus annis collectos Homerus vocat πλοῦτός τ' ἄφενός τε [5]. Hoc dicitur, quasi ἀφ' ἑνὸς [6], puta ἔτους [7], sive ἐνιαυτοῦ. Illud ex πολυέτεος [8] contractum. De Æsculano Deo, & Argentino, quorum ille æri, hic argento præerat, diximus in Metallis. Ac eodem etiam libro adduximus Euripidis, & Menandri versus de pecunia, quam homines etsi non dicant Deos, tamen pro Diis se habere eo ostendunt, quod his solis omnia metiuntur. Quò pertinet illud etiam Iuvenalis Sat. I:

> —— *Etsi funesta Pecunia templo*
> *Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.*

[5] divitiæ, & reditus.
[6] ab unius.
[7] anni.
[8] plurium annorum.

Plutus Iasonis & Cereris filius dicitur, quia ex sedula agri cultura, & partorum parsimonia ac custodiæ divitiæ contingunt. Vide de eo Diodorum in V.

Est & numen Paupertas: ut Aristophani in Prologo.

Hereditatis præses Heres Martea, ut indicant illa Festi: *Herem Marteam antiqui, acceptâ hereditate: quæ à nomine appellabatur heredum, & una ex Martis comitibus putabatur. Herem* antiquè ait pro *Heredem*: quomodo & locutus Accius lib. I Didascalicôn. Suspicio tamen Iosephi Scaligeri est, Verrium, vitiosis codd. deceptum, *Herem* legisse pro *Nerienem*: quam Martis fuisse comitem constat.

Nec in Diis fuere utensilia, vel arma domestica, sed quædam Diis sacrata; ut de toro geniali antea vidimus. Etiam Deus tutelaris mensis fuit Hercules ἐπιτραπέζιος, apud Papinium IV. Sylv.

Quod siquid ex iis, quæ possederant, amissum esset, opem poscebant à Rusore: ut qui deperdita restitueret, teste Augustino. Nomen à *rusum*, ut antiqui dixere pro rursum, R omisso: quomodo hodieque *prosa* dicimus, pro *prorsa*, hoc est, recta: & *Camenæ*; pro *Calmenæ*, vel *Casmeniæ*. At ut aliena eripi possent præstabat Laverna, furum dea: unde Laverniones, fures. Festus: *Laverniones fures antiqui dicebant, quod sub tutela Deæ Lavernæ essent: in cujus luco obscuro abditoque solent furta, prædamque inter se luere* [9]. *Hinc & Lavernalis porta vocata est.* Nonius Marcellus: *Laverna Dea, cui supplicant fures.*

[9] dividere.

fures. Subjungit deinde verba Plauti è Cornicularia, & Lucilii è Sat. XVII: sed utraque corruptè admodum leguntur. Plauti locum sic Scaliger corrigit:

Mihi Laverna in furtis celebrassis manum.

Alii *celerâssis* malunt: ut simile sit isti in Aulularia Act. II, IV. *Sed uter vestrum est celerior?* Vbi lusit Strobilus in celeritate coquendi, ac furandi. Lucilii versum sic restituit Mercerus:

Si versus facies, Musis: si vendis, Lavernæ.

Meminit quoque Horat. lib. I, epist. XVI:

— Pulchra Laverna
Da mihi fallere: da justum, sanctumque videri.

Vbi Acronem vide. Item Arnobius lib. IV. Ac Ausonio Theo dicitur,

Bonorum mala carminum Laverna.

pro plagiario, ut vocat Martialis. Ac favet Isidorus in Glossis: *Laverna, latro, aut qui filios alienos seducit.* Qualis propriè plagiarius. Dubium verò utrum Laverna sit ἀπὸ τοῦ λαβεῖν, h. e. capere, consequi. An à λάφυρα, *spolia*. An à *lavere*, pro *lavare*, eâ significatione, qua Plautus Asinaria [1] ait,

Nam in mari repperi, hic elavi bonis.

Hoc est, bonis sum exutus. Quomodo & Sticho *eluere* dixit, Tacitus *proluere opes*. Græcis hæc Dea vocatur Πραξιδίκη, de cujus figura dicam in Theologia Symbolica.

Potest & de Possessionum numinibus adiri Mendoza ad Concilium Illiberitanum lib. I, cap. VI. Lavernæ cella ad Telluris ædem fuit. Quod indicat fragmentum antiquissimi diarii S. P. Q. R. an. IↃXXCV. In eo est:

DE PECVNIA. MVLCATITIA.
CELLA. EXSTRVCTA. AD
TELLVRIS. LAVERNÆ.

Fragmentum, quod dixi, septem dierum acta continet divina. Habes verò apud Pighium in Annalibus Romanis ad annum antè memoratum [2].

[1] Act. 1, sc. 2.

[2] pag. 378. & seqq.

CAPVT XVIII.

De Diis Societatis civilis. Ac primò de Diis urbium Tutelaribus. Hinc de Lege sive Themide: Pœnis sive Furiis: Dea Libertate, Concordia, Discordia. Denique de Pecunia, quatenus belli nervus, sive Dea Moneta: deque Bello, Venere Συμμαχίᾳ, Pellonia, Fessoria, Victoria, Venere Victrice, Diis Pausis; Lua, Venere Cluacina, Triumpho, Pace, Salute publica.

ACtum de Societate domestica. Sequitur civilis sive politica: ubi videndum de Diis, vel pertinentibus ad Politices subjectum, quod est Civitas, sive Respublica; vel finis: qui est beatitudo Reipublicæ, sive communis civitatis salus: tum via, ac ratio, qua beatitudo Reipublicæ comparatur, ut sunt duo ista, bona constitutio certæ regundæ formæ, & ejus constitutæ legitima administratio.

Primum de civitate ipsa dicam. Fuere singulis Vrbibus sui & Dii & Genii πολιοῦχοι, sive Tutelares, atque, ut Demosthenes loquitur orat. de Corona, κατέχοντες τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν [1]. Ex Diis talis Athenis Minerva; Argis, Carthagine, & Samo, Iuno; Rhodi, Sol; atque aliis in locis alii: ut dixi in Oratoriis Institut. lib. I, cap. V, sect. XXXIX.

Genius populi Romani templum meruit. Γένιον τοῦ δήμου [2] vocat Dio Coccejus lib. L [3]: ubi inter prodigia refert de bubone in templum Concordiæ, & deinde alia delubra devolante, ac tandem considente in æde Genii populi.

[1] custodientes civitatem, & regionem.

[2] Genium populi.

[3] pag. 481, edit. H. St. an. 1592.

De Geniis urbium ita Arnobius lib. I: *Qui civitatum Genios, qui Pausos reverentur atque Bellonas.* Agnoscit quoque Symmachus in Relatione de restituendo veteri Deorum cultu: *Suus cuique mos: suus cuique ritus est. Varios custodes Vrbibus, & cultus mens divina distribuit. Vt animæ nascentibus, ita populis fatales Genii dividuntur.* Idemque exprobrat gentilibus Prudentius libro posteriore eorum, quos contra hunc ipsum Symmachum scripsit:

Cùm portis, domibus, thermis, stabulis, soleatis,
Assignare suos Genios; perque omnia membra
Vrbis, perque locos, Geniorum millia multa
Gignere; ne propriâ vacet angulus ullus ab umbra.

In denariis argenteis L. Cæcilii Metelli habes Genium Loci, ut Deum Tutelarem. Figura est adolescentis intonsi, ac laureati. In altero latere Consul regens aratrum. Quo signatur coloniam ab eo deductam. Nempe cum colonias deducerent Romani, primùm sacrificabant Genio loci, ut eum haberent propitium. Deinde sacro aratro designabant pomœria urbis futuræ. Inscriptio est: L. CÆCILIVS Q. F. L. N. METEL. CALVVS CXXXIII. EX S. C.

Roma verò non modo Genios suos habuit, ac Deum πολιοῦχον, cujus nomen arcanum esse voluere: sed ipsa etiam in Diis habita est: ut ex Livio, atque aliis, ostensum nobis Oratoriarum Instit. lib. IV, cap. VI, sect. V.

Ad constitutionem, & administrationem pertinet imperantium potestas, quam majestatem dicimus. Hujus jura versantur in legibus condendis, constituendis præmiis, & pœnis, tuendo libertatem, præstando civium concordiam, ac discordiam sedando, bellumjustum gerendo cum hostibus, iisque devictis æquas Pacis leges præscribendo. Quibus omnibus finis est Salus, sive Felicitas publica. Agam de singulis ordine. Ad Νομοθετικὴν pertinet Θέμις cum duabus filiabus, de quibus mox dicam. Θέμις est ab Hebræo תם, *integrum esse*. Hæc fuit, priusquam lege homines constringerentur. Est enim æquitas naturâ animis hominum insita. Quæ cùm observatur, nihil fit illegitimè, nihil injustè, nec opus armis. Ideo, ut Orpheo, sic Hesiodo tres ejus filiæ memorantur: Εὐνομία, seu Lex, Δίκη, seu Iustitia, & Εἰρήνη, sive Pax. Hinc Ovidius I Met.

Aurea

Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo
Sponte sua sine lege fidem, rectumque colebat.

SINE LEGE, inquit, rectum coluisse. Hoc Themidos est. Subdit:

Pœna metusque aberant, nec verba minantia fixo
Ære ligabantur.

Hæc ad εὐνομίαν referuntur. Nam verba minantia, hoc est, leges, & pœnæ, quæ transgredientes manerent, æreis inscribebantur tabulis. Sequitur inde:

— Nec supplex turba timebat
Iudicis ora sui: sed erant sine judice tuti.

Quæ ad δίκην pertinent. Hæc verò eadem ac Astræa: de qua poëta,

Vltima cælestum terras Astræa reliquit.

Ex his liquet ut Themis est ex instituto divino, ita Dicen sive Legem esse ex instituto humano. Tertia filiarum Themidos Pax fuit: de qua paullo pòst dicemus.

Poenæ atrocibus delictis, præsertim cædibus irrogari credebantur à Furiis, quæ iccirco ἐμποίνιμοι [1] vocantur Sophocli in Ajace. Imò nec Ποίνης vocem aliter, quàm pro Furia, accipi oportet in illo dilemmate Biantis, quo ostendere adnixus, non esse ducendam uxorem, si formosam duxeris, habebis κοίνην, si deformem Ποίνην, Quod dilemma argutius, quam veriùs. Quippe inter formosam Helenam, & Furiæ instar deformem, media est forma, quam veteres *uxoriam*, & *statam* nominabant. Vti autem *Pœnæ* dicuntur, à pœnis quas irrogant scelestis: ita *Furiæ* à furore, quem conscientiis immitterent. Nisi *Furia* sit à פרע *fara*, h. e. *vindicta*, ut simile sit ac *Tisiphone*. Aliter appellantur *Erinnyes* à contentione & lite animi, sive carnifice conscientia. Nam ἐριννὺς, ἔρις νῦ [2]. Cicero, *Agitant & insectantur impios furiæ, non ardentibus tædis, sicut in tabulis, sed ardore conscientiæ.* Abunde autem notum, tres statui à poëtis: Τισιφόνην, quasi τίσιν φόνυ, *ultionem cædis*: Ἀληκτὼ *quietis nesciam*: Μέγαιραν, *odiosam*, juxta Phurnutum.

Atque hæc de pœnis, quatenus immittuntur à Diis, qui imperium habent in conscientias. Quatenus verò in corpora animadvertitur judicio publico, sive à potestate δικαστικῇ, subsunt generali Numini Justitiæ.

Libertatis ædem ex multatitia pecunia fecit Tib. Sempronius Gracchus ædilis plebis anno Vrbis ıɔvııı, Manio Otacilio Crasso ıı, & M. Fabio Licino coss. Testis Livius lib. xxııı. Ac postea Tib. hujus Sempronii Gracchi filius dedicavit in ea æde picturam Volonum libertate donatorum, post partam ad Beneventum victoriam de Pœnis, & Annone. Templum hoc Libertatis in Aventino etiam statuit P. Victor. Atrium Libertatis refectum & amplificatum anno Vrbis ıɔlx, P. Scipione Africano, & T. Sempronio Longo coss. ut est apud Livium lib. xxxıv. Meminit quoque ejus atrii lib. xlv, ac passim alii. Alterius etiam atrii Libertatis, suasu Augusti Cæsaris, ab Asinio Pollione exstructi, mentionem facit Suetonius in Augusto cap. xxıx. Per atrium verò intellige subdival, sive impluvium: videlicet aream sub dio totam, præterquam à latere utroque, ubi porticus erant, columnis suffultam. Hîc acta publica adservabantur. Unde Livius lib. xlııı: *Censores extemplo in atrium Libertatis adscenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis publicis servis, &c.* Etiam homines eruditi hic solebant convenire: ut inter se differerent. Vnde Ovidius:

Nec me, quæ doctis patuerunt prima tabellis
Atria, Libertas tangere passa sua est.

Libertati, ut & Iovi Victori, sacræ Idus Apriles, Ovid. ıv Fast.

Occupat Apriles Idus cognomine Victor
Iupiter: hac illi sunt data templa die:
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Atria, Libertas cœpit habere sua.

Notum de domo Tullii à P. Clodio eversa, temploque Libertatis exstructo in ejus area: de quo Tullius orat. pro Domo sua, Plutarchus in Cicerone, cui dicitur ναὸν ἐλευθερίας [3], Dio lib. xlııı.

Tantùm verò publica adulatio poterat, ut etiam, in gratiam Iulii Cæsaris, qui oppresserat libertatem, Libertatis templum exstrueretur: sicut idem Dio narrat. lib. xlıv.

Concordiam imperantibus curæ esse oportere, indicat hoc Ennii in Annalium opere:

Ingens cura mis cum concordibus æquiparare.

Sic enim legendum, ut ostendimus lib. ıv de Analogia, cap. ıv. Nempe *mis* antiquus est genitivus pro *mei*, postrema litera eliditur, quale est *falcibu'*, pro *falcibus*. Valla, eumque secutus Cæsar Scaliger [4], legere,

Ingens cura mis est concordibus æquiparare.

Iosephus verò Scaliger *mibi concordibus*; sed invitis antiquissimi Prisciani codicibus. Atque hæc ἐν παρόδῳ [5].

Concordiæ templum à variis scriptoribus celebratur. Meminit Livius extremo lib. xxxıx; ubi dicitur in area Concordiæ sanguine pluisse: & Cicero Philipp. V refert, Antonium in æde Concordiæ ore impurissimo in se evomuisse orationem. Item Iuvenalis sat. ı:

Vt colitur Pax, atque Fides, Victoria, Virtus,
Quæque salutato crepitat Concordia nido.

Vbi sic vetus interpres: *Satyricè, salutato nido, non templo. Templum Concordiæ vetus, in quo ciconia multa est.* Politianus per nidum intelligit illum cornicum: sed perperam, cùm crepitare rostro non cornicis sit, sed ciconiæ: quæ iccirco *crotalistria* Petronio Arbitro vocatur.

Concordiæ ædes variis exstructæ temporibus. Primam vovit, & fecit M. Furius Camillus Dictator: ut ex Ovidio, & Plutarcho constat. Senaculum hîc erat, in quo Senatus consultaret cum senioribus: multa item simulachra, de quîs sæpius Plinius.

Altera ædicula fuit ærea à Cn. Flavio, Appii Cæci liberto, eo qui fastos publicavit, in Gra-

[1] pœnis afficientes.
[2] lis, discordia mentis.
[3] templ. libert.
[4] lib. I de Causs. L. L. pag. 352.
[5] in transitu.

Græcostasi exstructa è pecunia mulctatitia fœneratoribus damnatis. Vide Livium lib. IX; & Plinium lib. XXXIII, cap. I.

Tertiam bello Gallico vovit, ob seditionem militarem, L. Manlius Prætor; locataque à Duumviris Cn. Puppio Cæsone, & Quinctio Flaminio, dicata verò à M. & Cn. Attiliis. Livium adi lib. XXII, & XXIII.

Quartam deletis partibus Gracchanis in foro Romano prope Græcostasin exstruxit L. Opimius Consul: sed non sine magna populi indignatione: adeo ut non defuerit, qui ædi inscriberet versiculum in hanc mentem,

Concordiæ ædis, quam facit, Vecordiæ est.

Adi Plutarchum in C. Graccho, & Appianum lib. I de Bellis Civilibus.

Fortasse & quincta fuit. Nec enim satis est apertum, novamne exstruxerit Livia Augusta, an illam Camilli, vetustate collapsam, instaurarit. Quam anno Vrbis IↃCCCLXIII dedicavit Tiberius, ut docet Tranquillus in Tiberio cap. XX, & Dio lib. LVI; cujus verba: Τῷ δὲ ἑξῆς ἔτει τό τε ὁμονόειον ὑπὸ τοῦ Τιβερίου καθιερώθη, καὶ αὐτῷ τό τε ἐκείνου ὄνομα, καὶ τὸ τοῦ Δρούσου τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τεθνηκότος ἐπεγράφη. *Anno sequenti consecravit Tiberius ædem Concordiæ, suo, ac Drusi fratris, jam mortui, nominibus inscriptis.*

Discordiam, ut Deam, sed inferam, describunt Virgilius VI, & VIII Æn. ac Petronius in longo carmine de Bello civili.

Ex Discordia nascitur bellum civile: atque ut Concordia res domi firmas facit, ita Discordia omnia reddit invalida adversus hostem. A bello dicta Bellona, de qua Festus.

Belli nervus est Pecunia, ut supremæ majestati non modo propter publica opera, sed etiam bellum curæ esse debeat ærarium, ac jus cudendæ monetæ. Romæ Moneta, pecuniæ præses, unde treviri sive triumviri Monetales, quibus curæ metalla, unde pecunia fieret, & modus quo fieret. Metalla tria aurum, argentum, æs. Modus quo fieret duplex, conflando, aut cudendo. Itaque præfecti dicebantur A. A. A. F. F. hoc est auro, argento, æri, flando, feriundo.

Junoni Monetæ templum Dictator vovit L. Furius Camillus, cùm adversus Auruncos pugnaret, anno Vrbis CCCCIX. Vnde Ovidius:

Arce quoque in Summa Iunoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta, Camille tuo.

Moneta autem dicta, quia è templo Iunonis moniti essent Romani, ut sue plena fieret procuratio: ut ait Cicero in primo, & secundo de Divinatione. Aliter Suidas, scio, in Μονῆτα, Ἥρα. Sed pecuniæ potiùs Monetæ nomen datum, quia in templo Iunonis Monetæ cuderetur.

Quid Bellum, nisi generis humani bellua, vel ulcus corporis civilis, ut ait egregiè Theophylactus Simocattes lib. III Hist. Mauritianæ, cap. IX: Ἐπεισάγεται γὰρ Ῥωμαίοις καὶ Μήδοις ὁ πόλεμος, ἡ δεξαμενὴ τῶν κακῶν, τὸ πάντων τῶν δυστυχημάτων, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, καταγώγιον, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ βίου λῃστρικοῦ. ὃν σηπεδόνα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀποκαλῶν, οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ πρέποντος. *Bellum inter Romanos ac Persas introductum est, bellum omnium malorum receptaculum: omnium incommodorum, ut ita dicam, diversorium: vitæ prædatoriæ archetypon: quod qui rerum humanarum ulcus putridum vocaverit, me judice non erraverit.*

Tamen secundum poëtas Bellum quoque in Diis, sed inferis: ut ex Marone [1], & poëtarum aliis videmus. Secundùm verò civilem Theologiam non bellum est Deus, sed bello præfectus Mars: cujus causam ex natura sideris Martialis adduxi lib. II, cap. XXXIV. Etiam præfecere Bellonam Martis aurigam.

Imò & Venus, quasi amore sui Martis, in bello auxiliari credita: unde dicta Συμμαχία: atque hoc nomine culta est à Mantinensibus, teste Pausania in Arcadicis.

Militi præsunt Pellonia, & Fessoria. Per quas intellige vim pellendi hostis, ac etiam ubi fessus sis, animum tamen colligendi ad strenue rem agendam. Nam Fessoria Dea novas affundere vires credita, ut lassi licet, vinceremus tamen. Quod si Deam utramque, ut corpoream consideres, pertinent ad Solem sive naturam ætheriam, unde calor ille hominem in prælia accendens. Sed hic consideramus, ut virtutem naturalem, cujus effectus, pulsio hostis, & pugna eorum, qui itinere longo aut pugna sunt diuturniore defatigati. Christiana religione imbutus non tam Naturæ hæc tribuit, quàm Naturæ auctori. Nam ut Salomon ait Prov. XXI, 31. *Equus paratur ad bellum, sed à Domino salus.* Atque, ut Psalm. CXXVI legimus, *Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra excubat custos.*

Vt à Marte τόλμα sive audacia, ita à Jove credebatur esse ἡ νίκη sive victoria: quemadmodùm inquit Hermes Trismegistus in Παναρέτῳ. Imò & ipsa in Diis victoria erat. Aram ejus instaurari à Theodosio poposcit Symmachus, Relatione ea, quam legere est lib. X, Epist. LIV. Vbi inter alia de victoria ait:

Nemo colendam negat, quam profitetur optandam.

Nec minori eloquentia dissuasit B. Augustinus epistolis duabus ad eundem Symmachum scriptis: carmine item Prudentius lib. duobus.

Nec Venus Victrix videtur alia esse, quam νικηφόρος [2]. Plinius lib. VIII, cap. VII: *Pompeji quoque altero consulatu, dedicatione templi Veneris Victricis, pugnavere in circo viginti, vel, ut quidam tradunt, XVII.* Est & Tiferni inscriptio tabulæ marmoreæ [3]:

VENERI. VICTRICI.
L. ARRONIVS. AMANDVS.
IV. VIR. AVG.
SOLO. PRIVATO. S. P. F.

Meminere & tres aliæ inscriptiones in Gruteri collectaniis, pag. LX. Romani eam cum pomo, & palmæ ramo effingebant: ut dicam in Theologia Symbolica.

[1] 6 Æn.

[2] victoriam adferens.

[3] apud Gruterum Inscript. p 59. num. 10.

Ad militiam etiam pertinet Fortuna Equestris: cui anno Urbis IↃLXXV Fulvius Flaccus proprætor, in pugna contra Celtiberos, ædem vovit, ut est apud Livium lib. XL. Ac lib. XLII narrat, ut, quo voti damnas se exsolveret, ac nullum Romæ templum isto esset illustrius, marmoreas tegulas ademerit templo in Brutiis, quod erat Iunonis Laciniæ; sed hæ jussu Senatus Romani fuerint restitutæ. Pausæ pugnandi videntur præfuisse Dii Pausi, sic dicti à παύειν, cessare, desinere. Unde Græcum παῦσις, Latinum *Pausa*. Arnobius lib. I: *Qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Pausos reverentur, atque Bellonas.*

Post victoriam mos erat Romanis, arma de hostibus capta cremare Marti, Vulcano, Minervæ, vel etiam Luæ matri: Quæ dicta à luendo, id est, purgando. Siquidem post hostium cædem opus erat purgamentis, & piaculis. Item Luæ matri cremata arma dicit Livius lib. XLV, ita enim, non *Lunæ* legi debet, ut Turnebus docet Adversariorum lib. XVI, cap. XX. A luendi illa notione, qua purgare notat, est & antiquum *cluere*, quasi *colluere*. Inde Venus Cluacina, hoc est, purgatrix, sive expiatrix, ut idem Turnebus observat lib. XXIII, cap. XXII. Præit autem Plinius lib. XV, cap. XXIX. *Traditur myrteâ verbenâ Romanos Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc Signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.* Errat Gyraldus, cum legit *pugnare*. Nempe putabat esse nomen inde, quia ibi pugnassent Sabini. Sed ait Plinius, inde esse nomen, quia post pugnam ibi Romani & Sabini fuerint à cæde commissa purgati, & expiati. Triumphus quoque in Diis. Sanè in denariis argenteis Cn. Manlii Vulsonis apparet Triumphus Deus laurea coronatus, & Victoria volans, quæ Vulsoni in quadriga triumphanti coronam imponit. Circum verò ea scriptum, CN. MANLI. VULSO P. R. COS. EX S. C. Triumphavit ille de Galatis, sive Gallogræcis anno Vrbis IↃLXVII, M. Æmilio Lepido, & C. Flaminio Nepote consulibus. Apud Antonium etiam Augustinum Dialogo II Antiquit. ex vett. nummis effigies vide Virtutis, Pietatis, Æternitatis, Religionis, Fidei, Concordiæ, Pacis, Spei, Iustitiæ, Æquitatis, Clementiæ, Constantiæ, Securitatis, Victoriæ, Providentiæ, Felicitatis, Vbertatis, Liberalitatis, Munificentiæ, Indulgentiæ, Annonæ, Monetæ, Salutis, Lætitiæ, Hilaritatis, Iuventutis, Pudicitiæ, Fœcunditatis, Nobilitatis, Honoris, Libertatis.

Athenis ara Pacis est constituta, cum Callias legatus à Persis attulisset conditiones Pacis. Auctor Plutarchus in Cimone. Apud Romanos Pacis templum, quod Claudius inchoarat perfecit Vespasianus: ut ex Suetonio, & Dione, constat. Etiam ex Cæsaris Germanici h. e. Domitiani ad Vespasianum Arateis, illustrem de eo locum adduximus lib. II, cap. XXXVI; ubi agitur de Virginis signo. A B. Hieronymo traditum est: in hoc templum captis Hierosolymis, vasa sacra fuisse deportata à Tito Vespasiano. Lilius Gyraldus existimabat, ægrotos etiam in hoc templum deferri solere. Atque hoc colligebat ex Galeni [1] loco: sed malè ab eo intellecto; quod ostendit Hieronymus Mercurialis lib. I. Variarum Lect. cap. XIII. Hoc Pacis templum imperante Commodo fuisse combustum, auctor est Herodianus lib. I.

[1] Sermone de libris propriis.

Ad Pacem etiam pertinet Panda, si ea Pacis dea, ac sic vocata, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Alii tamen Cererem arbitrati: ut Ælias Stolo Præconinus, Varronis præceptor. Sed aliter Varro ipse. Vide quæ de hoc dicebamus lib. II, cap. XXXVI. Videtur autem eadem esse Empanda. Festus sive Paullus: *Empanda, paganorum Dea.*

Finis ultimus civilis vitæ statuitur Salus publica; quæ & ipsa apud Romanos ædem meruit. Livius lib. IX in anno Vrbis CCCCXLVIII: *Eodem anno ædis Salutis à C. Iunio Bubulco censore locata est: quam Consul bello Samnitium voverat.* Idem initio libri X in anno CCCCLII: *C. Iunius Bubulcus* (Dictator) *cum M. Titinio, magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in Vrbem cum redisset, ædem Salutis, quam Consul voverat, Dictator dedicavit.*

Hanc ædem Iunius Bubulcus exstruxit, intus depinxit C. Fabius, ac nomen suum, exemplo Phidiæ adscripsit: ut refert Valerius Max. lib. VIII, cap. XV. Nec dubium, quin hinc retulerit nomen Pictoris, inque posteros transfuderit: in quibus nepos ejus Q. Fabius Pictor, scriptor annalium Romanorum, Livio, & aliis, sæpius memoratus. P. Victor statuit Salutis templum in sexta Vrbis regione, sive Quirinali. Ac à propinqua Salutis æde, dicta est porta Salutaris: ut apud Festum legere est.

Porrò salutem populo à Diis petere non licebat, nisi id Dii priùs concessissent. Itaque diu sæpe id non fiebat. Longóque tempore omissum morem restituit Augustus post Ianum à se clausum: ut est apud Suetonium in Augusto, & Dionem lib. LVIII. Adi, & quæ ex Dionis VI, & XXX adducit Angelus Politianus in Miscellaneis cap. VIII.

Nec à Salute populi diversa est *Felicitas publica*: prout nominatur in nummo Iuliæ Mammeæ Augustæ. De hoc numine sic B. Augustinus lib. IV cap. XVIII: *Felicitas Dea ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt.* Idem cap. XXIII refert, ædem ei exstructam à L. Licinio Lucullo, qui consul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno Vrbis, non IↃCLXVI, ut apud Vivem legitur, sed IↃCLXXX. Plinius lib. XXXV, cap. XII tradit, ut idem Lucullus familiari suo Arcesilao, HS LX signum Felicitatis locârit: cui mors utriusque inviderit. Dio narrat lib. XLIV, ut Iulius Cæsar istic loci, ubi

ubi fuerat Curia Hostilia, decreverit erigere templum Εὐτυχίας sive Felicitatis: ac post ejus excessum illud M. Lepidus, magister equitum absolverit. Ædem Felicitatis, Claudii principatu incendio crematam, testis est Plinius lib. XXXIV, cap. VIII.

Cæterùm apud Festum etiam Dii *Anculi*, h. e. ministri: item Anculæ, quæ id in Deabus, quod in hominibus ancillæ. Est enim ancilla ὑποκοριστικὸν[a] ab ancula: quod ab *anculare*, ministrare. Sed de isto pluribus agimus, in Origin. libris.

[a] diminutivum.

Atque hæc dixisse suffecerit de affectionibus in Deorum numerum relatis. Quis verò tantam Deorum turbam non miretur, imò obstupescat? quis etiam non rideat dicam, an lugeat, stultitiam gentium, ubi videat admixta tot numina vel ridicula, aut minuta, vel sordida quoque, aut obscena? Nec tamen æque hac parte insanivere universi. Videre enim sapientiores gentilium, non esse ejusmodi vera numina. Vti L. Seneca apud B. Augustinum[a]: *Omnem istam ignobilem Deorum turbam, quam longo ævo longa superstitio congessit: ita adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere.* Sed quid refert, si quem viderent errorem, sequerentur: ut etiam iis exprobrat Lactantius lib. II de Orig. err. cap. III: *Quid prodest ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari, cum videamus etiam doctos & prudentiores viros cum religionum intelligunt vanitatem, nihilominus tamen in iis, quæ damnant, colendis nescio qua pravitate perstare.*

[a] lib. 6 de Civit. Dei, cap. 10.

FINIS LIBRI OCTAVI.

GERAR-

GERARDI IOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA
ET THEOLOGIA GENTILI,
Sive de Idololatriæ Origine ac Progressu,
LIBER NONVS.

CAPVT I.

ACCESSVM AD CVLTVM DEORVM SYMBOLICVM; *cœptumque ab explicatione vocabulorum* idoli, statuæ, signi; *& Hebræi* teraphim, *atque* elil. *Ac ostensum, etiam Deo improbari simulachra, quæ mens sibi finxit humana, ut verum in iis numen colat.*

HActenus dictum nobis de cultu proprio. Sic autem vocari diximus, quando aliquid colitur propter se: sive primariò, sive secundariò. Quem utrumque cultum etiam Platonici distinguebant. Vt qui aliter coluerint omnium patrem & opificem, aliter verò dæmonia, & heroas: ut ex Appulejo lib. I dicebamus. Cæterùm, quod Platonici non satis attenderunt, proprius ille cultus, sive primarius foret, sive secundarius, vel veri erat numinis, qualis Deus Israëlis; vel falsi, qui in Scripturis dicitur Deus alienus. Præter hunc cultum proprium, quo Deus seu primarius, seu secundarius, sive item verus, sive falsus, in se, sive extra symbolum colebatur: alter fuit cultus, ex eo symbolicus nuncupatus, quia signi foret, seu vero, seu falso numini constituti. Quadruplex igitur theologia fuit: illa veri numinis in se, illa falsi numinis in se, illa veri numinis in signo, atque illa falsi numinis in signo. Solùm hic agendum de cultu eo, qui in symbolo sive signo præstatur.

Symbolica hæc Theologia est bipartita, generalis, & specialis, generalem voco in qua universè agitur de symbolicis sacris: specialis est, qua doctrina hæc restringitur ad certam gentem, quæ symbola coleret: vel certum numen, quod ab hac vel illa gente coleretur. Vniversè prius agemus de Deorum effigie ac formis: tum de sacrificiis, diebus ac ritibus sacris, & corporibus numini dicatis.

Effigies ac formas, simulachra & picturas dicimus: vel etiam εἴδωλα: sed tum si hoc fine effingantur, vel habeantur, ut cultus iis exhibeatur divinus. Propriè enim non omnis numinis pictura, aut simulachrum, est idolum: sed si hoc fine vel factum, vel habitum, ut ei cultus præstetur. Vnde optimè Martialis lib. VIII, epig. XXIV:

Qui fingit sacros auro, vel marmore vultus,
Non facit ille Deos: qui rogat, ille facit.

Hujusmodi effigies *sculptilia Deorum* vocantur Esai. XXI, 9. Quod idem valet ac sculptilia, quæ sunt pro Diis, sive Dii sculptiles. Quomodo Cicero dixit *oppidum Antiochiæ*: Palladius *oppidum Cumarum*, pro *oppido Antiochia*, *Cumis*: alia id genus, de quibus dixi in IV de arte Grammatica, cap. II.

Sculptilium autem vel simulacrorum nomine complector non statuas modò, sed etiam quæ speciatim signa vocantur. Quæ duo cæteroquin non parùm differunt. In eo quidem conveniunt, quod utrumque fiat ex materia solida: auro puta, argento, ære, quæ funduntur: item marmore, quod sculpitur: & ebore, quod tornatur. At differunt trifariam. Primùm eo, quòd latiùs pateat signum: quippe quòd nunc Dei dicatur, nunc hominis, nunc muti animantis. Statua autem dumtaxat hominis est, vel Dei. Præterea statuas potiùs dixere, quas in foro conspiciebant: signa, quæ in ædibus sacris, vel profanis. Adhæc signa quandoque eidem inhærent materiæ, unde educta cuive incisa. Ut ranæ, vel locustæ, in columnarum spiris: item effigies insculptæ gemmis. Pluribus hæc enarrat Aldus Manutius [1] de Quæsitis per epist. Etiam vide sis Vincentium Lupanum notis in Iulium Capitolinum.

Ausonius Pompa lib. IV. de differentiis verborum [2]. Quos non referrem, nisi rudioribus etiam consultum vellem, Hebraice εἴδωλα dicuntur תְּרָפִים terafim. Vt Genes. XXXI, 19, ubi Dii quos Labani suffurata est Rachel, Hebraicè תרפים, LXX εἴδωλα appellantur. Videntur autem intelligi posse signa veri numinis, quia Laban non erat ignarus veri numinis: ut qui nomine tetragrammato appellet יהוה [3]: ac proinde cum signum furto sublatum appellat *Elohim* [4]: interpretari liceat Deum suum. Nam *Elohim* etsi terminatione plurale, significatione tamen est singulare. Verùm quia aliis magis placet Labanum coluisse & Deum verum, & falsos simul, quorum simulachrum fuerint, quæ *teraphim* dicuntur: sanè hoc in medio relinquamus, Illud apertius, Iud. XVII, & XVIII, ubi simulachrum à Micha conflatum, ad quod

[1] *pag. 25, b.*

[2] *pag. 239.*

[3] *Iehova, q. d. Ens. Existens ab æterno, & in æternum.*

[4] ab אלוה, Eloah, Deus.

mater ejus obtulerat argentum, Hebraicè quidem *teraphim*, à LXX itidem εἴδωλα vocatur. Nam in eo cultum Israelis Deum, indicant hæc Michæ verba post Levitam conductum: *Nunc novi Dominum* (יהוה) *benedicturum esse mihi, eò quòd est mihi Levita in sacerdotem.* Et sanè aliis etiam Scripturæ testimoniis evincere est, improbari Deo ἐθελοθρησκείαν illam, quâ divinus cultus præstatur simulachris non falsi modò, sed veri etiam Numinis. Exemplo fuerint vituli Aaronis. De quibus populus ipse, *Hi sunt Elohim, qui te eduxere è terra Ægypti.* q. d. hic Deus, qui te eduxit. Nam *Elohim*, ut dixi terminatione quidem plurale, sed significatione est singulare. Deus autem pro simulachro Dei, per usitatissimam μετωνυμίαν. Uti cum postea dicit, *Fac nobis Deos, qui præeant nobis*, sententia est, *Fac nobis simulachrum Dei.* Nempe veri: ut ostendit, quod Exod. XX, 2, vocent *Deos, qui eduxit Israelem ex Ægypto.* Et Aaron, cùm altare coram vitulo exstruxisset, indixit festum Domino: ubi itidem nomen τετραγράμματον, quod est veri numinis proprium.

Redeo ad alias simulachrorum appellationes. Hujusmodi אליל elil: quasi dicas, *non Deos.* Vtcumque enim idola dicantur Dii, nihil tamen ejus habent, quod dicuntur. Unde Paulus 1 Corinth. VIII, 4: *Scimus quia nihil est idolum in mundo.* Materiæ quidem ratione sunt lignum, lapis, metallum, vel aliud. Etiam formæ ratione hactenus sunt aliquid, quatenus sæpe aliquid repræsentant, quod est, ut Solem, aut quod fuit in rerum natura, ut Quirinum. Sed nihil sunt ejus, quod præterea creduntur: sive nihil sunt, ratione fictitiæ divinitatis. Ut simulachrum Cæsaris, cui sacrificare jubebantur etiam Christiani, simulachrum quidem erat, sed præterea nihil, atque eatenus non erat. Quod enim commentitium est, id non est. At divinitas idolorum talis fuit. Quatenus igitur adoratio iis tribuitur, cultusque divinus, nihil sunt. Unde illud etiam colligitur, imaginem, vel signum εἴδωλον [1] dici non posse, nisi afficiatur honore divino. Ut Cherubini, XII boves, leones, lilia, mala Punica, mare æneum, & quibus præterea Dei domus ornabatur. Item pictura vel statuæ eorum, qui bene meriti sunt de Rep. vel Ecclesia, ac quorum memoria propterea celebretur, vitaque ad imitandum proponatur. Λατρεύειν autem, etsi naturâ latiùs pateat, Ecclesiæ tamen usu restringi ad exhibitionem cultus, qui soli Deo conveniret, cognoscere est ex non uno B. Augustini loco: ut de Trinit. lib. 1 cap. VI; tom. III; & quæst. XCIV in Exod. Tom. IV. Item lib. X de Civit. Dei cap. I. Tom. V, & contra Faust. Manich. lib. XX cap. XXI tom. VI, & eodem tomo contra sermonem Arrianorum cap. XX. Quare rectè idololatria describitur SS. Patribus. Vt Tertulliano lib. de Idololat. cap. II: *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat.* B. Cyprianus ad Fort. in exhort. ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cùm divinus honos alteri datur.*

[1] idolum.

CAPUT II.

De fine idolorum duplici, primario, qui est, Cultus divinus ad propitiandum numen: ac secundarius, qui est triplex, Historicus, Naturalis, & Moralis.

De vocabulis satis: rem ipsam videamus. Vbi primùm agendum de symbolorum ac signorum fine: ut qui sit caussa caussarum, sic ut caussarum aliæ huic sint pro via ac ratione ad finem consequendum. Eo explicato, ordine dicam de caussa efficiente, materia, ac forma.

Quis primitus finis fuerit simulachrorum, traditur libro Sapientiæ Salomonicæ, cujus Philo, non ille, qui Caji Cæsaris temporibus legatus Iudæorum fuit, sed multò antiquior: unus è LXX interpretibus Scripturæ. Is fusè de hoc agit cap. XIV. Vbi dicitur, primùm parentes liberis immatura morte sublatis, imagines fecisse, ut simulachro defuncti leniretur dolor superstitum. Deinde verò populum etiam regibus longo dissitis intervallo affabre confecisse simulachra. In neutro autem constitisse primum honorem: sed progressu temporis divinum iis cultum præstari cœpisse.

Atque cum his consentiunt, quæ tradidit Albricus philosophus libro de Deorum imaginibus, non qualis mutilè prodiit in lucem: sed prout longè integriùs legimus in membranis MSSis. Quamquam ne sic quidem magnæ mihi rei videtur. Potiùs igitur adducam, quem is exscripsit. Hic verò est Fulgentius in Mythologicis: ubi suum laudat auctorem: videlicet Diophantum Lacedæmonium, Agatharchidi etiam, ut in Ethnicis Stephani, sive Hermolai Byzantii memoratum. Hìc legas, quomodò Syrophanes, homo Ægyptius, in magna re, hærede suo, filio unico amisso, in doloris solatium primus filii simulachrum erexerit domi suæ; parum cogitans, non quotidianum imaginis conspectum, sed oblivionem potiùs miseriæ fore medicinam. Adjungit, ut familia tota in adulationem Domini provoluta nunc corrollas cœperit plectere simulachro, nunc odores accenderit: servi etiam, quoties pœnas ab irato domino extimescerent, ad simulachrum illud confugerint, munuscula conferentes: quod licèt magis facerent pœnæ formidine, quàm amore simulachri, à domino tamen sic veniam consequebantur. Laudat & Mintanora Musicum in χρωματοποιῶν [2] opere, qui idola dixerit esse figmentum doloris humani: paulloque antè retulerat, εἴδωλον sic dici, quasi εἶδος ὀδύνης, *species doloris*: in quo etsi longissimè fallitur (nec enim vox est composita, sed ab εἶδος derivata, ut à φείδω [3] est φειδωλός [4], ab εὔχομαι [5] εὐχωλή [6], ab ἕω [7] ἕωλος [8], teste Etymo-

[2] instrumentalis Musica.
[3] parsimonia.
[4] parcus.
[5] vota nuncupo.
[6] votum.
[7] mitto, sedeo, induo.
[8] hesternus, obsoletus.

Etymologo [1]) ostendit tamen, quid de simulachrorum origine veteres putarint. Et sanè Hebræis etiam eadem vox און aven, tum dolorem signat, ut Psalm. IX, 7, & Psal. LXXXIX, 10; tum idolum, vanitatem: ut Num. XXIII, 21: *Non est idolum in Iacob.* Quomodò & cepit Chaldæus paraphrastes, & B. Hieronymi: quem etiam vide in Os. IV.

[1] imitando, εἰκασμῷ, & ἰνδάλματι.

Hæc si ita sunt, consequitur, priùs fuisse simulachra Deorum animalium, h. e. qui aliquando homines fuissent. Postea similiter effinxerint Deos naturales, hoc est, quibus exprimerent naturæ Deum, vel partis mundanæ, vel affectionem aliquam naturæ. Sed porrò quæritur, utrum animales Dii priùs picturâ fuerint expressi, an simulachrô. Simulachris puto, quia id simplicius artificium, & Thare eorum artifex creditur. Etiam Exodi XXIV est: *Confringe statuas.* Ubi nihil de picturis. Quia fortè (ut Abulensis annotavit quæst. XII) *tunc solum erant statuæ in usu, & nondum picturæ inoleverant.*

Etsi verò cum Salomonicæ Sapientiæ scriptore existimem, primitus simulachra esse reperta ad solatium doloris, qui ex defuncto rediret ad superstites; postea autem adulatione, vel alio vitio humano, cultum iis accessisse divinum: levis tamen apud me Fulgentiani illius Diophanti est auctoritas: ut qui prorsus censeam, non ex Ægypto, quod ille existimat; sed ab Assyriis idolorum cultum peti oportere. De quo paullò pòst dicam, ubi prius absolvero cætera, quæ ad finem pertinent.

Finis is vel primarius est, vel secundarius. Primarius est cultus divinus, & exinde efflorescens spes favoris divini. Cùm enim numen non viderent, & ne quidem, qui Solem pro numine haberent, eum semper conspicerent, quippe Antipodas non minùs, quàm nos visentem, nihil meliùs viderunt, quàm si saltem semper ejus signum colerent, & hujus cultu omniscium numen sibi redderent propitium.

Ad finem hunc principem triplex alius accessit: unus ἱστορικὸς, quia repræsentaretur statuis, sacrisque, vetus rerum gestarum memoria: alter φυσικὸς, quia exprimeretur iis rerum natura: tertius verò ἠθικὸς, quia statua, & quicquid ad sacra pertineret, conduceret ad conciliandum virtutis amorem, & corrigendos hominum mores.

Hujus rei ex Iove ipso, filioque Hercule exemplum capere possumus. Nam Iupiter ἱστορικῶς fuerit Asterius Cretensium rex, à quo rapta est Europa, Agenoris filia: vel Tantalus, rex Phrygum, qui rapuit Ganymedem. At φυσικῶς Iupiter nunc est Sol, nunc æther, nunc aër, aut ventus. Sed hæc non prohibent, quo minùs idem consideretur ἠθικῶς, velut exemplar civilis prudentiæ, quod proponere sibi debeant Ioves terrestres, hoc est, Reges, ac viri principes. Vt cùm dicitur priorem devorâsse uxorem, quæ Μῆτις dicebatur, hoc est σύνεσις [2]. Quo indicatur, regis magni esse avidè animò haurire prudentium consilia, & cum cura expendere singula. Hac deglutita ajunt Pallada peperisse, quia rebus omnibus perpensis præcipiendum aliis quid factò sit opus. Palladam ajunt è cerebro exiliisse armatam, quia regia prudentia ad terrarum defensionem maximè in armis consistit. E solo Iove nata dicitur, quia etsi reges consilia audiant, soli tamen decernant. Prudentes quosque, præsertim potentia instructos, quales maxime reges, ostendere omnes metuunt. Eo Minerva dicitur γλαυκῶπις, hoc est, cæsia, sive glaucis prædita oculis, quippe glauci oculi tum perspicaces sunt, tum terribiles. Vti leonis; unde Catullus:

[2] prudentia, intellectus.

Cæsio veniam obvius leoni.

Similiter alia de Hercule memorantur ἱστορικῶς, quatenus princeps fuit Thebanus, fortitudine inclytus, sed aliis etiam fortium virorum gestis in unum collatis. Alia verò eidem tribuuntur, quatenus à morte cultus cum Sole, atque inde φυσικῶς Sol ipse est existimatus. Denique idem ἠθικῶς consideratus, idque bifariam, quia & gestis ejus propriè intellectis exemplum nobis proponitur magni ducis, & iisdem allegoricè acceptis, exemplum habemus viri boni & prudentis. Quomodò Herculis gesta interpretatur Appulejus lib. IV Floridorum: ubi de Cratete philosopho sermo: *Quod Herculem olim poëtæ memorant, monstra illa immania hominum ac ferarum virtute subegisse, orbemque terræ purgasse: similiter adversum iracundiam, & invidiam, atque avaritiam, atque libidinem, cæteraque animi humani monstra & flagitia, philosophus iste Hercules fuit. Eas omnes pestes mentibus exegit; familias purgavit, malitiam perdomuit: seminudus & ipse, & clava insignis, etiam Thebis oriundus, unde Herculem fuisse memoria exstat.*

Quare in statuis Deorum semper attendere oportet, num imago veterem exprimat historiam, an rerum naturam, an prudentiæ ac morum contineat exemplum. Ita ad mores pertinet, quòd Venerem Phidias Eleis effecit sic, ut pede calcaret testudinem: quo custodiam ac silentium mulieribus commendaret: ut est apud Plutarchum in Quæstionibus Connubialibus. Atque idem lib. de Iside, & Osiride, hoc eò refert, quod virgines oporteat custodiri: nuptis verò convenit gubernatio domestica, ac silentium.

Ob arctissimam hancce conjunctionem signorum Deorum, præsertim quia simulacra non modò signare Deos, sed iis etiam inhabitare existimarentur, non vulgus solùm, verùm principes etiam viri de simulachris, velut Diis ipsis loqui solent. Ut apud Livium lib. XXVII, de capta Tarento agens Fabius Maximus facit: *Majore*, inquit, *animo generis ejus prædâ abstinuit Fabius, qui interroganti scribæ, quid fieri de signis vellet (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) Deos iratos Tarentinis relinqui jussit.*

Etiam Ambracienses legati apud eundem Livium lib. XXXVIII queruntur in Senatu Romano à M. Fulvio Nobiliore, qui templis eorum omnia abstulerat ornamenta, *Deos ipsos convulsos ex sedibus suis: quos adorent, ad quos precentur, & supplicent, Ambraciensibus non superesse.* pag. 308.

CAPVT III.

Dissensus Luciani, ac Herodoti de eo, num Ægyptii, an Chaldæi primi induxerint statuarum cultum. Eorum, quos legimus, primum videri Nabuchodonosorum, qui se vivum ac videntem in statua coli præceperit.

A fine proficiscor ad caussam efficientem, sive inventionem, vel originem statuarum, non quatenus homini statutæ, sed numini. Non repetam vero quæ de Syrophane Ægyptio antea diximus: eo minùs, quia subinde sublesta sit Fulgentii illius fides, unde id haustum: utcunque ille Diophantum Lacedæmonium laudet auctorem. Potior nobis auctoritas est Luciani Samosatensis. Eum si lib. de Dea Syria, audimus, Παλαιὸν ἢ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοισι ἀξόανοι νηοὶ ἔσαν: *Antiquitus etiam apud Ægyptios absque simulachris & statuis templa erant.* Atque ita ille, qui Ægyptios censet, mortalium primos induxisse cultum Deorum, quam πολυθεότητα dicimus: primos etiam templa, ac lucos, Diis dicâsse, sacráque repperisse sollemnia. Assyrios verò illis non contentos, addidisse statuas, & simulachra: non displicuisse id Ægyptiis, ac propterea secutos exemplum: ab his verò morem istum ad Græcos, & gentes alias promanâsse. Interim ex parte aliter Herodotus in Euterpe: ubi se ex Heliopolitanis sacerdotibus, Ægyptiorum omnium sollertissimis, accepisse ait, βωμούς τε καὶ ἀγάλματα, καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας πρώτους· *& aras, & simulachra, & delubra Diis statuisse eos primos.* Quibus gemina habet Plutarchus lib. de Iside, & Osiride. In hoc dissensu potiùs Luciano adsentiam. Siquidem primus in statua, sive Chus, Nimrodi parens, sive Nimrodus ipse, & quidem *Beli*, hoc est, *domini* nomine cultus videtur. Nam qui Hebræis *Baal*, is aliis *Beel*, & contracte *Bel*, Græcaque ac Latina terminatione adjecta Βῆλος, sive *Belus*: ut non verum id fuerit nomen, sed ex honore cognomen. Sanè Βῆλος Assyriorum ac Chaldæorum numen. Favet huic sententiæ, quod in Chaldæa vixerit Therach, Abrahæ parens, ipseque idololatra. Hujus anno duodetrigesimo mortuus fuit Belus. Thare autem anno demum LXX, saltem non antè, liberos cœpit gignere, obiitque anno ætatis CCV: ut est Genes. XI, 26, & 32. Vt post Belum defunctum annis vixerit CLXXVII. Potuit igitur Belo statua poni mox ab excessu, Theracho adhuc adolescente: & credibile est, utcunque fortassis primò solùm memoriæ & honoris ergo poneretur, postea, Nimrodo, vel alio jubente, divino affici honore: idque temporibus ipsius Tharachi, sub quo cœpisse idololatriam, Epiphanius narrat. Vtcunque hoc est, jam Tharachi temporibus idola esse culta, imò Tharachum ipsum idololatram fuisse docet nos liber Iosue cap. XXIV: *Trans flumen habitaverunt patres vestri ab initio: Thare pater Abraham, & Nachor, servieruntque Diis alienis.* Atque hæc quidem pertinent ad simulachra, quæ cultus ergo fecere defunctis. Tandem verò eò deventum, ut præsentium, sive superstitum genius in simulachre coleretur. Difficile autem dictu, cui is honos primò obtigerit. Interim antiquius exemplum non habemus, quàm in Nabuchodonosoro Danielis cap. III. Nam statuæ sibi erectæ sacrificari jussit, cæterumque divinum cultum exhiberi. Puduit quidem mandare, ut ἀμέσως[1] id sibi præstaretur. Tutiùs putavit, si in colosso suo coleretur: quia sic quoque simulachri cultus ad prototypi honorem redundaret. Vnde de eo Severus Sulpicius in secundo historiæ sacræ: *Statuam sibi auream immensæ magnitudinis posuit, adorarique eam, ut sacram effigiem præcepit.* Itaque cum Sidrach, Misach, & Abdenago nollent istiusmodi honorem effigiei præstare: eo processit furoris, ut diceret: *Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea?* Quasi nullum eo numine foret potentius, cujus simulachrum colere erant jussi.

[1] immediatè.

CAPVT IV.

De simulachrorum materia, quinctuplice; argilla, ligno, lapide, metallo, ebore. Deque consuetudine simulachra Deorum tingendi minio; apud Æthiopes etiam colore nigro.

A Caussa efficiente, sive origine statuas Diis constituendi, accedo ad signorum materiem: quæ varia erat. Vetustissima fuit ex terra: uti argilla, cui & postea gypsum accessit. Ex argilla primus Thare ea effinxisse dicitur, ut ait Nicetas lib. I Thesauri Orthodoxi de Græcis & Iudæis, cap. I. Ars, quæ in efformandis ex argilla simulachris versabatur, πλαστική dicebatur. Refert ex Varrone Plinius lib. XXXV, cap. XII, *elaboratam hanc artem Italiæ, & maximè Hetruriæ: Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Iovis in Capitolio dicandam. Fictilem eum fuisse, & ideo miniari solitum: fictiles in fastigio templi ejus quadrigas. Ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materiæ nomen in urbe retinet.* Addit deinde: *Hæ tum effigies Deûm erant laudatissimæ. Nec pœnitet nos illorum, qui tales coluere. Aurum enim, & argentum, ne Diis quidem conficiebant.* De simulachris ex gypso aliquid postea dicam.

Altera est materies è ligno. Unde illud Iesaiæ I, 29: *Nam pudefient propter lucos, quos desiderastis; & erubescetis propter hortos, quos elegistis.* Ut optimè eum locum in sua Bibliorum trala-

tralatione socer Iunius expressit. Nec alia mens interpretis vulgati. Similiter Ierem. II, 26: *Dicunt ligno, Pater meus es; & lapidi, Tu peperisti me.* Vbi *lignum*, & *lapis*, pro lignea, & lapidea materia. Similiter Ierem. II, 26, Oseæ IV, 12, & alibi. Eaque Orientis consuetudo veteribus etiam Romanis fuit. Tibullus lib. I, eleg. I:

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in trivio florida serta lapis.

Idem lib. I el. X:

Sed patrii servate lares, coluistis & iidem,
Cursarem vestros cum tener ante pedes.
Nec pudeat priscos vos esse è stipite factos,
Sic veteris sedes incoluistis avi.
Tunc melius tenuere fidem, cum paupere cultu
Stabat in exigua ligneus æde Deus.

Prudentius:

Deasciato supplicare stipiti.

Quando is cultus cœperit mutari, indicat Plinius lib. XXXIV, cap. VII: *Mirum mihi videtur, cum statuarum origo tam vetus in Italia sit, lignea potiùs, aut fictilia Deorum simulachra in delubris dicata usque ad devictam Asiam, unde luxuria.* In ligneis præcipuus honos cedri. Idem Plinius lib. XIII, cap. V: *Materiæ vero ipsi* (cedro) *æternitas. Itaque & simulachra Deorum ex ea factitaverunt.* Sed & *spinæ Ægyptiæ* grande decus. Idem Plinius lib. XIII, cap. IX: *Materiei bonitate, firmitudine, nigritie quoque nihil differens à loto. Simulachra ex ea factitavere.*

Attendi verò solere, è cujusmodi ligno fierent, vultus, aut tota simulachra, ostendit in Libero his verbis Athenæus lib. III: Νάξιοι δὲ, ὡς Ανδρίσκος, καὶ Αγαθοσθένης ἱστοροῦσι, Μειλίχιον καλεῖσθαι τὸν Διόνυσον, διὰ τὴν τοῦ συκίνου καρποῦ παράδοσιν. Διὸ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ θεοῦ παρὰ τοῖς Ναξίοις, τὸ μὲν τοῦ Βακχέως Διονύσου καλουμένου, εἶναι ἀμπέλινον· τὸ δὲ τοῦ Μειλιχίου, σύκινον· τὰ γὰρ σῦκα μείλιχα καλεῖσθαι. *Naxii verò, ut Andriscus, & Agasthenes referunt, Liberum vocant Milichium, quia ficûs fructum ostenderit hominibus: ac propterea vultu Dei apud Naxios, Bacchi quidem, Dionysi dicti, esse è vite, Milichii autem è ficu: nam ficus dici milicha.*

Vbi minus mirandum de Baccho, quòd ejus vultus è vite, & vitis sorore ficu, soleat effingi: illud magis miretur aliquis etiam aliorum numinum simulachra è vite formata. Sed id docet, & caussam addit Plinius lib. XIV, cap. I: *Iovis simulachrum in urbe Populonia ex una conspicimus, vite tot ævis incorruptum. Metaponti templum Iunonis vitigineis columnis stetit. Etiam nunc scalis tectum Ephesiæ Dianæ scanditur, vite una Cypria, ut ferunt: quoniam ibi ad præcipuam altitudinem exeunt. Nec est ligno ulli æternior natura. Verum ista ex sylvestribus facta crediderim, quando hæ vites tonsura annua coërceatur, & vis earum omnis evocatur in palmites, aut deprimitur in propagines, succique tantum gratiâ ex his pluribus modis ad cæli motus, solique ingenia.*

Tertia materies est ex lapide. Plato lib. XII de Legibus: *Ex ligno igitur uno, vel uno quovis lapide integræ Deorum imagines in templis communibus statuantur.* Horat. lib. IV od. VIII:

— Divite me scilicet artium,
Quas aut Parrhasius protulit, aut Scopas,
Hic saxo, liquidis ille coloribus
Sollers nunc hominem ponere, nunc Deum.

Commendatissima in hoc genere est materies marmoris, præcipuè Parii. Maro III Georg. ubi sermo de templo Cæsari exstruendo:

Stabunt & Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissæque ab Iove gentis
Nomina, Trosque parens, & Troiæ Cynthius auctor.

De lapide Βαιτύλ, sive bætulo, vel abaddir, item Arabum lapide, atque aliis, sive propriè, sive symbolicè, pro numine cultis, satis dictum circa finem lib. VI.

Postea quoque argentum in statuis adhibitum, ac Deorum simulachris. Quod liquet ex adlatis Plinii, ac Tertulliani verbis. Nec argentum solùm, sed etiam aurum: quomodo Æsculapio erat barba aurea, uti & pallium: quæ illi Dionysius tyrannus ademit, dicens non decere Æsculapium esse barbatum, patre Apolline imberbi: proque pallio aureo magis laneum convenire, quia aureum æstate gravaret, hieme afferret frigus.

De tota Deorum facie ex auro est illud Persii sat. II.

— Auro sacras quòd ovato
Perducis facies.

Sententia est, totas Deorum facies ex auro facis. Vbi *facies* non solum πρόσωπον signat; sed corpus universum. Hoc enim *faciem* veteribus notâsse, Agellius docet lib. XIII, cap. XXVIII. Quare sermo est de iis, qui ex auro trophæorum, sive ovantium, sive etiam triumphantium, totam Dei statuam ducerent: cujusmodi statuas vocabant χρυσηλάτους [1] ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἐλαύνειν [2].

[1] ex auro ductas vel confectas.
[2] ab aurum, & ducere.

Quarta materies ex metallo. Ac primò ex ære: imo in nobilioribus urbibus plurimum signa ex marmore, vel ære. Vt Ambraciæ Epiri urbe principe, ubi domicilium habuit Pyrrhus ille, quicum pugnatum Romanis tempore belli Tarentini. Eam urbem cum M. Fulvius consul anno Vrbis IↃLXV in deditionem accepisset, *signa ænea marmoreáque* (ut Livius ait libro XXXVIII) *& tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quàm cæteræ regiones ejus urbis erant, sublata omnia, avectáque, nihil præterea tactum, violatumve.* Similiter Romæ ex ære facta, sed demum post annum CCLXVIII: ut indicat hoc Plinii lib. XXXIV, cap. IV: *Romæ simulachrum ex ære factum Cereri primùm reperio ex peculio Sp. Cassii; quem regnum affectantem pater ipsius interemerat.* Etiam L. Ægypti filii statuas Romæ habuere æreas; de quibus Pers. sat. II:

— Nam fratres inter ahenos
Somnia pituita qui purgatissima mittunt.

Vbi sic vetus scholiastes: *Acron tradit, quod in porticu Apollinis Palatini fuerunt Danaidum effigies, & contra eas sub divo totidem equestres filiorum Ægypti. Ex iis autem statuis quædam dicebantur postulantibus per somnum dare oracula.* Falluntur, qui per fratres ahenos Castorem, & Pollucem: vel Deos in Pantheo intelligunt. Eo, quod de somniis sive insomniis addit, significatur, curationes in somniis monstratas tunc, quando pituita minus est molesta, eoque insomnia sunt certiora. Postea & argentum, atque aurum. Unde David Psal. CXIII: *Simulachra gentium argentum, & aurum.* Vbi sic B. Augustinus: *Quid enim ostenditis, nisi aurum & argentum? Habent quidem ærea, & lignea, & fictilia simulachra: sed pretiosum eorum maluit commemorare Spiritus Sanctus: quia cum id quisque, quod illi charius est, erubuerit; multo facilius avertitur à veneratione viliorum.*

Quincta materies ex animantium ossibus, ac præcipuè dente elephantis. Plinius lib. VIII, cap. X: *Dentibus ingens pretium: & Deorum simulachris laudatissima ex iis materies.* Idem lib. XII, cap. I: *Ex arbore & simulachra numinum fuere, nondum pretio excogitatô belluarum cadaveri, antequam, ut à Diis nato jure luxuriæ, eodem ebore numinum ora spectarentur, & mensarum pedes.* Alia quoque signa templo ornando ex hac materia fecere. Vnde Maro III Georg. in descriptione templi quod Quirino, h. e. Cæsari Augusto esset positurus, ait:

In foribus pugnam ex auro, solidoque elephanto.
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini.

Ubi *elephanto* pro *ebore* dixit: quia hoc è *barro*, h. e. elephanto, unde & Servius [1] ebur dici ait, comprobante etiam Cæsare Scaligero [2]. Mihi obstare videtur quod sic princeps syllaba in *Ebur* esset porrecta: eoque à *barro* esse non inficior: sed E non σημαντικὸν [3] fuerit, verùm ἐκ προσθέσεως [4], instar eorum, quæ magistris Hebræis Heemantica [5] dicuntur. Solido autem elephanto ait Maro ut opponat secto: de quo sic III Æn.

Dona dehinc auro gravia, sectoque elephanto.

Solidus autem dens elephanti æquat subinde CCCXXV pondo: atque ait Cæsar Scaliger exercit. CCIV, sect. IV, se vidisse dentem viro majorem. Dentem cum Plinio, & aliis voco, quod veriùs cornu. Nam quæ dentes nuncupant, sunt ἐκφύσεις sive propagines cranii quod cornuum est proprium. Nec dentes possunt in varias formari figuras: ex ebore autem varia fiunt ab ἐλεφαντουργοῖς sive eboris fabris, ut vocat Horatius. Quibus duobus argumentis Oppianus jam olim evicit cornua esse: ut pluribus dixi lib. III, cap. LI.

Atque hæc universa, ac præterea gypsum memorat Arnobius lib. VI: *Simulachra ista, quæ vos terrent, ossa, lapides, æra sunt, argentum, aurum, testa, aut commixtum glutinum gypso. In gypso ergo mansitant, atque in testulis dii vestri.* Idem pleraque horum complexus est initio libri VII: *Dii veri neque desiderant ea, neque deposcunt: ex ære autem facti, testa, gypso, vel marmore, multo minus hæc curant.* Horatii quoque est lib. II, epist. I.

Marmoris, aut ebori fabros, aut æris amavit.

Prudentii item:

Fumosa avorum nomina
Saxum, metallum, stipitem,
Rasum, dolatum, sectilem.

Interdum verò materies simulachri non uniusmodi erat, sed multiplex: ut apud Corinthios Minervæ Frenatricis: cujus simulachrum, Pausanias in Corinthiacis testatur, ligneum erat, sed sic ut è marmore forent facies, manus, ac pedes. Frenatrix autem dicta est, quia prima frenasset Pegasum, ac sic tradidisset Bellerophonti.

De coloribus etiam simulachrorum aliquid dicendum. In iis præcipuus minii honos fuit. Plinius lib. III, cap. VII: *Invenitur in argentariis metallis minium quoque; & nunc inter pigmenta magnæ auctoritatis, & quondam apud Romanos non solum maximæ, sed etiam sacræ. Enumerat auctores Verrius, quibus credere sit necesse, Iovis ipsius simulachri faciem diebus festis minio illini solitam, triumphantumque corpora: sic Camillum triumphasse: hac religione etiam nunc addi in unguenta cœnæ triumphalis, & à Censoribus imprimis Iovem miniandum locari.* Nec Romanis modo is mos: sed etiam Græcis Bacchum simulachrum minio fucatum memorat Pausanias in Achaicis. Item Æthiopibus: unde Plinius loco memorato *hodie id expeti constat Æthiopum populis, totosque eo tingi proceres; huncque ibi Deorum simulachris colorem inesse.* Nec tamen hi rubros solum, sed etiam nigros effingunt: ut Alexander Geraldinus refert in quincto itinerarii sui. Nempe quia iis niger color eo hunc venustissimum, Diisque convenientissimum, arbitratur. De simulachrorum cultu & ornatu: Cæsar Bullingerus II, XX. De materie auro, lapide &c. II, XVIII, pag. 50, &c.

CAPVT V.

Acceditur ad formam qua Dii fingebantur. Ostensumque primitus nullas fuisse Deorum statuas: ne Romæ quidem per annos CLXX. *Pro symbolo autem initio uni genti fuisse columnam, alii pyramidem, alii hastam, vel simile.*

QVia materiam explicui, incipiam nunc agere de forma. Antiquissimis temporibus nullę erant Deorum statuę; sed etiam postquam in Symbolo aliquo Deum coluere: vel mundum hunc vel ejus partem aliquam, aut particulam, pro symbolo esse voluerunt. In caussa erat, quia non crederent rudes animæ, id esse numen, quod non viderent; eoque, absque numinis metu, spe impunitatis, in quævis scelera devolverentur. Hoc cum rectoribus populi displiceret, alii cælum aut Solem, alii ignem, alii terram, montem fluvium, vel lapidem etiam informem

[1] in I Æn.
[2] comment. in lib. 2 Aristot. Hist. Anim.
[3] significativum.
[4] ex appositione.
[5] terminativa.

informem aut aliam naturæ particulam pro ſymbolo Dei eſſe juſſere. Sed non diu illa pro ſymbolis habita ſunt. Facilè enim in vulgo inolevit opinio, non eſſe numinis ſymbola, ſed ipſum numen; ferentibus ac diſſimulantibus id iis etiam, qui meliùs ſaperent, quia mallent quidvis potiùs pro numine coli, quàm nullum numen credi. Ac de gentibus quidem, quæ vel univerſam rerum naturam, vel aliquid ejus, pro Deo haberent, compluribus libris antea diximus. Quibuſdam tamen mens vetus permanſit, hæc quoque nihil eſſe niſi Dei ſymbola: atque hanc ſententiam amplexi etiam Platonici: clariſſimè quidem Maximus Tyrius. Agnoſcit enim Deum non corporis oculis videri, ſed mentis oculis adiri. Solùm arbitratur, propter infirmitatem noſtram conducere, aliquid ſtatui, cujus conſpectu memoriam numinis conſervemus, atque ad illud amandum, & colendum, excitemur: ut capite proximo fuſiùs exponam. Tandem etiam qui vel rectà ad Deum iverant, abſque ſymbolis; vel ſolùm ſymbolis uſi, quæ naturæ partes, aut particulæ forent: credidere Deum quidem in adſpectabili ſigno colendum, verùm accommodatius eſſe ſymbolum nullum, quàm quo Deus humanâ figurâ repræſentaretur. Sed alia ſagacioribus mens: eoque operæ fuerit audire, quid de iſtiuſmodi ſimulacrorum cultu ſenſerit Varro. De hoc ita B. Auguſtinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XXXI: *Dicit etiam* (Varro) *antiquos Romanos, pluſquam annos centum & ſeptuaginta Deos ſine ſimulachro coluiſſe. Quod ſi adhuc*, inquit, *manſiſſet, caſtius Dei obſervarentur. Cujus ſententiæ ſuæ teſtem adhibet inter cætera, etiam gentem Iudæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat: qui primi ſimulachra Deorum populis poſuerunt, eos civitatibus & metum demſiſſe, & errorem addidiſſe: prudenter exſtimans, Deos facile poſſe in ſimulachrorum ſtoliditate contemni.* Atque idem Hipponenſis pontifex in VI de Civitate Dei, cap. X, hæc Senecæ verba adducit ex deperdito ejus opere contra ſuperſtitiones: *Sacros immortales, inviolabileſque Deos, in materia viliſſima, atque immobili dedicant, habitus illis hominum, ferarumque & piſcium, quidam verò, mixto ſenſu, diverſis corporibus induunt. Numina vocant, quæ ſi ſpiritu accepto ſubitò occurrerent, monſtra haberentur.* Vbi, *mixto ſenſu*, an *ſexu*, legi debeat, vide apud Juſtum Lipſium lib. II Elect. cap. XVIII. Zonaram quoque audiamus[1]: Ανθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἀνιςᾶν Ρωμαίοις ἀπείρηκαν· ὅθεν οὐδ' ἦν παρ' αὐτοῖς οὔτε γραπτὸν οὔτε πλαςὸν εἶδος Θεοῦ ἐν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἔτεσι, ναῶν αὐτοῖς ἀνεγειρομένων οὐδὲν ἔμμορφον ἐποίουν ἀφίδρυμα. *Romanis vetuere hominis, vel animalis forma imaginem Dei formare. Itaque apud eos neque pictum, neque fictum ſimulachrum aliquod Dei fuit per centum ſeptuaginta annos, & cum templa haberent, nulla fuit formata effigies.*

[1] tom. 2, p. 10.

Atque ex his cognoſcimus, initio nulla fuiſſe Deorum ſimulachra, ne Romæ quidem: ubi Numa templa ſtatuit, ſed abſque ulla imagine: ut de illo etiam Plutarchus in ejus vita teſtatur: item Dionyſius Halicarnaſſenſis. Primus verò Tarquinius Priſcus, homo Græci, ac Thuſci ingenii, urbem ſimulachris, Græco, ac Thuſco more, inundavit; ut eſt apud Tertullianum.

Nec cum primò recepta ſunt Deorum ſigna à Græcis, formâ fuere humana, ſed columnæ, vel pyramidis. Quod indicat Phoronidos ſcriptor verſibus iſtis de Callithoë, primâ Iunonis ſacerdote apud Argivos:

Καλλιθόη κλειδοῦχος Ολυμπιάδος βασιλείης,
Ἥρης Αργείης, ἣν ςέμμασι καὶ θυσάνοισι
Πρώτη ἐκόσμησεν περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης.
Callithoe clavem reginæ geſtat Olympi,
A qua Iunonis, ſertô, pulchraque corollâ,
Argivæ quondam primùm exornata columna eſt.

Citat Clemens in primo Στρωματέων. Cum κλειδοῦχον ait, ædituum ac ſacerdotem ſignat. Huic enim clavis templi commiſſa, quod ἔτυμον κλειδούχου indicat. Addit, πρώτη ἐκόσμησεν, *prima exornavit vittis Iunonem Argivam*, idque περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης, *circa columnam Deæ.* Nam, ut dixi, tum columnæ acuminatæ, ſeu pyramidis figurâ, Diis ſtatutæ: quod de Apollinis & Dianæ ſtatuit Scaligero monitum, ad Euſebii annum CCCLXXVII. Eſt & Tertulliani adverſus Gentes: *Quanto diſtinguitur, à crucis ſtipite Pallas Attica, vel ceres farrea, quæ ſine effigie rudi palo, & informi ligno præſtat.* Item Arnobii eſt lib. VI: *Lignum* (coluiſſe) *Carios pro Diana indolatum, prò Marte Romanos haſtam, Varronis ut indicant Muſæ: atque ut Æthlius memorat, ante uſum diſciplinamque fictorum pluteum Samios pro Iunone.* Nam *Aëthlius* pro *Æthedius*, & *pluteus* pro *puteus* legi oportere, rectè Theodorus Canterus ex Clemente obſervat lib. II Var. Lect. cap. XXV. Ac ne Eccleſiaſticos ſolùm adferam ſcriptores, Lucani eſt lib. III:

— *Simulacraque mæſta Deorum*
Arte carent, cæſiſque exſtant informia monſtris.

Atque apud Athenæum in XIV eſt ex Semi lib. V Deliados, de lignea ac deformi adeo Latonæ apud Delios imagine, vt Parmeniſcus Metapontius riſum tenere non potuerit: qui numquam antea riſerat ex quo exiſſet è Trophonii antro.

Haſtæ quoque, ut imperatoriæ virtutis ſymbolum fuere, ita & divinæ. De imperatoria virtute cauſſam videmus ex illo Euripidis Hecuba: Λαὸν εὐθύνων δόρυ[2]. Nempe haſta pro ſceptro: unde Homerus vocat σκηπτούχους βασιλῆας[3]. Et Iuſtini eſt lib. XXIII de Hierone: *Adoleſcenti quoque prima bella ineunti, aquila in clypeo, noctua in haſta conſedit. Quod oſtentum, & conſilio cautum, & manu promtum, regem quoque futurum ſignificabat.* Notum etiam Romulum cum haſta effingi ſolere, Dii ſimiliter cum haſta. Et hoc, & prius iſtoc, clarè ait M. Iunianus Iuſtinus in Trogi Pompeji Philippicæ

[2] *Populum namque haſta gubernat.*

[3] *ſceptriferos Reges.*

lippicæ historicæ compendio lib. XLIII. Vbi de regno agens Amulii, ac Numitoris, Albanorum regum, hunc in modum scribit: *Per ea adhuc tempora reges hastas pro diademate habebant, quas Græci sceptra dixere. Nam & ab origine rerum, pro Diis immortalibus veteres, hastas coluere: ob cujus religionis memoriam, adhuc Deorum simulachris hastæ adduntur.* Mallem dixisset, pro symbolo Deorum, vel regum, hastas esse cultas. Sed quia in hasta colerent hastigerum, ac divinum ei cultum præberent, fas dicere putavit, hastam eos pro Deo coluisse. Ita homines à Cæneo compulsi jurare per hastam. Apollonii scholiastes in I Ἀργοναυτ.[1].

[1] ad versus 58 vocem Καινεύς.

Οὗτος ἐκέλευε τοὺς παριόντας ὀμνύναι τὸ δόρυ αὐτοῦ. ἔνθα ἡ παροιμία, Τὸ Καινέως δόρυ. *Hic jussit, prætereuntes jurarent per statuam suam. unde proverbium Cænei hasta.* Eustathius in Il. A[2]: Λέγεται δὲ καὶ ὑπερφρονῆσαι. Ἀκόντιον, γάρ φασιν ἐν ἀγορᾷ μέσῃ πήξας εἰς ὀρθὸν, Θεὸν τοῦτο προσέταξεν ἀριθμεῖν. *Dicitur & animo fuisse elato. Hastam quippe ajunt in medio erexisse foro, ac statuisse, ut eam Diis annumerarent.* Censeo ego Cænea voluisse jurari per hastam suam, tanquam per symbolum imperii & potentiæ bellicæ. Quomodo per sceptrum jurari videmus apud Homerum Iliad. A. Atque idem liquet ex Plutarcho in vita Dionysii. Quod verò Eustathius ait, voluisse, ut hasta sua Diis accenseretur: id non tam ex mente Cænei dictum puto, quàm eorum esse interpretamentum quibus tale juramentum meritò displiceret. Aliter si fuerit referre oporteat ad miram amentiam Cænei: qualis & illa Parthenopæi apud Æschylum in Septem ad Thebas[3]. Verba poëtæ sunt:

[2] pag. 101, edit. Rom.

[3] vers. 483.

Ὄμνυσι δ' αἰχμὴν, ἣν ἔχει, μᾶλλον Θεοῦ
Σέβειν πεποιθὼς, ὀμμάτων θ' ὑπέρτερον.

Mentem sic expresseris:

Iurat per hastam, quam tenuit, ac plus Deo
Colebat, uni huic fisus, oculis plus amans.

Non tantam puto vecordiam Turno tribuit Maro in XII, quamquam & ille hastam non affatur modò, sed etiam invocat: sic enim scribit:

Exin quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
Vociferans: Nunc ô nunquam frustrata vocatûs
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revolsam
Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines.

Cujusmodi etiam per προσωποποιΐαν[4] excusari possunt. Quicquid de isto est, primitus hastæ nonnisi symbolicus cultus fuit. Nec per eam, nisi tanquam symbolum imperii ac potentiæ juratum apud Homerum: vel etiam Valerium Flaccum in tertio Argonauticôn[5]. Verba sunt:

[4] personæ fictionem.

[5] vers. 707.

Hanc ego magnanimi spolium Didymaonis olim,
Quæ neque jam frondes virides, neque proferet umbras,
Vt semel est avulsa jugis, ac matre peremtâ
Fida ministeria, & duras obit horrida pugnas
Testor.

Nec Chœronenses aliter, quàm ut symbolum Dei, veneratos censeo sceptrum illud quod à Vulcano fuisse Iovi fabricatum cecinit Homerus, à Iove autem Mercurio datum, ab hoc Pelopi, ab illo Atreo, ab eo Thyesti, à Thyeste Agamemnoni. Hoc sceptrum, ut ait Pausanias in Bœoticis, venerabantur Chæronenses, δόρυ ὀνομάζοντες, *hastam nominantes.* Atque addit, Καὶ εἶναι μέν τι θειότερον, οὐχ ἥκιστα δηλοῖ τὸ ἐς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιφανὲς ἐξ αὐτοῦ. *Ac ei divinitatis quiddam inesse, non minimo argumento est, quod per illam videant homines.* Non Deum ait, sed quiddam ei inesse divini. Quomodo nempe Romani divini aliquid inesse credebant ancili διοπετεῖ[6], quod Salii, Martis Gradivi sacerdotes gestabant. Nempe ut hasta erat potentiæ & imperii signum: ita scutum istoc, quod ancile dictum, quia utrinque recisum, symbolum erat protectionis divinæ. Scuto enim corpus nostrum protegimus, ut hastâ, & gladio hostem impetimus.

[6] cœlo delapso.

CAPVT VI.

De formis Deorum humana figura expressis: & quæ ad hunc colendi ritum impulerint: hisque introductis, quanto angustior stultiorque opinio de Diis invaserit mentes humanas. Quæ interim foverint atque auxerint opinionem de divinitate ejusmodi signorum.

AC talia primò fuere Deorum signa. Postea verò humanâ similitudine exprimi cœpere. Quo verò ad eam figuram fuerint impulsi: docet his verbis Varro in XVI rerum Divinarum: prout ea adducit B. Augustinus lib. VII de Civit. Dei, cap. V: *Antiquos*, ait, *simulachra Deorum, & insignia ornatusque confinxisse. Quæ cùm oculis animadvertissent hi, qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam Mundi, ac partes ejus id est, Deos veros, animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quòd mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquam si vasa ponerentur caussâ notandorum Deorum, & in Liberi æde œnophorum sisteretur, quod significaret vinum, per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam haberet humanam, significari Animam rationalem, eò quòd velut vase natura ista soleat contineri, cujus naturæ Deum volunt esse, vel Deos.* Atque hanc rationem colendi Deos valde probat ac tuetur Maximus Tyrius oratione ea, qua disquirit, utrum statuæ sint ponendæ Diis. Agnoscit quidem iis, qui tanta sunt ingenii acie, eaque memoria, ut rectà possint adscendere ad cælum, atque ibi Deum animo concipere, fortassis non fore statuis opus: sed enim talem è tota gente haut facilè unum reperiri: eoque subsidio esse opus symbolorum Dei: ex cunctis verò symbolis non esse accommodatiora illis, quæ formam referunt huma-

humanam: nec enim verisimile esse Deos, cùm homini animam dederint ad divinitatis naturam proximè accedentem, eam voluisse includere formæ corporeæ rerum aliarum formis deteriori: quod si præstabilior sit corporis humani forma, non aliâ meliùs Deos repræsentari: atque hæc etiam firmat comparando Græcorum de Deorum Symbolis opinionem cum barbarorum sententia: ut illa Persarum, quibus pro Dei signo est ignis, elementum vorax, ac ipsas Deorum statuas absumens: cui tamen alimentum præbentes, dicant, *Comede, ô domine*: quæ verba magis conveniunt cultui proprio, quam symbolico: Item illa Ægyptiorum crocodili: quæ animalia sunt mortalia, inque terram, & pulverem commutantur. Adhæc illa Indorum, quibus Dei symbolum est draco, quinque adæquans jugera, muris altis circumseptus, ac tyranni instar boves & oves Indorum absumens. Aut occidentalium Afrorum, quibus Dei signum est mons Atlas, per quem etiam jurant, hunc pro statua habentes. Aut Celtarum, quibus quercus est Iovis symbolum. Aut Pæonum, quibus pro Solis simulachro est brevis discus longissimæ perticæ adfixus. Aut Arabum, quibus colitur pro symbolo Dei, lapis quadrangularis. Aut Paphiorum, quibus Veneris signum est non absimile albæ pyramidi. Aut Lyciorum, pro Dei simulachro colentium ignem, quem Chimæra mons evomit. Aut Phrygum, Celænas accolentium, qui duobus fluviis, Mæandro, & Marsyæ, sacra faciunt, femoráque victimarum in eorum fontes conjectant, adscripto nomine fluvii, cui bona fide illa deferuntur, cùm mactata Mæandro nunquam petant Marsyam, nec oblata Marsyæ se ad Mæandrum recipiant. Aut Cappadocum, quibus mons & Deus, & ejus statua est. Aut Massagetarum, & Tanaitarum, quibus pro numine vel symbolo est palus Mæotica. Atque ex nationibus his colligere etiam jubet de gentium aliis: quando nulla est in orbe, quæ non soleat κατασήσασθαι σύμβολα ἄττα τῆς τῶν θεῶν τιμῆς· *consecrare aliqua divini honoris signa*. Sed ait in tam variantibus sententiis præstare illam Græcorum, qui formam prætulere humanam. Solum jubet distinguere symbolum à re signata. Nam, inquit, ὁ θεὸς ὁ τῶν ὄντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, ὁ πρεσβύτερος μὲν ἡλίου, πρεσβύτερος δὲ οὐρανοῦ, κρείττων δὲ χρόνου καὶ αἰῶνος, καὶ πάσης ῥεούσης φύσεως, ἀνώνυμος νομοθέτης, καὶ ἄῤῥητος φωνῇ καὶ ἀόρατος ὀφθαλμοῖς· *Deus omnium, quæ sunt, pater, ac conditor, sole antiquior, antiquior cælo, tempore & ævo major, & quavis re mutabili in natura, legislator sine nomine, quem vox nulla exprimere valet, nec oculi conspicere.* Hinc de necessitate symbolorum subjungit: Οὐκ ἔχοντες δὲ αὐτοῦ λαβεῖν τὴν οὐσίαν ἐπερειδόμεθα φωναῖς καὶ ὀνόμασι, καὶ ζώοις, καὶ τύποις χρυσοῦ, καὶ ἐλέφαντος, καὶ ἀργύρου, καὶ φυτοῖς, καὶ ποταμοῖς, καὶ κορυφαῖς, καὶ νάμασιν, ἐπιθυμοῦντες αὐτοῦ τῆς νοήσεως. *Cum verò ejus essentia nostros sensus excedat, petamus subsidium à verbis, à nominibus, & animalibus, ab auri, eboris, argentique figuris, à plantis, ac fluviis, à montium jugis, & aquarum scatebris: ut per hæc ad intelligentiam numinis pertingamus.* Sic poscere ait rationem infirmitatis nostræ. Unde concludit, sive præstet in symbolis ars Phidiaca, sive cultus Ægyptius, vel ille ignis, fluvii, vel alius, animum semper sibi debere Deum proponere, curandumque ut Deum colamus, amemus, & illius semper conservemus memoriam. Hæc fusiùs volui annotare, ut videamus, quomodo Platonicus hic philosophus non modò statuas, ab hominibus elaboratas, à Deorum οὐσίᾳ [1] distinxerit: sed nec quicquam, quod oculis videre liceat pro numine habuerit: sed solùm universi parentem ac conditorem. Ac vellem hîc stitisset; nunc addit, rectè etiam coli in igne, flumine, monte, & similibus; sed optimè omnium in statuis, quæ referunt formam humanam, formarum omnium præstantissimam. Quam sententiam pleniùs deinceps explicabo, atque excutiam.

Primitus, ut homines, sic Deos expressere forma admodum rudi: nempe pedibus junctis, manibus lateri adhærentibus. Atque id usque ad Dædalum statuarium fuit. Is primus sic statuas fecit, ut non eâdem lineâ essent pedes, sed alter se promoveret, ut progredientis indicium foret; quomodo viventes & in actum constitutos repræsentabat. Vide Zenobium, Suidam, Tzetzem in versibus politicis. Accessit quod ab Dædalo etiam facta αὐτοκίνητα [2]. Quod Scaligero ad Euseb. num. ꟾↃ CCCXXXVII est monstratum versibus Euripidis, Cratini, ac præcipuè illis Platonis Comici:

A. Οὗτος τίς εἶ; λέγε ταχὺ τί σιγᾷς; οὐκ ἐρεῖς;
B. Ἑρμῆς ἔγωγε. Δαιδάλου φωνὴν ἔχων
Ξύλινος βαδίζων αὐτομάτως ἐλήλυθα.

Quæ Latinis sic numeris H. Grotius reddebat:

A. *Heus, quis tu? actutum fare quid verò taces?*
M. *Mercurius ego sum, vocem à Dædalo obtinens,*
De ligno factus, sponte qui adveni meâ.

Tale erat ingens Bacchi simulachrum apud Chios, ut monet Pindari scholiastes ad Olympion. od. VII. Ac Levi Ben Gerson in II Sam. cap. ... vers. 6, 7. censet fuisse ejusmodi simulacra Iebusæis. Ac prædicant tales quoque esse statuas Sinensibus. Quomodo id præstari soleat, docebit Themistius paraphrasi in Aristotelis lib. I de Anima, cap. XIX [3]; ubi disserit, utrum motus sit de οὐσίᾳ animæ, interque alia refert ex Philippo Comico, ut Dædalus ligneam fabricârit Venerem, quæ sponte moveretur, atque id fecerit ἐγχέας ἄργυρον χυτὸν· *infuso argento vivo.*

Quanto autem plus artificii simulachris accessit, tanto etiam magis divinitatis opinio incrementum cepit in rudis populi animis.

Vtcunque

[1] essentia.
[2] suapte vi se moventia.
[3] fol. 68. b. edit. Ald.

Vtcumque enim sapientiores statuerent, in terris quidem per simulachra ac signa repræsentari Deos : ipsos verò habitare in cœlis : unde & οὐρανίους, *cælites*, ac *cælicolas*, appellarent : ex imperito tamen, & incondito vulgo innumero, signa Deorum, non ut symbola, sed ut ipsa numina colebant. Quam stultitiam ipse etiam Lucilius risit vigesimo satyrarum libro : unde hosce versus Lactantius citat lib. I, cap. XXII :

Terriculas Lamias Fauni quas, Pompiliique
Instituere Numæ, tremit has, hic omnia ponit.
Vt pueri infantes credunt signa omnia, ahena
Vivere, & esse homines : sic istice omnia ficta,
Vera putant, credunt signis cor inesse ut ahenis.
Pergula pictorum, veri nihil, omnia falsa.

Quibus versibus citatis hæc continuò subjicit Lactantius : *Poëta quidem stultos homines infantibus comparavit. At ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulachra homines putant esse, hi Deos. Illos ætas facit putare, quod non est ; hos stultitia. Illi utique brevi desinunt falli : horum vanitas & durat, & semper crescit.* Caussas verò, ob quas gentiles in tam stultam prolapsæ sint opinionem, exponit nobis B. Augustinus in Psal. CXIII : *Specie membrorum, quam naturaliter in animantibus viventem videre, atque in nobis ipsis sentire consuevimus : quamquam ut illi asserunt in signa aliquo fabrefacto atque eminenti collocato suggestu, cum adorari atque honorari à multitudine cœperit, parit in unoquoque sordidissimi erroris affectum, ut quoniam, in illo figmento non invenit vitalem motum, credat numen occultum : effigiem tamen viventi corpori similem, seductus forma, & commotus autoritate quasi sapientium institutorum obsequentiumque turbarum sine vivo aliquo habitatore esse non putat.* Idem aliquanto pòst : *Quis autem adorat vel orat intuens simulachrum, qui non sic afficitur ut ab eo se exaudiri putet, ac ab eo sibi præstari, quod desiderat, speret? Itaque homines talibus superstitionibus obligati, plerumque ad ipsum solem dorsum ponentes preces fundunt statuæ quam solem vocant : & cum sonitum maris à tergo feriuntur, Neptuni statuam, quam pro ipso mari colunt, quasi sentientem gemitibus feriunt. Hoc enim facit, & quodammodo extorquet, illa figura membrorum, ut animus vivens in sensibus corporis magis arbitretur sentire corpus, quod suo corpori simillimum videt, quam rotundum solem, undasque diffusas, & quicquid eisdem lineamentis formatum conspicit, quibus illa formata sunt, quæ viventia videre consuevit.*

Videmus ex istis, Augustinum geminam statuere caussam tam spissi gentilium erroris. Una est membrorum similitudo : quæ tanto amplius in animis poterat simpliciorum, quanto magis eximia specie sui, majestatis cælestis decus implere videretur. Cernebant quidem non inesse in statuis vitalem motum, sed, ut Augustinum jam dicentem audiimus, nihilominus inesse credebant numen occultum. Quod facilè sibi persuadebant non simplices prorsus, attamen magis devoti quam prudentes. Etsi enim simulachra illa sculperentur ac fingerentur à fabris : sic tamen credebant, postquam sacerdos sollemnibus precibus ac sacrificiis simulachrum Deo deæve consecrâsset : numen simulachrum suum respicere, & occulta quadam virtute animare, ita ut quodammodo in simulachro præsens foret ; si non mente ipsa, quæ cælum incoleret, saltem affectu, & effectu, quia cultores simulachri amaret, & exaudiret. Ipsa etiam simulachra sic esse Diis curæ credebant, ac cordi : ut quandoque eorum caussa, si opus putarent, cælo descenderent, suisque ea humeris efferrent locis, ubi ab incendio, vel aliter, periclitarentur. Quod indicat scholiastes Æschyli, cum ait : Εἴρηται δὲ καὶ ἐν ξοανηφόροις Σοφοκλέους, ὡς οἱ Θεοὶ, ἀπὸ τοῦ Ἰλίου φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑαυτῶν ξόανα εἰδότες ὅτι ἁλίσκεται. *Dicitur quoque in Simulacriferis Sophoclis, Deos ab Ilio extulisse humeris suis propria simulachra, gnaros excidium ejus instare.* Quo ex loco obiter cognoscimus, etiam Sophoclem scripsisse Ξοανοφόρους [1] : de quo silentium est viris eruditis, qui deperditarum Sophoclis tragœdiarum nomina collegerunt. *[1] simulacrifera.*

Imò stultior etiam quosdam invasit opinio sic amare sui cultum. Deos, ut, consecrato simulachro, in illud se insinuent, ac signum fiat numinis corpus, vel saltem hospitium, quale divina mens neutiquam aspernetur, tum quia sui est cultus amantissima, tum quia sic propiùs succurrere possit rebus humanis. Deinceps igitur signum illud, humanâ licet manu fabrefactum, non ulteriùs spectabant, ut opus hominis ; sed ut receptaculum cælestis spiritus, qui illud pro habitaculo elegisset.

Vidimus, quantum valuerit in rudibus animis forma signi humana, præsertim ubi accessērat magni artificis manus, sic ut vivere membra omnia viderentur. Quæ Augustino erat prior erroris caussa. Alteram deinde caussam idem addit : quòd videlicet populus cerneret, orbe penè toto sapientes se coram simulachris prosternere, eaque adorare, ac multimodis devotionem hanc testari. Vti quando cum gemitu ac suspiriis, ab imo pectore ductis, preces suas ad simulachra funditarent : etiam, quæ peterent, tabellis inscriberent, ac simulachri genibus appenderent, partim, ut sic faciliùs misericordiam moverent, genua enim dicata misericordiæ : partim, credo, ut appensa tabella numini memoriam precum conservarent. Respexit hanc consuetudinem Iuvenalis :

Propter quæ fas est genua incerare Deorum.

Et Appulejus : *Votum in alicujus statuæ femore assignasti. igitur magus es. aut cur obsignasti?*

Simul manum dextram Divûm qui eos salutarent, attingebant. Lucretius lib. I : *Sic exponit Cas. Bulleng. de Pict. p. 82.*

— Tum portas propter ahenas
Signa manus dextras ostendunt attenuari
Sæpe salutantum tactu, præterque meantum.

Simulachra verò Deorum effingebantur cum manibus supinis. Aristophanis scholiastes : Τὰ ἀγάλματα τῶν Θεῶν ὑπτίας τὰς χεῖρας ἔχουσι.

Simu-

Simulachra Deorum manus habent supinas. Puto ad significandum Deos iis, à quibus seriò colerentur, paratos esse dare, quod poscerentur. Sed more suo aliovorsum id rapuit Aristophanes, cùm in Ἐκκλησιαζούσαις scribit:

Ἕστηκε ἐκτείνοντα τὴν χεῖρ᾽ ὑπτίαν,
Οὐχ ὡς τι δώσοντ᾽, ἀλλ᾽ ὅπως τι λήψεται.
Consistit extendens manum supinam,
Non ut daturus, sed ut accepturus.

Collocabant simulachra Deorum in pulvinaribus. Catullus:

Pulvinar verò Divæ geniale locatur
Ædibus in mediis.

Ac crebro apud Livium legas, de supplicatione ad omnia Deorum pulvinaria. Est quoque Arnobii: *Quirinum esse Martium dicitis, & Sacerdotibus, & pulvinaribus, honoratis.*

Etiam simulacra fasciolâ cingebant. Prudentius: — *Et lapis illic*
Si stetit antiquus, quem cingere sueverat error
Fasciolis, vel gallinæ pulmone rogare.

Vniones auribus Divarum appendebant. De quo Macrobius lib. III Saturn. cap. XVII, ubi de Cleopatræ unione, qui in duos dissectus Venerisque simulachro in Pantheo appensus. Etiam Alexander Severus margaritas à legato uxori suæ donatas auribus Veneris dicavit, ut narrat Lampridius.

Etiam de arboribus, ac stipitibus effigies Deorum suspendebant ruri, ut rusticis essent venerationi. Hinc in vita S. Walerici Abbatis: *Ad ripam autem fluminis truncus erat grandis, in quo diversæ cernebantur imagines, terræ validissimè infixus, eumque rustici superstitione gentili impensè venerabantur. Vbi id conspexit vir sanctus, mox incensus zelo Dei dixit ad puerum suum: Fili mi, impelle hunc truncum in ruinam &c.*

Nec solùm vulgares animæ sed etiam viri gravissimi, minutas numinum effigies circumferebant, ut Deos ipsos haberent propitios. Sic ut Ammianus Marcellinus scribit lib. XXII, *Asclepiades philosophus*, (Juliani Cæsaris is amicus erat) *Deæ Cælestis* (de qua lib. II abunde diximus) *argenteum breve figmentum, quocunque ibat secum solitus afferre.*

Hoc quoque argumentum honoris, quòd in digitis Deorum gestarent effigiem. Plinius lib. XXXIII, cap. III: *Iam vero etiam Harpocratem, statuasque Ægyptiorum numinum in digitis viri quoque portare incipiunt.*

Etiam Deorum imagines inurebant corpori suo, quod à Joachimo rege factum fuisse, colligunt ex II Paralipom. cap. XXXVI: ubi sic Nicolaus Lyranus: *Reliqua verborum, id est, stigmata, & figuræ, quas fecerat in corpore suo in honorem idolorum, & quæ inventæ in cadavere ejus projecto.* Etiam Tostatus in IV Reg. cap. XXV, quæst. XXXIX inquit: *Inventæ sunt in corpore ejus figuræ literarum nominis idoli, seu, quod vocabatur Chodonata.*

Illud etiam, quanto in pretio effigies Deorum fuerint, ostendit, quòd imperatores eas donarent illis, quos honoratum ire vellent. Unde in Actis S. Gordiani: *Sanctus Januarius Presbyter respondit: Etiam atque etiam videte, num toto corde credatis. Scio enim vos ab Imperatore haberi in honore. Respondit Marina: Vnam Iovis effigiem habemus reconditam, ab Imperatore nobis datam: propter quam Sancti cruciabantur. De ea verò quid faciemus? Neque enim id te dominum meum celatum volui, ut mereamur adipisci coronam vitæ, ubi à nobis conflata fuerit. Eâdem hora abduxit Marina S. Ianuarium presbyterum in cubiculum suum, & ostendit ei Iovis simulachrum æreum, sed inauratum, & tripodem æreum. Sanctus autem Ianuarius presbyter simulachrum cum ara accensa igne conflavit, projecit in cloacam.*

Sed imprimis magnam simulachris auctoritatem conciliabat, quod non tantum Deorum nominibus vocarentur: sed ita ubique esset, persuasum, ea dare responsa, & oracula funditare; miracula etiam patrare, quæ non vulgo modò ferrentur, sed etiam proderentur sapientum monumentis. Atqui plurimùm hæc erant à fraude sacerdotum, ac virorum principum, qui eos aurô corruperant. Notum de Pisistrato tyranno qui civitate ejectus Phyam, ingentis staturæ mulierem ita ornavit, ut Palladis figuram referret; hanc deinde currui imposuit, ut ea edicendum curaret præconibus, velle Divam ut Pisistratus in urbem, atque adeò arcem restitueretur. Ita simplici popello os sublitum est. Notum pariter de Demosthene conquerente, Pythiam φιλιππίζειν [1]. Illustre etiam exemplum in Lysandro eo, qui Athenas cepit. De hoc sic in vita ejus Cornelius Nepos: *Itaque decemviralem suam potestatem sui ab illo constitutam sustulerunt. Quo dolore incensus, iniit consilia reges Lacedæmoniorum tollere. Sed sentiebat id se sine ope Deorum facere non posse, quòd Lacedæmonii omnia ad oracula referre consueverant. Primùm Delphos corrumpere est conatus. Cùm id non potuisset, Dodonam adortus est. Hinc quoque repulsus, dixit, se vota suscepisse, quæ Iovi Ammoni solveret, existimans, se Afros faciliùs corrupturum. Hac spe cum profectus esset in Africam, multum eum antistites Iovis fefellerunt. Nam non solùm corrumpi non potuerunt, sed etiam legatos Lacedæmona miserunt, qui Lysandrum accusarent, quod sacerdotes fani corrumpere conatus esset. Accusatus hoc crimine, judicumque absolutus sententiis, Orchomeniis missus subsidio, occisus est à Thebanis apud Haliartum. Quàm verè de eo foret judicatum, oratio indicio fuit, quæ post mortem in domo ejus reperta est; in qua suadet Lacedæmoniis, ut regiâ potestate dissolutâ, ex omnibus dux deligatur ad bellum gerendum; sed ita scripta, ut Deorum videretur congruere sententiæ; quam ille se habiturum, pecuniâ fidens, non dubitabat. Hanc ei scripsisse Cleon Halicarnasseus dicitur.*

[1] Philippi partes tenere.

Dixerit aliquis, non videri omnia oracula fuisse à fraude humana. Nam subinde etiam iis prædicta esse, quæ neutiquam acie ingenii humani possent prævideri. Equidem non diffiteor. Sed hoc si fiat dæmones, ut Minutius in

in Octavio inquit, *sub statuis, & imaginibus consecratis delitescunt, & afflatu suo auctoritatem quasi præsentis numinis consequuntur.* Pluráque de hoc diximus lib. I, cap. VI.

Hujusmodi igitur fuere, quæ summam simulachris auctoritatem adferrent. Et quid mirum, si stultè adeò saperent gentiles, quando mentibus etiam Christianis, sed imperitioris vulgi, similis potuit error irrepere de sanctorum signis. Unde ita Polydorus Virgilius lib. VI de inventione rerum, cap. XIII: *Sunt enim bene multi rudiores stupidioresque, qui saxeas vel ligneas, marmoreas, æneas, seu in parietibus pictas variisque coloribus litas imagines colant, non ut signa, sed proinde quasi ipsæ sensum aliquem habeant, & iis magis fidant quam Christo, vel aliis divis, quibus dicatæ sint.* Quæ Polydori verba deleri jubent Censores Belgici in Indice Expurgatorio. Valdeque verisimile est, non paucos ita animatos fuisse ex iis, de quibus sic Æn. Sylvius sive Pius Pontifex scribit lib. II, ... *In Ecclesiâ S. Mariæ Prunetunæ, agri Florentini, Virginis esse imaginem, quam mirâ religione populi venerantur tanquam pluviæ serenitatisque donatricem, cum necessitas ingruit.*

Sic igitur de simulachris gentium statuimus, ea bifariam culta esse: vel enim ipsa credebantur aliquid habere divinitatis: vel tantum pro symbolis numinis habebantur. Priorem sententiam Hermeti tribuit B. Augustinus in VIII de Civitate Dei. Eum enim putâsse arte quadam fieri, ut dæmones se insinuent in idola, & effectus cieant. Quomodo idola sint compositum quiddam ex spiritu & corporea imagine. Altera opinio est triplex. Aliqui enim per imagines colebant animas defunctorum. Aliqui mundum, quem credebant constare anima, & corporea compage. Alii, ut Platonici, partim Deum summum, partim spiritus ab eo creatos, qui participativè Dii sint, & à nobis angeli dicuntur; partim animas cælestium corporum, & sub his dæmones, ut animalia aëria, partim animas hominum, qui in deorum vel dæmonum societatem assumti. Quomodo hæc etiam declarat Thomas in secunda secundæ quæst. XCIV, art. I.

Atque hæc de dignatione atque auctoritate, quam cum alia attulerunt Deorum simulachris, tum forma humana, præsertim affabre elaborata.

Præter autem formas simplices, de quibus hactenus dictum: etiam statuæ duplices fuerunt. Ut Mercurij cum Pallade; cui iccirco nomen *Hermathena*: item Mercurii cum Hercule, unde nomen *Hermeracles*.

Ecquid etiam de loco addam, ubi statuæ ponerentur. Is vel publicus; vel privatus domi. Publicus primitus in antris: qua de re agit Porphyrius in Antro Nympharum.

CAPUT VII.

De sacrificiorum origine & caussa: atque ut victimæ, pro Diis ipsis variarint. Sus, opinione gentilium prima meruit sacrificari: atque hunc morem in Creta à Præsiis cœpisse. Pisces quandoque fuisse sacrificatos, contrà quàm credidit Plutarchus.

ATque hæc dicta sunt de statuis ac signis. Deinceps ad sacrificia transeamus. Quæ gentiles accepere à populo Dei. Finis erat ἐυχαριστία, quod & Eustathius scribit. Quamquam & alius præterea finis erat. Boves enim, & pecora mactabant ad placandum Deum: unde ejusmodi sacrificia dicebantur ἱλαστικά. Quippe loco hominis mortem merentis animal sacrificabatur: atque ita auferebatur reatus pœnæ temporalis. Erat autem ejus animalis sacrificium figura sacrificii Iesu Christi: ut & quod auferretur reatus pœnæ temporalis, id erat typus redemtionis spiritualis per & propter Christum. Hanc doctrinam piè accuratéque expressit æternum Bataviæ, ac seculi sui decus immortale, ὁ μακαρίτης Hugo Grotius, opere illo, quod de Satisfactione Christi adversus Socinum scripsit. Abunde etiam eam sententiam defendimus Responsione nostra adversus judicium Ravenspergeri. Hunc sacrificandi ritum à majoribus acceptum Noachus, per liberos ac nepotes propagavit per omnem posteritatem: sed postquam ignorantia veri numinis incrementa passim cepit, etiam cultus iste falsis est Diis attributus. Imò quemadmodum in veri Dei sacris discrimen magnum erat, quæ & quando quidque sacrificari oporteret: ita & discrimen fecere gentiles, quid cuique Deorum offerretur. Hinc Arnobius lib. VII [1]. *Quæ est caussa, ut ille tauris Deus, hædis alius honoretur, aut ovibus: hic lactentibus porculis, alter intonsis agnis; hic virginibus bubulis* [2], *capris ille cornutis; hic sterilibus vacculis, at ille ingentibus scrophis; hic albentibus, ille atris; alter feminei generis, alter verò animantibus masculinis.* Et post aliqua [3]: *Caprum patri solemne est Libero, Mercurioque mactari: bos si sterilis sit, Proserpinæ tribuitur.* Ita nempe, ut subjungit: *Animalium facta est inter Deos divisio.* Nec nulla horum ratio à gentilibus adferebatur. Nam ut idem postea scribit [4]: *Quia virgo Tritonia est, iccirco ei convenit virgines hostias immolari: & quod tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis*, Similiaque his alia in Diis prope singulis inferiùs adferemus.

[1] pag. 214. edit. Godf. Stew.

[2] Godf. Stewech. legit vitulis.

[3] pag. 216.

[4] pag. 217.

Arbitror autem primò agnum mactatum, quia sacrificia accepta à populo Dei, cui hoc sacrificium usurpatissimum; utpote signum agni illius occisi ab origine mundi: h. e. Iesu Christi, cujus sacrificia antiqua fuere symbolum ac signum: ut opere de Satisfactione Christi abunde ostendimus. Sed ex Græcorum opinione, primò mactata est sus: ut est, apud-

Fœdera, cæsa porcâ: juxta Varronem. Maro 7 Æn. Sueton. in Claudio c. 25. Festus in Porcus, Livius lib. 1 ubi de fœdere inter Tull. Hostilium, & Albanos. Est & vetus inscriptio, in cujus summo: I. O. M. (h. e. Iovi Opt. Max.) jus suo: P. Falerius (Valerius) L. F. Cos. in medio est porcus infulatus, sacrificio addictus.

apud Varronem lib. II. de R. R. cap. IV. imò eo ἀπὸ τῦ θύειν, quod est *mactare*, dicta ὗς, putatur, quasi θῦς: quod legas apud Athenæum in IX, & Clementem Alexandr. lib... Στρώμα]. Mos is derivatus dicitur à Præsiis: est verò Præsus, Cretensium urbs. Hic sus immolabatur ab iis qui sacris initiarentur: ut est apud eumdem Athenæum. Fabulantur autem hujus ritus occasionem eo datam, quòd sus ubera præbuerit Iovi, ac grunnitu suo fecerit, ne vagitum ejus audiret Saturnus. Quæ absurda sunt. At multo est verisimilius, cum Cretenses abstinuerint ab esu suillæ, originem ritus esse ex prava imitatione Iudæorum. Nam Cretenses Palestinæ aut Phœnicum fuisse colonos, omnino credibile est.

Quæritur an, ut quadrupedes, & aves quædam adhibitæ sunt in sacrificiis: idem quoque obtinuerit in piscibus. Negat id Plutarchus lib. VII Sympos. Ἰχθύων δὲ θύσιμος ὐδεὶς, ὐδὲ ἱερεύσιμός ἐστιν. *Piscium nullus immolatur, nec unquam eo sacra fiunt.* Sed non venit ei in mentem, quomodo Bœoti, (ut apud Athenæum [1] Agatharchides in septimo Europicorum tradit) anguillas Copaidas inusitatæ magnitudinis hostiarum instar coronârint, & molâ salsâ adspersas cum precibus immolarint Diis: quod siquis accederet peregrinus, ac inopinato sacrificij genere obstupefactus quæreret, cur id facerent, non aliud potuerint respondere, quàm se à majoribus hoc sacrum accepisse, nec decere, ut exteris rationem morum reddant patriorum. De sacro isto etiam apud Eustathium legas in Il. Φ [2]. Apud eundem Athenæum lib. VIII ex Posidonio Stoico legas, quomodo Sarpedon, bellum gerens contra Tryphonem sub auspiciis non Ptolemæi, ut ex Strabone male intellecto perperam colligebat Dalecampius, sed Demetrii, non quidem Poliorcetæ, sed Seleuci filii, qui expeditione occidit contra Parthos, ab eo ad urbem Ptolemaidem sit victus; victor Trypho iter cum milite suo per oram faciens maritimam, fluctibus subito immane quantum excrescentibus fuerit suffocatus: tum verò Sarpedon de hoc nuncio lætus, quia cum cadaveribus permulti essent ejecti pisces: cadaveribus quidem hostium pepercerit, piscium autem plurimos collegerit, eosque ante suburbium sacrificarit Ποσειδῶνι Τροπαίῳ [3]. Sed dixerit aliquis, & Bœoti hoc singulare habuerunt, & Sarpedon nullo fecit exemplo. Hoc nequis existimet, operæ sit addere, quomodo thunnorum piscatores votum facere soleant Neptuno Ἀλεξικάκῳ sive Averrunco; nempe ne ξιφίας [4] piscis accedens rete laceret, vel delphinus thynnis opem ferat. Atque iidem post felicem capturam immolabant Neptuno thynnum, qui primus esset captus, atque id sacrificium θύνναια dixere. Proditum id Æliano lib. XV de Animalibus, cap. VI, & Athenæo lib. VII, qui testem laudat Antigonum Carystium ἐν τῷ περὶ λέξεων [5]. Præterea Theocritus ait plenam piscium sagenam extracturum è mari, siquis Deæ vesperi sacrificarit sacrum piscem, quem Leucum vocitant. Imò apud Romanos ipsos festo Piscatorio, quod mense Iunio erat, pro animis humanis trans Tiberim pisciculi in aream Vulcani conjiciebantur: ut est apud Festum Pompejum [6]. Et in fulminum expiatione non cæpis modò, & crinibus, sed etiam mænidum pisce expiatio fiebat; ut testis ipse Plutarchus in vita Numæ Pompilij. Atque idem docent illa Ovidij III Fast.

Cæde caput dixit: cui Rex, Parebimus, inquit;
Cædenda est hortu eruta cæpa meis.
Addidit hic, Hominis: sumes, ait ille, capillos.
Postulat hic animam. Cui Numa, Piscis, ait.

[1] lib. 7 in piscibus ab E incipientibus.

[2] pag. 1240. edit. Rom.

[3] Neptuno Aversori.

[4] gladius.

[5] in libro de dictione & vocibus.

[6] In Piscatoriis.

CAPUT VIII.

De variis ritibus sacris, præsertim in sacrificiis: ac ut in sacrificiis, ita quoque in ritibus singula suas habere caussas: inque iis, morum emendationem: ostensum hoc Vesta'ium ritu in custodiendo igne apud Romanos: flagellatione puerorum Laconum apud aram Dianæ Orthiæ: in Sicilia, sacris fratrum Catinensium.

NEc sacrificia solum pars fuere cultus divini, sed etiam festi dies, preces ad deos, nudis ire pedibus, aliaque magno numero.

Nullis verò Græcorum plures dies festi, quàm Atheniensibus. Vnde Xenophon libro de eorum Rep. Καὶ ἄγουσι μὲν ἑορτὰς διπλασίους, ἢ οἱ ἄλλοι. *Agunt duplo plures festos dies, quam alii.* De festis Græcorum omnium, nemo accuratius scripsit veteri amico ac collegâ Ioanne Meursio in Græcia feriata. Hebræis festus dies est יום טוב, iom tof, quod est, *dies bonus.*

Deum precantes solebant, manus non ante pectus copulare, sed in cælum attollere. Homerus Odyss. I:

Εὔχετο χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα [a].

Sallustius in Catil. *Manus supplices ad cælum tendere, miserari parvos liberos, rogitare Deos.* Livius lib. XXX, cum dixisset de Annibalis excessu ex Italia: *Quoties in conciliis, voces, manus ad cælum porrigentium auditæ: an unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent.* Nec manus complicabant, sed pandebant supinas. Vnde Virgilius III Æn.

— *Tendoque supinas*
Ad cælum cum voce manus. —

Et Æn. IV:

Multa Iovem manibus supplex orasse supinis.

Horat. lib. III, od. XXIII:

Cælo supinas si tuleris manus.

Atque eadem consuetudo veteribus Christianis: ut videre est ex monumentis Romæ subterraneæ.

Nudis pedibus in plerisque erant sacris. Ut matronæ adeuntes ædem Vestæ. Ovid. Fast. VI:

Huc pede matronam nudo descendere vidi.

Florus lib. I, cap. XIII, ubi de bello Gallico:

[a] Precabatur manus porrigens ad cælum stellatum.

Virgines ex ſacerdotio Veſtæ nudo pede fugientia ſacra comitantur. Etiam, ut Tertullianus ait in Apologet. *Cùm ſtupet cælum, & aret annus, nudipedalia denuntiantur.* Populo puta, qui tum Deo ſupplicans pedibus nudis. Sic in aliis etiam ſuperſtitioſis actibus. Plinius lib. XVIII, cap. ... *Privatim autem contra erucas ambiri arbores ſingulas, à muliere incitati menſis nudis pedibus recincta.* Ubi videmus etiam diſcinctos in ſacris fuiſſe. Quod & in funeribus factum cum cineres & oſſa legerent. Tibullus:

Pars quæ ſola mei ſuperabit corporis oſſa
Incinctæ nigra candida veſte legant.

Suetonius in Auguſto cap. C: *Reliquias legerunt primores equeſtris ordinis tunicati, & diſcincti, pedibuſque nudis.*

Verùm ſi ritus ſingulos percenſere velim, ex ſolo hoc argumento non unum volumen, ſed multa fiant. Quare malo ea peti ex illis, qui de feſtis & cæremoniis gentilium accuratè ſcripſerunt. Suffecerit hoc loco, ſi delibem aliquid de ritibus, quibus in ſacrificiis utebantur Romani. Nec enim aliunde plus lucis accedit ſcriptoribus antiquis. Primùm ſacerdos adducebat victimam ad aram, quam manu tenebat. Inde verbis conceptis hoſtiam ſacrabat numini. Seneca in Thyeſte:

Ipſe eſt ſacerdos, ipſe funeſtâ prece
Letale carmen ore violento canit,
Stat ipſe ad aras, ipſe devotos neci
Contrectat, & componit, & ferro admovet.

Iuvenal. ſat. VI:

— Dictatâque verba
Protulit, ut mos eſt, & apertâ polluit agnâ.

Verba ait dictata, quia ſemper erat, qui verba præiret, nequid vel omitteretur, vel præpoſterè diceretur. Imò & alter addebatur, qui ſedulò attenderet: alius item, qui favere linguis juberet.

Tum ſacerdos caput victimæ, ſi Diis ſuperis ſacrificaret, redimire ſolebat albâ vittâ laneâ. His enim conveniens eſt color albus, uti furvus inferis: etiam capiti victimæ imponebat molam ſalſam, addito thure maſculo. Virgil.

Et ſalſæ fruges, & circum tempora vittæ.

Mola ea ſalſa à qua & *immolatio* dictâ eſt, erat far toſtum cum ſale: quæ ſymbolum fuere vitæ humanæ. Arnobius lib. VII: *Rebus ex his Deos par eſt honorare cæleſtes, quibus ipſis alimur, ſuſtentamur, & vivimus, & quas nobis victum ſui numinis benignitate tribuere dignati ſunt.*

Exinde ſequebatur libatio, vinique adſperſio. Simpuvio enim vinum infuſum leviter guſtabat ſacerdos: deinde victimam vino adſpergebat. Virgil. IV Æn.

Ipſa tenens pateram dextra pulcherrima Dido
Candentis vaccæ media inter cornua fundit.

Quamquam hîc, ut Servius monet, *non eſt ſacrificium, ſed hoſtiæ exploratio, utrum apta ſit.* Idem in VI Æn. de ſacrificio Proſerpinæ:

Quatuor hic primùm nigrantes terga juvencos
Conſtituit, frontique invergit vina ſacerdos.

Seneca in Thyeſte:

Non thura deſunt, non ſacer Bacchi liquor.

Iuvenalis Sat. XII:

Quippe ferox vitulus templis ſervatus & aræ,
Spargenduſque mero.

Cum adſpergeret vinum ſacerdos, iſtis utebatur verbis: *Mactus hoc vino inferio eſto.* Vbi *vinum inferium*, quod inferretur. Nempe hoc eo ſpectabat, ut liqueret, id vini ſolum ſacrari, non quicquid eſſet in apothecis, ſive cellis vinariis: quemadmodum ex Trebatio I. C. monuit Arnobius. Græci verò etiam oleum infundebant: ut eſt apud ſcholiaſten Ariſtophanis εἰς εἰρήνην.

Hinc ſetæ, ſive pili è capite victimæ reſecabantur, inque ignem conjiciebantur: ut Statii interpres annotavit in quartum Thebaidos. Atque eò attendit Maro VI Æn.

Et ſummas carpens media inter cornua ſetas
Ignibus imponit ſacris libamina primis.

Quam autem vetuſtus is mos ſit, oſtendit, quòd apud Homerum quoque eum legimus, ut obſervat Dionyſius Halic. lib. VII.

Poſtilla demum juſſu ſacerdotis popæ ſive victimarii hoſtiam jugulabant, ſanguinem vaſis excipiebant, pellem tergo detrahebant.

Perpurgatâ hoſtiâ ſacerdos cultro exta ſive viſcera rimabatur. Manu enim contingere erat nefas. Partem verò à viſceribus reſecabat, ac farina involutam, & calatho impoſitam, oſtendebat ſacrificanti: tum foculo in aris accenſo imponebat. Eo, quod numini dicatum fuerat, combuſto, convertebantur ad convivia: Dîs laudes canebant: etiam pſallebant, & ducebant choreas. De conviviis iſtis idololatrarum in ſacrificiis etiam legas in Sacris literis Iud. IX, 27; Amoſi II, 8. Eodemque pertinet hoc Oſ. III, 1. *Cùm ipſi reſpiciant ad Deos alienos, & ament lagenas vini.* Item hoc I Corinth. X, 21: *Non poteſtis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum.* Sed hæc erant, ſi exta promitterent felicem ſucceſſum: ut victoriam, ac triumphum: quod Græci dicunt καλλιερεῖν, Latini *litare.* Sin perlitatum non eſſet, opus erat hoſtiis ſuccidaneis: de quibus Feſtus.

Omnes verò ritus, quibus in ſacris ſuis utebantur gentiles, ratione aliquâ nitebantur. Qua de re ſic Plutarchus lib. de Iſide, & Oſiride: Οὐδὲν ἄλογον, οὐδὲ μυθῶδες ἐγκατεσπειρέτο ἱερουργίαις, ἀλλὰ τὰ μὲν ἠθικὰς ἔχοντα, καὶ χρειώδεις αἰτίας, τὰ δὲ οὐκ ἄμοιρα κομψότητος ἱστορικῆς ἢ φυσικῆς ἐστιν. *Sacris nihil inſertum ratione carens, aut fabuloſum: ſed alia habent morales, & utiles cauſſas: alia hiſtoricæ, aut è natura petitæ elegantiæ non ſunt expertia.* Vbi, quod antea de ſtatuis, & earum forma diximus, etiam videmus de ſacris ritibus dici, triplicem eorum cauſſam eſſe, unam ἱστορικὴν, ſive veteris narrationis repræſentationem: unde & Arnobius in quincto ait, *rerum ſimulachra geſtarum, ſacrorum in ritibus conſervari*: alteram φυσικὴν, ſive imaginem occultorum naturæ: tertiam ἠθικὴν, ſive

sivè imaginem occultorum morum. Idem quoque docet B. Augustinus lib. xx contra Faustum, cap. ix: *Habent Pagani quædam fabulosa figmenta, sed esse illas fabulas norunt: & vel à poëtis delectandi caussâ fictas esse asserunt, vel eas ad naturam rerum, vel mores hominum interpretari conantur.* Ita Romanos in sacris Vestalibus attendisse τὸ ἠθικὸν, indicat, quod M. Tullius cum in secundo de Legg. dixisset, VIRGINES VESTALES IN VRBE CUSTODIUNTO IGNEM FOCI PVBLICI SEMPITERNVM: Libro tertio hoc sic exponat: *Cum Vesta quasi focum Vrbis complexa sit: ei colendæ Virgines præsint, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in natura feminarum omnem castitatem poni.* Quamquam an eò spectarit Numa Pompilius, qui primus Vestales instituit, haut certè dixerim: præsertim quando nec Senatus Romanus satis idoneas putavit sacrorum caussas, quas ipse Numa Pompilius adduxerat libro eo, quem quinque amplius seculis post Numam reperit L. Pætilios: ut ex Livio, & Valerio cognoscimus. De quibus libris plura qui volet Plinium legat lib. XIII, cap. XIII. Quæque ex Varrone hausit Augustinus de Civit. Dei lib. VII, cap. XXXIV.

Manifestius exemplum est, quod Lacedæmone etiam in sacro Διαμαστιγώσεως, ubi ante aram Dianæ Orthiæ adolescentes nobiles sese acerrimè flagellabant, sic ut in aram etiam sanguis defflueret. Quod factum quidem, ut instar sacrificii foret: simul autem, *ut prædurarentur ad patientiam agonici certaminis*: quemadmodum ait Lutatius ad Statii Theb. VIII. Quo de Festo plura vetus Horatii interpres in lib. I od. VIII ac imprimis Clarissimus Meursius lib. II Græciæ Feriatæ.

Nec dubium, quin pietati erga parentes excitandæ, instituta fuerint sacra fratrum Catinensium: qui cùm Catinam se incendium Ætnæ protulisset, atque alii efferrent fortunæ bona, alter patrem, matrem alter, extulere. Unde Ausonius in Urbibus celebribus de Catina ait:

Hanc ambustorum fratrum pietate celebrem.

Antonius Augustinus Antiquitatum in nummis veterum dialogo secundo ait, à Catinensibus quotannis festo die cultos: atque ejus rei auctorem laudat Pausaniam in decimo. Vbi de iis legas: Οὗτοι μὲν δὴ τιμὰς καὶ ἐς ἐμὲ ἔτι παρὰ Καταναίων ἔχουσι· *Hi honores meo etiam tempore apud Catinenses obtinent.* Nec repugno, quo minùs honorum nomine intellexerit sollemnes, & certos; qui quotannis haberentur. Meritos quidem illud, etiam Claudianus ait eo carmine, cujus initium:

Aspice sudantes venerando pondere fratres,
Divino meritos semper honore coli.

Hyginus Fab. CCLIV hanc historiam tetigit, cum scribit, *In Sicilia, cùm Ætna mons primum ardere cœpit, Damon matrem suam ex igne rapuit: item Pythia patrem.* Multum interim metuo, ne Siculos hosce confuderit cum Damone, & Pythia, de quibus Cicero lib. III Off. & Val. Max lib. IV, cap. VII. Fatres istos sibi Catinenses vindicabant: sed habitâsse quidem Catinæ; at natos Syracusis, hujus urbis cives dicebant. Iuxta illos vocati Anaphius, & Amphinomus: juxta hos, Emathias, & Crito: prout in Solini codd. legitur cap. XI. Sed pro *Anaphius*, Ἀναπίας est apud Strabonem in sexto: *Anapus* apud Valerium Maximum lib. V, cap. IV. Anapis, vel Anapius, apud Claudianum, hoc versu:

Cur non Amphinoum, cur non tibi, fortis Anapi.

Pro *Ematias* etiam, sed perperam, *Æmanthiam* vel *Emantiam* legas. Vti & malè pro *Crithonem, Critonem*. Græcè enim Ἡμαθίας καὶ Κρίθων. Meminere historiæ etiam Aristoteles περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων [1]; atque idem vel potiùs libro de Mundo, Ælianus.

[1] *de admirandis auditu perceptis.*

CAPVT IX.

De Symbolis religionis Persicæ.

HAbemus de universali Theologia Symbolica; ubi generatim actum de signis, ac ritibus sacris. Nunc pergam ad eam, quæ particulatim dispicit de hujus vel illius gentis hoc vel illo numine. Ubi primùm exponam illa de Symbolis religionis Persicæ: quia non alia Orientis natio imperium suum latiùs diffudit. Nam quæ de Nini ut Semiramidis, & aliorum Assyriæ ac Chaldææ regum imperio per omnem Asiam à Trogo & aliis tradita sunt, facilè ex Herodoto, & alii, præcipuè Sacris literis, refelluntur. Deinde de Syrorum atque Ægyptiorum sacris loquar symbolis: quia ab his duabus gentibus propè omnis Græcorum religio proficiscitur. Exinde agam de Phrygibus, ac Arcadibus, quia ab his est Latinum, ac Romanum nomen. Post hæc complectar ea, quæ ad Græcorum & Romanorum religionem symbolicam pertinent. Denique subdam aliqua de gentibus, quæ numquam fuere sub imperio Romano: vt Germanis, ac Scythis.

Persæ à Zoroastre multò antè Cyri Regis tempora sic edocti, unum omnis boni fontem agnoverunt: videlicet Oromasdem: mala verò cuncta putârunt esse ab Arimanio: ac Oromasdem natum aiebant è luce purissima: Arimanium autem è tenebrosa caligine: ab Oromasde esse bonos Deos stellasque, esseque positas in ovo: per quod ovum mysticè significabatur mundus. Diximus de his lib. I hujus operis, cap. V. Itaque & tanta ovi religio olim fuit, ut eo in lustrando atque expiando uterentur. Unde Ovidius in Arte:

Et veniat, quæ lustret, anus lectumque locumque
Præferat & tremulâ sulfur, & ova manu.

Iuvenal. Sat. VI:

— Nisi se centum lustraverit ovis.

Et Appulejus lib. XI: *Ibidem simulacris ritè*

 dispositis,

dispositis, navem faberrimè factam, picturis miris Ægyptiorum circumsecus variegatam, summus Sacerdos tedâ lucidâ, & ovo, & sulfure, solemnissimas preces, de casto præfatus ore, quam & purissimè purificatam, Deæ nuncupavit dedicavitque.

Persis nulla planè fuerunt simulachra, vel statuæ Deorum: cujus ratio erat, quod non agnoscerent Deos animales, hoc est, qui ex hominibus post mortem in Deorum essent numerum relati. Hac de re sic Herodotus in primo: Ἀγάλματα μὲν καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιεῦσι μωρίην ἐπιφέρουσι· ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέειν, ὅτι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς, κατάπερ οἱ Ἕλληνες εἶναι. *Non est iis consuetudo constituere statuas; vel templa, vel aras: imo hoc qui faciunt eorum stultitiæ attribuunt: atque hoc, ut mihi quidem videtur, quod non existiment uti Græcos, Deos fieri, qui homines fuerint.* Diogenes quoque Laertius præfat. operis sui tradit, τοὺς μάγους τῶν ξοάνων καταγινώσκειν· *magos simulachra reprehendere ac damnare.* Clemens interim Alexandrinus, Admonitione sua ad gentes, tradit, tandem & Persas simulachra colere cœpisse, atque ad hunc errorem, teste Beroso in tertio Chaldaicorum, primum è Persis præisse Artaxerxem Darii Ochi filium: ut qui primum & Babylone, & Susis, & Ecbatanis, & in Perside, & Bactris, & Damasci, & Sardibus simulachrum erexerit τῆς Ἀφροδίτης Ταναΐδος, *Veneris Tanaidos*: ut quidem legitur apud Clementem: pro quo Ναΐτιδος est in quibusdam Strabonis libris; in melioribus verò Ἀναΐτιδος. Et certè Ἀναΐτιν, sive Ἀναΐτιδα appellant quoque Plutarchus in Laconicis, Pausanias in Laconicis, & Agathias lib II. Ut dubium non sit, quin ex iis Clemens corrigi debeat. De Anaitide hac plura attulimus lib. II hujus operis, cap. XXII.

Ob ista, quæ diximus, minùs quispiam miretur Persas non statuisse Diis statuas: sed alterum ecce & magis mirandum. Nam quod superius Herodotum dicentem audiimus, ne templa quidem Diis exstruxerint. Quod & Asconius Pedianus refert in Verr. II: *Persæ*, inquit, *more gentis suæ nulla Diis in terris, templa condenda esse credebant.* Sed hujus etiam rei caussam aperit Tullius, cùm in secundo de Legg. eò ait à Persis incensa esse templa Græcorum, *quod parietibus includerent Deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset & domus.* Et similiter Asconius in Verrinam II: *Nulla Diis templa condenda esse credebant, præsertim cùm uni Soli, quem venerarentur, vix mundus ipse sufficeret.*

Cùm verò templa haberent nulla, coluere Deum in antris. Nihil magis adversum tenebris, quam Sol, qui summum iis numen erat. Sed ita judicabant, ad majorem divinæ majestatis honorem pertinere: si in tenebris constituti ne quidem videre augustum illud lumen Solis sustinerent. Julius Firmicus lib. V: *Persæ hunc solem Mithram dicunt: sacra verò ejus in speluncis obeunt, ut semper obscuro tenebrarum squallore demersi, gratiam splendidi ac sereni luminis non videant.* Accipe & alteram caussam. Antrum, in quo sacra facerent, erat symbolum mundi, qui per se opacus & obscurus: pro Sole autem iis ignis, qui symbolum foret Solis. Auctor Porphyrius commentario de antro Nympharum. Tertia etiam caussa adfertur, quia tenebris antri repræsentabantur tenebræ, quæ oboriuntur, quoties Luna interponitur inter Solem, & visum nostrum. De hac caussa, mox Papinii interpretem audiemus.

Antra pro templis, & varia exempla: Porphyr. de N. A. fol. 25, a. Antiquitus templa sine simulachris: Lucianus de Dea Syria pag. 2. Adi de templis, quæ habent Victor, & Rufus; ex iis, & aliis Merula de XIV Vrbis Regionibus p. 963, & deinceps.

Nec quia Persæ Mithram non effingerent forma humana, eo nullam habuere figuram symbolicam. Nam in linteo eum coluere: ut est apud Tertullianum in Apologetico. Effingebatur autem vultu leonino cum tiara, nempe quia Mithras est Sol, ut fusè ostensum lib. II, cap. IX. At è duodenis Solis signis unum, ac præcipuum est leo; signum calidissimum; ut jure ei Leonis nomen datum, cum Leo sit igneæ naturæ: unde & Vulcano dicatus, ut ex Æliano dicebamus lib. III, cap. LIII. Præterea à Persis fingebatur Mithras tenere utrâque manu cornua bovis reluctantis: ubi bos est symbolum Lunæ: quia Luna corniculata refert bovis cornua. Reluctari autem bos fingitur, quia Luna ab Sole accipit lumen: sed fratrem semper sequi nolens, illi occurrit, imò, subiens Solis orbem, lumen ejus obscurat. Hinc Statius Papinius lib. I Thebaidos:

— Seu Persæi sub rupibus antri
Indignata sequi torquentem cornua Mithram.

Ubi sic vetus poëtæ ejus interpres:

Persæ in spelæis solem colunt. Et hic Sol proprio nomine vocatur Mithra: quiaque eclipsin patitur, ideo intra antrum colitur. Est autem ipse Sol leonis vultu cum tiara Persico habitu, & utrisque manibus bovis cornua comprimens. Quæ interpretatio ad lunam ducitur: quæ indignata sequi fratrem, occurrit illi, & lucem ei obscurat. Nudavit autem mysteriorum partem. Sol ergo quasi lunam minorem docens, ideo taurum torquet. Mirè autem cornua posuit ut Lunam manifestiùs posset exprimere, non animal, quo illa vehi figuratur. Mox de figuris animantium subjungit: *Sol frenat leonem: iccirco & ipse hoc vultu fingitur: vel quòd hic Deus cæteros sui numinis & potentiæ impetu excellat, ut inter reliquas feras leo, vel quia sit rapidum animal. Luna verò, quia propiùs tauro adhæret, adducitque, ideo vacca Luna figurata est.* Minimè autem talem putâsse Deorum figuram, qualem symbola repræsentarent, satis arguunt hæc verba, quæ subjungit: *Cæterum divini & regii isti dii, ut comparentur in orbe, sic sunt*

sunt expertes mortalis figuræ, tam hominis quam belluæ; non habentes initium, vel quod interpoletur medium: ut dii minores, & reliqui, ut supra ipse ait, — Mox turba vagorum Semideûm. Id enim ratio æternitatis expostulat.

Ex eo, quod Mithras vultu effingeretur Leonino, ut ex Statii interprete jam vidimus, lucem capit Arnobii illud lib. VI: *Inter Deos videmus leones torvissimâ facie, mero oblitâ minio, & nomine frugi serio nuncupari.* Vbi pro *frugi serio*, legendum *frugifero* vel potiùs *frugiferi*. Sol enim καρποφόρος. Vnde & in veteri epigrammate Attis, qui & ipse Sol, θεμετερῶ τα πάντα φύων dicitur. Vide, quæ de Arnobiana illa lectione scribit Salmasius ad Vopisci Aurelianum [1].

[1] pag. 349.

Quia verò leo symbolum erat Mithræ, uti dictum: ideo & sacra ejus dicebantur, λεοντικὰ mystæ Mithriaci λέοντες. At Mithriacæ vocatæ hyænæ. Porphyrius: Ὡς τὰς μὲν μετέχοντας τῶν αὐτῶν Ὀργίων μύστας λέοντας καλεῖν, τὰς δὲ γυναῖκας ὑαίνας. *Orgia ipsorum peragentes (seu sacrorum participes) mystas leones, mulieres verò hyænas vocant.*

Soli apud Persas, uti & Massagetas, sacer erat equus: unde & ei mactabatur: ut alibi dixi ex Xenophontis Cyropæd. lib. I, & IV; Strabonis lib. XI, & Pausania in Laconicis. In quo ab his gentibus tum Romani, tum Mysii, abierunt. Vtrique enim equum mactavere Marti: ut inferiùs dicetur.

Nunc videamus, ut duo hæc symbola in Mithræ sacris fuerint, panis, & crater juxta Mithram constitutus. Iustinus enim Apologia II, quæ ad Antoninum Pium, cum exposuisset, quomodo in Liturgia sua Christiani distribuerunt τὸν ἄρτον εὐχαρισθέντα, καὶ τὸ πόμα [2]: subjungit diabolum idem in Mithræ sacris imitari. Verba ejus sunt: Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες. Ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυουμένου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε, ἢ μαθεῖν δύνασθε. *Quod quidem etiam in mysteriis, atque initiis Mithræ fieri docuerunt per imitationem pravi dæmones. Quod namque panis, & poculum aquæ, in sacrificiis, sive re divina ejus qui initiatur, ponatur, verbis quibusdam additis, aut certè scitis, aut cognoscere potestis.* Panis verò eò in sacris Mithræ ponebatur, ut ostenderetur, τὸ γόνιμον, sive vim generatricem esse à Sole: in iis autem quæ bono hominum Sol in terris producit calore suo principatum tenent fruges. Interea Sol non producit eas, nisi δι' ὑγρότητος, h. e. liquoris sive aquæ interventu. Iccirco & in Mithræ sacris poculum aquæ apponebatur. Planiora hæc fiunt ex iis, quòd itidem Osiris, ac Liber (utroque eorum Sol signatus) partim cæleste erant numen, partim, ut sic dicam, subcæleste: cæleste, ratione caloris cælitus se diffundentis: subcælestis, ratione humoris, cujus interventu opus esset ad rerum generationem. Vnde quæ cum alibi diximus, tum lib. II, cap. XIV. Iterumque de eo agendum erit, cum inferiùs de Ægyptiis Deorum symbolis loquemur.

[2] panem super quo gratiæ actæ, & poculum.

CAPUT X.

De symbolo Assyrio numinis Adad, sive Adod: draconis apud Babylonios, & Syriaci Dagon: qui Dii mares fuere: deque symbolis quatuor Dearum Syriacarum, Syriæ sive Hierapolitanæ, Atergatis, sive Dercetus, Aphacitidis, sive Veneris in Libano, & Astartes. Item de Adonidis sacris, deque Dei Elæagali symbolo, quod erat lapis rotundus de lapide πετραγώνῳ ab Arabibus culto pro Dei symbolo.

HInc jam vocor ad numina Assyria, Babylonia, & Syriaca. Adad sive Adod Assyrium potiùs videtur. Eo Sol intelligitur: quia Lunam, Terramque illustrat, eò radiis fingebatur terram versus reclivibus: ut ex Macrobio dictum lib. II, cap. VI. Babyloniis verò Dei symbolum serpens. Nota draconis & Beli historia, partim ex Scripturis Apocryphis; partim ex Ben-Gorione: qui tamen in quibusdam inter se dissentiunt.

At Syriacon plane numen. Dagon: qui superiori parte vir, inferiori piscis. Vnde & nomen, quasi piscinum dicas, ab Hebræo דג, daga, sive dag, hoc est piscis. Hac figura significabatur terrestris, & marina potestas, ac utrique dominans vis Lunaris. Philistæorum Deus erat quo juxta fœderis arcam posito postea manibus carens & capite truncatus est inventus: ut est I Sam. V, 4. Vide, quæ diximus lib. II, cap. LXXVI.

Hæc numina mascula sunt: sed celebratiora Syris feminea quatuor, Dea Syria, sive Hierapolitana, Atergatis sive Derceto, Venus in Libano, & Astarte. Dea Syria, seu Hierapoli culta, eadem erat ac Rhea, sive mater Deûm: quòd inde adstruit Lucianus [3], quia à leonibus gestaretur, tympanum haberet, ac capite turritam coronam: imò & sacerdotes etiam, ut illi Cybelles, castrarentur. Vide quæ diximus lib. II, cap. LV.

[3] lib. de Dea Syria.

Cùm verò Dea Hierapolitana tota esset mulier: Atergatis, sive Derceto, Ascalone templum habuit, in qua simulachrum Deæ superâ parte foret semimulier: inferâ semipiscis: perque mulierem terrestris, per piscem marina potestas significabatur. Dicitur à morte in piscem conversa. Pisces quoque tum vivi, quos sacerdotes comedebant; tum aurei, & argentei apponebantur. Radii ab ejus simulachro, ut significetur terram Solaribus radiis illustrari: ut contra se hic habeat ratio, quàm de Adodo antea dicebamus. Habuit verò & ipsa sub se leones, quo significabatur, per eam quoque intelligi tellurem.

Quale fuerit simulachrum Veneris in Libano Adonin lugentis, & quomodo per illud exprimeretur facies terræ hibernæ, quæ squallida est ob dies breviores, & intensum frigus: non alius nobis meliùs expressit, quàm Macrobius

crobius lib. I Sat. cap. XXI. Verba ejus sunt: *Simulachrum hujus Deæ in monte Libano fingitur capite obnupto, specie tristi, faciem manu læva intra amictum sustinens: lachrymæ visione conspicientium manare creduntur. Quæ imago præter quod lugentis est deæ, terræ quoque hiemalis est; quo tempore obnupta nubibus sole viduata stupet; fontesque veluti terræ oculi uberius manant, agrique interim suo cultu vidui mœstam faciem sui monstrant.* Hæc Venus Macrobio ibidem vocatur Architis: quam lectionem etiam retinuit Lilius Gyraldus in Syntagmate XIII Historiæ Deorum. Sed legendum censeo *Aphacitis*: propter ea, quæ scripsimus lib. II hujus operis, cap. XXXVI. Pluribus de his agere nihil opus: uti neque de eo, quod Syri columbæ, & piscibus, tamquam Deorum symbolis, abstinuerint. Vide, si voles, quæ de iis diximus lib. I, cap. XXIII, lib. II, cap. LV, & LXXVI, lib. IV, cap. LI.

Astarte, sive, ut in Scripturis vocatur, Astaroth, Sidoniorum numen, erat Venus, hoc est, Luna, ac Tellus. Hoc enim Orienti esse Venerem, satis comprobatum libro secundo hujus operis, cap. XXVII, & LIX. Quare ratio fugit Franciscum Floridum Sabinum lib. II Subsicivarum Lect. cap. VII, cùm ex eo, quod Suidas Astarten dicat esse Venerem, & Plautus Mercatore, vel potiùs alius, qui ista adsuit Plauto, de Astarte illa dicat, quæ Veneri planè conveniant; colligit, falli Lucianum in opusculo de Dea Syria, quando Astarten esse Lunam scribit. Non vidit utrumque esse verum, faciléque ea conciliari. Utrumque etiam apud Phavorinum Camertem [a] legas: sed non ut alterutrum damnet. Idem Camers ait astrum ejus typum sive figuram fuisse. Nempe quia Venus non semper Luna est, sed etiam Lucifer, sive Hesperus. Alii malunt symbolum fuisse mulierem, sed cum bubulis cornibus, quia Luna sit corniculata. Nihil hîc attinet repetere ea, quæ de Astarte dicebamus lib. II, cap. XXI.

[a] *In Lexico.*

Sol verò à Phœnicibus intellectus per Adonim, quem lugebat Venus. De ritu ejus sacri, & quid eo signaretur, sic scribit B. Hieronymus in Ezechielem cap. VIII ad illud, Plangentes Adonidem: *Quem nos Adonidem interpretati sumus, & Hebræus, & Syrus sermo,* תמוז *vocat: unde quia juxta gentilem fabulam, in mense Junio amasius Veneris, & pulcherrimus juvenis occisus, & deinceps revixisse narratur: eundem Junium mensem eodem appellant nomine: & anniversariam ei celebrant solennitatem, in qua plangitur à mulieribus quasi mortuus: & postea reviviscens canitur, atque laudatur. Consequenterque postquam principes, & seniores domus Israël, quid fecerint in templo ac tenebris, cubiculisque monstratum est: etiam mulierum vitia describuntur, quæ plangunt amatorum societate privatæ; & exultant, si eos potuerint obtinere. Et quia eadem gentilitas hujusmodi fabulas poëtarum, quæ habent turpitudinem, interpretantur subtiliter, interfectionem, & resurrectionem Adonidis, planctu, & gaudio prosequens: quorum alterum in seminibus, quæ moriuntur in terra, alterum in segetibus, quibus mortua semina renascuntur ostendi putat: nos quoque eos, qui ad seculi mala, & bona, vel contristantur, vel exultant, mulieres appellemus, molli & effeminato animo; dicamusque plangere eos Thammuz: ea videlicet, quæ in rebus mundi putantur esse pulcherrima.* Pleniùs Adonidis hæc sacra illustravimus lib. II, cap. IV.

Edessæ in Syria Apamena Sol cultus, nomine Ἐλαιαγάλου, templumque ei construxere auro argentoque plurimo, & eleganti lapidum magnificentia exornatum. Nec indigenæ modò, sed vicini etiam principes numen venerantur, ac certatim dona offerunt. De hoc numine multa diximus lib. II, cap. V. Quale autem fuerit Dei simulachrum non alius dicet melius Herodiano, cujus hæc verba lib. V: Ἄγαλμα μὲν οὖν ὥσπερ παρ᾽ Ἕλλησιν, ἢ Ῥωμαίοις, οὐδὲν ἕστηκε χειροποίητον, θεοῦ φέρον εἰκόνα· λίθος δέ τις ἐστὶ μέγιστος, κάτωθεν περιφερής, λήγων εἰς ὀξύτητα. Κωνοειδὲς αὐτῷ σχῆμα, μέλαινά τε ἡ χροιά· διοπετῆ τε αὐτὸν εἶναι σεμνολογοῦσιν, ἐξοχάς τέ τινας βραχείας καὶ τύπους δεικνύουσιν· εἰκόνα τε Ἡλίου ἀνέργαστον εἶναι θέλουσιν, οὕτω βλέποντες. Reddit ea sic Politianus: *Simulachrum verò nullum, Græco, aut Romano more, manu factum ad ejus Dei similitudinem: sed lapis est maximus, ab imo rotundus, & sensim fastigiatus, propemodum ad coni figuram. Niger lapidi color, quem etiam jactant cælitus decidisse. Eminent in lapide quædam, formæque nonnullæ visuntur: ac Solis imaginem illam esse affirmant, minimè humano artificio fabrefactam.* Nec mirari oportet tale fuisse symbolum numinis & quidem Dei Solis. Nam Græcus quidem ille mos, ac Romanus, Deos effingere formâ humana. Cum Asiaticis verò, atque etiam Ægyptis longè aliter fuit comparatum. Sic apud Pessinuntios mater Phrygia erat niger lapis, isque informis: ut dicam, ubi ad Phrygum religionem fuerit deventum. Paphiis simulachrum Veneris albam pyramidem referebat: ut suo loco dicam. Arabibus Dei simulacrum erat lapis quadrangulus: quem se vidisse ait Maximus Tyrius sermone XXXVIII. Sed addit, nescire se cujus is numinis fuerit symbolum. At fuisse Martis docet nos Suidas, qui & pleniùs descripsit. Verba ejus sunt: Θεῦς Ἄρης, τοῦτ᾽ ἔστι, θεὸς Ἄρης ἐν Πέτρᾳ τῆς Ἀραβίας. Σέβεται δὲ θεὸς Ἄρης παρ᾽ αὐτοῖς. τὸν γὰρ δὲ μάλιστα τιμῶσι· τὸ δὲ ἄγαλμα, λίθος ἐστὶ μέλας τετράγωνος, ἄτυπος. ὕψος ποδῶν δ᾽. εὖρος δύο. Ἀνάκειται δὲ ἐπὶ βάσεως χρυσηλάτου, τούτῳ θύουσι, καὶ τὸ αἷμα τῶν ἱερείων προχέουσι. καὶ τοῦτό ἐστιν αὐτοῖς ἡ σπονδή· ὁ δὲ ναὸς ἅπας ἐστὶ πολύχρυσος, καὶ ἀναθήματα πολλά. *Theus* [a] *Ares, hoc est, Deus Mars, in Arabiæ* (urbe) *Petra. Deus enim Mars apud ipsos* (Arabes Petræos) *colitur. Huncque maximè colunt. Simulachrum autem est lapis niger, quadratus, nullam habens figuram incisam. Altitudo est pedum* IV, *latitudo* II. *Innititur verò aureæ basi. Huic immolant, ac victima-*

[a] Nempe ȣ hic pro ο, ut Θεύγνιδος pro Θεόγνιδος, *Theudosius*, pro *Theodosius*, atque alia.

victimarum ſanguinem profundunt. Atque iſtiuſmodi eſt iis libatio, ratioque ſacrificandi. Totum verò templum multo eſt auro ornatum, multaque in eo donaria. Videtur autem idem eſſe lapis, quem ab Iſmaelitis cultum dicebamus lib. II, cap. XXXI.

CAPVT XI.

De tribus numinis ſymbolis apud Ægyptios, ſerpente, accipitre, & ſymbolo ex his duobus compoſito, quod erat Dei Cneph.

DE Syriacis ſymbolis dixi. Nunc Ægyptiacorum cauſſas oſtendam. Ac primum univerſè loquar de ſymbolis Dei. Deinde particulatim de ſymbolis Iſidis, & Oſiridis: quibus duobus nihil apud Ægyptios celebratius fuit. Poſtremò agam de reliquorum numinum apud Ægyptios ſymbolis.

In ſymbolis numinis, quibus, quod prima facie clarè oſtenditur, aliud animo occultè repræſentat, principem locum tribuerunt ſerpenti, accipitri, ac formæ ex utroque animanti compoſitæ.

Cur ſerpenti honores divini ſint attributi, variæ ſunt cauſſæ. Eſt in iis, quòd non exteriorum membrorum ope, ut in cæteris fit animantibus, ſed virtute ſpiritus intus latentis impulſus ſummâ cum celeritate progrediatur, inque varias ſe torqueat formas. Præterea etiam, quòd ad grandem perveniat ætatem, imò exuviis poſitis rejuveneſcere exiſtimentur. Adhæc etiam quod acutè adeò videat, viſus idoneum eſſe ſymbolum providentiæ divinæ. Alias cauſſas alibi adducimus. Ac veriſimile eſt, aliquid etiam momenti attuliſſe, quod Deus ipſe per Moſem in deſerto erigi juſſerit ſerpentem.

Præcipuè autem celebrant Ægyptum thermuthin, quod ex ſexdecim aſpidis generibus ſolum credebatur immortale. Imò in ſacris ædibus ad unumquemque angulum extruebant cellas ſubterraneas: hic thermuthin alebant, bubulum adipem certis ei intervallis objicientes. Auctor Ælianus lib. X De Animalibus, cap. XXXI. Atque ab eodem, libro ejuſce operis ſexto cap. XXXVIII, proditum eſt, reges Ægyptios ſolere in diademate ſuo geſtare aſpides pictas: ut ita firmitatem imperii ac potentiam ſignificarent. Nihil enim potentius aſpidum veneno: adeò ut ab iis morſi nequeant vivere ultra horas quatuor. De quo etiam diximus lib. IV, cap. LIV.

Accipitris divinitatem arguit, quòd ut Plutarchus lib. de Iſide & Oſiride auctor eſt, Sai, Ægypti in Delta oppido, in veſtibulo Minervæ, præter infantem, & ſenem, inſculptus fuit accipiter ad ſignificandum vitæ originem, ac finem, à Deo dependere.

Cur verò accipiter ſymbolum fuerit divinitatis, meliùs intelligetur, ſi priùs conſtiterit, quam latè patuerit ἱέραξ, ſive accipitris nomen. Nam eo comprehenditur aquila, quam Græci ἀετὸν appellant: eoque etiam complectitur ἁλιαιετὸν, qui Niſus eſt veteribus, vulgo autem, jam à Iulii Firmici temporibus, falco vocatur nomine antiquioribus ignoto. Cauſſas autem accipitrarii hujus ſymboli tres obſervo: eaſdem nempe quas de ſerpente adduximus. Nam & viſu quantopere valeat accipiter, arguit illud, quòd apud Ælianum legimus in X de Animalibus, cap. XIV, ſolam hanc avem poſſe obtutum, atque aciem oculorum figere adverſus Solem. Ubi clarè liquet, accipitris nomine etiam contineri aquilam: de qua notum illud Horatii cùm ut viſum ſignificet acutiſſimum, illum ſerpentis, & aquilæ conjungit. Deque eo etiam dictum lib. III, cap. LXXXI. Præterea accipiter celerrimi eſt volatus; cumque avium alæ, cælum petentes, ferantur in obliquum, is rectâ fertur in ſublime. Denique idem vivaciſſimus eſt. Non auſim cum Ægyptiis dicere, annos vivere ſeptingentos: attamen eſſe longævum conſtat, ita ut domeſticus etiam, qui magis degener annos vivat XXX, ſylveſtris verò etiam XL. Manifeſtum interea, tria hæc, quæ diximus, puta viſus acumen, volatus celeritatem, & quod rectâ cælos petat, in cauſſa eſſe, cur jam ab aliquot ſeculis, ejus, in aërio venatu, uſus ſit maximus. De aucupii illius origine & antiquitate non repetam, quæ dixi lib. III, cap. XCVII. Trifariam verò hæc venatio præſtat terreſtri. Nam minoris eſt laboris, quia nihil eſt opus per ampla ſpatia inſectari animantia. Minoriſque eſt periculi, cùm in terreſtri illa interdum quis interimatur ab apro, aut cervo furenti. Ac præterea minoris eſt ſumtus, quia non retibus, non copia venatorum, & canum opus eſt. Sed accipiter ſufficit.

Quæ hactenus diximus, ſeorſum vel ſerpentem, vel accipitrem ſpectant. Sed enim ſymbolum quoque erat Ægyptiis ex utroque compoſitum: ac proinde utriuſque ſignificationem conjungens. Hoc inferiori parte corporis ſerpentem referebat: ſuperiori parte accipitrem, ſive capite ſolo, ſive etiam pectore & alis. Dicebatur hoc ſymbolum Dei Κνὴφ, hoc eſt, ἀγαθοῦ δαίμονος [1]. Lilio Gyraldo in primo de Diis Syntagmate dicitur Crephagennetus. Nempe apud Plutarchum κρηφαγέννητος legit. Sed lib. I, cap. II oſtenſum reſcribendum Κνὴφ ἀγέννητον [2]. Suſpicor vocem Κνὴφ eſſe μετὰ συγκοπῆς [3] à כנף, *canaph*, ut Hebræi dicunt, ſive *cenaph*, ut Chaldæi. Notat ea vox *alam* ſubinde etiam τὸ πτερωτὸν *alatum*. Sic igitur vocitarint hoc numen à ſymbolo, quòd ex ſerpente ſive angue, & alato, ſive volucre componeretur. Magis quidem id placet, quam ut ſit ab Arabico كنف *canaph*, quod notat *circuire*; Nam non tam id allatæ conveniat figuræ quàm aſpidi, ſive ſerpenti, caudam rodenti. At erat hæc figura anni: non Dei Κνὴφ: cujus figura longè alia, ut diximus: & clare id liquet ex Veterum iis, quos teſtes adducit locupletes Euſebius in extremo libro primo Præparationis Euangelicæ. Quod verò ad figuram numinis

[1] *boni Dei.*
[2] *ingenitum Cneph.*
[3] *per ſyncopen.*

 memorati

memorati, hac de re nonnulla ex Zoroastris Magi de sacris Persicis commentario, adducit Eusebius in extrema parte libri primi de Præparatione Euangelica. Inter alia: Ὁ δὲ θεός ἐστι κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος. *Habet verò Deus caput accipitris.* Atque idem ait tradi ab Ostane in Octoteucho sua. Paullò antè etiam dixerat, Ægyptios serpenti quem Phœnices ἀγαθὸν δαίμονα, Ægyptii Κνὴφ appellant, caput addere accipitris. Ac refert aliqua, quæ dixerat ὁ Ἐπήεις, qui Ægyptiis dictus μέγιστος ἱεροφάντης, καὶ ἱερογραμματεύς· *maximus sacrorum & interpres & scriba.* Sunt ea istiusmodi, prout Græcè vertisse ait Arium Megalopoliten: Τὸ πρῶτον ὂν θειότατον, ὄφις ἐστὶν ἱέρακος ἔχων μορφὴν, ἄγαν ἐπίχαρις· ὃς εἰ ἀναβλέψειε, φωτὸς τὸ πᾶν ἐπλήρου ἐν τῇ πρωτογόνῳ χώρᾳ αὐτοῦ· εἰ δὲ καμμύσειε, σκότος ἐγίνετο· *Vnus omnium maximè divinus erat serpens ille, qui accipitris formam præ se ferebat, idemque adspectu jucundissimus: quippe enim, ubi oculos aperuisset, continuò primogeniæ suæ regionis loca omnia luce complebat. Sin autem conniveret, illico tenebræ succedebant.* Quæ κατ' ἀλληγορίαν dici, ibidem legas. Addit, eò, quod de hoc Κνὴφ Epies utatur verbo διήυγασεν, hoc est, *illustravit*: satis intelligi igneam ejus naturam: quandoquidem φωτὸς ἴδιόν ἐστι τὸ διαυγάσαι· *lucis proprium est illustrare.* Etiam de Ægyptiis refert ista ex Philone Byblio: Ἔτι μὲν οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐννοίας τὸν κόσμον γράφοντες, περιφερῆ κύκλον ἀεροειδῆ καὶ πυρωπὸν χαράσσουσι, καὶ μέσον τεταμένον ὄφιν ἱερακόμορφον· καὶ ἔστι τὸ πᾶν σχῆμα, ὡς τὸ παρ' ἡμῖν Θῆτα· τὸν μὲν κύκλον, κόσμον μηνύοντες· τὸν δὲ μέσον ὄφιν συνεκτικὸν τούτου, ἀγαθὸν δαίμονα σημαίνοντες· *Præterea Ægyptii, mundum eodem consilio depingentes, rotundum circulum aërio colore flammisque sparsum exprimunt, cujus in medio serpens extentus accipitris forma collocatur. Ac tota quidem figura Græco theta persimilis est; ita nimirum, ut circulo mundum exhibeant; serpente autem medio illum utrinque conjungente dæmonem bonum significent.*

CAPVT XII.

De Symbolis Isiacis: ubi tum de simulacbro Deæ, tum de sacerdotum alimento, calvitio, & vestibus: & quid Sphingis symbolum ante templa Ægyptia signârit.

HÆc de serpentis, & accipitris Symbolis. Deinceps agam de Symbolis Isidis propriis. Per eam, ex Plutarchi sententia, intelligitur natura mundana: sed per Osiridem spiritus bonus, naturam hanc gubernans: per Typhonem spiritus alter, à quo bonus semper impugnatur. Pluribus de eo dictum lib. I, cap. V. Eidem verò Plutarcho Osiris etiam est Deus: atque hoc etiam nomine ipso adstruit: quia Osiris non multum abit ab ὁσία, quomodo idem fuerit ac τὸ ὄν: id verò nomen propriè divino convenit numini. Hujus verò cognitio Plutarcho est Ἴσις, ab ἴσας, *sciens.* At scientiæ neglectus, ac contemtus, eidem est τυφῶν, quia nihil æquè scientiæ inimicum, ac typhus, & superbia, sive homo, ut Plutarchus ait, δι' ἄγνοιαν καὶ ἀπάτην πεφυσιωμένος, *inscitia & errore inflatus.* Hæc satis convenienter dicerentur, nisi fastum redoleret Græcanicum, quod origo Ægyptiarum vocum arcessatur à fonte Græco. Vnde autem Osiris, expositum nobis lib. I, cap. XXVII. At Isis, sive *Is*, potuerit ab Hebræo אִשָּׁה, Ischa [1], quomodo à marito Adamo vocata est prima omnium mater. Nempe Isis vel Ischa *eximiam feminam* notârit; quomodo Hebræis איש isch aliud quàm אדם Adam, nec tam hominem vulgarem, quàm clarum, signet. Atque hæc conveniunt iis, quæ de Manno, & Iside referebam lib. I, cap. XXXVIII. Sed hæc jam historica sit interpretatio. At illa φυσική, qua, ut dicebamus, intelligitur per Isidem universa rerum natura. Particulatim autem signabatur Luna, cum Tellure; sive vis generatrix, quatenus à Luna derivatur, & à Tellure recipitur. Itaque in Isiacis symbolis, quædam magis conveniunt Telluri, quædam Lunæ, quædam toti Naturæ, quatenus attenditur, ut principium passivum, circa quod Osiris, ac Typho occupentur.

[1] vira, uxor.

His multum lucis accesserit, si prius exponamus, cujusmodi fuerit Isidos simulachrum. Deinde quæ observari soleant à sacerdotibus Isiacis.

Simulachrum Isidos cornutum erat: ut est apud Athenæum lib. VIII, & Porphyrium lib. III περὶ ἀποχῆς. In caussa erat, quod symbolum foret, Lunæ, quæ corniculata apparet: unde & bos femina ei fuit sacra: quam iccirco sacrificare illi erat nefas. De hoc ita Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας τῶν βοῶν οὐκ Αἰγυπτίοισι ἔξεστι θύειν, ἀλλὰ ἱραί εἰσι τῆς Ἴσιος· τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήϊον, βούκερών ἐστι, καθάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι· *Fœminas boves immolare non licet Ægyptiis: utpote Isidi consecratas. Nam Isidis simulachrum muliebre est, bubulis præditum cornibus, quemadmodum Io à Græcis depingitur.*

Præterea Isidis simulachra, tanquam regio diademate, coronabant aspidis genere, quod Ægyptii vocant θέρμουθιν: Aiunt id genus aspidis esse sacrum, ac magna colunt religione: nempe quia præsentissimum adspirat venenum: quod ingentem ejus potentiam arguit. Auctor Ælianus lib. X, cap. XXXI. Hinc de Iside Valerius Flaccus lib. IV Argonaut.

—— Et procul Io
Spectat ab arce poli jam Divis addita, jamque
Aspide cincta comas, & ovanti persona sistro.

Ac Iuvenalis Sat. VI. de argentea Isidis imagine:

Et movisse caput visa est argentea serpens.

Etiam in pompa Isiaca circumgestabatur: & Apis circumducebatur. Ovid. lib. II Amor.

Pigraque labatur circum donaria serpens,
Et comes in pompa corniger Apis eat.

Ubi & videmus, Apim bovem in comitatu Isidos circumductum. Quod & idem poëta indicat

indicat IX Metam. & Appulejus IX Met.

Isidem veteres effinxere ἀνάκομον solutis crinibus, & per terga fluentibus: qualem comam Lucianus vocat ἐπίσειστον, h. e. ventilantem, ac concussam.

Brevis ejus effigies. Claudianus in IV Consulatum Honorii:

— Sic numina Memphis
In vulgus proferre solet penetralibus exit
Effigies; brevis illa quidem, sed plurimus infra
Liniger.

Vestes Isidis, ut Plutarchus ait [1], multicolores. Quemadmodum & Appulejus ei tribuit prætextam discolorem, ac pallam nigerrimam. His significabatur commutatio diei, ac noctis, vitæ & mortis. Etiam multicoloribus tæniis sive fasciis statuam Isidis vestiebant, ad significandum varias Lunæ φάσεις, sive facies & adspectus. Quam symboli ejus caussam adfert Heliodorus. Alii multicoloribus vittis significari putant varias Lunæ operationes, atque effectus. Quandoque tamen non versicoloribus vittis obvolvebatur, sed candidis: ut ex tabula Bembi ahenea tradit Stephanus Pighius in μυθολογίᾳ de Horis sive anni partibus [2]. Eo candor Lunæ denotabatur.

Isidis statua vulturinis ornabatur plumis. Ælianus lib. X de Animalibus, cap. XXII: Αἰγύπτιοι δὲ Ἥρας μὲν ἱερὸν ὄρνιν εἶναι πεπιστεύκασι τὴν γῦπα· κοσμοῦσι δὲ τὴν τῆς Ἴσιδος κεφαλὴν γυπὸς πτεροῖς, καὶ τῶν προπυλαίων ὀρόφοις ὑπεντορεύουσι γυπῶν πτέρυγας. *Ægyptii autem Iunoni sacram avem dicunt vulturem: & vulturis etiam pennis caput Isidis, ac alis ejus vestibulorum ornant fastigia.*

Isidi ab Ægyptiis, ut tritici, & hordei inventrici, maturarum spicarum manipuli offerebantur: sic Diodorus Siculus lib. I.

Fingebatur navigio vehi: cujus geminam hanc rationem alibi [3] adduxi, quia Luna, quæ est Isis, sit corniculata, & quando talis est, navigii habeat figuram: tum item quia luna in Aquas habeat potestatem: navigio autem per Aquas vehamur: unde & navigationi Isis præfecta: quod Lucianus indicat in dialogis Deorum. A Suevis, gente Germanica, Isidem cultam ait Tacitus: atque signum ejus fuisse liburnam: navigii id genus triremi humilius. Caussa ejus signi fugit Tacitum. Sed non est ea obscura ex iis, quæ diximus de Iside Ægyptia.

Nunc videbimus de sacerdotibus: ac primùm de eorum alimento: deinde de corporis forma: hinc de vestibus.

Sacerdotes Isiaci suillis carnibus abstinebant, quia hoc animal esset Isidi sive Lunæ inimicum: ut quod maximè coëat, decrescente Lunâ. Addit quoque alteram caussam, quia lac suis si bibatur, lepram, & asperam scabiem producat. Cumque aliorum Ægyptiorum hoc piscium genere hi, alii alio abstinerent, ut Oxyrinchitę hamo captis: sacerdotes iis abstinebant in universum: quia non est necessarium cibi genus, unde nusquam apud Homerum legas eo cibo usos vel delicatos Phæacas, vel etiam insulares illos Phæacenses: nec Ulyssis socios in longa illa peregrinatione eos edisse ait, nisi cum ad extremam essent redacti inopiam. Cepas quoque aversabantur, partim quia sola hæc plantarum Luna crescat decrescente: partim quia sitim creat, quod non convenit volentibus à Venere abstinere: partim quia lachrymas ciet, quod festorum lætitiæ adversatur. Ait quoque Plutarchus, legumina pleraque refugisse, quia multum iis supervacui insit. Imò nec sale vescebantur, non ut re immunda; sed quia appetitum acuens bibulos reddit, & voraces. Niloticam aquam non bibebant, quia pinguem facit & obesum. divina autem pars non debet premi atque affligi à mortali. Propterea nec Apis bibebat eam, quia neque Deo id convenisset. Peculiarem ideo puteum habebat, unde aquam biberet. Vini usus siquibus sacerdotibus sit, is parcus est, ut sobriè philosophentur, sacrisque docendis ac discendis meliùs vacent. Unde & reges; qui ipsi quoque sacerdotes sint, non nisi ad mensuram præscriptam vinum bibunt. Ac ut à multo ejus usu deterreant, fabulantur vites enatas ex terræ permixtis cadaveribus eorum qui Diis bellum intulissent: eoque vinum abalienare mentes, quia homines impleat sanguine majorum.

Quod ad corporis formam, sacerdotes Isidos erant calvi. Vnde de iis Iuvenalis sat. VI:

Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.

Et Martialis lib. XII, epig. XXIX:

Linigeri fugiunt calvi, sistrataque turba.

Calvi autem erant, non naturâ, sed arte. Quippe depilabantur, quod Græcis πιττοῦσθαι, quia fieret hoc pice, sive resina: quomodo & Venerei nepotuli se depilabant. Hinc Iuvenal. sat. VIII: *— Quid resinata juventus*

Cruráque totius facient tibi lævia gentis?

Et meretrices; unde Martialis lib. XII, epig. XXXI:

Nec plena turpis matris olla resina,
Summœmanæ qua pilantur uxores.

Ubi *pilari* est *depilari*: quomodo & (quod Scaligero [4] jamdiu ostensum) Isiacos pilatos dicit Martialis. Cur verò depilarentur Isiaci, rationem alii ab historia petunt: alii à morum exemplo. Prior istiusmodi est, quòd Isis regina, cum Copti urbe, tum Ægypti principe, mortem mariti sui Osiridos intellexisset, ut luctum faceret testatiorem, sese, totonderit. Imò & ipsam Coptum inde dictam ajunt Græculi; videlicet ἀπὸ τοῦ κόπτειν [5]: quasi verisimile sit, Græcum esse nomen antiquissimæ civitati, à qua & tota Ægyptus Græcis Αἴγυπτος, quasi αἶα Κόπτου [6], dicta sit. Ἠθικὴ verò ratio est talis. Ajunt sacerdotes Isidos caput radere, quia mortalium nullos æquè ac sacerdotes deceat tum mundities animi, cujus symbolum est illa corporis; tum nullis gravari curis sordidis, quales per capillos significantur. Præterquam enim, quod capilli oblongi caput gravant, pili in universum

[1] lib. de Isid. & Osir.
[2] pag. 171. 172.
[3] lib. 2. cap. 27.
[4] in Tibull. lib. 1, p. 133.
[5] à præcidere.
[6] terra Copti.

versum, tum hominum, tum mutorum animantium nascuntur ex alimenti excremento: quæ icirco, ut immunditiem, aversari jubebantur: non quasi hic sistere oporteret, sed quia hoc symbolo monerentur castimoniæ, utque purâ Deum mente colerent: Atque hanc rationem adducit etiam Plutarchus libro de Iside, & Osiride. Ac simile esse ait, quòd Hesiodus jubet rem divinam facturos venire unguibus priùs resectis, quo sic mundi ad sacra accedant.

Ferè autem quæ amatorem non reperirent, fiebant Isidos sacerdotes. Vnde Perf. sat. v:

— Cum sistro lusca sacerdos.

Ubi vetus interpres, *Lusca ideo, quod nubiles deformes, cum maritos non invenerint, ad ministeria Deorum se conferant.*

De vestibus nunc dicam. Iis non laneis usi, sed lineis. Vnde Herodotus lib. II, qui Euterpe dicitur: Εἵματα δὲ λίνεα φορέουσι αἰεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα. *Linea ferunt vestimenta, semper recens abluta, huic rei maximè vacantes.* Hinc Ovid. I Met. Sacerdotes Isidos *turbam linigeram* vocat: Iuvenal. sat. VI, *linigerum gregem.* Est & in secundo Catalectorum, quos primus Scaliger publicavit:

Carbaseo post hunc artus indutus amictu
Memphidos antiquæ sacra, Deamque colit.

Atque hinc Deliam suam sic inter Iliacas considere optat Tibullus lib. I eleg. III, quæ ad Messallam:

Et mea votivas persolvens Delia noctes
Ante sacras lino tecta fores sedeat:
Bisque die resoluta comas tibi dicere laudes
Insignis turba debeat in Pharia.

Vbi bis dicit Isidem de die celebrari, quia primâ quidem diei horâ templum Isidos aperiretur: hinc Deam quasi excitarent, & excitatam salutarent: posteà mendicarent usque ad horam octavam, itemque Deâ salutatâ templum clauderent: quem ritum ex undecimo Appuleji, septimo Arnobii liquidò satis Scaliger ad Tibullum comprobavit.

Cur tanto Isiacis in honore fuerit linum, exponit Appulejus Apolog. I: *Purissimum est rebus divinis velamentum: quippe lana, segnissimi corporis excrementum pecori detracta, jam inde Orphei & Pythagoræ scitis* (idem apud Herodotum legas lib. II) *profanus vestitus est. Sed enim mundissima lini seges, non modò indutui, & amictui sanctis Ægyptiorum sacerdotibus: sed opertui quoque inde rebus sacris usurpatur.*

Ob eandem verò caussam, lineis vestibus utebantur, ob quam caput solitos radere dicebamus. Laneæ enim vestes è pilis fiunt, & pediculos generant. Linum contra mundum est, quia è terra nascitur immortali, & vestem exhibet, tum puram, tum tenuem, & minimè gravantem. Ita Plutarchus lib. de Iside & Osiride. Ac veriùs omnino, quàm cùm ibidem legas, φορεῖν τὰ λινᾶ διὰ τὴν χρόαν, ἣν τὸ λίνον ἀνθοῦν ἀνίησι, τῇ περιεχούσῃ τὸν κόσμον αἰθερίῳ χαροπότητι προσεοικυῖαν· *ferre vestimenta linea, propter colorem, quem linum florens emittit, cæruleo colori, mundum æthereum circumdanti similem.* Sanè similiter cur lineum sacerdotis Judaici vestimentum fuerit, hoc ipsum quòd è terrâ nascentia sint pura, rationem esse censet B. Hieronymus in cap. VIII Exodi, & epist. ad Fabiolam, quæ est de veste sacerdotali.

Portabant Isiaci sistrum: ut monet vetus interpres ad illud Persii sat. v:

— Cum sistro lusca sacerdos.

Sed & situlam gerebant lævâ. Quid his significarint, indicat Servius in VIII Æn. *Isis est genius Ægypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus, recessusque significat. Per situlam, quam sinistra manu retinet, ostendit adfluentiam omnium lacunarum.*

Ac vel ex his solis, quæ de symbolico Isidos cultu memoravimus, satis liquet, non substitisse Ægyptios in istis, quæ sensui se offerrent, sed ea pro typis & symbolis habuisse. Nempe Theologia eorum erat mystica: quod Sphinges ante templorum fores positæ innuebant. Plutarchus de Iside & Osiride: Πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἐπιεικῶς ἱστᾶσι, ὡς αἰνιγματώδη σοφίαν τῆς θεολογίας αὐτῶν ἐχούσης· *Ante templa Sphingem plerumque collocant: quo innuunt, suam rerum sacrarum doctrinam constare perplexa & sub involucris latente sapientia.* Atque addit, propterea Sai ante templum Minervæ, quæ eadem ac Isis credebatur, fuisse inscriptionem quæ testaretur, neminem ejus peplum prorsus detexisse.

Tandem & Ægyptia Dea culta à Romanis. Iuvenalis:

Nos in templa tuam Romana recepimus Isim.

Isidi sacrificabatur à Romanis jecur anseris; quo nihil delicatius: unde Inachis sive Isis lauta vocatur Ovidio in primo Fastorum. Pluribus de eo dixi in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Tiraquellus Notis in Alexandri Neapolitani lib. III, cap. XII, ait non modò Isidi sacram, sed & Inacho; quod probat ex eo, quod Ovid. I Fast. dicat:

— Quò minus anser
Det jecur in lances Inache laute tuas.

Nempe non occurrebat multijugæ lectionis viro Isidem fuisse Inachi filiam. Alioqui non sollicitassem vulgatam lectionem,

Det jecur in lances Inachi lauta tuas.

Vitulâ etiam sacrificatum Isidi ea de caussâ, ob quam statua ejus erat βουκέρων [1].

[1] *bovina præferens cornua.*

CAPUT XIII.

De triplici Osiridos symbolo quatenus à Physicis per eum Sol intelligitur. Ac duo quidem priora fuere hieroglyphica. Nempe quatenus signabatur vel accipitre, vel sceptro cum oculo insculpto; ubi sceptrum potentiam, oculus providentiam denotabat. Alterius generis signa convenientiam habent cum forma humana: ut quòd fingeretur capite raso, sed capillis à parte dextra relictis.

Item

Item quòd formaretur cum ingenti veretro, ad notandam vim Solis generatricem: cumque amiculo flammeo, ut indicetur calorem vitalem Soli deberi. Ad prius etiam pertinere, quod phallus in sacris Osiridis circumgestaretur. Quamquam possis omne istoc de pene interpretari de Chamo, & Mitsraim, Ægyptiorum parentibus. Praeterea, per Osirin signari Nilum, qui & ipse in Diis habitus, partim propterea quòd fœcunditatem suam ei deberet Ægyptus; partim ob alia Nili miranda. Quia verò aqua Nilotica esset nigra, eo Osirin effingi nigrum. Nilum depingi solere crocodilo, vel hippopotamo insidentem, XVI pueris circumludentibus, & cur pueri illi dicti fuerint Πήχεις. *Cur Orus albus, Typhonis symbola asinus, hippopotamus, & crocodilus. Anubidis symbola canis, & cynocephalus.*

SEquitur nunc de Osiride: cujus varia fuere symbola, alia quidem quatenus per eum Sol intelligitur: alia quatenus Nilus. Quatenus Sol signabatur, accipiter Osiridis erat symbolum. Vniversè quidem designabat numen divinum, ut antea dictum; cum de accipitris, & serpentis, symbolis ageremus. Sed enim, quia Osiris esset princeps Deorum; quippe Sol ipse; eò particulatim Soli dicatus fuit. Hujus quidem symbolum fuisse, clarè ait Plutarchus lib. de Iside, & Osir. Caussæ, cur Osiridi sacrârint, variæ adferuntur: quædam longiùs petitæ, imò incertæ; quas adducit Porphyrius in quarto de abstinentia animalium. Veriores hæ videntur, quòd uti Sol calore suo producit, ac fovet cuncta, ita & accipiter mira pollet fœcunditate, utque Sol cuncta videt, quippe mundi oculus: ita & ob aciem visus accipiter sit πολυόφθαλμος [1], ut vocatur Aristophani: atque ut Sol celeritate admirabili duodena cæli signa percurrit: ita accipiter mira volet pernicitate: unde & ὠκύπτερος [2], & ὠκυπετὴς [3] poëtis vocetur, quasi *celerivolum* dicas. Græcis accipiter ἱέραξ, quasi sacram alitem dicas, ab ἱερὸς, sacer. Nisi malis ἀπὸ τοῦ ἱέσθαι ῥᾷον, quòd celeriter per aëra feratur ac volet.

[1] *multioculus.*
[2] *Homer.*
[3] *Hesiod.*

Aliud etiam symbolum mysticum his verbis tradit Macrobius lib. I Saturnal. cap. XXI: *Hinc Osirin Ægyptii, ut Solem esse asserant, quoties hieroglyphicis literis suis exprimere volunt, insculpunt sceptrum; inque eo speciem oculi exprimunt, & hoc signo Osirin monstrant; significantes hunc Deum Solem esse, regalique potestate sublimem cuncta despicere: quia Solem Iovis oculum appellat antiquitas.* Nimirum ut sceptrum potentiam, sic oculus providentiam adumbrabat. Præter hæc duo signa, fuere alia quoque; sed non ab mutis animantibus, vel inanimis petita: verùm ab homine ipso. Tale est quod Osiridem effingerent capite raso, sed sic ut dextra parte relinqueretur capillus. Eo quid notaretur indicat Macrobius, mox post verba antea adlata: *Ægyptii volentes ipsius Solis nomine dicare simulachrum, figuravere raso capite, sed dexterâ parte crine remanente. Servatus crinis docet, Solem naturæ rerum nunquam esse in operto: demti autem capilli residente radice, monstrant, hoc sidus, etiam tempore, quo non visitur à nobis, rursum emergendi, ut capillos, habere substantiam.* Pluraque inibi in hanc mentem.

Etiam Osiris, Plutarcho teste, effingebatur cum pene erecto, uti apud Græcos, & Romanos Priapus. Nempe ut significaretur, à Sole esse vim omnem generatricem. Amiculo etiam flammeo velabant, ut ejus coloris veste significaretur calor vitalis ac beneficus, qui à Sole proficiscitur. Ex eo quod de pene erecto dicebamus, cognoscere etiam est, cur phallus in sacris Osiridis circumferretur. Nempe ad notandam vim Solis γεννητικὴν. Sed de veretro sive phallo possis non φυσικῶς [4] interpretari, sed etiam ἱστορικῶς [5]: quomodo Osiris fuerit Mitsraim, vel ejus pater Cham, qui est Iupiter Ammon. Ita significabitur phallo, omnes Ægyptios à Mitsraim, sive Osiride descendere, vel ulterius eundo à Chamo. A quibus duobus Ægyptus nunc terra Cham, nunc terra Mitsraim vocatur. Vide quæ diximus lib. I, cap. XXVII.

[4] *modo considerandi quo natura spectatur.*
[5] *historicè.*

Ad Osiridem etiam refero Solem: Theologiam secutus physicam: licet non ignarus secundum civilem Theologiam Romanam; Apollinem esse in Diis Consentibus: Solem vero in Selectis quidem, at non Consentibus: ut lib. primo ostendimus.

Solis simulachrum; quomodò effingi soleat, docuit Macrobius verbis proximè relatis. Etiam Osiridis sive Solis apud Ægyptios [6] symbolum erat hasta, quæ tæniis multicoloribus erat obvoluta. Hasta ipsa Solem notabat: vittæ Lunam, cujus caussam superiori capite adducebamus. Utrum verò apud Ægyptios diceres aliquod esse Osiridis, an Adonidis simulachrum; nihil intererat; ut indicat Suidas in Ἡραΐσκος: Οὕτω διέγνω τὸ ἄρρητον ἄγαλμα τοῦ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεχόμενον, ὃν Ἀλεξανδρεῖς ἐτίμησαν Ὄσιριν ὄντα, καὶ Ἄδωνιν ὁμοῦ, κατὰ μυστικὴν, ὡς ἀληθῶς φάναι, θεοκρασίαν. *Sic* (Heraiscus) *dijudicavit illud ineffabile Æternitatis simulacrum, quod ab illo Deo detinetur, quem Alexandrini Osiridis simul, & Adonidis nomine, per mysticam* (sive sacram occultamque) *numinis commixtionem venerantur.*

[6] *Pighius in Mythologia de anni partibus pag. 170.*

Nec Osiris modò est Sol, vel Mitsraim; sed etiam Nilus. Qui & ipse in Diis, ob grande beneficium, quoniam Ægyptum inundat, & oblimat: unde omnis ei fœcunditas. Nec enim in Ægypto pluit, si veteribus credimus. Sed ii, qui in Ægypto superiori & nostro seculo fuere, uno ore testantur, (in his Prosper Alpinus) sæpissimè pluere Alexandriæ, Pelusii, atque aliis maritimis in locis. Sed rectè veteres de Memphi, locisque aliis, procul à mari dissitis, ubi rarissimè pluit, ac non nisi roris instar: neque unquam tantum est frigoris, ut cernere sit nivem, grandinem, vel glaciem. Itaque portentum

tentum perituræ Ægypti sub Psammenito, rege ultimo habitum, quod pluisset. Herodotus in Thalia: Ἐπὶ Ψαμμηνίτου δὲ τοῦ Ἀμάσιος βασιλεύσαντος Αἰγύπτου, φάσμα Αἰγυπτίοισι μέγιστον δὴ ἐγένετο. ὕσθησαν γὰρ Θῆβαι αἱ Αἰγύπτιαι, οὔτε πρότερον οὐδαμᾶ ὑσθᾶσαι, οὔτε ὕστερον τὸ μέχρι ἐμεῦ, ὡς λέγουσι αὐτοὶ Θηβαῖοι. Οὐ γὰρ δὴ ὕεται τὰ ἄνω τῆς Αἰγύπτου τὸ παράπαν· ἀλλὰ καὶ τότε, ὕσθησαν αἱ Θῆβαι ψεκάσι· *Regnante Psammenito Amasis filio maximum extitit Ægyptiis portentum. Minutis enim guttis pluit Thebis Ægyptiis, ubi neque prius unquam, neque postea ad meam usque ætatem pluit, ut ipsi ajunt Thebani. Nam in superiore Ægypto penitus non pluit. Thebis tamen tunc guttulis pluit.* Ad hoc verò, ut Nilus inter Deos referretur, accessere etiam tot Nili admiranda. Quale imprimis de ejus incremento, & decremento. Incrementum fit Sole Cancrum ingrediente, sive septimodecimo Iunii die. Atque auctores suos laudat Prosper Alpinus, qui cùm anno integro terram sicco in loco adservarint, non ante tamen observent pondus terræ vel auctum vel imminutum, ac pro magnitudine augmenti colligant, quot cubitis augendus sit Nilus. De caussa incrementi mirificus est veterum dissensus. Ephorus credebat aquas hieme receptas tum exsudari, haut secus ac è spongia exprimuntur aquæ. Euripides, & Anaxagoras fieri credebant ob liquatas Æthiopiæ nives. Quasi non ubi Sol ad Tropicum Cancri pervenit maximum in Æthiopia sit frigus. Plura si de veterum opinionibus voles, adi Plinium lib. v, cap. ix; item Diodorum Siculum, Ammianum Marcellinum, Suidam; è junioribus Prosperum Alpinum, & Aldum Nepotem in Quæsitis per epist [1]. Veram autem sententiam attulimus lib. ii, cap. lxxv. Vbi etiam dictum, Osirin, quatenus est Nilus, nigrum solere effingi. Nimirum quia aqua Nilotica esset nigra: sive quia hæc aquæ natura est, ut nigricent colore, quæ humectat. Atque hanc etiam caussam esse arbitror, cur; (ut Pausanias in Arcadicis prodidit) in Psophidiorum ad Erymanthum templo, aliquot quidem nobilium amnium signa sint è marmore candido: Solùm autem Nili simulacrum sit è lapide nigro. Etsi aliam à Pausania caussam adferri non ignorem. Quomodo verò effingi soleat Nilus, docet nos Lucianus in Rhetorum præceptore: Εἴ που τὸν Νεῖλον εἶδες γραφῇ μεμιμημένον, αὐτὸν μὲν κείμενον ἐπὶ κροκοδείλου τινὸς, ἢ ἱπποποτάμου, οἷον οἱ πολλοὶ γράφουσιν ἐν αὐτῷ· μικρὰ δέ τινα παιδία παρ' αὐτὸν παίζοντα. πήχεις αὐτοὺς οἱ Αἰγύπτιοι καλοῦσι. *Si unquam Nilum vidisti depictum, illum quidem crocodilo cuipiam, vel equo fluviatili insidentem, sicuti in eo plerique depingunt: parvos autem puerulos, quos Ægyptii Peches,* (sive cubitos) *vocant, circum ipsum lusitantes.* Illud de sexdecim puerulis, qui πήχεις, hoc est, *cubiti* dicerentur, lucis multum capit ex illo Plinii lib. xxxvi, cap. vii: *Nunquam hic* (basaltes, marmoris genus) *major repertus est, quàm in templo Pacis, ab imperatore Vespasiano Augusto dicatus: argumento Nili xvi liberis circa ludentibus; per quos totidem cubiti summi incrementi augentis se annis intelliguntur.* De Osiride & Nilo satis.

[1] epist. 72.

Osiridi ex Iside natus Orus, qui albus fingebatur: tanquam bonus bonisque parentibus natus.

At Typho ruber ac suppallidus. Eo Sol significabatur, non quatenus generationis principium est, (sic enim Sol est Osiris) sed quatenus exurit cuncta. Ac ut Osiris etiam Nilus: ita Typho quoque mare. Et ut Osiridi uxor Isis, inde filius Orus: ita Typhoni conjux Nepthys indeque filius Anubis. Ut per Isidem signabatur tellus supera, ita per Nephthyn infera, per Anubin, horizon, utriusque hemisphærij quasi custos. De quibus omnibus penè dictum nobis lib. i, cap. xxvii. Nunc de symbolis Typhonis, & Anubidis dicam. Typhonis symbolum erat asinus, idque ob animalis ejus inertiam, petulantiam, & colorem ingratum. Itaque Coptitæ asinos dabant præcipites: & Busiritæ abstinebant tubis; quod sonus earum similis sit sono asinino: etiam cum Ægyptii Ochum, Persarum regem, pessimè odissent, non alio convitio, quàm asini, nuncuparunt: Ochus verò respondit, At hic asinus bovem vestrum epulabitur: postcaque Apin mactavit, ut retulit Dino. Etiam Typhonis symbolum fuit hippopotamus, sive equus fluvialis, idque ob sævitiam. Itaque ut ostenderent pugnam Osiridis, & Typhonis, (quorum ille omnis boni, hic omnis mali principium habebatur) Hermupolitani pingebant hippopotamum, & insistentem ei accipitrem, qui adversus serpentem pugnaret. Etiam menses Tybi die septimo, qui dicitur Isidos è Phœnice adventus, placentis adfigebant hippopotamum victum. Crocodilus itidem ob sævitiam symbolùm Typhonis fuit: Iccirco in Appollinis urbe decretum ut certa die singuli venarentur crocodilos, captos interimerent, & exadverso templi adducerent. Atque addunt Ægyptii, hunc morem ex eo esse, quod Typho Orum fugiens verteret se in figuram crocodili, & eo pacto effugerit. Ita videmus etiam ex symbolis Typhonis, ut omnia ei tribuerint damnosa. Atque hæc quoque Plutarcho teste, caussa cur alio nomine vocatus fuerit *Seth*, ob violentiam: &, si Manethos audiatur, etiam *Bebo*, quia impediat, quominus omnia ad finem propositum pertingant. Nam *Bebo* Ægyptiis *obstaculum* significat.

Filius Typhonis Anubis colebatur in symbolo canis, vel semicanis. Cujus caussa est, quod canis sit custos domesticus: horizon autem, qui per Anubin signabatur, quasi custos sit superi & inferi hemisphærii, ut paullò antè dicebamus, ac pleniùs expositum nobis lib. ii, cap lxxv. Atque hæc qvidem caussa, si Anubin capiamus ἀλληγορικῶς, sive φυσικῶς. Sin ἱστορικῶς accipiamus vel inde erit, quia uteretur galea è pelle canina, qualis κυνέη Græcis voca-

vocabatur: vel quia venatione excelluerit: venatio enim canibus fit: vel quia foret satelles principis sui: ac canis pro custode dici soleat. Postremum hoc amplectuntur, qui censent fuisse σωματοφύλακα * Osiridis, atque Isidos. Sed hoc non satis convenire videtur, cum eo, quod Anubis erat filius Typhonis, quo non alter infestior Osiridi: imò ab hoc Typhone tandem interemtus fuit Osiris, plurimasque in partes dissectus. Nec tamen nimis huic argumento fidere ausim in tanta inconstantia eorum, quæ veteres de Diis Ægyptiis prodidere. Præsertim quando Anubis etiam cultus olim symbolo cynocephali: ut ex Strabone, Iuvenale, & Luciano dictum lib. III, cap. LXXIV. At cynocephalus à partibus fuit Isidos, si audimus Minucium Felicem in Octavio: *Isis perditum filium cum Cynocephalo suo, & aliis sacerdotibus, luget, plangit, inquirit: & Isiaci miseri cædunt pectora, & dolorem infelicissimæ matris imitantur: mox invento parvulo, gaudet Isis, exultant sacerdotes, cynocephalus inventor gloriatur: nec desinunt annis omnibus, vel perdere, quod inveniunt, vel invenire, quod perdunt.* Præcipuè verò cynocephalum coluere Hermupolitani. Unde & liquet eum sacrum fuisse Mercurio Ægyptio. Nec enim Ἑρμούπολις, aliud sonat, quam Mercurii civitas.

* corporis custodem.

CAPUT XIV.

De quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, & insectis, ab Ægyptiis, huic, vel illi, numini dicatis.

POstquam de Isidis, Osiridis, Typhonis, & Anubidis symbolis compluria adduxi; quasi per satiram complectar de cæteris Diis. Ac primùm loquar de iis, quæ hominem spectant; deinde quæ tangunt muta animantia; tum quæ plantas, ac denique quæ inanima.

In homine è digitis apud Ægyptios pollex Veneri sacer; uti index Marti, infamis Saturno, annularis Soli, auricularis Mercurio. Vide Melampodis Hierogrammatei περὶ παλμῶν μαντικῶν πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα, lib. De modo divinandi cum motu & concussione, ad Ptolemæum Regem.

Nunc quæ muta animantia cuique Deorum ab Ægyptiis sint dicata, & plurimum etiam quare id fecerint, exponam, caussam verò symbolorum petere oportet vel ab historia, vel à natura, vel etiam morum doctrina: cujus rei documenta aliquot antea adduximus. Sed poëtæ, more suo, non à vera historia, nec naturæ occultis, sed à figmentis suis, sive historia fabulari, arcessere rationem maluerunt. Ostendit hoc Hyginus in Poet. Astron. ubi de Capricorno: *Ægyptii sacerdotes, & nonnulli poetæ dicunt, cum complures Dii in Ægyptum convenissent, repente convenisse eodem Typhona acerrimum giganta, & maximè Deorum inimicum: quo timore permotos in alias figuras se convertisse: Mercurium factum esse Ibin, Apollinem autem, quæ Threicia avis vocatur: Dianam merulam simulatam. Quibus de caussis Ægyptios ea genera violari non sinere: quod Deorum imagines dicantur.*

Magnum autem discrimen erat in his symbolis, & eorum cultu. Ut vel inde cognoscimus, quod, ut Herodotus ait in Euterpe, capras immolarent in Thebaide, non oves: in Mendesia contrà oves, non capras. Hircus necabatur à Coptitis: capra autem divino ab iis honore afficiebatur, ut dictum lib. III, cap. LXXIV.

Ut omnia sint distinctiora, primum de quadrupedibus loquar, tum avibus, hinc piscibus, exinde serpentibus, ac denique insectis.

In quadrupedibus primùm videamus de viviparis, tum de oviparis. In viviparis, alia sunt solidis pedibus: alia bisulcis, alia multifidis. Solidi pedes sunt equo, asino, mulo. Sed non arbitror hæc fuisse pro numinis symbolo.

Pedibus sunt bisulcis bos, ovis, & caprigenum genus.

Leo apud Ægytios ob igneam naturam *Vulcano* sacer teste Æliano. Nos suprà lib. III. Vniversis Ægyptiis pro Deorum symbolis fuere boves duo: quorum prior dicebatur Μνεῦις: atque hic sacratus Osiridi, sive Soli, quicum & Mitzraim divino fuisse honore cultus videtur: nempe cultu mixto, de quo post symbolicum loquemur. Is bos cultus in civitate ea, quæ Mosi On Genes. XLI, 50; ubi legimus, ut Iosephi patriarchæ socer Potiphara fuerit *cohen*, h. e. Sacerdos, aut princeps, vel præfectus civitatis On; quæ postea est vocata Heliopolis, ut Hieronymus ait ibidem, & in Ezechiel. cap. XXX; item, vel alius, libro de locis Hebraicis. Nec mirum Heliopolin vocatam, cum, quod vox sonat, Soli fuerit dicata, atque uti dictum, Μνεῦις fuerit sacer Soli. Qui cum LXX senioribus arbitrantur conditam ab Israelitis in Ægypto degentibus tempore servitutis, eò refelluntur, quod Iosephus filiam Potipharis, quem Moses cohen in On fuisse ait, duxerit priusquam fames septennii affligeret Ægyptum: ut clarè traditum à Mose *.

* Gen. 41, 50.

Alter bos colebatur Memphi, ac dictus Apis, & erat dicatus Lunæ, quicum, mixto cultu, venerati sunt Iosephum patriarcham; ut fusè ostensum lib. I hujus operis, cap. XXIX. Propterea & Apis bos in comitatu Isidos refertur ab Ovid. IX Metam. & II Amor. item Appulejo IX Metam.

Cæsar Scaliger Exercitat. CCLVIII. I: *Quemadmodum olim ab Ægyptiis, ita nunc ab Indis qui Cuchin regnum incolunt, bos peculiari cultu pro Deo habetur, & appellatur Tambaran.*

Ad ovis cultum pertinet hoc Iuvenalis Sat. ...

— Lanatis animalibus abstinet omnis Mensa.

Adi, quæ ex Strabone, & Clemente Ale-

xandrino, attuli lib. III, cap. LXXIV. De caprigeno genere à Mendesiis culto egi lib. III, cap. LXXIV.

Multifidis pedibus varia coluere animalia. Ac universa quidem Ægyptus coluit hæc duo, canem, & felem: ut ex Strabone, atque aliis, dictum lib. III, cap. LXXIV. Canem præcipuè honorarunt Cynopolitani, ut Clemens ait in Protreptico, ac nomen civitatis facilè persuadet. Etiam Anubis capite canino fingebatur: de quo anteà dictum. De felis cultu meminit Plinius lib. VI, cap. XXIX: *A Syene & prius Arabiæ latere, gens Catadupi. Deinde Syenitæ. Oppida Tacompson, — Dumana, Rhadata, in quo felis aurea pro Deo colebatur*: Item Arnobius lib. I: *Templa felibus, scarabæis, & buculis, sublimibus sunt elata fastigiis.*

At non totâ Ægypto, sed certis ejus locis coluere ex multifidis leonem, lupum, cebum [a], cynocephalum, ichneumonem, & mygalen. Leonem Leontopolitani venerabantur, ut Strabo ait lib. XVII. Pleniusque de eo Ælianus lib. XII de Animalibus, cap. VII: ubi cur Ægyptii leonem consecrarint Vulcano hanc caussam adfert, quia natura sit planè πυρώδης, sive ignea: ac ob copiam ignis interioris exteriorem ignem non sine magna molestia intueantur. Iccirco etiam in signo Leonis constituunt domum Solis. Imò non Vulcano solùm, sed & Soli, leonem Ægyptii dicarunt. Idque propterea, quod uti Sol assiduus est in orbe circumeundo: sic leo nunquam ita somno vincatur ut non caudam moveat. Hanc rationem idem Ælianus adfert lib. V ejusdem operis, cap. XXXIX. Atque alias etiam caussas invenies apud Plutarchum lib. IV Symposiacôn, quæst. V, quæ est, utrum Judæi sint suem venerati.

[a] κῆβον. cercopithecum, simiam caudatam.

Ut verò leonem Leontopolitani, sic lupum Lycopolitani colunt: ut Strabonis libro antè memoratô constat, ac ex Clemente etiam Alexandrino ostendimus.

Cynocephalum venerati sunt Hermopolitani: unde & Mercurio sacratum fuisse anteà colligebamus.

Ichneumon cultus Heracleotis: ut dictum lib. III, cap. LXXIV. Atque ibidem memoratum, ut Athribitæ venerati sint mygalen, sive murem araneum; quem murem à forma, araneum dixere à vi venenata.

Ac talis quidem Ægyptiis cultus fuit animalium, quæ vivipara forent. Ex oviparis autem crocodilum adorarunt Arsinoitæ, quique in Heracleotica degerent præfectura. Vide de eo cultu varios, quos laudo lib. III, cap. LXXIV.

A quadrupedibus nunc venio ad aves. E quibus accipiter, & ibis, magna in veneratione fuerunt: ut ex Strabone ostensum lib. III, cap. C. Caussam de accipitre attulimus antea. Vti & de ibide illam, quod avis hæc cum Serpentibus pugnet: & serpentum ova, ut cibum gratissimum, deferat in nidos, atque ita noxia Ægypti animalia rarescant. Præter Strabonem de ibide testes inibi adduximus, Herodotum, Ciceronem, Plinium, Juvenalem, & Lucianum. De ejusdem cultu verba Clementis Romani attuli lib. III, cap. LXXIV. Ac si hæc nonsufficiant, adi de eodem Diodorum Siculum lib. I, Ælianum lib. XI de Animal. cap. XXXVIII, Solinum cap. XXXV, & ex eô Ammianum Marcell. lib. XXII. Contentus ero adferre Æliani verba: ut liqueat ibidem fuisse Mercurio sacrum: Τῷ Ἑρμῇ δέ φασι, τῷ πατρὶ τῶν λόγων φιλεῖται· ἐπεὶ ἔοικε τὸ εἶδος τῇ φύσει τοῦ λόγου. τὰ μὲν γὰρ μέλανα ὠκύπτερα τῷ τε σιγωμένῳ καὶ ἔνδον ἐπιστρεφομένῳ λόγῳ παραβάλλοιτο ἄν· τῷ δὲ προφερομένῳ τε καὶ ἀκουομένῳ ἤδη, καὶ ὑπηρέτῃ τοῦ ἔνδον καὶ ἀγγέλῳ, ὡς ἂν εἴποις· Locus corruptus, planeque deest, τὰ λευκά ὠκύπτερα: vel simile. Sententia est: *Ajunt & Mercurio, sermonis parenti propterea in amore esse, quod orationis speciem ac similitudinem gerat. Namque pennæ in alis ejus nigræ cum tacito adhuc, & nondum emisso sermone, comparari queunt: jam verò prolatæ orationi, & auditæ, & interpreti interioris animi, ac nuncio, candidas esse pennas similes dixeris.*

Corvus etiam in symbolis Ægyptiis fuit: unde sacra Coracina, ut dictum lib. III, cap. C. Addunt & ciconiam. Sed hanc sententiam ibidem refellebamus. Prætereo de aquila, quam Thebæis cultam fuisse cognoscimus ex Diodori Siculi lib. I. Nam accipitrem eum fuisse, qui laxiùs accepta voce aquila vocatur, ostensum est nobis loco antè memoratô. Ubi & ex Plutarcho colligebamus, gryphas, (quos ex leone, & aquila, conflârunt) fuisse Solis symbolum. Uti & Indi illas sacrârunt Soli, ac quadrigis eas junxerunt: sicuti indidem cognoscere est.

Phœnix avis est fabulosa, ut ostensum lib. III, cap. XCIX. Si tamen Tacitum audimus in VI Annalium [a], *adspici aliquando in Ægypto eam volucrem, non ambigitur.* Ac anteà dixerat, *Sacrum Soli id animal.* Etiam retulerat, quomodò in Ægyptum primùm advolâret Heliopolim dominante Sesostride, exinde sub rege Amaside, ac posteà sub Ptolomæo tertio, sive Euergete. Est verò Heliopolis ea Ægypti urbs, quæ Latina appellatione Melæ [b], Plinioque [c], *Solis civitas.* Soli sacratum Phœnicem, etiam legas apud Claudianum Epigr. I:

Conveniunt aquilæ, cunctoque ex orbe volucres,
Vt Solis mirentur avem.

[a] cap. 28.
[b] lib. 3, cap. 9.
[c] lib. 5, cap. 9.

At Ægyptiorum religionem optimè nôrat Claudianus, homo non Italus profectò, vel Hispanus, ut aliqui voluere: sed Ægyptius, ut ipse gemino de se loco testatur: imò & Sidonius Appollinaris: videlicet Alexandrinus, ut est apud Suidam. Eandem de Phœnice opinionem sequitur incertus poëta, Carmine de Phœnice, quod Lactantio Firmiano tribui solet:

Antistes nemorum, & luci veneranda sacerdos,
Et sola arcanis conscia, Phœbe, tuis.

Eò autem Soli sacratus, quia, ut Sol unicus, ita & avis hæc unica. Fortasse etiam, quia, ut Sol

Sol sideribus cunctis; ita Phœnix avis avium cæteras pulchritudine vincere existimetur.

Vulcanus, & Minerva ab Ægyptiis per vulturem signantur: ut Orus prodidit in primo Hieroglyphicôn: nempe quia Vulcanus ἀπάτωρ, Minerva ἀμήτωρ, fingatur à poëtis: ut hac parte sint, vulturum similes, qui sine coitu nasci dicuntur. Omnes enim feminæ creduntur, & concipere ex austro vulvâ flatui opposita. Ita præter Orum tradidit Ælianus lib. II de Animal. cap. XLVI. Ac multorum è Christianis vett. eadem fuit opinio: qua de re satis dixi lib. III, cap. LXXVIII, ubi & abunde eam opinionem refellimus.

Denique & coluere Ægyptii χηναλώπεκας sive vulpanseres: teste Herodoto in Euterpe.

De perdicibus mitto, etsi non ignorem symbolum fuisse Veneris aversæ: teste Oro Apolline. Nempe ob fædam eorum libidinem, de qua est apud Plinium lib. X, cap. XXXIII, & Isidorum lib. XII Orig. VII.

Post aves subdam aliquid de ovis: Quæ apud Ægyptios fuere symbolum mundi, quia mundus esse ovalis figuræ crederetur. Itaque Thebaidos incolæ cum vellent repræsentare Deum mundi architectum, effingebant ore evomentem ovum: ut pluribus exposui lib. I, cap. V. Ac Ægyptiorum exemplo Græci quoque in Cereris ac Liberi sacris ovum adhibebant: ut attingebamus lib. III, cap. LXXVIII....

Hinc sequuntur pisces: ex quibus tota Ægyptus coluit tum lepidotum, sive cyprinum, qui nobis carpio: tum oxyrinchum, sed imprimis in Ægypto interiori cultus ab Oxyrinchitis. At certis locis culti latus, phagrus, & mæotes: Nempe latus, piscis Niloticus, à Latopolitanis; phagrus ab Euenitis, vel potius Syenitis; mæotes autem ab Elephantinæ incolis: Imò & anguillæ Ægyptiis venerationi erant. Singula horum luculentis auctoribus adstruebamus lib. IV, cap. LI.

Pisces excipiunt reptilia, sive serpentes. E quibus aspides præcipuè colebantur Ægyptiis: ut ex Phylarcho dictum lib. IV, cap. LXIII.

Supersunt ex animalibus insecta. E quibus Ægyptii κάνθαρον, sive scarabeum impensè venerabantur, ut animatam Solis effigiem: quemadmodum Porphyrius refert περὶ ἀποχῆς. Etiam cultus ejusce mentio apud Plutarchum lib. IV Sympos. quæst. V. ubi Callistratus ait nihil esse absurdi, si Iudæos credamus veneratione quadam abstinuisse à sue, quando & Ægyptii æquè fæda, & inepta numina coluerunt, in his cantharum, & crocodilum. Vide & quæ diximus lib. IV, cap. XCIX.

Imò etiam, quemadmodum tradit Orus, ab Ægyptiis secundum scarabæorum genus, quod est bicorne, consecratum fuit Lunæ; quia hæc quoque bicornis, unde & Ταυρόκερως in Orphicis nuncupatur: nempe quia taurus bicornis. Adde quod, secundùm Astrologos, altitudo Lunæ, sit in Tauro.

Nec animalia solùm Ægyptii pro sacris Deorum symbolis habuere, sed etiam plantas. Ut porrum, ac cepes: de quibus dictum lib. III, cap. LXXIV. Laurus Apollinis Ægyptii repertum: hedera verò Osiridis herba, ut vidimus lib. I, cap. XXVII. Horo sacer rhamnus, ut lego apud Græcum poëtam epicum hactenus ineditum. Pluráque de hujusmodi diximus libro quincto extremo, ubi agimus de plantis numini sacratis.

Atque hæc, & alia ejusce generis, meliùs sciremus, si exstaret Senecæ liber De ritu & sacris Ægyptiorum, Servio citatus in illud VI Æn.

Sic demum lucos Stygios.

Verba ejus adduximus in opere de Historicis Latinis, cùm de Senecæ scriptis ageremus.

De quibus hactenus actum, Romani, & Græci ajebant ab Ægyptiis coli pro numine: sed Ægyptii dicebant se venerari hæc animantia, ut symbola bonitatis, vel potentiæ divinæ: nam & multum ex iis percipi utilitatis, unde ea colligerent esse donum Deorum immortalium: ac præterea in iis esse quædam miranda, quibus adumbrarent potentiam divinam, longeque manifestius exprimerent quam tabulis ac statuis suis possent Græcique Romanique pictores, ac statuarii.

De imaginibus non manufactis scripsit Gretzerus, quæ subjecit Codino Curopalatæ de officiis Constantinopolitanis. De caussis idololatriæ Ægytiacæ, vide Francisc. Flor. Sabinum Subsecivarum lib. III, cap. II.

CAPUT XV.

De testudine, symbolo numinis apud Troglodytas. Item de simulachro Iovis Ammonis. Præterea de symbolo Veneris apud Paphios.

AB Ægyptiis proficiscerer ad Phrygas, nisi manum injicerent regiones vicinæ, & suo quasi jure exposcerent, ne prorsus se negligerem, quando & ipsæ symbola Deorum habuerunt, quibus à gentibus aliis differrent. Habet verò Ægyptus ab Oriente Arabiam, ab Meridie cum alias terras, tum Troglodyticam, ab Occasu Ammoniacam, ab septentrione insulam Cypri. De Arabum lapide anteà vidimus. De tribus nunc aliis loquar.

Troglodytica sita est sub Ægypto ad sinum Arabicum. Hæc ut sacras adorabat testudines marinas: quemadmodum alibi [1] ostendi ex Plinii lib. IX, cap. X. Parum verisimile est habuisse eas pro Diis. Sed ut vicini Ægyptii ibides, & oxyrinchos, adorabant tanquam numinum symbola: sic testudines Troglodytæ. At propinquæ genti erant in cibo, unde ea chelonophagorum dicta est.

[1] lib. 4 hujus operis, c. 51.

Ammoniaca non Ægypto solùm contermina, sed, Ptolomæi judicio, etiam pars. Hujus incolæ Ægypto vicinæ Troglodytica & Ammoniaca: illa quidem adjacet sinui Arabico,

sitaque sub Thebaide: ut quà magis sit Australis. Hujus incolæ, ut sacras, adorabant testudines marinas: quemadmodum de iis proditum Plinio lib. IX, cap. X. Quod non aliter capimus, quàm cùm Ægyptii dicuntur ibidem coluisse. Nempe testudines Troglodytis visæ idoneum numinis symbolum.

At Ammoniaca Ægypto est ab occasu: nec Ægypto solum contermina, sed Ptolomæi judiciô etiam pars. Hujus incolæ Ægyptiorum, & Æthiopum, coloni fuere: ut est apud Herodotum lib. II. Atque ibidem legas, ut Iovem coluerint facie arietinâ: certa etiam anni die arietem illi mactare soleant. Cum arietinis cornibus videas in nummis Trajani Cæsaris. Ac similiter de eo locuti Ovidius, Lucanus, Silius, Statius. Atque ut Lucano corniger, ita Luciano κριοπρόσωπος [1], inque veteri epigrammate κερατοφόρος [2] vocatur. Legas idem apud Festum Pompejum in *Hammon*, Servium, Martianum Capellam, Lutatium Placidum in III Thebaid. Multóque ante hos omnes Herodotus in Euterpe, postquàm de cornutæ Isidos simulachro dixisset, subjunxit de simulachro Iovis Ammonis cum capite Arietis. Ac distinctiùs posteà è Latinis Curtius lib. IV: *Id quod pro Deo colitur, non eandem effigiem habet, quam vulgo Diis artifices accommodaverunt. Umbilico tenus arieti similis est, habitus smaragdo & gemmis coagmentatus.* Ita quidem Modius legit, pro *maximè* (ut est in MSSis atque editis) reponendo *tenus arietis.* Similia multi è nostris. E quibus Athanasius contra Gentes: Λίβυες πρόβατον, ὃ καλοῦσιν Ἄμμωνα, Θεὸν ἔχουσι. *Libyes ovem quam Ammonem vocant, Deum habent.* Caussam figuræ ejus ridiculam satis adfert Herodotus [3]. Ait, Herculem à Iove postulasse, ut conspicere Deum liceret. Tandem exoratum Iovem, amputato arietis capite, pelléque villosa, quam ei detraxerat, induta, Herculi se ostendisse. Vera autem ratio, ut opinor est, quòd cornua arietis sint symbolum potentiæ divinæ: ut diximus, cum de Iove Ammone ageremus lib. I, cap. XXVII. Ac videmus sic cornuum vocem accipi Psal. LXXV, II. *Cornua impiorum succidam, justorum verò cornua attollentur.* Quamquam & sumere liceat pro animi magnitudine, quæ potentiæ propè individuus comes. Unde Amosi VI, 13: *Nonne robore nostro sumsimus nobis cornua?* Ac planum est sic sumere etiam Ovidium in I de Arte:

Vina parant animos: tum pauper cornua sumit.

Jupiter hic Ammon fingebatur barbatus, ut auctor est vetus, sed fabulosus scriptor vitæ Alexandri Magni: quem Pseudocallisthenem dixeris. Ab eo & πολιὸς [4] & κριοκέρατος [5] nuncupatur. Ac talis quoque apparet in veteri nummo, cujus altera in parte silphium conspicitur. Caussam verò cornuum alibi adducam. Gestari numina solere, ex iis liquet, quæ de Heliopolitano Iove sive Apolline, & aliis, diximus. Atque inde etiam lucem capit illud Curtii de Ammone lib. IV: *Hunc cum responsum petitur, navigio aurato gestant sacerdotes; multis argenteis pateris ab utroque navigii latere pendentibus. Sequuntur matronæ, virginesque, patrio more, inconditum quoddam carmen canentes, quo propitiari Iovem credunt, ut certum edat oraculum.* Quamquam de Iove Ammone etiam necessitas urgebat. Nam aliquot passuum millibus aberat oraculum à mari, ac flumine. Unde sacerdotes quasi LXXX, coacti numen ferre: quod fiebat, ut dixi, in navigio aurato. Quod verò Herwartus illà de navigio aurato referebat ad pyxidem nauticam sive magneticam, mari navigantium ducem, id ingeniosiùs, quàm veriùs, dictum puta. Nec in hoc modò, sed aliis multis, præcipuè in temporum doctrina, nobilissimi ejusce viri ut eruditionem quidem laudo, sic judicium cogor sæpiùs desiderare. Nimirum nulli Deus omnia concessit.

De Iovis Ammonis effigie & templo, Curtius, ac Raderus pag. 177, & seqq. Filium ejus se jactabat Alexander M. teste Curtio libro IV. Sed refragante matre Olympiade: cujus literæ apud Gellium libro XIII, capite IV.

In Goltzii Græcia est nummus Pyliorum in quo vultum cernere est muliebrem capillis promissis, cum duobus in capite cornibus arietinis, vel caprinis. Ob eam cum Iove Ammonio cornuum convenientiam non displicet conjectura Ludovici Nonnii [6], existimantis esse effigiem Iunonis Ammoniæ. Præsertim quando & Pausanias [7] testatur Eleos non Græcis solùm Diis solitos libare, sed etiam Libycis duobus, Iunoni Ammoniæ, & Mercurio Parammoni.

Superest, ut videamus de Cypro: ubi Venus primò templum adepta fuit: atque inde dicta est Cypris, ut ab urbe Cythera Cytherea, Græcè, Κυθέρεια. Nisi nomen sit ἀπὸ τοῦ κυεῖν, quod est *parere*, quia præsit parientibus. Utrumque apud Festum habes ἔτυμον.

Veneris Cypriæ symbolum Paphi, Tacito teste, continuus erat orbis, latiore initio, tenuem in ambitum, metæ modô exsurgens. Maximus Tyrius orat. XXXVIII albæ pyramidi confert.

[1] *arietina facie.*
[2] *corniger.*
[3] *lib. 2.*
[4] *canus.*
[5] *arietinis cornibus.*
[6] *Commentario in Goltzii Græciam.*
[7] *in Eliacis prioribus.*

CAPUT XVI.

De cultu Cybeles, sive Matris Deûm, apud Phrygas.

Exsolvi, quod promiseram de terris Ægypto vicinis. Nunc bonis avibus per mare, per terras, è Cypro proficiscor ad Phrygas: quod volentibus fiet Romanis. Nam Venus quæ mari orta, sed in Cypro primum suscepta, mater Æneæ: is verò Phryx; à quo Romani Æneadæ vocantur, quia ab Ænea per Albanos reges Romulus descenderit.

Phrygibus imprimis in honore fuit Cybele, sive mater Deûm, quæ & inde Dea Phrygia

dicta est. Videtur autem Cybele dicta à *Cubal*, quod sit propagatrix: ut ejusdem sit originis, ac vocabulum *Cabala*. Valde hoc nomen conveniat matri Deûm. Libro II, cap. LII ostendimus, per Cybelen signari Lunam & Terram. At vehementer ratio fugit Alexandrum Neapolitanum, cùm in Genialibus diebus lib. III, cap. XII eandem censet Matrem Deûm, & Matutam, cùm Matuta, unde matutino tempori nomen, eadem sit ac Ino, vel Leucothea; ut vidimus lib. I, cap. XIII. Cybeles erat symbolum duplex: unum lapidis nigri, atque informis: alterum autem forma muliebri. Sanè lapidem Pessinunte pro Dea fuisse ait Livius. Informem lapidem appellat Minucius Felix. Arnobius lib. VI vocat silicem non magnum, coloris furvi, atque atri, angulis prominentibûs, inæqualem.

Altera imago erat formæ muliebris: ejusque grandævæ, ac corpulentæ, ut ait Martianus Capella: εὐρυστέρνου [a], quale Telluris simulacrum refert Pausanias. Capite turrito, quia Tellus turritas sustineat urbes. Vnde Lucretius in VI:

Muralique caput summum cinxere corona.

Et Maro in VI:

—— Qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deûm partu, centum complexa nepotes.

Idem veteres nummi docent: ut ille M. Figuli: item ille Iuliæ Piæ Augustæ, quæ uxor erat Severi Imperatoris. Vide quæ quia dixi lib. II, cap. LIV, nunc repetere non attinet.

Manu dextra tenebat sceptrum, quo terrarum imperia denotantur. Vel eâ tenebat spicas, ac milium, ad significandum terram frugiferam. Quandoque sinistrâ habens tympanum effingebatur: sive ad rotunditatem terræ; sive ad ventos indicandos. Vel, ut est apud Isidorum, manu clavem tenebat: quo indicatum hyberno tempore terram claudi, quæ vere aperitur, seminibus, quæ hieme fuerant operta, in apertum erumpentibus.

Vestis ei florida, ac discolor: quia color ejusmodi est Telluris, ubi peperit herbas, floresque. Sedens effingebatur quia tellus est immobilis. Id liquet ex Iuliæ Augustæ nummo anteà memorato: in cujus altero latere inscriptio est, MATER DEVM. Etiam in nummo M. Voltei bigis insidet duos regens leones. Est & Maronis III Æn.

Et juncti currum dominæ subiere leones.

Vbi sic Servius: *Ideo mater Deûm curru vehi dicitur, quia ipsa est terra, quæ pendet in aëre.* De hoc dixi lib. II, cap. LII. Sequitur: *Ideò sustinetur rotis, quia mundus rotatur, & volubilis est.* Quod de mundo æthereo puto capiendum. Nec enim existimo Phrygios illos sacerdotes esse amplexos opinionem de diurna terræ versione: de qua alibi dicimus. De numero leonum variabant veteres ipsi. De bigis diximus ex Voltei nummo. Alii quadrigas assignant. Itaque & Heliogabalus, cùm Cybele haberi vellet, currui suo quatuor jungebat leones: ut est apud Ælium Lampridium. Imò & quandoque unico contenti leone. Ita leoni insidentem pinxit Nicomachus, teste Plinio. Etiam in Severi Aug. filiique ejus Antonini Caracallæ nummo, depingitur leoni insidens, dextra crotalum tenens, juxta flumen. Eò juxta flumen, quia statua ejus ritu certo deportari soleat ad fluvium Almonem, ut lavaretur. Testes Valerius Flaccus in octavo Argonaut. & Arnobius in septimo adversus nationes. Crotalum autem etiam adsignant Catullus, Ovidius, Appulejus, alii. Sed nondum diximus, cur finxerint, vel leoni insidentem, vel currui qui à leonibus traheretur. Mihi simplicissima, & verissima hæc ratio videtur, quod Cybele sit Tellus: & inter terrestria animantia leo facilè teneat principatum. Itaque & Atergatin sub cujus simulachro leones forent: Tellurem esse colligit Macrobius: & Phasianam Deam, cujus itidem subjicerentur throno, eandem esse Deam: judicat Arrianus in Periplo. Alias tamen rationes afferunt alii. Diodorus Siculus hanc adfert caussam quod Cybele à leonibus sit educata: nempe ut à cervis Telephus, à columbis Semiramis, à cane Cyrus, à lupa Romulus. Aliam item caussam adducit Ovidius, cujus hæc in IV Fastorum:

—— Cur huic genus acre leonum
Præbeat insolitas ad juga curva jubas.
Nimirum feritas quoniam mollita per illam
Creditur: id curru testificata suo est.

Nec longè abit Servius, cum post verba proximè adlata subjungit: *Ideo ei subjunguntur leones: ut ostendatur, maternam pietatem totum posse superare.* De hoc ex Arriano, Claudiano, Zosimo, dixi lib. II, cap. LIII. Sed rationem ab illa Servii diversam adferunt alii. Nempe quod leonino validissimoque impetu cælestia sidera, sive malis orbes cælestes rapiuntur. Imò aliter quoque Varro lib. XVI rerum divinarum [b]: *Leonem*, inquit, *adjungunt solutum atque mansuetum, ut ostendant nullum terræ genus esse tam remotum ferumque, quod subigi, colique, non conveniat.* Hinc à Servio subditur: *Ideo Corybantes ejus ministri cum strictis gladiis esse finguntur, ut significetur, omnes pro terra sua debere pugnare.* De hoc etiam vidimus cap. LIII libri memorati. Post hæc caussam etiam adferamus cur, ut ante dictum, crotala sonarent in Phrygiis sacris: uti & tympana, ac cymbala. De eo sic Lucretius lib. II:

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu;
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.
Telaque præportant violenti signa furoris;
Ingratos animos, atque impia pectora volgi
Conterrere metu, quæ possint numine divæ.

Addamus quoque ex eodem, cùr ad sacerdotium Cybeles maximè idonei visi sint evirati. De hoc sic idem Lucretius hæc præmittit:

Gallos attribuunt; quia numen qui violarint
Matris, & ingrati genitoribus inventi sint,

[a] lati pectoris.

[b] apud B. Augustinum lib. 7 de Civ. Dei, cap. 24.

Significare volunt, indignos esse putandos
Vvam progeniem qui in oras luminis edant.

Valde autem eò inclinat animus, ut existimem hoc totum provenisse ex prava æmulatione Circumcisionis divinitus in Dei populo institutæ. Multa enim id genus alia videmus Satanam imitando corrupisse: de quibus lib. I, & alibi, diximus. Atque hæc de sacris Cybelles. Multa scio præterimus: quæ tamen ad symbolicam pertineant Theologiam. Sed potissima exsecuti sumus lib. I, cap. XX; & lib. II, cap. LII, LIII, & LIV. Pinus potissimum in Cybeles sacris gestabatur à dendrophoris, quia pinus in Phrygia abundet, vel quia in eam Attis dicitur conversus.

Tandem vero Cybele Romanis etiam templis est recepta. Lavatio Cybeles, & ejus sacra erant pridie Kal. Aprilis. Nempe quia tum dea è Phrygia advecta fuit ad eum locum, ubi Almo influit in Tiberim, ac priusquam in Urbem deportaretur à sacerdote istic esset abluta. In ejusce igitur rei memoriam, quotannis Dea ad eumpse locum carpento deferebatur: & quidem euntibus ante carpentum etiam Senatorii ordinis viris, atque hoc nudis pedibus, ac similiter post lotam Deam in Vrbem revertentibus. Unde Prudentius hymno de Romano:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos, Matris Idææ sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo
Muliebris oris, clausus argento sedet:
Quem dum ad lavacrum præeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes calceis,
Almonis usque pervenitis rivulum.

Alia etiam multa de hisce sacris occurrunt: sed dixisse memini tribus antehac locis [a].

[a] lib. I, c. 20, l. 2, c. 52, 53, 54, & hoc ipso lib. 9.

CAPVT XVII.

De Iovis simulachro, & rebus ei dicatis.

HActenus de Asiaticis & Ægyptiis numinum symbolis diximus, Græcis, ac Romanis numinibus, suo loco & tempori reservatis. Nunc ea quoque exsequi pergam. Ac nequis ordinem requirat, sequar in eo judicium Marci Tullii: qui in secundo de Legg. sic scribit: *Divos, & ollos, qui cælestes semper habiti, colunto: & ollos, quos endo cælo merita vocaverint, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum. Ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum, delubra sunto.* Ubi videmus tria numinum genera constitui. Primum est Deorum cælestium, sive Consentium ac Selectorum, qui & majorum gentium dicuntur. Alterum est Deorum Indigetum, sive eorum, qui aliquando homines fuerunt, sed ob potentiam, aut utilitatem quam hominibus attulerunt, Dii facti sunt. De qualibus Diis sic Cicero lib. II de Natura Deorum: *Suscepit autem vita hominum, & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent.* Hos cum Cicerone [a] dixeris *adscriptitios*, ut Græci *παρεγγραμμένους*: vel etiam minorum gentium: nempe quâ formâ apud Romanos patricii alii majorum, alii minorum gentium dicebantur. Tertium genus est, ut Cicero vocat, laudum, hoc est, rerum laudabilium, quarum amore & admiratione homines in cælum sunt relati; ut sunt Pietas, Fides, aliaque.

[a] lib. 3 de Nat. Deor.

Consentes Dii, Romanis XII fuere: cumque his octo alii, ut in universum essent viginti, Selectique dicebantur. In Consentibus sex mares, ac feminæ totidem. Mares fuere hi: princeps Iupiter, frater ejus Neptunus, ac liberi Iovis, Apollo, Mars, Vulcanus, & Mercurius.

Iupiter effingebatur superiori corporis parte nudâ, inferiori autem amiculo tecta. Quo significari volunt animas cælestes perspicere Dei naturam: vulgaribus illis, humilibus, terrenisque curis immersis omnia esse tecta, & obscura.

Idem fingebatur quandoque cum corona regia, sive ex auri lamina: cujus exemplo etiam à Tarquinio Prisco institutum, ut cum corona hujusmodi triumpharetur. Sed sæpe & Jovis effigiem conspicere erat cum corona querna: nempe tum quia quercus Iovi sacra: tum etiam quoniam is vitæ auctor, quæ olim sustentabatur glandibûs: unde & qui civem servasset civis, querna corona donabatur, tanquam vitæ auctor. Quandoque & cum corona visebatur oleagina, quia arbor ea semper viret, & maximam humano generi utilitatem præstat. Olea tamen non tam Iovi dicata, quam Minervæ; ut suo loco diximus.

Facies Iovis diebus festis, ut puberet, minio illinebatur, teste Plinio.

Oculi, ut homini, bini: etsi non defuerint, qui cæcum effingerent, quò ostenderent principem debere esse amoris, & odii expertem. Ac contrà de Iovis simulachro tres oculos habente est apud Pausaniam in Corinthiacis: atque addit, caussam videri, quia imperium teneret cæli, maris, atque inferorum: quod tribus Saturni liberis sortitò obtigisse creditur.

Idem, more hominum, cum binis auribus. Cretenses tamen, ut est apud Plutarchum de Iside & Osiride, sine auribus finxere, quia principis non est uni magis aurem præbere, quàm alteri. Notum illud Publii Syri:

Qui statuit aliquid parte inaudita alterâ,
Æquum licet statuerit, haut æquus fuit.

Iovi coma dividua, secundum Homerum, & Phidiam statuarium. Imò adeò majestatis plenam, ut eâ dicatur totum tremefacere Olympum.

Iovi barba horrida: ut in nummo Dyrrachinorum, ubi & cum capite coronato. Est & Prudentii hymno in Romanum martyrem:

Ars seminandis efficax erroribus,
Barbam rigentem dum Iovis circumplicat.

Et sanè semper barbatum effingi: tradit Lucia-

Lucianus lib. de Sacrificiis. Apud Pausaniam tamen in Eliacis prioribus est de simulachro Iovis imberbi.

Erant simulachra Iovis cum Ægide sua. Nempe sic Deos suos, præcipuè Iovem, & Palladem, figurabant, qui prisco in bello non clypeo solum, vel scuto è pelle uterentur: sed thorace etiam: unde Maro de Ornitho:

Cui pellis latos humeros exemta juvenco
Pugnatori operit.

Laconibus dicebatur αἰγὶς, quod Hesychio exponitur θώραξ. Et, Servio teste, non aliud *ægis* in Deo, quàm *lorica* in homine: atque ut hæc, Varrone teste, dicitur, quia ex loro, sive corio fieret: ita αἰγὶς vocabatur, quoniam esset è pelle αἰγὸς, sive capræ. Nec repugnem, siquis hinc Iovem censeat αἰγίοχον [1] appellari: etsi nec displiceat, quod alibi de hac voce adduximus.

[1] *gestantem ægidem.*

Iupiter Thebis, Plutarcho teste, sine manibus fingebatur; ut significaretur principes non debere manus ad dona accipienda faciles habere; quomodò animatos poëta vocat δωροφάγους βασιλῆας [2]. Sed hoc Thebanis singulare. Alii effinxere sic, ut dextrâ aquilam teneret, quia regum regi conveniret avium regina; vel victoriam, quoniam hæc à summo numine obtingat: sinistrâ verò sceptrum, ut qui esset rex hominumque Deûmque. In Neronis nummo dextra tenet fulmen, sinistra hastam, cum inscriptione, IOVI CVSTODI. Contra in Antonini, ac filii Gordiani nummo, dextra hastam gerit, sinistra fulmen, cum istiusmodi ἐπιγραφῇ: IOVI CONSERVATORI. Iupiter Ὅρκιος, sive jurisjurandi vindex, utraque manu fulmen tenebat: ut est apud Pausaniam in Eliacis prioribus. Nempe nulli magis fulmen convenire visum, quam Iovi. Interim & Saturno ac Marti, Iunoni, & Palladi, tributum ut fulmina jacularentur: Summano solùm, ut nocturnum. Dixi de isto quoque, cum alibi, tum lib. III, cap. VIII.

[2] *donivoros reges.*

Iovis Olympii simulachrum sic à Phidia erat efformatum, ut quamvis sedentem effinxisset, appareret tamen, ejus esse magnitudinis, ut si surgeret, templum esset tecto nudaturus: quemadmodùm refert Strabo in VIII. Ac hic quidem cur sedens effingeretur, caussa erat, ut sic meliùs magnitudo ostenderetur. Sed etiam minores statuæ sedentem expressere. Videlicet, quia regi convenit sedere in solio: & sedentes, ob corporis quietem, meliùs animum intendunt ad omnia. Et quia sedentes non movemur locô, sessione Iovis meliùs exprimitur perpetua atque immutabilis mundi gubernatio.

Iupiter inducebatur in tragœdiis vestibus χροιᾶς καλαϊζούσης ἐπὶ τὸ λευκὸν ῥεπούσης μικρόν· *coloris calai lapidi similis ad alborem paulum vergentis*: ut est apud Porphyrium in tetrabiblon Ptolomæi περὶ τῆς τῶν ἱματίων χροιᾶς [3].

[3] *de vestium coloribus.*

In denariis argenteis Cn. Domitii Abenobarbi, est Iovis laureati caput & sacra ejus mensa, in qua fulmen trisulcum.

Iovi antiquissimis temporibùs non videtur sacrificatus taurus. Sanè apud Homerum nuspiam ei videas taurum immolari, sed bovem. Et Macrobius lib. III Saturn. cap. X citat hæc Atteii Capitonis, ex libro primo de jure sacrificiorum: *Itaque Iovi tauro, verre, ariete immolari non licet.* Et colligitur ex Labeone lib. LXVIII, *Nisi Neptuno, Apollini, & Marti, taurum non immolari.* Itaque apud Macrobium ibidem ab Euangelo Virgilius, tanquam juris Pontificii ignarus arguitur, quòd dixerit,

Cælicolûm regi mactabam in litore taurum.

Sed & idem triumphantes album taurum sacrificâsse ait II Georg.

— Et maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.

Brodæus lib. VI, cap. ult. pro Marone adducit, quod & Xenophon in Cyropædia dicat Persas Iovi sacrificasse taurum album: quodque Iulianus epist. ad Libavium meminerit tauri albi Iovi mactati. Equidem existimo, pro gentibus morem variâsse. Alborum boum, qui à triumphantibus mactarentur, meminit & Claudianus in VI consulatu Honorii:

Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

Clitumnus ille fons in agro erat Falisco: ac aquam ejus potam boves reddere candidos, ait Plinius lib. II, cap. CIII. Qua de re etiam diximus lib. II, cap. LXXIX.

De sacrificio Iovis Capitolini sic Donatus ad illud IX Æn.

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.

Consuetudo, inquit, *permansit, ut vacca & taurus, auratis fronte, & cornibus Iovi Capitolino mactentur.* Ac Servius ad eumpse locum. *Ita enim ornari consueverat.* Nempe majores hostiæ auratis cornibus immolabantur Diis: ut ait Plinius lib. XXXIII, cap. III. Minores verò, etsi non inaurarentur cornua, coronabantur. Vnde Iuvenalis Sat. XIII:

Quæque coronata lustrari debeat agna.

Vnde colligimus hoc etiam habuisse locum cùm Iovi sacrificaretur. Nam Iovi quoque ovem immolatam indicat illud Macrobii libro I Saturnal. cap. XV: *Ovem, idulem dictam, omnibus edibùs Iovi immolatam à Flamine.*

De Ariete Iovis Ammonis: Clemens lib. X Recog. nos lib. 3, cap. 74.

Equus apud nonnullas gentes Iovi sacer. Festus [4]: *Apud Sallentinos Menzanæ Iovi equus dicatus vivus conjicitur in ignem.* Ubi pro *Menzanæ* videtur legendum *Mazani*, vel *Mezani*: ut diximus hujus operis lib. II, cap. XXXIII.

[4] *in Octobr. equus.*

Etiam ovis mactata Iovi. Ovidius lib. II Fast.

Inque Iovis summa cæditur arce bidens.

Huc quoque referendum, quòd in fœderibus sanciendis ante aras porcus cæderetur. Vnde Maro:

Post iidem inter se posito certamine reges
Armati Iovis ante aras, paterasque tenentes
Stabant, & cæsa jungebant fœdera porcâ.

Ubi Servius culpat, quod *porca* dixerit pro *porco*. Sed abunde ex Cicerone, & Tranquillo, poëtam defendimus in Oratoriis Institut. lib. I, cap. IX, sect. XI.

Ex avibus dicata Iovi aquila: cujus duas caussas promit Eustathius in Iliad. Α[1]. Vna quia conveniat τέλειος πλείῳ, ὀνειρίῳ ὑψιπέτης[2]. Altera autem διὰ τὴν κατὰ τοὔνομα κοινωνίαν[3]. Nempe quia, ut ait, Iupiter est aër ætherius: ἀὴρ verò, & ἀετὸς ut Græci aquilam vocant, videantur derivari ab eodem verbo, ἄω, quod est πνέω, sive spiro. Quia verò sacra hæc avis Iovi, eò pictoribus & poëtis insidebat Iovis sceptro, ut apud Pindarum, vel capiti, ut apud Aristophanem, de quo in Minerva dicemus.

[1] pag. 87. edit. Rom.
[2] perfecta perfecto, altivolus celesti.
[3] ob nominis cognationem.

Iovem quoque, uti & Latonam, perdicibus delectari, apud Ælianum legere est lib. X de Animalibus, cap. XXXV.

Iovi etiam dicavere culmina Olympi, Idæ, aliorumque excelsorum montium: ut ait Maximus Tyrius orat. XXXVIII, Utrum diis dicandæ sint statuæ. Iovi item è plantis dicata quercus, esculus, fagus, omnesque arbores glandiferæ: ut ex Varrone, Plinio, Festo, atque extremò lib. V, nempe in Plantarum historia dicebamus.

Ex inanimis Iovi Hercæo sacra erat maceries ædium; ut antea expositum.

CAPUT XVIII.

De Neptuni simulachro, deque dicatis ei animantibus, plantis, & rebus inanimis. Cur præfectus idem rei equestri, deque ludis in honorem ejus Circensibus.

A Iove summo venio ad fratrem Neptunum: qui effingebatur conchæ, velut currui, insistens: eam concham protrahebant equi marini, priori corporis parte equum referentes, posteriori desinentes in piscem. Vnde Statius XI Thebaidos:

Illic Ægæo Neptunus gurgite fessos
In portum deducit equos: prior haurit habenas
Vngula: postremi solvuntur in æquora pisces.

Tridentem verò manu gestabat, sive ob triplicis aquæ naturam, sive quia piscatoribus ejus usus sit, ad quædam genera piscium capienda; ut alibi dictum.

In nummis quibusdam videas caput Neptuni capillis, barbaque, promissis, ac undarum more crispantibus. Inscriptio autem ejusmodi est: C. MARIVS C. FILIVS. A tergo videas hippopotamum bigas regentem, ac delphinum anchoræ circumvolutum. Credo, Arpinati illi septies consuli, Mario hoc symbolum placuit quia à mari Marius videretur non incommodè deduci, ac Neptuni filius vellet haberi. Vti & posteà Sextus Pompejus, Magni filius, Siciliæ, & maris dominus, avebat Neptuni filius vocari, eóque marini sive cærulei coloris veste gaudebat: ut est apud Dionem lib. XLVIII.

Neptunum cum nigro solere capillitio effingi, Luciano traditum lib. de sacrificio. Poëtæ tamen κυανοχαίτην, hoc est, cæruleâ præditum cæsarie appellant: ut ait Phurnutus. Præterea, ut Minervæ cæsios tribuunt oculos: ita Neptuno cæruleos, ut de utrisque testis est Cicero in primo de Nativ. Deorum. Hi verò colores non aliter differunt, quam quòd cæsius minus sit cæruleo. Imò corpore etiam cæruleus Neptunus. Unde Ovidius I Metam.

Nec cælo contenta suo est Iovis ira; sed illum
Cæruleus frater juvat auxiliaribus undis.

Nimirum hæc inde sunt, quòd mare sit cæruleum. Vnde & Nereus, marinus itidem Deus, propterea cærulus dicitur Ovidio epist. Dejaniræ:

Quà latam Nereus cærulus ambit humum.

Et de Glauco, itidem marino numine, legas XIII Met.

— Et cærula brachia vidi,
Cruráque pinnigero curvata novissima pisce.

Lato item pectore fingitur Neptunus: unde Homerus Iliad. Β[4].

[4] vers. 478.

Ὄμματα καὶ κεφαλὴν ἴκελος Διὶ τερπικεραύνῳ,
Ἄρεϊ δὲ ζώνην, στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.
Oculis & capite similis Iovi gaudenti fulmine,
Marti autem balteo, pectore verò Neptuno.

Est & lib. VII Ἀνθολογίας, de eodem:

Ἐγγύθι δ' εὐρύστερνος ἐφαίνετο κυανοχαίτης.
Propè verò lato pectore apparebat cæruleas comas habens.

Item Valerius Flaccus lib. II Argon.[5]

[5] vers. 490.

— Neque enim tam læta videbam
Pectora, Neptunus muros cùm jungeret astris.

Ex quadrupedibus Neptuno dicatus est equus. Quem tridente suo excitasse dicitur. Virgil. I Georg.

— Tuque ô cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridente,
Neptune.

Ubi sic Servius: *Fabula talis est. Cum Neptunus, & Minerva, de Athenarum nomine contenderent, placuit Diis, ut ejus nomine civitas appellaretur, qui munus melius mortalibus obtulisset. Tunc Neptunus, percusso litore, equum, animal bellis aptum, produxit: Minerva, jactâ hasta, olivam creavit: quæ res est melior comprobata, & pacis insigne. Vt autem modò Neptunum invocet: caussâ ejus muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio. Alioquin incongruum est, si de agricultura locuturus numen invocet maris.* Subjungit deinde de nomine hujus equi, quem aliqui *Scythium*, alii *Schironem*, alii *Arionem* ajunt appellatum. Idem de caussa, cur equum dicârint Neptuno. Eam ait esse velocitatem, equi, quâ refert Neptunum, sive mare. Ac similiter quoque Castorem, & Pollucem habere equos in tutela, quia stellæ eorum sint velocissimæ. Addit deinde Servius,

equum primum in Arcadia, juxta aliquos, visum: juxta alios in Thessalia: ac propterea à Thessalis institutum fuisse certamen equestre, sacrum Deo, qui Græcis ἵππιος Ποσειδῶν, Latinis *Neptunus equestris*. De quo numine plenius mox loquar. Subdit deinde, ut discrepent scriptores, priusne equus, an pullus editus sit. Item tradi à nonnullis, Saturno, liberos suos devoranti, pro Neptuno equum objectum. Quo modo si servatus sit Neptunus, nihil mirum si equum amarit præ cæteris animantibus. Aut si Illyrii, in memoriam ejus rei, quod ibidem legas, *quotannis ritu sacrorum equum soleant aquis immergere: hoc autem ideò, quòd Saturnus humoris totius, & frigoris Deus sit.* Vbi vide, an non pro *Saturnus* rescribi debeat *Neptunus*. Nam Saturnus non humidus est, sed siccus. Sunt & alia, quæ ostendant, quàm equus sit Neptuno gratus. Fabulantur enim in equum se convertisse, ut cum Cerere concumberet. Et Luna, cujus sidus humidum, Orpheo sive Onomacrito φίλιππος dicitur: Item Parthi, & Thraces, fluminibus mactabant equum, ut ventis Spartani. Itaque Galieni nummo videas equum, qui in piscem desinat cum inscriptione NEPTVNO CONS. AVG.

Neptuno taurum immolatum, indicat Homerus Iliad. XI.

Ταῦρον δ' Ἀλφειῷ, ταῦρον δὲ Ποσειδάωνι [1].

[1] *Taurum Alpheo, taurumque Neptuno.*

Ac similiter Maro III Æn.

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcer Apollo.

Etiam Homeri est initio Odyss. Γ.

— Ἐπὶ θινὶ θαλάσσης ἱερὰ ῥέζον
Ταύρους παμμέλανας Ἐνοσίχθονι κυανοχαίτῃ.
— *In litore maris sacra faciebant*
Tauros totos nigros Neptuno cærulei capilli.

De cruribus verò taurorum ei sacrificatum, cognoscimus ex Iliad. Α & Γ.

Quia Neptunus est maris potens, hinc quoque ad regnum ejus pertinent innatantes in eo piscium greges. Præ aliis phocæ, Neptuni custodes: maximeque delphini: quippe qui eo in piscibus loco sint, quo in quadrupedibus leo, in avibus aquila. Præ piscium etiam multis Neptuno sacer pompilus, ex eo dictus ἱερὸς ἰχθύς: ut Pancrates Arcas tradidit libro, quem *Marina opera* inscripsit: nec Neptuno solùm esse gratum, acceptumque; sed etiam diis Samothraciæ præsidibus ab eodem proditum fuit: ut auctor est Athenæus lib. VII [2].

[2] *cap. 7, sive pag. 282.*

Neptuno quoque dicata anas, ut est apud Eustathium in Iliad. Α [3]: ubi & caussam hanc adfert, quia Neptunus signet naturam liquidam: & ἡ νῆσσα [4] dicta sit παρὰ τὸ νῶ, νήχω, τὸ κολυμβῶ [5].

[3] *pag. 87. edit. Rom.*

[4] *anas.*

[5] *à natando.*

E plantis maximè sacra Neptuno pinus, quia peridonea est navigiis materies.

Hoc quoque ad Neptuni regnum pertinet, quòd terras movet unde Σεισίχθων, & Ἐννοσίγαιος est appellatus. Credebant enim antiquissimi terræ motum esse ab aquis terras subeuntibus. Qua de re dictum nobis lib. II, cap. LXXVII. Ac, nisi me fallit conjectura, inde etiam fuerit, quod murorum fundamenta crediderint in Neptuni esse potestate. Nam primò fundamentis, inde urbibus, terræmotu periculum est. Virgilius lib. II Æn.

Hic ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mixtóque undantem pulvere fumum:
Neptunus muros, magnoque emota tridente
Fundamenta quatit, totamque à sedibus urbem
Eruit.

Ad quæ verba poëtæ hæc Servius annotavit: *Notandum, quòd Deos facit, opera sua evertere, ut portas Iunonem, quarum Dea est. Nam & portam luminis nascentibus præbet. Arces Minervam: legimus enim, Pallas, quas condidit arces. Neptunum muros: ipsi enim fundamenta sunt consecrata, cujus & moventur arbitrio. Vnde ἐννοσίχθων dicitur, hoc est, terram movens aquæ concussione; sicut terræ motus continent opiniones.*

Neque Neptunus solum Deus marinus, sed etiam equestris, qui Latinis Consus dicebatur. De hoc sic Servius in illud VIII Æn. *Magnis Circensibus actis. Raptæ Sabinæ Consualibus, hoc est, mense Martio. Consus autem est Deus consiliorum: qui ideo templum sub Circo habet, ut ostendatur, tectum esse debere consilium, inde &, quod Fidei panno velata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet, & velata. Ideo autem dicato Consi simulachro rapuerunt Sabinas, ut tegeretur initum de raptu consilium. Iste Consus & Equestris Neptunus dicitur: unde etiam in ejus honorem Circenses celebrantur.* Vbi pro *eques Neptunus rescripsi*, *Equestris Neptunus*: secundum id quod paullò præcesserat: *Romulus celetes se Neptuno, equestri Deo, qui & Consus dicitur, editurum proposuit.*

Miretur aliquis, Neptunum etiam rei præfectum equestri. Vnde hoc sit, bifariam dilucet: prout Neptunus vel ἱστορικῶς attenditur, vel φυσικῶς. Si ἱστορικῶς consideres, inde fit, quòd Iapetus Noë filius, vel potius Iapetonidæ, cum novas quærerent terras, partim navibus transmiserint mare; partim equis magna terrarum spatia transcurrerint. Atque de hoc dictum nobis lib. I, cap. XV. Sin φυσικῶς ratio Neptuni habeatur, Neptunus fuerit mare, ac per equum Neptunium intelligetur navigium: quod & Neptuni currum dixere. Vide, quæ de isto attulimus hujus operis lib. II, cap. LXXX. Hujus equestris Neptuni aliquis fortasse imaginem desideret. Sed nihil nunc occurrit. Et nullam se invenisse figuram apud antiquos, agnoscit etiam Vincentius Chartarius lib. de Imaginibus Deorum, capite de Neptuno Februarium mensem Neptuno Equestri dicavere Romani: nempe quia tum Sol sit in Aquario: aquis vero præsit Neptunus, cui dicatus est equus, ut anteà vidimus.

Neptuno sacri erant ludi Circenses. Lactantius lib. VI, cap. XX: *Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno adtributæ sunt, ludi autem scenici Libero, Circenses Neptuno.* Etiam Servius in VIII Æn. Circenses ait sacratos Conso, sive Neptuno equestri. Verba ejus proximè vidimus.

C A-

CAPVT XIX.

De Apollinis simulachris, picturis: ac dicatis ei animalibus, & plantis.

NUnc Apollo nos vocat, atque ut suum in simulachrum ac res sibi sacras paullum oculos defigamus, exposcit. Sol non veterascit, sed novus, ac juvenis semper renascitur. Eoque, ut pueritia capillata esse solet, etiam talis fingitur Apollo, eo justiùs, quia radii ejus capillorum, quos de se spargit, effigiem præbent. Diximus de hoc lib. II, cap. XII. Hinc igitur Apollo Græcis vocatur ἀκερσεκόμης, &, quod apud Pindarum, ἀκερσοκόμας, h. e. *intonsus.* item, χρυσοτρόφος, quasi *alens capillos*, sive crinitus. Ac Christodorus, poëta Thebanus, ei tribuit ἄδετον πλόκον, *cæsariem solutam, ac fluentem.* Est & poetæ Ithyphallici:

Phœbus comosus, Hercules lacertosus.

Ob eampse caussam Athenis consuetudo erat, ut qui ex ephebis excederent Delphos proficiscerentur ac comæ primitias Apollini dicarent. Imò jam temporibus Thesei hunc morem obtinuisse ait Plutarchus. Ac in Ἀνθολογίᾳ est epigramma, quo Lyco se Phæbo ait primum sacrare capillitium. Martialis similiter in primo epigr.

Hos tibi Phœbe, vovet totos à vertice crines
Encolpus domini Centurionis amor.

Etiam Apollo coronatus lauro, ut Bacchus hederâ. Oppianus de utroque in primo de Venatione [1]:

Φοῖβον δαφνοκόμην καὶ κισσοφόρον Διόνυσον.

Apollinem laurea redimitum, & hederam gestantem Bacchum.

Hujus quoque rei caussam attulimus ibidem.

Apollinem puerili formâ, ut Mercurium pubescentem, Iovem barbatum effingi solere: apud Lucianum legas lib. de Sacrificiis. Tertullianus lib. I contra gentes, cap. X: *Imberbis de Apolline, virgo de Diana consecratur.*

Apollini semper forma juvenilis, quod commune habet cum Baccho. Ac ille quidem semper juvenis, quia Sol non veterascit, sed eodem semper est vultu; Bacchus autem, quoniam hilaritas, quam vinum adfert, juventutem conservat. Vnde Tibullus lib. I, eleg. IV:

Solis æterna est Phœbo, Bacchoque, juventa:
Nam decet intonsus crinis utrumque Deum.

Etiam apud Macrobium lib. I Saturn. cap. XVIII legas de *Liberi patris simulachro, partim puerili ætate, partim juvenili.* Subjungit deinde, ut in magna Græcia, vel Neapolitanis saltem, Ἥβων nuncupatus sit: nempe ἀπὸ τῆς ἥβης, quasi puberem, & adolescentulum dixissent. Verba ejus sunt: *Vti Græci ejus, quem Baccapea, item quem Brisea appellant, & ut in Campania Neapolitani celebrant Hebona cognominantes.* Atque hoc firmat tabella marmorea vetustissima, quam Neapoli inventam, & penes Actium Syncerum fuisse, scripsit ante seculum & ampliùs Petrus Summontius, notis [2] in Vranien Ioviani Pontani. Initium est ΗΒΩΝΙ ΕΠΙΦΑΝΕΣΤΑΤΩ ΘΕΩ. Habes integram ibidem, & apud Appianum, & in Collectione Gruteriana pag. XXXVI, num. V. Sunt & denarii, in quibus quendam conspicere est facie juvenili, pulchra, ac decentibus ornatum cincinnis. Inscripta est N litera: quod Pighius interpretatur Nomius: ut sit Apollo nomius sive pastoralis. In altera parte sedent ædiles inter modios duos spicis plenos. Nomina adscribuntur hoc pacto: EX S. C. CN. CARBO C. F. M. SILAN. L. F. Sunt isti Cn. Papirius Carbo, & M. Iunius Silanus: qui ædiles plebis fuere anno Vrbis IɔCXXIII, L. Opinio Nepote & Q. Fabius Max. Æmilianus. Videntur autem hac figura voluisse signare, se instar Apollinis Nomii populum velle ubertim pascere annona.

Nec tamen quod de forma adolescentis diximus, perpetuum est. Nam & virili, ac senili etiam forma effictum, Macrobius testatur loco ante signato. Lucianus item, cum retulisset, qua ratione aliqui Apollinem effinxerint barbatum, addit, quomodo ab his culparentur alii, qui facerent imberbem: esse enim hoc signum imperfectionis, quæ à Diis abesse debet.

Cum verò Apollo formosissimus sit totus, tum seorsùm ejus humeros laudat Valerius Flaccus in secundo Argonauticôn [3].

Nec tales humeros, pharetramque gerebat Apollo.

Et sane in Diis hos quoque attendi, arguit, quòd Maro I Æn. laudaturus Æneam dicat,

Os humerosque Deo similis.

Addit Valerius de pharetra. Nam cum hac, & sagittis, effingi solet. Eo signabatur, radiis Solaribus cuncta penetrari. Rationem illam adfert ex Porphyrio Servius. Est etiam cùm effingitur unâ manu arcum, & sagittas, gestans, cujus caussam vidimus; alterâ autem tres Charitas, quo quid signetur, indicat Macrobius lib. I Sat. cap. XVII: *Ideo Apollinis simulachra manu dexterâ Gratias gestant; arcum cum sagittis sinistrâ; quod ad noxam sit pigrior, & salutem dextra manus promtior largiatur.* Etiam cum lyra, vel cithara, effingitur, ad signandam suavissimam illam ἁρμονίαν sive concentum, quem ex cælorum motu oriri Pythagorici ac Platonici, tradiderunt. Georgius Codinus de rebus Constantinopolitanis: Κιθάραν ἐπὶ χειρῶν πλάττουσι τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱονεὶ τὸν Ἥλιον τοῦ παντὸς ἁρμονίαν κεραννύμενον τοῖς λοιποῖς ἄστρασι καὶ τίκτει, καὶ ζωογονεῖ. *Fingunt Apollinem manibus tenere citharam: videlicet quòd Sol omnia temperet. Si enim cùm cæteris stellis conferatur, omnia & gignit, & producit.* Pertinet huc quoque illud Plutarchi lib. περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας sub finem: Οἱ πάλαι θεολόγοι πρεσβύτατοι φιλοσόφων ὄντες, ὄργανα μουσικὰ θεῶν ἐνεχείριζον ἀγάλμασιν· οὐχ ὡς λύραν που καὶ αὐλὸν, ἀλλὰ οὐδὲν ἔργον οἰόμενοι θεῶν, οἷον ἁρμονίαν εἶναι καὶ συμφωνίαν. *Prisci Theologi, Philosophi vetustissimi, instrumenta Musica in manus Deorum imaginibus posuerunt: non sane*

[1] vers. 364.

[2] pag. 5 edit. Cratandri an. 1531.

[3] vers. 492.

sanè quòd eos lyrâ, aut cytharâ ludere putarent; sed quòd nullum Deo opus convenientius esse judicarent, quam consonantiam, & harmoniam.

Lacedæmonii verò ut eum effinxerint, hisce verbîs Zenobius tradit centuriâ I Prov. LIV: Τὸν Ἀπόλλωνα τετράχειρα, καὶ τετράωτον ἱδρύσαντο Λακεδαιμόνιοι, ὥς φησι Σωσίβιος, ὅτι τοιοῦτος ὤφθη τοῖς περὶ Ἀμύκλαν μαχομένοις. *Apollinis statuam Lacedæmonii quatuor manibus, totidemque auribus collocârunt, ut refert Sosibius: quia talis visus est ad Amyclas pugnantibus.* Puto, hoc significare voluisse, Apolline sive Sole vel Deo, nihil esse potentius: nec quicquam esse, quod non audiat, vel intelligat. Possis & de IV auribus eò referre, quod auditus sit sensus doctrinarum, quarum præses Apollo. Verisimilius tamen id foret, si Athenis symbolô hujusmodi usæ forent. Major enim istic honos doctrinæ quàm Lacedæmone.

Phœbi etiam sive Apollinis symbolum habemus in quibusdam nummis aureis, & argenteis, in quibus inscriptum L. PISO. FRVGI. ac videtur is esse Calpurninus Piso, qui primus cognomen Frugi adeptus, inque quæstura hos nummos cudit anno Vrbis IↃC. I. In horum uno latere est caput Phœbi intonsi, ac pharetrati, inque nonnullis laureati, cumque longis cincinnis: in aliis item cum lituo, in aliquibus cum tripode. In altero latere est equus laxis currens habenis, insidente puero cum palma, aut face. Equi cursus denotat velocitatem temporis, quod motu Solis metimur. Puer signat Solem non senescere. Palma indicat tempus omnia vincere: uti fax, omnia illustrare, vel etiam cuncta absumere.

In pluribus Apollinis Sminthii delubris simulachro Dei mus erat subjectus, qui pedibus numinis premeretur. Ejus rei caussam cognoscere ex ipso Sminthei nomine: de quo diximus lib. III Oratoriarum Institutionum, cap. II, sect. II. Insidentem regali solio describit Martianus Capella lib. I [1]: *Pythius, throno, quo insidebat, exsurgens, Musas jussit occurrere.* Et quid impedit, quo minùs etiam appingamus, qua ratione eopse libro Apollinem cùm IV descripserit urnulis? Verba ejus sunt: *Ac tunc Latoium conspicati, edito confidentem, arduoque suggestu, atque in conspectu quatuor urnulas adopertas vicissim atque alternis inspectionibus enudare, quæ diversâ specie, metallisque formatæ. Nam una ex ferro, quantum conjici potuit, duriore; alia ex argenti fulgentiore materie; tertia liventis plumbi fusili robore videbatur. At verò propior Deo perlucentis vitri salo renidebat. Singulæ autem rerum quædam semina, elementaque gestabant. Nam flamma flagrantior, & ab ipsius cecaumenis exanclata fomitibus ex ferri prædicta anhelabat urna: quæ tamen vertex Mulciberi dicebatur. Alia etiam, quæ fuerat ex argenti materie præferebat serena fulgentia, & vernantis cæli temperie renidebat. Hanc dicebant Risum Iovis. Illa verò metalli gravioris plena undosæ hyemis, atque algidi rigoris, nec non etiam pruinarum. Hæc Saturni vocabatur Exitium. At verò sali resplendentis, atque ad ipsius Dei dexteram sita, aëris totius seminibus erat referta. Hanc Iunonis Vbera memorabant. Ex his igitur urnis Deus alternatim, quantum dispositis sat erat, hauriebat. Nam quoties orbi complacito vitalis spiritus salubres ministrabat auras, ex illa argenti clementia aëris hausti permiscens semina temperabat. Cùm verò pestem diram commeritis mortalibus minabatur, aëris similiter anhelos ignes, aut torpentis frigoris venena miscebat, & in affligendum meare cogebat orbem.*

[1] pag. 8.

Nunc de iis videamus, quæ antiquitas sacrarat Apollini, quæque immolarit. Ac priùs de animantibus.

E quadrupedibus Apollini sacer lupus; unde & Delphis in Apollinis templo erat æneus lupus. Sanè Delphis cultum esse lupum etiam Ælianus auctor est in historia Animalium lib. XII, cap. XL. Ac caussam adfert quòd ea in urbe aurum sacrum furto surreptum, inque Parnasso defossum, lupus detexisset. Etiam mater Apollinis Latona ex Iove gravida in lupum, (nisi potiùs lupam) conversa fuit, ne Iuno resciscceret. Imò & lupi formâ peperit Apollinem. Adhæc Apollo ipse dictus est *Lycius*, à λύκος quod est lupus: nisi potiùs à λύκη, h. e. lux; de quo dictum lib. II, cap. XII. Sanè Eustathius [a] caussam petit à nominis similitudine, quam λύκος [3] vocabulum habeat cum λύκη [4], unde & ἀμφιλύκη [5]. Iuvencum sacrificatum Apollini, indicat Martialis epigrammate ad eum, quod est lib. IX [6]:

Felix tunc ego debitorque voti,
Casurum tibi rusticas ad aras
Ducam cornibus aureis juvencum.

De auratis verò cornibus ait, quia in majoribus hostiis hæc consuetudo obtineret: ut ex Donato diximus, cum de Iovis sacrificiis ageremus.

Apollini taurum immolatos, semel iterumque Homerus Iliad. A. Ac de tauro similiter Maro III Æn.

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcer Apollo.

Nec semper tamen victima erat taurus sed etiam aries, item capra, vel hircus: ut ex eodem Homero cognoscimus. Apollini albos esse capros immolatos, scimus etiam ex Livii lib. XXV. Ac propterea & Homero, ut Apollinari viro, alba caprâ sacrum faciebant Iones: ut Agellius significat ex Varrone lib. III, cap. XI. Diximus de eo lib. I, cap. XIII.

Ovem Apollini sacrificatam, atque hoc cum Deorum pluribus commune habere, indicat illud Maronis IV Æn.

— Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo,
Iunoni ante omnes.

Etsi hic videri possit dictum ex Afrorum consuetudine. Nam de Didone imprimis est sermo. Sed de ovibus, imò & de capris, clarè Homerus Iliad. A [7].

Αἴ κέν πως ἀρνῶν κνίσσης, αἰγῶν τε τελείων
Βούλεται

[a] In Iliad.
[2] pag. 87, edit. Rom.
[3] lupi.
[4] lux.
[5] diluculum.
[6] epigr. 43.
[7] vers. 58.

Βύλεται ἀντιάσας ἡμῖν ἀπὸ λοιγὸν ἀμῦναι.

Si fortè ovium nidorem, caprarumque perfectarum
Vult assecutus nobis pestem avertere.

Ex avibus Apollini sacri sunt cygnus, & corvus: quorum hic Ovidio propterea dicitur *Phœbejus ales*, Ausonio *Phœbejus oscen*. Ac cygnus quidem, quia candore suo lucem refert, diei est symbolum: corvus, ob nigrorem, est Symbolum noctis. Hinc Appulejus lib. II Floridorum: *Cum duo colores præstabiles forent, piceus, & niveus, quibus inter se nox cum die differunt; utrumque colorem Apollo suis alitibus condonavit; candidum olori, nigrum corvo.* Præterea cygnus moriturus canit suavissimè: quod ipsum Apollo facit lyrâ. Adhæc Apollo est augur: & utraque ales voce & volatu dat augurium. Eustathius in Iliad. A [a]: Καὶ κύκνος δὲ τῷ Ἀπόλλωνι, οὐ μόνον διὰ τὸ ᾠδικὸν, καὶ μαντικὸν, ἀφιέρωται· ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ λευκὸν, ὅπερ ἐκ τοῦ λεύσσειν, ἤτοι βλέπειν, παρῆκται· οὗπερ Ἀπόλλων ἐστὶ πάρεδρος. *Et cygnus quidem Apollini sacer, non solum propter cantum, & vaticinium; sed etiam ob alborem*, λευκὸν, *quod à* λεύσσειν, *videre, cujus auctor Apollo.*

[a] pag. 87, edit. Rom.

Corvi augurium erat funestum, quia aves hæ cadavera consectentur. Sic mortem strepitu suo significâsse creduntur Alexandro M. Babylona ingressuro, & M. Ciceroni, cùm fugeret percussores ab Antonio immissos.

Atque eandem ob caussam Apollini sacer erat accipiter: nempe ὡς μαντικὸν ὄρνεον [b]. Quam rationem adfert Græcus Aristophanis scholiastes εἰς Ὄρνιθας [c]. Atque addit cùm Iovi esset dicata aquila, convenienter accipitrem qui minor est aquilâ, dicatum fuisse Apollini, ut Iovis ministro: Eustathius in Iliad. A [d] geminam adfert rationem cur sacer sit Apollini. Verba sunt: Ἱέραξ ἱέρωται Ἡλίῳ Ἀπόλλωνι, διά τε τὸ ὀξὺ τῆς κινήσεως, ὠκυπέτης γὰρ ὁ ἱέραξ, καὶ ὁ ἥλιος δὲ ὀξυκίνητος· καὶ διὰ τὴν ἐξ ἐτυμολογίας συγγένειαν· καὶ γὰρ ἵεται ῥᾷον ὁ ἥλιος. ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ ἱέραξ ὀνόμασται· ὅθεν καὶ Δήλιος ἐπιθετικῶς ὀνομάζεται, ὡς δῆλα, καὶ ἐνάργαλα πάντα ποιῶν. *Accipiter Apollini consecratus ob velocem motum, celeris enim volatus accipiter, & Sol rapidissimi cursus. hinc affinitas vocum, quòd ut Sol volubili gradu omnia permeet* (ἵεται:) *sic & appellatio accipitris* (ἱέραξ) *inde procedat. Quippe solenne epitheton Apollinis, Delius, quòd manifesta* (δῆλα) *& conspicua omnia reddat.*

[b] avis, augurio captando idonea.
[c] in scenam, qua incipit Ἀσαφιν.
[d] pag. 87, edit. Rom.

Porrò accipitrem non semper pingebant adsistentem Deo; sed etiam faciebant capiti insistentem: ut inferiùs in Minerva dicetur.

Sed & gallus Apollini dicatus, teste Pausania in Eliacis prioribus, sive lib. V: nempe, ut idem ait, quia diem annunciat; unde *lucis avem* vocat Martialis [e]. Æsculapio quoque, Medicorum Deo, sacer fuit, quia symbolum est vigilantiæ, quæ virtus plurimùm dedit Medicum: uti & animarum Medicos, ac pastores: unde gallus à Christianis solet imponi templis, ut diximus lib. III, cap. LXXXVI.

[e] lib. epigr.

Etiam fabulosæ gryphes dicabantur Apollini, hoc est, Soli, cujus currum quandoque à gryphibus trahi finxere. Nempe uti Sole nihil vel potentius est, vel velocius, ita fabulosa hac ave nihil vel pernicius creditur, vel potentius: ad quod significandum ei caput tribuêre aquilæ, qua nihil in avibus pernicius; corpus autem reliquum leonis, quo nihil in quadrupedibus est potentius. Aures verò addidere eandem ob caussam, propter quam Apollo Lacedæmoniis τετράωτος colebatur. Vide & quæ dixi lib. III, cap. C.

E piscibus Apollini is dicatus, qui κίθαρος vocabatur: ut est apud Athenæum lib. VII. Creditur id factum ob convenientiam nominum, quia Apollo citharâ canit. Etiam delphinum ei fuisse dicatum, diximus alibi. Fortasse origo ex fabula de Arione citharœdo.

Imò etiam è piscibus thunnum esse Apollini sacrificatum, ex Antigoni Carystii libro de Dictione docuit Athenæus lib. VII, cap. XX.

Apollo etiam Delphicus serpentis symbolo colebatur. Atque indè vocabatur Pythius: nempe à פתן, *pethen*, aspis. Imò & Pythonissa, quia, instar Apollinis, fatidica, eò, I Sam. XXVIII, 7, vocatur domina אוב, *ob* sive *oph*, h. e. serpentis. Sanè ab *oph*, est Græcum ὄφις, & Οὐβαῖος, quod Orus exponit basiliscum: atque ait solere Diis ex auro circumponi. Sed de his alibi etiam dictum.

Ex insectis Apollini sacra fuit cicada: de quo vidimus lib. II hujus operis, cap. XII.

E plantis Apollini sacra fuit laurus: in quam conversa est Daphne, secundum poëtas, qui lauro, tanquam Apollinares viri, coronabantur. Pluribûs de hoc egimus lib. II, cap. XII.

Etiam ei dicavere hyacinthum, oleastrum, myricam, & juniperum: ut in plantarum historia dictum. Imò & olea non solum Minervæ, sed etiam Apollini dicata: ut itidem vidimus in eadem, & lib. II, cap. XII.

CAPUT XX.

De simulachris Martis, Vulcani, & Mercurii: ac animantibus, aliisque quæ iis sacravit antiquitas.

De tribus Deorum Consentium vidimus. Totidem supersunt, Mars, Vulcanus, & Mercurius: de quibus nunc ordine agemus.

Mars figuratus formâ militis. Tertullianus lib. I adversus gentes, cap. X: *Senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, in Vulcano faber ferri consecratur.*

Nec satis est attendere schema militare. Vultus etiam truculentum spirat. Idem latus humerîs, ac pectore, quod Græci εὐρύστερνον dicunt. Seneca in Hippolyto:

Æquas Herculeos jam juvenis toros,
Martis belligeri pectore latior.

Poëta Ithyphallicus:

Nemo est feroci pectorosior Marte.

Mars habitu fingebatur χροιᾶς πυρίνης ἀληθινῆς,

θινῆς, *coloris ignei, veréque flammei*: ut ait Porphyrius in tetrabiblon Ptolomæi.

Apud Spartanos Mars catenis vinctus colebatur: nempe ne à gente ea posset recedere. Uti ab Atheniensibus colebatur Victoria absque alis: videlicet ne posset avolare. Sed nihil ejusmodi simulachra nationibus illis profuere. Nam & sæpe avolavit Victoria, & Mars tandem perdidit Spartanos.

Hoc numen in rusticarum ædium foribus effingebatur, quasi dicere vellent, Mars exesto, bellumque quatenus fieri posset, debere propulsari.[1]

[1] E Chartario quem Verderius vertit p. 259. sed vellem addidisset autorem.

In Martis præsidio erat ignis, ex Pythagoræorum doctrina. Nam receptior opinio Vulcano dicabat. Verùm aliter Philolaus, Pithagoricos secutus. His eò Mars præfectus igni, quia calidus, & siccus: Bacchus aeri, quia calidus, & humidus: Saturnus aquæ, quia hæc calida, & humida: Pluto terræ, ut frigidæ & siccæ. Vide quæ ex Pythagoræorum, & Platonicorum opinione scribit Proclus in secundum Euclidis.

In tutela quoque Martis erant non milites modò; sed etiam gladiatores. Tertullianus lib. de Spectaculis: *Martem, & Dianam utriusque* (gladiatorii, & venatorii) *ludi præsidem novimus*. Item Salvianus Massiliensis lib. VI de Gubernatione Dei: *Colitur namque & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palæstris*. Vbi *arenas*, ut sæpe ea vox usurpatur, pro amphitheatro dixit: quod arenâ sternebatur, ut sanguinem pugnantium imbiberet.

Ex quadrupedibus Marti sacer equus: non apud Mysios modò, de quibus testis est Florus: sed etiam Romanos, Festus: *Equus Marti immolabatur, quod per ejus effigiem Trojani capti sint: vel quòd eo genere animalis Mars delectari credebatur*. Etiam Idibus Octobribus (non Decembribus, ut Plutarchus ait in Quæstionibus Romanis) Marti equus immolabatur; qui inde *October equus*, dicebatur. Vide quæ de eo scripsit idem Festus in *October*.

At Lusitani mactabant Marti capros: ut est apud Strabonem lib. III: ubi & adjungit immolâsse ei captivos hostes, & equos. Cares autem non equum, sed canem immolabant: Scythæ asinum; ut est apud Arnobium lib. IV. Est & lupus Marti sacer: sicut Apollini quoque, de quo anteà vidimus.

Ex avibus sacer Marti erat accipiter, quia, ut ferè solent homines Martiales, ex rapto vivit. Interim aliis quoque Diis dicatus fuit: ac pro accipitrum genere diversis: sicut apud Græcos, uti variæ accipitrum erant species, ita variis dicarunt Diis. Vnde Ælianus lib. XII Hist. Animal. cap. IV: Νενέμηνται δὲ καὶ ἀπεκεκλήρωνται θεοῖς πολλοῖς· ὁ μὲν περδικοθήρας καὶ ὠκύπτερος, Ἀπόλλωνός ἐστι θεράπων φασί· φήνην δὲ καὶ ἅρπην Ἀθηνᾷ προσνέμουσιν· Ἑρμῆ δὲ τὸν φασσοφόντην ἄθυρμα εἶναί φασιν· Ἥρας δὲ τανυσίπτερον, καὶ τὸν τριόρχην οὕτω καλούμενον Ἀρτέμιδος· μητρὶ δὲ θεῶν τὸν μέρμνον· καὶ ἄλλον δὲ ἄλλῳ θεῷ· γένη δὲ ἱεράκων ἐστὶ παμπολλα. *Distributi autem sunt, & consecrati variis Diis, Perdicarius & ocypteros Apollinis minister, ut ferunt. Ossifraga, & Harpe sacræ sunt Minervæ. Palumbario Mercurium delectari ajunt. Iunoni dedicatur Tanysipteros, Dianæ, triorches sive buteo, matri autem Deorum mermnus & alii Deo alii. Varia quippe sunt accipitrum genera*. Apud Ægyptios accipiter sacratus Osiridi, sive ἀπλῷς Deo, ut suo locò dictum.

Sacer quoque Marti vultur erat, ut Phurnutus ait lib. de Nat. Deorum, nempe itidem propter rapacitatem & quia sectetur corpora, quæ bello ceciderunt. Sed Ægyptii sacrarunt Iunoni, ejusque pennis caput Isidis exornant: ut est apud Ælianum lib. X Hist. Anim. cap. XXII.

Gallum etiam gallinaceum sacrârunt Marti, quia pugna gaudet: ut antea dictum.

Picum quoque non hyperboreum illum, ac fabulosum quem gryphem dicimus, sed vulgarem, *Martii* cognomento insignem, Marti esse sacrum, & cognomen hoc indicat, & Plutarchus refert quæstionum Romanarum sect. XXI. Eò autem dicatus Marti, quia & audax est, & fortis: ut qui quercus etiam dissecet, rostro: unde δρυοκολάπτης, & πελεκᾶνος nomen, ut anteà diximus. Quia autem Rhea Sylvia, Numitoris filia, ex Marte dicta concepisse Romulum, & Remum: eo, uti fingebant suxisse ubera lupæ, quæ Marti dicata: ita & commenti sunt pastos à pico, itidem Marti sacro. Ovid. in III Fast.

Lacte quis infantes nescit crevisse ferino:
Et picum expositis sæpe tulisse cibum?

Idem legas apud Plutarchum in Romulo, & opere ejusdem proximè memorato: ubi etiam, cur Romani picum colant, & tantopere caveant sibi ab ejus esu, eandem inter alias caussam refert: ex Nigidio etiam Figulo. Grammaticorum post Varronem doctissimo, tradit, quod fere locis montanis ac sylvestribus, ubi lupum, ibi & picum conspicere sit. Imò apud ipsos Aborigines picus Martis symbolum erat: eaque avis fraude sacerdotali rudi populo responsa dabat: ut Dodonæis columba. Atque hinc occasio data comminiscendi regem Picum, qui post Ianum, ac Saturnum, in Latio regnasse creditur. Diximus de isto in Originibus gentis Romanæ.

Alexander Neapolitanus [2] ait à Bœotiis anguillas Copaida, à Copaide Bœotiæ lacu sic dictas, immolari Marti. Sed Athenæus [3] quidem tradit ex Europæis Agatharchidis eos Copaidas coronatas θύειν θεοῖς [4]: verùm de Marte id particulatim non dicit. Ibidem ait Alexander, Marti à Phaselitis, qui in Lycia, vel Pamphylia sunt, ταρίχους, sive salsamenta immolari. Sed Athenæus ibidem non dicit Marti sacrificari; verum Cylabræ pastori: ac caussam apponit ex Heropythi libro de Colophoniorum finibus.

[2] lib. 3 Genialium Dierum, cap. 12.
[3] lib. VII, cap. XIII.
[4] immolare Diis.

E plantis Marti dicatum gramen: ut indicat his verbis Festus: *Gradivus Mars appellatus est à gradiendo in bella ultro citróque: sive à vibratione hastæ, quod Græci dicunt* κραδαίνειν: *vel, ut alii dicunt, quia corona graminea in re militari, maximæ est honorationis.* Sed ut gramen sit Marti dicatum: non tamen inde Gradivi nomen: sed potiùs à gradu, vel gradiendo: utcumque modulus syllabæ videatur refragari. Adi quæ de Gradivi cognomento ait Servius III Æn.

A Marte rivale Vulcani, me conferam ad Vulcanum ipsum. Is exprimebatur figura fabri ferrarii. Tertullianus libro I contra gentes, cap. X: *Virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & in Vulcano faber ferri consecratur.* Convenit huic quòd Arnobius lib. V ait, cum malleo depictum. Quòdque cum forcipe effictum videmus in nummo L. Cæsii. Leones ob igneam vim ab Ægyptiis dicati sunt Vulcano: ac ob eandem caussam Solem constituunt domicilium Leonis: quia nempe Leo igneus: & Sol in signo Leonis est ferventissimus. Videtur tamen aliter sapuisse Epimenides Cretensis: qui Leonem Nemeæum è Luna decidisse fabulabatur. Sic enim scripsit:

Καὶ γὰρ ἐγὼ γένος εἰμὶ Σελήνης ἠυκομόοιο,
Ἡ δεινὸν φρίξασ' ἀπεσείσατο θῆρα λέοντα
Εἰς Νεμέαιαν ἄγουσ' αὐτὸν διὰ πότνιαν Ἥρην.

Quæ Petrus Gillius sic expressit:

Nam genus è Luna nostrum cælestis origo est:
Terribili quæ me quondam concussa rigore
In Nemeam sylvam, Iunoni scilicet almæ
Vt gratum faceret, dejecit.

Porphyrii quoque verba de Vulcani effigie adscribi merentur; prout ea adduxit Eusebius in tertio Præparationis Euangelicæ, cap. XI [1]: τοῦ δ' αὖ πυρὸς τὴν δύναμιν προσειπόντες Ἥφαιστον, ἀνθρωποειδὲς μὲν αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα πεποιήκασι, πῖλον δὲ περιέθεσαν κυάνεον, τῆς οὐρανίου σύμβολον περιφορᾶς, ἔνθα τοῦ πυρός ἐστι τὸ ἀρχοειδές τε καὶ ἀκραιφνέστατον· τὸ δὲ εἰς γῆν κατενεχθὲν ἐξ οὐρανοῦ πῦρ, ἀτονώτερον, δεόμενόν τε στηρίγματος καὶ βάσεως τῆς ἐφ' ὕλης· διὸ χωλεύει, ὕλης δεόμενον εἰς ὑπέρεισμα. *Porrò vim ac potestatem ignis Vulcanum appellarunt, atque ejus simulachro humanâ figurato figura pileum imposuere cæruleum, quo significarent cælestem conversionem, ubi ignis est primigenius, & ab omni fece purissimus. Nam ignis ille in terras delatus è cælo, infirmior est, ac materiæ indigens, eoque claudicat, ob defectum adminiculi ad ingressum.*

[1] pag. 112. edit. Paris. an. 1628.

Vulcano ex arboribus dicata est πεύκη, h. e. picea sive larix. De quo sic Eustathius in Iliad. A [2]. Πεύκης φυτὸν Ἡφαίστῳ ἀνεῖται· οὐ μόνον ὅτι εὐεξάπτωτον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δᾷδα, ἥτις ἀπὸ τοῦ δαίω τὸ καίω παρῆκται· *Piceæ planta Vulcano dicatur, non solum quia facile accenditur; sed etiam propter faces ex ea, quas Græci vocant δᾷδας, quæ vox à δαίω significante uro, derivatur.* Item Vulcano sacrum ferrum, quia hoc materies artis fabrilis. De priori in plantarum historia: de altero in metallis vidimus.

[2] pag. 87 edit. Rom.

Mercurii effigies istiusmodi est in antiquis inscriptionibus, quas collegit Apianus. Est imberbis, atque adfixæ ei supra aures alæ duæ exiguæ. In dorso palliolum habet. Dextrâ gerit marsupium: quod imminet capiti hirci. Sinistrâ tenet caduceum, cui angues bini circumplicantur. Assistentem habet gallum. Imberbis est, quia in nuncio per cælum terrasque juveniles requiruntur vires. Ac cum eo convenit, quòd Lucianus libro de Sacrificiis ait, pubescentem, primaque cum lanugine effingi solere. Alæ supra aures indicant, quæ mandantur, perniciter præstari oportere. Palliolò opus nunciis adversus imbres. Marsupium designat Deum esse mercatorum, qui lucro omnia metiuntur. Hircus apponitur, ut puto, ad significandam turpem lucri cupidinem. Hircus enim animal fædum, ac fætidum. Caduceus est symbolum pacis. Quamquam κήρυκες [1] non solùm mitterentur ad ineundam pacem, quales εἰρηνοδίκαι, sive pacis sequestri, dicebantur: sed etiam ad bellum indicendum. De quo Ulpianus ad orationem Demosthenis in Timocratem. Caduceo circumplicati angues bini: unde Arnobio lib. IV dicitur, *affabilium colubrorum gestator.* Eo autem *affabilium* ait, quia, ut in medio nodo jungebantur Herculaneo, ad significandum, pacem debere constanter observari: ita ora etiam jungebantur, ut signum ea res esset conjunctionis arctissimæ, quæ pacis est opus. Hoc esse propositum caduceatoribus, caducei etiam nomine commonemur. Nam *caduceum* pro *caruceum* dixere, à Dorico καρυκεῖον pro κηρυκεῖον, quia insigni hoc uterentur οἱ κήρυκες. Cur verò caduceo uteretur caduceator, ex fabula caussam arcessit Hyginus in Poëtico Astronomico cap. de Lyra. Serpentes circumplicati cristis carebant. Nam cristati magis belli fuissent symbolum, quàm pacis: cujus ergo præcipuè mittuntur caduceatores. Hinc Plinius lib. XXIX, cap. III: *Hic complexus anguium, & efferatorum concordia, caussa videtur esse, quare exteræ gentes caduceum in pacis argumentis circumdata effigie anguium fecerint. Neque enim cristatos esse in caduceo mos est.* Gallus apponebatur ad denotandum magna violentiâ opus esse caduceatoribus, ac legatis. Etiam cum galero vel petasò pingebatur, quod omne negotium semper sit absconsum: ut ait Fulgentius lib. I Mytholog. Pedes habuit decentes: unde eos, more Homerico commendat carmen Ithyphallicum:

Habet decentes nuncius Deûm plantas.

Nempe in nuncio pedes etiam attendimus. In quibus commendatur velocitas. Vnde & talaria ei data.

[1] præcones, nunciique.

Quandoque etiam Mercurius fingebatur manibus pedibusque mutilus, sed cum veretro rigido, atque intento. Priori significabatur non requiri à sene, ut viribus corporis polleat. Posterius notabat, ut à genitalibus est fœcunditas; ita orationem quoque hominis prudentis, ac diserti, esse efficacem ac fœcundam.

Pluribus

Pluribus de eo ex Herodoto, Plutarcho, ac Porphyrio diximus lib. II, cap. XXXII. De veretro erecto, testis etiam Artemidorus in Oneirocriticis lib. I, cap. XLVII, & Macrobius lib. I Saturnal. cap. XIX. Ac sic Mercurium in Elide à Cyllenensibus cultum, auctor nobis Pausanias in Eliacis posterioribus. Ad hoc verò quod statu quadrato, solo capite insignito effingeretur respexit Iuvenalis Sat. VIII, cum inquit:

— Truncoque simillimus Hermæ.

Cur Mercurius, & Charites uno locarentur delubro, indicat Plutarchus lib. de auditione: Τὸν Ἑρμῆν ταῖς χάρισιν οἱ παλαιοὶ συγκαθίδρυσαν, ὡς μάλιστα τοῦ λόγου, τὸ σύγκεχαρισμένον, καὶ προσφιλὲς ἀπαιτοῦντος· *Mercurium antiqui collocârunt eodem in fano cum Gratiis, quia sermo imprimis exigit, ut gratus sit, atque amicus.*

Subinde & canis Mercurio appingebatur, quia animal est sagax, & ingeniosum: uti & Plato inquit.

Nec Mercurius seorsum semper cultus: sed etiam cum Divorum alio. Nam ex Mercurio, & Hercule, signum conjunctum Græco nomine *Hermeraclam* vocat Cicero ad Att. lib. I, epist. VIII. Quomodo & idem Hermes sociatus cum Minerva. *Hermathena* dictus: de quo in Minerva agemus.

Egi de simulachro Mercurii. Adjungam nunc de rebus eidem sacratis.

Mercurio linguam sacravit antiquitas: ut ex Athenæo, Suida, atque aliis, dictum lib. II hujus operis, cap. XXXII. Nec ratio obscura est, quandoquidem, ut Aristides orat. in Minervam [1] ait, Mercurius vocabatur λόγιος, ἀγοραῖος, καὶ ἐμπολαῖος, *sermonis, fori, & mercaturæ præses.* Quorum omnium lingua est instrumentum.

[1] pag. 28 edit. Steph.

E digitis auricularis est sacer Mercurio; ut è Melampodis libro περὶ παλμῶν alibi dixi.

Ex alitibus Mercurio sacratus est larus. Cujus rei geminam adducit caussam Eustathius in Iliad. A [2]. Quarum una est à re, altera à voce. Sic enim scribit: Οἰκεῖος δὲ πως καὶ λάρος Ἑρμῇ, οὐ μόνον ὡς Ἀργειφόντῃ λευκός· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ παρωνυμεῖν τρόπον τινὰ τῇ τοῦ λόγου γλυκύτητι. ὅτι γὰρ λόγος πρᾶγμα λαρὸν, ἤγουν ἡδύ· καὶ ὁ λάρος δὲ πρὸς τόνον ἐκπέφευγε τὴν πρὸς τὸ λαρὸν συνέμπτωσιν. *Domesticus & proprius quodammodò est larus Mercurio, non tantùm quod color hujus avis ad alborem vergat, & ut Argus, sic & Ἀργειφόντης [3] Mercurius à candore dicatur: verùm etiam quòd ratio nominis lari accedat dulcedini orationis. Quippe sermo suavis sit; inter* λάρον *autem* avem, & λαρὸν lautum, lætum, *tantùm differentiam tonus faciat.*

[2] pag. 87 edit. Romana.

[3] domitor Argi.

Idem Mercurius in ibide latuit, cùm Typhœus cælo bellum movisset, ut est apud Ovid. V Met. fab. V.

Cùm verò Mercurius Ἐνόδιος princeps facilè sit inter Deos viarum præsides, etiam dicendum sacratum ei spinum. Apud Ælianum quidem lib. X Animalium, cap. XXXII lego, ἀκανθίν, sive spinum avem, esse sacrum τῶν δαιμονίων τῶν κατὰ τὴν ὁδὸν πεμπευόντων καὶ ἀγόντων τοὺς ἀνθρώπους. Hoc est, ut Romani vocant, Deorum Semitalium, sive Vialium, qui & Ἐνόδιοι Græcis.

E piscibus Mercurio sacratus est boax; ut est apud Athenæum lib. VII: item Eustathium in Iliad. A, qui & caussam ex nominum cognatione arcessit [4]. Ἑρμῇ, inquit, ἀφιέρωται βόαξ, ὡς κήρυκι διὰ τὴν βοήν. παρ' ὃν καὶ βοώτης κήρυκος ὄνομα. *Mercurio sacratus boax, ut præconi, ob clamorem, unde & Boötes præconis nomen.*

[4] pag. 87 edit. Rom.

E plantis sacrum eidem pentadactylon; ut lego apud poëtam Græcum anonymum, qui hactenus lucem non vidit. Item dicata illi ficus: de quo in plantarum historia vidimus. Adhæc portulaca: ut alibi dixi.

Mercurio etiam sacri fuere acervi in triviis, & quadriviis ex lapidibus à viatoribus, dum prætereunt, conjectis. Græci ἑρμακας dixere. Dixi de hoc lib. II, cap. XXXII.

CAPVT XXI.

De simulachro Iunonis, & animantibus, ac plantis ei sacratis.

Vidimus de sex Diis Consentibus: deinceps agendum de totidem Consentibus Deabus, quas hoc ordine complexus Ennius:

Iuno, Vesta, Ceres, Diana, Minerva,
Venus.

Iuno regina exprimitur figura matronæ stolatæ, dextrâ tenentis sceptrum, tanquam Deorum reginæ. Vnde Statius lib. X:

— Ad patrias fusæ Pelopeides aras
Sceptriferæ Iunonis opem, reditumque suorum
Exposcunt.

Crebrò autem in nummis Romanis cum sceptro reperias: at non æquè frequens in Græcis. Semper verò sic exprimenda, ut in ea quædam majestas. Nam ut secundum Ovidium [5],

— Iovis est regalis imago:

[5] 6 Met.

Sic & Iunonis: unde Appulejus VI. Metam. *Supplicanti sese Iuno cum totius sui nominis augustâ dignitate præsentat.*

In nummo Iuliæ Mammeæ est symbolum matronæ stola in sinus fluentes collecta, & læva innixa hastæ, dextra autem porrigentis anguem in spiras convolutum: inscriptum autem, IVNO CONSERVATRIX.

Apud Pausaniam in Corinthiacis memoratur simulachrum Iunonis hujusmodi. Sedebat Diva in solio eximia magnitudine, ex auro, & ebore, Polycleti opus. Imposita capiti corona, quæ haberet Gratias, & Horas affabre factas. Vnâ manu sceptrum gerebat, alterâ autem malum Punicum: cujus significationem ait mysticam esse: sed quæ illa sit, non aperit. Addit, sceptro insedisse cuculum, idque ob veterem fabulam de Iove in cuculum converso,

ut Iunone adhuc puella potiretur. Eam fabulam narrat quoque Theocriti scholiastes in illud poetæ:

Πάντα γυναῖκες ἴσαντι, ὡς ὡς Ζεὺς ἠγάγεθ' Ἥραν.

Omnia mulieres sciunt, etiam quo pacto Iupiter duxerit Iunonem.

Inde & templis quibusdam Iovis κοκκυγίου nomen, ut postea eodem libro Pausanias narrat.

Idem eodem libro meminit Iunonis signi super columna veteri è pyro sylvestri facti, quod Pirasus, Argi filius Tirynthem asportasset. Erat id forma sedentis, modica magnitudine se vidisse ait Pausanias.

Apud eumdem in Bœoticis legere est de Iunonis imagine à Pythodoro Thebano efficta, quæ Sirenas manu præferret.

Supersunt denarii, in quibus est inscriptum M. POPILLI M. F. LÆNAS. Est in his simulachrum Iunonis Sospitæ Lanuvinæ, prout à Cicerone in primo de Natura Deorum describitur cum pelle caprina, hasta, scutulo, & calceolis repandis. Deam verò comitatu draco Lanuvinus. Videtur Popillus hos numos cudisse, postquam in quæstura, vel ædilitate, ædem vel simulachrum Iunonis Sospitæ renovasset. Etiam in Romanis denariis cum ejus imagine videas hasce literas I. S. M. R. iis significatur, *Iuno Sospita Magna Regina*. Nisi pro *Sospita* malis *Sispita*, vel Sispes, more antiquo: ut indicant hæc Festi verba: *Sispitem Iunonem, quam vulgo Sospitam appellant: cum ea vox ex Græco videatur sumta, quod est σώζειν* [1].

[1] sospitare, conservare.

Etiam denarii sunt, in quorum latere uno est caput Iunonis Sospitæ Lanuvinæ caprinâ pelle obtectum: in altero autem latere sacra Iunonis mensa coronam habet impositam: atque inter duas spicas consistit. Eô Lanuvina Iuno expressa, quia Consulibus quotannis mos per se sacrificium obire pro populo Romano. Corona notabat sacrum fieri reginæ Dearum. Spicæ notabant frumenti copiam per ædiles curules iri procuratum. Curavit eos nummos cudi M. Plautius L. F. P. N. Hupsæus qui ædilis curulis fuit anno Vrbis IƆCXXII. Hoc indicat inscriptio, M. PLAVTIVS L. F. ÆD. CVR.

Aliam effigiem commemorat Georgius Codinus de rebus Constantinopolitanis, quæ Latinæ sic sonant: *Iunonem dicunt esse aerem. Et quoniam aër purgat, fingunt Iunonis statuam gestare forficem aneam: sumta translatione à forfice, qua pili capitis resecantur, & corpus glabrum redditur.* Aere purgari res, ostendimus alibi.

Apud Martianum Capellam lib. primo, imaginem Iunonis habes ejusmodi: *Hujus suggestui Iunonis subditus consessus, haut indecenter ornatus: ipsa verò tecto capite lacteo quodam calummate* [2] *prænitebat. Cui gemmis insitum diadema preciosis: nam neque Scythidis vireta, nec ceauniorum vibrans fulguransque lumen, nec flucticolor hyacinthi credebatur abesse profunditas. Sed totum illud sertum capitis fulgurantis Thaumantias obtulisse reginæ cælitum ferebatur. Ipsius verò Divæ vultus assiduâ perlucens gratiâ, fratri consimilis, nisi quod ille immutabili lætitiâ renidebat: hæc commutationum assiduarum nubilo* [3] *crebrius turbidabatur. Nam vestis ejus hyalina, sed peplum fuerat caliginosum; quo tamen, si appulsu cujusdam luminis tangeretur, inter obumbrantes nebulas sudæ perspicuitatis gratia pænitesceret. Hæc fulmen* [4] *dextrâ, leva sonorum bombis terrentibus sustinens tympanum, sub quibus plurimum sudans ima subjecta roscidis videbatur inundare fluoribus. Hujus verò calcei admodum furvi: quorum solea atræ noctis nigredine coloratur. Nam ejusdem generis zona quidem diversicolor ambiebat; quæ nunc præfulgido resplendebat orbe; nunc vanescentis gratiæ tenuata varietas ita penitus obliquabat* [6]*, tanquam nihil habuisset antè discolorum.*

[2] operimento: à nubendo, tegere.

[3] Satis liquet in Iunone aera describi.

[4] Aliqui libri *flumen*. Sed rectum est *fulmen*. Nempe eo respexit, quod in aëre fulmen ac tonitru contingant. Hetrusci tamen solam Dearum Minervam habere putabant fulminum potestatem: ut dictum lib. 11.

[5] Abit Capella ab Hesiodo, qui Iunoni calceos tribuit non furvos, sed auratos.

[6] al. ablegabat.

In Iunonis statua, quæ Mycenis erat ex auro & ebore facta à Polycleto, coronæ insculptæ erant Horæ, & Gratiæ, teste Pausania. Nempe sunt hæ divæ illius, quas Homerus hymno in Apollinem ait choreas ducere coram Iove. Iure autem Iunoni quoque sociatæ, quia hæc est generationis & vitæ præses: ut à qua vitalis spiritus infundatur. At Horæ omnibus maturitatem præstant: Gratiæ decorem.

Iuvencâ, (ut Iovi juvencô) sacrum Iunoni fiebat; atque id auratis cornibus, ut in majoribus hostiis obtinuit. Iuvenalis Sat. VI:

—Et auratam Iunoni cede juvencam.

Iunoni quoque agnâ sive ove sacratum, indicat hoc Maronis IV Æn.

—Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo,
Iunoni ante omnes.

Dixeris hoc more factum Punico, quia sermo de sacris in Africa factis. Verùm non solet Maro religiosè admodum distinguere mores Punicos, & Romanos, de quo alibi dictum. Præterea apud Samios Iunoni ovem sacravit Mandrobulus Samius: cùm apud eos aurum furto sublatum reperisset: ut auctor est Aristoteles: & ex eo Ælianus in Historia Animalium lib. XII, cap. XL. Etiam Pausanias in Bœoticis refert Platæenses in festo, quod Δαίδαλα dixere Iovi quidem taurum; at Iunoni vaccam mactâsse. Et sanè, in pugna Deorum cum gigantibus, statuit

— niveâ Saturnia vaccâ:

ut est apud Ovid. V Metam. Imò & porca huic Divæ sacrificabatur. Maro VIII Æn.

Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in littore conspicitur sus:
Quam pius Æneas, tibi enim, tibi maxima Iuno,
Mactat sacra ferens.

Corinthi caprâ immolabatur Iunoni τῇ Ἀκραίᾳ [7] in festo, quod à Dea Ἡραῖα [8] vocabatur. Auctor Zenobius Centur. I Proverb. XXVII. Apud Lacedæmonios etiam capra illi immolabatur: unde peculiari ratione dicta est αἰγοφάγος, caprivora, sive caprarum carnibus vescens.

[7] Arcium præsidi.

[8] Iunonium.

Ex

Ex alitibus pavo sacer est Iunoni. Nempe ut aquilam Iovi ob regias dotes, ita Iunoni pavonem ob formam, & fastum convenire existimatum. Ac fingunt poetæ, cùm Io Inachi filia ab Iove esset in vaccam conversa, & Iuno ei apposuisset Argum centum oculos habentem, hunc autem Mercurius interemisset, qui iccirco dictus Argiphontes: Iunonem hoc honoris habuisse Argo, ut oculis ejus pavonis caudam exornaret. Iidem finxere, currum Iunonis à pavonibus trahi: unde Naso lib. II Metam.

— Habili Saturnia curru
Ingreditur liquidum pavonibus æthera pictis.

Nihil igitur mirum, si Hadrianus Cæsar Iunoni pavonem ex auro & gemmis factum dicârit, teste Pausania: vel si Samii pecuniam pavone signârint, ut testantur Iulius Pollux, & Athenæus. Samos enim Iunoni sacra, ut vel ex Æneidos initio constat. Dionysius Alex. ideo vocat eam

— Πελασγίδ☉ ἕδρανον ἥρης.
— Pelasgæ sedem Iunonis.

Quin Samii eam apud se natam juxta Imbrasum sub vitice (vulgo *agnum castum* vocant) arbitrantur. Eò & Samii plurimos educabant pavones, indeque alias in terras distrahebantur. Eoque non defuere, qui apud P. Syrum legerent,

Tuo palato Samius pavo nascitur
Plumato amictus aureo Babylonico.

Sed antea ostendimus, *clausus* retineri oportere, quia attenditur ad ingentia illa aviaria, quibus pascerentur, ut ex Varronis tertio de R.R. dictum. Porrò ex his etiam videmus, cur ut in *ἀποθεώσει* [1] Imperatorum aquila uterentur: sic Augustarum animas à pavone dixerint cælis inferri. Ita in Faustinæ, & Paullinæ nummis pavo conspicitur cum inscriptione, CONSECRATIO.

[1] *Consecratione, inter Deos relatione. Vide vet. nummos quos Sambucus emblematis subjunxit.*

Anser quoque sacer Iunoni, quia animal hoc facilè sentiat aëris mutationem. Livius lib. quincto in descriptione arcis Capitolinæ à Gallis Senonibus obsessæ: *Anseres non fefellere: quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi, tamen abstinebatur.* In memoriam servati ab iis Capitolii, dormientibus canibus, quotannis Romæ in pompa solemni anser stragulo insidens lecticâ vehebatur: per canem verò medium palus sambucinus adigebatur, ob arcem Capitolinam malè custoditam. Nec soli tamen Iunoni anseres sacri sed Inachidi quoque sive Isidi: idque etiam apud Romanos: unde Ovid. I Fast.

Nec defensa juvant Capitolia, quo minùs anser
Det jecur in lances, Inachi lauta tuas.

Poetæ mentem exposui in Orator. Instit. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII.

Cuculus sacer Iunoni, conjugii præsidi; *unde*, inquit Wolfgangus Franzius, Wittebergensis Theologus in sacra Animalium historia part. II, cap. XVI, *adhuc hodie nostri ex numeratis ejus cantibus colligere conantur tempus ducendæ uxoris, in ò etiam longævitatem, ridiculâ ratione.* Cur verò Iunoni sit sacrata, & ut sceptro ejus soleat imponi, superiùs expositum nobis.

Monedula quoque sive monetula Iunoni Monetæ dicata erat; ut censet Iosephus Scaliger ad illud Tibulli lib. II, el. II:

Huc veniat natalis avis. Movet eum, quòd cornix, & monetula, sint aves homogeneæ: & cornix sacra fuerit Iunoni, cui cognomen Monetæ: Iuno autem præfuerit diei natali, & nuptiis; inque nuptiis invocari soleat cornix, ut concordiæ symbolum: quemadmodum Ælianus tradit lib. III de Animal. cap. IX. Mihi verò omne hoc argumentum valde videtur infirmum. Nam ut Iuno præfuerit nuptiis, non tamen quatenus dicta est Moneta, sed Iuno pronuba; ut vocatur Maroni, Græcis γαμήλι☉. Moneta autem dicta est, quod cùm terræ motus fuisset, monuerit homines voce ex arce ejus audita, ut sue plena fieret procuratio: sicut est apud Ciceronem in primo de divinatione. Aliam, rationem adducit Suidas in Μονήτη ἡ Ἥρα: sed convenit tamen à *moneo* esse *Moneta*: nempe ut ab *oleo*, *oletum*, *à vireo*, *viretum*. Adhæc non si cornix dicata fuerit Iunoni, quæ Græcis κορώνη, eò & graculus sive monedula, quæ Aristoteli λύκ☉. Nam voce hæ aves differunt; item victu, cum monedula abstineat cadaveribus: illa iis gaudeat: hæc præterea gregatim volet, & raro ad ripas se conferat: illa

— sola in sicca secum spatiatur arena:

ut est apud Mar. I Georg.

Etiam struthiocamelum, ac ciconiam, Iunoni sacravere Gentiles: ut in Oratoriis Instit. dixi lib. I, cap. V, sect. XXXIII.

Ac ejusdem capitis sect. XXXVII dictum, ut eidem dicata fuerint mala Persica: uti mala Punica Iunoni Stygiæ, sive Proserpinæ: ut mirum sit, cælestem Iunonem effictam una manu gerentem sceptrum, alterâ malum Punicum: ut ex Pausania superiùs diximus.

Calendæ item Iunoni sacratæ, quibus ei immolabatur porca, vel agna Macrobius lib. I Saturn. cap. XV. *Romæ calendis omnibus, præter quod pontifex minor in curia Kalabra rem divinam Iovi facit, etiam regina sacrorum porcam vel agnam, in regia Iunoni immolat: à qu etiam Ianum Iunonium vocatum esse diximus, quòd illi Deo omnis ingressus, huic Deæ cuncti calendarum dies videntur adscripti.*

CAPUT XXII.

De simulachro, & templo Vestæ, ac sacratis ei ædium vestibulis.

A Iunone venio ad Vestam, ac Cererem, Iunonis sorores, juxta illud Ausonii:

Iuno, Ceres, & Vesta, secus [1] *muliebre, sorores.*

[1] antique pro sexus.

Nec tamen unam esse Vestam putandum.

Nam quandoque intelligitur mater Saturni, quæ eadem est ac Tellus, aliterque vocatur, Cybele,

bele, Rhea, mater Deûm, atque aliter. Quandoque autem Vestæ nomine signatur Iovis filia Saturni neptis; quæ est Ignis. Sæpe etiam ambiguo nomine utrumque numen comprehenditur. Quomodò Vesta quidem est Tellus: sed non uti eam consideramus in Cybele, vel Cerere: sed quatenus ad rerum generationem, & corruptionem permistus illi est calor, partim ab ignibus subterraneis, de quibus dictum lib. II, cap. LXIII: partim ab æthere, sive ignibus cælestibus.

Hujus ignis symbolum erat ille, qui adservabatur in focis publicis. Strabo in XV vocat πῦρ ἄσβεστον, *ignem, qui non exstinguitur. Æternum ignem* appellat Curtius in IV. *Sacratum ignem* Claudianus in primo de laudibus Stiliconis.

Hunc ignem viduæ adservabant in Græcia, Romæ autem virgines: ut ostensum lib. II, cap. LXV. Ubi & varias ejusce rei caussas adduximus. Nec aspernanda illa, eò virgines Vestæ sacratas, ut ex tantis honoribus Vestalium intelligerent nuptæ, quanti facienda esset castitas. Quam rationem etiam adducit Cicero: *Vestæ*, inquit, *colendæ virgines præsunt, ut advigiletur faciliùs ad custodiam ignis: & sentiant mulieres, in natura feminarum omnem castitatem peti.* Virginum Vestalium privilegium erat, quod sepelirentur in Vrbe. Servius in illud XI Æn.

— Vrbique remittunt. Meminit antiquæ consuetudinis. nam antè etiam in civitatibus homines sepeliebantur. Quod posteà, Duilio consule, Senatus prohibuit & lege cavit, nequis in Vrbe sepeliretur. Vnde Imperatores, & virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in civitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes virgines vestæ, quia legibus non tenentur, licet vivæ tamen intra Vrbem in campo Scelerato obruebantur.

Cæsar Scaliger Exercit. CCLVIII, I: *Scriptum est in historiis Africanis ignem in Libya pro Deo habitum: quem Vestalium ritu perpetuum servarent.*

Vestæ in templo simulachrum erat nullum. Quod de Græcis ostendit Pausanias in Corinthiacis: Παρελθοῦσι δὲ ἐς τὸ τῆς Ἑστίας, ἄγαλμα μέν ἐστιν οὐδὲν, βωμὸς δὲ, καὶ ἐπ' αὐτῷ θύουσι. *Progredientibus in Vestæ, nullum occurrit simulachrum: sed ara, in qua illi sacrificent.* Itidem nec Romæ simulachrum Deæ erat Ovidius Fast. VI:

Esse diu stultus Vestæ simulachra putavi:
Mox didici curvo nulla subesse tholo.

Caussam idem exponit:

Ignis inextinctus templo celatur in illo;
Effigiem nullam Vesta, nec Ignis habent.

Ac placuit ea ratio quoque B. Augustino lib. IV de C. D. cap. X: *Ipsi*, inquit, *virgines solent servire, quod sicut ex virgine, nihil ex igne nascatur.*

Nec obstat, quod Suidas dicat Vestam mulieris effigie figurari. Loquitur enim ille de Vesta non filia, quæ est Ignis, sed matre, sive avia, quæ est Tellus. Verba ejus sunt: Γῆς ἄγαλμα· γυναῖκα πλάττουσι τὴν Ἑστίαν, οἱονεὶ τὴν γῆν, τύμπανον βαστάζουσαν, ἐπειδὴ τοὺς ἀνέμους ἡ γῆ ὑφ' ἑαυτὴν συγκλείει. *Terræ effigies. mulierem effingunt Vestam, velut Terram, tympanum præferentem: quoniam ventos in se concludat.* Etiam Vestam, sedentem in Servilianis hortis, de qua Plinius lib. XXXVI, cap. V, non de filia capio, sed de matre, hoc est, Tellure, quæ sedens efficta, quia stabilis. Nisi placet in una effigie tum matrem formatam, tum filiam. Quod imprimis suspicari licet de effigie nummi veteris, cujus inscriptio est, VESTA P. R. QVIRITIVM. Ubi Dea exprimitur sedens, unaque manu facem gestans, ad indicandum ignem sempiternum: altera pateram, qua Deæ in sacris libaretur. Et sanè hoc per est verisimile, quando & uno templo matrem filiamque coluere Romani: ut lib. II ostensum. Et hæc est caussa, cur etiam in Claudii Cæsaris nummo Vestalem cernas velatam, tum considentem, quod Tellurem spectat, tum præferentem manu dextra lucernam: quam perpetuum ignem repræsentasse, satis est apertum.

Templum Vestæ rotundum erat: cujus caussam aperit Festus: *Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius, rex Romanorum, consecrare videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eamque pilæ formâ esse: ut sui simili templo Dea coleretur.*

Cur ædiculam, non ingens delubrum, Vestæ exstruxerit Numa Pompilius, hanc Servius adfert rationem ne Romani, locum eum, ubi Vestales virgines degerent, ad capiendum consilium publicum ingrederentur. Sic enim ille in initium IX Æn. cum adduxisset verba illa, *Hoc illis curia templum*; subjungit, *Aut quia in locis sacris sedentes consilia habituri erant, curiamque in templo haberent: quod Numa cum sciret, Vestæ ædiculam, non templum statuit, ne ibi Senatus haberi posset, & ipsa necessitate vir introiret locum.* Eadem de caussa nec Vestæ ædicula fuit augurio consecrata. Qua de re sic idem in VII Æn. *Nisi in augusto loco consilium Senatus habere non poterat. Vnde templum Vestæ non fuit augurio consecratum, ne illuc conveniret Senatus, ubi erant virgines. Nam hæc fuerat regia Numæ Pompilii. Ad atrium sanè Vestæ conveniebatur: quod fuerat à templo remotum.*

Vestæ libabant de fonte Numico. Servius ad illud VII Æn.

— Hæc fontis stagna Numici:

Numicus, inquit, *ingens ante fluvius fuit: in quo repertum est cadaver Æneæ, & consecratum. Post paulatim decrescens, in fontem redactus est: qui & ipse siccatus, sacris interceptis. Vestæ enim libari non nisi de hoc fluvio licebat.* Colligunt itaque Vestæ non potuisse libari vinô, sed solum de Numico flumine: in his Alexander Neapolitanus lib. III Genialium Dierum, cap. XII. Iuvenalis tamen sat. VI ait:

Quædam de numero Lamiarum, ac nominis alti,
Cum farre, & vino, Ianum, Vestamque rogabat.

Mense

Menſe Iunio, cùm ſacrum foret Veſtæ, molæ frumentariæ, atque aſini pane, ac ſertis, redimiri ſolent. Ovid. lib. VI Faſt.

Ecce coronatis panis dependet aſellis,
Et velant ſcabras florida ſerta molas.

Veſtibulum ædium, Veſtæ ſacrum erat. Servius in II Æn. *Veſtibulum dictum, vel quia januam veſtiat: vel quoniam Veſtæ conſecratum eſt. Vnde nubentes puellæ limen non tangunt. Lucanus:*

Tranſlatàque vetat contingere limina plantâ.

Singula enim domus ſacrata ſunt Diis: ut culina Diis Penatibus; maceries quæ ambit domum, Herceo Iovi. Utrumque etymon etiam adfert in VI Æn. Nonius: *Veſtibula quidam putant ſub ea proprietate diſtincta, quòd in primis ingreſſibus, & in ſpatiis domorum Veſtæ, hoc eſt, aræ, ac foci, ſoleant haberi.* Imo Veſtibulum à Veſta dici cenſet Ovidius VI. Faſt.

Veſtæ etiam, ſed quatenus eadem eſt ac Ops, Rhea, ſive Tellus, ſacra erat quercus: quod commune ei cum Iove, Baccho, Cerere. Atque hæc de Veſta.

CAPUT XXIII.

De Cereris ſimulachro, ac rebus ei conſecratis.

SEquitur Ceres: quo nomine hoc loco non frumentum intelligitur, ſed vel heroina, quæ primo homines, vel ſaltem Græcos, docuit ſerere frumentum; vel ipſa Naturæ, ſive Telluris virtus procreans fruges.

Ceres ſic fingebatur, ut ubera penè omne pectus haberent. Vnde Lucretius lib. IV fatuos ridet amatores; quod omnibus amicarum vitiis patrocinari ſoleant:

At Lamia, & mammoſa, Ceres eſt ipſa ab Iaccho.

Etiam mammoſam fingi ſolere, teſtis eſt Arnobius lib. III, & VI. Nec obſcura eſt ratio, quia hoc optimè convenit Cereri, tanquam matri omnes ſuis frugibus nutrienti.

Etiam in nummis antiquis, ut in Goltzii Græcia, Cererem eſt conſpicere coronatam ſpicis; quia creditur prima homines, vel Græcos ſaltem, docuiſſe rationem ſerendi fruges. Præterea repræſentatur tædas geſtans, dum filiam Proſerpinam variis quærit terris. Unde de ea Ovidius epiſtolâ Phyllidis ad Demophoontem:

Et per tædiferæ myſtica ſacra Deæ.

Ceres in vett. nummis non ſolum conſpicitur cum ſegetis ſpicis, ſed etiam cum papavere. Vbi ſignatur papaver illud, quod I Georg. vocatur *Cereale*, ac IV Georg. dicitur *veſcum*: hoc eſt, *quo veſcimur*, ut Servius exponit. De eo ſic Dioſcorides lib. IV, cap. LXV: Μήκων ἡ μέν τις ἐστὶν ἥμερος, κηπευτὴ, ἧς τὸ σπέρμα ἀρτοποιεῖται εἰς τὴν ἐν ὑγείᾳ χρῆσιν, καὶ σὺν μέλιτι δὲ ἀντὶ σησάμης αὐτῇ χρῶνται. καλεῖται δὲ θυλακῖτις. *Papaveris quoddam genus eſt ſativum & hortenſe, cujus ſemen in ſanorum uſum pani adhibetur: eo etiam ex melle, pro ſeſama utuntur: thylacitis vocatur.* Eſt & de eo apud Plinium lib. XIX, cap. VIII. Non dubium igitur, quin cum hujuſmodi papavere Ceres exprimatur. Etſi non ignorem, aliis videri, eò reſpici, quod Ceres Proſerpinam quærens ſomnô fuerit oppreſſa. Nam papaver ſoporiferum, uti notum. Sed iis obſtat, quòd ſativum papaver non afferat ſoporem, ut Matthiolus obſervat.

Aliquando eam conſpicere eſt mœſtam ac facem manu geſtantem. Nempe hæc effigies eſt filiam Proſerpinam à Platone raptam quærentis.

Apud Albricum Philoſophum libro de Imaginibus Deorum deſcribitur Ceres bovi inſidens: nimirum quia bos agriculturæ diſtinatus: Ceres autem frugum eſt inventrix. Eóque nefas Cereri mactare bovem. Hinc Ovidius in Faſtis:

A bove ſuccincti cultros removete miniſtri;
Bos aret: ignavam ſacrificate ſuem.
Apta jugo cervix non eſt ferienda ſecuri:
Vivat, & in dura ſæpe laboret humo.

Tamen altera etiam ratio à fabula adfertur: qua Iupiter dicitur in taurum ſe convertiſſe, ut cum Cerere rem habere poſſet. Refert Arnobius lib. V: *Quondam Dieſpiter, cùm in Cererem matrem libidinibus improbis, atque inconceſſis cupiditatibus æſtuaret (nam genitrix hæc Iovis, regionis ejus ab accolis traditur) nec tamen auderet id, quod procaci appetitione conceperat, apertiſſimâ vi petere; ingenioſas comminiſcitur captiones, quibus nihil tale metuentem caſtitate imminueret genitricem. Fit ex Deo taurus, & ſub pecoris ſpecie ſubſeſſoris animum, atque audaciam, celans, in ſecuram, & neſciam, repentinâ immittitur vi furens: agit inceſtus res ſuas, & prodita per libidinem fraude, intellectus, & cognitus evolat.*

Etiam Ceres effingebatur ſaxo inſidens, ac à collo quidem pedum tenus corpore femineo, tunicâ velatô: at capite & collo equinô, eoque jubatô: manu una delphinum, alterâ columbam geſtante. Credo ad fabulam attenderunt, qua Neptunus in equum, Ceres in equam converſi dicuntur. Significari voluerunt fœcunditatem rerum eſſe ex humido, & ſicco, ſive aqua, terraque: quarum illi præſidet Neptunus, huic verò Ceres.

Ex quadrupedibus Cereri mactabatur ſus teſte Suida in Χοιρείων μυστηριακῶν. Nempe mactabatur ei, ut animal inviſum, qui roſtro eruat ſata. Callimachus hymno in Dianam:

— *Σύες ἔργα, σύες φυτὰ λιμαίνοντες.*
— *Sues opera agriculturæ, ſues plantas vaſtant.*

Adducit & hanc rationem Ovidius I. Faſt. Item in XV Met.

Hoſtia ſus meruiſſe mori, quia ſemina pando
Eruerat roſtro, ſpemque interceperat anni.

Item Ælianus lib. X de Animal. cap. XVI. Vbi & addit, eos, qui in Eleuſiniis initiarentur, porcum mactâſſe: nempe quia hæc ſacra eſſent Cereris. Macrobii quoque eſt lib. III Saturn. extremo, cap. XI: *Ad diem* XII *Kal. Ian.*

Ian. Herculi, & Cereri sacrum faciunt sue prægnante, panibus, mulsô. Sic enim distinguendus is locus. Nequis putet Macrobium dicere, Panas, sive Faunos, solere mulsô placari.

Porca, quæ Cereri, antequàm messem facerent, mactaretur, præcidanea dicebatur: ut est apud Catonem de re R. cap. CXXXIV. Agellium lib. III, cap. VI. Festum in *Præcidanea*. Agellius putat dici ex eo quia priùs cæderetur: sed inde nomen, quod præcederet: ut dictæ feriæ præcidaneæ, de quibus Agellius ex Atteio Capitone.

Ovis etiam huic Deæ mactabatur. Maro Æn. IV:

> *— Mactant lectas de more bidentes*
> *Legiferæ Cereri. —*

Idem sacrificium traditum à Porphyrio in libris Responsorum: & exinde apud Eusebium lib. IV Præparationis Euangelicæ. Atque huc etiam pertinet, quod aries Cereri τῇ χλόῃ [a] immolabatur: ut cognoscere est ex versibus Eupolidis in Marica. Imò & Melitenses, Atticæ populum, in Heracliorum festo, quæ quinctô quoque annô celebrabantur, id facere solere, auctor est, Iulius Pollux lib. I, cap. I, sect. XXVII.

[a] *Viridanti.*

Ex avibus Cereri dicarunt turtures albos: ut & Veneri; Parcis, ac Eumenidibus. Testis istorum Ælianus lib. X Animal. cap. XLVI.

Grus etiam Cereri sacra, ut est apud Athenæum lib. VII.

E plantis Cereri dicatæ fruges, earumque primitiæ huic Divæ dabantur. Vnde Ovid. lib. II Fast.

> *Farra tamen veteres jaciebant, farra metebant,*
> *Primitias Cereri farra resecta dabant.*

Et Calpurnius Ecl. IV:

> *Ille dat, ut primas Cereri dare cultor aristas*
> *Possit.*

Dicatus quoque Cereri crocus: qui & Eumenidibus sacer. Cum Iove etiam hoc commune habet, quòd ei dicata quercus: Cum Plutone verò, & Eumenidibus, quòd ei sacer narcissus.

E piscibus mullo erat honos in sacris Eleusiniis: eò quòd leporem marinum, homini pestiferum, persequatur & necet. Testes Ælianus, & Athenæus: ut dictum lib. IV, cap. L.

E serpentibus dicati erant Cereri serpentes alati. Nam non alati fuere sacri Æsculapio.

CAPVT XXIV.

De Minervæ simulachro, & animantibus atque aliis huic numini dicatis. Stupor quoque in Diis, & quæ arbor ei sacra.

HAbemus de tribus Iovis sororibus in Deorum Consentium numerum relatis: sequuntur tres Iovis filiæ, Minerva, Diana, & Venus, quibus idem est habitus honos.

A Minerva initium sumam, quia nihil meliùs est sapientiâ, cujus illa præses. Unde & in Capitolio proximos à Iove honores occupabat. Et Domitianus Cæsar propterea effigiem ejus in cubiculo habuit: ut ex Suetonio constat. Et fortasse illa Ciceronis, quam ex urbe exiturus in Capitolio dedicavit, itidem ab eo culta in cubiculo fuit.

In hac Diva primùm considerabimus simulachrum: tum res ei dicatas. In simulachro attendimus tum corpus, tum habitum externum, & quæ extra utrumque apponi solent.

In corpore consideramus, quod vultu erat viraginis, trux quiddam ac bellicum spirantis: item quòd oculi ei forent glauci sive cæsii. Unde Homero Iliad. A [a], γλαυκῶπις Ἀθήνη [b]. Cicero similiter dicit lib. I de nat. Deor. *Cæsios oculos Minervæ, cæruleos Neptuni.* Agell. lib. II Att. Noct. cap. XXVI: *Latinis veteribus cæsia dicta est, quæ à Græcis γλαυκῶπις, ut Nigidius ait, de colore cæli, quasi Cælia.* Luciani quoque hæc mens librô de Sacrificiis. Quare mirum poëtam scribere in carmine Ithyphallico:

[a] *vers. 206.* [b] *Cæsiis oculis Minerva.*

> *Notas habemus quisque corporis formas,*
> *Phœbus comosus, Hercules lacertosus.*
> *Trahitque Bacchus virginis tener formam.*
> *Minerva flavo lumine est, Venus pæto.*

Sanè flavi, ac cæsii oculi pugnant inter se: ut ostendit illud Arnobii lib. VI: *Potest fieri, ut barbatus in cælo sit, qui esse à vobis effingitur lævis? potest, ut in senectute provectior, cui puerilem commendatis ætatem? potest ut hic flavus sit, qui in veritate habeat oculos cæsios?*

Simulachri habitus externus erat varius. Sæpius effingebatur cum galea, ægide, clypeo, & hasta longa. Vnde Ovidius lib. VI Met. Vbi sic describit Divam cum Arachne certantem:

> *At sibi dat clypeum, dat acutæ cuspidis hastam,*
> *Dat galeam capiti, defenditur ægide pectus.*

Ac similiter depinxere alii, in his Claudianus in Gigantomachia: atque ante hos Homerus, cùm eam narrat à Iunone missam adversus Martem, qui à partibus stabat Trojanis. Vide Poëtam Iliad. E: ubi & galeam, quâ indutus, *Orci galeam* vocat. De hac adi Zenobium Centur. I Proverb. XLI.

Clypeo significatur sui defendendi habere potestatem. Nam clypeo nos defendimus, gladiô vel hastâ hostem impetimus. Tribuit hunc ei quoque Claudianus in secundo de raptu:

> *— Potuitque videri*
> *Pallas, si clypeum ferret.*

Hasta verò symbolum est roboris invicti adversus hostes. Metuo autem ne longiùs videatur arcessitum, quòd ajunt acumine hastæ significari acumen ingenii, quo in bellis, imò in regunda etiam Rep. est opus. Martiani tamen est:

> *Hasta etiam vibrans penetrabile monstrat acumen.*

Apud Pausaniam in Atticis legas de simulachro Minervæ, cujus galeæ imposita esset sphinx:

ſphinx : ipſa manu haſtam tenebat prælongam : induta erat tunica talari : ad pedes fuiſſe clypeum : ad imam haſtam, draconem cui aliqui noctuam addunt : utrumque enim animal Divæ ſacrum : unde Demoſthenes, exilio mulctatus ab Athenienſibus, ajebat eos delectari tribus beſtiis, noctuâ, ſerpente, ac populo. Ac ad amorem inter Minervam, & ſerpentes pertinet, quod gemini à Tenedo ſerpentes, poſt Laocoontem cum filiis à ſe interemtum, potiſſimùm ſe ad Minervæ templum, velut ad aſylum, dicuntur contuliſſe : ut eſt apud Servium in II Æn.

Draco ille ad pedes apponebatur : uti & noctua : ſed hæc quandoque capite geſtabatur. Ariſtophanes in Avibus [1] :

— Ὁ Ζεὺς γὰρ ὁ νῦν βασιλεύων,
Αἰετὸν ἕστηκ᾽ ὄρνιν ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς βασιλεὺς ὤν,
Ἡ δ᾽ αὖ θυγάτηρ, γλαῦχ᾽. ὁ δ᾽ Ἀπόλλων ὥσπερ θεράπων, ἱέρακα.
— *Iupiter, qui nunc regit,*
Conſtituit aquilam in capite, quia rex fiet.
At gnata noctuam, accipitremque Apollo, ut ſerviens.

Γλαῦκα vulgatus interpres *glaucam* perperam tranſtulit : uti θεράπων, *medicum* : cum illud noctuam, hoc *miniſtrum* ſignet. Comparat enim miniſtrum cum Rege : ac regi, ut majori, aquilam, Apollini, ut Iovis adminiſtro, ait ſacratam avem quæ minor aquila : ut monet Græcus ſcholiaſtes:qui & addit Ariſtophanem ab aliis abire. Nam à Pindaro aquilam non in Iovis capite ſtatui, ſed ſceptro, & Minervæ τῆς Ἀρχηγέτιδος [2] ſimulachrum habuiſſe noctuam in manu.

Ægis ſive lorica Divæ erat ſuperimpoſita tunicæ talari : atque hunc habitum, ut Herodotus ſcribit, mutuati ſunt Græci ab Afris habitantibus ad Tritonidem paludem : ubi Dea nata perhibetur : ut eſt apud Apollonii ſcholiaſten in I Ἀργοναυτ. Atque inde etiam Τριτογένεια dici exiſtimatur. De quo tamen aliter alii, ut dictum in Oratoriis Inſtitut. lib. IV, cap. X, ſect. III. Sed memoratam opinionem ſequitur Lucanus lib. IX :

Hanc & Pallas amat, patrioque è vertice nata
Terrarum primam Libyen (nam proxima cælo eſt
Vt probat ipſe calor) tetigit ſtagnique quietâ
Vultus vidit aqua, poſuitque in margine plantas,
Et ſe dilecta Tritonida dixit ab undâ.

Item Sillius libro ſecundo :

Hinc qui ſtagna colunt Tritonides alta paludis,
Qua virgo, ut fama eſt, bellatrix edita limfâ
Invento primam Libyen perfudit olivo.

Loricæ ſive ægidi Divæ inſculptum erat caput Meduſæ, linguam exſerens ad majorem incutiendum horrorem. Imò Pauſanias in Atticis ſcripſit, ei cum Meduſæ capite inſculptam fuiſſe Victoriam. Etiam id caput inſculptum peplo Minervæ, uti & gigas ille à Minerva interemtus. De peplo hoc vide Virgilium in Ciri.

Sicyone Minerva induta erat colocaſio, h. e. brevi ac ſuccinctâ tunicâ : atque inde *Colocaſia* vocabatur. Colocaſiæ vox conflata eſt ex κολὸς quod eſt κολοβὸς, *curtus, mutilus*, & κάσος, vel κασῆς quod eſt minutæ veſtis genus, qualis lacerna equeſtris. Atque ut hoc veſtis genus κολοκάσιον dicebatur ; ita Alexandrinis faba Ægyptia : ſicut ex Athenæo conſtat. Sed quod putat Minervæ Sicyoniæ ab legumine illo nomen fuiſſe, multum fallitur : longeque verius, fabam ſic ab illo veſtis genere eſſe nuncupatam : ut jure mavult maximus Salmaſius in exercitationibus Solinianis [3].

Ad hæc effingebatur Minerva cum fulmine. Unde Livius [4] : *Vt Iovi primùm donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret, Iunoni, Minervæque ex argento daretur.* Ubi videmus utrique tribui fulmen, Iovi, & Minervæ. Sed & tertius eſt, qui fulmen jaculetur, puta Vulcanus. De Minerva indicat hoc Maronis I Æn.

Ipſa (Pallas videlicet) *Iovis rapidum jaculata è nubibus ignem.*

Quem ad locum hæc Servius annotavit : *In libris Hetruſcorum lectum eſt, jactus fulminum manubias dici ; & certa eſſe numina poſſidentia fulminum jactus : ut Iovem, Vulcanum, Minervam. unde cavendum, ne aliis numinibus hæc demus.* Prudenter igitur Alexander Magnus noluit effingi cum fulmine : quia hoc etiam paucis Deorum conveniret. Sed voluit effingi cum haſta: quæ multis eſt Diis communis: ac robur notat invictum, quale etiam in homines cadit.

Apud Meſſenios ſtatua Minervæ cornicem tenebat. Nempe primitus ea Minervæ in deliciis erat. Sed poſtquam illa Cecropis filias accuſavit, repulſa eſt à Dea ; quia nihil garrulitate eſt indignius viro prudenti. Exinde verò ſuffecta ei noctua, ſapiens avis. Hæc quandoque imponebatur galeæ Minervæ, ad ſignificandum ſapienti conſiliò omnia adminiſtrari. Itaque cùm Hiero admodum adoleſcens primùm eſſet ad bellum profectus, noctuaque ejus haſtæ advolaſſet, conjectores dixerunt eò ſignificari conſiliò valiturum : ac reſpondit eventus : nam licèt obſcuro eſſet locò natus, poſtea tamen Syracuſarum rex evaſit. Narrat rem Iunianus Iuſtinus in Trogi epitome lib. ...

Nec ſemper tamen in galea Divæ cernere hanc avem fuit : ſed ſæpe etiam ad pedes adſtebat, vel alio apponebatur loco.

Hæc de ſimulachris Minervæ ſolius. Quandoque autem erat compoſitum ex Minerva, & Mercurio, ut ſignificaretur prudentiam, & eloquentiam, ſociari oportere. Hujuſmodi ſimulachrum Græcâ appellatione, *Hermathenam*, quaſi Ἑρμῆν καὶ Ἀθηνᾶν, etiam Cicero appellat lib. I ad Att. epiſt. I, & IV, ubi ſic ait : *Quod ad me de Hermathena ſcribis, per mihi gratum eſt, & ornamentum Academiæ propriùm meæ, quod & Hermes commune omnium, & Minerva ſingulare eſt inſigne ejus gymnaſii.*

Apud Homerum Iliad. B, Athenienſes ſacrum Minervæ faciunt tauris, & agnis. Sed

Athenæi

[1] ſcenâ quæ incipit. Ἀπὸ τοῦ ῥύγχους.

[2] Ductricis.

[3] pag. 966.

[4] lib. 22.

Athenæi tempore, ut ex libro ejus IX [1] cognoscimus, Minervæ non fiebat sacrum agnâ: uti nec caseus in ejus sacris gustabatur.

[1] cap. 5.

Planè etiam hæc Diva aversatur capram. Nempe quia olivam lambendo sterilem facit: ut est apud Varronem lib. I Rei rust. cap. 11, Plinium lib. VIII, cap. L, & Athenæum lib. XIII [2]. Ita hîc etiam videmus, ut ob contrarietatem nunc gratum fuerit sacrificium, sicut cum caper mactaretur Libero, quia roderet vites: nunc ingratum, ut Minervæ caper quia oleas carpendo corrumperet.

[2] cap. 19.

Vannô etiam usi in sacris Minervæ. Ea significabat, ut vannus expurgat frumenta, sic per sapientiam animas mundari. Vide quæ diximus lib. II, cap. XIV.

Injuges boves, h. e. ut interpretatur Festus, qui sub jugo non fuerunt, mactabantur Minervæ, tanquam virgini, quæ nondum passa jugum mariti. Fulgentius Placiades in vocum antiquarum interpretatione ad Chalcidium: *Manlius Chrestus in libro, quem de Deorum hymnis scribit, ait Minervæ injuges boves sacrificari, id est, jugum numquam ferentes: illa videlicet de caussa, quòd & virginitas jugum nesciat maritale & virtus numquam sit jugo prementi subjecta.* Firmat quoque Arnobius lib. VII: *Telluri (inquiunt) matri scrofa ingens immolatur fœta: at Minervæ virgini virgo cæditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis excitata conatu.*

Quæ Minervæ sacrârunt, partim sunt animalia, partim plantæ, partim inanima. In animalibus fuit primitus cornix, cujus honori suffecta est noctua; ut paullò antè diximus. Atque hinc poetæ putant esse inter aves has eam inimicitiam: de qua Aristoteles in Histor. Animal. lib. IX, cap. I [3]. Nec quod noctuam dicârunt Minervæ, ratione destitui putandum. Nam partim eò attenderunt, quòd ut noctua videt de nocte; sic sapiens in rebus tenebricosis, & obscuris: partim quia sapientia studiis comparetur nocturnis, tunc etiam prudentia imprimis consilia capiuntur; unde & nox εὐφρόνη dicitur Pindaro, παρὰ τὸ εὖ φρονεῖν [4].

[3] Sive ex distinctione Jos. Scalig. cap. 2, sect. 13.

[4] a bellè sapiendo.

Aliam his rationem addere possis ex Eustathio in Iliad. A [5]. Vbi à cognatione vocabulorum caussam arcessit. Sic enim scribit: Γλαὺξ οἰκεῖον τῇ αἰθρηπικῇ Ἀθηνᾷ, διὰ τὴν πρὸς τὸ αἰθρεῖν τοῦ γλαύσσειν ταυτότητα. Nempe hoc vult, Cùm γλαὺξ conveniat cum γλαύσσω, quod est video, perspicio, nulli eam avem potuisse convenientius dicari, quàm Minervæ, cum nihil eâ sit perspicacius. Ut verò Minervæ grata est noctua: ita Baccho est invisa, qui eam abegisse à vite dicitur. Nempe noctuina ova creduntur homines reddere abstemios, vinique osores: quod etiam apud Philostratum legas. Atque hinc alteram etiam caussam videmus, cur noctua sit Minervæ sacra. Nam sobrietas, ac temperantia est custos sapientiæ ac bonæ mentis: unde σωφροσύνην Græci dixere, quasi σώζουσαν τὴν φρόνησιν [6].

[5] pag. 87 edit. Rom.

[6] conservatricem prudentiæ.

Atque ex his videmus, cur Minerva, dea Atheniensium πολιοῦχος [7] cum noctua exprimebatur. Etiam in nummo Antonini cernas aquilam, pavonem, noctuam, ut symbola Iovis, Iunonis, Minervæ, qui in Capitolio sacrati.

[7] Præses, Patrona civitatis.

Vultur symbolum erat Minervæ: quia ut Minerva credebatur nata esse ex Iove citra opem sexus alterius: ita & vultur sine masculo parere credebatur. Qua de re fusè satis dixi libro III hujus operis, cap. LXXVIII.

Præterea sacra est huic Divæ κεῖξ, ut est apud Porphyrium lib. III περὶ ἀποχῆς. Meminit ejus avis Aristoteles lib. IX Hist. Animal. cap I [8]. Quæ verò hæc avis fuerit, non facile est dictu, ut ad eum locum Iul. Scaliger annotavit. Bellonius ait se in Ægypto ad Nilum avem vidisse, quæ sonum hunc κεῖξ emitteret: unde & avi hoc nominis esse datum conjectat.

[8] sive ex Scalig. dist. cap. 2, sect. 33.

Etiam gallus sacer Minervæ: uti & Soli, Marti, & Æsculapio. Minervæ quidem, quia sapiens avis scit tempora distinguere. At quia avis est pugnax: Marti fuit dicata. Æsculapio autem, quod symbolum sit vigilantiæ, quæ medicum imprimis decet.

Videtur ex avibus etiam Minervæ dilecta hirundo: si quidem cum pugnandum esset Diis adversus Typhonem, ea, præ metu, in hirundinem se convertisse dicitur: ut Agatharchides ait lib. de Rubro mari [9].

[9] Apud Photium in bibliotheca.

Ad hæc serpens etiam, ut paullò antè dicebamus, Minervæ sacratus fuit. Nec obscura est ratio. Nam Minerva est sapientiæ præses. At serpens symbolum est prudentiæ. Imò Ægyptiis anguis sive draco divinitatis vim signabat: ut in Ægyptiorum Theologia dictum suprà hoc ipso libro. Eustathius etiam ad Il. A [10] rationem ex vocabulo arcessit: nempe quia δράκων dicatur ἀπὸ τοῦ δέρκειν, quod est βλέπειν [11]. Pallade autem nihil perspicacius. Athenis draconi, arcis custodi, placentam è melle offerebant: ut est apud Herodotum lib. VIII, & Hesychium in Οἰκουρὸν ὄφιν.

[10] pag. 87 edit. Rom.

[11] videre.

Ex plantis olea Minervæ dicata fuit, de qua actum in plantis numini sacratis.

Ex inanimis eidem numini sacratæ arces. Unde Maro in Eclogis:

— *Pallas, quas condidit, arces*
Ipsa colat.

Vide, quæ ex Servio dixi, cum agerem de Neptuno, cui fundamenta sunt urbium dicata, ut Iunoni urbium portæ.

Minervæ amicæ Musæ, quibus palmam dicavit vetustas. Inimicus verò Stupor, cui dicatum acer. Servius in illud II Æn.

— *Sectaque intexunt abiete costas:*

Non sine caussa Virgilius hoc loco abietem commendat; item acer, & pinum, paullo post. Nam fulminata abies interitum dominæ significat: & Troia per feminam periit. Acer verò in tutela Stuporis est: & viso equo stupuere Trojani: ut, Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ. Pinus in tutela quidem est matris Deûm: sed & fraudum, & insidiarum: quia ejus poma cadentia per fraudem interimunt: & hic equus plenus insidiarum est.

CA-

CAPVT XXV.

De Dianæ simulacro, ac rebus ei sacratis. Deque effigie Iunonis Lucinæ.

DE Minerva hæc dicta sunto. Nunc proferam de Diana: cujus effigies vel humana fuit, vel monstrosa.

Humana erat cum exprimeretur forma venatricis. De cujusmodi simulachris aliquoties agit Pausanias. Ac sic describit Claudianus lib. II de raptu Proserpinæ:

At Triviæ lenis species, & multus in ore
Phœbus erat, Phœbique genas, & lumina Phœbi
Esse putes; solusque dabat discrimina sexus.
Brachia nuda nitent, levibus projecerat auris
Indociles errare comas, arcuque remisso,
Ocia nervus agit: pendent post terga sagittæ:
Crispatur gemino vestis Cortynia cinctu,
Poplite fusa tenus.

Addi etiam solent virgines comites quas idem sic depingit lib. III. Paneg. Stiliconis:

— Veniunt humeros, & brachia nudæ,
Armatæque manus jaculis, & terga sagittis,
Incomtæ, pulchræque tamen, sudoribus ora
Pulverulenta rubent: sexum nec cruda fatetur
Virginitas: sine lege comæ: duo cingula vestem
Crure tenus pendere vetant.

Quid mirum autem de comitibus: quando & ipsa virgo. Unde ipsa apud Callimachum [1] à Iove hoc petit:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄππα [2], φυλάσσειν [3].

Quod imitatus Ovid. lib. I Met. in fabula Daphnes, ait,

Da mihi perpetua, genitor carissime, dixit,
Virginitate frui: dedit hoc pater ante Dianæ.

Humeros Dianæ prædicat Claudianus carm. de Nuptiis Honorii & Mariæ:

Auroræ vincis digitos, humerosque Dianæ.

Dianam à cruribus commendat Ovidius Amor. lib. III, eleg. II:

Talia pinguntur succinctæ crura Dianæ,
Cum sequitur fortes fortior ipsa viros.

Cujusmodi ea capere oporteat, vix alius meliùs expresserit quàm Lactantius, cùm universè sic scribit lib. de Opificio Dei cap. XIII: *Crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes; sed teretibus suris, clementer exstantibus, sensimque tenuatis, & firma sunt, & ornata.*

Corneum ei arcum tribuit Claudianus: sed aureum Ovid. lib. I Met. fab. de Syringe:

— Ritu quoque cincta Dianæ
Falleret, & credi posset Latonia, si non
Corneus huic arcus, si non foret aureus illi.

Pharetram, ac spicula assignârunt, sive ob radios, quos in terram jaculatur; sive ut venatrici. Claudianus in secundo de Raptu Proserpinæ:

— Potuitque videri
Pallas, si clypeum ferret: si spicula, Phœbe.

Dianæ simulachrum in Cypseli ara, manu una leonem, alterâ premebat pantheram, Pausania teste. Nempe quia Diana venatrix, nec illustrius venatio occupatur, quàm in feris ejusmodi animantibus.

Idem Pausanias in Arcadicis meminit simulachri, experimentis Dianam cervinâ pelle indutam, prudente ex humeris pharetra, ac manu una lampadem, alterâ duos gestantem dracones, adsistente cane venatico. Atque idem in Phocicis à Praxitele hanc Divam sic ait effictam, ut dextra facem gereret, pendente ab humeris pharetrâ: cane adsistente ad lævam: ac superâsse id simulacrum maximæ cujusque feminæ proceritatem. In iisdem Phocicis meminit simulachri, è candido lapide, quo Diana exprimeretur jaculantis habitu. Addit cognomentum fuisse Ætola. Item in Bæoticis gemini Dianæ signi è marmore: quorum unum facem manu gestaret, alterum esse formâ jaculantis. Ac aliis quoque locis aliquot de hujus Divæ simulachris loquitur.

Dianæ Aricinæ ad lacum Nemorensem cognomen fuit Fascellina. Atque ea significatur in denariis argenteis, quorum inscriptio, L. LOLLIVS. Is inter provinciarum quæstores fuit, anno Vrbis IↃC, Q. Opimio Nepote, & L. Postumio Albino coss. In nummis, quos dixi, effigies est Dianæ, cum pharetra, & cervo ei sacro, sub quo compâret litera F. quæ significat Fascellinam. In aliis item nummis, in quibus itidem nomen C. Lollii compâret, est Deæ effigies, caput vitta insignis, inque manu sceptrum regium tenentis, ac sub mento B. quo Stephanus Pighius in Annalibus Romanis ad annum Vrbis antea memoratum significari suspicatur βασίλισσαν Ἀφροδίτην [4] à Tarentinis cultam: cui & sacrum fuisse ait ludicrum βασιλίνδα nuncupatum. Sed id non lego apud Pollucem, Hesychium, Suidam; qui hujus lusus meminerunt. Vellem igitur Pighius ejus rei auctorem addidisset.

Etiam Parium lapidem in Dianam unà cum canibus suis factum, describit Apulejus lib. XII Metam.

Atque his, & similibus modis exprimebatur Diana forma humanâ. At præterea effingebatur forma monstrosâ. Ut cum triplici capite. Unde Maro IV Æn.

— Tria virginis ora Dianæ.

Ideo dicta τρίμορφος, *triformis*: item τριπρόσωπος, *tres habens facies*, sive *triceps*. De figura hac, & ejus caussa, nihil repetere attinet, quæ dicebamus lib. II, cap. XXIX. Hæc de simulachro.

Ex hominibus in tutela Dianæ parturientes: de quo satis dictum lib. II. Item venatores: ipsaque venatio etiam amphitheatralis, juxta Tertullianum: & ut distinctius Cassiodorus, sacra hæc Dianæ Tauricæ. Videlicet quia Diana venationis præses, & venationum ludi in amphitheatro fiebant. Unde & Martialis libello de Spectaculis [5] Dianam dixit pro venatione amphitheatrali:

[1] *hymno in Dianam.*
[2] *al. bria.*
[3] *Da mihi virginitatem perpetuam, pater, servare.*
[4] *reginam Venerem.*
[5] *epigr. 12.*

Inter Cæsariæ discrimina sæva Dianæ.

Ex quadrupedibus, ob venationem, Dianæ sacri sunt canes: uti, alias ob caussas, dicati sunt Mercurio, Marti, & Laribus præstitibus.

Atque uti canes consecrati, quia hîs fit venatio: ita cervi, quia illorum præcipua est venatio. Festus: *Servorum dies festus vulgò existimatur Idibus Augusti, quòd, eo die Servius Tullius, natus servâ, ædem Dianæ dedicaverit in Aventino: cujus celeritate sint cervi, à quorum celeritate fugitivos vocent cervos.*

Etiam Dianæ immolantur cervi. Ovidius lib. I Fast.

Quòd semel est triplici pro virgine cæsa Dianæ,
Nunc quoque pro nulla virgine cerva datur.

Videmus hic, ut rationem ejus sacrificii à temporibus arcessat Trojanis. Ajunt enim, cùm Agamemnon occidisset cervam Dianæ sacram, exercitum in Aulide propterea fuisse omnis generis malis vexatum: donec paratus esset immolare filiam Iphigeniam: Divam autem, virginis misertam, supposuisse pro ea cervam, ipsam verò transtulisse in Tauricam Chersonesum, ubi Dianæ facta sit sacerdos. Sed qui ad rerum naturam attendere malunt, eò dicant cervum Dianæ immolari, quia ut Diana, quæ est Luna, celerrimè conficit suum cursum: ita quoque cervus sit velocissimus. Iccirco & currus ejus à cervis trahebatur. Claudianus in III Stiliconis Panegyri:

Dixit, & extemplo frondosa fertur ab Alpe
Trans pelagus: cervi currus subiere nivales.

Ex his etiam liquet, cur quandoque simulacrum Dianæ indutum fuerit cervinis pellibus: cujusmodi effigiei Pausanias meminit in Arcadicis. Etiam moris fuit, ut ante templa Dianæ conspicerentur cornua cervi. Nisi quod Romani in Aventino monte pro cervinis habuerint bovis cornua. Unde hæc disparitas fuerit, narrat Plutarchus in Quæstionibus Romanis. Etiam ex Agellio notum, ut Sertorius cervam albi coloris nactus, finxerit sibi eam à Diana donatam, atque eo pacto, quia omnia Dianæ se monitu agere persuaderet, in officio continuerit militem Hispanum. Nempe longè rarissimæ sunt cervæ albæ. Ab Apollonio Tyaneo visas, tradit Philostratus in vita ejus, legas lib. III: ubi & ut cervas cornigeras conspexerit, Paracam Indiæ urbem prætergressus.

Capra Athenis immolabatur in festo Dianæ Brauroniæ: quod quinto quoque anno celebratum. Vide Hesychium in Βραυρωνίοις, & Pollucem lib. VIII, cap. IX.

Præterea Diana grata felis: in qua latuit, cum pugnarent Dii adversus Typhoëa. Ovid. V Met. fab. VII:

Fele soror Phœbi, niveâ Saturnia vaccâ,
Pisce Venus latuit, Cyllenius ibidis alis.

Ex piscibus τρίγλη, sive mullus, erat sacer Dianæ: ut est apud Athenæum lib. VII. Diximus de eo pluribus lib. II, cap. XXIX.

Pagurus item Dianæ sacer est, quoniam inter venatores testaceos numeratur, ajuntque eum præcipue vim lunæ sentire, quâ crescente succulentior fiat, & melior. Aliqui Apollini sacrum faciunt, quoniam Musica delectatur. Apud Mystas prudentiam Pagurus significabat, ideo Dianæ Ephesiæ collo fuit suspensum, & apud Brutios Dianæ caput Paguro ornabatur. Prudentiam ea de caussa illi tribuunt, quòd cum crustam exuit, veluti armis spoliatus latet, viribusque diffisus nullos aggreditur, donec novam recuperaverit. Capacius lib. II historiæ Neapolitanæ, pag. 645.

Ex herbis Dianæ sacra est herba Artemisia, ut lego apud poëtam Græcum ineditum.

Dianæ etiam sacri fontes, & viridantia prata. Maximus Tyrius orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ sint statuæ: Ἱερὰ δὲ Ἀρτέμιδος, πηγαὶ ναμάτων καὶ κοῖλαι νάπαι, καὶ ἀνθηροὶ λειμῶνες. *Etiam sacri sunt Dianæ fontes laticum, & cavi saltus, & vestita floribus prata.*

Diana apud Cretenses dicta Βριτόμαρτις, quomodo, inter alios, etiam appellant Diodorus Siculus lib. VI, Pausanias lib. IX, ac Callimacho sic vocatam ostendit Phavorinus. De Origine vocabuli diximus lib. I, cap. XVII. Tanta autem ejus Divæ veneratio erat, ut templum, nisi nudis pedibus, ingredi non liceret.

Subjungam pauca de Iunone Lucina. De Iunone quidem superiùs dictum: de Diana proximè: nec Lucina est diversa à Diana: sed Lucina dicta est, quatenus est parturientium numen: atque aliter etiam vocatur Ilithya. Unde Horat. carmine seculari in Dianam ait,

Rite maturos aperire partus
Lenis Ilithya tuere matres,
Sive tu Lucina probas vocari,
Seu genitalis.

In numis Faustinæ Augustæ est effigies matronæ stolatæ, ac stantis, dextrâ tenentis hastam puram, sinistrâ autem pateram. Inscriptio est JUNONI LUCINÆ. Eadem alia in numo cernitur cum puero in ulnis, & pueris duobus adstantibus. Pausanias in Achaicis narrat Ægii vetustum fuisse templum Ilithyæ, in quo simulachrum pedibus tenus panno tectum, manum unam extenderet, alterâ autem gestaret facem. Ac de face hanc idem adfert caussam, quòd parturientium dolores sint acerrimi, sic ut meritò comparentur igni. Vel quòd Ilithya præbeat usuram lucis: ignis verò lucis est symbolum. Possis & dicere face repræsentari calorem vitalem. Ea figurâ exhibet Goltzii Græcia in numo Samiorum, & alio Ambrociatarum.

Lucinæ, sive τῇ Εἰλειθυίᾳ sacratum esse ichneumonem, traditur ab Æliano lib. X de Animal. cap. XLVII.

E plantis dictamum Iunoni Lucinæ sacrum fuit. Item papaver, quod etiam sacratum Cereri, atque Eumenidibus.

CA-

CAPVT XXVI.

De effigie Veneris, & animantibus, rebusque aliis, ei consecratis.

SVperest è Diis Consentibus Venus: quæ apud Thebanos tria habuit signa, è ligno fabricata, eò, ut opinio fuit, de rostris navium Cadmi: quod antiquissima fuisse arguit. Vnum signum erat Veneris Οὐρανίας, sive Cælestis; alterum Πανδήμου, sive Vulgivagæ; tertium Ἀποστροφίας, sive Aversatricis, vel Verticordiæ: eáque nomina imposuisse Harmonia, Cadmi uxor, credebatur. Prima harum significabat ἔρωτα καθαρὸν, καὶ ἀπηλλαγμένον πόθου σωμάτων, *amorem purum, & cupiditate corporum vacantem.* Altera consistebat ἐπὶ ταῖς μίξεσι, *in concubitu Venereo.* Tertia avertebat animos ab amoribus impuris. Horum auctor nobis Pausanias lib. IX, qui est de Bœoticis. Sed idem in Eliacis posterioribus duas solùm Veneres memorat: Οὐρανίαν, & Πάνδημον. Prioris simulacrum Eliensibus erat ex auro, & ebore, Phidiæ opus: alterius ex ære, opus Scopæ: prior Venus pede testudinem premebat: altera hirco insidebat. Atque addit Pausanias, se, quæ testudinis, vel capri fuerit significatio, iis relinquere quærendum, quibus perscrutari talia est curæ. At de testudine jam diu caussam attulerat Plutarchus in Præceptis Conjugalibus, atque alibi, ubi significari ait, uti testudo domiporta, se domi suæ continet, ita feminæ domus custodiam committi. Nec obscura est ratio de capro, cùm Veneri conveniat hircus, animal libidinosum.

Etiam duas hasce Veneres memorat Appulejus in Apologia sua, his verbis: *Mitto enim dicere alta illa, & divina Platonica, rarissimo cuique piorum gnara, cæterùm omnibus profanis incognita: geminam esse Venerem deam, proprio quamque amore, & diversis amatoribus pollentis. Earum alteram vulgariam, quæ sit percita populari amore, non modò humanis animis; verùm etiam pecuinis & ferinis, ad libidinem imperitare, ut immodico trucique perculsorum animalium serva, corpora complexu vincientem: alteram verò cælitem Venerem, prædita quæ sit optimati amore, solis hominibus, & eorum paucis, curare, nullis ad turpitudinem stimulis, vel illecebris, sectatores suos percellentem. Quippe ejus amorem non amœnum, & lascivum, sed contra incomtum & serium pulchritudine honestatis virtutes amatoribus suis conciliare: &, siquando decora corpora commendet, à contumelia eorum procul absterrere. Neque enim quicquam aliud in corporum forma diligendum, quàm quod admoneat divinos animos ejus pulchritudinis, quam priùs veram, & sinceram, inter Deos videre.*

Cultum Veneris Πανδήμου, ut & Pithûs, sive Suadelæ, primus creditur instituisse Theseus, ut Pausanias tradit in Atticis. De eadem ita Eugraphius in Terentii Eunuch.[a] *Menander apertè dixit, Meretrices juxta domum suam vel in atrio solitas habere aram Veneris Vulgariæ, cui quotidie sacrificarent.*

[a] Act. 1, sc. 2.

Vtcunque verò duplex, vel etiam triplex sit Venus; poëtæ tamen, ac scriptores propè universi, *Veneris* nomine intelligunt eam solùm, quæ versatur circa corporum mixturam: non tamen pro diversis habent, quæ licitis, quæque illicitis præest ignibus: sed utramque potestatem eidem Divæ tribuerunt. Ab eadem enim Venere esse censent & amorem illum Helenæ priorem erga Menelaum, & alterum erga Alexandrum sive Paridem: item illum Clytæmnestræ priorem erga Agamemnonem, & secutum erga Ægisthum.

Effingebatur Venus plurimùm formâ adolescentulæ formosissimæ, ac nudæ. Βαθυπλόκαμον, sive capillatam; vocat Apollonius Rhodius. Ea interdum in concha consistebat, interdum natabat in mari, vel è mari emergebat, quam ἀναδυομένην vocant. Nempe quia è mari nata: unde Neptunus ad eam in V Æn. ait:

Fas omne est Cytherea meis te fidere regnis,
Vnde genus ducis.

Sæpius verò fingebatur currui insidens, vel insistens; nuda vel vix cooperta.

Inclytum imprimis fuit simulachrum Veneris Coæ, & Cnidiæ, illius vestitæ, hujus nudæ. De quibus sic Plinius lib. XXXVI, cap. V: *Duas fecerat Veneres Praxiteles, simulque vendebat; alteram velata specie; quam ob id quidem prætulerunt optione, quorum conditio erat, Coi; cùm alteram etiam eodem pretio detulisset; severum id ac pudicum arbitrantes. rejectam Gnidii emerunt; immensa differentiâ famæ. illo enim signô Praxiteles nobilitavit Gnidum. Ædicula ejus tota aperitur, ut conspici possit undique effigies Deæ, favente ipsa ut creditur facto. nec minor ex quacunque parte admiratio est.*

Apud Pausaniam in Corinthiacis est de Veneris templo quod duæ solùm ingrederentur, ἡ νεωκόρος, sive æditua, & virgo, annuo fungens sacerdotio, λουτροφόρος dicta, à lavacro ferendo. Ipsa autem diva à Canacho Sicyonio, (qui & Milesiis Didymæum, & Thebanis Ismenium Apollinem effinxerat) ex auro, & ebore, facta fuit, ac capite gestabat πόλον sive apicem; una manu papaver, alterâ malum tenebat: omnium verò victimarum femora, præterquam suis, invisi animalis, ei consecrabant: partes cæteras adolebant juniperi lignis.

Appulejus in X Metamorphos. ubi refert judicium Paridis in scena exhibitum, sic describit eam, quæ Venerem repræsentârat: *Qualis Venus, cùm fuit Virgo, nudo & intecto corpore perfectam formositatem professa; nisi quod tenui pallio bombycino inumbrabat spectabilem pubem. quam quidem laciniam curiosulus ventus satis amanter nunc lascivíens reflabat; ut dimotâ, pateret flos ætatulæ: nunc luxurians adspirabat, ut, adhærens pressulè, membrorum voluptatem graphicè liciniaret. Ipse autem color Deæ diversus in speciem: corpus candidum, quod cælo demeat; cærulum, quod mari remeat.* Subjungit deinde de comitibus

tibus Deæ, qui erant Cupidines, Gratiæ, Horæ.

Apud Lacedæmonios erat ſignum Veneris armatæ, ut eſt apud Pauſaniam in Laconicis. Ac notum de ea quoque ex Quinctiliano, Plutarcho, Anthologia Græca [1], & Auſonio [2]: ut Lactantium [3] mittam. Refert ibidem Pauſanias, ut Veneris armatæ templum fuerit unicum, quòd vidiſſet ſuper ædem alteram exſtructum, fuiſſeque in ſuperiori æde cellam Morphûs. Eſſe id cognomen Veneris. Sedere autem Divam κάλυπτρεαν ἔχουσαν, καὶ πέδας περὶ τοῖς ποσί· *cum galericulo, & compedibus*: compedes autem à Tyndareo additas ad ſignificandum, ſimilitudine vinculorum, firmum eſſe amorem debere, quo uxores obſtringuntur maritis: nec enim ſe fidem habere iis, qui aliam adferunt cauſſam, quaſi Tyndareus Venerem voluerit hoc ſimulachrô ulciſci, tanquam omnium malorum auctricem: ut quæ filiarum uni Helenæ, Menelao nuptæ, immiſerit amorem Paridis; alteri autem filiæ Clytemnæſtræ, uxori Agamemnonis, cauſſa foret, cur amârit adulterum Ægiſthum.

1 lib. 4.
2 epig. 41, & 42.
3 lib. 1 Inſtitut.

Venus Cypriis cum haſta, ad ejus potentiam deſignandam. De quo & alibi [4] adduximus illud Heſychii: Ἐγχεῖος, Ἀφροδίτη, Κύπριοι. *Enchios*, ſive haſtigera, *Venus, Cypriis*. In ejus ſacris ſalis pugillus, & viri αἰδοῖον oſtendebatur. Quorum cauſſam attuli lib. I, cap. XVII. Venus pæta, quia hujuſmodi ſint oculîs libidine percitæ. Vide interpretes in illud Ecl. III:

4 lib. 2, c. 27.

— tranſverſa tuentibus hirquis.

Venerem apud Horatium in primo odarum circumvolant Iocus, & Cupido.

Venus in tragœdiis inducebatur veſtibus coloris albi: ut ait Porphyrius in tetrabiblon Ptolomæi.

In Saxonia, ut ex hiſtoriis ejus gentis cognoſcere eſt, ſimulacrum repertum Veneris nudæ currui inſiſtentis, caput myrtô cinctæ, in pectore habentis facem, dextrâ tenentis globum, ſive terrarum orbem, in ſiniſtra autem tria mala: à tergo erant Gratiæ nudæ nexis manibus, pomaque geſtantes, vultibus averſis dona invicem præbentes. Huic Veneris, & Gratiarum currui, pro equis jungebantur cygni bini, ac totidem columbæ. Non dubium verò, quin effigies iſta fuerit à Græcis: à quibus quàm multa acceperint Teutones, & unde id fit, alibi exponimus.

Ac paſſeres quidem ſacræ ſunt Veneri ob ſalacitatem maximam: columbæ autem ob oſcula, & fœcunditatem. Vt mittam rationem à fabella de Periſtera, nympha Veneri longè acceptiſſima, quam ubi Cupidinis irâ eſſet in columbam converſa, Venus hoc honore adfecit, ut in ſua eſſet tutela. Unde rationem arceſſit Placidus Lactantius in ſecundum Thebaidos. Cygno verò is attributus honos partim ob candidi coloris venuſtatem, (omnia enim venuſta placent Veneri) partim etiam propter cantum, quo Venerem capi, etiam ex verbis liquet Appuleji proximè adlatis. Ardea quoque Veneri ſacra dicitur. Nec ſemper Veneri forma humana. Quod Tacitus oſtendit in ſecundo Hiſtoriarum de Venere Paphia: *Simulachrum Deæ non effigie humanâ: continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metæ modo exſurgens: & ratio in obſcuro.* Sunt qui exiſtiment, figuram umbilici fuiſſe, ac cauſſam hujus figuræ, quod libido in feminis inde incipiat. Aliis id minùs placet, quia & Iupiter Ammon ſic effingeretur. Sed potuere gentes diverſæ diverſis de cauſſis idem ſymbolum aptare diverſis Deis. Verùm quid ſibi vult, quod orbis ille in conum adſurgeret? Fortaſſe igitur eò reſpexere, quod Amore homines quaſi ardeant; unde paſſim Amor ignis vocatur: ignis vero aſſurgit in modum coni.

Atque hæc de effigie Veneris. Nunc dicam quæ Veneri ſacrificârint, vel dicarint.

Veneri autem immolatam ſuem, teſtis Athenæus lib. III Dipnoſoph. ubi id confirmat verbis hiſce Callimachi ſive Zenodoti in hiſtoricis commentariis: Ἀργεῖοι Ἀφροδίτῃ ὗς θύουσι, καὶ ἡ ἑορτὴ καλεῖται Ὑστήρια. *Veneri ſuem Argivi ſacrificant, eumque feſtum diem vocant Hyſteria.* Etiam apud Ariſtophanem in Acharnenſibus Veneri ſacrificatæ ſuis mentionem invenias. Cur vero ſus Veneri fuerit exoſa geminam rationem adducit Verrius, ſive Feſtus: *Suillum genus inviſum Veneri prodiderunt poëtæ ob interfectum ab apro Adonim, quem diligebat Dea. Quidam autem, quod immundiſſimi ſint ſues ex omni manſueto pecore, & ardentiſſimæ libidinis: ita ut opprobrium mulieribus inde tractum ſit, cùm ſubare & ſubire dicantur.* Ætas etiam ſpectabatur à Romanis. Plinius lib. VIII, cap. LI: *Suis fœtus ſacrificio die quinctô purus eſt, pecoris die octavô, bovis trigeſimo. Coruncanus ruminales hoſtias, donec bidentes fierent, puras negavit.*

Veneris Paphiæ cujuſmodi fuerint ſacrificia his verbis docet Tacitus in II Hiſtor. *Hoſtiæ, ut quiſque vovit, ſed mares deliguntur. Certiſſima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offundere vetitum; precibus, & igne puro, altaria adolentur.* Hædus conveniens Veneri animal, quia valde libidinoſus. Itaque & Venerem effinxere capro inſidentem, ut ſuprà diximus.

Ob ſimilem libidinem Veneri acceptus taurus. Sanè per Venerem ſignatur fœcunditas Naturæ; quæ quia ſe medio vere, puta in Aprili, imprimis exſerit, eo & ſignum, in quo tum Sol eſt, Taurum nuncupârunt, Aprilemque ipſum Veneri dicaverunt. Horatius lib. IV, od. XI:

— Idus tibi ſunt agendæ,
Qui dies menſem Veneris marinæ
Findit Aprilem.

Ex avibus conſecratæ ſunt Veneri paſſeres, columbæ, & cygni. Atque ab hoc triplici alitum genere currus protrahi credebatur. De paſſeribus ita Sappho [1], apud Dionyſium Halicarnaſſenſem [2]:

1 Cantico in Venerem.
2 libro de Structura orationis.

— Πατρὸς

— Πατρὸς δὲ δόμον λιποῖσα
Χρύσεον ἦλθες
Ἅρμ' ὑποζεύξασα· καλοὶ δέ σ' ἆγον
Ὠκέες στρουθοὶ, πτέρυγας μελαίνας
Πυκνὰ δινεῦντες ἀπ' ὠράνω, αἰθέ-
ρος διὰ μέσσω.

Quæ sic reddebat Helias Andreas :

— Tecta me propter quia sæpe linquis
Aurea patris,
Et venis curru properante vecta
Te nigris ad me tenues per auras
Passeres alis agiles ferebant
Æthere ab alto.

De columbis indicat Propertius lib. III :

Et Veneris dominæ volucres, mea turba, columbæ
Tingunt Gorgoneo Punica rostra lacu.

Et apertiùs Appulejus in VI Met. ubi sic narrat, ut currum Veneris columbæ traxerint, prosequentibus eum passeribus : *Iubet* (Venus) *construi currum, quem ei Vulcanus subtili fabricâ studiosè polıverat, &, ante thalami rudimentum, nuptiale munus obtulerat, limæ tenuantis detrimento conspicuum, & ipsius auri damno pretiosum. De multis, quæ circa cubiculum Dominæ stabulant, procedunt quatuor candidæ columbæ, & hilaris incessibus picta colla torquentes, jugum gemmeum subeunt; susceptaque dominâ lætæ subvolant. Currum Deæ prosequentes gannitu constrepenti lasciviunt passeres ; & cæteræ, quæ dulce cantitant, aves, melleis modulis suave resonantes, adventum Deæ prænuntiant.* Porrò non de nihilo est, quod Appulejus non ἁπλῶς ait currum trahi à columbis, sed addit albis. Nam & apud Ælianum lib. X Animal. cap. XLVI legas Veneri esse sacros turtures albos. Columbas esse Gnidiæ Deæ, h. e. Veneri sacras etiam ait Martialis lib. XIII, epig. LXVI. Caussa est frequens fœtus & coitus ; ut ait Servius ad illud VI Æn.

Maternas agnoscit aves —

De Ænea sermo est, post conspectas columbas. De cygnis testis est nobis Horatius lib. III, od. XXVIII :

— Quæ Cnidon
Fulgentesque tenet Cycladas : & Paphon
Iunctis visit oloribus.

Ac lib. IV, od. I :

Purpureis ales oloribus.

Hoc est, quæ perniciter veheris curru tuo oloribus juncto. Cur verò poëta olores hîc dicat purpureos, abunde dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Nec solus eos Veneris currui jungit Venusinus ille : sed idem factum ab Ovidio, uti & Claudiano de Nuptiis Honorii, & Mariæ. Hirundines Veneri esse gratas traditum Æliano lib. X de Animal. cap. XXXIV : uti &, secundum emendationem Gilli, θεοῖς Μυχίοις, Diis Penatibus.

Præterea iynx Veneri erat sacra. Theocriti scholiastes in Idyll. II : Ἴυγξ, ὄρνεον Ἀφροδίτης, ὃ αἱ φαρμακίδες συνεργὸν ἔχουσι πρὸς τὰς μαγείας. *Iynx, avis Veneris, qua veneficæ utuntur ad magica sua.* Eo autem Veneri dicata, quia hac uterentur ad conciliandum amorem ; ut inferiùs dicetur. Itaque, ut ibidem legas, etiam vocabulum hoc usurpatur pro ardenti desiderio, ut apud Pindarum Nem. od. IV [1] : Ἴυγγι δ' ἕλκομαι ἦτορ· *magnâ cupiditate cor trahitur :* item pro quolibet, quod amorem sui excitat, ut apud Aristophanem Lysistratâ [2] :

Ὡς οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων τῇ σῇ ληφθέντες
ἴυγγι.

Primi Græcorum illecebris, sive illice tuâ vi
capti.

Poëtæ, inque his Callimachus, ut apud eundem Theocriti scholiasten legere est, Iungа ajunt fuisse filiam Echus : hanc philtro dementasse Iovem, ut secum concumberet : id indignè tulisse zelotypam Iunonem, eóque Iunga mutasse in avem ejusce nominis, quæ & vim amores conciliandi reservet, unde eâ ad hanc rem veneficæ utantur. Apud Suidam [3] est, in saxum versam : etiam ibidem est, aliis dici Pithûs, sive Suadæ filiam. Sed hæc de matre diversâ facilè conciliantur. Nam Echo est vox resultans. At nascitur amor mutuus ex sermone sive colloquio. Nascitur quoque ex Suada : quia sermone persuademus. Imò, ut sciiè ait Aristophanes in Ranis :

Οὐκ ἔστι Πειθοῦς ἱερὸν ἄλλο πλὴν λόγος.

Suadæ sacellum haut aliud est, quàm oratio.

Præsertim delenifica oratio hoc habet, conjuncta cum forma exuberanti, & moribus venustis, ac ingenii dexteritate. Quorum singula cum Olympias observaret in quadam ad se deducta, eò quòd Philippum maritum, vel ut alii ajunt, Alexandrum M. philtrô sibi conciliasse diceretur, Valeant, inquit, qui te philtri indigam putant : abunde sufficit amatorium, quod in te circumgestas.

Etiam phalerides, seu phalarides quæ aves sunt palustres, Aristophani in Acharnensibus memoratæ, item Varroni, Columellæ, Plinio, Veneri erant sacræ ; ut est apud Athenæum lib. VII, & Eustathium in Iliad. Α [4]. ubi geminam adfert ejus rei caussam : unam quidem à re petitam, nempe ab albore, quo refert genitale semen : alteram verò à similitudine vocis, quia cognatio quædam est literarum inter φαληρὶς, & φαλλὸς, quo notatur penis ligneus, vel coriaceus.

E piscibus Veneri dicatur ἀφύη, sive apua : ut apud Eustathium est in Iliad. Α [5]. Vbi & caussam adfert à cognatione nominis. Nam & ἀφύη, & Ἀφροδίτη vocabula quandam habent convenientiam. Imò & ἀφύη nascitur è maris spuma, quæ Græcis ἀφρὸς, & inde etiam nata creditur Venus.

Veneri item sacra chrysophrys, Archippus apud Athenæum :

Ἱερὸς Ἀφροδίτης χρύσοφρυς Κυθηρείας.

Chrysophrys sacer Veneri Cythereæ.

Similiter Eustachius Il. Τ. Videtur formæ gratia formosissimæ Divæ dicatus. Est enim Matronis Parodi :

[1] vers. 257.
[2] choro senum, Laconum, Atheniensium, & Lysistrata.
[3] in ἴυγξ.
[4] pag. 87 edit. Rom.
[5] pag. 87 edit. Rom.

Χρύσοφρυς, ὃς κάλλιστος ἐν ἄλλοις ἵσταται
ἰχθύς.

Chrysophrys, qui formosissimus inter alios est
piscis.

Chrysophrys etiam vocatur Ovidio in Halieut. Idem putatur ac *Aurata*, sive *orata*: unde& Romæ cognomentum Sergio: etsi de hoc aliter Festus in Orata.

Item Veneri dicatæ conchæ Venereæ, sive Cytheriacæ. Priori modò vocat Plinius, altero Martialis: ut dictum lib. IV, cap. XXXV. Vbi etiam dicebamus, eò Sacratas Veneri, quia referant genitale arvum.

Ovid. 5 Met. *Pisce Venus latuit* —

Ex plantis verò dicavere Veneri rosas, & myrtum: quæ habere vim credita ad amorem conciliandum ac conservandum. Sed & mala, & chrysophryn herbam, ac fortasse philyram: de quibus omnibus lib. V, nempe in historia Plantarum, satis diximus. Vnum hoc igitur nunc dicam, Veneri Cypriæ solum thure, & floribus sacrificabant: ut ait Servius in I Æn. ad illud,

Tum Venus, Haut equidem tali me dignor
honore.

Ac Maro ipse id firmat eodem Æneidos libro:

Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas: ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ, sertisque calentibus halant.

E metallis Veneri sacratum æs: ut est apud Pindari interpretem. Commune hoc habet cum Deo Æsculano, cui *æs* nomen dedit.

Ex Horis sive anni partibus Veneri sacratum ver, imprimis mensis Aprilis. Nempe quia vere & plantæ renascuntur, & animalia procreantur, unde Lucretius lib. I sic Venerem compellat:

Nam simul ac species patefacta est verna diei,
Aëriæ primùm volucres te Diva, tuumque,
Significant initum perculsæ corda tua vi.

Ac plura ibidem his gemina. Imò Cicero in secundo de Natura Deorum: Venerem ex eo dictam putarunt, quia per eam omnia veniant,
¹ *ad Festum.* h. e. oriantur. Sed fortasse Scaligeri ¹ magis opinio placet, ut à veniendo quidem sit, sed quia aliunde id nomen venerit ad Romanos, q. d. προσήλυτον θεὸν, sive numen peregrinum. Nam sub Regibus id numen erat ignotum: ut ex Cincio retulit Varro, inde Macrobius, ex eo nos lib. II, cap. XXVII: ubi & Divæ nomen ab Hebræo fonte arcessivimus.

CAPVT XXVII.

De simulachris Deorum trium Selectorum eorumque corporalium; Solis, Lunæ, & Telluris; deque rebus, quas iis sacraverunt: item de Maja & Bona Dea.

ABsolvi de Diis Consentibus: nunc eo ad illos, qui licet non sint in Consentibus, sunt tamen in Selectis: quales, præter Consentes XII, sunt octoni: ex his tres corporei, & adspectabiles; Sol, Luna, Tellus. De quibus nunc agam. Dixeris, jam de iis actum videri, de Sole, in Apolline; de Luna, in Diana; de Tellure, in Vesta, ac Cerere. Sed enim distinguere oportet Theologiam civilem à physica, & poetica. Quæ quantum differant, arguit, quòd Dii, quos hactenus memoravi, fuere Romanis in Diis Consentibus: illi verò de quibus nunc loquar, non item. Adhæc Apollo filius Iovis: at Sol Hyperionis: unde Claudianus in secundo de raptu:

Hic Hyperionio Solem de semine nasci
Fecerat.

Hyperion verò Cæli filius, Saturni frater; ut est apud Diodorum. Quomodo Apollo, & Sol, fuerint patrueles. Interdum tamen pro Sole ipso sumitur; ut illo Ovidii I Fast.

— *Radiis Hyperiona cinctum.*

Effingebatur Sol humanâ ac juvenili formâ, sed capite radiis cincto: ut vel indicio sunt verba ex Ovidio proximè adducta. Est & Martiani Capellæ lib. I ¹: *Solis augustum caput radiis perfusum, circumactumque flammantibus, velut auratam cæsariem rutili verticis imitatur.* Hi radii fuere duodeni, pro signorum numero, quæ percurrit. Unde & Maro XII Æn. de rege Latino: ¹ *pag. 6.*

— *Cui tempora circum*
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen.

Nec tamen fingitur fuisse talis in infantia: unde Claudianus in II de Raptu, ubi qualis primis in annis fuerit describit:

Hic Hyperionio Solem de semine nasci
Fecerat, & pariter Lunam, sed dispare formâ;
Auroræ, noctisque duces; cunabula Tethys
Præbet, & infantes gremio solatur anhelos
Cæruleusque sinus roseis radiatur alumnis:
Invalidum dextro portat Titana lacerto
Nondum luce gravem, nec pubescentibus altè
Cristatum radiis; primo clementior ævo
Fingitur, & tenerum vagitu despuit ignem.

Solis habitus erat χροιᾶς χρυσοχιτῶνος, coloris, qui est in malo aureo, sive Medico: ut est apud Porphyrium in Ptolomæi πετραβιβλον.

Sol curru vehebatur: ut & Deorum alii quidam, sicut ex Pausania videre est. Tribuere autem ei quadrigas, ut siderum nobilissimo. Vel quatuor equi, pro quatuor anni Horis ut è Fulgentii Mythologicis & Isidoro in Originum, libris diximus, cum lib. VII de Temporis partibus ageremus. Imò & sat verisimile commentum de igneis Solis equis cepisse originem ex igneis Eliæ equis. Beda in libros Regum quæstionum XXX quæstione XXVIII: *Solent gentiles pingere vel facere simulacrum Solis, ut, puerum juvenem in curru ponentes, equos eidem, quasi cursu cælum petentes, subjungant. Cui propterea pueri aptant imaginem, quia Sol, velut quotidie novo ortu natus, nullum per secula senium incidit: Vt autem eidem currus & equos tribuant, de miraculo sumptum Eliæ Prophetæ, qui curru igneo, & equis igneis est raptus ad cælum, Ioannes*

b B. Chrysostomum signat.

Constantinopolitanus [b] *episcopus æstimat. Quod inde etiam Græcè* Ἥλιος *dicatur Sol. Sicut etiam Sedulius* [a] *, cùm de Eliæ adscensu caneret, ostendit, dicens:*

a lib. I Operis Paschalis.

Quàm bene fulminei prælucens semita cæli
Convenit Eliæ, meritò qui & nomine fulgens,
Hac ope dignus erat. Nam si sermonis Achivi
Vna per accentum mutetur litera, Sol est.

Solis symbolum apud Rhodios erat colossus: quem iis fecerat Chares Lyndius Lysippi discipulus: ut est apud Plinium lib. XXXIV, cap. VII. Imò artificis nomen basi inscriptum fuit, ac pariter colossi magnitudo. Versiculi fuere istiusmodi:

Τὸν ἐν Ῥόδῳ κολοσσὸν ἑπτάκις δέκα
Χάρης ἐποίει πηχέων ὁ Λίνδιος.
Rhodium colossum Lindius fecit Chares,
Cubitos decem qui septies altus fuit.

pag. 693.

Græci sacrificantes Soli mel libant: cujus caussam apud Athenæum in XV exponit Phylarchus, his verbis ex XII historiarum: Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν οἱ θύοντες τῷ Ἡλίῳ μέλι σπένδουσιν, οἶνον δ' οὐ φέροντες τοῖς βωμοῖς, δεῖν λέγοντες, τὸν τὰ ὅλα συνέχοντα, καὶ διακρατοῦντα θεὸν, καὶ ἀεὶ περιπολεύοντα τὸν κόσμον, ἀλλότριον εἶναι μέθης. *Apud Græcos, qui soli rem divinam faciunt, mel libant; non vinum aris inferunt: quia, ut dicunt, numen, quod omnia continet, & regit ac mundum perpetuò circumvolvit, alienissimum sit ab ebrietate.*

Ex quadrupedibus, apud Græcorum nonnullos, equus Soli sacer fuit. Itaque in Taleto, quod in vertice Taygeti Solis fanum erat, equi sacrificabantur Soli: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Addit, idem esse, sacrum Persis. Poterat quoque dicere de Armeniis, & Massagetis. Nam & hi [b] equum Soli dicarunt & eum huic mactarunt: ut ostensum nobis lib. I Orator. Institut. cap. V, sect. XXIII. Movit verò hasce omnes gentes, quòd celerrimo animali celerrimum quadrupedem convenire arbitrarentur: ut operis hujusce dictum lib. II, cap. XVII.

b Herodot. l. I.

Etiam lupus dicatus Soli; ut est apud Sophoclis scholiasten: nempe quia primâ luce se confert prædatum. Eò & λύκος (lupus) ἀπὸ τῆς λύκης [4] appellatus. Sed ob robur, & prædas, ab aliis in Martis esse tutela credebatur: imò Athenis lupum occidere nefas erat. De utroque auctor est nobis Apollonii scholiastes in secundum Ἀργοναυτ.

4 à prima luce.

Ex avibus Soli sacer gallus gallinaceus; idque quia cantu suo solis ortum annunciet: quam rationem adfert Pausanias libro Eliacorum priore. Atque addit, propterea in Idomenei scuto gallum fuisse pictum, quia esset nepos Minois à Pasiphae, Solis filia, oriundus.

Aquila Iovi sacra, ut dictum: sed Soli etiam consecrâsse videntur. Nec ratio obscura: quandoquidem adeo obtutu spectet Solem: ut dictum lib. III, cap. LXXXI. Vnde id fit vidimus ejusdem libri cap. XXIII. Ad Solem itidem dicitur explorare pullos: quod haliæeti proprium, ut diximus ejusdem libri cap. LXXVII.

Præterea pocula capacia Soli dicavere: qua de re malo verbis uti eruditissimi Stephani Pighii, in Mythologia de anni partibus. Sic vero ille [1]: *Quare in poculis cursum Solis frequenter notis variis expresserint in caussa esse videtur, quòd, ut Baccho, & Herculi, ita Soli, cognato Numini, pocula sacrarit capacia Græcorum religio. Habere enim Solem aureum poculum, à Vulcano fabrefactum, fingunt Stesichorus, Antimachus, & Æschylus, poetarum vetustissimi, in quo Oceanum ab Occasu Orientem versus navigare solet. Theocritus autem ἐν δευτέρῳ ὡρῶν, lebetem vocat Solis hoc navigium; veluti & ille, qui multo prior Titanomachiam conscripsit. Plutarchus verò περὶ σαρκοφαγίας oratione prima, ex poeta forsitan aliquo vetusto, calicem appellare videtur, quasi receptaculum in se continens florum, & fructuum omnium semina. Dicit enim mundi, atque aurei illius seculi primordio, Solem curru suo incertum tenuisse tramitem, & vix auroram ab occasu separâsse, neque ut nunc conversas anni partes frugiferis calycis coronis circumduxisse. Extant Mimnermi poëtæ versus pulcherrimi apud Athenæum, quibus Solem fingit in aureo lecto dormientem, in hunc usum sibi à Vulcano facto, ab Hesperidum terris per summa Oceani ad Æthiopes trajicere: per ænigma tale poculi profunditatem significans, ut ait Athenæus.*

1 pag. 163, edit. Plantin.

Ex inanimis apud Rhodios sacræ Soli quadrigæ. Nempe insula tota Soli sacra. Notum de colosso, uno è septem orbis miraculis, quem Soli sacravere. Sol verò quadrigis vehi dicitur: Quare accommodatum hoc Soli symbolum putavere. Festus [c]: *Rhodii quotannis quadrigas Soli consecratas in mare jaciunt, quod is tali curriculo fertur circumvehi mundum.*

c in October equus.

Consequens est, ut nunc de Luna dicam: cui Romæ templum in Aventino, Livius penè initio lib. XL: *Tempestas coorta forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, & in posticis parietibus Cereris templi adfixit.*

Apud Elienses erant signa lapidea Solis, & Lunæ: atque ut è Solis capite radii, ita è Lunæ exibant cornua: sicut est apud Pausaniam in Eliacis posterioribus. Imò hæc ab ipsa habuit infantia: unde Claudianus lib. II de Raptu Proserpinæ, ubi depingit nobis Lunam, qualis in prima fuerit ætate:

Læva parte soror vitrei libamina potat
Vberis, & parvo signantur tempora cornu.

Luna quandoque dicitur vehi tauro, quandoque curru. Ac tauro quidem, quia exaltatio ejus sit in signo Tauri. Hanc rationem adducit Porphyrius libro de antro Nympharum. Currus verò ejus trahitur interdum ab equis, unde Ovid. initio V Fast.

Et vos Lunares exiluistis equi.

Verum non à quadrigis, ut Solis, nobilioris sideris: verum bigis dumtaxat: ut ajunt Tertullianus lib. de Spectaculis, cap. IX. Cassiodorus lib. III Var. ad Faustum de Circensibus, & Isidorus lib. XVIII Orig. Imò ante

hos Manilius, Seneca in Hercule Oetæo, Statius Papinius, & quis non? Qui tamen non semper equorum bigas, sed sæpiùs boum intelligunt; ut mox dicam. Hespero autem ne tantum quidem honoris tributum, ut curru veheretur; ut cui equus sit assignatus singularis: vesperi quidem furvus, ob furvam noctem, quæ instaret: manè autem, quia tum lucesceret, albus: ac tum non Hesperus, sed Eous vel Lucifer dicitur; ut ostensum lib. II, cap. XXXI. Imò nec semper Lunæ currus trahitur ab equis: sed sæpius à bubus, vel mulis. De bubus liquet ex illo Ausonii epist. VI:

Tertia fissipedes renovavit Luna juvencas,
Dum fugitas nostram dulcis amice domum.

Et XIX:

Jam succedentes quatiebat Luna juvencas,
Vinceret ut tenebras radiis, velut æmula fratris.

Intellige autem juvencarum bigam: unde Prudentius adversus Symmachum:

Nunc bijugas frenare boves, nunc sæva sororum
Agmina vipereis superis immittere flagro.

Unde sit, quod boves junxerint currui Lunæ, quærit Cælius Rhodiginus lib. XX, cap. VI. Ac caussam hanc dicit, *quòd ejus detrimenta non terra modò; verùm lapides, animalia, & lætamina, sentiunt quoque.* Quod sanè longè petitum. Quanto verisimilius est, inde hoc commentos, quia credibile sit Lunam gaudere cornutis animantibus, cùm ipsa habeat cornua? ut antea dictum.

Cæterum à mulis etiam trahi, & unde id sit, docet Festus: *Mulus vehiculo Lunæ adhibetur quòd tam sterilis ea sit, quàm mulus. Vel, quòd, ut mulus non suo genere, sed equi creetur, sic ea Solis, non suo fulgore luceat.* Videtur autem hæc de mulis opinio non multum placuisse Pausaniæ: ut qui in Eliacis prioribus sic scribat: Σελήνη τε ἵππον (ἐμοὶ δοκεῖν) ἐλαύνουσα· τοῖς δέ ἐστιν εἰρημένα ἐφ' ἡμιόνου τὴν θεὸν ὀχεῖσθαι, καὶ οὐχ ἵππου· καὶ λόγον γε τινὰ ἐπὶ τῷ ἡμιόνῳ λέγουσιν εὐήθη. *Equum Luna, ut mihi videtur, ad cursum incitat: etsi mulo ferunt, non equo Deam vehi, futili quadam de mulo fabula vulgata.* Ex quibus verbis colligo, Lunam etiam finxisse equo vectam singulari, instar Luciferi. Nam tam de equo, quàm mulo, in singulo numero loquitur Pausanias.

Lunæ ex quadrupedibus taurus sive bos sacer: ut Lactantius ait lib. I, cap. XXI. Nempe ea de caussa, ob quam à bobus etiam currum ejus trahi crediderunt. Imò quia Lunæ dominium est in flumina, & omnem humorem: Luna autem habet cornua: etiam fluminum numinibus cornua sunt attributa. De quo inferiùs dicemus.

Nunc de Tellure explicabo. Cujus simulachrum effingebatur matronæ specie, quia femina recipit: at Tellumo mas, nempe vis feminum productiva. Ab utroque differt Terra, quæ elementum ipsum, non numen. Neque enim *Terræ*, sed *Telluris* ædem dicimus. Itaque hæc tria etiam ex Varrone distinguit Augustinus lib. IV de Civit. Dei, cap. X. Fingebatur autem hæc Dea sedens, ut est apud Pausaniam in Achaicis: Τοῦ δὲ ἄλσους ἱερὸν ἔχεται Δήμητρος. αὐτὴ μὲν καὶ ἡ παῖς ἑστᾶσι· τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Γῆς ἐστι καθήμενον. *Proximum luco est Cereris fanum: Dea ipsa, & Proserpina stant: Telluris effigies sedet.* Eò autem sedebat, quia terra est immobilis: quod de cæteris elementis dicere non possumus.

Præterea Telluris simulachrum pingebatur cum clave: quia verno tempore, ut fruges proferre possit, aperitur: hiberno autem clauditur: ut est apud Servium in X Æn. & Isidorum in VIII Originum.

Quo sacrificio gauderet, indicat Arnobius in VII: *Telluri* (inquiunt) *matri scropha ingens immolatur fœta: at Minervæ Virgini virgo cæditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis excitata conatu.* Nec propterea quicquam mutandum in illo Horatii, epistolà ad Augustum:

Tellurem porco, Silvanum lacte piabant.

Nam generatim *porci* vocem usurpat, more veterum, quibus porcus mas, & porcus femina. Fœtam autem porcam mactabant, ad signandam terræ fœcunditatem.

Etiam qui hæreditatem adiret hominis inhumati hoc usus sacrificii genere. Varro lib. III de vita populi Romani [1]: *Quòd humatus non sit, hæredi porca præcidanea suscipienda Telluri, & Cereri, aliter familia pura non est.* [1] apud Non. Marcell. in Præcidaneum.

Telluri etiam, ut & Cereri, ac Lunæ dicavere taurum: partim quia taurus est symbolum agriculturæ, eò quòd tauris aremus: partim quia significet naturæ fœcunditatem, eò quòd sit animal libidinosum; unde & signum, quod in Aprili, Veneris mense, Sol subit, Taurum nuncuparunt. Vide & quæ lib. I, cap. XXIX dicebamus de Pharaonis somnio, in quo Deus symbolo bovis uti voluit, ad fertilitatem & sterilitatem designandam.

Quia verò Telluri mactaretur porca, & Maiæ, Mercurii matri, sacrum fieret sue prægnante, eò hinc colligebat Labeo, Maiam esse Tellurem: ut refert Macrobius lib. I Saturnal. cap. VII. Maiam hanc εὐπλόκαμον, sive bene capillatam dicit Stesichorus poëta. Quod non referrem, nisi & in effigie ratio haberetur capillorum.

Oppidum est Helvetiæ *Meienfeld*, quod, ut ex ore senum ejus loci accepisse se ait Ægidius Tschudus [a], sic vocatum creditur à Maia, Mercurii matre istic loci honorata. [a] in Rhætia Alpina descriptione c. 19.

Ad Tellurem etiam Bonam Deam, quatenus naturale est numen reducebamus lib. II, cap. LXI. Ejus sacra nulli viro ingredi licebat: ut præter alios, Propertius indicat lib. IV Elegia de Hercule. Unde id sit, ostendimus lib. II, cap. XII. Imò vulgaris opinio erat, si viri adiissent, eos corripi cæcitate. Unde Tibullus lib. I, eleg. VI:

— Seu visere dicet
Sacra Bonæ maribus non adeunda viris.

At

At mihi si credas, illam sequar unus ad aras:
Tunc mihi non oculis sit timuisse meis.

Clodius tamen ingressus impunè: & ideo verè Bonam dicebat, quia non orbatus foret luminibus. Sed Cicero ait, cæcum ingressum: quæ longè alia cæcitas, non oculorum; sed mentis. Audiamus Oratorem orat. de Haruspicum responsis: *Quam iste iccirco Bonam dicit, quòd in tanto sibi scelere ignoverit. Non ignovit, mihi crede, non. Nisi fortè tibi ignotum putas, quòd te judices dimiserunt excussum, & exhaustum. suo judicio absolutum, omnium condemnatum: aut quòd oculos, ut opinio illius religionis est, non perdidisti. Quis enim ante te sacra illa vir sciens viderat, ut quisquam pœnam, quæ sequeretur illud scelus, scire posset? an tibi luminis obesset cæcitas plus, quàm libidinis?*

CAPVT XXVIII.

De symbolis, & symbolico cultu Genii, Iani, & Saturni.

PEregi de tribus Selectis corporeis, inque oculos incurrentibus. Sequuntur illi Selectorum, extra Consentes, qui non tam videntur, quàm animô comprehenduntur. Tales sunt quinque illi Genius, Ianus, Saturnus, Liber, & Pluto.

Per Genium non intelligenda hoc loco anima cujusque, sed vel appositus cuique custos; secundum Platonicos: vel loci sive regionis genius publicâ auctoritate in Deorum numerum adscitus: ut cum apud Pausaniam libro IX, sive in Bœoticis legimus, οἴκημα τοῦ δαίμονος ἱερὸν, *ædiculam boni Genii*, quam ingrediebantur, priusquam subirent antrum Trophonii: item Genius populi Romani: de quo Dio Coccejus lib. XLVII: ubi hoc inter alia prodigia recenset: Γῦπες τέ ἐπί τε τοῦ νεὼ τοῦ Γενίου τοῦ δήμου, καὶ ἐπὶ τῆς Ὁμονοίας παμπληθεῖς ἱδρύθησαν· *Vultures complures in templo Genii Pop. Rom. ac Concordiæ; insederant.*

Hanc loci sive regionis tutelam anguis symbolô coluerunt: ut est apud Isidorum lib. XII Orig. cap. IV. Itaque apud Maronem V Æn. angue ingenti conspectô dubitat Æneas, sitne Genius loci, an qui patri Anchisæ soleat famulari. Ac Propertii est lib. IV, eleg. VIII:

Lannuvium annosi vetus est tutela draconis.

Itaque & si locum Deo, vel heroi, consecrâssent, duos appingebant angues: ut ex Aristophanis Pluto, & Pers. sat. I constat. Interim & Genium expressere forma humanâ: senili habes in tabula Cebetis, sed ferè expressius forma juvenili: quæ ætas magis genialis. Coronabatur Floreo serto Tibullus:

Ipse suos adsit Genius visurus honores,
Cui decorent sanctas florea serta genas.
Illius è puro distillent tempora nardo;
Atque satur libo sit, madeátque mero.

In vett. nummis Trajani, Adriani, & aliorum quorundam, videas Genium dextrâ super aram porrigere pateram serto ornatam: sinistrâ flagellum pendulum, vel simile.

Genio suo, quisque natali suo sacrificabat, non floribus modò & merô, sed etiam thure. Tibullus:

Magne Geni, cape thura libens.

Nam tunc animatum quicquam offerre, nefas: quia non eo die convenit vitam eripere, quo ipsi eam accepimus: ut Varroni monitum, ac Censorino. Imò etiam eo die Veneri operam dabant. Nam & hoc est Genio indulgere; unde torus Genialis. Aliis in sacris abstinebant Venere: unde in Eclog.

Phyllida mitte mihi, meus est natalis Iola.
Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.

Et sic quidem erat, cum hominis genio fierent sacra. Quomodo autem loci Genio rem fecerint divinam, indicat Calpurnius Siculus ecl. V:

— Tu cespite vivo
Pone focum, Geniumque loci, Faunumque, Laremque,
Salso farre voca.

Ex arboribus platanum Genio dicârunt: quia valde conveniret Genio volentibus indulgere. Nam patula est, eoque longè umbram projicit: ac nomen id testatur, quod est ἀπὸ τὸ πλάτος, hoc est, latitudo. Ideo Genius non modò sertô è floribus, sed etiam platani foliis coronabatur.

Hinc jam ad Ianum propero. Hic vel bifrons, vel quadrifrons pingebatur, idque cum sceptro & clave: dextra exprimebat numerum dierum, quos annus habet. Etiam aræ duodecim apponebantur. Quorum omnium caussam ex natura adduximus lib. II, cap. XVI. At ἱστορικῶς actum de eo lib. I, cap. XIX. Nunc eadem firmabo antea mihi indictis. Iani Gemini, sive bifrontis effigiem quinque pedes altam memorat Procopius lib. I belli Gothici. Ac bifrons quidem fingebatur, quia in tutela ejus foret veteris anni exitus, & novi initium. Quam caussam adducit B. Cyprianus libro de idolorum vanitate: *Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem, spectare videatur.* Atque hinc etiam cognomina Clusii & Patulcii, quia annum veterem claudit, atque aperit novum. Etiam inde Clavigero nomen. Primus ideo Deorum invocabatur. Martialis:

Publica, quem primum vota, precesque canunt.

Nec anni solùm, sed aliarum etiam rerum initia & extrema ei consecrârunt. Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Cumque in omnibus rebus vim habeant maximam prima, & extrema: principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quòd ab eundo nomen est deductum. Ex quo transitiones perviæ Iani, foresque in liminibus profanarum ædium januæ nominantur.* Sed de Iani etymo aliam ἐτυμολογίαν adduximus lib. II, cap. XVI. Hinc etiam liquet, cur Kalendis Ianuariis alii aliis fausta precabantur. Nempe ut apud Ovidium [1] roganti respondet Ianus,

[1] I Fast.

Omina principiis, inquit, adesse solent.

Atque in his ratio arcessitur à natura Solis. At ab historia, partim moralem rationem adducit Servius in illud I Æn. *Claudentur belli portæ.* Sic enim scribit: *Alii dicunt Tatium & Romulum, facto fœdere, hoc templum ædificâsse: unde & Ianus ipse duas facies habet, quasi ut ostendat duorum Regum coitionem: vel quòd ad bellum ituri debent de pace cogitare. Est alia melior ratio, quòd ad prælium ituri optent reversionem.* Atque hæc firmantur veteribus denariis: in quibus Ianus Consuvius cernitur gemino capite, frontibus conjunctis. Inscriptio est, Q. FABIVS SERVILIANVS S. C. Postremis literis significatur, nummum hunc ex Senatus Consulto cusum. Id fuerit anno Vrbis Conditæ IOCI, Q. Fulvio Nobiliore, & T. Annio Lusco coss. Quod numus is Iani duo capita habet frontibus non aversis, sed conjunctis, eo liquidius, quam si aversis forent frontibus significatur illud Servio memoratum duorum regum Romuli & Tatii fœdus; quod matronarum intercessione coaluit. Alia etiam glyphica signa ibidem videas: quæ Pighius explicuit suâ ad Cardinalem Antonium Perenottum Granvellanum dissertatione. Atque idem Pighius præfat. libri VIII Annalium Romanorum ait sibi pictum Romæ in antiquo visum pariete, atque item in gemmis exsculptum cum clave in sinistra, ac flagello in dextera. De clave diximus lib. II. Flagellum existimo symbolum esse imperii, terras, ac tempora. Est enim Ianus Sol, qui quadrigis vehi dicebatur. Indicat igitur equos Solis, eo agitante, incitari: ac sic caussas esse temporis diurni verni, æstivi, & ita porrò.

Quadriformis verò fingebatur, vel ob quatuor mundi climata, quæ Sol adspicit, vel quia annus dividitur in quatuor Horas. Mirum de Ianuario, qui Iano dicatus, scribi ista à Suida. En verba: Ἰανουάριος. ἄγαλμα τετράμορφον διὰ τὰς τεσσάρας τροπάς. οἱ δὲ, πλάττουσι αὐτὸν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ κλεῖδα κατέχοντα ὡς ἀρχὴν τοῦ χρόνου. καὶ ἄνοιξιν τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ θυρωρόν [a]. Ἕτεροι δὲ τῇ δεξιᾷ τ', τῇ δὲ ἀριστερᾷ ξε', κατέχοντα ὥσπερ τὸν ἐνιαυτόν· ὅθεν καὶ ὁ Λογγῖνος, αἰωνοάριον αὐτὸν ἑρμηνεῦσαι βιάζεται, ὡσανεὶ αἰῶνος πατέρα. *Ianuarius. simulacrum est quadriforme, propter quatuor anni conversiones. Alii verò fingunt ipsum in dextra manu tenere clavem, ut principium temporis, & apertionem anni, & janitorem. Alii* (tradunt) *dextrâ tenere numerum* CCC, *sinistra verò* LXV: *ut annum* (significaret, qui diebus constat CCCLXV.) *Quare etiam Longinus eum Aeonarium per vim voci factam, quasi ævi patrem, interpretatur.* Quæ omnia de Iano ipso capienda. Ludovicus Demontiosius in Gallo Romæ hospite [b]: *Denique nota Iani semper usurpata fuit in re nummaria, usque ad Augusti tempora. Hic, & qui deinde secuti sunt Imperatores, & facie, & nomine in nummis conspici voluerunt. Sed & denarium argenteum eodem argumento signabant veteres Romani notis bigarum, & quadrigarum. Bigarum eodem sensu, quo Ianum bifrontem fingebant. Quadrigarum verò, ut annum solarem significarent, qui quadriennio ad sua initia redire credebatur. Nam, ut jam diximus, etsi annus civilis lunaris illis esset, habebant tamen in arcanis alium intercalandi modum, ut tempora in annos solares digererent. Alioqui quæ tandem ex illorum fastis annorum ratio colligi potuisset? At fastos eorum videmus annis solaribus notari, nec discrepare numerum annorum, qui ex illis colliguntur à solaribus chronologorum. Hæ igitur quatuor annorum periodi solares notâ illâ quadrigarum significabantur.*

[a] Sic Hier. Wolfius, & Æmilius Portus. Vbi vulgo [illegible].

[b] pag. 13 edit. Rom. anno 1585.

Sequitur Saturnus, cui forma senilis; ut indicat Cyprianus de vanitate Idolorum, & ante eum sic Tertullianus lib. I adversus gentes, cap. X: *Senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & in Vulcano faber ferri consecratur.* Formâ hujusmodi fingebatur vel ob antiquitatem; sive ἱστορικῶς intelligatur Iovis ipsius parens; sive φυσικῶς, tempus; quod vel semper fuit, vel cum mundo cœpit: vel ob frigidam & siccam temperiem sideris Saturnini, qualis etiam senum esse solet.

Senex iste cum falce effingebatur, quia præsideret agrorum culturæ. Quam caussam adfert Festus in *Saturnus.* Ac apud Macrobium etiam legas lib. I Saturn. cap. VII, eò falcem, messis insigne ejus simulacro additam à Iano, quia ab eo esset edoctus *peritiam ruris*, ut qui *rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset.* E nostris etiam Cyprianus de vanitate idolorum: *Rusticitatis hic cultor fuit: inde falcem ferens senex pingitur* Atque hæc ad historiam pertinent. φυσικῶς si consideres, Saturnus est tempus, quod, quasi falce cuncta demetit. Sanè Κρόνος ex veteri ratione scribendi est, pro quo postea χρόνος. Antiquissimi enim Græci κρόνος etiam pro tempore scripsere. Nempe cum sexdecim solum literas haberent. In octo illis quibus carerent, erat X. Ac ne quidem tum notam habebant spiritus asperi H, vel ʽ de quibus satis dictum lib. I, cap. XXV. Quia verò tempus omnia absumit, eò & finxere Saturnum devorare suos liberos. Nam liberi temporis sunt anni, horæ quatuor, menses, dies: quæ omnia abeunt, nec redire possunt. Nisi fortè & huic de Saturno fabulæ lucem affundas ex eo, quòd Molocho, h.e. Saturno, mactando liberos, non tempus attenderint, sed quia Deum præstantissimis victimis crederent imprimis placari. Ac tales liberi, & omnes victimæ humanæ. Hunc morem vivos homines Saturno immolandi in Italia dicitur sustulisse Hercules ex Hispania redux. Quod mirum sanè. Nam is Hercules Tyrius fuit. At mos iste humanas mactandi victimas ab Oriente processit: Tyriis imprimis. Verum à quocunque Hercule sit, dicitur is jussisse, ut pro vivis hominibus in Tiberim atque id virginis manu, hominis imagines scirpeæ jactarentur. Ovid. lib. V Fast.

Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
Herculis exemplo corpora falsa jaci.

Ac paullò pòst:

Scirpea pro domino in Tyberim jactatur imago.

Vide & Varronem lib. VI de L. L. Dionysium Halicar. atque alios. Cæli dicitur filius, quia Cæli motu tempora numeramus, ac dimetimur. Patri abſcidiſſe ajunt genitalia, quia, poſtquam genuit tempus, quo res omnes fluunt, ac porrò fluent, nequit aliud tempus gignere, uti nec aliud cælum, aliumve mundum. Hæc non ut ἀλληγορίαν [1], ſed hiſtoriam narravere Heſiodus, Euhemerus, Diodorus. Unde colligunt, Saturnum fuiſſe regem impium: ut qui indignis modis tractarit patrem. Sed addunt, par pari datum hoſtimentum à filio: ab hoc enim Saturnum regno ejectum: ut hîc quoque habeat locum illud Publii Syri:

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Verum mihi non tam veriſimile fit, poëtas hoc ex hiſtoria hauſiſſe, quàm ex fabula finxiſſe hiſtoriam.

Unde autem ſit, quòd Saturni pedes compede vinciantur: rationem ſe reperiſſe cenſet Macrobius lib. I Saturnal. cap. VIII: *Cur Saturnus ipſe in compedibus viſatur, Verrius Flaccus cauſſam ſe ignorare dicit. Verùm mihi Apollodori lectio ſic ſuggerit: Saturnum Apollodorus alligari ait per annum laneo vinculô, & ſolvi ad diem ſibi feſtum, id eſt, menſe Decembri: atque inde proverbium ductum; Deos laneos pedes habere. Significari verò decimo menſe ſemen in utero animatum in vitam grandeſcere: quod, donec erumpat in lucem, mollibus naturæ vinculis detinetur.* Alii cauſſam petunt ab hiſtoria, quòd ſub Saturno viguerit libertas: non item poſtea. Hinc igitur vincula numini eximi, quando eſt ejus feſtum, in antiqui temporis memoriam.

Saturni templo, ubi & Romanorum ærarium, impoſitus erat Triton. De quo ſic Macrobius lib. I Saturnal. cap. VIII: *Illud non omiſerim Tritonas cum buccinis faſtigio Saturni ædis ſuperpoſitos: quoniam ab ejus commemoratione ad noſtram ætatem hiſtoria clara, & quaſi vocalis eſt; ante verò muta, & obſcura, & incognita: quod teſtantur caudæ Tritonum humi merſæ, & abſconditæ.* Nimirum ante Saturnum eſt tempus illud, quod Varro ἄδηλον [2] vocabat. Exinde autem incipit tempus illud, quod idem vocat μυθικὸν [3], atque aliter dicere poſſumus, ἡρωικόν [4]. Extenditur verò uſque ad Olympiadas inſtitutas: unde incipit tempus ἱστορικόν. Sed Macrobius hiſtoriæ nomine etiam fabularem complectitur. Quem ſi ſequi animus, ab Saturno initium fuerit hiſtoriæ omnis, ſive ut homine primo, ſive ut regum antiquiſſimo. Triton verò Saturni templo impoſitus eſt ſymbolum famæ & immortalitatis. Nam ut Saturnus, h. e. tempus per hiſtoriam innoteſcit. Hiſtoria autem longè latéque reſonat, inſtar conchæ illius, quæ Tritoni pro buccina eſt. Unde Ovid. I Met.

Cæruleum Tritona vocat, conchaque ſonanti
Inſpirare jubet.

Et mox:

— Cava buccina ſumitur illi
Tortilis in latum, quæ turbine creſcit ab imo,
Buccina quæ medio concepit ubi aëra ponto,
Litora voce replet, ſub utroque jacentia Phœbo.

Saturni habitus in tragœdiis erat χροίας καστοριζούσης [5], ut ait Porphyrius in πεντάβιβλον Ptolomæi περὶ τῆς τῶν ἱματίων χροίας.

Saturno ſacrum fiebat capite aperto; ut eſt apud Feſtum. Macrobius idem tradit lib. I Saturn. cap. VIII. Ac id fieri ait, *quia primo à Pelaſgis, poſt ab Hercule, ita à principio factitatum.* Sed ejuſdem lib. cap. X hanc cauſſam adducit, quòd ſignificetur patientia laboris, quam in colendo rure unà cum ſervis toleravit. Hæc ratio ab hiſtoria petitur. Sin ab natura arceſſere malis, dixeris Saturnum notare tempus, imò κρόνον dici, quaſi χρόνον: tempus autem omnia aperire ac revelare.

Saturno ſacra Saturnalia, Ludique, quibus gladiatores dabantur, hi autem in Saturni tutela: quia id numen ſanguine gauderet: unde & Oriens Molocho, qui idem eſt numen, ſuos Saturno liberos ſacrificabat. Auſonius Idyll. XXVI, quod eſt de Feriis Romanis:

Et gladiatores funebria prælia notum
Decertaſſe foro: nunc ſibi arena ſuos
Vindicat: extremo qui jam ſub menſe Decembris,
Falcigerum placant ſanguine Cæligenam.

Ubi ſatis eſt apertum falcigerum Cæli filium eſſe Saturnum. Mirum autem doctiſſimum Vinetum ad hunc locum annotare, de gladiatoriis extremi Decembris muneribus nihil alibi ſe legere. Satis enim ex Faſtis Romanis liquet Saturnalia fuiſſe XVI Kal. Ianuarias.

Nec humano ſolùm ſanguine Saturnus gaudere credebatur, ſed etiam ferarum. Atque hanc cauſſam eſſe exiſtimo, cur illi etiam ſacri fuerint venationum ludi: cujus rei ex Siſinnii Capitonis Spectaculorum opere auctor eſt nobis Lactantius lib. VI, cap. XX.

Ex plantis Saturno dicârunt brathy: ut lego apud poëtam Græcum epicum: ſed hactenus ineditum. De fanis Saturno Romæ & alibi extructis longum ſit dicere.

CAPUT XXIX.

De Liberi ſive Bacchi ſimulachro, & ſacris: deque animalibus atque aliis ei dicatis.

NUnc ventum ad Liberum, ſive Bacchum: quo nomine vinum quidem crebrò ſignatur κατὰ μετωνυμίαν [6]; ſed hic vel is intelligitur, qui primus reperit modum exprimendi ex uvis vitigenum illum liquorem; vel virtus Naturæ, aut Terræ, uvarum, ac vini productrix.

Liber hoc commune habet cum Apolline, quòd uterque effingeretur formâ Iuvenis formoſi. Tibullus lib. I, eleg. IV:

Solis æterna eſt Phœbo, Bacchoque juventa:
Nam decet intonſus crinis utrumque Deum.

Utriuſque

[1] allusionem.
[2] incognitum.
[3] fabulosum.
[4] heroicum.
[5] ejus coloris qualis castor seu fiber.
[6] Metonymicè.

Digitized by Google

Utriusque etiam capillorum sylvam laudat Ovidius III Metam.

Et dignos Baccho, dignos & Apolline crines.

Eosdem laudat, sed illos Veneris addit, idem lib. I Amorum, Eleg. XIV:

Formosæ periere comæ, quas vellet Apollo,
Quas vellet capiti Bacchus inesse suo.
Illis contulerim quas quondam nuda Dione
Pingitur humenti sustinuisse manu.

At de illis solius Bacchi sic Libanius Declam. IX, ubi de Alcibiade sic scribit: Κόμαι μὲν αὐτῷ τοῖς κροτάφοις ἐπισείονται Βακχικαὶ, τοῖς στεφάνοις ἤδη καὶ τοῖς ἄνθεσι πρὸς κόσμον ἀνθοῦσαι. *Comæ quidem ipsi Bacchicæ incutiuntur temporibus, corollis jam, & floribus ad ornatum certantes.*

Bacchus in Appollonatium nummo (urbs ea seu Illyridos, seu Macedoniæ potiùs, Corinthiorum colonia) conspicitur cum coma pexa, & hederæ serto coronata. Est & apud Prudentium hymno in Romanum martyrem:

Dum defluentem leviter flectens comam
Lunat capillos, & corymbos Liberi.

Bacchus etiam cum thyrso effingebatur, item florida veste, ac nebride sive hinnuli vel cervi pelle. Philostratus Iconum lib. I, ubi de Ariadne: Ὁ Διόνυσος ἐκ μόνου τοῦ ἐρᾶν γεγράπται· σκευὴ μὲν γὰρ ἠνθισμένη, καὶ θύρσοι, καὶ νεβρίδες, ἔῤῥιπται ταῦτα, ὡς ἔξω τοῦ καιροῦ. *Dionysius amoris solum caussa est. Florida enim vestis, thyrsique, & nebrides, ut ad institutum nihil pertinentia, sunt abjecta.* Ac Bacchi exemplo bacchæ etiam sacrificantes nebride vestiebantur. Caussam utriusque adduximus lib. II, cap. XIV.

In nummis aureis & argenteis L. Cassii Longini Ravulæ videas facies Liberi, & Liberæ: & Liber quidem est hederâ coronatus, ac thyrsum habet, Libera gerit coronam pampineam. Videntur ea fuisse numina gentis Cassiæ. Inscriptum est, L. CASSI Q. F. Cassius ille quæstor provincialis erat an. Urbis IOCXII. Etiam aliquando tribunus plebis: imò & consul, & censor. Usque adeò severus fuit judex, ut scopulus diceretur reorum. Semper quærere solitus, CUI BONO, quia, ut ait Cicero pro Rosc. Am. *Sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento accedere.*

Gytheatum nummus: ex parte una Bacchus hederâ & uvis redimitus, ex altera Victoria cum palma, & corona rostro navis insistens.

Aristophanes in Ranis [1] inducit Bacchum leonis indutum exuviis, & crocotâ, item cum cothurno, & manu gestantem ῥόπαλον, sive clavam: idque ut certantem audiat cum Euripide Æschylum. Sed propterea ibidem ridet Bacchum Hercules, quia istiusmodi habitus neutiquam Baccho conveniret.

[1] act. I sc. 2, qua incipit, Τίς τὴν θύραν.

Bacchi sacra, quia noctu fierent, *Nyctelia* vocata, teste Servio in IV Æn. Eo autem nocturnum tempus eligebant, quia tenebræ formidinem incuterent animis initiatorum; unde Euripides Bacchis:

Πενθ. Τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ, ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς [2];

Διο. Νύκτωρ τὰ πολλά· σεμνότητ' ἔχει σκότος [3].

[2] Sacra noctu facis, an de die?

[3] Nollu multa. Venerationem habent tenebræ.

In hisce Liberi sacris phallus sive veretrum perticâ gestabatur. Eo significabatur Bacchum, hoc est calorem, & humorem, principium esse generationis. Pluribus de eo dictum lib. II, cap. XIV. Abiegnos ramos gestabant in sacris Bacchi: Xenophanes in Salibus.

Cista etiam in sacris Bacchi. Nempe cum arca Domini symbolum foret præsentiæ divinæ, diabolus est hoc imitatus in sacris Bacchi, Cereris, Isidis, aliorum: ubi similiter cista in sacris. Sed de sola nunc Bacchi loquimur eo lubentiùs, quia hinc manifestiùs elucet Satanæ astus. Nam ipsum *Bacchi* nomen verè est ex vero numine efformatum, ut antea dictum. De hac est Catulli illud carmine de nuptiis Pelei & Thetidos:

Pars obscura cavis celebrabunt orgia cistis:
Orgia, quæ frustra cupiunt audire profani.

Et sanè ab eo, quod hic dicitur arceri profanos ab orgiis, orgia dici putant: nempe παρὰ τὸ εἴργειν τοὺς ἀμυήτους αὐτῶν [4]: ut est apud Apollonii scholiasten [5] sed alteram etiam adfert rationem, παρὰ τὸ ἐν ὀργάσι γίνεσθαι· ὀργάδες δ' οἱ σύμφυλοι καὶ ὑγροί [6]. Verisimilius interea, ὄργια dici quasi ἔργια, ab ea significatione τοῦ ἔργου [7], quâ est non ἀπὸ τῆς ἔρας [8], & agriculturam notat, ut in Hesiodei operis inscriptione: sed quatenus est à ῥέζειν, quod est facere sacra, sive sacrificare.

[4] ab arcendo noninitiatos.

[5] lib. I.

[6] quod in locis cultis & fertilibus fierent.

[7] operis.

[8] a terra.

Ex hominibus Baccho sacrabantur cæsones, sive ex matris utero exsecti idque ob similem ortum. Nam & Bacchus ex femore Semeles exsectus. De quo dixi lib. II, cap. XIV.

Libero scenici ludi erant sacri, ut est apud Lactantium lib. VI, cap. XX. item Donatum prolegomenis in Terent. Idem tamen, vel alius, commentario in Andriam, Tragœdias quidem Baccho, sed Comœdias ait Apollini dicatas.

Ex quadrupedibus Baccho sacer fuit hircus: cui & immolatus. Nempe eandem ob rationem, propter quam hircum mactarunt Nymphis. De hac caussa vidimus lib. II, cap. LXXX. Altera verò etiam ratio est, quod vitem, Baccho gratissimam, corrumperet rodendo. Atque hanc rationem adducunt Maro II Georg. Ovid. II. Fast. ac Martialis lib. III, epigr. XXIV.

Vite nocens rosâ stabat moriturus ad aras.
Hircus, Bacche, tuis victima grata sacris.

Item lib. XIII, epigr. XXXIX:

Lascivum pecus, & viridi non utile Baccho,
Dat pœnas: nocuit jam tener ille Deo.

Inque Ἀνθολογίᾳ de eodem Eveni, & Leonidæ Tarentini epigrammata habemus. Cum verò Bacchus sic oderit hircum, quia vitem rodat: Minervæ contrà, quia rodat oleam, ita est invisus, ut sacrificium ejus prorsus abominetur. Hinc Plinius lib. VIII, cap. V:

Morsus

Morsus caprarum arbori exitialis. Olivam lambendo quoque sterilem faciunt; eaque ex caussa Minervæ non immolantur. Ita ab eadem caussa in Diis etiam contrarius statuitur effectus. Audiamus Servium in II Georg. *Victimæ numinibus, aut per similitudinem, aut per contrarietatem immolantur. Per similitudinem, ut nigrum pecus Plutoni: per contrarietatem, ut porca quæ obest frugibus, Cereri, & caper qui obest vitibus, Libero. Item capra Æsculapio, qui est Deus salutis: cùm capra numquam sine febre sit.* Ac similia legas apud eumdem ad illud III Æn.

Taurum Neptuno taurum tibi pulcher Apollo.

Nempe aliqui Deorum aversantur adeo noxiam sibi animantem, ut nec patiantur in conspectum adduci: aliis tantum odium, ut velint videre pereuntem.

Leo quoque dicatus tum Baccho; unde Pergami ostendebatur caput leonis ferreum à Tisagora affabrè elaboratum, ac Baccho dicatum; ut est apud Pausaniam lib. X: tum, apud Ægyptios, Vulcano, ob igneam naturæ vim; ut ex Æliano ostensum libri tertii cap. LIII: tum quoque Matri Idææ, sive Berecynthiæ, cujus currum leones protrahebant. Caussam ejus figmenti adduximus libri II extremo cap. LIV, atque alibi.

Pantheræ item Baccho erant sacratæ, ut docet Philostratus in vita Apollonii libro II, cap. I: ubi narrat de panthera capta in Pamphylia, ac torquem gestante aureum, cui Armeniis foret inscriptum literis: REX ARSACES DEO NYSÆO. Nam Deus Nysæus est ὁ Διόνυσος sive Bacchus. Nempe panthera hæc styracis odore illecta (gaudet enim id animal nimium quantum aromatibus) ex Armenia per Caucasi juga in Pamphyliam penetrâsse existimatur. Item, sive idem sive alter Philostratus, prioris auditor & gener, Iconum libro primo, tum in Pasiphaë, de hoc numine agens ait, πάρδαλις τοῦ θεοῦ σύμβολον[a]: tum in Tyrrhenis, dicit, φιλίαν εἶναι τῷ Διονύσῳ πρὸς τὸ ζῶον[b]. Lycophron quoque Lyæum sive Bacchum comparat cùm tauro, tum pardali: ut & monitum Varino. Etiam Pierius in XI Hieroglyphicorum, & Stephanus Pighius in Mythologiâ de Horis, nummos se vidisse testantur, in quorum latere uno esset Liberi caput lauro redimiti, in altero autem Pantheræ figura. Inque numismatis Gallieni itidem parte una est panthera (nisi cum aliquibus tigridem esse malis, quando hæc duo animalia, uti & leopardos, ac lynces, difficile est in picturis, cælaturis, ac similibus distinguere) parte autem alterâ inscriptum, LIBERO P. CONS. AVG. Quod etiam Stephano Pighio monitum in Mythologia de Horis. Hodiéque Romæ conspicere est statuas multas exuviis pantheræ insignes. Cur autem panthera sit Baccho sacra hanc rationem apud Philostratum legas in memorato proximè loco, ἐπειδὰν θερμότατον τῶν ζώων ἐστὶ, καὶ πηδᾷ κοῦφα, καὶ ἴσα εὐάδι· *quod animalium sit calidissimum, leviterque ac Bacchæ instar saliat.* Mihi verò & aliæ duæ rationes in mentem veniunt. Nam panthera efferum est animal: & ebrii multi pantherinum in modum efferantur. Præterea Bacchus ebrietate gaudet: & panthera, si vinum istic collocaris, quò ventitat, eo sic se inebriat, ut somno sopita capiatur; Æliano, & Oppiano, testibus: quorum hic etiam in tertio, & quarto, de Venatione refert, Bacchi nutrices, quia vinosæ forent, in pantheras fuisse conversas, & Penthea ab iis discerptum.

[a] pardalis Dei symbolum.
[b] familiaritatem esse Baccho cum hoc animali.

Etiam ob mores efferos, & pantherinis ac illis ebriorum similes, tigres finguntur trahere currum Bacchi. Ovidius lib. I de Arte:

Iam Deus in curru, qui summum texerat uvis.
Tigribus adjunctis aurea lora dabat.

Ac fortasse hodieque ingentibus illis culullis, quibus nonnulli convivas suos torquent, non inutili monitu numen hoc cum suis tigribus ac pantheris exprimatur, quando hoc agitur, ut quos Deus ad imaginem suam fecit, in tigres, & pantheras transformentur.

Denique & Baccho dicarunt axin: de qua sic Plin. lib. VIII, cap. XXI: *Feram nomine axin, hinnuli pelle pluribus candidioribusque maculis, sacram Liberi patris.*

Baccho etiam ovis mactabatur, ut apud Maronem facit Dido IV Æn.

— Mactat lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo.

Ex volucribus pica, quia garrula est, dicata fuit Baccho, ob ebriorum garrulitatem. Nam, ut ait Horatius,

Fœcundi calices quem non fecere disertum?

Iynx Bacchica avis vocatur Alciato emblemate LXXVIII. Motacillam quidem pro iynge dicit: sed ἴυγξ est apud Pindarum Pyth. od. IV, quam exprimere studuit. Porrò Vlysses Aldrovandus lib. XII Ornithologias, cap. XLII, putat idem dicere Pindarum Pyth. od. IV. Hujus enim verba sic reddita apud Aldrovandum reperies:

Veneranda verò Cyprogenia telorum acutorum domina
Picturatam iyngem Bacchi avem ex Olympo attulit,
Furiosam avem Cypris attulit primùm ad homines.

Atqui Græcè est:

Πότνια δ' ὠκυτάτων βελέων
ποικίλαν ἴυγγα τε-
τράκναμον Οὐλυμπόθεν
ἐν ἀλύτῳ ζεύξαισα κύκλῳ
μαινάδ' ὄρνιν Κυπρογένεια φέρεν
πρῶτον ἀνθρώποισι·

Quæ sonant:

Domina velocissimorum telorum
versicolorem iynga quatuor-radios-habenti cælitus
indissolubili cum alligasset rotæ

furio-

furiosam avem Cyprogenia attulit
Primùm hominibus.

Sententia est, Diva Venus in Cypro nata, amorum, quorum ingens est celeritas, domina ac præses, primùm hominibus in terras tulit versicolorem iynga, quatuor radiorum rotæ indissolubili à se alligatam, avem quæ homines faciat furentes. Vnde quidem cognoscere est, ut veneficæ ad amores conciliandos iynga soleant alligare rotæ quatuor radiorum: atque ut creditum sit, homines id artificium à Venere didicisse: sed Baccho hanc avem dicatam fuisse non dicitur, imò de Baccho ne γρῦ quidem. Unde liquet, quàm Græcè nescii & fallantur ipsi, & sui similes fallant. Omnino autem hæc avis Veneri, non Baccho sacra, fuit: quemadmodum in historia Veneris ostendimus.

Serpens symbolum fuit Bacchi: eóque in sacris ejus initiatis mittebatur in sinum: ut ex Arnobio, & Firmico, ostendi lib. II, cap. XIV. Ubi & dictum, quid eo ritu significaretur. Quia verò Syris serpens femina dicatur εὔα, formarunt inde εὐάζειν[1]: ut est apud Clementem Alexandrinum in Protreptico, & inde apud Eusebium in secundo de Præparatione Euangelica, cap. III: Verba sunt: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσιν βάκχοις ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες, καὶ τελίσκουσι τὰς κρεανομίας τῶν φόνων ἀνεστεμμένοι τοῖς ὄφεσιν, ἐπολολύζοντες εὔαν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. καὶ σημεῖον ὀργείων βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ εὔα δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις θήλεια. Vertit interpres: *Homines furoris æstro perciti Bacchum Mænolen sollemnibus Orgiis celebrant, crudarum carnium belluatione sacram insaniam peragentes, cæsarumque victimarum partes peragunt, serpentibus coronati: Evamque illam vastis ululatibus inclamantes, per quam janua est non errori modò, sed ipsi quoque morti patefacta. Et sanè cùm Orgiorum Bacchicorum sit quasi quoddam insigne serpens arcano ritu consecratus: tum verò si accuratè vocem Hebraicam interpretari velis Heva cum adspiratione graviori serpentem feminam significat.* Quare si Clementem, & Eusebium audimus (quædam enim video obduci posse) εὐάζειν in Bacchi sacris nihil aliud erat, quam Evam, omnium nostri parentem celebrare: eóque à Syris serpentis feminæ symbolo exprimebatur, quia à serpente fuit decepta.

[1] *Bacchi orgia celebrare.*

E plantis Baccho etiam sacra quercus, licèt imprimis Iovi. At vitis, etsi & Rheæ, præcipuè tamen Baccho. Hedera quoque ei sacra: cujus caussas adduxi complures lib. v hujus operis, qui de Plantis fuit. Ac aliquid etiam de eo Eustathius in Iliad. A[2]. Apud Athenæum in septimo, uti & epitome ejus, ac penes Eustathium, legas, Baccho dicatum esse κιττόν. Num dicemus, etiam κισσὸς dixisse pro κιττὸς sive κιτ]ὸς[3]. Sanè Hesychio κιτ]ὸς est εἶδος ἄνθους Διονυσιακοῦ, *species floris Bacchici, sive Dionysiaci.* An cum Casaubono emendandum κίσσαν? quod piscis esse genus, apud eundem Hesychium legas. Etiam dicavere Baccho myrtum: sed magis Veneri. Item smilacem, opobasilidem, phibaleam ficum, & viticem. Sed de hisce etiam dictum partim hoc opere fusè; partim paucis Oratoriarum Instit. lib. I, cap. V, sect. XXXVII.

[2] *pag. 87 edit. Rom.*
[3] *hedera.*

Ex inanimis Baccho dicavere cantharum. Unde & C. Marius, ille qui septies consul fuit, post Cimbricam victoriam, Bacchum imitari volens, è cantharis bibebat: ut est apud Plinium lib. XXXIII, cap. XI. Ac Aristoteles libro III Rhetor. & illo de Poëtica, ait sic φιάλην se habere ad Bacchum, ut clypeus ad Martem, eóque & clypeum posse dici Martis scyphum, & scyphum vocari posse clypeum Bacchi. De hoc dixi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VI, sect. II. Etiam cotyli, & cotylisci, Baccho proprii. Pollux lib. VII: Ἔστι ἡ κότυλος Διονυσιακὸν ἔκπωμα[4]. Athenæus lib. XI: Κοτυλίσκος ἡ καλεῖται, ὁ ἱερὸς τοῦ Διονύσου κρατηρίσκος[5]. Nempe quia hoc vasis genere utebantur in vino bibendo. Unde illud, quod ex Clitarcho, & Zenodoto: apud Athenæum legas, Πολλὰ μεταξὺ πέλει κοτύλης καὶ χείλεος ἄκρου[6]. Quod & apud Agellium[7]: sed pro κοτύλης[8], apud hunc est κύλικος[9]. Ac plura de eo Stephanus Pighius in Mythologia de anni partibus.

[4] *Cotylus est poculum Bacchi.*
[5] *Cotyliscus vocatur sacra Bacchi parva cratera.*
[6] *Multa cadunt inter cotylam, supremaque labra.*
[7] *lib. 13, c. 16.*
[8] *cotyla.*
[9] *calix.*

Quandoque & Baccho dicabant rudem stipitem. Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ statuæ: Καὶ γεωργοὶ Διόνυσον τιμῶσι πήξαντες ἐν ὀρχάτῳ αὐτοφυὲς πρέμνον, ἀγροικικὸν ἄγαλμα. *Agricolæ Bacchum honorant, figentes in horto suo stipitem, statuam agrestem.*

Baccho etiam auctumnus dicatus fuit; nempe ut datori vini: unde & Orpheo, sive Onomacrito, in hymnis dicitur βοτρυοτρόφος[10], & Homero πολυστάφυλος[11]. Ac quia auctumnus tertia est anni pars, eidem Orpheo vocatus est τρίγονος, quasi geniture, sive ætatis tertiæ. Imo & aliqui Lyæum, ac Liberum, dici arbitrantur, non quia vinum curas resolvat, hominemque ab iis liberet: sed quia Sol auctumnalis semina ac fructus à suis stirpibus resolvat, ac ab iis separando quasi libertati donet.

[10] *uva alter.*
[11] *dives botrum.*

CAPVT XXX.

De Plutonis, & Proserpinæ, effigie, ac rebus eis dicatis. Adjectum etiam de Eumenidibus.

VLtimus inter Deos Selectos locus est Plutoni, fratri Iovis, ac Neptuni, qui regna infera sortitus fuit, atque inde (ut in secundo Philologiæ Martianus ait) *Summanus*, quasi summus Manium dictus est. Is secundùm historicam Theologiam fuerit Chamus, Noë filius: ut ostendi lib. I, cap. XIX. At, secundum naturalem, sit interior tellus, in quam mortui reconduntur: unde Horatius, pro sepulcro, *exilem demum Plutoniam* dixit. Cur verò Plutonem statuerint mortuis imperare itidem

dem

dem ex Diodoro diximus loco proximè memorato.

Simulachrum Summani fuit in fastigio templi, Iovi Opt. Max. exstructi: ut est apud Cicer. in I de Divinat. A Seneca sic describitur in Hercule Furente:

— Superbo digerit vultu sedens
Animas recentes: dira majestas Deo:
Frons torva, fratrum quæ tamen specimen gerat,
Gentisque tantæ: vultus est illi Iovis,
Sed fulminantis: magna pars regni trucis
Est ipse dominus, cujus adspectum timet
Quicquid timetur.

Claudianus verò in primo de raptu Proserpinæ, hoc pacto:

Ipse rudi fultus solio, nigraque verendus
Majestate sedet, squalent immania fœdo
Sceptra situ, sublime caput mœstissima fœdo
Asperat, & diræ riget inclementia formæ.

Idem poëta quadrigis vectum inducit, cùm raperet Proserpinam.

Ex hominibus gladiatores non Marti modò, ac Saturno, sed & Plutoni erant sacri. Prudentius in Hamartigenia:

Respice terrifici scelerata sacraria Ditis,
Cui cadit infesta fusus gladiator arenâ.

Nempe eò Ditis, quia manes gladiatorum sanguine placarentur. Quia verò gladiatores exhiberentur in amphitheatrali arena, eò & Amphitheatrales ludi erant sacri Diti, sive Iovi Latiali, vel Infernali, sive Stygio. Simpliciter Iovi cuidam sacros ait Tertullianus in Apologetico. Sed adversus Gnosticos ait Latio Iovi sacratos: sive Latiali, ut appellat Minucius Felix, & Prudentius, qui & Plutoni sacros dicit, & Iovi infernali. Nempe tot appellationibus idem numen designatur. Præterea tamen sacri Dianæ, ut antea dictum.

Plutoni non sacer quidem taurus. Sed grata tamen hæc ei victima putabatur. Virgil. VI Æn.

Tum Stygio regi nocturnas incohat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis.

Horatius Carm. lib. II, Od. XIV:

Non si tricenis, quotquot eunt dies,
Amice, places illacrymabilem
Plutona tauris.

At sacra ei est capra, quia semper febricitat, & febris, imprimis, quæ querquera dicebatur, recta ad Iovem illum Stygium est via. Itaque & capra ei mactabatur: nec soli tamen, sed etiam Baccho.

E plantis Diti sacra erat cupressus: ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXVI. Eò autem huic dicata, quia excisa non magis renascitur quàm semel mortui redeunt ad nos: quam rationem Festus & Servius adducunt. Promsimus de hoc plura libro superiori, qui de Plantis erat.

Nec tamen Soli sacra Plutoni, sed etiam Sylvano: ut inferiùs dicetur.

Præterea Diti sacra buxus. Item narcissus; qui & dicatus Cereri, atque Eumenidibus: & his quidem pariterque Plutoni, quia νάρκη sive torpor, unde narcisso nomen, conveniat Diis inferis. Sacrata etiam Diti herba adianti.

Plutonis uxor fuit Proserpina, Cereris filia: quæ ipsa quidem non solet annumerari diis Selectis: sed tamen ad eos videtur referri posse, quia in Selectis sit maritus Pluto: mater verò etiam in Consentibus. Iam quanti illud, quòd coleretur unà cum matre, unde illud, Δήμητρι καὶ Κόρῃ [a]: & apud Romanos scriptores, *venum ire ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque.* hoc est, liberorum Cereris, Bacchi, & Proserpinæ. Sed de isto satis dixi in primo de Analogia, cap. XLII.

[a] *Cereri. & Filiæ.*

Proserpina formosissima describitur à Claudiano in primo de ejus raptu.

Eadem verò est Hecate, quatenus per eam numen signatur inferum. Hæc diva trina facie pingebatur, sive, ut Græci dicunt τριπρόσωπος. De hoc abunde dictum lib. II, cap. XXIX. Imò Hecate, ac Brimo eadem diva. Apollonius lib. III Argonaut.

Βριμὼ νυκτιπόλον χθονίην ἐνέροισιν ἄνασσαν.
Brimo noctivagam subterrestremque reginam.

Ubi antiquus scholiastes annotavit, Brimo vocari διὰ τὸ φοβερὸν καὶ καταπληκτικὸν τῆς δαίμονος, καὶ φάσματα ἐπιπέμπειν τὰ καλούμενα Ἑκάταια. καὶ πολλάκις αὐτὰ μεταβάλλειν τὸ εἶδος, διὰ τὸ Ἔμπουσαν καλεῖσθαι. *Propterea quod terrorem, ac stuporem adferat Dea hæc, ac spectra immittat, quæ dicantur Hecatæa, & quòd sæpe figuram commutet: unde & dicatur Empusa.* Ἔμπουσα, quasi ἑνὶ ποδίζων, uno incedens pede: nam unum habet æreum, quo nequit procedere: alterum asininum, unde & ὀνοκώλη & ὀνοσκελὶς dicebatur: imò & pes asininus vocatus Βολίτινος à Βόλιτος, quod est fimus asininus. Hæc multum lucis accipiunt ex istis Aristophanis in Ranis [b], ubi Bacchus, & Xanthias in descensu ad inferos sic inter se sermones ferunt:

[b] *act. I. sc. 6. quæ incipit, Ὦ Ξανθία.*

Ξ. Καὶ μὴν ὁρῶ νὴ τὸν Δία θηρίον μέγα.
Δ. Ποῖόν τι; Ξ. Δεινόν. παντοδαπὸν γοῦν γίνεται.
Τότε μὲν βοῦς, νυνὶ δ' ὀρεύς, τότε δ' αὖ γυνὴ
Ὡραιοτάτη τις. Δ. Ποῦ 'στι; φέρ' ἐπ' αὐτὴν ἴω.
Ξ. Ἀλλ' οὐκέτ' αὖ γυνή 'στιν, ἀλλ' ἤδη κύων.
Δ. Ἔμπουσα τοίνυν γ' ἐστί. Ξ. Πυρὶ γοῦν λάμπεται
Ἅπαν τὸ πρόσωπον, καὶ σκέλος χαλκοῦν ἔχει.
Δ. Νὴ τὸν Ποσειδῶ, καὶ βολίτινον θάτερον.
XA. *Et, per Iovem, prægrandem video belluam.*
BA. *Qualem?* XA. *Horribilem, quæ in omnes se variat modos.*
Nam modò fit bos, modò mulus, rursus femina
Formosa valde. BA. *Vbi illa? namque inibo eam.*
XA. *At mulier haut est ampliùs. nunc est canis.*
BA. *Empusa fuerit ergo.* XA. *Igni tota facies*
Resplendet, & crus alterum est illi æneum.
BA. *Ita per Neptunum, & alterum ex stercore asini.*

Ut Plutoni taurus, de quo dictum, sic Proserpinæ mactabatur vacca: sed steriles, quia

præest mortuis, à quibus nulla prolis spes. Imò & nigra, quia ut candidus color superis, sic niger convenit fuscis: quia superi fruuntur luce, defuncti ut Catullus [1] vocat, Orci tenebris. De priori sic Virgil. VI Æn.

[1] epigr. 3.

— Sterilemque tibi Proserpina vaccam.

Nigram autem bovem à Cyzicenis in festo τῶν Φερεφαττίων Proserpinæ esse sacrificatam apud Plutarchum legas in Lucullo, & Appianum de bello Mithridatico.

Hecatæ mactabant canes: quæ caussa est, cur κυνοσφαγὴς θεὰ, *canum mactatrix Dea*, appelletur à Lycophrone. Iure igitur, ut exitii sui caussam, Hecaten oderant canes: quod ait Theocritus Idyll. II. Ac vicissim Hecatæ canes erant exosi, quia cùm spectra nocturna ab Hecate immitti crederentur (quod ait Eustathius) ea hi suo solverent latratu, ut Tzetzes ad Lycophronem, ex Sophronis Mimis annotavit.

Vespertilio, quam avem semimurem dixeris, Proserpinæ fuit sacrata: quia avis sit, prout ex Nasone eam circumscripseris [2],

[2] 4 Met. fab. 12.

Nocte volans, seroque tenens à vespere nomen.

Quomodo & Græcis ἀπὸ τῆς νυκτὸς νυκτερὶς [3] appellatur. Ideo B. Basilius in Iesaiæ cap. II vespertilioni comparat diabolum, quia ut vespertilio lucem Solis fugit, ita diabolus, & ejus sectatores, avertentur τὸν λόγον [4], qui est Lux mundi. Omnino ipsum vide, ubi plura in hanc mentem.

[3] à nocte.

[4] Verbum Patris, Filium Dei.

E piscibus autem mullus Hecatæ sacer fuit: qua de re ex Athenæi lib. VII dictum nobis lib. II, cap. XXIX. Atque idem tradit Eustathius in Iliad. Υ [5]: Ἑκάτη, ἤγουν Ἀρτέμιδι ᾠκείωται ἡ τρίγλη· διὸ καὶ ἐν Ἀρτεμισίοις τρίγλη παρεφέρετο, διὰ τὸ δοκεῖν θηρεύειν τοὺς θαλασσίους λαγὼς θανασίμους ὄντας, καὶ καταναλίσκειν. ὅθεν ὡς ἀνθρώπους ὠφελοῦσα τῇ ἄγρᾳ, δέδοται τῇ κυνηγετικῇ θεῷ, ὡς κυνηγέτις. ἔτι καὶ τόπος τις Ἀθήνησι τρίγλη ἐκαλεῖτο, καὶ ὡς ἀνάθημα ἦν ἐκεῖ, Τριγλαθήνη Ἑκάτη. *Hecate sive Dianæ mullus fuit consecratus. Propterea & in festo Dianæ mullus proferebatur: nempe quia mullus videatur venari lepores marinos, qui sunt venenati ac letales. Qui igitur venatione homines juvaret, is propterea dicatus est Deæ venatrici, tamquam venator. Locus etiam quidam Athenis vocabatur Trigle* [6], *ac velut anathema fuit ibidem:* TRIGLATHENÆ HECATÆ. Sed ea ratio magis pertinet ad hanc Divam, quatenus apud superos versatur, ac Dianæ gaudet nomine, quasi Deæ Ianæ. Hæc enim venatrix fingitur, quia noctu viam monstrat venatoribus. Alias etiam rationes adduximus loco ante memorato. In his ex Apollodoro illam διὰ τὴν ὀνόματος οἰκειότητα· *ob nominis convenientiam.* Sanè trinum aliquid sonat τρίγλη. Imo ἔτυμον idem arguit, si (quod est apud Eustathium, legas in Il. Α [7].) sic dicitur, quasi τρίγυη, h. e. τρίγονος, quasi trigenam dicas, ob triplicem in anno partum. At Hecate quoque Græcis τριοδῖτις, ut Latinis Trivia. Eadem & τριπρόσωπος, sive triformis. Ac triplex ratione generationis ei potestas in cælis, terris, aquis, sive quia lumine illustrat cælum, & orbem hunc superiorem, & inferos, sive Antipodas. Quemadmodum verò ob ternarium hunc Triviæ trigla offerebatur: ita ob nominis similitudinem etiam Hecate offerebatur piscis dictus μαινὶς [8]. Habet enim id nomen convenientiam cum verbo μαίνεσθαι, quod est *insanire.* Et Hecate μανίαν sive furorem immittere credebatur. Auctor utriusque Eustathius in Iliad. Α [9]. Hecate in noviluniis sacrificabant Athenienses.

[5] pag. 1197. edit. Rom.

[6] Mullus.

[7] pag. 87 edit. Rom.

[8] mæna, alex.

[9] pag. 87 edit. Romana.

E plantis Proserpinæ dicata est malus Punica. Cujus caussa non est obscura ex fabula, quam Servius narrat in primum Georgicon [10], his verbis: *Cum raptam à Plutone Proserpinam filiam diu Ceres quæsisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit: pro quâ re cum Iovis implorasset auxilium, ille respondit; posse eam reverti, si nihil apud inferos gustavisset: illa autem jam Punici mali grana in Elysio gustaverat: quam rex Ascalaphus, Stygis filius, prodidit: unde Proserpina ad superos remeare non potuit. Sanè Ceres à Iove meruisse postea dicitur, ut Proserpina sex esset cum matre mensibus; sex cum marito.*

[10] ad vers. 39.

Est & discrimen in anni temporibus. Ut enim veri Venus, æstati Pan, auctumno Bacchus; sic hiemi Libera præest, sive Proserpina. Nempe quia duo sunt hemisphæria: quorum superius Solem habet adscendentem ab Ariete, seque extendentem etiam per Virginem: inferius autem Solem habet declinantem à Libræ initio, donec quoque Piscis signum sit emensus. In prioribus signis, Solis calor lumenque crescit: in posterioribus decrescit. Maxima ista in signis æstivis, Cancro, Leone, Virgine: minima in hibernis, Capricorno, Aquario, Piscibus. Quando Sol est in posterioribus hisce signis, (id verò hibernum est tempus) vis genitalis ob Solis absentiam deficit, terræque visceribus absconditur: atque hoc tempus attributum Plutoni, & ejus conjugi Proserpinæ, propterea quòd his diis sacrata sit vis terrena.

Ad Plutonis & Proserpinæ regnum etiam pertinent Eumenides: sive Furiæ: quæ Oresti post cædem maternam mente, capto nigræ obviam factæ sunt; postea autem cum digitum comedisset, apparuere albæ: earumque adspectu mentis est factus compos: ut ait Pausanias in Arcadicis. His, ut idem ait in Corinthiacis, Sicyonii quotannis diem agunt festum, ac gravidas oves sacrificant, & mulso pro libamine, pro corollis utuntur floribus. Apud Sophoclem in Oedipo Coloneo etiam legas fusè descriptum sacrificium, quo Oedipus à crimine utroque, quod inscius commiserat, posset apud Eumenidas expiari.

CAPUT XXXI.

De Fortunæ simulachro : aliquid item de effigie Parcæ sive Fati.

Circumspicienti, ecquis Deorum Consentium, vel eorum, qui in Selectis meruisse locum existimantur, indictus esset nobis, continuo se obtulit Fortuna, gnara quidem, nunquam hoc se honoris adeptam ab iis, qui mundum Dei vel Deorum providentiâ administrari arbitrantur : sed digitum intendit in numerum eorum innumerum, qui credit hunc orbem ac res omnes humanas, ut Claudianus primo in Rufinum libro ait,

Fortunâ, non arte regi; qui numina, sensu
Ambiguo[1], *vel nulla putat, vel nescia nostri.*

Unde Plauto[2] Diva hæc vocatur *Divum atque hominum spectatrix, atque hera*; sicut & Græcis τύραννος Τύχη[3], & Petronio Sors dicitur,

Rerum humanarum, divinarumque potestas.

Quid multis? quando, ut ait Plinius lib. II, cap. VII: *Toto mundo, & locis omnibus, omnibusque horis omniumque vocibus Fortuna sola invocatur, & una nominatur, una accusatur, una agitur rea, una cogitatur, sola laudatur, sola arguitur, & conviciis colitur, volubilisque, à plerisque verò & cæca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque fautrix: huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola utramque paginam facit: adeoque obnoxiæ sumus Fortis, ut Fors ipsa pro Deo sit, quâ Deus probatur incertus.*

Cùm igitur major Gentilium pars existimarit, res humanas magis pendere à Fortuna, quam Selectorum Deorum Senatu, non peccâro, si de hac Diva loquar, priusquam accedam ad minorum gentium Deos.

Fortunam finxere cœcam, & globo insistentem, eoque volubilem. Cujus caussas afferebam lib. II, cap. XLIII. Itaque eam sic describit M. Pacuvius[4] in Hermionâ:

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam,
perhibent philosophi:
Saxoque instare[5] *eam globosam prædicant volubilem.*
Id[6] *quò saxum fors impulerit, cadere Fortunam autumant.*
Cæcam ob eam rem esse memorant; quia nihil cernat, quò sese applicet.
Insanam autem illam ajunt, quia atrox incerta, instabilisque sit.
Brutam autem, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.

Ac vidi similiter effictam in nummis splendidissimi Equitis ... Wykefortij. Quemadmodum verò priores ob inconstantiam globo ita juniores propterea rotæ effingere insistentem. Hinc Tibullus lib. I, Eleg. V:

Versatur celeri Fors levis orbe rotæ.

Et possit Seneca videri eo respexisse in Hippolyto, cùm ait:

Quanti casus humana rotant.

[1] Sic meliùs quidam MSi, quam in vulgatis, censet Ambigua.
[2] Mercat. act. 5, sc. 2.
[3] Fortuna regina.
[4] apud Cornific. lib. 2 ad Herenn.
[5] eam frustra inferebant. Nam ultima in instare producitur propter vocem à duabus consonis inchoatam.
[6] Perperam Ideo in codd. vulg.

Horatius etiam alas assignat, quia facilè avolat, ac hominem deserit. Lib. III, od. XXIX:

Fortuna sævo læta negotio, &
Ludum insolentem ludere pertinax,
Transmutat incertos honores,
Nunc mihi, nunc aliis benigna.
Laudo manentem: si celereis quatit
Pennas, resigno quæ dedit: & meâ
Virtute me involvo: probamque
Pauperiem sine dote quæro.

Pausanias in Messenicis ait Bupalum, egregium artificem, primum Smyrnæis fecisse statuam Fortunæ: eam capite sustinuisse polum, & manu una tenuisse cornu Amaltheæ. Quo significabatur omnia ea esse à Fortuna, quæ Amaltheæ cornu contineret.

In nummo quodam Nervæ conspicere est matronam cum corona radiata insidentem solio, lævâ sceptrum habentem dexterâ forficem: inscriptumque, FORTVNÆ POPVLI ROMANI.

Sedentem fecere exemplo Apellis, qui cùm depinxisset sedentem, caussam rogatus, acutè respondit, quia numquam stetit. Ubi stare non opponitur sedenti, sed permanenti. Itaque inconstantiam ejus significabat.

Fortuna quoque fingebatur dextrâ tenens clavum navis, sinistrâ Cornu-copiæ: ut ex Lactantio & vett. Romanis pariter ac Græcis constat. Clavus navis est symbolum gubernationis. Nam Fortunam res gubernare humanas putabant: juxta illud,

Vitam regit Fortuna, non sapientia.

Cornu-copiæ verò est symbolum ubertatis; quia Fortuna largiri bona externa crederetur.

Pindarus, Plutarcho teste, Fortunam effinxit duos moderantem temones.

Thebani eam effinxere Plutum manibus gestantem, quia ab hac divitias esse existimarent.

Martianus Capella eam sic describit lib. I de Nuptiis Philologiæ[7]: *Tunc etiam omnium garrula puellarum, & contrario semper fluibunda luxu, levitate pernix desultoriâ gestiebat. Quam alii sortem* (lego Fortem, h. e. Fortem Fortunam) *asserunt, Nemesinque nonnulli, Tychenque quam plures*[8], *aut Nortiam. Hæc autem quoniam gremio largiore totius orbis ornamenta portabat & aliis impartiens repentinis motibus conferebat, rapiens his comas puellariter, caput illis virga comminuens, eisdemque quibus fuerat eblandita ictibus crebris verticem complicatisque in condylos digitis vulnerabat.*

Atque hæc de Fortuna, quam nuspiam memorat Homerus. Omnia enim Deo, quem μοῖραν vocat, tribuit: ut monitum Macrobio lib. V Saturn. cap. XVI, & ex eo Ioanni Sarisberiensi lib. III Policratici, cap. IX. Ac parte hac Macrobius eum præfert Maroni, qui Fortunam non modò agnoscit, sed omnipotentem vocat VIII Æn.

Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.

Pausanias in Arcadicis ait meminisse etiam

[7] pag. 21 edit. Raphelengianæ, seu Grotianæ.
[8] ita rescripsi, pro quàm plures, ut vulgo legitur.

Homerum hymno in Cererem. Sed hymnus ille hodie non exstat. Et valde est incertum, an vel ii hymni sint genuini, qui hodiéque illi adscribuntur.

Fortunæ adversatur Fatum. Nam pugnantissima sunt mundum Fatô regi, & Fortunâ administrari. Quare & de Fati effigie aliquid dicam. Ut Fortunam fingebant globo insistere, ob volubilitatem & inconstantiam: ita Athenienses ad significandum Fati constantiam, finxere eâ ratione impositum saxo quadrato, qua Hermæ ac Terminus effingi solent. Testis Pausanias in Atticis. Atque idem Pausanias in Arcadicis meminit. Parcæ effictæ cum dentibus non minùs immitibus, quàm belluinis, cumque unguibus manuum aduncis. Nempe eô significatum, Fatum omnia rapere ac devorare.

CAPUT XXXII.

De simulachro Herculis, & Æsculapii, ac rebus, quas iis dicârunt. Deque Hecate canis effigie formata, & canis sacrificio culta. Et ut Pandroso ovis fuerit sacrificata. De Homero item, & Cæculo heroë.

DE symbolis Deorum Selectorum, & rebus, quas iis consecrârunt, exposui ea, quæ imprimis idonea existimavi. Ingrediar nunc ad numina, quæ non constituunt Deorum Senatum, sed summum quasi equestris sunt Ordinis, pleraque etiam de Numinum plebe. Hujusmodi Dii vel credebantur aliquando cœpisse; ut animæ humanæ in numerum Deorum relatæ: vel putabantur semper fuisse, si mundus fuerit semper, vel si is aliquando cœperit, cœpisse cum ipsa rerum natura. Priores vocantur Dii Indigetes: quales Hercules, Æsculapius, Quirinus, alii. De quibus sic M. Tullius in secundo de Legg. *Quod ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & cæteros, coli lex jubet, indicat, omnium quidem animos immortales esse, sed fortium, bonorumque divinos.* Multa de ejusmodi Diis memoravimus lib. I, & II. Nunc verò vix aliud expendam; quam quæ pertinent ad eorum effigiem, sacrificiorum ritus, vel res dicatas. In quibus Theologia gentium symbolica præcipuè consistit.

Dicebamus lib. I, varios Hercules à fortitudine celebrari; in his Ægyptium, Tyrium, & Thebanum: Ægyptium geminum, vetustiorem, qui Osiridi æqualis; juniorem, qui videtur Iosua, Hercules Cananæus: Tyrium item geminum, veterem, qui Melicarthus dictus est; & juniorem qui Geryonem devicit, ac Tyriorum colonias in Hispaniam deduxit: omnium recentissimum videri Thebanum, qui Alcides dictus: sed huic transcribi etiam priorum gesta: Qua de re sic Diodorus in fine libri tertii: Διὰ τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου, τῶν προτέρων εὑρετῶν ἀγνοηθέντων ὑπὸ τῶν πολλῶν, τούτου κληρονομῆσαι τὴν τῶν προγενεστέρων προαίρεσιν καὶ δόξαν. *Cum ob longinquitatem temporum priores repertores in oblivionem venissent apud plurimos: hic hæredis instar in possessionem venit industriæ & gloriæ eorum qui fuerant prius.* De illius igitur Herculis simulachro loquor, cui etsi non excesserit Græcia, ea contigit felicitas, ut unus omnium gesta sibi vindicet: qui in Galliis etiam dicitur Alexiam condidisse, ut est apud Diodorum lib. IV; quique in iisdem creditur Tauriscum bello superâsse, ac Geryone, & Taurisco, devictis, cum formosis cojisse feminis, ac multos genuisse, qui deinceps iis terris tenuerint imperium. Refert Ammianus lib. XV: qui auctorem ejus rei laudat Timagenem, Galaticorum scriptorem, Straboni etiam memoratum lib. IV. Imò in Libya ipsa Alebion & Dercynus ab eo devicti dicuntur ab Apollodoro, lib. II. Sed censeo potiùs legi debere Albion, & Bergion, propter ea, quæ dicebamus lib. I, cap. XXXV. Vbi & memoravimus de culto Hercule à Zelandis: ut indicat inscriptio hæc lapidis, HERCVLI MAGVSANO. De qua etiam agit Goropius Becanus Becceselenorum libro secundo [a], qui Gigantomachia inscribitur. Sed fallitur, cùm ait exaratum MARCVSANO: ut sit à Belgico *mark* limes, ac Herculeus limitaneus signetur. Omnino enim in lapide est MACVSANVS. Sed ad symbola Herculis, & Herculei cultus, veniamus.

[a] pag. 154.

Hercules fingebatur vultu militari, validis lacertis. Unde in carmine Ithyphallico:

Phœbus comosus, Hercules lacertosus.

Sic & Musas, & Charites, Stesichorus poëta Lyricus appellat καλλικόμους, *pulchricomas.* At nemo Musas pinxit armatas, cujus caussam hanc esse ait Ælianus lib. XIV Var. Histor. cap. XXXVII, quod vita, quæ Musis tribuitur facilem, placidam, & tranquillam esse oporteat.

Pharetram Hercules humeris aptatam gerebat, manu dextra ῥόπαλον, sive clavam, sinistrâ arcum. Corpus verò tegebat pellis leonina. Tertullianus de Pallio dithyrambica voce appellat *scytale sagittipelliferum*, quia ferret scytalen sive clavam, sagittam, ac pellem. De pelle ita Festus: *Pellem habere fingitur Hercules, ut homines cultus antiqui admoneantur.*

Ad cultum hunc antiquum pertinet illud Maronis lib. V:

Æneas tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum, atque unguibus aureis.

Et VIII Æn.

—Quem fulvâ leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.

Et alia etiam apud eundem poëtam legas, unde idem discamus. Ac Papinius quoque in VI Thebaidos inter certaminis præmia reponit,

Aurifero perfusa Tagô villosa leonis
Terga feri.

In poëtarum etiam fabulis est, Adrastum, cum oraculo esset jussus, filiarum unam dare

uxorem

uxorem leoni, alteram apro: illas dedisse Tydeo, & Polynici; quia ille apri, hic leonis exuviis indutus advenisset idem. Atque hinc scholiastes Apollonii Rhodii in librum I Argonaut.[a] Συνήθες τοῖς ἥρωσι δερματοφορεῖν. *Consuetum heroibus pellem gestare.*

[a] in vers. 324.

Idem Hercules effingebatur barbatus. Vnde B. Augustinus Serm. VI ex quadraginta illis, qui novi in lucem emissi: *Qui aliquando dictus est Deus Hercules, Romæ jam non est. Hic autem etiam barba deauratá esse voluit.* Et post pauca: *Deus fortitudinis solet dici Hercules. Tota virtus ejus in barba.*

Ex Aloysio Novarin. lib. 12. cap. 26. pag. 355.

Hodiéque Romæ in Palatio conservatorum visere est, Herculem figurâ adolescentis inaurati nudi, dexterâ gestantis clavam, sinistrâ autem digitis, ut videtur, moventis aurea Hesperidum mala. Quomodo Herculem Prodicus effinxerit, notum ex Xenophonte, & Silio Italico.

Sunt antiqui denarii argentei, quos anno urbis IƆXCIX cudit Q. Pompejus, Auli filius, quæstor provincialis, etiam Ciceroni in Bruto, ac pro Murena; nec non Valerio Max. & Appiano in melioribus libris memoratus. In iis nummis est Herculis effigies cum pelle leonina, arcu, pharetra sagittis plena, & ropalô, sive clava dentata. Hujus numinis effigie homo, humili ortus genere, sed qui cum Catone hoc haberet commune, quod per inimicitias crevisset, potissimum gaudebat, quia genus duceret Pompejis, Campaniæ oppido, unde & ei nomen: uti civitati ab Hercule, qui ex Hispania redux in Campanis dicitur oppidum condidisse, & nomen urbi fecisse Pompeji, à pompa boum, quam secum ducebat.

Sunt & denarii, in quibus cernas Herculis effigiem, leonem Nemeæum strangulantis: inscriptio vero est P. MVCI P. F. Q. N. SCÆVOLA. Est is nobilis ille Iurisconsultus, qui decem de jure libros conscripsit. Anno Vrbis IƆCVIII quæstor provincialis, posteáque Pontifex Max. fuit.

At è poëmate, quod Aspis Hesiodi inscribitur, non oportet metiri vulgarem Herculis armaturam. Nam planè ea insolens. Videlicet illic videas Herculem currui imponi ut pugnet cum Cygno. Arma ei, thorax, gladius, hasta, adamantina galea, scutum. At hanc armaturam alibi non legas. Clavæ contrà ne meminit quidem poëta.

Macrobius lib. V Saturnal. cap. XXI: *Herculem fictores veteres non sine caussâ cum poculo fecerunt, & nonnunquam casabundum, & ebrium: non solum quòd is heros bibax fuisse perhibetur, sed etiam &c.*

Præerat Hercules athletis, ac gladiatoribus, tamquam Herculei roboris æmulis: ideoque ei templum vulgo in amphitheatris, ut in Circo Neptuni, in theatris Veneris. Imò & Herculanei erant athletæ, unde sæpius in lapidibus antiquis legas, οἱ περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθληταί[b]. Et Commodus Cæsar, tanquam gladiator bonus, Herculis instar voluit effingi. Etiam gladiatores rude donati arma ad postes ædis Herculis suspendebant. Vnde Horatius ad Mæcenatem[c]:

[b] Herculis Athletæ.

— Veianius armis
Herculis ad postem fixis latet abditus agris.

[c] lib. 1. epist. 1.

Ubi vulgò existimant, *postem* pro æde poni κατὰ συνεκδοχήν[d]. Sed propriè malim capere, quia & ædium privatarum postibus spolia hostium soleant adfigi. Virgilius Æn. II:

[d] seu partem pro toto.

Barbarico postes auro, spoliisque superbi.

Idem VII Æn.

Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum &c.

De sue Herculi sacrificata auctor nobis Macrobius lib. III Saturn. extremo cap. XI: *Ad diem XII Kal. Ian. Herculi, & Cereri, faciunt sue prægnante, panibus, mulso.* Sic enim legendus is locus: ut dictum, cùm de Cereris sacrificio superiùs ageremus. Vt nihil hic locus pertineat ad Panas.

Coturnix Herculi dicata: de quo sic Athenæus in nono: Εὔδοξος ὁ Κνίδιος ἐν πρώτῳ γῆς περιόδου, τοὺς Φοίνικας λέγει θύειν τῷ Ἡρακλεῖ ὄρτυγας, διὰ τὸ τὸν Ἡρακλέα τὸν Ἀστερίας καὶ Διὸς πορευόμενον εἰς Λιβύην, ἀναιρεθῆναι μὲν ὑπὸ Τυφῶνος. Ἰολάου δ' αὐτῷ προσενέγκαντος ὄρτυγα, καὶ προσαγαγόντος ὀσφρανθέντα ἀναβιῶναι. ἔχαιρε γὰρ φησι περιὼν τῷ ζώῳ τούτῳ. *Eudoxus Cnidius in primo de terræ Circuitu, ait, Phœnices Herculi sacrificare coturnices; quia Hercules, Iovis & Asteriæ filius, in Libyam proficiscens, & interfectus à Typhone, cùm Iolaus ei admovisset coturnicem, & olfaciendam præbuisset, revixerit. Illum enim cùm terrarum orbem peragraret, hoc fuisse animali delectatum.* Et hæc quidem fabulosa. Vera autem ratio videtur, quod Herculi, fortissimo numini, conveniret avis μάχιμος[e] ac fortis, qualis coturnix. Itaque, ut Lucianus in Anacharside, sive dialogo de Gymnasiis refert, olim consuetudo fuit non gallorum modò, sed coturnicum etiam pugnas spectandas exhibere. Verùm de isto antea etiam diximus.

[e] pugnax.

Ex plantis Herculi dicavere populum, malum cotoneam, sive, ut Græci dicunt, Cydoniam, & cerrum, quercus genus, quod Theophrasto[f] ἄσπρος, nisi ἄσπερις legendum; quod malim. At in Philoxeni Glossario est: *Cerrus*, πέτρις, δένδρον.

[f] lib. 3 Hist. Plant. cap. 10.

Alius verò Hercules Græcus & Romanus, alius Ogmius sive Gallicus. Posterior hic à Luciano describitur decrepitus, recalvaster, capillis, qui rari supersunt, canis, cute rugosa coloris fusci, ut nautæ senes esse solent. Quæ nihil Herculis Græcanici præferunt. Sed idem indutus est exubiis leonis, pharetram humeris gestat, clavam dextrâ, arcum sinistra. Hæc jam Græci etiam Herculis sunt. Porrò ex ejusdem lingua tenuissimæ exeunt catenulæ, quibus aures vinciuntur multitudinis magno numero, ex alacri animo, Herculem sed vultu ad eam converso, præeuntem sequentis. Ait autem Lucianus se jam à Gallis accepisse esse symbolum

Eloquentiæ. Nam Gallis ita esse persuasum, Herculem omnia, quæ egit, oratione facunda perfecisse.

Fiebat & Herculi sacrificium, quod dicebatur *propter viam*. Nec enim credendum Alexandro Neapolitano, qui lib. III, cap. XII vocatum ait *Proterviam*: ac persuasit Tiraquello [a], qui meminisse ait Ausonium, quia in Mosella dicat:

[a] in Notis ad Alexandri Dies Geniales.

Capripedes agitat cùm læta Protervia Panes.

Quæ ridicula sunt. Festi est:

Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui scilicet idem est Deus. In eo sacrificio, quod non esset comestum absumebatur igni. Unde jocus M. Catonis in Q. Albidium, Eum cùm, bonis comestis, incendio etiam domum amisisset, *propter-viam fecisse ajebat: quod comesse non potuerit, id combussisse.* Auctor Macrobius lib. II Saturn. cap. II.

Accedo nunc ad Æsculapium, qui paullo ante bellum Trojanum Epidauri, Argiæ civitate vixit: ac ob vitam multis conservatam, templum meruit: ut ostensum lib. I hujus operis, cap. XIII. Romam is, sive vicarius ejus serpens grassante ibi pestilentiâ, vocatus fuit anno urbis CCCCLXII; Q. Fabio Maximo Gurgite, & D. Iunio Bruto Scæva consularibus. Fingebatur Epidauri comatus, qualis & parens ejus Apollo. Ac propterea, uti qui ex ephebis excederent, Apollini primos capillos dicabant, sicut antea ostendimus, ita & erant qui eos appenderent Æsculapio Pergameno. Sic ab Earino, Domitiani liberto, capillus cum pyxide gemmata, & speculo ad Æsculapium Pergamenum missus fuit, ut indicat Statius Papinius. Deque eadem Earini hujus coma sic Martialis: — *Dulcesque capillos*

Pergameo posuit dona sacrata Deo.

Porrò, quia id puerile poterat in Æsculapio videri, si esset intonsus, eo idem fingebatur cum barba prolixa, ad significandum medicum requiri non adolescentem, sed grandi ætate, & jam multo usu subacta. Notum ut Dionysius *Epidauri Æsculapio barbam auream demi jusserit, quod affirmaret, non convenire patrem Apollinem imberbem, ipsum barbatum conspici*: ut est apud Val. Maximum [b]. Idem fingebatur palliò tectus, ac caput eodem velatus: ut liquet ex statuis Rom. & vett. numis. Gestabat autem baculum, cui circumvolutus serpens: ut indicat hoc Ovidii XV Met.

[b] lib. I, c. I.

Hunc modò serpentem, baculum qui nexibus ambit.

Et Appulejus lib. I. fab. Milesi. sive Metam.

Diceres Dei Medici baculo, quod ramulis semiamputatis, nodosum gerit serpentem generosum lubricis amplexibus inhærere. Serpens ille baculo circumvolutus indicabat nihil medico vigilantius ac perspicacius esse oportere. Anguis enim acutissimè videt, unde Græcis δράκων quasi δάρκων, κατὰ μετάθεσιν, ἀπὸ τῦ δέρκειν [c]. Vnde Horat.

[c] draco per transpositionem a verbo Græco videre.

— *Tam cernis acutum,*

Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurius.

Ac propterea thesauris, ut hortis Hesperidum, atque aureo velleri præesse existimatur. Imò & Epidauriis, & Romanis, formâ serpentis colebatur. Quod indicat locus ille Livianæ epitomes lib. XI: *Cùm civitas pestilentiâ laboraret; missis legatis, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent: anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est.* Ubi duo videmus. Priùs anguem vocat Æsculapii signum, ut neutiquam putârit ipsum esse Æsculapium, quod repugnat naturæ τῶν πρός τι [d]. Deinde extra controversiam ponit, in angue illo fuisse Æsculapii numen. Videlicet quia postquam formosissimum anguem delegissent, ut esset signum Æsculapii, sacerdotibus cum sollemni ritu consecrantibus credebant genium, ac divinam vim Æsculapii jam in Deos relati sese in anguem insinuare, proque numine coli oportere. Cæterùm serpens Æsculapio sacer fine alis. Alati enim Cereri dicati erant.

[d] relatorum.

• Ea verò de caussa, qua serpentem, etiam gallum dicavere Æsculapio. Est enim hoc animal custodiæ, curæque aptum. Gallum quoque Æsculapio sacrificatum, indicat Plato in Phædone, ubi Socrates moriens gallum vovet Æsculapio.

Imò & noctuam non Minervæ modò, sed etiam Æsculapio dicârunt: cujus caussa satis apparet ex iis, quæ superiùs diximus.

At capram dicavere alia de caussa: quam exponit Servius in illud II Georg. *Non aliam ob caussam.* Nempe quia capra semper febricitat: ægri autem egent medicô. Non quoque ratione caret, quod nec Epidauri in Vrbe templum habuit: nec Romæ, sed in insula Tiberina, quæ & sacra insula dicta est, quia cùm Iovi, & Fauno, tum Æsculapio sacrata est. Extra Vrbem verò templum statuerunt, ut significarent, salubriorem ruri aëra esse, quàm in Vrbe.

De ægrotis incubantibus in templo Æsculapii, ut ab eo in somnio edocerentur remedium pro morbo, dixi lib. III, cap. XXXV.

GEORGIVS Gualtherus in animadversionibus ad tabulas Siciliæ antiquas. p. 1, 2.

ΑСΚΛΗΠΙΩ] Ἤπιος mitis *Asclen Epidauri Tyrannum valetudini restituens*, Ἀσκλήπιος *nuncupatus. Primis statim ætatis spatiis Deus habitus, non factus. Pauf. in Corinth. hinc & à puero ex voto mederi, & defunctos exsuscitare peritus. ibid. Apollo eum Chironi Phillyræ, & Saturni F. regi Pelii, Thessaliæ, & Magnesiæ tradidit erudiendum* πολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἰᾶσθαι νόσους, *multinocuos hominibus sanare morbos. Pind. Od. 3, & eo profecit, ut idem ipsum* ἥρωα παντοδαπᾶν ἀλκτῆρα νόσων, *heroëm quorumvis propulsatorem morborum, laudârit, & plerique medicinarum demonstratorem. Arn. l. 1.*

cont.

cont. gent. Æsculapium medicinarum repertorem, post pœnas, & supplicia fulminis, custodem nuncupastis, & præsidem sanitatis, valetudinis, & salutis. At Hyginus partem modò ei divisit: Medicinam, ait, Chirurgicam Chiron excogitavit primus, Apollo ocularium, Asclepius F. clinicen. Statuebatur eum pallio, & crepidis, ritu Græco. Epidauri ejus simulacro nec aqua infunditur, nec oleum. Pausaniæ Græciam peragrando caussam quærenti responderunt: id solum ad puteum factum. Fest. Eum tutatur draco (hinc in lapide TORQVEM AVREVM EX DRACVMCVLIS *datum vidi) canes adhibentur ejus templo, quòd is uberibus canis sit nutritus, (aut quod à cane Phruro custoditus capella lactante. Pausf.) bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis, laureâ coronatur, quòd ea arbor plurimorum sit remediorum: huic gallinæ immolantur, (at Socrates moriturus Gallum vovit) ei de capra res divina imprimis fiebat, quia capra nunquam sine febre esse dicitur. Festi ipsi dies Epidauria, & Æsculapia, in lap.* ΑΓΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ. *Epidauri tetraeterica, seu pentaeterica, novem dies post Isthmia, præside Æsculapii genere, post primis Argivûm, acta in luco ei sacro finibus septo, ubi feminis mori, & parere nefas. Antoninus demum ædes struxit, ubi id licebat. Pausf. Templis eum Siculi honorarunt Syracusis. Cic. Vnde Verres signum Pæanis sacrum, & religiosum sustulit. Athenæus lib. 3. Dionysio seniori Hermacratis F. vitio dedit, quòd Syracusis ante Æsculapium cùm esset aurea mensa posita, merum Boni Dæmonis Deo præbibit, ac continuò mensam amovit. Item barbam auream demi jussit, nec enim convenire barbatum esse filium, cùm in omnibus fanis pater imberbis sit. Cic. 3. Nat. Deor. Et Agrigenti, ex quo Verres P. Scipionis monumentum, signum Apollinis pulcherrimum tulit. Cic. Hoc victoribus Pœnis ablatum, Carthagine expugnata à Scipione Æmiliano restitutum erat. Auguror ex lapide, ædem & Æsculapio non longè à Caltasimi fuisse. ac citra dubium Messanæ, ubi statua prostitit. In nummis Selinontiorum ejusdem ara conspicitur, cum serpente, & gallo gallinaceo sacrificante, ut placet Hub. Goltzio, Empedocle pestis ibi exstinctore, cùm ex Selinonte, & Hypsa amnibus aquas dulces in stagnantes salsas, luis scaturigines abundè immisisset. Romæ coli cœpit M. Quinto Max. T. D. Iun. Bruto Scæva Coss. immani enim peste grassante, ex Sibyllinis libris responsum, ab Epidauro Argolidis urbe Æsculapium accersendum: quare legatis hinc redeuntibus in Tiberi fanum accepit. Liv. l. 10. cùm horrendum Epidaurium colubrum cum ipso Æsculapii lapide advexerint. Paul. Oros. Hisp. adv. pag. lib. 3. cap. 22.* Hæc Georgius Gualtherus.

Hecuba Cissei, Thracum regis, vel secundùm alios, Dymantis, Phrygiæ regis, filia, Priami conjux, ob acerbitatem & convitia in canem conversa dicitur; ut ajunt Plautus Menæchmis act. V, sc. I, & Cicero Tuscul. III. Ovid. lib. XIII Met. fab. II. Unde Iuvenal. sat. X:

—— Sed torva canino
Latravit rictu, quæ post hunc vixerat uxor.

Meminit & Agatharchides in descriptione maris Rubri apud Photium in bibliotheca, & Servius in Æn. III, vers. VI. Atque inde Hecubæ tumulus, Κυνὸς σῆμα [1]: ut est apud Plinium lib. IV, cap. XI, in descriptione Thraciæ. Hecube hæc canis formâ pingebatur: etiam canis ei immolabatur.

[1] *Cynossema, signum monumentumve canis.*

Achillem in Leuce templo cultum & alibi cultum diximus lib. I. Hic à Græcis pingebatur discalceatus: uti & heroum alii: præter Philoctetem, & ex parte Iasonem. Qua de re sic Philostratus epistolâ ad adolescentulum excalceatum: Λαυτία, καὶ σανδάλια, καὶ κρηπῖδες, καὶ πέδιλα, νοσούντων εἰσὶ φορήματα ἢ γερόντων, τὸν γοῦν Φιλοκτήτην ἐν τούτοις γράφουσι τοῖς ἐρύμασιν, ὡς χωλὸν καὶ νοσοῦντα. τὸν δὲ ἐκ Σινώπης φιλόσοφον, καὶ τὸν Θηβαῖον Κράτητα, καὶ τὸν Αἴαντα, καὶ τὸν Ἀχιλλέα ἀνυποδήτους, καὶ τὸν Ἰάσονα ἐκ ἡμισείας. *Lautia, sandalia, crepidæ, ægrotantium, vel senum sunt gestamina. Philoctetem igitur pingunt cum ejusmodi corporis munimine, ut claudum, & ægrum. Sinopensem verò philosophum, & Thebanum Cratetem, & Ajacem, discalceatos, & Iasonem, ex parte dimidia.* Narrat deinde notam fabulam de Iasone, ut cùm Anaurum flumen transiret, calceorum alter in luto hæserit.

Vlyssi aras fuisse constitutas, multorum est opinio: de quo dictum lib. I, cap. XXXVI. Quomodo effingi is soleat, videre est ex nummo C. Mamilii Turrini Limetani, quæstoris provincialis, Mamilii ejus filii, qui legem Mamiliam de limitibus agrorum tulit anno Vrbis IↃLXXXIX T. Manlio Torquato, & Cn. Octavio Nepote Coss. Fuit verò Mamilia gens antiquissima. Ac ex ea Octavus Mamilius Tusculanus, facilè princeps Latini nominis, cui iccirco Tarquinius Superbus filiam suam uxorem dedit, ut hujusmodi affinitate res suas magis firmaret. Sed infeliciter hoc ei cecidit, quia bello Latino, Tarquinio, & Latinis victis, ad lacum Regillensem periit. Postea datâ pace populis Latinis, L. Mamilius Tusculanorum dictator à L. Quinctio Cincinnato civitate Romana est donatus. Ac primò in hac gente familia fuit Vitulorum, inde Turrinorum: ex qua illa Limitanorum profluxit. Sed nondum hinc liquet, cur Mamilia gens pro symbolo habuerit Vlyssem peregrinantem. Caussa verò est ista: quod Mamilia gens oriunda esset Tusculo: ut constat ex Livii lib. I, & Dionysii lib. IV. Tusculum verò conditum à Telegono, Vlyssis filio ex Circe Solis filia. Est & apud Festum Pompejum: *Mamiliorum familia (progenita fuit) à Mamilia, Telegoni filia, quam Tusculi procreaverat, (quando id oppidum ipse condidisset.)* Atque ex his satis liquet, cur Mamiliis in uno numi latere fuerit Vlysses: uti in altero Mercurius, Vlyssi amicus, qui & viam ei ad Circen ostendit. Nunc effigiem Vlyssis exponamus. Est is pileatus,

leatus, cum baculo, & cane. Pileatum fuisse, & cinctum, arguit quoque Plutarchus in Catone Majore, ubi refert, ut periculo exemptus parum sapienter cogitarit reverti in antrum Polyphemi, quò auferret pileum, ac cingulum, quæ auferre fuerat oblitus. Primum Nicomachum cum pileo eum pinxisse, auctor est Plinius.

Pileum fuisse nobilitatis insigne, scribit Soranus in vita Hippocratis, & Dio Prusæus orat. XIV. Sanè nobilitas Hippocratis notissima, cum ab Æsculapio duxerit genus. Etiam pileus notabat prudentiam, sive custodiam rationis, cujus caput est sedes ac domicilium. Imò libertatis quoque symbolum fuit Romanis, quibus cùm è servis fierent liberi, pileo donabantur. Unde & Brutus, ac Cassius, occiso Iulio Cæsare nummos cuderunt cum pileo & ense, ut significarent, Cæsaris nece partam libertatem. Atque ex iis nummis etiam videre est formam pilei quæ talis, ut conspicitur ac est in testa sive putamine ovi medii dissecti. Unde Hieronymus: *Rotundum pileolum, quale in Vlyssea conspicitur.* Ac valde falluntur, qui pileos nostros vocant petasos: qua de re agimus in primo de Vitiis Sermonis, cap. XXIX. Calvum fuisse Vlyssem ait Homerus Odyss. Σ. ac Suidas ex eodem colligit, fuisse colore nigro, capillis crispis, & humeris rigidis. Thorace sive lorica indutum efformabant: ut est apud Pausaniam in Phocicis. Quod verò cum baculo ut dictum repræsentetur in memorato Mamilii numo; id inde est, quod exprimere voluerint peregrinantem. Nam baculo viator nixus iter facit. At Telegonus ab Vlysse in peregrinatione genitus. Canis additur; quia Homerus refert ab solo cane suo Argo agnitum, cùm post XX annorum peregrinationem esset domum reversus. Ac apud Plutarchum libro de Tranquillitate legas, mortuo suo cani illachrymasse. Idem in animantium comparatione ait, delphinum habuisse in insignibus, & caussam etiam exponit.

Pandroso Athenis sacrificatum ove, postquam Minervæ erat immolatus bos: unde id festum, Suida teste, ἐπίβοον vel ἐπίβοιον, vocabatur. Erant vero Minervæ, & Pandrosi, templa conjuncta. Etiam in Απατουρίων festo [1] ovis, vel capra, mactabatur, illa φρατρὶς [2], hæc φράτριος [3] appellabatur: uti templum, ubi convenirent, φράτριον: teste Iulio Polluce lib. III.

[1] quo patres liberos Curiæ adscribebant.
[2] curialis.
[3] itidem curialis, seu capra quam qui ejusdem essent curiæ immolabant.

Ridiculâ verò stultaque impietate Cajus Caligula cum vivus pro numine haberi vellet, fasianos, phœnicopteros, & pavones sibi mactari jussit: ut est apud Suetonium in vita ejus cap. XX.

Addam postremò statuis Solere Lunulas imponi, cujus caussam Hesychius adfert. Μηνίσκοι τὰ ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς τῶν ἀνδριάντων τιθέμενα, ἵνα μὴ τὰ ὄρνεα καθέζηται. *Lunulæ in statuarum capitibus positæ, ne aves ea fœdarent stercore.*

De Homero quoque aliquid dicam: quando & is Smyrnæis cultus: Iensibus item capellâ candidâ: de quibus libro hujus operis dictum. Galaton pictor quia Homerus sit *fons ingeniorum*, ut eum vocat Plinius [*], eò pingebat omnem poëtarum gregem aquas purissimas ex ore Homeri redundantis avidissimè bibentem: sicut refert Ælianus lib. XIII Var. Histor. cap. XLIII. Et videtur eò spectasse Ovidius, cùm ait lib. III Amor. Eleg. VIII:

[*] lib. 17. c. 5.

Adspice Mæoniden, à quo ceu fonte perenni
Vatum Pieriis ora rigantur aquis.

Cæculus heros in nummo M. Cæcilii Metelli conspicitur longis cum cincinnis, scitéque comtus: inque frontis capillitio serpentem habet, qui genii est symbolum. Cæcilii Metelli hoc numen familiæ habuerunt, quia genus ducerent Prænostina ab urbe: quam heros ille condidisset. Festus: *Cæculus condidit Præneste. Vnde putant Cæcilios ortos: quorum erat nobilis familia apud Romanos.* Addit deinde, *Alii appellatos eos dicunt à Cæcade Trojano, Æneæ comite.* Sed quid si nomen sit à serpente qui à cæcitate cæcula vocatur. Nempe à *cæca* ὑποκοριστικῶς [1] *cæcula*: inde Cæculus, pro quo *Cæcilius*, ut pro *optumus*, *optimus*. Et fortasse serpens ille, qui in frontispicio Cæculi est, sit cæcula? Nihil enim impedit, quo minus, cùm serpens universè genium notaret: genium numenque Cæculi per cæculam potissimum signârint?

[1] deminutivè.

CAPUT XXXIII.

De anni IV Horis, Occasione, & Tempestate: deque Penatibus, ac Laribus, tum publicis, tum privatis, item de Epona, & Priapo.

Atque hæc ad Deos Indigetes pertinent. Sequitur de Diis, qui vel fuisse semper dicuntur, vel saltem, quamdiu fuit rerum natura. Horum turba est innumera: Sed nihil magis intelligentiam impedit, quàm si ea, quæ latè se diffundunt, etiam confusè tradantur. Quare superioribus libris, maximamque partem eo, qui proximè præcessit, in certas eos classes digessimus. Sed non ita infeliciter comparatum est cum ingenio humano: ut necesse habeat eâdem semper chordâ oberrare. Multis modis aliquid bene dicitur, bene etiam disponitur, pro diverso considerandi modo. Vide igitur, an minus placeat, si nunc prius agamus de numinibus, quæ præsident rebus vitæ nostræ utilibus, vel noxiis. Deinde autem, quibus commissa est mors, & conditio hominis à morte. In prioribus duo attendimus genera Deorum. Aliqui enim curant ea; quæ sunt extra nos. Alii autem ea, quæ sunt in nobis, vel à nobis. Quæ extra nos sunt, vel à cælo proveniunt, puta æthere, atque aëre: vel terris insunt, aut aquis. A cælis sunt Tempus, & Tempestas.

Ad Tempus pertinent inter alia Horæ, & Occasio. Per Horas intelligo nunc non tres Themidos filias, Eunomiam, Dicen & Irenen: de

de quibus in Themide loquor: sed quatuor anni temporum cælique portarum præstites: nempe εἰαρινὴν, θερινὴν, μετοπωρινὴν, καὶ χειμερινήν· *vernam, æstivam, auctumnalem, & hyemalem*. Hæ apud Philostratum lib. II Iconum, annum volutant junctis manibus, Tellure pro quaque anni parte suos proferente fructus. Choreas quoque ducunt; sic ut à saltu genæ calore rubeant, oculique sint hilares. Præterea eas exornat ἐλευθερία ἀφέτου κόμης, h.e. *libertas comæ demissæ*, sive potiùs, *libera demissáque coma*. De amictu sic Ovidius lib. v Fastorum; ubi Floræ comites facit:

Conveniunt pictis incinctæ vestibus Horæ.

Idem verò Solis asseclas statuit lib. II Met. ubi currum Solis describit:

A dextra, lævaque Dies, & Mensis, & Annus,
Sæculaque, & positæ spatiis æqualibus Horæ.

Athenienses Horis, festo, quod ab iis Ὥρεια dicebatur, primitias frugum cujusque anni temporis offerebant: ut est apud Hesychium in Ὥραις θύειν [1]. Orabant verò Deas, ut commodam darent anni tempestatem, quò cuncta feliciùs provenirent: ut est apud Athenæum lib. XIV: qui & auctor est è Philochoro, nihil tum assæ carnis, sed elixam solum apponi solere. Nec id sine caussa fuit. Sic enim significare volebant, ab Horis anni æstum, & frigus, humorem, & siccitatem, temperari, justâque temperie omnia maturari. Sanè carnes assatæ potiùs forent symbolum æstus, & siccitatis; sed elixæ ut calorem habent, sic humorem. Vita autem nostra à calore vitali, & humore radicali dependet. Etiam Horis, pariterque Apollini, sive Soli, celebrata sunt Πυανέψια, & Θαργήλια [2] in quibus εἰρεσιώνη deferebatur à puero ἀμφιθαλεῖ, sive patrimo, & matrimo. Erat verò εἰρεσιώνη ramus quandoque è lauro, sed plurimùm oleaginus, isque lanâ obvolutus: unde fruges, & omnis generis fructus, dependebant. Auctores Clemens Alexandr. Strom. IV, Aristophanis scholiastes Equitibus, & plures alii.

[1] *Horis Sacrificare.*

[2] *Festa sic dicta a modo & tempore celebrationis.* πυανέψιων (πύανος *enim faba, &* ἕψω *coquo*) *October,* θαργηλιὼν *Aprilis, &c.*

Porrò pro quatuor hisce Horis, diverso colore terras vestientibus, quatuor etiam erant aurigarum in Circensibus colores. Itaque Tertullianus libro de Spectaculis cap. IX, cùm dixisset, quadrigas Soli fuisse sacratas, sive id factum ab Erichthonio, sive Trochilo Argivo, sive Romulo: *Talibus*, inquit, *auctoribus quadrigæ productæ, meritò & aurigis coloribus idololatriam vestierunt, & ab initio duo soli fuerunt, albus, & russeus: albus hyemi, ob nives candidas: russeus æstati, ob Solis ruborem voti erant. Sed postea, tam voluptate, quàm superstitione provectâ, russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverunt: prasinum verò Terræ matri, vel Verno: Venetum Cælo, & Mari, vel Auctumno:* Paullò aliter Cassiodorus lib. III Var. epist. XXXIV: *Colores in vicem Temporum quadrifaria divisione funduntur: Prasinus, virenti verno; Venetus, nubilæ hiemi; russeus, æstati flammeæ; albus, pruinoso auctumno dicatus est.*

Hyemi, Horarum quartæ, nigram solere pecudem sacrificari, ex Marone dictum lib. III, cap. XCIX.

Ad Tempus etiam pertinet Occasio: ut quæ Ciceroni in primo de Inventione definiatur *pars temporis, habens in se alicujus rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem*. Græcis Deus est, quia iis καιρὸς vocatur. Contrà Latinis Dea est ob nomen muliebre. Describit hoc numen Posidippus in quarto Ἀνθολογίας, & Ausonius epigr. XII: sed nonnihil descriptiones variant. In eo conveniunt, quòd pedibus nectunt talaria, quia volucris sit: quòd faciem dicant velari capillis, sive quia ab occurrente debeat prehendi, sive quia nolit agnosci: quòd statuant occipitio calvo, quia semel prætergressa arripi nequit. Nec multum distant eo, quod Posidippus summis dicat digitis ingredi, quia semper rotatur: Ausonius statuat rotæ insistere, quia stare nesciat. Sed Posidippo dextrâ fert novaculam, quia acie quavis sit acutior. Id Ausonio præteritum. Ausonius ait comitem ejus esse μετάνοιαν [3], quæ sequitur, siquis eam patiatur dilabi. At de pœnitentia tacuit Posidippus, nisi quod videri possit includi in occipitio calvo. Etiam cujusmodi Lysippus simulachrum Sicyoniis fabricârit apud Callistratum vide in statuarum descriptionibus. Sed & ipse ut Græcus, puerum effingit, eumque jam pubescentem, facie formosum, quique cæsariem relinqueret undiquaque Favoniis concutiendam, colore florido, genis rubentibus, maximamque partem Baccho persimilem. Cætera ejusmodi ferè, qualem ex Posidippo, & Ausonio diximus.

[3] *pœnitentiam.*

Tempestas, aëris est turbatio à vento Mactabatur Tempestatibus agna. Maro Æn. v:

Tres Eryci vitulos, & Tempestatibus agnam,
Cædere deinde jubet.

Nec agna solùm, sed & caper. Ut indicat Horatius Epod. od. X:

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna, Tempestatibus.

Quia autem Tempestatibus cælum est obductum nubibus; eoque nigrum: hinc agnam nigram sacrificabant. Maro lib. III Æn.

Nigram hiemi pecudem, zephyris felicibus albam.

Aristophanes eo allusit in Ranis [4], cùm Bacchum sic loquentem inducit:

Ἄρν' ἄρνα μέλαιναν παῖδες ἐξενέγκατε.
Τυφὼς γὰρ ἐκβαίνειν παρασκευάζεται.
Agnum, nigrum agnum adferte mî pueri ocius:
Nam typho verborum studet prorumpere.

[4] *act.3, sc.2.*

Apud Romanos ædis Tempestati erat extra portam Capenam: eamque constituit post tempestatem Claudius Consul, cùm in Corsicam, & Sardiniam navigasset. Ovid.

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur,
Cum penè est Corsis obruta puppis aquis.

Hæc de Horis, & Tempestate. Nunc loquar de iis, quæ pertinent ad terras & aquas.

In

In terris ſunt domus, agri, horti, ſylvæ, pecudes, montes, & convalles. Domibus univerſitatis præſunt Penates, ſingulis Lares.

Sed hæ appellationes interdum confunduntur. Ut cùm promiſcuè legimus *patrios Penates*, & *Lares patrios*. Ac in Gloſſis Philoxeni tam *Penates*, quàm *Lares*, exponitur θεοὶ κατοικίδιοι [1]. Priùs loquar de Penatibus publicis, ſive Urbis cuſtodibus: deinde agam de Penatibus ſive Laribus privatis. Publicos illos aliqui cum Caſſio Hemina putarunt, eſſe Deos Samothracas ſive Cabiros: de quibus dictum lib. II, cap. LVII. Alii crediderunt, eſſe Cælum, & Terram; vel Apollinem, & Neptunum; vel Iunonem, & Minervam; vel Caſtorem, & Pollucem; vel Genium Iovialem, Cererem, Fortunam, & Deum Palem, Iovis miniſtrum. In hoc rei incerto videmus, quàm miſera fuerit conditio Romanorum in ſacro cultu, cum nec ipſi, quid colerent, ſcirent.

[1] Dii domeſtici.

Quod ad ſymbola attinet, à Timæo Locrenſi, (ut ex Dionyſio Halicarn. cognoſcimus) proditum eſt, Deos Penates, quorum varia adfert cognomina, repoſita fuiſſe in adytis Laivnienſium, eſſeque κηρύκια, ſive caducea ferrea, & ærea, ac Trojanam teſtam fictilem: atque hoc ſe intellexiſſe ex ipſis civibus. Deque oppido probè convenit illud Varronis in IV de Lingua Lat. *Oppidum, quod primùm conditum in Latio ſtirpis Romanæ, Lavinium. Nam ibi Dii Penates noſtri.* Subjungit Dionyſius, Romæ coli effigie duorum juvenum armatorum, habitu ſedentium. Ac aliis quoque in templis ſe eos conſpexiſſe duorum juvenum forma, habitu militari. Idem fingebantur dextro humero nudô, & exertô; qualis habitus prætorum, quando jus dicerent. Id Gabinum cinctum vocabant. Vetus Perſii interpres in illud, *Succinctis laribus*: *Quia Gabino habitu cinctuque Dii Penates, formabantur, obvoluti togâ ſuper humerum ſiniſtrum, dextro nudô.* Hoc dici cinctum Gabinum, etiam docet Iſidorus lib. XIX Orig. cap. XXIV: *Cinctus Gabinus eſt, cùm ita imponitur toga, ut togæ lacinia, quæ poſt ſecus rejicitur, attrahitur ad pectus, ita ut ex utroque ex humeris picturæ pendeant: ut ſacerdotes gentilium faciebant, aut cingebantur prætores.* De ſacerdotibus eſt hoc Lucani lib. I [2]:

[2] verſ. 595.

— Sacri quibus eſt permiſſa poteſtas,
Turba minor ritu graditur ſuccincta Gabino.

De prætoribus cognoſcere eſt ex lapide antiquo apud portam Neapolitanam; ubi ſic conſpicitur prætor mappam mittens. Idem indicat Tertullianus de Pallio cap. III: *Cato juridicinæ ſuæ in tempore humerum exertus, haut minus palliato habitu Græcis favit.* Vbi *juridicinæ tempus* vocat *præturam*, quia prætores jus dicerent. Nempe ſimile vocabulum ac *cauſſidicina*, apud Ammianum lib. XXX: *Id habet cauſſidicina cum cæteris metuendum, & grave, quòd hòc penè ingenium eſt litigantibus cunctis.* Symmachus lib. V epiſt. XV: *Lampadio ad bonam viam morum cauſſidicinam credidi.* Item ejuſce libri epiſt. LXXIII. Et alibi: *Qui magiſterio tuo cauſſidicinæ inſinuo candidatos.* Imò uſi quoque Theodoſius, & Valentinianus AA: ut videre eſt lib. VIII Cod. Theodoſ. tit. IV. Plutarchus in Problemat. cap. LI auctor eſt, Lares ſolere amiciri pellibus caninis, etiam canem iis apponi. Rationem hanc adfert, quod qui præſides ſunt domus, aliis debeant eſſe formidoloſi, canum inſtar. Vel quod Lares quidam ſunt ſpeculatores vitæ noſtræ, omniumque quæ agimus, exactores: quo ipſo ſimiles ſint cani, ſagaci indagatori. Eleganter de iiſdem Vrbis Laribus Ovidius lib. V Faſtor.

Præſtitibus Maiæ Laribus videre Kalendæ
Aram conſtitui, parvaque ſigna Deûm.
Voverat illa quidem Curius; ſed longa vetuſtas
Deſtruit, & ſaxo longa ſenecta nocet.
Cauſſa tamen poſiti fuerat cognominis illis,
Quod præſtant oculis omnia tuta ſuis.
Stant quoque pro nobis, & præſunt mœnibus Vrbis:
Et ſunt præſentes, auxiliumque ferunt.
Et canis ante pedes ſaxo fabricatus eodem
Stabat: Quæ ſtandi cum Lare cauſſa fuit?
Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque.
Compita grata Deo, compita grata cani.
Exagitant & Lar, & turba Diania fures:
Pervigilantque Lares, pervigilantque canes.

Ad publicos etiam Lares pertinet hoc Feſti: *Hoſtiliis Laribus immolabant, quod ab his hoſtes arceri putabant.* Perperam pro eo Hoſtilibus eſt apud Alexandrum Neapolitanum lib. III Dierum Genial. cap. XII.

Atque hæc de Penatibus ſive Laribus publicis. Venio nunc ad privatos, ſive domeſticos. De quibus laxè nimis Iſidorus lib. VIII Orig. cap. ult. *Penates gentiles dicebant omnes Deos, quos domi colebant. Et penates dicti, quod eſſent in penetralibus, id eſt, in ſecretis. Hi Dii, quomodo vocabantur, vel quæ nomina habuerint, ignoratur.* Sanè etiam Iovem, Minervam, aliaque numina domi habebant, & colebant: nec tamen hi penates: quod fateri cogitur Iſidorus, ſi Lares, ut ait, nomina non habuerunt. Sed per Lares intelliguntur animæ defunctorum ob vitam bene actam hoc honoris ſortitæ, ut non vagentur, & hominibus terrorem afferant, ſed domum, & incolas cuſtodiant. Atque ob hanc fidelem operam effingebantur cum canis figura ante pedes. Quo ſignificabatur, ut canis domum ſervat; ita & domum à Laribus cuſtodiri.

Horum cultus partim annuus erat, qui feriis Denicalibus fiebat: partim quotidianus. Sacrum autem fiebat vel terrâ naſcentibus, vel muto animante. Prioris generis erant thus, far, corolla, uva. Tria priora, (de quibus etiam dixi lib. primo, cap. XI) complexus eſt Iuvenalis:

O parvi noſtrique Lares, quos thure minuto,
Aut farre, & tenui ſoleo exorare [3] corona.

[3] perperam in libris aliquibus exornare.

De

De uva & frugibus est apud Tibullum lib. I, el. X, ubi de Lare ait:

Hic placatus erat, seu quis libaverat uvam:
Seu dederat sanctæ spicea serta comæ.

Valde autem decipitur Lambinus, cum censet, non solere Laribus animatum quicquam mactari. Nam à divitibus juvencum; ab illis minoris sortis, agnam sacrificatam clarè docet Tibullus lib. I, eleg. I:

Vos quoque felicis quondam, nunc pauperis agri
Custodes, fertis munera vestra Lares.
Tunc vitula innumeros lustrabat cæsa juvencos:
Nunc agna exigui est hostia parva soli.
Agna cadet vobis: quam circum rustica pubes
Clamet, io, messes, & bona vina date.

Est & Plauti Rudente, Act. IV, sc. VI:

Atque adornare, ut rem divinam faciam, cùm intro advenero,
Laribus familiaribus, cùm auxerunt nostram familiam:
Sunt domi agni, & porci sacres.

Vbi & de porcis videmus. Imò vix ullum sacrificium sæpius se offert. Horat. lib. III, od. XXIII:

Si thure placâris, & hornâ
Fruge Lares, avidâque porcâ.

Idem lib. II, od. III:

— Immolet æquis
Hic porcum Laribus.

De quo vide Hadr. Iunium lib. IV Animadvers. cap. VII. Tibullus lib. I, eleg. ult.

At nobis ærata Lares depellite tela,
Hostiáque è plena mystica porcus hara.

Vbi *mysticam* dicit *porcam*, ut Aristophanes in Acharnensibus, χοιρίον μυστικόν. Vt nihil caussæ fuerit, cur pro *mystica*, *rustica*, reponeretur. Compitalitiis feriis hoc sacrificium obtinebat. Ac putantur Romani eum cultum hausisse à Laviniensibus, vel Albanis: atque hoc, ut etiam Nonius [1] indicat, in memoriam scrofæ XXX fœtus enixæ. Imò Lares, à pecore illo grundili, ipsi etiam *Grundiles* dicti. Arnobius lib. I: *Grundiles adorant Lares.* Veteres enim pro *grunnio* dixere *grundio*: ut Nonius [2], & Diomedes [3], ostendunt hoc Statii Cælii in Imbris:

— Cruento ita ore grundibat miser.

Et illo Claudii Quadrifarii quinctodecimo [4] Annalium: *Grundibat graviter* [5] *pecus suillum.* Subjungit deinde idem Diomedes: *Hinc quoque Grundiles lares dictos accepimus, quos Romulus constituisse dicitur in honorem scrofæ, quæ triginta pepererat porcos. Hoc ita firmat hoc modo Cassius Hemina in secundo Historiarum: Pastorum vulgus sine contentione consentiendo, præfecerunt æqualiter imperio Remum, & Romulum, ita ut de regno pares inter se essent. Monstrum fit, sus parit porcos* XXX, *cujus rei fanum fecerunt Laribus Grundilibus.* Sed de eo quod Cassius dicit, id Romuli & Remi temporibus contigisse: aliter sanè alii, qui id referunt ad tempora Æneæ, cultumque illum Larium sub porci figura à Laviniensibus, vel Albanis, acceptum arbitrantur. Sanè ab his, simulachrum illud erectum, fidem facit M. Cato in Originibus, cum ait: *Suem* XXX *porculos peperisse in loco, ubi Lavinium fuerit:* Et Varro de R. R. lib. II, cap. IV: *In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Lavinii Æneæ* XXX *porcos pepererit albos. Itaque, quod portenderit, factum* XXX *annis, ut Lavinienses condiderint oppidum Albam. Hujus suis, ac porcorum, etiam nunc vestigia apparent Lavinii: quod & simulachra eorum ahenea etiam nunc in publico posita, & corpus matris, quod in salsura fuerit, demonstratur.* Item S. Aurelius Victor, sive alius libro de Origine gentis Romanæ editus ab Andr. Schotto: *Recordatum Æneam, quòd aliquando ei responsum esset, urbi condendæ quadrupedem futuram ducem: atque illum, ubi illa procubuit, enixáque est porculos* XXX, *ibidem auspicatum.* Alii ab alba sue Albam Longam vocatam ajunt: atque ab Albanis hunc cultum accepisse Romanos: cui sententiæ favent, ut de Marone taceam, Valerius Antias, & Dionysius Halicar. Sed dicere possis: ante Romanos pariter Lavinienses, & Albanos, hac figurâ Lares coluisse.

[1] *in* Grundules.
[2] *in* Grundire.
[3] *lib. I. cap. de dubia verborum positione.*
[4] *Sive, ut est apud Nonium,* sextodecimo.
[5] *Sic ex Diomede, apud Nonium. corrigendum, ubi leg.* grumiter, *pro* graviter.

Gallô quoque Laribus sacrum fiebat. Vnde Iuvenal. sat. XIII:

— Et Laribus cristam promittere galli
Non audent.

Hirundines non Veneri solùm, sed Laribus etiam gratæ erant: ut est apud Ælianum. Caussa ex eo, quod in ædibus hominum, sibi ædes ac nidos parent.

E plantis Laribus dicatum est allium; item papaver quod & sacrum est Cereri, ac Lucinæ.

Lares colebantur in cubiculo: ubi iis puer, vel alius præfectus. Suetonius in Domitiano: *Puer curæ Larium cubiculi ex consuetudine assistens, interfuit cædi.* Macrobius lib. I Saturn. cap. ult. *Inter hos servilis moderator obsequii, cui cura vel adolendi Penates, vel struendi penum, & domesticorum actuum ministros regendi.*

Ex Lampridio notum de gemino Alexandri Severi larario: in quorum uno simulachra Christi, Abrahami, Orphei, Apollonii: in altero Ciceronis, & Virgilii.

Pars domus equile, quo pertinet Hippona, sive Epona: quippe equorum & stabulorum præfecta. Ea pingebatur cum præsepi. Iuvenalis sat. VIII:

— Iurat
Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Vbi est ἓν διὰ δυοῖν [6]. Nam, ut Maro ait, *molem & montes*, pro *mole montium*; *pateris & auro*, pro *pateris aureis*: sic Iuvenalis, *Eponam, & facies pictas*, pro *Eponæ facies pictas*. Addit pictas ad præsepia, ut & Tertullianus lib. I adversus Gentes, cap. XI: *Sanè vos colitis jumenta, & pecora, & bestias, quæ perinde cum suis præsepibus consecratis.* Caput ejus corollis exornabant. Appulejus libro III Metamorphosis: *Eponæ Deæ simulacrum, quod accuratè corollis rosei,*

[6] *unum considerarum ut duo.*

ſeis, & quidem recentibus, fuerat coronatum.

Domui proximus eſſe hortus ſolet, & horti. His præter Venerem, de qua diximus, præſidebat Priapus. Is dextrâ tenet ſceptrum, quo monſtret terram, ac mare. Lævâ tractat penem ingentem, quod occulta in terra ſemina producat. Alæ ejus ſignificant motus celeritatem. Diſcus notat orbis rotunditatem. Ita Suidas. Qui & pòſt ſubdit: Simulachrum ejus fuiſſe puerum ingenti pene, & intento. Ingenti autem pene ſignificabatur ingens Naturæ vis in generando: ut pluribus expoſitum lib. II, cap. VII.

Cædebatur Priapo aſinus. Ovidius lib. I Faſtorum:

Cæditur & rigido cuſtodi ruris aſellus.

Ac cauſſam deinde adducit. Adi & Arnobium in IV adverſus nationes, & Lactantium lib. I, cap. VII.

CAPVT XXXIV.

De Faunis, Silenis, Satyris, & quos Panas, atque Ægypanas vocant: quique præcipuè Panos nomen meruit. Deque Sylvano, Dryadibus, ac Pale, & illa quæ Echo dicitur.

A domo & hortis, venio ad agros, & Sylvas: quorum cura erat penes Cererem, Liberum, & alios, ex Diis Selectis de quibus antea vidimus: ac præter iſtos, Faunos, Dryades, Ariſtæum, Triptolemum, Pana, Sylvanum, Palem: quorum hanc Maro invocat initio tertii Georgicôn: priores verò initio libri primi, idque eopſe ordine, quo diximus. Sed ex his Ariſtæus, & Triptolemus, Dii fuere animales: ut ex iis liquet, quæ libro primo de utroque afferebamus. Solùm igitur agendum de Faunis, Dryadibus, Pane, Sylvano, & Pale. Sed cum Faunis, ac Pane ſimul conſiderabimus Silenos, & Satyros, Panas, & Ægipanas. De prioribus ita Ovid. I Metam.

Sunt mihi Semidei, ſunt ruſtica numina Fauni,
Et Nymphæ, Satyrique, & monticolæ Sylvani.

Item VI Met. ubi de Marſya Satyro:

Illum ruricolæ Sylvarum numina Fauni,
Et Satyri flerunt.

Atque idem in Ibin:

Vos quoque plebs ſuperum, Fauni, Satyrique, Laréſque
Fluminâque, & Nymphæ, Semideumque genus.

Horatii quoque eſt:

— Vt malè ſanos
Adſcripſit Liber Satyris, Fauniſque poëtas.

Et Maro Ecl. VI ſociat Silenum, Nympham, Faunos. Ac Silenum quidem deſcribit in antro ſomno jacentem

Inflatum heſterno venas, ut ſemper, Iaccho.
Serta procul tantum capiti delapſa jacebant,
Et gravis attrita pendebat cantharus anſa.

Nec temere eſt, quòd poëta Silenum inducit de primordiis mundi canentem. Nam exteriùs quidem Silenis deformis ac ridicula erat figura: inferius verò latitabat ſapientia ſumma. Nec Sileni à Satyris aliter differebant, quàm quòd, ubi Satyri ad ſenectutem perveniſſent, Sileni dicerentur. Ita Servius ad illud *Silenum pueri*: *Pueri*, inquit, *non abſurdè dictum, quia Sileni, priuſquam ſeneſcant. Satyri ſunt.* Et Nicas, ſive Etymologi magni auctor: Σειληνοὶ λέγονται οἱ γέροντες τῶν Σατύρων. *Sileni dicuntur ſenes Satyri.* Deſcribit Silenum Aurelius Nemæſianus Ecl. III, quæ inſcribitur Bacchus. In ea Bacchus, adhuc infans, in gremio altoris ſui Sileni puerili more ſic laſcivit:

Cui Deus arridens, horrendas pectore ſetas
Vellicat, aut digitis aures adſtringit acutas,
Et ſimas tenero collidit pollice nares.

Hirſuta etiam ſupercilia Sileno tribuit Nonius Marcellus in *Silones*. Quamquam fallitur cum Silones à ſuperciliis dici putat. Nam Plinii eſt Lib. XI Nat. Hiſt. cap. XXXVII, *A naribus cognomenta Simonum, Silorum.*

Deformis igitur Sileno vultus: quod & indicat illud Senecæ de Antigono rege lib. III de Ira, cap. XXII: *Cùm in parvulo quodam caſtello Græci obſiderentur, & fiduciâ loci contemnentes hoſtem, multa in deformitatem Antigoni jocarentur, & nunc ſtaturam humilem, nunc colliſum naſum deriderent: Gaudeo, inquit, & aliquid boni ſpero; ſi in caſtris meis Silenum habeo.* Nempe eò ſermo pertinet, quod Sileni quidem deformes erant; ſed, ut diximus, maximæ ſapientiæ, qua facilè ſe caſtellum expugnaturum ſperabat. Vt Sileno Nemeſianus, ita Satyris acutas aures tribuit Horatius lib. II Carm. od. XIX.

— Aures
Capripedum Satyrorum acutas.

Ac περιστοὶ τὰ ὦτα, longis auribus præditi dicuntur Calliſtrato Iconum lib. I, in Mida.

Nempe Satyris ac Sileno aures hæ tributæ, ut ſemicapris. Iuniores hoc ad religionem referre maluerunt. Ajunt enim eò tribui aures acutas & erectas, ut ſignificetur, in ſacris ſedulò attendi oportere. Satyri enim miniſtri ſunt Dionyſi, cujus ſacra magno apud gentiles in pretio ſemper fuere: ut qui idem eſſet ac Sol: is autem iis ſummus Deorum; ut oſtenſum lib. II. Etiam ut Silenis ſimas nares tribuunt, ſicut ex Seneca, & Nemeſiano vidimus: ita & Satyris. Unde amatores amaſias ſimas nunc *Silenas*, nunc *Satyras* vocitabant. Lucretii eſt lib. IV:

Simula, Silena ac Satyra eſt; labioſa philema.

Atque hæc pertinent ad ſuperiorem corporis partem. At illa infra umbilicum Satyris caprina erant etiam crura, ac pedes, unde poëtis, ut & fauni, ac Panes αἰγίποδες, ſive *capri pedes*, vocantur. Nec aliunde nomen Ægypanum: prout vocat Mela lib. I, cap. IV; & Solinus cap XXXVII, & XLIV. Iccirco dicuntur Calliſtrato, loco ante memorato, vehementer ac ſuaviter tamen ſaltare. Σατύρων ἡδὺ μὲν τὸ σφοδρὸν, ὅτε ὀρχοῦνται. Notum & illud ſummi poëtæ:

Saltantes Satyros imitabitur Alpheſibœus.

Cur verò cum caprinis cornibus & pedibus fingan-

fingantur, hanc rationem adferunt, quod caprorum instar sint libidinosi. Ita Fulgentius lib. III Mytholog. in Bellerophonte. Cauda ab extima spina longè propendebat. Quomodo & Silenos describit Nonnus in extremo undevigesimo Dionysiacôn; sed Callistrato in Mida dicuntur τὰ ὄπιθε τὰ οὐραῖα, ἵπποι· *quod ad caudam, equi similes.* Etsi verò maximam partem similem Silenis & Satyris tribuunt formam: nonnulli tamen Satyris quidem, at non item Silenis vel cornua adsignant, vel pedes caprinos, sed humanos. Sanè Lucianus quoque non alias Sileno notas adfert, quàm quòd esset senex, calvus, ac simus. Pluráque de hoc Casaubonus lib. de Satyrica poësi. Præterea Satyri pingebantur cum cantharo, vel scypho. Superiùs referebamus ex Sileno Maronis:

Et gravis attritâ pendebat cantharus ansâ.

Ac Plinii est lib. XXXV, cap. X: *Aristidis Thebani discipuli fuerunt, & filii, Nicerus, & Aristippus cujus est Satyrus cum scypho coronatus.*

Nempe Sileni, ac Satyri, ebriosi sunt, quod commune habent cum Baccho: cujus, ut dixi, sunt ministri, sive, ut Athenæus in X eos vocat, προσπόλοι [a]. Etiam apud Callistratum in statuarum descriptione habes quandam Satyri, sanè elegantem. De quibus & diximus hoc loco indicta lib. I, cap. VIII. Atque ex his liquet de figura Faunorum, Silenorum, Satyrorum, Panum, & Ægipanum. Seorsim nunc aliqua addam de Pane ipso, qui κατ' ἐξοχὴν ita dicebatur, ac Naturæ totius erat symbolum, ut initio hujus libri exposui. Iccirco Homero vocatur Deus pastoralis:

[a] accensi.

Πᾶν' ἀνακεκλόμεναι νόμιον θεὸν ἀγλαέθειρον.
Pana Deum læti pastoralem celebrantes.

Et Orpheus, sive Onomacritus sic de eo in hymnis:

Βόσκων ἀνθρώπων γενεὴν, καὶ ἀπείρονα γαῖαν.

Ad verbum transferas:

Pascens humanum genus, ac sine limite terram.

Nempe non est pastor unius loci, sed orbis universi. Hunc pastorem sic describit Silius Italicus lib. XIII:

Pan Iove missus erat servari tecta volente
Troïa, pendenti similis Pan semper, & uno
Vix ulla inscribens terræ vestigia cornu.
Dextera lascivit, cæsâ Tegeatide caprâ,
Verbera læta movens festâ per compita caudâ.
Cingit acuta comas, & opacat tempora pinus,
Ac parva erumpunt rubicunda cornua fronte,
Stant aures, summoque cadit barba hispida mento.
Pastorale Deo baculum, pellisque sinistrum
Velat grata latus, teneræ de corpore damæ.
Nulla in præruptum tam prona, & inhospita cautes,
In qua non librans corpus, similisque volanti
Cornipedem tulerit præcisa per avia plantam.
Interdum inflexus, medio nascentia tergo
Respicit arridens hirtæ ludibria caudæ.
Obtendensque manum, solem infervescere fronti
Arcet, & umbrato perlustrat pascua visu.

In hac descriptione quædam pertinent ad corpus universum, quædam ad partem duntaxat. Ad totum refer, quod ut Maro Ecl. I ait, capellas de rupe pendere: ita capripes Pan Silio dicatur similis pendenti, inque caute librare corpus, & similis volanti. Quæ optimè exprimunt naturam universi. Nam & terræ ac maris globus librato corpore in aëre pendet, & ipsum etiam cælum comprehenditur vasto, ut sic dixerim, inani.

Eorum quæ ad partem corporis pertinent, pleráque sunt capitis. Quale est, quòd fingit cornutum, hoc est, bicornem: quomodo & de Fauno Ovidius in secundo Fastorum ait:

—— *Fauni sacra bicornis erant.*

Et inde Herodoto Pan αἰγοπρόσωπος, q. d. facie caprina. Verba ejus paullò post apponam. Cornibus istis significantur Sol, & Luna, ut ait Philargyrius in Ecl. II: sive potiùs demissio lucis, ac radiorum: ut est apud Macrobium lib. I Saturnal. cap. XXII: cujus verba mox apponam. Atque hæc etiam sententia fuit Valerii Probi, Eusebii, Augustini, Placiadis, aliorumque. Sive autem Solem & Lunam, sive radios Solares intelligas, satis aperta est ratio, cur vetus poëta apud Hephæstionem vocet Pana χρυσοκέρειον, quasi auratis cornibus dicas. Nam Sol aureus, radiique aurei. Atque hæc ratio adfertur φυσικῶς. Ab historia alii caussam petunt. Nam Pan Ægyptius, qui militavit in castris Osiridis, ut libro primo diximus, cornua invenit, & alia aciei ordinandæ. Poliænus lib. I Strategematum: Διονύσου στρατηγὸς ἦν ὁ Πάν· οὗτος πρῶτος τάξιν εὗρεν· ὠνόμασε φάλαγγα, κέρας ἔταξε δεξιὸν καὶ λαόν· ταύτῃ τοι ἄρα κερασφόρον τὸν Πᾶνα δημιουργοῦσι. *Pan fuit dux in militia Liberi. Hic primus reperit ordinem: phalangem nominavit: cornu instituit dextrum ac sinistrum. Ex quo cornutum etiam Pana vulgò depingunt.* Si Liber hic Iosua est, inclytorum imperatorum, quos orbis novit, vetustissimus: Pan iste fortasse fuerit Moses, legislator, & supremus princeps. Iosuæ verò acta Libero esse à gentibus tributa, satis ostensum lib. I.

Idem Silius ait, tempora ac caput cingi pinu. Nempe quia ea arbor sacra est Pani: ut & Faunis, ac magnæ matri. De nympha Pityde à Pane adamata, & Boreæ rivalis invidiâ in pinum conversa, apud Pausaniam legere est.

Præterea ait Silius, esse facie rubicunda. Quomodo & Maro ait Eclog. X:

Pan Deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis, minioque rubentem.

Ubi sic Servius: *Minio ideo, quia facie rubra pingitur Pan, propter ætheris similitudinem. Æther autem est Iupiter. Unde etiam triumphantes habent omnia Iovis insignia, sceptrum palmatum; unde ait Iuvenalis, In tunica Iovis: faciem quoque de rubrica illinunt instar coloris ætherei.*

Adhæc Silius ei tribuit aures acutas: cujus caussam

caussam cognoscere est ex iis, quæ de Faunis diximus.

Habet etiam Silius, quod ad capillos, & barbam pertineat. Ad capillos reducitur, quòd sincipite foret calvus. Unde Silius:

Obtendensque manum, Solem infervescere fronti
Arcet, & umbrato perlustrat pascua visu.

Nempe Pan, & universi Panes, Sylvani, Satyri fingebantur ἀναφαλαντίαι, sive recalvastri, eoque manum fronti obtendebant, ut umbram facerent, & meliùs prospectarent: quod Græcis σκοποπεῖν, non à σκέπτομαι [1], sed à σκέπειν [2]. Vide quæ de eo refert Hesychius in Τπόσκοπον, & Scaliger in Priapejorum carmen, quo Deorum compluribus suum adsignat habitum.

[1] videre. [2] tegere.

Quod ad barbam, hanc ei hispidam adsignat Silius: Cui adsidet, quòd Anyte poëtria vocat φριξοκόμαν, quasi horridum comâ: quod cum calvitio, non pugnat, quia non totus calvus, sed solum fronte. Itaque vetus poëta apud Hephæstionem vocat ἀγλαέθειρον quasi dicas splendidis comis. Quod ad splendorem lucis pertinet. Sanè Macrobius, ut per cornua, sic etiam per barbam (ac par comarum ratio est) signari putat radios siderum, præcipuè Solis, & Lunæ. Sic enim scribit lib. I Saturnal. cap. XXII: *Ergo Inui cornua, barbaque prolixa demissio, naturam lucis ostendunt; qua Sol & ambitum cæli superioris illuminat, & inferiora collustrat.*

A capite ad reliquum corpus venio. Vt quod Silius ait, dextrâ habere flagellum è pelle capræ Tegeatide, sive Arcadicâ. Nempe Lupercorum instar, sacerdotum Panos Lycei, ac λυκοφόνε [3]: de quibus Ovid. II Fast.

[3] lupicida.

Quid vetat Arcadiæ dictos, de monte Lupercos?

Luperci enim illi Lupercalium festo, pellibus Solum caprinis verenda contecti, cætera nudi, per vicos etiam & compita discurrebant, & feminas quasvis obvias caprarum pellibus feriebant, illæ verò persuasæ erant, hoc pacto se fœcundas reddi. Unde & Iuvenalis sat. II:

Nec prodest agili palmas præbere Luperco.

Ut verò dextrâ flagellum tenet, ita sinistrâ pedum. Unde Silius: *Pastorale Deo baculum.* Cumque tertia manus non sit, necesse est, ut dicamus eâdem frontem obumbrâsse. Quod si est, baculi pedi non fuerit usus, nisi locis non expositis Solibus.

Eundem Silius villosum, imò & cauda hirtâ. Eò autem villosus, ut Philargyrius ait, quia terra vestiatur herbis, ac plantarum aliis.

Præterea capripedem Silius facit: & Herodotus in Euterpe: Γράφουσι ἢ καὶ γλύφουσι οἱ ἀγαλματοποιοὶ τοῦ Πανὸς, κατάπερ Ἕλληνες τὤγαλμα, αἰγοπρόσωπον, καὶ τραγοσκελέα, οὔτι τοιοῦτον νομίζοντες εἶναί μιν, ἀλλ᾽ ὅμοιον τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι. *Et pictores pingunt, & sculpunt statuarii Panos effigiem, caprina facie, & hircinis cruribus, haut quaquam eum esse talem existimantes, sed similem cæteris Diis.* Sententia est, picturam, sculpturamque esse symbolicam, quia ex figura symboli colligendum, qualis sit naturæ. Porrò *per ungulas caprinas soliditatem terræ* signari, ait Philargyrius. Videntur autem hoc ab Ægyptiis hausisse Græci: præsertim Mendesiis: qui numen colebant capri sive hirci facie & cruribus. Imò Μένδης, unde Mendesiis nomen & Pana, & hircum notat: ut diximus lib. III, cap. LXXIV. Possis & inde deducere, quod dæmonia in locis desertis soleant hirci formâ apparere. Qua de re dictum lib. I, cap. VIII.

Etiam hircus Pani consecratus, quia ut hoc animal est libidinosum admodum, ita Natura semina, ac vim genitalem, per orbem totum diffundit.

Tacet verò Silius de fistula septem compacta cicutis: per quam planetas septem signari ait Iunius Philargyrius. De hoc non repetam, quæ attuli lib. IV, cap. XCII.

Solùm dicam, aliquos per septemplicem fistulam intelligere ventos toto orbe spirantes: sed pro illis qui septem planetarum harmoniam, siderumque aliorum consensum signari arbitrantur facere etiam Orpheum, sive Onomacritum in hymnis, ubi Pana sic celebrat:

Αἰγομελὲς, βακχευτὰ, φιλένθεε, ἀστροδίαιτε
Ἁρμονίαν κόσμοιο κρέκων φιλοπαίγμονι μολπῇ.

Quæ sic stylo antiquo reddebat Ios. Scaliger:

Capripes, & fanatice, ovator, siderivolge,
Vocibus flexanimis mundi concenta figurans.

Pinum fuisse Pani sacram, antea diximus, cum de Silii versibus ageremus. Nunc caussam exponam. Pan est Natura mundana: mundum autem Solemque refert pinus vertice globato in altum excrescens: radiis item solaribus similis est foliis longis, & acutis, nec deciduis, ac semper virentibus. Ipsa etiam nux pinea, quæ in turbinem adscendit, adscendentem flammam repræsentat. Atque ex his etiam liquet, cur eadem arbor sacra sit Cybele sive magnæ matri: quæ & ipsa symbolum est Naturæ. Vt superiùs diximus.

Abietem etiam, vel antrum, dicabant pastores. Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ sint statuæ: Οὕτω δέ τις ποιμένων τὸν Πᾶνα τιμᾷ, ἐλάτην αὐτῷ ὑψηλὴν ἐξελόμενος, ἢ ἄντρον βαθύ. *Ita pastorum aliquis colit Pana, altam ei abietem dedicans, aut antrum profundum.*

Venio nunc ad Sylvanum: qui quomodo effingi soleat, indicat hoc Maronis lib. I Georg.

Et teneram ab radice ferens radice cypressum.

Vbi sic Servius: *Sylvanus, Deus est sylvarum. Hic amavit puerum Cyparissum nomine, qui habebat mansuetissimam cervam. Hanc cum Sylvanus nesciens occidisset, puer est extinctus dolore. Quem amator Deus in cypressum, arborem ejus nominis vertit; quam pro solatio portare*

tare

stare dicitur. Sanè in Bucolicis alium illi habitum dedit [a]:

Venit & agresti capitis Sylvanus honore.

Quamquam nullam hic pugnam video: cùm agrestis honos capitis non adversetur, quo minus gestet manu cupressum. Sylvano, uti & Fauno, ac Pani, sacra est pinus: commune que hoc habent cum Cybele.

Sylvano porcum mactabant: ut videre est apud Iuvenalem sat. VI: ut cognoscimus ex Catone de R. R. quandoque & lacte: unde apud Horatium lib. II, epist. I:

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant.

Fauno autem mactabant hædum: ut liquet ex Horatio lib. III, od. XIII, quæ ad Faunum. Quandoque & agnum immolabant. Idem lib. I, od. IV.

Nunc & in umbrosis Fauno decet immolare lucis,
Seu poscat agnâ, sive malit hædo.

Dryadas non meliùs expresseris, quàm formâ nympharum formæ præstantium, agentiumque inter arbores sylvestrium, & fortasse de pudicitia periclitantium à Satyris lascivis. Notum quid Silenus apud Maronem minetur Æglæ, Najadum pulcherrimæ, cùm ait:

Huic aliud mercedis erit. —

Palis, quam magnam vocat Maro III Georg. nullam exstare imaginem apud antiquos ait Vincentius Chartarius libro de Imaginibus Deorum. Quid mirum? quando ne quidem inter veteres convênit, utrum mas sit, an femina. Varroni est Deus Pales: Maroni autem Dea. Nec hîc tanta est inconstantia, quàm fortasse alicui videatur. Nam Pales est Natura Terrestris: ea consideratur tum ratione principii activi, quomodo mas est, ac Tellumo est, vel ad eum rêducitur: tum ratione principii passivi, ac reducitur ad Deam Tellurem. Festum Palis Palilia dixere. Hoc incidebat in XI Kal. Majas: quo die condita est Roma: secundùm Varronem, Propertium, Ovidium, M. Manilium, Suetonium, Censorinum. Vt non audiendus sit Plutarchus, qui in IX Calendas Majas natalem Vrbis rejicit. Ac ob natalem urbis is honos habitus Palilibus, ut nulla tum hostia cæderetur, sed is dies à sanguine purus esset: ut est apud Solinum cap. II. Nempe id in Vrbis natali faciendum putârunt: quod in suo quisque natali observaret. Nefas enim existimabant, eo die animanti cuiquam eripere vitam, quo eam ipsi accepissent: ut Varro ait apud Censorinum. Itaque & Damœtas [b] apud Maronem natali suo mitti jubet communem amicam, quia tum voluptatibus dare operam liceret, nec castitas exigeretur. At cùm vitulâ sacrificaturus esset, (quod non poterat fieri die natali) sine ea venire Iolam, sive Menalcam, jubet, quia tum castitas observaretur.

Interea disquiri operæ sit, quomodo Solini verba conveniant cum Ovidio cujus longè potior auctoritas. Is quarto Fastorum, de Palilibus agens, canit eo festo solere Pali mactari equum, & vitulum:

Certè ego de vitulo cinerem, stipulamque fabalem,
Sæpe tuli plenâ februa tosta manu.

Et mox:

Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla:
Tertia ros duræ culmen inane fabæ.

Montium, ac convallium numen est Echo: quam posse pingi, aut fingi, negat Ausonius epigr. XI:

Vane, quid affectas faciem mihi ponere pictor,
Ignotamque oculis sollicitare Deam?
Aëris & linguæ sum filia, mater inanis
Iudicii, vocem quæ sine mente gero.
Extremos pereunte modos à fine reducens
Ludificata sequor verba aliena meis.
Auribus in vestris habito penetrabilis Echo,
Et si vis similem pingere, pinge sonum.

Profectò cùm sonus nequeat videri, quid ille, qui audit, ex adverso consistens, aliud putet, quàm παριόντων σκιάν· *umbram prætereuntem*: ut ait Iamblichus in λόγῳ προτρεπτικῷ cap. XV [c].

Philostratus tamen in secundo Iconum libro ait, quia Dodonæi sacrassent Iovi ahenum magna diei parte resonans, nec silens, nisi manu quis apprehendisset, eo Dodonides sacerdotes coluisse æneam Echo, manum ori apponentem.

CAPVT XXXV.

De effigie Tiberis, Acheloi, & aliorum fluminum: & quid cornu designet, in nummis, ubi visuntur Fœcunditas, Annonâ, & quædam alia numina: item de effigie Oceani, Protei, & sacrificio, quod Averno lacui fiebat, deque imagine Portumni. De Ventis equo placatis.

SVperest, ut ex iis quæ extra hominem sunt, de aquis videamus. Vt sunt imprimis tum flumina, lacus, & maria, tum etiam venti. Fluviis esse divinitatem tributam, ostendimus fusè lib. II. Solùm igitur nunc adferam varias ejus rei caussas, quas recenset Maximus Tyrius orat. XXXVIII, utrùm Diis ponendæ sint statuæ: Ἔστι τις καὶ ποταμῶν τιμή· ἢ κατ᾽ ὠφέλειαν, ὥσπερ Αἰγυπτίοις πρὸς τὸν Νεῖλον, ἢ κατὰ κάλλος, ὡς Θετταλοῖς, πρὸς τὸν Πηνειόν· ἢ κατὰ μέγεθος, ὡς Σκύθαις πρὸς τὸν Ἴστρον· ἢ κατὰ μῦθον, ὡς Αἰτωλοῖς πρὸς Ἀχελῷον· ἢ κατὰ νόμον, ὡς Σπαρτιάταις πρὸς τὸν Εὐρώταν· ἢ κατὰ τελετήν, ὡς Ἀθηναίοις πρὸς Εἰλισσόν· *Est & suus fluviis honos, aut ob utilitatem, quomodo Ægyptii colunt Nilum; aut ob pulchritudinem, ut Peneum Thessali; aut ob magnitudinem, ut Istrum Scythæ; aut ex fabula, ut Ætoli Acheloum; aut ex lege, ut Spartiatæ Eurotam; aut ex sacro instituto, ut Ilissum Athenienses.*

Fuere itaque etiam sua fluminibus simulacra. Fingebantur longâ cæsarie, qualis est pueris capillatis, ac cirratis. Imò & apud Philostratum legas, Achillem rutilos capillos vovisse

[a] Eclog. 10.
[b] Eclog. 3.
[c] pag. 94.

Sperchio, Thessaliæ fluvio: item Memnonem, Auroræ filium, Nilo. In caussa verò est, quòd crines humore alantur.

Etiam fluviis caput arundine redimitum: quia ea in fluminibus succrescit. Vnde de Tibri Virgil. VIII Æn.

— Et crines umbrosa tegebat arundo.

Ovid. V Fast.

Tibris arundiferum medio caput extulit alveô.

Sæpius & fingebatur figurâ hominis sopiti aquas ore eructantis. Vnde de Marone fluvio sic Propertius lib. II eleg. antepenult.

Flumina sopito quæque Marone cadunt.

Quem ad locum, similem, planéque luculentum Sidonii locum, Scaliger annotavit. Est is hujusmodi:

— Pars proxima Tibrim
Exprimit hic scabri fusus sub pumice tofi
Proflabat madidum per guttura glauca saporem.
Pectus palla tegit, quam neverat Ilia conjux,
Liquenti quæ juncta toro vult murmura lymphis
Tollere, & undosi somnum servare mariti.

Præterea flumina, vel potiùs fluminum Dii ferè effingebantur cornuti. Vnde de Pado Virgil. lib. VIII:

Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.

Vbi sic Servius: *Flumina ideo cum cornibus pinguntur, sive quod mugitum, boum imitatur murmur aquarum: sive quod plerumque in cornuum similitudinem curvatas cernimus ripas.* Festus, sive Diaconus: *Taurorum specie simulacra fluminum, id est, cum cornibus, quod sunt atrocia, ut tauri.* Hinc lucem accipit Herculis certamen cum Acheloo, tauri imaginem præferente. Quod finxere, quia fluvius ille è Pindo ante per saxa & loca prærupta ruens mugitus taurinos edere videretur. Hunc Hercules in Calydoniorum gratiam, ut ex lib. V Diodori Siculi cognoscimus, in fœcundos campos deduxit, ut & segeti & arboribus multum commodaret. Quæ & caussa est, cur cornu illud Acheloo refractum dixerint referre copiæ cornu. Ovid. in IX Metam:

Dum tenet, infregit, truncaque à fronte revellit.
Najades hoc pomis & odoro flore repletum
Sacrârunt, divesque meo bona copia cornu est.

Atque huc respexit Horatius lib. I, epist. XII:

— Aurea fruges
Italiæ pleno diffudit copia cornu.

Nempe & cornu est symbolum ubertatis: quæ à Fluminibus promanat. Nam agris vicinis præstant fertilitatem, & navigatione multa adferunt commoda, unde urbibus felicitas. Itaquecum cornu conspicitur Fertilitas: item Liberalitas, Annona, Copia: ac denique etiam Felicitas. Nempe cuncta hæc dependent à commodis iis, quæ flumina adferunt. At fluminibus fortasse data cornua, non solùm ob caussas, quas ex Servio, & Festo, posui; sed etiam, quia Luna est corniculata; Lunæ autem in flumina, & humorem omnem, dominium est. Aliqui hoc factum putant, quia fluminum divergium habet speciem cornuum: quomodo videmus Rhenum, qui bicornis dicitur, gemino se alveo in Oceanum infundere. Sed hoc majoris foret momenti, nisi cornua etiam fluminibus tribuerentur, quæ in mare fluunt, nullo priùs aquarum divortio facto.

Vti verò cornua tribuere fluminibus: ita & cornutum animal sacrificabant. Factum hoc à Lucullo; qui, ut in ejus vita testatur Plutarchus, Euphrati, quem Tigranem persequens trajecerat, taurum immolârit. Cæsar tamen Rubiconi flumini eum trajiciens, consecravit equos: si vera est lectio Turnebi in hoc Suetonii lib. I, cap. LXXXI: *Equorum greges, quos in trajiciendo, Rubiconi consecrârat.* Vbi vulgo *Rubicone.* Quod mavult Torrentius: quia ut ait, equi sacrabantur Marti. Quod tale est, ac si dicas, taurum non esse mactatum Euphrati, quia poëta II Æn. referat taurum à Laocoonte mactatum Neptuno. Quasi non & alibi [1] idem prodat taurum Diis mactatum, [1] 5 Æn.
quibus imperium est pelagi; alibi [2] item, Cœlicolûm Regi. [2] 3 Æn.

Nec fluminibus solùm, sed etiam Oceano, caput attribuere taurinum. Ut Euripides Oreste:

— Ὠκεανὸς, ὃν
Ταυρόκρανος ἀγκάλαις
Ἑλίσσων, κυκλεῖ χθόνα.

— Oceanus qui
Tauriceps ulnis
Se flectens ambit terram.

Eò autem taurino finxerunt capite, vel quia ventis agitatum furiosi instar tauri horrendum sonet, inque navigia & litora cum impetu feratur: vel ad significandum cornuto Lunæ sideri imperium esse, ut in fluvios, sic etiam in maria, ipsúmque Oceanum.

Protea finxere cum phocis circa se: quia numen hoc, quasi magicis præstigiis, se in omnes formas convertit. Hanc rationem attulere veteres Homeri interpretes; ut auctor nobis est Eustathius in Odyss. Δ. Αἱ φῶκαι ὅτι χρήσιμοι πρὸς μαγικὰς γοητείας, φασὶν οἱ χαλιαραί [3]. Quod & alibi [4] verbo monitum nobis. [3] vers. 538. [4] lib. 4, c. 49.

Thetis à pedibus Homero commendatur, cujus est Iliados Α [5], Ἀργυρόπεζα Θέτις, *Thetis argenteis pedibus prædita.* Vnde & Ovid, Heroidum epist. XXX: [5] vers. 60.

Et Thetis quales vix reor esse pedes.

Quomodo cum laudant, non solum pedes sed totum signant corpus: quia pedes pulchri sint, ut Aristænetus ait lib. I, epist. XVI, λαμπρὰ τῦ κάλλυς γνωρίσματα· *splendida pulchritudinis indicia.* Vide & eundem ejusce libri epist. XII.

Color Diis marinis glaucus. Philostratus lib. I Iconum, in imagine Amphiarai: Γράφει δὲ καὶ τὸν Ὠρωπὸν, νεανίαν ἐν γλαυκοῖς γυναιξὶ τὸ

δὲ

δὲ ἐςι θάλατται. Pingit & Oropum fluvium inter glaucas juvenem mulierculas: hæ autem sunt maria.

Erat & lacubus sua divinitas: ut in Campania Averno, prope Puteolos. Quomodo ei sacra fecerint indicat his verbis Festus [a]: *Furvum bovem, id est, nigrum immolabant Averno.*

[a] in Furvum.

Portubus præerat Portunus sive Portuninus: idemque est ac Palæmon: teste Servio in I Georg. ubi de Inoo Melicerta, & in V Æn. ubi poëta navim à Portuno impulsam in portum ait pervenisse. Hic *clavum Manu tenebat*: Ut est apud Festum in *Claudere*: ubi tamen *clavim* scribitur: sed, ut puto, perperam. In æreis Neronis numis habes Ostiensem portum cum imagine Portuni. Festum ejus Portumnalia: de quo Varro lib. V de L. L.

Venti cur in Diis habiti sint, diximus lib. III, cap. III, & IV. Iis equus dicatus, quia celere animal conveniret celeritati equorum Festus [a]: *Multis gentibus equum hostiarum numero haberi, testimonio sunt Lacedæmonii; qui in monte Taygeto equum ventis immolant, ibidemque adolent, ut eorum flatu cinis ejus per fines, quàm latissimè deferatur.* Antiquissimi autem Græcorum videntur non tam Ventos habuisse pro Diis, quàm putasse eos esse in potestate Deorum Samothracum, qui aliter Cabiri, sive Potes dicebantur. Firmat hæc Diodorus Siculus lib. IV, ubi narrat, ut Orphæus in tempestate ab his petierit tranquillitatem. Sunt hi Cabiri Terra, & Cælum; ut censet Varro lib. IV de L. L. Sanè Cælum se habet, ut pater ventorum: mater verò est terræ & aquæ globus. De Cabiris plura diximus lib. II, cap LVII.

[a] in October equus.

Æolus vela ventis dare reperit. Scitè de eo Monatholius ad Mechanica pag. 62, 93. De ventorum appellationibus Salmasius in Solinum pag. 1245, & deinceps multis pag.

CAPUT XXXVI.

De simulachro Iuventæ, sive Hebes, & Hygiæ, sive Sanitatis. Item Somni. Insuper Amoris sive Cupidinis utriusque, puta Ἔρωτος καὶ Ἀντέρωτος. Adhæc Terroris, Pudoris, Nemesis, & Invidiæ.

AC de simulachris quidem numinum, quæ præsident rebus extra nos, satis me dixisse puto. Nunc loquamur de illis Deorum, qui nomen possident rerum in nobis, vel à nobis. Hi vel corpus tangunt, vel animum, vel utrumque. Ad corpus pertinent Iuventus, & Senectus, Sanitas, & Morbus.

Iuventa, quæ & Hebe, formam habuit formosæ adolescentulæ, caput erat Floreis Sertis redimitum, manu una pateram gestat, qua Diis ministrat nectar. Ovid. lib. I Trist. Eleg. ad Flaccum:

Nectar, & ambrosiam, latices epulasque Deorum,
Det mihi formosa gnava Iuventa manu.

Etiam Deæ Iuventiæ imaginem habes in denario argenteo antiquo. Inscriptio est M. IVVENTI. T. F. T. N. THALNA. Maluit verò IVVENTIA, quàm IVVENA, ut meliùs ad gentile suum nomen alluderet. In Corinthio agro ei in cypressorum luco templum fuit, sed sine statua: cujus caussam fuisse occultam, ait Pausanias.

Ὑγίεια sive Salus, fingitur fuisse filia Æsculapii, quia eam præstet Medicus. Fingebatur formâ mulieris in solio considentis, ac tenentis pateram: prope eam verò adstabat ara, cui involutus anguis caput attollens. Nempe & anguis symbolum erat sanitatis quia ut anguis positis exuviis rejuvenescit. Ita ægri, recuperata valetudine, quodammodo instaurantur. Pausanias in Corinthiacis auctor est, in quadam Corinthii agri parte esse & Æsculapii, & Hygiæ statuam, ac utrumque numen sedere. Item narrat, ut Alexanor Machaone Æsculapii filio genitus in Sicyoniam profectus in Titane (ἐν Τιτάνῃ) fanum erexerit Æsculapio: signum Dei solam habere faciem detectam manus item, & imos pedes, reliquum corpus velari lanea tunica albâ, ac pallio: Hygiæ item signum videri similiter indutum: nec tamen id liquere, quia signum non possit satis conspici, eò quòd corpus divæ undecumque sit velatum, partim comis quam detondere ei mulieres, partim laciniis vestis Babyloniæ.

Gerardus Gualtherus in animadversionibus ad tabulas Siciliæ antiquas, pag. 2. (ΥΓΕΙΑ) *seu salus Æsculapii ex Lampetia Solis filia nata efficta fuit in solio cum patera; posita ara, cui anguis caput attollens implicitus. Signum hoc apud Sicyonios non facile inspicias; velatum enim undecumque est, partim comis quas Deæ mulieres detonderunt, partim verò Babyloniæ vestis laciniis. Pausf. lib. 2. Ægienses accipiunt à Salute bellaria patria, & in mare abjiciunt: mittere se ajunt, quæ Syracusis est, Arethusæ. Id. lib. 7. feriæ antiquitus illi, qui nominasset Salutem Semoniam, Segetiam, Tutelinam. Mac. lib. 1 Sat. c. 16.*

Trium triangulorum implicitorum figura est symbolum salutis. Vide Chartarium à Vitilerio Latinè redditum, pag. 62.

Antiochus Σωτὴρ adversus Galatas pugnaturus, in somniis jussus ab Alexandro M. vel saltem sic simulans, militi suo Salutis symbolum dedit πεντάγωνον [3], in ejus nummis hodieque videmus. Est verò quemadmodum describit Lucianus [4], τὸ τριπλοῦν τρίγωνον, τὸ δι᾽ ἀλλήλων, τὸ πεντάγραμμον. *triplex triangulus alternatim junctus, quinque linearum figuram constituens.*

[3] figuram 5 laterum.

[4] libro pro lapsu inter salutandum.

Nunc videamus effigies numinum rebus præsidentium, quas in animo habemus. Sunt ea partim rerum cum mutis animantibus communium: partim hominis propriorum. Prioris generis sunt tum sensus, & sensuum affectiones, tum Affectus. Affectiones sensuum sunt Somnus, & Vigilia.

Somnus fingebatur alatus Unde Tibullus lib. II, eleg. I, cum de Nocte esset locutus subjungit:

Postque venit tacitus, fulvis circumdatus alis
Somnus, & incerto Somnia nigra pede.

Item Silius lib. X:

— Quatit; inde soporas
Devexo capiti pennas, oculisque quietem
Irrorat, tangens Letheâ corpora virgâ.

Ubi & virgam ei tribui videmus, qua ubi homines tetigerit, somnium inducat. Utrumque etiam complexus Statius lib. v Silvarum: ubi sic Somnum compellat:

— Nec te totas infundere pennas
Luminibus compello meis: hoc turba precatur
Lætior, extremo me tange cacumine virgæ.

Philostratus [f] in imagine Amphiarei sic Somnum depingit: Ὄνειρος ἐν ἀνειμένῳ τῷ εἴδει γέγραπται, καὶ ἐσθῆτα ἔχει λευκὴν ἐπὶ μελαίνῃ· τὸ οἶμαι νύκτωρ αὐτοῦ, καὶ μεθ' ἡμέραν. Ἔχει καὶ κέρας ἐν ταῖν χεροῖν, ὡς τὰ ἐνύπνια διὰ τῆς ἀληθοῦς ἀνάγων. *Somnus resolutâ pictus specie, & vestem habet candidam super nigra, quod puto significare ejus nocturnum, ac diurnum tempus. Etiam manibus tenet cornu; utpote insomnia per veram reducens.* Intellige autem veram portam. Nam antecessit Αὐτοῦ καὶ ὀνείρων πύλη. *Ibi & Somniorum porta est.*

[f] lib. 1 Iconum.

Notum de portis Somni duabus, quarum una cornea est, altera eburnea: illâ mittuntur somnia vera, hâc falsa. Quod figmentum legas apud Homerum extremâ Odyss. T, Platonem Charmide, Maronem vi Æn. ut mittam Horatium [g], Ausonium [h], Nonnum [i], Coluthum [l]. Eóque spectat Claudianus, cùm præfatione in sextum Honorii consulatum ait:

[g] lib.3.od.37. [h] in Ephemeride, deque Cupidine crucifixo. [i] Dionys.lib. 34, & 44. [l] de raptu Helenæ.

Irrita nec falsum somnia misit ebur.

Rationem ex physicis aperit Servius ad locum memoratum: *Per portam*, inquit, *corneam oculi significantur: qui & cornei sunt coloris, & duriores cæteris membris: nam frigus non sentiunt: sicut etiam Cicero dicit in libris de Natura Deorum. Per eburneam verò portam os significatur à* (lego, *cum*) *dentibus. Et scimus, quia quæ loquimur, falsa esse possunt: ea verò, quæ videmus, sine dubio vera sunt.* Ibidem ait, ideo Æneam à Marone per portam emitti eburnam, ut significet, falsa esse, quæcumque dixerat. Addit & alteram portarum harunce interpretationem: *Somnum*, inquit, *novimus cum cornu pingi: & qui de Somnis* (f. somniis) *scripserunt dicunt ea, quæ secundùm fortunam, & personæ possibilitatem videntur, habere effectum: & hæc vicina sunt cornu: unde cornea vera fingitur porta. Ea verò, quæ supra fortunam sunt, & habent nimium ornatum, unaque* (leg. *vanamque*) *jactantiam: dicunt falsa esse: unde eburnea, quasi ornatior porta, fingitur falsa.* Sed simplicior veriorque opinio est prior, quam & ex parte sequitur, paullo tamen aliter explicat, Ioannes Sarisberiensis de nugis Curialium lib. ii, cap. xv: *Somni*, inquit, *depingens portas, alteram eburneam, alteram corneam finxit. Cum & cornu sit pervium visu, qui non frequenter errat: & ebur naturæ densioris, & usque ad extremam tenuitatem rasum, nullo visus acumine penetretur. Hoc quidem dentibus, illud oculis verioribus similius est.* Eò igitur spectarit Maro, quòd, ut Iustinianus in Institutionibus [m] ait: *Veritas per oculos, quàm per aures majorem habet fidem.* Acconsentit illud Thaletis, qui, ut Stobæus [n] refert, interrogatus: πόσον ἀπέχει τὸ ψεῦδος τοῦ ἀληθοῦς; ὅσον, ἔφη, ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων. *quantum falsum abesset à vero? quantum, inquit, oculi ab auribus.* De hisce oculatis, & auritis, ac, si conceditur novas fingere voces, hisce vidiis & audividiciis, distinguendis scitè Philo libello περὶ δικαστοῦ [o]. Sed & de hoc aliqua diximus libri iii, cap. xxiii.

[m] Titulo de Gradibus.

[n] serm. 1.

[o] de Iudice.

De Somni ternis liberis, Morpheo, Icelo, sive Phobetore, & Phantaso, dictum in affectionibus relatis in numerum Deorum. Sedes Somni ab Homero statuitur in Lemno insula. Maro in vi Æn. Soporem ut lethi consanguineum, in faucibus Orci collocat. Ovidius Somnum locat apud Cimmerios lib. xi Met. fab. x, ubi & Somnum, ejusque regiam describit. Atque, ut ibidem ait,

Ante fores antri fœcunda papavera florent
Innumeræque herbæ; quarum de lacte Soporem
Nox legit, & spargit per opacas humida terras.

De papavere fingunt eò quia somnum conciliat; unde & *Soporiferum* vocat Maro. Caussa est, quia sit fumosum: ut alibi [p] dixi ex Aristotelis lib. de Somno, & Vigilia, cap. iii.

[p] lib.3.c.34.

Superiùs verò è Philostrato dicebamus Somno esse cornu è quo Somnia emittat. De quibus iccirco pauca addam: De Somniorum sede sic Maro vi Æn.

In medio ramos annosaque brachia pandit
Vlmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgò
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.

Ubi sic Servius: *Qui de somniis scripserunt, dicunt, quo tempore folia de arboribus cadunt, vana esse somnia: quod per transitum tetigit. Vana autem ideo quia ab inferis. Nam vera mittunt Superi. Homerus:*

— Καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ Διός [q].

[q] Ab Iove somnium.

Alii verò censent eò ulmum statui vanorum somniorum sedem, quia ut arbor ea est sterilis, sic somnia pleraque nihil veri promittant.

Hæc de sensuum affectionibus. Nunc ad Affectus me confero. Cujusmodi sunt Amor, Tenor, Pudor, Nemesis, Invidia, atque alii. Amoris simulachra fuisse, indicat Cicero lib. ii de Legg. *Græcia Cupidinum, & Amorum simulachra in Gymnasiis consecravit.* Effingebatur autem formâ pueri nudi, & alati, pharetra de humeris pendente: quandoque etiam facem manu gestans: interdum & fasciâ oculos obvolutus. Puerum fingi indicat Propertius lib. ii, eleg. x:

Quicunque ille fuit, puerum, qui pinxit, amorem
Nonne putas miras hunc habuisse manus?

Alatum exprimi docet Heliodorus lib. iv Æthiop. Οὐκ οἶσθα ὅτι καὶ τὸν Ἔρωτα πτερωτὸν οἱ ζωγράφοι, τὸ εὐκίνητον τῶν ὑπ' αὐτοῦ κεκρατημένων αἰνιττόμενοι. *Nescis, alatum fieri Amorem à pictoribus, cùm, quàm mobiles sint qui ab eo detinentur, ænigmaticè volunt designare.* Theophylactus

lactus Simocattus epist. LIV: Ἐπαινῶ τοὺς ζωγράφους· ὑποπτέρους γὰρ τοὺς ἔρωτας ἀναγράφουσι, καὶ τέχνῃ διαμορφοῦσι τὰ πράγματα, καὶ τοῖς πλάσμασι τὴν ἀλήθειαν περιτείνονται. *Laudo pictores: alatos enim amores pingunt, & arte transformant id, quod verè est, & fictionibus veritatem exprimunt.* Armis instruxisse indicat Xenophon lib. I Apomnemoneumaton: Ἴσως καὶ οἱ Ἔρωτες τοξόται διὰ τοῦτο καλοῦνται, ὅτι καὶ πόρρωθεν οἱ καλοὶ τιτρώσκουσι. *Fortasse etiam iccirco vocantur sagittarii, quod pulchri quoque eminus vulnerent.* Nec neglexere in Cupidine capillos. Nam Anacreontis est:

Ὁ δ᾽ ἔρως ὁ χρυσοχαίτης.
Amor aureis capillis.

Sive, ut χρυσοχαίτης vocem singulo vocabulo exprimamus:

Auricomus at Cupido.

Quomodo & *Sol auricomus* Valerio Flacco lib. IV Argon.

Ac ejus exemplo è junioribus Basilio Zancho in hymno Pacis:

Quacumque auricomus Phœbus: jubar æthere pandit.

At aliter usus Silius, cum ait:

At puer auricomo jam formidate Batavo.

Nam hic intelligendus color rutilus, sive rufus: qualis non erat Cupidinis. Pleniùs de Cupidine Seneca in Octavia, Act. 2.

Volucrem esse Amorem fingit immitem Deum
Mortalis error, armat & telis manus,
Arcusque sacros instruit sæva face;
Genitumque credit Venere, Vulcano satum.

Subdit deinde Saniora:

Amor est, juventâ gignitur, luxu, otio:
Nutritur inter læta Fortunæ bona.
Quem si fovere, atque alere desistas, cadit,
Brevique vires perdit exstinctus suas.

Vide & ejus descriptionem apud Moschum in Amore Fugitivo, & Appulejum in fabula Psyches. Ex Athenæo discimus, quandoque Cupidinem inter Mercurium, & Herculem solere medium constitui: quod inde erat, quia nihil æquè amorem excitat, quàm Eloquentia ac Fortitudo.

Athenienses non Ἔρωτι [1] modò; sed Ἀντέρωτι [2] etiam statuam posuerunt. Hic faciebat, ut etiam redamemus, & pœnas de iis sumere credebatur, quibus cornea adeò fibra foret, ut amantes se non redamarent: quemadmodum ex Pausania, Porphyrio, & Suida cognoscere licet. Erant amborum simulachra apud Elienses, quorum Ἔρως ramum gestaret manu; Ἀντέρως verò ramum illi de manibus extorquere conabatur, sed incassum. Quo designatur, pulcherrimum esse de amore mutuo certamen.

[1] *Amori.*
[2] *Amori mutuo, reciproco.*

Imaginem veræ, fictæque amicitiæ expressit Themistius in Oratione de Amicitia.

Aliqui non duos modò Amores, Ἔρωτα, & Ἀντέρωτα fingunt; sed ingentem Amorum, sive Cupidinum turbam. Cujus caussam superiori libro adduximus. Eos scitè depingit Philostratus in Imaginibus.

Cupidini sacratus fuit lepus: cujus rationem è nomine petit Eustathius in Iliad. Λ [3]. Nempe censet hoc factum, quia λαγὼς [4] dicatur ἀπὸ τοῦ λάειν [5], & ἔρως [6] similiter ἀπὸ τοῦ ὁρᾶν [7]. Potiùs dixero inde esse, quòd animal hoc putaretur esse libidinosum, & utriusque sexus: ac comestum augere formæ decus: de quibus dictum libro hujus operis III, cap. LXVI, & LXVIII.

[3] *pag. 87 edit. Rom.*
[4] *lepus.*
[5] *videre.*
[6] *amor.*
[7] *videre.*

Spei effigiem conspicere est in aureo numo Adriani Cæsaris. *Est verò* (ut Lilius Gyraldus [1] describit) *femina stans, sinistra laciniam nonnihil attollens: dextera in cubitum elata pateram proferat, in qua repositum inerat veluti ciborium, id est, vas in floris similitudine, cum hac inscriptione*, SPES P. R. Subjungit, ut quidam effinxerint viridi indutam palla, ac dolio insidentem cum cornice. Viridis color Spei conveniens: juxta illud poëtæ:

— Et adhuc tua messis in herba est.

[1] *Hist. Deorum Syntag. I, pag. 29.*

Dolio, ut puto, insidet Diva, ut alludatur ad fabulam Pandoræ Hesiodeæ. Iuxta quam aperto dolii operculò evolasse per terras omne curarum genus; solam remansisse spem, quòd priùs imponeretur operculum, quàm & illa posset evolare, narrat Origenes in quarto contra Celsum. Cornix est symbolum longævitatis: quam omnes sperant: imò vix ullus tam senex, quin se speret aliquos posse annos supervivere.

Terror, ut ait Pausanias in Eliacis prioribus, leonis capite expressus fuit in clypeo Agamemnonis. Inscriptio autem istiusmodi:

Οὗτος μὲν φόβος ἐστὶ βροτῶν, ὁ δ᾽ ἔχων Ἀγαμέμνων.
Hic Pavor est hominum manibus gerit hunc Agamemnon.

Pudor sive Verecundia effingitur Græcis formâ mulieris, quia αἰδὼς [2] iis generis est muliebris. Sedet verò, oculis, ac vultu velatis; prout Icarius filiæ suæ Penelopes signum posuit: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Eum secutus Alciatus in Emblematis ait:

[2] *pudor.*

Ergo sedens velat vultus, obnubit ocellos:
Ista verecundi signa pudoris erant.
Queis sibi prælatum Icarius cognovit Vlyssem;
Hocque Pudori aram schemate constituit.

Nemesis una manu frenum gerebat, alterâ cubiti mensuram: ut ostenderetur, tum linguæ injiciendum frenum, quia odisset Dea omnem in verbis arrogantiam: tum justitiæ dandam operam, quia eadem puniret injustos. Atque hoc indicat distichon illud:

Ἡ Νέμεσις προλέγει τῷ πήχει, τῷ τε χαλινῷ,
Μήτ᾽ ἄμετρόν τι ποιεῖν, μήτ᾽ ἀχάλινα λέγειν.
Frænos, & cubitum gestans Nemesis jubet ultrix
In dictis, factis quemque tenere modum.

Vulcanius citat ad Callim. Cererem.

Nemesis cum facie diademata conspicitur in argenteis denariis. Inscriptio est, M. CORN. C. F. C. N. CETHEGVS EX S. C. Videntur à Cethego hoc cusi in militum stipendium,

cùm quæstor esset militaris. Id fuit anno Vrbis ɪↄxcɪɪ, C. Popillio Lænate, & P. Ælio Ligure coss.

Invidia Latinis pingitur mulieris figurâ: quia vox ea generis est feminini, Græcis autem figurâ maris, quia illis φθόνος virile est. Sic verò depingitur ab Ovidio, secundo Metamorphoseos, sanè graphicè:

Pallor in ore sedet, macies in corpore toto,
Nusquam recta acies, livent rubigine dentes,
Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno:
Risus abest, nisi quem visi fecere dolores.
Nec fruitur somno, vigilantibus excita curis:
Sed videt ingratos, intabescitque videndo,
Successus hominum; carpitque, & carpitur una,
Suppliciumque suum est.

Symbolum Invidiæ apud antiquos erat anguilla; quia cunctis dicitur piscibus invidere. Uti iisdem Contumelia, atque Impudentia, signabatur per perdicem, avem admodum contumeliosam, ac impudentem.

CAPVT XXXVII.

De effigie Virtutum, & Vitiorum, in Deorum numerum relatorum. Deque Praxidice quæsitum, an faveat furtis.

VIdimus de effigie affectuum, qui nobis cum belluis sunt communes: sed magno discrimine, quia homini ratio divinitus est concessa, ad moderandos affectus. Nunc igitur dicere incipiam de iis, quæ hominis sunt propria. Ac primum loquar de iis, quæ singulos spectant, deinde quæ ad universam Remp. pertinent. In priori genere tum de Virtutibus agam in Deos relatis: tum de Vitiis oppositis, quæ & ipsa, sed invitis sapientibus, pro Diis habuerunt. Antequam tamen de Virtute loquar, pauca de Veritate præmittam: tanquam parente Virtutis. Vnde veteres Philosophi, in his etiam Socrates, quidvis bonum in agendo, Scientiæ; quodvis malum, Inscitiæ adscripserunt. Sanè fortes terribilia fugerent, nisi scirent esse bona: vulgus contrà sectaretur ea, nisi crederet esse horrenda. Unde liquet, quanti intersit à pueris addiscere verum, rectumque. Philostrato in Amphiarao symbolum Veritatis statuitur virgo niveis induta vestibus. Virgo est, quia veritas si violetur, desinit esse veritas. Et candor vestis indicat veritatis orationem esse simplicem & apertam, sine fuco & calamistris. Hippocrati epistola ad Philopœmenem Veritas describitur, ut mulier, pulchra, ingens, ornatu simplici decora, illustris splendida, orbibus oculorum lucidis, ac referentibus stellarum fulgorem. Videas & Veritatem exprimi per virginem nudam conantem è puteo prodire. Nempe, quia ut Democritus dicebat, veritas in puteo delitescit.

Virtus in nummo M. Valerii Acilii triumviri effingitur formâ matronæ lævo cubito innitentis columnæ, dexterâ autem tenentis serpentem. Columna significat virtutem esse stabilem ac firmam. Serpens indicat prudentiam esse virtutis moderatricem. In Gordiani numo exprimitur figurâ senis barbati, stantis, nudi, ac innitentis clavæ, cum pelle leonina: inscriptio est VIRTVTI AVGVSTI. Inque Numeriani numismate similis est senis figurâ, atque inscriptum VIRTVS AVG. Quandoque etiam pingitur Virtus specie mulieris cum alis; quia gloria, quam parit, quasi alis quibusdam longè latéque per virûm ora volitat. Inter Luciani dialogos est, qui depingat Virtutem laceram ac mœrentem, maléque à Fortuna habitam: quæ conditio Virtutis cunctis penè temporibus fuit, atque erit.

Pietas, ut Cicero in primo de Natura Deorum, *justitia est adversus Deos, & cultus erga majores, aut sanguine conjunctos.* Hujus geminum Romæ templum fuit: quorum utrumque à Manio Acilio extructum: unde idem putari solet. Atqui prius anno Vrbis ɪↄLXIV votum à M. Acilio Glabrione, occasione pugnæ adversus Antiochum ad Thermopylas, & octennio pòst dedicatum à filio: Fuitque id in Foro olitorio. Alterum anno ɪↄc IV à M' Acilio Balbo exstructum in regione circi Flaminii, occasione filiæ, quæ matrem in carcere suis aluerit uberibus. Quemadmodum exposui lib. VIII, cùm de affectionibus agerem in Deorum numerum relatis. Posterior hæc in circi Flaminii regione fulmine tacta est, teste Obsequente. Contigit hoc bello sociali Italico an. ɪↄc LXIII.

In numo argenteo L. Æmilii Paulli, & C. Terentii Varronis, quæstorum urbanorum anno Vrbis ɪↄcIV, T. Quinctio Flaminino, & Manio Acilio Balbo coss. cernere est effigiem cujusdam Deæ, cui appositum P. Ea litera significat Pietatem. Est verò Dea insignis coronâ oleaginâ: sacraque in mensa aversa numi facie, itidem repositus frondosus oleæ ramusculus. Quo significatur Pietatem esse matrem pacis ac tranquillitatis publicæ. Nempe oleaginus ramus est symbolum pacis & concordiæ. Vnde & legimus oratores, qui pacis poscendæ caussâ ablegarentur, gestasse ramum olivæ. Hinc Maro VII Æn.

Centum oratores augusta ad mœnia Regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes.

Ac de Ænea quoque legas VIII Æn.

Paciferæque manu ramum prætendit olivæ.

Vbi sic Servius: *Quoniam Pallas prius de pace quæsierat; & ideo mox pacis signum ostendit, ut cætera Pallas securus audiret.* Mox etiam subdit Maro:

Optime Graijugenûm, cui me fortuna precari,
Et vittâ comtos voluit prætendere ramos.

Vbi sic idem Servius: *Vt in pacis petitione ramus olivæ cum vittis offeratur; partim fabulæ, partim naturæ efficit ratio.* Subdit deinde hac de fabula: *Nam cùm de nomine Athenarum Neptunus, & Minerva, contenderent, & jussisset Iupiter, ut illius nomine diceretur civitas, qui munus melius obtulisset hominibus: equum Neptunus, Minerva olivam protulit, & statim vicit.* Sed de natura

natura, quam alteram is Grammaticus caussam addiderat, nihil addit. Hoc nos supplebimus. A natura ratio est, quod oleum insaniente vento in mari magno effusum sæpius, testante id experientia, impetum stiterit undarum, sic ut quo amplius olei in mare esset præcipitatum, eò navi tranquilliùs foret. Et quid si altiùs caussam arcessamus? Genes VIII legimus, quomodo columba à Noë emissa redierit cum oleagino ramusculo: quod quidem eo pertinuit, ut Noë intelligeret jam in tantum esse imminutam aquarum multitudinem, ut summæ arbores, in his olea, supra aquas eminerent: sed simul significavit Deum, qui iratus generi humano diluvium immisisset, nunc pacatum esse ac tranquillum. Hæc historia remansit, non solum in populo Dei, sed diu etiam in gentibus, quod ex Luciano, & aliis, alibi ostensum. Eo minùs mirandum, si, quod pacis, suæ ac tranquillitatis Deus jam diluvii tempore signum esse voluisset, id postmodo etiam in humanis rebus concordiæ ac tranquillitatis symbolum haberetur. Atque hæc imprimis de Pietate erga Deum.

Pietatis erga parentes symbolum ciconia: cujus ratio satis aperta est ex Græco vocabulo ἀντιπελαργεῖν [a]. Thessalis ea avis divino affecta honore dicitur: nempe quia lege cautum, nequis eam occideret. Sed longe alia id de caussa factum: videlicet quia terram serpentibus purgavit. Diximus de hoc lib. III, cap. XCIII, & c. Iustitia Astrologis est Virgo spicam manutenens.

[a] *redamare parentes, gratiam referre bene meritis more ciconiarum.*

Chrysippus, ut apud Agellium [a] est Iustitiam depinxit, *formâ, atque filo virginali; adspectu vehementi, & formidabili; luminibus oculorum acribus; neque humilis, neque atrocis, sed reverendæ cujusdam tristitiæ dignitatem.* Porrò, ut Agellius subjungit, *ex imaginis istius significatione intelligi voluit, judicem, qui justitiæ antistes est, oportere esse gravem sanctum, severum, incorruptum, inadulabilem, contraque improbos nocentesque immisericordem, atque inexorabilem, erectumque, & arduum ac potentem, vi & majestate æquitatis veritatisque terrificum.*

[a] *lib. 14, c. 4.*

Quomodo in arce Cypseli fuerit depicta, Pausanias dicet in prioribus Eliacis.

Thebis erant simulacra judicum sine manibus: princeps verò judicum oculis erat in terram dejectis. Eo significabat judices non debere esse δωροφάγους [b], nec προσωπολήπτας [c]. Adi Plutarchum de Iside & Osiride.

Hesychius ad Horapollum pag. 187.
[b] *munerum captatores.*
[c] *formarum spectatores.*

Iustitiæ Deæ, ut reginæ, facies diademata comparet in denario argenteo C. Mamilii Q. F. C. N. Tribuni plebis ex eo dicti Limetani, quia legem tulisset de limitibus latitudine justâ faciendis. Adscriptum ex S. C. h.e. Senatus consulto. Alter quoque ejusdem est nummus; in cujus imo latere in circulo adscriptum C. MAMILIVS Q. F. TVRRINVS: in medio autem mensa est quadrupes Iustitiæ sacra, inter secures, & falces, constituta. In mensa aratrum jacet, quia hoc ducetur agrorum limes.

Pictores hodie Iustitiam pingunt cum statera, ut significent suum cuique tribuere, & benefacta & malefacta ponderare, quo & illis justum præmium constet, & his pœna debita persolvatur. Non improbo symbolum, etsi veteribus ignotum.

Pighius in Annal. Rom. ad ann. 587, p. 392.

Huc etiam pertinet Themis. Antea diximus, ejus ex Iove filias esse Eunomiam, Dicen, Irenen. Habuit Antonius Perrenotus, prius Episcopus Atrebas, exinde Cardinalis Granvellanus, lapidem Terminalem, altum ferè sesquipedem, ex Pario marmore affabrè sculptum. In summo lapide est decora mulieris facies, crinibus à fronte & occipitio in nodum vittâ collectis, ac duobus cincinnis per humeros dependentibus. Reliquum lapidis corpus in columnam abit quadratam: quam in imo circumsistunt tres imaguneulæ puellares semiplanæ, non nudæ sed stolatæ, cum brevi pallio, item cum vitta, zona, soccis: duæ brachiis nudis, & connexis, tertia manibus demissis seorsim consistens. Lapidem eum terminalem plerique sunt arbitrati esse Veneris, quam exprimi aliquando solere eâ figura, qua Hermæ, nempe capite super lapidem quadratum, auctor est Pausanias in Atticis. Tres verò divas crediderunt esse tres Gratias; quas antiquissimis temporibus solere vestitas effingi, cognoscimus ex eodem Pausania in Eliacis, & Bœoticis. Sed Stephanus Pighius, qui luculento commentario eum lapidem illustravit, censuit signari Themidem cum tribus filiabus, Eunomia, Dice, & Irene. Vtraque figura & Veneri cælesti ac Gratiis, & Themidi, ac filiabus convenit. Nam quadratus lapis signat constantiam Iustitiæ: & sic quoque Venerem Cælestem, quæ & ipsa constans, non desultoria, ut vulgivaga, effingi solere, diximus ex Pausania. Præterea divæ tres sunt stolatæ cum brevi palla, vittis in capite, zona in pectore, soccis in pedibus. Hæc omnia honestis conveniunt, quales tum Gratiæ, tum Themidos filiæ. De primo indicat hoc Martialis lib. I epig. XXXVI:

Quis Floralia vestit, & stolatum
Permittit meretricibus pudorem?

Deque stola pariter, ac vitta sic Tibullus:

Sit modò casta doce quamvis non vitta ligatos
Impediat crines, nec stola longa pedes.

Et Ovidius in primo de Arte, ut arceat à lectione sua pudicitiæ amantes, ait:

Este procul vittæ tenues, insigne pudoris,
Quæque legis medios instita longa pedes.

De zona arguit hoc Catulli epigr. II:

Tam gratum mihi, quàm ferunt puellæ
Pernici aureolum fuisse malum,
Quod zonam solvit diu ligatam.

Socci etiam modestiæ sunt argumentum: uti contra cothurno forent indicium fastus, unde Ammianus Marcellinus lib. XXVIII: *Cum mutuum quid petunt, soccos, & Mitiones videbis, & Lachetas: cum adiguntur, ut reddant ita cothurnatos, & turgidos, ut Heraclidas illos, Cresphontem, & Temenum putes.* Pleniùs de his Pighius

Pighius scribit: uti & cur duæ sint nudis brachiis, & connexis, una demissis, ac veste circumvolutis. Ipsum adi, si visum.

Ad justitiam etiam Fides refertur: unde Hercules ad eam ait apud Silium lib. II:

Iustitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

In denariis Q. Cæcilii Metelli Balearici Fides coronatur serto oleaginô: nempe quia Pacis est comes, vel mater. Oliva autem pacis symbolum. Ab altero latere est effigies deæ Copiæ: de qua alibi.

Fides effingebatur canis capillis: partim quia color candidus est simplicitatis symbolum: unde & Veritas vel niveis vestibus efficta, vel nullis: partim quia antiquis temporibus vigebat fides: unde Comicus [1], *Homo antiqua virtute, ac fide.* Virgil. I Æn.

Cana Fides, & Vesta Remo cum fratre Quirinus.

Vbi sic Servius: *Cana Fides, vel quòd in canis hominibus invenitur, vel quòd ei albo panno involuta manu sacrificatur: per quod ostenditur, fidem debere esse secretam.* Vbi ritum nota de velata manu in Fidei sacris. Tangit quoque Horatius lib. I, od. XXXV ad Fortunam,

Te Spes, & alba rara Fides colit
Velata panno, nec comitem abnegat.

Vide etiam Servium ad illud VIII Æn.

— Magnis Circensibus actis.

Templum Fidei describit Silius lib. II.

Symbolum Fidei dextra erat: unde Terentius in Andria:

Quod ego per hanc te dextram oro, & per Genium tuum,
Per tuam fidem, per hujus solitudinem,
Te obtestor.

Vbi Donatus inquit: *Fœderis ac fidei membrum erat dextra.* Nempe quia hæc sanciuntur dextrarum conjunctione. Vnde Maro de Anchise:

Dat dextram, atque animum præsenti pectore firmat.

Et Dido apud eundem:

— En dextra, fidésque.

Est & VII Æn.

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Ac Statius I Theb.

Iam pariter coeunt animorum in pignora dextræ.

Apud Ammianum etiam Marcellinum lib. XXI Iulianus Cæsar, cum ad eum Nebridius præfectus, qui solus noluerat jurare contra Cæsarem Constantium, in summo vitæ periculo confugisset, ac supplex sibi dextram porrigi orâsset: *Ecquid*, inquit, *præcipuum amicis servabitur, si tu dextram attigeris meam?* Imò quis nescit morem hunc antiquissimum hodiéque obtinere?

Alexander Aphrodiseus lib. II Problem. XLVII, hanc consuetudinem esse ait, quia denis digitis denarius repræsentetur, eô verò nihil in numeris perfectius sit. Mihi sic potiùs videtur, quia manus præcipuè dextra, est ὄργανον τῶν ὀργάνων [2], domi, militiæque; eò conjunctione hac promitti mutuam in omnibus operam.

Etiam ad Iustitiam referuntur Charites, sive Gratiæ, quia æquitas exigit, ut gratias bene meritis referamus. Antiquissimis temporibus Gratiæ effingebantur vestitæ. Quod liquet ex Pausania lib. VI, qui est de Eliacis: ubi loquitur de Gratiarum templo, & divarum simulachris ligneis, veste inaurata; faciem, manus, & pedes, ait è candido marmore fuisse: addit, quomodo una prætulerit rosam, altera talum, tertia myrtum. Ac idem lib. IX, sive in Bœoticis narrat, & à Bupalo apud Smyrnæos, & ab Apelle in Cantorum statione, quam odeum vocant, & à Pythagora Pario apud Pergamenos in Attali thalamo; & ab Socrate Sophronisci filio, apud Athenienses, ante arcis vestibulum, Gratias esse cum vestibus effictas. Addit, sibi non esse compertum, à quo iste mos sit immutatus, ut non amplius vestitas, sed nudas effingerent. Caussa interim obscura non est, cùm nudo corpore nudum & simplicem voluerint animum repræsentare. Cæterùm hoc de vestitis antiquitus Gratiis non videtur occurrisse doctissimo Stephano Winando Pighio Campensi, ex sorore clari Theologi Alberti Pighii nato, cùm in Themide sua, sive libro de Lege divinâ, scriberet [3], Divas tres, quæ circumsisterent statuam seu Veneris, seu Termini non videri esse Gratias, quia non effingerentur nudæ, sed stolatæ. Super quo commonitus ab Nicolao Florentio, sic epistolâ se purgat, ut liqueat satis, non potuisse ictum istum veste propellere vel exire.

Fortitudinis symbolum Hercules credebatur: ut est apud Greg. Nazianzenum orat. contra Iulianum. Nempe quia nihil illo fortius haberent. Iccirco & palæ. Aræ præses unà cum Mercurio habitus est: ut de utroque tradit Synesius epist. XXXII. De Herculis effigie vidimus in Diis animalibus.

Clementiæ tamen ara Athenis nullum habuit simulachrum. Rationem adfert Statius XII Thebaidos:

Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
Forma Deæ: mentes habitare & pectora gaudet.

Virtutis præmium est Honor: qui propterea sic exprimendus videtur, ut præcedat Virtus, eam Honos sequatur. Virtus, & Honos ob oculos statuebantur, ut Virtus esset armata, hic inermis; illa inornata, hic lauro coronatus, & capillis promissis.

Alciato in Emblematis Honor sic depingitur:

Stet depictus Honos, Tyrio velatus amictu.

Honori sacra faciebant Romani capite aperto, ut Honori sic eum haberent honorem, quem exhibemus viris honore dignis. Hanc caussam etiam apud Plutarchum in Quæstionibus legas. Inter honores etiam fuit, quod ab æde Honoris idibus Quinctilibus equites in Capitolium veherentur: idque ex instituto Fabii Ruti-

[1] Adel. act. 3. sc. 3.

[2] instrumentum instrumentorum.

[3] pag. 25. edit. Plantin. an. 1568.

Rutiliani : ut eſt apud Plinium, vel potiùs S. Aurelium Victorem de Viris Illuſtribus.

Honoris etiam pars inclytum famæ decus. Nec tamen minùs vitia, quam virtutes, falſa, quam vera diffundit.

Fama luculente depingitur à Marone in IV Æn. Ait verò

—— pedibus celerem, & pernicibus alis
Monſtrum horrendum, ingens, cui quot ſunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi ſubter (mirabile dictu)
Nocte volat cæli medio, terræque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina ſomno.
Luce ſedet cuſtos, aut ſummi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas terrıtat urbes,
Tam ficti, pravique tenax, quàm nuncia veri.

Fama verò falſa nigris eſt alis prædita; ſecundum illud Claudiani adverſus Alarichum :

Famaque nigrantes ſuccincta pavoribus alas.

Finis virtutis eſt εὐδαιμονία, ſive beatitudo. Hoc loco autem intelligimus felicitatem non publicam, de qua poſtea dicetur, ſed quatenus in Ethicis conſideratur. Ea conſiſtit quidem in cujuſque animi, corporis ac Fortunæ bonis : ſed animi imprimis. Nam illa corporis, & fortunæ plurimùm felicitatem nec augent, nec ornant, ſed impediunt. Longè enim maximam hominum partem vel ſuperbam reddunt, & arrogantem, vel luxurioſam, & incontinentem. Vt veriùs dixeris avocare à virtute; quàm ad eam allicere. Vnde aliqui philoſophorum abjecere opes, ut liberiùs ſapientiæ ſtudiis vacarent. Alii item parco cibò & potu, laboribus etiam ac Vigiliis corpus extenuarunt, ut magis mens vigeret.

Cebeti Thebano in Tabula Εὐδαιμονία, ſive Beatitudo, hoc modo exprimitur, Ἐπὶ τοῦ προπυλαίου γυνὴ καθεστηκυῖα εὐειδής τις κάθηται ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ, κεκοσμημένη ἐλευθέρως, καὶ ἀπεριέργως, καὶ ἐστεφανωμένη στεφάνῳ εὐανθεῖ πάνυ καλῶς. *In veſtibulò eſt matrona conſtanti ætate, & formoſa, in alto ſolio ſedet, ornata liberaliter, & citra luxum, coronâ florida peregregiè ornata.*

De Virtutibus, & Honoris præmio, fineque virtutum Beatitate ſatis dixi : nunc promam pauca de Vitiis, quæ & ipſa pro Diis nationes coluerunt.

In his Calumnia : cujus criminis damnatis opponuntur à Papiniano homines integræ frontis. Quàm verò exoſa hæc fuerit Romanis arguit, quòd ejus convictis, lege Remnia inureretur litera K : ut cognoſcimus ex Cicerone pro Roſcio Amerino, & Plinio in Panegyrico. Quomodo eam expreſſerit Apelles, Lucianus narrat libro de non temere credendo.

Laſcivia à Philoxeno Eretrio picta : in qua tres Philoxeni comeſſantur : ut auctor eſt Plinius lib. XXXV, cap. X.

Fraus à Dante Alligerio, ac Bocatio in Genealog. effingitur faciem habens hominis juſti, reliquo corpore ſerpentino, eoque variis coloribus ac maculis diſtincto, cauda in ſcorpii aculeum deſinente. Fingitur & per Cocytum, inferorum amnem, natare, ſic ut nihil ejus, præter faciem, conſpici poſſit.

Erat & Dea patrona & furum, & furtorum. Vnde Horat. lib. I epiſt. XVI :

Pulchra Laverna
Da mihi fallere.

Et mercator ille apud Ovid. V Faſt.

Da modò lucra mihi da facto gaudia lucrò,
Et fac ut emtori verba dediſſe juvet.

Hæc Latinis Laverna, ut dictum in affectionibus, Deorum in numerum relatis. Græcis verò dicta Πραξιδίκη : exponitur in gloſſis Philoxeni. Iidem cum effingerent, caput figurabant, abſque reliquo corpore. Suidas : Πραξιδίκη, θεὸς ἧς κεφαλὴν μόνην ἱδρύοντο. *Praxidica, Dea, cujus caput ſolum conſtituebant.* Sed furum eſſe Deam non dicit : nec tale quid colligas ex Orphei Argonauticis, & Hymnis : vel Pauſaniæ Bœoticis & Laconicis, qui Deæ Praxidicæ meminerunt. Neque id dicit Heſychius; cujus verba : Πραξιδίκη. δαίμονά τινα φασί, τὴν ὥσπερ τέλος ἐπιτιθεῖσαν τοῖς τε λεγομένοις, καὶ πραττομένοις. *Praxidice. Sic Deam quandam appellabant, à qua finis imponeretur iis, & quæ dicuntur, & quæ fiunt.* Vbi per finem intellige exitum, qualem quæque res meretur. Vt ei videatur Πραξιδίκη eſſe actionum ultrix vel ultrix. Quod longè diſtat ab eo, quod Philoxenus vult. Nam ſi facta ulciſcitur, etiam furta punit. Quare diſpiciendum, rectène Philoxenus putàrit, eandem eſſe Græcorum Praxidicen, ac Latinorum Lavernam. Vtcumque hanc opinionem ſequantur inter alios Scaliger ad Feſtum, & Martinius in Etymologico. Qui & eò cenſet Lavernam eſſe Πραξιδίκην vocatam; quia det δίκην ſive jus τῆς πράξεως, h. e. aſtutæ, & callidæ actionis : quomodo nempe & vulgo, voce à forenſi uſu deductà, dicitur *practica* pro techna, ſive dolo. Equidem cenſeo, ſi id *Praxidice* ſonaret, non hoc nomen datum eſſe, ex Æliano, Suida, & aliis cognoſcimus. Sed cur Praxidicen ſic effinxere, ut caput eſſet ſine corpore? Si eadem fuerit ac Laverna, eò id factum videatur, quia fures ingeniò valeant : ſed fugiant omnem manuum corporiſque laborem, quò ſibi & familiæ, honeſtè victum pararent.

CAPVT XXXVIII.

De ſimulachris Genii civitatis, Libertatis, Concordiæ, Diſcordiæ, Pacis, Belli, Victoriæ, Felicitatis, ſive Salutis publicæ. Spicilegium & varia.

POſtquàm de iis diximus, quæ ad moralem ſcientiam pertinent : nunc pergam ad ea, quæ vitam tangunt civilem : ut ſunt genius civitatis, libertas, Reip concordia, diſcordia, pax, bellum, victoria, & felicitas, ſive ſalus publica. Quorum tamen aliqua privatâ etiam in vitâ habent locum : ſed hìc ſatiùs viſum fuit communi ea conſideratione complecti. A Genio ordiar.

In nummo Servilii Cœpionis ædilis curulis, quod fuit ann. Vrbis ɪↄ xxiii, conſpicitur caput Genii pop. Rom. vittâ coronatum, longis à vertice cirris propendentibus. Ac ibidem habes menſam ſtratam cum corona inter binos faſces conſiſtentem. Habes picturam atque inſcriptionem in Goltzii Faſtis.

Libertatis aliquod fuiſſe ſimulachrum indicat Cicero pro Domo ſua: *Libertatis ſimulachrum in domo hac collocabas.*

Id exprimitur in numis effigie mulieris dextra pileum, ſiniſtrâ virgam tenentis, quia qui manumitterentur à patrono pileò donarentur, ac præterea à prætore, aut conſule, percuterentur virgâ, quam *vindictam* dixere. Vnde Perſius ſat. v:

Vindictâ poſtquam meus à Prætore receſſi.

Libertatis ſymbolum pileus, ut diximus. Vnde in Bruti numo pileus inter duos enſes, quia nece Cæſaris parta libertas videretur. Item ſymbolum ejus vola manûs deducta. Nempe quia alapâ ferirent, cum manumitterent.

Ambraciotis verò libertatis ſymbolum leæna: quam quod tyrannum ſuum laceràſſet, ut libertatis vindicem ſumma religione venerabantur. Auctor Ælianus in Hiſtor. Animal. lib. xii, cap. xl.

Concordia apud Athenienſes media in Vrbe habuit templum: ſed in quo nulla Deæ effigies. Cauſſam cognoſcere licet ex illo Statii Papinii lib. xii Thebaidos:

Nulla autem effigies, nulli commiſſa metallo
Forma Deæ: mentes habitare ac pectora gaudet.

Sed aliter alibi. Nam Concordiæ ſignum Romæ conſtituit Q. Marcius Philippus Cenſor: ac decenniò pòſt C. Caſſius Longinus, anno Vrbis ɪↄc, ſed priùs, venia datâ à plebe, in Curiam illud tranſtulit.

Concordia effingebatur dexterâ tenens craterem, lævâ autem interdum ſceptrum, interdum cornucopiæ. Et tale ſymbolum Concordiæ, quatenus Diva. Sed concordiæ, quatenus communis eſt appellationis alia erant ſymbola. Aliquando ſymbolum ejus erant duæ dexteræ junctæ: vel duo dextras jungentes, ut in nummo Aurelii Veri: vel duæ ſolum dexteræ: ut in nummo Neronis. Quod aliàs fuiſſe Fidei ſymbolum, ſuperiùs dicebamus: ſecundum illud poetæ,

— *En dextra, fideſque.*

Concordiæ etiam ſymbolum ſunt duo angues caduceo circumpliciti, ſeque mutuò intuentes. Nempe quòd gentes hoſtili odiò affectæ ſerpentium ſimiles ſint. Caduceatorum autem eſt odia hæc tollere, & diſſidentes facere concordes. Plinius lib. xxix, cap. iii: *Hic complexus anguium, & efferatorum concordia, cauſſa videtur eſſe, quare exteræ gentes caduceum in pacis argumentis circumdatâ effigie anguium fecerint.*

Apud Hebræos etiam magiſtros legere eſt concordiam fuiſſe ſignatam per mala illa Punica, ſive malogranata, quæ unà cum tintinnabulis dependebant de tunica exteriori, quæ interiori, atque ad talos demiſſæ ſuperinduebatur, priuſquam indueretur Ephod veſtimentorum, quod Latino interpreti *ſuperhumerale*, aliis *ſcapulare* nominatur.

Concordia Ariſtidi oratione ea quæ ad Rhodios eſt de Concordiâ, deſcribitur [1] εὐσχήμων, καὶ εὐπαγὴς, καὶ εὔχρους, καὶ εὔχαρις, καὶ ὁμολογοῦσα ἑαυτῇ διὰ πάντων, ἀκριβῶς ἐκ θεῶν ἥκουσα ἐπὶ γῆν· *decora, concinna, boni coloris, gratioſa, ſecum per omnia conſentiens, è cælo revera ad homines veniens.*

[1] Tom. 2. pag. 395. edit. Pauli Steph.

Diſcordia verò eidem deſcribitur, θεαμάτων πάντων πικρότατον, *viſu maximè formidabilis.* Videlicet, τὴν μὲν κεφαλὴν ὑπτία, τὰ δὲ χείλη πελιδνή, τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς διεστραμμένη, ἐξῳδηκυῖα, δάκρυσι νεοῤῥάντοις ἀεὶ συνεχομένη, τὼ χεῖρε ἀκρατεῖς, τὸ ξίφος εἴσω πρὸς τὸ στῆθος φέρουσα, ἐπὶ λεπτῶν τῶν ποδῶν καὶ σκολιῶν αἰρομένη· περὶ δὲ αὐτὴν ὥσπερ δίκτυον ἐν κύκλῳ ζόφος, καὶ σκότος ὑφ' ὧν τὰ πολλὰ, μνήμασιν ἀνθ' ἱερῶν ἐνδιαιτᾶται. *Capite ſupino, labris invidis, oculis diſtortis, inflata, lachrymis recentibus ſemper perfuſa, manibus rapacibus, gladio in pectus inclinato, exilibus & obliquis pedibus; undique circumpoſita, velut reti, caligine tenebroſa, per quam pleraque in ſepulcris, non in templis viſantur.*

Ἔρις ſive Diſcordia pingebatur, ut Pauſanias in prioribus Eliacis ait, αἰσχίστη τὸ εἶδος ἐοικυῖα: *facie omnino fœdiſſima.* Viperis caput redimitum, ut Furiæ. Maro in vi Æn.

— *Et Diſcordia demens*
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

Luculentè etiam Petronius Arbiter:

Intremuere tubæ, ac ſciſſo Diſcordia crine
Extulit ad ſuperos Stygium caput: hujus in ore
Concretus ſanguis, contuſáque lumina flebant.
Stabant irati ſcabrâ rubigine dentes
Tabo lingua fluens, obſeſſa draconibus ora,
Atque inter toto laceratam pectore veſtem,
Sanguinea tremulam quatiebat lampada dextrâ.

Diſcordia mater eſt Furoris: quem ſic depinxit Maro i Æn.

— *Diræ ferro compagibus arctis*
Claudentur Belli portæ. Furor impius intus
Sæva ſedens ſuper arma, & centum vinctus ahenis
Poſt tergum nobis fremit horridus ore cruento.

Ac Maro quidem vinctam catenis deſcripſit. at Petronius Arbiter iis ſolutis:

Quos inter Furor abruptis, ceu liber, habenis,
Sanguineum latè tollit caput, oraque mille
Vulneribus confoſſa, cruenta caſſide velat.
Hæret detritus lævæ Mavortius umbo
Innumerabilibus telis gravis, atque flagranti
Stipite dextra minax terris incendia portat.

Nec obſcura eſt ratio hujus diſcriminis. Nam Maro deſcribit Furorem vinctum, quia loquitur de tempore pacis: Petronius ſolutum quia ſermo ei de belli tempore. Nam poſt bellum

lum vinciuntur captivorum manus. Vnde & Apelles pinxit (ut Plinius ait lib. xxxv, cap. x) *belli imaginem, restrictis ad terga manibus, Alexandro in curru triumphante.*

Victoriæ effigies erat virgo alata dextrâ tenens lauream coronam, ſiniſtrâ palmam: ut conſtat ex Varronis lib, IV de L. L. & vett. nummis. De alis liquet quoque ex illo Piſthetæri in Avibus Ariſtophanis:

Αὐτίκα Νίκη πέτεται πτερύγοιν χρυσαῖν.

Mox Victoria volat pennis aureis.

Cn. Matius, quem Trimattium perperam vocant Mariangelus Accurſius [1], & Elias Vinetus [2], ſimiliter apud Agellium ait lib. VI:

Dum dat vincenti præpes Victoria palmam.

Lampridius in vita Alexandri Cæſaris: *Pater eâdem nocte in ſomnis vidit, alis ſe Romanæ Victoriæ, quæ in Senatu, ad cælum vehi*

Par verò Vicepotæ ratio videtur. Dicta autem *Vicepota*, quia hæc Dea dat vincere, & potiri. Nam ut veteres à πάγω, h. e. πήγω vel πήγνυμι dixere *pago*, poſtea N inſerto, *pango*; ut priùs *frago*, unde *fregi*, & *fragilis*, poſtea *frango*: ſic à νικῶ, prius dixere *vico*, unde *vici*, & *pervicax*, poſtea *vinco*.

Pax à Cephiſodoro prudenter eſt efficta habens Plutum in ſinu: ut eſt apud Pauſaniam in Bœoticis. Eo ſignificabatur, pace divitias parari. Nam Πλοῦτος divitiæ. Interdum verò gerebat manu ſpicas, ac ſinu poma profundebat. Vnde Tibullus poſtremis libri primi verſibus:

At nobis, Pax alma, veni, ſpicamque teneto.
Præfluat & pomis candidus ante ſinus.

Interdum & olivam geſtabat, ut tranquillitatis ſymbolum. Quæ omnia eò pertinent, quia, ut ibidem ait Tibullus,

Pace bidens, vomerque vigent.

At bello contrà,

— Squallent abductis arva colonis.

Nempe de Pace veriſſimum eſt, quod de Concordia ait Ariſtides, oratione, quam de hac Rhodiis miſit [3]: Τὰ μὲν κατὰ τὴν χώραν γεωργίαις κοσμεῖ, καὶ τῶν τε ὑπαρχόντων ἐπικαρπίας, καὶ ἑτέρων κτῆσιν δίδωσι· *Agros culturis regione tota ornat, tum aliarum poſſeſſionum fructus donat.* Quandoque etiam effingebatur cum ſolo caduceo, quia per caduceatores de pace tranſigitur. Quandoque cum lauro, quia victoriam, cujus ſymbolum laurus, conſequi ſolet. Vel cum roſa, quia, ut hoc flore nihil pulcrius, ac gratius: ita nec pace. Vnde & Ariſtophanes in Acharnenſ. deſcribit formâ ſpecioſam, Veneris, ac Charitum ſociam. Etiam ſacrificia ibidem, ac ritus indicat.

Quemadmodum verò Pax effingitur cum Pluto: ſic & Fides cum Copia. Sanè extant denarii Q. Cæcilii Metelli Balearici, quorum in uno quidem latere eſt Fides coronata ſerto oleagino: in altero autem Copia Dea, dextrâ habens papaver, & ſpicas: ſiniſtrâ vero lancem ſaturam h. e. variis fructibus refertam. Nempe eo ſignificatum, à Fide proficiſci rerum omnium copiam atque ubertatem. Per papaver cenſet Pighius [4] ſomnum, malorumque opinionem: nempe quia papaver eſt ſoporiferum, ut vocat Maro.

Etiam fuit denarii Q. Fabii Maximi Eburni, qui anno IƆCXXX ædilis curulis fuit: in quibus eſt Copiæ Deæ cornu ſtriatum, & faſciis ac foliis exornatum: in eo autem eſt videre ſpicas farris, fabales ſiliquas & poma. Quibus ſignificatur felix proventus.

Omnium vero ad Remp. pertinentium ſuprema lex eſt Salus populi, ſive Felicitas publica. Eam in nummo Iuliæ Mammeæ Auguſtæ videre eſt formâ matronæ ſolio inſidentis, quæ dextrâ gerit caduceum, ſiniſtrâ copiæ cornu. Inſcriptio autem eſt FELICITAS PVBLICA.

Sed priuſquam ad mortis præſides & ſequens caput pedem proferamus, ortum ſpectemus & varia ὡς ἀναλεγόμενοι [5] afferamus.

Nixi, ſive Nixii Dii, invocabantur, priuſquam partum enixæ. Gloſſa: *Nixæ*, ὠδῖνες. Qua figurâ effingerentur, docet Feſtus: *Nixi Dii appellantur tria ſigna in Capitolio ante cellam Minervam gentibus* (leg. genibus) *nixæ, velut præſidentes parientibus nixibus.*

Πειθώ, ſive Suada veteri poëtæ apud Athenæum lib. XIII [6] dicitur ἀγανοβλέφαρος, *pulcras habens palpebras*. Quid ſit Εὐφράδης [7] docet Caſaubonus ad Suetonium p. 32.

Providentia, quæ Græcis πρόνοια, fingebatur ut anus fatidica. Prudentia, quæ Græcis φρόνησις, ut matrona gravis, natu jam grandior.

Carmenta: in denario Q. Fabii Max. Eburni videas ejus caput vegeta formâ, coma incomtâ, & à vultu rejectâ, cincinnis per collum fluentibus. Capiti impoſita corona ex fabarum foliis & ſiliquis. Appoſita cithara, ut ſignetur futura ceciniſſe carmine: unde & vates ea θεσπιῳδὸς [8] dicitur Dionyſio Halicarnaſſ. Sanè à carmine etiam Carmenta vocata eſt, cum alioqui nomen foret Nicoſtrata.

Nympharum ſymbolum favi & apes, & cur: Porphyrius de antro Nympharum fol. 25. a. verſ. 2, 3.

Sirenes nymphæ ut effigiantur docet Lilius p. 171. Nymphis immolatus hædus: ut dixi lib. II, cap. XXX.

Sybyllarum nomina, numerus, patriæ, vaticinia, & interpretes exponuntur apud Iulium Cæſarem Capacium lib. II Hiſtoriæ Neapolitanæ, pag. 650, & ſeqq.

Heliadum ſive Phaëtontiadum, uti & Centauridarum, effigies memorat Philoſtratus in Imaginibus. *Heſpero* capilli denſi. Horat. *Auroræ* flavi capilli. Ovid.

Gorgonum formam, & alia de iis luculenter refert Lilius Gyrald. Syntagmate quincto Hiſtoriæ Deorum.

Marna, Syris deus, ac Gazæis Iupiter, Salmaſius ad Hiſt. Auguſt. 202. c.

[1] *in Diatribis.*
[2] *Notis in epigramma Auſonii de Auguſto.*
[3] *Tom. 2, p. 394 edit. Stephanicæ.*
[4] *in Annalibus Romanis ad an. 621.*
[5] *ſpicum legentes.*
[6] *cap. 2.*
[7] *Seldenus de Diis Syris p. 359. vide de ea Cic. Nat. Deorum.*
[8] *fatidica.*

Palæmon non alius est, quàm Neptunus Isthmius: cui templum in Isthmo Corinthiaco, ac sacri ei ludi Isthmiaci, sic dicti, quia in Isthmo hoc celebrarentur. Ac censet Pighius in Annalibus Romanis ad an. ꝺꝺc xi, quo consules fuere L. Cæcilius Metellus Calvus, & Q. Fabius Max. Servilianus, Palæmonis esse caput, quod cernere est in numis argenteis M. Vulteii, atque eum anno istoc fuisse quæstorem Achaiæ, ac ludos Isthmiacos curasse, qui excisa Corintho durabant, ut ex Pausaniæ Corinthiacis constat. Caput, quod dixi, est senile, incomtum, hispidum: coronam habet ex junceis typhæ floribus, ac singuli eorum apices distinguuntur unionum gemmis. Quæ sanè numen esse marinum, clarè satis docent. Et quod potius, hujus honori fiebant ludi Isthmiaci inque altero numi latere templum Isthmiacum cernas, cujus frontispicium exornatum pinnis navium incurvis. Inscriptio est, M. VOLTEI M. F.

De Aspidis simulachro, quo Iosephus, vel iuxta Clementem, Moses cultus, vide Xylandrum in Ciceronem de Nat. D. p. 62, 63, 64.

Quomodo Alexander soleat effingi, docebit Scaliger in V de Emend. Temp. p. 401. Cometes signabat animam Iulii Cæsaris: per Capricornum designabatur Cæsar Augustus. Quirinus hastatus.

Connidus Thesei pædagogus, proprio festo cultus ab Atheniensibus. Vide Ferialem Meursii Græciam in Κοννίδεια.

Templa Deorum Vitruvius lib. I, cap. II: *Horum Deorum*, (de Iove, Cælo, Sole, Lunâ, antea dixerat) *& species, & effectus, in aperto mundo, atque lucenti, præsentes videmus. Minervæ, & Marti, & Herculi, ædes Doricæ fient. His enim Diis propter virtutem, sine deliciis ædificia constitui decet. Veneri, Floræ, Proserpinæ, fontium Nymphis, Corinthio genere constitutæ, aptas videbuntur habere proprietates, quòd his Diis propter teneritatem, graciliora, & florida, foliisque, & volutis ornata opera facta, augere videbuntur iustum decorem. Iunoni, Dianæ, Libero patri, cæterisque Diis, qui eâdem sunt similitudine, si ædes Ionicæ construerentur, habita erit ratio mediocritatis, quod & ab severo more Doricorum, & à teneritate Corinthiorum, temperabitur earum institutio proprietatis.*

CAPVT XXXIX.

De signis Divorum, tum eorum, qui Mortis sunt, ac funerum præsides; tum eorum qui præfecti sunt animis defunctorum sacris item (ut Eleusinia fuere) quæ meliorem à morte conditionem pollicerentur.

HInc exsequar numina, tum quæ ad mortem, & funera pertinent; tum quibus commissæ sunt animæ, ubi vivere in terris desierunt. Ac priùs de illis agam, quæ morti, ac funeribus præsunt. Ut sunt Parcæ, quæ Fatalem legem exsequuntur. Imprimis tertia, quia à prima pendebat origo, unde & Venus credebatur; ab altera autem vitæ cursus, unde existimata est Fortuna: à tertia vitæ exitus, eóque credebatur mors. Hæc fingebatur cum dentibus immanis belluæ, ac manuum unguibus aduncis: ut ex Pausania dixi lib. II, cap. XLIV. Primæ etiam, natu maximæ, quam Venerem esse ajebam, suum erat signum: quod figuræ fuit quadratæ; sicut Hermis, ut est apud Pausaniam in Atticis. Sed si ea solùm ortui hominis præerat, nihil illi commune cum Morte, nisi quatenus omnia orta occidunt. Apud Romanos tamen Venus Libitina funeribus præfecta fuit. Nempe eadem hæc ac Proserpina, sive Luna, quatenus corruptionis est caussa: quemadmodum diximus lib. II, cap. XXVII.

Morti, quam in Diis fuisse diximus, cùm de affectionibus in Deorum numerum relatis ageremus, boves, sues, aliasque pecudes fuisse mactatas, ait Maro in XI Æneidos. Vulgò eam depingunt, ut Medici in Anatomes loco σκελετὸν ' solent repræsentare. Sed quomodo veteres effinxerint, dicet Pausanias in Eliacis. ' *structuram hominis in exaridis ossibus.*

Ab insectis est inanimum Morti sacrum: ab apibus enim mel quod Mortis symbolum. Caussam adfert Porphyrius de antro Nympharum: ubi & legas, cur Diis fel sanctificent. *fol. 24. b.*

E plantis symbolum Mortis erat cupressus: de quo in Plutone diximus.

Nec cupressus solùm, sed etiam picea erat feralis arbor. Plinius lib. XVI, cap. X: *Picea montes amat, atque frigora. Feralis arbor, & funebri indiciô ad fores posita, ac rogis virens.*

Ex animantibus, Parcis sacravere turtures albos: uti & Veneri, Cereri, ac Furiis. Auctor Ælianus lib. X Animal. cap. XLVI.

Viduus Deus, qui extra Vrbem colebatur. Cyprianus de Vanitate idolorum: *In tantum verò Deorum vocabula apud Romanos finguntur; ut sit apud illos & Viduus Deus, qui animâ corpus viduet: qui, quasi feralis; & viduus, intra muros non habetur, sed foris collocatur.*

Postremum genus numinum dicebamus esse, quod præest animis defunctorum. Vt sunt ministræ Plutonis Erinnyes, seu Furiæ. De quibus longè aliter philosophi, quàm vulgus. Hoc, commenta illa de Furiis, uti & de Styge, Cocyto, & similibus, sic, uti referrentur, credebat: sapientes non item: unde Tullius lib. I Tuscul. Quæst. *An tu portenta hæc inferorum credis?* Maluere autem ista ἠθικῶς interpretando ad perturbationes animi referre.

Ex animantibus, Furiis non minus quàm Veneri, Cereri, ac Parcis, turtures albi sacrabantur: ut est apud Ælianum lib. X Animal. cap. XLVI.

E plantis Erynnisi, sive Furiis sacer narcissus: de quo sic Eustachius in Iliad. A *. Νάρκισσος Ἐριννύσι στεφάνωμα. Νάρκισσόν τε γὰρ ἐκ τοῦ ναρκᾶν παρηχεῖται· καὶ τοῦ ναρκᾶν Ἐριννύες τοὺς κακούρ- *pag. 87 edit. Romanæ.

κακὴργυς παρεῖποι. Sententia eſt, Narciſſum optimè convenire Furiis, quia hæ torporem afferunt ſceleratis: narciſſus autem torporis ſit ſymbolum, quia Græcis ναρκᾶν, torpere, unde narciſſo nomen. Vide & Euſtathium in Iliad. T. Porrò eandem ob cauſſam, propter quam Furiis ſive Eumenidibus narciſſus ſacer fuit: etiam Plutoni dicaverunt. Præterea ſacer Eumenidibus alnus, cedrus, rhamnus. Item crocus, qui & Cereri ſacer: ac juniperus, qui dicatus Apollini.

Qualis effingi ſoleat Eurynomus, docet Pauſanias in Phocicis: Κυανῦ τὴν χρόαν μεταξύ ἐςι καὶ μέλανος, ὁποῖαι καὶ τῶν μυιῶν αἳ πρὸς τὰ κρέα εἰσὶ προσιζάνουσι· τὺς δὲ ὀδόντας φαίνει· καθεζομένῳ δὲ ὑπέςρωται οἱ δέρμα γυπός· *Colore eſt inter cæruleum & nigrum medio: quales muſcæ ſunt, quæ carnibus insident: dentes oſtentat: ſedenti vulturis eſt ſubſtrata pellis.* Eurynomus hic, ut ibidem legas, nec Homero in Vlyſſea memoratur, neque poetis qui Minyam, & Νόςους ſeu Reditus ſcripſere: utcumque ibi optima eſſet occaſio, quia de Orco agunt & inferorum terroribus. Sed qui Delphis vixere ſacrorum interpretes numerabant inter Deos inferos, atque ajebant circumrodere ita mortuorum carnes, ut ſola tandem oſſa ſint reſidua.

Ad ſtatum poſt mortem pertinet etiam, quòd Athenienſes in honorem Cereris & ejus filiæ Proſerpinæ, celebrabant ſacra Eleuſinia. Hæc vel minora erant, vel majora. Minoribus præparabantur: majoribus initiabantur. In minoribus μύςαι [a], in majoribus dicti ἐπόπται [b]: illi in veſtibulo conſiſtebant, hi admittebantur intra adytum. Minora quotannis fieri ſolere, ait Scaliger notis in Tibullum. Sed à ſe ipſo diſſidens, triennalia fuiſſe ait idem lib. I de Emendatione Temporum. Majora verò, ſive ἐποπτικὰ quinto quoque anno fieri ſolita, ait notis in Tibullum, & in quinto de Emendatione Temporum, cap. *De everſis ab Alexandro Thebis Bœotiis*: nec non Animadverſionibus in Chronicon Euſebii ad an. 2147. Verùm operæ ſit videre, quomodo poſt Scaligerum, & Petavium, tractet hanc quæſtionem Bullialdus Notis in Theonis Smyrnæi lib. I, cap. I [c]. Oſtendit autem minuſcula fuiſſe quotannis celebrata: atque adeò & majora; ut videre eſt ex Herodoti lib. VII. Hæc tamen quandoque in annum alterum, tertiumve à ſacerdotibus fuiſſe dilata; ſi myſtas necdum ſatis eſſe præparatos putarent: ſummum tamen differri ea ſolere in annum quintum: nec aliud colligi ex Tertulliano adverſus Valentinianos. Erant verò quinque partes initiationis, ſecundùm Theonem Smyrnæum. Prima erat καθαρμὸς ſive purgatio prævia. Neque enim omnes ad ſacra admittebantur, quia qui manus haberent impuras, vel vocem inarticulatam arcebantur ſacris. Itaque & apud Philoſtratum legas lib. IV, cap. VI, Hierophantam, qui Apollonium nollet ſacris initiare, hanc adferre rationem: Μὴ γὰρ ἄν ποτε μυῆσαι γόητα, μηδὲ τὴν Ελευσῖνα ἀνοῖξαι ἀνθρώπῳ μὴ καθαρῷ τὰ δαιμόνια· *Negabat enim ſe hactenus initiaſſe præſtigiatorem, vel aperuiſſe Eleuſin homini impuro ex dæmonum ſocietate.*

[a] Sacrorum arcana diſcentes.
[b] intuentes.
[c] pag. 217. 218, & 4 ſeqq.

Altera pars erat τελετῆς παράδοσις, ſacrorum traditio. Tertia ἐποπτεία, ſive inſpectio. Quarta ἀνάδεσις, καὶ ςεμμάτων ἐπίθεσις, *capitis religatio: & coronarum impoſitio*: ac δᾳδουχία, facium geſtatio. Qua ſignificabatur ἱεροφαντία, ſive eſſe jam aliquem ſacerdotem, ac habere poteſtatem aliis ſacra tradendi. Quinta erat, quæ ex his exſurgere exiſtimabatur εὐδαιμονία, ſive felicitatis ſperatæ fruitio, qua quis Deo eſt charus, ejuſque fruitur familiari conſortio. Ac quinque iſtis partibus initiationis Eleuſiniæ confert deinde quinque partes contemplationis Mathematicæ. De quarta initiationis parte ſic ſcribit Appulejus lib. XI Metam. *Ac manu dextra gerebam flammis adultam facem, & caput decora corona cinxerat palmæ candidæ foliis in modum radiorum proſilientibus.* De quinta parte ſic idem eoþe libro: *Ex hinc feſtiviſſimum celebravi natalem ſacrorum: & ſuaves epulas, & faceta convivia. Dies etiam tertius pari ceremoniarum ritu celebratus, & jentaculum religioſum, & teletæ legitima conſummatio. Paucis dehinc ibidem commoratus diebus inexplicabili voluptate ſimulachri divini perfruebar: irremunerabili quippe beneficio pigneratus.* Non initiatos credebant apud inferos jacere in luto. Plato in Phædone: Ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος, καὶ ἀτέλεςος εἰς ᾅδου ἀφίκηται ἐν βορβόρῳ κείσεται· ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος, μετὰ Θεῶν οἰκήσει· *Quod quicumque non initiatus inferos petit, in cœno jacebit: qui autem purgatus, atque initiatus eò jerit, cum Diis iſtic habitabit.* Etiam Axiochi auctor tribuit apud inferos τοῖς μεμυημένοις προεδρίαν [d]: uti & Laertius in vita Diogenis Cynici: & ſcholiaſtes Ariſtophanis Ranis.

[d] initiatis priorem locum.

CAPVT XL.

De ſymbolis & cultu Deorum, pertinentium ad Theologiam Scythicam, Sarmaticam, & Germanicam. Scriptores aliquot materiæ Theologiæ ſymbolicæ, & Concluſio.

Habemus de ſymbolica Theologia Græcorum, & Romanorum. Ad quam antequam accederemus, egimus de ſimulachris ac ſymbolis Deorum apud Aſiaticos, & Ægyptios: à quibus Græci, ac Romani cultum Deorum acceperunt. Sequi videtur, ut aliquid adtexam de gentibus illis Europæis, quæ fuere extra Vetus imperium Romanum; eoque præ cæteris, barbari cenſebantur: quales diu Thraces; ſemper verò habiti ſunt Germani, Sarmatæ, ac Scythæ.

Thracibus antiquis Martem fuiſſe cultum, ſatis convenit. Cujus ædem apud Thracas luculentèr deſcribit Statius Papinius lib. VII Thebaidos. Vniversè etiam de Scythis tradit

Herodotus lib. IV, etsi Deos habeant complures, præcipuè tamen ab iis coli Martem, equum ei sacrificare, Dei symbolum esse ferreum acinacen. Hunc adorari à Scythis, & inter eos à Sauromatis, scribit Clemens Alex. Admonitione ad Gentes, atque auctores ejus laudat Eudoxum lib. II de Ambitu, & Icesium in opere de Mysteriis. Per hunc jurare Scythas, legas apud Lucianum in Iove tragœdo. Est & Pomponii Melæ lib. II, cap. I: *Mars omnium Deus: ei pro simulachris enses, & temoria dedicant, hominesque pro simulachris enses colunt.* Idem quoque de Alanis legas apud Ammianum libro XXXI: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum: nec tugurium quidem culmotectum cerni usquam potest: sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus: eumque ut Martem, regionum, quas circumeunt præsulem, verecundiùs colunt.* Etiam de Scythis similiter Solinus cap. XX. Arnobius lib. VI, Priscus Sophista in Excerptis Legationum [1], ex Prisco Iornandes in Historia Gothica. Et convenit illud de Danis apud M. Adamum Bremensem cap. XXX: *Cæsari miserant gladium, videlicet capulo tenus aureum, & alia multa: pacem firmam, ritu gentis, per arma juraverunt.*

[1] pag. 50.

Apud Maximum Tyrium serm XXXVIII legere est, quomodo de Pœonibus Thraciæ populo ad Rhodopen montem, & fluvium Strymonem pro Solis simulacro esse iis discum brevem longæ perticæ affixum. Nempe quia Sol figuram habet disci.

Antiquissimum Germaniæ gentibus numen fuit Herthus, vel potiùs Hertha, de cujus etymo diximus lib. I, cap. LXII. Idem fuisse videtur ac Phrygibus Cybele: nempe mater Deûm: sed Cybeles simulachrum constat fuisse tum lapidem informem, tum mulierem capite turrito, sceptrum manu tenentem incidentem, currui cui leones jungerentur. At quale fuerit Herthæ simulachrum, soli erat cognitum sacerdoti, quia vehiculo continebatur veste contecto: nec contingere Deam alteri licebat. Nec Hertæ currum subibant leones; sed boves feminæ; quo significabatur terræ fertilitas. Nam bos agriculturæ est symbolum: de quo satis dictum lib. I, cap. XXIX. Eorum quæ de Hertha memoravimus, non meliorem possumus dare sponsorem, quàm Tacitum libro de moribus Germanorum; ubi sic scribit: *Reudingi deinde, & Eudoses, & Suardones, & Nuithones, fluminibus, aut silvis, muniuntur. Nec quicquam notabile in singulis, nisi, quòd in commune Herthum, id est, terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. Est in insula Oceani Castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum, attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur: Læti tunc dies, festa loca, quæcumque adventu, hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt, clausum omne ferrum: pax, & quies tunc tantum nota, tunc tantùm amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum, & vestes, & si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. Servi ministrant, quos statim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantum perituri vident. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur.*

Suspicatur Henricus Spelmannus in Glossario suo [2], ingentia illa saxa, quæ in planicie Salisburiensi conspiciuntur, Herthi, sive Herthæ potiùs templum indicare. *Cum enim*, inquit, *terra orbis sit, & in aëre pendens: hæc ipsa rudera orbicularis templi vestigium præferunt, saxis aliis ita aliis impositis, ut pendere quædam magis videantur, quàm suffulciri: atque inde* Stone-heng, *id est, saxa pensilia, appellari.*

[2] voce Herthus & Herthum.

Fream libertatis præsidem, uxorem Wodani habitam, ait Paullus Warnefridus lib. I de gestis Longobard. cap. VIII. Wodanus autem creditur Mercurius: Frea, Venus quod & Germanica nomina, *wodens-dag*, & *frei-dag* testantur.

Veneris simulachrum apud Saxonas quale fuerit, memorat his verbis Lilius Gyraldus in Historia Deorum syntagmate XIII [3]: *Sanè fanum in Saxonia fuit, ubi tale Veneris simulachrum in Saxonum historiis fuisse legi. Stabat dea in curru nuda, myrto capite cincta, ardentem facem pectore, dextrâ mundi figuram, sinistrâ mala aurea tria ferebat. post erant nudæ Gratiæ, nexu manibus poma gestantes, aversis invicem vultibus dona conferentes Iugales quadrigæ aderant, gemini cygni, totidemque columbæ.*

[3] pag. 372, edit. Basil. an. 1580.

Fortasse eadem *Eoster* fuit veterum Saxonum Dea, cui mense Aprili sacrificabant: unde (ut Beda [4] ait) is mensis *eoster-monath*, h. e. *ooster-maend* nominatus, ut *ooster-dag* hodieque dies festi Paschalis, ac Anglis quoque *eoster* quia fere in eum incidit mensem. Sanè Romanis etiam Aprilis Veneri sacer: ut suo loco diximus.

[4] lib. de temporibus.

Germanis etiam religiosissimè culta fuit dea Cisa, sive Ziza. Sed hoc tempore non modò de effigie ejus nihil dicere habeo; verùm ne illud quidem, utrum naturale, an animale fuerit numen. Ab eo nomen, esse datum urbi Cisaræ, seu Zizaræ in Noricis finibus, legas in fragmento illo, quòd pro Vellejano Wolfangus Lazius venditavit lib. I Commentariorum, cap. VIII; cùm revera sit ex Chronicis Conradi à Lichtenaw, Abbatis Vrspergensis ad annum CIↃ CLXVII.

Saxonum Crodus, sive Crodo, non alius videtur, quàm Græcorum Κρόνος, sive Latinorum Saturnus. Cujusmodi ejus effigies fuerit, dictum nobis lib. III, cap. XXXIII.

Marti à Scythis asinô sacra fiebant: ut est apud Arnobium lib. IV. Imò non solum Marti, sed & Iovi, ac Bellonæ; quin & Plutoni eò sacra fiebant à Bohemis; ut dictum lib. II, cap. XXXIII. Gothi sacrificabant homines Diis: Euodius T. Episcopus sermone de Antonio I.

Borussis,

Boruſſis, & Samogithis (uti & Calecutenſibus) ſerpentes, ſi non ut Dii, ſaltem ut Deorum ſymbola colebantur: ſicut oſtendimus lib. IV, cap. LXIV. Quid mirum? quando ſerpens in nulla non gente, ſeu Græca, ſeu barbara, ſacer fuit. Sanè in gentium myſteriis fuiſſe, ſatis ex Iuſtino Martyre, Clemente Alexandrino, Iulio Firmico, atque aliis, conſtat: Nec uni numini dicatus: ut ex Artemidoro cognoſcimus, Iovi, Soli, Cereri, Proſerpinæ, Æſculapio, & Heroibus. Vſque adeo feliciter diabolo ſucceſſit, ut qua ſpecie primis illuſerat parentibus, ea deinceps quoque gentes omnes à veri Dei cultu avocaret.

Etiam numen Germanis colebatur in ſtatua, quæ dicebatur *Ermenſul*, vel *Irmenſul*, vel *Hirmenſul*. Ac poſterior quidem vocabuli ejus pars eſt *ſul*, vel *ſuyl*, h. e. columna: priori autem quid ſignificetur, non ita eſt apertum. Plerique cenſet *ermen*, *irmen*, vel *hirmen* non aliud eſſe, quàm Græcum Ἑρμῆν, h. e. Mercurium. Sed ſi ex vocabuli affinitate judicandum, poſſit videri eſſe ſtatua fortiſſimi Germanorum Imperatoris Arminii, qui Germanis *Herman*. Diximus de iſto etiam lib. I, cap. XXXVII, & lib. II, cap. XXXII. Quare nunc ſolùm adferam verba Sebaſtiani Munſteri, qui de Saxonibus agens, necdum Chriſtianâ religione imbutis, ſic illam numinis ſtatuam deſcribit lib. III Coſmographiæ, cap. CCCCXXXIII: *Merſpurgi enim fanum, & idolum, quod Irmenſul appellavere, coluerunt. Eresberg dictus eſt mons, in quo fanum illud ſtabat. Quidam interpretantur Mercurii ſtatuam: is enim Hermes dictus eſt. Sed obtinuit Martis honor, ut nunc Mersborg vocitetur. Nonnulli Irmenſul interpretantur ſtatuam publicam. Conjici permittitur, dictam Idermanſul, quaſi commune profugium, & aſylum omnium, & Martem communem, qui in prælio diu vagatur incertus, cujus in dextera ſignum militare noſtri vexillum vocant, præferens roſam, cujus breve momentum, & facilis ortus, & interitus; ita eventus præliorum. In ſiniſtra libram expandit, dubiam pugnantium ſortem facilè huc aut illuc inclinantem. Pectus inerme urſum præferebat, interritum bellatorum animum inſinuans. In clypeo leo, qui beſtiis imperitat, invictum ad fortia facta impetum monſtrat, floribus conſito campo, in quo ſtabat, quòd nihil jucundius videri ſolet fortibus, quam in acie virtutem oſtendere.*

Poſtremò: de Theologia ſymbolica vide Iulium Cæſarem Capacium in Hiſtoria Neapolitana Tom. I, Parte I, cap. XIV, pag. 182, & ſeqq. Multum quoque proderit G. Gualterus in Antiquis Siciliæ Tabulis. De ſymbolis Deorum non pauca Clemens habet admonitione ad Gentes: ut pag. 28, & paſſim. Artemidorus ex ſymbolis ſomnia exponit. Deorum imagines, ac deſcriptiones vide lib. 5, 6, 7 Ἀνθολογίας. Qui Dii ſingulis menſibus præpoſiti, recenſet Petrus Crinitus lib. VIII, cap. VIII. De animalibus Diis ſacris multa paſſim Ælianus de Anim. Animalia quæ cuique deo mactata: Sylvius in leges p. 99, 100 &c. vide & ſummatim pag 103. Animalia Diis ſacra dicta ἄφιλα; de quo Victorium adi Var. Lect. lib. XXVIII, cap. XXIV.

De ſimulachris aureis Deorum in regno Siam, & ut ea non pro Diis ſed ſymbolis Deorum habeant, ſcripſit ad me amiciſſimus Colvius.

Atque hæc dicta ſunto de cultu ſymbolico: qualem etiam illum ſtatuarum primitus fuiſſe dicebatur, quia quæ è ligno, vel lapide ſimilive materie conſtarent, non venerabantur ut Deos, ſed ut divinæ bonitatis ac potentiæ ſigna. Sed paullatim, ut oſtendimus, vulgi ſtupore magis gliſcente, ſæpe etiam accedente ſacerdotum avaritia, ac dolo, qui prius erat ſymbolicus, proprius eſſe cultus cœpit.

FINIS LIBRI NONI ET VLTIMI.

INDEX LIBRI QVINTI
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATVRÆ;
QVI EST
De Plantarum cognitione, & cultu.

Prior numerus Romanus Caput, alter paginam denotat.

Chamæ-

Pani

Scabiosa

FINIS LIBRI QVINTI.

INDEX LIBRI SEXTI

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATVRÆ;

QVI EST

De Fossilium notitia, & cultu.

Prior numerus Romanus Caput, alter paginam indicat.

Ferrugo

FINIS LIBRI SEXTI.

INDEX LIBRI SEPTIMI
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATVRÆ; QVI EST
De Cultu totius Mundi, & Substantiæ partim spiritualis, partim corporeæ, seu de Cultu mixto.

Priore numero Romano Caput, altero paginam signante.

FINIS LIBRI SEPTIMI.

INDEX LIBRI OCTAVI

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSV;

QVI EST

De Affectionibus in deorum numerum relatis.

Prior numerus Romanus caput, sequens paginam denotat.

Horæ

INDEX LIBRI NONI
DE IDOLOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSV; QVI EST De Cultu Symbolico.

Prior numerus Romanus caput, alter folium notat.

Ianus

Spes

FINIS LIBRI NONI.